11TH INTERNATIONAL

AEGEAN

CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

APRIL 4-6, 2025
IZMIR, TÜRKIYE

PROCEEDINGS BOOK

INTERNATIONAL AEGEAN CONFERENCES

ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES-XI

April 04-06, 2025 / Izmir, Türkiye

PROCEEDINGS BOOK

EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI

Assist. Prof. Dr. Sinan ÖZYURT

Liberty Publishing House
Water Street Corridor New York, NY 10038
www.libertyacademicbooks.com
+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.
© Liberty Academic Publishers 2025
The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (http://creativecommons. org/licenses/by-nc/4.0/) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.

adopted by Mariam Rasulan
Issued: 21.04.2025

ISBN: 979-8-89695-058-5

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL AEGEAN CONFERENCES
on Social Sciences & Humanities

DATE and PLACE

April 04-06, 2025 / Izmir, Türkiye

ORGANIZATION

IKSAD- INSTITUTE OF ECONOMIC DEVLOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES
ATLAS INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES ISSN - 2616 - 936X

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI
Head of Conference
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Head of Scientific Committee
Prof. Dr. Natalia LATIGINA
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Akbar VALADBIGI
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Gülzar IBRAGIMOVA
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Ökkeş KESİCİ
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Osman BAYRAKTUTAN
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Abdullah MOHAMMADİ
Member of Organizing Committee
Assist. Prof. Dr. Sinan ÖZYURT
Member of Organizing Committee
Dr. Muhammad Shoaib KHAN PATHAN
Member of Organizing Committee
Dr. Elvan CAFEROV
Member of Organizing Committee
Lect. Ahmet ALINCA
Member of Organizing Committee
Samiksha JAIN
Member of Organizing Committee

NUMBER of ACCEPTED PAPERS- 145

NUMBER of REJECTED PAPERS- 48

PARTICIPANTS' COUNTRIES

Türkiye (71), Iran (2), India (10), Hungary (1), Algeria (1), Vietnam (1), Jordan (1), Serbia (1), Croatia (1), USA (1), Canada (1), Malaysia (5), Pakistan (7), Bangladesh (6), Azerbaijan (4), Romania (3), Albania (5), Kosovo (2), Nigeria (13), Ukraine (3), Morocco (3), Poland (1), Kyrgyzstan (1), Turkish Republic of Northern Cyprus (1).

**Double blinded evaluation process*

SCIENTIFIC COMMITTEE BOARD

Dr. Mustafa YILDIZ - *Ardahan University*
Dr. Mehmet Emin KALGI - *Ardahan University*
Dr. Abdullah MOHAMMADİ - *Ardahan University*
Ahmad Sharif FAKHEER - *Beirut University*
Dr. Orhun Burak SOZEN - *Gaziantep University*
Dr. Ayse ERKMEN - *Gaziantep University*
Dr. Guray ALPAR - *Turkish Army*
Dr. Ökkeş KESİCİ - *Gaziantep University*
Dr. Ludmila MEDVEDEVANYA - *Russian Academy of Sciences*
Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA - *Kyrgiz Economy University*
Dr. MUHAMMAD SHOAIB KHAN PATHAN - *Shah Abdul Latif University*
Dr. Həcər HÜSEYNOVA - *ASPU*
Dr. FASOGBON Beatrice Mofoluwaso - *Federal Institute of Industrial Research*
Dr. Aygun MEHERREMOVA - *Baku State University*
Dr. Gulshen MEHERREMOVA - *Azerbaijan University of Languages*
Dr. Ali Korkut ULUDAĞ - *Atatürk University*
Dr. Ömür MUNZUR - *Baskent University*
Dr. Nalan BÜKER - *Işık University*
Dr. D. Volkan KARABOĞA - *Süleyman Demirel University*
Dr. Faruk DÜNDAR - *University of Glasgow*
Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ - *Ardahan University*
Dr. Tutku UNKARACALAR - *Kırklareli University*
Dr. Selahattin YAKUT - *Yozgat Bozok University*
Dr. Tamilla ALİYEVA - *Dokuz Eylül University*
Dr. Adnan AKALIN - *Gaziantep Islamic Science and Technology University*
Dr. Sinan ÖZYURT - *Gaziantep Islamic Science and Technology University*
Dr. Osman BAYRAKTUTAN - *Atatürk University*
Dr. Erhan TUNÇ - *Gaziantep University*

INTERNATIONAL AEGEAN CONFERENCES

Social Sciences & Humanities-XI

April 4-6, 2025

IZMIR, TÜRKİYE

CONFERENCES PROGRAM

Türkiye (71), Iran (2), India (10), Hungary (1), Algeria (1), Vietnam (1), Jordan (1), Serbia (1), Croatia (1), USA (1), Canada (1), Malaysia (5), Pakistan (7), Bangladesh (6), Azerbaijan (4), Romania (3), Albania (5), Kosovo (2), Nigeria (13), Ukraine (3), Morocco (3), Poland (1), Kyrgyzstan (1), Turkish Republic of Northern Cyprus (1).

Online (with ZOOM Conference)

Meeting ID: 844 6001 0824

Passcode: 040506

https://us02web.zoom.us/j/84460010824?pwd=CIavJOF6LzbYE1OMmrl81UxP82rNlw.1

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

---

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number:

exp. Hall-1, Name SURNAME

DATE

- 04.04.2025

TIME

- 10^{00}–12^{00}

SESSION

- HALL-1
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Erkan DİKİCİ		
Assoc. Prof. Dr. Erkan DİKİCİ	Bitlis Eren University (TÜRKİYE)	MEHMET ALİ ŞEVKİ'S UNDERSTANDING OF SCIENCE AND SOCIOLOGY
Hafize Elif COŞKUNSU Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM	KTO Karatay University (TÜRKİYE)	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND FAMILY PEACE
Dünya Şəmilova	Azerbaijan National Academy of Sciences (AZERBAIJAN)	WAR AND ETHICS: THE AZERBAIJANI MILITARY EXPERIENCE FROM A LITERARY-ETHICAL PERSPECTIVE
Ceren Söğüt Dr. Atik Aslan	Gaziantep University (TÜRKİYE)	ANALYSIS OF SOCIAL AND ECONOMIC SITUATIONS OF SYRIAN REFUGEE WOMEN IN THE EXAMPLE OF GAZİANTEP PROVINCE
Yakup DEMİRLİ Prof. Dr. Harun CEYLAN	Yalova University (TÜRKİYE)	CONTENT ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON BIPOLAR DISORDER AND SCHIZOPHRENIA (SEVERE PSYCHIATRIC DISORDER)
Ayşe İZCİ	Dokuz Eylul University (TÜRKİYE)	THE CONSTRUCTION OF A NEW FEMALE IDENTITY WITH TANTE ROSA
Assoc. Prof. Dr. Esat AYYILDIZ	Kafkas University (TÜRKİYE)	THE IMAGE OF THE MOON IN CLASSICAL ARABIC POETRY

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 10^{00}–12^{00}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Alina-Oana CHIVA		
Cristian Romeo SPĂTARU Cristian Constantin POPESCU	"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Iași (ROMANIA)	EXPLORING THE DRIVERS OF R&D EXPENDITURES IN THE EU: A MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS
Ovidiu CONDEIANU Alina-Oana CHIVA Daniela IORGOVAN Mihai Viorel MIHALCEA	Bucharest University of Economic Studies (ROMANIA) University of Craiova (ROMANIA)	RENEWABLE ENERGY INTEGRATION AND EU POLICY FRAMEWORK TRANSFORMATION IN THE NEW NORMAL CONTEXT
Ovidiu CONDEIANU Alina-Oana CHIVA Daniela IORGOVAN Mihai Viorel MIHALCEA	Bucharest University of Economic Studies (ROMANIA) University of Craiova (ROMANIA)	RENEWABLE ENERGY POLICY AND SYSTEMIC ENERGY TRANSFORMATION IN THE EU: A ROMANIAN APPROACH
Dr. Aida GJIKA Dr. Etis JORGJI	University of Tirana (ALBANIA)	ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE WESTERN BALKANS
Assist. Prof. Dr. Besnik HAJDARI	University "Isa Boletini" Mitrovica (KOSOVO)	APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGY IN BUSINESS MANAGEMENT
Marcela MELE	Aleksandër Moisiu University of Durrës (ALBANIA)	TERRITORIAL FRAGMENTATION vs. AMALGAMATION: IS URBAN GROWTH MACHINE A SOLUTION FOR TIRANA REGION, ALBANIA?
Najira Agasa Nuhu Caleb Luka Racheal Kunaba Tagwai	College of Education (NIGERIA)	ECONOMIC IMPACTS OF SOCIAL SECURITY, PENSION AND INSURANCE ON ECONOMICS GROWTH: NIGERIA IN PERSPECTIVE
Yuliia Strilchuk	Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (UKRAINE)	ESG STANDARDS AS A BASIS OF SUSTAINABLE BANKING
Md. Nazmul Hossain Md. Abdus Salam	University of Rajshahi (BANGLADESH)	EMPIRICAL RELATIONSHIP BETWEEN STOCK MARKET CAPITALIZATION AND ECONOMIC GROWTH: AN ARDL COINTEGRATION APPROACH FOR BANGLADESH
Assoc. Prof. Dr. Volodymyr MESHCHERIAKOV Maria GARKAVA	State Biotechnological University (UKRAINE)	THE RELEVANCE OF THE DEVELOPMENT OF THE CIRCULAR ECONOMY IN THE MODERN CONDITIONS OF UKRAINE

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 10^{00}–12^{00}

SESSION
- HALL-3
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Bekir KORKMAZ		
Sibel KAYA Assoc. Prof. Dr. Arzu BULUT Assoc. Prof. Dr. Gökhan ABA	Bandirme Onyedi Eylül University (TÜRKİYE)	A NEW HEALTH ANXIETY IN THE DIGITAL ERA: THE CYBERCHONDRIA SEVERITY AND QUALITY OF LIFE
Assoc. Prof. Dr. Gökhan ABA Assoc. Prof. Dr. Arzu BULUT Sibel KAYA	Bandirme Onyedi Eylül University (TÜRKİYE)	ANALYSIS OF JCI ACCREDITED HOSPITALS IN TÜRKİYE
Zeynep GÜLNAR KÖKLÜ	Turkish Aerospace Industry (TÜRKİYE)	THE EVOLUTION OF CONFIGURATION MANAGEMENT: DIGITAL TRANSFORMATION AND CM2 METHODOLOGY IN THE AEROSPACE INDUSTRY
Prof. Dr. Murat ÇEKİLMEZ Assist. Prof. Dr. Umut KAPUCİ	Aydın Adnan Menderes University (TÜRKİYE) Ankara Hacı Bayram Veli University (TÜRKİYE)	A GROUP OF TRAPEZOPHOROI FROM TRALLEIS
Assist. Prof. Dr. Bekir KORKMAZ	Karabük University (TÜRKİYE)	FORENSIC ACCOUNTING: DETECTION AND PREVENTION OF FINANCIAL FRAUD
Assist. Prof. Dr. Bekir KORKMAZ	Karabük University (TÜRKİYE)	REVIEW AND ACCOUNTING OF POULTRY BREEDING ACCORDING TO TURKISH ACCOUNTING STANDARD (TMS) 41
Assist. Prof. Dr. Belis GÜLAY	Maltepe University (TÜRKİYE)	GRUNIG'S PUBLIC RELATIONS MODEL AND SOCIAL RESPONSIBILITY APPROACH IN AIRPORT MANAGEMENT

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 12^{30}–14^{30}

SESSION
- HALL-1
- SESSION-2

HEAD OF SESSION: Lect. Dr. Sacide Nur Akkaya		
Lect. Dr. Sacide Nur Akkaya	Istanbul Medipol University (TÜRKİYE)	AN ANALYSIS OF THE POLITICAL SYMBOLISM OF THE PERIOD OF ABDULHAMID II IN THE LIGHT OF THE EXPRESSIONS USED IN THE MALUMAT NEWSPAPER BETWEEN 1898-1901
Feyza Zülal Özmantar Assoc. Prof. Dr. Fuat Aksu	Yıldız Technical University (TÜRKİYE)	THE EFFECTS OF THE COLD WAR ON TURKISH FOREIGN POLICY: A CONSTRUCTIVIST ANALYSIS (1923-1971)
İrem TABİRLİOĞLU	İzmir University of Democracy (TÜRKİYE)	SADDAM HUSSEIN AND THE REALPOLİTİK OF AUTHORITARIANISM: POWER CONSOLIDATION, STRATEGIC MISCALCULATIONS, AND REGIONAL INSTABILITY IN THE MIDDLE EAST
İrem TABİRLİOĞLU	İzmir University of Democracy (TÜRKİYE)	STRUCTURAL IMPEDIMENTS TO COLLECTIVE SECURITY: THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL, GEOPOLITICAL INTERESTS, AND THE CRISIS OF LEGITIMACY
Dilara GİRGİN	Yildiz Technical University (TÜRKİYE)	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MATHEMATICS ANXIETY AND STUDENT'S SCHOOL TYPE
Özge Meşe Assist. Prof. Dr. Neslihan Tuğçe Özyeter	Kocaeli University (TÜRKİYE)	EXAMINING THE PREDICTIVE ROLE OF PARENTAL ATTITUDES ON EXAM ANXIETY OF 8TH GRADE STUDENTS PREPARING FOR HIGH SCHOOL ENTRANCE EXAM
Dr. Fuat DAŞ	Bartın University (TÜRKİYE)	THE OTTOMAN STATE IN MODERN ARABIC POETRY: THE EXAMPLE OF THE POEMS OF MUHAMMED ABDULMUTTALIB
Elif GÖNÜLKIRMAZ Dr. Funda ERGÜLEÇ	Eskisehir Osmangazi University	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PRESCHOOL EDUCATION: AN EVALUATION OF CURRENT RESEARCH
Assist. Prof. Dr. Erdi Okan YILMAZ	Uşak University (TÜRKİYE)	PERCEPTIONS AND FUTURE EXPECTATIONS OF COMPUTER PROGRAMMING STUDENTS REGARDING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 12^{30}–14^{30}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-2

HEAD OF SESSION: Saeed Ahmad Zaman		
Saeed Ahmad Zaman	The University of Lahore (PAKISTAN)	GENOMICS AND BREEDING FOR CLIMATE-RESILIENT CROPS
Saeed Ahmad Zaman	The University of Lahore (PAKISTAN)	A COMPREHENSIVE REVIEW ON PROTECTED CULTIVATION OF HORTICULTURAL CROPS: PRESENT STATUS AND FUTURE PROSPECTS
Saeed Ahmad Zaman	The University of Lahore (PAKISTAN)	DOMESTIC RISK FACTORS, VIOLENCE AND MARITAL DISSOLUTION: EVIDENCE FROM DEMOGRAPHIC AND HEALTH SURVEY OF PAKISTAN
Godwin Nwachukwu Arua Celestine Onyebuchi Eze Chinenye P. Nwebiem	Universiti Teknologi MARA (UiTM) (MALAYSIA) Federal College of Education (NIGERIA)	MEDIA LITERACY AND THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS
Assist. Prof. Dr. Manjeet Yadav	R. L. S. College of Education (INDIA)	BEYOND THE BINARY: PROMOTING GENDER-INCLUSIVE LEARNING
Syed Mehtab Ali Shah Rasool Bux Junejo Muhammad Zafar Wassan Dr. Faiz Muhammad Shaikh Syed Mujeeb Hyder Shah	Progressive Grower Saleh Pat (INDIA) Director Agri.Extension-Government of Sindh (INDIA) University of Larkano (CANADA)	GLOBALIZATION WOMEN ENTREPRENEURSHIP BUSINESS IN SMES CHALLENGING AND OPPORTUNITIES IN SINDH: A CASE STUDY OF NAWABSHAH PAKISTAN
Prof. Dr. Maria Emilia Camargo Prof. Dr. Mariane Camargo Priesnitz Prof. Dr. Rosecler Maschio Gilioli Prof. Dr. Beatriz Lucia Salvador Bizotto	Federal University of Santa Maria (BRAZIL) Veni Creator Christian University (USA)	EFFECTS OF TECHNOSTRESS ON ORGANIZATIONAL BEHAVIOR
Ivana Škevin Rajko	University of Zadar (CROATIA)	DIALECT AS A COMMODITY. THE CASE OF THE CROATIAN-ČAKAVIAN VARIETY OF BETINA
Greta ROBJA Eva PAPAMIHALI	University of Elbasan (ALBANIA)	THE STATUS OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION FOR PROFESSIONAL PURPOSES IN ALBANIA: POLICIES, CHALLENGES, AND PERSPECTIVES

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 12^{30}–14^{30}

SESSION
- HALL-3
- SESSION-2

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Özlem YILDIRIM KOÇ		
Res. Assist. Fatma ÖKSÜZ	Karabuk University (TÜRKİYE)	WOMEN MISSIONARIES IN THE EASTERN ANATOLIA MISSION: THE CASE OF MARDIN (1850-1900)
Dr. Nesrin GEZİCİ	Karabuk University (TÜRKİYE)	THE ETIQUETTE OF HOSTING GUESTS IN MUHAMMAD SÂDIK KASHGARÎ'S WORK ÂDÂBÜ'S-SÂLIHÎN
Özlem ŞAHİN Prof. Dr. Orhan DOĞAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University (TÜRKİYE)	THE EFFECTS OF ATATURK PERIOD EDUCATIONAL POLICIES AND TEACHING METHODS ON HISTORY EDUCATION
Assist. Prof. Dr. Özlem YILDIRIM KOÇ	Kafkas University (TÜRKİYE)	AN ANALYSIS ON THE WORDS RELATED TO AGRICULTURE AND ANIMAL HUSBANDRY IN THE DIALECTS OF KIRŞEHİR PROVINCE
Assist. Prof. Dr. Leyla MANSUROVA	Baku Slavic University (AZERBAIJAN)	MODERN TRENDS IN THE TEACHING OF AZERBAIJAN HISTORY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEMS, INFLUENCE OF ORGANISATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS AND POTENTIAL OF INTERACTIVE METHODS
Lect. Dr. Cansu AVCI	Marmara University (TÜRKİYE)	ANALYSIS OF THE WORK LES VEILLEURS DE SANGOMAR IN THE CONTEXT OF CHRONOTOPE
Dr. Oğuz USTA	Recep Tayyip Erdoğan University (TÜRKİYE)	THE ISSUE OF REFUSAL OF INHERITANCE BY MINORS UNDER GUARDIANSHIP
Merve ADIYAMAN	Sakarya University (TÜRKİYE)	MOBILE PHONE LOCATION DETECTION AS A PROTECTIVE MEASURE
Res. Assist. Sümeyye ULUSOY	KTO Karatay University (TÜRKİYE)	EVALUATION OF THE CONSTITUTIONAL COURT'S DECISIONS WITH DOCKET NO. 2023/182/DECISION NO. 2024/203 AND DOCKET NO.2025/39/DECISION NO.2025/35 IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO REQUEST REVIEW OF THE DECISION
Assoc. Prof. Dr. Sinan BAŞARAN	Recep Tayyip Erdoğan University (TÜRKİYE)	COMMUNIST MOVEMENTS IN SWEDEN IN THE SHADOW OF THE COLD WAR AND TÜRKİYE'S DIPLOMATIC OBSERVATIONS (1928–1961)

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 15^{00}–17^{00}

SESSION
- HALL-1
- SESSION-3

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Bilal Zafer BERİKOL		
Assist. Prof. Dr. Bilal Zafer BERİKOL	Çukurova University (TÜRKİYE)	EVALUATING THE EFFECTS OF TRANSITION TO DIGITALIZATION ON MANUFACTURING COSTS
Assist. Prof. Dr. Bilal Zafer BERİKOL	Çukurova University (TÜRKİYE)	VALUE STREAM MAPPING AND VALUE STREAM COSTING IN ADOPTION OF LEAN MANUFACTURING SYSTEM
Eren YÜKSEK Assoc. Prof. Dr. Kerim Eser AFŞAR	Ministry of Treasury and Finance (TÜRKİYE) Dokuz Eylul University (TÜRKİYE)	THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE TAX SYSTEM: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON TURKEY'S POSITION
Dr. H. Yusuf Güngör Dr. Ercan İnce Şükran Macutay	Igdir University (TÜRKİYE)	REVIEW OF FINANCIAL PROBLEMS OF AIRLINE COMPANIES
Dr. Ercan İNCE Dr. Haci Yusuf GÜNGÖR	Iğdir University (TÜRKİYE)	THE PLACE OF IĞDIR SALT CAVE IN TOURISM: ANALYSIS OF VISITOR FEEDBACK
Assist. Prof. Dr. İsmail Cem ÖZKURT Prof. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR	Kafkas University (TÜRKİYE)	AN ANALYSIS ON THE ROLE AND EFFECTIVENESS OF THE POLICY RATE IN THE CONTEXT OF INTEREST-RATE PASS-THROUGH IN TURKEY
Prof. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR Assist. Prof. Dr. İsmail Cem ÖZKURT	Kafkas University (TÜRKİYE)	MACROECONOMIC FACTORS AFFECTING FINANCIAL DEVELOPMENT IN TURKEY: AN ANALYSIS WITH THE ARDL COINTEGRATION MODEL
Res. Assist. Hande Duygu YARDIMCI Dr. Sedat Ilgaz GÜNAY	Ankara Yıldırım Beyazıt University (TÜRKİYE)	CSR AND BRAND EQUITY: ROLE OF CUSTOMER VALUE ORIENTATIONS

DATE
- 04.04.2025

TIME
- 15^{00}–17^{00}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-3

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Mohammed Waheeb		
Slađana Milenković	College of Vocational Studies – Sirmium (SERBIA)	CHILDREN'S UNDERSTANDING OF STORIES BASED ON READER RESPONSE THEORY
Minhaz Uddin	University of Dhaka (BANGLADESH)	THE MEDIATING ROLE OF ADAPTIVE COGNITIVE EMOTION REGULATION STRATEGIES BETWEEN PROCRASTINATION AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AMONG PUBLIC UNIVERSITY STUDENTS
Prof. Dr. Mohammed Waheeb	Hashemite University (JORDAN)	CONVERTING THE OTTOMAN JIZEH FORT IN JORDAN INTO AN ISLAMIC PILGRIMAGE MUSEUM
Nguyen Van Kham	University of Social Sciences and Humanities (VIETNAM)	AGRICULTURAL MANAGEMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF VIETNAM'S GOVERNMENT IN THE PERIOD 1955–1975
Gazi Abu Horaira Bashir Ibne Zafor Kamrun Nahar Salma	Universiti Utara Malaysia (MALAYSIA) Centre for Advanced Research (CAR) (BANGLADESH)	THE IMPACT OF ECONOMIC VOLATILITY ON GROWTH AND INVESTMENT: EVIDENCE FROM BANGLADESH
Odu, Adejare Samuel Aluko, Tolulope Abayomi Yusuf, Abdulrazaq Laro	The Federal Polytechnic Ilaro (NIGERIA) The Federal Polytechnic Offa (NIGERIA) Kwara State Television (NIGERIA)	COMMUNITY RADIO AND POPULAR PARTICIPATION IN NIGERIA
Ariyo Sadiyat Olamide	Federal University Lokoja (NIGERIA)	EFFECTS OF CASSAVA ROOT PROCESSING INTO GARRI ON CYANIDE AND OTHER ANTI-NUTRIENT CONTENTS OF THREE DIFFERENT VARIETIES OF CASSAVA

DATE

- 04.04.2025

TIME

- 15^{00}–17^{00}

SESSION

- HALL-3
- SESSION-3

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Ashok Kumar Malik		
Dr. A. Musbahu Alex Akwueme	Federal University NDUFU-Aliko (NIGERIA)	PERCEPTION OF TEACHERS ON MATHEMATICS CURRICULUM IMPLEMENTATION IN SENIOR SECONDARY SCHOOLS MINNA, NIGER STATE
Abdullahi, Muhammad Kobo Koroka, M. U. S Nura Tanko Zainab N.	Niger State College of Education (NIGERIA) Federal University of Technology (NIGERIA)	SCIENCE TEACHERS' TECHNOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AS DETERMINANTS OF SECONDARY SCHOOL SCIENCE STUDENTS' ENTREPRENEURIAL SKILLS IN MINNA, NIGER STATE
Dr. Sarra Rouabhi Pr. Redouane Tlemsani	Université des Sciences et de la Technologie d'Oran Mohamed Boudiaf (ALGERIA)	CLASSIFICATION OF THE ARABIC BRAILLE ALPHABET USING PRETRAINED ALGORITHM
Naiem AL Amin Israt Jahan	State University of Bangladesh (BANGLADESH)	THE WILLINGNESS OF TERTIARY LEVEL QAWMI STUDENTS TO COMMUNICATE IN ENGLISH
Shagai Turtogtokh László Pitlik László Pitlik (Jr)	Kodolányi János University (HUNGARY)	OBJECTIVE EVALUATION OF PERFORMANCES IN CASE OF STUDENTS BASED ON SIMILARITY ANALYSES AND MOODLE-LOGS
Assoc. Prof. Dr. Ashok Kumar Malik	Choudhury Devi Lal University Sirsa (INDIA)	A COMPARATIVE ANALYSIS OF PHYSICAL FITNESS COMPONENTS IN BOXING AND BASKETBALL PLAYERS

DATE
- 05.04.2025

TIME
- 10^{00}–12^{00}

SESSION
- HALL-1
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÜNAL		
Prof. Dr. Osman BAYRAKTUTAN Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI	Atatürk University (TÜRKİYE) Ardahan University (TÜRKİYE)	ESİN SEZGİN, IRMAK GÜNGÖR, ZEYNEP BERKE, PHILOSOPHY ARTICLES 1: POLITICS, ETHICS AND EDUCATION, IKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2019, P. 190.
Prof. Dr. Osman BAYRAKTUTAN Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI	Atatürk University (TÜRKİYE) Ardahan University (TÜRKİYE)	AHMET BOZYİĞİT, NECATİ SÜMER, ATA DEMİR, FATİH EROĞLAN, VEDAT TEZCAN, YAKUP ÖZKAN, PHILOSOPHY ARTICLES, İKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2022, P. 197.
Dr. Rashad Seyidov	Atatürk University (TÜRKİYE)	THE EMERGENCE OF THE FIRST LIBRARY IN ISLAM, İKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2025
Lect. Abdullah KANDEMİR	Ağrı İbrahim Çeçen University (TÜRKİYE)	VIEWS OF ISLAMIC SCHOLARS ON PERFORMING TAGHANNI IN QURAN RECITATION
Assist. Prof. Dr. Nihat DEMİRKOL	Iğdır University (TÜRKİYE)	SHAPED SIMILARITY BETWEEN HURUF-I MUKATTAA AND CODING TECHNIQUES: A THEORETICAL ANALYSIS ON
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	Uşak University (TÜRKİYE)	A WORK OF OTTOMAN HISTORY IN VERSE: SİLKÜ'L-LEÂL-İ ÂL-İ OSMAN
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	Uşak University (TÜRKİYE)	AN EXAMPLE OF A VICTORY-NAME IN VERSE WRITTEN IN THE 17TH CENTURY

DATE
- 05.04.2025

TIME
- 10^{00}–12^{00}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Sakineh Sojoodi		
Pegah Ghorbanpour Assoc. Prof. Dr. Sakineh Sojoodi	University of Tabriz (IRAN)	IMPACT OF ENERGY DIVERSIFICATION ON ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA INVESTIGATION IN DEVELOPING COUNTRIES
Assoc. Prof. Dr. Sakineh Sojoodi	University of Tabriz (IRAN)	DETERMINING THE MACROECONOMIC VARIABLES AFFECTING PRIVATE SAVINGS IN IRAN USING THE BAYESIAN MODEL AVERAGING APPROACH
ABA-TALIB Khawla ZOUINE Abdessamad	Chouaib Doukkali University (MOROCCO)	THE IMPACT OF BLOCKCHAIN ON SUPPLY CHAINS: MANAGERIAL INNOVATIONS AND ORGANIZATIONAL PERSPECTIVES
Younes Yassine Miloud Chakit Mohamed Belkhaoud Yahya Doufi El Mahjoub Aouane	Ibn Tofail University (MOROCCO)	IMPACT OF BREAKFAST EATING HABIT ON BURNOUT AND EDUCATIONAL OUTCOMES: A CROSS-SECTIONAL STUDY AMONG MOROCCAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS
Artan HAJDINI Arber HOTI	University of Prishtina "Hasan Prishtina" (KOSOVO) University of Prishtina (KOSOVO)	BANK EFFICIENCY IN THE EUROZONE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF KEY DETERMINANTS (2006–2021)
Malvina Hysa Dori Risilia	Logos University College (ALBANIA) Agricultural University of Tirana (ALBANIA)	DECISION-MAKING EFFICIENCY IN COMMERCIAL COMPANIES
Umar Muhammad BURWA Rabi'u MUHAMMAD	Northwest University (NIGERIA) Maryam Abacha American University (NIGERIA)	UNIVERSITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE NATIONAL DEVELOPMENT IN NIGERIA
Dr. Shruti Dasgupta	(INDIA)	AN ANALYTICAL STUDY OF THE INDIAN BUDGET 2025 VIS-A-VIS THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF INDIA
Tomiwa Sunday Adebayo	University of Economics and Human Sciences (POLAND)	HOW DO RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AND FERTILIZER USE IMPACT THE ENVIRONMENT? A WAVELET QUANTILE ANALYSIS
Luiza Narkulova Akylai Bolotbek Kyzy Assist. Prof. Dr. Razia Abdieva	Kyrgyz-Turkish Manas University (KYRGYZSTAN)	ACCESS TO FINANCE IN KYRGYZSTAN: CASE OF JALAL-ABAD REGION

DATE
- 05.04.2025

TIME
- 12^{30}–14^{30}

SESSION
- HALL-1
- SESSION-2

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Volkan Davut Mengi		
İnanç Feridun ÇANCI Assoc. Prof. Dr. Bekir Şahin BALOĞLU Assist. Prof. Dr. Emir DEĞİRMENLİ	Yıldız Technical University (TÜRKİYE) Yıldız Technical University (TÜRKİYE) Hacı Bayram Veli University (TÜRKİYE)	DEVELOPMENT OF A MOBILE APPLICATION FOR DETERMINING THE PHYSICAL PROPERTIES OF WOODS USED IN INSTRUMENT MAKING
Cem Bozan	Haliç University (TÜRKİYE)	PETER BROOK AND THE FREE ACTOR
Zeynep Sude KARABULUT Assist. Prof. Dr. Erkan ÇİÇEK	Yıldız Technical University (TÜRKİYE)	VISUAL AND SEMANTIC CODES IN KOREAN CINEMA: A SEMIOTIC ANALYSIS
Ceren ERDOĞAN Assist. Prof. Dr. Erkan ÇİÇEK	Yıldız Technical University (TÜRKİYE)	THE IMPACT OF ONE-SHOT FILMMAKING ON CINEMATIC NARRATIVE: AN ANALYSIS OF THE FIRST AND LATEST EXAMPLES
Assist. Prof. Dr. Volkan Davut Mengi	Mimar Sinan Fine Arts University (TÜRKİYE)	THE ANATOMY OF GAME MECHANICS: ELEMENTS THAT DEFINE A MECHANIC
Sadrican ESENTÜRK Assist. Prof. Dr. Erkan ÇİÇEK	Yıldız Technical University (TÜRKİYE)	AN ANALYSIS OF THE RELATION BETWEEN THE HORROR CINEMA ICONS OF TURKEY AND THE DEPICTIONS OF SUPERNATURAL IN OTTOMAN PERIOD MINIATURES WITH THE SEMIOTIC THEORY OF CHARLES SANDERS PEIRCE

DATE
- 05.04.2025

TIME
- 12^{30}–14^{30}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-2

HEAD OF SESSION: Polina HORIEVOVA		
Usman, Z.N.	Niger State College of Education Minna (NIGERIA)	INTEGRATION OF SMART BOARD IN MICRO-TEACHING FOR PRE SERVICE TEACHER IN NIGER STATE COLLEGE OF EDUCATION
Usman, Z.N.	Niger State College of Education Minna (NIGERIA)	ATTITUDE AND READINESS OF PRIMARY EDUCATION STUDIES STUDENTS TOWARDS MOBILE LEARNING IN NIGER STATE COLLEGE EDUCATION MINNA
Dr. EKE Felix Chima Dr. Chukwumela Obulor OCHOGBA Maduabuchukwu Prince AJIE	Federal College of Education (Technical) (NIGERIA)	STRATEGIES FOR REVITALIZING TECHNICAL EDUCATION PROGRAMME IN COLLEGES OF EDUCATION IN RIVERS STATE, NIGERIA
Mosharaf Hossain	University of Rajshahi (BANGLADESH)	CRISIS OF IDENTITY AND FREEDOM IN ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN
Polina HORIELOVA	Oles Honchar Dnipro National University (UKRAINE)	TRANSLATION OF OECONYMS AS CULTURALLY MARKED UNITS IN “THE SWAN FLOCK” BY VASYL ZEMLIAK
Dr. Ordu, C.N. Dr. C.O. Ochogba Onyejine, F.O	Federal college of education (Technical) Omoku (NIGERIA)	21st CENTURY INDUSTRIAL SKILLS FOR EMPLOYMENT ADVANTAGES OF MECHANICAL TECHNOLOGY EDUCATION STUDENTS IN RIVER STATE NIGERIA
Sidra Nadeem Dr. Shahnila Tariq	University of Management and Technology (PAKISTAN)	EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS, DIFFICULTY IN EMOTION REGULATION, AND ADULT ATTACHMENT IN MARRIED INDIVIDUALS
Khadija Dr. Shahnila Tariq	University of Management and Technology (PAKISTAN)	FUTURE ORIENTATION, FINANCIAL LITERACY, AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN UNIVERSITY STUDENTS

DATE
- 05.04.2025

TIME
- 15^{00}–17^{00}

SESSION
- HALL-1
- SESSION-3

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Abdullah MOHAMMADİ		
Res. Assist. Hüseyin Dirican Prof. Dr. Gülay Akgül Yılmaz	Aksaray University (TÜRKİYE) Marmara University (TÜRKİYE)	INSTITUTIONS PROMOTING JUSTICE IN INCOME TAXATION AND DISTORTIONS FACTORS: AN EXAMINATION THROUGH COUNTRY CASES
Vasif Aliyev	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) (AZERBAIJAN)	THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURE AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT BASED ON HOFSTEDE'S APPROACH
Rama ALKOUSİ	University of Yalova (TÜRKİYE)	ENHANCING THE AWARENESS AND VISIBILITY OF YALOVA'S GEOGRAPHICAL INDICATION PRODUCTS
Assist. Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Sakarya University (TÜRKİYE)	FROM INVESTMENT TO INNOVATION: THE IMPACT OF ECONOMIC GROWTH AND R&D EXPENDITURES ON INNOVATION
Assist. Prof. Dr. Tunahan DEĞİRMENCİ	Sakarya University (TÜRKİYE)	CAN THE SIZE OF THE PUBLIC SECTOR BALANCE EFFICIENCY AND EQUITY? The CASES OF TURKEY AND THE USA
Assoc. Prof. Dr. Nağıyev Zəfər Nağı oğlu	Baku Business University (AZERBAIJAN)	NEW CHAPTER IN AZERBAIJAN-TURKEY CUSTOMS AND LOGISTICS COOPERATION
Prof. Dr. Abdullah MOHAMMADİ	Ardahan University (TÜRKİYE)	THE ORGANIZATIONAL AND FINANCIAL STRUCTURE OF THE TALIBAN MOVEMENT WHICH TRANSFORMED FROM A TERRORIST NETWORK TO A STATE
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ	Ardahan University (TÜRKİYE)	ISLAMIC THOUGHT IN THE CONTEXT OF THE DIFFERENCE BETWEEN RELIGION AND CIVILIZATION

DATE
- 05.04.2025

TIME
- 15^{00}–17^{00}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-3

HEAD OF SESSION: Dr. Deepali Tomar		
Blerta MJEDA Elsa Toska	Polis University (ALBANIA)	IMPACT OF COVID-19 IN ALBANIA. CASE MUNICIPALITY OF SHKODER.BUSINESS PROMOTION AND DEVELOPMENT
Asim S.M. Alamssi	Universiti Kebangsaan Malaysia (MALAYSIA)	UNDERSTANDING MILLENNIAL TURNOVER INTENTION IN MALAYSIA: A MULTIFACETED PERSPECTIVE
Mohammed Mohammed Ndagi	Ahmadu Bello University Zaria (NIGERIA)	ASSESSMENT OF THE EFFECT OF ORAGANIZATIONAL BEHAVIOUR ON GLOBALIZATION
Dr. Deepali Tomar	Tecnia Institute of Advanced Studies (INDIA)	TO ANALYZE THE PERFORMANCE OF MSME'S IN INDIA: WITH SPECIAL REFERENCE TO RAJASTHAN STATE
Muhammad Munawar Hussain Assoc. Prof. Dr. Khawar Naheed Assist. Prof. Dr. Muhammad Umer Attari	Bahauddin Zakariya University Multan (PAKISTAN)	IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR ON STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN PAKISTAN
Sarmilaputhura	Faculty of Business (INDIA)	EXAMINING THE IMPACT OF MOTIVATION, JOB SATISFACTION, AND WORK-LIFE BALANCE ON EMPLOYEE PERFORMANCE
Eshita Gupta Prof. Dr. Ruchi Jain Garg	Sharda University (INDIA)	UNCOVERING THE MOST INFLUENTIAL FACTORS IN THE METAVERSE USING PARETO ANALYSIS
Ahmad Azmi M.Ariffin Asim S.M. Alamssi	Universiti Kebangsaan Malaysia (MALAYSIA)	DETERMINANTS AND CONSEQUENCES OF PLACE ATTACHMENT TO AN UNVISITED DESTINATION
Dr. Latha Manickam Gunananthini Kumaran Jayesri Sevakumaran Utaranjeet Kaur A/P Kartar Singh	Law & Humanity (FOBAFLH) MAHSA University (MALAYSIA)	THE IMPACT OF DIGITAL MARKETING IN ATTRACTING INTERNATIONAL STUDENTS TO MALAYSIAN UNIVERSITIES
Dr. Latha Manickam Jayesri Sevakumaran Gunananthini Kumaran Utaranjeet Kaur A/P Kartar Singh	Law & Humanity (FOBAFLH) MAHSA University (MALAYSIA)	THE RELATIONSHIP BETWEEN GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND EMPLOYEE PERFORMANCE AMONG INSURANCE INDUSTRY
Syeda Dua Fatima Wajeeha Aamir Muhammad Fahad Iqbal Rabia Ishaq	University of Management and Technology (PAKISTAN)	PSYCHO-SOCIAL PREDICTORS OF MENTAL HEALTH PROBLEMS AMONG PARENTS OF PRESCHOOLERS

DATE
- 06.04.2025

TIME
- 10^{00}–12^{00}

SESSION
- HALL-1
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Dr. Meltem TOKSOY ÇAĞAL		
Cansu Turan Assist. Prof. Dr. Aslı Dila Akiş	Haliç University (TÜRKİYE)	THE USE OF PSYCHOANALYTIC APPROACH IN SOCIAL WORK PRACTICE
Dr. Meltem TOKSOY ÇAĞAL	Karabuk Guidance Research Center (TÜRKİYE)	ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND GENDER EQUALITY: DIGITAL TRANSFORMATION AND OPPORTUNITIES FOR WOMEN
Mona Rashidifar Assist Prof. Dr. Gloria Manyeruke	Near East University (TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS)	EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY DYSMORPHIC DISORDER, RUMINATION, SELF-ESTEEM AND EXERCISE ADDICTION
Tuğçe Merve SAĞIR Yücel Ceylan SAĞIR	Dokuz Eylul University (TÜRKİYE) M.Sc. Architect & Engineer (TÜRKİYE)	THE IMPACT OF ARCHITECTURAL BUILDING INFORMATION MODELING (BIM) PROGRAMS ON THE SPATIAL SKILL DEVELOPMENT OF SPECIALLY GIFTED CHILDREN
Tuğçe Merve SAĞIR Yücel Ceylan SAĞIR	Dokuz Eylul University (TÜRKİYE) M.Sc. Architect & Engineer (TÜRKİYE)	ACCESSIBLE CAMPUSES: A STUDY ON THE SPATIAL SUITABILITY CRITERIA OF UNIVERSITIES IN TURKIYE FOR STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS
Lect. Betül Kübra ŞAHİN YONCA Hürü Melek KAPLAN	Tokat Gaziosmanpaşa University (TÜRKİYE)	INVESTIGATION OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES AND BEHAVIORS TOWARDS ENVIRONMENTAL PROBLEMS
Dr. Mehmet DEMİRHAN	Ministry of National Education (TÜRKİYE)	FUTURE EDUCATION: CLASSROOM TEACHERS' PERCEPTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
Dr. Mehmet DEMİRHAN	Ministry of National Education (TÜRKİYE)	THE PLACE OF FIELD TRIPS IN EDUCATION AND TEACHERS' OPINIONS

DATE
- 06.04.2025

TIME
- 10^{00}–12^{00}

SESSION
- HALL-2
- SESSION-1

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Neha		
Samiha Imrani Bouzekri Touri	University Hassan II (MOROCCO)	MULTIFACETED RISK FACTORS AND PREVENTION STRATEGIES FOR INTERNET ADDICTION AMONG MOROCCAN ADOLESCENTS
Mohd Kaif Qurratul Ain Ali Wajahat Ali	Aligarh Muslim University (INDIA)	PSYCHOLOGICAL ABUSE IN INTIMATE PARTNER VIOLENCE: A CASE STUDY OF EMOTIONAL TEASING AND ITS IMPACT ON MENTAL HEALTH
Assoc. Prof. Dr. Md. Sumon Hossain Abdullah Al- Salman Banhi Protasha Dipika Modak Tuktuki	University of Rajshahi (BANGLADESH)	IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON FINANCIAL SUCCESS OF BANKING COMPANIES: A DEVELOPING COUNTRY PERSPECTIVE
Assoc. Prof. Dr. Neha	Swami Vivekanand Subharti University (INDIA)	IMPACT OF AUTOMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON EMPLOYMENT IN INDIA: A STUDY
Wajahat Ali Mohammad Nabeel	Aligarh Muslim University (INDIA)	MINIMIZING THE E-WASTE MANAGEMENT IN INDIA USING CIRCULAR ECONOMY CONCEPT AND FUTURE BUSINESS PERSPECTIVE
Dhivya C Arunkumar R	Tamil Nadu Agricultural University (INDIA)	CARBON SEQUESTRATION IN AGRICULTURE: PATHWAYS TO CLIMATE RESILIENCE
AHMED, Tukur SHUAEEB, Ahmad Ibn USMAN, Abdullahi Laka MUSA, Aisha Balarabe	Federal University of Technology (NIGERIA)	PERCEPTION OF SCIENCE EDUCATION STUDENTS ON THE USE GOOGLE CLASSROOM IN EDERAL UNIVERSITY OF TECHNOLOGY, MINNA
Thejas kumar. K Shobana. A K. Sujatha	Dr. M.G.R Educational and Research Institute (INDIA)	IOT FOR SMART CITY MANAGEMENT SYSTEM SERVICES IN NETWORK ENABLED APPLICATIONS
Dr. Ojo Raphael ASUBIOJO	Bamidele Olumilua University of Education (NIGERIA)	EQUIPPING TEACHERS FOR INSTRUCTIONAL EFFECTIVENESS THROUGH EDUCATIONAL TECHNOLOGY ETHICS IN THE TEACHING AND LEARNING OF BASIC SCIENCE AND TECHNOLOGY IN EKITI STATE, NIGERIA

IN-PERSON PRESENTATIONS

05.04.2025

ANKARA LOCAL TIME 13 00 : 15 00		**Adress:** Ramada Plaza by Wyndham Izmir, Etiler, Mürselpaşa Blv. No: 12/104, 35240 Konak/İzmir

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Tamilla ALİYEVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Özge ÖNKAN	Sinop University (TÜRKİYE)	ROBOT TAX AND ITS RELEVANCE TO THE TURKISH TAX SYSTEM
Dr. Derya DOĞAN	İstanbul Arel University (TÜRKİYE)	USE OF TURKISH ORGAN NAMES IN CHAGATAY TURKISH IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS
Prof. Dr. Hakan AYDIN Assoc. Prof. Dr. Metin EKEN	Erciyes University (TÜRKİYE)	AN EVALUATION OF THE CONTENT DESIGN OF THE SHORT FILM "DİJİTAL ZORBALIK: BİR YOLCULUK VE YOL İŞARETLERİ"
Nergiz AKAR Prof. Dr. Çiğdem BAŞFIRINCI	Trabzon University (TÜRKİYE)	FACTORS AFFECTING CONSUMERS' ATTITUDES TOWARD COUNTERFEIT PRODUCTS – A CONCEPTUAL ASSESSMENT
Assist. Prof. Dr. Tamilla ALİYEVA	Dokuz Eylül University (TÜRKİYE)	THE CONFLICT OF RELIGION, MORALITY AND HISTORY IN F. M. DOSTOEVSKY'S THE BROTHERS KARAMAZOV
Assist. Prof. Dr. Yasal ÖZDEMİR Furkan DOĞAN	Munzur University (TÜRKİYE) Fırat University (TÜRKİYE)	AN OVERVIEW OF GLOBAL POWER COMPETITION IN THE CONTEXT OF CRITICAL MINERALS

INTERNATIONAL
AEGEAN
CONGRESSES

INTERNATIONAL
AEGEAN
CONGRESSES

INTERNATIONAL
AEGEAN
CONGRESSES

INTERNATIONAL
AEGEAN
CONGRESSES

INTERNATIONAL
AEGEAN
CONGRESSES

"Dijital Zorbalık: Bir Yolculuk
ve Yol İşaretleri"
INTERNATIONAL
AEGEAN
CONGRESSES

Observer H2
Hall-2, Sidra Na...
Prince
FUTURE ORIENTATION & ACADEMIC ACHIEVEMENT IN UNIVERSITY STUDENTS: MEDIATING ROLE OF FINANCIAL LITERACY
Presented by: Khadija
Supervisor: Dr. Shahnila Tariq
University of Management and Technology
Lahore, Pakistan
Katılımcılar (5)
Hall 2, Khadija
Frank Onyije
Hall-2, Sidra Nadeem
Prince
Tümünü Sessize Al
11th INTERNATIONAL AEGEAN CO...
Hello sir, I couldn't find your name on my list. Could you tell me your session and hall number, please?
hello, did you start for your presentatiton?

Observer H2
Hall 2, Khadija
EMS, ER & AA- Sidra Nadeem - PowerPoint
Early Maladaptive Schemas and Adult Attachment in Married Individuals:
Mediating Role of Difficulty in Emotional Regulation
Sidra Nadeem and Dr. Shahnila Tariq
Department of Applied Psychology, University of Management and Technology
Lahore, Pakistan
Click to add notes
Katılımcılar (5)
Hall-2, Sidra Nadeem
Frank Onyije
Hall 2, Khadija
Hall-2, Mosharaf
Tümünü Sessize Al
11th INTERNATIONAL AEGEAN CO...
Hello sir, I couldn't find your name on my list. Could you tell me your session and hall number, please?

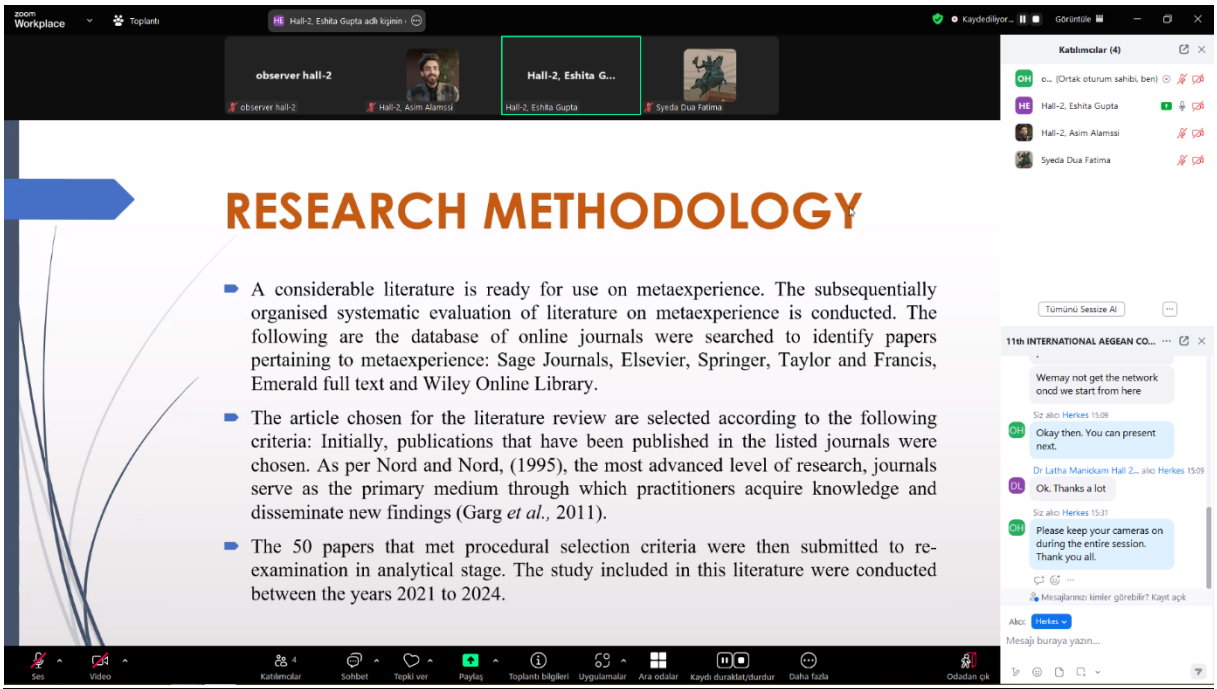
RESEARCH METHODOLOGY
A considerable literature is ready for use on metaexperience. The subsequentially organised systematic evaluation of literature on metaexperience is conducted. The following are the database of online journals were searched to identify papers pertaining to metaexperience: Sage Journals, Elsevier, Springer, Taylor and Francis, Emerald full text and Wiley Online Library.
The article chosen for the literature review are selected according to the following criteria: Initially, publications that have been published in the listed journals were chosen. As per Nord and Nord, (1995), the most advanced level of research, journals serve as the primary medium through which practitioners acquire knowledge and disseminate new findings (Garg et al., 2011).
The 50 papers that met procedural selection criteria were then submitted to re-examination in analytical stage. The study included in this literature were conducted between the years 2021 to 2024.

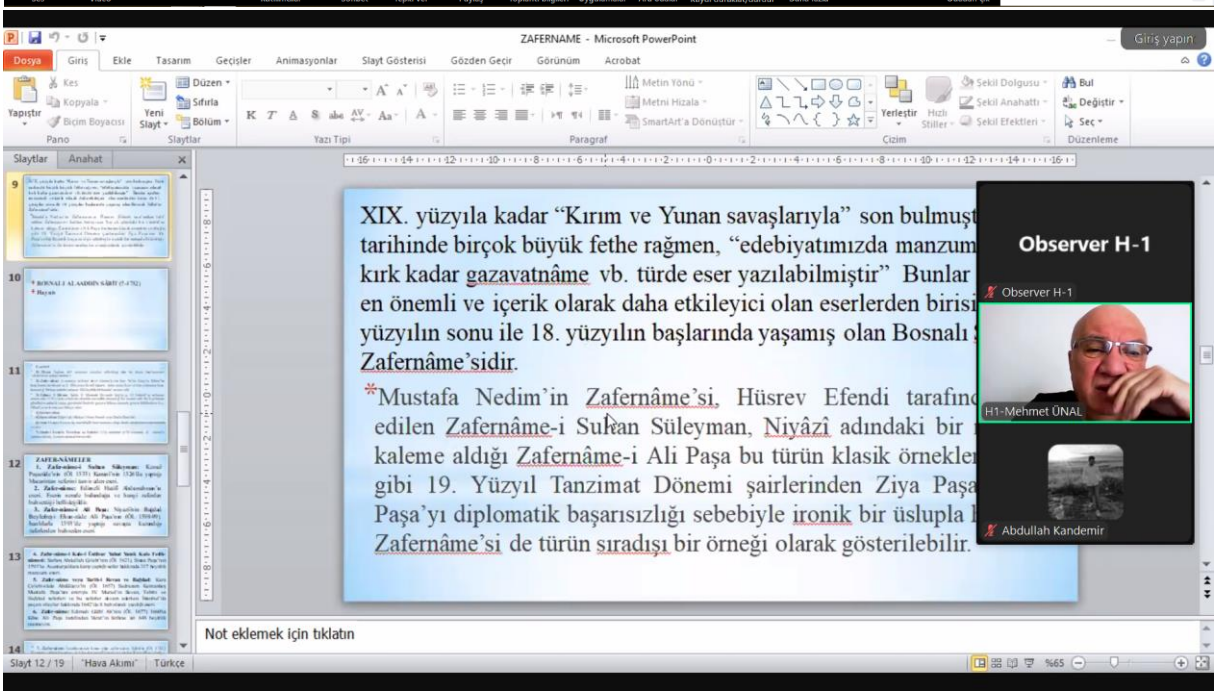
ZAFERNAME - Microsoft PowerPoint
XIX. yüzyıla kadar "Kırım ve Yunan savaşlarıyla" son bulmuş
tarihinde birçok büyük fethe rağmen, "edebiyatımızda manzum
kırk kadar gazavatnâme vb. türde eser yazılabilmiştir" Bunlar
en önemli ve içerik olarak daha etkileyici olan eserlerden birisi
yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında yaşamış olan Bosnalı
Zafernâme'sidir.
*Mustafa Nedim'in Zafernâme'si, Hüsrev Efendi tarafın
edilen Zafernâme-i Sultan Süleyman, Niyâzî adındaki bir
kaleme aldığı Zafernâme-i Ali Paşa bu türün klasik örnekle
gibi 19. Yüzyıl Tanzimat Dönemi şairlerinden Ziya Paşa
Paşa'yı diplomatik başarısızlığı sebebiyle ironik bir üslupla
Zafernâme'si de türün sıradışı bir örneği olarak gösterilebilir.
Observer H-1
H1-Mehmet ÜNAL
Abdullah Kandemir
Not eklemek için tıklatın

CONTENT

CONFERENCES ID	**I**
PROGRAM	**II**
PHOTO GALLERY	**III**
CONTENT	**IV**

Author	Title	No
Erkan DİKİCİ	MEHMET ALİ ŞEVKİ'S UNDERSTANDING OF SCIENCE AND SOCIOLOGY	1
Hafize Elif COŞKUNSU Hüsamettin ERDEM	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND FAMILY PEACE	11
Dünya Şəmilova	WAR AND ETHICS: THE AZERBAIJANI MILITARY EXPERIENCE FROM A LITERARY-ETHICAL PERSPECTIVE	14
Ceren Söğüt Atik Aslan	ANALYSIS OF SOCIAL AND ECONOMIC SITUATIONS OF SYRIAN REFUGEE WOMEN IN THE EXAMPLE OF GAZİANTEP PROVINCE	26
Yakup DEMİRLİ Harun CEYLAN	CONTENT ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON BIPOLAR DISORDER AND SCHIZOPHRENIA (SEVERE PSYCHIATRIC DISORDER)	38
Ayşe İZCİ	THE CONSTRUCTION OF A NEW FEMALE IDENTITY WITH TANTE ROSA	58
Esat AYYILDIZ	THE IMAGE OF THE MOON IN CLASSICAL ARABIC POETRY	69
Cristian Romeo SPĂTARU Cristian Constantin POPESCU	EXPLORING THE DRIVERS OF R&D EXPENDITURES IN THE EU: A MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS	78
Ovidiu CONDEIANU Alina-Oana CHIVA Daniela IORGOVAN Mihai Viorel MIHALCEA	RENEWABLE ENERGY INTEGRATION AND EU POLICY FRAMEWORK TRANSFORMATION IN THE NEW NORMAL CONTEXT	99
Aida GJIKA Etis JORGJI	ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE WESTERN BALKANS	113
Besnik HAJDARI	APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGY IN BUSINESS MANAGEMENT	114
Marcela MELE	TERRITORIAL FRAGMENTATION vs. AMALGAMATION: IS URBAN GROWTH MACHINE A SOLUTION FOR TIRANA REGION, ALBANIA?	115
Najira Agasa Nuhu Caleb Luka Racheal Kunaba Tagwai	ECONOMIC IMPACTS OF SOCIAL SECURITY, PENSION AND INSURANCE ON ECONOMICS GROWTH: NIGERIA IN PERSPECTIVE	116
Yuliia Strilchuk	ESG STANDARDS AS A BASIS OF SUSTAINABLE BANKING	117

Nazmul Hossain Abdus Salam	EMPIRICAL RELATIONSHIP BETWEEN STOCK MARKET CAPITALIZATION AND ECONOMIC GROWTH: AN ARDL COINTEGRATION APPROACH FOR BANGLADESH	118
Volodymyr MESHCHERIAKOV Maria GARKAVA	THE RELEVANCE OF THE DEVELOPMENT OF THE CIRCULAR ECONOMY IN THE MODERN CONDITIONS OF UKRAINE	119
Sibel KAYA Arzu BULUT Gökhan ABA	A NEW HEALTH ANXIETY IN THE DIGITAL ERA: THE CYBERCHONDRIA SEVERITY AND QUALITY OF LIFE	121
Gökhan ABA Arzu BULUT Sibel KAYA	ANALYSIS OF JCI ACCREDITED HOSPITALS IN TÜRKİYE	134
Zeynep GÜLNAR KÖKLÜ	THE EVOLUTION OF CONFIGURATION MANAGEMENT: DIGITAL TRANSFORMATION AND CM2 METHODOLOGY IN THE AEROSPACE INDUSTRY	144
Murat ÇEKİLMEZ Umut KAPUCİ	A GROUP OF TRAPEZOPHOROI FROM TRALLEIS	151
Bekir KORKMAZ	REVIEW AND ACCOUNTING OF POULTRY BREEDING ACCORDING TO TURKISH ACCOUNTING STANDARD (TMS) 41	153
Bekir KORKMAZ	FORENSIC ACCOUNTING: DETECTION AND PREVENTION OF FINANCIAL FRAUD	170
Belis GÜLAY	GRUNIG'S PUBLIC RELATIONS MODEL AND SOCIAL RESPONSIBILITY APPROACH IN AIRPORT MANAGEMENT	177
Sacide Nur Akkaya	AN ANALYSIS OF THE POLITICAL SYMBOLISM OF THE PERIOD OF ABDULHAMID II IN THE LIGHT OF THE EXPRESSIONS USED IN THE MALUMAT NEWSPAPER BETWEEN 1898-1901	179
Feyza Zülal Özmantar Fuat Aksu	THE EFFECTS OF THE COLD WAR ON TURKISH FOREIGN POLICY: A CONSTRUCTIVIST ANALYSIS (1923-1971)	191
İrem TABİRLİOĞLU	SADDAM HUSSEIN AND THE REALPOLİTİK OF AUTHORITARIANISM: POWER CONSOLIDATION, STRATEGIC MISCALCULATIONS, AND REGIONAL INSTABILITY IN THE MIDDLE EAST	193
İrem TABİRLİOĞLU	STRUCTURAL IMPEDIMENTS TO COLLECTIVE SECURITY: THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL, GEOPOLITICAL INTERESTS, AND THE CRISIS OF LEGITIMACY	208
Dilara GİRGİN	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MATHEMATICS ANXIETY AND STUDENT'S SCHOOL TYPE	224
Özge Meşe Neslihan Tuğçe Özyeter	EXAMINING THE PREDICTIVE ROLE OF PARENTAL ATTITUDES ON EXAM ANXIETY OF 8TH GRADE STUDENTS PREPARING FOR HIGH SCHOOL ENTRANCE EXAM	226
Fuat DAŞ	THE OTTOMAN STATE IN MODERN ARABIC POETRY: THE EXAMPLE OF THE POEMS OF MUHAMMED ABDULMUTTALIB	241

Elif GÖNÜLKIRMAZ Funda ERGÜLEÇ	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PRESCHOOL EDUCATION: AN EVALUATION OF CURRENT RESEARCH	252
Erdi Okan YILMAZ	PERCEPTIONS AND FUTURE EXPECTATIONS OF COMPUTER PROGRAMMING STUDENTS REGARDING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES	254
Saeed Ahmad Zaman	GENOMICS AND BREEDING FOR CLIMATE-RESILIENT CROPS	267
Saeed Ahmad Zaman	A COMPREHENSIVE REVIEW ON PROTECTED CULTIVATION OF HORTICULTURAL CROPS: PRESENT STATUS AND FUTURE PROSPECTS	269
Saeed Ahmad Zaman	DOMESTIC RISK FACTORS, VIOLENCE AND MARITAL DISSOLUTION: EVIDENCE FROM DEMOGRAPHIC AND HEALTH SURVEY OF PAKISTAN	271
Godwin Nwachukwu Arua Celestine Onyebuchi Eze Chinenye P. Nwebiem	MEDIA LITERACY AND THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS	272
Manjeet Yadav	BEYOND THE BINARY: PROMOTING GENDER-INCLUSIVE LEARNING	277
Syed Mehtab Ali Shah Rasool Bux Junejo Muhammad Zafar Wassan Faiz Muhammad Shaikh Syed Mujeeb Hyder Shah	GLOBALIZATION WOMEN ENTREPRENEURSHIP BUSINESS IN SMES CHALLENGING AND OPPORTUNITIES IN SINDH: A CASE STUDY OF NAWABSHAH PAKISTAN	279
Maria Emilia Camargo Mariane Camargo Priesnitz Rosecler Maschio Gilioli Beatriz Lucia Salvador Bizotto	EFFECTS OF TECHNOSTRESS ON ORGANIZATIONAL BEHAVIOR	280
Ivana Škevin Rajko	DIALECT AS A COMMODITY. THE CASE OF THE CROATIAN-ČAKAVIAN VARIETY OF BETINA	281
Greta ROBJA Eva PAPAMIHALI	THE STATUS OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION FOR PROFESSIONAL PURPOSES IN ALBANIA: POLICIES, CHALLENGES, AND PERSPECTIVES	282
Fatma ÖKSÜZ	WOMEN MISSIONARIES IN THE EASTERN ANATOLIA MISSION: THE CASE OF MARDIN (1850-1900)	284
Nesrin GEZİCİ	THE ETIQUETTE OF HOSTING GUESTS IN MUHAMMAD SÂDIK KASHGARÎ'S WORK ÂDÂBÜ'S-SÂLIHÎN	297
Özlem ŞAHİN Orhan DOĞAN	THE EFFECTS OF ATATURK PERIOD EDUCATIONAL POLICIES AND TEACHING METHODS ON HISTORY EDUCATION	311
Özlem YILDIRIM KOÇ	AN ANALYSIS ON THE WORDS RELATED TO AGRICULTURE AND ANIMAL HUSBANDRY IN THE DIALECTS OF KIRŞEHIR PROVINCE	322
Leyla MANSUROVA	MODERN TRENDS IN THE TEACHING OF AZERBAIJAN HISTORY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEMS, INFLUENCE OF ORGANISATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS AND POTENTIAL OF INTERACTIVE METHODS	332
Cansu AVCI	ANALYSIS OF THE WORK LES VEILLEURS DE SANGOMAR IN THE CONTEXT OF CHRONOTOPE	342

Oğuz USTA	THE ISSUE OF REFUSAL OF INHERITANCE BY MINORS UNDER GUARDIANSHIP	344
Merve ADIYAMAN	MOBILE PHONE LOCATION DETECTION AS A PROTECTIVE MEASURE	351
Sümeyye ULUSOY	EVALUATION OF THE CONSTITUTIONAL COURT'S DECISIONS WITH DOCKET NO. 2023/182/DECISION NO. 2024/203 AND DOCKET NO.2025/39/DECISION NO.2025/35 IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO REQUEST REVIEW OF THE DECISION	353
Sinan BAŞARAN	COMMUNIST MOVEMENTS IN SWEDEN IN THE SHADOW OF THE COLD WAR AND TÜRKİYE'S DIPLOMATIC OBSERVATIONS (1928–1961)	366
Bilal Zafer BERİKOL	EVALUATING THE EFFECTS OF TRANSITION TO DIGITALIZATION ON MANUFACTURING COSTS	368
Bilal Zafer BERİKOL	VALUE STREAM MAPPING AND VALUE STREAM COSTING IN ADOPTION OF LEAN MANUFACTURING SYSTEM	373
Eren YÜKSEK Kerim Eser AFŞAR	THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE TAX SYSTEM: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON TURKEY'S POSITION	377
H. Yusuf Güngör Ercan İnce Şükran Macutay	REVIEW OF FINANCIAL PROBLEMS OF AIRLINE COMPANIES	379
Ercan İNCE Haci Yusuf GÜNGÖR	THE PLACE OF IĞDIR SALT CAVE IN TOURISM: ANALYSIS OF VISITOR FEEDBACK	386
İsmail Cem ÖZKURT Deniz ÖZYAKIŞIR	AN ANALYSIS ON THE ROLE AND EFFECTIVENESS OF THE POLICY RATE IN THE CONTEXT OF INTEREST-RATE PASS-THROUGH IN TURKEY	388
Deniz ÖZYAKIŞIR İsmail Cem ÖZKURT	MACROECONOMIC FACTORS AFFECTING FINANCIAL DEVELOPMENT IN TURKEY: AN ANALYSIS WITH THE ARDL COINTEGRATION MODEL	402
Hande Duygu YARDIMCI Sedat Ilgaz GÜNAY	CSR AND BRAND EQUITY: ROLE OF CUSTOMER VALUE ORIENTATIONS	416
Slađana Milenković	CHILDREN'S UNDERSTANDING OF STORIES BASED ON READER RESPONSE THEORY	420
Minhaz Uddin	THE MEDIATING ROLE OF ADAPTIVE COGNITIVE EMOTION REGULATION STRATEGIES BETWEEN PROCRASTINATION AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AMONG PUBLIC UNIVERSITY STUDENTS	421
Mohammed Waheeb	CONVERTING THE OTTOMAN JIZEH FORT IN JORDAN INTO AN ISLAMIC PILGRIMAGE MUSEUM	422
Nguyen Van Kham	AGRICULTURAL MANAGEMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF VIETNAM'S GOVERNMENT IN THE PERIOD 1955–1975	433
Gazi Abu Horaira Bashir Ibne Zafor Kamrun Nahar Salma	THE IMPACT OF ECONOMIC VOLATILITY ON GROWTH AND INVESTMENT: EVIDENCE FROM BANGLADESH	434

Odu, Adejare Samuel Aluko, Tolulope Abayomi Yusuf, Abdulrazaq Laro	COMMUNITY RADIO AND POPULAR PARTICIPATION IN NIGERIA	435
Ariyo Sadiyat Olamide	EFFECTS OF CASSAVA ROOT PROCESSING INTO GARRI ON CYANIDE AND OTHER ANTI-NUTRIENT CONTENTS OF THREE DIFFERENT VARIETIES OF CASSAVA	436
A. Musbahu Alex Akwueme	PERCEPTION OF TEACHERS ON MATHEMATICS CURRICULUM IMPLEMENTATION IN SENIOR SECONDARY SCHOOLS MINNA, NIGER STATE	437
Abdullahi, Muhammad Kobo Koroka, M. U. S Nura Tanko Zainab N.	SCIENCE TEACHERS' TECHNOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AS DETERMINANTS OF SECONDARY SCHOOL SCIENCE STUDENTS' ENTREPRENEURIAL SKILLS IN MINNA, NIGER STATE	438
Sarra Rouabhi Redouane Tlemsani	CLASSIFICATION OF THE ARABIC BRAILLE ALPHABET USING PRETRAINED ALGORITHM	440
Naiem AL Amin Israt Jahan	THE WILLINGNESS OF TERTIARY LEVEL QAWMI STUDENTS TO COMMUNICATE IN ENGLISH	441
Shagai Turtogtokh László Pitlik László Pitlik (Jr)	OBJECTIVE EVALUATION OF PERFORMANCES IN CASE OF STUDENTS BASED ON SIMILARITY ANALYSES AND MOODLE-LOGS	442
Ashok Kumar Malik	A COMPARATIVE ANALYSIS OF PHYSICAL FITNESS COMPONENTS IN BOXING AND BASKETBALL PLAYERS	461
Osman BAYRAKTUTAN Mehmet Emin KALGI	ESİN SEZGİN, IRMAK GÜNGÖR, ZEYNEP BERKE, PHILOSOPHY ARTICLES 1: POLITICS, ETHICS AND EDUCATION, IKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2019, P. 190.	462
Osman BAYRAKTUTAN Mehmet Emin KALGI	AHMET BOZYİĞİT, NECATİ SÜMER, ATA DEMİR, FATİH EROĞLAN, VEDAT TEZCAN, YAKUP ÖZKAN, PHILOSOPHY ARTICLES, İKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2022, P. 197.	467
Rashad Seyidov	THE EMERGENCE OF THE FIRST LIBRARY IN ISLAM, İKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2025	472
Abdullah KANDEMİR	VIEWS OF ISLAMIC SCHOLARS ON PERFORMING TAGHANNI IN QURAN RECITATION	484
Nihat DEMİRKOL	SHAPED SIMILARITY BETWEEN HURUF-I MUKATTAA AND CODING TECHNIQUES: A THEORETICAL ANALYSIS ON	491
Mehmet ÜNAL	A WORK OF OTTOMAN HISTORY IN VERSE: SİLKÜ'L-LEÂL-İ ÂL-İ OSMAN	514
Mehmet ÜNAL	AN EXAMPLE OF A VICTORY-NAME IN VERSE WRITTEN IN THE 17TH CENTURY	522
Pegah Ghorbanpour Sakineh Sojoodi	IMPACT OF ENERGY DIVERSIFICATION ON ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA INVESTIGATION IN DEVELOPING COUNTRIES	531
Sakineh Sojoodi	DETERMINING THE MACROECONOMIC VARIABLES AFFECTING PRIVATE SAVINGS IN IRAN USING THE BAYESIAN MODEL AVERAGING APPROACH	532

ABA-TALIB Khawla ZOUINE Abdessamad	THE IMPACT OF BLOCKCHAIN ON SUPPLY CHAINS: MANAGERIAL INNOVATIONS AND ORGANIZATIONAL PERSPECTIVES	533
Younes Yassine Miloud Chakit Mohamed Belkhaoud Yahya Doufi El Mahjoub Aouane	IMPACT OF BREAKFAST EATING HABIT ON BURNOUT AND EDUCATIONAL OUTCOMES: A CROSS-SECTIONAL STUDY AMONG MOROCCAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS	544
Artan HAJDINI Arber HOTI	BANK EFFICIENCY IN THE EUROZONE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF KEY DETERMINANTS (2006–2021)	536
Malvina Hysa Dori Risilia	DECISION-MAKING EFFICIENCY IN COMMERCIAL COMPANIES	537
Umar Muhammad BURWA Rabi'u MUHAMMAD	UNIVERSITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE NATIONAL DEVELOPMENT IN NIGERIA	538
Shruti Dasgupta	AN ANALYTICAL STUDY OF THE INDIAN BUDGET 2025 VIS-A-VIS THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF INDIA	539
Tomiwa Sunday Adebayo	HOW DO RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AND FERTILIZER USE IMPACT THE ENVIRONMENT? A WAVELET QUANTILE ANALYSIS	540
Luiza Narkulova Akylai Bolotbek Kyzy Razia Abdieva	ACCESS TO FINANCE IN KYRGYZSTAN: CASE OF JALAL-ABAD REGION	541
İnanç Feridun ÇANCI Bekir Şahin BALOĞLU Emir DEĞİRMENLİ	DEVELOPMENT OF A MOBILE APPLICATION FOR DETERMINING THE PHYSICAL PROPERTIES OF WOODS USED IN INSTRUMENT MAKING	542
Cem Bozan	PETER BROOK AND THE FREE ACTOR	545
Zeynep Sude KARABULUT Erkan ÇİÇEK	VISUAL AND SEMANTIC CODES IN KOREAN CINEMA: A SEMIOTIC ANALYSIS	554
Ceren ERDOĞAN Erkan ÇİÇEK	THE IMPACT OF ONE-SHOT FILMMAKING ON CINEMATIC NARRATIVE: AN ANALYSIS OF THE FIRST AND LATEST EXAMPLES	557
Volkan Davut Mengi	THE ANATOMY OF GAME MECHANICS: ELEMENTS THAT DEFINE A MECHANIC	559
Sadrican ESENTÜRK Erkan ÇİÇEK	AN ANALYSIS OF THE RELATION BETWEEN THE HORROR CINEMA ICONS OF TURKEY AND THE DEPICTIONS OF SUPERNATURAL IN OTTOMAN PERIOD MINIATURES WITH THE SEMIOTIC THEORY OF CHARLES SANDERS PEIRCE	562
Usman, Z.N.	INTEGRATION OF SMART BOARD IN MICRO-TEACHING FOR PRE SERVICE TEACHER IN NIGER STATE COLLEGE OF EDUCATION	563
Usman, Z.N.	ATTITUDE AND READINESS OF PRIMARY EDUCATION STUDIES STUDENTS TOWARDS MOBILE LEARNING IN NIGER STATE COLLEGE EDUCATION MINNA	564
EKE Felix Chima Chukwumela Obulor OCHOGBA Maduabuchukwu Prince AJIE	STRATEGIES FOR REVITALIZING TECHNICAL EDUCATION PROGRAMME IN COLLEGES OF EDUCATION IN RIVERS STATE, NIGERIA	565

Mosharaf Hossain	CRISIS OF IDENTITY AND FREEDOM IN ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN	567
Polina HORIELOVA	TRANSLATION OF OECONYMS AS CULTURALLY MARKED UNITS IN “THE SWAN FLOCK” BY VASYL ZEMLIAK	574
Ordu, C.N. C.O. Ochogba Onyejine, F.O	21st CENTURY INDUSTRIAL SKILLS FOR EMPLOYMENT ADVANTAGES OF MECHANICAL TECHNOLOGY EDUCATION STUDENTS IN RIVER STATE NIGERIA	575
Sidra Nadeem Dr. Shahnila Tariq	EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS, DIFFICULTY IN EMOTION REGULATION, AND ADULT ATTACHMENT IN MARRIED INDIVIDUALS	577
Khadija Shahnila Tariq	FUTURE ORIENTATION, FINANCIAL LITERACY, AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN UNIVERSITY STUDENTS	578
Hüseyin Dirican Gülay Akgül Yılmaz	INSTITUTIONS PROMOTING JUSTICE IN INCOME TAXATION AND DISTORTIONS FACTORS: AN EXAMINATION THROUGH COUNTRY CASES	579
Vasif Aliyev	THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURE AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT BASED ON HOFSTEDE'S APPROACH	606
Rama ALKOUSİ	ENHANCING THE AWARENESS AND VISIBILITY OF YALOVA'S GEOGRAPHICAL INDICATION PRODUCTS	620
Mehmet AYDIN	FROM INVESTMENT TO INNOVATION: THE IMPACT OF ECONOMIC GROWTH AND R&D EXPENDITURES ON INNOVATION	622
Tunahan DEĞİRMENCİ	CAN THE SIZE OF THE PUBLIC SECTOR BALANCE EFFICIENCY AND EQUITY? The CASES OF TURKEY AND THE USA	624
Nağıyev Zəfər Nağı oğlu	NEW CHAPTER IN AZERBAIJAN-TURKEY CUSTOMS AND LOGISTICS COOPERATION	626
Mustafa YILDIZ	ISLAMIC THOUGHT IN THE CONTEXT OF THE DIFFERENCE BETWEEN RELIGION AND CIVILIZATION	633
Blerta MJEDA Elsa Toska	IMPACT OF COVID-19 IN ALBANIA. CASE MUNICIPALITY OF SHKODER.BUSINESS PROMOTION AND DEVELOPMENT	645
Asim S.M. Alamssi	UNDERSTANDING MILLENNIAL TURNOVER INTENTION IN MALAYSIA: A MULTIFACETED PERSPECTIVE	646
Mohammed Mohammed Ndagi	ASSESSMENT OF THE EFFECT OF ORAGANIZATIONAL BEHAVIOUR ON GLOBALIZATION	647
Deepali Tomar	TO ANALYZE THE PERFORMANCE OF MSME'S IN INDIA: WITH SPECIAL REFERENCE TO RAJASTHAN STATE	648
Muhammad Munawar Hussain Khawar Naheed Muhammad Umer Attari	IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR ON STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN PAKISTAN	649
Sarmilaputhura	EXAMINING THE IMPACT OF MOTIVATION, JOB SATISFACTION, AND WORK-LIFE BALANCE ON EMPLOYEE PERFORMANCE	651

Eshita Gupta Ruchi Jain Garg	UNCOVERING THE MOST INFLUENTIAL FACTORS IN THE METAVERSE USING PARETO ANALYSIS	653
Ahmad Azmi M.Ariffin Asim S.M. Alamssi	DETERMINANTS AND CONSEQUENCES OF PLACE ATTACHMENT TO AN UNVISITED DESTINATION	654
Latha Manickam Gunananthini Kumaran Jayesri Sevakumaran Utaranjeet Kaur A/P Kartar Singh	THE IMPACT OF DIGITAL MARKETING IN ATTRACTING INTERNATIONAL STUDENTS TO MALAYSIAN UNIVERSITIES	655
Latha Manickam Jayesri Sevakumaran Gunananthini Kumaran Utaranjeet Kaur A/P Kartar Singh	THE RELATIONSHIP BETWEEN GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND EMPLOYEE PERFORMANCE AMONG INSURANCE INDUSTRY	657
Syeda Dua Fatima Wajeeha Aamir Muhammad Fahad Iqbal Rabia Ishaq	PSYCHO-SOCIAL PREDICTORS OF MENTAL HEALTH PROBLEMS AMONG PARENTS OF PRESCHOOLERS	659
Cansu Turan Aslı Dila Akiş	THE USE OF PSYCHOANALYTIC APPROACH IN SOCIAL WORK PRACTICE	660
Meltem TOKSOY ÇAĞAL	ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND GENDER EQUALITY: DIGITAL TRANSFORMATION AND OPPORTUNITIES FOR WOMEN	669
Mona Rashidifar Gloria Manyeruke	EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY DYSMORPHIC DISORDER, RUMINATION, SELF-ESTEEM AND EXERCISE ADDICTION	689
Tuğçe Merve SAĞIR Yücel Ceylan SAĞIR	THE IMPACT OF ARCHITECTURAL BUILDING INFORMATION MODELING (BIM) PROGRAMS ON THE SPATIAL SKILL DEVELOPMENT OF SPECIALLY GIFTED CHILDREN	690
Tuğçe Merve SAĞIR Yücel Ceylan SAĞIR	ACCESSIBLE CAMPUSES: A STUDY ON THE SPATIAL SUITABILITY CRITERIA OF UNIVERSITIES IN TURKIYE FOR STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS	692
Betül Kübra ŞAHİN YONCA Hürü Melek KAPLAN	INVESTIGATION OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES AND BEHAVIORS TOWARDS ENVIRONMENTAL PROBLEMS	694
Mehmet DEMİRHAN	FUTURE EDUCATION: CLASSROOM TEACHERS' PERCEPTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	717
Mehmet DEMİRHAN	THE PLACE OF FIELD TRIPS IN EDUCATION AND TEACHERS' OPINIONS	719
Samiha Imrani Bouzekri Touri	MULTIFACETED RISK FACTORS AND PREVENTION STRATEGIES FOR INTERNET ADDICTION AMONG MOROCCAN ADOLESCENTS	721
Mohd Kaif Qurratul Ain Ali Wajahat Ali	PSYCHOLOGICAL ABUSE IN INTIMATE PARTNER VIOLENCE: A CASE STUDY OF EMOTIONAL TEASING AND ITS IMPACT ON MENTAL HEALTH	722
Sumon Hossain Abdullah Al- Salman Banhi Protasha Dipika Modak Tuktuki	IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON FINANCIAL SUCCESS OF BANKING COMPANIES: A DEVELOPING COUNTRY PERSPECTIVE	723
Neha	IMPACT OF AUTOMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON EMPLOYMENT IN INDIA: A STUDY	724

Wajahat Ali Mohammad Nabeel	MINIMIZING THE E-WASTE MANAGEMENT IN INDIA USING CIRCULAR ECONOMY CONCEPT AND FUTURE BUSINESS PERSPECTIVE	726
Dhivya C Arunkumar R	CARBON SEQUESTRATION IN AGRICULTURE: PATHWAYS TO CLIMATE RESILIENCE	727
AHMED, Tukur SHUAEEB, Ahmad Ibn USMAN, Abdullahi Laka MUSA, Aisha Balarabe	PERCEPTION OF SCIENCE EDUCATION STUDENTS ON THE USE GOOGLE CLASSROOM IN EDERAL UNIVERSITY OF TECHNOLOGY, MINNA	728
Thejas kumar. K Shobana. A K. Sujatha	IOT FOR SMART CITY MANAGEMENT SYSTEM SERVICES IN NETWORK ENABLED APPLICATIONS	729
Ojo Raphael ASUBIOJO	EQUIPPING TEACHERS FOR INSTRUCTIONAL EFFECTIVENESS THROUGH EDUCATIONAL TECHNOLOGY ETHICS IN THE TEACHING AND LEARNING OF BASIC SCIENCE AND TECHNOLOGY IN EKITI STATE, NIGERIA	732
Özge ÖNKAN	ROBOT TAX AND ITS RELEVANCE TO THE TURKISH TAX SYSTEM	733
Derya DOĞAN	USE OF TURKISH ORGAN NAMES IN CHAGATAY TURKISH IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS	740
Nergiz AKAR Çiğdem BAŞFIRINCI	FACTORS AFFECTING CONSUMERS' ATTITUDES TOWARD COUNTERFEIT PRODUCTS – A CONCEPTUAL ASSESSMENT	744
Tamilla ALİYEVA	THE CONFLICT OF RELIGION, MORALITY AND HISTORY IN F. M. DOSTOEVSKY'S THE BROTHERS KARAMAZOV	761
Hakan AYDIN Metin EKEN	AN EVALUATION OF THE CONTENT DESIGN OF THE SHORT FILM "DİJİTAL ZORBALIK: BİR YOLCULUK VE YOL İŞARETLERİ"	771
Yasal ÖZDEMİR Furkan DOĞAN	AN OVERVIEW OF GLOBAL POWER COMPETITION IN THE CONTEXT OF CRITICAL MINERALS	772
Abdullah MOHAMMADİ	THE ORGANIZATIONAL AND FINANCIAL STRUCTURE OF THE TALIBAN MOVEMENT WHICH TRANSFORMED FROM A TERRORIST NETWORK TO A STATE	794
Ovidiu CONDEIANU Alina-Oana CHIVA Daniela IORGOVAN Mihai Viorel MIHALCEA	RENEWABLE ENERGY POLICY AND SYSTEMIC ENERGY TRANSFORMATION IN THE EU: A ROMANIAN APPROACH	812

MEHMET ALİ ŞEVKİ'NİN BİLİM VE SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

MEHMET ALİ ŞEVKİ'S UNDERSTANDING OF SCIENCE AND SOCIOLOGY

Erkan DİKİCİ
Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı
Assoc. Dr., Bitlis Eren University, Fakulty of Health Sciences, Department of Social Work
ORCID ID: 0000-0001-8319-0345

ÖZET

Bu bildirinin amacı, sosyoloji tarihi içerisinde görüşleri üzerinde yeterince durulmamış bir sosyolog olan Mehmet Ali Şevki'nin bilim ve sosyoloji anlayışını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Mehmet Ali Şevki'nin eserleri üzerinden, bilim ve sosyolojiye yönelik fikirlerinin derlemesi yapılmıştır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak, Şevki'nin eserleri üzerinde konu hakkındaki düşünceleri ortaya konarak analiz edilmiştir. Türkiye'de Ziya Gökalp ile başlayan, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin çizgisinde ele alınan Türk sosyolojisi, tarihsel süreç içerisinde bu isimlerin etkisi altında kalmaya devam etmiştir. Bir yandan Türk sosyolojisinin tarihsel sürecinin başlamasındaki katkıları, diğer yandan Türkiye'de sosyolojinin bilim dalı olarak tanınmasındaki çalışmaları açısından Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, Türk sosyolojisinin öncüleri olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de sosyolojinin gelişiminin devam etmesinde, bu iki öncü ismin arkasından gelen isimlerin de oldukça büyük ve önemli katkıları olmuştur. Bu isimlerden birisi de, bildirinin konusunu oluşturan Mehmet Ali Şevki'dir. Mehmet Ali Şevki de, Prens Sabahattin'in görüşleri etkisinde kalmış bir sosyologdur. Sosyoloji anlayışı, Science Sociale ekolünün sahip olduğu anlayıştan farklılık göstermemektedir. Mehmet Ali Şevki'nin sosyolojiye dair eleştirisi, Türkiye'de ön plana çıkan sosyolojizm ekolüne karşın, Science Sociale ekolünün yeterince önemsenmediği üzerine şekillenmiştir. Mehmet Ali Şevki'nin sosyoloji anlayışı da, bunun üzerine oluşum göstermiştir. Sosyolojik çalışmaları, Türkiye'de Science Sociale ekolünün sesini duyurmak yönünde gerçekleşmiştir. Mehmet Ali Şevki'nin bilim ve sosyoloji anlayışını ön plana çıkaran temel özelliği ise, monografi, anket ve gözlem yöntemlerini kullanarak yaptığı uygulamalı sosyolojik çalışmaları ile toplumu tanımayı hedeflemesidir. Bu bağlamdan hareketle bildiride ulaşılmak istenen sonuç, sosyolojik fikirlerini incelediğimiz Mehmet Ali Şevki'nin, bilim ve sosyoloji anlayışlarının, kendisinden önce söz sahibi olan sosyologlardan farklı bir yerde konumlanmasıdır. Çünkü Mehmet Ali Şevki için sosyolog, fizikçi konumunda olmaktan çok jeolog konumundadır. Sosyolog, deneyden çok gözlem yapmaktadır. Bu nedenle sosyolojide laboratuvar ve rasathaneler yerine anketlerin öne çıktığını vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Şevki, Sosyoloji, Bilim, Gözlem, Anket.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to examine the understanding of science and sociology of Mehmet Ali Şevki, a sociologist whose views have not been sufficiently emphasized in the history of sociology. For this purpose, a compilation of Mehmet Ali Şevki's ideas on science and sociology has been made through his works. In the study, Şevki's works were analyzed by revealing his thoughts on the subject using the document analysis method. Turkish sociology, which started with Ziya Gökalp in Turkey and was approached along the lines of Ziya Gökalp and Prens Sabahattin, has continued to be influenced by these names throughout the historical process. Ziya Gökalp and Prens Sabahattin have been accepted as the pioneers of Turkish sociology in terms of their contributions to the beginning of the historical process of Turkish sociology on the one hand, and their efforts to recognize sociology as a scientific branch in Turkey on the other. The names that came after these two pioneers have also made significant and important contributions to the continuation of the development of sociology in Turkey. One of these names is Mehmet Ali Şevki, who is the subject of this report. Mehmet Ali Şevki is also a sociologist who was influenced by the views of Prens Sabahattin. His understanding of sociology does not differ from the understanding of the Science Sociale school. Mehmet Ali Şevki's criticism of sociology was shaped on the fact that the Science Sociale school was not given enough importance, despite the sociologism school that was prominent in Turkey. Mehmet Ali Şevki's understanding of sociology was also formed on this. His sociological studies were carried out in order to make the voice of the Science Sociale school heard in Turkey. The main feature that brings Mehmet Ali Şevki's understanding of science and sociology to the forefront is his aim to know the society with his applied sociological studies using monograph, survey and observation methods. In this context, the desired result in the report is that Mehmet Ali Şevki, whose sociological ideas we examine, is positioned in a different place than the sociologists who had a say before him. Because for Mehmet Ali Şevki, a sociologist is in the position of a geologist rather than a physicist. A sociologist makes observations rather than experiments. For this reason, he emphasized that surveys are more prominent in sociology than laboratories and observatories.

Keywords: Mehmet Ali Şevki, Sociology, Science, Observation, Survey.

GİRİŞ

19. yüzyılda Batı’da bilimsel bir disiplin olarak kurumsallaşan ve hızla gelişen sosyoloji, Türkiye’ye intikali açısından uzun bir gecikme yaşamamıştır. Sosyoloji, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı-Türk düşünce dünyasında yer edinmeye başlamış; bu süreçte Batı kaynaklı bir bilgi alanı olarak, Batı sosyolojisinin kuramsal çerçevesinden ve sorun odaklı yaklaşımından etkilenmiştir. Türkiye’de sosyolojinin doğuşu, yalnızca entelektüel bir merakın ürünü değil,

aynı zamanda mevcut toplumsal ve siyasal krizlere yanıt arayışı çerçevesinde bir kurtuluş umudu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda sosyoloji, bir tür modernleşme ve yeniden yapılanma projesinin düşünsel arka planını oluşturmuş; devletin içinde bulunduğu kaotik ortamdan çıkışına katkı sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmiştir. Baykan Sezer'in (1988: 11) ifade ettiği üzere, sosyolojinin Türkiye'de kabul görmesi, esasen Batı'nın düşünsel ve uygarlık düzeyindeki üstünlüğüne duyulan inancın bir yansımasıdır. Bu inanç doğrultusunda, toplumsal dönüşümün ve kalkınmanın ancak Batı uygarlığına kayıtsız şartsız entegrasyonla mümkün olabileceği görüşü de yaygınlık kazanmıştır.

Türkiye'de sosyolojik düşüncenin temelini, büyük ölçüde kriz olgusu şekillendirmiştir. Türk sosyolojisini Batı sosyolojisinden ayıran özgün yönlerden biri, disiplinin esasen bir kriz bilimi olarak gelişmiş olması ve bu bağlamda özellikle siyasal krizlerle ilişkili bir karakter taşımasıdır. Batı sosyolojisinin ortaya çıkışı, modernleşme sürecinde yaşanan toplumsal dönüşümlere ve ekonomik temelli sosyal sorunlara bir yanıt üretme arayışıyla, varoluşsal bir sorgulama çerçevesinde gerçekleşmiştir. Sanayileşme ve kentleşmenin yol açtığı yapısal değişimlerin toplumsal dengeleri sarsması, Batı'da sosyolojinin toplumu anlamaya ve yeniden inşa etmeye dönük bir araç olarak konumlandırılmasına neden olmuştur. Buna karşın, sosyolojinin Türkiye'deki serüveni, esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde derinleşen siyasal bunalımlar ve çöküş sürecinin doğrudan bir yansıması olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda, sosyolojinin Türkiye'deki ilk temsilcileri olan Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, sosyal meseleleri daha çok siyasal çözüm arayışları çerçevesinde ele almış; böylece Türk sosyolojisi, doğuşundan itibaren siyaset eksenli bir yönelime sahip olmuştur (Sağır, 2014: 50).

Sosyolojinin Türkiye'de bir kurtuluş fikri ekseninde gelişim göstermesi, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile birlikte belirgin bir başlangıç noktasına ulaşmıştır. Bu iki düşünür, yalnızca Türk sosyolojisinin tarihsel temellerinin atılmasına öncülük etmekle kalmamış; aynı zamanda sosyolojinin Türkiye'de bir bilim dalı olarak tanınmasına yönelik önemli katkılarda bulunmuşlardır. Gökalp ve Sabahattin'in fikirsel yönelimleri, farklı toplumsal tahayyüller sunmalarına rağmen, her ikisi de sosyolojiyi siyasal ve toplumsal dönüşümün aracı olarak konumlandırmışlardır. Bu yönleriyle, Türk sosyolojisinin kurucu figürleri olarak kabul edilen bu isimler, disiplinin entelektüel zemininin oluşmasında belirleyici rol oynamışlardır. Ancak Türkiye'de sosyolojinin gelişimi, yalnızca bu iki figürle sınırlı kalmamış; onları takip eden birçok entelektüelin katkılarıyla daha da derinlik kazanmıştır. Bu bağlamda, çalışmamızın merkezinde yer alan Mehmet Ali Şevki Sevündük de, Türk sosyolojisinin gelişiminde önemli bir durak teşkil eden isimlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

MEHMET ALI ŞEVKI'YE GÖRE BILIM VE SOSYAL BILIM

Mehmet Ali Şevki, Science Social ekolünü, bu ekolün bilim anlayışını ve benimsediği araştırma yöntemlerini ayrıntılı biçimde incelemiştir. Ona göre, her bilim dalı tarihsel olarak bir ampirizm döneminin ardından şekillenmiştir. Bu dönemde, olayların henüz derinlemesine analiz

edilmeden, yalnızca yüzeysel gözlemlere dayalı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bilimsel düşüncenin, öncelikle sıkı bir gözlem ve deneyim sürecine dayalı olarak ortaya çıktığını ifade eden Mehmet Ali Şevki, sosyolojiyi de bu çerçevede ele almıştır. Ona göre sosyoloji, belirli teorik temeller üzerine inşa edilmeden önce, doğrudan gözleme dayalı ampirik verilere ihtiyaç duyan bir disiplindir. Sosyal krizlerin tarih boyunca çeşitli biçimlerde ortaya çıktığını belirten Mehmet Ali Şevki, ideal toplum düşüncesine sahip bireylerin ve bu doğrultuda bir toplumsal yapı inşa etmeye çalışanların her dönem var olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu tür bir toplumun nasıl inşa edilebileceğinin bilimsel olarak açıklanmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Bu çerçevede, toplumsal determinizm anlayışının da fiziki determinizmden sonra geliştiğini ileri sürmüş; sosyal bilimlerde konu ile yöntemin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu belirtmiştir. Mehmet Ali Şevki'ye göre sosyoloji, konuya dair öncül varsayımlar üzerine değil, doğrudan gözlem verilerine dayanarak kurulmalıdır. İkinci el belgelerle sosyolojik araştırma yapılmasının mümkün olmadığını ifade eden Mehmet Ali Şevki, sosyolojinin ilk gözlem alanının tarih değil, yaşayan ve dinamik toplumlar olduğunu savunmuştur. Ona göre sosyolojinin temel konusu insan topluluklarıdır ve bu toplulukları anlamak için monografik anket yöntemine başvurulmalıdır (Kaçmazoğlu, 2011: 121–122). Sosyal bilim yaklaşımını temellendirirken, aynı zamanda yöntem anlayışını da ortaya koyan Mehmet Ali Şevki, toplumu tanımanın ancak sosyal bilim aracılığıyla mümkün olabileceğini; bu bağlamda da temel yöntemin sistematik gözlem olduğunu açık biçimde ifade etmiştir.

Mehmet Ali Şevki'ye göre, sürekli bir ıslahat kaygısı içerisinde bulunan toplumlarda, yapısal nitelik taşıyan bir dizi kriz ortaya çıkmaktadır. Şevki, bu krizleri sistematik biçimde sınıflandırarak, toplumsal yapının farklı boyutlarında yaşanan sorunları ortaya koymuştur. Ona göre, bu krizlerin başlıcaları şunlardır: iş örgütlerinin, bireylerin üretim potansiyeline ve toplumsal gelişmeye uygun biçimde yapılandırılamaması; yerel yaşam gücüne dayanmayan ve tamamıyla merkezi otoritenin denetimine giren yönetim anlayışı; eğitimin çağdaş gereksinimlere yanıt veremeyecek ölçüde durağan kalması; yaşam koşullarının zorlaşmasıyla birlikte düşünsel kanaatlerin, ahlaki değerlerin ve dini inançların istikrarının sarsılması; ve nihayet, ulusal güç ve bağımsızlığın bireysel gelişime değil, devletin araçsal kapasitesine ve kamu otoritesinin genişlemesine bağlanması (Şevki, 1968: 66).

Şevki'ye göre bu krizler, tesadüfi veya basit olaylar değil; belirli toplumsal yasalar doğrultusunda gelişen, nedensellik ilkesiyle açıklanabilir ve çözümlenebilir olgular bütünüdür. Bu bağlamda, söz konusu krizlerin anlaşılması, onları ortaya çıkaran nedenlerin bilimsel biçimde analiz edilmesine bağlıdır. Bu tür olayların önlenmesi ise, yalnızca bu nedenlerin dayandığı sosyal yasaların ortaya konulmasıyla mümkün olabilir. Şevki, toplumsal dönüşüm süreçlerini kavrayabilmenin ve mevcut sorunlara çözüm üretmenin yolunun, sosyal bilimin sistematik yöntemlerinden geçtiğini vurgulamıştır.

Islahat düşüncesinin sürekliliğiyle biçimlenen entelektüel çevrenin, sosyal bilimlere yönelmesinin hayati bir önem taşıdığını belirten Şevki, sosyal bilim yaklaşımının Türkiye'de yaygınlaşması durumunda mevcut yapısal krizlerin aşılabileceğini savunmuştur. Bu çerçevede şu ifadeleri son derece dikkat çekicidir: "Bunu öğrenmekle, sosyal çevremizin hareketsiz güçlerini bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değiştirerek geliştirmemiz imkânı elde edilecektir. Gerçek şudur ki, sosyal çevremizde bu değişme yeteneğini doğuracak etmenleri ya biz yaratacağız, ya da dış güçler bu eksikliği zararımıza tamamlayacaktır. Ölüm kalımımız, bu sorun çevresinde çözümlenecektir" (Şevki, 1968: 66).

Bu ifadeler, Mehmet Ali Şevki'nin sosyal bilimlere atfettiği önemin yalnızca entelektüel düzeyde kalmadığını, aynı zamanda ulusal varoluş ve geleceğe ilişkin stratejik bir boyut taşıdığını da göstermektedir. Dolayısıyla, onun sosyal bilim anlayışı, sadece bir bilgi üretim alanı değil; aynı zamanda toplumsal yeniden yapılanma süreci açısından yaşamsal bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir.

Mehmet Ali Şevki'ye göre, sosyal bilimlerde de diğer deneysel bilimlerde olduğu gibi, konu ile yöntem arasında karşılıklı bir etkileşim ve eşzamanlı bir belirlenme süreci söz konusudur. Ona göre, araştırma konusunun daha derinlikli biçimde kavranması, yöntemin gelişmesini ve yetkinleşmesini sağlarken; öte yandan, açık ve kesin biçimde tanımlanmış bir konu da kendisine en uygun metodolojik yaklaşımla çalışılmayı gerektirir. Bu nedenle Şevki, sosyal bilimlerin mevcut yapısını betimlemekten ziyade, bu yapının nasıl inşa edildiğini anlamanın daha işlevsel bir yaklaşım olduğunu savunur. Şevki'ye göre sosyal bilim, varsayımlar (postulalar) üzerine kurulu bir düşünce alanı değil; doğrudan gözleme dayanan, ampirik bir araştırma disiplinidir. İkinci elden sağlanan belgelerle sosyal bilimsel bilgi üretiminin mümkün olmadığını belirten Şevki, sosyal bilimin gözlem alanının tarihsel olaylardan ziyade yaşayan ve dinamik toplumsal yapılar olması gerektiğini vurgular. Sosyal bilimin temel konusu, insan topluluklarının oluşturduğu toplumsal yapılar, yani insan kuruluşlarıdır. Bu bağlamda Şevki, sosyal bilimlerin yöntem olarak monografik anket tekniğine başvurduğunu; olguların, yerinde ve canlı biçimde gözlemlenmesi gerektiğini ifade eder. Sosyal bilimsel araştırma, basit olgulara ulaşmak için çözümlemeler yapar ve bu olgular arasındaki ilişkileri inceleyerek genellemelere ve toplumsal yasaların keşfine imkân tanıyan yöntemsel süreçleri geliştirir. Mehmet Ali Şevki, çözümlemeye dayalı öğelerin aşamalı biçimde birleştirilmesiyle toplumsal gerçekliğin karmaşıklığının kavranabileceğini ileri sürer. Bu nedenle ulaşılan genelleme ve sentezleri bir tür sosyal bilim felsefesi olarak değil, sosyal bilimin bizzat kendisi olarak değerlendirir (Şevki, 1968: 240–241). Bu yaklaşım, onun sosyal bilimi teorik soyutlamaların ötesinde, doğrudan gerçekliğe temas eden bir bilgi alanı olarak konumlandırdığını göstermektedir.

Mehmet Ali Şevki'ye göre, sosyal bilimin tarihsel olarak 19. yüzyıldan önce gelişim göstermesi mümkün değildi; zira bu dönemin öncesinde sosyal yapılar, bilimsel gözlem ve analiz için gerekli olan toplumsal çeşitliliği ve dönüşüm dinamiklerini yeterince barındırmamaktaydı.

Şevki, sosyal bilimin doğuşunu, özellikle Fransız toplumsal yapısının dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirerek açıklar. 1789 Fransız Devrimi'nden başlayarak 1830 ve 1848 devrimlerine kadar uzanan süreçte, Fransa toplumsal kaynaşmanın yoğun olarak yaşandığı bir merkez hâline gelmiştir. Bu dönemde ülke, kuzey komşusu İngiltere'nin gerçekleştirdiği tarımsal ve özellikle sanayi devrimlerinin etkisi altında, modern toplumun karşı karşıya kaldığı yeni problemlerle yüzleşmiştir. Bu tarihsel bağlam içerisinde, Fourier ve Saint-Simon gibi düşünürler kendi ideolojik sistemlerini Fransa'da ortaya koymuş ve bu fikirler ulusal atölyeler ile komünal yapıların denenmesinde etkili olmuştur. Aynı dönemde, Auguste Comte bilimleri sistematik olarak sınıflandırmaya girişmiş ve sosyolojinin kavramsal temelini atarken, Frédéric Le Play, sosyal bilim disiplininin kurucu uygulayıcılarından biri olmuştur. Le Play, mühendislik ve kimya eğitimi almış bir teknokrat olmasına rağmen, mesleki yaşamında sanayi burjuvazisi ve işçi sınıfıyla doğrudan temas kurmuş; bu sayede gözleme dayalı bilimsel yöntemleri içselleştirmiştir. İçinde bulunduğu sosyal çevre ise ekonomik krizler ve toplumsal huzursuzluklarla sarsılmakta, bu durum Le Play'i sosyal denge ve istikrarın hangi toplumsal koşullar altında mümkün olabileceği sorusu üzerine düşünmeye sevk etmiştir (Şevki, 1968: 239–240). Mehmet Ali Şevki, Le Play'in gözlem temelli sosyal bilim anlayışını önemli bir çıkış noktası olarak benimsemiş ve bu yaklaşımı Türkiye bağlamında yeniden yorumlamıştır. Ona göre, sosyal bilimlerin işlevi yalnızca teorik kavrayış üretmek değil; aynı zamanda toplumu tanımaya, anlamaya ve yaşanan yapısal sorunlara pratik çözümler üretmeye hizmet etmektir. Bu bağlamda, uygulamalı araştırmaların ve sahaya dayalı çalışmaların önemini vurgulayan Şevki, sosyal bilimin ancak yaşayan toplumlar üzerinde yürütülen doğrudan gözleme dayalı ampirik çalışmalar aracılığıyla işlevsel ve dönüştürücü bir nitelik kazanabileceğini savunmuştur. Onun sosyal bilim anlayışı, Türkiye'nin özgün toplumsal yapısını anlamayı ve dönüştürmeyi hedefleyen, saha verisine dayalı, pragmatik ve çözüm odaklı bir yaklaşım olarak şekillenmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Türkiye'de sosyolojik düşünce alanında egemen konum, Sosyolojizm ekolü tarafından belirlenmiş; bu yaklaşım, özellikle devletin modernleşme ve toplumsal düzen inşası süreçlerine entegre edilerek kurumsal düzeyde benimsenmiştir. Buna karşılık, Science Social ekolü ise daha sınırlı bir görünürlükle, üniversite ve devlet yapılarının dışında, Mehmet Ali Şevki'nin öncülüğünde varlığını sürdürme çabası göstermiştir. Bu dönemde Mehmet Ali Şevki, sosyoloji dersinin hem yükseköğretim hem de ortaöğretim müfredatında yer almasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Ancak, söz konusu eğitim programlarında Science Social ekolüne ve bu ekolün özgün metodolojik yaklaşımlarına yer verilmemesini eleştirel bir bakışla karşılamıştır. Şevki'ye göre, bu durum Türkiye'de sosyolojik çeşitliliğin gelişimini kısıtlamakta ve sosyoloji disiplininin çok yönlü düşünsel zeminini daraltmaktadır (Kaçmazoğlu, 2013: 46).

Mehmet Ali Şevki'nin Sosyoloji Anlayışı

Mehmet Ali Şevki'nin sosyoloji anlayışı, esas itibarıyla Science Sociale ekolünün kuramsal ve metodolojik yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Şevki, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde egemen hale gelen Sosyolojizm ekolünün tek yönlü hâkimiyetini eleştirel bir bakışla değerlendirmiş ve Science Sociale geleneğinin yeterince dikkate alınmamasını disiplinin gelişimi açısından önemli bir eksiklik olarak görmüştür. Onun sosyolojik perspektifi, bu eleştirel tutumdan hareketle şekillenmiş ve alternatif bir paradigma önerisi niteliği kazanmıştır. Şevki'nin sosyolojik çalışmaları, Science Sociale ekolünün Türkiye'de akademik ve entelektüel düzlemde görünürlük kazanmasına katkı sunma amacı taşımıştır. Bu bağlamda, onun çalışmaları yalnızca kuramsal bir müdahale olarak değil, aynı zamanda metodolojik bir yönelim olarak da dikkat çeker. Monografi, anket ve doğrudan gözleme dayalı yöntemlerle gerçekleştirdiği uygulamalı araştırmalar, Şevki'nin toplumu ampirik veriler ışığında tanıma, anlama ve çözümleme çabasının somut örnekleri olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle Şevki, Türkiye'de ampirik temelli sosyolojik araştırmaların öncülerinden biri olarak, hem yöntem hem de kuramsal yaklaşım bakımından özgün bir çizgi temsil etmiştir. Mehmet Ali Şevki'ye göre, sosyolojinin günümüzdeki konumunda gözlem altına alınan olgular, doğrudan müdahale ile oluşturulmuş değil, kendiliğinden gelişen toplumsal süreçlerdir. Bu bağlamda sosyolog, deneysel koşulları belirleyerek sonuçlara ulaşan bir fizikçiden ziyade, doğal ortamda gerçekleşen oluşumları inceleyen bir jeolog konumundadır. Deneye değil, gözleme dayalı bir araştırma süreci yürütür. Dolayısıyla sosyolojide laboratuvar ya da gözlemevi (rasathane) gibi kontrollü ortamlar yerine, anket gibi doğrudan toplumsal gerçekliği yansıtan araçlar tercih edilir.Şevki'ye göre, sosyolog da tıpkı jeolog gibi, inceleme nesnesi olan insan topluluklarının yapılarını anlamak amacıyla monografik anket yöntemine başvurmak zorundadır. Bu yöntemsel yaklaşımın öncüsü olarak Frédéric Le Play'in çalışmalarına atıfta bulunan Şevki, sosyolojide ampirik yöntemin kurumsallaşmasının bu doğrultuda geliştiğini ifade eder. Tüm doğa bilimlerinde olduğu gibi, sosyolojik bilgi üretiminin temelinde de sistematik gözlem süreci yer almaktadır. Bu çerçevede Şevki, sosyolojinin bilimsel meşruiyetini, doğrudan deneysel müdahalelerden çok, toplumsal olguların ampirik temellere dayanan dikkatli gözlemlenmesine bağlamaktadır (Şevki, 1968: 245).

Mehmet Ali Şevki'ye göre, herhangi bir olgunun "sosyal olmadığı" ya da "toplum üzerinde etkisi bulunmadığı" yönünde bir yargıya varmak mümkün değildir. Ona göre her bilim dalı, dolaylı ya da doğrudan insanlık yararına hizmet eder ve bu çerçevede bilimsel olarak ele alınan her olgu, aynı zamanda toplumsal bir eylem niteliği taşır. Sosyolojinin temel işlevi, olayları toplum üzerindeki etkileriyle birlikte ele almak ve bu etkilerin çözümlemesini yaparak toplumsal yapıyı anlamlandırmaktır. Bu bağlamda Şevki, bazı olayların diğerlerine kıyasla daha belirgin bir biçimde "sosyal olay" niteliği taşıdığını ifade eder. Şevki, sosyal olayı, bir olgunun topluluklar üzerindeki etkisi çerçevesinde tanımlamış ve bu etkilerin çözümlemesi yoluyla

sosyolojik bilgi üretilebileceğini savunmuştur. Ona göre "sosyal olgu", söz konusu çözümleme süreciyle açığa çıkarılan toplumsal gerçekliktir. Sosyal bilimin gelişimi ise, görünürde basit olan olguların ardındaki karmaşık ilişkilerin ortaya konulmasıyla sağlanır. Bu süreç, hem çözümleme araçlarının yetkinleşmesine hem de daha derinlemesine ilişkilerin kavranmasına olanak tanır. Bilimin ilerleyişi de bu derinlikli çözümlemeler aracılığıyla gerçekleşir. Mehmet Ali Şevki, sosyolojide gözlemin temel amacını, olguların bilimsel bilgiye dönüştürülebilmesi için doğruluk ve kesinlik ölçütlerine uygun veriler elde etmek olarak tanımlar. Bu doğrultuda, sosyolojik incelemenin ilk adımının monografik çalışmalarla atılması gerektiğini vurgular. Ona göre, sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak gelişimi; konu ve yöntem bütünlüğünün sağlanması, ampirik temelli monografi çalışmalarının yaygınlaştırılması ve sosyal olguların gözlem aracılığıyla sistemli bir biçimde analiz edilmesiyle mümkün olacaktır. Bu durum, aynı zamanda sosyal bilimin yetkinleşmesini de beraberinde getirecektir (Şevki, 1968: 246–247).

Deneysel bilimlerin temel hedefi, olgular arasındaki nedensel ya da ilişkisel bağları ortaya koymaktır. Bu bağlar, belirli bir örnek ya da bir örnekler dizisi üzerinden yürütülen sistematik akıl yürütmeler aracılığıyla saptanabilir. Mehmet Ali Şevki, sosyolojik araştırmalar açısından bu yöntemin en etkili biçiminin monografi çalışmaları olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bilimsel bilginin nihai amacı, bireysel ve tekil olguların ötesine geçerek genel yasalara ulaşmaktır. Bu nedenle, araştırmacının tikellere saplanıp kalmaksızın, belirli örnekler üzerinden genellemeye ulaşabilecek bir yöntem benimsemesi gereklidir. Şevki, bilimsel bilgi üretiminin rastlantısal, dağınık ve düzensiz gözlemlerle sağlanamayacağını vurgular. Ona göre, herhangi bir olgunun diğer olgular arasında ne zaman ve nerede ortaya çıktığı bilinmeden, bilimsel anlamda geçerli bir ilişki kurulması mümkün değildir. Bu bağlamda, monografik yöntem; dikkatli, derinlemesine ve sistemli bir gözlem süreciyle belirli bir örnek olayın ya da toplumsal yapının ayrıntılı biçimde incelenmesini sağlayarak, araştırmacının dikkatini çok sayıda örnek arasında dağılmaktan kurtarır. Böylece bilimsel çalışmanın yoğunluğu ve derinliği artar, genellemelere ulaşma olasılığı güçlenir (Şevki, 1968: 243).

1930'lu yıllardan itibaren Mehmet Ali Şevki, sosyolojik araştırmalarında özellikle monografik çalışmalara yönelmiştir. Bu dönem, Tek Parti yönetiminin köyü, kırsal yaşamı ve zirai üretimi ön plana çıkararak "memleketçilik" ideolojisini yoğun biçimde vurguladığı bir zaman dilimidir. Mehmet Ali Şevki de bu yönelimi, toplumsal bir sorumluluk çerçevesinde ele alarak Anadolu köylerini sosyolojik bağlamda inceleme hedefiyle köye yönelmiştir. Türkiye'de kırsal sosyoloji alanındaki öncü uygulamalar onun öncülüğünde başlamış ve bu tür çalışmaların ilki olarak kabul edilebilecek girişimlere imza atmıştır. Ancak bu çabalarının, dönemin resmi kurumları ve siyasal yapısı tarafından yeterince desteklenmediği ya da ilgiyle karşılanmadığı da gözlemlenmiştir. Türkiye'de Science Sociale ekolünün, özellikle coğrafi etkenleri temel alan yöntem anlayışını ilk uygulayan isim olarak Mehmet Ali Şevki öne çıkar. Ona göre, ülkenin sosyal dönüşümünü sağlayacak gerçek reformlar ancak Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve

coğrafi yapısını esas alan kapsamlı ve derinlikli monografik araştırmalarla mümkün olabilir. Bu doğrultuda, aydınların görevinin yalnızca teorik üretimle sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda ülkenin toplumsal dokusunu sahada gözlemleyerek tanımaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlayışla kaleme aldığı ilk önemli çalışması Memleketi Tanıma Yolu, geniş kapsamlı bir saha araştırması projesinin ön adımı niteliğindedir. Bu eser, kırsal Türkiye'nin canlı bir haritasını çıkarma amacını taşıyan ve mikro düzeyde uygulanacak anket çalışmalarının yöntemsel çerçevesini sunan bir planlama denemesi olarak değerlendirilir. Çalışmanın giriş bölümünde, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren işçi ve çiftçi ailelerinin yapısı, tarım ve sanayi sektörlerine ilişkin veriler, iklim, coğrafya, şehir-köy ilişkileri ve demografik özelliklere dair istatistiksel bilgilere yer verilmiştir. Mehmet Ali Şevki, bu tür bilgilerin çoğunlukla "ham veri" niteliği taşıdığını; ancak bu verilerin sosyolojik yöntemlerle işlenip değerlendirilmediğini belirtmiştir. Özellikle yerleşim biçimleri, üretim ilişkileri, göçebe yaşam formları, ticari bağlar ve köy-kent etkileşimi gibi konularda bilimsel çalışmaların eksikliğini vurgulayarak, bu alanlarda derinlemesine araştırmalar yapılması gerektiğini savunmuştur (Özcan, 2006: 692).

Mehmet Ali Şevki'yi, hem Türk sosyoloji tarihi hem de Science Sociale ekolü bağlamında özgün ve öncü bir konuma taşıyan temel niteliği, uygulamalı sosyolojinin Türkiye'deki ilk örneğini ortaya koymuş olmasıdır. Şevki, katılımcı gözlem yöntemine dayalı olarak gerçekleştirdiği monografik çalışmasını 1936 yılında İstanbul-Pendik'e bağlı Kurna Köyü'nde yürütmüş; söz konusu alan araştırmasının sonuçlarını üç ayrı yayın hâlinde kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu çalışması, Türk sosyoloji literatüründe sistematik biçimde gerçekleştirilen ilk alan araştırması olarak kabul edilmektedir. Şevki'nin bu saha çalışmasında köyün demografik yapısına, hane sayısına, çok eşlilik oranlarına, hayvancılık faaliyetlerine ve benzeri sosyal-ekonomik göstergelere ilişkin temel istatistikî verilere ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular her ne kadar Science Sociale geleneği içindeki düşünürler, özellikle Le Play çizgisinde yer alan akademisyenler tarafından içeriksel sadeliği ve sonuçların sınırlılığı açısından eleştirilmiş olsa da (Sucu, 2013: 151), bu çalışmanın Türkiye'de ampirik sosyolojinin kurumsallaşması açısından taşıdığı tarihsel önem yadsınamaz. Nitekim Mehmet Ali Şevki, söz konusu saha uygulamasıyla yalnızca monografik yöntemi tanıtmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'de sosyolojik bilginin pratik ve gözleme dayalı biçimde üretilmesine yönelik bir paradigma değişiminin de öncüsü olmuştur.

SONUÇ

Mehmet Ali Şevki'ye göre, sosyolojinin konusu, insan toplulukları ve onların oluşturduğu toplumsal yapılardır. Bir bilim olarak sosyoloji açısından, her bilimsel olgu, aynı zamanda toplumsal bir eylem niteliği taşır. Bu açıdan sosyolojinin görevi, toplumsal etkileriyle birlikte olayları analiz etmek ve anlamlandırmaktır. Sosyoloji, teorik temellere dayanmadan önce doğrudan gözleme dayalı ampirik verilere ihtiyaç duyar. Sosyal bilimler de doğa bilimleri gibi gözlem ve deneyime dayanmalıdır. İkinci el belgeler yerine, yaşayan ve dinamik toplumlar

gözlemlenmelidir. Özellikle uygulamalı sosyoloji alanında yaptığı saha araştırmaları, Mehmet Ali Şevki'nin gerek (sosyal) bilim gerekse sosyoloji anlayışını gözler önüne ermiştir. Bu açıdan Şevki, monografi çalışmalarıyla bu durumu destekleyen çalışmalar ortaya çıkarmıştır. Nitekim bunlardan ilki, İstanbul Pendik'e bağlı Kurna Köyü üzerine gerçekleştirmiş olduğu monografi çalışması olarak örneklendirilebilir.

KAYNAKÇA

Kaçmazoğlu, H. B., 2011. Türk Sosyoloji Tarihi III. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. B., 2013. "Mehmet Ali Şevki Sevündük ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", Türk Sosyologları, Ed. M. Çağatay Özdemir, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 44-65.

Özcan, U., 2006. "Mehmet Ali Şevki'de Coğrafi Determinizm: Alan/Memleket İlgisi ve Türk Toplum Tarihine Yaklaşımlar", Sosyoloji ve Coğrafya, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 688-698.

Sağır, A., 2013. Uygulamalı Sosyolojik Çalışmalar, Ankara: Siya- sal Kitabevi.

Sezer, B., 1988. Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

Sucu, İ., 2016. "Mehmet Ali Şevki Bey: Türkiye'de Sosyal Bilim Ekolü'nün Temsili", Türkiye'de Sosyoloji Fragmanları, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul, Doğu Kitabevi, 143-159.

Şevki, M. A., 1968. Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Sencer, İstanbul: Elif Yayınları.

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE AİLE HUZURU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA ADDICTION AND FAMILY PEACE

Hafize Elif COŞKUNSU
KTO Karatay Üniversitesi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Disiplinler Arası Aile Danışmanlığı Tezli Yüksek Lisans Programı, Konya, Türkiye
KTO Karatay University, Graduate School of Education, Interdisciplinary Family Counseling Master's Degree with Thesis, Konya, Turkey
ORCID ID: 0009-0003-4260-8612

Hüsamettin ERDEM
Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, İdari, İktisadi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye
Prof. Dr., KTO Karatay University, Faculty of Administrative, Economic, Social Sciences, Department of Sociology, Konya, Turkey
ORCID ID: 0000-0003-4646-5658

ÖZET

Bu bildiri, sosyal medya bağımlılığı ile aile huzuru arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişkinin olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyerek konuya dair çözüm önerileri sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Son yıllarda teknolojinin hızla gelişmesi ve teknolojik cihazların yaygınlaşması, internet ve sosyal medya kullanımını tüm dünyada önemli ölçüde artırmıştır. Akıllı telefon, bilgisayar gibi araçlara kolay erişim, bireylerin internet ve sosyal medya platformlarına diledikleri her an ulaşmalarını mümkün kılmaktadır. Ancak, bu gelişmelerin olumsuz sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan sosyal medya bağımlılığı, günümüzün önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin yalnızca kişisel yaşamlarını değil, aynı zamanda aile ve sosyal ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemektedir. Günümüzde insanlar, zamanlarının büyük bir kısmını sosyal medyada geçirmekte ve gerçek hayatta, özellikle aile ortamında inşa etmeleri gereken huzur, mutluluk ve güven duygusunu sanal platformlarda aramaktadır. Sosyal medyada geçirilen zaman arttıkça, bireylerin eşleri, ebeveynleri ve çocuklarıyla olan ilişkilerinin kalitesi düşmekte ve bu durum aile içi sorunları beraberinde getirmektedir. Diğer yandan, huzursuz bir aile ortamında büyüyen bireyler, olumsuz duygu ve düşüncelerini bastırmak adına sosyal medyayı bir kaçış yolu olarak görebilmektedir. Bu durum, bireylerin ailelerinden uzaklaşarak internet ve sosyal medyada kendilerine duygusal destek aramalarına ve sosyal medya uygulamalarına bağımlı hale gelmelerine yol açmaktadır. Bu çalışma nicel araştırma yöntemine uygun bir şekilde hazırlanmış olup, genel tarama modellerinden biri olan ilişkisel tarama modeline dayalı olarak

gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini 18-60 yaş aralığında çeşitli yetişkin aile bireyleri oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı göz önüne alınarak Konya ilinde yaşayan bireyler seçilerek araştırmaya dahil edilmiştir. Ulaşılan veriler istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, sosyal medya bağımlılığı ile aile huzuru arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların sanal bağımlılık düzeyleri arttıkça psikolojik yıpranma düzeylerinin arttığı; aile huzuru düzeylerinin ise azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmamızda elde edilen bulgular, yaş, cinsiyet, medeni hal, meslek, gelir düzeyi vb. sosyo-demografik değişkenlerin de dijital bağımlılık ve aile huzuru üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Sosyal Medya Bağımlılığı, Aile, Aile Huzuru

ABSTRACT

This report was prepared to examine the relationship between social media addiction and family peace, to determine the positive and negative aspects of this relationship and to offer solution suggestions on the subject. In recent years, the rapid development of technology and the proliferation of technological devices have significantly increased the use of the internet and social media all over the world. Easy access to devices such as smartphones and computers allows individuals to access the internet and social media platforms whenever they want. However, social media addiction, which emerged as one of the negative results of these developments, has become one of the important problems of our day. Social media addiction greatly affects not only the personal lives of individuals, but also their family and social relationships. Today, people spend most of their time on social media and seek the sense of peace, happiness and trust that they need to build in real life, especially in the family environment, on virtual platforms. As the time spent on social media increases, the quality of individuals' relationships with their spouses, parents and children decreases, and this situation brings about family problems. On the other hand, individuals who grow up in an uneasy family environment may see social media as an escape route in order to suppress their negative feelings and thoughts. This situation leads individuals to distance themselves from their families, seek emotional support on the internet and social media, and become addicted to social media applications. This study was prepared in accordance with the quantitative research method and was conducted based on the relational screening model, which is one of the general screening models. The universe of the study consists of various adult family members between the ages of 18-60. Considering the purpose of the study, individuals living in Konya were selected and included in the study. The obtained data were analyzed statistically. According to the results of the study, a statistically significant relationship was determined between social media addiction and family peace. It was concluded that as the participants' virtual addiction levels increased, their psychological wear levels increased; and their family peace levels decreased. The findings

obtained in our study emphasize the effects of socio-demographic variables such as age, gender, marital status, occupation, income level, etc. on digital addiction and family peace.

Keywords: Addiction, Social Media Addiction, Family, Family Peace

SAVAŞ VE ETİK: AZERBAYCAN ASKERİ DENEYİMİ EDEBİ-ETİK PERSPEKTİFDE

WAR AND ETHICS: THE AZERBAİJANİ MİLİTARY EXPERİENCE FROM A LİTERARY-ETHİCAL PERSPECTİVE

Dünya ŞEMİLOVA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü, Felsefe, Etik
Azerbaijan National Academy of Sciences, İnstitute of Philosophy and Sociology, Philosophy, Ethics
ORCID ID: 0009-0002-9901-2847

ÖZET

Savaş acı, yıkım ve ölümle temsil edilen insanlığın varoluşsal deneyimi olmakla beraber etik değerlerinin sınav edildiği, bazen sarsılarak, bazen de güçlenerek her koşulda toplumun kaderini ve geleceğini şekillendiren önemli süreçtir. Araştırmanın amacı asırlardır büyük çatışmalara şahitlik yapmış Azerbaycan'ın askeri deneyimlerinin etik perspektiflerinin edebi-felsefi ve toplumsal düşüncede nasıl yansıdığını, geçmişten günümüze hangi değişiklikler yaratdığını araştırmaktır. Felsefi açıdan savaş her zaman askeri bir mücadele olmayıp ulusal özgürlük, toprak bütünlüğü, milli kimlik ve onur gibi etik değerleri koruma amacı da taşıyabilir. Bu gibi değerler "just war theory" gibi felsefi akımların yanı sıra tartışılmış, bu bağlamda Azerbaycan askeri deneyimleri, özellikle Karabağ savaşlarında sergilediği tutum, davranış ve zaferi şiddet, işgal, tecavüz gibi ulusal suçlardan arınarak etik anlamda meşruluk kazanmıştır. Azerbaycan edebi-felsefi düşüncesinde birçok yazarların kaleminden savaşın zorlukları, insanlık dışı olayları, savaşın zorunlu mu yoksa özgür seçim, tarihsel kötülük mü yoksa haklılık mücadelesi mi olması ve bunun gibi bir çok sorular cevaplandırılmaktadır. Savaşın toplumsal ve bireysel düzeyde bıraktığı izlerinin etik normları nasıl dönüştürdüğü Azerbaycan düşünürleri tarafından defalarca araştırılmış, iktidar savaşlarının insanlık üzerindeki yıkım gücüne dair önemli noktalara değinilmiştir. Araştırma Azerbaycan'ın askeri deneyiminde izlediği ulusal, milli, dini ve etik normları felsefi-etik perspektifden ele alarak derin analiz ortaya koymakla beraber savaşın etik temelleri, Azerbaycan'ın haklı savaşının felsesi-psikolojik yapısını anlatmaktadır. Etik sorumlulukları başarıyla üstlenen Azerbaycan asırlardır karşı tarafın sergilediği saldırgan ve tecavüze yönelik tavıra karşı uluslararası hukuk ve etik normlara uygun şekilde hareket ederek dünya çapında savaş etiği sunmuş ve pratik örneğe çevrilmiştir. Böylece bu olgun davranışın temelini oluşturan Türkçülük, milli kimlik ve dini değerler asırlardır Azerbaycan toplumsal hafızasında korunarak milli köklerin, tarihsel bağların fonunda etik boyuta dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: savaş etiği, haklı savaş, milli değerler, etik sorumluluk

ABSTRACT

War is the existential experience of humanity represented by pain, destruction, death and it also an important process in which the ethical values of society are tested sometimes shaken and sometimes strengthened, shaping the fate and future of society under all conditions. The aim of this article is to explore how Azerbaijan's military experiences, which have witnessed great conflicts for centuries, reflect the ethical perspectives in literary-philosophical and social thought and what changes they have brought from the past to the present. Philosophically, war has never been merely a military struggle, but it can also serve to protect ethical values such as national freedom, territorial integrity, national identity and honor. These values have been discussed alongside philosophical movements like the "just war theory" and in this context Azerbaijani's military experiences, especially the attitude, behaviour and victory displayed in the Karabakh wars have gained ethical legitimacy by purging national crimes such as violence, occupation and rape. In Azerbaijani literary-philosophical thought many writers have adressed the hardships of war, inhuman events, whether war is a necessity or a free choice, whether it is historical evil or a fight for justice and many such questions have been answered. The ethical transformation of the traces left by war at the societal and individual level has been researched repeatedly by Azerbaijani thinkers, highlighting important points about the destructive power of power struggles on humanity. This articles, by examining Azerbaijan's military experience through the lens of national, religious and ethical norms from a philosophical-ethical perspective, aims to present a deep analysis of the ethical foundations of war, as well as the philosophical-psychological structure of Azerbaijan's just war. Azerbaijan, successfully shouldering ethical responsibilities, has acted in accordance with international law and ethical norms in response to the aggressive and rapacious behavior exhibited by the opposing side for centuries, presenting and practically applying the concept of war ethics worldwide. Thus, the fundamental basis of this virtous behaviour, rooted in Turkism, national identity and religious values has been preserved in Azerbaijan's collective memory for centuries and against the backdrop of national roots and historical ties, transforms into an ethical dimension.

Keywords: war ethics, righteous war, national values, ethical responsibility

GİRİŞ

Askeri etik savaş ve askeri faaliyetlerin etik yönlerini, savaşın nedenlerinin ve sonuçlarının etik ilkelere uygun olup olmadığını, uluslararası insan merkezli hukuk ve savaş sonrası etik sorumluluklar gibi alanları kapsar. Savaşların önlenmesi, sivillerin korunması, savaş sırasında uluslararası hukuk ve etik değerlerin gözetilmesi, savaşların barışçıl yollarla çözülmesi, savaş sonrası adaletin sağlanması askeri etiğin temel konularıdır. Askeri etik, üç temele dayanır: "jus

ad bellum" (savaşa başlamak hakkı) ve "jus in bello" (savaşta davranış kuralları), "jus post bellum" (savaştan sonrakı adalet).

İlk bakışta modern çağımızın ve tarihin kanlı savaşlarını göz önüne alıcak olursak, savaş ve etik kavramlarının birbiriyle bağlantısız ve tamamen zıt kutuplar olduğunu düşünebiliriz. Ancak amerikalı siyaset filozofu, özellikle savaş etiği, adalet ve çokkültürlülük konularındaki çalışmalarıyla tanınan, "Just and Unjust Wars" adlı eseriyle ünlü Michael Walzer savaşta ahlak ve adalet ilkelirini inceler: "Savaş hala bir anlamda kurallarla düzenlenen bir faaliyetdir – izinlerin vesakların olduğu bir dünya. Yani cehennemin ortasında bile ahlaki bir dünya vardır". (Walzer, 2015, s. 47)

Askeri etiğe dair ilk felsefi düşünceler yüzyıllar önce antik Yunan ve Roma felsefesinin meşhur filozofları Platon ve Aristoteles tarafından ele alınmıştır. Her iki filozofun felsefi-etik görüşlerinde savaşın adalete hizmet etmesi, yalnız zorunluluk halinde savaşın bir çözüm yolu olarak seçilmesi hukuki ve etik açıdan makul kabul ediliyor. Ünlü Roma filozofu Cicero da savaşın "hukuk ve adalet" çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini düşünüyordu. Antik Romada savaşla ilgili etik durumlar Fetiya yasası ile belirlenmiş, savaşa başlamadan önce 33 gün boyunca karşı tarafa uyarılar gönderiliyor, uyarılar ve barışçıl yollarla çözümün mümkün olmadığı takdirde savaş açılıyordu. (Coates, 2016)

Hristiyanlık'da savaşa dair etik konular Augustinus tarafından daha kapsamlı şekilde araştırılmışdır. Sadece savaş kaçınılmaz olduğunda, dini ve etik değerler gözetilerek barış amaçlı savaşın gerekliliğini açıklayan Augustinus "Jus ad Bellum" (Savaşa başlama sebeplerinin adaletliliği) felsefi konseptinde savaşın şartlarını belirler: 1. Haklı sebep (iustus causa) – adaletin yeniden sağlanması, zulmün ortadan kaldırılması ve masumların korunması; 2. Doğru niyet (recta intentio) – intikam, ya da şiddet amaçlı savaştan kaçınmak, barışı amaç edinmek; 3. Haklı otorite (legitima potestas) – savaş kararını yalnızca yasal ve hukuki devlet başkanı verebilir. Bununla beraber, Augustinus savaştan sonrakı ceza konusuna değinirken Pavlusun yorumuna dayanarak cezanın aşırıya kaçmasının barış bağlarını koparabileceğini de belirlemiştir. (Augustine, 2005).

Akvinalı Tomas'ın adil savaşla ilgili mülahazalarında Augustinus'un adaletli savaşla ilgili görüş ve şartlarını savunmaktadır. Adil savaş teorisinin temel felsefi ve teolojik dayanaklarını ortaya koyan klasik kaynaklardan biri olarak kabul edilen "Summa Theologica" adlı eserinin ikinci bölümünün ikinci kısmında "De Bello Justo" – "Adil Savaş Üzerine" bölümünde şahsi savunma konusunu ele alırken, Thomas kişisel nefret ve tutkularla hareket eden tarafın büyük sorumluluk taşıdığını belirtmektedir. (Aquinas, 1911)

İspanyol fethlerini aklamak, işgal ve sömürgeciliği meşrulaştırmak amacıyla savaşın yapay bir şekilde gerekçelendirilmesi için Augustinus'un görüşlerini çarpıtarak "eğer savaş barışla sonuçlanıyorsa, o halde haklıdır" şeklinde sunan Sepulveda Augustinus'un 189. Mektubuna

atıfta bulunarak "savaş ahlaki açıdan haklı olmalıdır" ilkesinden "savaş ahkali açıdan haklıdır ve uygulanmalıdır" ilkesine geçiş yapmıştır. (Coates, 2016) Tarihi gelişim sürecinde katolik kilisesinin adil savaş öğretisi özünde bir dönüşüm geçirmiştir. Adil savaş geleneğinin ünlü araştırmacısı James Tuner Johnson bu öğretinin ilk dönemlerden günümüze kadar olan gelişim yolunu incelemiş ve kilisenin "adaletsizliğe karşı presumpsiyon" geleneğinden "savaşa karşı presumpsiyon" geleneğine geçişini sunmuştur. Johnson etik görüşlerinde kilisenin savaşla ilgili bu tutumunu "gizli pasifizm" olarak değerlendirmektedir. (Johnson, 1999)

Savaş ve sulhün hukuki temellerini ilk kez sistem halinde işleyen ve eemen devletler arasındaki hukuki ilkeleri belirlediği, 1635 yılında yayımlanan "De Jure Belli as Pacis" (Savaş ve Sulhün Hukuku Hakkında) adlı eseri nedeniyle "uluslararası hukukun babası" olarak anılan Hugo Crotius Augustinus tarafından felsefi temelleri atılan "Jus in Bello" ilkesini uluslararası hukuki çerçevede sistemleştirmiştir. Bu kurallar savaş sırasında askerlerin ve askeri birliklerin nasıl davranması gerektiğini belirler: 1. Ayrım ilkesi (Discrimination/Distinction) – sivil halk ile savaşçılar arasında ayrım yapılmalı, suçsuz insanlar askeri hedef haline getirilmemelidir; 2. Orantılılık ilkesi (Proportionality) – askeri güç ve yöntemler savaşın amacını aşmamalı, aşırı güç kullanımından ve orantısız yıkımlardan kaçınılmalıdır; 3. İnsaniyet ilkesi (Humanity) – esir veralılara karşı zalimce muamele edilmemeli, tıbbi yardımlar sağlanmalıdır. (Grotius, 1925)

Adil savaş teorisinin üçüncü bölümü olan "Jus post Bellum" (Savaştan sonrakı adalet) öğretisinin kökleri Augustinus'a kadar uzansa da, modern biçimi Michael Walzerin "Just and Unjust Wars" adlı eserinin 1977'de yayımlanmasıyla bulmuştur. Bu teori savaş esnasında ve savaş hakkında nasıl ahlaki kararlar vermemiz gerektiğini düşünen normatif ve önerici bir felsefi kavramdır. Bu teori üç ana bölüme ayırılır: 1. Adil barış anlaşmaları (Just Peace Agreements) – kazanan taraf karşı tarafı şahsiyeti küçük düşüren ve adaletsiz yöntemlerle cezalandırmamalıdır; 2. Savaş suçlarının yargılanması (War Crimes Trials) – savaş sırasında sivil halka ve esirlere karşı işlenen suçlardan sorumlu olan kişiler, uluslararası hukuk çerçevesinde yargılanmalıdır; 3. İyileştirme ve yeniden yapılanma (Reconstruction and Reconciliation) – savaşın mağdur ettiği toplumların sosyal ve ekonomik yeniden yapılanması için önlemler alınmalıdır. (Walzer, 2015)

Savaşa baş vurulması uluslararası kurallara, savaşın yürütülmesi ise kişiler arası kurallara bağlıdır. Adaletli savaş teorisinin belirlediği ilkeler sadece savaşın taraflarının davranışlarını doğrudan düzenlemek amacı taşımamaktadır; aynı zamanda, bu ilkeler savaşa karışmayan üçüncü taraflara da savaşın yürütülmesini değerlendirmek için rehberlik eder.

Günümüzde yürütülen savaşların birçoğunda uygulanan askeri stratejilerde adalet ve hümanizmin açık biçimde ihlal edilmesi etik değerleri ve ilkeleri ciddi şekilde tehdit etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı askeri etiğin tarihsel ilkelerinin günümüz koşullarına entagrosyonunu araştırmak, insani değerlerin korunmasını ön planda tutmak ve insan haklarına saygı gösteren, adil bir duruş sergileyen askeri-etik stratejileri belirlemektir. Bunun için

Azerbaycan'ın askeri tecrübesini uluslararası insancıl hukuk ve askeri etik standartlarına uygunluk açısından incelemekle askeri stratejisinde benimsediği etik ilkeleri belirleyerek ulusal askeri etik için pratik ve örnek model olarak sunmak amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında Azerbaycan'ın askeri stratejilerinin uluslararası sözleşmeler ve modern etik tartışmalarla nasıl örtüştüğü değerlendirilecek, etik açıdan temellendirilmiş askeri model olarak ele alınması için dayanaklar incelenecektir.

YÖNTEM

Araştırma çağdaş savaş bağlamında askeri etiğin uygulanabilirliğini ve Azerbaycan'ın askeri deneyimini uluslararası etik standartlara uygunluğunu sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve analitik-felsefi yaklaşım uygulanmıştır. Bu anlamda askeri etik ve savaş hukukuyla ilgili uluslararası hukuk belgeleri, klasik ve modern felsefi kaynaklar, Azerbaycan'ın askeri stratejileri ve resmi doktrinleri temel alınmıştır. Özellikle adil savaş teorisi (Just War Theory) çerçevesinde etik ilkelerin nasıl uygulandığı incelenmiştir.

Çalışmada aşağıdaki analiz yöntemleri kullanılmaktadır:

1. Normatif analiz: Uluslararası etik ve hukuki normların Azerbaycan askeri deneyimine uygunluğu değerlendirilmektedir;
2. Karşılaştırmalı analiz: Azerbaycan ve farklı devletlerin askeri etik standartları arasında kıyaslamalı bir değerlendirme yapılmaktadır;
3. Söylem analizi: Savaş sürecinde kullanılan resmi açıklamalar, akademik makaleler ve medya kaynakları analiz edilmiştir.
4. Tarihi analiz: Azerbaycan tarihindeki askeri etik geleneklerin ve bu geleneklerin köklerinin İslam'ın savaş ve fıkıh (İslam hukuku) teorisi, özellikle etik yönleri ve modelleri, ek olarak ortak Türk askeri ve etik değerlerinin etkisiyle nasıl şekillendiği incelenmektedir.
5. Felsefi-sosyal analiz: Askeri etiğin toplum üzerindeki etkisini, insan haklarının korunması ve savaş etiğiyle ilgili sosyal değerlerin nasıl geliştiğini analiz etmek için felsefi yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bu yaklaşımlar askeri operasyonların etik yönlerini ve bunların toplum üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeye olanak tanıyacak, ayrıca savaşın insani ve hukuki çerçevelerde nasıl düzenlendiğini, bu düzenlemelerin sosyal değerlerle nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada kullanılan her bir analiz yöntemi, Azerbaycan'ın askeri stratejilerinin etik normlara uygunluğunu daha derinlemesine anlamak için önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu yöntemler aracılığıyla Azerbaycan askeri stratejisinin etik modellerle uyumluluğu belirlenmiş, insan hakları, savaş hukuku ve insani değerler açısından bir değerlendirme sunulmuştur. Araştırma Azerbaycan'ın askeri etik anlayışında İslam, ortak Türk değerleri ve diğer devletlerin askeri uygulamalarıyla karşılaştırıldığı zaman ne gibi benzerlik ve farklılıklar olduğunu, bu bağlamda Azerbaycan'ın stratejik-etik kararlarının küresel normlarla nasıl şekillendiğini sunmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Kadim tarihe sahip olan Azerbaycan asırlar boyu tarihi savaşlara ve kanlı çatışmalara tanıklık etmiş, bu savaşlar fonunda geliştirdiği askeri etik değerler ulusal etik normlara, devletçilik geleneklerine ve hümanist ilkelere dayanmaktadır. Bu değerler yalnız askeri kurallar olmayıp Azerbaycan halkının ahlaki ve manevi dünya görüşünün bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede Azerbaycan'ın askeri etik kodlarının tarihi, felsefi ve etik açılardan incelenerek uluslararası düzeyde sunulabilecek bir model olarak önemi değerlendirilecektir.

Azerbaycan askeri etik değerlerinin kaynakları aşağıdaki gibi belirlenebilir:

1. Kültürel-tarihi kökler, ortak Türkçülük töreleri ve gelenekleri;
2. İslam dini ve kültürünün manevi değerleri;
3. Askeri standartları belirleyen uluslararası hukuk ve belgeler.

Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinde, devletin gücünü ve sürekliliğini, adaletli yaşamı ve sosyal refahı sağlamak amacıyla ortak norm vesaları belirleyen töreye uymak büyük erdem sayılmaktaydı. Törelerin oluşumu üç şekilde gerçekleşiyordu: devlet başkanının koyduğu yasalar; kurultaylarda alınan kararlarla ortaya çıkan yasalar; toplum içinde kendi kendine oluşan ve kolektif bilince yerleşen yasalar ("yosun hukuku") (Pamir, 2019). Törenin temel hükümlerinden biri de savaşta savaşçılarının davranışları ve savaş esnasında uymaları gereken kurallarla ilgili ilkeler ve geleneklerdir. Bu ilkeleri ve gelenekleri aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

1. Savaş öncesi dini ibadetlerin yerine getirilmesi. Türk töresine göre hükümdarlar Allah tarafından seçilmiş ve desteklenmiştir. Bu nedenle hükümdarlar karşılaştıkları zorluklarda, özellikle savaş öncesinde Allah'a dua ederek yardım dilerlerdi.
2. Nutuk söyleme. Savaş öncesinde ordu komutanının savaşçıları cesaretlendirerek moral vermesi ve onları motive etmesi için yaptığı konuşma savaşın seyrini değiştirebilirdi.
3. Vatan ve yurt sevgisi. Savaşçı kendi hayatını ve onurunu korumakla birlikte, halkının ve devletinin onurunu da korur. Ancak milletin ve devletin çıkarlarının her şeyden üstün tutulması, savaşta gösterilen cesaret ve fedakarlık, Türklerin en yüksek ahlaki değeri olarak kabul edilirdi.
4. Aman dileyene merhamet gösterilmesi. Savaş öncesi düşmana kurtuluş imkanı tanınır ve bağlılık bildirmesi istenirdi. Savaşçılık ve askeri disiplin özellikleriyle her zaman ön planda olan Türkler genellikle aman dileyenden merhametlerini esirgememiştir. (Kaya, 2022)
5. Esirlerin ve sivil halkın korunması. Savaş sırasında ve sonrasında çocuklar, yaşlılar, hastalar ve kadınlar, esirlere tıbbi yardım sunulması, maddi ve manevi zararların telafi edilmesi, ayrıca ihtiyaç duydukları diğer kaynakların sağlanması bağlamında hümanizm sergilenmiştir.

Bu ve benzeri birçok askeri etik kural, Türklerin adaletini ve merhametini dünya halklarına tanıtmış, diğer milletlerden olan insanların takdirini ve sevgisini kazanmasına olanak sağlamış, Türklerin adaletin ve mazlumların koruyucusu olarak tanınmasına neden olmuştur.

Azerbaycan askeri etik değerlerinin şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli etken olan kaynaklardan biri de İslam dini ve İslamın kutsal kitabı Kuran-ı Kerimde belirtilen ilkelerdir. Kuran'da, özellikle Resulallah'ın ahlak ve hayatını anlatan hadislerde askeri etiğin üç temel ilkesi bulunmaktadır: adalet, kabul edilebilir ölçü ve merhamet. İslam dini hümanizm ve refah dini olduğundan, saldırgan ve bencil amaçlarla yapılan savaşlar, intikam ve kinle işlenen katliamlar açıkça kınanmakta vesaklanmaktadır. Konuyla ilgili olarak doğrudan Kuran ayetlerine başvuracak olursak, İslam kültürünün askeri etik değerlerini aşağıdaki gibi belirlemek mümkündür:

1. "Hani, Rabbin meleklere "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?" demişti. Allahsa onlara "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" demişti" (Bakara 30) ayesinde bazı insanların doğasında doğuştan şiddet ve yıkıcılık potansiyelinin bulunduğu anlaşılır. Ancak insanların bir kısmı güç ve ego savaşlarına dahil olsa da, maneviyyatı, hür iradesi, tövbe edebilme yeteneği, en önemlisi halifelik sorumluluğunu anlama kapasitesinin yüksekliği ile farklanan insanların da mevcudluğu dile getirilmektedir.
2. "Kısasta sizin için hayat vardır. Ta ki siz bu sayede bir başkasını haksız yere öldürmekten sakınasınız" (Bakara 179) ayeti İslam'ın savaştan sonraki ceza hukukunun temel ilkelerinden olan kısas, yani suçlunun işlediği suça denk yanıtın verilmesi prensipini ele alır. Aynı zamanda toplumsal düzenin ve adaletin korunması, haksız yere kan akıtılmasının, suçun yayılmasının önlenmesi gibi yönlere de sahip olmaktadır. İslam'da ceza intikam için değil, kötülüğün yayılmamasından korunma ve adalet için uygulanmaktadır.
3. "Size karşı savaş açanlarla siz de Allah yolunda savaş açın. Fakat haksız yere saldırmayın. Sakın aşırı gitmeyin, muhakkak ki, Allah haddi aşanları sevmez" (Bakara 190) ayetinden de anlaşıldığı üzere İslam'da savaş ancak meşru müdafaa durumunda geçerli yöntemdir. İslam'da savaş güç gösterisi değil, zulmü engellemek, mazlumu korumak, dini inançları yaşama özgürlüğünü savunmak içindir. Kişisel çıkarların arka planda burakıldığı bu meşru savaş sadece dini değil, ahlaki ve hukuki yönden de örnek model oluşturmaktadır. Zorunlu olanın dışında hiçbir yöntemin kabul görmediği ve saldırganlığın yasaklandığı ayette ölçüyü kaçırmamak: düşmanı hor görmemek, sivillere, ibadethanelere zarar vermemek emredilmektedir.
4. "Zulüm ve baskı tamamen ortadan kalkıncaya ve hakimiyet sadece Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer haksızlıklara son verilirse, artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur" (Bakara 193) ayetinde savaşın amacının toplumsal düzende kaos ve adaletsizliği, zulmü ve baskıyı kaldırmak olduğu gösterilmekte. Savaşın hedefi bir halk, inanç, ırk olmayıp, yalnızca

zulmü sürdüren kişilerdir. İlaveten eğer zulmedenler savaşa son verirse barışa öncelik veren İslam dini kurallarıyla savaş biter. Çünkü İslamın gayesi zalimi durdurmak, zulmü yok etmektir, insanı yok etmek değil.

5. "Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allahın kelamını işitebilmesi için ona aman ver" (Tevbe 6) ayeti savaş esnasında bile İslam'ın barış, hoşgörü ve merhamet anlayışını yansıtır. Hz. Ali'nin savaş esnasında yüzüne tüküren düşmanı öldürmekten vaz geçmesi, savaşının kişisel intikam ve bireysel öfkeye dönüşmesini önlemesi, böylece nefsinin tuzağından korunmak amaçlı olduğunu belirtmesi yalnızca Allahın rızasını gözeterek savaşmanın en mükemmel örneğidir. Kişisel öfke ve intikam duygularından arınmış niyetle savaşan müslümanlar savaş yerine anlatma yolunu tercih etmeli, düşmanlıktan kaçınmalıdır. İslam'da insan hayatı kutsaldır ve savunulması gereken temel ilkedir.

6. "Allah yolunda öldürülmüşlere ölü demeyin. Aksine onlar diridirler, Rableri katında rızıklanırlar" (Al-i İmran 169) ayeti hak için savaşarak şehitliğe yükselen şahısların makam sahip olmasını, İslami değerler ve adalet için savaşmanın ve bu uğurda ölmenin, büyük ve hakiki bir zafer olduğunu göstermektedir.

7. "Korkmayın, Allahın izniyle nice azlar çoklara galib gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" (Bakara, 249) ayeti savaşta sabır ve inancın değerini anlatmaktadır. İnsanlığın şahı Hz. Hüseyn'in Kerbela vadisinde yüzleşdiği amansız saldırı ve zülme karşılık sergilediği sabır ve takva, sayıca az, ancak iman açısından üstün olan ordusunun hak ve batılın mücadelesindeki en büyük gücünü simgelemektedir. Hz. Hüseyn'in düşmana karşı azmi, sarsılmaz tutumu ve ona sıkıca bağlanmış savaşçılarının ilahi yazgıya teslimiyeti sabrın ve takvanın her zaman ahlaki zafer ve büyük galibiyet kazanacağının somut delilidir.

İslami metinlerde kötü ve iyinin mücadelesi genellikle ahlaki çerçevede ele alınır ve nihayetinde iyinin zaferi ile biter. Dünyada yaşanan tüm olaylar bir sürecin parçası olup sonda Hz. Mehdinin zühuruyla kötülüğün tamamen ortadan kalkacağı ve adaletin hüküm süreceği bir dönemin başlaangıcı olarak kabul edilir. Bu yaklaşım adaletin ve doğru yolu izleyenlerin mutlaka galip geleceği inancını da pekiştirir.

Azerbaycan askeri etik değerlerinin şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli etkenlerden biri uluslararası hukuk ve etik değerlerdir**.** Azerbaycan askeri etiğinin hukuki çerçivelerini belirleyen temeller bunlardır:

1. Cenevre Sözleşmeleri (1949) – esirlerin ve sivil halkın korunmasını sağlar, özellikle savaş bölgelerinde sağlık hizmetleri, barınma ve diğer temel ihtiyaçların sağlanması, doğa ve çevrenin, sağlık hizmeti sunanların korunması konusunda önemlidir.

2. Lahey Sözleşmeleri (1899, 1907) – Savaş esnasında kullanılabilecek silahlar ve taktiklerin sınırlandırılması, tarafların ve askerlerin davranış kuralları, savaş sırasında işlenen suçlarla mücadele yöntemleri, savaşın barışla nitelenmesi ve bitmesi için zeminin hazırlanması gibi usulları içermektedir;

3. BM kararları – Özellikle "Soykırımı Önleme ve Ceza Konvansiyonu (1948)" kendisinde soykırım, ek olarak insanlığa karşı işlenen her türlü cinayetleri yasaklar, insani yardımların sağlanması, sivil haklarının ve esirlerin korunması gibi önemli ilkeleri barındırır.
4. Uluslararası Ceza Mahkemesi (İCC) – savaş esnasında işlenen, örneğin sivillere ve esirlere yönelik saldırılar, işkence ve kötü muamele gibi suçları soruşturur vergılar. İnsan haklarının ihlal edilmesi, toplu katliam ve diğer insanlık dışı suçlar uluslararası mahkemede incelenerek adaletin sağlanmasına yardımcı olunur ve suçluların hesab vermesi sağlanılır.

Yukarıda saydığımız ilkelere titizlikle yanaşan Azerbaycan askeri stratejisinde savaş en son çözüm olarak nitelendirilmektedir. Azerbaycan'ın her herhangi bir savaşta taraf olarak dahili için aşağıdaki sebeplerden biri olmak zorundadır:

1. Uluslararası hukuk çerçevesinde meşru müdafaa hakkı – İşgala karşı direniş konumu ve zorla işgal edilmiş toprakların bütünlüğünün sağlanması;
2. Sivil ahalinin korunması ve adaletin savunulması – toplumda güvenli yaşamın ve huzurun sağlanması meşruiyeti destekler;
3. Egemenlik haklarının ihlali – dış müdahalelerden korunma, iç işlerini düzenleme, yürütme vergi yetkisini kullanma, bağımsızlığını sağlama amaçlı alınan önlemler;

Askeri düzenin ve kahramanlık geleneğinin oluşumunda edefi-felsefi ve kadim mirasın inkar edilmez rolü vardır. Yalnız folklor örneği değil, aynı zamanda kolektif hafızada yansımasını bulan sosyo-kültürel ve ideolojik sistemin taşıyıcısı olan Oğuz Kağan, Dede Korkut, Alpamış, Manas gibi ortak Türk destanlarında, Köroğlu, Kaçak Nabi, Kaçak Kerem gibi Azerbaycan'ın edebi-felsefi irsine has olan kahramanlık destanlarında Türklerin ilk askeri örgütlenme modelleri, alp/erlik düşüncesinin manevi ve fiziki boyutları, bu düşüncenin toplumsal-kültürel ortamda nasıl tezahür ettiğini tasvir eder. Bu destanlarda sunulan askeri model aracılığıyla hem bireysel kahramanlık hem de kolektif vatanseverlik düşünceleri aşılamakta olup askeri ve etik değerlerin sentezinden doğan kadim Türklerin örnek yaşam ve savaş tarzını yansıtır.

Türk destanlarında örnek askeri model olarak gösterilen tip "alp" tipi olupkahraman, yiğit, cesur anlamlarında kullanılan bir sözcüktür. Alplık için şahısta 9 özellik bulunmalıdır: Sağlam yürek, pazu kuvvet, gayret, iyi at, özel giysi, kılıç, süngü, yay ve kader birliği ettiği iyi arkadaş.

At, pusat, millet ve devlet Türk'ün kutsal emanetleri olup düşman elinde esir kalması büyük darbe olarak görülmektedir. Yiğitlere alp adının verilmesi için temel koşul cesaret, kahramanlık, asalettir. Bu özelliklerin Tanrın'ın bir vergisi olarak kabul edilmesi alplık meziyetlerinin genel olarak manevi bir güc olarak nitelendirilmesidir. Oğuz Kağan'ın "Gök Tanrı'ya borcumu ödedim" deyişi bu inancın ifadesidir. (Yardımcı, 2007)

Türk halklarının sosyal yaşamının önemli parçası olan hayvancılık, avcılık, göçebe yaşayış alp tipinin doğmasına neden olmaktadır. "Türk çadırda doğar, at üstünde ölür" yargısı Türklerin savaşçı ruhunu niteler ve bu nedenle erkek ve kadınlar, hatta çocuklar bile alplik meziyetlerini

taşımaktadır. Çocukların ad alabilmesi için kahramanlık göstermesi Türklüğün ayrılmaz şartıdır. Dede Korkut destanında Boğaç ahaliye saldıran boğayı öldürdükten sonra Boğaç, Manas destanında Manas'ın oğluna doğumunda görülen olağanüstülükler nedeniyle Semetey adı verilmiştir. İlaveten Türkler eşlerini mücadeleci ve yiğit ruhlu özelliklere sahip kişilerden seçer. Manas destanında Manas mücadele sonucu eşi Kanıkey ile evlenir, Dede Korkut destanında Bamsı Beyrek Banu Çiçeğin rizasını alabilmek için at yarıştırır, güreş tutup ok atar. Ancak bu sınavlardan geçtikten sonra Banu Çiçekle sözlenir. (Yardımcı, 2007)

Genel olarak alpler iki özellik taşımaktadır: Savaş esnasında zalime karşı mert, hünerli, korkmaz; Savaş sonrasında mütevazı, dürüst, cömert ve merhametli. Dede Korkut hikayelerinde alpler erdemli, aman dileyenlere, güçsüz ve zayıf kimselere dokunmayan, affedici olarak anlatılır. (Yıldız, 1995)

Halkın savunulması, zalimlerle savaş, eşit hakların sağlanması için vuruşarak dövüşlerde ün kazanan Köroğlu Azerbaycan halkına ait bütün güzellikleri kendisinde barındırmaktadır. Birlik ve istilacı güçlere karşı birleşmiş sosium olan Çenlibel adaleti sağlayan mahkemeyi hatırlatmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmalarının birinde Köroğlunun Azerbaycan ideallerinin en büyük temsilcilerinden olduğunu bildirmiştir: "Köroğlu halk içinden çıkmış, halk için yaşamış ve savaşmış örnek bir kişilik, büyük bir komutandır".

Azerbaycan'ın tarihi geçmişinde sadece efsanelerden gelen kahramanlar değil, hayat ve faaliyetleriyle yüzyıllar boyunca adlarından söz ettiren yüzlerce tarihi komutan ve devlet adamları bulunmaktadır. Atropat, Cavanşir, Babek, Şah İsmail Hatayi, Nadir şah Afşar, Cavad Han gibi nice komutanın faaliyetlerini birleştiren en önemli yön farklı zamanlarda ve koşullarda Azerbaycan topraklarında refahı ve burada yaşayan halkların haklarını korumak, yabancı ve yerli müdahalelere karşı mücadele vererek bağımsızlık ve özgürlük uğruna yürütülen savaştır. Yaşadıkları coğrafyada hakların kalbini fetheden bu büyük şahsiyetler özgürlük ve adalet için çırpınan binlerce kalbi etrafında toplamayı başarmış ve tarihte silinmez izler bırakmışlardır.

Özellikle Şah İsmayıl Hatayinin ve Kızılbaşlık askeri etiğinin temel konusu olan en önemli ilke savaşçıların sadece fiziksel güç ve mücadele yetenekleri ile değil, din ve kültürel değerlerle de donanmasıdır. Şah İsmayıl Hatayi savaşlarda yalnız bir komutan değil, lider ve manevi rehber olarak da askerlerine adalet ve özgürlük ilkelerini aşılamıştır. İlaveten Hatayi yalnız toprak ve güç için savaşmayı kabul etmemiş, adalet, özgürlük ve ahlak mücadelesi vermiştir. Savaştan önce barışı, egodan önce merhameti ön planda tutan Hatayi askeri stratejisinde savaşın amacı düşmanı teslim etmek ve öldürmek değil, adaletin sağlanmasıyla zaferin kazanılmasıdır.

Azerbaycan askeri etiğinin uluslararası düzeyde sunulabilecek bir model olduğunu ispat edecek tarihi delillerle beraber çağdaş kanıtları da saymak mümkündür:

1. Sulh ve adalet odaklı örnek siyaset modeli. Barışa yönelik iş birliği konusunda ısrarcı Azerbaycan siyasi yönetimi yalnız egemenlik haklarının ihlali nedeniyle meşru ölçüde önlemler alarak uluslararası alanda adaleti yeniden tesis etmiştir. Ancak bu süreçte sivillere, kültürel, dini ve tarihi yapıların zarar görmemesi, her iki tarafın en düşük kayıplar vermesi, hümanizmin korunması ve uluslararası normlara uyulması öncelik olarak belirlenmiştir. Karşı tarafın şiddet ve tecavüz yönlü adımlarının bertaraf edilmesi sürecinde siviller herhangi baskı ve şiddet görmeden kendi ülkelerine geri gönderilmiş, esirlere ve ülkesine dönmek istemeyenlere insani yaklaşım sergilenmiştir.
2. Birlik ve düzeni gözeten örnek komutan modeli. Modern dönemde Azerbaycan halkının yetiştirdiği, atalarından emanet kalan büyük mirası taşıyan Hezi Aslanov, Mubariz İbrahimov, Polad Haşimov, Hikmet Mirzeyev gibi saymakla bitmeyen komutanlar ordu komutanının askeriyle omuz-omuza savaşan, savaş alanında en önde giden askeri lider modelini temsil etmektedir.
3. Değerlere sadık örnek ordu ve asker modeli. Savaş esnasında ulusal hukuka sadık kalan Azerbaycan ordusu insani değerleri izlemekle kişisel intikam ve hırs gibi niyetlerle hareket etmez, karşı tarafı etkisiz hale getirmekle yetinerek düşmanına bile adaletli tutum sergiler. Esir düşen düşman askerlerine işkence verilmez, suçluların yargılanmasını uluslararası mahkemelere havale eder. Esirlere ve masum sivillere yardım sağlanır, insaniyyetçi yaklaşım, İslam ve Türkçülük değerleri uygulanır.
4. Sarsılmayan halk modeli. İrade ve fedakarlık gösteren halk devletinin ve ordusunun arkasında görkemle durarak destek ve birliği sağlar, ayrıca dayanışma oluşturarak ordusuyla birlikte cephe arkasında savaşır. Ordusu için manevi güç kaynağına dönüşerek adaletli savaşta cephede her türlü ihtiyacın karşılanması için birlik gösterir.

Azerbaycan ordusu yenilmezliğini ve kudretini bu temellerden almaktadır. Bu sepepler doğrultusunda, Azerbaycan'ın haklı savaşı ve uluslararası arenada sergilediği duruş modern dönemin saldırganlık ve işgal politikası yürüten güçlerinden tamamen farklıdır. Dış destek ve hazırlık açısından, ilaveten silah ve askeri teçhizat bakımından Azerbaycan ordusundan fiziksel olarak daha güçlü ülkelerin orduları olsa da, etik ve manevi açıdan Azerbaycan ordusu askeri sıralamada ilk sıralarda yer alan, örnek bir modele dönüşmüş askeri etik ve güçe sahiptir.

SONUÇ

Makalede Azerbaycan'ın yüzyıllardır geliştirdiği ve dünyaya sunduğu askeri-etik model kapsamlı bir şekilde incelendikten sonra bu modelin gelişim aşamaları, teorik temelleri ve milli kimliğe dayanan temel ilkeleri ele alınmıştır. Azerbaycan askeri etiğinin temel kaynakları olarak halkın tarihi tecrübesi, milli değerleri ve İslamın etik ilkeleri dikkate alınmaktadır. Askeri etik anlayışının zamanla nasıl evrildiği ve bu evrimin Azerbaycan'ın modern askeri stratejisine nasıl sirayet ettiği analiz edilmiştir. Tüm bu araştırmalar sonucunda Azerbaycan'ın

askeri etiğinin uluslararası standartlarla uyumlu olduğu delillerle sunulmuş ve bu modelin dünya çapında örnek alınabilecek model olabileceği gösterilmiştir.

Azerbaycan'ın askeri etiği fiziksel güç ve yenilgi amacı gütmemekte olup, insanlık, adalet ve insani değerleri ön planda tutan bir perspektifi temsil etmektedir. Bu etik modelin uygulanması yalnızca savaş zamanında değil, aynı zamanda savaş sonrası askeri ve sivil alanlarda karşılıklı anlayış ve saygının inşa edilmesinde de temel bir rol oynamaktadır. Askeri liderlerin farklı dönem ve farklı zeminlerde sergilediği askeri faaliyetlerinin analizi, Azerbaycan ordusunun farklı dönemlerde gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve insanlığa verdiği önemli etik mesajlar, bu modelin nasıl evrildiğini ve zamanla uluslararası alanda nasıl ilgi göreceğine dair derin bir düşünce ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Aquinas, T. (1911). *Summa theologica* (Fathers of the English Dominican province, Trans.). Benziger Bros. II-II, Q.40.

Augustine. (2005). *The works of Saint Augustine: A translation for the 21st century. Part II - Letters, Volume 3: Letters 156–210* (R. J. Teske, Trans.; B. Ramsey, Ed.). New City Press.

Coates, A. (2016). *The ethics of war: Shared problems in different traditions*. Routledge.

Grotius, H. (1925) *"De Jure Belli as Pacis"*. Oxford Clarendon Press.

Johnson, J. T. (1999), *Just war and the Gulf War.* Yale University Press.

Kaya, K. K. (2022). *Anadolu Türk Beyliklerinde Askeri Gelenekler.* Tarih ve Gelecek Dergisi. 8 (4), 123-145.

Norman, R. J. (2008). *Ethics, killing and war*. Cambridge University Press.

Pamir, A. (2019). *Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü.* Adalet dergisi, 146, 213-234.

Rosen, L. (2002). *The justice of İslam.* Oxford University Press.

Walzer, M. (2015). *Just and unjust wars: A moral argument with historical illustrations* (5th ed.). Basic Books. (Original work published 1977).

Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ürün Yayınları.

Yıldız, N. (1995). *Oğuz Destanına, Manas Destanına ve Dede Korkut Hikayelerine Yansıyan Kahraman Külter Tipindeki Ortaklıklar.* Ankara.

GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİNDE SURİYELİ SIĞINMACI KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARININ İNCELENMESİ

ANALYSIS OF SOCIAL AND ECONOMIC SITUATIONS OF SYRIAN REFUGEE WOMEN IN THE EXAMPLE OF GAZİANTEP PROVINCE

Ceren SÖĞÜT
Gaziantep Üniversitesi, Göç Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı
Gaziantep University, Migration Institute, Department of Women's Studies
ORCID ID:0009-0008-4694-7554

Atik ASLAN
Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Dr., Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology
ORCID ID:0000-0003-3124-4414

ÖZET

Bu çalışma, göç politikaları ve uygulamalarını merkeze alarak Türkiye'de geçici koruma altında yaşayan Suriyeli sığınmacı kadınların sosyal ve ekonomik durumlarını incelemektedir. Türkiye'de 2.801.855 geçici koruma altında Suriyeli bulunmaktadır. "Geçici koruma" statüsüne sahip olduğu kabul edilen sığınmacı kadınların büyük çoğunluğu cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı engeller, kültürel kalıp yargılar, kurumsal destek eksiklikleri gibi nedenlerle çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmaları içeren literatürden ve Suriyeli sığınmacı kadınlarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. Gaziantep'te yapılan incelemelerde, sığınmacıların büyük bir kısmı düşük gelirli ve sosyal güvenceden yoksun olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle kadınlar, üretim kapasitesinin daha düşük olması nedeniyle, genellikle kayıt dışı ve iş güvenliği bakımından yetersiz işlerde çalışmak zorunda kalabiliyorlar. Ayrıca bu çalışma kapsamında kayıtlı işgücüne erişimdeki sınırlılıklar, sosyal uyum mekanizmalarındaki sınırlılıklar, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimdeki sorunlar kritik edilmiştir.

Türkiye'nin uyguladığı göç politikaları bağlamındaki tedbir veya önlemlerine, çalışma yaşamına katılım ve kamu hizmetlerine erişim gibi uygulamalarına karşın, ayrımcılık, dil kullanımındaki yetersizlikler ve çocuk bakım desteklerinin yetersizliği gibi sistemsel sorunlar, sığınmacı kadınların ekonomik katılımını ve sosyal uyumunu zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre ulusal ve uluslararası hükümet dışı kuruluşlarının, kamu kurumlarının sığınmacıların talep ve beklentilerinin karşılanmasındaki rolünün önemli olduğu tespit edilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının sığınmacı kadınlara yönelik hizmet vermedeki rolü vurgulanmakla birlikte, cinsiyet eşitliğine duyarlı ve uzun vadeli stratejilere olan ihtiyacın devam ettiği görülmektedir. Bulgular, mesleki eğitimlerin iyileştirilmesi, yasal farkındalığın

artırılması ve devlet-sivil toplum iş birliğinin güçlendirilmesinin Suriyeli sığınmacı kadınların güçlenmesi ve sürdürülebilir uyum için elzem olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, cinsiyet eşitliği, göç ve politika kesişimini vurgulayarak yapısal ve kültürel zorlukları bütüncül bir yaklaşımla ele alan çözümleri savunmakta ve sığınmacıların haklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalara katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli sığınmacı kadınlar, çalışma yaşamına katılım, göç ve uyum politikaları, cinsiyet eşitliği.

ABSTRACT

This study examines the social and economic conditions of Syrian refugee women under temporary protection in Turkey, placing migration policies and practices at its center. Turkey hosts 2.801.855 Syrian refugees under temporary protection. Most refugee women face various challenges stemming from gender inequality, cultural stereotypes, and institutional inadequacies. The data, derived from previous literature and semi-structured interviews conducted with Syrian refugee women, was subjected to analysis. Findings from Gaziantep indicate that a significant portion of refugees experience low income and lack social security. Women, in particular, are compelled to engage predominantly in informal employment with inadequate occupational safety and lower productivity. Additionally, critical attention is given in this study to limitations in accessing formal employment, social integration mechanisms, and health and educational services.

Despite measures taken by Turkey within the scope of migration policies such as participation in work life and access to public services systematic issues including discrimination, language barriers, and insufficient childcare support continue to hinder refugee women's economic participation and social integration. According to the findings, the role of national and international NGOs in collaboration with public institutions is crucial for meeting the demands and expectations of refugees. While emphasizing the role of civil society organizations in providing services for refugee women, it remains evident that there is an ongoing need for gender-sensitive and long-term strategies. The results demonstrate that improving vocational training, increasing legal awareness, and strengthening government-civil society partnerships are essential for the empowerment of Syrian refugee women and their sustainable integration. By highlighting the intersectionality of gender equality, migration, and policy, this research advocates comprehensive solutions addressing structural and cultural challenges, thus contributing to efforts aimed at enhancing refugee rights.

Keywords: Syrian refugee women, participation in work life, migration and integration policies, gender equality.

GİRİŞ

Günümüzde çatışma ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle yaşanan kitlesel nüfus yer değiştirmeleri, 21. yüzyılın belirleyici özelliklerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Suriye iç savaşı, kitlesel göç hareketlerinin en belirgin örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Arënliu, Bertelsen, Saad, Abdulaziz ve Weine, 2019: 394). Mart 2011'de başlayan Suriye iç savaşı, milyonlarca Suriyelinin komşu ülkelere sığınmasına yol açmış; sınır komşusu olan Türkiye, en fazla sığınmacıyı barındıran ülke konumuna gelmiştir. Suriye sınırına olan coğrafi yakınlığı ve gelişmiş ekonomik altyapısı nedeniyle sınır illerinden biri olan Gaziantep ili, Suriyeli sığınmacılar için önemli bir sığınma yeri haline gelmiştir (Özdemir, Kırlı ve Aşoğlu, 2021: 268).

Bu çalışmada Türkiye'de geçici koruma altında yaşayan Suriyeli sığınmacı kadınların sosyal ve ekonomik durumlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. 2025 yılı itibariyle Türkiye'de 2.801.855 geçici koruma altında Suriyeli bulunmaktadır. Gaziantep, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olup, Suriye iç savaşının başlamasından bu yana büyük bir göç akınına uğramıştır. Gaziantep özelinde bakıldığında 2025 yılı itibari ile 392.250 geçici koruma altında bulunan Suriyeli sığınmacı ikamet etmektedir. Şehrin ekonomik dinamizmi ve görece iyi gelişmiş altyapısı, geçici koruma altında bulunan nüfusun önemli bir bölümünü kendine çekmiş ve bu durum da büyük ölçekli göçe ilişkin zorlukların ve fırsatların anlaşılması açısından Gaziantep'i kritik bir kent haline getirmiştir. Suriyeli geçici koruma altında bulunan sığınmacıların Gaziantep'e gelişi, kentin sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde önemli etkiler yaratmış; mevcut kaynaklar ve altyapı üzerinde baskı oluşturmuş; aynı zamanda yeni ekonomik fırsatlar ve zorluklar ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Gaziantep'te yaşayan Suriyeli sığınmacı kadınların özel deneyimleri ve karşılaştıkları kırılganlıkları anlamak, sığınmacı kadınların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik etkili ve hedef odaklı müdahaleler geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. 2025 yılı itibariyle Türkiye genelinde 1.357.098 geçici koruma altında bulunan Suriyeli sığınmacı kadın bulunmaktadır. Gaziantep ilinde 200.000-250.000 geçici koruma altında olan Suriyeli sığınmacı kadın yaşadığı tahmin edilmektedir (GİGİM, 2025). "Geçici koruma" statüsüne sahip olduğu kabul edilen Suriyeli sığınmacı kadınların büyük çoğunluğu cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı engeller, kültürel kalıp yargılar, kurumsal destek eksiklikleri gibi nedenlerle çeşitli zorluklarla mücadele etmektedir (Gedik ve Ünal, 2022: 60). Geçici koruma statüsünde olan Suriyeli sığınmacı kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, ekonomik dışlanma ve sosyal izolasyon gibi cinsiyet farklılığından kaynaklı zorluklarla karşı karşıya kalmaları nedeniyle kırılgan bir grubu oluşturmaktadır (Teke, 2018: 82). Zorunlu göç, mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da derinleştirerek kadınları orantısız şekilde çeşitli risklere maruz bırakmaktadır (Bjørneseth, Smidt ve Stachowski, 2019: 34). Şiddet, ağır fiziksel yaralanmalar, aile üyelerinin ölümü, ayrımcılık ve temel ihtiyaçlara erişememe gibi travmatik

deneyimler, Suriyeli sığınmacı kadınların karşılaştığı birçok güçlükten sadece bazılarıdır (Marković, Bobić ve Živanović, 2023). Türkiye'deki Suriyeli geçici koruma altındaki sığınmacıların bir kısmı kamplar da barınmakla birlikte, yaklaşık %90'ı kamp dışında yaşamaktadır. Geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeli sığınmacılar geçimlerini sürdürebilmek için barınma ve iş bulma konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacı kadınlar, ekonomik zorluklar, sosyal izolasyon ve psikolojik sıkıntılar da dahil olmak üzere çok yönlü sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Akbaşlı ve Mavi, 2019). Dil kullanımı, istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim önemli engeller teşkil etmektedir (Slotman, Cramm ve Nieboer, 2017). Birçok geçici koruma altında olan Suriyeli sığınmacı kadın, Suriye'deki çatışmalar nedeniyle travma ve kayıplar yaşamış olup, bu durum travma sonrası stres bozukluğuna, depresyon ve anksiyete gibi ruh sağlığı sorunlarına yol açmaktadır. Sosyal destek ağlarının yokluğu, kırılganlıklarını daha da artırarak, sığınmacı kadınların kendilerini izole ve yalnız hissetmelerine neden olmaktadır.

Sağlık hizmetlerine yeterli bir şekilde erişimin sağlanıp sağlanamaması problemi, özellikle üreme sağlığı hizmetleri, anne sağlığı ve çocuk bakımı açısından Suriyeli sığınmacı kadınlar açısından hayati öneme sahiptir. Ancak yapısal faktörler, damgalanma, düşük benlik saygısı ve utanç duygusu, Suriyeli sığınmacı kadınların sağlık ve psikososyal bakım hizmetlerinden yararlanmasını sınırlamaktadır (Zehetmair, Kindermann, Tegeler, Derreza-Greeven, Cranz, Friederich ve Nikendei, 2021).

Ruh sağlığı, sosyal destek ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadeleye yönelik müdahaleler kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır (Daou, 2022: 340). Suriyeli sığınmacı kadınlar ve kız çocukları, kamplarda toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı özellikle savunmasız durumda oldukları söylenebilir. Bu kamplarda, temel kaynaklara ulaşmak için (örneğin, odun toplamak gibi) uzun mesafeler yürümek zorunda kalmaları, güvenlik risklerini artırmaktadır (Daou, 2022: 342). Suriyeli sığınmacı kadınlar arasında ruh sağlığı desteğine duyulan ihtiyaç oldukça yüksek olmasına rağmen, mevcut hizmetlere rağmen birçok kişi bu desteği aramaktan kaçınmaktadır (Fuhr, Ataturk, McGrath, İlkkurşun, Woodward, Sondorp ve Roberts, 2019).

Bu çalışmada, Gaziantep ili örneğinde Türkiye'de yaşayan geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacı kadınların sosyal ve ekonomik koşullarının kapsamlı bir şekilde araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, kadınların istihdama, sağlık hizmetlerine, eğitime ve sosyal destek ağlarına erişimi incelenmiş; söz konusu kaynaklara erişimde karşılaşılan dil kullanımı, ayrımcılık ve hukuki zorluklar gibi başlıca sorunlar ele alınmıştır. Ayrıca, Suriyeli sığınmacı kadınların yeni yaşam ortamlarında karşı karşıya kaldıkları ekonomik, sosyal ve kültürel dinamiklerin karmaşık etkileşimi de çalışmanın odak noktalarından biri olmuştur. Suriyeli sığınmacı kadınların hem göçmen kimlikleri hem de toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle çok katmanlı ayrımcılıklara maruz kaldıkları ve bu durumun sığınmacı kadınların

sosyo-ekonomik statülerini büyük ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir (Erdoğan, 2021: 222). Bu çalışma ile geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacı kadınların karşılaştığı yapısal ve kültürel engeller, Türkiye'nin mevcut göç politikaları ve sivil toplum kuruluşlarının rolü bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırmada verilerin elde edilmesinde gönüllülük temelinde katılım esas alınmış ve katılımcıların bilgilendirilmiş onam formları aracılığıyla rızaları alınmıştır. Nitel araştırmalarında en yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında kabul edilen kartopu örnekleme tekniği bu araştırmada tercih edilmiştir (Palinkas, Horwitz, Green, Wisdom, Duan ve Hoagwood, 2015: 533-534). Kartopu örnekleme tekniği aracılığıyla Suriyeli sığınmacı kadınların görüşleri analize tabi tutulmuştur. Görüşülen Suriyeli sığınmacı kadınlarla kurulan güven ilişkisi, diğer sığınmacı kadınlara ulaşılması kolaylaştırılmış; böylece dış gruplara kapalı göçmen topluluklara erişim sağlanmıştır.

Sosyal olguları derinlemesine anlamayı, yorumlamayı sağlaması ve bu araştırmanın amacına uygun olması nedeniyle nitel yöntem kabul edilmiştir (Karataş, 2017: 79). Nitel araştırma yönteminin, katılımcıların deneyimleri, düşünceleri ve duygularını daha iyi anlaşılabilmesi açısından yeterlilik sağlayabildiği görülmüştür. Nitel araştırma, sosyal olguların derinlemesine anlaşılması ve yorumlanması amacıyla bağlamsal, esnek ve katılımcı bir yaklaşımı benimsemesi; sayısal veriler yerine sözel, görsel veya davranışsal verilerin analiz edilmesinde sosyal gerçekliği "katılımcıların perspektifinden" ortaya çıkarmayı hedeflemesi çerçevesinde bu araştırmanın amacına uygun olabileceği düşünülerek tercih edilmiştir (Creswell ve Creswell, 2021: 287). Katılımcıların seçiminde, farklı yaş grupları, eğitim seviyeleri ve sosyoekonomik durumlar gibi çeşitli faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma evreni ve örneklem, çalışmanın amacına uygun olarak belirlenmiştir.

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, katılımcıların deneyimlerini ve görüşlerini derinlemesine almak amacıyla yarı açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Görüşmeler, katılımcıların doğal ortamlarında gerçekleştirilmiş ve her bir görüşme yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir veri toplama tekniği olması ve araştırmacıya esneklik sunma özelliği olması nedeni ile 'yarı yapılandırılmış görüşme' tekniği uygulanmıştır (Güçlü, 2019: 448). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, katılımcıların kendi sözleriyle düşüncelerini ifade etmelerine olanak tanıması, daha zengin ve detaylı verilerin elde edilmesine olanak sağlaması nedeniyle bu çalışmanın amacına katkı sağlayabileceği düşünülmüştür (Neumann, 2009: 58).

Toplanan veriler, tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Tematik analiz, nitel verilerin belirli temalar ve kategoriler altında sınıflandırılması ve yorumlanmasını sağlamaktadır. Tematik analiz, araştırmayı sistematik bir şekilde analiz etmeye olanak sağlamaktadır (Braun ve Clarke,

2006: 78). Tematik analiz, nitel verilerdeki 'anlam örüntülerini' sistematik bir şekilde tanımlamayı, organize etmeyi ve yorumlamayı amaçlayan esnek ve yaygın kullanılan bir yöntemdir. Katılımcıların deneyimlerinin 'derinlemesine keşfedilmesi' ve sosyal olguların ardındaki 'bağlamsal dinamiklerin' ortaya konulması açısından araştırma sürecine derinlik katabileceği düşünülmüştür (Braun ve Clarke, 2006: 82; Yıldırım ve Şimşek, 2021: 278). Suriyeli sığınmacı kadınların statü değişimi ve yaşanan kültürel çatışmalar gibi karmaşık süreçler incelenirken, tematik analiz 'seslerin çeşitliliğini' yansıtmada ve 'gizli kalmış anlatıları' görünür kılmada destekleyebileceği düşünülmüştür. Bu çalışmada analiz sürecinin genellikle verilerin kodlanması, temaların oluşturulması ve bu temaların 'veri bütünlüğüne sadık kalarak' yorumlanması aşamaları üzerinden planlanma yapılmıştır (Guest, 2012: 15).

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Araştırma ve inceleme kapsamında görüşmelerde yer alan katılımcıların demografik profilleri, Suriyeli sığınmacı kadınların göç sonrası sosyal uyum süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları anlamak için temel bir bağlam sunmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 60 arasında değişirken, eğitim seviyeleri çoğunlukla ilkokul ve ortaokul düzeyindedir. Katılımcıların %60'ı lise altı eğitim düzeyine sahipken, sadece %10'u üniversite mezunudur. Bu eğitim farkı, katılımcıların ekonomik ve sosyal uyum süreçlerinde farklı deneyimlerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Düşük eğitim seviyesi, özellikle dil öğrenme zorluklarını artırmakta ve sosyal hizmetlere erişimi sınırlamaktadır.

Görüşmelerde, düşük eğitim seviyesine sahip kadınların sosyal ve ekonomik uyum süreçlerinde daha fazla zorluk yaşadıkları görülmektedir. Örneğin, bir katılımcı (K5) ilkokul mezunu olduğunu ve Türkçe öğrenmekte büyük zorluk çektiğini belirtmiştir: "Türkçe kursuna gidemedim, çünkü çocuklara bakmam gerekiyordu." Üniversite mezunu olan bir başka katılımcı (K12) ise, Türkçe kurslarına katıldığını ve daha iyi iş fırsatları bulduğunu ifade etmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Eğitim Durumları

Katılımcıların Eğitim Durumları	**f**
İlkokul Mezunu	%40
Ortaokul Mezunu	%30
Lise Mezunu	%20
Lisans Mezunu	%10

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, kadınların sosyal uyum sürecinde en çok dil bariyeri ve toplumsal kabul eksikliği ile mücadele ettikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %45'i dil engelinin sosyal hayatlarını ve günlük aktivitelerini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Örneğin, bir katılımcı (K8), komşularıyla iletişim kurmakta zorlandığını ve bu durumun sosyal

izolasyonunu artırdığını belirtmiştir: "Türkçeyi anlamıyorum, bu yüzden komşularımla pek konuşamıyorum. Çocuklarım daha iyi ama ben zorlanıyorum." Sosyal kabul eksikliği, katılımcılar tarafından vurgulanan bir diğer önemli faktördür. Katılımcıların %30'u, yerel halk tarafından dışlanma ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Örneğin, K2 isimli katılımcı, bir iş görüşmesi sırasında Suriyeli olduğu için işe alınmadığını belirtmiştir: "Bana neden Suriyeli olduğumu sordular ve işe almadılar." Bu tür deneyimler, sığınmacı kadınların sosyal uyum süreçlerinde daha fazla zorluk yaşamalarına neden olmaktadır (Irastorza, 2020: 14).

Tablo 2. Sosyal Uyumda Karşılaşılan Zorluklar

Sosyal Uyumda Karşılaşılan Zorluklar	**f**
Dil Bariyeri	%45
Toplumsal Kabul Eksikliği	%30
Sosyal Destek Eksikliği	%25

Dil bariyeri, Suriyeli kadınların eğitim ve sosyal uyum süreçlerini ciddi şekilde sınırlamaktadır (Adıgüzel ve Tanyaş, 2020: 185). Görüşmelerde, kadınların %50'si dil öğrenme sürecinin zor olduğunu belirtmiştir. Örneğin, K4 isimli katılımcı, Türkçe öğrenmekte büyük zorluk çektiğini ve bu durumun iş bulma olanaklarını sınırlandırdığını ifade etmiştir: "Türkçeyi öğrenmek çok zor, bu yüzden iş bulamıyorum." Eğitim süreci, kadınların hem kendi eğitimlerine erişim olanaklarını hem de çocuklarının eğitimine destek olma kapasitelerini etkilemektedir (Adıgüzel ve Tanyaş, 2020:190). Katılımcıların %30'u, çocuklarının okulda yaşadığı sorunları anlamakta zorlandığını belirtmiştir. K9 isimli katılımcı, bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Çocuğumun öğretmeniyle konuşamıyorum, bu yüzden sorunları anlayamıyorum."

Tablo 3. Dil ve Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar

Dil ve Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar	f
Dil Öğrenme Zorluğu	%50
Eğitim Erişimi Eksikliği	%30
Çocukların Eğitimine Destek Zorluğu	%20

Toplumsal kabul eksikliği ve ayrımcılık, Suriyeli kadınların sosyal uyumlarını ciddi şekilde etkileyen faktörlerdir. Görüşmelerde, kadınların %40'ı işyerinde, %35'i ise sosyal ortamlarda ayrımcılığa uğradıklarını belirtmiştir. Örneğin, K11 isimli katılımcı, işyerinde ayrımcılıkla karşılaştığını ve bu nedenle işten ayrıldığını ifade etmiştir: "İşimde sürekli Suriyeli olduğum için dışlandım ve sonunda işten ayrılmak zorunda kaldım."

Ayrımcılık deneyimleri, kadınların psikolojik sağlıklarını ve sosyal dayanışma ağlarını olumsuz etkilemektedir (Tuzcu ve Ilgaz, 2015: 61). Katılımcılar, ayrımcılık nedeniyle sosyal çevrelerini daralttıklarını ve genellikle Suriyeli topluluklarla sınırlı kaldıklarını ifade etmiştir.

Bu durum, kadınların toplumsal uyum süreçlerini yavaşlatmakta ve sosyal izolasyonlarını artırmaktadır (Tuzcu ve Ilgaz, 2015: 62-63).

Tablo 4. Toplumsal Kabul ve Ayrımcılık Deneyimleri

Toplumsal Kabul ve Ayrımcılık Deneyimleri	f
İşyerinde Ayrımcılık	%40
Sosyal Ortamda Ayrımcılık	%35
Etnik Kimlik Temelli Dışlanma	%25

Ekonomik uyum, kadınların işgücü piyasasına katılımı ile doğrudan ilişkilidir (Körükmez, Danış ve Karakılıç, 2022). Görüşmelerde, kadınların büyük bir kısmının düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalıştıkları görülmüştür. Araştırma bulguları, literatürdeki benzer çalışmalarda ortaya konulan temalarla büyük ölçüde uyum göstermektedir. Dil bariyeri, ekonomik bağımsızlık eksikliği ve toplumsal kabul sorunları, literatürde de sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak, kadınların bireysel stratejiler geliştirerek sosyal ağlarını genişletme çabası, literatürde daha az ele alınan bir konudur (Öztoraman Adıgüzel ve Tanyas, 2021). Katılımcıların %50'si, çalışma izni olmaması nedeniyle kayıt dışı çalışmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bir katılımcı (K10), bu durumu şöyle açıklamıştır: “Resmi bir iş bulamıyorum, çünkü çalışma iznim yok. Temizlik işlerinde çalışıyorum ama bu iş çok zor ve sigorta yok.”

Görüşmelerde, kadınların ekonomik bağımsızlık elde etme çabaları sıklıkla ev içi sorumluluklarla çelişmektedir. Katılımcıların %30'u, uzun çalışma saatleri nedeniyle çocuklarına yeterince zaman ayıramadıklarını ifade etmiştir. Örneğin, K6 isimli katılımcı, temizlik işinde çalıştığını ve çocuklarına yeterince vakit ayıramadığını belirtmiştir: “Çalışmak zorundayım ama çocuklarımın dersleriyle ilgilenemiyorum, bu da beni çok üzüyor.”

Görüşme analizinin %40’ı, toplumsal uyumun zorluklarla dolu bir süreç olduğunu belirtmiş ve %35’i, dil ve ekonomik zorlukların bu süreçte en önemli engeller olduğunu ifade etmiştir. Çocuklarının eğitimi konusunda destek sağlamada güçlük çeken kadınlar, toplumsal kabul eksikliği nedeniyle daha fazla sosyal izolasyon yaşadıklarını vurgulamıştır (Sakız, 2016: 67).

Tablo 5. Göçmenlerin En Sık Karşılaştığı Uyum Sorunları

Araştırma Sorusu	f
Toplumsal Uyum Zorlukları	%40
Dil ve Ekonomik Zorluklar	%35
Eğitim ve Sosyal İzolasyon	%25

Araştırma bulguları, Suriyeli kadın sığınmacıların toplumsal uyumlarını kolaylaştıracak politikaların geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kadınların sosyal uyum süreçlerinde karşılaştıkları dil bariyeri ve ekonomik zorluklar göz önünde bulundurularak, dil eğitimi programlarının yaygınlaştırılması ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi için özel

programlar oluşturulabilir (Baş, Molu, Tuna ve Baş, 2017:1687-1690). Ayrıca, kadın hakları cinsiyet eşitliği konularında bilinçlendirme çalışmaları artırılmalıdır. Katılımcıların %45'i, kadın hakları ve eğitim konularında bilgilendirme yapılmasını önermiştir. Bunun yanı sıra, %30'u iş imkânlarının artırılması gerektiğini vurgulamış, %25'i ise dil kurslarının daha erişilebilir hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Araştırma sonuçlarına dayanarak, gelecekteki çalışmalarda Suriyeli sığınmacı kadınların sosyal uyum süreçlerini etkileyen farklı faktörler daha detaylı incelenebilir. Örneğin, çocukların eğitimine yönelik çalışmalar ve kadınların psikolojik sağlıklarının değerlendirilmesi gelecekteki araştırma konuları arasında yer alabilir (Yazgan, 2021: 62-71). Ayrıca, farklı yaş gruplarına göre ekonomik durumları temsil eden daha geniş bir örneklem ile daha kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Katılımcıların %40'ı, gelecekteki araştırmaların çocukların eğitimine ve %25'i kadınların psikolojik desteklerine odaklanması gerektiğini belirtmiştir. %35'i, iş gücüne katılımda yaşanan zorlukların detaylı bir şekilde ele alınmasını önermiştir.

SONUÇ

Araştırmanın temel soruları, Suriyeli kadın sığınmacıların göç sonrası deneyimlerini anlamayı ve bu süreçte karşılaştıkları zorlukları incelemeyi hedeflemiştir. Görüşme verileri, kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda karşılaştıkları temel sorunların yanı sıra, bireysel stratejilerle bu zorlukların üstesinden gelme çabalarını da ortaya koymuştur. Bu çalışmadan hareketle Suriyeli sığınmacı kadınların Türkiye'deki yaşamlarını güvenli ve insani koşullara uygun sürdürmelerini sağlayabilmeleri için bazı çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Elde edilen verilerden hareketle Suriyeli sığınmacı kadınların kendi kimliklerini koruyarak Türkiye toplumuna uyum sağlamaları için sosyal uyum programları geliştirilmelidir. Sosyal uyum programları aracılığıyla sığınmacı kadınların karşılaştıkları sorunlar incelenerek çözüm önerileri geliştirilmelidir. Suriyeli sığınmacı kadınların göç süreciyle ortaya çıkan travmalarla başa çıkabilmeleri için psikososyal destek programları uygulanmalıdır. Travma sonrası stres, kimlik çatışmaları ve kültürel farklılıklar üzerine odaklanan psikososyal destek programları, sığınmacı kadınların ruhsal durumlarının geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda sığınmacı kadınların sosyal statülerinin iyileştirilmesi ve yeteneklerinin geliştirmesi için atölyeler düzenlenmelidir.

Suriyeli sığınmacı kadınların formel iş gücüne katılımının sağlanması için yasal düzenlemeler yapılmalı; işverenlerle iş birliğinin geliştirilerek sığınmacı kadınların güvenceli işlerde çalışmaları desteklenmelidir. Kendi işlerini kurmak isteyen sığınmacı kadınlara yönelik girişimcilik eğitimlerinin verilmesi ve mikro kredi imkânları sunulması için çalışmalar yapılmalıdır. Sığınmacı kadınların ailelerine ekonomik katkı sağlaması sonucunda sosyal statülerinin güçlenmesine olanak sağlanacaktır.

Sığınmacı kadınların sosyal yaşama uyum sağlamaları için Türkçe dil eğitimlerine erişimleri kolaylaştırılmalıdır. Ayrıca sığınmacı kadınların, kendi kültürel değerlerini kaybetmeden Türkiye'deki toplumsal değerlere uyum sağlamalarına dair eğitimler düzenlenebilir. Bu çerçevede hem Suriyeli hem de Türk kadınların yer aldığı dayanışma ağları desteklenebilir.

Suriyeli sığınmacı kadınların; eğitim, sağlık, barınma ve çalışma hakkı gibi temel haklar konusunda bilgi sahibi olması sağlanmalıdır. Sığınmacı kadınların temel haklarını öğrenmeleri, kendilerini daha güçlü hissetmelerini ve haklarını aramalarını kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Akbaşlı, S., & Mavi, D. (2019). Conditions of Syrian asylum seeker students in a Turkish university. International Journal of Inclusive Education, 25(7), 763. https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1572796

Arënliu, A., Bertelsen, N., Saad, R., Abdulaziz, H., & Weine, S. (2019). War and displacement stressors and coping mechanisms of Syrian urban refugee families living in Istanbul. Journal of Family Psychology, 34(4), 392. https://doi.org/10.1037/fam0000603

Baş, M., Molu, B., Tuna, H. İ., & Baş, İ. (2017). Göç eden ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişiminin kadın ve çocuk yaşamına etkisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(3), 1680-1693. https://doi.org/10.15869/itobiad.309437

Bjørneseth, F., Smidt, M., & Stachowski, J. (2019). Gender, Parenthood and Feelings of Safety in Greek Refugee Centres. Journal of Refugee Studies, 32. https://doi.org/10.1093/jrs/fez039

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative research in psychology, 3(2), 77-101.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2021). Araştırma tasarımı (Nitel, nicel ve karma yöntem araştırmaları). *Çeviri Editörü: Engin Karadağ. Nobel Akademik Yayıncılık*.

Daou, K. R. A. Z. (2022). Refugee mothers mental health and social support needs: A systematic review of interventions for refugee mothers [Review of Refugee mothers mental health and social support needs: A systematic review of interventions for refugee mothers]. Europe's Journal of Psychology, 18(3), 337- 349. PsychOpen. https://doi.org/10.5964/ejop.4665

Erdoğan, S. (2021). Avrupa Birliği'nin Mülteci Kriziyle Başa Çıkmak İçin Katılım Ülkeleriyle (Batı Balkanlar ve Türkiye) İşbirliği. Göç Araştırmaları Dergisi, 7(2), 208-237.

Fuhr, D. C., Ataturk, C., McGrath, M., İlkkurşun, Z., Woodward, A., Sondorp, E., & Roberts, B. (2019). Treatment gap and mental health service use among Syrian refugees in Turkey. European Journal of Public Health, 29. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz185.579

Göç İdaresi Başkanlığı. (2025). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların demografik profili. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638

Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 68-86. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444

Körükmez, L., Danış, D., & Karakılıç, İ. Z. (2022). Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Ücretli İşgücüne Katılımında Toplumsal Cinsiyet Müzakeresi. Alternatif Politika, 14(2), 201-228. https://doi.org/10.53376/ap.2022.07

Marković, M. V., Bobić, A., & Živanović, M. (2023). The effects of traumatic experiences during transit and pushback on the mental health of refugees, asylum seekers, and migrants. European Journal of Psychotraumatology, 14(1). https://doi.org/10.1080/20008066.2022.2163064

Neuman, W. L. (2014). *Sosyal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (Çev.: S. Özge). İstanbul: Yayın Odası.

Özdemir, P. G., Kırlı, U., & Aşoğlu, M. (2021). Investigation of the Associations between Posttraumatic Growth, Sleep Quality and Depression Symptoms in Syrian Refugees. Eastern Journal Of Medicine, 26(2), 265. https://doi.org/10.5505/ejm.2021.48108

Öztoraman Adıgüzel, S., & Tanyaş, B. (2020). Suriyeli Mülteci Kadınların Göç Deneyimleri: Zorunlu Göç, Gündelik Yaşam ve Uyum Üzerine Nitel Bir Çalışma. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 6(2), 173-210. https://doi.org/10.21798/kadem.2021266728

Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and policy in mental health and mental health services research*, *42*, 533-544. doi:10.1007/s10488-013-0528-y.

Sakız, H. (2016). Göçmen çocuklar ve okul kültürleri: Bir bütünleştirme önerisi. *Göç Dergisi (GD)*, *3*(1), 65-81. https://doi.org/10.33182/gd.v3i1.555

Slotman, A., Cramm, J. M., & Nieboer, A. P. (2017). Validation of the Aging Perceptions Questionnaire Short on a sample of community-dwelling Turkish elderly migrants. Health and Quality of Life Outcomes, 15(1). https://doi.org/10.1186/s12955-017-0619-7.

Teke, L. F. A. (2018). Beyond illegality: the gendered (In-)securities of illegal Armenian care workers in Turkey. Fe Dergi Feminist Ele, 10(1), 79. https://doi.org/10.1501/fe0001_0000000198

Tuzcu, A., & Ilgaz, A. (2015). Göçün kadın ruh sağlığı üzerine etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *7*(1), 56-67.

Ünal, R., & Gedik, M. (2022). Türkiye'de Göç Yönetimi Ve Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme. *Toplumsal Politika Dergisi*, *3*(1), 52-70. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpd/issue/70403/1127644

Yazgan, Ö. (2021). Zarar Görebilir Göçmen Gruplara Yönelik Hizmet Veren Sivil Toplum Kuruluşu Gönüllülerinin Eğitim İhtiyaçlarinin Belirlenmesi (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)). http://hdl.handle.net/11129/6085

Zehetmair, C., Kindermann, D., Tegeler, I., Derreza-Greeven, C., Cranz, A., Friederich, H., & Nikendei, C. (2021). A Qualitative Evaluation of a Mother and Child Center Providing Psychosocial Support to Newly Arrived Female Refugees in a Registration and Reception Center in Germany. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(9), 4480. https://doi.org/10.3390/ijerph18094480

BİPOLAR BOZUKLUK VE ŞİZOFRENİ (AĞIR PSİKİYATRİK BOZUKLUK) KONULARINDA HAZIRLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ

CONTENT ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON BIPOLAR DISORDER AND SCHIZOPHRENIA (SEVERE PSYCHIATRIC DISORDER)

Yakup DEMİRLİ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye.
ORCID ID: 0000 0002 6285 7857

Harun CEYLAN
Profesör Doktor, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Yalova, Türkiye.
ORCID ID: 0000-0001-9047-2316

ÖZET

Bu çalışmada 2020 – 2025 yılları arasında şizofreni ve bipolar bozukluk konularında Türkiye'deki üniversitelerde hazırlanmış lisansüstü tezlerin içerik analizi sunulmaktadır. Araştırma doküman analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Buna göre Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi veri tabanı üzerinden ulaşılan tezler konularına, düzeyine, hazırlandıkları yıllara, enstitülerine, üniversitelerine yöntem ve tekniklerine ve çalışma gruplarına göre analiz edilmiştir. Böylelikle ağır psikiyatrik bozukluklar konusundaki literatürün mevcut görünümü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulguları ağır psikiyatrik bozukluklar konusundaki tezlerin bipolar bozukluk ve şizofreni hastalarında işlevsellik, içselleştirilmiş damgalanma, sosyal destek, psikoeğitim ve bilişsel işlevler gibi konulara odaklandığını göstermektedir. Tezlerin çoğunlukla yüksek lisans (%83,78) düzeyinde olduğu, yarıdan fazlasının İstanbul'daki üniversitelerde (%59,45) ve Klinik Psikoloji Anabilim Dalında (%59,75) genellikle tanı almış bireylerle (%78,37) ve nicel yöntemle (%78,37) gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda ağır psikiyatrik bozukluklar konularında yapılacak çalışmaların yöntem ve örneklem çeşitliliğinin artırılmasına, farklı anabilim dallarında ve özellikle de psikiyatrik sosyal hizmet alanında daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ağır psikiyatrik bozukluk konusunun multidisipliner bir yaklaşımla ele alınması konunun daha bütüncül ve çok boyutlu olarak anlaşılmasına katkıda bulunması bakımından anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Şizofreni, Bipolar bozukluk, İçerik Analizi, Lisansüstü Tezler

ABSTRACT

This study presents a content analysis of postgraduate theses on schizophrenia and bipolar disorder prepared in universities in Türkiye between 2020 and 2025. The research was conducted using document analysis method. Accordingly, the theses accessed through the Higher Education Council Thesis Centre database were analysed according to their subjects, level, years of preparation, institutes, universities, methods and techniques, and study groups. Thus, it was tried to reveal the current view of the literature on severe psychiatric disorders. Research findings show that theses on severe psychiatric disorders focus on topics such as functionality, internalised stigma, social support, psychoeducation and cognitive functions in patients with bipolar disorder and schizophrenia. It was determined that most of the theses were at master's level (83.78%), more than half of them were conducted in universities in Istanbul (59.45%) and in the Department of Clinical Psychology (59.75%), usually with diagnosed individuals (78.37%) and quantitative method (78.37%). As a result of the research, it is understood that there is a need to increase the method and sample diversity of the studies to be conducted on severe psychiatric disorders, and to conduct more studies in different departments and especially in the field of psychiatric social work. In addition, addressing the issue of severe psychiatric disorders with a multidisciplinary approach is meaningful in terms of contributing to a more holistic and multidimensional understanding of the issue.

Keywords: Schizophrenia, Bipolar disorder, Content Analysis, Graduate Theses

GİRİŞ

Psikiyatrik bozukluklar bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında olan tutarsızlık, uygunsuzluk, aşırılık olma durumu olarak adlandırılabilmektedir. Bu durumlar ortama göre şekil almakla birlikte yer ve zamana göre kişilerin normal algısı değişmektedir. Bu sebeple kişinin genel olarak normalin dışında davranışlar sergilemesi psikiyatrik bozukluk emaresi olabilmektedir (Alıcıkuşu, 2009).

Psikiyatrik bozukluğu olan kişilerin hastalıkları kendini tekrarlayabilmekte, kişinin tüm hayatında karşılaşacağı bir sorun olabilmektedir. Psikiyatrik bozukluğu olan bireyler ilaç kullansa bile bu hastalıklarda tam bir iyileşme söz konusu olmayabilmektedir. Psikiyatrik bozukluklar kişinin toplumsal ilişkilerini, iş yaşamını, sosyal hayatını, bireyin çevresiyle olan iletişimini, aile hayatını ve yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Bekiroğlu & Demiröz, 2020).

Psikiyatrik bozukluklar geniş bir yelpazeyi kapsayan, depresyon, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete gibi hastalıkların olduğu, tedavisinin daha yönetilebilir ve daha kolay olduğu hastalıklarken şizofreni, bipolar bozukluk gibi hastalıklar ağır psikiyatrik bozukluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağır psikiyatrik bozukluk olarak adlandırılan hastalıklar genellikle

erken yaşlarda varlığını belli eden, hastalığa yakalanan kişilerin zaman zaman iyi haldeyken zaman zaman atak sürecinde olduğu ve bu durumun ilaç tedavisi ve sosyal destek durumuna göre değişkenlik gösterdiği ruhsal bozukluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ağır Psikiyatrik bozukluğu olan bireylerde hastalığın tedavisine geç başlanılması, uygun tanının konulamaması veya uygun tedavinin uygulanamaması, bireyin atak dönemlerinin sıklaşması yeti yetiminin kuvvetini artırmaktadır. Yeti yitimi kişilerin irade koyma, karar verme, sorun çözme ve tutarlı davranışlar sergilemesinde aksamaların ve kayıpların olması halidir. Bu sebeple hastalığa yakalanan bireyler kendinden beklenen görev ve sorumlulukları gerçekleştirememekte ve zaman zaman normal olmayan davranışlar sergileyebilmektedirler (Yıldız, 2009). Bu hastalarda bireyin düşünce süreçleri, duygusal durumları, her türlü davranışları olumsuz olarak etkilenebildiğinden acil müdahaleye ve kurum bakımına ihtiyaç duyulabilmektedir.

Ağır psikiyatrik bozukluk denince akla ilk gelen şizofreni hastalığıdır. Genellikle ergenlik çağında başlayan, kişinin çevresinde olan olayları algılama biçiminin değiştiği, gerçek ve gerçekdışı olayları ayırt edemediği, bireylerde sanrı ve hezeyanların yaşandığı, içe kapanmanın ortaya çıktığı, toplumdan uzaklaşmanın yaşandığı, zaman zaman konuşma miktarında artış yaşandığı bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır (Köroğlu, 2010).

Şizofreni hastalığında kişinin sosyal ve mesleki işlevselliği azalmakta ve çevresindeki bireyler ile çatışmalar yaşadığı bilinmektedir. Şizofreni hastalığının sebebini genetik faktörlerle açıklayan çalışmalar olduğu gibi bireyin stresle başa çıkamamasının ve geçmişteki travmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Bununla beraber şizofreni hastalığının temelinde genetik, fizyololojik ve çevresel faktörlerin birlikte rol oynadığını söylemek mümkündür (Summakoğlu & Ertuğrul, 2018).

Bir diğer ağır psikiyatrik bozukluk olan Bipolar bozukluk ise bireyin zaman zaman kendini çok iyi hissettiği bir süre sonra içe kapanık hale geldiği bir hastalıktır. Bipolar bozukluk düzensiz bir şekilde tekrarlayan “manik” ve “depresif” ya da her ikisini de içinde barındıran “karma” dönemler ile kendini gösteren bir hastalığı tanımlamaktadır (Yıldırım, 2013). Bipolar bozukluk tanısı alan bireylerde görülen en belirgin özellik bireyin yaşadığı duyguları en uçlarda ve yoğun bir şekilde yaşamasıdır. Bu kişiler manik dönemde enerjik olurken Depresyon döneminde ise dış dünya ile bağlantısını koparır ve içe kapanık bir hale gelir. Bipolar bozuklukta kişinin işlevselliği düşmekte, çalışan bireyler zaman zaman işe gitmemekte, iletişime kendisini kapatmakta, uyku ve iştah durumunda düzensiz süreçler geçirebilmektedir. Bireyin hastalığını kendi başına fark etmesi ve tedavi merkezine başvurması kolay olmamakla birlikte bireyin çevresindeki insanların, bireyin tedaviye başlaması, katılımı ve uyumundaki önemi büyüktür. Bipolar rahatsızlığı olan bireylerde enerji artışıyla birlikte cinsel istek artışı da görülmektedir. Bipolar bozukluk hastalığına sahip bireyler mevsimsel olarak da hastalıktan etkilenirler, genellikle ilkbahar yaz aylarında coşkulu ve neşeli tavırlar sergilerken bu durum sonbahar ve kış aylarında yerini depresif davranışlara dönüştürmektedir. Bireyler yazın ilk dönemlerinde

fazla para harcama, uykuda azalma, öfke patlamaları gibi belirtiler gösterirken, depresif nöbet zamanında yataktan çıkmak istememekte, iletişim kurmamakta ve kendini uykuya vermektedirler. (Aydın K. , 2021). Bipolar bozukluk da şizofreni hastalığı gibi işlevselliği ve bireyin topluma katılımını önemli ölçüde etkileyen bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeloğlu & Hocaoğlu, 2017).

Bu bağlamda önemli toplumsal ve bireysel sonuçları şizofreni ve bipolar bozukluk gibi ağır psikiyatrik hastalıklarla ilgili akademik ve mesleki daha da önemli hale gelmektedir. Türkiye'deki üniversitelerde şizofreni ve bipolar bozukluk gibi ağır psikiyatrik bozukluklar konusundaki akademik birikimin ortaya konulması, alanda yapılan çalışmalara daha yakından bakma fırsatı sunduğu gibi gelecek dönemde yapılmasına ihtiyaç duyulan çalışmaların da neler olduğu sorusuna cevap bulmaya imkân sağlayabilir. Buna göre bu çalışma Türkiye'deki üniversitelerde şizofreni ve bipolar bozukluk gibi ağır psikiyatrik bozukluk konularında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada Türkiye'de şizofreni ve bipolar bozukluk konularında hazırlanan türlerin, hazırlandıkları yıllara, enstitülerine, üniversitelerine yöntem ve tekniklerine ve çalışma gruplarına göre analiz edilerek ağır psikiyatrik bozukluklar konusundaki literatürün mevcut durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Şizofreni ve Bipolar Bozukluk konularında yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizinin yapılmasının amaçlandığı kalitatif desendeki bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tezlere ulaşabilmek amacıyla Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında gelişmiş tarama yapılmış, şizofreni veya bipolar anahtar kelimeleri belirlenmiştir. Tez grubu olarak 'sosyal' filtresi, dil olarak 'Türkçe' filtresi, izin durumu için ise 'izinli' filtresi uygulanmıştır. Aynı zamanda son yıllarda yapılan çalışmaları detaylı bir şekilde incelemek amacıyla 2020-2025 yılları arasındaki çalışmalara bakılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada şizofreni ve bipolar bozukluk konularında hazırlanmış lisansüstü tezlerin detaylı bir incelemesi yapılarak İncelenen çalışmalarda ağır psikiyatrik bozukluklara dair ele alınan çalışmaların ne şekilde dağıldığını tespit etmek ve bu bilgilere bakarak gelecekteki araştırmaların gelişimine katkıda bulunmak araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Ulusal Tez Merkezi veri tabanında erişime açık olan, dili Türkçe olan, izin durumu izinli olan, 2020-2025 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tezler ile sınırlıdır.

Evren ve Örneklem

Literatür taraması Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanmış tezler ile gerçekleştirilmiştir. Tarama yapılırken gelişmiş tarama yapılmış ve anahtar kelime kısmına 'şizofreni' 'veya' 'bipolar' yazılarak arama tipi kısmına 'sadece yazılan şekilde', grup kısmına 'sosyal', dil kısmına 'Türkçe' filtreleri işaretlenerek yapılan tarama sonucunda 43 teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden 1 müzik alanında, 1 sağlık kurumları yönetimi konusunda, 1 işletme konusunda, 1 tarih konusunda, 1 felsefe ve 1 uluslararası işletmeler konusunda olmak üzere toplam 6 çalışma, konunun ilgisiz olması sebebiyle çalışmaya dahil edilmemiştir. Dolayısıyla araştırmada 37 tez incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma evreni ve örneklemi çerçevesinde Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 2020-2025 yılları arasında hazırlanan şizofreni ve bipolar bozukluk konusundaki lisansüstü tezlerden veriler Şubat 2025 döneminde toplanmıştır. Söz konusu dönemde hazırlanan tezler düzeylerine, hazırlandıkları illere, enstitülere, hazırlandıkları üniversitelere ve anabilim dallarına göre incelenmiştir. Ayrıca, tezlerin konuları, kullanılan araştırma yöntemleri, araştırmanın yapıldığı gruplar, veri toplama araçları da incelenerek ayrıntılı bir analiz yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu kısımda araştırmanın amacına ulaşmak için kategorize edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda tezlerin konuları, düzeyleri, hazırlandıkları yılları, yayınlandığı üniversiteleri ve illeri, anabilim dalları, araştırma yöntemleri ve üzerine çalışılan gruplar, uygulanılan ölçekler, çalışmanın yapıldığı tanı grubu, çalışmalarda başlıca kullanılan terimler ve danışmanların unvanları analiz edilmiştir.

Bu kapsamda Tablo 1'de Türkiye'de şizofreni ve bipolar bozukluk konularında hazırlanan lisansüstü tezlerin konusuna göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Konusu

Tez Konusu		Tez No.
Şizofreni ve bipolar bozuklukta algılanan sosyal destek ve içselleştirilmiş damgalanma	(Çalışkan, 2020)	YL1
Bakım merkezlerinde kalan hastaların dışa vurulan duygulanımları ile şiddete yönelik tutumları	(Özkoparanoğlu, 2020)	YL2
Bipolar bozukluk hastalarında psikoeğitim programının işlevsellik, içselleştirilmiş damgalanma ile depresyona ve ailelerin hastalık yükü üzerine etkisi	(Yalçınkaya, 2020)	YL3
Bipolar bozukluk ve bilişsel çarpıtmalar	(Özyıldız, 2020)	YL4
Şizofreni tanısı almış bireyin bakımını sağlayan yakınlarına verilen psikoeğitimin ilaç uyumu ve problem çözme becerilerine etkisi	(Polat, 2020)	YL5

Şizofreni ve bipolar bozukluk hastalarının sosyal hizmet açısından değerlendirilmesi: Kütahya ili örneği	(Vural, 2020)	YL6
Bipolar bozuklukta içselleştirilmiş damgalanma, psikolojik dayanıklılık ve öz-şefkat	(Çetinkaya, 2020)	YL7
Şizofreni tanısı almış bireylerin kardeşlerinde bulunan travma ve zihin kuramı bozuklukları	(Duman, 2020)	D1
Bipolar bozuklukta mesleki işlevselliğin arttırılmasında etkileşim terapisi ve sosyal biliş	(Anafoğlu Bıkmaz, 2021)	D2
Şizofreni tanısı almış kişilerde aktivite performansı ve içselleştirilmiş damgalanma	(Turunç, 2021)	YL8
Bipolar bozukluk ve şizofreni hastalarında Cavum Septum Pellicidium bulgusu	(Ulusoy, 2021)	YL9
Şizofrenide müzik grubunun depresyon, duygu düzenleme, kaygı, umut ve bilişsel işlevler ile ilişkisi	(Yalabık, 2021)	YL10
Lise öğrencilerine verilen psiko-eğitimin, öğrencilerin hastalık hakkındaki tutumlarına etkisi	(Sabancı, 2021)	YL11
Şizofreni tanısı almış bireylere verilen müzik terapisinin; motivasyon, algıladıkları stres düzeyleri ve benlik saygısı ile ilişkisi	(Çağlayan, 2021)	YL12
Bipolar bozukluk ve şizofreni hastalarında işlevsellik	(Aydın K. , 2021)	YL13
Bipolar bozukluk tanısı almış bireylerin aile işlevleri ve başa çıkma tutumları	(Ekşi, 2021)	YL14
Bipolar Bozukluk ile Sınırda Kişilik Bozukluğu arasındaki ilişkiler	(Aybay, 2021)	D3
Üniversite öğrencilerinin şizofreni hastalığı hakkındaki tutumları	(Koyuncu, 2021)	YL15
Genç yetişkin obsesif kompulsif bozukluk hastalarında prodrom bipolar bozukluk belirtileri	(Özdem, 2022)	YL16
Bipolar bozukluk hastalarında çocukluk çağı travmasının emosyon regülasyonu ve dissosiyatif belirtiler ile ilişkisi	(Kaya, 2022)	YL17
Kişilerarası ilişkiler -sosyal ritim terapisinin bipolar bozukluğu olan bireylerde biyolojik ritm ve nüksler üzerine etkisi	(Aktaş Y. , 2022)	D4
Şizofreni tanısı almış bireylerin bakımını sağlayan kişilerin sosyal destek sistemleri ve tükenmişlik düzeyleri	(Ketre Akbaş, 2022)	YL18
Şizofreni tanısı almış bireylerde hastalık ve başarı ile ilişkili anıların otobiyografik bellek işlevleri temelinde incelenmesi	(Emir, 2022)	YL19
Şizofreni hastası anneyle büyüyen yetişkinlerde annelik algısının kişilerarası problemler üzerine etkisi	(Aydın B. , 2022)	YL20
Şizofreni ve Bipolar bozukluk hastalığı olan kişilerde algılanan ebeveyn tutumları ve psikolojik sağlamlık	(Yalçın, 2023)	YL21
Şizofreni tanısı almış bireylerin yakınlarının, damgalanma deneyimlerinin eleştirel sosyal hizmet açısından değerlendirilmesi	(Demir, 2023)	YL22
Bipolar bozukluğu olan bireylerin psikodinamik açıdan incelenmesi	(Çetin, 2023)	YL23
Bipolar bozukluğu olan bireylerde hareket temelli çalışmanın işlevsellik, kaygı düzeyi ve başa çıkma tutumları ile ilişkisi	(Kaki, 2023)	YL24
Şizofreni tanısı almış bireylerde müzik terapi uygulamasının yaşam doyumu ve duygu farkındalığı ile ilişkisi	(Bahar, 2023)	YL25
İyilik halinde olan şizofreni hastalarının obsesif-kompulsif belirtileri, kişilik inançları ve toplumsal işlevsellikleri	(Koçak Gürbüz, 2024)	YL26

Bipolar Bozukluk tanılı kadınların perspektifinden aile sistemleri, gereksinim ve sorunları	(Meydan, 2024)	D5
Şizofreni tanısı olan bireylerin ve ailelerinin hasta bakım yükü arasındaki ilişkide toplumsal işlevsellik ve duygu dışavurumunun aracılık rolü	(Yılmaz, 2024)	YL27
Bipolar Bozukluk hastalarında çocukluk çağı travmaları ile olumsuz hastalık algısı arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı rolü	(Aktaş B. , 2024)	YL28
Kişilerarası grup psikoterapisinin şizofreni tanılı bireylerin aile üyelerinin algılanan sosyal destek, yaşam kalitesi, damgalama, tükenmişlik, depresyon ve anksiyete düzeyleri üzerine etkisi	(Özdoğan, 2024)	D6
Bipolar bozukluk tanısı alan ve almayan kişilerde algılanan sosyal destek ve stres arasındaki ilişki	(Acar, 2024)	YL29
Şizofreni hastalarının aile deneyimleri	(Salihoğlu, 2024)	YL30
Şizofreni hastalarının, şizofreni hakkındaki bilgi düzeylerinin işlevsel iyileşme, içsel damgalanma ve başa çıkma tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi	(Karagöz, 2024)	YL31

Tablo 2'de görüldüğü üzere şizofreni ve bipolar bozukluklar konularında hazırlanan toplam 37 lisansüstü tez bulunmaktadır. Bu çalışmaların 31'i (%83.78) yüksek lisans, 6'sı ise (%16.21) doktora düzeyindedir. Yüksek lisans düzeyinde yazılan tezlerinin ağırlıkta olması ve doktora düzeyindeki çalışmaların daha sınırlı olması derinlemesine analizlerin nispeten az olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 2. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Düzeyi

Tezlerin Düzeyi	**Sıklık**	**(%)**
Yüksek Lisans	31	83,78
Doktora	6	16,21
Toplam	37	100

Tablo 3'te tezlerin yıllara göre dağılıma bakıldığı zaman, en fazla çalışmanın 2021 yılında yapıldığı, 2022 ve 2023'te tez sayısında bir azalma yaşandığı, ancak 2024'te tekrar artış gösterdiği dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	**Tez Düzeyi**	**Sıklık**	**(%)**
2020	YL1 YL2 YL3 YL4 YL5 YL6 YL7 D1	8	21,62
2021	YL8 YL9 YL10 YL11 YL12 YL13 YL14 YL15 D2 D3	10	27,02
2022	YL16 YL17 YL18 YL19 YL20 D4	6	16,21
2023	YL21 YL22 YL23 YL24 YL25	5	13,51
2024	YL26 YL27 YL28 YL29 YL30 YL31 D5 D6	8	21,62
Toplam		37	100

Yapılan çalışmaların illere göre dağılımı incelendiğinde, Tablo 4'teki verilere göre, çalışmaların %59,45 gibi büyük bir oranının İstanbul'da yapıldığı görülmektedir. Bu durum,

İstanbul'daki üniversitelerin ağır psikiyatrik bozukluklar konusundaki akademik ilgisinin diğer illere kıyasla daha fazla olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 4. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin İllere Göre Dağılımı

İller	Tez Derecesi	Sıklık	(%)
İstanbul	YL7 YL29 YL31 YL26 YL2 YL10 YL25 YL28 YL13 YL19 YL3 YL20 YL17 YL24 YL1 YL9 YL14 D1 D2 D3 D5 D6	22	59,45
Ankara	YL5 YL8 YL22 YL30	4	10,81
Antalya	YL16 YL23	2	5,40
Çankırı	YL12	1	2,70
İzmir	D4	1	2,70
Konya	YL27	1	2,70
Lefkoşa	YL11 YL15	2	5,40
Mersin	YL4 YL21	2	5,40
Uşak	YL6	1	2,70
Yalova	YL18	1	2,70
Toplam		37	100

Tablo 5 incelendiğinde, son yıllarda şizofreni ve bipolar konulu yapılan araştırmalarda %13.51 ile Arel Üniversitesinin, %10.8 ile ise Üsküdar Üniversitesinin ağır psikiyatrik bozukluklar konusunda en fazla çalışma yapan üniversiteler olduğu görülmektedir. Onları takiben İstanbul Gelişim Üniversitesi'nin de %8.10'luk dilimde olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı	Tez Derecesi	Sıklık	(%)
İstanbul Arel Üniversitesi	YL7 D1 D2 D3 YL29	5	13,5135135
Bahçeşehir Üniversitesi	YL31	1	2,7027027
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	YL26	1	2,7027027
Haliç Üniversitesi	YL2	1	2,7027027
İstanbul Gelişim Üniversitesi	YL10 YL25 YL28	3	8,10810811
İstanbul Kent Üniversitesi	YL13	1	2,7027027
İstanbul Medipol Üniversitesi	YL19	1	2,7027027
istanbul Okan Üniversitesi	YL3	1	2,7027027
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	D5	1	2,7027027
Nişantaşı Üniversitesi	YL17 YL24	2	5,40540541
Sağlık Bilimleri Üniversitesi	YL20	1	2,7027027
Üsküdar Üniversitesi	YL1 YL9 YL14 D6	4	10,8108108
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	YL5	1	2,7027027
Başkent Üniversitesi	YL30	1	2,7027027
Hacettepe Üniversitesi	YL8 YL22	2	5,40540541
Antalya Bilim üniversitesi	YL16 YL23	2	5,40540541
Çankırı Karatekin Üniversitesi	YL12	1	2,7027027
Ege Üniversitesi	D4	1	2,7027027
Konya Gıda ve Tarım Üniiversitesi	YL27	1	2,7027027

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	YL11 YL15	2	5,40540541
Mersin Üniversitesi	YL21	1	2,7027027
Çağ üniversitesi	YL4	1	2,7027027
Uşak Üniversitesi	YL6	1	2,7027027
Yalova Üniversitesi	YL18	1	2,7027027
	TOPLAM	37	100

Tezlerin enstitüler bazında dağılımı incelendiğinde, Tablo 6'ya bakıldığında, çoğunluğunun Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (%54,05) ve Sosyal Bilimler Enstitüsü (%24,32) bünyesinde yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo 6. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitüler	**Sıklık**	**(%)**
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	20	54,0540541
Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü	2	5,40540541
Sosyal Bilimler Enstitüsü	9	24,3243243
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	5	13,5135135
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	1	2,7027027
	37	100

Tablo 7 incelendiğinde, yapılan araştırmaların en fazla Klinik Psikoloji alanında (%56.75) yapıldığı görülmektedir. Sosyal hizmetler ve psikoloji bölümlerinde de belirli bir oranda çalışma bulunurken, psikiyatri hemşireliği ve ergoterapi gibi alanlarda oldukça az sayıda çalışma olması, bu disiplinlerdeki akademik araştırmaların artırılması gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda psikiyatrik problemlerin sosyal çevre yıkımını artırdığı, ağır psikiyatrik bozukluğu olan bireylerin sosyal desteğinin hastalığın seyrini önemli oranda etkilediği düşünüldüğünde sosyal hizmet alanında daha fazla çalışma yapılması gerektiğini değerlendirmek de mümkündür.

Tablo 7. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Ana Bilim Dalı	**Sıklık**	**(%)**
Hemşirelik Bilim Dalı	2	5,405405
Psikiyatri hemşireliği	1	2,702703
Klinik Psikoloji	21	56,75676
Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Bilim dalı	1	2,702703
Ergoterapi Bilim dalı	1	2,702703

Psikoloji Ana Bilim Dalı	6	16,21622
Sosyal Hizmetler Ana Bilim Dalı	5	13,51351
	37	100

Tablo 8 incelendiğinde, yapılan çalışmalarda ele alınan tanı türlerine bakıldığı zaman, çalışmaların %45,94'ünün şizofreni, %37,83'ünün bipolar bozukluk üzerine yapıldığı, %16,21'inin ise her iki tanıyı birlikte ele aldığı görülmektedir. Bipolar ve şizofreni tanılarının birlikte incelendiği çalışmaların az olduğu görülmüş olup, tanıları karşılaştırma açısında iki tanı grubunun birlikte çalışıldığı çalışmaların sayısının artması faydalı olabilir.

Tablo 8. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Araştırılan Tanı Türüne Göre Dağılımı

Tezde Araştırılan Tanı Türü	**Sıklık**	**(%)**
Bipolar bozukluk	14	37,83784
Şizofreni	17	45,94595
Bipolar bozukluk ve Şizofreni	6	16,21622
	37	100

Tablo 9'daki verilere göre yapılan çalışmaların örneklem gruplarına bakıldığında, çalışmaların %78,37'sinin yalnızca tanı almış bireylerle yapıldığı dikkat çekmektedir. Psikiyatrik rahatsızlığı olan bireylerin bakımını sağlayan bireyler, aileler ve öğrenciler gibi gruplarla daha az çalışılmış olması ağır psikiyatrik bozukluğu olan bireylerin sosyal çevresinin önemi açısından biraz göz ardı edilmiş olabileceği anlamına gelmektedir. Sadece tanı almış bireylerle değil ağır psikiyatrik bozukluğu olan insanların sosyal çevreleriyle de araştırma yürütülmesine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu noktada, psikiyatrik hastalıklardan etkilenen bireylerin yakınlarının da akademik araştırmalara daha fazla dahil edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 9. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Örneklem ve Çalışma Grubu Çeşitliliğine Göre Dağılımı

Tez Örneklemi/Çalışma Grubu	**Sıklık**	**(%)**
Yalnızca tanı sahibi bireyler	29	78,37838
Yalnızca bakım verenler	1	2,702703
Yalnızca tanı sahibi bireylerin aileleri	1	2,702703
Yalnızca tanı sahibi bireylerin kardeşleri	1	2,702703
Yalnızca tanı sahibi bireylerin çocukları	1	2,702703
Öğrenciler	1	2,702703
Tanı sahibi bireyler ile aileleri	2	5,405405
Tanı sahibi bireyler ile bakım verenler	1	2,702703
	37	100

Yapılan çalışmalarda bulunan kişi sayılarına ilişkin verilerin olduğu Tablo 10 incelendiğinde 100 ve üzerinde kişinin çalışmaya dahil edildiği tez sayısı 6 iken, 100 kişiden az örneklem ile yürütülmüş tezlerin 31 adet olduğu görülmektedir. Tezlerin örneklem grubunun genellikle 100 kişiden az olduğu anlaşılmaktadır. En geniş örneklem grubu 1158 kişi iken en az örneklem grubu ise 12 kişiden oluşmaktadır.

Tablo 10. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Örneklem ve Çalışma Grubu Çeşitliliğine Göre Dağılımı

Çalışma Gruplarında Bulunan Kişi Sayısı	**Tez derecesi**		**(%)**
12	YL28	1	2,7027027
15	D5	1	2,7027027
16	YL10 YL24 YL 25	3	8,10810811
19	YL30	1	2,7027027
20	D6	1	2,7027027
25	YL6	1	2,7027027
28	D2	1	2,7027027
30	YL11 YL12 YL19	3	8,10810811
32	YL22	1	2,7027027
34	D4	1	2,7027027
36	YL5	1	2,7027027
39	YL13	1	2,7027027
40	YL3	1	2,7027027
45	YL23	1	2,7027027
60	D3	1	2,7027027
62	YL17	1	2,7027027
66	YL16	1	2,7027027
83	YL2	1	2,7027027
86	YL26	1	2,7027027
90	YL14	1	2,7027027
100	YL1	1	2,7027027
105	YL21	1	2,7027027
106	D1	1	2,7027027
110	YL8	1	2,7027027
112	YL4	1	2,7027027
132	YL7	1	2,7027027
143	YL31	1	2,7027027
174	YL20	1	2,7027027
200	YL18	1	2,7027027
210	YL29	1	2,7027027
332	YL27	1	2,7027027
356	YL15	1	2,7027027
1158	YL9	1	2,7027027
		37	100

Yapılan araştırmaların yöntemleri incelendiğinde ve Tablo 11'e bakıldığında, çalışmaların %78,37'sinde nicel yöntemlerin tercih edildiği, nitel araştırmaların ise %13,51 oranında kaldığı görülmektedir. Doküman analizine dayalı çalışmaların oranının oldukça düşük (%2,70) olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ağır psikiyatrik bozukluklar üzerine yapılan çalışmaların genellikle ölçülebilir verilerle analiz edildiği, ancak derinlemesine incelemeler içeren nitel ve karma yöntem araştırmalarına daha fazla yer verilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 11. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	**Sıklık**	**(%)**
Nitel	5	13,51351
Nicel	29	78,37838
Nitel ve nicel	2	5,405405
Dökuman analizi	1	2,702703
	37	100

Yapılan çalışmalarda ele alınan kavramlara bakıldığı zaman, Tablo 12'ye göre, en sık kullanılan terimler arasında içselleştirilmiş damgalanma, işlevsellik, algılanan sosyal destek, depresyon duygu dışavurumu ve toplumsal işlevsellik gibi kavramların yer aldığı görülmektedir. Burada damgalanma ve işlevsellik kavramının psikiyatrik bozukluğu bulunan bireyin tedavi öncesinde, tedavi aşamasında ve tedavi sonrasında önemini vurguladığı düşünülmektedir.

Tablo 12. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerin Kapsamındaki Terimlere Göre Dağılımı

Araştırma Kapsamındaki Terimler	**fr.**	**(%)**
içselleştirilmiş damgalanma	4	10,81
işlevsellik	4	10,81
algılanan sosyal destek	3	8,11
depresyon	3	8,11
duygu dışavurumu	3	8,11
toplumsal işlevsellik	3	8,11
aile yükü	2	5,41
anksiyete	2	5,41
başa çıkma tutumları	2	5,41
çocukluk çağı travmaları	2	5,41
damgalama	2	5,41
kaygı düzeyleri	2	5,41
öğrencilerin şizofreni hakkında bilgileri ve tutumları	2	5,41
tükenmişlik	2	5,41
yaşam kalitesi	2	5,41
aile işlevleri	1	2,70
aile sistemleri, sorunları, gereksinimleri	1	2,70

aktivite performansı	1	2,70
algılanan ebeveyn tutumları	1	2,70
algılanan stres	1	2,70
annelik algısı	1	2,70
bakım yükü	1	2,70
baş etme yolları	1	2,70
benlik saygısı	1	2,70
bilişsel çarpıtmalar	1	2,70
bilişsel işlevler	1	2,70
biyolojık ritm ve nüksler	1	2,70
Cavum Septum Pellicidium bulgusu	1	2,70
dissosiyatif belirtiler	1	2,70
duygu düzenleme	1	2,70
duygu farkındalığı	1	2,70
duygulanım	1	2,70
duygusal yeme	1	2,70
dürtüsellik	1	2,70
emosyon regülasyonu	1	2,70
hastalık ve başarı ile ilişkili anılar	1	2,70
ilaç uyumu değerlendirme	1	2,70
işlevselliği etkileyen faktörler	1	2,70
kendilik temsili	1	2,70
kişilerarası problemler	1	2,70
kişilik inançları	1	2,70
mesleki işlevsellik	1	2,70
motivasyon	1	2,70
obsesif-kompülsif belirtileri	1	2,70
olumsuz hastalık algısı	1	2,70
öz-şefkat	1	2,70
problem çözme becerileri	1	2,70
prodrom bipolar bozukluk belirtileri	1	2,70
psikodinamik açıdan değerlendirilme	1	2,70
psikoeğitim programının tedavi uyumu	1	2,70
psikolojik dayanıklılık	1	2,70
psikolojik sağlamlık	1	2,70
savunma düzenekleri	1	2,70
sosyal destek sistemleri	1	2,70
sosyal hizmet perspektifi	1	2,70
stres düzeyleri	1	2,70
şiddete yönelik tutumlar	1	2,70
umut	1	2,70
yaşam doyumu	1	2,70
zihin kuramı bozuklukları	1	2,70
	37	100

Tablo 13 incelendiğinde, araştırmalarda kullanılan ölçekler incelendiği zaman, Young Mani Derecelendirme Ölçeği (%16,22), Hamilton Depresyon Ölçeği (%13,51) gibi depresyon ve mani değerlendirmesine yönelik ölçeklerin en sık tercih edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, gözlem formları ve içselleştirilmiş damgalanma ölçekleri de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Tablo 13. Bipolar Bozukluk ve Şizofreni Konularında Hazırlanan Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Araçları	**Fr.**	**(%)**
Young Mani Derecelendirme Ölçeği	6	16,22
Hamilton Depresyon Değerlendirme Ölçeği (HDDÖ)	5	13,51
gözlem formu	4	10,81
Kısa Psikiyatrik Değerlendirme Ölçeği (BPRS)	4	10,81
Ruhsal Hastalıklarda İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği (RHİDÖ)	4	10,81
Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği	3	8,11
Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar Ölçeği (CTQ-ÇÇTYÖ)	3	8,11
Şizofreni Hakkında Bilgi Ölçeği	3	8,11
Algılanan Sosyal Destek Ölçeği	2	5,41
Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ)	2	5,41
Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği	2	5,41
Duygu Düzenlemede Güçlükler Ölçeği (DERS)	2	5,41
İşlevselliğin Genel Değerlendirilmesi	2	5,41
Maslach Tükenmişlik Ölçeği	2	5,41
Şizofrenide İşlevsel Düzelme Ölçeği (ŞİLÖ)	2	5,41
Toplumsal İşlevselliğin Değerlendirilmesi Ölçeği (TİDÖ)	2	5,41
Young Ebeveynlik Ölçeği	2	5,41
Zarit Bakıcı Yükü Ölçeğ	2	5,41
Aile Aidiyeti Ölçeği	1	2,70
Aile Değerlendirme Ölçeği	1	2,70
ale-Brown Obsesyon Kompulsiyon Derecelendirme Ölçeği	1	2,70
Algılanan Aile Yükü Ölçeği	1	2,70
Anının Merkeziliği Ölçeği/AMÖ	1	2,70
Beck Anksiyete Ölçeği	1	2,70
Beck Depresyon Ölçeği	1	2,70
Beck Kaygı Ölçeği	1	2,70
Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ)	1	2,70
Benlik Saygısı Değerlendirme Ölçeği-Kısa Formu	1	2,70
Berkeley Duygusal Dışavurum Ölçeği	1	2,70
Bilişsel Çarpıtmalar Ölçeği	1	2,70
Bipolar Prodrom Belirti Tarama Ölçeği	1	2,70
Biyolojik Ritm Değerlendirme Görüşme Formu (BRDG)	1	2,70
Cope (Başa Çıkma Tutumları) Ölçeği	1	2,70
Danışanlar İçin Terapi Motivasyonu (DİTMÖ)	1	2,70
Depresyon Anksiyete ve Stres Ölçeği-21 (DASS 21)	1	2,70
Dissosiyatif Yaşantılar Ölçeği (DES)	1	2,70
Dokuz Eylül Zihin Kuramı Testi	1	2,70
Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği	1	2,70

Durumluk ve Sürekli Umut Ölçeği	1	2,70
Duygu Dışavurumu Ölçeği	1	2,70
Duygu İfade Ölçeği	1	2,70
Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalite Ölçeği- Kısa Formu	1	2,70
Global İşlevsellik Değerlendirme Ölçeği	1	2,70
Gözler Testi (GT)	1	2,70
Gözlerden Zihin Okuma Testi	1	2,70
Grup Sağaltıcı Etmenler Listesi	1	2,70
hasta formları - doküman analizi	1	2,70
Hollanda Yeme Davranışı Anketi'nin Duygusal Yeme Alt Ölçeği	1	2,70
İçgörünün Üç Bileşenini Değerlendirme Ölçeği	1	2,70
İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği	1	2,70
Kanada Aktivite Performans Ölçümü (KAPÖ)	1	2,70
Kısa Hastalık Algısı Ölçeği (KHAÖ)	1	2,70
Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği	1	2,70
Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeği (KDDÖ)	1	2,70
Kişilerarası İlişkiler Ölçeği	1	2,70
Kişilerarası Problemler Envanteri (KPE),	1	2,70
Kişilerarası Yetkinlik Ölçeği - Kısa Form (KYÖ)	1	2,70
Kişilik İnanç Ölçeği – Kısa Formu (KİÖ- KF)	1	2,70
Kişilik Organizasyonları Envanteri	1	2,70
Nöropsikolojik Test Bataryası (Sayı Menzili, Benton Çizgilerin Yönünü Belirleme, Saat Çizimi, Londra Kulesi ve İz Sürme)	1	2,70
Otobiyografik Anı Anketi/OAA	1	2,70
Öz-Şefkat Ölçeği	1	2,70
Padua Envanteri – Kısa Formu (PE-KF)	1	2,70
Problem Çözme Envanteri	1	2,70
Rorschach Testi	1	2,70
Ruhal Hastalıklara Yönelik İnançlar Ölçeği (RHYÖ)	1	2,70
Sosyal İşlevsellik Ölçeği	1	2,70
Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği	1	2,70
Şizofreni Hastalarına Bakım Veren Aile Üyelerinin İlaç Uyumunu Değerlendirmesi Soru Formu	1	2,70
Şizofreni Hastalarının Yakınları İçin Damgalanma Ölçeği (ŞHYDÖ)	1	2,70
şizofreniye yönelik inançlar ölçeği (ŞYİÖ)	1	2,70
Tematik Algı Testi (TAT)	1	2,70
Üst Biliş Ölçeği (ÜBÖ)	1	2,70
Yaşam Deneyimleri Hakkında Düşünme Ölçeği/YDHDÖ)	1	2,70
Yaşam Doyumu Ölçeği	1	2,70
Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	1	2,70
Yüzde Dışavuran Duyguların Tanınması Testi (Facial Emotion Identification Test-FID)	1	2,70
	37	100

SONUÇ

Genel olarak bakıldığı zaman 2020-2025 yılları arasında şizofreni ve bipolar bozukluk konularında hazırlanmış tezlerinin büyük oranda yüksek lisans düzeyinde ve nicel çalışmalar olduğu, doktora düzeyinde nitel ve karma yöntemle daha fazla tez çalışması yapılmasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Yine tezlerin büyük bir kısmının İstanbul'daki üniversitelerde

hazırlandığı, en fazla tezin vakıf üniversiteleri tarafından üretildiği, büyük bir çoğunluğunun klinik psikoloji anabilim dalı altında hazırlandığı, sosyal hizmetler, psikiyatri hemşireliği ve ergoterapi gibi disiplinlerde ise daha az sayıda çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Ayrıca ağır psikiyatrik bozukluklarla ilgili akademik çalışmaların daha çok psikolojik/psikiyatrik temellere dayalı olarak ele alındığı bununla beraber söz konusu bozuklukların yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda sosyal ve rehabilitasyon süreçleriyle de yakından ilişkili olduğu da dikkate alınarak disiplinler arası çalışmalara ağırlık verilmesinin faydalı olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca tezlerin büyük oranda içselleştirilmiş damgalanma, işlevsellik, sosyal destek gibi konulara odaklandığı tespit edilmiştir. Bu durum, ağır psikiyatrik bozuklukların bireylerin sosyal entegrasyonunun psikolojik iyilik hali üzerindeki etkisinin akademik ilginin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte bireylerin sosyal ağlarına odaklanan daha fazla lisansüstü tez çalışmasının yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Tezlerde her iki tanıyı (şizofren ve bipolar bozukluk) birlikte ele alan çalışmaların oldukça az olması nedeniyle bipolar ve şizofreni hastalarının benzer ve farklı yönlerini karşılaştırma imkânı sunan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde örneklem gruplarına bakıldığı zaman, araştırmaların büyük çoğunluğunun yalnızca tanı almış bireylerle yapıldığı, bireyin çevresinde bulunan bireyler ile yapılan çalışmaların azlığı, hastaların sosyal çevresinin psikiyatrik süreçlerdeki etkisinin yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Bu bağlamda psikiyatrik bozukluğu olan bireylerin çevresiyle yapılan çalışmaların artırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak ağır psikiyatrik bozukluklar üzerine yapılan akademik çalışmaların belirli temalar üzerine yoğunlaştığı, ancak hala yapılan araştırmalarda eksiklikler olduğu, daha kapsamlı ve derinlemesine analizlerin yapmaya imkân sağlayan doktora düzeyinde yöntemsel açıdan çeşitlendirilmiş ve farklı örneklem gruplarıyla gerçekleştirilecek multidisipliner çalışmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmaların yalnızca tanı almış bireylerle değil, tanı alan bireyin çevresiyle de yapılması, hastalıkların bireysel ve toplumsal etkilerini daha iyi anlamaya yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Acar, O. (2024). *Bipolar Bozukluk Tanısı Bulunan Ve Bulunmayan Kişilerde Duygusal Yeme, Algılanan Stres Ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbnul Arel Üniversitesi, İstanbul.

Aktaş, B. (2024). *Bipolar Bozukluk Tanısı Olan Hastalarda Çocukluk Çağı Travmaları İle Olumsuz Hastalık Algısı Arasındaki İlişkide Umutsuzluğun Aracı Rolü [Yüksek Lisans Tezi]*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

Aktaş, Y. (2022). *Kişilerarası İlişkiler -Sosyal Ritim Terapisinin Bipolar Bozukluğu Olan Bireylerde Biyolojik Ritm Ve Nüksler Üzerine Etkisi [Doktora Tezi]*. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir.

Alıcıkuşu, A. H. (2009). *Şizofreni Hastalarının Psikiyatrik Tedavilere Olan Uyumu.* Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Anafoğlu Bıkmaz, Z. (2021). *Bipolar Bozuklukta Mesleki İşlevselliğin İyileştirilmesinde Sosyal Biliş Ve Etkileşim Terapisinin Etkisi [Doktora Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.

Aybay, L. E. (2021). *Sınırda Kişilik Bozukluğu İle İkiuçlu (Bipolar) II Bozukluğu Arasındaki İlişkiler; Duygulanım, Kendilik Temsili, Dürtüsellik Ve Savunma Düzenekleri Kapsamında Bir Karşılaştırma [Doktora Tezi].* Lisansüstü Eğitim enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.

Aydın, B. (2022). *Şizofreni Tanılı Anneyle Büyüyen Yetişkinlerde Annelik Algısının Kişilerarası Problemler Üzerine Etkisi: Erken Dönem Uyumsuz Şemalar Ve Kişilerarası Duygu Düzenleme Süreçlerinin Aracı Rolü [Yüksek Lisans Tezi].* Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul.

Aydın, K. (2021). *Şizofreni Ve Bipolar Bozukluğu Olan Kişilerde İşlevselliğin Değerlendirilmesi Ve İşlevselliği Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi [Yüksek Lisans Tezi]*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Kent Üniversitesi, İstanbul.

Bahar, M. (2023). *Remisyonda Şizofreni Hastalarında Duygu Odaklı Müzik Terapi Uygulamasının Duygu Farkındalığı Ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkileri [Yüksek Lisans Tezi]*. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

Bekiroğlu, S., & Demiröz, F. (2020). Toplum Ruh Sağlığı Merkezinden Hizmet Alan Ağır Ruhsal Hastalığa Sahip Bireylerin Sosyal İşlevselliklerinin İncelenmesi. *Toplum Ve Sosyal Hizmet,*, 31(3), 1053-1079.

Çağlayan, B. (2021). *Şizofreni Hastalarına Uygulanan Müzik Terapisinin Benlik Saygısı, Motivasyon Ve Algıladıkları Stres Düzeyleri Üzerine Etkisi [Yüksek Lisans Tezi]*. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.

Çalışkan, H. B. (2020). *Şizofreni Ve Bipolar Bozukluk Tanısı Alan Bireylerde İçselleştirilmiş Damgalanma Ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişki [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üsküdar Üniversitesi.* İstanbul.

Çetin, S. (2023). *İki Uçlu Duygudurum Bozukluğu Olan Kişilerin Psikodinamik Açıdan Değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Antalya Bilim üniversitesi, Antalya.

Çetinkaya, S. (2020). *Bipolar Bozukluğu Olan Hastalarda İçselleştirilmiş Damgalanma, Öz-Şefkat Ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi , İstanbul.

Demir, M. M. (2023). *Eleştirel Sosyal Hizmet Çerçevesinde Şizofreni Tanılı Kişilerin Ve Yakınlarının Damgalanma Deneyimleri: Zonguldak Örneği [Yüksek Lisans Tezi].* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Duman, H. (2020). *Şizofreni Hastalarının Kardeşlerinde Çocukluk Çağı Travmalarıyla Zihin Kuramı Bozuklukları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [Doktora Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi , İstanbul.

Ekşi, B. (2021). *Bipolar Bozuklukta Aile Yükü Aile İşlevleri Ve Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki [Yüksek Lisans Tezi].* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Emir, E. (2022). *Şizofreni Hastalarında Hastalık Ve Başarı İle İlişkili Anıların Otobiyografik Bellek İşlevleri Temelinde İncelenmesi [Yüksek Lisans Tezi].* Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul.

Kaki, Z. (2023). *Bipolar Bozukluk Tanısı Olan Bireylerde Dans Ve Hareket Temelli Çalışmanın İşlevsellik, Kaygı Düzeyleri Ve Başa Çıkma Tutumlarına Etkisi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

Karagöz, İ. (2024). *Şizofreni Tanılı Bireylerin, Şizofreni Bilgi Düzeylerinin İşlevsel İyileşme, İçsel Damgalanma Ve Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Kaya, T. (2022). *Bipolar Duygudurum Bozukluğu Hastalarında Çocukluk Çağı Travmasının Emosyon Regülasyonu Ve Dissosiyatif Belirtiler İle İlişkisi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

Ketre Akbaş, L. B. (2022). *Şizofreni Hastalarının Temel Bakımını Üstlenen Yakınlarının Sosyal Destek Sistemleri İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: İstanbul İli Örneği [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yalova Üniversitesi, Yalova.

Koçak Gürbüz, Z. B. (2024). *Remisyondaki Şizofreni Hastalarının Obsesif-Kompülsif Belirtileri, Kişilik İnançları Ve Toplumsal İşlevsellikleri Bakımından İncelenmesi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.

Koyuncu, İ. H. (2021). *Üniversite Öğrencilerinin Şizofreni Hakkındaki Bilgi Ve Tutumlarının Değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa.

Köroğlu, E. (2010). *Umut kapısı psikiyatri, hastalar, danışanlar ve yakınları için psikiyatri el kitabı.*

Meydan, S. (2024). *Bipolar Bozukluk Tanılı Kadınların Deneyimlerine Yönelik Nitel Bir Araştırma: Aile Sistemleri, Sorunları, Gereksinimleri [Doktora Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

Özdem, M. (2022). *Genç Yetişkin Obsesif Kompulsif Bozukluk Hastalarında Prodrom Bipolar Bozukluk Belirtilerinin Taranması [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstştüsü, Antalya Bilim üniversitesi, Antalya.

Özdoğan, B. (2024). *Kişilerarası Grup Psikoterapisinin Şizofreni Tanılı Bireylerin Aile Üyelerinin Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Kalitesi, Damgalama, Tükenmişlik, Depresyon Ve Anksiyete Düzeyleri Üzerine Etkisi [Doktora Tezi].* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Özkoparanoğlu, B. (2020). *Ruhsal Engelli Bakım Merkezlerinde Kalan Şizofreni Psikotik Bozukluk Ve Bipolar Bozukluk Tanısı Almış Hastaların Dışavurulan Duygulanımları İle Şiddete Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki[Yüksek Lisans Tezi].Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haliç Üniversitesi.* İstanbul.

Özyıldız, G. (2020). *Remisyonda Bipolar Bozukluk Tip 1 Hastalarında Bilişsel Çarpıtmalar [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağ Üniversitesi.* Mersin.

Polat, D. (2020). *Şizofreni Hastalarına Bakım Veren Aile Üyelerine Verilen Psikoeğitim Workshop Programının Bakım Yükü, İlaç Uyumu Değerlendirme Ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi [Yüksek Lisans Tezi].* Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

Sabancı, İ. (2021). *Lise Öğrencilerine Uygulanan Psiko-Eğitim Müdahalesinin Öğrencilerin Şizofreni Hakkında Bilgilerine Ve Tutumlarına Etkisi [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa.

Salihoğlu, S. (2024). *Şizofreni Tanısına Sahip Bireylerin Aile Deneyimlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma [Yüksek Lisans Tezi].* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Başkent Üniversitesi, Ankara.

Summakoğlu, D., & Ertuğrul, B. (2018). ŞİZofreni ve Tedavisi. *Lectio Scientific*, 43-61.

Turunç, S. (2021). *Şizofreni Tanılı Bireylerde İçselleştirilmiş Damgalanma Ve Aktivite Performansı İlişkisi [Yüksek Lisans Tezi].* Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ulusoy, M. (2021). *Bipolar Bozukluk Ve Şizofreni Hastalarında Cavum Septum Pellicidium Bulgusunun Klinik Önemi [Yüksek Lisans Tezi].* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Vural, F. (2020). *Bipolar Bozukluk Ve Şizofreni Hastalarının Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi: Kütahya İli Örneği [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak Üniversitesi, Uşak.

Yalabık, R. (2021). *Şizofreni Tanılı Bireylerle Yapılan Ritm-Müzik Grubunun Umut, Kaygı, Depresyon, Duygu Düzenleme, İşlevsellik Ve Bilişsel İşlevler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Yüksek Lisans.* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

Yalçın, E. (2023). *İkiuçlu (Bipolar) Bozukluğu Ve Şizofreni Tanısı Almış Yetişkinlerde Algılanan Ebeveyn Tutumları İle Psikolojik Sağlamlık Ve Baş Etme Yolları Arasındaki İlişki [Yüksek Lisans Tezi].* Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin.

Yalçınkaya, S. M. (2020). *Bipolar Hastalarda Bireysel Psikoeğitim Programının Tedavi Uyumu, İşlevsellik, İçselleştirilmiş Damgalanma Ve Yaşam Kalitesine Etkisi İle Ailelerin Hastalık Yükü Ve Depresyon Düzeyine Etkisi[Yüksek Lisans Tezi].Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Okan Üni.* İstanbul.

Yeloğlu, Ç. H., & Hocaoğlu, Ç. (2017). Önemli Bir Ruh Sağlığı Sorunu: Bipolar Bozukluk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 41-54.

Yıldırım, C. (2013). *İki Üçlu Duygu Durum Bozukluğu Manik Dönem Cinsiyet Farklılıkları.* İstanbul: Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi.

Yıldız, M. (2009). Ciddi Ruhsal Hastalıklarda Ruhsal Toplumsal Tedaviler . *Turkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 52-6.

Yılmaz, N. C. (2024). *Şizofreni Tanılı Birey Ve Ailelerinin Aile Aidiyeti Ve Hasta Bakım Yükü Arasındaki İlişkide Toplumsal İşlevsellik Ve Duygu Dışavurumunun Aracılık Rolü [Yüksek Lisans Tezi].* Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya Gıda ve Tarım Üniiversitesi, Konya.

TANTE ROSA İLE YENİ BİR KADIN KİMLİĞİNİN İNŞASI

THE CONSTRUCTION OF A NEW FEMALE IDENTITY WITH TANTE ROSA

Ayşe İZCİ
Doktora öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı
PhD Student, Dokuz Eylul University, Department of Women's Studies
ORCID ID: 0000-0002-8459-8091

ÖZET

Bu makale, Sevgi Soysal'ın *Tante Rosa* adlı eserindeki kadın kimliği inşasını ve toplumsal cinsiyet rollerine karşı gösterilen başkaldırıları derinlemesine incelemektedir. Makale, kimlik kavramının toplumsal ve bireysel boyutlarını, kimliğin toplumsal faktörler aracılığıyla nasıl şekillendiğini tartışırken özellikle geleneksel kadın kimliğinin oluşum süreçlerine odaklanmaktadır. Bireyin kendini tanımlama biçimi olarak ifade edilen kimlik, inşa sürecinde bireyin kendisi dışında ötekiler ve içinde bulunduğu toplulukla doğrudan bağlantılıdır. Geleneksel kadın kimliği, kadının toplumsal cinsiyetine dayalı olarak yüklenen rollerin ve beklentilerin bir yansımasıdır. Sevgi Soysal, geleneksel kadın kimliğine alternatif, özgür, hayatının öznesi olmayı başarmış, kadın kahramanlar yaratma noktasında başarılı örnekler sergilemiştir. Bu karakterlerden biri Tante Rosa'dır. Tante Rosa geleneksel kadın kimliğinin oluşumunu etkileyen aile, annelik, din, cinsellik gibi bazı kurumların altını kendi yaşam pratikleri ile oymuştur. Tante Rosa'nın hayat serüveni, geleneksel kadın kimliği dışında da bir kadın kimliğinin var olabileceğinin başarılı bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: *Tante Rosa*, kadın kimliğinin inşası, geleneksel kadın kimliği, yeni bir kadın kimliği

ABSTRACT

This article examines the construction of female identity and the resistance to gender roles in Sevgi Soysal's novel *Tante Rosa*. It discusses the social and individual dimensions of the concept of identity, particularly focusing on the processes through which traditional female identity is shaped by societal factors. Identity, as expressed in the way an individual defines themselves, is directly connected to others and the community they belong to during its construction. Traditional female identity reflects the roles and expectations assigned to women based on their gender. Sevgi Soysal successfully presents alternative female heroes who have managed to become the subjects of their own lives, offering powerful examples of women who defy traditional identity. One of these characters is Tante Rosa. Tante Rosa undermines some institutions such as family, motherhood, religion, and sexuality, which influence the formation

of traditional female identity, through her own life practices. Tante Rosa's life journey is a successful demonstration that a female identity can exist outside of traditional gender roles.

Keywords: *Tante Rosa,* construction of female identity, traditional female identity, new female identity

GİRİŞ

Kimlik, bireylerin kendilerini tanımlama biçiminin yanı sıra başkalarının da onları tanımlamasını içerir ve sürekli olarak evrilen, dinamik bir süreçtir. Bireysel ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle inşa edilen kimlik; toplumsal normlar, bireysel deneyimler, kültürel bağlamlar ve dışsal etkenlerle şekillenir. Kimlik, bir anlamda bireyin dünyayı nasıl algıladığını ve bu dünyada kendisini nasıl konumlandırdığını belirler.

Kimlik, kendiliğinden keşfedilen bir olgu olmaktan ziyade, bilinçli bir inşa sürecinin ürünüdür. Bireyin, başlangıç noktasından itibaren inşa etmesi, farklı olasılıklar arasından seçerek sahiplenmesi ve nihayetinde elde etmek için çaba göstermesi gereken bir hedeftir (Bauman, 2019: 25).

Dışsallaştırma, nesneleştirme, içselleştirme yoluyla inşa edilen kimliklerden biri de geleneksel kadın kimliğidir. Toplumsal gerçekliğin inşa sürecinde başlangıç noktası olan dışsallaştırma bireyin o davranışı yapması anlamına gelir. Dışsallaştırılan davranış tekrarlandığında bu nesneleşir, o davranışın artık değiştirileceği düşünülmez, şeyleşmiştir ve içselleştirilmiştir. Toplumların geleneksel ve modern şeklinde kategorize edildiği durumlarda, geleneksel kadın kimliği kavramı, geleneksel toplumların bir unsuru olarak belirginleşmektedir. Geleneksel toplumların bir parçası olan gelenksel kadın kimliğinde esasen dinamik ve değişebilen kimlik kavramı sabitleşir ve dönüşmez bir hale bürünür.

Feminist yazında önemli bir yere sahip olan Sevgi Soysal'ın yarattığı kadın kimlikler toplumsal cinsiyet normlarına alternatif yaşam tercihleri oluşturabilen kadınlardır.

Rosa, marjinal ve alışılmadık bir figür olarak, kadınlığını sınırların ötesinde deneyimleyen, olağan dışı bir kimlik ve kişiliğe sahip, topluma entegre olmakta zorlanan bir kadın, "Başına buyruk ve alışılmadık istekleri olan birisidir"(Erkman-Akerson, 2013: 50).

Tante Rosa romanında, Rosa'nın hayatının çocukluktan ölene kadar olan kısmı bütünsel bir şekilde verilmiştir. Onun ailesi, evlilikleri, iş girişimleri ve hayatına giren insanlar hakkındaki detaylar roman aracılığıyla verilmiştir. Roman boyunca bahsedilen *Sizlerle Başbaşa* dergisi önem taşımaktadır. Dergide hayata dair her şey vardır fakat bu detaylar geleneksel kalıplar içerisinde bir hayatı temsil eder. Rosa inanılmaz geniş ve renkli bir hayal dünyasına sahiptir. Öyle ki çocukken at cambazı olmak istemiştir. Ailesi ve etrafındaki insanlar Rosa'nın hayallerini anlamak bir tarafa onları engellemek için iş birliği içinde çalışmışlardır. İlk

evliliğini, cinsel bir heves ile hamile kalması sonucu zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Üç çocuğun olmasıyla da içinde bulunduğu döngünün kırılması pek mümkün olmayan hayatı, Rosa gibi hayal dünyası çok geniş bir kadının bir mektup bırakarak çocukları ve eşini terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Rosa bundan sonra tekrar evlilikler yapmış ve birçok farklı iş girişimde bulunmuştur. Tante Rosa; aile, annelik, cinsellik, kadın girişimciliği, özgürlük gibi konulara hayatı izleyen değil de kendi hayatını inşa eden bir kadın kimliği ile yaşamıştır. Aynı şeylerin tekrarından oluşan hayatını, evliliğini, anneliğini aforoz edilme pahasına bir mektup arayıcılığıyla bırakmış, hayatı inşa etmek için çabalamıştır. Yeni hayatı toplumsal cinsiyet rolleri normlarına göre inşa edilmemiştir. Rosa'nın amacı hayatı daha çok kendi istek ve duygularına göre deneyimlemektir. Çoğu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da kendi seçimlerinin sonuçlarını göğüslemiştir. Yaşlılık dönemi ve ölümü trajik olarak nitelendirilme potansiyeline sahip olsa da tüm yaşamı bütünsel olarak değerlendirildiğinde aslında çok mizahi bir yön taşır. Hayatının son dönemlerinde yalnız kalmış, algısında bozulmalar olmuş ve öldüğünde cenazesinin akibeti oldukça karmaşık bir hal almıştır. Sonunda eski eşi Mathes cenazeyi yakmaya karar vermiş ve küllerini vazoya koymuştur. Fakat Rosa'dan tek miras olan siyam kedilerinden birisi vazoyu devirmiş, bir diğer kedi küllerin üzerine 'the end' yazıp ortasından bir ok geçirmiştir.

1. Kimliğin Oluşumu ve Aktarımı

"Kimlik" kavramı, sosyal bilimlerde birey ile toplum arasındaki dinamikleri incelemek amacıyla 1950'li yıllardan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış olup, esas olarak "Ben kimim?" ve "Ben nereye aitim?" gibi varoluşsal sorularla ilişkilendirilen bir kavramdır (Gleasen, 2006). Tanımda da vurgulandığı gibi kimlik kavramı her ne kadar bireysel bir öz farkındalığın göstergesi gibi görünse de toplumdan bağımsız düşünülemez. Esasen "ben" kavramının oluşması bir ötekinin varlığını zorunlu kılar. "İnsanlaşma süreci, bir çevreyle girilen karşılıklı ilişki içerisinde gerçekleşir" (Berger ve Luckmann, 2008: 73). Söz konusu çevrenin hem doğal hem de beşeri unsurlar içerdiği dikkate alındığında, bu durum, insanın yalnızca doğal çevresiyle olan etkileşimiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda kendisine yönelen anlamlı "ötekiler" ile ve bu etkileşimi şekillendiren özel kültürel ve sosyal düzenle olan ilişkisinin bir sonucu olarak insanlaşma sürecini ortaya koymaktadır (Balkız ve Öğütle, 2012: 36). Başka bir ifadeyle, toplumsal yaşamın gerçekliği, bireysel eylemlerin bir sonucu olarak şekillenir ve toplumsal hayat ile birey arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşimde, birey toplumun üreticisi olurken, aynı zamanda ürettiği toplumsal gerçeklikten de etkilenmektedir (Metin, 2011).

Kimlik kavramını açıklama sürecinde gündelik hayat, davranış tekrarları, bu tekrarlar içerisinde kazanılan gerçeklik, gerçekliğin kurumsallaşması, kurumsallaştırılan şeyin nesnelleştirilmesi ve nesnelleştirilen şeyin değiştirilemez bir miras haline gelip aktarılması söz konusudur.

Çalışmanın kimlik oluşumu, gündelik yaşamın inşası, geleneksel kadın kimliğinin oluşturulması başlıklarının teorik çerçevede, Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın gündelik hayatın oluşumu ve toplumsal gerçekliğin üretilip sürdürülmesine dair görüşleri temel alınmaktadır. Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın gündelik hayatın inşası ve toplumun gerçekliğinin üretimi üzerine geliştirdikleri düşüncelere göre, bu süreç döngüsel bir yapıya sahip olup üç aşamadan oluşur: Dışsallaştırma, nesnelleşme ve içselleştirme. İlk aşamada dışsallaştırılan gerçeklik, bireylerin kendi gerçekliklerini meşrulaştırmalarına ve diğer olasılıkları dışlamalarına yol açarak, zaman içinde kurumsal bir yapıya bürünür ve nesnelleşir. Ardından nesnelleşen gerçeklik, bireylerin sosyalleşme süreçlerinde içselleştirilir. Son olarak, içselleştirilen gerçeklik, bireylerin rol ve eylemleriyle yeniden dışsallaştırılarak bu döngü tamamlanır. Kimlikler de bu döngüsel süreç içerisinde gündelik hayat aracılığıyla şekillenir ve üretilir (Metin, 2011). Bireyin eylemleri dışsallaştırıldığında ve bu dışsallaştırma sürekli olarak tekrarlanarak tarihsel bir süreçte kurumsallaşmaya dönüştüğünde, kurumsallaşma sürecinin çeşitli meşrulaştırma araçları devreye girer. Bu araçlar, dışsallaştırılmış olanın bireylerin ikna edilmesi aracılığıyla kalıcı hale gelmesini sağlar. Kalıcılaşma süreci ise nesnelleşme olarak tanımlanır. Dışsallaştırılan bireysel eylem, artık "şeyleşmiş" hale gelir. Bu durumda, eylemin bireysel bir sonuç olarak ortaya çıktığı ve değiştirilebilir olduğu gerçeği göz ardı edilir, ve eylem, doğanın yasalarından biriymiş gibi algılanmaya başlanır; bir anlamda, insan faktöründen soyutlanır (Metin, 2011). Kimlikler, gündelik yaşamın içinde üretilir, dışsallaştırılır, nesnelleşir ve nihayetinde içselleştirilir. Kimlikler, üretilmekten ziyade miras olarak alınmaktadır. Anlatılan döngüsel süreçte göndergeyi üreten ilk kişi ile alıcı arasında bir bağ kalmamıştır. Bunun çıkış noktası, kişisi ya da topluluğu çoğu kez sorgulanmaz. Üretilen kimlikler nesilden nesile aktarıldıkça kimlikler aracılığıyla üretilen davranışların çıkış noktası, kişisi, topluluğu artık bilinmez ve sorgulanmaz.

2. Geleneksel Kadın Kimliğinin Oluşumu

Bir bakıma, bireyler veya topluluklar, kendilerine herhangi bir tercih hakkı tanınmaksızın, başkaları tarafından zorla dayatılan tek tip bir kimlik yükünü taşırlar ve kimlik seçme özgürlüğünden yoksun, homojen bir topluluk halinde varlık gösterirler (Bauman, 2019: 51). Bu kimliklerden biri, kadın kimliğidir. Bir annenin dışsallaştırdığı kimlik, kızı tarafından içselleştirilir. İçselleştirme sürecinde kız çocuğu, kendi kimliğini oluştururken, aynı zamanda kadın olarak nasıl yetiştirileceğini, erkek çocuklarının ise nasıl yetiştirileceğini öğrenir. Kız çocuğu, ilerleyen zamanlarda bir anne olduğunda toplumun kendisinden beklediği rolleri üstlenir. Özetle, geleneksel kadın kimliği şeyleşmiş bir biçimde varlık kazanır ve gündelik yaşamın akışı içinde sorgulanmadan nesilden nesile aktarılır (Metin, 2011). Geleneksel kadın kimliği açısından ele aldığımızda kendiliğinden değişim çok yavaştır; değiştirme çabası çoğu kez sonuçsuz kalır. Çünkü kimlik üretimindeki süreç otomatikleşmiştir ve sorgudan uzaklaşır. Topluma yayılmış gelenek ve görenekler sorgulama olanağını daha da zorlaştırır.

"Görenekleri izledikçe robot gibi davranırız, toplumun ya da topluluğun iz düşümünde yaşarız. Ama toplum ya da topluluk ne insani ne de insanüstü bir şeydir, yalnızca salt göreneklerin mekanizmasıyla etkili olur, kimsenin sorumlu ve bilinçli yaratıcı öznesi olmadığı göreneklerin"(Gasset, 2011: 28).

Gündelik hayata yerleşmiş olan kadınlar, bu yaşam içinde kendilerine bir sığınak inşa ederler; ancak buna rağmen, bilincin zorunluluklarına karşı çıkarak, gündelik hayatın sınırlarının ötesine geçmek için çaba sarf ederler. Gündelik hayatın sınırlarından kurtulmaya çalışan kadının çabası pek bir amacı olmayan taleplerden başka bir şey ortaya koymayan, beceriksiz bir protestoya benzer (Lefebvre, 2007).

Kadın kimliğinin nesnelleşmesi, aynı zamanda bu kimliğin şeyleşmesi anlamına gelir; bu durum, kimliğin sorgulanmaması ve değiştirilemez olduğunun unutulmasıyla sonuçlanır. Sonuçta, bu süreç yabancılaşmaya yol açar ve kadın, kendine yabancılaşır. Oluşturulan kimlikten hoşnut olmayabilir, ancak bu kimliğin değiştirilmesi mümkün değildir (Metin, 2011).

Gündelik yaşamın tarihsel döngüsü, hem kadın hem de erkek kimliklerini şekillendirerek toplumsal cinsiyetin inşasını mümkün kılmıştır. Modern kadın, bu döngüyü bir dereceye kadar değiştirebilmiş olsa da, geleneksel kadın, kendi rol ve statüsünü kabul etmiş ve bu kimlikleri içselleştirmiştir. Kabul ettiği ve benimsediği cinsiyet kimliklerini, çocukları aracılığıyla bir sonraki nesle aktararak toplumsal cinsiyetin gündelik yaşamda kalıcı bir gerçeklik olarak sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Bu dünyada bir yandan öznelerken, diğer yandan nesneleriz; ancak ne özneliğimizin ne de nesnelliğimizin farkındayız. Yaşantımızı genellikle alışkanlıklar ve rutinler üzerinden sürdürmekteyiz. Bu sorgulamazlık hali, bizi yabancılaşmaya iter; kendi elimizle inşa ettiğimiz dünyanın farkına varamayız. Sorgulamadığımız ilk şey ise kendimizdir; kimliğimizi sorgulamayız. Bize sunulanı mutlak bir şekilde kabul eder, ona sıkıca sarılır ve onu savunuruz (Metin, 2012: 76) Bu sebeple geleneksel kadın kimliğinin dönüşmesi, yeniden inşası, olumsuz döngüselliğinin kırılması kolay değildir. Sorgulama alanında olmayan şey sorun olarak görülmez ve sorun teşkil etmeyen şey için çözüm üretilmez.

3. Sevgi Soysal Yazınında Kadın Kimliği

Tante Rosa'nın ilk baskısı, 1968 yılında Sevgi Soysal'ın kendi imkânlarıyla ve Sevgi Sabuncu adıyla Dost Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. *Tante Rosa*, on dört bölümden oluşmaktadır. İlk bakışta birbirinden bağımsız gibi görünen bu bölümlerde, Tante Rosa karakterinin yaşadığı deneyimler etrafında şekillenen anlatılarda Soysal, kendi yaşamından ve Alman asıllı annesi ile anneannesinin yaşantılarından ilham almıştır (Özdemir, 2020: 145).

Sevgi Soysal eserlerine baktığımızda kadın karakterleri merkeze alan bir yazın söz konusudur. Yani kadın karakterler özne konumundadır. Yazar eserlerinde kadın karakterlerin toplumsal hayat içerisindeki hayatlarını, var oluş mücadelelerine yer verir. Bu kadın karakterler çoğu kez

alışılmışın dışında, farklı karakterlerdir. Kadının toplum içerisindeki konumu anlatılmaya çalışılırken asıl odak noktası kadının kendisidir. Kadının benliği, psikolojik durumu, karakteri, duyguları ayrıntılı ve özenle verilir. Bu anlatım merkezde olan kadın karakterin önemini bize anlatır. Mümtaz İdil'in belirttiği gibi, "Sevgi Soysal, Türk edebiyatında, hikayeleri ve romanlarıyla, alışılmamış yepyeni bir kadın tipini armağan eden, ilk değilse bile en başarılı sanatçıdır" (İdil, 1990).

Yürümek eserinde kadın karakter Ela'dır. *Tutkulu* Perçem'de de 14 öykü vardır ve asıl karakterler kadınlardır. *Tante Rosa*, kitaba adını veren Tante Rosa'nın hayat öyküsünü anlatır.

Sevgi Soysal'ın eserlerinde yer alan kadın karakterler, farklı sorunlarıyla dikkat çeker. Onlar, kendi kimliklerini keşfetmeye ve tatminsizliklerine yol açan yaşam biçimlerinden kurtulmaya çalışırlar. "Değişim arzusunu" taşıyan bu kadınlar, kendilerinden memnun olmayıp bir dönüşüm gerçekleştirerek istedikleri ve onları mutlu edecek bir yaşam biçimine ulaşabileceklerini hayal ederler. Soysal'ın eserlerindeki kadınlar, hep bir mutsuzluk içinde, ancak aynı zamanda daha iyi bir yaşam arayışıyla okuyucunun karşısına çıkar (Somuncuoğlu, 2020: 14).

Tahir Abacı'ya göre "Sevgi Soysal anlatısında, genel olarak 'kadınlık durumuna ilişkin etkili saptamalar da var ancak onda militan feminist, sinirli kadın, duygusal kadın üslubuna, örtük bastırmalara, ket vurmalara da rastlanmaz" (Abacı, 2001: 15). Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı radikal yöntemlerle mücadele eden, kadın hakları savunucularını ifade eden, daha hızlı ve köklü değişimler için sert söylem veya eylemleri savunabilen militan feministlerden biri değildir. Kadın karakterler eril bir düzende, toplumsal cinsiyet rollerinin keskin hatlarla bir anlamda herkesin aşina olabileceği çizildiği bir toplumda yaşar. Fakat Sevgi Soysal bu toplumsal yapıyı işlerken, karakterinin biricikliğini, hikayesini çok özgün bir şekilde verir.

4. *Tante Rosa* ile Yeni Bir Kadın Kimliği İnşası

4.1. 'Aile Kutsaldır' Tabusunun Yıkılışı

Geleneksel kadın kimliği ve toplumsal cinsiyet rolleri ailede inşa edilir, pekiştirilir ve aile vasıtasıyla aktarılır. Kutsal aile kurumun kadının yerinin özel alan ile sınırlandırıldığı, tüm fedakarlıkların ve hizmetlerin ücretsiz olarak yapıldığı yerdir. Kadın ailede yemek, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işleri ücretsiz olarak yapar yani ücretsiz ev işçisidir. İlişki ağı kadın açısından hizmet ve fedakarlık üzerine kurulmuştur; hak temelli bir sistem söz konusu değildir. Çünkü kutsal olan sorgulama alanı dışında tutulur.

Gasset'nin de daha önce alıntılarda belirttiği gibi, gelenekleri takip ettiğimizde, adeta birer otomaton gibi hareket ederiz; birey olarak değil, toplumun ya da topluluğun yansımasında var oluruz. Ancak toplum ya da topluluk, insani ya da insanüstü bir yapıdan ziyade, yalnızca geleneklerin mekanizmasına dayalı bir sistemdir. Bu mekanizma, bilinçli ve sorumlu bir

öznenin yaratımı olmaksızın işler (Gasset, 2011). Göreneklerin ve toplumsal kabullerin sorgusuz sualsiz uygulayıcısı haline gelen birey, ötekileşmiş ve temel insani özelliklerini yitirmiştir

Tante Rosa işte bu gelenek ve görenekler içinde sıkışmayı reddedebilen ve kimliğini bunlarda bağımsız olarak inşa etme cesaretini gösteren bir kadındır. Her pazar yenen kaz kızartması ve elma pastası, içilen sıcak kahve, yemek masası örtülerini kolalaması, dolapları yerleştirmesi, kocasının, kiliseden gelip kapıyı kilitleyişi, rutine dönüşen duygudan yoksun dokunuşlar Tante Rosa'nın aile içinde yaşadığı sıkışmışlığı anlatır. Sürekli ev içinde yapılan işler, kocasıyla hiç istemeden yatmaya başlaması, çocuk bakımının aynılığı onu sıkıştırmıştır. Ataerkil toplumun ondan beklediği evdeki melek rolü Tante Rosa'nın daha fazla kabul edebileceği bir şey değildir. Bir mektup bırakarak kilise tarafından aforoz edilme pahasına evini terk eder. Güçlü bir kurum olan kilise tarafından aforoz edilişi aslında toplum tarafından dışlanmasını ve yabancılaşmasını simgeler.

Roman boyunca birden fazla evlilik yapmış, ilk evliliği dışında tüm erkekleri kendi seçmiş, en iyi çift olarak anlattığı 'keman çalan güzel kocası' öldüğünde bile üzülmeden hayatına devam edebilmiştir (Soysal, 2023).

Soysal, bu açıdan kadını yalnızca evlilik içinde kabul eden toplumsal bakış açısını eleştirirken, kadının evle özdeşleştirilmesini, çalışma alanının sadece ev içiyle sınırlı tutulmasını ve erkeğe bağımlı bir şekilde yaşamını sürdürmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkmaktadır (Özdemir, 2020: 147).

4.2. 'Annelik Kutsaldır' Tabusunun Yıkılışı

Ataerkil sistemde kadının özel alana hapsedilişinin bir diğer yolu da kutsal annelik kavramıdır. Kadına ataerkil sistemde neslin devamı için çocuk doğurmak ve onları yetiştirmek görevi verilmiştir.

Tante Rosa Hans ile yaşadığı gençlik macerası sonucunda hamile kaldı. Bir piç kurusu doğurmamak için evlendi. Bu onun yırtıcı, özgür hayvanları ile olan ilişkisi yerine tüm evcil hayvanlar ile ilişki kurması anlamına geliyordu. Kocasıyla istemeden yatması sonucu olan çocukları piç kurusu doğurmak gibi anlama gelir. Rosa'nın üçüncü çocuğunu emzirirken sokakta izlediği manzara, çocuklarının burnunu silen anneler, birahaneden dönen şişman erkekler, çan sesleridir. Bu manzara değişmesi mümkün görünmeyen bir resim tablosu gibidir. Bu döngü içinde sıkışan Rosa bir mektup ile üç çocuğunu bırakır ve biri de emziktedir. Başka evlilikler de yapar, başka çocukları da olur. Romanda bu ayrıntılar ana karakterimizin hayatının gölgesinde detaylar olarak verilir. Çünkü ana karakterin yolculuğu yeni deneyimler ile sürmektedir. Kahramanın yolculuğu eş, ev, çocuk sonu ile bitmez.

4.3. Cinsellik Tabusunun Yıkılışı

Rosa, genç kızlık dönemine adım attığında, komşusunun oğlu Hans'tan hamile kalan Rosa, "namusunu kirletmiş bir aile kızı olmamak ve zavallı bir piç doğurmamak" amacıyla onunla evlenir. Ancak bu evlilik, onu mutlu etmez çünkü özgürlüğü kısıtlanmıştır (Oruç, 2020: 186). Rosa'nın ilk cinsel deneyimi sevgiden yoksun, dürtüsel bir eylem olarak anlatılır.

O birdenbire biçimleniveren, ansızın somutlaşıveren cinsiyet hayvanı ormandan çıkıverdi, bir Hans oldu, Tante Rosa karşısında Hans'ı değil o hayvanı buldu, o pusuda bekleyen sinsi hayvanı ve kendini Hans'ın değil, evet evet Hans'ın asla Hans'ın değil, o hayvanın kollarına bıraktı (Soysal, 2023: 28).

Bu deneyim, bundan sonra olan deneyimlerinde de etkili olacaktır. Doyumsuz ve iyi bir cinsel deneyim arzusu roman boyunca devam etmektedir. Kocası savaşa gittiğinde yaşadığı bir kaçamak da buna örnek teşkil etmektedir. Hatta kocası döndüğünde bu kaçamaktan haberdar olur.

Sessizlik bıkkın sevişmelere iter kişiyi. Adamın uzun kemikli eli kendi için soyunmamış kalçalarda gezindi. Tante Rosa yalancı bir tutkuyla omuzunu ısırdı adamın. Adam haykırdı. Tante Rosa yalandan inledi. Adam soyunmadan boşaldı (Soysal, 2023: 56).

Kadın bedeninin ve cinselliğinin özgürce anlatılması, Tante Rosa'nın yaşlansa bile cinsel arzularını dile getirmesi, cinselliğin kadın için bir tabu anlamına gelmediğini göstermektedir.

4.5. Bitmeyen Yeni Girişimler ve Başarısızlık İhtimali

Rosa çocukken at cambazı olmayı istemiştir. Babası bu mesleği Rosa'ya hiç uygun görmemiştir, çünkü Tante Rosa bir kadının yapabilecekleri ve yapamayacaklarının sınırlarının çizildiği bir dünyaya doğmuştur. Fakat bunun aksine Tante Rosa hep farklı bir yol denemiş, romanda gelenksel rollerin vurgulandığı, ataerkil sisteme uygun yaşamı anlatan Sizlerle Başbaşa dergisinin temsil ettiği toplumsal cinsiyet rollerinin dışında bir hayat yaşamıştır. Bu dergiden romanın başından sonuna kadar bazı kesitler verilir. Rosa ise sunulan kesite alternatif ve karşı çıkan davranış kalıpları sunmayı başarmıştır.

Ama yaşamak zorunda olmak, ısrar etmek, sürdürmek Rosa için vaz geçilmezdir (Soysal, 2023: 66). Yeri geldiğinde mezar temizleyiciliği, pansiyon işletmeciliği, vestiyerlik ve hela temizleyiciliği yapmış, yeri geldiğinde ise bir genelevde sekreter olmaktan geri durmamıştır.

Rosa için meslek seçimi, toplumun dayattığı cinsiyetçi normlardan bağımsızdır. Soysal, burada erkek ya da kadın olmanın ötesinde, bireyin ilgisini çekebilecek ve gücünün yetebileceği her türlü meslekle ilgilenmesi gerektiği temasını işlemektedir (Özdemir, 2020: 149).

Tante Rosa, yaşamı boyunca "çirkinlik" olarak nitelendirdiği olayların devam etmesine engel olmak amacıyla sürekli olarak yeni başlangıçlara yönelir, ancak hiçbirinde başarılı olamayacak ve arzu ettiği yaşama ulaşamayacaktır (Somoncuoğlu, 2002: 20). Fakat kendini bir özne olarak

inşa etmiş kadın, hayatın onu izlemek yerine deneyimlemesi gerektiğini bilir ve başarısızlığı kucaklar.

Hakim eril sistem erkeği ve erkeğin yaptıklarını idealize ettiği için, eksik olan ve başarısız olan kadındır, kadının yaptıklarıdır. Zaten erkek kadının başarı ya da başarısızlığı ile ilgilenmez. O kadını başarı kategorisinde olan işler ve eylemlerle ilgili de görmemektedir. Fakat kadın erkeğe ait alana girmeye çalışırsa değerlendirme kriteri erkeğindir. Kadın hayatı erkek üzerinden okunur. Kadın hayatı hep mercek altında incelenir, eleştirilir, yetersiz ve başarısız bulunur. Bu başarısızlıklar kadında özgüvensizliğe yol açar. Fakat Tante Rosa başarısızlıklara takılmadan hep yeni denemelerin peşindedir.

Rosa, her durumdan ve her fırsattan yeni bir iş kapısının açılabileceğine inanır. Ne maddi ne de manevi olarak erkeğe bağımlı olmamak gerektiği düşüncesiyle bu adımları atmıştır. Ona göre, insan, hangi koşulda olursa olsun üretkenliğini sürdürmelidir (Özdemir, 2023: 150).

Tante Rosa'nın hikayesi, başarısızlıkların bir öğrenme süreci, yeni başlangıçların ise sürekli bir evrim olduğunu kabul eden bir bakış açısının simgesidir. O, her şeye rağmen, toplumsal normlardan bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürmeye çalışan, kendi hayatının öznesi olmayı başaran bir kadındır. Sevgi Soysal, Tante Rosa ile kadınların geleneksel kimlik inşalarına karşı alternatif bir model sunarak, kadınların yaşamlarını şekillendirirken sahip oldukları gücü ve özgürlüğü kutlamaktadır.

4.6. Hayat Akan Bir Serüven

Rosa ilkbaharda uçuşan kavak pamuğudur (Soysal, 2023: 88).

Ataerkil toplum düzeninde, birçok kadın çocukluk yıllarından itibaren kendisine dayatılan erkek egemenliğini tamamen içselleştirir ve kadına atfedilen rolleri büyük bir başarıyla yerine getirir.Tante Rosa, diğer kadınlardan farklıdır ve hiçbir zaman onlara benzemek istememiştir. Rosa, her şeyi geride bırakıp gittikten sonra, yaşadığı kasabadaki insanlar onu yargılayacaklardır. Ancak bu olaydan sonra, Tante Rosa'nın yaşamında ataerkil toplumun ona rahatsızlık verebilecek etkileri neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Çünkü o, artık yalnızca içsel sesine göre hareket etmeye başlamıştır. Artık "Tante Rosa, tüm rüzgarlara açık" bir hale gelmiştir (Somoncuoğlu, 2002: 53–54).

Hayatta karşılaştığı tüm zorluklara rağmen -ister olumlu ister olumsuz- güzel bir iş ve iyi bir eş hayalini kurmaktan vazgeçmemiştir. Durumun ne kadar absürt olduğunu kabul etse de, motivasyonunu kaybetmemek için zaman zaman kendi kendine "I love you" şarkısını söylemekten geri durmamıştır (Özdemir, 2023: 151). Zira "insan ilkin, temel olarak eylemdir"(Gasset, 2011: 43).

Rosa, yaşlanmış olsa dahi güzelliğini kaybetmeyeceğine inanarak renkli kıyafetler giymeye devam etmiştir. Ona göre kadın, hangi koşulda olursa olsun yaşamaya devam etmelidir;

kadınlar duygusal ve eğlenceli olmanın yanı sıra, karşılaştıkları tüm zorluklara ve küçük düşürmelere rağmen pes etmeyen, bazen sevinçleriyle gülerken diğer yandan yalnızlıkları ve kadersizlikleri nedeniyle ağlayan varlıklardır (Özdemir, 2023: 151).

Onun çok önceden boşandığı eski kocalarından biri olan Mathes ile yapılan istişareler sonucunda, Rosa'nın cesedinin yakılmasına karar verilmiş ve yakıldıktan sonra külleri bir vazoya konulmuştur. Mathes, bu vazoyu evine götürmüş, ancak vazoyu düşüren, Rosa'nın kalan siyam kedilerinden biri olmuştur. Vazodaki küllerin üzerine ise diğer bir kedi çişini yapmıştır (Soysal, 2023: 103). Tante Rosa' nın özgür, içinden geldiği gibi, hayalperest, macera peşinde sürdürdüğü yaşamına uygun mizahi bir son olmuştur.

SONUÇ

Sevgi Soysal'ın *Tante Rosa* eseri, geleneksel kadınkimliğinin sınırlarını aşarak bireysel özgürlüğünü, kimlik arayışını ve toplumsal normlara karşı duruşunu sergileyen bir kadın figürünün portresini çizmektedir. Tante Rosa, toplumsal cinsiyet rollerine ve ataerkil yapının dayattığı kimlik tanımlarına meydan okuyarak, yaşamını kendi kuralları ve istekleri doğrultusunda şekillendiren bir kadındır. Soysal'ın bu karakteri aracılığıyla, kadınların toplum tarafından kabul edilen, "doğal" ya da "kutsal" sayılan rollerini sorgulamakta ve kadın kimliğinin inşasında özgürlüğün, seçimlerin ve bireyselliğin önemini vurgulamaktadır.

Tante Rosa'nın hayatındaki dönüşüm, geleneksel kadın kimliğine karşı bir direnişin simgesidir. Aile, annelik ve cinsellik gibi kavramların etrafında şekillenen toplumsal normlar, Tante Rosa tarafından birer engel olarak algılanmış ve bu engelleri aşmak için sürekli yeni başlangıçlar yapmıştır. Kadın kimliğini, toplumsal baskılara boyun eğmeden inşa eden Tante Rosa, aynı zamanda kadın bedeninin ve cinselliğinin de özgürce ifade edilmesi gerektiğini savunur. Annelik ve evlilik gibi kutsal kabul edilen kurumlar, Tante Rosa için yaşamı sınırlayan değil, birer deneyim alanı olmuştur.

Soysal, Tante Rosa'da kadın kimliğini sadece toplumsal ve bireysel bir mücadele olarak değil, aynı zamanda sürekli bir yenilik arayışının ve kişisel özgürlük mücadelesinin bir yansıması olarak sunar. Rosa'nın sürekli olarak başarısızlıklarla karşılaşması ancak buna rağmen durmaksızın yeni girişimlerde bulunması, onun hayatın özneliğini ve kendi deneyimlerini inşa etme arzusunun bir ifadesidir. Bu, aynı zamanda geleneksel kadın kimliğine ve toplumun kadınlara biçtiği rollerin dar sınırlarına karşı bir başkaldırıdır.

Sonuç olarak, *Tante Rosa* sadece bir bireyin özgürleşme hikayesi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadının konumuna dair önemli eleştirilerde bulunan bir eserdir. Sevgi Soysal'ın bu romanı, kadın kimliğini yeniden tanımlama çabası ve özgürlüğün her koşulda savunulması gerektiği mesajını vermektedir. Kimlik, sadece içsel bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal yapılarla mücadelenin de bir sonucudur ve *Tante Rosa*, bu mücadelenin simgesel bir örneği olarak edebiyat tarihindeki yerini alır.

KAYNAKÇA

Abacı, T. (2001, 1 Nisan). "Sevgi Abla'ya Özlem". *Radikal*, 15.

Balkız, B. ve Öğütle, V. S. (2012). "Peter L. Berger ve Thomas L. Luckmann'ın 'Gerçekliğin Sosyal İnşası' Teorisi ve Eleştirisi". *Sosyoloji Dergisi*, 27: 33–49.

Bauman, Z. (2019). *Kimlik.* Çev. M. Hazır. Heretik.

Erkman-Akerson, F. (Ed.). (2013). *Edebiyatımızda Bireyselleşme Serüveni*. Ayrıntı.

Gleason, P. (2006). Identifying Identity. *The Post-colonial Studies Reader*. Ed. B. Ashcroft, G. Griffiths ve H. Tiffin. Routledge, 194–196.

Gasset, Y. O. (2011). *İnsan ve Herkes.* Çev. N. Gül Işık. Metis.

Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat.* Çev. I. Gürbüz. 2. Baskı. Metis Yayınları.

Metin, A. (2011). "Kimliğin Toplumsal İnşası ve Geleneksel Kadın Kimliğinin Aktarımı". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(1): 74–92.

Özdemir, S. C. (2023). *Sevgi Soysal, Tante Rosa*. İletişim Yayıncılık.

Oruç, O. (2020). "Tante Rosa: İsyandan Varoluşa Bir Kadının Hikâyesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8: 183–190.

Somuncuoğlu, G. (2002). *Sevgi Soysal'ın Yapıtlarında Kadın Kimliği (Tutkulu Perçem, Tante Rosa, Yürümek).* Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi.

Zeybekoğlu, Ö. (2010). "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Türk Toplumunun Erkeklik Algısı". *ETHOS*, 3(1): 3.

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE AY İMGESİ

THE IMAGE OF THE MOON IN CLASSICAL ARABIC POETRY

Esat AYYILDIZ
Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of Arabic Language and Literature
ORCID ID: 0000-0001-8067-7780

ÖZET

Klasik Arap şiirinde ay, sembolik mânâlar taşıyan ve hayli sıkça kullanılan imgelerin başında gelmektedir. Bu çalışmanın asli amacı, Klasik Arap nazım geleneklerinde ay imgelerinin nasıl kullanıldığını ve bu imgelerin şiirsel mânâ ve estetik değerlerini ortaya koymaktır. Araştırmanın kapsamı, Klasik Arap şiirinin seçkin şairleri ve eserleri üzerinden, ay imgelerinin tematik ve sembolik tahlilini ihtivâ etmektedir. Bu bağlamda, ayın muhtelif temalarla ilişkilendirilme biçimleri de tetkik edilmektedir. Araştırmanın önemi, ay imgesinin Arap edebiyatındaki zengin anlam dünyasınının ve bu anlamların içtimai, kültürel ve dinî bağlamlarınının daha iyi anlaşılması hususunda katkı sağlamasında yatmaktadır. Çalışmanın hedefi, klasik Arap şiirindeki ay imgelerinin şairlerin duygusal ve fikrî âlemlerini yansıtma biçimlerini ortaya koymak ve bu imgelerin edebî değerini vurgulamaktır. Bu amaca ulaşmak maksadıyla, metin analizi yöntemi kullanılarak konuyla alakalı seçilmiş kimi dizeler titizlikle mütalaa edilmiş, ay imgelerinin şiirlerdeki işlevi ve şairlerin bu imgeleri kullanma nedenleri değerlendirilmiştir. Metodolojik olarak öncelikle Klasik Arap şiirinin tarihsel ve kültürel bağlamı göz önünde bulundurulmuş, daha sonra ay imgelerinin şiirlerdeki temsilleri betimleyici bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ay imgesinin, şairlerin duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimleri üzerindeki etkisi, şiirsel yapı ve dil kullanımı üzerinden analiz edilmiştir. Dolayısıyla bu yöntemle, Klasik Arap şiirinde ayın sadece bir doğa unsuru olarak değil, aynı zamanda derin sembolik anlamlar taşıyan bir imge olarak nasıl kurgulandığı ve kullanıldığı gözler önüne serilmektedir. Bu çalışma, klasik Arap şiirinde ay imgesinin çok boyutlu yapısını ve bu yapının şiirsel estetik üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Klasik Arap Edebiyatı, Klasik Arap Şiiri, Ay, Şiirsel İmgeler.

ABSTRACT

In classical Arabic poetry, the moon stands out as one of the most frequently used images with symbolic meanings. The primary aim of this study is to reveal how moon imagery is used in classical Arabic poetic traditions and to elucidate its poetic meanings and aesthetic values. The

scope of the research includes a thematic and symbolic analysis of moon imagery through the works of distinguished poets of classical Arabic poetry. In this context, the ways in which the moon is associated with various themes are also examined. The significance of the research lies in its contribution to a better understanding of the rich semantic world of the moon image in Arabic literature and its social, cultural, and religious contexts. The study aims to uncover how moon imagery in classical Arabic poetry reflects the emotional and intellectual realms of the poets and to highlight the literary value of these images. To achieve this aim, selected verses related to the topic were meticulously analyzed using text analysis methods, evaluating the function of moon imagery in the poems and the reasons poets used these images. Methodologically, the historical and cultural context of classical Arabic poetry was first considered, followed by a descriptive approach to the representations of moon imagery in the poems. The impact of moon imagery on expressing the poets' emotions and thoughts was analyzed through poetic structure and language use. Thus, this method reveals how the moon is constructed and used not only as a natural element but also as an image with profound symbolic meanings in classical Arabic poetry. This study aims to demonstrate the multidimensional structure of moon imagery in classical Arabic poetry and its effects on poetic aesthetics.

Keywords: Arabic Language and Literature, Classical Arabic Literature, Classical Arabic Poetry, Moon, Poetic Imagery.

GİRİŞ

Ay imgesine, beşeriyet tarihinin en eski devirlerinden beri muhtelif kültür ve medeniyetlerde kuvvetli sembolik manalar yüklenmiştir. Ay, kimi zaman bir güzellik ve aşk remzi, kimi zaman ise görkemin ve asaletin bir ifadesi olarak tezahür etmektedir. Klasik Arap şiirinde de ay, bu cihanşümul sembolik manalarıyla beraber, Arap kültürüne mahsus mana ve değerlerle de zenginleştirilmiştir. Ayın daimî surette değişen ahvâli, dolunaydan hilâle, geceyi tenvir eden parlak ışığından kimi zaman gözden kaybolan esrarlı veçhine kadar, şairlerin hayal gücünü beslemiş ve manzumelerinde derin sembolik anlatımlar meydana getirmelerine imkân tanımıştır. Bu bilimsel araştırmanın amacı, Klasik Arap şiirinde ay tasvirlerinin nasıl kullanıldığını ve bu tasvirlerin şiirsel mana ve estetik değerlerini ortaya koymaktır. Klasik Arap şairlerinin, ayı nasıl tasvir ettiği ve bu tasvirlerin şiirsel ifade üzerindeki tesirlerini tetkik etmek, çalışmanın esas maksadı olarak belirlenmiştir. Malum olduğu üzere ay tasvirinin doğu edebiyatlarındaki manzumelerde kullanım şekilleri, sevgi, melankoli, güzellik ve ilâhî aşk gibi çok derin mevzuları kapsayabilir. Bu bağlamda ay, yalnızca bir tabiat unsuru olarak değil, aynı zamanda şairlerin duygusal ve fikrî dünyalarını yansıtan derin sembolik manalar taşıyan bir tasvir unsuru olarak da ele alınmış olmalıdır. Söz konusu araştırma, Klasik Arap şiirinin meşhur şairleri ve eserleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. İslâm öncesi devirden başlayarak, İslâm'ın

yayılması ve Arap kültürünün geniş coğrafî sahalara yayılmasıyla beraber, ay tasvirinin manzumelerdeki temsilleri tetkik edilmiştir. Metodolojik olarak, metin tahlili usulü kullanılarak, seçilen şiirsel ürünler incelemeye tabi tutulmuş, ay tasvirlerinin şiirlerdeki fonksiyonu ve şairlerin bu tasvirleri kullanma sebepleri değerlendirilmiştir. Klasik Arap şiirinde ay tasvirinin tetkik edilmesi, yalnızca edebî bir tahlili değil, aynı zamanda Arap kültürünün derinliklerine inen bir araştırmayı da icap ettirmektedir. Ayın, Arap cemiyetinde ve kültüründe nasıl algılandığı, dinî ve mitolojik bağlamlarda taşıdığı manalar, şairlerin bu tasvirleri nasıl kullandığını anlamak için mühimdir. Bu çalışma, ay tasvirinin Klasik Arap şiirindeki çok boyutlu yapısını ve bu yapının şiirsel estetik üzerindeki tesirlerini ortaya koymayı hedeflediğinden, klasik Arap şiirinde ayın derin sembolik manalarını ve bu manaların şiirsel ifade üzerindeki tesirlerini daha iyi anlama fırsatı sunulacaktır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

İslam öncesi Arap cemiyetinde ay, tabiat unsurları arasında mümtaz bir mevkiye sahipti ve önemli bir sembolik mana yelpazesi ihtiva ediyordu. Muhtemelen ayın bu mühim konumu, Arap yarımadasının geniş çöl sahalarında yaşayan ahali için gecenin karanlığını aydınlatan ve zamanı ölçmek için kullanılan bir semavî cisim olmasından kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda ay, Arap mitolojisi, dinî akideler ve günlük hayatta da mühim bir rol oynuyor olmalıydı. İslam öncesi Arap mitolojisinde ay, diğer pek çok kültürde olduğu gibi muhtelif tanrılar veya mitolojik karakterlerle alakalandırılmış olabilir. Bu durumun kökleri, kadim Sümer inanışlarına kadar uzanmaktadır. Örneğin; Sümer medeniyetinden bu yana önemli bir tanrı olarak kabul edilen ve farklı zamanlarda değişik isimlerle anılan Ay tanrısı Sin, Mezopotamya panteonunda özel bir konuma sahiptir. Önceleri Ur şehrinin baş tanrısı olarak bilinen Sin, Babil ve Asur dinlerinde de büyük bir rol üstlenmiş ve sonunda Harran muhitinde dahi mühim bir tanrıya dönüştürülmüştür (Albayrak - Mutlu, 2018, 133).

Ay tanrısının kültü, Sümer ve ardılı medeniyetlerden Arap yarımadasına kadar geniş bir coğrafyada tesirli olmuş olmalıdır. İnsan gözüyle kolaylıkla gözlemlenebilen ayın devreleri, zamanın geçişini sembolize eden bir gösterge olarak kabul ediliyordu ve bu devreler birçok dinî âdet ve bayramın tayininde mühim bir rol üstleniyordu. Ayın bir diğer mühim dinî rolü, İslam öncesi Arapların ibadet ettikleri putların ay ile alakalandırılıyor olma ihtimalidir. Bilhassa Arap yarımadasının en bilinen putlarının ay ile münasebetli olanları dikkat çekmektedir. Örneğin; Kimi batılı kaynaklar dikkate alındığında, Hübel adlı put, ay tanrısının bir sembolü olarak tezahür etmekteydi. İslam'dan önce yaşamış Arap paganların bu puta Kâbe'de yer verdikleri bilinmektedir (Harman, 1998, 18/444-445). Bu durum, onun öneminin bir diğer göstergesi olarak yorumlanabilir. İslam öncesi Arap inanışlarında, her ne kadar bölgenin kadim medeniyetlerinin tesirinin olduğu düşünülse de Arapların yaşadığı iklim ve şartlar göz önünde bulundurulduğunda, ayın özel bir konuma yerleştirilmiş olmasına şaşırmamak gerekir. Nitekim gün içerisinde çöl iklimi şartlarında insanları ve hayvanları kasıp kavuran şiddetli güneş,

geceleri yerini serinliğin habercisi olan aya bırakmaktaydı. Üstelik ayın döngülerini takip etmek, güneşin hareketlerini hesaplamaya nazaran çok daha kolaydı. Dolayısıyla takvim ve diğer içtimai düzenlemelerin, Araplar arasında ayın esas alınarak hazırlanması son derece makul bir durumdur. Araplar arasındaki ay imgesi konusunda asıl şaşırtıcı olan husus, kadim Arap şairlerinin İslam öncesinde aya fazla doğaüstü mana yüklememelerinde yatmaktadır.

İslam öncesi Arap şiirinde, tabiatüstü ve dinî mefhumlara fazla yer verilmemesi, bu devrin edebî eserlerinin hususiyetlerinden birisidir (Bulut, 2005, 216). Arap yarımadasının çetin iklim ve coğrafî şartları, gündelik yaşamda hayatta kalma mücadelesini ön plana çıkarmış ve bu durum kaçınılmaz olarak şiirlere de aksetmiştir. Şairler, ekseriyetle gerçekçi ve müşahhas tecrübeleri dile getirmiş, doğrudan kendi müşahedelerine dayalı tasvirler yapmışlardır. Benzer şekilde İslam öncesi Arap şairlerinin şiirlerinde ayı ele alırken, onu doğaüstü veya dinî bağlamlarda değil, somut ve gözle görülebilir özellikleriyle tasvir ettikleri tespit edilmektedir. Bu durum, şairlerin materyalist düşünce dünyaları dikkate alındığında hayli anlaşılır bir hale gelmektedir.

Arapların zaman ve takvim anlayışları, onların astronomi konusundaki perspektiflerini yansıtmaktaydı. Çöl ortamında, gecelerin görece serin olması nedeniyle Araplar, gece yolculuklarını tercih etmekteydi. Yıldızlı gökyüzü, onların yön bulmalarına yardımcı olmaktaydı. Çöl yaşamı ve açık, yıldızlı gökyüzü, Arapların astronomiyle ilgili kavramlarının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Gökyüzünün katmanlarını (felekleri), Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür olmak üzere yedi ana gök cismi olarak kabul ediyorlardı. Ayın 28 evresine karşılık her bir ayın 28 gün olduğunu varsayıyorlardı. Ayın evrelerine farklı isimler veriyorlardı (Qasımova, 2019, 23).

İslamiyet öncesi Arap şairlerinin eserlerinde ay, muhtelif bağlamlarda ve manalarda kullanılan mühim bir remiz olmaktan kurtulamamıştır. Her şeyden önce ay, şairlerin gece semasında müşahede ettikleri hayret verici bir göksel cisim olarak zuhur etmektedir. Bu müşahedeler, ayın cemâli ve haşmeti etrafında teşekkül etmekte ve şairlerin hissî dünyasında derin izler bırakmaktadır. Şairler, maşuklarının tasvirini yaparken, onların cemâlini ve letafetini tekit etmek için aydan bir remiz olarak istifade etmektedirler. Bu bağlamda ay, mahbubun pak yüzü, saf teni ve zarif hâli gibi unsurlarla mutabık olur (Fidan, 2016, 307-308). Ayrıca şairler, methettikleri mühim insanları da tazim ederken aydan bir teşbih vâsıtası olarak son derece sıklıkla yararlanırlar. Bu cinsten teşbihler, övülen şahsın ulviyetini, asaletini ve kemâlini ifade için kullanılan edebî bir sanattır. Ayın parlaklığı ve zifiri karanlıkları tenvir etme kuvveti, methedilen şahsın faziletleri ve içtimai itibarı ile uyumludur. Diğer taraftan şairler, mersiyelerle uykusuz geçirdikleri gecelerde de ayı veya diğer göksel cisimleri konu etme imkanını kaçırmazlar. Bu gecelerde, kamerin yalnız ve melül nuru, şairlerin hüzünlü hissiyatını ve deruni mülahazalarını aksettiren bir timsal olarak ön plana çıkabilir. Bu bağlamda ay, şairlerin yalnızlık, mahrumiyet ve iştiyak duygularını beyan ettikleri sembolik bir unsur hâline gelir. Pek çok mersiyede şairler, ölülerini tıpkı yaşamlarındaki gibi aya benzetmişler ve onların

görkeminden bahsetmişlerdir (İştiyye, 2010, 71-78). Bu muhtelif kullanım şekilleri, ayın İslamiyet öncesi Arap şiirinde ne kadar zengin ve çok yönlü bir imge olduğunu göstermektedir. Şairlerin nazarında ay hem tabiatın cezbedici bir unsuru hem de beşerî hissiyat ve münasebetlerin derinliklerini aksettiren bir semboldür. Bu itibarla, ayın şiirlerdeki işlevi, şairlerin müşahede kudreti, hissî derinlikleri ve edebî maharetleri ile doğrudan alâkalıdır.

Cahiliye dönemi şairlerinden eş-Şenferâ (ö. 525-550 arası), meşhur bir şiirinin girişinde aydan bahsetmekte ve gece yolculuğunda gökyüzünün aylı olduğunu huzur verici bir unsur olarak bilhassa belirtmektedir:

"1. أَقِيمُوا بَنِي أُمِّي صُدُورَ مَطِيِّكُمْ فَإِنِّي إِلَى قَوْمٍ سِوَاكُمْ لأَمْيَلُ
2. فَقَدْ حُمَّتِ الْحَاجَاتُ وَاللَّيْلُ مُقْمِرٌ وَشُدَّتْ لِطِيَّاتٍ مَطَايَا وَأَرْحُلُ
3. وَفِي الْأَرْضِ مَنْأَى لِلْكَرِيمِ عَنِ الْأَذَى وَفِيهَا لِمَنْ خَافَ الْقِلَى مُتَعَزَّلُ
4. لَعَمْرُكَ مَا بِالْأَرْضِ ضِيقٌ عَلَى امْرِئٍ سَرَى رَاغِباً أَوْ رَاهِباً وَهُوَ يَعْقِلُ"

"1. *Ey anamın oğulları, develerinizin yönünü çevirin, çünkü ben sizden başkalarına meylettim.*

2. *(Yolculuk) gereksinimleri artık hazırdır ve gece aylıdır. Varış noktası için bineklere eyer vurulmuş bile.*

3. *Yeryüzünde onurlu bir kişinin eziyetten uzaklaşabileceği yerler vardır ve kendisine kötü bakılmasından korkan için inziva yerleri bulunur.*

4. *Hayatın üzerine yemin ederim ki ister isteyerek ister korkudan olsun, gece yolculuğu yapan akıllı bir insan için yeryüzü dar değildir* (eş-Şenferâ, 1417/1996, 58-59)."

eş-Şenferâ, bu şiirine aile fertlerinden ayrılacağını ve yeni bir çevreye doğru yol alacağını açık bir şekilde ifade ederek başlamaktadır. Yolculuk için hazırlıklarını tamamladığını belirttikten sonra, yolculuk zamanında yeryüzünün ay ışığıyla aydınlandığını dile getirmektedir. Bu durum, şairin rahat ve sakin bir ortamda yolculuk yapacağını ifade etmektedir. Böylece arzuladığı varış noktasına huzur içerisinde ulaşabilecektir. Üçüncü dizede hikmet dolu ifadeler yer almaktadır. Şair, kendisine eziyet edilen onurlu insanların bu eziyetlere katlanmak zorunda olmadığını belirtmektedir. Ayrıca toplumun nefretinden çekinenler için toplumdan uzak inziva noktalarının mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Dördüncü dizede ise gece yolculuğuna çıkacak akıllı kişilerin önüne bütün dünyanın serildiği, dolayısıyla önlerinde sınırsız seçeneklerin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu dizelerde, şairin ay kavramını zor durumdaki insanlar için nasıl rahatlatıcı ve dinginleştirici bir unsur olarak kullandığı açıkça görülmektedir.

Hem İslam öncesini hem de İslâmî dönemi gören şairlerin en meşhurlarından olan el-Ḫansâ' (ö. 24/645), ölen kardeşlerinin ardından yazdığı mersiyeleriyle tanınmaktadır. Bir mersiyesinde, kardeşinin ölümüyle göksel cisimlerin etkilendiğinden bahsetmektedir:

"1. يَـــا عَـــيْنِ جُـــودِي بِالـــدُّمُوعِ عَلَـــى الْفَتَـــى الْقَـــرْمِ الْأَغَـــر
2. أَبْـــيَضُ أَبْلَـــجُ وَجْهُـــهُ كَالشَّـــمْسِ فِـــي خَيْـــرِ الْبَشَـــر
3. وَالشَّـــمْسُ كَاسِـــفَةٌ لِمَهْلَكِـــهِ وَمَـــا اتَّسَـــقَ الْقَمَـــر
4. وَالْإِنْـــسُ تَبْكِـــي وُلَّهـــاً وَالْجِـــنُّ تُسْـــعِدُ مَـــن سَـــمَر"

"1. *Ey gözüm! Göz yaşlarını (ölüp giden) akça pakça delikanlı için cömertçe dök!*

2. *Bembeyaz, ak yüzlü idi. Yüzü güneş gibiydi; insanların arasındaki en iyi kişiydi.*

3. *Onun ölümü dolayısıyla güneş tutulmuştur. Ay ise dolunay konumunu almamıştır.*

4. *İnsanoğlu hüzünle ağlar. Cinler ise (yası dolayısıyla) gece uyumayanları teselli eder* (el-Ḫansâ', 1896, 123-124)."

Görüldüğü üzere, el-Ḫansâ' şiirinin başında kardeşinin beyaz tenine yoğun bir vurgu yapmaktadır. Eski Araplarda tenin beyazlığının övülmesi, son derece yaygın bir temadır. İkinci dizede, yüzünün beyazlığı tekrar vurgulanmakta ve güneşe benzetilmektedir. Üçüncü dizede ise, göksel cisimlerden bahsetmeye devam etmekte ve güneşin kardeşinin ölümü dolayısıyla tutulduğunu, ayın ise kendi döngüsünü devam ettirmediğini belirtmektedir. Dördüncü dizede, insanların bu vefat dolayısıyla yoğun bir hüzün yaşadığını, cinlerin dahi üzüntüden geceleri uyuyamayanları teselli etmeye çalıştığını ifade etmektedir.

İslam'ın yayıldığı ilk yıllarda, Arapların Hz. Peygamber'i dolunayla ilişkilendirdikleri bilinmektedir. Nitekim onun güzelliğinin dolunaya benzetildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in fiziksel güzelliği, birçok kaynakta sıklıkla vurgulanan unsurlardan biridir. Hz. Peygamber'i karşılayan Müslümanların sevinçle söylediği ve *Ṭale'a'l-bedru 'aleyna* adıyla meşhur olan anonim neşîd, bu durumun belirgin göstergelerinden biridir (Gürkan, 2003, 8-16).

"1. طَلَـــعَ ٱلْبَـــدْرُ عَلَيْنَـــا مِـــنْ ثَنِيَّـــاتِ ٱلْـــوَدَاع
2. وَجَـــبَ ٱلشُّـــكْرُ عَلَيْنَـــا مَـــا دَعَـــا لِلّٰهِ دَاع
3. أَيُّهَـــا ٱلْمَبْعُـــوثُ فِينَـــا جِئْـــتَ بِـــالْأَمْرِ ٱلْمُطَـــاع"

"1. *Veda tepelerinden üzerimize dolunay doğdu.*

2. *Allah'a davet eden bir davetçi olduğu sürece, şükür bize farzdır.*

3. *Ey aramıza gönderilen elçi! İtaat edilecek bir emir getirdin* (Abdurrahman, 1407/1987, 735)."

Görüldüğü üzere bu dizelerde Araplar, Hz. Muhammed'in gelişini büyük bir sevinçle karşılamakta ve onun gelişini dolunayın doğuşuna benzetmektedirler. Dolayısıyla İslam'ın ilk neşîdi olarak kabul edilen bu dizeler, Hz. Peygamber'in dolunay ile ilişkilendirilmesinin en

güzel örneklerinden biridir. Bu nedenle İslam sonrası dönemde dolunay imgesinin zaman zaman Hz. Peygamber ile ilişkilendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ay olgusu, klasik Arap edebiyatında yüceliğin ulvi bir sembolü olarak kullanılmıştır. Örneğin; Emevî dönemi şairlerinden el-Ferazdaḳ bir şiirinde nesebiyle övünmekte ve ay imgesinden yararlanmaktadır:

"1. أَبِـــي غَالِـــبٌ وَالْمَـــرْءُ صَعْصَـــعَةُ الَّـــذِي إِلَـــى دَارِمٍ يَنمـــي فَمَـــنْ ذَا يُنَاسِـــبُهْ
2. أَنَـا ابْـنُ الْجِبَـالِ الشُّـمِّ فِـي عَـدَدِ الْحَصَـى، وَعِـرْقُ الثَّـرَى عِرْقِـي، فَمَـن ذا يُحاسِـبُهْ
3. وَبَيْتِـــي إِلَـــى جَنْـــبٍ رَحِيـــبٍ فِنَـــاؤُهُ، وَمِـــنْ دُونِـــهِ الْبَـــدْرُ الْمُضِـــيءُ كَوَاكِبُـــهْ"

"1. *Benim babam Ġâlib ve nesebi Dârim'e dayanan Ṣa'ṣa'a (isimli) adamdır. Ona kim eşit olabilir ki?*

2. *Çakıl taşı gibi (kalabalık) olan yüce dağların oğluyum. Zengin ırk, benim ırkımdır. (Böylesi yüksek sayıları) kim hesaplayabilir ki?*

3. *Hanemin bir tarafında genişçe bir avlusu mevcut. Işık saçan dolunay ve onun yıldızları ise önündedir* (el-Ferazdaḳ, 1407/1987, 49-51)."

Dizelerden de anlaşılacağı üzere şair öncelikle atalarıyla övünmekte ve hiç kimsenin onlara denk olamayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda kabilesinin çokluğunu da bir iftihar vesilesine dönüştürmektedir. Dolunay imgesini kullandığı üçüncü dizede ise, hanesinin mensuplarını dolunay ve yıldızlarla ilişkilendirmektedir. Böylelikle diğer insanlar arasındaki konumlarının yüceliğini en iyi şekilde anlatmış olmaktadır.

Klasik Arap methiyelerinde, methedilen kişiler daimî surette dolunaya benzetilmektedir. Ay kelimesi yerine dolunay sözcüğünün tercih edilmesinin sebebi, hiç kuşkusuz parlaklığının en yüksek aşamasında olmasından kaynaklanmaktadır. Arap şairlerinin sıklıkla kullandığı bu motifi, İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896) de bir şiirinde işlemekte ve methettiği kişiyi dolunaya benzetmektedir:

"1. تَبَـــــارَكَ اللهُ خَـــــالِقُ الكـــــرم ال بـــــارع مِـــــنْ حَمـــــأةٍ وَمِـــــنْ عَلَـــــقِ
2. مـــــاذَا رعينـــــاهُ فِـــــي جنـــــاب فتًـــــى كَالْبَـــــدْرِ يجلـــــو غواشـــــي الغســـــقِ"

"1. *Şükürler olsun Allah'a, cömertliğin yaratıcısına, insanı çamurdan ve kan pıhtısından var edene!*

2. *Dolunay gibi (parlayan) bir gencin korumasında, gecenin karanlığını aydınlatan şeylere şahit olduk* (İbnu'r-Rûmî, 1424/2003, 4/1653-1657)!"

Bu iki dizede açık şekilde görüldüğü üzere, İbnu'r-Rûmî önce dua mahiyetinde bir cümle kurmakta, ardından da methettiği kişiyi dolunaya benzetmektedir. Şairin bu kullanımı, klasik

Arap şiirindeki son derece klişeleşmiş bir üslubun temsilidir. Şairler methettikleri kişilerin haşmetini vurgulamak için, onu sıklıkla aya benzetmektedirler.

Tüm bu verilere karşın, Arap şiirinde ayın her zaman ender yüceliklerle ilişkilendirildiğini söylemek mümkün değildir. Ay olgusunun zamanla çok sıradan ve gündelik olgularla da bağdaştırıldığı örneklere rastlanmaktadır. Örneğin; yine İbnu'r-Rûmî'nin yetenekli ve seri şekilde ekmek yapan bir fırıncıyı betimlediği bir şiirinde, fırıncının elindeki hamur topunu aya benzettiği tespit edilmektedir (Adalar Subaşı, 2023, 92). Bu durum, ay gibi görkemli ve ulvi göksel unsurların dahi zamanla gündelik hayattan ögelerle bağdaştırılabildiğinin bir göstergesidir.

SONUÇ

Bu akademik bildiri, klasik Arap şiirinde ay imgesinin nasıl kullanıldığı üzerine derinlemesine bir tahlil sunmaktadır. Yapılan inceleme, ayın Arap şiirinde hem estetik hem de sembolik manalar ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır. Ay, şairlerin hissî ve fikrî alemlerini ifade etmek için kullandıkları pek kuvvetli bir tasvir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairler, ayı aşk, güzellik, görkem ve azamet gibi temaları işlemek için kullanmışlardır. Bu inceleme, ayın klasik Arap şiirindeki konumunu ve bilhasa ehemmiyetini gözler önüne sermektedir. Ay tasvirinin şiirlerde sıkça kullanılması, Arap şairlerinin müşahede kabiliyeti ve tabiat ile olan derin irtibatlarını gösterir niteliktedir. Ay, şairler için hem bir esin kaynağı hem de sembolik bir vasıta olagelmiştir. Ayın evreleri, değişkenliği ve semadaki mevkii, şairlere zengin bir mecaz ve tasvir alemi sunmuştur. Bunun yanı sıra ay tasvirinin İslam öncesi ve sonrası devirlerde nispeten farklı manalar kazanması, şiirlerin tarihî ve kültürel bağlamlarını anlamak açısından ehemmiyetlidir. İslam öncesi devirde ay, daha ziyade tabiî ve müşahhas bir tasvir olarak kullanılırken, İslam sonrasında dolunayın Hz. Muhammed ile irtibatlandırılması gibi dinî ve sembolik manalar husule gelmiştir. Bu değişim ve yenilik, Arap cemiyetinin kültürel ve dinî tahavvülünü yansıtmaktadır. Ay, Arap şairleri için sadece bir gök cismi değil, aynı zamanda genellikle derin manalar ve hisler barındıran bir unsurdur ve asırlar boyunca, yüceliğin ve görkemin en mühim simgesi olarak kullanılagelmiştir. Ne var ki buna mukabil ay olgusunun kimi zaman günlük ve alelade unsurlar için de bir teşbih ögesi olarak kullanılabildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, Âişe. *Terâcimu seyyidâti beyti'n-nubuvve raḍiye'l-lahu 'anhunne.* Kahire: Dâru'r-Reyân li't-Turâs̱, 1407/1987.

Adalar Subaşı, Derya. "Arap Toplumunda Gündelik Yaşamın Edebiyata Yansımaları". *Doğu'da ve Batı'da Gündelik Yaşam*. ed. Kamile Sinem Küçük – Sema Gökenç Gülez. 77-95. Ankara: Nobel, 2023.

Albayrak, Yusuf – Mutlu, Süheyla İrem. "Harran ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı". *Karadeniz* 37 (2018), 133-144. https://doi.org/10.17498/kdeniz.397026

Bulut, Ali. "Câhiliye Şiirinde Bazı Dînî Motifler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2005), 213-235.

el-Ferazdaḳ. *Dîvânu'l-Ferazdaḳ*. haz. Ali Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407/1987.

Fidan, İbrahim. "Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi". *Dini Araştırmalar* 19/49 (Kasım 2016), 293-320.

Gürkan, Nejdet. "Muhadram Şairlere Göre Hz. Muhammed". *Dinî Araştırmalar* 6/16 (2003), 5-23.

el-Ḫansâ'. *Enîsu'l-culesâ' fî şerḥi Dîvâni'l-Ḫansâ'*. haz. Luvîs Şeyho. Beyrut: el-Maṭba'atu'l-Kâs̱ûlikiyye li'l-Âbâ'i'l-Yesû'îyyîn, 1896.

Harman, Ömer Faruk. "Hübel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

İbnu'r-Rûmî. *Dîvânu İbni'r-Rûmî*. thk. Hüseyin Naṣṣâr. Kahire: Maṭba'atu Dâri'l-Kutub ve'l-Ves̱âʾiḳi'l-Ḳavmiyye, 1424/2003.

İştiyye, Fuat Yusuf İsmail. *el-Ḳamer fi'ş-şi'ri'l-câhilî*. Nablus: Câmi'atu'n-Necâḥ el-Vaṭaniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ, 2010.

Qasımova, Aida. *Ərəb Ədəbiyyatı: V-XIII Əsrlər*. Bakü: Qasımova A.Ş., 2019.

eş-Şenferâ. *Dîvânu'ş-Şenferâ*. thk. İmîl Bedî' Yakup. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1996.

EXPLORING THE DRIVERS OF R&D EXPENDITURES IN THE EU: A MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS

Cristian Romeo SPĂTARU
Department of Economics, The Doctoral School of Economics and Business Administration, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Iași, Romania,

Cristian Constantin POPESCU
Department of Economics, Faculty of Economics and Business Administration, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Iași, Romania,

ABSTRACT

Innovation, research, and digitalization are crucial for driving economic growth and enhancing competitiveness in today's global knowledge-based economy. Advances in artificial intelligence (AI) and emerging digital technologies are driving significant transformations across various economic sectors. These developments facilitate investments in research and development (R&D), aiming to offer innovative solutions and products that improve quality of life and support socio-economic progress. This study explores the determinants of total R&D expenditures through a multiple regression approach, utilizing data collected from the EU's member states between 2017 and 2022. By testing the hypothesis H1, "Digitalization, investments in artificial intelligence (AI), and innovation-related indicators have a significant impact on total research and development (R&D) expenditures in EU member states," the study examines the effects of digitalization, researcher availability, innovation processes, and investments in AI on R&D expenditures. In this analysis, the dependent variable represents total R&D expenditures as a percentage of GDP. The independent variables include the Digital Economy and Society Index, the number of patents registered at the European Patent Office per million inhabitants, the percentage of GDP allocated to Very High Impact AI software development projects, venture capital investments in AI, and the number of researchers in R&D per million inhabitants. The hypothesis tested in this study suggests that digitalization, innovation-related indicators, and AI investments significantly influence R&D expenditures in EU countries. Additionally, based on our analysis, it is recommended that R&D expenditures be primarily focused on emerging digital technologies and artificial intelligence (AI), as well as on developing and training specialized personnel. The dataset for this analysis was meticulously compiled from reputable sources such as Eurostat, the World Bank, and OECD, ensuring the reliability and comparability of data across member states. The findings of this study contribute to a better understanding of how technological and financial factors drive R&D investments and provide valuable insights for policymakers seeking to strengthen innovation ecosystems and promote sustainable economic growth.

Keywords: R&D, DESI, innovation, AI, patents.

INTRODUCTION

Research, development, and innovation are becoming the essential pillars of economic development and competitiveness in the era of rapid technological change. In the new economic context, cutting-edge digital technologies and advances in artificial intelligence (AI) play an important role in stimulating research and development (R&D) processes, facilitating the launch of innovative solutions that support overall socioeconomic progress and improve quality of life. In this context, the European Union (EU) has the opportunity, through strategic decisions, to influence the direction of R&D investment and encourage the development of a sustainable innovation ecosystem.

The present study focuses on the determinants of total R&D expenditure in the EU Member States, with the main objective of analyzing the factors influencing this expenditure in a new period of digital and technological transition. Using a multiple regression model, our research aims to identify the impact of the relevant predictors on R&D expenditure.

LITERATURE REVIEW

Research and development (R&D) expenditures significantly influence economic growth; however, this impact varies depending on a country's level of economic development, industry sector, and type of R&D (public or private). In emerging economies, R&D investments have long-term positive effects on economic growth, becoming significant in upper-middle-income economies. Comparatively, in developed economies, the impact is immediate, whereas in developing economies, the effects become stronger in the long run, requiring a gradual increase (Inekwe, 2015; Gumus & Çelikay, 2015; Ali, 2021; Kalin, 2023). Furthermore, the literature indicates that in developed economies, investments in R&D and technological infrastructure support long-term economic growth (Nair, 2020), while in emerging economies, the impact depends on income levels (Inekwe, 2015). The high-tech sector benefits significantly from R&D investments in high-income countries, positively affecting GDP (Wang, 2013), whereas in other industries, the effects depend on existing knowledge capital (Zheng, 2023). Additionally, the complementarity between public and private R&D expenditures is essential for maximizing their impact on productivity and economic growth (Sharif, 2021; Soete, 2021). On the other hand, Guellec (2003) argued that government funding of corporate R&D has a positive effect, except in the defense sector. Moreover, strategic R&D investments are crucial for long-term competitiveness (Ravšelj & Aristovnik, 2020). However, the efficiency of R&D funding utilization depends on national innovation strategies (Dobrzanski et al., 2021) and clear, transparent policies (Tung & Hoang, 2023). To maximize benefits, R&D investments must be integrated into a national sustainable development strategy (Kalin, 2023; Tung & Hoang, 2023).

Next, we will examine, from the perspective of the specialized literature, the role of the main determinants in R&D activities and their impact on related expenditures.

Artificial intelligence (AI) has become a transformative factor across multiple industries, redefining research and development (R&D) processes. AI facilitates innovation and process optimization, reducing the time required for developing and launching new products. It revolutionizes traditional R&D methodologies by accelerating scientific discoveries through rapid analysis of large data volumes, identifying latent patterns, and optimizing experimental processes. The automation of repetitive tasks shortens the discovery cycle and improves research efficiency (Rout et al., 2024; Badrus et al., 2024). Additionally, according to Rout (2024), advanced machine learning and natural language processing algorithms enable predictive analysis (e.g., forecasting consumer preferences), identifying emerging trends, and optimizing innovation strategies. These technologies help companies make more informed decisions and improve development processes. Furthermore, AI systems can function as research partners, contributing to the optimization of scientific investigation processes. However, they can also become disruptive factors by limiting the development of theoretical thinking or generating misleading or inaccurate information (Kulkarni et al., 2024). Artificial intelligence represents a transformative force comparable to previous industrial revolutions, with the potential to optimize and replace human tasks across various industrial, intellectual, and social domains. By increasing efficiency, productivity, and reliability, AI is reshaping economic and social processes; however, its ethical and economic implications remain subjects of analysis and debate (Dwivedi et al., 2021). On the other hand, AI provides new tools for qualitative research, contributing to the advancement and development of theory. Although debates exist regarding its role in theory formulation, its innovative potential cannot be ignored (Christou, 2023). Regarding risks, the rapid evolution of AI raises concerns about malicious uses and the loss of human control over autonomous systems. In the absence of effective regulations, AI governance remains a major challenge (Bengio et al., 2023). The control over essential resources such as computing power and datasets is concentrated within large industrial companies, which can influence research directions and limit public-interest alternatives for AI (Ahmet et al., 2023). Thus, artificial intelligence redefines R&D activities by accelerating discovery processes, optimizing innovation, and restructuring academic research. However, ethical challenges and industrial dominance require increased attention to ensure the responsible use of this technology.

Regarding AI's impact on R&D expenditures, the following aspects can be noted: AI increases the capital required for idea generation, accelerating investments and boosting productivity (Besiroglu et al., 2022); investments in AI and R&D lead to greater financial success for companies (Kumari, 2024); AI adoption, along with technologies such as cloud computing, contributes to revenue growth (Lee et al., 2022); AI accelerates knowledge and technology

transfer, stimulating innovation and R&D investments (Liu, 2020); intensified R&D in AI companies improves performance, although competition may temper this effect (Chen & Wang, 2022). In conclusion, AI optimizes the efficiency of R&D expenditures, driving technological progress and economic growth. While companies benefit from innovation and increased profits, competition as a market-regulating factor may limit these effects.

Although the proposed study focuses on EU member states regarding AI projects and related investments, it is important to assess the EU's position relative to its main competitors, the US and China (see Figures 1 and 2).

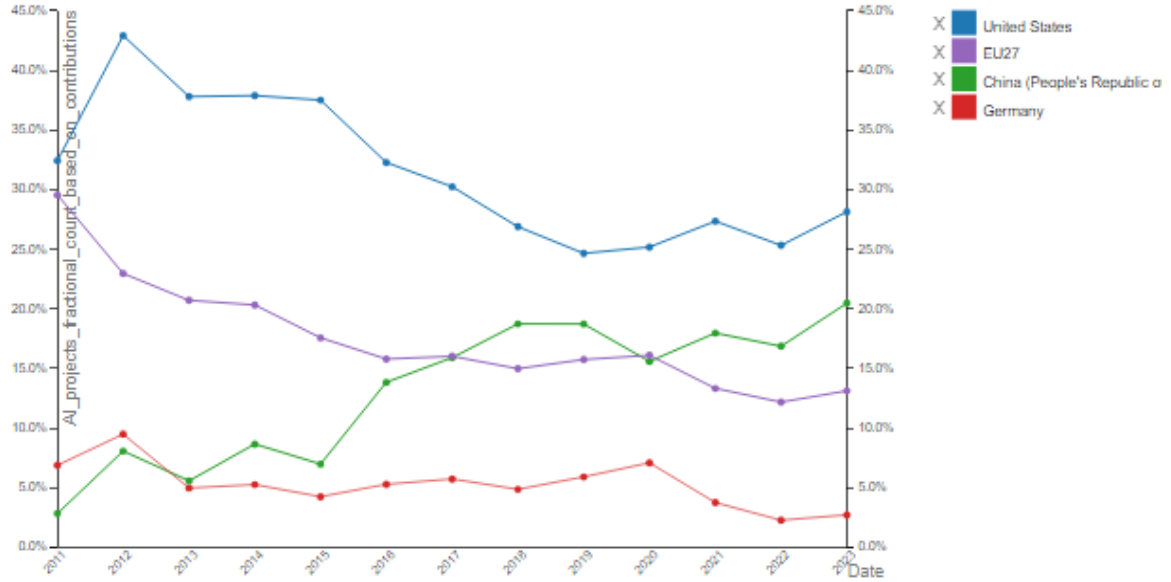

Figure 1. AI software development. Contributions to public and project impact. Very High-impact (>100 forks) AI projects (%), *Reference: OECD.AI.*

This chart shows the number of AI projects (i.e., AI-related GitHub 'repositories') as a fractional count based on the share of contributions (i.e., 'commits') by country and over time.

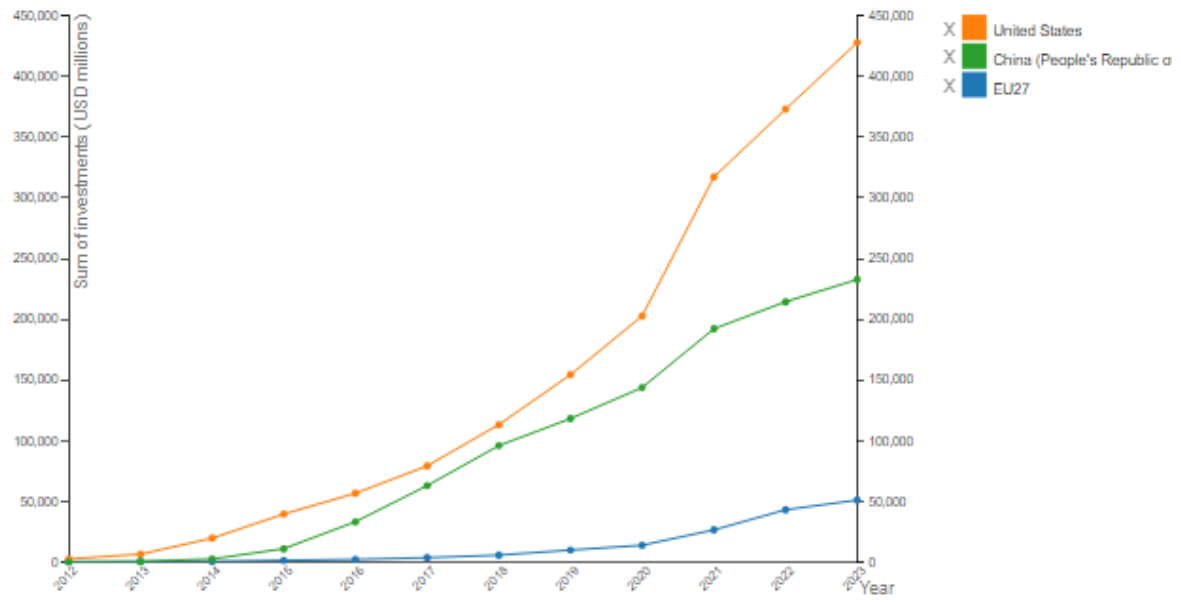

Figure 2. Venture capital investments in AI, aggregate value (USD millions), *Reference: OECD.AI.*

The analysis of the figures above shows that the U.S. and China are the leading players in AI technologies.

Digitalization is fundamentally transforming research and development (R&D), influencing internal processes, international collaborations, and technological innovations. It facilitates access to global resources (Li & Zhang, 2024), optimizes R&D management through advanced technologies (Farrington & Alizadeh, 2017), stimulates innovation in business models (Rachinger et al., 2019; Wang et al., 2023), and generates both regional benefits and challenges (Wang, 2022). Additionally, the level of digitalization is positively correlated with economic development and R&D expenditures, highlighting the importance of R&D investments (Brodny & Tutak, 2022).

Patents significantly influence investments in research and development (R&D), being determined by intellectual property rights protection and the financial context. Strong intellectual property rights stimulate R&D intensity, particularly in innovation-driven industries and economies with less developed financial markets (Maskus, 2018). The quality of patents is closely linked to investments in fundamental research, reflecting firms' competitiveness (Ernst, 1998). Although R&D expenditures correlate positively with the number of patents, only patent rights influence firms' value (Sang-Hui, 2017). In the U.S. and the EU, patents support the growth of R&D expenditures, but the rate is declining (Otomo, 2017). Government funding plays a crucial role, as state-supported research has a major impact on innovation and economic competitiveness (Fleming et al., 2019), while funding for applied research yields higher returns (Ngoie, 2014).

The number of researchers directly influences R&D expenditures and innovation capacity, which are essential for scientific progress. Thus, an increase in the number of researchers is correlated with public investments in education and R&D, contributing to economic competitiveness (Karla et al., 2022). Additionally, the density of human capital in research has a greater impact on patent and publication output than gross R&D expenditures (Ayan, 2023). International collaboration and researcher mobility enhance scientific impact (Wagner & Jonkers, 2017), while the complementarity between public and private funding stimulates research investments (Sussex et al., 2016). Therefore, an integrated strategy for human capital development is crucial for technological and economic advancement. On the other hand, researchers play a key role in the efficiency of R&D expenditures, influencing both research performance and economic growth. They directly contribute to scientific output, regardless of budget levels (Lee, 2023), and the private funding of university research stimulates further industrial investments (Berman, 1990). In conclusion, researchers are essential for the efficiency of R&D expenditures, enhancing research performance and economic growth, while public-private collaboration and strategic R&D investments are crucial for sustainable economic benefits.

MATERIALS AND METHOD

The research methods used in our study consist of the systematization of relevant literature (described in Section 2) and a quantitative approach based on data, statistical methods, and techniques to test the dependency hypothesis (H1), *Digitalization, investments in Artificial Intelligence (AI), and innovation-related indicators have a significant impact on total research and development (R&D) expenditures in EU member states*.

Specifically, the empirical analysis consists of multiple regression to determine the direction of relationships and the connections between innovation determinants and R&D expenditure levels in EU countries.

Data and methodology.

Data sources: European Commission, Eurostat, OECD.ai, World Bank.

Analysis period: 2017-2022. Number of observations: 28 (EU member states and EU average).

Definition of the model and variables under analysis.

The multiple regression equation is expressed as follows:

$$Yi = \beta 0 + \beta 1X1i + \beta 2X2i + \beta 3X3i + \beta 4X4i + \beta 5X5i + \varepsilon i \quad (1)$$

Where:

Dependent variable (*Y*):

- *RD_GDP* = Research and development (R&D) expenditures as a percentage of GDP (Source: World Bank & EUROSTAT).

Independent variables (X1÷X5):

- (*X1*) *DESI* = Digital Economy and Society Index, Aggregate score, weighted score of the DESI dimension [0;100] (Source: European Commission, Digital Decade DESI visualization tool).
- (*X2*) *Patents* = Patent applications to the EPO by country of inventors per one million inhabitants (Source: Eurostat).
- (*X3*) *VC_invest* = Venture capital investments in AI (VC_Invest_AI), % of GDP (Source: composite indicator calculated by the authors based on OECD.ai data for venture capital investments in AI, expressed in USD millions per country, and World Bank statistics for GDP values, expressed in constant 2015 prices, USD millions).
- (*X4*) *AI_projects* = AI software development. Very High-impact (>100 forks) AI projects (%) (Source: OECD.ai).
- (*X5*) *Researchers* = Total number of researchers in R&D per million people (Source: World Bank, via UNESCO).

Regression coefficients: β_0 = Intercept (constant), $\beta_1 \div \beta_5$ = Regression coefficients.

ε = Residual error.

To handle predictors' missing data, we employed two approaches: calculating the average values (arithmetic mean of neighboring values) and, in certain cases, utilizing Python-based predictive models for data imputation (linear regression technique). EU-level values were calculated as weighted averages based on either population or GDP, depending on the case.

Below, we will describe the *statistical methods and techniques* used in our analysis.

The *Pearson correlation* coefficients were used to evaluate the strength of relationships between variables (theoretical range: 0 – 1, preferable range: 0.50 – 0.95). In *regression analysis*, the coefficient of determination (R^2) is crucial as it shows the percentage of variation in the dependent variable explained by the independent variables. The *statistical significance* (Sig.) should ideally be below 0.05, indicating over 95% confidence. On the other hand, a *factorial analysis* was conducted using the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) statistical test to assess the internal consistency of the selected variables. The KMO should range from 0.5 to 1, indicating adequate sampling. To address the issue of *multicollinearity* and obtain more robust results, we applied the following solutions in our analysis: calculating the Variance Inflation Factor (VIF) and, when necessary, implementing regularization methods. In general, a VIF below 10 (preferably below 5) does not indicate severe multicollinearity issues.

RESULTS AND DISCUSSION

Subsequently, we present the findings of our quantitative analysis for the initial and final years in the dataset (2017 and 2022). This includes the bivariate correlation analysis, regression analysis, variance inflation factor (VIF) calculation, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test, and a descriptive statistical assessment for the interval endpoints, specifically 2017 and 2022.

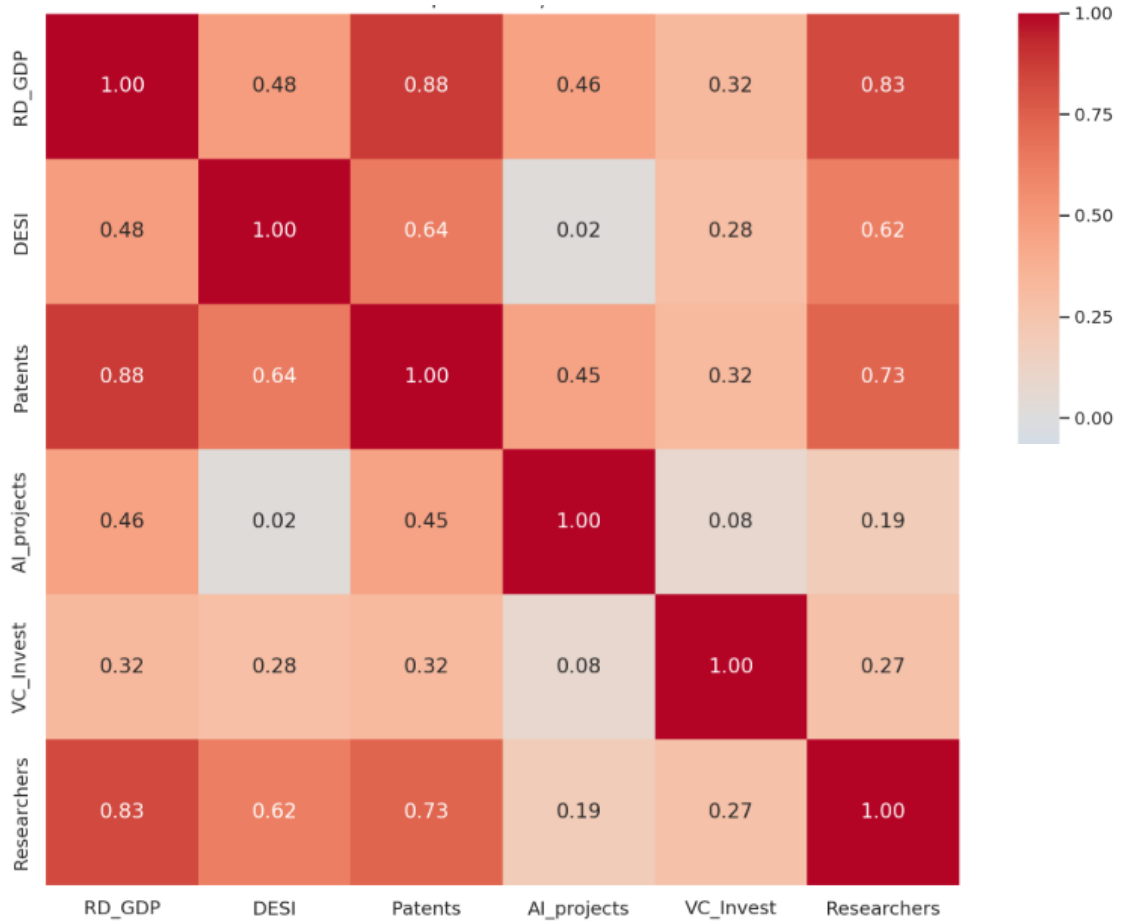

Figure 3. Correlation outputs_heatmap_2017, *Reference: authors' elaboration.*

```
                            OLS Regression Results
==============================================================================
Dep. Variable:                 RD_GDP   R-squared:                       0.899
Model:                            OLS   Adj. R-squared:                  0.876
Method:                 Least Squares   F-statistic:                     39.01
Date:                Wed, 05 Mar 2025   Prob (F-statistic):           3.23e-10
Time:                        16:01:27   Log-Likelihood:                -3.5621
No. Observations:                  28   AIC:                             19.12
Df Residuals:                      22   BIC:                             27.12
Df Model:                           5
Covariance Type:            nonrobust
==================================================================================
                  coef    std err          t      P>|t|      [0.025      0.975]
----------------------------------------------------------------------------------
const           0.7694      0.362      2.125      0.045       0.019       1.520
DESI           -0.0260      0.011     -2.299      0.031      -0.049      -0.003
Patents         0.0042      0.001      4.670      0.000       0.002       0.006
AI_projects     6.9599      6.088      1.143      0.265      -5.665      19.585
VC_Invest       1.7758      2.526      0.703      0.489      -3.463       7.014
Researchers     0.9454      0.193      4.893      0.000       0.545       1.346
==============================================================================
Omnibus:                        3.359   Durbin-Watson:                   1.967
Prob(Omnibus):                  0.187   Jarque-Bera (JB):                1.451
Skew:                           0.089   Prob(JB):                        0.484
Kurtosis:                       1.899   Cond. No.                     1.77e+04
==============================================================================

Notes:
[1] Standard Errors assume that the covariance matrix of the errors is correctly specified.
[2] The condition number is large, 1.77e+04. This might indicate that there are
strong multicollinearity or other numerical problems.
```

Figure 4. Regression outputs_2017, *Reference: authors' elaboration.*

Interpretation of Results 2017 (see Fig. 3 and Fig. 4):

Correlations (2017): These results show strong correlations between *R&D_GDP* and *Patents* (88%), *R&D_GDP* and *Researchers* (83%), and *Patents* and *Researchers* (73%). The correlation heatmap (Fig. 3) visually confirms the strong relationships between the previously mentioned variables.

Linear Regression (2017): The model explains about 90% of the variation in *R&D expenditures* (R-squared = 0.899). Statistically significant variables ($p < 0.05$) include *DESI* (coefficient = -0.0260), *Patents* (coefficient = 0.0042), and *Researchers* (coefficient = 0.9454). Regarding the negative *DESI* coefficient, a possible explanation is that a more digitalized society (with a higher DESI value) may promote process efficiency and investment redistribution, resulting in a lower percentage of R&D spending. This is because digital technologies can support innovation without requiring the structured costs associated with traditional investments.

AI_projects has a coefficient of 6.9599, but it is not significant (p = 0.265). *VC_Invest* has a coefficient of 1.7758, but it is also not significant (p = 0.489). The results indicate that, in 2017, the variables that appear to significantly influence *R&D_%GDP* are DESI total, the number of patents, and the percentage of researchers. The condition number is high (1.77e+04), suggesting potential multicollinearity issues. To address the issue of multicollinearity, we calculate the Variance Inflation Factor (VIF).

Table 1. Variance Inflation Factor (VIF) value _ 2017

N	**Variable**	**Variance Inflation Factor**
0	constant	38.18
1	DESI	2.11
2	Patents	3.50
3	AI_projects	1.51
4	VC_Invest	1.13
5	Researchers	2.37

**Reference: authors' elaboration.*

Observations: The constant has a very high VIF value (38.18), indicating a strong correlation with the other variables. All predictors have VIF values below 5, indicating low multicollinearity. Consequently, no regularization methods are required to stabilize the coefficients.

Table 2. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test_2017

N	**Variable**	**Kaiser-Meyer-Olkin Value**
0	RD_GDP	0.6102
1	DESI	0.5757
2	Patents	0.6774
3	AI_projects	0.6902
4	VC_Invest	0.8747
5	Researchers	0.6639
	General	**0.6469**

**Reference: authors' elaboration.*

KMO = 0,65 > 0.50 (50%), acceptable value.

Table 3. Descriptive statistics_2017

N	Statistic	RF_GDP	DESI	Patents	AI_projects	VC_Invest	Researchers
1	Count	28	28	28	28	28	28
2	mean	1.5882	35.023	113.5678	0.0063	0.0024	1.2385
3	std	0.8789	7.6660	125.4463	0.0120	0.0250	0.4754
4	min	0.51	19.3991	4.84	0	0	0.34
5	25%	0.895	29.6258	15.3325	0.0002	0.0046	0.88
6	50%	1.28	35.5908	44.61	0.0016	0.0178	1.245
7	75%	2.155	41.3370	182.5425	0.0061	0.0309	1.505
8	max	3.39	47.8506	370.08	0.0566	0.1114	2.09

**Reference: authors' elaboration.*

The average *R&D expenditure* as a percentage of GDP in 2017 was approximately 1.59%, with values ranging from 0.51% to 3.39%.

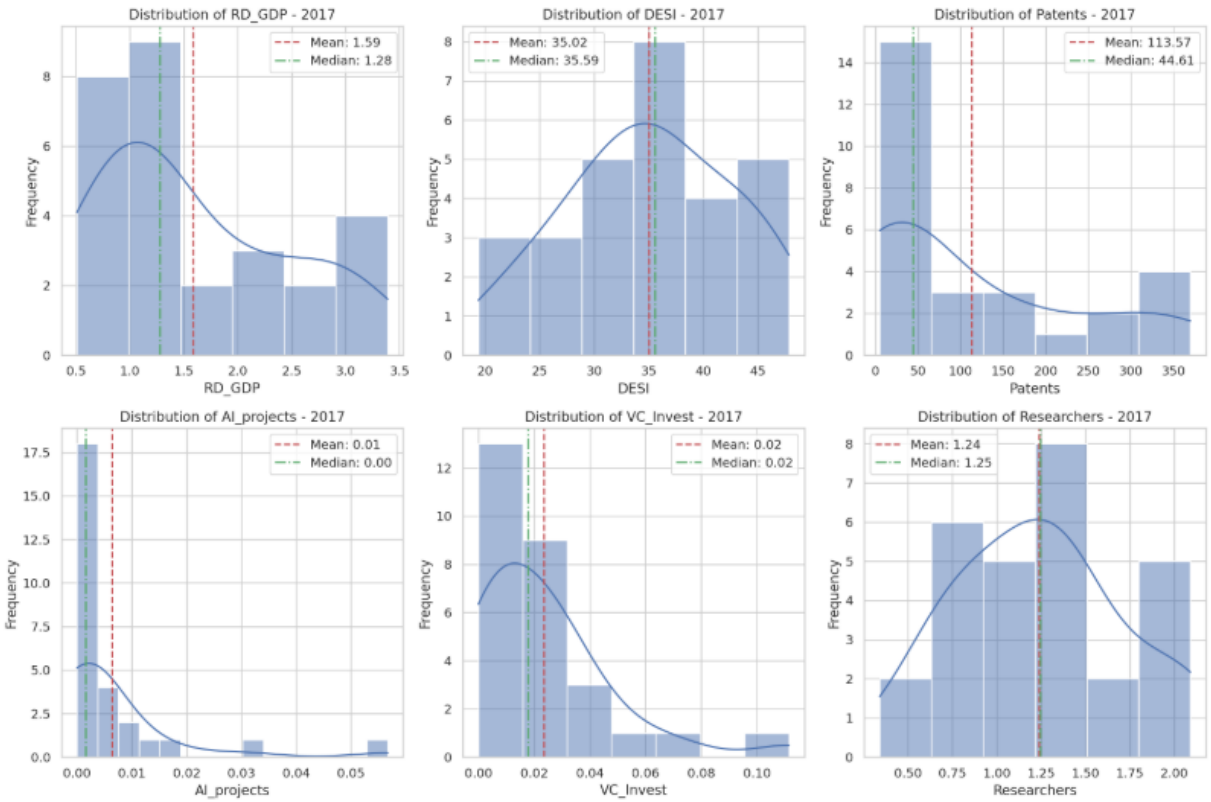

Figure 5. Histograms of Variables – 2017, *Reference: authors' elaboration.*

The variables *Patents*, *AI_projects*, and *VC_Invest* exhibit positive skewness, indicating that most countries have low values, with only a few recording significantly higher values.

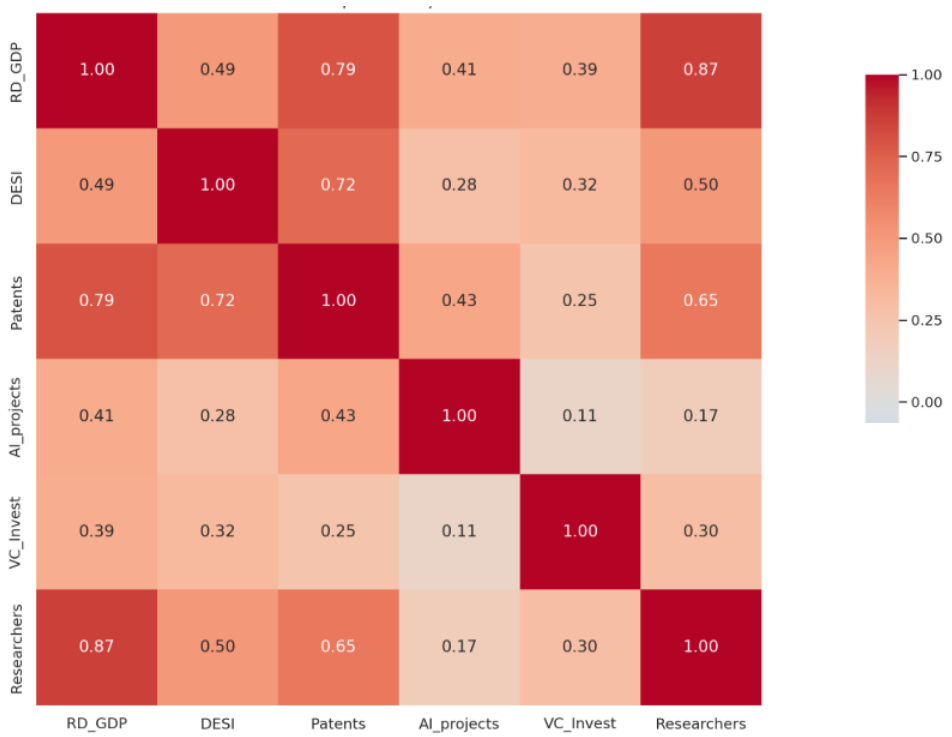

Figure 6. Correlation outputs_heatmap_2022, *Reference: authors' elaboration.*

```
                            OLS Regression Results
==============================================================================
Dep. Variable:                 RD_GDP   R-squared:                       0.898
Model:                            OLS   Adj. R-squared:                  0.874
Method:                 Least Squares   F-statistic:                     38.58
Date:                Wed, 05 Mar 2025   Prob (F-statistic):           3.60e-10
Time:                        15:55:32   Log-Likelihood:                -4.0547
No. Observations:                  28   AIC:                             20.11
Df Residuals:                      22   BIC:                             28.10
Df Model:                           5
Covariance Type:            nonrobust
==================================================================================
                   coef    std err          t      P>|t|      [0.025      0.975]
----------------------------------------------------------------------------------
const            0.8574      0.451      1.903      0.070      -0.077       1.792
DESI            -0.0208      0.009     -2.266      0.034      -0.040      -0.002
Patents          0.0030      0.001      3.663      0.001       0.001       0.005
AI_projects     18.7336      9.444      1.984      0.060      -0.852      38.319
VC_Invest        0.4063      0.196      2.069      0.050      -0.001       0.813
Researchers      0.9569      0.143      6.704      0.000       0.661       1.253
==============================================================================
Omnibus:                        1.846   Durbin-Watson:                   2.207
Prob(Omnibus):                  0.397   Jarque-Bera (JB):                1.137
Skew:                           0.148   Prob(JB):                        0.566
Kurtosis:                       2.059   Cond. No.                     2.96e+04
==============================================================================

Notes:
[1] Standard Errors assume that the covariance matrix of the errors is correctly specified.
[2] The condition number is large, 2.96e+04. This might indicate that there are
strong multicollinearity or other numerical problems.
```

Figure 7. Regression outputs_2022, *Reference: authors' elaboration.*

Interpretation of Results_2022 (see Fig. 6 and Fig. 7):

Correlations (2022): There is a strong correlation between *R&D_%GDP* and *Researchers* (86.7%). A strong correlation exists between *R&D_%GDP* and *Patents* (79%). A moderate correlation is observed between *R&D_%GDP* and *DESI* (49.3%). Weak to moderate correlations are found between *R&D_%GDP* and *AI_projects* (40.6%) and *VC_Invest* (39.2%).

Linear Regression (2022): The model explains 89.8% of the variation in *R&D expenditure as a percentage of GDP* (R-squared: 0.898). Statistically significant variables ($p < 0.01$*, $p < 0.05$**, $p < 0.1$***). All predictors exhibit statistical significance as follows:

- The negative coefficient of *DESI* (-0.0208), statistically significant with $p = 0.034$** < 0.05, suggests that an increase in a society's digitalization may influence the restructuring of budget allocations for research and development (R&D). A higher *DESI* value indicates a high level of digital technology adoption, which in certain contexts may lead to the substitution of traditional *R&D* investments with advanced technological solutions and optimized costs.

Another possible explanation could be associated with the phenomenon of multicollinearity and the complex interdependencies between variables. Although the bivariate analysis shows a moderate 49% correlation between *DESI* and the share of *R&D expenditure in GDP*, this intuitively positive relationship can turn negative when other variables from the model are considered. Thus, in the presence of additional factors, an increase in *DESI* may slightly reduce the share allocated to *R&D* as other dimensions of digitalization become more relevant.

- *Patents* (positive coefficient: 0.0030*, statistically significant p = 0.001* < 0.01)
- *VC_Invest* (positive coefficient: 0.4063, at the significance threshold p = 0.050*** < 0.1)
- *Researchers* (positive coefficient: 0.9569, most significant p = 0.000* < 0.01)
- *AI_projects* has a large coefficient (18.7336) and is at the threshold of statistical significance (p = 0.060*** < 0.1)

The percentage of *researchers*, *patents*, *AI_projects*, and *VC_Invest* have a positive impact on *R&D expenditures*, while *DESI* has a negative impact.

There are potential issues with multicollinearity (Cond. No. = 2.96e+04, high value). To clarify, we calculate the Variance Inflation Factor (VIF).

Table 4. Variance Inflation Factor (VIF) value _ 2022

N	Variable	Variance Inflation Factor
0	constant	57.11
1	DESI	2.15
2	Patents	3.13
3	AI_projects	1.27
4	VC_Invest	1.15
5	Researchers	1.85

**Reference: authors' elaboration.*

We observe that the constant has a very high VIF value (57.11), indicating a strong correlation with the other variables. All predictors have VIF values below 5, indicating low multicollinearity. As such, regularization techniques are not required.

Table 5. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test_2022

N	Variable	Kaiser-Meyer-Olkin Value
0	RD_GDP	0.5549
1	DESI	0.5683
2	Patents	0.6475
3	AI_projects	0.5746

4	VC_Invest	0.4914
5	Researchers	0.5831
	General	**0.5804**

**Reference: authors' elaboration.*

KMO = 0,58 (58%) > 0.50 (50%), acceptable value.

Table 6. Descriptive statistics_2022

N	Statistic	RF_GDP	DESI	Patents	AI_projects	VC_Invest	Researchers
1	Count	28	28	28	28	28	28
2	mean	1.7447	52.5196	126.5557	0.0048	0.2503	1.4805
3	std	0.8901	9.6790	133.4195	0.0072	0.3315	0.5780
4	min	0.46	30.5849	4.57	0	0.0114	0.36
5	25%	1.05	48.1507	23.99	0.00005	0.0545	1.105
6	50%	1.46	52.4948	54.565	0.0002	0.1276	1.4613
7	75%	2.2125	59.3317	217.3625	0.0093	0.2859	1.745
8	max	3.47	69.5976	431.81	0.02626	1.4912	2.6642

**Reference: authors' elaboration.*

The average *R&D expenditure as a percentage of GDP* in 2022 was approximately 1.74%, with values ranging from 0.46% to 3.47%. The descriptive statistics have been visually represented through the histograms below. The histograms below visually represent the descriptive statistics.

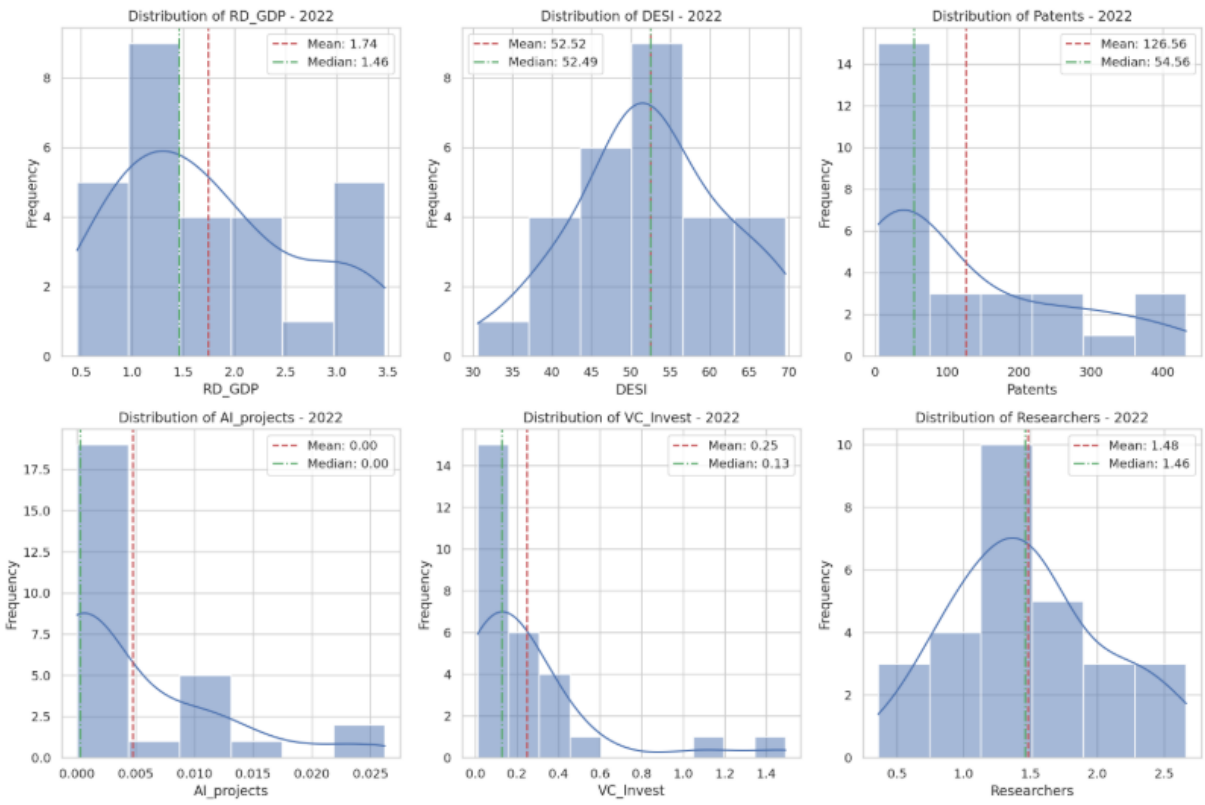

Figure 8. Histograms of Variables – 2022, *Reference: authors' elaboration.*

These histograms provide a visual representation of how each variable is distributed across countries. The red dashed lines represent the mean values, while the green dash-dot lines show the median values. You can observe several patterns:

- For both years (Fig. 5 and Fig. 8), variables like *Patents*, *AI_projects*, and *VC_Invest* show right-skewed distributions (positive skew), meaning most countries have lower values, with a few countries having significantly higher values.
- The *DESI index* shows a more symmetric distribution, especially in 2022.
- The difference between mean and median values indicates the degree of skewness in each distribution.

Comparing 2017 to 2022, you can see how the distributions have evolved.

These visualizations help identify outliers and understand the central tendency and spread of each variable across the European countries in the dataset.

CONCLUSION

This study highlights the essential role of digitalization, artificial intelligence (AI), and innovation-related factors in shaping research and development (R&D) expenditures within the European Union. By analyzing data from EU member states between 2017 and 2022, the study provides valuable insights into the determinants of R&D investments and their impact on

economic growth and competitiveness. The results confirm the significant influence of predictors on R&D expenditures. In 2017, factors such as the Digital Economy and Society Index (DESI), the number of patents, and the availability of researchers had a major impact on R&D spending, with DESI showing a negative influence. Comparatively, in 2022, in addition to patents, researchers, and DESI, statistical confirmation was also given to predictors in the AI sphere (AI projects and AI investments), while DESI continued to have a negative impact. This suggests that although digitalization has led to technological advancements, its influence on R&D spending may be more nuanced, possibly driven by a shift in investment priorities toward more efficient technological solutions. Moreover, a high DESI level reflects the widespread adoption of digital technologies, which may lead to replacing traditional R&D investments with advanced solutions and better cost optimization. From another perspective, digitalization can reduce long-term costs compared to traditional alternatives. The applied model demonstrated strong explanatory power, accounting for approximately 90% of the variation in R&D expenditures. The empirical analysis validated the research hypothesis. Additionally, the study emphasizes the importance of directing R&D expenditures toward emerging digital technologies, particularly AI, and investing in the training and development of specialized personnel. The findings also highlight the need for policymakers to strengthen innovation ecosystems by supporting digitalization, fostering patent development, and encouraging AI investments. Overall, the study's conclusions provide valuable guidance for EU member states in enhancing innovation capacity and promoting sustainable economic growth. By aligning R&D spending with technological advancements and AI, governments can drive socioeconomic progress and improve global competitiveness.

Regarding the study's limitations, future research could include more indicators and/or countries, longer time periods for panel analysis, and the development of new hypotheses. Emerging topics such as disparities between member states or risks related to digitalization and artificial intelligence may also be of interest.

REFERENCES

Ahmed, N., Wahed, M., & Thompson, N. (2023). The growing influence of industry in AI research. Science, 379, 884 - 886. https://doi.org/10.1126/science.ade2420.

Ali, T., Kiani, A., Bashir, T., & Khan, T. (2021). R&D Expenditure R&D Expenditure as an Accelerator of Economic Growth with Special Reference to Developing Countries. Journal of Business and Social Review in Emerging Economies. https://doi.org/10.26710/jbsee.v7i3.1842.

Ayan, D., Haak, L., & Ginther, D. (2023). How many people in the world do research and development? Global Policy, 14, 270 - 287. https://doi.org/10.1111/1758-5899.13182.

Badrus, M. A., Salim, I. N., Sari, S., Azha, M., Zulfikri, & Sutantri. (2024). AI-infused research and development in universities: Accelerating scientific discovery. 2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE), 1722–1726. https://doi.org/10.1109/ICACITE60783.2024.10616647.

Bengio, Y. et al. (2023). Managing extreme AI risks amid rapid progress. Science, 384, 842 - 845. https://doi.org/10.1126/science.adn0117.

Berman, E. (1990). The economic impact of industry-funded university R&D. Research Policy, 19, 349-355. https://doi.org/10.1016/0048-7333(90)90018-2.

Besiroglu, T., Emery-Xu, N., & Thompson, N. (2022). Economic impacts of AI-augmented R&D. *Research Policy*. https://doi.org/10.1016/j.respol.2024.105037.

Brodny, J., & Tutak, M. (2022). Analyzing the Level of Digitalization among the Enterprises of the European Union Member States and Their Impact on Economic Growth. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. https://doi.org/10.3390/joitmc8020070.

Chen, L., & Wang, Y. (2022). The Moderating Effect of Value Cognition and Market Competition: A Study of the Relationship between R&D Intensity and Performance of AI Enterprise. *Proceedings of the International Conference on Big Data Economy and Digital Management*. https://doi.org/10.5220/0011290300003440.

Christou, P. (2023). The Use of Artificial Intelligence (AI) in Qualitative Research for Theory Development. The Qualitative Report. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2023.6536.

Dobrzanski, P., Bobowski, S., Chrysostome, E., Velinov, E., & Strouhal, J. (2021). Toward Innovation-Driven Competitiveness Across African Countries: An Analysis of Efficiency of R&D Expenditures. Journal of Competitiveness. https://doi.org/10.7441/JOC.2021.01.01.

Dwivedi, Y., et al.. (2021). Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. International Journal of Information Management. https://doi.org/10.1016/J.IJINFOMGT.2019.08.002.

Ernst, H. (1998). Industrial research as a source of important patents. Research Policy, 27, 1-15. https://doi.org/10.1016/S0048-7333(97)00029-2.

European Commission. (2025). *Digital Decade DESI visualization tool* [Data set]. Retrieved January 25, 2025, from https://digital-decade-desi.digital-strategy.ec.europa.eu/datasets/e-gov-2020/charts.

Eurostat. (2025). Eurostat database. Retrieved February 25, 2025, from https: //ec. Europa. eu / eurostat/data/database/.

Farrington, T., & Alizadeh, A. (2017). On the Impact of Digitalization on R&D. Research-Technology Management, 60, 24 - 30. https://doi.org/10.1080/08956308.2017.1348130.

Fleming, L., Greene, H., Li, G., Marx, M., & Yao, D. (2019). Government-funded research increasingly fuels innovation. Science, 364, 1139 - 1141. https://doi.org/10.1126/science.aaw2373.

Guellec, D., & Van Pottelsberghe De La Potterie, B. (2003). The impact of public R&D expenditure on business R&D*. Economics of Innovation and New Technology, 12(3), 225–243. https://doi.org/10.1080/10438590290004555.

Gumus, E., & Çelikay, F. (2015). R&D Expenditure and Economic Growth: New Empirical Evidence. Margin: The Journal of Applied Economic Research, 9, 205 - 217. https://doi.org/10.1177/0973801015579753.

Inekwe, J. (2015). The Contribution of R&D Expenditure to Economic Growth in Developing Economies. Social Indicators Research, 124, 727-745. https://doi.org/10.1007/S11205-014-0807-3.

Kalin, F. (2023). R&D EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA ANALYSIS FOR SELECTED DEVELOPING ECONOMIES. Industrial Policy. https://doi.org/10.61192/indpol.1331487.

Karla, M., Daysi, G., & Santiago, O. (2022). Influence of Spending on R&D, Spending on Education on human capital (Researchers by country) in South America. 2022 17th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI), 1-5. https://doi.org/10.23919/cisti54924.2022.9820256.

Kulkarni, M. et al.. (2024). The Future of Research in an Artificial Intelligence-Driven World. Journal of Management Inquiry, 33, 207 - 229. https://doi.org/10.1177/10564926231219622.

Kumari, S., Shaikh, R., Bhayo, M., Devi, S., & Cao, S. (2024). Optimizing financial success: The synergistic impact of artificial intelligence and R&D investments in U.S. firms. Journal of Infrastructure, Policy and Development. https://doi.org/10.24294/jipd.v8i9.6985.

Lee, S. (2023). A Study on an Effect of Budget Expenditure Rate and Project Participation rate on R&D Performance. Journal of the Korea Academia-Industrial cooperation Society. https://doi.org/10.5762/kais.2023.24.12.155.

Lee, Y., Kim, T., Choi, S., & Kim, W. (2022). When does AI pay off? AI -adoption intensity, complementary investments, and R&D strategy. Technovation. https://doi.org/10.1016/j.technovation.2022.102590.

Li, Y., & Zhang, Q. (2024). Corporate Digital Transformation and the Internationalization of R&D. Sustainability. https://doi.org/10.3390/su16219262.

Maskus, K., Milani, S., & Neumann, R. (2018). The Impact of Patent Protection and Financial Development on Industrial R&D. ERN: Intellectual Property (Topic). https://doi.org/10.2139/ssrn.3293861.

Nair, M., Pradhan, R., & Arvin, M. (2020). Endogenous dynamics between R&D, ICT and economic growth: Empirical evidence from the OECD countries. Technology in Society, 62, 101315. https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101315.

Ngoie, J. (2014). Federal research spending and innovation in the U.S. economy. Journal of Policy Modeling, 36, 492-506. https://doi.org/10.1016/J.JPOLMOD.2014.01.010.

OECD.AI. (2025). OECD AI Policy Observatory. Retrieved from https://oecd.ai/en/dashboards/overview.

Otomo, P. (2017). The Impact of Patents on Research & Development Expenditure as a Percentage of Gross Domestic Product: A Case in the U.S. and EU Economies.

Rachinger, M., Rauter, R., Müller, C., Vorraber, W., & Schirgi, E. (2019). Digitalization and its influence on business model innovation. Journal of Manufacturing Technology Management. https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2018-0020.

Ravšelj, D., & Aristovnik, A. (2020). The Impact of R&D Expenditures on Corporate Performance: Evidence from Slovenian and World R&D Companies. Sustainability. https://doi.org/10.3390/su12051943.

Routin, B., Swain, S., Sarangi, P., Agrawalla, R., & Dash, S. (2024). A Part of AI-Actuated Systems in Developing Analysis and Experiments in Various Sectors and Producing Innovative Products. 2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE), 815-819. https://doi.org/10.1109/ICACITE60783.2024.10616560.

Sang-Hui, O. (2017). The Effects of R&D Expenses and patents on the Firm value. Information Systems Review, 36, 239-254. https://doi.org/10.29214/DAMIS.2017.36.3.014.

Sharif, N., Chandra, K., Mansoor, A., & Sinha, K. (2021). A comparative analysis of research and development spending and total factor productivity growth in Hong Kong, Shenzhen, and Singapore. Structural Change and Economic Dynamics, 57, 108-120. https://doi.org/10.1016/J.STRUECO.2021.02.004.

Soete, L., Verspagen, B., & Ziesemer, T. (2021). Economic impact of public R&D: an international perspective. Industrial and Corporate Change. https://doi.org/10.1093/icc/dtab066.

Sussex, J., Feng, Y., Mestre-Ferrandiz, J., Pistollato, M., Hafner, M., Burridge, P., & Grant, J. (2016). Quantifying the economic impact of government and charity funding of medical research on private research and development funding in the United Kingdom. BMC Medicine, 14. https://doi.org/10.1186/s12916-016-0564-z.

Tung, L., & Hoang, L. (2023). Impact of R&D expenditure on economic growth: evidence from emerging economies. Journal of Science and Technology Policy Management. https://doi.org/10.1108/jstpm-08-2022-0129.

Wang, D., Yu, T., & Liu, H. (2013). Heterogeneous effect of high-tech industrial R&D spending on economic growth. Journal of Business Research, 66, 1990-1993. https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2013.02.023.

Wang, Y. (2022). Research on the Impact of Digitalization on Technological Innovation and Its Spatial Spillover Effect. 2022 Global Conference on Robotics, Artificial Intelligence and Information Technology (GCRAIT), 774-777. https://doi.org/10.1109/GCRAIT55928.2022.00166.

Wessner, C., & Riser, A. (2020). The impact of government support on innovation and R&D investments: Evidence from US biotechnology. Research Policy, 49, 103803. https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.103803.

World Bank. (2025). World development indicators. Retrieved February 28, 2025, from https://data.worldbank.org/

Yigitcanlar, T. (2024). Urban Artificial Intelligence: A Guidebook for Understanding Concepts and Technologies (1st ed.). CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781003521457

RENEWABLE ENERGY INTEGRATION AND EU POLICY FRAMEWORK TRANSFORMATION IN THE NEW NORMAL CONTEXT

Ovidiu CONDEIANU
PhD candidate, School of Advanced Studies of the Romanian Academy, Romanian Academy House, Bucharest.

Alina-Oana CHIVA
PhD candidate, Doctoral School of Economics II, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Bucharest University of Economic Studies, Romania.

Daniela IORGOVAN
PhD candidate, Doctoral School of Economics "Eugeniu Carada ", University of Craiova, Craiova, Romania.

Mihai Viorel MIHALCEA
PhD candidate, Doctoral School of Economics II, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Bucharest University of Economic Studies, Romania.

ABSTRACT

The global energy landscape is currently experiencing a period of fundamental transformation, driven by the pressing need to reduce carbon emissions and the geopolitical and economic shifts that have characterized the post-pandemic era. Within the European Union (EU), the integration of renewable energy sources has gained significant momentum through a series of regulatory reforms, digital innovations, and funding mechanisms designed to achieve carbon neutrality by the year 2050. The transformative context emerging from the New Normal, shaped by the pandemic and accelerated digitalisation, necessitates a reassessment of EU energy policies. The global transition toward sustainable energy is entering a decisive phase, driven by growing climate concerns, groundbreaking technological innovations, and strong, continuous commitment from international stakeholders. In recent years, the pace of this global transformation has intensified considerably, propelled by urgent environmental necessities, technological advancements, and proactive policy frameworks. Within this evolving context, the European Union (EU) has taken a pivotal role, implementing ambitious policy instruments such as the European Green Deal, which commits to achieving climate neutrality by 2050. Additionally, initiatives like the Fit for 55 Package reinforce the EU's leadership by establishing clear targets and measures aimed at rapidly advancing decarbonization efforts. This emerging landscape has required significant policy revisions by the EU in response to fluctuating energy demand, supply chain disturbances, inflationary pressures, and growing geopolitical uncertainties. Recent geopolitical developments, particularly the energy crisis in Europe following Russia's invasion of Ukraine, have vividly illustrated the vulnerabilities inherent in

reliance on fossil fuels. These events have intensified the urgency to diversify energy sources and achieve greater energy autonomy, accelerating the global momentum toward renewable energy adoption. The global energy shift represents more than just a response to climate threats; it embodies a profound transformation in the entire system of energy production, distribution, and consumption, motivated by environmental considerations, energy security, economic resilience, and strategic independence. This article analyses the implications of the New Normal on renewable energy integration within the EU, assessing policy frameworks' adaptation to these emerging realities.

Keywords: energy policy, climate neutrality, renewable energy, New Normal

INTRODUCTION

The European Union is leading the renewable energy industry and this is because a lot of measures have been taken by the Comission in order to have control of the renewable energy integration. The European Commission introduced measures in the 2009 and 2018 directives in order to assure the development in this area. In 2009 was instroduced for the first time the Renewabe Energy Directive and since then the renewable energy consumption have been increased to 24,5% in 2023 from 12,5% in 2010. The top three countries that consume the biggest share of their consumption are Sweden with 66,4%, Finland with 50,8%, followed by Denmark with 44,9% (European Commission 2025).

EU Member States are required to work together to ensure that, by 2030, at least 42.5% of the EU's total final energy consumption comes from renewable sources. In the same time, they should aim to raise this share to 45%, reflecting a collective ambition. Countries are encouraged to set a non-binding target that allocates at least 5% of new renewable energy installations to innovative technologies by 2030 (European Commission 2025).

The 2018 Renewable Energy Directive propose to help the commitments to reduce emissions under the Paris Agreement and is part of the Clean energy for all European package (European Commission 2025). This package was adopted in 2019 and supports the decarbonization of the EU's energy system, aligning with the goals of the European Green Deal. Improving the energy efficiency of buildings is key to helping the EU reach its energy and climate targets. The Energy Performance of Buildings Directive ((EU) 2018/844) introduces targeted measures for the building sector, updating and revising several provisions from Directive 2010/31/EU. Based on proposals from the European Commission in 2016, the package includes eight new pieces of legislation. After reaching a political agreement in May 2019, EU Member States were given 1 to 2 years to incorporate the new directives into their national laws. These updated rules are expected to deliver significant advantages for consumers, the economy, and the environment. By implementing the changes in a coordinated manner across the EU, the legislation reinforces

the EU's leadership in addressing climate change and plays a key role in its long-term goal of achieving climate neutrality by 2050. (European Commission 2025).

The European Green Deal tackles climate and environmental challenges by aiming for net-zero emissions and a climate-neutral Europe by 2050, sustainable growth, and social inclusion—backed by major investment, especially as part of the EU's COVID-19 recovery strategy (European Commission 2025).

LITERATURE REVIEW

Stricter environmental regulations have a positive impact on the number of patents in renewable energy technologies. These policies are particularly effective in encouraging green innovation in OECD and high-income nations (Zhang et al. 2022). Examples from various EU countries show the different ways and obstacles in applying EU laws at the national level. The cases of Austria, Greece, Italy, and France highlight the diverse approaches and challenges faced by national governments when incorporating EU directives into domestic legislation (Hoicka et al. 2021).

Globally, renewable energy has gained significant momentum and now plays a central role in modern energy transitions. As a rapidly expanding and strategically vital sector, it represents a key area of global industrial competition. Investing in renewable energy is essential for reducing environmental pollution, safeguarding ecosystems, and strengthening long-term economic competitiveness (Zhang et al. 2022).

Some measures proposed by scientific researchers are to advance the adoption of net-zero energy buildings, especially in the absence of financial incentives, a reward-penalty system should be established electronic appliances and HVAC systems significantly impact a building's energy performance, predicting this effect is challenging due to variable occupant behavior and preferences. Implementing smart devices can enhance energy efficiency and enable better energy management (Lu et al.2020). The integration of renewable energy has shown positive results across numerous countries and is steadily becoming an essential part of future energy strategies worldwide (Abdmouleh et al. 2015).

Comprehensive renewable energy policies - especially RD&D programs, targets, and financial incentives - are key drivers of innovation in solar and wind technologies, with stronger impacts often seen in the solar sector due to higher patent activity (Hille et al. 2020).

Nations with economies strongly dependent on fossil fuel production must shift toward a more diversified energy mix, including greater use of renewables. These countries typically experience rising energy demand, high energy intensity, substantial emissions, and face both economic and political obstacles (Alizadeh et al. 2020).

RESEARCH METHODOLOGY

The research was made based on the EU policies regarding renewable energy transformation to achieve the New Normal analyzing the directives and the objectives of the European Commission and the measures and results obtained by the countries inside the Europe, America, Africa, Asia and others. This research adopts a structured methodology to examine the European Union's progress toward achieving its renewable energy objectives and to analyze the broader impact of recent policy developments. By integrating both quantitative and qualitative methods, the study offers an in-depth evaluation of the policy framework and the effectiveness of renewable energy policies across different countries regrarding the transformation in the New Normal context.

RESEARCH AND FINDINGS

The Green Deal propose to make transport sustainable, to revolutionize the industrial sector, to make the energy system cleaner, to renovate buildings in order to have a green lifestyle, to protect the planet and people's health working with nature and to invest in technologies in order to boost the climate globally. New EU CO_2 rules require all cars and vans to be zero-emission by 2035, with major emission cuts by 2030 -paving the way for carbon-free road transport by 2050. The Green Deal Industrial Plan aims to boost EU leadership in clean tech through regulation, funding, skills, and trade support- strengthened by the 2023 Net-Zero Industry Act to scale up green industry and investment (European Commission 2025).

The Russian invasion in Ukraine destabilized energy prices and the security of energy distribution for the population so the European Union realized that needs to find other solutions in order to accelerate the green transition and to end the dependence between EU and Russia on fossil fuels (European Commission 2025).

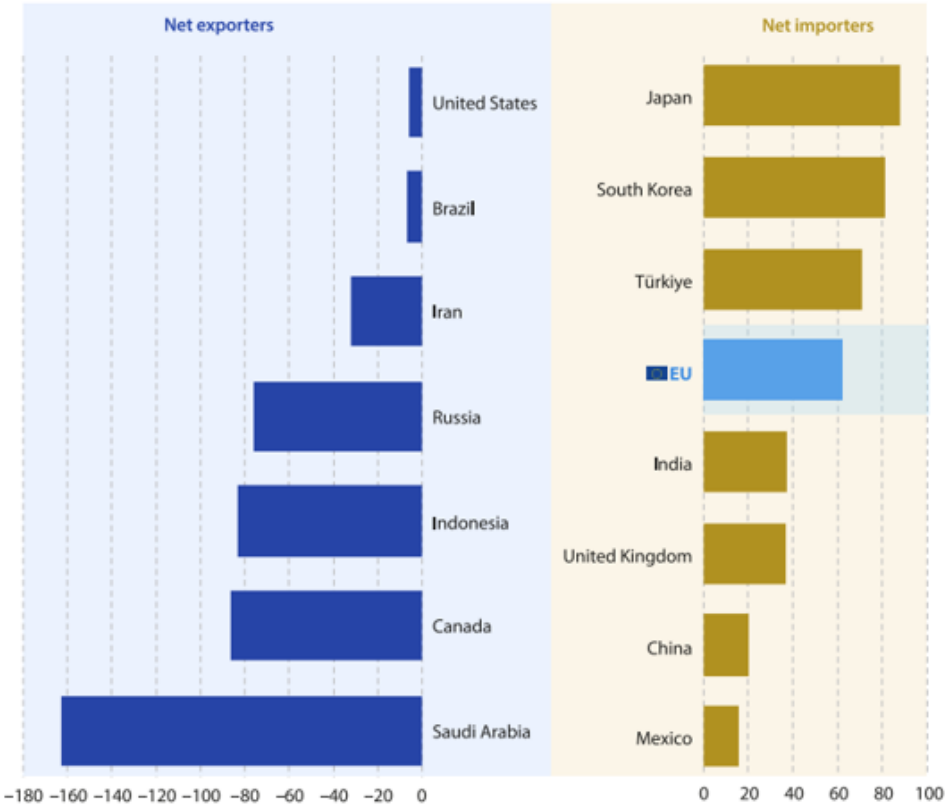

Figure 1. Energy dependency rate, %, 2022 (Eurostat 2025).

The energy dependency rate measures how much a country relies on energy imports to satisfy its domestic energy demand. A positive rate indicates that a country imports more energy than it exports, while a negative rate signifies that it is a net exporter of energy (Eurostat 2025).

The chart displays the energy dependency rate of various countries in 2022, illustrating which nations are net importers and which are net exporters of energy. Countries on the left side (negative values) are net exporters, meaning they produce more energy than they consume. Those on the right (positive values) are net importers, relying on energy from other countries to meet their needs.

Saudi Arabia stands out as the world's largest net energy exporter, followed by Canada, Indonesia, and Russia, all known for their significant fossil fuel production. The United States and Brazil also appear as net exporters, though to a lesser extent. On the importer side, Japan and South Korea are among the most dependent on foreign energy sources, with Türkiye and the European Union (EU) also showing high levels of energy dependence. The EU has a hight dependency rate, highlighting its vulnerability to energy supply shocks. Other major economies like India, China, and the United Kingdom also show moderate energy dependency, reflecting their high energy demand and limited domestic production.

In 2022, the global energy landscape remained divided between major exporters of fossil fuels -such as Saudi Arabia, Russia, and Canada- and highly import-dependent economies like Japan, South Korea, and the EU. The European Union's high dependency rate underscores its motivation to diversify energy sources, boost domestic renewable production, and reduce reliance on external suppliers. Countries rich in oil, gas, and coal continue to benefit economically from energy exports, while importers face greater exposure to global energy market fluctuations.

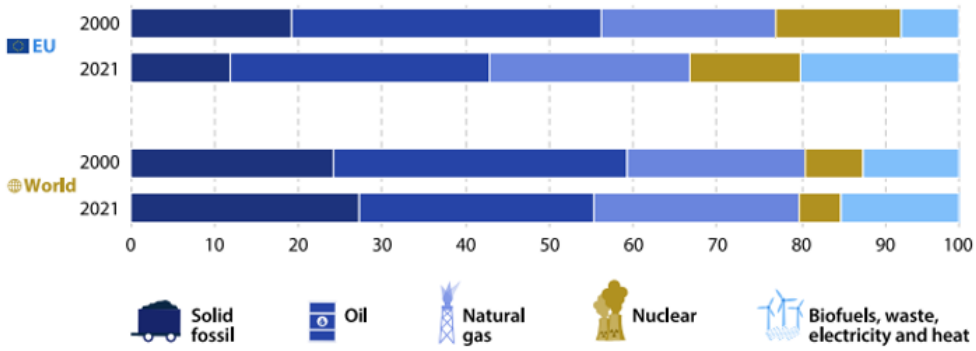

Figure 2. Structure of total energy supply, %, 2000 and 2001 (Eurostat 2025).

The chart compares the structure of total energy supply in the European Union and the world for the years 2000 and 2021, based on five main energy sources: solid fossil fuels, oil, natural gas, nuclear energy, and alternative sources such as biofuels, waste, electricity, and heat. In the EU, between 2000 and 2021, the share of fossil fuels in total energy supply dropped significantly, particularly for solid fossil fuels like coal. Oil and natural gas also saw a reduction in their shares. Nuclear energy declined at a slower pace. The contribution of biofuels, waste, electricity, and heat increased notably, reflecting a clear shift toward cleaner and more sustainable energy sources. At the global level, the energy mix remained relatively stable over the same period. Fossil fuels continued to dominate, with only slight decreases in coal and oil, and a small increase in natural gas. Nuclear and renewable sources showed only minor growth globally.

Between 2000 and 2021, the EU made significant progress in reducing its reliance on fossil fuels and increasing the share of renewables and alternative energy sources, including biofuels and heat. The global energy mix remained relatively stable, with fossil fuels still dominating. This highlights the EU's leadership in energy transition and climate action, while also underlining the slower pace of global change in energy systems. Continued international efforts are needed to align global energy supply with climate goals.

In 2021, fossil fuels dominated energy supply both in the EU and globally, though their share was notably lower in the EU. The EU relied more on nuclear energy and renewables like

biofuels and heat. Over two decades, the EU reduced its dependence on fossil fuels and nuclear power, while increasing its use of renewable and alternative energy sources. (Eurostat 2025)

In 2021, fossil fuels accounted for 26.5% of the EU's primary energy production, significantly lower than the global average of 81.2%. The EU relied more on nuclear energy (27.6%) and especially on biofuels, waste, electricity, and heat (45.8%), while these sources made up a smaller share globally. Over the 2000–2021 period, the EU reduced its dependence on fossil fuels considerably, with a slower decline in nuclear energy and a notable rise in renewable and alternative energy sources. The global energy mix saw only modest shifts (Eurostat 2025).

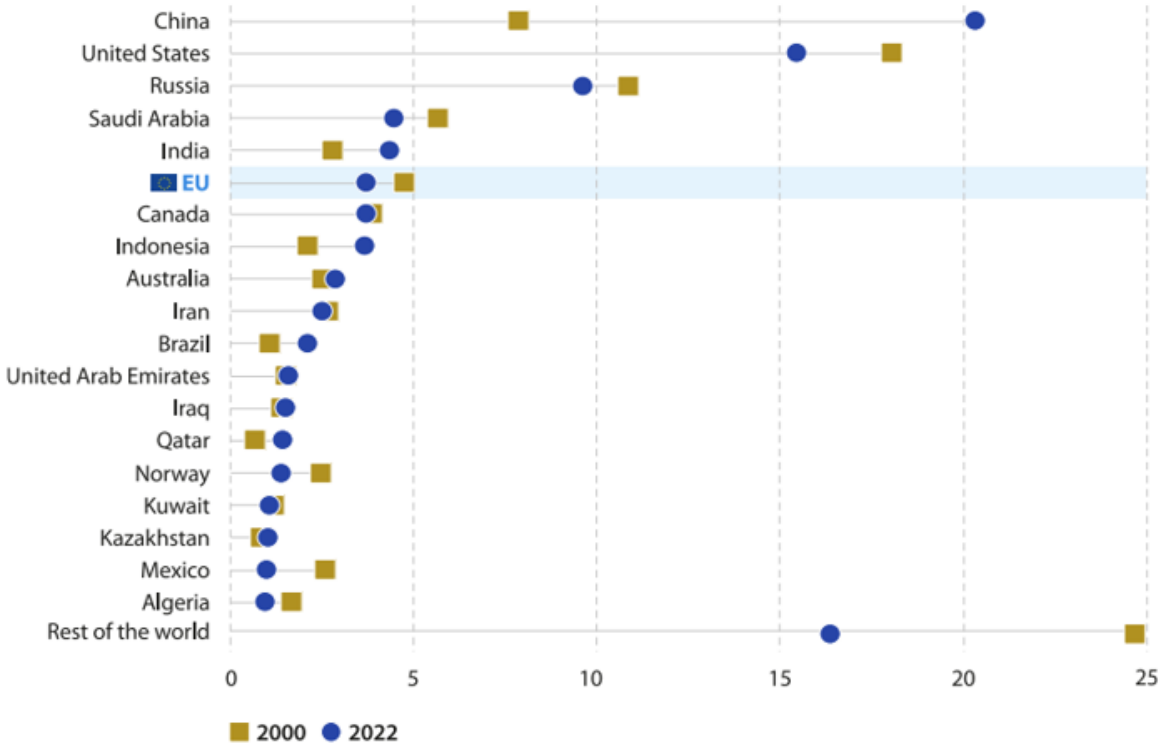

Figure 3. Primary production of energy, % of world primary production, 2000 and 2022 (Eurostat 2025).

In 2022, the European Union generated 24 billion gigajoules (GJ) of primary energy, which represented only 3.8% of the global total of 627 billion GJ. China led global energy production with a 20.4% share, followed by the United States with 15.5%, the only two countries contributing more than 10%. Russia ranked third with 9.7%. Other notable contributors, each with at least 1% of global output, included major oil and gas producers such as Saudi Arabia, Canada, and Iran; coal-rich countries like Indonesia and Australia; and India and Brazil, known for producing both biofuels and fossil fuels. Between 2000 and 2022, the EU's share in global energy production declined by 1 percentage point, a smaller drop compared to the U.S. (down 2.6 points) and other countries like Mexico, Russia, Saudi Arabia, and Norway. China

significantly expanded its contribution, with a 12.5-point increase, while Indonesia, India, and Brazil also grew their shares by more than 1 point.

Bioenergy aids EU decarbonisation, but stricter rules will ensure it's used sustainably, protecting forests and biodiversity. Bioenergy plays an important role in reducing reliance on fossil fuels and supporting the EU's transition to a low-carbon economy. Its use must be sustainable. To ensure this, new stringent criteria will be implemented to prevent harmful forest harvesting and safeguard biodiversity-rich areas, reflecting the EU's stronger climate and environmental commitments (European Commission 2025).

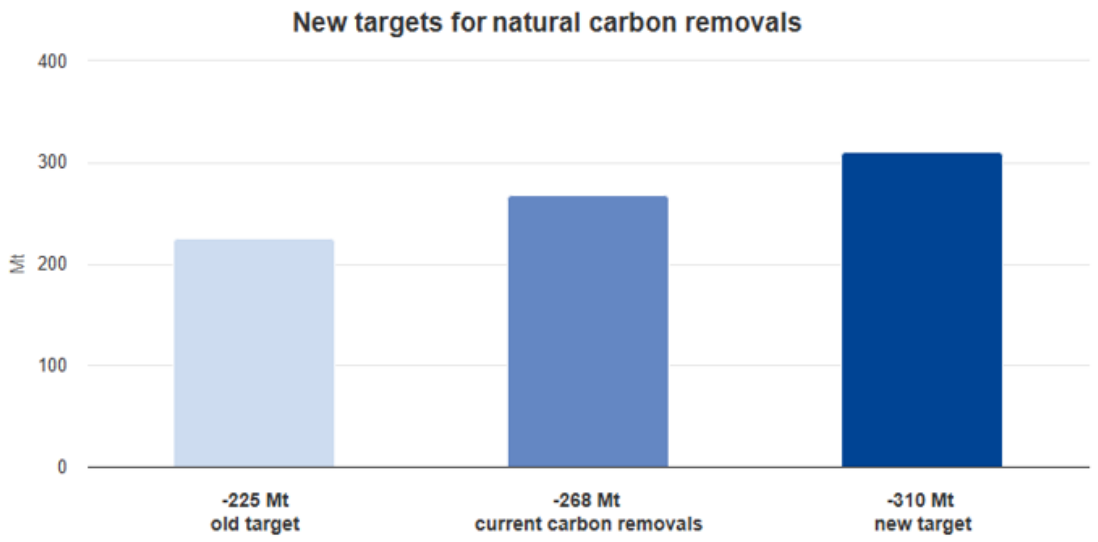

Figure 4. New targets for natural carbon removals (European Commission 2025).

The current level of carbon removals (-268 Mt) has already surpassed the old target (-225 Mt), indicating progress in natural carbon sink efforts. The new target is more ambitious at -310 Mt, requiring a further increase of 42 Mt from the current level. This progression reflects the EU's increasing commitment to enhancing natural carbon sinks, such as forests, soils, and wetlands, as part of its climate action strategy.

The EU is raising its ambition for natural carbon removals, setting a new, higher target of -310 Mt. Since current performance already exceeds the previous goal, the shift signals confidence in continued improvement and a stronger push toward meeting climate neutrality goals. Achieving the new target will demand sustained efforts in land use, forestry, and biodiversity conservation.

At the 2023 COP28 Summit in Dubai, the EU advocated for a significant increase in global climate action to maintain the goal of limiting global warming to 1.5°C, as outlined in the Paris Agreement. It successfully promoted commitments to speed up the global shift away from fossil fuels, triple renewable energy capacity, and double energy efficiency by 2030. The EU—

alongside its Member States and the European Investment Bank—was the largest provider of public climate finance to developing nations, contributing €28.5 billion in 2022 (European Commission 2025).

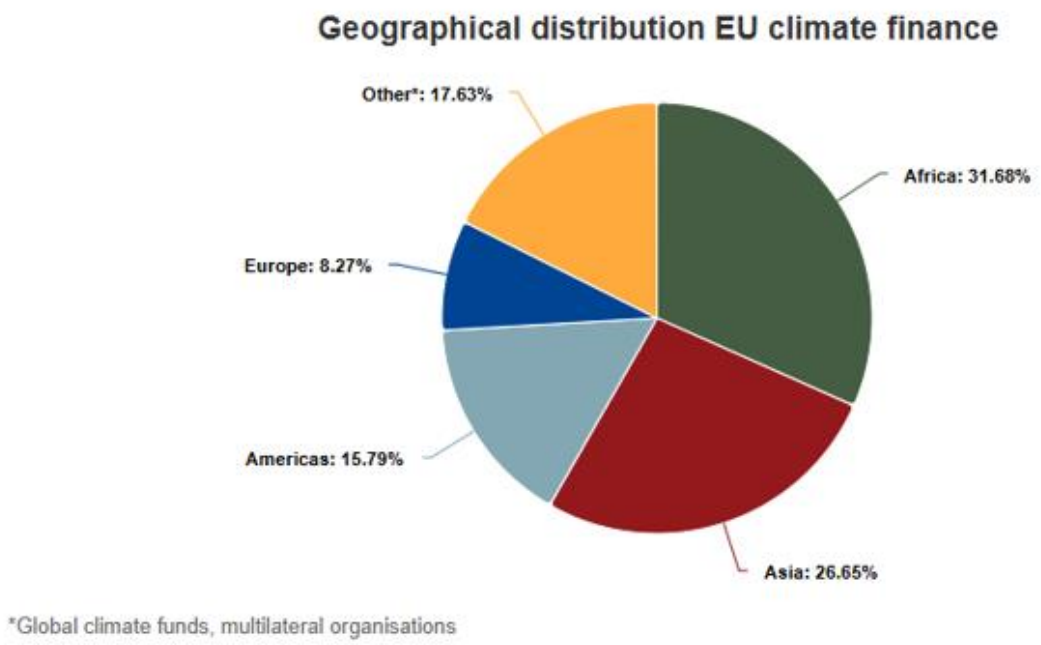

Figure 5. Geographical distribution EU climate finance, global climate funds, multilateral organisations (European Commission 2025).

This pie chart displays how the European Union distributes its climate finance geographically, highlighting its global commitment to supporting climate action.

The EU directs the largest share of its climate finance to Africa (31.68%), highlighting its commitment to tackling climate challenges on the continent, followed by Asia (26.65%), where climate resilience is crucial due to rapid industrial growth and population pressures. America receive 15.79%, reflecting a balance between development aid and environmental collaboration, while 17.63% is allocated to global initiatives and multilateral organisations, supporting cross-border climate action. Only 8.27% is allocated within Europe, as member states typically manage their own domestic climate funding.

The EU prioritizes external climate action, especially in Africa and Asia, reflecting its global leadership role in tackling climate change. The significant funding directed toward developing regions suggests a focus on supporting climate adaptation, mitigation, and sustainable development where it’s needed most. The relatively lower share for Europe emphasizes that this chart reflects external climate finance rather than domestic EU investments.

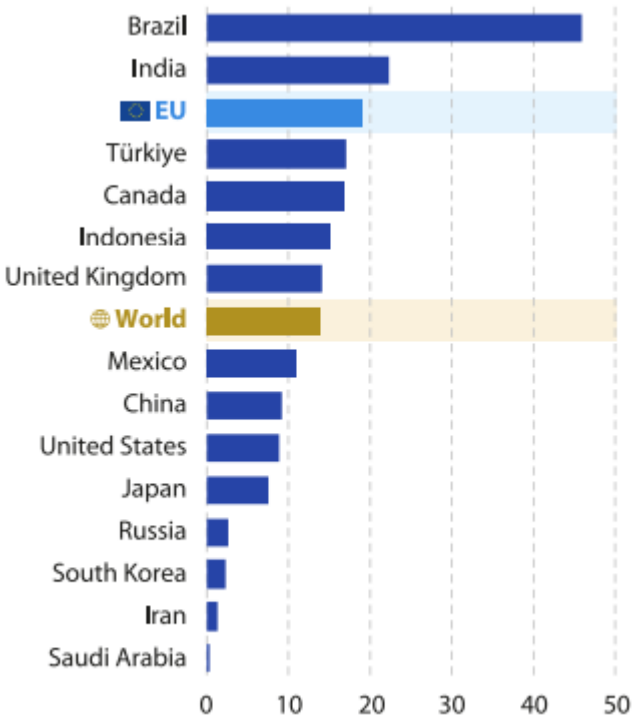

Figure 6. Renewables as a share of total energy supply, %, 2022 (Eurostat 2025).

The chart shows the percentage of renewables in the total energy supply for various countries and regions in 2022. Brazil stands out with the highest share -approaching 50%- highlighting its strong reliance on renewable energy sources such as hydropower and bioenergy. India and the European Union also show relatively high shares compared to the global average, indicating significant progress in integrating renewable sources into their energy systems. Türkiye, Canada, and Indonesia follow closely behind, with moderately strong renewable contributions. The EU's renewable share is notably higher than the world average, which hovers around the middle of the chart. In contrast, countries like the United States, China, and Japan fall below the global average, indicating room for improvement. At the lower end of the scale, Russia, South Korea, Iran, and Saudi Arabia have very low shares of renewables in their total energy supply, reflecting continued reliance on fossil fuels.

In 2022, the share of renewables in total energy supply varied widely across countries. Brazil led globally, followed by India and the EU, which demonstrates their ongoing shift toward cleaner energy systems. The EU's performance above the world average supports its commitment to climate goals, while many industrialized nations still lag behind. The low shares in fossil fuel-dependent countries underscore the urgent need for global acceleration in renewable energy adoption to ensure a sustainable energy future.

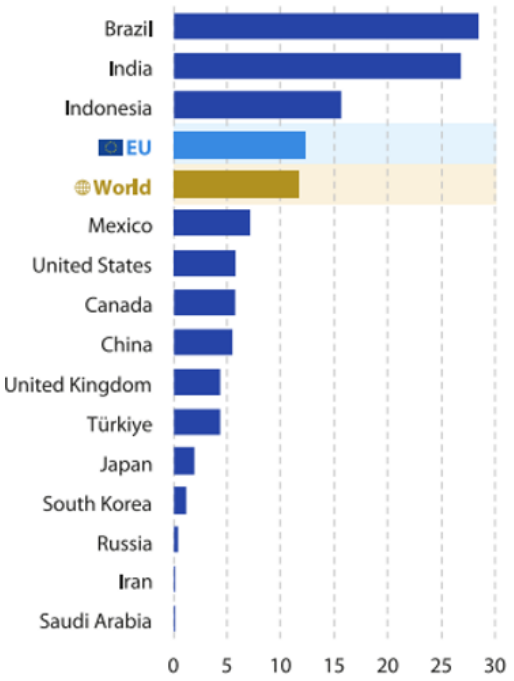

Figure 7. Renewables as a share of final energy consumption, %, 2022 (Eurostat 2025).

The chart illustrates the share of renewables in final energy consumption across various countries and regions in 2022. Brazil leads with the highest percentage, followed closely by India and Indonesia, all of which demonstrate strong integration of renewable energy into their national consumption. The European Union ranks in the upper-middle range, with a renewable energy share higher than the global average, indicating solid progress in the EU's clean energy transition. Countries like Mexico, the United States, and Canada show moderate shares, whereas China, the United Kingdom, and Türkiye are lower on the scale. Notably, advanced economies such as Japan, South Korea, and Russia display relatively low integration of renewables. Saudi Arabia and Iran appear at the bottom of the chart, with minimal renewable energy penetration.

In 2022, renewable energy adoption varied significantly across countries. Emerging economies such as Brazil, India, and Indonesia outperformed many developed nations in integrating renewables into their energy mix. The EU's above-average performance reinforces its climate ambitions, while the low shares in some major economies suggest a need for stronger policy measures and investments to accelerate the global clean energy transition.

Figure 6 shows Renewables as a share of total energy supply (%) in 2022. This includes all energy sources, such as energy lost in transformation processes (like electricity generation), industrial use, and transportation.

Figure 7 shows Renewables as a share of final energy consumption (%) in 2022. This measures the energy actually consumed by end users—households, businesses, transport, etc.—excluding losses during energy production and distribution.

What Happened Between the Two Charts? Higher values in final consumption (Figure 7) than in total supply (Figure 6): In most countries, the share of renewables is higher in final energy consumption than in total energy supply. This is because some renewable energy (like electricity from solar or wind) is used more efficiently and directly consumed by end users, while fossil fuels often lose energy during processing (e.g., in power plants).

Example – EU: In Figure 6 (total supply), the EU's renewables share is around 17–18%. In Figure 7 (final consumption), it jumps to over 20%. This shows improved energy efficiency and a stronger integration of renewables in sectors that directly impact consumers.

Developing countries outperforming developed ones: Countries like Brazil, India, and Indonesia rank high in both figures, but their shares in final consumption are even more pronounced—especially for Brazil. These countries often use bioenergy and hydropower extensively in rural and industrial sectors, which directly contribute to final consumption.

Fossil-fuel-heavy countries remain low in both figures: Nations like Saudi Arabia, Iran, and Russia show very low shares in both charts, indicating minimal progress in renewable energy adoption, both in supply and end use.

We observe that renewables play a larger role in what people and businesses actually consume (final consumption) than in the total energy system, which includes losses. This difference highlights: The importance of improving energy efficiency, The growing role of renewables in daily life and consumption, and The need for further investment in renewables across all stages of energy systems—especially in supply chains still dominated by fossil fuels.

CONCLUSION

The European Union has demonstrated strong leadership in the global energy transition by implementing ambitious climate policies under the European Green Deal, aiming for a carbon-neutral economy. This includes major reforms in transport, industry, buildings, and energy systems, along with the adoption of binding targets such as zero-emission vehicles by 2035 and increased investments in clean technologies through the Green Deal Industrial Plan and the Net-Zero Industry Act.

The EU's response to geopolitical instability -particularly the energy crisis triggered by Russia's invasion of Ukraine- has accelerated its push to reduce fossil fuel dependence and improve energy security. This is especially critical, as the EU remains one of the world's largest net energy importers, with over 50% dependency on external sources in 2022.

Despite contributing only 3.8% to global primary energy production, the EU has made significant progress in transforming its energy mix. Between 2000 and 2021, it substantially reduced its use of fossil fuels, especially coal, and increased its reliance on renewables and bioenergy, while the global energy mix has remained relatively unchanged.

The EU's commitment to climate action is further reflected in its increased carbon removal targets and its leading role in global climate finance, with a focus on supporting developing regions such as Africa and Asia. The EU's share of renewables in both total energy supply and final energy consumption exceeds the global average, reinforcing its role as a frontrunner in clean energy adoption.

Challenges remain. Countries heavily dependent on fossil fuels -such as Saudi Arabia, Russia, and Iran- still lag behind in renewable energy integration. Some advanced economies like Japan and South Korea also show low renewable shares, highlighting the uneven pace of the global energy transition.

The EU's multifaceted strategy -combining regulation, investment, innovation, and international cooperation- positions it as a key driver of the global green transition. Continued efforts will be needed to enhance energy efficiency, reduce external dependence, and promote renewables at all stages of the energy chain to meet long-term climate targets and ensure global energy sustainability.

REFERENCES

European Commission (2025). Renewable Energy Directive, available at: https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en, extract:[03/04/2025].

European Commission (2025). Clean energy for all Europeans package, available at: https://wayback.archive-it.org/12090/20241209144917/https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en, extract[03/04/2025].

European Commission (2025). The European Green Deal, available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, extract[03/04/2025].

Zhang, D., & Kong, Q. (2022). Green energy transition and sustainable development of energy firms: An assessment of renewable energy policy. Energy Economics, 111, 106060.

Hoicka, C. E., Lowitzsch, J., Brisbois, M. C., Kumar, A., & Camargo, L. R. (2021). Implementing a just renewable energy transition: Policy advice for transposing the new European rules for renewable energy communities. Energy Policy, 156, 112435.

Zhang, D., Zheng, M., Feng, G. F., & Chang, C. P. (2022). Does an environmental policy bring to green innovation in renewable energy?. Renewable Energy, 195, 1113-1124.

Lu, Y., Khan, Z. A., Alvarez-Alvarado, M. S., Zhang, Y., Huang, Z., & Imran, M. (2020). A critical review of sustainable energy policies for the promotion of renewable energy sources. Sustainability, 12(12), 5078.

Abdmouleh, Z., Alammari, R. A., & Gastli, A. (2015). Review of policies encouraging renewable energy integration & best practices. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 45, 249-262.

Hille, E., Althammer, W., & Diederich, H. (2020). Environmental regulation and innovation in renewable energy technologies: does the policy instrument matter?. Technological Forecasting and Social Change, 153, 119921.

Alizadeh, R., Soltanisehat, L., Lund, P. D., & Zamanisabzi, H. (2020). Improving renewable energy policy planning and decision-making through a hybrid MCDM method. Energy Policy, 137, 111174.

European Commission (2025). Delivering the European Green Deal, available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en, extract[03/04/2025].

Eurostat (2025). Key figures on the EU in the world (2025), available at: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15216629/21242093/KS-01-25-002-EN-N.pdf/19700584-e296-c984-490c-2db0fe44969e?version=2.0&t=1742983673120, extract[03/04/2025].

ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE WESTERN BALKANS

Aida GJIKA
Dr. Faculty of Economy, University of Tirana, Albania

Etis JORGJI
Dr. Faculty of Economy, University of Tirana, Albania

ABSTRACT

The countries of the Western Balkans during the last two decades have experienced significant positive socio-economic developments in terms of annual economic growth, expansion of industrial capacities, significant growth of the construction sector, improvement and expansion of infrastructure, more efficient use of natural resources. integration in regional and global markets, increase in living standards, important flows of foreign direct investments. Despite these significant changes, the countries of the region face important environmental challenges mainly in terms of environmental pollution, loss of biodiversity, reduction of natural resources, and degradation of land. The environmental impacts of the economic developments that have occurred are mainly related to the lack of sustainable policies, weak regulatory framework in the field of environmental protection, informal developments, inappropriate technology, weak monitoring institutions, and corruption. Through a critical analysis of the existing literature and secondary data, the research aims to identify main environmental impacts of economic growth in the Western Balkans and major drivers of environmental degradation associated with growth such as increased industrial activity, infrastructure expansion, resource extraction. The findings are important to expand the limited literature related to environmental problems in the countries of the region, while arguing about the minimization of negative environmental impacts through appropriate environmental policies, strengthening the implementation and monitoring of laws and regulations, increasing awareness of citizens and businesses. The orientation and the progress of the region towards the European Union requires countries to better understand the way economic growth affects the environment in order to design policies aimed at more sustainable planning and management of natural resources in the framework of inclusive growth and long-term development.

Keywords: economic growth, environmental sustainability, impacts, Western Balkans

APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGY IN BUSINESS MANAGEMENT

Besnik HAJDARI
Assistant Professor - Doctor of Sciences, University "Isa Boletini" Mitrovica, Faculty of Mechanical and Computer Engineering

ABSTRACT

Business informatics is an emerging discipline that combines various aspects of business management, information technology, and informatics. The goal of is to fully integrate computer science and business administration into one field. It is a discipline that changes and develops rapidly, and its teaching must therefore be constantly revised and reconsidered. Even the simplest use of technology can dramatically improve your business' productivity and efficiency. Arguably, the greatest benefit of information systems is their ability to give users the information they need to carry out tasks efficiently. Information systems can also benefit a business by enabling operational efficiencies, cost reductions, supply of information to decision-makers, better customer service, continuous availability of the systems, growth in communication capabilities and methods.

Keywords: IT, Digitalization, Business Informatic, Computer Science, etc.

TERRITORIAL FRAGMENTATION vs. AMALGAMATION: IS URBAN GROWTH MACHINE A SOLUTION FOR TIRANA REGION, ALBANIA?

Marcela MELE
PhD., Department of Tourism, Aleksandër Moisiu University of Durrës, Faculty of Business, Durrës, Albania.

ABSTRACT

In the former socialist and communist states of Eastern and Southern Europe, territorial fragmentation and urban development were often considered as constraints on national economic development but are now actively pursued by these states. However, it is argued that small local councils have higher unit costs of service delivery and are too weak to introduce urban development policies. Focusing on recent governmental reforms in the Tirana region of Albania, this paper explores how and in what forms the process of political decentralization has contributed to territorial fragmentation. Despite having faced many challenges and conflicts around urban growth, the Tirana region lacks strong and inclusive forms of regional governance in the territory. Is 'urban growth machine' strategy delivered by Andy Jonas in 1999 a solution for Tirana region, Albania? There is a need for the state to study the current demands of urban settlement, involving not only on urban local governance but referring the stakeholders as well. Corruption and public distrust in local and national elections further constrain collective coalition-type actions for organized urban growth.

Keywords: Urban spatial governance, territorial fragmentation, urban growth machine, new territorial administrative division, Tirana.

ECONOMIC IMPACTS OF SOCIAL SECURITY, PENSION AND INSURANCE ON ECONOMICS GROWTH: NIGERIA IN PERSPECTIVE

Najira Agasa Nuhu
Department of Economics, College of Education, Gidan Waya, P.M.B, Kafanchan Kaduna State, Nigeria

Caleb Luka
Department of Economics, College of Education, Gidan Waya, P.M.B, Kafanchan Kaduna State, Nigeria

Racheal Kunaba Tagwai
Department of Economics, College of Education, Gidan Waya, P.M.B, Kafanchan Kaduna State, Nigeria

ABSTRACT

This study investigates the economic impacts of social security, pension and insurance systems on economic growth in Nigeria. Social security systems including pensions and insurance are germane for economic stability and growth, providing financial safety nets for individuals and fostering a conducive area for invest. Using a mixed- methods approach, the study analyses the effects of these social protection mechanisms on economic outcomes such as GDP growth, poverty reduction and inequality. Findings reveal that social security, pension and insurance programs have positive impact on economic growth in Nigeria, particularly in reducing poverty and income inequality. However, the study also highlights significant challenges, including inadequate coverage, inefficient management and fiscal sustainability concerns. The study, therefore, recommends policy reforms to enhance the effectiveness of social security, pension and insurance programs in Nigeria, which include; expanding coverage to informal sector workers and vulnerable populations, improving management and administration of social protection programs, ensuring fiscal sustainability through innovative financing mechanisms. By addressing these challenges, Nigeria can harness the potential of social security, pension and insurance to drive economic growth, reduce poverty and promote inclusive development.

Keywords: Social security, inclusive development, fiscal sustainability, economic growth, inequality

ESG STANDARDS AS A BASIS OF SUSTAINABLE BANKING

Yuliia Strilchuk
PhD., Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
ORCID ID: 0000-0001-8368-322X

ABSTRACT

Banking is a special type of economic activities that is characterised by higher risks than other businesses and has its own peculiarities. Banks have a huge impact on the economy as they act mainly as lenders and can shift flows of investments into different directions. In current conditions financial sector is being changed. It is influenced by trends in global economy such as implementation of sustainable development practices based on ESG standards. Most banks change their business models into more sustainable, create new products, take part in different social projects, develop their corporate social responsibility and corporate governance. ESG refers to a set of environmental, social, and governance standards for company performance. Banks should use them as responsible investors to check their potential investments, borrowers. Environmental criteria are used in the process of potential borrowers` analysis, development of new products. It is very important for stimulating cleaner production, carbon neutral companies and other. Social criteria examine how it manages relationships with employees, suppliers, customers, and society. Corporate governance concerns company management, compensation, auditing, internal controls, and shareholder rights. All these standards should be incorporated into banks` activities and their business models in order to develop sustainable banking, have positive influence on the structure of the economy, society, ecology, living standards, foster achievement of sustainable development goals.

Keywords: ESG, bank, sustainable banking, sustainability, SDG.

EMPIRICAL RELATIONSHIP BETWEEN STOCK MARKET CAPITALIZATION AND ECONOMIC GROWTH: AN ARDL COINTEGRATION APPROACH FOR BANGLADESH

Md. Nazmul Hossain
Research Assistant, University of Rajshahi, Faculty of Social Science, Department of Economics, Rajshahi-6205, Bangladesh **(**Responsible Author) ORCID: 0009-0005-5248-6019

Md. Abdus Salam
Research Fellow, University of Rajshahi, Faculty of Social Science, Department of Economics, Rajshahi-6205, Bangladesh

ABSTRACT

This study investigates the empirical relationship between stock market capitalization and economic growth of Bangladesh using an autoregressive distributed lag (ARDL) bound testing approach and an error correction model (ECM) with the annual time-series data for the years 2002–2024. Imports, remittances, capital formation, and foreign direct investment are considered as the control variables in this study. According to empirical research, the findings confirm a positive and significant short-run and long-run relationship between stock market capitalization and GDP. A one percent increase in market capitalization will lead to a 31.2 percent increase in short-term GDP and a 29.1 percent increase in long-term GDP in Bangladesh, respectively. The overall goodness of fit of the ARDL model is 99 percent. Furthermore, the estimated error correction term suggests that the adjustment rate towards the long-term equilibrium is 93% in a year. Therefore, this study advocates for the stock market regulatory body to address policy concerns that would encourage new companies to enter the market, which would lead to the development of the economy. Several tests, such as the Harvey test for heteroscedasticity, the CUSUM test for model stability, the Jarque-Bera test for model normality, the Breusch-Godfrey serial correlation LM test for serial correlation in the error term, the Ramsey's RESET test for model specification, and the causality test for structural break, have shown positive results, indicating that the model is validated. Finally, variance decomposition is used to determine the model's dynamic properties.

Keywords: Economic Growth, Market Capitalization, ARDL, ECM, Percent Increase.

THE RELEVANCE OF THE DEVELOPMENT OF THE CIRCULAR ECONOMY IN THE MODERN CONDITIONS OF UKRAINE

Volodymyr MESHCHERIAKOV
PhD in Economics, Associate Professor., State Biotechnological University, Faculty of Economic Relations and Finance, Department of Global Economy, Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4709-5436

Maria GARKAVA
Bachelor's degree, State Biotechnological University, Faculty of Economic Relations and Finance, Department of Global Economy, Kharkiv, Ukraine

ABSTRACT

Modern concepts of economic development lead to the emergence of a new model – the circular economy. One of the prerequisites for implementing a circular economy is the aggravation of the problem of ecology and the preservation of natural resources in Ukraine in the context of war. The current economic system is depleting the resources of the planet's natural systems and leading to the realization of the objective necessity of transitioning to new forms of interaction with nature, which is due to the inevitability of reforming economic systems and social relations. In order to reform economic systems and social relations, the activation of sustainable development of business entities on the principles of circular economy, aimed at reducing the level of environmental use, the formation of an effective waste management system at enterprises and the organization of the implementation of recycling technologies, is becoming relevant.

In modern economic conditions, the management of Ukrainian enterprises often faces a number of problems in the process of effective distribution of resources, raw materials, materials to ensure positive dynamics of performance indicators, as well as reducing harmful emissions into the environment. Today, the low level of competitiveness of domestic industry is due to the lack of innovative technologies and insufficient material and technical and resource support. In addition, the difficulties are caused by the latest challenges of the world system: the transformation of the resource-based model of development, globalization, and, in recent years, war. The development of innovative technologies in the modern world forms new requirements for the state of the socio-economic system and the environment. Therefore, the implementation of economic activities in a modern competitive environment requires the introduction of a circular mechanism into the economic system. After all, a closed-loop economy contributes to the modernization of production and the introduction of new technologies through more

efficient use of resources, reduction of pollution, improvement of the ecological culture of society, and environmental protection.

Keywords: Circular Economy, Ecology, Natural Resources, Recycling Technologies, Pollution, Environmental Protection.

DİJİTAL ÇAĞDA YENİ BİR SAĞLIK KAYGISI: SİBERKONDRİ ŞİDDETİ VE YAŞAM KALİTESİ

A NEW HEALTH ANXIETY IN THE DIGITAL ERA: THE CYBERCHONDRIA SEVERITY AND QUALITY OF LIFE

Sibel KAYA
Master's Student, Bandirme Onyedi Eylül University, Institute of Graduate Education, Department of Health Sciences
ORCID ID: 0009-0008-5658-2552

Arzu BULUT
Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management
ORCID ID: 0000-0001-7362-5667

Gökhan ABA
Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management
ORCID ID: 0000-0002-4742-3217

ÖZET

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, bireylerin sağlık bilgisine erişimini kolaylaştırmış ancak bilgiye ulaşmadaki bu kolaylık beraberinde sağlıkla ilgili kaygıları artıran bir kavram olan "siberkondriyi" ortaya çıkarmıştır. Siberkondri, kişilerin internet üzerinden sağlık sorunlarını aşırı ve tekrarlayan biçimde araştırmaları sonucu yaşadıkları sağlık anksiyetesi ve psikolojik rahatsızlıkları ifade etmektedir. İnternetteki sağlık bilgileri sıklıkla doğruluk ve güvenirlik açısından sorgulanabilir olduğundan, bu durum bireylerde yanlış yorumlamalara, bilişsel çarpıtmalara ve endişenin derinleşmesine yol açmaktadır. Bireylerin sürekli hastalık belirtilerini internet ortamında sorgulamaları, gereksiz tıbbi işlemlere yönelmelerine ya da tam aksine sağlık profesyonellerinden kaçınmalarına sebep olarak sağlık hizmetlerinden etkin yararlanmalarını zorlaştırmaktadır. Bu döngü, bireylerin psikolojik stresini artırmakta, günlük hayat fonksiyonlarını olumsuz yönde etkilemekte ve yaşam kalitelerini belirgin şekilde düşürmektedir. Siberkondrinin yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkisi; uyku problemleri, sosyal ilişkilerde bozulma, iş performansında düşüş ve genel iyilik hâlinde azalma gibi sonuçlarla kendini göstermektedir. Siberkondrinin yarattığı bu olumsuz etkilerin azaltılması için dijital sağlık okuryazarlığının artırılması önemlidir. Sağlık profesyonelleri, bireylerin siberkondri hakkında bilinçlenmelerini sağlayarak, onları güvenilir ve bilimsel temelli sağlık kaynaklarına yönlendirmelidir. Ayrıca dijital platformlar da güvenilir sağlık bilgisi paylaşımı

konusunda sorumluluk almalı, yanıltıcı içeriklere karşı önlem almalıdır. Sağlık bilgisine erişimde bilinçli davranılması, bireylerin kaygılarının azalmasına yardımcı olacak ve yaşam kalitelerini yükseltecektir. Sonuç olarak, siberkondrinin neden olduğu dijital çağ sağlık kaygılarının doğru yönetilmesi, bireylerin psikolojik sağlığına ve yaşam kalitesine olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda dijital sağlık bilincinin artırılması kritik önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siberkondri, Sağlık kaygısı, Dijital sağlık, Yaşam Kalitesi.

ABSTRACT

The widespread use of digital technologies has facilitated individuals' access to health information; however, this ease of access has led to the emergence of "cyberchondria," a concept characterized by heightened health-related anxiety. Cyberchondria refers to the health anxiety and psychological distress experienced by individuals resulting from excessive and repetitive searches for health information online. Since health information found on the internet often has questionable accuracy and reliability, individuals may experience misinterpretations, cognitive distortions, and increased anxiety. Constantly researching symptoms on the internet can lead individuals to either pursue unnecessary medical procedures or, conversely, avoid consulting healthcare professionals altogether. This behavior prevents effective utilization of healthcare services, exacerbating psychological stress, negatively impacting daily functioning, and significantly reducing individuals' quality of life. The negative effects of cyberchondria on quality of life typically manifest as sleep disturbances, deterioration in social relationships, decreased work performance, and a general decline in well-being. Improving digital health literacy is essential for mitigating the adverse effects of cyberchondria. Health professionals should enhance individuals' awareness of cyberchondria and guide them toward reliable, scientifically validated health resources. Additionally, digital platforms must assume greater responsibility by sharing accurate health information and implementing measures to counter misleading content. Conscious and informed behavior in accessing health information can help individuals reduce their anxiety and enhance their overall quality of life. In conclusion, effectively managing health anxiety in the digital age caused by cyberchondria can significantly contribute to improving individuals' psychological health and quality of life. Raising awareness about digital health literacy is critically important in this context.

Keywords: Cyberchondria, Health anxiety, Digital health, Qualıty of life.

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin hızlı yayılımı ve internet kullanımının küresel ölçekte artış göstermesi, bireylerin sağlık bilgisi edinme davranışlarında köklü değişimlere yol açmıştır. Günümüzde, sağlıkla ilgili kaygıları olan bireylerin önemli bir kısmı, geleneksel sağlık hizmeti arayışının önüne geçerek internet tabanlı bilgi kaynaklarına yönelmektedir. Bu durum, tıp literatüründe "siberkondri" olarak tanımlanan ve sağlık anksiyetesi ile dijital teknoloji kullanımının kesişim noktasında ortaya çıkan klinik öneme sahip bir fenomenin gelişimine zemin hazırlamıştır (Starcevic ve Berle, 2013).

Siberkondri, bireylerin bedensel duyumlarını yanlış yorumlaması sonucunda ortaya çıkan aşırı sağlık kaygısının, internet üzerinden kontrolsüz bilgi arama davranışlarıyla beslenerek kronikleşmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır (Elciyar ve Taşçı, 2017). Bu olgu, özünde hipokondriyanın dijital çağdaki tezahürü olmakla birlikte, teknolojinin sağladığı anlık erişim imkanları nedeniyle klasik formlarından daha yaygın ve yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir (Betoncu ve Özdamlı, 2019). Nitekim, Türkiye'de 16-74 yaş aralığındaki bireylerde internet kullanım oranının %87,1'e ulaşması (TÜİK, 2023), bu davranış şeklinin toplum sağlığı açısından taşıdığı önemi daha da belirgin hale getirmektedir.

Yaşam kalitesi kavramı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "bireyin kültürel bağlamı ve değer yargıları çerçevesinde, amaçları, beklentileri, standartları ve ilgileri doğrultusunda yaşam konumunu algılama biçimi" olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2006). Bu çok boyutlu yapı, fiziksel sağlık, psikolojik durum, sosyal ilişkiler ve çevresel faktörler gibi birbiriyle etkileşim halinde olan bileşenlerden oluşmaktadır (Şahin ve Emiroğlu, 2014). Siberkondrinin bu bileşenler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, günümüzde ruh sağlığı profesyonellerinin giderek daha fazla dikkatini çekmekte ve klinik araştırmalara konu olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, siberkondri ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi akademik literatür ışığında incelemek, siberkondrinin bireyler üzerindeki psikolojik ve sosyal etkilerini incelemek ve bu soruna yönelik önleme ve tedavi stratejilerini değerlendirmektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde siberkondri kavramı, siberkondrinin önemi, yaşam kalitesi ve yaşam kalitesinin göstergeleri, siberkondri ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki, siberkondrinin tedavisi ve önlenmesi ele alınacaktır.

Siberkondri

Günümüzde internetin yaygın kullanımı, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu etkinin ortaya çıkmasında, internetin diğer birçok alanda olduğu gibi sağlık konularında bilgi edinme amacıyla kullanılmasının payı büyüktür. Günümüz teknoloji çağında internet kullanımının artmasıyla insanların sağlık ve hastalığa ilişkin bilgilere ulaşımı kolaylaşmıştır. Türkiye’de 2023 yılında 16-74 yaş aralığında internet kullanım oranının

%87,1 olduğu belirtilmektedir (TÜİK, 2023). Bilgiye ulaşımda kolaylık sağlayan internet, çoğu kez sağlık ve hastalık bilgisine ulaşmada ilk tercih edilen kaynak olmaktadır.

Alan yazında siberkondri kavramına ilişkin çeşitli tanımlamalara rastlanmaktadır. Siberkondri, bir kişinin, var olduğunu düşündüğü hastalıklarla ilgili internette araştırma yaparak bilgi toplaması, kendi kendine tanı koymaya veya tedavi yolları bulmaya çalışması durumudur (Başoğlu, 2018; Batı ve ark., 2018; Güleşen, 2019; Uzun ve Zencir, 2018). Aydın ve Sayılan, (2024) Siberkondriyi, internetin sağlık alanında önemli bir bilgi kaynağı haline gelmesiyle birlikte giderek daha fazla tartışılan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Bu terim, günümüzde sıkça dile getirilen ve yaygınlaşan bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar kesin bir tanımı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanmamış olsa da genellikle sağlıkla ilgili kaygılar nedeniyle sürekli olarak internette bilgi arama alışkanlığı şeklinde ifade edilmektedir (Aydın ve Sayılan, 2024) Başka bir tanıma göre siberkondri, bedensel duyumların farklı algılanması sonucunda ortaya çıkan korku ve endişe durumu olarak tanımlanan hipokondrinin, dijital ortamda şekillenen bir yansıması olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin sağlıkla ilgili kaygılarını gidermek amacıyla interneti aşırı ve tekrarlayan şekilde kullanmaları, siberkondrinin temel özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Elciyar ve Taşçı, 2017) Starcevic ve Berle (2013), siberkondriyi, “sağlıkla ilgili anksiyete veya endişelerin tetiklediği, internet üzerinde aşırı ve tekrarlayan sağlık bilgisi arayışlarının, bireydeki kaygı düzeylerini daha da artırması” olarak tanımlamaktadır.

Siberkondri kavramı, çevrimiçi sağlık bilgisi arayışı, internet üzerinden sağlık araştırmaları yapma, dijital sağlık kaynaklarının kullanımı ve bireylerin kendi kendine teşhis koyma amacıyla interneti yoğun şekilde kullanması gibi olgularla ilişkilendirilmektedir. Temel olarak, sağlıkla ilgili kaygı ve stresi azaltma amacı güdülse de bu süreç sıklıkla aşırı ve tekrarlayan bilgi arama davranışına dönüşerek bireylerde psikolojik yük oluşturabilmektedir (Berle ve ark., 2007; Lewis, 2006; Mubeen ve Tayyaba, 2020; Tyrer ve ark., 2019).

Sağlıkla ilgili kaygılar, bireylerin bu endişelerini hafifletmek amacıyla çeşitli bilgi arayışlarına yönelmelerine neden olmaktadır. Bu süreçte, internet üzerinden kolayca erişilebilen ve hızlı bir şekilde tıbbi değerlendirme yapılabilen kaynaklar, hastalık arama davranışını teşvik etmektedir. Sağlık kaygısı ile ilişkilendirilen bu internet tabanlı hastalık arayışları, siberkondri olarak adlandırılmaktadır (Vismara ve ark., 2020). Bu durum, herhangi bir fayda sağlamamakla birlikte, sağlık sonuçlarının olumsuz yönde kötüleşmesine yol açabilmektedir (Altındiş ve ark., 2018). Mevcut olmayan semptomları varsaymak veya aşırı semptomlar geliştirmek, sağlıkla ilgili kaygıları artırma potansiyeline sahiptir (Erdoğan ve Hocaoğlu, 2020).

Siberkondri durumunu yaşayan kişiler "siberkondriyak" olarak adlandırılmaktadır. Siberkondriyak (cyberhondriac) terimi, ilk kez 2012 yılında Oxford İngilizce Sözlüğü'nde yer almıştır. Sözlükte bu kavram, hayali ya da gerçek hastalık belirtileri hakkında internette obsesif bir şekilde sağlık bilgisi arayan birey olarak tanımlanmıştır (Jokić ve ark., 2019). Bireyler,

sağlık durumları hakkında bilgi edinmek, endişelerini hafifletmek veya rahatlamak amacıyla internette araştırmalar yapabilirler. Ancak, bu araştırmalar sonucunda edinilen bilgiler, bireylerin kaygı ve endişelerini daha da artırarak, daha uzun süreli ve daha fazla sağlık araştırması yapmalarına yol açabilir.

Siberkondri, sağlık hizmetlerinin aşırı yüklenmesine, kaynakların israfına, bireylerin zaman kaybına uğramasına ve hatalı tedavi süreçlerine yol açabilecek olumsuz etkilere neden olabilir (Altınışık, 2018). Son yıllarda içinde bulunduğumuz dönem, dijital hastalıkların yaygınlaştığı bir çağ olarak nitelendirilmektedir (Betoncu ve Özdamlı, 2019). Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, bireylerin sağlıkla ilgili bilgilere erişimini önemli ölçüde artırmış ve bu bilgilerin geniş kitlelere ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Konuya ilişkin yapılan diğer araştırmalar da internet üzerinden sağlık bilgisi aramalarında dikkate değer bir artış yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, internet, kullanıcıların %70'i için sağlıkla ilgili sorularına yanıt ararken başvurdukları birincil bilgi kaynağı konumuna gelmiştir (Prestin ve ark., 2015). Siberkondri, en sık rastlanan dijital çağ hastalıklarından biri olarak kabul edilmektedir (Korucu ve ark., 2018).

Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi kavramı, bireylerin fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik açıdan iyi olma hâllerinin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir bir refah seviyesine ulaşmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Arpacı, 2008). Dünya Sağlık Örgütü, yaşam kalitesini bireyin kendi kültürel ve değer yargıları çerçevesinde, kişisel amaçları, beklentileri, standartları ve öncelikleri doğrultusunda yaşamını nasıl algıladığı şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda, yaşam kalitesinin belirlenmesinde temel unsur, bireye dışarıdan dayatılan ölçütlerden ziyade, kişinin kendi yaşamına ilişkin öznel değerlendirmesinin esas alınması ve bu değerlendirme sürecinin sürdürülebilir olmasıdır (Bilir ve ark., 2005; Top ve ark., 2003).

Yaşam kalitesi kavramı, bireylerin genel iyilik hâlini, yaşamdan duydukları memnuniyeti ve mutluluğu ifade ederken, aynı zamanda hayatın çeşitli yönlerden olumlu bir seyir izlediğine dair algıyı da içermektedir. Bu bağlamda, yaşam kalitesi sadece fiziksel ve ruhsal iyilik hâlini değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal iyilik durumunu da kapsamaktadır (Şahin ve Emiroğlu, 2014).

Yaşam kalitesi, bireylerin yaşamlarını nasıl algıladıklarını, hedeflerini, beklentilerini ve değerlerini kapsayan çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel sağlık, psikolojik durum, sosyal ve duygusal iyilik hâli gibi bireysel faktörlerin yanı sıra, ekonomik durum, eğitim seviyesi, aile yapısı ve barınma koşulları gibi çevresel değişkenler de yaşam kalitesini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Akbolat ve ark., 2021). Kaliteli bir yaşam, bireylerin düşünsel gelişimlerini sürdürebilmeleri, bu düşünceleri paylaşabilmeleri ve

özgür irade ile hayatlarını savunma, yönetme ve yönlendirme becerisine sahip olmalarıyla mümkündür (Altay ve ark., 2016).

Yaşam kalitesi, ekonomik büyüme, milli gelir ve yaşam süresi gibi faktörlerle ekonomik, kültürel koşullar ve psikolojik değerlendirmelerle şekillenir. Aryanhesal'e (2019) göre, yaşam kalitesi, bireylerin mutluluk ve memnuniyetini, DSÖ'ye göre ise kültürel ve değer sistemlerine dayalı yaşam algılarını içerir. Sağlıkla ilgili yaşam kalitesi, fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan aktif olmayı ve yaşam memnuniyetini kapsar (Kozak, 2021).

Yaşam Kalitesi Göstergeleri

Ekonomik göstergeler

Yaşam kalitesini etkileyen temel faktörlerden biri ekonomik göstergelerdir. Teknolojik ilerlemeler ve gelirdeki artışlar, bireylerin ekonomik durumunu iyileştirerek yaşam standartlarını yükseltebilir. Bu bağlamda gayri safi milli hasıla, yıllık gelir, mal ve mülk sahipliği, çalışma koşulları ve sosyal güvenlik gibi unsurlar, bireylerin ekonomik güvenliğini ve genel yaşam memnuniyetini belirleyen önemli etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Görgün, 2008). Ekonomik güvenliği sağlamak adına, bireyin sağlık sigortası veya güvencesine sahip olması, önemli bir objektif belirteç olarak değerlendirilmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalar, sağlık sigortası veya güvencesi bulunan bireylerin yaşam kalitesinin olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır (Koçoğlu ve ark., 2009; Bilir ve ark., 2005).

Sosyal göstergeler

Yaşam kalitesinin sosyal boyutu, bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları dinamikleri ve bu dinamiklerin yaşam standartları üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda, sosyal refahın artırılması ve sürdürülebilir kılınması temel hedefler arasındadır. Bireylerin sosyal ilişkilerde etkin olması, güçlü iletişim becerilerine sahip olması, sosyal güvenceden yararlanabilmesi, bilgi ve deneyim birikimi, sağlıklı beslenme alışkanlıkları, uygun barınma ve çevre koşulları, kamusal güvenliğin sağlanması ile fiziksel hareketliliğin desteklenmesi, yaşam kalitesini belirleyen temel sosyal faktörler arasında yer almaktadır (Görgün, 2008).

Bireylerin yaşam kalitesini belirleyen temel unsurlardan biri, sosyal çevreleriyle kurdukları ilişkiler ve kendilerini ait hissettikleri destekleyici bir aile ortamına sahip olmalarıdır. Aile, akraba ve yakın çevreyle sürdürülen güçlü ve etkili iletişim, aile yaşamının niteliğini artırırken, bireylerin sağlam arkadaşlık ilişkileri ve güçlü komşuluk bağları da yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal çevrenin ve ilişkilerin niteliği, bireylerin yaşamdan duyduğu memnuniyeti ve genel yaşam kalitesini önemli ölçüde yükseltebilmektedir (Boylu ve Paçacıoğlu, 2016).

Psikolojik göstergeler

Psikolojik açıdan bireylerin yaşam kalitesi, genel olarak hayattan aldıkları mutluluk ve yaşam doyumu düzeyleriyle ilişkilendirilmektedir. Aile, akraba, arkadaş ve komşular gibi yakın çevreyle kurulan güçlü ve tatmin edici ilişkiler, bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca, bireylerin kendi sağlık durumlarından memnun olmaları ve psikolojik iyi oluş hallerinin sürdürülebilirliği, yaşam kalitesini artıran temel faktörler arasında yer almaktadır (Görgün, 2008).

Sağlık ile ilgili göstergeler

Yaşam kalitesi, bireylerin duygusal, sosyal ve fiziksel yönden tatmin düzeylerini ve günlük yaşam aktivitelerini bağımsız bir şekilde sürdürebilme yetilerini ifade eden kapsamlı bir kavramdır (Demirkaya, 2010). Bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi oluş hali, yaşam kalitesinin temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Aghaei ve ark., 2013).

Sağlıkla ilgili yaşam kalitesi ise doğrudan veya dolaylı olarak sağlıkla bağlantılı çeşitli faktörleri kapsayan geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, sağlıkla ilgili yaşam kalitesinin evrensel olarak kabul edilmiş tek bir tanımı bulunmamakla birlikte, farklı bağlamlarda değişkenlik gösterebilen tanımlamalar mevcuttur (Tüzün ve Eker, 2003). Sağlıkla bağlantılı yaşam kalitesinin en önemli nesnel ölçütleri arasında, bireyin fiziksel kapasitesine bağlı olarak yürüyüş, koşu, merdiven çıkma, eğilme ve doğrulma gibi hareketleri sorunsuz bir şekilde gerçekleştirebilmesi yer almaktadır. Aynı zamanda, bireyin günlük yaşam ve kişisel bakım gereksinimlerini bağımsız bir şekilde karşılayabilme yetisi de bu kavramın önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Yapıcı, 2006; Yancar, 2005).

Sağlıkla ilgili sübjektif yaşam kalitesi göstergeleri, bireylerin sağlık durumlarını fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan kişisel algıları ve değerlendirmeleri doğrultusunda ortaya koymaktadır (Aksungur, 2009; Üstündağ ve ark., 2007). Bu bağlamda, sağlıkla ilgili yaşam kalitesi ölçümlerini içeren araştırmalarda, farklı bedensel rahatsızlıklar ile akut ve kronik hastalıkların yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir (Memik ve ark., 2007:361; Sabbah ve ark., 2003:8).

Siberkondri İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki

Son yıllarda yapılan çalışmalar, aşırı sağlık bilgisi arayışının, yani siberkondrinin, bireylerin yaşam kalitesini farklı açılardan olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Starcevic ve Berle (2013), siberkondrinin bireylerde sağlıkla ilgili sürekli olumsuz düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açarak psikolojik iyilik hallerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Muse ve McManus (2018), siberkondrinin sosyal ilişkiler üzerinde zararlı etkiler yaratarak sosyal izolasyona neden olduğunu ve ilişkilerde gerilim oluşturduğunu öne sürmektedir.

Ayrıca, Fergus ve Dolan (2014), siberkondrinin bireylerin günlük işlevselliğini olumsuz etkilediğini ve günlük aktiviteleri gerçekleştirmekte güçlük çekmelerine yol açtığını

vurgulamaktadır. Siberkondri, bireylerin internet ve diğer dijital platformlarda aşırı düzeyde sağlık bilgisi araması ve bu süreçte yoğun kaygı yaşaması sonucu yaşam kalitelerinin olumsuz etkilenmesiyle karakterize edilen bir durumdur.

Bu davranışın yol açtığı başlıca olumsuz sonuçlar arasında artmış stres düzeyleri, anksiyete bozuklukları, depresif belirtiler gibi psikolojik sorunlar; sosyal ilişkilerde bozulma, günlük işlevselliğin azalması ve sağlıkla ilgili işlevsiz başa çıkma stratejilerinin gelişmesi sayılabilir (Evrim Ağacı, 2024).

Siberkondrinin Tedavisi ve Önlenmesi

Siberkondri alanında yapılan mevcut çalışmalar, bu duruma yönelik spesifik tedavi protokollerinin henüz geliştirilmediğini göstermektedir. Bununla birlikte, Starcevic ve Berle (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırma, sağlık anksiyetesi için etkinliği kanıtlanmış bilişsel-davranışçı müdahalelerin, siberkondri semptomlarının azaltılmasında da potansiyel bir tedavi seçeneği olabileceğini öne sürmektedir.

Güncel literatürde siberkondri tedavisinde birincil müdahale stratejisi olarak psikoeğitimsel yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, bireylere aşırı sağlık bilgisi arama davranışlarının olumsuz etkileri ve işlevsel olmayan başa çıkma mekanizmaları hakkında sistematik bilgi aktarımını hedeflemektedir. Ancak, siberkondriye özgü farmakolojik bir tedavi protokolü henüz geliştirilmemiştir. Alanın nispeten yeni olması, bu konuda daha fazla araştırmaya olan gereksinimi ortaya koymaktadır (Erdoğan ve Hocaoğlu, 2020).

Bagarić ve Begić (2019), siberkondri nedeniyle yüksek düzeyde sağlık kaygısı yaşayan bireylerin profesyonel yardım alması gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırmacılar, bu hastaların doğrudan siberkondri şikayetiyle değil, daha çok hipokondri, anksiyete bozukluğu, problemli internet kullanımı ve internet bağımlılığı gibi sorunlarla kliniklere başvurduğunu gözlemlemiştir. Siberkondrinin sağlık hizmetleri üzerindeki bu etkisi, onu önemli bir halk sağlığı sorunu haline getirmektedir. Bu nedenle, siberkondrinin önlenmesi ve tedavisine yönelik özel programların geliştirilmesi gerekmektedir.

Thakur ve Guleria (2022), bireylerin bu süreçte kendini suçlama eğiliminden kaçınması gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırmacılar, özsaygının yeniden kazanılması ve kaygı bozukluğunun yönetimi için profesyonel psikolojik danışmanlık alınmasını önermektedir. Ayrıca, yoga ve nefes egzersizleri gibi kanıta dayalı rahatlama tekniklerinin uygulanmasının yanı sıra, yeterli uyku düzeni, dengeli beslenme ve düzenli fiziksel aktivite içeren bütüncül bir yaşam tarzının benimsenmesinin önemini ortaya koymaktadır (Thakur ve Guleria, 2022).

Siberkondrinin etkili tedavisi ve önlenmesi, bireylerin internetin yalnızca sınırlı bir sağlık bilgisi kaynağı olduğunu kavramalarına bağlıdır. Bu süreçte hastaların, dijital platformların tıbbi sorulara mutlak yanıtlar sunamayacağını, tanı veya tedavi garantisi veremeyeceğini,

güvenilirliği kanıtlanmamış bilgiler içerebileceğini fark etmeleri ve bu bilinci davranışsal düzeyde uygulamaya geçirmeleri kritik önem taşımaktadır (Starcevic, 2017).

Siberkondri tedavisinde etkili bir yaklaşım, bu duruma yol açan temel nedenleri belirlemek ve bunlara uygun müdahaleler geliştirmektir. Siberkondri gelişiminde; sağlık anksiyetesi ve obsesif-kompulsif belirtiler gibi psikolojik faktörler, mükemmeliyetçilik eğilimleri, güven sorunları, belirsizliğe tahammülsüzlük ve zaman yönetimi zorlukları gibi kişisel özellikler, kaygı verici durumlarda ortaya çıkan uyumsuz davranışlar ve internet kullanımında aşırılık gibi teknolojiyle ilişkili davranışlar önemli rol oynamaktadır (Starcevic, 2023).

SONUÇ

Yapılan bu kapsamlı literatür incelemesi, siberkondrinin çağdaş toplumlarda giderek yaygınlaşan ve bireylerin yaşam kalitesi üzerinde derin etkiler bırakan önemli bir halk sağlığı sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu olgunun yalnızca bireysel düzeyde psikolojik sıkıntılara yol açmakla kalmadığı, aynı zamanda sağlık sistemleri üzerinde de önemli bir yük oluşturduğu düşünülmektedir. Siberkondrinin yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri çok boyutlu bir perspektifle ele alındığında, fiziksel boyutta uyku bozuklukları ve somatik şikayetlerde artış, psikolojik boyutta anksiyete ve depresif belirtilerde yoğunlaşma, sosyal boyutta izolasyon ve ilişki problemleri, işlevsel boyutta ise günlük aktivitelerde bozulma şeklinde kendini göstermektedir. Bu bulgular, olgunun bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tedavi yaklaşımları değerlendirildiğinde, bilişsel-davranışçı terapilerin sağlık anksiyetesi ve obsesif bilgi arama döngüsünü kırmada etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, psikoeğitim programları ve dijital okuryazarlık eğitimlerinin de bireylerin internet kullanım alışkanlıklarını düzenlemede önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Ancak, alanın nispeten yeni olması nedeniyle standart tedavi protokollerinin geliştirilmesi ve etkinliklerinin randomize kontrollü çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmaların, kültürel faktörlerin siberkondri gelişimindeki rolünü, uzun dönemli klinik sonuçları ve dijital müdahale yöntemlerinin etkinliğini incelemesi önerilmektedir. Ayrıca, yapay zekâ destekli tarama ve müdahale programlarının geliştirilmesi de potansiyel bir çözüm yolu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, siberkondri, dijital çağın getirdiği yeni ruh sağlığı sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmakta ve multidisipliner bir yaklaşım gerektirmektedir. Bireylerin, sağlık profesyonellerinin ve politika yapıcıların iş birliği içinde hareket etmesi, bu olgunun olumsuz etkilerinin azaltılmasında kilit rol oynayacaktır. Bu çalışmanın, konuya ilişkin farkındalığın artırılmasına ve etkili çözüm stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Aghaei, A., Khayyamnekouei, Z., ve Yousefy, A. (2013). General health prediction based on life orientation, quality of life, life satisfaction and age. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 84, 569-573.

Akbolat, M., Buket Doğanyiğit, P., ve Amarat, M. (2021). Sağlık okuryazarlığının yaşam kalitesine etkisinde özbakım gücünün aracı rolü. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 69-75. https://doi.org/10.53424/balikesirsbd.976062

Altay, B., Çavuşoğlu, F., ve Çal, A. (2016). Yaşlıların sağlık algısı, yaşam kalitesi ve sağlıkla ilgili yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, *15*(3), 181-189.

Altındiş, S., İnci, M. B., Aslan, F. G., ve Altındiş, M. (2018). Üniversite çalışanlarında siberkondria düzeyleri ve ilişkili faktörlerin incelenmesi. *Sakarya Tıp Dergisi*, *8*(2), 359-370. https://doi.org/10.31832/smj.423652

Arpacı, F. (2008). Ankara'da huzurevlerinde yaşayan yaşlıların yaşam kalitesinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, *1*(1), 1-13.

Bagarić, B., ve Begić, N. (2019). Cyberchondria – Health anxiety related to internet searching. *Socijalna psihijatrija*, *47*(1), 28-50.

Başbuğ, S. (2019). Siberkondri ve internet kaynaklı sağlık kaygısı. *Psikolojik Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 235-245.

Başoğlu, M. A. (2018). Edirne İl Merkezinde 15-49 yaş grubu kadınlarda siberkondrinin sürekli kaygı ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisini inceleme. *Uzmanlık Tezi*, Edirne: Trakya Üniversitesi.

Berle, D., Starcevic, V., Khazaal, Y., Viswasam, K., Hede, V., ve McMullan, R. D. (2007). Relationships between online health information seeking and psychopathology. *General Hospital Psychiatry*, 62, 96-97.

Betoncu, O., ve Özdamlı, F. (2019). The disease of 21st century: Digital disease. *TEM Journal*, *8*(2), 598-603.

Bilir, N., Özcebe, H., Vazioğlu, S. A., Aslan, D., Subaşı, N., ve Telatar, T. G. (2005). Van ilinde 15 yaş üzeri erkeklerde SF-36 ile yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 25, 663-668.

Boylu, A. A., ve Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *8*(15), 137-150.

Çalışkan, F., ve Kocabıyık, Y. (2022). Siberkondri: Anksiyetenin internetle birleşimi. *Sağlık Psikolojisi Dergisi*, *11*(1), 99-110.

Çelebi, M., ve Yılmaz, H. (2021). Sağlık bilgisi arayışı ve siberkondri arasında ilişki. *Turkish Journal of Health Science Research*, *10*(4), 321-330.

Demirkaya, Y. (2010). Çekmeköy'ün sosyo-ekonomik yapısı ve kentsel yaşam kalitesi. İstanbul: Çekmeköy Belediye Başkanlığı Yayını.

Derya Altınışık. (2025). İnternet çağının hastalığı: Siberkondri. Erişim Adresi https://www.bilimvetekno.com/internet-caginin-hastaligi-siberkondri Erişim tarihi: 18 Mart, 2025.

Erdoğan, A., ve Hocaoğlu, Ç. (2020). Siberkondria: Bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *12*(4), 435-443. https://doi.org/10.18863/pgy.654648

Evrim Ağacı. (2021, 17 Eylül). Siberkondri nedir? İnsanların interneti hastane, Google'ı doktor gibi kullanmaya başlaması neden tehlikelidir. Erişim Adresi: https://evrimagaci.org/siberkondri-nedir-insanlarin-interneti-hastane-googlei-doktor-gibi-kullanmaya-baslamasi-neden-tehlikelidir-10984 Erişim tarihi: 18 Mart, 2025.

Fergus, T. A., ve Dolan, S. L. (2014). Problematic internet use and internet searches for medical information: The role of health anxiety. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *17*(12), 761-765.

Görgün, A. (2008). Yaşlılıkta sosyalizasyon ve yaşam kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, *1*(2), 86-97.

Güleşen, A. (2019). Kalp hastası kadınlarda siberkondri düzeyi ve etkileyen faktörler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi.

Jokić-Begić, N., Mikac, U., Čuržik, D., ve Sangster Jokić, C. (2019). The development and validation of the short cyberchondria scale (SCS). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 41, 662-676.

Kemal Elciyar ve Deniz Taşçı. (2017). Siberkondri Ciddiyet Ölçeği'nin Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerine Uygulanması. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, *2*(4), 231.

Koca, M. (2020). Yaşam kalitesi ve internetin sağlık üzerindeki etkisi. *Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi*, *34*(2), 215-230.

Koçoğlu, D., ve Akın, B. (2009). Sosyoekonomik eşitsizliklerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve yaşam kalitesi ile ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, *2*(4), 145-154.

Korucu K.S, Oksay A, Kocabaş D. (2018). Online Health Concern: Cyberchondria. In Kapucu H, Akar C (Eds.), *Changing Organizations from the Psychological and Technological Perspectives* (pp. 211-218). London: IJOPEC Publication.

Kozak, F. (2021). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi Diyet Polikliniğine Başvuran Yaşlılarda Sağlık Okuryazarlığı ile Yaşam Kalitesi İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

Küçük, F. (2021). Siberkondri ve psikolojik sağlık. *Modern Psikoloji Dergisi*, *16*(2), 80-90.

Lewin, T. (2006). Seeking health information on the internet: Lifestyle choice or bad attack of cyberchondria? *Media, Culture ve Society*, *28*(4), 521-539.

Memik, N. Ç., Ağaoğlu, B., Coşkun, A., Üneri, Ö. Ş., ve Karakaya, I. (2007). Çocuklar için yaşam kalitesi ölçeğinin 13-18 yaş ergen formunun geçerlik ve güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *18*(4), 353-363.

Mubeen, A., ve Tayyaba, F. (2020). Exploring cyberchondria and worry about health among individuals with no diagnosed medical condition. *Journal of Pakistan Medical Association*, *70*(1), 90-96.

Muse, K., McManus, F., Leung, C., Meghreblian, B., ve Williams, J. M. G. (2012). Siberkondriyazis: Gerçek mi kurgu mu? Sağlık kaygısı ile internette sağlık bilgisi arama arasındaki ilişkinin ön incelemesi. *Anksiyete Bozuklukları Dergisi*, *26*(1), 189-196.

Prestin, A., Vieux, S. N., ve Chou, W. Y. S. (2015). Is online health activity alive and well or flatlining? Findings from 10 years of the Health Information National Trends Survey. *Journal of Health Communication*, 20(7), 790-798.

Sabbah, I., Drouby, N., Sabbah, S., Retel-Rude, N., ve Mercier, M. (2003). Quality of life in rural and urban populations in Lebanon using SF-36 health survey. *Health Quality Life*, 1, 1-14.

Starcevic, V. (2017). Cyberchondria: Challenges of problematic online searches for health-related information. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 86, 129-133.

Starcevic, V. (2023). Keeping Dr. Google under control: How to prevent and manage cyberchondria. *World Psychiatry*, *22*(2), 233-234. https://doi.org/10.1002/wps.21076

Starcevic, V., ve Berle, D. (2013). Cyberchondria: Towards a better understanding of excessive health-related internet use. *Expert Review of Neurotherapeutics*, *13*(2), 205-213.

Thakur, V., ve Guleria, S. (2022). Cyberchondria (Compulsive Digital Usage related to health): An overview. *Asian Journal of Nursing Education and Research*, *12*(4), 454-456.

Tunç, A. (2021). Sağlık okuryazarlığı ve yaşam kalitesi ilişkisi. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 9(1), 34-40.

Tüzün, E. H., ve Eker, L. (2003). Sağlık değerlendirme ölçütleri ve yaşam kalitesi. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, *13*(2), 3-8.

Tyrer, P., Cooper, S., Tyrer, H., Wang, D., ve Bassett, P. (2019). Increase in the prevalence of health anxiety in medical clinics: Possible cyberchondria. *International Journal of Social Psychiatry*, 65(7-8), 566-569.

Uzun, S. U., & Zencir, M. (2021). Reliability and validity study of the Turkish version of cyberchondria severity scale. *Current Psychology*, *40*(1), 65-71.

Vismara, M., Caricasole, V., Starcevic, V., Cinosi, E., ve Trombini, E. (2019). Cyberchondria and problematic internet use in the context of mental health problems. *Journal of Affective Disorders*, 253, 317-324.

Vladan, S., ve David, B. (2013). Cyberchondria: Towards a better understanding of excessive health-related internet use. *Expert Review of Neurotherapeutics*, *13*(2), 205-213.

Wilson, P., ve Hall, D. (2019). Understanding Cyberchondria: An emerging issue in health anxiety and obsessive behaviors. *Journal of Health Anxiety*, *12*(2), 131-146.

Yazıcı, B. (2017). *Siberkondri Ciddiyeti Ölçeği* üzerine bir araştırma. *Sosyal Psikiyatri Dergisi*, *12*(2), 98-103.

Yıldırım, M., ve Şimşek, M. (2020). Cyberchondria and problematic online health information seeking: The role of health anxiety. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology, and Learning*, *10*(2), 40-51.

Yıldız, B. (2017). Yaşam kalitesinin ölçülmesinde SF-36'nın Türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, *23*(1), 12-21.

Yılmaz, B. (2015). Health-related quality of life in rural areas: The role of living conditions and social factors. *European Journal of Public Health*, *25*(3), 327-331.

Zaccaria, D., ve Starcevic, V. (2018). The relationship between health anxiety and cyberchondria: A conceptual framework. *Journal of Health Psychology*, *23*(6), 890-898.

Zeytin, M. (2020). Çocuklarda siberkondri ve sağlık kaygısı ilişkisi. *Pediatrik Psikiyatri Dergisi*, *9*(3), 187-195.

Zorba, A., ve Akbulut, A. (2021). Birçok sağlık problemiyle ilişkili siberkondri: Yeni bir fenomen. *Sağlık Sosyolojisi Dergisi*, *32*(1), 45-56.

TÜRKİYE'DE JCI TARAFINDAN AKREDİTE EDİLEN HASTANELERİN ANALİZİ

ANALYSIS OF JCI ACCREDITED HOSPITALS IN TURKEY

Gökhan ABA
Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Health Sciences Faculty, Department of Healthcare Management
ORCID ID: 0000-0002-4742-3217

Arzu BULUT
Assoc. Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Health Sciences Faculty, Department of Healthcare
ORCID ID: 0000-0001-7362-5667

Sibel KAYA
Master's Student, Bandirme Onyedi Eylül University, Institute of Graduate Education, Department of Health Sciences
ORCID ID: 0009-0008-5658-2552

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de Joint Commission International (JCI) tarafından akredite edilen hastanelerin mevcut durumunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. JCI akreditasyonu, sağlık hizmetlerinde kalite yönetimi, hasta güvenliği ve kurumsal verimliliğin artırılması açısından önemli bir süreçtir. Sağlık kuruluşları için JCI akreditasyonu, hizmet standartlarını yükseltmek, uluslararası tanınırlık kazanmak ve sağlık turizminde rekabet avantajı elde etmek amacıyla tercih edilmektedir. Araştırmada, JCI akreditasyonunun sağlık hizmetleri üzerindeki etkileri, Türkiye'de JCI tarafından akredite edilen hastanelerin dağılımı ve bu akreditasyonun sağlık sektöründeki rolü ele alınmıştır. JCI resmi kaynakları ve ilgili literatürden elde edilen veriler doğrultusunda analizler gerçekleştirilmiştir. Bulgular, Türkiye'de JCI akreditasyonuna sahip hastanelerin büyük ölçüde özel sektöre ait olduğunu ve kamu hastanelerinin bu süreçte oldukça sınırlı yer aldığını göstermektedir. Türkiye'de JCI tarafından akredite edilen tek kamu hastanesi Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri olup, diğer kamu hastanelerinin de uluslararası akreditasyon süreçlerine dahil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Türkiye, dünya genelinde en fazla JCI akredite hastaneye sahip 6. ülke konumundadır. Bu durum, ülkenin sağlık hizmetlerinde uluslararası standartlara uyum sağlamak için önemli adımlar attığını göstermektedir. Özellikle sağlık turizmi açısından, JCI akreditasyonu yabancı hastaların Türkiye'yi tercih etmesinde önemli bir kriter olarak öne çıkmaktadır. Ancak, JCI akreditasyonunun yalnızca bir belge almak amacıyla değil, sağlık hizmetlerinin sürekli iyileştirilmesi sürecinin bir parçası olarak uygulanması gerekmektedir. Akreditasyon sürecinin uzun vadede etkin bir şekilde sürdürülebilmesi için, hem özel sektör hem de kamu sağlık kuruluşlarının kalite standartlarına uyumu konusunda teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de JCI

akreditasyonunun sağlık sektöründeki rolünü inceleyerek, akreditasyon süreçlerinin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir hale getirilmesi konusunda öneriler sunmaktadır. Sonuç olarak, sağlık hizmetlerinde kalite yönetimini güçlendirmek, hasta güvenliğini artırmak ve uluslararası sağlık standartlarına uyumu sağlamak adına JCI akreditasyonunun Türkiye'de daha geniş kapsamda benimsenmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Kalite, Akreditasyon, JCI, Hastane.

ABSTRACT

This study aims to analyze the current status of hospitals accredited by Joint Commission International (JCI) in Turkey. JCI accreditation is a crucial process for improving healthcare quality management, patient safety, and institutional efficiency. Healthcare institutions seek JCI accreditation to enhance service standards, gain international recognition, and achieve a competitive advantage in medical tourism. The research examines the impact of JCI accreditation on healthcare services, the distribution of JCI-accredited hospitals in Turkey, and the role of this accreditation in the healthcare sector. Data were obtained from official JCI sources and relevant literature, and the analysis revealed significant findings. The results indicate that most JCI-accredited hospitals in Turkey belong to the private sector, while public hospitals have limited participation in this process. Hacettepe University Hospitals are the only public hospital with JCI accreditation, suggesting that more public hospitals should be encouraged to engage in international accreditation processes. Turkey ranks 6th globally in terms of the number of JCI-accredited hospitals, demonstrating its commitment to aligning healthcare services with international standards. Particularly in medical tourism, JCI accreditation is a key factor in attracting foreign patients. However, JCI accreditation should not be seen merely as a certification but as an integral part of continuous quality improvement in healthcare services. To maintain the long-term effectiveness of accreditation, both private and public healthcare institutions should be encouraged to comply with quality standards and sustain their commitment to patient safety and service excellence. This study evaluates the role of JCI accreditation in Turkey's healthcare sector, offering insights into how accreditation processes can be expanded and made more sustainable. In conclusion, to strengthen quality management in healthcare, enhance patient safety, and ensure compliance with international healthcare standards, JCI accreditation must be widely adopted in Turkey.

Keywords: Quality, Accreditation, JCI, Hospital.

GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinde kalite, etkinlik, verimlilik, erişilebilirlik, hasta odaklılık, güvenlik ve eşitlik gibi çok boyutlu bir kavramdır (Donabedian, 1988). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), kaliteli sağlık hizmetini "bireylere ve topluma sunulan sağlık hizmetlerinin istenen sağlık sonuçlarını iyileştirme derecesi" olarak tanımlamaktadır (WHO, 2006). Yüksek kaliteli sağlık hizmeti sunmak için hastaneler ve diğer sağlık kuruluşları, uluslararası kabul görmüş standartlara uymalı ve hizmetlerin hem etkili hem de hasta odaklı olmasını sağlamalıdır. Bu hedefe ulaşmanın en önemli yöntemlerinden biri akreditasyondur. Akreditasyon, bağımsız bir kuruluşun sağlık tesislerinin belirlenen performans ve güvenlik standartlarına uygunluğunu değerlendirdiği sistematik bir süreçtir. Bu süreç, sağlık hizmetlerinde sürekli kalite iyileştirme ve hasta güvenliğini artırma amacı taşır (Shaw, 2000). Akreditasyonun temel amacı, hastanelerde mükemmeliyet kültürünü teşvik etmek, şeffaflığı artırmak ve hesap verebilirliği sağlamaktır. Dünya genelinde birçok akreditasyon kuruluşu bulunmaktadır ve sağlık hizmeti sağlayıcıları, bu süreç sayesinde hizmetlerini uluslararası kabul görmüş en iyi uygulamalarla karşılaştırma şansı elde ederler. Bu kuruluşlar arasında en saygın ve yaygın olarak kabul görenlerden biri Joint Commission International (JCI)'dır. JCI, sağlık kuruluşlarının akredite eden en prestijli organizasyonlardan biridir. JCI akreditasyonu, Türkiye'de giderek daha fazla kabul görmekte olup, hem devlet hem de özel sağlık sektörleri tarafından kalite iyileştirme çabalarının bir parçası olarak benimsenmektedir. Son yıllarda Türkiye, JCI akredite hastane sayısı bakımından dünyada önemli bir konumda yer almış ve sağlık turizmi açısından cazip bir destinasyon haline gelmiştir (Kısa & Kavuncubaşı, 2016). JCI tarafından akredite edilen hastanelerin varlığı, Türkiye'nin sağlık sisteminin uluslararası standartlara uygunluğunu göstermekte ve ülkeyi küresel sağlık sektöründe daha rekabetçi hale getirmektedir. Bu çalışmada, akreditasyon kavramı, JCI ve Türkiye'de JCI tarafından akredite edilen sağlık kurumları ile ilgili olarak teorik bilgiler sunulmaktadır.

AKREDİTASYON KAVRAMI

Akreditasyon, sağlık tesislerinin veya kuruluşlarının bakım kalitesini artırmak için kullanılan bir dış değerlendirme şeklidir. Bu bağlamda, akreditasyon ve dış değerlendirme, önceden tanımlanmış, kanıta dayalı gerekliliklere veya standartlara karşı harici bir değerlendirmeyi ve sağlık tesislerinde veya kuruluşlarında klinik ve kurumsal perspektiflerden kalite düzeylerini değerlendirmek, iyileştirmeler önermek ve raporlamak için standartlaştırılmış nicel ve nitel ölçütlerin kullanılmasını tanımlamak için kullanılan geniş terimlerdir. Bu süreçler dünya çapında farklı çerçeveler, yaklaşımlar, standartlar ve sonuçlar kullanılarak birçok şekilde gerçekleştirilmektedir (WHO Report). Uluslararası Sağlık Hizmetlerinde Kalite Derneği (ISQua) sağlık tesislerinin veya kuruluşlarının akreditasyonunu şu şekilde tanımlamaktadır: Sağlık ve sosyal bakım kuruluşları tarafından, belirlenen standartlara göre performans düzeylerini doğru bir şekilde değerlendirmek ve sağlık veya sosyal bakım sistemini sürekli

olarak iyileştirme yollarını uygulamak için kullanılan bir öz değerlendirme ve dış akran değerlendirmesi süreci (ISQua, 2015).

Başta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde akreditasyon, sağlık sistemlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Asgari standartları sağlamaya yönelik düzenlemelere ve bu düzenlemeler temelinde yürütülen teftişe dayalı ruhsatlandırma kavramı ile karıştırılabilen akreditasyon, gerekliliklerin ötesinde, kurum ve kuruluşlar sürekli kalite optimum düzeyde kaliteli sağlık hizmeti prensibine dayanan bir süreçtir (TÜSKA, 2025a).

Hastaneler için akreditasyonun birçok kritik işlevi bulunmaktadır. Öncelikle, hasta güvenliğini artırır; bu, standart tıbbi protokollere uyum sağlanmasını, tıbbi hataların azaltılmasını ve enfeksiyon kontrol uygulamalarının geliştirilmesini kapsar (Al Tehewy ve ark., 2009). İkinci olarak, kurumsal verimliliği destekler; bu süreç, hastanelerin kaynak yönetimi, personel eğitimi ve teknoloji kullanımı gibi alanlarda en iyi uygulamaları benimsemesini teşvik eder. Üçüncü olarak, kamu güvenini ve uluslararası itibarı artırır; özellikle sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren ülkelerde, JCI akreditasyonu uluslararası hastalar için önemli bir güvence unsuru olarak kabul edilmektedir (Al-Awa ve ark., 2012). Bir akreditasyon sisteminin kalbi de denilebilecek en önemli bileşeni, sağlık organizasyonları için iyi uygulamayı tanımlayan standartlardır. Standartlar;

- Akredite edilecek sağlık tesisleri ile ilgili,
- Personel ve dış denetçi tarafından anlaşılabilir,
- Optimal ve hemen ya da yakın gelecekte ulaşılabilir olmalıdır.
- Akredite olan organizasyonda sürekli iyileştirmeyi teşvik edecek şekilde dizayn edilmelidir.
- Kişilerin yaptıklarına ve aktivitenin nasıl organize edildiğine atıfta bulunur,
- Her bir standart, bir ölçüt ya da ölçülebilir bir unsurla takip edilebilir olmalıdır (Güdük, 2017).

JCI AKREDİTASYONU

JCI (Joint Commission International) akreditasyonu, sağlık kuruluşlarının hizmet kalitesini ve hasta güvenliğini en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen uluslararası bir akreditasyon sistemidir. Joint Commission International (JCI), Amerika Birleşik Devletleri merkezli The Joint Commission'ın (TJC) uluslararası kolu olup, dünya çapında sağlık hizmetleri sunan kuruluşların kalite ve güvenlik standartlarını değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla 1994 yılında kurulmuştur (JCI 2025a).

Sağlık kuruluşları, rekabet avantajı elde etmek ve diğer sağlık kurumları arasında daha fazla tercih edilmek amacıyla uluslararası tanınırlığa sahip JCI akreditasyonuna başvurmaktadır. JCI akreditasyonu sürecinde, kuruluşların öncelikle başvuruda bulunmaları gerekmekte olup, akreditasyonun sürdürülebilirliği için üçüncü yılın sonunda yenilenmesi gerekmektedir. Yenileme süreci, akreditasyonun başlangıç tarihinden itibaren üç yılın tamamlanmasıyla devreye girmektedir. Akreditasyonun devamlılığı için sağlık kuruluşları, güncellenmiş standartlar ve kriterler çerçevesinde yeniden değerlendirmeye tabi tutulur. Akredite olunan süre boyunca habersiz denetimler gerçekleştirilmekte ve düzenli olarak değerlendirme raporları talep edilmektedir. JCI akreditasyonu, belirlenmiş standartlar doğrultusunda hasta güvenliği ve hizmet kalitesini değerlendirirken, aynı zamanda eğitim, danışmanlık hizmetleri ve yayınlar aracılığıyla sağlık kuruluşlarının hizmet kalitesini, iyi uygulamalarını ve performanslarını sürekli olarak geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, JCI akreditasyonu, yalnızca hasta bakım kalitesini değil, aynı zamanda çalışma ortamı koşullarını da iyileştirerek sağlık kuruluşlarının insan kaynakları açısından daha cazip hale gelmesini sağlamaktadır. Böylece, akredite olan sağlık kuruluşları, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hizmet kalitesini kanıtlamış ve tercih edilen kurumlar arasında yer almaktadır (Avcıl ve Özkan, 2019).

Tablo 1'de, JCI tarafından akredite edilen sağlık kuruluşları ve akredite edilen sağlık kuruluşu sayısı yer almaktadır. Bununla birlikte, birden fazla sağlık tesisi bulunan sağlık kuruluşları için kurumsal akreditasyon programı da bulunmaktadır. Kurumsal akreditasyonda, sistem genelinde yönetişim, politikalar, prosedürler ve bunların her bir tesiste uygulanması değerlendirilmektedir (JCI, 2025b).

Tablo 1. JCI Tarafından Akredite Edilen Sağlık Kuruluşları

Sağlık Kuruluşu Türü	**Akredite Edilen Toplam Sağlık Kuruluşu Sayısı**
Hastaneler	656
Ayaktan Bakım Merkezleri	158
Üniversite Hastaneleri	66
Laboratuvar	42
Evde Bakım Merkezleri	26
Uzun Dönem Bakım Merkezleri	20
Birinci Basamak Sağlık Kuruluşları	15
Ambulans Hizmetleri	5
Kurumsal Akreditasyon Programı	10

Kaynak: JCI, 2025c.

JCI tarafından, sağlık kuruluşlarının akreditasyonunun yanı sıra sertifika programları da düzenlenmektedir. Sertifika programları; klinik bakım programları sertifikasyonu, sürdürülebilirlik sertifikasyonu ve telesağlık Sertifikasyonundan oluşmaktadır. Sağlık kuruluşlarının bu sertifikasyonlara sahip olabilmesi için öncelikle JCI tarafından akredite

edilmiş olmaları gerekmektedir (JCI, 2025d). Türkiye'de, JCI tarafından sertifikalandırılmış sağlık kuruluşu bulunmamaktadır.

TÜRKİYE'DE JCI TARAFINDAN AKREDİTE EDİLEN HASTANELER

Türkiye'deki sağlık kuruluşlarını en çok akredite eden uluslararası kuruluşların başında JCI gelmektedir. Türkiye'de JCI tarafından akredite edilen hastanelere ilişkin bulgular Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre, Türkiye'de toplam 40 sağlık kuruluşu JCI tarafından akredite edilmiştir. Bu kuruluşların 32'si özel hastane, 4'ü üniversite hastanesi, 3'ü ayaktan bakım merkezi ve 1'i de laboratuvardır. Bu kuruluşların 38'i özel sektöre ait iken 2'si kamuya ait sağlık kuruluşlarıdır. Bunlar, JCI tarafından akredite edilen tek kamu hastanesi olan Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri ile Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Merkezi Araştırma Laboratuvarı'dır (JCI, 2025e).

Tablo 2. Türkiye'de JCI Tarafından Akredite Edilen Sağlık Kuruluşları

Hastaneler (36)			**Ayaktan Tedavi Merkezleri (3)**	**Laboratuvarlar (1)**
Üniversite Hastaneleri (4)	**Özel Hastaneler (32)**			
Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi Atakent Hastanesi	Acıbadem Adana Hastanesi	İEÜ Medical Point Hastanesi	Sonomed Tıbbi Görüntüleme ve Sağlık Hizmetleri	Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Merkezi Araştırma Laboratuvarı
Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri	Acıbadem Altunizade Hastanesi	İSTÜN Şişli Kolan International Hospital	Yeditepe Üniversitesi Diş Hastanesi	
İstanbul Aydın Üniversitesi VM Medical Park Florya Hastanesi	Acıbadem İzmir Kent Hastanesi	Liv Hospital Ulus	Dünya Göz Hastanesi	
Bağcılar Medipol Mega Üniversite Hastanesi	Acıbadem Maslak Hastanesi	Liv Hospital Vadistanbul		
	Algomed Hastanesi	Lokman Hekim İstanbul Hastanesi		
	Amerikan Hastanesi	Medipol Bahçelievler Hastanesi		
	Anadolu Sağlık Merkezi Hastanesi	Medistate Kavacık Hastanesi		
	Ankara Güven Hastanesi	Medstar Antalya Hastanesi		

Medical Park Bahçelievler Hastanesi	Memorial Ankara Hastanesi
Medical Park Göztepe Hastanesi	Memorial Bahçelievler Hastanesi
BHT Clinic İstanbul Tema Hastanesi	Memorial Şişli Hastanesi
Egepol International Hastanesi	NPİSTANBUL Beyin Hastanesi
Özel Koru Ankara Hastanesi	Özel Hayat Hastanesi Bursa
Hisar Hospital Intercontinental	Özel Medline Adana Hastanesi
İstanbul Florence Nightingale Hastanesi	Özel Pendik Bölge Hastanesi
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Gaziosmanpaşa Hastanesi	VM Medical Park Pendik Hastanesi

Kaynak: (JCI, 2025e).

Tablo 3'te, ülkelerin JCI tarafından akredite edilen sağlık kuruluşları sıralaması yer almaktadır. Dünya geneline baktığımızda; Türkiye, 72 ülke arasında en çok JCI akreditasyonuna sahip sağlık kuruluşu bulunan 6. ülke konumundadır. Birleşik Arap Emirlikleri 218 sağlık kuruluşu ile birinci sırada yer almıştır. Sadece hastane akreditasyonu sıralamasına baktığımızda, 36 hastane ile Türkiye'nin yine 6. sırada yer aldığı görülmektedir (JCI, 2025f).

Tablo 3. JCI Tarafından Akredite Edilen Sağlık Kuruluşları Sayısına Göre Ülke Sıralamaları (İlk 10 ülke)

Sıra	**Ülke**	**Toplam Akredite Kuruluş Sayısı***
1.	Birleşik Arap Emirlikleri	218 (111)
2.	Suudi Arabistan	109 (78)
3.	Brezilya	75 (58)
4.	Tayland	63 (51)
5.	Hindistan	61 (53)
6.	**Türkiye**	**40 (36)**
7.	İspanya	36 (27)
8.	İrlanda	34 (17)
9.	İtalya	28 (21)
10.	Endonezya	26 (25)

*Parantez içindeki sayılar, sadece akredite edilmiş olan hastaneleri göstermektedir.

Kaynak: (JCI, 2025f).

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de Joint Commission International (JCI) tarafından akredite edilen hastanelerin mevcut durumunu analiz etmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin sağlık hizmetleri alanında uluslararası kalite standartlarına uyum sağlamak için önemli adımlar attığını ve JCI akreditasyonunun sağlık sektörü için büyük bir prestij unsuru olduğunu göstermektedir. Türkiye'de JCI akredite hastane sayısının büyük ölçüde özel sektör hastanelerinden oluştuğu, kamu hastanelerinin ise bu süreçte oldukça sınırlı yer aldığı tespit edilmiştir. Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri, Türkiye'de JCI akreditasyonu almış tek kamu hastanesi olup, diğer kamu hastanelerinin de uluslararası akreditasyon süreçlerine teşvik edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu durum, sağlık sisteminde kamu-özel dengesinin değerlendirilmesi ve kamu hastanelerinde kalite iyileştirme süreçlerinin uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. JCI akreditasyonu, hasta güvenliği, sağlık hizmeti kalitesi, kurumsal verimlilik ve sağlık turizmi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Özellikle uluslararası hastaların sağlık hizmeti tercihlerini belirlemede, JCI akreditasyonunun önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Türkiye, dünya genelinde en fazla JCI akredite hastaneye sahip 6. ülke konumundadır ve bu durum ülkenin sağlık turizminde rekabet avantajı sağlamasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, bu başarının sürdürülebilir olması için akreditasyon sürecinin yalnızca belge almakla sınırlı kalmayıp, sağlık kuruluşlarında sürekli kalite iyileştirme süreçlerine entegre edilmesi gerekmektedir.

JCI, sağlık kuruluşlarını akredite eden en prestijli akreditasyon kuruluşlarından biridir. Ancak akreditasyon süreci gönüllü bir süreç olduğu için tüm ülkeler tarafından tercih edilmemektedir. Örneğin sağlık hizmetleri konusunda gelişmiş olan ülkelerde (Almanya, İngiltere gibi) JCI tarafından akredite edilen sağlık kuruluşu bulunmamaktadır. Bu durum, bu ülkelerde bulunan sağlık kuruluşlarının kaliteli bir hizmet vermediğin göstermez. Bu ülkelerdeki sağlık kuruluşları, kendi ülkelerinde geliştirilmiş olan akreditasyon kurumları ya da diğer uluslararası sağlık kuruluşları tarafından akredite edilmektedir. Zira Türkiye'de de Sağlıkta Akreditasyon Standart (SAS) setleri, Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanmakta, ulusal ve uluslararası akreditasyon için gönüllü olan kuruluşların SAS esas alınarak denetlenmesi ve belgelendirilmesi faaliyetleri ise Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) bünyesinde kurulmuş olan Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü (TÜSKA) tarafından gerçekleştirilmektedir (TÜSKA, 2025b) Ayrıca, Türkiye'de, JCI dışında, uluslararası akreditasyon kuruluşları tarafından akredite edilen hastaneler de bulunmaktadır (Örneğin; Türkiye'de 20 kuruluşu akredite eden Almanya merkezli TEMOS, 12 kuruluşu akredite eden American Accreditation Commmission International (AACI) gibi). (TEMOS, 2025; AACI, 2025). Ancak bu kuruluşlar JCI kadar sıklıkla tercih edilmemektedir. JCI,

Türkiye'de en çok hastane akreditasyonu sağlayan uluslararası akreditasyon kuruluşu konumundadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de JCI akreditasyonu alan sağlık kuruluşlarının yaygınlaşması, ülkenin sağlık hizmetleri kalitesinin uluslararası alanda kabul gördüğünü göstermektedir. Ancak, akreditasyon sürecinin yalnızca belge almaktan ibaret olmaması, kalite standartlarının uzun vadede sürdürülebilir şekilde uygulanması ve özellikle kamu hastanelerinin bu sürece daha aktif şekilde dahil edilmesi önem arz etmektedir. Sağlık sektöründe kaliteyi sürekli artırmak, hasta güvenliğini güçlendirmek ve rekabet gücünü artırmak adına, JCI akreditasyonu ile ulusal akreditasyon sistemlerinin birlikte çalışması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Al Tehewy, M., Salem, B., Habil, I., El Okda, S. 2009. Evaluation of accreditation program in non-governmental organizations' health units in Egypt: Short-term outcomes. International Journal for Quality in Health Care, 21(3): 183-189.

Al-Awa, B., De Wever, A., Melot, C., Devreux, I. 2012. An overview of patient safety and accreditation: A literature review study. Research and Development in Medical Education, 1(2): 73-80.

Avcıl, S., Özkan, T. 2019. İstanbul'daki JCI Akreditasyonuna Sahip Özel Hastanelerin Hizmet Kalitesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 18(36): 309-318.

Donabedian, A. 1988. The quality of care: How can it be assessed? JAMA, 260(12): 1743-1748.

Güdük, 2017. Sağlık Hizmetleri Akreditasyonu ve Türkiye'de Gelişimi. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7(2): 102-107.

AACI, (2025). Accredited / Certified Organizations. https://aacihealthcare.com/accredited-certified-organizations/ Erişim Tarihi: 06.02.2025.

TÜSKA (2025a). Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü, Akreditasyon Nedir? https://tuska.tuseb.gov.tr/akreditasyon/akreditasyon-nedir Erişim Tarihi: 05.02.2025

TÜSKA (2025b). Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü https://tuska.tuseb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 06.02.2025

JCI (2025a). Joint Commission International. Erişim Adresi: https://www.jointcommissioninternational.org/ Erişim Tarihi: 20.02.2025

JCI (2025b). Joint Commission International, International Accreditation Matters. Erişim Adresi https://www.jointcommissioninternational.org/what-we-offer/accreditation/ Erişim Tarihi: 20.02.2025

JCI (2025c). JCI-Accredited Organizations. Erişim Adresi: https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending Erişim Tarihi: 05.02.2025

JCI (2025d). JCI Certification. Erişim Adresi: https://www.jointcommissioninternational.org/what-we-offer/certification/ Erişim Tarihi: 05.02.2025

JCI (2025e). JCI-Accredited Organizations-Turkey. Erişim Adresi: https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending&f:@aocountry=[Turkey] Erişim Tarihi: 05.02.2025

JCI (2025f). JCI-Accredited Organizations. Erişim Adresi: https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending Erişim Tarihi: 05.02.2025

TEMOS (2025). Erişim Adresi: https://www.temos-worldwide.com/ Erişim Tarihi: 06.02.2025

International Society for Quality in Health Care (ISQua). 2015. Guidance on Designing Healthcare External Evaluation Programmes including Accreditation. Dublin: The International Society for Quality in Health Care Publishing.

Kısa, A., Kavuncubaşı, S. 2016. JCI accreditation in Turkish hospitals: The effects on health service quality. Turkish Journal of Healthcare Management, 20(3): 210-225.

Shaw, C. D. 2000. External quality mechanisms for health care: Summary of the ExPeRT project on visitation, accreditation, and ISO certification in European Union countries. International Journal for Quality in Health Care, 12(3): 169-175.

World Health Organization. (2022). Health care accreditation and quality of care: exploring the role of accreditation and external evaluation of health care facilities and organizations. Geneva: World Health Organization.

World Health Organization. 2006. Quality of care: A process for making strategic choices in health systems. WHO Report. Geneva: WHO Press.

KONFIGÜRASYON YÖNETİMİNİN EVRİMİ: HAVACILIK SEKTÖRÜNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE CM2 METODOLOJİSİ

THE EVOLUTION OF CONFIGURATION MANAGEMENT: DIGITAL TRANSFORMATION AND CM2 METHODOLOGY IN THE AEROSPACE INDUSTRY

Zeynep Gülnar KÖKLÜ
Configuration Principal Engineer, Department of Configuration Management of Turkish Aerospace
ORCID NO: 0009-0003-4767-271X

ÖZET

Konfigürasyon Yönetimi, bir ürünün veya sistemin yaşam döngüsü boyunca fonksiyonel ve fiziksel özelliklerinin tanımlanması, belgelenmesi, izlenmesi ve kontrol edilmesini içeren sistematik bir mühendislik disiplinidir. Özellikle havacılık ve savunma sanayisinde kritik bir rol oynayan bu disiplin, ürün güvenilirliğini artırmak, değişiklik yönetimini etkin hale getirmek ve operasyonel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla gelişmiştir. Tarihsel süreçte, 1960'lı yıllardan itibaren askeri standartlarla kurumsallaşan Konfigürasyon Yönetimi, günümüzde dijital dönüşüm ile yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin sağladığı yenilikçi yaklaşımlar ve yeni nesil CM2 metodolojisi, konfigürasyon yönetimi süreçlerine daha bütüncül ve dinamik bir yapı kazandırmıştır. Bu çalışmada, konfigürasyon yönetiminin tarihsel gelişimi, havacılık sektöründeki önemi ve dijitalleşme süreci kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, modern konfigürasyon yönetimi uygulamalarının etkinliğini artırmak amacıyla geliştirilen metodolojiler ve dijital sistemlerin entegrasyonu üzerine bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Konfigürasyon Yönetimi, Değişiklik Yönetimi, Dijital Dönüşüm, CM2 Metodolojisi, Havacılık.

ABSTRACT

Configuration Management is a systematic engineering discipline that encompasses the identification, documentation, tracking, and control of the functional and physical characteristics of a product or system throughout its lifecycle. Playing a pivotal role particularly in the aerospace and defense industries, this discipline has evolved to enhance product reliability, facilitate effective change management, and ensure operational sustainability. Institutionalized through military standards since the 1960s, Configuration Management has undergone a significant transformation with the advent of digitalization. In this context, innovative approaches enabled by digital transformation and the next-generation CM2 methodology have restructured Configuration Management processes into a more holistic and

dynamic framework. This study provides a comprehensive analysis of the historical evolution of Configuration Management, its significance in the aerospace sector, and its transition into the digital era. Furthermore, an assessment is presented regarding the integration of digital systems and the methodologies developed to enhance the efficiency of modern Configuration Management practices.

Keywords: Configuration Management, Change Management, Digital Transformation, CM2 Methodology, Aerospace.

GİRİŞ

Konfigürasyon Yönetimi ilk olarak 1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından, donanım malzemelerinin teknik yönetimi için bir disiplin olarak geliştirilmiştir. Çünkü aynı ürünü üretememe, hatalar ve kazalarla geçen yıllarda 1960'ların sonlarında Savunma Bakanlığı tarafından 480 serisi MIL-STD lar ile kendi teknik disiplini haline gelmiştir ve 1992'de MIL-STD-973 standardında birleştirilmiştir. Sonrasında 2001'de MIL-HDBK-61 ve 2011'de bugün de kullandığımız SAE-EIA-649 Standardları yayınlanmıştır.

Geçmişte ve günümüzde yaşanan kazalar ve karmaşalar ve günümüzün hızla değişen dünyasında ürün fazlalıkları ve çeşitlilikleriyle ürünleri yönetememe problemlerinin yaşanması neticesinde şirketlerde Konfigürasyon Yönetimi'nin önemi ve gerekliliği tüm dünyada anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu yöntemin gelişen/dijitalleşen dünyaya uyarlanarak kullanılması büyük bir hızla yaygınlaşmaktadır. Hatta hem ülkemizde hem de dünya üzerinde tüm şirketlerin uygulama yöntemleri ortak metodolojiler belirlemek ve geliştirmek amacıyla toplantılar ve konferanslarla yayımlanmaktadır.

YÖNTEM

Konfigürasyon Yönetimi 5 ana yöntem ile yürütülmektedir;

1-Planlama ve Yönetim; İlk olarak planlamanın yapıldığı ve konfigürasyonun nasıl yönetileceğinin anlatıldığı kısımdır. Konfigürasyon Yönetimi süreçlerinin oluşturulması, Konfigürasyon Yönetim Planı'nın hazırlanması ve dokümante edilmesi, Konfigürasyon yönetimi kaynaklarının ve sorumluluklarının belirlenmesi, prosedürlerin ve talimatların tanımlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi, Ürün konfigürasyon bilgisinin kontrol ve izlenebilirliğinin sağlanması,Süreçlerle ilgili eğitimlerin verilmesi,Projeler özelinde Konfigürasyon Yönetim faaliyetlerinin yürütülmesi ve alt yüklenicilerin konfigürasyon yönetim faaliyetlerini denetlenmesi.

2-Tanımlama ve Kimliklendirme; ürün yaşam döngüsü boyunca ürün konfigürasyonunun tanımlanmasının, doğrulanmasının; ürün ve ürün konfigürasyon bilgisinin sınıflandırılmasının değişikliklerin yönetilmesinin ve takip edilebilirliğin sağlanmasının temelini oluşturur.

Konfigürasyon tanımlama kapsamında Konfigürasyon Kaleminin seçilmesi ve bu kalemin işlevsel, fiziksel özelliklerinin tanımlanması, belgelendirilmesi faaliyetleri yapılır. Ürün Konfigürasyon bilgilerinin tanımlanması, Ürün Ağacının kurulması, Konfigürasyon kaleminin seçimi, Konfigürasyon başlangıç çizgilerinin belirlenmesi ve arayüz yönetimlerini kapsar.

3-Değişiklik Yönetimi; Tüm değişiklik isteklerinin ve önerilerinin değerlendirilmesini, kabul veya reddini ve buna bağlı olan dokümantasyondaki idamesini kapsar.

4-Durum Muhasebesi; ürün yaşam döngüsü süresince ürün ve ürüne bağlı olan konfigürasyon bilgisinin izlenebilirliğini sağlayan bir fonksiyondur. Fonksiyonun temel amacı; söz konusu ürünün yaşam döngüsü boyunca konfigürasyon bilgisinin kayıt altına alınarak şimdiki ve de geriye dönük olan konfigürasyon bilgisinin gerektiğinde tam olarak ortaya çıkarılabilmesine olanak sağlamaktır.

5-Değerlendirme ve Denetim; Ürün dokümantasyonunun ortaya çıkan ürün ile uyumunu ve gerçekleştirilen tasarımın ürün tanımlama bilgisinde yer alan performans ve fonksiyonel gereksinimleri karşılamasını sağlar, bununla ilgili denetlemeleri kapsar.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

1960 yılında Kennedy Yönetimi Apollo Projesi ile insanlı bir ay projesi başlattı. NASA'nın insanlı ay inişini gerçekleştirmek için başlattığı bu büyük ölçekli proje, Konfigürasyon Yönetimi disiplininin gelişiminde ve yaygınlaşmasında kritik bir rol oynamıştır.

Apollo 1 kazası, Konfigürasyon Yönetiminin önemini vurgulayan bir örnek teşkil eder, çünkü birçok hata, yeterli değişiklik yönetimi denetim ve izleme mekanizmaları olmadan ilerleyen tasarım ve üretim süreçlerinin sonucudur.

Üç astronotun ölümüyle sonuçlanan kaza 1967 yılında fırlatma testlerinde meydana gelmiştir. Kazanın kök neden analizi yapıldığında; fırlatma ekibi, yüklenici firmalar ve diğer paydaşların birbirlerinden habersiz şekilde komponent üzerinde değişiklik yaptıkları anlaşılmıştır. Yani kazaların gerçekleşme nedeni belgelenmemiş değişikliklerdir.

55 Years Ago: The Apollo 1 Fi...
NASA

History of the Apollo 1 Tragedy
ThoughtCo

Bir diğer araştırma sonucu; A380 uçağının ilk üretiminde meydana gelen ve 2 yıl süreyle gecikmelere neden olarak CEO istifalarına ve şirketin 4,8 Milyar Euro zararına neden olan sorunlar Konfigürasyon Yönetiminin önemine büyük dikkat çekmiştir.

A380 dünyanın en büyük yolcu uçağı ve tasarımdan üretime tüm dünyadan farklı firmalarla çalışarak bir bütün yaratıyor ki bu da ciddi bir sistem mühendisliği. 2005-2006 yıllarında bir sorun yaşıyorlar, 530 km kablolama yapıyorlar ve harnessda kayboluyorlar.

98.000 kablo ve 40.000 konnektörün bir yandan tasarımı yapılırken

bir yandan da üretiminin devam etmesi ve sistem ve ekipman sayısının fazlalığı

SONUÇ

Harness demetinin izlediği fiziksel rota ve elektrik kablolarının markalandırılmasında kullanılan 3D Digital Mock-Up' ın Section 13-18 arası tutarlı/güvenli olmadığı görülmüştür. Neticede anlaşılmıştır ki kablolamaya ait konfigürasyon karıştırılmış, Fransa ve Almanyadaki mühendisler yapılan değişiklikler hakkında birbirlerinden bilgi sahibi değiller. Bu nedenle bu bölümler (section-lar) montaj için Tolouse'a geldiğinde montajı yapılamıyordu.

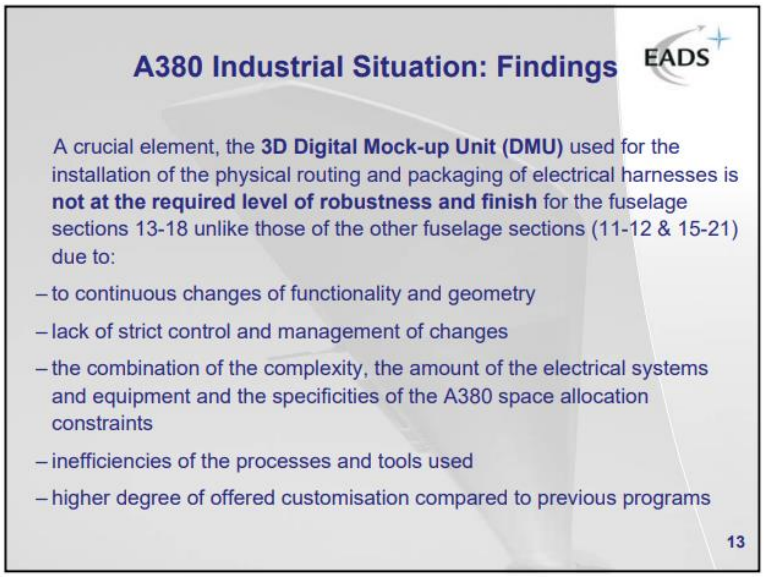

Sorunların tespiti için kök-neden analizi yapılmış ve tespit şu şekilde ortaya çıkmıştır;

- Fonksiyon özelliklerinin ve geometrilerinin sürekli olarak değişikliğe uğraması,
- Değişikliklerin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi ve yönetilmesinin eksikliği,
- A380 alan tahsis kısıtlamalarının karmaşıklığı, elektrik sistemleri ve ekipmanlarının miktarı ve özgüllüklerinin birleşimi,
- Kullanılan süreçlerin ve araçların verimsizliği,
- Önceki programlara kıyasla sunulan özelleştirme derecesi daha yüksek olmasıdır.

Kasım 2023 tarihinde gelişen ve değişen dünya ile birlikte SAE International,Konfigürasyon Yönetiminin dijitalleşme yönündeki ilerleyişini görerek; günümüzün dijital odaklı ortamında, Konfigürasyon Yönetimi'nin bugün yaşadığımız dünyadaki yeni ve ortaya çıkan geliştirme metodolojilerine nasıl uyduğunu ve önümüzdeki yıllarda nerede olmasını beklediğimizi tanımlamak gerekli hale geliyor başlığıyla, SAE8579 "The Evolution of Configuration Management (CM) Into an Accelerating Digital World" yayınlamıştır.

Bu yayında Konfigürasyon Yönetiminin yeni girişimlere nasıl uyduğuna dair örnekler vermektedir. Her iki şekilde de fikir, Konfigürasyon Yönetiminin hayati bir rol oynadığını ve yeni girişimin başarısına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ürün(ler) tipik bir ürün geliştirme hattı boyunca ürün temel çizgisi aracılığıyla yeterli şekilde tanımlandıkları ve kontrol edildikleri için iyileştirilmiştir.

Şekil 2 Konfigürasyon Yönetiminin DevOps kapsamına nasıl uyduğuna dair örneği, şekil 3 ise Konfigürasyon Yönetiminin Çevik bir ortama nasıl uyduğuna dair örneği göstermektedir.

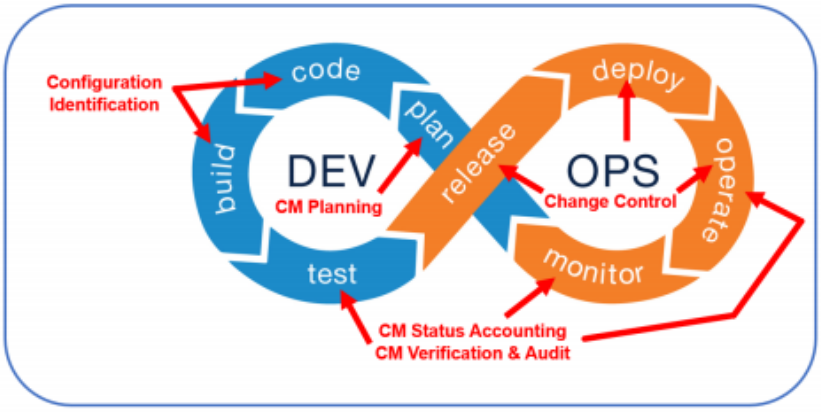

Figure 2 - Example of how CM fits in a DevOps context

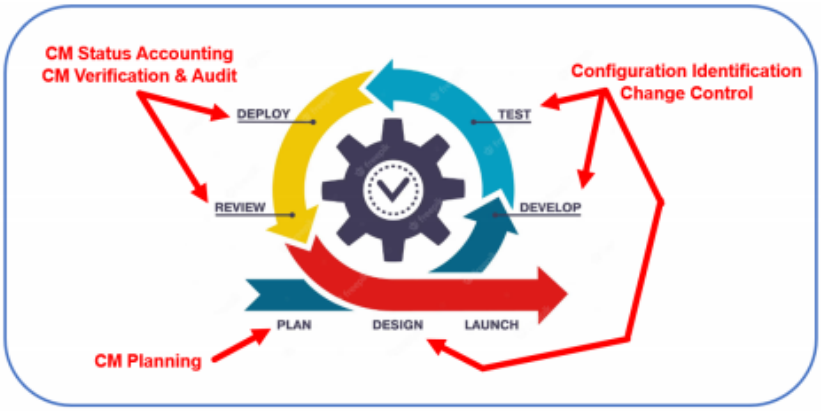

Figure 3 - Example of how CM fits into an Agile environment

IPX Firması Purdue Üniversitesi ortağıyla CM2 adı verilen ve 24 Modülden oluşan yeni nesil bir Konfigürasyon Yönetimi Modeli ortaya çıkartmıştır.

CM2, Geleneksel Konfigürasyon Yönetiminden farklı olarak, Konfigürasyon Yönetimi kavramını işletmelerin tüm ürün yönetim faaliyetlerini tek bir şemsiye altında birleştirecek şekilde genişletip yeniden kurgulamıştır ve CM2 Metodolojisi Konfigürasyon Yöenetiminin sadece ürün değil şirketin her alanında ve tüm varlıklarına uygulanması gerektiğini anlatmıştır

Dijitalleşen ve hızla değişen dünyada büyük bir bilgi ve yöntem karmaşası yaşanmaktadır. Bu nedenle rekabetin giderek arttığı günümüzde, kazanan bir firma olmanın yolu başarılı ürünler ortaya koymak ve başarılı hizmetler sağlamaktan geçmektedir. Başarılı ürün ve hizmet yaratmak ise günden güne daha zorlayıcı bir hâl almaktadır. Bu zorluklar her sektör için değişmekle birlikte, müşteri memnuniyeti, artan ürün karmaşıklığı, bütçe baskısı, inovasyon ve dijitalleşme gibi konular, başarılı ürün ve hizmet yaratma yolunda zorlayıcı engeller olarak şirketlerin karşısına çıkmaktadır.

Martin Duljart da bir yazısında agile yönetim ile Konfigürasyon Yönetimi arasındaki ilişkiyi anlatırken öğrenilen dersler kısmında belirtmiştir ki; Bizler gibi hızlı hareket eden bir ortamda, Konfigürasyon Yönetimi, genellikle paylaşılan hizmet olarak görülse de her şeyi birbirine bağlı

tutan tutkal gibi bir şeydir ve doğru ürünü doğru zamanda teslim etmemizi sağlar. Onsuz, çevik yöntemlerle bile, işlerhızla yoldan çıkabilir.

KAYNAKLAR

Jon Levenson, 14 Jan 2019, The Life and Times of Configuration Management a brief history, https://www.automox.com/blog/the-life-and-times-of-configuration-management-a-brief-history

Nick Greene, 20 Nov 2018, The Apollo 1 Fire https://www.thoughtco.com/the-apollo-1-fire-3071067

John Uri, Nasa, 27 Jan 2022 https://www.nasa.gov/history/55-years-ago-tragedy-on-the-launch-pad/

Nasa, (Apollo 1 Accident Report-NASA) https://www.nasa.gov/mission/apollo-1/

Andrew Chaikin, 31 Jul 2012, NASA, Management Lessons of The Moon Program (Andrew Chaikin)https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=RaskWhy5pYE

History: The Delays That Made The Airbus A380 Late To Market, Source: Simple Flying https://search.app/tYhMNZqzerzKUsHV8

Airbus A380 Production and Delivery Delays on Scribd https://www.scribd.com/doc/82059641/Airbus-A380-Production-and-Delivery-Delays

As presented by Mario Heinen, A380/Senior Vice-President at Global Investor Forum, 19-20,Oct.2006 http://web.archive.org/web/20061103062416/http://www.eads.com/xml/content/OF00000000400004/0/74/41485740.pdf

SAE8579 "The Evolution of Configuration Management (CM) Into an Accelerating Digital World" 200331153604_KonfigurasyonYonetimiTanimi,TarihcesiveCM2.pdf (sempro.com.tr)

Semiha Yaşar, Ezgi Kalaycıoğlu, TMMOB Mayıs 2019 sayı:29 https://www.mmo.org.tr/mayis-2019-sayi29/makale/urun-yonetimi-cm2-ile-surec-mukemmelligine-ulasmak

Martin Dullaart,24 Sep 2024**,** The Future of CM, Martjin Dullaart, September 24,2024 "A day in the life of a Configuration and Technical Change Manager in an Agile Organization" https://www.linkedin.com/pulse/day-life-configuration-technical-change-manager-agile-dullaart-csgke?utm_source=rss&utm_campaign=articles_sitemaps&utm_medium=google_news

TRALLEIS'TEN BİR GRUP TRAPEZOPHOROI

A GROUP OF TRAPEZOPHOROI FROM TRALLEIS

Murat ÇEKİLMEZ
Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology
ORCID ID: 0000-0002-5922-2973.

Umut KAPUCİ
Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Asst. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Archaeology
ORCID ID: 0000-0001-8550-6091.

ÖZET

Bu bildiride, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde Karia Bölgesi'nin önemli heykeltıraşlık merkezlerinden olan Tralleis antik kentinde bulunan mermer masa ayakları değerlendirilmiştir. 2007 yılı kazı çalışmalarında gymnasium ve çevresinden bulunan ve Aydın Arkeoloji Müzesi ile Tralleis Antik Kenti Kazı Deposu'nda korunan sekiz figüratif bezemeli mermer masa ayağı parçası ele alınmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde İS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen buluntu repertuvarında; baş, boyun ve pençe bölümlerinden oluşan parçalarla aslan figürleri yedi yontu ile temsil edilmekte ve dolayısıyla sayısal olarak öne çıkan zoomorfik grubu oluşturmaktadır. Bu grup dışında bir yontuda ise Eros figürü yer almaktadır. Söz konusu mobilya parçaları üzerinde betimlenen figürler kontekst bağlamında tipolojik ve ikonografik açıdan değerlendirilirken, taşıdıkları tabla ve dolayısıyla ait oldukları masa formuna ilişkin çıkarımlar yapılmaktadır. Bu bağlamda Tralleis antik kenti içerisinde konumu ve boyutlarıyla anıtsal bir İmparatorluk yapısı olarak değerlendirilen Hamam-Gymnasium kompleksinde bulunan aslan figürlü mermer ayakların mensa tripes tipinde masalara ait olduğu anlaşılmaktadır. Eros figürlü örnek ise arkasında yer alan sütun biçimindeki destekle monopodial masa ayakları tipolojisinde değerlendirilmektedir. Sonuç olarak bu çalışma ile figürlü masa ayaklarının ait olduğu söz konusu iki farklı masa formunun belirlenmesinin yanı sıra Tralleis antik kentinde yer alan Hamam-Gymnasium kompleksinin Antoninler Dönemi mermer mobilya dekorasyonu ve dolayısıyla masa tipolojisi bağlamında anılan dönemin beğeni ve üslubunu yansıtan dönem modasına dair ulaşılan sonuç ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karia, Tralleis, Roma İmparatorluk Dönemi, Trapezophoroi.

ABSTRACT

In this paper, marble table legs found in the ancient city of Tralleis, one of the important sculpture centres of the Caria Region during the Hellenistic and Roman Imperial periods, are evaluated. Eight figuratively decorated marble table leg fragments found in the gymnasium and its surroundings during excavations in 2007 and preserved in the Aydın Archaeology Museum and the Excavation Depository of the Ancient City of Tralleis are discussed. Among the findings dating to the second half of the 2nd century AD within the Roman Imperial period, lion figures with fragments of head, neck, and paw parts are represented by seven sculptures and thus constitute the most numerically prominent zoomorphic group. Apart from this group, one carving depicts the figure of Eros. The figures depicted on these pieces of furniture are evaluated typologically and iconographically in terms of their context, and inferences are made regarding the slab they carried and therefore the table form to which they belonged. It is understood that the marble legs with lion figures found in the Bath-Gymnasium complex, which is considered as a monumental Roman Imperial period structure based on its location and dimensions in the ancient city of Tralleis, belonged to tables of the mensa tripes type. The sample with the figure of Eros is evaluated in the context of the typology of monopodial table legs with the support in the form of a column behind it. In addition to identifying the two different table forms to which the figuratively decorated table legs belong, this study presents results and suggestions regarding the marble furniture decoration of the Bath-Gymnasium complex in the ancient city of Tralleis during the Antonine period and thus the fashion of the period, reflecting the taste and style of the period in the context of table typology.

Keywords: Caria, Tralleis, Roman Imperial Period, Trapezophoroi.

KANATLI HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTI (TMS) 41 GÖRE İNCELENMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

REVIEW AND ACCOUNTING OF POULTRY BREEDING ACCORDING TO TURKISH ACCOUNTING STANDARD (TMS) 41

Bekir KORKMAZ
Asst. Prof. Dr., Karabük University, Voc. School of Health Services
ORCID NO:0000-0001-9510-8636

ÖZET

Bu çalışmanın amacı TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardına göre damızlık tavuk yetiştiren ve yumurta üretimi yapan bir işletmede gerçekleştirilen faaliyetlerin Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun (KGK) Finansal Raporlama Standartları ile uyumlu Taslak Hesap Planındaki Hesaplar kullanılarak gerçekleştirmek ve ulaşılan sonuçlar perspektifinde çeşitli önerilerde bulunmaktır. Bu kapsamda İlkönce TMS 41 Tarımsal Faaliyet Standardı kapsamında tarımsal faaliyetin önemi, tarımsal faaliyetlerin ölçülmesi, devlet teşvikleri, damızlık ve yumurta tavukçuluğunun yetiştirilmesi hakkındaki esaslar açıklanmıştır. Tarım faaliyetleri ile uğraşan işletmelerinin canlı varlık ve tarımsal ürünlerinin üretim ve satışı faaliyetlerini doğru bir şekilde ölçmesi ve muhasebeleştirmesi gerekmektedir. Bu açıdan canlı varlıklardan elde edilen tarımsal ürün ile canlı varlıkların doğması, büyümesi, yaşlanması ve ölmesi gibi biyolojik dönüşümlere ilişkin değer tespitlerinin yapılması, tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması önem arz etmektedir. TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardı tarımsal üretim yapan işletme faaliyetlerinin ve ürünlerin ölçümü ve muhasebeleştirilmesi konusunda rehber niteliğindedir. Tarımsal faaliyet alanında uygulanan muhasebe politikalarına yönelik standartlar ile finansal tablo kullanıcılarına eksiksiz, doğru ve güvenilir bilgilerin sunulması amaçlanmaktadır. Damızlık tavuk yetiştiren ve yumurta üretimi yapan bir işletmedeki muhasebe işlemleri (KGK) ile uyumlu Taslak Hesap Planındaki Hesaplar kullanılarak gerçekleştirilmiştir ve uygulamalı örneklerle yumurta tavuğu yetiştirme süreci açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Faaliyet, TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı, Canlı Varlıklar, Etlik Piliç İşletmeleri

ABSTRACT

The aim of this study is to realize the activities carried out in an enterprise that raises breeding chickens and produces eggs according to the TAS-41 Agricultural Activities Standard by using the Accounts in the Draft Account Plan in accordance with the Financial Reporting Standards

of the Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (POA) and to make various suggestions in terms of the results achieved. In this context, the principles on the importance of agricultural activity, measurement of agricultural activities, government incentives, breeding and egg poultry breeding within the scope of TAS 41 Agricultural Activity Standard have been explained first. Enterprises engaged in agricultural activities are required to accurately measure and account for the production and sale of living assets and agricultural products. From this point of view, it is important to make value determinations related to agricultural products obtained from living beings and biological transformations such as the birth, growth, aging and death of living beings, accounting and reporting of agricultural activities. TAS-41 Agricultural Activities Standard is a guide for the measurement and accounting of agricultural production operations and products. It is aimed to provide complete, accurate and reliable information to the users of the financial statements with the standards for accounting policies applied in the field of agricultural activity. Accounting operations in an enterprise that raises breeding chickens and produces eggs were carried out using the Accounts in the Draft Account Plan compatible with UPS, and the process of raising egg chickens was explained with practical examples..

Key Words: Agricultural Activity, TMS 41 Agricultural Activities Standard, Living Assets, Broiler Enterprises

GİRİŞ

Tarım sektörü, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için temel besin gruplarının üretimini sağlamaktadır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler tarım sektöründe önemli bir dönüşüm sağlayarak, modern ve büyük üretim yapan işletmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm, tarım sektörünün muhasebeleştirilmesini artırmış ve tarım muhasebesinin gelişimi hızlanmıştır.

İnsanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyulan gerekli besin maddelerinin üretimi amacıyla yapılan bütün işlemler, tarımsal faaliyet olarak ifade edilir ve canlı hayvanların doğumundan hasat aşamasına kadar olan tüm süreci kapsar. Özellikle canlı varlıkların değerlerinde zaman içinde oluşan değişimler ile büyüme, bozulma, çürüme ve ölme gibi niteliksel ve niceliksel değişim görülebilmektedir (Özulucan ve Deran, 2008). Bu nedenle, bu varlıkların elde edilmesi sırasında katlanılan bütün maliyetler ile cari değerleri arasında farklar oluşabilmektedir. Bazı durumlarda tarihi maliyet yönteminin yetersiz kalması nedeniyle, canlı varlıkların gerçeğe uygun değer yöntemiyle değerlemesi yapılarak finansal raporların daha güvenilir hale getirilmesi sağlanmaktadır.

Tarımsal faaliyet alanında uygulanan muhasebe politikalarına yönelik standartlar ile finansal tablo kullanıcılarına eksiksiz, doğru ve güvenilir bilgilerin sunulması amaçlanmaktadır. TMS-

41 Tarımsal Faaliyetler Standardı; işletme faaliyetlerinin ve ürünlerin ölçümü ve muhasebeleştirilmesi konusunda rehber niteliğindedir. Bu çalışmada etlik piliç üretimi yapan bir tavuk işletmesine yönelik uygulama örneği verilmiştir. Bu çalışmanın amacı TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardına göre damızlık tavuk yetiştiren ve yumurta üretimi yapan bir işletmede gerçekleştirilen faaliyetler KGK'nın Finansal Raporlama Standartları ile uyumlu Taslak Hesap Planındaki Hesaplar kullanılarak gerçekleştirilmiş ve ulaşılan sonuçlar perspektifinde çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1. TARIMSAL FAALİYETLER VE ÖNEMİ

İnsanoğlunun var olduğu zamandan beri tarım faaliyetleri insan ihtiyaçlarını karşılamak adına yapılmaya devam edilmektedir. Birçok ülkenin ekonomisi tarıma dayalı olup, tarımın diğer sektörlerle de yakından ilişkisi mevcuttur. Özellikle son zamanlarda devletin tarım sektörüne teşvik vermesinin etkisiyle büyük sermayeye sahip şirketlerin tarım alanına yatırım yaptığı görülmektedir. Tarımsal faaliyet süt ürünlerini, bitkilerini, çiftlik hayvanlarını (küçükbaş, büyükbaş vb.) ve kümes hayvanlarını kapsar. Tarımsal faaliyet tam manasıyla, bireylerin geçimini sağlamak, süt ürünlerini, bitkilerini, kümes ve çiftlik hayvanlarını üretmek, bakımını yapmak yoluyla yetiştirilmesini sağlamaktır. TMS 41'de ise ''Tarımsal faaliyet: Satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetimidir'' şeklinde tanımlanmıştır (TMS41: md:5). Hayvanların yetiştirilmesi, ormancılık faaliyetleri, yıl veya daha fazla zamanda mahsul yetiştirme, meyve bahçesi ve fidan ekiciliği, çiçekçilik, su ürünlerinin yetiştirilmesi (balık çiftçilikleri dahil) gibi birtakım faaliyetler tarımsal faaliyet olarak TMS 41 md 6'da sıralanmıştır.

Dünya genelinde hayvancılığın, gelişmişlik düzeyi ne kadar çok olursa olsun tüm ülkelerde önemli ekonomik faaliyet alanlarından birisini oluşturmaktadır (Tıknazoğlu, 2010). Hayvancılık sektörü sayesinde, nüfusun dengeli ve sağlıklı beslenmesi açısından ihtiyaç duyulan proteini sağlamasının yanı sıra hızla gelişen ve değişen dünyada ekonomik ve sosyal birçok yükümlülüğü üstlenmektedir (Karadavut vd. 2011). Ülkemizin sahip olduğu coğrafi koşullar hayvancılık için son derece elverişli olanaklar sunmaktadır.

Dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artmasıyla birlikte beslenme ihtiyacını da arttırması tarımsal faaliyetlerin ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tarımsal faaliyet içinde de hayvancılığın önemi büyüktür. Hayvancılığı büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, kanatlı hayvanlar ve su hayvanları olarak ayırmak mümkündür.

Canlı varlıkların doğum yoluyla çoğalması, hastalanması, yaşlanması hatta ölmesi gibi durumlar nedeniyle diğer varlıklardan farklılık göstermektedir.

2. TARIMSAL FAALİYETLER STANDARDI (TMS 41):

2.1. TARIMSAL FAALİYETLERİN ÖLÇÜLMESİ

‘‘TMS 41 Standardına göre, Canlı varlıklar ilk muhasebeleştirildikleri tarihte ve her raporlama dönemi sonunda, Paragraf 30’da yer verilen gerçeğe uygun değerin güvenilir olarak ölçülemediği durumlar hariç, gerçeğe uygun değerlerinden satış maliyetleri düşülmek suretiyle ölçülür’’ (TMS 41, Prgf.12). ‘‘Bir işletmenin canlı varlıklarından elde edilen tarımsal ürünler, hasat noktasında, gerçeğe uygun değerlerinden satış maliyetleri düşülmek suretiyle ölçülür. Söz konusu ölçüm, “TMS 2 Stoklar” Standardının veya uygun başka Standardın uygulandığı tarihteki maliyettir’’ (TMS 41, Prgf.13).

‘‘Standartta Canlı bir varlığın veya tarımsal ürünün gerçeğe uygun değerinin ölçülmesi, söz konusu canlı varlık veya tarımsal ürünlerin önemli özelliklerine göre gruplandırılmaları suretiyle kolaylaştırılabilir; yaşları veya kaliteleri gibi. İşletme söz konusu özellikleri, piyasada fiyatlamaya esas teşkil eden özellikleri dikkate alarak belirler’’ (TMS 41, Prgf.15).

‘‘Standarda göre, tarımsal ürün ve canlı varlıkların maliyeti, özellikle aşağıdaki durumlarda gerçeğe uygun değere yaklaşmaktadır’’ (TMS 41, Prgf.24):

(a) ‘‘Tarımsal ürün ve canlı varlığın ilk maliyetinden sonra çok az bir biyolojik dönüşüm gerçekleşmiş olmalı).’’

(b) ‘‘Biyolojik dönüşüm sonucunun fiyatlara önemli bir etkisinin olmasının düşünülmemesi.’’

2.2. TARIMSAL FAALİYETLERDE DEVLET TEŞVİKLERİ

Devlet teşvikleri TMS 20 md.3’de ‘‘İşletmenin faaliyet konuları ile ilgili belirli koşulların geçmişte ve gelecekte yerine getirilmesi suretiyle işletmeye kaynak transferi yoluyla yapılan devlet yardımlarıdır’’ şeklinde tanımlanmıştır (TMS 20). Devletin işletmelere belirli alanlarda sosyal ve ekonomik faaliyetlerin verimli ve daha hızlı gelişimini sağlamak için, birtakım yöntemlerle verilen destek, yardım veya özendirici faaliyetleri kapsamaktadır. Yani devlet yardımı olmadan yapılması zor olan bazı faaliyetler için ülkelere, İşletmelere, ürünlere ve bazı iş kollarına yapılan yardımları kapsamaktadır.

Devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesinde genel olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımda teşviğin doğrudan doğruya özkaynak olarak kaydedildiği yaklaşımdır. Diğer yaklaşım ise gelir yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda bir veya daha fazla dönemde gelir olarak kaydedilmesidir (TMS 20, md 13).

Literatürde ise devlet teşviklerini, teşviklerin verilmesi, muhasebeleştirilmesi ve raporlanması bakımından beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; ayni teşvikler, parasal teşvikler, garanti ve kefalet teşvikleri, vergi teşvikleri ile diğer teşviklerden oluşmaktadır (Duran 2003,24). Ayni (Parasal Olmayan) Teşvikler: İşletmelere kullanmaları için devlet tarafından

verilen arsa, arazi veya diğer kaynaklar (tesisat, makine, cihaz, taşıt, bina, elektrik vs) şeklindeki ayni olan yardımlardır (TMS 20, md.23).

a) Parasal Teşvikler: İşletmelere devlet tarafından nakit ve nakde benzer varlıkların kullandırılması için transfer edilmesi maksadıyla verilen teşvik türüdür (Tekşen, 2010).

b) Garanti ve Kefalet Teşvikleri: Devletin bazı sektörlerdeki işletmelere veya üretim dallarına faaliyet yaptıkları konularına göre finansman sağlamak amacıyla garanti vermesi, yani borçlanması için kefil (teminat vermesi) olması şeklinde yapılan teşviktir (Ulusan, 2008).

c) Vergi Teşvikleri: Devletin işletmelerden alacağı olduğu vergi için işletmelere vergilerden muaf tutması veya vergilerden indirim yapmasıyla yapılan teşvik türüdür.

d) Diğer Teşvikler: Devlet tarafından işletmelere alt yapının hazırlanması için veya yatırım öncesi verilen hizmetlerin (yatırım projeleri hazırlamak, pazar araştırması yapmak, üretim projesi gibi pazarlama teknikleri konularındaki yardımlar) sunulması şeklinde yapılan bir teşvik türüdür (Duran, 2003).

Tarım sektörü insanoğlunun temel gıda ihtiyacının karşılanması, tabiat alanında ekonomik çıkar sağlama özelliği ve diğer sektörlere de (sanayi, hizmet, turizm ve sağlık vb.) girdi kaynağı olması nedeni ile önemini her daim koruyan, hatta artıran bir sektör olmuştur. Dünya nüfusun artması ile önemini daha da arttırmaktadır. Son zamanlarda ülkemizde devlet tarafından en çok tarım sektörüne teşviklerin verilmesi ve üretim teknolojilerinin gelişmeyle birlikte sermaye şirketlerinin sayısının arttığını ve bu sektörlere yoğun yatırım yapmaya başladıklarını gözlemlemekteyiz. Devlet tarafından tarımsal ürün üretenlere vergi indirimi, faiz indirimi, faizsiz ve karşılıksız hibe gibi teşviklerin yanında üretim miktarıyla ilişkili olarak da destekler verilebilmektedir.

İşletmelerin tarımsal faaliyetle ilgili muhasebe uygulamaları TMS 41 Standardında düzenlenmiştir. TMS 41 standardını temel olarak; ‘‘canlı varlıklar, tarımsal ürünler ve tarımsal devlet teşvikleri’’ oluşturmaktadır. Standartta, ‘‘yaşayan hayvan veya bitkiye “canlı varlık”, hasadı yapılmış canlı varlığın ürününe de “tarımsal ürün” denilmektedir. Devlet teşviki ise, ‘‘İşletmenin faaliyet konuları ile ilgili belirli koşulların geçmişte veya gelecekte yerine getirilmesi karşılığında işletmeye kaynak transferi şeklindeki devlet yardımlarıdır’’ (TMS 20). TMS 41’e göre ‘‘devlet teşvikleri; koşullu devlet teşvikleri ve koşulsuz devlet teşvikleri’’ olarak iki şekilde ele alınmıştır.

Koşullu devlet teşviklerinde koşulların yerine getirilmesi ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; devlet, bir işletmenin herhangi bir mekânda 4 yıl süresince tarımsal faaliyette bulunması şartı konabilir. Eğer bu işletme şart koşulan bu süreden daha az bir dönem faaliyet göstermesi durumunda tüm teşviği geri alabilmektedir. Böyle olması durumda, söz konusu bu teşvik, işletmenin 4 yıl süre şartını dolduramadığından işletme tarafından muhasebeleştirilemeyecektir. Ancak, bazı koşullarda belli bir zamanın geçmesiyle işletmeye

teşviğin belli bir kısmı ödenmektedir. İşletme de söz konusu bu teşviği zaman ilerledikçe kâra ya da zarara atarak muhasebeleştirebilmektedir (TMS 41, md.36). Koşulsuz devlet teşviklerini alan işletme doğrudan "kâr veya zarar" olarak muhasebeleştirebilirken koşullu devlet teşviklerini alan işletme ise koşul gerçekleştiği anda "kâr veya zarar" içerisinde muhasebeleştirilebilmektedir.

3. TARIMSAL FAALİYETLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Canlı varlığın ve tarımsal ürünün muhasebeleştirilmesi sadece aşağıdaki şartlara bağlıdır.

(a) İlgili varlığın önceki olayların sonucuna göre kontrol ediliyor olması;

(b) Varlığın işletmeye gelecekte ekonomik yarar sağlamasının ihtimal dahilinde olması;

(c) Varlığın gerçek değerinin veya maliyetinin belirlenmesinin güvenirliğinin olması. Bu üç unsurun muhasebeleştirilmesi ancak bunların bir arada olması durumunda gerçekleşir.

Canlı varlıkların muhasebe hesap planında gösterilmesi; Canlı varlıklar özellikleri gereği doğum, büyüme, bozulma, çürüme ve ölme faaliyetlerine sahip olduklarından, başka bir deyişle değişim gösterdiklerinden, bu değişikliklerin yönetilebilmesi ve değişikliğin niteliksel ve niceliksel olarak ölçülebilmesi için tek düzen hesap planında ayrı olarak izlenmesi gerekmektedir (Özulucan ve Deran, 2008).

TMS 1 standardına göre, canlı varlıklar bilançoda ayrı gruplar halinde gösterilmesi önerilmektedir (TMS 1 md.54).

Canlı varlıklar, Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 41 kapsamında, KGK tarafından yayımlanan Hesap Planı çerçevesinde muhasebeleştirilmektedir. Bu bağlamda, besi ve satış amaçlı elde edilmiş küçük ve büyükbaş hayvanlar, dönen varlıklar içerisinde yer almakta olup, 17 adet hesap türü izlenmelidir. Uzun vadedeki yatırımlar için eldeki küçük ve büyük hayvanlar ise duran varlıklar kapsamında değerlendirilerek 27 hesaptan oluşan hesapların muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. (Yalçın, 2022).

KGK'nın hazırladığı hesap planında, bir yıl içinde veya faaliyet döneminde satılacak ya da varlıklar canlı olma niteliğini kaybedecekse, 17 numaralı dönen varlıklar grubunda izlenmektedir. İşletmelerin, tarımsal faaliyetleriyle ilgili canlı varlıklarını ayrı bir şekilde muhasebeleştirmesi durumunda (amortismana tabi olması halinde), bir yıldan fazla süre elde tutulacak olan canlı varlıklar ise 27 numaralı duran varlıklar grubunda muhasebeleştirilmektedir. Canlı varlıkların hesap planında çeşitlendirilmesi, farklı türde canlı varlık üreten, yetiştiren ve bunların ürünlerinden yararlanan işletmeler için muhasebe sisteminin daha etkin kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

4. DAMIZLIK VE YUMURTA TAVUKÇULUĞU FAALİYETLERİNİN TMS41'E GÖRE ÖLÇÜLMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Hayvansal üretimde tavuklar, kısa sürede büyük miktarlarda üretilmeleri, biyolojik verimliliklerinin çok yüksek olması, ürünlerin besinsel değerlerinin daha iyi pazar bulmalarından dolayı önemli bir yer tutmaktadır. Tavuk Tüylerinin kuş tüyü yatak ve yastık yapımında ve tüy unu elde edilmesinde kullanıldığı görülmektedir. Tüy unu tavuk yemlerine katılan üstün besin değeri bulunan bir hayvansal protein kaynağıdır. Tavuk gübresi yüksek oranda azot içerdiği için iyi bir doğal gübre konumundadır. Tavukçuluk birçok alanla ilişkili olduğundan ekonomik açıdan yeni iş imkanlarının doğmasına sebep olmuştur. İlaç sanayine, eğitim sektörüne katkı sağlayarak ulusal ticaretimizin gelişmesine ve dolayısıyla da istihdam alanlarının artmasına yardımcı olmaktadır. Kırsal alandaki göçü önlemekle birlikte çalışan kesim için de ek iş imkânı sağlamaktadır. Tavukçuluk günümüzde giderek daha fazla ulusumuzun beğenisini kazanmakta, yumurta ve eti ile hayvansal protein açığımızın kapatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kırmızı etin pahalı olması ile beyaz et, kırmızı etle yarışır bir düzeye ulaşmış bulunmaktadır (Tepge, 2014).

Sektöründeki gelişmelere paralel olarak tavukçulukta beyaz et ihracatı da yapılmaktadır. Yumurta tavuğu üreten tavuk çiftliklerinde bazı teknik bilgiler ışığında yumurta tavuğu iki şekilde üretilmektedir. Birincisi yumurtadan üretmek, ikincisi de dışarıdan satın alma yoluyladır. Bu durum ise tamamen işletmelerin inisiyatifine bırakılmış bulunmaktadır.

Bir işletmenin tavuk eti üretim süreci şu şekildedir (Çevik, 2015);

a) Damızlık Yumurtaların / Civcivlerin İthal Edilmesi:

b) Ebeveyn Damızlık Çiftlikleri:

c) Yumurtaların Kuluçkahaneye Aktarılması:

d) Damızlık Çiftliği

e) Yumurtaların Kuluçkahaneye Aktarılması

f) Civcivlerin Yetiştirme Çiftliklerine Gönderilmesi:

g) Tavukların Kesimhaneye Sevki:

Damızlık Tavuk Üretimi Yetiştiriciliği Üretim Süreci:

Damızlık tavuk üretimi için kuluçkalık yumurtaların alınması, civcivlerin damızlık kümeslere nakli, yumurtlamaya başlama süreci ve tavukların kesimhaneye sevki.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Çevik (2015), çalışmasında; kanatlı hayvan yetiştiriciliği ve ticareti ile uğraşan işletmelerin VUK ve TMS kapsamında muhasebe ve değerleme işlemlerinin nasıl yapılacağı üzerinde

durmuştur. Çalışma sonucunda THP'de bulunan muhasebe hesaplarının canlı varlıkların kaydı için yetersiz kaldığı ve canlı varlık için yeni hesap gruplarının eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca işlemede üretimi başlayan kanatlı hayvanların üretime başlama ile yararlı ömürlerinin sonu arasında bir yıl geçmediğinden amortismana tabi olamayacaklarını bildirmiştir.

Çevik ve Kırlıoğlu (2016), yaptıkları çalışmalarında; TMS 41'de Canlı Varlık Grubunun Gerçeğe Uygun Değer ile kaydedilmesi ve Raporlamada değerlemelerin yine Gerçeğe Uygun olarak uygulanmasını belirtmiştir. Kanatlı Hayvan yetiştiren işletmeler için hesap grup ve kodlarını vermiştir. Ayrıca damızlık kanatlı hayvan yetiştiren işletmeler için %100 amortisman ayrılması gerektiğini belirtmiştir.

Hatunoğlu ve Kıllı (2016), yaptıkları çalışmada 'Tarım İşletmelerindeki Bitkisel Üretim Maliyetlerinin TMS41 Standardı çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi' adlı çalışmasında; bitki üreten işletmelerinin gider çeşitlerine göre benimsedikleri 7/B seçeneğinin (TMS 41) daha uygun bir model olduğunu öne sürmüşlerdir.

Özulucan ve Deran (2008), yaptıkları çalışmada; küçük ve büyükbaş canlık varlıkların muhasebe işlemlerindeki özel durumlardan bahsetmiştir. TMS 41 Tarımsal faaliyetler ile VUK Türk Vergi Mevzuatında küçükbaş ve büyükbaş hayvanların değerlendirmesinin farklı hususlar içermesi ve Türk Vergi Mevzuatında yetersiz olması üzerinde durmuştur. Bu çalışmada, canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi sırasında karşılaşılan durumları ortadan kaldırmak için çözümler öne sürmüştür.

Tazegül ve Kahramani, (2018) Çalışmada, büyükbaş hayvanların muhasebe kayıtları, Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 41 ile Tekdüzen Muhasebe Sistemi (TDMS) açısından karşılaştırılmış ve örnek muhasebe programları ile ilgili konulara yer vermiştir. Araştırma sonucunda, canlı varlıkların muhasebeleştirilmesinde kullanılan hesap kodlarındaki farklılıkların içeriği, ayrıca amortisman ve değerleme yöntemleri açısından çeşitli farklılıkların mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Özulucan ve Keleş, (2020) Çalışmada, TMS 41 standardında büyükbaş ve küçükbaş hayvanların dönem sonu muhasebe uygulamalarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Araştırmacılar, Türkiye'de eksik mevzuat uygulamaları nedeni ile tarım sektörünün yeterince gelişemediğini öne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda, Türkiye'de uygulanan Tekdüzen Hesap Planı'nın tarım işletmeleri için yetersiz olduğu vurgulanmış ve örnek muhasebe programları sunulmuştur.

Erduru (2020), yaptığı çalışmada, etlik piliç üretim işletmesindeki tarımsal faaliyetlerle ilgili tüm maliyetler ile civcivlerin büyüme sürecindeki biyolojik dönüşümleri, taslak hesap planı kullanılarak TMS 41 kapsamında değerlendirilmiş, elde edilen bulgular tarihi maliyet yaklaşımından elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır.

Karasioğlu, Göktürk ve Çetintaş (2021), Konya ilinde yumurta tavukçuluğu yapan işletmenin tüm faaliyetleri VUK ile TMS kapsamında değerlendirilmiş ve işletmenin muhasebeleştirilme işlemleri TMS kapsamı esas alınarak uygulama yapılmıştır.

Mortaş ve Çalışkan, (2022) çalışmada, süt üretimi yapan bir işletmedeki büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin muhasebeleştirilmesi, Vergi Usul Kanunu, TMS 41 Standardı ve Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Bölüm 7 kapsamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmişlerdir. Çalışma sonucunda, büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin muhasebeleştirilmesi sürecinde kullanılan hesap kodlarında farklılıkların bulunduğu, ayrıca dönem sonu değerleme ve amortisman işlemlerinde de muhasebe standartları arasında çeşitli farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.

6. DAMIZLIK KANATLI HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ YAPAN BİRVİŞLETMEDE MUHASEBE İŞLEMLERİ

6.1. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Son yıllarda tavukçuluk sektörü, geniş tarım arazilerine ihtiyaç duymaması, yatırım geri dönüşümünün büyükbaş hayvancılığa göre daha hızlı olması ve yıl boyunca dengeli gelir sağlaması gibi avantajları nedeniyle ekonomik açıdan giderek önem kazanmaktadır. Bu durum, sektördeki işletmelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilmesi için finansal raporlamalarını uluslararası muhasebe standartlarıyla uyumlu hale getirmesini zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmada, yumurta tavukçuluğu işletmelerindeki canlı varlıklar (yumurta tavukları) ve bunlardan elde edilen tarımsal ürünlerin (yumurtalar), TMS 41 (Tarımsal Faaliyetler Standardı) kapsamında nasıl muhasebeleştirileceği örneklerle açıklanmış ve sektördeki finansal raporlamanın küresel standartlara entegrasyonuna katkı sağlanması amaçlanmıştır.

6.2. ÇALIŞMANIN İÇERİĞİ VE YÖNTEMİ

Çalışmanın içeriği Karabük ilinde yumurta tavukçuluğu üzerine faaliyette bulunan bir işletmeden elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Çalışmada hayvansal üretimin bir dalı olan yumurta tavukçuluğu işletmesinde TMS 41 çerçevesinde muhasebe uygulamaları ele alınmıştır. Veriler şirket yetkilileri ve Muhasebe Müdürü ile görüşülerek elde edilmiştir.

6.3. MUHASEBE UYGULAMALARI

Kanatlı damızlık hayvan yetiştirebilmek için ilk önce damızlık yumurtaların alım işleminin yapılması gerekmektedir. Yumurtaların X İşletmesinden peşin alım yapıldığında yapılması gerekli muhasebe kaydı gösterilmiştir.

İLK MADDE ve MALZEME HS.	XXX	
150.001.Damızlık Ebeveyn Yumurta		
191. İNDİRİLECEK KDV %1	XXX	
100.KASA HESABI İlk Madde Malzeme Alım Kaydı		XXX

Kanatlı damızlık hayvan yetiştirmek için satın alınan yumurtalar daha sonra kuluçka hanelere gönderilerek burada 21 gün kuluçka dönemini tamamlayarak civcive dönüşmektedirler. Yumurtaların Kuluçkahanede kaldıkları sürede gerçekleşen faaliyetlerin maliyetleri kuluçkahaneden çıkınca civciv hesabına yansıtılması gerekmektedir. Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kayıtları şu şekilde olacaktır.

278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HSB.	XXX	
278.010. Kuluçkadan Çıkan Civcivler		
711. DİMM. YANSITMA HESABI		XX
721. DİREKT İŞÇİLİK. GİD. YANS. HS.		XX
731. GENEL ÜRETİM GİD. YANS. HS.		XX
Kuluçkahanedeki Giderlerinin Mamule Yansıtılması		

Kuluçkadan çıkan civcivler buradan alınarak damızlık yetiştirme çiftliklerine gönderilmektedir. Bu nedenle civcivlere yansıtılan maliyetler 278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HESABI'nda izlenmeye devam edilmektedir.

278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HS.	XXX	
278.20. Damızlık Kümeslerdeki Civcivler		
278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIM. HS.		
278.010. Kuluçkadan Çıkan Civcivler		XXX
Kuluçkadan çıkan civcivlerin kümeslere nakli		

Damızlık kümeslerde 24 haftalık büyüme dönemini tamamlayan civcivler yumurtlama dönemine yani üretim dönemine girmişlerdir. Bu dönemdeki maliyetlerin civcivlere yansıtılması kaydı şöyledir.

278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HS.	XXX	
278.020. Damızlık Civcivler		
711. DİMM YANSITMA HS.		XX
721. D. İŞÇİLİK GİD. YANSITMA HS.		XX
731. GENEL ÜRETİM GİD. YANST. HS.		XX
Büyüme dönemini tamamlayan civcivlerin muhasebe kaydı		

Damızlık civcivler 24 haftalık büyüme dönemini bitirdikten sonra üretim faaliyetinde kullanılacağından artık canlı varlık olarak 278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HESABI'ndan alınarak Canlı kümes varlıkları için 272. CANLI KÜMES VARLIKLARI HESABI'na kaydedilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yapılması gereken kayıt şu şekildedir:

274. KANATLI HAYVANLAR HSB.	XXX	
274.020. Damızlık Tavuklar		
278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HSB.		
278.020. Damızlık Kümeslerdeki Civcivler		XXX
Büyüyen canlı varlıkların üretim dönemine geçiş kaydı		

Dönem sonunda canlı varlıkların da bir yaşam süresi olduğundan ve üretimde kullanıldıkları için yıpranmaya maruz kaldıklarından amortisman ayrılması gerekmektedir. Yıpranma payları canlı varlıklardan elde edilen yumurtalara yansıtılması gerekmektedir. Canlı varlıkların amortisman tutarları belirlendikten sonra şöyle muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

730. GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HSB	XXX	
277. BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS.		
277.010. Canlı Kümes Varlıkları		
Amortisman kaydı		XXX

Damızlık kümes hayvanları verimliliklerinin sonuna geldiklerinde (64. Hafta), bu canlı varlıklar kesimhaneye gönderilerek satışı yapılmaktadır. Bu nedenle canlı varlıklar duran varlık niteliğini kaybetmektedir.

Kanatlı Hayvanların Yumurta Üretim Süreci şu şekildedir.

Yumurta tavukçuluğu için civcivlerin alınması, Civcivlerin yetiştirme kümeslerine alınması, Yetişen civcivlerin yumurtalamaya başlama süreci, Verimi düşen Tavukların kesimhaneye sevki

Kanatlı Hayvanlardan yumurta üretimi yapmak için öncelikli ilgili firmadan belli bir aşamaya gelmiş olan civcivlerin satın alınması gerekmektedir. Alınan civcivlerin gagaları kesilerek alınmaktadır. Aşağıda bu alımla ilgili bir örnek verilmiştir. İşletmemiz X işletmesinden 550.000TL+KDV ye peşin olarak civciv almıştır. Ayrıca civcivler için 20.000+KDV ye de gaga kesimi yaptırılmıştır. Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kayıtları şu şekilde olacaktır.

278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HSB.	570.000	
278.101. Yetiştirilen Civcivler		
191. İNDİRİLECEK KDV		
191 .110 %10 KDV	55.000	
191 .120 %20 KDV	4.000	
100 KASA HESABI		
Yetiştirmek amacıyla civciv satın alınması kaydı		
		629.000

Yetiştirilen civcivlerin büyümesi ve büyüyen civcivlerin yumurtlaması amacıyla civcivlere yüksek besin değeri olan yemler verilmektedir. Yem yapmak için öncelikle muhtelif gıda maddeleri alınmakta ve yem fabrikasında yem üretilmektedir. Bu gıda maddeleri buğday, mısır, ayçiçeği küspesi, yağlı soya fasülyesi, soya küspesi, arpa, mozaik, tavuk unu, mısır guliteni, etkemik unu, tuz, balık unu vb. maddelerden oluşmaktadır. Aşağıda bu alımla ilgili bir örnek verilmiştir. İşletmemiz Y işletmesinden 50.000TL+KDV ye peşin olarak buğday, 25.000TL+KDV ye mısır, 30.000TL+KDV ye Soya fasulyesi ve 10000TL+KDV ye ay çiçeği küspesi satın almış olsun. Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kaydı şu şekilde olacaktır.

150. İLK MADDE VE MALZEME ALIMI HSB.	115.000	
150.101 Buğday	50.000	
150.102 Mısır	25.000	
150.103 Soya Fasulyesi	30.000	
150 .104 Ayçiçeği Küspesi	10.000	
191. İNDİRİLECEK KDV	1.150	
191 .101 %1 KDV		
100 KASA HESABI		
Yem üretimi için alınan gıdalar		
		116.150

Üretim yapmak amacıyla alınan gıda maddeleri yeme dönüştüğü zaman 150 İlk Madde ve Malzeme Hesabından çıkarılıp ilgili hesaplara alınması gerekmektedir.

Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kaydı şu şekilde olacaktır.

710 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME HSB.	XXX	
710.101 civciv yemi hammadde		
710.102 Yumurta yemi hammadde		
150.İLK MADDE VE MALZEME HSB.		
		XXX
XXXXX Gıda Maddeleri		
Gıda Maddelerinin Yeme dönüşüm kaydı		

Yumurta üretimi için alınan civcivler yaklaşık 2 Ay gibi bir sürede bakılıp yumurtlama aşamasına geldiklerinde civciv kümeslerinden alınıp, yumurtlama kümeslerine alınmaktadır. Artık büyüyen civcivler yumurta üreten birer tavuk olmuştur. Civciv hesabında kayıtlı olan civcivler buradan alınıp 276. Diğer Maddi Duran varlıklar hesabına alınarak Canlı Demirbaş olarak kaydedilmektedir.

276. DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR	XXXXXX	
276.101. 1 NOLU KÜMES		
276.102 2 NOLU KÜMES		
278. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR HSB.		
278.101. Yetiştirilen Civcivler		Xxxx
Yetiştirilen civcivlerin Demirbaşa alınması kaydı		

Kümeste yumurta veren tavuklar demirbaş olduklarından onların da ömürleri bulunmaktadır. Tavuklar için amortisman ayırma işlemi yapılmaktadır.

Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kayıtları şu şekilde olacaktır.

730. GENEL ÜREİM GİDERLERİ HSB.	XXXXXX	
730. 301 1.NOLU KÜMES		
277 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HSB.		
277.301. 1.Nolu kümesteki tavuklar		
1 Nolu kümesteki tavukların amortisman kaydı		
		X X X

Demirbaş kaydına alınan tavuklar artık her gün yumurta vermektedir. Yeni yumurtaya başlayan bir kümeste tavuklar ortalama %80 verimle çalışmaktadır. Üretilen yumurtaların satış kaydı yapılmaktadır. İşletmemiz C işletmesine veresiye olarak %10 KDV hariç 75.000TL ye yumurta satımı gerçekleştirmiştir.

Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kayıtları şu şekilde olacaktır.

120 ALICILAR HESABI	82.500	
120.101 C işletmesi		
600 YURTİÇİ SATIŞLAR HESABI		
600 101 %10 Kdv li yumurta		75.000
391. HESAPLANAN KDV HSB		
391.108 %10 Kdv.		
Yumurtaların satımı kaydı		7.500

Demirbaş hesabına kayıtlı bulunan tavuklar ortalama 17-18 yumurtlamaktadırlar. Bu aşamadan sonra verimi düştükleri için kesimhaneye gönderilerek canlı tavuk olarak satılmaktadırlar. İşletmemiz Z işlemesine verimi düşen 2 nolu kümesteki 20.000 adet tavuğu veresiye olarak 500.000+KDV ye satmış bulunmaktadır.

Bu faaliyetlerle ilgili muhasebe kayıtları şu şekilde olacaktır.

120 ALICILAR HESABI	550.000	
120.101 Z işletmesi		
600 YURTİÇİ SATIŞLAR HESABI		
600 110 %10 Kdv li tavuk		500.000
391. HESAPLANAN KDV HSB		
391.110 %10 Kdv.		
Tavuk satımı kaydı		50.000

SONUÇ

Tarım sektörü, insanoğlunun temel ihtiyaçlarını karşılayan ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından önemli bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Küreselleşme ve teknolojik ilerlemeler tarımsal üretimi daha modern ve verimli hale getirmiştir. Bu süreçte muhasebe uygulamalarının gelişmesi de zorunludur. TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı, Tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin standartları belirleyerek finansal tabloların daha güvenilir, şeffaf ve karşılaştırılabilir hale gelmesini sağlamaktadır. Bu sayede, tarım işletmelerinin mali raporları daha şeffaf bir şekilde sunulmakta ve bilgi kullanıcılarının daha sağlıklı karar almasına imkân sağlamaktadır.

Bu çalışma, TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardına göre damızlık tavuk yetiştiren ve yumurta üretimi yapan bir işletmede gerçekleştirilen faaliyetlerin KGK'nın Finansal Raporlama Standartları ile uyumlu Taslak Hesap Planındaki Hesaplar kullanılarak muhasebeleştirme işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Canlı varlıkların muhasebeleştirme süreçlerinde uygun yöntemlerinin kullanılması, finansal tabloların doğruluğunu arttırırken mali tablolar hakkında daha şeffaf bilgiler sunar. Aynı zamanda, civcivlerin yetiştirilmesinden satımına kadar geçen sürede yapılan işlemler ile amortisman işlemleri ele alınmış ve bunların muhasebeleştirilmesine yönelik uygulamalar değerlendirilmiştir.

KAYNAKLAR

Çevik, Z. (2015) Türkiye Muhasebe Standardı (Tms) 41 Tarımsal Faaliyetlerin Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliği İşletmelerinde Uygulanması Çerçevesinde Kanatlı Kümes Hayvanlarının Değerleme ve Raporlanması Sakarya Üni. SBE, Sakarya,

Çevik, Z., & Kırlıoğlu, H. (2016). Türkiye Muhasebe Standardı Tms 41 Tarımsal Faaliyetlerin Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliği İşletmelerinde Uygulanması. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12(12), 694-702.

Çiçekgil Z. (Tepge, 2014) Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Kümes Hayvancılığı Ürün Kataloğu

Duran, M. (2003). *Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları*. Hazine Müsteşarlığı.

Erduru, İ. (2020). Etlik Piliç Yetiştiren İşletmelerde Üretim Faaliyetlerinin Tms 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı Kapsamında Raporlanma Esasları. Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 69-87.

Hatunoğlu Z. Ve Kıllı M.(2016) Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Muhasebesi Yazınına Tarihsel Bir Bakış Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi,

Karadavut vd.(2011) Konya İli Yem Bitkileri Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları İle Başarılı Üretimi Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Bingöl Ünv. Fen. Bil. Dergisi 1(2), 2011

Karasioglu, F., Göktürk, İ. E., & Çetintaş, M. E. (2021). Tms 41 Çerçevesinde Yumurta Tavukçuluğu Yapan İşletmelerde Muhasebeleştirme İşlemleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20(78), 590-613. https://doi.org/10.17755/esosder.724709

Mortaş, M., ve Çalışkan, A. (2022). Süt üretimi yapan küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık işletme faaliyetlerinin muhasebeleştirme sürecinin VUK – TMS 41 ve BOBİ FRS bölüm 7 açısından karşılaştırılması. Journal of Academic Social Science Studies, 15(91), 417-438.

Özulucan A. ve Deran A. (2008) "41 Nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS- 41), Vergi Usul Kanunu ve Tekdüzen Hesap Planı Açısından Küçük ve Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerlendirilmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25: 1-22.

Özulucan, A., ve Keleş, D. (2020). 41 nolu Türkiye muhasebe standardına göre küçük ve büyükbaş hayvanlarda dönem içi ve dönem sonu muhasebe uygulamaları (kayıtlama, değerleme, amortisman ve teşvikler). Mali Çözüm Dergisi, 30, 95-126.

Tekşen Ö. (2010) TMS20 Standardındaki Devlet Teşvikleri ile Türkiye'de Yeni Teşvik Sisteminde Yatırıma Sağlanan Desteklerin Muhasebe ve Vergi Açısından İncelenmesi Marmaar Üni. İ.İ.B.F. Dergisi S.431-453

Tıknazoğlu B. (2010). Sığırcılık. Samsun İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Eğitimi ve Yayım Şubesi Yayını. S.1

TMS 20 : DEVLET TEŞVİKLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE DEVLET YARDIMLARININ AÇIKLANMASI

TMS 41 Tarımsal Faaliyet Standardı, Erişim Tarihi: 10.04.2024. http://kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2015/TMS/TMS41.pdf,

Ulusan H. (2008) Türk Muhasebe Hukuku Çerçevesinde Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 22 Temmuz 2008 Sayı: 2

Yalçın, S. (2022). Muhasebe mevzuatı ve standartlarında tarımsal faaliyetler: muhasebeleştirme ve ölçüm. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (71), 24-43.

ADLİ MUHASEBE: FİNANSAL HİLELERİN TESPİTİ VE ÖNLENMESİ

FORENSIC ACCOUNTING: DETECTION AND PREVENTION OF FINANCIAL FRAUD

Bekir KORKMAZ
Asst. Prof. Dr., Karabük University, Voc. School of Health Services
ORCID NO:0000-0001-9510-8636

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, adli muhasebenin finansal hilelerin tespiti ve önlenmesindeki rolünü incelemektir. Adli muhasebe, yargıya intikal etmiş veya edebilecek mali olayları inceleyen bir muhasebe dalıdır. Finansal hilelerin tespiti için kullanılan yöntemler ve araçlar hakkında bilgi verilirken, adli muhasebecilerin sahip olması gereken nitelikler de ele alınmaktadır. Adli muhasebeciler, mali verilerin korunmasını ve analiz edilmesini sağlayarak dava öncesinde ve dava sırasında avukatlara destek olacak raporlar hazırlarlar. Ayrıca, mahkeme süreçlerinde uzman görüşlerini sunarak teknik ve bilimsel bilgileri avukatlara ve hakimlere aktarmaktadırlar. Adli muhasebe; muhasebe, hukuk ve kriminoloji gibi disiplinleri birleştirerek finansal suçlarla mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Finansal hile ve yolsuzlukların fazla görülmesi nedeniyle, adli muhasebe bu tür olayların çözümünde önemli bir katkı sağlamaktadır. Adli muhasebecilik, işletme ve muhasebe bilgilerini tamamlayarak, finansal, sosyal ve hukuki analizlerde de hukuk ilke ve esaslarını temel almaktadır. Adli muhasebeciler, finansal hilelerin tespiti için finansal rapor analizleri, işlemleri inceleme ve veri madenciliği gibi teknikler kullanmaktadır. Adli muhasebeciler, finansal verileri analiz ederek, finansal raporlardaki anormallikleri belirleyip hilelerin önlenmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca, disiplinler arası bir yaklaşımla finansal, sosyal ve hukuki problemlerin çözümüne katkıda bulunmaktadırlar. Adli muhasebecilik, mülkiyet haklarını koruma, yasa dışı edinimleri tespit etme, değer kayıplarını önleme ve finansal piyasalardaki suçların ortaya çıkarılmasını sağlayarak, finansal piyasalarda güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, Finansal Hile, Yargı, Muhasebe Uzmanlığı

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the role of forensic accounting in the detection and prevention of financial fraud. Forensic accounting is a branch of accounting that examines financial events that have been transferred to the judiciary or may be. While information is given about the methods and tools used for the detection of financial fraud, the qualifications that forensic accountants should have are also discussed. Forensic accountants prepare reports that will support lawyers before and during the trial by ensuring that financial data is protected

and analyzed. In addition, they provide expert opinions in court processes and transfer technical and scientific information to lawyers and judges. Forensic accounting plays a critical role in the fight against financial crimes by combining disciplines such as accounting, law and criminology. Due to the high incidence of financial fraud and corruption, forensic accounting makes an important contribution to solving such incidents. Forensic accounting, by completing business and accounting knowledge, is based on the principles and principles of law in financial, social and legal analysis. Forensic accountants use techniques such as financial report analysis, transaction analysis and data mining to detect financial fraud. Forensic accountants contribute to the prevention of fraud by analyzing financial data, identifying anomalies in financial reports and preventing fraud. In addition, they contribute to the Deconstruction of financial, social and legal problems with an interdisciplinary approach. Forensic accounting contributes to ensuring security in financial markets by protecting property rights, detecting illegal acquisitions, preventing value losses and uncovering crimes in financial markets.

Keywords: Forensic Accounting, Financial Fraud, Litigation, Accounting Expert Witnessing

GİRİŞ

Adli muhasebe, finansal olayların hukuki boyutlarını araştıran ve kanıt niteliğinde bilgi ve belgeler sunan bir muhasebe dalıdır (Aksu, Uğur & Çukacı, 2008). Bu alan, muhasebe politikaları ve standartlarının yanı sıra hukuk, denetim ve değerleme gibi bilim dallarından da yararlanmaktadır. Adli muhasebeciler, finansal hilelerin tespit edilmesi, belgelendirilmesi ve finansal hilelerin önlenmesi süreçlerinde kritik bir rol oynar. Finansal piyasalardaki güvenin tesis edilmesi ve yolsuzlukların önlenmesine önemli katkılar sağlamaktadırlar (Holt & DeZoort, 2009).

Finansal piyasalarda son zamanlarda çokça rastlanan hile ve yolsuzluk olayları, adli muhasebeciliğin önemini giderek artırmıştır. Adli muhasebeciler, finansal verileri analiz ederek hileli işlemleri tespit etmekte ve bu bilgileri hukuki süreçlerde delil olarak sunmaktadır (Bhasin, 2007). Bu nedenle, adli muhasebecilik yalnızca muhasebe bilgisini değil, aynı zamanda hukuk ve kriminoloji alanlarında da bilgi sahibi olmayı gerektirir.

Adli muhasebecilik, işletmelerde ve finansal piyasalarda güvenliğin sağlanmasıyla doğrudan doğruya iletişim halindedir. Finansal raporların incelenmesi, iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesi ve veri analizi süreçleri, adli muhasebecilerin temel faaliyet alanlarındandır (Mikro Yazılım, 2024). Bu süreçler sayesinde finansal piyasalarda faaliyet gösteren ilgililer, daha doğru ve güvenilir finansal bilgilere erişebilirler.

Ayrıca, adli muhasebecilik yargıya intikal etmiş veya intikal etmesi muhtemel mali olayları ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Bu inceleme sürecinde, dava destek hizmetleri ve uzman görüşleri büyük önem taşır. Adli muhasebeciler, mahkemelere sunulan raporları hazırlayarak,

davaların adil ve doğru bir şekilde sonuçlanmasına katkı sağlayan konumundadırlar (Holt & DeZoort, 2009). Adli muhasebecilik, finansal suçların tespit edilmesi ve önlenmesi yoluyla hukuki süreçlere destek sağlayan disiplinler arası bir alan olarak daha fazla önem kazanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, finansal hilelerin tespitinde ve önlenmesinde adli muhasebenin önemini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma, nitel bir yöntemle yürütülmüş olup, literatür taramasına dayanmaktadır. Bu kapsamda adli muhasebe, finansal hile türleri ve bu hilelerin önlenmesine ilişkin güncel kaynaklar incelenmiştir.

ADLİ MUHASEBENİN TANIMI VE UYGULAMA ALANLARI

Adli muhasebe, yargıya intikal etmiş veya intikal etmesi muhtemel mali olayları detaylı bir şekilde araştıran bir disiplindir. Adli muhasebeciler, mali verilerin korunmasını ve analiz edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, mahkemelerde teknik ve bilimsel bilgileri açıklayarak uzman olarak tanıklık yaparlar. Adli muhasebe; muhasebe, hukuk ve kriminoloji gibi disiplinleri birleştirerek, finansal hilelerin ve yolsuzlukların tespit edilmesine ve önlenmesine katkı sağlar (Aksu, Uğur & Çukacı, 2008). Bu alan, sadece işletme yönetimi ve muhasebe bilgisini değil, aynı zamanda finansal, sosyal ve hukuki analizleri içeren bir yaklaşımı benimsemektedir (Pehlivan & Dursun, 2012). Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre, mahkeme süreci başlamış veya başlamamış mali işlemler, uzman kişi veya kurumlar tarafından hukuki ve muhasebe açısından yeniden değerlendirilerek gerçeğe en uygun şekilde sonuçlandırılır (Pamukçu, 2017). Adli muhasebe, dünyada ayrı bir mesleki uzmanlık alanı olarak kabul görmesine rağmen, Türkiye'de henüz gelişme aşamasındadır.

Adli muhasebenin gerekliliğinin önemli nedenlerinden biri, işletmelerin artan hileler karşısında çözüm üretememeleri ve muhasebecilerden bekledikleri hizmetlerin kalite ve niteliğinin değişmesidir. İşletmelerdeki hilelerin tespiti genellikle muhasebecilerin görevi olarak görülmekte ve denetçilerden bu yönde destek beklenmektedir. Ancak denetçiler, yalnızca muhasebe kayıtlarının genel kabul görmüş standartlara uygunluğunu kontrol ederler. Bu nedenle, hilelerin tespiti ve ortaya çıkarılması konusunda yetersiz kalmaları, adli muhasebe mesleğine olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Kaya, 2005).

FİNANSAL HİLELERİN TESPİTİ

Hile, işletmede çalışan kişilerin, çalıştığı kurumun varlık ve kaynaklarını kasıtlı olarak ve uygunsuz bir şekilde ele geçirerek veya kullanarak haksız kazanç sağlaması olarak tanımlanmıştır. (Bozkurt, 2016). Günümüzde işletmeler, çalışanlar, yöneticiler başta olmak üzere, müşteriler ve satıcılar tarafından hilelere maruz kalmaktadır. Hile nedeniyle işletmeler sadece maddi kayıplar yaşamakla kalmamakta, aynı zamanda varlıklarında azalma, itibar kaybı gibi sorunlarla karşılaşmakta ve hatta bu durum işletmeleri iflasa kadar sürükleyebilmektedir.

Adli muhasebeciler, mali tablolardaki önemli yanlışlıkların kaynağını bulmak için muhasebe verilerini toplar ve işlemleri analiz eder. Etik olmayan eylemleri ortaya çıkarmak amacıyla çalışan adli muhasebeciler, suistimal, zimmete para geçirme gibi ihlalleri detaylı bir şekilde inceler (Golden, T. W., Skalak, S. & Clayton, M. M., 2006).

Adli muhasebeciler, finansal hilelerin tespiti için kullandıkları yöntem ve araçlar arasında finansal raporların analizi, işlem incelemeleri ve veri madenciliği gibi teknikler bulunmaktadır (Singleton & Singleton, 2010). Adli muhasebeciler, finansal verilerin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla özel analiz araçları ve teknikler geliştirerek, finansal raporlardaki anormallikleri tespit eder ve dolandırıcılığın önlenmesine katkıda bulunur.

Adli muhasebeciler, muhasebe kayıtlarını analiz ederken, finansal belgelerde gizlenmiş olabilecek hileli işlemleri ortaya çıkarmaya çalışırlar. Bu süreç, sadece muhasebe ve finansal verilerin analizini değil, aynı zamanda kurumsal iç kontrol sistemlerini ve organizasyonel yapıları da kapsamaktadır (Bayrak, 2016). Bu nedenle, adli muhasebecilerin yalnızca muhasebe bilgisine değil, aynı zamanda finansal suçlar ve ilgili düzenlemeler hakkında da bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Finansal hilelerin tespitinde kullanılan diğer önemli bir yöntem, finansal politikaların detaylı olarak analiz edilmesidir. Bu analiz, finansal raporlardaki anormalliklerin ve tutarsızlıkların belirlenmesini amaçlamaktadır. Örneğin, bir şirketin mali tablolarında beklenenden yüksek kâr marjları veya olağandışı gider kalemleri bulunuyorsa, bu durum adli muhasebeciler tarafından incelenerek, hileli faaliyetlerin varlığı araştırılmaktadır (Zimmerman, 2006). Adli muhasebeciler, finansal raporlardaki hileleri tespit etme ve yatırımcıların dolandırılmasını önleme görevlerini üstlenmişlerdir. Başta yapay zekâ olmak üzere veri madenciliği gibi teknolojiler, finansal hilelerin tespitinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler sayesinde büyük miktarlardaki veri hızlı bir şekilde işlenerek, anormallikleri tespit etmek ve dolandırıcılığı önlemeyi sağlarlar (Bhasin, 2007). Adli muhasebeciler, bu teknolojileri kullanarak finansal veri analizlerini daha verimli hale getirebilirler. Ayrıca, adli muhasebeciler mali hilelerin tespitinde iç kontrol sistemlerinin incelenmesine de büyük önem verirler. İç kontrol sistemleri, finansal süreçlerin doğru ve güvenilir bir şekilde sürdürülmesini sağlar. Bu sistemlerin zayıflıkları, hileli işlemlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Adli muhasebeciler, iç kontrol sistemlerini gözden geçirerek, işleyişini ve güvenilirliğini analiz etmektedirler (Holt & DeZoort, 2009).

ADLİ MUHASEBECİNİN NİTELİKLERİ

Başarılı bir adli muhasebecinin taşıması gereken temel nitelikler şunlardır:

Merak ve Israr: Olayların gerçeklerini ortaya çıkarmak için şüpheci ve ısrarcı olmak.

Yaratıcılık: Standartların yanı sıra yaratıcı analiz yöntemleri kullanmak.

Dürüstlük ve Açıklık: Mesleki etik kurallarına bağlı kalmak.

Profesyonel Yargı Kabiliyeti: Analitik ve mantıksal düşünme becerisine sahip olmak.

Adli muhasebecilik, psikoloji, muhasebe, işletme ve kriminoloji gibi bilim dallarından elde edilen bilgileri kullanarak finansal, sosyal ve hukuksal sorunların aydınlatılmasına katkı sağlar (Bekçioğlu et al., 2013). Bu nedenle, adli muhasebeciler disiplinler arası bir yaklaşım benimsemelidir. Adli muhasebecilik, ekonomik ve sosyal düzenin korunmasına katkıda bulunur. Yasa dışı ele geçirme, mali zararlar, varlıkların korunması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması gibi konuların çözümünde önemli bir rol oynar. Finansal piyasalardaki suçların ortaya çıkarılması ve delillendirilmesi, piyasalardaki güven ortamının sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Türkiye'de adli muhasebecilik, mali hilelerin önlenmesi ve yargı süreçlerine destek sağlanması açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Toraman, 2009).

ADLİ MUHASEBECİLİKTE TEKNOLOJİ KULLANIMI

Bilgi teknolojilerinin gelişmesi, işlem hacmi yüksek işletmelerin kontrolünü zorlaştırmış, yöneticilerin hileli eylemlerini artırmış ve uluslararası büyük şirketlerde yaşanan skandallar, adli muhasebeye olan ihtiyacı ortaya koymuştur. Mali anlaşmazlıkların mahkemelere taşınması ve hukuk ile vergi ilişkisi, avukatların ve mahkemelerin adli muhasebecilerden yoğun şekilde yararlanmasını gerektirmektedir. Teknolojik ilerlemeler, işletme verilerindeki artışa bağlı olarak hile ve yolsuzlukların artmasında da önemli bir etken olmuştur. Adli muhasebecilikte teknoloji kullanımı giderek artmaktadır. Veri madenciliği, yapay zekâ ve büyük veri gibi teknolojiler, finansal veri analizinde ve hileli işlemlerin tespitinde önemli bir rol oynamakta, anormallikleri tespit ederek dolandırıcılığı önlemektedir (Bhasin, 2007).

Veri Madenciliği ve Büyük Veri

Veri madenciliği, büyük veri setlerinde belirli kalıpları ve anormallikleri tespit etmeye yardımcı olan bir analiz yöntemidir. Adli muhasebeciler, gelişmiş yazılımlar kullanarak büyük veri setlerinde hileli işlemleri tespit ederler. Bu analizler, finansal raporlardaki anormalliklerin ve tutarsızlıkların belirlenmesine yardımcı olur (Singleton & Singleton, 2010).

Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi

Yapay zekâ ve makine öğrenimi teknolojileri, hileli davranış kalıplarını gerçek zamanlı olarak tespit edebilir. Bu teknolojiler, manuel denetimlerin yetersiz kaldığı durumlarda otomatik uyarılar oluşturarak hata riskini azaltır (Kapo et al., 2024). Yapay zekâ, finansal sistemlerin düzenlenmesinde ve dolandırıcılık faaliyetlerinin tespitinde kritik bir rol oynamaktadır.

Blok Zincir Teknolojisi

Blok zincir teknolojisi, dijital kayıtların değiştirilemezliğini ve şeffaflığını sağlar. Bu teknoloji, finansal kayıtların güvenli bir şekilde saklanmasını sağlayarak dolandırıcılık riskini azaltır (Bao et al., 2022).

Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri (CAAT'ler)

CAAT'ler, büyük veri setlerini analiz etmek için kullanılan araçlardır. Bu araçlar, otomatik olarak veri analizi yaparak finansal anormallikleri belirleyebilir. CAAT'ler, mali verilerin doğruluğunu kontrol etmek ve hileli işlemleri tespit etmek için gelişmiş otomasyon teknikleri sunar (Mikro Yazılım, 2024).

Dijital Belgelerin İncelenmesi

Dijital belgelerin analizi, adli muhasebe raporlarında önemli bir yer tutmaktadır. Dijital belgeler, finansal dolandırıcılıkların tespit edilmesinde ve veri manipülasyonlarının anlaşılmasında kritik bir role sahiptir. Adli muhasebeciler, dijital verileri analiz ederek finansal raporlardaki anormallikleri ve tutarsızlıkları belirlemektedirler (Özkul & Pektekin, 2009).

Bu teknolojik gelişmeler, adli muhasebecilerin işlemlerini daha verimli hale getirmekte ve dolandırıcılıkla mücadelede etkinliğini artırmaktadır. Dijital araçlarla ve yapay zekâ uygulamalarıyla çalışan adli muhasebeciler, finansal sistemlerde hileleri daha hızlı ve etkili bir şekilde tespit edebilmekte ve önlem alabilmektedirler (Zimbelman & Albrecht, 2012).

SONUÇ

Ekonomilerin büyümesi ve sınırların ortadan kalkması, ticaret anlayışını değiştirerek işletmelerin faaliyetlerini genişletmiş, ancak bu süreçlerin takibi ve kontrolü zorlaşmıştır. Bu karmaşık yapı, işletmelerde çalışanların yaptığı veya kasıtlı hileleri önemli bir sorun haline getirmiştir. Birçok ülke hileleri önlemek için düzenlemeler yapsa da tam anlamıyla engelleyememektedir. Bu hileler, işletmeleri, çalışanlarını, ortaklarını, alacaklılarını, finans kurumlarını ve devleti olumsuz etkileyerek ciddi tehditler oluşturmaktadır.

Adli muhasebe, finansal hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesinde kritik bir role sahiptir. Adli muhasebeciler, mali olayları inceleyerek, dava destek hizmetleri ve uzman görüşleriyle hukuki süreçlere katkı sağlarlar. Bu sayede finansal piyasaların güvenliğinin sağlanmasına ve ekonomik düzenin korunmasına yardımcı olurlar. Adli muhasebecilik, disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek finansal, sosyal ve hukuki sorunların çözümüne destek vermektedir.

Adli muhasebecilik, yalnızca finansal hilelerin tespit edilmesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda iç kontrol sistemlerini güçlendirerek dolandırıcılığın önlenmesine de katkıda bulunur. Bu sayede işletmeler daha güvenli ve şeffaf bir finansal yönetim yapısına sahip olabilirler. Son yıllarda, adli muhasebecilikte teknolojinin kullanımı giderek artmaktadır. Bu teknolojiler, finansal veri analizinde ve hileli işlemlerin tespitinde önemli bir rol oynamaktadır

Sonuç olarak, adli muhasebecilik, finansal hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesinde önemli bir disiplindir. Teknolojik gelişmelerin adli muhasebeye entegrasyonu, finansal dolandırıcılığın tespitini daha verimli hale getirmekte ve iş dünyasında güvenli bir finansal sistemin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Dijital araçlar ve yapay zekâ destekli analiz yöntemleri sayesinde hileli işlemler daha hızlı ve etkin bir şekilde tespit edilerek önlem alınabilmektedir.

KAYNAKLAR

Aksu, İ., Uğur, A. ve Çukacı, Y.C. (2008). Adli Muhasebe. Ankara: Gazi Kitabevi.

Bayrak, A. (2016). Adli Muhasebe Uygulamaları. Muhasebe ve Denetim Dergisi, 1(1), 22-23.

Bozkurt, N. (2016). *İşletmelerin kara deliği: Hile, çalışan hileleri.* 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.

Bekçioğlu, A., vd. (2013). Adli Muhasebecilik ve Uygulamaları. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 61, 4-10.

Bhasin, M.L. (2007). Forensic Accounting: A New Paradigm for Niche Consulting. Journal of Forensic Accounting, 8(1), 1000-1015.

Holt, T.J. & DeZoort, F.T. (2009). The Impact of Internal Auditing on Perceived Financial Reporting Quality. Journal of Accounting and Public Policy, 28(3), 255-271.

Kapo, J., et al. (2024). Machine Learning in Forensic Accounting. Journal of Forensic Accounting, 20(1), 1-10.

Mikro Yazılım. (2024). Adli Muhasebe Nedir? Yöntemleri Nelerdir? Erişim: https://www.mikroyazilim.com.tr/adli-muhasebe-nedir Erişim Tarihi: 11.03.2025

Özkul, F.U. & Pektekin, P. (2009). Information Technologies and Forensic Accounting. Journal of Accounting and Auditing, 1(1), 57.

Pehlivan, E. & Dursun, A. (2012). Adli Muhasebecilik ve Uygulamaları. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 55, 130-135.

Pamukçu, A. (2017). Adli muhasebe ve bağımsız denetim sürecine etkisi. *Öneri Dergisi*, *12*(48), 227-244.

Singleton, T.W. & Singleton, A.J. (2010). Fraud Auditing and Forensic Accounting. John Wiley & Sons.

Skalak, S. L., Alas, M. A., & Sellitto, G. (2006). Fraud: An Introduction In Golden, TW, SL Skalak, and MM Clayton.(Ed.), A Guide to Forensic Accounting Investigation (pp. 1-20).

Toraman, B. (2009). İSMMMO Akademi Ders Notları. SMMM-Adli Muhasebe Uzmanı.

Zimbelman, A. & Albrecht, W.S. (2012). Forensic Accounting: A New Approach to Fraud Detection. Journal of Forensic Accounting, 13(1), 1-15.

Zimmerman, J.L. (2006). Accounting for Decision Making and Control. McGraw-Hill.

HAVALİMANI İŞLETMECİLİĞİNDE GRUNİG'İN HALKLA İLİŞKİLER MODELİ VE SOSYAL SORUMLULUK YAKLAŞIMI[1]

GRUNIG'S PUBLIC RELATIONS MODEL AND SOCIAL RESPONSIBILITY APPROACH IN AIRPORT MANAGEMENT

Belis GÜLAY
Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu
Assist. Prof. Dr., Maltepe University, Vocational School
ORCID ID: 0000-0002-0204-5507

ÖZET

Havalimanları, sadece hava ulaşımının sağlandığı alanlar olmanın ötesinde, toplumla doğrudan etkileşim içinde olan kompleks işletmelerdir. Yolcular, havayolu şirketleri, çalışanlar ve yerel topluluklar gibi birçok paydaşın bulunduğu bu dinamik yapıda, etkili iletişim ve sosyal sorumluluk uygulamaları büyük önem taşımaktadır. James E. Grunig'in halkla ilişkiler teorisi, havalimanı işletmeciliğinde paydaşlarla doğru iletişim kurmanın gerekliliğini vurgulayan önemli bir çerçeve sunmaktadır. Grunig'in iki yönlü simetrik modeline göre, havalimanı işletmecileri, paydaşlarıyla karşılıklı anlayışa dayalı bir diyalog kurmalı ve sosyal sorumluluk faaliyetlerini bu doğrultuda şekillendirmelidir. Havalimanlarının çevreye duyarlılık, sürdürülebilirlik, yerel toplulukların refahı ve yolcu memnuniyeti gibi konulara odaklanması, hem kurumsal itibarlarını güçlendirmekte hem de uzun vadeli başarılarını desteklemektedir. Örneğin, karbon emisyonlarının azaltılması, engelsiz havalimanı uygulamaları veya yerel ekonomiyi destekleyen projeler, hem sosyal sorumluluk açısından önemli hem de paydaşlarla sağlıklı ilişkiler kurmada etkili stratejilerdir. Ayrıca, kriz anlarında doğru iletişim stratejileri geliştirmek, havalimanlarının güvenilirliğini ve şeffaflığını artırır. Grunig'in modeli doğrultusunda, havalimanı işletmecilerinin yalnızca tek yönlü bilgi aktarmak yerine, yolcu geri bildirimlerine açık olması ve paydaşlarla sürekli iletişim halinde bulunması, işletmenin güvenilirliğini artırır. Bu nedenle, sosyal sorumluluk projelerinin stratejik bir halkla ilişkiler anlayışıyla yürütülmesi, havalimanlarının hem toplumsal hem de ekonomik sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Havalimanı işletmeciliği, iki yönlü simetrik model, sosyal sorumluluk, halkla ilişkiler modelleri, sürdürülebilirlik.

[1] Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Programı, Halkla İlişkilerde Mükemmellik Yaklaşımı ve İşletme Stratejilerindeki Rolü (TAV Havalimanları Örneği), Eylül 2016 yayınlanmış doktora tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

Airports are complex businesses that interact directly with society, beyond being just areas where air transportation is provided. In this dynamic structure where there are many stakeholders such as passengers, airlines, employees and local communities, effective communication and social responsibility practices are of great importance. James E. Grunig's public relations theory provides an important framework that emphasizes the necessity of establishing correct communication with stakeholders in airport operations. According to Grunig's two-way symmetrical model, airport operators should establish a dialogue based on mutual understanding with their stakeholders and shape their social responsibility activities accordingly. Focusing on issues such as environmental awareness, sustainability, the well-being of local communities and passenger satisfaction at airports both strengthens their corporate reputation and supports their long-term success. For example, reducing carbon emissions, barrier-free airport applications or projects that support the local economy are both important in terms of social responsibility and effective strategies in establishing healthy relationships with stakeholders. In addition, developing correct communication strategies in times of crisis increases the reliability and transparency of airports. In line with Grunig’s model, instead of just one-way information transfer, airport operators being open to passenger feedback and being in constant communication with stakeholders increases the reliability of the business. Therefore, carrying out social responsibility projects with a strategic public relations approach will contribute to both the social and economic sustainability of airports.

Keywords: Airport management, two-way symmetric model, social responsibility, public relations models, sustainability.

AN ANALYSİS OF THE POLİTİCAL SYMBOLİSM OF THE PERİOD OF ABDULHAMİD II İN THE LİGHT OF THE EXPRESSİONS USED İN THE MALUMAT NEWSPAPER BETWEEN 1898-1901

1898-1901 YILLARI ARASINDA MALUMAT GAZETESİNDE KULLANILAN İFADELER IŞIĞINDA II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ SİYASİ SEMBOLİZMİNE DAİR BİR İNCELEME

Sacide Nur AKKAYA
Dr. Öğr. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Lect. Dr., Istanbul Medipol University, Faculty of Humanities and Social sciences, Political Science and International Relations
ORCID ID: 0000-0002-1520-9937

ABSTRACT

As a result of the national rebellions, which were the most important effects of the French Revolution, the existence of monarchies that had continued their existence with the power they received from God until that day, came under threat in the 19th century. In this context, some monarchs in the said century resorted to political symbolism tools that would further strengthen their existence in the eyes of society. In this study, the traces of this attitude, which was also seen in monarchies such as England and Russia, will be examined within the framework of the sovereignty area of Abdulhamid II, one of the last sultans of the Ottoman Empire, covering three continents. The source of the study is the archive information of the Malumat newspaper, one of the leading publications of the period, which was examined in a way that covers the years 1898-1901. In these archive sources, data on the political visibility of Abdülhamit II, supported by concepts such as the caliphate, especially the Pan-Islamist policy, were compiled and in this context, various traces of the political symbolism constructed by Abdülhamit II in the Ottoman geography were encountered in 40 different newspaper issues of Malumat. In this context, these information obtained will be discussed under three main headings: symbolism within the context of discourse language, symbolism within the context of visual tools such as flags and coats of arms, and symbolism coming to life within the framework of official ceremonies.

Keywords: Political symbolism, Monarchy, Abdulhamid II, Symbolism, Press.

ÖZET

Fransız Devrimi'nin etkilerinden en önemlisi olan ulus isyanları neticesinde, 19. yüzyılda, o güne kadar varlığını Tanrıdan aldığı güçle sürdüren monarşilerin varlığı tehdit edilir hale

gelmiştir. Bu bağlamda, söz konusu yüzyılda kimi monarklar, varlıklarını toplum nezdinde daha da güçlendirecek siyasal sembolizm araçlarına başvurmuşlardır. Bu çalışmada, İngiltere, Rusya gibi monarşilerde de görülen bu tutumun izleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahlarından olan II. Abdülhamit'in, üç kıtayı kapsayan hükümranlık alanı çerçevesinde irdelenecektir. Çalışmanın kaynağı, dönemin önde gelen yayın organlarından olan Malumat gazetesinin 1898-1901 yıllarını kapsayacak şekilde incelendiği, arşiv bilgileridir. Bu arşiv kaynaklarında, II. Abdülhamit'in Pan-İslamcılık politikası başta olmak üzere, hilafet gibi kavramlarla da desteklenmiş olan siyasal görünürlüğüne dair veriler derlenmiş ve bu bağlamda, Malumat'ın 40 farklı gazete sayısında, II. Abdülhamit'in Osmanlı coğrafyasında inşa etmiş olduğu siyasal sembolizmin çeşitli izlerine rastlanmıştır. Bu bağlamda, elde edilen bu bilgiler; söylem dili kapsamında sembolizm, sancak & arma gibi görsel araçlar kapsamında sembolizm ve resmi törenler çerçevesinde hayat bulan sembolizm olarak üç temel başlık altında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal sembolizm, Monarşi, II. Abdülhamit, Sembolizm, Basın.

INTRODUCTION

Symbols, which exist in every area of human life, represent complex forms with their simple stances. While a national flag represents the place of that nation in international politics, a religious symbol describes the beliefs of that religion in a holistic sense. In political science, symbols have been used at every stage to carry ideological ideas, a manager's message and many other political elements. Thus, politicians have found the opportunity to manage the way people in their target audience see the world through the images created (Gill 2018: 429). When it comes to political symbolism, it is about how various symbols affect political identities and preferences (Theiler 2017: 633). In this context, political symbolism, which is intertwined with many fields in political science, is a subject that includes many variables such as the ideology of the politician who uses these symbols, the society in which the symbols are used, and the geography in which this society lives. In this complex and multifaceted form, when political symbolism for each era, community, event, and the conditions of the period are considered, it provides important information about the field in question.

The Enlightenment period, the French Revolution and the Industrial Revolution that took place in Europe from the 16th century onwards, brought about the introduction of a new political system to the entire world, especially to Western states. The existence of monarchies that ruled different peoples happily for centuries was questioned with the introduction of concepts such as nation, homeland and democracy into human life, and in this context monarchs used the opportunities of their time to solidify their existence over their people. When the period of Abdulhamid II is examined in the Ottoman Empire, which was undoubtedly one of the states

most affected by this transformation, it will be seen that the sultan similarly constructed a political symbolism of his own. The most important reason for this was that the Sultan, who did not prefer to leave the palace, had to somehow symbolize his presence in the minds of the people of his empire, which encompassed three continents. Indeed, it will be seen that the language that the Sultan constructed in this context, who sought ways to establish direct connections with his people within the complex political conditions of the period, was reflected in the newspapers, which were the publishing technology of the period.

In this context, it is known that not only in the Ottoman Empire but also in other monarchies of the period, the press was used to create political public opinion on various issues and to create an ideology in the minds of the people. In similar years, the British monarchy, which made colonialism a state policy and continued its expansionist activities within the scope of the Eastern Question, transformed this issue into an issue that aroused social interest through the press in order to receive support from its own people on this issue (The Times 1876: 10). During this process, the Emperor of the Ottoman State, Abdulhamid II, with the influence of the difficult diplomatic conditions of the country and the caliphate he was the patron of, tried to implement the policy of keeping all nations under the Ottoman roof in the strictest manner, focusing on the policy of Islamic unity. In this context, the publications of the period are sources that should be examined in terms of showing first-hand the image of Abdulhamid II in the minds of the society, both within the scope of the symbolic language that Abdulhamid II tried to construct and the equivalent of this language among the people. In this study, the data in the Malumat newspaper, which was an important publication during the reign of Abdulhamid II, will be compiled within a certain period of time, and the political symbolism with which the sultan was created will be tried to be conveyed within a certain framework.

METHODOLOGY OF THE STUDY

This study, which examines both the sultan-centered political symbolism created by the palace during the reign of Abdülhamit and the response of this symbolism among the people, was created based on the “provincial letters” published between 1894-1904 in nearly five hundred different issues of Malumat, one of the leading publications of the period. These letters, which include information directly from reporters and the people about the Ottoman provinces, from public works to education, from social life to bureaucracy, are quite significant historical documents in terms of understanding the reality of the period. In this context, the issues of this newspaper published in Ottoman Turkish were scanned and the data obtained as a result of examining nearly a thousand different letters sent from different provinces of the Empire between 1898 and 1901 were classified. In order to reveal how Abdulhamid II, who resided in his palace most of his time, was created in the Ottoman geography with a symbolic language and how he kept his political image alive, these data were examined in three classes as discourse language, visual symbols and images in official ceremonies.

THE PERIOD OF ABDULHAMID II AND POLITICAL SYMBOLISM

After the Age of Enlightenment and the French Revolution in Europe, the modern political system established in the West had its reflections in other states, and existing empires had to adapt to the new political understanding evolving around the world in various contexts. During this period, the administrative power of monarchies that had maintained an unshakable authority over their people for centuries became shaky, and after the state accepted the socio-economic development of the West for the first time during the reign of Selim III in the Ottoman Empire, a new reform process began from the reign of Mahmud II (Beydilli 2003: 354). After the first innovative policies, approximately 50 years later, Abdulhamid II ascended to the throne and during his reign, Western-centered modernization became widespread in many levels of state and social life. In this context, although he did not go beyond the Yıldız Palace within the scope of his own political policy (Afyoncu: 2018), this subjective policy of Abdulhamid II, who created a unique political symbolism language in the vast lands of the Ottoman Empire, is worth examining as a privileged example of the political influence built on the people in the monarchies of the period.

Indeed, in other monarchies of the period, the possibilities of political symbolism were also used, and for example, in England and Germany in similar years, magnificent ceremonies attended by the queen or the king were used to strengthen political representation in the eyes of the people (Hobsbawm 2006: 1-2). In the Ottoman Empire during the reign of Abdulhamid II, for the first time in history, the idea of making the sultan visible everywhere in the state became quite prominent and the state's authority was strengthened in this way. In the spread of political symbolism, newspapers, the most active media tool of the period, played an important role, and in the expressions used in newspaper news, a language that symbolized Abdulhamid II to a certain extent was used. This study will examine the statements in the Malumat newspaper, which had a notable position with its subscription system that spread throughout the empire during the reign of the sultan in question. Malumat was published for nearly ten years during the reign of Abdulhamid II, and with its diverse subject content, the newspaper reached a very wide readership. The statement of Ahmet İhsan Tokgöz, one of the leading figures of the period, that this newspaper was published with the support of Abdulhamid (Tokgöz 1930: 81) also makes it important to approach the publication in question in the context of the sultan's political symbolism tools. It is seen that letters from various regions of the Empire were published in the newspaper, especially in the four-year period between 1898 and 1901, and that in these letters, Abdulhamid II was both mentioned with a special font and a unique definition and symbolic series was constructed for him.

Symbolism of Abdulhamid II in the Context of the Language of Discourse

When the political policy of Abdulhamid II is mentioned, the first thing that comes to mind is the priority he gave to the understanding of Islamic unity in state politics. The sultan, who held

the title of not only the ruler of the people in the Empire but also the caliph of the entire Islamic world, wanted to use this title as a positive carrier for the survival of the state in a period when national rebellions were increasing and with this understanding, he tried to design a political attitude that would include all Muslims. This approach, which emerged after the Treaty of Küçük Kaynarca (Yapp, Shaw 2025), became the most important political policy of the state during the reign of Abdulhamid II and especially the divisive activities carried out by the European states on the Ottoman Empire within the scope of the Eastern Question, the sultan tried to protect the integrity of the state by holding on to this policy.

When examining the statements in the Malumat newspaper in the context of the political symbolism of the period of Abdulhamid II, this is of course the first thing that stands out, but in the letters written by newspaper reporters and the public, it is seen that this title of the Sultan is frequently mentioned and with great praise. His being the deputy of the Prophet is explained in a letter sent from Jeddah (Malumat, No: 570),[1] while in an article written from Balıkesir, his being a famous caliph is emphasized (Malumat, No: 1482).[2] The statements that Abdulhamid led millions of Muslims with this position and that the Ottomans were honored with this are seen in a letter from Erzincan (Malumat, No: 756).[3] In this context, in addition to the explicit use of the title of caliph, it is seen that the attributes such as piety, compassion and protection that would come with this title are also emphasized. The statements that he was an earthly caliph who was devoted to the rules of Islam are included in two separate letters from Erzincan and Mosul. In these letters, both his devotion to religion and his fairness are emphasized (Malumat, No: 772).[4] A reporter mentioned the sultan's superior compassion while talking about the aid provided after a disaster in Bursa (Malumat, No: 1158)[5] and another reporter emphasized the sultan's unlimited aid while observing the exams of Lüleburgaz Middle School (Malumat, No: 794).[6]

Another important reflection of the perception that the sultan built on Ottoman lands is that he was described as the “sole protector” of the inhabitants of the empire. Again, these adjectives

[1] The original Ottoman expression is as follows: “habib-i ekremin vekîl-i bî-âdili olan pâdişâh” (The sultan who is the just representative of his beloved)
[2] The original Ottoman expression is as follows: “nâm-ı nâmî-i halife-i a’zami” (the great caliph)
[3] The original Ottoman expression is as follows: “milyonlarca mümin ve muvahhidi zîr-i himâye-i adâletinde yaşatan böyle bir halife-i a’zam u akdesin rızâ-yı hümâyûnlarını tahsil etmekten büyük ne şeref tasavvur olunabilir” (What greater honor can be conceived than to gain the approval of such a great and holy caliph who has kept millions of believers and monotheists under his protection of justice)
[4] The original Ottoman expression is as follows: “… pâdişâh-ı din-penâh u şehriyâr-ı adalet-iktinâh şevketlü kudretlü gâzi büyük {Abdülhamit} Han-ı Sânî Efendimiz Hazretleri'nin rızâ-yı âli-i hümâyûnları…” (With the approval of the high imperial edict of our Master, the Sultan of Religion and the City of Justice, the glorious, powerful, and great warrior {Abdulhamid} Khan-i Sani)
[5] The original Ottoman expression is as follows: “Eltaf ü inâyât-ı müşfikâne-i hümâyûnları” (The grace and favor of the royal courtesans)
[6] The original Ottoman expression is as follows: “Sevgili padişahımızın nâ-mahdud inayeti” (The unlimited grace of our beloved Sultan)

show the investment that Abdulhamid II made in the image of the sultan who would keep the state together in the face of national rebellions. In a letter written from Van and describing the military activities there, the sultan was referred to as "our commander-in-chief and father" (Malumat, No: 541),[7] and in a piece of news from Syros, it was emphasized that Abdulhamid both protected and trained his soldiers (Malumat, No: 762). The image of the sultan protecting his people like a father is seen in another letter from Van, in the expression "long live our dear father" (Malumat, No: 538). In addition to the expressions of praise, the existence of a people who prayed for their sultan at every opportunity is also seen, and in this context, in a letter from Trabzon, it is stated that soldiers sang a song praising the sultan during entertainment (Malumat, No: 827), and in a letter sent from Erzincan, it is stated that the officer who prayed after the end of the exam period at school made the students sing the Hamidi March (Malumat, No: 1149).[8] In these letters, it is observed that the people found solace in remembering their sultan when they were relieved from the negative situations they experienced, and it is reported that the people came to the government building and prayed for their sultan after a judicial case in Samsun (Malumat, No: 1175). In Erzincan, it can be seen that Abdulhamid's power was clearly emphasized due to the investments made in the region (Malumat, No: 772).[9] It can be seen that the sultan was not forgotten in the issues related to the immigrants, which were one of the most important political issues of the period, and it is said that the Cretan immigrants, who were brought to Izmir by the state's special ferry, read prayers to the sultan that were "mandatory and became their duty" after they were settled in their houses (Malumat, No: 1518).

Symbolism of Abdulhamid II in the Framework of Visual Symbols

The symbolic language that Abdulhamid II used to emphasize his sovereignty within his own empire was supported not only by verbal elements but also by visual means. Due to the complex political atmosphere of his time, the sultan, who resided in the Yıldız Palace and rarely went outside the palace, had the opportunity to have closer contact with the public by giving his name to the architectural structures he had built and ensured that these structures were recorded through photography, one of the most important technological elements of the period. Indeed, in the Yıldız Palace, which now serves as a museum, these images are presented to visitors with the expression "the most comprehensive imperial photographic archive of the period" (Republic of Turkiye, Head of Communications 2020). Some of these structures bearing the sultan's name

[7] The original Ottoman expression is as follows: "pâdişâhımız başkumandan-ı akdes-i efham efendimiz sevgili pederimiz büyük Abdülhamit Han-ı Sânî" (Our Sultan, the Commander-in-Chief of the Holy Sanctuaries, our beloved father, the Great Abdulhamid Khan Sani)

[8] The original Ottoman expression is as follows: "mini mini yavrucakları tarafından marş-ı Hamîdî kıraatiyle cümle tarafından amin (ve pâdişâhım çok yaşa) duaları ref'-i bar-gâh-ı uhdiyyet kılınmıştır." (The Hamidi march was recited by the little children. Everyone prayed to Allah with the words amen and long live my sultan.)

[9] The original Ottoman expression is as follows: "nümûne-i feyz ü kemal-i mücerred padişah-ı din-penâh ü şehriyâr-ı adâlet-iktinah şevketlü kudretlü gazi büyük {Abdülhamit} Han-ı Sânî efendimiz hazretleri" (a model of grace and perfection of innocence, a sultan devoted to his religion, the just, majestic, powerful, great warrior {Abdulhamid} Khan-i Sani our lord his excellency)

are the Edirne Hamidiye Junior High School, Hamidiye Mosque (Malumat, No: 1305), the İzmir Hamidiye Industrial School, the Çankırı Hamidiye Gureba Hospital (Malumat, No: 632) and the Hamidiye Bazaar in Syria (Malumat, No: 1335).[10]

In addition, the flags and banners hung in various areas of the empire stand out as examples of visual symbolism used to reinforce the order belonging to Abdulhamid. It is stated in the letters that paintings with the phrase "Long live my Sultan" were hung on the newly built streets and in the houses of the people, and it is stated in two separate articles that some houses in İzmit, Hamidiye Street here (Malumat, No: 821) and Manastır Hamidiye Street were decorated in this vein (Malumat, No: 819).[11] The fact that banners representing Abdulhamid's presence were mentioned in daily life and especially in ceremonies held in schools shows the sultan's connection with the young Ottoman society and the perception he wanted to create in their minds. In this context, it is narrated that the end-of-year ceremonies of Edirne Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi (Edirne Civil High School) (Malumat, No: 1146)[12] and İzmir Ödemiş Rüşdî Mektebi (İzmir High School)(Malumat, No: 776) were decorated with signs depicting Ottoman victories and reading "Long live my Sultan". A reporter writing from Thessaloniki expressed his pleasure at the presence of the Ottoman flag in the town (Malumat, No: 783), while the presence of similar flags at the opening of a barracks in Van is described with similar descriptive expressions (Malumat, No: 551).[13]

Attaching great importance to the concept of loyalty in his relations with his society, Abdulhamid II also benefited from the presentation of coats of arms, which had been a part of the Ottoman tradition since the reign of Mahmud II (Deringil 2007: 43), and it is seen that he used this opportunity to symbolize his existence in the minds of his people. In this context, Abdulhamid II aimed to bind his people more to him and establish a special relationship of loyalty by presenting them with special gifts on the occasion of various events (Hanioğlu 2008:125). In this context, it is stated in the letters that the sultan's coat of arms or medal was presented to successful people, and in a news report from Erzincan, it is mentioned that the "second mecidiye medal" given to a person named Tahir Pasha (Malumat, No: 649).[14] Non-Muslim people were also tried to be made loyal to the sultan through this symbolic language,

[10] The original Ottoman expression is as follows: "Hamîdiye Çarşısı vilâyât-ı sâire-i şâhânede emsâline pek az tesâdüf olunur muntazam çarşılardandır" (Hamidiye Bazaar is one of the most regular bazaars that is rarely seen in other magnificent provinces)

[11] The original Ottoman expression is as follows: "Hamîdiye Caddesi sûret-i mükemmelede inşâ edildi." (Hamidiye Street was built perfectly.)

[12] In the letter, it is stated that the interior and exterior of the school were decorated with "rayat-ı zafer-âyât-ı Osmaniyye" (Ottoman banners with victory slogans).

[13] The original Ottoman expression is as follows: "o dakikada Kışla-yı Hümâyûn kapısı üzerine keşîde edilip de temevvüc-nümâ-yı ihtişam olan râyet-i Osmânî umum gönülleri müstağrak-ı şevk ve neşat eylemiştir" (At that moment, the Ottoman flags that were hung on the gate of the Imperial Barracks and became a symbol of glory filled everyone's heart with joy and excitement)

[14] The original Ottoman expression is as follows: "sîne-i sadâkat-i defînelerinin ikinci mecidiye nişan-ı zîşânıyla tezyin…" (… decorated with the second Medjidie medal for his loyalty)

for example, in a news report sent from Thessaloniki, a medal was sent to be hung in the workplace of Monsieur Adolf Viks by Abdulhamid II. It is stated that a coat of arms belonging to Abdulhamid was prepared and the details of the ceremony to be held for this were explained. In the speech made by this person in Turkish, both his praise of the sultan and his emphasis on Ottoman sovereignty (Malumat, No: 626) stand before us as an important reflection of the political symbolism that was attempted to be constructed through coats of arms.

Symbolism of Abdulhamid II in the Context of Official Ceremonies

Official ceremonial performances, which are an important feature of 19th century monarchies, served to make the monarchic order an image in the minds of every individual. Using these opportunities of political symbolism in the current century, Abdulhamid II kept his personal portrait in the minds of the people there with the prayers made to him at every ceremony. Indeed, these ceremonial stages, which were instrumental in the consolidation of the sultan's power, were discussed in the letters we examined within the framework of very different regions and ceremonies. The fact that prayers were made to the sultan and loyalty was expressed to him in different letters from many regions of the empire is important evidence of the symbolic language whose existence is tried to be revealed in this study. It is seen that during the reign of Abdulhamid II, the concept of official ceremony was incorporated into many areas of daily life; ceremonies were held in many different programs from the opening of state institutions to the appointment of new bureaucrats, from the celebration of educational activities to the Mevlevi ceremony, and his existence was virtually fixed by making long prayers to the sultan.

In the context of ceremonies related to bureaucratic events, it is narrated that the prayer “Long live the sultan” was recited during the ceremony of sending off nine hundred soldiers in Thessaloniki (Malumat, No: 1167), that a similar prayer ceremony was held during the training of the soldiers in Gelibolu (Malumat, No: 734) and during the welcoming ceremony of Amasya Governor Kemal Bey who arrived in the region in Merzifon (Malumat, No: 1505). Other incidents in which the sultan was commemorated with prayers are the opening ceremony of the Telegraph and Postal Administration branch in Kirkuk (Malumat, No: 1385), the ceremony of erecting telegraph poles in Yemen (Malumat, No: 1507) and the ceremony held for the newly built telegraph office in Bursa (Malumat, No: 771). In the letters, where it is seen that events concerning daily life were also carried out in an official ceremonial atmosphere, it is narrated that ceremonies were held by reciting various prayers for the sultan at the opening of a spa in Skopje, the income of which would be donated to the Industrial School (Malumat, No: 871), at the opening of a cocoon race in Thessaloniki (Malumat, No: 577) and at a Mevlevihane ceremony in Eskişehir (Malumat, No: 1491).

One of the most important events that emphasized the existence of the sultan was, of course, military activities and ceremonies. In these military activities, where the understanding of the sultan as the sole protector of the state was emphasized, for example, in a letter from Van, it is

stated that all soldiers said the prayers "Long live the great Abdulhamid Khan, long live our beloved father" (Malumat, No: 538), and again in a speech made by a commander in the region against minorities (Malumat, No: 541),[15] it is seen that an effort was made to strengthen the authority over the people with a discourse focused on the "caliphate". In addition to military ceremonies, another of the most important events in which Abdulhamid II consolidated his power was the enthronement celebrations, which commemorated the anniversary of the sultan's accession to the throne. The sultan gave more importance to these celebrations than previous sultans (Özcan 1993: 113), and especially the 25th anniversary of his accession to the throne was celebrated with a great festive concept throughout the empire. In the memoirs of Ali Said Efendi, one of the Sultan's servants, these celebrations are described as a joyous occasion of the period (Said 1994: 54). Indeed, in the letters, it is seen that the writers describe the sultan with the expression "Our benefactor, our master" while describing these celebrations and that they renew their gratitude for his existence by timing the ceremonies to be held in the region to this date (Malumat, No: 477). In a letter from Aleppo, a ceremony attended by soldiers in their official uniforms is mentioned and the pleasure felt by everyone at the ceremony to live in the time of such a sultan is conveyed. It is also stated that the sultan's presence was supported with visual symbols, and banners and paintings reading "Long live my sultan" were hung in both official institutions and in areas such as pharmacies, minority neighborhoods and Mevlevi lodges (Malumat, No: 474).

In a report from Bolu, the reporter stated that “loyal people from all classes” were present at the celebrations attended by thousands of people, emphasized that there were also students of different religions at the ceremony, and both mentioned the adornment of the surroundings and conveyed that everyone was praying “Long live the sultan” (Malumat, No: 826).[16] In the letter sent from Syros, it was stated that a ceremony was held in which state officials, soldiers and spiritual leaders of different nations attended in their official dresses, and that the military band sang the Hamidi march and prayers were said (Malumat, No: 828). In 1901, on the occasion of the 25th anniversary of the sultan’s accession to the throne, these celebrations increased even more, and the portrait that proved the existence of the sultan was once again represented throughout the empire. Indeed, only II. Not only Abdulhamid, but also other monarchs of the period tried to represent their sovereignty in the best way on similar days; for example, the

[15] The original Ottoman expression is as follows: “Ahmed Enverî Beyefendi ilerleyerek: Silah arkadaşlarım. Livili aşireti efrâdının civan-mert ve sâdık-ı devlet olduğunu Selanik'te işitmiştim. Kahramanlığınızı ve sadâkatinizi fi'len ispat ettiniz şevketlü pâdişâhımız başkumandan-ı akdes ve efham efendimiz sevgili pederimiz büyük Abdülhamit Han-ı Sânî Hazretleri sizden memnundur. Mâdem ki halîfe-i azam efendimizi memnun ettiniz. Hiç şüphe etmeyin Cenâb-ı Hak da sizden hoşnut olmuştur” (Ahmed Enveri Bey advanced and said: My comrades in arms. I had heard in Thessaloniki that the members of the Livili tribe were brave and loyal to the state. You have proven your heroism and loyalty in action. Our glorious sultan, the supreme commander and our master of the world, our beloved father, the great His Holiness Abdulhamid Khan-i Sani, is pleased with you. Since you have pleased our great caliph, do not doubt that God Almighty is pleased with you)

[16] The original Ottoman expression is as follows: “tebea-i sâdıka-i cenâb-ı pâdişâhî” (loyal servants of the sultan)

diamond jubilee of Queen Victoria of England in 1897 was celebrated with great celebrations (Cannadine 2001:109), while the 6-century rule of the monarchy in Austria was celebrated with unparalleled splendor (Hobsbawm 2006: 150).

This period, which was an important opportunity for the sultan to consolidate his presence in the empire spread over three continents, was used quite well, as can be understood from the letters coming from many regions. On the one hand, the sultan organized a magnificent celebration in his own palace, attended by ambassadors in their official uniforms (Osmanoğlu 2013: 85), while on the other hand, it is stated that many preparations were made in many regions of the empire. The preparations made by the artillery major for the celebrations to be held in Samsun (Malumat, No: 1534), the use of the army barracks for these preparations in Syros, and the fact that the municipality building built by the governor in Edirne would be opened on this special day and that construction was accelerated for this reason (Malumat, No: 1538) are only a few of the magnificent preparations in question. According to the reports of the reporters describing these ceremonies, military order was applied and at each celebration, while verbal prayers expressing gratitude for the presence of the sultan were made, the symbolic presence of Abdulhamid II was visually represented at a high level with flags and banners bearing the inscriptions "Long live my sultan".

CONCLUSION

After examining more than a thousand letters in the Malumat newspaper, reflections of the political symbolism of Abdulhamid II were identified in 40 different newspaper issues. This data was presented under three headings. When the symbolism of Abdulhamid II was examined within the framework of the discourse language, it was seen that the Ottoman society living in different continents commemorated their sultans with concepts such as “protector of religion and compassionate father”. This emphasis on the concept of caliphate in social life can be considered closely related to the importance the sultan gave to the policy of Islamic unity. This data is included in letters from regions such as Jeddah, Balıkesir, Mosul, Erzincan, Siroz, and Van. The commemoration forms in question were used in ceremonies that encompassed life, such as school openings, sending soldiers off, and the settlement of immigrants. In the symbolism constructed within the framework of visual symbols, it was seen that different areas were used. On the one hand, by giving names including the name Hamidiye to the buildings that were built, a general symbolic presence was drawn in the eyes of the people, on the other hand, by presenting a special coat of arms to the people, the sultan tried to establish a special bond with his people. In this context, it is possible to say based on the incidents in the letters that the non-Muslim people were not forgotten and that Abdulhamid II pursued a policy that encompassed all nations and religions.

The symbolism constructed within the framework of official ceremonies was created through activities such as hanging banners containing prayers to the sultan and saying special prayers

for the sultan. Indeed, in letters from regions such as Thessaloniki, Üsküp and Merzifon, these ceremonies are depicted in detail, and the deep devotion to the sultan is clearly emphasized. In addition to military ceremonies, it has been observed that great importance was given to the enthronement celebrations representing the accession to the throne of Abdulhamid II, and these celebrations are described in detail in letters from different regions such as Syros, Aleppo and Bolu. As a result, when approached from a holistic perspective, it is seen that the political symbolism during the reign of Abdulhamid II is reflected in two aspects in the letters sent from various provinces and different continents. The first of these aspects is the political symbolism carried out by the state in order to keep the existence of the sultan alive in the minds of the people. Examples of these include the symbolic language created through banners containing prayers to the sultan in official ceremonies, the naming of the buildings with the name Hamidiye, and the presentation of coats of arms to certain individuals as gifts from the sultan. The other aspect is the reflections of this language on the people. These can be stated as the people's references to the sultans with titles such as father and protector, and the recitation of prayers to the sultan in official ceremonies and informal meetings. Both the symbolism created by the state and the response it found in the people, as presented in this article, clearly show that despite being a sultan residing in his palace, Abdulhamid II established a political symbolism that would keep himself alive in the eyes of his people in the vast Ottoman geography with various verbal and visual symbolic tools such as banners, prayers, and coats of arms.

BIBLIOGRAPHY

Texts

The Times. 1876. Lord Stratford de Redcliffe on the Eastern Question, 18 May, col. C, p. 10.

Gill, Graeme and Ferrandez, L.F. Angosto. 2018. Introduction: Symbolism and Politics, Politics, Religion & Ideology, 19, 4: 429-433.

Theiler, Tobias. 2017. Political Symbolism. In F. M. Moghaddam (Ed.), The SAGE Encyclopedia of Political Behavior. Thousand Oaks: SAGE Publications: 633-34.

Beydilli, Kemal. 2003. II. Mahmut. Turkish Religious Foundation Islamic Encyclopedia, 27, Istanbul: Turkish Religious Foundation Publications. 352-357.

Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence. 2006. Geleneğin İcadı, Istanbul: Agora Kitaplığı.

Tokgöz, Ahmet İhsan. 1930. Matbuat Hatıralarım 1888-1923. I, Istanbul: Ahmet İhsan Printing House.

Deringil, Selim. 2007. İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Trnslt: Gül Çağalı Güven, Istanbul: Yapı Kredi Publishing.

Hanioğlu, M. Şükrü. 2008. A History of the Late Ottoman Empire, Twilight of Tanzimat, Hamidian Regime, Princeton: Princeton University Press.

Özcan, Abdülkadir. 1993. Cülûs. Turkish Religious Foundation Islamic Encyclopedia, 8, Istanbul: Turkish Religious Foundation Publications: 108-114.

Said, Ali. 1994. Saray Hatıraları Sultan Abdülhamit'in Hayatı, Istanbul: Nehir Publishing.

Cannadine, David. 2001. Ornamentalism: How The British Saw Their Empire. New York: Oxford University Press.

Osmanoğlu, Ayşe. 2013. Babam Sultan Abdülhamid, 6th ed., Istanbul: Timaş Publishing.

Online Resources

Afyoncu, Erhan. 2018. Daily Sabah. Sultan Abdulhamid II: A visionary who tried to keep the empire alive. https://www.dailysabah.com/feature/2018/02/16/sultan-abdulhamid-ii-a-visionary-who-tried-to-keep-the-empire-alive. February 16th.

Yapp, Malcolm Edward and Shaw, Stanford Jay. 2025. Britannica. Rule of Abdülhamid II. https://www.britannica.com/place/Ottoman-Empire/Rule-of-Abdulhamid-II. February 11th.

Republic of Turkiye Presidency, Head of Communications. 2020. Sultan 2. Abdülhamid Han'ın Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu Dijitale Taşındı. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/sultan-2-abdulhamid-hanin-yildiz-fotograf-koleksiyonu-dijitale-tasindi. April 10th.

Periodicals

Malumat Newspaper, Year 1898:

No: 474, September 19; No: 477, September 22; No: 538, November 22; No: 541, November 25; No: 551, December 5; No: 570, December 24; No: 577, December 31; No: 649, March 15.

Malumat Newspaper, Year 1899:

No: 626, February 21; No: 632, February 27; No: 734, June 9; No: 756, July 1; No: 762, July 7; No: 771, July 16; No: 772, July 17; No: 776, July 21; No: 783, July 28; No: 794, August 8; No: 819, September 2; No: 821, September 4; No: 826, September 9; No: 827, September 10; No: 828, September 11; No: 871, October 24.

Malumat Newspaper, Year 1900:

No: 1144, July 24; No: 1146, July 26; No: 1149, July 29; No: 1158, August 7; No: 1167, August 16; No: 1175, August 24.

Malumat Newspaper, Year 1901:

No: 1305, January 4; No: 1335, February 4; No: 1385, March 26; No: 1482, July 14; No: 1491, July 10; No: 1505, July 24; No: 1507, July 26; No: 1518, August 6; No: 1534, August 22; No: 1538, August 26.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SOĞUK SAVAŞ'IN ETKİLERİ: İNŞACI BİR ANALİZ (1923-1971)

THE EFFECTS OF THE COLD WAR ON TURKISH FOREIGN POLICY: A CONSTRUCTIVIST ANALYSIS (1923-1971)

Feyza Zülal Özmantar
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (YL-Tezli)
Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and International Relations (Master-Thesis)
ORCID ID: 0009-0008-1051-5784

Fuat Aksu
Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doç. Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations
ORCID ID: 0000-0002-3693-6666

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından uluslararası sistemde köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Yeni sistemik koşullarda Türkiye de gerek iç gerekse dış politikasında değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Tek Parti yönetiminden çok partili demokratik döneme geçiş içeride görece iktidar-muhalefet tartışmalarında yapısal bir değişim-dönüşümün izlerini taşımış olsa da asıl değişimin 1950 seçimleriyle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle yaşanmıştır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle beraber içeride daha liberal bir siyasal-ekonomik yapılanmanın kimliksel farklılaşması gözlenirken hükümetin dış politika önceliklerinde ve uygulamalarında da bu kimliksel farklılaşmanın somut örnekleri yaşanmaya başlanmıştır. Atatürk-İnönü çizgisinden farklı olarak yeni dönemde Demokrat Parti Hükümetlerinin dış politika çizgisi ahde vefa, barış ve statüko yanlılığı, eşitlikçi-antiemperyalist kimlikten uzaklaşarak ittifak eksenli-pragmatik dış politika çizgisine oturmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını Batı (ABD) eksenli-ittifak odaklı olarak tanımlamak mümkündür.

Çalışmamızda Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde Türkiye'nin dış politikası ele alınmakta ve kimliğin, çıkarın ve güvenliğin nasıl inşa edildiği incelenmektedir. Hükümet değişikliğiyle beraber siyasal sorumluların kimliksel özelliklerinin, çıkar ve beklentilerinin söz, sembol ve siyasa bağlamında dış politika davranışlarına nasıl yansımış olduğu, bu durumun geleneksel (Atatürk-İnönü) Türk dış politikası kimliğinden ne ölçüde ve hangi açılardan farklılıklar oluşturduğu somut örneklerle irdelenmiş olacaktır. Çalışmada, Soğuk Savaş döneminde Türk

dış politikasının yeniden inşası ve kimliksel değişimi arasındaki bir etkileşim olduğu savı tartışmaya açılmaktadır. Buna göre Türk dış politikası dünya genelinde etkili olan büyük güç çatışmalarından etkilenmesine rağmen kimliğe içkin özerk politikalar üretirken Soğuk Savaş döneminde bu özelliğini kaybederek ittifak eksenli –büyük ölçüde ABD yönlendirmesine göre değişen politikalar izlemeye yönelmiştir. Bu ise sonuçta Türkiye'nin bölgesel ve sistemsel kimlik algısında olumsuz bir etki yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Soğuk Savaş, kimlik, konstrüktivizm, yeniden-inşa

ABSTRACT

Following the end of the Second World War, the international system underwent a radical transformation. Under the new systemic conditions, Turkey had to adapt to change in both its domestic and foreign policies. Although the transition from the Single Party rule to the multi-party democratic era carried the traces of a structural change-transformation in the domestic power-opposition debates, the real change took place when the Democratic Party came to power in the 1950 elections.

With the coming to power of the Democrat Party, while the identity differentiation of a more liberal political-economic structure was observed domestically, concrete examples of this identity differentiation began to be experienced in the foreign policy priorities and practices of the government. Unlike the Atatürk-İnönü line, the foreign policy line of the Democrat Party governments in the new period moved away from loyalty, peace and status quo bias, egalitarian-anti-imperialist identity and settled on an alliance-oriented-pragmatic foreign policy line. In this period, it is possible to define Turkey's foreign policy as Western (USA) axis-alliance orientated.

This study analyses Turkey's foreign policy in the early Cold War and examines how identity, interests and security were constructed. With the change of government, it will be examined with concrete examples how the identities, interests and expectations of the political officials were reflected in foreign policy behaviours in terms of words, symbols and policies, and to what extent and in what ways this situation differed from the traditional (Atatürk-İnönü) Turkish foreign policy identity. In the study, it is argued that there is an interaction between the reconstruction of Turkish foreign policy and its identity change during the Cold War period. Accordingly, although Turkish foreign policy was influenced by the great power conflicts that were effective worldwide, it produced autonomous policies that were intrinsic to identity, while it lost this characteristic during the Cold War period and tended to pursue alliance-oriented policies that changed largely according to US guidance. This ultimately had a negative impact on Turkey's perception of regional and systemic identity.

Keywords: Turkish foreign policy, Cold War, identity, constructivism, re-construction

SADDAM HUSSEIN AND THE REALPOLİTİK OF AUTHORITARIANISM,POWER CONSOLIDATION, STRATEGIC MISCALCULATIONS, AND REGIONAL INSTABILITY IN THE MIDDLE EAST

İrem TABİRLİOĞLU
Masters Student, İzmir University of Democracy, School of Economic and Administrative Sciences, Department of International Relations
ORCID NO: 0009-000-6450-6260

SUMMARY

Saddam Hussein remains one of the most controversial figures in modern history, often compared to authoritarian leaders due to his brutal policies and militaristic ambitions. This paper explores Hussein's political career, his rise to power in Iraq, and his involvement in key historical events such as the Iran-Iraq War, the Gulf War, and the 2003 U.S. led invasion. The study examines his leadership style, ideological motivations, and geopolitical strategies while also analyzing the consequences of his rule on Iraq's domestic and foreign affairs. The research employs a historical and qualitative methodology, analyzing primary and secondary sources, including historical records, political analyses, and eyewitness accounts. It seeks to answer key questions: How did Saddam Hussein consolidate power in Iraq? What were the driving factors behind his military conflicts? How did his leadership contribute to Iraq's long- term instability? The paper hypothesizes that Saddam's authoritarian governance, coupled with strategic miscalculations in foreign policy, led to his eventual downfall. Findings indicate that Saddam's rule was characterized by a combination of nationalism, repression, and strategic aggression. His reliance on violence and propaganda allowed him to maintain control for decades, but his underestimation of external threats—particularly from the United States—ultimately led to his capture and execution. The study concludes that while Saddam portrayed himself as a defender of Arab nationalism, his actions resulted in political fragmentation, economic decline, and prolonged instability in Iraq. His legacy remains a cautionary tale of how personal vendettas and militarized governance can lead to national and regional turmoil.

Keywords: Saddam Hussein, Authoritarinaism, Geopolitical Conflicts, Iraq War.

INTRODUCTION

Saddam Hussein remains one of the most controversial and studied figures in modern Middle Eastern history. His rule in Iraq, which spanned from the late 1970s until his capture in 2003, was marked by a complex interplay of authoritarian tactics, regional ambitions, and calculated aggression. This paper aims to provide a critical analysis of Hussein's governance through the

lens of realpolitik—where power and practical considerations outweighed ideology. By exploring his methods of consolidating authority, his motivations for initiating military conflicts, and the resulting impact on Iraq's long-term stability, the study sheds light on how authoritarian regimes can achieve and lose dominance.

HISTORICAL BACKGROUND

Saddam Hussein was born in April 28 1937 shortly after Iraq's independence. His birthplace was the mud-hut village of Al Awja a part of the impoverished town of Tikrit which was located in northern Iraq. Saddam means 'the one who confronts', clasher, collider and Hussein was his father's first name (Aburish, 2000, p.17). According to some sources his father disappeared when he was just a few months old, during Gulf War western propaganda spread the information that Saddam was a bastard and his mother was a local whore but official sources states that his father died (Aburish, 2000, p. 19). In Iraqi society women were expected to be docile, isolated and silent but his mother Subha was an outspoken, forceful and domineering woman, she married a man named Hassan Ibrahim who had the nickname liar (Aburish, 2000, p.20). When Saddam was a child he had to endure ruthless abuse, merciless insults, physical and verbal violence from his stepfather. He was not attending the school but instead working and killing time in narrow, dirty ,dung filled alleys with gangs. However he has always been curious of school and he used to eagerly listen his cousin's stories of school. When he was 10 years old he ran away from his home to live in Baghdad with his uncle Kharirullah Tulfah. He was a passionate Iraqi nationalist who was strictly against pro-Brtisih governments and he was strictly opposing to foreign intervention (Schlesinger, 2005, p.25). In Saddam's eyes he was a hero. His uncle shaped a great deal of Saddam Hussein's ideology and mindset. His uncle's daughter Sajida will also become the wife of Saddam later on. Saddam wanted to follow his uncle's footsteps and wanted to enter the Baghdad Millitary Academy. However he was rejected which upset him greatly and his self esteem got a big blow out of it. In 1957 he joined the Ba'ath party at the young age of 19. 2 years later in October 1959 he participated in a murderous quasi-millitary assassination attempt against Abdul karim Qasim who was the prime minister of Iraq after the 1958 revolution. This revolution was seen as a disappointment in the eyes of Ba'athists because they expected new republican government to favour nationalist Arab causes plus an union with Egypt however non-Ba'athists were in high positions and they didn't support Arab unity and ba'ath principles (Schlesinger, 2005, p.27).This convinced Saddam that Qasim had to go by force. Saddam along with a couple of gunmen shouted political slogans and fired through car windows, however Qasim survived and Saddam was shot in the leg. He had to flee to Damascus Syria. Then in 1960 he flew to Cairo which was seen as the capital of Arab nationalsim. He enrolled in law school and became an acive member in Cairo's Ba'ath party headquarters. He started to have promotions and rose up through the ranks. Then underground Ba'ath party made a second attempt to overthrow prime minister in 1963. This time they

arrested and executed Qasim and Saddam's relative General Ahmad Hassan al-Bakr became prime minister. However Ba'ath party was under thin ice.It's small organizational structure and inexperienced leadership were two of the issues that needed to be solved. This led to overthrow of Ba'athists the same year and they were all expelled Saddam had the duty of instructing another takeover. The plan was to entering the Presidential Palace during a cabinet meeting and machine-gun the entire government. However in September 4, 1964 before the coup took place police uncovered the plot and sought arrest of Saddam (Schlesinger, 2005, s.29). He refused to fled for a second time and defied capture, then he was caught and imprisoned. He stayed in prison for 18 months and was tortured there. But still he kept receiving messages from Ba'ath members secretly. In 1966 he escaped from prison then his comrades provided shelter for him and started to plan a new govenrent overthrow in which Saddam will yet again play a key role. In 1967 Arab-Israeli war broke out which reshaped political order of Middle East. Dynamics were altered and strategic balance between Arab States and Israel changed. Sides were Egypt, Jordan and Syria against Israel. Arabs deemed the war as Israeli agression and Israel used the argument of preemptive defense strike which will also be United States of America's argument for invasion of Iraq in 2003.The war broke out due to various reasons such as issues on Israel National Water Carrier Program,false intelligences of superowers such as Soviet Union,Egypt sending 100.000 troops to Sinai Peninsula plus sending United Nations peace forces from the area,closing Tiran Straits to Israel and president Nasser's harsh rhetoric against Israel. All of this led Israel to launch a strike on Egyptian airforces. Jets, planes and airfields were heavily damaged, this led to Israel being the victorious side. On 8th of June Israel managed to captue Sinai Peninsula, Gaza Strip and West Bank. Meanwhile Arab radios were spreading propaganda of Egypt and Syria winning. Authorities were lying to people and once folks learned the truth they were shocked. As a result Israel more than tripled it's size and secured key strategic areas. Israel success caused outrage in Iraq and they send troops to fight 'Zionism'. However histroy repeats and just like during the first Arab-Israeli war in 1948, Iraqi soldiers had to retreat. Pro-nationalist Ba'ath party saw this unfolding events as unbearable. Iraqi citizens blamed government regime for the failure and Colonel Abd al Salaam came to power during 1958 with the overthrow of royal family (Schlesinger, 2005, p.32). In 1963 when Ba'ath party lost government positions Arif declared that armed forces are the new political power. After Saddam's escape from prison he was elected as the Ba'ath party's National Command. Then he took his plan into action which led Arif's surrender and he fled the country. New regime firstly established Revolutionary Command Council. Saddam was the vice president. If a family was lucky, it produced a strongman, a patriarch, who by guile, strength,or violence accumulated riches for his clan. Saddam was now a Strongman, and his family was moving to claim the spoils (Schlesinger, 2005, p.31). Meanwhile a power struggle took place between Saddam and an Nayif which ended with the victory of Saddam. This situation best explained with the words of Samir al Khalil who stated that 'One can but stand in awe to at the naivette of officiers like

Nayef and Daud who played an important role in the overthrow of Arif regime,had not intention of becoming Ba'athists and actually believed Ba'athist promises (Schlesinger, 2005, p.35). When Ba'ath party took control there were ethnic and religious clashes,declining economy,government corruption and lack of political unity between shia-sunni and kurdish groups were problems that they had to deal with. Party decided to came up with socialist principles of a new lifestyle which consist of patriotism, national loaylty, collectivism, participation, selflessness along with love of nation and labor and civic responsibility. Educational system and youth organizations would play a big part in implementation of these virtues. With 'new men in new society' slogan party paid attention to give military training to young boys. They were against zionism, imperialism, anti Arab groups, conservatists, opportunists and reactionaries (Schlesinger, 2005, s.36). Party's attitude to 'traitors' such as pro-Egyptians, Arif supporters and conservatives were punished by Al-Bakr and Saddam between 1968-1973 due to this groups planning of a failed coup attempt towards the Ba'ath party. Punishments were in the forms of sham trials, executions, assassinations and ruthless intimidations. In July 1970 a provisional constitution was issued which gave them extensive powers. By 1977 Sunni Arabs from Saddam's hometown of Tikrit dominated positions. Al Bakr and Saddam were the two most effective actors in the ba'ath party al Bakr was a prestigious Arab nationalist and party became popular due to his efforts. Saddam was the moving force of behind the scenes issues such as being ruthless outmanuvering and killing when necessary. In the mid-70s Al Bakr due to illnesses and family issues started to give more power to Saddam (Schlesinger, 2005, p.38).By 1977 party committees, intelligence mechanisms and ministers were reporting to Saddam instead of Al Bakr which led Saddam see other political actors such as RCC and cabinet as his puppets. In 1979 President al Bakr resigned and transferred the power to Saddam Hussein. Saddam became the new president of the republic along with being chairman of the RCC and armed forces' commander in chief. One of the first things that he did was to build a cult leader personality for himself and he decided to use the power of propaganda. For example he plastered the walls of Baghdad with 20-foot-high posters of himself. Another instance was to establish a 50.000 men milita loyal to him (Schlesinger, 2005, p.38). To consolidate his power at home and for having leverage in domestic affairs he vowed to strenghten the stagnated economy of Iraq. State sponsored industrial program tied Iraqis to Ba'ath government. This modernization attempt was a great success which contributed a lot to the wider distribution of wealth and led to social mobility. Healthcare and education reforms were also in play along with redistribution of land. In 1973 oil production had quadrupled and became an important part of social reform program of Saddam. Thanks to the 1979 Iranian revolution Iranian oil dried up which made Iraq one of the biggest oil suppliers in the world. All these advancements led Saddam to follow an ambitious foreign policy with the aim of making Iraq the leading force of Arab World. Between 1975-1979 he established good relations with Iran, Saudi Arabia, Oman and smaller Gulf sheikhdoms. In 1978 Egyptian President

Anwar Sadat signed the Camp David Accords which led Egypt make peace with Israel. Due to this Egypt's leadership role in the Arab World became shaky which led to the emergence of a power vacuum that Iraq eagerly stepped in to fill. He decided to impose sanctions on Egypt at a summit held in Baghdad (Schlesinger, 2005, p.39). He also stabilized relations with Syria and ended the long hostility between Iraq and Hafiz al-Assad. He also visited Jordan. However in aspects of domesitic policies he was having difficulties. Kurdish issue was one of those difficulties. Kurds were causing fierce unrest and guerilla attacks at northern Iraq for their independence under the leadership of Mustafa Barzani.This 15.000 milita group were causing Iraqi regime worry which offered Kurds autonomy plan however Kurds rejected the plan and he carried on with their operations (Schlesinger, 2005, p.40). In 1974 Saddam arranged an assassination attempt to Barzani and his son which led to fighting. Soviet Union's decision to support Iraq over Kurds led Iran to panic and give support to the Kurds with the backing of United States due to the threat of Soviet sphere of influence's increase, this was an example of balance of power principle in international relations. Kurds were successful with their newly found backing and inflicted heavy losses on Iraq which forced Saddam to sign Algiers Accord with Shah (Schlesinger, 2005, p.41). It defined the border between Iran and Iraq plus ended the support of Iran towards Kurds. However Saddam will get his revenge from non arab,persian Iranians and United States he will also make those Kurds pay. One of his aims was also to make Iraq the hegemon of Persian Gulf. After the signing of the agreement Iraq quickly went back to ofensive position and defeated Kurdish milita Pesh Merga which became weaker due to lack of Iranian support. Some of the members of the forces surrendered while some of them ran away. Early 1980s started with Saddam using chemical weapons against Kurds in Nothern Iraq in order to crush their rebellion attempt. One of the boldest steps of him was the decision of him to invade Iran in 1980. This invasion will evolve to be an eight year war which will end in 1988. One of the motives of Saddam was the desire of him to rule all of the Arab World. Iran Iraq war was one of the bloodiest and costliest confilcts of cold war era. This war broke out due to religious dualism. Iran became an Islamic Republic with 1979 Revolution and the ruler of the country was Ayetollah Khumeini who was ruling Iran with vilayet al-faqıh also known as the rule of jurist they also had the idea to spread their values to other Arab States which threatened Sunni regimes and on the contrary during this period Iraq was being ruled by Sunni Saddam Hussein. Border disputes were also another bone of contention. Iraq was a landlocked country, it had no access to the sea due to small gulf state of Kuwait's existence blocking Iraq's access. Only way of Iraq to access water was the Shat-al Arab waterway. This waterway was shared between Iran and Iraq. On 1975 in Algiers two states decided to divide the waterway to two at it's midpoint however political upheavals in Iran led this situation to change. Iraq could not afford to endure seeing Iran as the dominant power of Persian Gulf. Iraq was confident and believed that they would win due to newly established politically fragile structure of Islamic Repubic of Iran and intelligence services information on Iran armed forces showed that they

have relatively weak and lacking weapons due to absence of American technology (Schlesinger, 2005, p.44). On the contrary Baghdad had high-tech weaponry came from Soviets. Soldiers morale was also quite high. Geographical conditions were also in favour. The only worry of Iraq was the Iranian airforce. For getting rid of this obstacle they decided follow a similar pattern that was also seen in 1967 Arab-Israeli war (Schlesinger, 2005, p.45). On September 1980 Iraqi forces launched an attack to Iranian air bases. However this failed because Iranian jets were protected in hangars. Iran started counter attack and assaulted to Iraqi cities. Then Iraq started to the land attack.Iraq's attacks were similar to that of blitz of world war two which also had the aim of decreasing morale of enemy soldiers. At the start of war Iraq was seen as the victorious side due to Iraqi forces getting the control of the waterway and seizing some of the Iranian territories. However with January 1981 Iran started counter attacks because they did not accept defeat and they did not give up. In September 1981 Iran got it's first major victory. March 1982 also marked an important advancement of Iran because they managed to break through Iraqi lines which were seen as 'impenetrable' In late June 1982 Iraq wanted to negotiate however Iran refused and on July 1982 launched an attack on near Basra called Operation Ramadan. Ever since World War 2 this was one of the biggest land battles. However the cost was high thousands of people passed away including youngsters. At the end of 1982 Iraq got new military equipment from Soviets and used them on the battlefield. In 1983 Iran yet again launched an attack and Iraq resisted and by the mid 1980s the war became a stalemate (Schlesinger, 2005, p.47). In 1984 Iran continued it is attacks. Saddam was not finding the number of Iranian causalties satisfying so he started to use chemcial weapons such as mustard and nerve gas against ones he deem as enemies. In 1985 both sides came up with attacking civilian locations. Iraq started to launch operations on Tehran capital city of Iran and Iran retalliated with attacks on Baghdad capital of Iraq. In 1986 United Nations Secretary formally accussed Iraq of using chemical weapons and Iraq was violating 1925 Geneva Convention's principles (Schlesinger, 2005, p.48). Iraq rejected accussations however it had no base due to strong evidence of chemical weapon usage of the Iraqi forces. Many hospitals were filled with Iranian soldiers and Kurds. Most prominent example of Iraq's atrocity was 1988 Halabjah massacre. In 1986 Iran planned a 'final blow' that would result in their victory however they could not manage to break last Iraqi defense in Basra. Both sides also engaged in sinking ships of eachother and of other states which also gave the war the name 'Tanker War' (Schlesinger, 2005, p.49). Iraq wanted to cut Iran's oil exports and force Iran to negotiate meanwhile Iran sunk Kuwaiti and Saudi tankers. In 1988 both countries accepted a ceasefire. War estimated approxiamtely one million casualties. Despite the war's negative efffects on the economy of Iraq Saddam still continued to strenghten armed forces. Another important war that broke out during Saddam's reign was The Persian Gulf War. On January 6 1991 Saddam Hussein himself stated that 'The great, the jewel, and the mother of battles has begun.' (Schlesinger, 2005, p.55). After the wrenching Iran Iraq war despite the damages Saddam still was not defeated. Iraq's

military presence was still the strongest in the region. Saddam already had manpower and advanced weaponry but he also needed money which led him to got his eye on Kuwait. Kuwait gained it is independence in 1961 after Great Britain pulled her troops out of the region. Iraq immediately attempted to invade Kuwait however British came back and later Arab states also protected Kuwait. Then Iraq received a big amount of paymenent and recognized independence of Kuwait. In 1975 Saddam wanted half of Gulf islands including the largest one Bubiyan to Iraq (Schlesinger, 2005, p.56). Kuwait rejected the proposal of Saddam. In May 1981 Gulf Cooperation Council declared that in order to protect their interests and for defense purposes they will collectively act. However Saddam continued putting pressure on Kuwait. On August 1990 Iraq started to invade Kuwait. There was little to no resistance. Kuwaiti army was on defence positions and most of them were killed and some of them ran away to Saudi Arabia (Schlesinger, 2005, p.57). Saddam's next target was Saudi Arabia because he wanted to control the world's oil supply. United Nations Security Council wanted Iraq to withdraw from Kuwait. President of United States Bush also put an embargo on Iraq which freeze all Iraqi assets (Schlesinger, 2005, p.59). Other than humanitarian supplies such as food, clothing and medicine all the other goods and services exports were prohibited. On August 6 UN decided to impose full scale sanctions on Iraq. Iraqi oil purchase became forbidden. As a reaction to these Saddam named Kuwait as the 19th province of Iraq. UN's sanctions were ignored by the regime. On August 1990 US began to mobilize in order to repel the invasion. Next day president ordered to send troops to Saudi Arabia in order to protect the state against an Iraqi attack. In the next few months tension increased and to push Iraqis out of Kuwait Operation dessert shield started. General Norman Schwarzkopf headed US, British and French units meanwhile Saudi Lieutenant General Khalid ibn Sultan ibn Abd al-Aziz Al Saud commanded units from 24 non-western countries such as Saudi Arabia, Egypt, Syria and Kuwait (Schlezinger, 2005, p.60). Upon this Saddam also planned an environmental terrorism attack. On January 16 1991 operation's name become Desert Storm. Saddam described the evet as jihad a holy war and also mocked president Bush's surname as bosh means nothing (Schlezinger, 2005, p.62). Most of the Americans were highly supportive of US intervention however this does not mean that there were not anti-war protests. On the night of January 17 first air attacks on Baghdad started many places such as electric power plants, water treatment facilities, telephone/radio exchanges, food processing, storage and distribution facilities, transportation systems and civilian factories were damaged. One of the most publicized one was the bombing of a milk factory which America thought as a military fabrica. Saddam used this for emotional manipulation because in Arabic context milk meant fertility,wealth and life (Schlezinger, 2005, p.63). Amirya bombing was also a catasthropic event that took place during the course of war which led innocent civilians to die. Saddam planned to air American prisoner of war pilots on TV however this was a miscalculation because it did not increase the anti war movement in America but hardened Americans. Then he attacked Israel with Scud missiles. US did not want Israel to retaliate so

instead gave them Patriot missiles for defense purposes. On February 24 1991 Egyptian, Saudi,Syrian and Kuwaiti troops attacked western border of Kuwait. Saudi Arabia, Kuwait, Bahrain and Quatar seized south of Kuwait (Schlezinger, 2005, p.65). Main attack was done by US, Britain and France in order to cut Kuwait's ties with Iraq. On 26th Saddam announced withdrawal from Kuwait. Most Iraqi soldiers surroundered to UN and US forces and there was little to no resistance. At that time Bush declared that US will not capture Baghdad. On April 11 operation ended. This was a great military success for US. After the war UN Security Council established UNSCOM for seeing Iraq's chemical and biological weapons (Schlezinger, 2005, p.67). Although it had some success due to Iraq's lack of cooperation it had to close it's center in Baghdad. Then UK and US launched air attackscalled operation desert fox in order to destroy Iraq's nuclear, biological and chemical programs. Then United Nations Monitoring Verification and Inspection commission was established. UN sanctions led to the regime of Saddam to be more brutal, merciless and ruthless. Meanwhile Saddam was also raising his sons Uday and Quasay to be his successor (Britannica, 2023). Both of them had high positions in the administration and they were both quite agressive and assertive like their father. During this period anti American mood increased in Iraq due to rhetoric and discourses of the politicians. In a Machiavellian sense Saddam was a feared leader however he was also seen as the only authority in the region who can resist against American, imperialism, exploitations and expansionism. September 11 2001 was an important milestone. Radical Islamist extremist terrorist organization Al Qaeda hijacked planes and directly attacked twin towers in US which resulted in the loss of many lives.Bush administration argued that Saddam provided chemical and biological weapons to Al Quaeda which was against the disarmement process of Iraq (Schlezinger, 2005, p.94). In late September 2002 National security advisor Dr. Condoleeza Rice stated that there's a link between senior Iraqi officials and Al Quaeda members going back to actually quite a long time. Adding to this some Al Quaeda prisoners claimed that they were trained in Iraq about chemical weapons. However this link couldn't be proven so Dr. Rice stressed that 'If you look at a regime like Iraq with growing capabilities in terms of weapons of mass destruction and with an extreme animus hostility towards the United States and you look at the potential for that to link up with terrorist organizations including with Al Quaeda you have to be concerned about that.' (Schlezinger, 2005, p.95). Despite all these claims no solid link was found between Saddam Administration and Al Quaeda. On September 12 Bush gave a long speech about his 'case' against Saddam in UN. He hinted possible military intervention and told the skeptic world leaders that 'grave and gathering danger' of Iraq should be prevented with their contribution or else Iraqis will attack firstly which will lead to US losing leverage it had over the situation and take away the opportunity to plan a preemtive attack. Upon this Deputy Prime Minister Tariq Aziz called US as the 'administration of evil' (Schlezinger, 2005, p.95). With the initiative of US UN came up with a new resolution plan which has strict conditions and not surprisingly on September 28 Iraq rejected this resolution which led to UN

revising this document which was published on October 25 by US and Great Britain. They demanded inspectors to have free access to all parts of Iraq including Saddam's presidential palaces. They also considered how the decision to launch a preemptive attack will be taken through another UN voting or directly and the timetable. (Schlezinger, 2005, p.96). On November 4 Saddam claimed that this resolution is nothing but an execuse for a US led military attack on Iraq. Four days later UN passed resolution 1441 which gave Iraq one last chance (Schlezinger, 2005, p.97). Their conditions were giving Iraq 7 days to declare that it cooperates within international arena, in 30 days Iraq will accurately declare all of it's programs including weapon facilities, in 45 days inspectors will come to the area and lastly in 60 days they will update security council on the events. They will also look for nuclear facilities. This gave agencies access to inspect Iraqi facilities and interview any Iraqi citizen that they want. Iraqi parliament at first rejected this resolution however one day later they accepted it. On November 18 after four years UN inspection team came to Iraq. UN general secretary Kofi Annan claimed that there was no nuclear or biological weapon in Iraq and what US doing was absolutely unfair. Meanwhile Saddam was working on restoring relations with Kuwait and Saudi Arabia through free trade agreements. He also returned some of the national archive items to Kuwait and one of his officiers apologised for Iraq's invasion of Kuwait in 1990. This statement was for uniting Iraqis and Kuwaitis against 'infidel' American forces (Schlesinger, 2005, p.98). However this unification call could not find a response in Kuwait.Saddam was going between being moderate yet threatening and shady. All these events were like a cat and mouse game betweeen the two sides. During the end of 2002 sides were eager to solve the issue through diplomacy however their actions contradicted with their works and many British and Amercian forces were coming to the area while Iraqi armement kept increasing. Plus America was looking for a 'smoking gun' in orcer to accusse Saddam administraiton and justify their intervention. Bush administraation's rhetoric also added a salt to the injury. For insance on December 11 Bush stated that any use of mass destruction weapons agains US or it is allies will be face to face with nuclear retalliation.Tensions skyrocketed. After the last UN report Bush administration instead of a hard power strategy on coercion tried to use an approach on democracy and liberalization in order to increase it is soft power and to convince international arena. This can also be analysed in a Gramscian sense,theory's principle argues that in order to effectively and permanently impose your ideology you also have to construct consent, using violence as the only means to achieve a goal would not solidify hegemony. Bush also said the following on the issue US Secretary of State Colin Powell would adress the security council to 'present information and intelligence about Iraq's illegal weapons programms, it's attempt to hide those weapons from inspectiors and it's links to terrorist groups.'He also planned to see Saddam neutralized with arguing that 'We will consult. But let there be no misunderstanding: If Saddam Hussein does not fully disarm, for the safety of our people and for the peace of the world, we will lead a coalition to disarm him.' He also tried to touch the hearts of Iraqi people in order to

conquerthe enemy inside with saying that 'Tonight I have a message for the brave and opppressed people of Iraq: Your enemy is not surrounding your country; your enemy is ruling your country. And the day he and his regime are removed form power will be the day of your liberation.'(Schlezinger, 2005, p.105). Meanwhile Saddam was sending messages to UN on 'shouldering it is responsibilities to protect Iraq from this colonial administration which is blinded by oil fever'.(Schlezinger, 2005, p.106). He also stated that if US will be involved in a war with Iraq it would be another Vietnam fiasco for US.Many countries especially Saudi Arabia and US wanted Saddam to fled the country and even offered to find him a country that he can escape to and live in exile however this was rejected by Saddam. He also said these to former British Labour Cabinet Minister Tony Benn 'The Iraqis don't wish war but if war is imposed upon them, if they are attacked and insulted, they will defend themselves. They will defend their country, their sovereignty, and their security. We will not disappoint those who believe in the principles of justice, and we will uphold the principles of justice and right that we strongly believe in.' (Schlezinger, 2005, p.109). The decision to enter the war was still perceived with concerns from US side because it may cost dearly to the government, not to mention the leader of Al Quaeda Usama bin Laden was still alive and the case of 'global war on terror' should be solid in order to serve to the American interests. US wanted allies so that the war initiative would be less costly. This divided Europe to two political poles one consisted of states that supported US invasion those states were Czech Republic, Italy, Denmark, Spain, Portugal, Poland, Hungary and Great Britain while the other side were consisted of states that encouraged anti-war such as France and Germany those states were also quite skeptical about the erruption of a conflict (Schlezinger, 2005, p.111). France wanted to extend the inspection program meanwhile Germany was worried that destabilization may cause the emergence of problems. Middle Easern countries approaches were like the following Egypt's president Husnu Mubarak argued that air strikes should come to an end. Arab newspapers called for the retalliation of US and UK forces. There were also demonstrations in Rabat capital of Morocco. (Schlezinger, 2005, p.114). Still US sought support of Middle Easern states in order to lauch successful air strikes. Kuwait, Quatar, Saudi Arabia and Turkey were of crucial importance due to their strategic locations. Kuwait, Quatar, Omman and United Arab Emirates send troops. Neighbours of Iraq Saudi Arabia, Jordan, Syrica, Turkey, Iran and their aspirations also played a part during the course of events. For instance trade relations between Jordan and Iraq plus pro-Saddam protests caused Jordan to not support military action. Another example that affects other states was the Kurdish issue. There were also many debates on what would happen if Saddam's regime will collapse. Most of the professionals aruged on the emergence of a political vacuum due to almost absolutist structure of the strong Saddam administration. The absence of a regional iron fist would result in the erruption of a civil war,political discontent and threat of disintegration which meant that for the sake of stability some countries wanted him to stay in power. Iraq was composed of Shia and Sunni muslims along with Kurds although a Shia

political entitiy would benefit Iran Kurdish nationalistic aspirations would cause turmoil. On January 3 2003 President Bush made a statement he said that 'We prefer voluntary compliance from Iraq. Force is our last choice,but if force becomes necessary to disarm Iraq of weapons of mass destruction...to secure our country and to keep the peace, America will act deliberately, America will act decisively,and America will prevail because we've got the finest military in the world'.(Schlesinger, 2005, p.123). However peaceful resolution hopes were diminished. Iraqi disarmememnt was nowhere in sight, no diplomatic way to solve the problem was also found by European states and on 17 March President Bush made a proposal to Saddam Hussein either he would leave the country along with his family within 48 hours or war will be declared. An absolute rejection came from the Iraqi side. After the passing of deadline on March 19 Great Britain and US started the operation. In Baghdad on 20 March second Persian Gulf War started. Heavy missile attacks were conducted CIA also worked on the determination of the location of Saddam Hussein (Schlesinger, 2005, p.125). Next day on television Saddam gave a speech. US thought that Saddam was killed and that speech was a recorded one however this was not the case. In Saddam's eyes this US offense was seen as a shameful crime against humanity. He wanted people to draw their swords and be brave in order to be victorious. He ended his speech with 'Let Iraq live'.(Schlesinger, 2005, p.126). Land operations by US started, US also tried to find mass destruction weaponry and seized Iraqi airfields. As a retalliation Iraq released videos on US war prisoners to decrease morale of US however it led to the rise of patriotism. US tech also showed it 's advancement during sand storm. Iraqi administration used propaganda and lied to citizens with saying that Baghdad and Saddam regime still standing strong despite outstanding US attacks. Civilians were also quite affected from the missile launch attacks.Fierce battles took place in Karbala (Schlesinger, 2005, p.129). Basra was taken under the control of Britain while Baghdad also fell with the surrounding of soldiers. Propaganda carried on yet it had no impact. On April 8 US forces entered into Baghdad guerilla attacks were done by loyal Ba'athists however they could not prevent US forces' entrance to Baghdad.Iraqi citizens welcomed US soldiers (Schlesinger, 2005, p.130). However civilian unrest errupted in the forms of looting, anarchist protests and chaotic vandalism. One of the most symbolic acts was the demolishing of Saddam's statue. On April 13 US forces entered to Tikrit, despite expecting resistance due to Tikrit being Saddam's hometown all they had to endure was little protest and silence (Schlesinger, 2005, p.130). Then coalition declared that second Gulf war ended.Now they are face to face with new challenges such as rebuilding a new Iraqi state and a regime and hunting down Saddam Hussein. On July 21 US military found the whereabouts of Uday and Qusay (Schlesinger, 2005, p.133). A battle broke out between armed forces which resulted in Uday and Qusay being killed. (Schlesinger, 2005, p.134). US soldiers from 4th infantry division and special forces task force 20 were scanning Tikrit for finding a trace of Saddam. In december soldiers managed to capture a fugitive who was believed to be Saddam's right hand man. Through hard negotiation processes they learned that Saddam is hiding in al-Dawr. On

December 13 Operation Red Dawn was launched.Force was seperated to two called as the wolverine 1 and 2. They could not find Saddam at home however they discovered a small tunnel covered with filth and inside they found the mighty Butcher of Baghdad Saddam Hussein covered with dirt and lice. His first words were like the following. 'I am Saddam Hussein, I am the President of Iraq and I am willing to negotiate' He willingly surrounded to US soldiers. For determining the new political order US wanted to take the role of a leading figure however Grand Ayatollah Ali-al Sistani an important Shia clergymen in Iraq wanted election. US counter argued that turmoil and instability are political realities that should be considered. There is no safe space for a free election. This led to protests (Schlezinger, 2005, p.136). Shias held a peaceful demonstration in Basra. Upon this UN stated that until 2005 it is not possible to hold elections in Iraq. US set up the Iraqi Governing Council with Ahmad Chalabi as a political actor. He was exiled during Saddam's era and after the regime's collapse due to being an ally of US managed to get an important position. Council was headed by Izzedin Salim.Iraq was declared as a federal state with two official languages. Prime Minister was the authority that conducts daily affairs and President had the power to declare war with the approval of Parliament. There were even ambitious projects on giving women more political roles however despite the 'liberalization'process of Iraq violence kept being a part of daily affairs. Fallujah was a tangible example of this. Another insance was Basra which resulted in civilians death. April was a hard and bloody month for US. On May 17 a suicide bomber killed Izzet Salim (Schlesinger, 2005, p.137). One of the political improvements during april was US decision to accept UN proposal on replacing Iraqi Governing Council with a caretaker government. The main goals were choosing selfless technocrats such as scientists and engineers not power hungary politicians and ethnic-religious harmony and balance which can bring peace to three most dominant components of Iraqi society Shias, Sunnis and Kurds. This task was done by Brahimi. Sunni muslim Ghazi al-Yawar became president meanwhile shia Iyad Allawi became became prime minister (Schlesinger, 2005, p.138). US was held responsible from many of the civilian deaths by new Iraqi political elites however numerous improvements also took place thanks to the US presence. While all these events were unfolding Saddam was under US custody with the power transition to interim govenment he was transferrred to Iraqi custody (Schlesinger, 2005, p.140). Saddam along with 11 of the Ba'athists appeared in court and his trial started. During his time in prison he mostly read and was not allowed to talk to others. He still kept insisting on him being the righteous side and claiming that he is the President of Iraq. He also did not recognize the new regime. In October 2005 he went on trial before the Iraqi High Tribunal. Saddam had many angry outbursts claiming that he had nothing wrong and this is a mock trial a sham at best. He claimed that the court is serving to the US interests which can remind us how suspicion and conspiracies are a part of middle eastern tradition when it comes to analysing western intentions. In July 2006 Saddam was found guilty of crimes against humanity, including willfull killing, illegal imprisonment, deportation and torture. He was also

given a death sentence by hanging. On december he was executed. In Iraq social and political balance was highly disturbed. Ethnic divisions became crystalized and bloody confrontations increased. This not only threatened to Iraq but also neighbouring countries in terms of security. During Saddam's regime there were no strong political oppositions parties which led post-Saddam Iraq to have a weak political structure due to fragile alliance systems and powerless governments. On 30 January 2005 there was assembly elections for constitiution and Sunni Arabs boycotted it with engaging in armed resistance upon this shia gained leverage (Daban ve Daban, 2018, s.102). On 15 October 2005 Kurdistan Regional Administration was recognized. On May 2006 Nuri al Maliki formed a Kurd-Shia coalition which also gave limited political representation rights to Sunnis.One of the most important document of his time's legacy was the report prepared by retired British Bueraucrat Sir John Chilcot.(Daban ve Daban, 2018, s.103). It was about years between 2001-2009 and became public on 6 July 2016. This reoprt is about a historical mistake realised by British Prime Minister of the time Tony Blair. Military intervention was not the last option. Saddam was not a threat. Another controversial point was also Blair saying to Bush that 'no matter what happens I am with you'. Blair gave support to US with little to no research which makes Blair also one of the guilty politicial actors. British soldiers who died during the war had heatbroken families and they directed their anger to Blair and held him accountable from the loss of their dear relatives. They demanded him to be also put on trial.Blair argued otherwise and said that the decision he made was for the security of the people. The reaction against Blair also damaged to Labour Party. Jeremy Corbyn had to apologise (Daban ve Daban, 2018, p.104). This report became a hot topic in British media and all around the world because it showed that a peaceful resolution was possible and a military attack was not the only solution. Blair's period's policies on Iraq were based on flawed intelligence, Iraq was not a threat to England however Blair-Bush relationship cost many people their lives. This event showed us that west yet again remained unscratched while east suffered enormously. Saddam Hussein has always been a controversial figure. By western propaganda he was often compared to authoritarian historical figures such as Adolph Hitler and Joseph Stalin. Especially US deemed him as a second Hitler who is aggressive, adventurous and megalomanical. An old diplomat also statted that 'Saddam is a dictator who can sacrifice all of the country in order to protect his authority.'There is an on going debate on whether he was the true strongman of Iraq, Buthcer of Baghdad, the one who confronts or was he just a failure. Saddam despite in the end being captured by US forces had an immense will for survival (Byman, 2001, p.155). He has survived from murders within his family, military coups, competitors within Ba'ath party, Shia revolutionaries, Syrian assassins, Iranian clergy and even US airstrikes. 1980-1988 Iran Iraq war, 1990-1991 Gulf War, 1991-2003 Saddam Hussein's anger towards international society and him seeing himself as a strong leader in Middle East led Saddam to lose his power (Daban, 2018, p.85). He was incompetent as a general and a poor startegist. He was biased towards his family and gave them high positions in military and

despite not being the one with the most merit he led the army. Due to being paranoid of a coup atttempt he regularly rotated senior officiers. Military became a part of his regime. During Iran-Iraq war he also understimated the capabilities of Iran. During US intervention on Kuwait he also miscalculated that US would not risk attacking due to not losing human resources which ended up as just a wishful thinking. He could not recognize the true potentials of States plus he was also not a sustainable leader when it comes to utilizing limited resources, yes Iraq had great oil resources but it does not mean that they are limitless. His diplomatic skills were also below average he often bluffed instead of reconciliation. Alienation of the counter parry was something that he used to do which makes the procedure thorny. In short from the Eurocentric worldview he was seen as a tyrant who oppressed Iraqi people and inflicted immense pain over them. However among some of the Arabic people he had a heroic image and he was even seen as a charismatic leader capable of resisting outside dominance of the west.Contradictions and contrasts have been a part of his personality. He was not fitting just one archetype.According to some he was a mighty figure with the will to lead in contrast according to some he was just a blood thirsty murderer who enjoyed inflicting sadistic tortures on people. Despite all these different views on his personality and his success the unchangeable fact is that the mark he left on history can not be erased the legacies he left can still be felt even after years and his place in world history is worth to remember so that the mistakes that he did should be avoided in the future by next generations and his personal grudges and vendettas would not be projected onto civilians and the good deeds that he did during his time can evolve to even more greater things.

CONCLUSION

Saddam Hussein’s leadership style was emblematic of authoritarian realpolitik—marked by a pragmatic and often ruthless use of power to maintain control. His initial consolidation of power was highly effective, blending Ba'athist ideology with nationalist fervor and an expansive security apparatus. However, his strategic overreach—especially the invasions of Iran and Kuwait—exposed the regime's vulnerabilities and invited external intervention. In the long term, his methods undermined Iraq’s stability and left a legacy of conflict. Understanding Saddam’s rise and fall offers valuable insights into the dynamics of authoritarianism and the perils of militarized governance.

REFERENCES

Aburish, S.K. (2000). Saddam Hussein: The Politics of Revenge. New York: Bloomsbury.

Britannica. (2023). Saddam Hussein. https://www.britannica.com/biography/Saddam-Hussein.

Byman, D. (2001). Iraq After Saddam. *The Washington Quarterly*, 24(4)

Daban, E. Z., & Daban, C. (2018). Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 83-109.

Schlesinger, A. M. Jr. (2005). Saddam Hussein: Major World Leaders. New York: Chelsea Publishing.

STRUCTURAL IMPEDIMENTS TO COLLECTIVE SECURITY: THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL, GEOPOLITICAL INTERESTS, AND THE CRISIS OF LEGITIMACY

KOLEKTİF GÜVENLİĞİN YAPISAL ENGELLERİ: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÜVENLİK KONSEYİ, JEOPOLİTİK ÇIKARLAR VE MEŞRUİYET KRİZİ

İrem TABİRLİOĞLU
Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
ORCID NO: 0009-000-6450-6260

ÖZET

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), küresel barış ve güvenliğin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, yapısal verimsizlikler ve beş daimi üyenin (P5) baskınlığı nedeniyle etkinliği ve meşruiyeti giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Bu çalışma, BMGK'nın tarihsel gelişimini, karar alma mekanizmalarını ve reform tartışmalarını analiz etmektedir. Ayrıca, Ruanda, Bosna-Hersek, Filistin, Suriye ve Ukrayna gibi önemli vaka çalışmalarını ele alarak BM'nin çatışma çözümündeki rolünü değerlendirmektedir. Nitel araştırma yöntemi benimsenerek, tarihsel analiz, kavramsal çerçeveler ve vaka çalışmaları bir araya getirilmiştir. Araştırma şu temel sorulara yanıt aramaktadır: (1) BMGK küresel krizlere yanıt vermede ne kadar etkilidir? (2) Daimi beş üyenin (P5) jeopolitik çıkarları karar alma süreçlerini ne ölçüde etkilemektedir? (3) Anlamlı reformların önündeki yapısal ve siyasi engeller nelerdir? Çalışmanın temel hipotezi, BMGK'nın mevcut yapısının, özellikle veto yetkisinin, kriz zamanlarında etkili kararlar almasını engelleyerek gecikmelere, verimsizliklere ve jeopolitik önyargılara yol açtığını öne sürmektedir. Bulgular, BMGK'nın daimi üyeleri arasındaki güç mücadeleleri nedeniyle kitlesel vahşetleri ve çatışmaları önlemede sıkça başarısız olduğunu göstermektedir. Tarihsel örnekler, jeopolitik çıkarların genellikle kolektif güvenlik ilkelerinin önüne geçtiğini ve bunun da eylemsizliğe veya seçici müdahalelere neden olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, BMGK'nın meşruiyetini, etkinliğini ve temsiliyet adaletini artırmak için acil bir reform yapılması gerektiği sonucuna varmaktadır. Daimi üyeliklerin genişletilmesi veya veto yetkisinin sınırlandırılması gibi yapısal değişiklikler olmaksızın BMGK, güvenilirliğini daha da kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir ve bu durum küresel yönetişim ile uluslararası barış çabalarını zayıflatabilir. Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Küresel Yönetişim, Uluslararası Çatışma Çözümü, Kurumsal Reform

ABSTRACT

The United Nations Security Council (UNSC) plays a critical role in maintaining global peace and security. However, its effectiveness and legitimacy have been increasingly questioned due to structural inefficiencies and the dominance of its five permanent members. This study analyzes the historical development, decision-making mechanisms, and reform debates surrounding the UNSC. The paper also examines key case studies, including Rwanda, Bosnia-Herzegovina, Palestine, Syria, and Ukraine, to assess the UN's role in conflict resolution. Employing a qualitative research methodology, this study integrates historical analysis, conceptual frameworks, and case study evaluations. The research seeks to answer the following key questions: (1) How effective is the UNSC in responding to global crises? (2) To what extent do geopolitical interests of the P5 (Permanent Five) members influence decision-making? (3) What are the structural and political limitations preventing meaningful reforms? The central hypothesis of this study argues that the UNSC's current structure, particularly the veto power, hinders its ability to act decisively in times of crisis, leading to delays, inefficiencies, and geopolitical biases. The findings suggest that the UNSC has often failed to prevent mass atrocities and conflicts due to power struggles among its permanent members. Historical cases demonstrate that geopolitical interests frequently override collective security principles, resulting in inaction or selective interventions. The paper concludes that an urgent reform of the UNSC is necessary to enhance its legitimacy, efficiency, and representational fairness. Without structural changes—such as expanding permanent membership or limiting the veto power—the UNSC risks further erosion of credibility, potentially undermining global governance and international peace efforts. Keywords: United Nations Security Council, Global Governance, International Conflict Resolution, Institutional Reform

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler 1945 yılından günümüze kadar küresel barış ve güvenliğin sağlanmasında kilit bir aktördür. Sovyetler birliğinin yıkılması, Avrupa'yı ikiye ayıran demir perdenin açılması, Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü ve Berlin duvarının yıkılması ile iki kutuplu uluslararası sistem değişmiş ve BM güvenlik konseyinin etkinliği ve meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Önemli konularda konsey veto engeli ile karşılaşmaktadır ve bu durum küresel ve bölgesel çapta yaşanan çatışmalara müdahalelerde gecikmeler yaşanmasına yol açmaktadır. Güvenlik konseyi dünyanın huzur, barış ve güvenliğini sağlamada ne kadar etkili? Sorusu uluslararası örgütün kamuoyu ve devletler gözünde itibarını sorgulanan hale getirmiştir. Güvenlik konseyi reformu uluslararası ilişkiler alanında öncelikli ve sık tartışılan bir konu haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler (BM)günümüz uluslararası sisteminin en kapsayıcı ve köklü uluslararası organizasyonudur. 2. Dünya savaşı sonrasında kazanan devletler hem ellerindekini korumak hem de sömürdüğü ülkelerin muhalefetini ve ayaklanmalarını

engellemek amacıyla yeni bir uluslararası teşkilat kurma arayışına girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1945 yılında kurulmuştur. BM'nin yürütme organı olan Güvenlik Konseyi 5 daimi üyeden oluşur bunlar ikinci Dünya Savaşının galipleri İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Çin'dir.(Britannica,2024) Ancak günümüzde 193 üye devlete sahip olan Birleşmiş Milletlerde diğer devletlerin teslim hakkı kısıtlıdır ve güvenlik konseyinin daimi beş üyesi olan bu kurucu devletler Birleşmiş Milletleri kendi çıkarlarının bir aracı olarak görmektedir. Daha kuruluş aşaması ve ilk evrelerine bakıldığında Birleşmiş Milletlerin ana çerçevesinin ve temel fonksiyonlarının dünya devletlerinin eşit ve demokratik bir katılımıyla değil, savaşın belirlenmesi, teşkilatın güçlü ülkelerin çıkarlarına hizmet edecek bir araç olacağının açık bir işaretiydi.(Aktaş,(2016),s.769) Bu makale birleşmiş milletlerin tarihçesini ve yapısını analiz eder, sonrasında kavramsal analiz olarak koruma sorumluluğu (r2p) tartışılır ve vaka çalışması olarak Birleşmiş Milletlerin görece basarisiz olduğunun imajını çizen operasyonlar kronolojik sıra ile ele alınır. Somut örnekler olarak uluslararası ilişkilerdeki güncel meseleler olan Ruanda, Bosna Hersek, Filistin, Suriye ve Ukrayna meselelerini ve BM'nin rolünü tartışır. Tarihçe ABD'nin ikinci dünya savaşına girmesiyle dönemin İngiltere başbakanı Winston Churchill 22 Aralık 1941'de Washington'a gitti. Bu sırada Almanya'ya karşı savaş açan 26 devletin imzasıyla 1 Ocak 1942 tarihinde Birleşmiş Milletler Demeci yayınlandı.1943 yılında toplanan Moskova Konferansında ABD, BK, Rusya ve Çin temsilcileri Genel Güvenlik Hakkında Dört Devlet Beyannamesi'ni imzalamışlardır. (Altıner,(2014),s.3) 1944 yılında ise BM'nin ileride bir parçası olacak olan Uluslararası Çalışma Örgütü toplanmış, burada yayınlanan bildiride örgütlenme ve ifade hürriyetinin önemi vurgulanmış, yoksullukla mücadele, insanların maddi manevi gelişimine katkı ve insanların çalışacakları iş sahalarının açılıp istihdam edilmelerinin gereğinin altı çizilmiştir Dumbarton Oaks Görüşmelerinde halledilemeyen BMGK'daki oy verme usulü 3-11 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Zirvesi'nde görüşülmüş ve 'Yalta Formülü' şeklinde adlandırılan veto sisteminin kabulü ile halledilmiştir. Tüm kalıcı üyelerin veto hakkı vardır. "BM, tüm üyelerin 'egemen eşitliği' ilkesine vurgu yapar.BM üyeliği önce Güvenlik Konseyinin tavsiyesi ve Genel Kurulun oyuyla gerçekleşir. Barış karşıtı agresif ve yayılmacı politikalar güden bir devletin BM'den çıkarılması konusu da bu yöntemle gerçekleşmektedir. BM'nin ana organları Güvenlik Konseyi (GK), Birleşmiş milletler Genel Kurulu (BMGK), Ekonomik ve Sosyal Konsey (ESK), Mütevelli Konseyi (MK), Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve Sekreterliktir. Güvenlik Konseyinin ele aldığı ve müzakere ettiği bir konu hakkında Güvenlik Konseyinden böyle bir talep gelmedikçe Genel Kurulun fikir beyan etme yetkisinin olmadığıdır. Güvenlik Konseyi Beşi daimi olmak üzere on beş üyeden oluşur. Bir konuda dokuz oy yeterli olmakla birlikte daimi üyelerden biri veto ederse karar çıkmamaktadır. Görev ve sorumlulukları :Uluslararası barış ve güvenliğin devamı için çalışmak, Barışı tehdit eden anlaşmazlıkları soruşturmak, Silahlanma ve bunu düzenleyen kuruluşlar konusunda planlama yapmak, Saldırganlıkları engellemek adına yaptırımda bulunmak, Barışın tehdit edilmesi

durumunda askeri tedbirler almak, Genel Kurula alınacak yeni üyeleri tavsiye etmek, Genel Sekreterin seçilmesi için Genel Kurula tavsiyede bulunmak, Uluslararası Adalet Divanına hakim seçimini sağlamak. (Chatamhouse,2024) Uluslararası Adalet Divanı Diğer bütün ana organlar ABD'nin New York şehrimde olmasına rağmen, UAD Hollanda'nın Lahey kentinde bulunmaktadır. (mfa,2024) On beş yargıçtan oluşur. Uluslararası hukuk, antlaşmalar ve teamüller kullanılarak yargılama yapılmaktadır.(un.org,2024) Ayrıca BM'deki diğer organların hukuki konulardaki sorularına cevap verir ve tavsiyelerde bulunur. San Francisco Konferansı'nda dünya coğrafyasının önemli bir kısmını kontrol eden ve mihver devletlerine karşı savaşın yükünü taşıyan büyük güçlerin ayrıcalıklı konumlarını öteki devletler kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, daha BM kurulmadan var olan taslağa yönelik reform taleplerinin öne sürülmesidir, zamanla yeni devletlerin ortaya çıkması ve özellikle Soğuk Savaş sonrası yeni güç merkezlerinin belirmesi sonucunda eleştirilerin hedefi haline gelmiştir .BM'nin üye sayısının dekolonizasyon sürecinin etkisi ile 1960'larda hızla artması üzerine 1963 yılında yapılan reformla geçici üye sayısı 10 olmuş, böylece BMGK bugünkü 15 üyeli yapısına kavuşmuştur 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca BM'ye katılan bağımsız devletlerin sayısında kayda değer bir artış olmuştur. Bu nedenle, BMGK'daki temsil, farklı bölgelerin temsilindeki dengesizliğin yanı sıra BMGK üyelik sayısı ve BM'ye dahil olan devletlerin sayısı arasındaki orantısızlık çerçevesinde hakkaniyete uygun olmayan, temsil adaletinin sağlanamadığı bir şekle evrilmiştir Bugün BM'nin 193 üyesi olmasına karşın, BMGK'nın sadece 15 üyesi bulunmaktadır. Bu durum aritmetik olarak %8'den daha az bir orana denk gelir Ancak Almanya, Brezilya, Hindistan ve Japonya'nın oluşturduğu dörtlü grubun daimi üyelik kontenjanının genişletilmesi ile ilgili talepleri bu devletlerin kendi bölgesel rakiplerini de karşı bir grubun oluşturulması yönünde politikalar izlemeye teşvik etmektedir.BM hukuksal zeminde kurulmuş olmasına rağmen özellikle Güvelik Konseyi ülkelerin siyasal çıkarlarını öncelikli tutmasından dolayı totaliter bir yapılanmaya dönüşmüştür. Hintli bilim adamı Shashi Tharoor'un betimlemesiyle, BMGK'nın reform problemi, bir hastanın etrafında toplanan doktorların teşhis konusunda hemfikir olup, reçete konusunda anlaşamamaları gibi bir duruma benzemektedir. Reçete çok nettir; BMGK bugünün değil 1945 yılının güç dengesini, aktörler arası ilişkiler dengesini ve jeopolitik gerçeklerini yansıtmaktadır. ABD öncülüğünde 2. Dünya Harbinin galipleri tarafından kurulan BM maalesef barışı korumada başarılı olamamaktadır. BM bugün kendisine üye 193 ülkenin değil, veto ayrıcalığına sahip Güvenlik Konseyi daimî üyesi beş ülkenin menfaatlerine hizmet etmektedir. Kısmen Sovyetler Birliği ve Çin tarafından dengelenen ABD, Soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla neredeyse rakipsiz kalmıştır. ABD yakaladığı bu fırsatta kısa süreliğine de olsa artık tek süper güç olarak BM'yi dikkate almadan Dünyanın herhangi bir yerinde askeri operasyonlara girişebilmiş ve kendi menfaati icabı istediği ülkeyi düşman ilan edebilmiş veya işgal etmiştir. Temel vazifesi barışı korumak ve ihtilaflara barışçı yollardan çözüm bulmak olan BM ise ABD'nin Irak'ı işgalinde olduğu gibi devre dışı kalmıştır. Esasen devletlerin temel

gayesi çıkar elde etmek ya da çıkarlarını korumaktır. Bu sebeple devletler, herhangi bir organizasyonun kendi çıkarlarına zarar getirmesine ya da çıkarlarını sınırlamasına mukavemet gösterirler (Aydın, 2004, Kolasi, 2018). ABD'nin tutumu Tıpkı Goethe'nin adalet ve düzensizlik yerine adaletsizlik ve düzen yeğlerim demesi gibidir (Sander, 2008. S. 181). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) oligarşik yapısı sebebiyle güçlü devletlerin icraatlarını meşrulaştırıcı bir araç olurken, zayıf ve savunmasız ülkeler için zararlı bir unsura dönüşmeye başlamıştır. ABD, SSCB'nin dağılmasından sonra rakipsiz kalmış ve caydırıcılık siyasetini idame için mevhum düşman arayışına girmiş, bu sebeple de "haydut devletler" terminolojisini kullanmaya başlamıştır. Böylece kendi listelediği "haydut devletler" üzerinden hareket serbestisini devam ettirmeye çalışmıştır (Özkan, 2002, s. 252).

Yeniden yapılanmada uluslararası teşkilatın yeri, organları, karar alma şekilleri, çalıştıracağı bürokrat ve sair memurlar, genel sekreterin seçimi gibi pek çok konunun hakkaniyet ve demokratik esaslara göre yeniden belirlenmesine, BMGK'deki ayrıcalıklı konumların iptaline ihtiyaç vardır. Bu duruma başta Türkiye olmak üzere birçok devlet karşı durmaktadır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan "Dünya beşten büyüktür." ve "daha adil bir Dünya mümkündür" diyerek Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin sistem içerisindeki hegemonyasına karşı durmuş çoğulculuk ilkesinin önemine vurgu yapmıştır.(iletisim.gov,2024) BM'nin üye ülkeler tarafından demokratik temsil esasına göre yeniden yapılandırılarak bir Dünya Parlamentosuna dönüştürülmesi, ayrıcalıkların kaldırılması, BM'nin altındaki IMF ve Dünya Bankası gibi diğer uluslararası kuruluşların da benzer şekilde demokratikleştirilmesi gerekmektedir. "Doğu" veya "Küresel Güney" olarak adlandırılan bölgelere mensup ülkelerin sesleri uluslararası arenada daha fazla duyulmalıdır.BM eski genel sekreterlerinden Annan (2005, 42), "Güvenlik Konseyinin yapısının jeopolitik gerçekliğe uygun olmadığını, bu durumun dünyanın gözünde BM'yi meşruiyet krizine soktuğunu ve bu sebeple Konseyin yapısında değişiklik yapmak gerektiğini" ifade etmiştir. Uluslararası sistemlerde, gücün mü sözü etkilediği/etkileyeceği yoksa sözün mü gücü etkilediği/etkileyeceği önem arz etmektedir. Bu noktada Milletler Cemiyeti bağlamında denilebilir ki, söz ya da ilke, çıkar söz konusu olduğunda yok sayılmıştır. (Koç, 2020,s150.) Kavramsal Analiz Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect) R2P İngiliz Okuluna göre devlet dışı aktörlerin paylaştığı değer ve kurallar ile bu değer ve kurallar üzerine kurulmuş kurumlar dünya toplumunun birer unsurudurlar. Koruma sorumluluğu da bu tanım doğrultusunda dünya toplumunun bir unsuru olarak tanımlanmıştır.(Koç,2020) Ancak koruma sorumluluğunun uygulanması uluslararası topluma bırakılmıştır Gerek İngiliz Okulu'nda gerek ise, inşacılık teorisi açısından, uluslararası örgütlerde esas olarak; iktidarın ya da iktidarların (güçlünün) egemenliğinin/egemenliklerinin ilanının sağlaması amaçlanmıştır. Dünya toplumunun bir unsuru olan koruma sorumluluğu ile koruma sorumluluğunun işleyişinin bağımlı olduğu günümüz uluslararası toplumunun temel dinamikleri özde çatışmaktadır. İnşacılık yaklaşımı perspektifiyle Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler, anarşik bir ortamda, yapan ile yapının

birbirlerini etkileyerek, yapanın kimliğini koruma ve çıkarlarını sağlama gayesine dayanarak inşa edilmiştir. 2000'li yılların başlangıcına kadar uluslararası ilişkiler alanında ele alınan sorunlardan biri insani müdahalenin yasal olup olmaması üzerine süre gelen tartışmalarıdır. Genel Sekreteri Kofi Annan şu soruyu uluslararası toplumun gündemine getirmiştir: "eğer insancıl müdahale, gerçekten, egemenliğe karşı kabul edilemez bir saldırı ise, Ruanda ve Srebrenitsa gibi ortak insanlığımızın her türlü temel kuralını etkileyen büyük ölçekli ve sistematik insan hakları ihlallerine nasıl cevap vermeliyiz?"1 Bir devletin, diğer devletin içinde yaşanan karışıklar nedeniyle tehdit altında bulunan insanları korumak amacıyla diğer devlete karşı zorlayıcı eylemlerde ve özellikle de askeri müdahalede bulunmasının uygun olup olmadığı çok tartışmalı bir konuydu (Kassim, 2014, s. 9) koruma sorumluluğu mekanizmasının dayandığı temel insan haklarının (Sue, 1980, Vincent, 1995, s. 123-126) herhangi bir ayrıma tabi olmaksızın tüm insanlar için geçerli olduğu prensibidir. "bireyi güvenlik altına almak, küreselleşmenin yarattığı tehditlerle yüz yüze gelen uluslararası toplumun sorunlarına eğilmenin en iyi yoludur" (Acharya, 2013. S.449). Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State sovereignty- IC-ICISS) adında Kanada onderliginde bağımsız bir uluslararası komisyon tarafından ortaya konulan ve beş yıl gibi kısa bir sürede Birleşmiş letler'in (BM) ana organları tarafından benimsenen Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect-R2P) kavramı ortaya çıkmıştır.(Gürbüz, 2020, s.66) Rapora göre, R2P üç ana bileşeni kapsamaktadır: önleme sorumluluğu (the responsibility to prevent) (yani iç çatışma ve ya diğer krizlerin olası nedenlerini önlenmesi), tepki sorumluluğu (the responsibility to react) (insan hakları ihlallerini içeren durumlara askeri ve ya başka şekilde yanıt verme) ve yeniden inşa etme sorumluluğu (responsibility to rebuild) (askeri müdahale sonrasında halka tüm desteğin sağlanması) ("The Responsibility to Protect",", 200, XI). Rapor, askeri hareketin başlaması için gerekli sınırı belirlemektedir ("e Responsibility to Protect", 2001, XI). R2P, BM 2005 Dünya Zirvesi'nde ve ayrıca BMGK tarafından iki kez oy birliği ile kabul edilmiştir 2001 yılında yayınlanan ICISS Raporunda ve 2004 yılındaki Birleşmiş Milletler Genel Sekreter'inin kurduğu üst düzey panelin (High-level Panel on Threats, Challenges and Change) raporunda, R2P kapsamında kabul edilen bütün karar alma kriterleri beş başlık altında özetlenmiştir: Zararın Ciddiyeti (Seriousness of Harm), Doğru Amaç (Proper Purpose), Son Çare (Last Resort), Orantılı Araçlar (Proportional Means), Sonuçların Dengeli Olması (Balance of Consequences) R2P'nin "doğru amaç" ilkesine yerine getirebilmek için askeri müdahalede bulunan ülkenin, müdahale ettiği ülkede çıkarlarının bulunmaması gerekmemektedir. Eski Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon, 2009 yılından itibaren her yıl R2P raporları yayinlatmıs ve doktrinini uygulamak için devletlere çağrıda bulunmuştur (Pingeot ve Obenland, 2014, s.17). Koruma sorumluluğu, hem Türkçe hem de uluslararası literatürde genellikle hukuki ve pratik açılardan incelenmektedir. Örneğin hukuki zeminde tartışanlar (Bellamy ve Reike, 2010, Arsava, 2011, Peltonen, 2011, Thakur, 2011, Telli, 2012, Gözen Ercan 2014), Birleşmiş Milletlerin kurucu prensibi olan içişlerine

karışmama ve egemen eşitliği kavramları ile böyle bir mekanizmanın hukuki boyutunun ne ölçüde bağdaşabileceğini incelemektedirler. Vaka Çalışmaları Ruanda Soykırımı 1994 Ruanda soykırımı, Birleşmiş Milletler (BM) açısından büyük bir eleştirinin konusu olmuştur. Bu trajik olay, BM'nin barışı koruma ve insan haklarını savunma görevlerini yerine getirmedeki yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Ruanda'da yaşananlar, BM'nin nasıl etkisiz kaldığını ve uluslararası toplumun, özellikle de BM'nin, soykırımı engelleme konusunda başarısız olduğunu gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Eski Belçika sömürgesi Ruanda 1. Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanmış ve Afrika ülkesinde Hutu klanı iktidara gelmiştir. Tutsilere karşı ötekilestirici ve agresif politikalar gütmüştür Radikal Hutular Tutsilere "hamamböceği" (inyenzi) diye hitap ediyor ve haşerelerin kökünün kazınması çağrıları yapıyorlardı. Ruanda, 1994 yılına kadar, Hutu ve Tutsi etnik grupları arasındaki gerilimle yıllarca süren bir içsel çatışma yaşamakta olan bir ülkeydi. Hutu çoğunluğu ile Tutsi azınlığı arasında tarihsel olarak derin bir ayrım vardı. 6 Nisan 1994'te, Hutu cumhurbaşkanı Juvénal Habyarimana'nın uçağının düşürülmesinin ardından şiddet olayları patlak verdi.

Yaklaşık 100 gün içinde tahminen 800.000 kişi öldü. Çoğunlukla Tutsiler olmakla birlikte, Hutu ılımlıları ve diğer etnik gruplardan insanlar da katledildi. Soykırım, yalnızca sistematik öldürme değil, aynı zamanda tecavüz, işkence ve zorla yerinden edilme gibi insan hakları ihlalleriyle de şiddetlendirilmiştir. Bircok tutsi öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Bu sonucu doğuran etken Belçika sömürgesi iken ülke nüfusunun yalnızca %10luk bir kısmını oluşturan Tutsilere geniş haklar ve imkanlar taninmasidir.1994 yılında hutular tutsilere yönelik din, dil, ırk, ve cinsiyet fark etmeksizin saldırgan eylemler düzenlemeye başlamışlardır. Tabii ki ortaya çıkan tabloda Belçika'nın bu ülkeye kaynak kullanımını ve yönetmeyi öğretmemesi de önemli bir sebebi teşkil etmiştir.BM, Ruanda'da 1993'te "Birleşmiş Milletler Ruanda Barış Gücü" (UNAMIR) adıyla bir barış gücü görevlendirmişti. UNAMIR, Ruanda'daki iç çatışmayı sona erdirmek ve barışı sağlamak için çalışmak üzere gönderildi. Ancak, UNAMIR, çok sınırlı bir yetki ve kaynakla görev yapıyordu ve Birleşmiş Milletler'in daha geniş çapta bir müdahale kararı alması engellenmişti. UNAMIR, başlangıçta 2.500 askerle görev başı yapmıştı, ancak bu sayede soykırımı engellemek ve müdahale etmek mümkün olamadı. Ayrıca, BM'nin barış gücü, yalnızca gözlemci bir rol üstlenmekle yükümlüydü; askeri müdahale için gerekli yetkiyi almadı. BM'nin, Ruanda'daki hükümetin ve isyancıların çatışmasına müdahale etmek için daha güçlü ve hızlı bir yanıt vermesi gerekirdi. Soykırımın ilk günlerinde, BM Güvenlik Konseyi üyeleri, soykırımı tanımada ve güçlü bir müdahale kararı almada yavaş hareket etti. Güvenlik Konseyi, BM'nin Ruanda'daki operasyonlarını daha önce olduğu gibi izleme ve sınırlı müdahale etme yönünde kararlar aldı. Ayrıca, Fransa gibi bazı ülkeler, Ruanda hükümetinin yanında yer aldı ve bu da BM'nin etkin müdahale etmesini engelledi. Ruanda'daki olaylar büyüdükçe, BM, görevdeki askerlerini çekme kararı aldı. Özellikle Belçika'nın 10 askerinin öldürülmesinin ardından, Belçika hükümeti, BM barış gücünün çekilmesini talep etti. Bu durum, BM'nin soykırımın baş gösterdiği dönemde güçlü bir duruş sergilememesinin bir başka örneğidir. Bu

durumda, uluslararası toplumun sorumluluğu büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Soykırımdan sonra BM, Ruanda'daki olaylarla ilgili büyük bir eleştirinin hedefi oldu. Birleşmiş Milletler, bir yandan soykırımı engellemekte başarısız olurken, diğer yandan bölgedeki insan hakları ihlallerine karşı etkisiz kaldı. BM, Ruanda'daki trajedi ile ilgili olarak çeşitli raporlar yayınlamış ve bu olaylar sonucunda organizasyonun daha etkili bir şekilde çalışması gerektiği sonucuna varmıştır. Birleşmiş Milletler'in Ruanda'daki başarısızlığını değerlendiren raporlar arasında 1999 yılında yapılan Gareth Evans Raporu ve Romero Report gibi raporlar bulunmaktadır. Bu raporlarda, BM'nin müdahale etme konusunda yaşadığı zaaflar ve yapısal eksiklikler ele alınmıştır. Tanzanya'nın Arusha şehrinde kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi, 18 Aralık 2008'de, 1996'da Kamerun'da yakalanmış olan Hutu Théoneste Bagosora'yı Tutsi soykırımının azmettiricisi olarak Ruanda'da ömür boyu hapse mahkûm etti. Bu korkunç soykırıma seyirci kalan Birleşmiş Milletler ve büyük devletlerin, bu olayda oynadıkları rol bugün bile tartışılıyor. (marxist.org,2017) Bosna Hersek Soykırımı Bosna-Hersek'teki savaş (1992-1995), Birleşmiş Milletler (BM) için önemli bir sınav oldu. BM, savaşın başından itibaren bölgeye barış gücü göndermiş olmasına rağmen, savaşın sonlarına kadar etkin ve başarılı bir çözüm getiremeyerek ciddi eleştiriler aldı.

Yugoslavya'nın 1990 tarihinden itibaren dağılma sürecine girmiştir bağımsızlığını kazanmak isteyen Bosna-Hersek, 1992 tarihinde ABD ve AT tarafından tanınmıştır ancak Sırplar, Bosnana Hersek'ten bağımsızlık isteklerini geri çekmelerini istemiştir. Çünkü Sırbistan "Büyük Sırbistan" hedefine uygun bulmadığı bu bağımsızlık girişiminin önünü kesmek istemekteydi. Bunun üzerine Sırbistan ve Bosna Hersek arasında kanlı çatışmalar başlamıştır. Burada mülteci durumuna düşenler için BM, güvenli bölgelere taşıma planını gündeme getirmiş, ancak bu plan başarısız olmuştur. Boşnak Müslümanlar yeterince korunamamış ve Sırplar tarafından yaralanmış, tacize uğramış ve öldürülmüştür. Srebrenica soykırımı tarihin kara lekelerinden biri olarak bilinmektedir. Ayrıca Sırplar BM askerlerini de esir ederek pazarlık için kullanmışlardır. Bosna-Hersek, 1992 yılında eski Yugoslavya'nın dağılması sırasında bağımsızlık ilan etti. Bosna-Hersek'teki üç ana etnik grup—Boşnaklar (Müslümanlar), Sırplar ve Hırvatlar—arasında gerilimler, savaşın patlak vermesine yol açtı. Bosna-Hersek'teki savaş, etnik temizliğin ve soykırımın yaşandığı, çok sayıda sivilin hedef alındığı bir çatışmaya dönüştü. Bu savaş sırasında, özellikle Sırp kuvvetlerinin uyguladığı soykırım ve etnik temizlik, Bosna'daki insanlık dramını daha da derinleştirdi. Bunun üzerine NATO olaya müdahale ederek Sırpları barışa zorlamıştır. 1992 yılında, BM Güvenlik Konseyi, Bosna-Hersek'teki çatışmaların sonlandırılması amacıyla "Birleşmiş Milletler Bosna-Hersek Barış Gücü" (UNPROFOR) adı altında bir barış gücü gönderdi.(vetereans.org,2024)Ancak BM'nin Bosna'daki görevi, soykırım ve etnik temizliğin önlenmesi konusunda oldukça yetersiz kaldı. BM'nin barış gücü, yalnızca gözlemci ve koruma rolü üstlenmişti. Birçok durumda, BM askerlerinin etkisiz müdahaleleri, savaşın şiddetinin artmasına engel olamadı. BM'nin askeri müdahalede bulunma yetkisi sınırlıydı ve bu, çoğu zaman savaşın seyrini değiştirecek adımlar atılmasının önünde bir engel

oluşturdu. Bosna'daki barış gücü, savaşın şiddetini engellemek bir yana, sivillerin korunması ve insani yardımların ulaştırılması gibi sınırlı görevler üstlendi. BM, savaşın ilk yıllarında, sivillere yönelik şiddet olaylarına karşı tepkisiz kaldı. 1992-1993 yıllarında, Sırp güçlerinin Bosna'nın başkenti Saraybosna'yı kuşatarak sivilleri hedef alması, BM'nin barış gücünün etkisizliğini gözler önüne serdi. Özellikle Saraybosna kuşatması, BM'nin savaş suçlarına karşı ciddi bir müdahalede bulunmaması nedeniyle büyük bir trajediye dönüştü. 1995'teki Srebrenica soykırımı, Bosna-Hersek savaşının ve BM'nin başarısızlığının simgelerinden biri haline geldi. Srebrenica kasabasında, Sırp güçleri tarafından 8.000'den fazla Boşnak erkek ve çocuk öldürüldü. O sırada BM, Srebrenica'yı "güvenli bölge" olarak ilan etmişti ve burada yaklaşık 400 BM askerinin de bulunduğu bir barış gücü mevcuttu. Ancak, Sırp güçlerinin kasabaya girmesinin ardından BM askerleri müdahale etmedi ve soykırımın yaşanmasına engel olamadı. Bu, BM'nin en büyük başarısızlıklarından biri olarak tarihe geçti ve uluslararası alanda geniş çaplı eleştiriler aldı. BM'nin karar alma süreçlerinde, özellikle Güvenlik Konseyi'nde büyük güçlerin etkisi önemli bir rol oynamıştır. Savaşın başlangıcında, Rusya ve bazı Batılı ülkeler, Bosna'daki Sırp kuvvetlerinin faaliyetlerine karşı müdahale etmekte isteksizdi.BM, savaş sırasında birkaç bölgeyi "güvenli bölge" ilan etti (Srebrenica gibi), ancak bu bölgelerdeki sivillerin korunması BM barış gücü tarafından sağlanamadı. Güvenli bölgelere yönelik saldırılar, BM'nin bu alanlarda etkili bir koruma sağlamadığını ortaya koydu. 1995 yılında, Bosna-Hersek'teki savaşı sona erdiren Dayton Antlaşması imzalandı.(Dalar,2008) Bu anlaşma, Bosna'nın sınırlarını belirlerken, ülkedeki etnik yapıları dengelemeyi hedefliyordu. Dayton Anlaşması'nın sağlanmasında, BM'nin barış gücü sınırlı bir rol oynadı, ancak ABD ve Avrupa Birliği gibi aktörler ön planda oldu. Anlaşma, aslında BM'nin bölgede uzun vadeli barışı sağlama konusunda doğrudan etkili olamadığını gösterdi. Bosna'daki deneyimler, BM'nin barışı koruma görevini yeniden şekillendirmeye yönelik reformların temelini atmıştır. Slobodan Milošević, 1990'larda eski Yugoslavya'daki savaşların baş aktörlerinden biriydi ve Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Kosova'daki etnik temizlik ve savaş suçlarıyla tanınır. BM, Milošević'in yargılanması konusunda önemli bir rol oynamıştır, çünkü Milošević, Birleşmiş Milletler'in kurduğu Eski Yugoslvya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi(ICTY) tarafından yargılanmıştır. (Britannica) Bu süreç, uluslararası hukukta savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım gibi ciddi suçların cezalandırılması konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Slobodan Milošević, 1992-1995 yıllarında Bosna-Hersek'te yaşanan savaş, 1991-1995 yıllarındaki Hırvatistan Savaşı ve 1998-1999 yıllarındaki Kosova Savaşı sırasında, Sırbistan'ın başkanı olarak, etnik temizliğe, savaş suçlarına, soykırıma ve insanlığa karşı suçlara karışmakla suçlanmıştır. (BM) ve (ICTY), Milošević'in bu suçlardan sorumlu tutulmasını istemiştir. Milošević'in yargılanması süreci, Eski Yugoslavya'daki iç savaşlarda ve etnik çatışmalarda yaşananların uluslararası hukukla nasıl ele alınması gerektiğine dair büyük bir öneme sahiptir. Milošević, ICTY tarafından savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım uçlarıyla suçlanmıştır. Bu suçlar, özellikle Bosna-Hersek'teki Srebrenica Katliamı(1995), Hırvatistan'da etnik temizlik ve

Kosova'daki saldırılara yönelik olarak yapılan katliamları kapsıyordu. (Britannica,2024) ICTY, 1993'te kuruldu ve eski Yugoslavya'daki çatışmalar sırasında işlenen suçları yargılamak için görevliydi. 1999'da Kosova'daki Sırp yönetimi, Arnavutların çoğunlukta olduğu bölgedeki Kosovalı Arnavutlara karşı etnik temizlik ve şiddet uyguladı.(Britannica,2024) Kosova'da yüzlerce kişi öldürüldü ve binlerce kişi yerinden edildi. ICTY, Lahey'deki Hollanda'da yer alıyordu ve zamanla çok sayıda savaş suçlusu yargılayarak bu alanda önemli bir örnek oluşturdu. Milošević, 2001 yılında Sırbistan tarafından tutuklanıp Hollanda'ya teslim edildi. O zamana kadar, Milošević, Sırbistan'da güçlü bir siyasi liderdi ve yöneticiler tarafından hala bir kahraman olarak görülüyordu. Ancak 2001 yılında, Sırbistan'ın yeni hükümeti, Milošević'i tutuklamayı kabul etti ve ICTY'ye teslim etti. Milošević'in yargılanması, 2002 yılında başlamıştır. Yargılamada Milošević, hem savunma avukatı olarak kendisini savunmuş, hem de mahkemeye müdahale etmeye çalışmıştır. Mahkemede, Milošević sürekli olarak suçlamaları reddetmiş, savaş suçları ve insanlığa karşı suçların birçoğunu kabul etmemiştir. Milošević'in yargılama süreci, oldukça tartışmalı bir hale gelmişti. Mahkemede hem savcılar hem de savunma, siyasi faktörlerin, Yugoslavya'daki iç çatışmaların ve BM'nin rolünün etkisini vurgulamıştır. Milošević, kendini sadece Sırp halkının haklarını savunan bir lider olarak göstermeye çalıştı. Ayrıca, davada zaman zaman sağlık sorunları da yaşadı. 2004 yılında kalp rahatsızlığı ve 2006 yılında da ciddi sağlık sorunları nedeniyle mahkeme birkaç kez ertelendi. Slobodan Milošević, 11 Mart 2006 tarihinde, Lahey'deki hücresinde ölü bulundu. (Tasam,2006) Resmi açıklama, ölümünün kalp krizi sonucu olduğunu belirtse de, ölümü hakkında çeşitli spekülasyonlar ortaya atılmıştır. Ancak, Milošević'in yargılanmasının sonuçsuz kalması, uluslararası hukuk ve savaş suçlarıyla ilgili önemli soruları gündeme getirdi. Milošević'in ölümünden sonra, ICTY, hala ona yönelik suçlamaların ne kadarını kanıtladığını tartışmaya devam etti. Milošević'in yargılanamaması, uluslararası ceza adaletinin işleyişi konusunda büyük bir eleştiri konusu oldu. Ancak, ICTY'nin diğer sanıklara yönelik davaları sürdürmesi, savaş suçları konusunda bir tür hesap verme mekanizması oluşturdu. Milošević'in yargılanması, uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktasıydı. Bu süreç, Birleşmiş Milletler'in ve özellikle ICTY'nin, savaş suçları, soykırımlar ve insanlığa karşı suçların yargılanması ve cezalandırılması konusunda ne kadar etkili olabileceği sorusunu gündeme getirdi. Bazı uluslararası gözlemciler, mahkemenin siyasi baskılara ve devletler arası çıkar ilişkilerine dayandığını iddia etmişlerdir. Bu eleştiriler, uluslararası ceza adaletinin ne kadar bağımsız olduğu ve her durumda adil olup olamayacağı konusunda hala devam etmektedir. Filistin Soykırımı Filistin meselesi, Birleşmiş Milletler (BM) açısından uzun yıllar boyunca büyük bir uluslararası sorunu ve bu sorunun çözümüne yönelik çabalar da hem başarılı olmuş hem de ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. BM'nin Filistin'e yönelik yaklaşımı, bölgedeki tarihsel, politik ve diplomatik karmaşıklık nedeniyle bir dizi zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Filistin'in statüsü ve bağımsızlık mücadelesi, BM'nin rolü, çözüm önerileri ve eleştiriler bakımından önemli bir tartışma konusu olmuştur. 1947'de BM, Filistin'i Arap ve Yahudi devletlerine

bölmeyi öngören bir plan önerdi (BM Planı 181). Yahudi devletinin kurulmasına karar verilirken, Arap devletleri bu planı reddetti. Bu durum, 1948'de İsrail'in kuruluşu ve Arap- İsrail savaşına yol açtı. Bu savaşın ardından 750.000'den fazla Filistinli mülteci durumuna düştü.BM'nin, İsrail'in kurulmasından sonra da Filistin halkının statüsü ve hakları konusunda çok sayıda karar almış olmasına rağmen, sorunun çözülmesi oldukça karmaşıklaşmış ve uluslararası platformda tartışılmaya devam etmiştir. 1947'deki bölüşüm planı (BM Kararı 181), bölgedeki etnik, dini ve politik dengeyi korumaya yönelik bir çözüm önermişti. Ancak, bu planın uygulanması İsrail'in kuruluşuna ve 1948 Arap-İsrail savaşına yol açtı.(Britannica,2024) BM, bu savaşın ardından, Filistinli mültecilerin durumuna dikkat çekmek ve Filistin halkının haklarını savunmak için bir dizi girişimde bulundu. 1949 yılında kurulan UNRWA, yaklaşık 5 milyon Filistinli mülteciye insani yardım ve eğitim hizmeti sunmaktadır (UNRWA,2024). BM, 1960'lar ve 1970'lerde Filistin halkının bağımsızlık mücadelesini desteklemeye başlamıştır. 1967 Arap-İsrail savaşının ardından, BM Güvenlik Konseyi, İsrail'in işgal ettiği Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze'yi geri vermesi gerektiğini öngören Karar 242'yi kabul etti. Ancak, bu kararın uygulanması zor oldu ve İsrail, işgal altındaki topraklardan çekilmekte direnmiştir. 1964 yılında BM tarafından Filistin halkının temsilcisi olarak tanındı. 1974'te BM Genel Kurulu, FKÖ'yü Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul etti ve Filistin'e gözlemci statüsü verdi. Filistin, 1988 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etti. Ancak, BM üyeliği konusunda karşılaştığı engeller, BM Güvenlik Konseyi'ndeki vetolar nedeniyle başarılı olamamıştır. İsrail'in BM üyeliği ve ABD'nin güçlü desteği, Filistin'in tam üyelik başvurularını engellemiştir. 2012'de Filistin, BM Genel Kurulu tarafından "gözlemci devlet" statüsü kazandı. Bu statü, Filistin'in BM toplantılarına katılmasına olanak tanırken, tam üyelik hakkını sağlamamıştır. Ancak bu karar, Filistin'in bağımsızlık mücadelesinin uluslararası tanınmasını güçlendirmiştir. BM, yıllar içinde Filistin sorununun çözülmesi için pek çok öneri geliştirdi. Bunlar arasında en bilinenlerinden biri, iki devletli çözüm önerisidir. Bu çözüm, İsrail ve Filistin'in barış içinde yan yana iki bağımsız devlet olarak varlıklarını sürdürebilmelerini öngörmektedir. BM, Filistin meselesinde genellikle "iki devletli çözümü desteklemiştir. Bu çözüm, Filistin halkının bağımsız bir devlete sahip olması ve İsrail'in güvenliğini sağlaması gerekliliğini vurgulamaktadır. Birçok BM kararında, bu çözümün temel ilkesi, İsrail'in 1967 sınırlarında bir Filistin devleti kurulmasını öngörmektedir. (Britannica,2024) Ancak, bu çözümün uygulanması, yerleşim yerlerinin durumu, Kudüs'ün statüsü ve sınırlar gibi karmaşık sorunlar nedeniyle zorlaşmıştır. İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim birimlerini genişletmesi, Filistin topraklarında şiddet olayları ve terörizm gibi meseleler bu çözümü daha da karmaşık hale getirmiştir. Filistinlilerin topraklarındaki hakları, BM'nin aldığı kararlarla sıkça gündeme gelirken, bu kararların uygulanmasındaki zorluklar, BM'nin etkinliğini sorgulatmaktadır. Gazze'deki insani krizler ve BM'nin bu krizlere karşı yetersiz müdahalesi, ciddi eleştirilere neden olmuştur. 7 Ekim 2023'te, Gazze Şeridi'nden hareket eden Hamas, İsrail'e yönelik geniş çaplı bir saldırı başlattı.(Britannica,2024) Bu olay, Filistin-İsrail çatışmasındaki en kanlı ve

etkili saldırılardan biri olarak tarihe geçti. Saldırı, İsrail'in güneyindeki şehirlerde büyük tahribata yol açtı ve çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine neden oldu. Bu olayın BM'nin Filistin ile ilgili duruşu ve Filistin sorununa etkisi açısından önemli birkaç boyutu bulunmaktadır. İsrail, Hamas'a karşı yoğun hava bombardımanları ve kara harekâtları başlattı 7 Ekim 2023 saldırıları, Filistin-İsrail çatışmasının yeni bir evresini başlatmış oldu ve Birleşmiş Milletler'in bu olaylara verdiği tepki, bölgedeki uluslararası gündemi etkiledi. (Britannica,2024). BM'nin Filistin'e yönelik tutumu ve Filistin sorununun çözülmesine dair önerileri, bu saldırılar sonrasında daha da önemli hale geldi. BM, saldırıları kınadıktan sonra her iki tarafı da sükûnete davet etti. BM Genel Sekreteri António Guterres, hem Hamas'ın saldırılarını hem de İsrail'in Gazze'ye yönelik karşı saldırılarını kınayarak, sivillerin korunması çağrısında bulundu. (UNnews,2024). BM, her iki tarafta da sivillerin hedef alınmaması gerektiğini ve uluslararası insancıl hukukun ihlal edilmemesi gerektiğini vurguladı. BM'nin insani yardım konusundaki rolü, özellikle Gazze'deki sivil halka yardım göndermek adına kritik bir noktada bulunuyor. Gazze'deki ablukalar nedeniyle, BM'nin yardım gönderme çabaları ve bölgedeki insani krize müdahale etme imkanları sınırlı oldu. BM, aynı zamanda Filistinli sivillere yönelik baskıları kınayan ve İsrail'in Gazze'deki sivil altyapıyı hedef almasını eleştiren açıklamalar yaptı. BM Güvenlik Konseyi, 7 Ekim saldırılarından sonra acil bir toplantı yaptı. Ancak, Güvenlik Konseyi'nde bu konuda alınan kararlar genellikle çıkar çatışmaları ve özellikle ABD'nin İsrail'e verdiği destek nedeniyle etkisiz kaldı. ABD, İsrail'in kendi topraklarını savunma hakkını vurgularken, bazı ülkeler ise Gazze'deki sivil kayıplara dikkat çekerek, İsrail'e yönelik daha sert bir tutum sergilenmesini talep etti. İngiltere'nin bölgedeki sömürgelerini BM'ye devretmesinin ardından Kudüs'ü üçe bölüp bir kısmına da kendisi hükmedecek şekilde planlar yapan BM, sonrasında ABD'nin İsrail yanlısı tutumuyla beraber hiçbir etkinlik gösterememiş, hatta İsrail devletini Filistin toprakları üzerinde kurmuşlardır Netanyahu ve İsrail hükümeti, Hamas'ın sivilleri hedef alan saldırılarını terörizm olarak tanımlamış ve bu saldırılara karşı mücadelesini uluslararası hukuka uygunluk sürdürdüklerini savunmuştur. bazı Avrupa ülkelerinin, İsrail'in eylemlerini "orantısız güç kullanımı" olarak nitelendirmeleri, Netanyahu'nun öfkesine yol açtı. Netanyahu, bu tür eleştirilerin İsrail'in varoluşuna karşı bir tehdit olduğunu belirtti. Son gelişme Benjamin Netenyahu ve eski savunma bakanı Gallant'ın yakalanması kararının uluslararası adalet divanından çıkmasıdır. Kanada, Belçika, Hollanda, İtalya ve İrlanda iki siyasi figürün bu ülkelere gelmesi halinde onları tutuklayacaklarını belirtmiştir. Suriye İç Savaşı Suriye, Birleşmiş Milletler (BM) açısından çok karmaşık ve sürekli değişen bir sorundur. 2011'de başlayan Suriye iç savaşı, ülkeyi yıllardır süren bir çatışmanın içine sürükledi ve BM'yi bu krize müdahale etme noktasında zor bir duruma soktu. Hem insani yardım hem de siyasi çözüm arayışları konusunda BM, çeşitli çalışmalar yapmış olsa da bu çabalar genellikle sınırlı kalmış ve çatışmanın sona erdirilmesinde etkili olamamıştır. Suriye iç savaşı, azınlık kesimlerin çoğunlukları yönetmesine karşı çıkan muhaliflerle bu muhalifleri Batı'nın bir oyuncağı olarak gören bir rejim arasında süregelen kanlı

bir çatışmadır. Suriye halkı ve siviller bu süreçte birçok zorluk yaşamış ve bedel ödemişlerdir. Maddi ve manevi kayıplara uğramışlar ve yerlerinden edilmişlerdir. BM herhangi net bir önlem alınamamıştır.2011 yılında Arap Baharı hareketlerinin Suriye'ye sıçramasıyla başlayan protestolar, Baas Rejimi'nin ki kitle imha silahları kullanmasıyla ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. Suriye'deki iç savaş, 2011 yılının mart ayında, Arap Baharı hareketlerinin etkisiyle başlayan halk protestoları ve hükümetin sert müdahalesiyle patlak verdi (Britannica,2024). Savaş, kısa süre içinde hükümet güçleri ve çeşitli muhalif gruplar arasında geniş çaplı bir çatışmaya dönüştü. Savaş, zamanla bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil olduğu bir vekalet savaşına dönüştü. Bu süreçte, BM'nin Suriye'ye yönelik tepkileri, siyasi çözüm çabaları ve insani yardımlar önemli bir rol oynadı. BM, savaşın başından itibaren Suriye hükümetine, muhaliflere ve tüm bölgesel aktörlere barışçıl bir çözüm çağrısında bulunmuş, insani yardım göndermeyi amaçlayan bir dizi program başlatmıştır. Ancak, savaşın karmaşık yapısı ve birçok dış aktörün müdahalesi nedeniyle BM'nin çözüm bulma çabaları genellikle tıkanmıştır (uhcr.org,2024). BM, Suriye'deki insani kriz ve savaşın çözülmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak, çatışmanın tarafları arasındaki bölünmüşlük ve uluslararası güçlerin çıkarları, BM'nin müdahale çabalarını genellikle engellemiştir. Savaşın ilk yıllarından itibaren, Suriye'deki insani kriz hızla derinleşti. Savaş, milyonlarca insanı evinden etti ve birçok şehir, özellikle Halep, Homs ve Rakka gibi bölgeler büyük tahribata uğradı. BM, bu durumu çözmek için insani yardım çalışmaları başlattı. Birleşmiş Milletler Suriye Yardım Programı (UNHCR), milyonlarca insanın gıda, sağlık, barınma ve su ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli operasyonlar düzenledi. Ayrıca, BM, mülteci krizinin de bir parçası olarak, Suriye'den kaçan milyonlarca insanın farklı ülkelere yerleşmesini sağlamak için çeşitli yardım programları geliştirdi. Bu bağlamda, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP) gibi kuruluşlar, önemli bir insani yardım altyapısı oluşturdu. Ancak, BM'nin bu yardımlarını etkin bir şekilde ulaştırması sık sık engellenmiştir, çünkü savaşın yoğun olduğu bölgelerdeki yollar kapalıdır veya taraflar yardımın geçişine izin vermemektedir. BM, savaşın sona erdirilmesi ve siyasi çözüm sağlanması için birçok girişimde bulundu. Bu çabalar, genellikle BM'nin çatışmaların sona erdirilmesi için uluslararası diplomasi yürütmeye çalışan BM Suriye Özel Temsilcisi aracılığıyla yapıldı.Birleşmiş Milletler, savaşın başlangıcından itibaren Suriye'deki çatışmanın barışçıl bir şekilde çözülmesi gerektiğini vurguladı ve 2012 yılında Cenevre I Konferansı ile siyasi çözüm önerisini sunmaya çalıştı. Ancak bu konferans, tarafların anlaşmazlıkları ve dış güçlerin müdahalesi nedeniyle sonuçsuz kaldı. Daha sonra, Cenevre II Konferansı (2014) ve Cenevre III Konferansı (2016) gibi çeşitli müzakereler gerçekleştirildi, ancak her seferinde taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamadı (Un.org,2016). Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden Rusya ve Çin, Suriye hükümetine karşı alınacak herhangi bir yaptırım kararına sürekli olarak veto koydu. ABD ve Koalisyon güçleri, IŞİD'e karşı mücadele etmek için Suriye'ye müdahale ederken, Rusya ve İran Esed rejimine destek vermiştir. Suriye'deki iç savaş sırasında, Esed rejiminin defalarca kimyasal silah kullanmakla

suçlandığı iddialarına BM, kimyasal silahları yasaklayan Kimyasal Silahlar Yasaklama Örgütü (OPCW) ile birlikte araştırmalar yapmıştır. Birçok bağımsız rapor, Esed hükümetinin kimyasal silah kullandığını doğrulamıştır. Ancak, bu tür suçlamaların uluslararası düzeyde cezai yaptırım gerektiren bir boyuta ulaşması, Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle engellenmiştir. Suriye'deki kriz, BM'nin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri olmuştur. BM, insani yardım sağlama, mültecileri destekleme ve siyasi çözüm için çeşitli girişimlerde bulunsa da, bu çabaların çoğu uluslararası politikadaki bölünmüşlük nedeniyle sınırlı kalmıştır. Suriye'deki savaş, BM'nin uluslararası diplomasi ve güvenlik konusundaki zayıflıklarını, özellikle de Güvenlik Konseyi'nde güçlü üyelerin çıkar çatışmalarını gözler önüne sermektedir. BM'nin uluslararası Suriye halkının temel insan hakkı ihlal edilmesine rağmen BM müdahalede geç kalmış ve sorunları göz ardı etmiştir. En temel haklardan olan yaşam, giyinme, barınma, yeme, eğitim ve düşünce özgürlüğü gibi noktalardan mahrum bırakılan halk çareyi kitleler halinde batı ve çevre Ortadoğu ülkelerine göç etmekte bulmuştur. Dünya geneli itibarını göz önünde bulunduran ve kendisini eski iki kutuplu düzenin süper gücü olan Sovyetler birliğinin mirasçısı olarak gören Rusya ,dusmanımın düşmanı dostumdur ilkesine dayanarak Amerikan karşıtlığı ile bilinen müttefiki İran'la beraber, yüzbinlerle insanın ölmesini, yaralanmasını, sakat kalmasını ve en ağır sefaletler içine düşmesini siyasi bir taktik olarak görmüş birleşmiş Milletler güvenlik konseyindeki veto hakkını kullanarak sorunun barışçıl çözümü u engellemiştir. Diğer ülkeler basta Suriye Esed'e karşı dursalar da Orta Doğu'da benzer birçok olayda olduğu gibi çözümsüzlüğü kendi çıkarları daha yararlı görmüş ve etkili bir adım atmaktan kaçınmıştır. Rusya-Ukrayna Savaşı Rusya-Ukrayna savaşı, 2022 yılı Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik geniş çaplı askeri işgaliyle başladı ve bu olay, Birleşmiş Milletler (BM) açısından büyük bir kriz haline geldi. (Britannica,2024). Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde daimi bir üye olması, BM'nin savaşla ilgili tutumlarını ve alacağı kararları etkileyen bir faktör olmuştur. Bu saldırı, 2014'te başlayan ve Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle derinleşen Rusya-Ukrayna çatışmasının daha geniş bir aşamaya geçmesine yol açtı. Rusya, Ukrayna'nın doğusundaki Donbas bölgesinde bağımsızlık ilan eden ayrılıkçıları desteklemek amacıyla bu bölgelere askeri müdahale etmişti. Rusya'nın bu eylemi, dünya çapında geniş bir kınama ve uluslararası bir kriz yarattı. BM Genel Sekreteri António Guterres, savaşın ilk günlerinden itibaren Rusya'nın eylemlerini kınadı ve savaşın sonlandırılması için diplomatik yolların kullanılması gerektiğini belirtti. Genel Kurul'da, çoğunlukla batılı ülkeler ve müttefikleri Ukrayna'ya destek verirken, bazı ülkeler, özellikle Rusya ile ilişkileri güçlü olanlar (örneğin Çin, Hindistan, Brezilya gibi ülkeler), karar tasarısını ya reddetmiş ya da çekimser kalmıştır. Rusya, Ukrayna'ya karşı başlattığı askeri operasyonu, kendi güvenliği ve Ukrayna'daki "Rus kökenli" halkların haklarını koruma çabası olarak tanımlamış ve bu gerekçeyle Güvenlik Konseyi'nde alınan pek çok kararı veto etmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC), Rusya'nın savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlediği iddialarına ilişkin soruşturmalar başlatmıştır.

SONUÇ

Birleşmiş Milletler güvenlik konseyi kuruluş ilkeleri bakımından küresel barış ve güvenliğin temin edilmesi noktasında kritik bir rol oynamasına rağmen bürokratik yapisi ve işleyişi bakinindan yer yer hantal kalmakta ve dünya genelindeki küresel güvenlik sorunlarına gereğince cevap verememektedir.Bes daimi üyenin veto hakkı etkili karar alabilme süreçlerini sekteye ugratmaktadir,diğer ülkelerin temsilinde yaşanan aksaklıklar mudalalelerin hızlı şekilde edilemesine yol açmaktadır.Tum bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda BM acil bir reform sürecinden Büyük devletlerin çıkarları küresel çıkarların önüne geçmemelidir ve temsil hakkı daha adil ve eşitlik ilkesine uygun olmalıdır.Tüm bu bilgiler ışığında küresel barış ve güvenliğin temini için reform şarttır ve dünyamız ikinci bin yılın eşiğinde "güçlülerin haklı olduğu" ve zayıfların "doğal seleksiyona" uğratıldığı veya sömürüldüğü bir sistemden "haklıların güçlü olduğu" bir sisteme geçmek zorundadır.

KAYNAKÇA

Acharya, Amitav (2013), "Human Security", (Ed. John Baylis vd.), The Globalization in World Politics, Oxford: Oxford University Press: 448-463

Aktaş, H. E. (2016). Birleşmiş Milletler İçin Daha Demokratik, Adil ve Etkin Bir Yapı Önerisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 767-784.

Altıner, B. (2014). Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-9.

Aydın, M. (2004). "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, 1(1): 33-60.

Britannica.(2024)"Arab-Israel Wars" https://www.britannica.com/event/Arab-Israeli-wars Britannica,(2024)"Hamas" https://www.britannica.com/topic/Hamas

Britannica.(2024)"Israel-Hamas War" https://www.britannica.com/event/Israel-Hamas-

Britannica.(2024)"Russia Ukraine War" https://www.britannica.com/event/2022-Russian-invasion-of-Ukraine

Britannica.(2024)"Six Days War"https://www.britannica.com/event/Srebrenica-genocide Britannica.(2024)."Slobodan Milosevic"https://www.britannica.com/biography/Slobodan-

Britannica.(2024)."Srebrenica Genocide"https://www.britannica.com/event/Srebrenica-genocide

Britannica.(2024)"Syrian Civil War" https://www.britannica.com/event/Syrian-Civil-War Britannica.(2024)."War Crimes and Tribunals"https://www.britannica.com/event/Bosnian- War/War-crimes-and-trials

Bozan, M. (2023). Birleşmiş Milletlerde Demokratikleşme Sorunu. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(76), 254-271. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1255386

Chatam House,2024https://www.chathamhouse.org/about-us/our-mission-and-values

Çolak, Ö., & Köse, İ. (2020). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Reformu Sorunsalı: İtalya'nın Beklentileri ve Stratejileri. *Gazi Akademik Bakış, 13(26)*, 21-48. https://doi.org/10.19060/gav.750303

Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 91-123. https://doi.org/10.11616/AbantSbe.232

Efe, E. N. (2021). Koruma Sorumluluğu ve Sorumluluk Paylaşımı Kavramları Çerçevesinde Birleşmiş Milletler'in Suriye Krizine Karşı Tutumu ve Birleşmiş Milletler Tarafından Desteklenen Kuruluşların Türkiye'deki Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi. *Journal of International Relations and Political Science Studies* (1), 78-101.

Gürbüz, M. (2020). Koruma Sorumluluğu (R2p) Bağlamında Fransa'nın Mali Müdahalesi (2013) Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (64), 65-83.

İletişim Başkanlığı,2024,https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/dunya-besten-buyuktur-turkiye-cumhurbaskani-erdogan-hindistanin-bmgkda-daimi-sandalye-talebini-destekliyor

Kassim, Y. R. (2014). The Geopolitics of Intervention. Springer Briefs in Political Science. Singapore: Springer Singapore.

Koç, Y. (2020). İnşacılık ve İngliz Okulu Perspektifiyle Uluslarası Toplum Tartışması: Birleşmiş Milletler-Milletler Cemiyeti Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(45), 143-159. https://doi.org/10.17498/kdeniz.677169

Kolasi, K. (2018). "Uluslararası İlişkiler Teorisinde Bilimsel Realizm ve Yapı Kavramı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(40): 931-958.

Özkan, A. (2002). Uluslararası hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu, *Avrasya Dosyası BM Özel,* İlkbahar 2002, 8(1), 238-257.

Pingeot, L., & Obenland, W. (2014). In Whose Name: A Critical View on The Responsibility to Protect. Global Policy Forum. https://www.globalpolicy.org/images/pdfs/images/pdfs/In_whose_name_web.pdf. adresinden erişildi.

Sander, O. (2008). Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, İstanbul.

TASAM,(2006)"Milosevic'in Ölümü Üzerine Farklı bir Değerlendirme" https://tasam.org/tr-TR/Icerik/366/milosevicin_olumu_uzerine_farkli_bir_degerlendirme.

United Nations, (2024),https://www.un.org/en/about-us.

United Nations, (2016). "Geneva Conference on Preventing Terrorism" https://www.un.org/counterterrorism/events/geneva-conference-preventing-violent-extremism-7-8-april.

United Nations, (2024). "Guterres 'unequivocally condemns' Civilian Deaths in Gaza" https://news.un.org/en/story/2024/10/1155916.

United Nations. (2024). "UN Commission Warns that Syrain War is Intensifying" https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/09/un-commission-warns-syrian-war-intensifying-amid-continuing-patterns-war.

MATEMATİKTE KAYGININ ÖĞRENCİNİN OKUL TÜRÜ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MATHEMATICS ANXIETY AND STUDENT'S SCHOOL TYPE

Dilara GİRGİN
Yıldız Teknik Üniversitesi,Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretimi

ÖZET

Eğitimin temel amaçlarından biri, bireyleri yaşadıkları toplumu çağdaş dünyayla uyumlu hale getirecek şekilde yetiştirmektir. Bu doğrultuda, bireylerin küresel değişim ve gelişmelere uyum sağlayabilecek donanıma sahip olması gerekmektedir (Çelikten, vd.; 2005).

Bu bağlamda matematik ilkokuldan itibaren önemsenen ve ilkokuldan itibaren yığılmalı bir şekilde ilerlenen bir alandır. Ancak her öğrenci aktarılan bilgiyi öğrenmede eşit değildir. Veya öğrense bile günlük hayata aktarmada değişkenlik gösterir. Öğrenmeyi sağlamak, bu becerilerin günlük yaşama aktarımını sağlamak için öğrenimi etkileyen unsurlar üzerinde durulması gerekir. Bu unsurlardan biri de öğrencinin matematikteki kaygı düzeyidir.

Ülkemizde birçok öğrenci matematik dersini zor bulduğu için matematik dersine karşı olumsuz bir tutum sergilemektedir. Bu da öğrencide matematik dersine karşı bir kaygı oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum öğrenci matematikle karşılaştığı ilk andan itibaren başlamakta ve artarak devam edebilmektedir. Bu duygu içerisinde öğrencinin kendine olan güveni azalmakta ve matematik dersinde başarısız olacağını düşünmektedir (Baykal,2005). Matematik kaygısı,bireylerin matematikle ilgili görevler sırasında hissettikleri endişe,stres,korku olarak tanımlanmakta ve bu durum akademik başarıyı olumsuz yönde etkileyebilmektedir(Baykal,2005). Araştırmada öğrencinin bulunduğu okul türüyle öğrencinin matematikteki kaygı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmak istenmektedir.Bunun için ortaokul öğrencilerine Burcu Şentürk'ün geliştirmiş olduğu matematik kaygı ölçeği uygulanmıştır. Çalışma, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı itibarıyla 2 devlet okulunda (1'i imam hatip ortaokulu) ve 1 özel okulda öğrenim gören 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencileri ile sınırlıdır. Bu araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır.Araştırmada yapılan kaygı anketi ile öğrencilerin kaygı düzeyine dair bilgi edinilmiştir. Toplanan nicel veriler SPSS veri analiz programıyla analiz edilmiştir tanımlayıcı istatistikleri tablolara dönüştürülmüştür. Elde edilen verilere göre öğrencilerin öğrenim gördüğü okul türü ile matematik kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($p<0.05$). İmam hatip ortaokulunda öğrenim gören öğrencilerin matematik kaygısı daha yüksekken, özel ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin kaygısı daha düşük seviyededir. Bu araştırmanın bulguları öğrencilerin eğitim

aldıkları okul ortamının matematik kaygısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Matematik, kaygı, okul türü

ABSTRACT

One of the fundamental aims of education is to train individuals in a way that aligns their society with the modern world. In this context, individuals need to be equipped to adapt to global changes and developments (Çelikten et al., 2005).Mathematics is a subject that is emphasized from elementary school onward and progresses cumulatively. However, not every student learns at the same pace. Even if they do learn, their ability to apply mathematical knowledge to daily life varies. To facilitate learning and ensure the transfer of these skills to real-life situations, it is essential to focus on factors that influence learning. One such factor is the student's level of mathematics anxiety.In our country, many students perceive mathematics as a difficult subject and develop a negative attitude toward it. This leads to the emergence of mathematics anxiety. This issue begins from the moment a student encounters mathematics and can increase over time. In such a state, the student's self-confidence decreases, and they start believing that they will fail in mathematics (Baykal,2005). Mathematics anxiety is defined as the feelings of worry, stress, and fear that individuals experience during mathematical tasks, which negatively impact academic achievement (Baykal, 2005). This study aims to examine whether there is a significant relationship between the type of school a student attends and their level of mathematics anxiety.

For this purpose, the Mathematics Anxiety Scale developed by Burcu Şentürk was administered to middle school students. The study is limited to 5th, 6th, 7th, and 8th-grade students enrolled in two public schools (one of which is an Imam Hatip middle school) and one private school during the 2024-2025 academic year.A descriptive survey model was used in this research. Through the anxiety survey, information was gathered about students' levels of anxiety. The collected quantitative data was analyzed using the SPSS data analysis program, and descriptive statistics were presented in tables.According to the obtained data, there is a significant relationship between the type of school students attend and their level of mathematics anxiety ($p < 0.05$). Students attending Imam Hatip middle schools exhibit higher levels of mathematics anxiety, whereas students attending private middle schools have lower levels of anxiety.

Keywords: Mathematics, anxiety, school type

ANNE BABA TUTUMLARININ LİSELERE GEÇİŞ SINAVINA HAZIRLANAN 8.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SINAV KAYGISI ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

EXAMINING THE PREDICTIVE ROLE OF PARENTAL ATTITUDES ON EXAM ANXIETY OF 8TH GRADE STUDENTS PREPARING FOR HIGH SCHOOL ENTRANCE EXAM

Özge MEŞE
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ölçme ve Değerlendirme ABD
ORCID ID: 0009-0004-0870-6830

Neslihan Tuğçe ÖZYETER
Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ölçme ve Değerlendirme ABD
ORCID ID: 0000-0003-1558-1293

ÖZET

Bu araştırmanın amacı liseye geçiş sınavına hazırlanan 8.sınıf öğrencilerinin sınav kaygısının yordanmasında anne baba tutumlarının rolünü incelemektir. Anne ve babaların çocuklarına karşı tutumlarının, öğrencilerin sınav kaygısını etkileyebilecek unsurlardan biri olduğunu düşünülmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu, Eskişehir ili merkez ilçelerinde bulunan 294 sekizinci sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Bu araştırma, iki veya daha fazla nicel değişkenin ne derece ilişkili olduğunu tanımlayan korelasyonel araştırma türündedir. Veri toplama aracı olarak Spielberger tarafından geliştirilen, Öner (1990) tarafından Türkçe ‘ye uyarlanan Sınav Kaygısı Envanteri ve Lamborn ve arkadaşları (1991) tarafından geliştirilen Yılmaz (2000) tarafından Türkçe ’ye uyarlanan Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) uygulanmıştır. Öğrencilerin sınav kaygısı puanları algıladıkları ebeveynlik tutum türüne göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğinin incelenmesi için varyans analizi yapılmıştır. Öğrencilerin sınav kaygısının yordanmasında, algıladıkları farklı ebeveynlik tutumlarının yordama gücünün belirlenmesi için doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının dağılımı incelendiğinde, puanların geniş bir aralıkta dağıldığı ve genel olarak orta düzeyde sınav kaygısı yaşandığı görülmüştür. Öğrencilerin ebeveynlerinden algıladıkları ebeveynlik tutumları dört kategoriye ayrılmış olup, en büyük grubu "bir ölçüde demokratik tutumda olan" ebeveynlere sahip öğrenciler oluşturmaktadır. Varyans analizi sonuçları, ebeveynlerini demokratik olarak algılayan öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının anlamlı derecede daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Regresyon analizi sonuçları ise demokratik ebeveynlik tutumunun sınav kaygısını anlamlı bir şekilde yordadığını ve ebeveynlerin daha demokratik

tutum sergiledikçe öğrencilerin sınav kaygısının azaldığını göstermektedir. Sonuç olarak öğrencilerin sınav kaygısı seviyelerinin ebeveynlerinden algıladıkları tutumlara göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya konmuştur. Ebeveynlerini daha demokratik olarak algılayan öğrencilerin sınav kaygısı daha düşük bulunmuş, demokratik olmayan ebeveyn tutumları ise kaygıyı artırıcı bir role sahip olmuştur. Bulgular ebeveyn tutumlarının öğrencilerin sınav kaygısını şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, öğrencilerin sınav kaygısını azaltmak için ebeveynlere demokratik tutum geliştirme konusunda rehberlik edilmesi faydalı olabilir.

Anahtar Kelimeler: sınav kaygısı, anne baba tutumu, ebeveynlik türü.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the role of parental attitudes in predicting the test anxiety of 8th grade students preparing for the high school entrance exam. It is thought that parents' attitudes towards their children are one of the factors that can affect students' exam anxiety. The study consisted of 294 eight grade students in the central districts of Eskişehir province. This research is correlational research that defines the extent to which two or more quantitative variables are related. Test Anxiety Inventory developed by Spielberger and adapted into Turkish by Öner (1990) and Parent Attitude Scale (PATS) developed by Lamborn et al. (1991) and adapted into Turkish by Yılmaz (2000) were applied as data collection tools. Analysis of variance was used to examine whether students' test anxiety scores showed a significant difference according to the type of parenting attitude they perceived. Linear regression analysis was performed to determine the predictive role of different parenting attitudes perceived by students on test anxiety. When the distribution of the test anxiety scores of the students was analyzed, it was seen that the scores were distributed in a wide range and the students generally experienced moderate test anxiety. The parenting attitudes perceived by the students from their parents were categorized into four categories, and the largest group consisted of students with 'somewhat democratic' parents. The results of the analysis of variance revealed that the test anxiety scores of the students who perceived their parents as democratic were significantly lower. The results of the regression analysis show that democratic parenting attitude significantly predicts test anxiety and students' test anxiety decreases as their parents exhibit more democratic attitudes. As a result, it was revealed that students' test anxiety levels differed significantly based on the attitudes they perceived. Students who perceived their parents as more democratic had lower test anxiety while non-democratic parental attitudes had an increasing effect on anxiety. The findings show that parental attitudes are an important factor affecting students' test anxiety. In line with these findings, it may be useful to guide parents to develop democratic attitudes in order to reduce students' test anxiety.

Keywords: test anxiety, parental attitude, parenting type.

GİRİŞ

Kaygı, insanın en temel duygularından birisi olarak herkesin zaman zaman yaşadığı ve yaşamı çeşitli şekillerde etkileyen bir durumdur. Kaygı, en küçük sorunlara karşı gösterilen hafif endişelerden başlayarak, insanın bir konuda düşüncelerini toplamaktan, belleğini kullanmaktan yoksun kılacak duruma kadar yoğunlaşabilir (Başarır, 1990). Sınav kaygısı ise öğrencilerin akademik başarısını düşüren, potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koymalarına engelleyen, kiminin eğitime ara vermesine neden olan, yaşamsal ve mesleki kararları olumsuz etkileyen ciddi bir sorundur (Kaçan Softa vd., 2015).

Bir değişkenin (ölçülmek istenen özelliğin) gözlenerek sonucunun sayı ya da sembollerle gösterme işine ölçme, ölçme sonuçlarını bir ölçüte vurarak bir değer yargısına ulaşma işlemine değerlendirme denir (Turgut, 1984). Sınıf içi ölçme süreçleri sınavlar araçlığıyla gerçekleştirilir. Ölçme ve değerlendirme eğitim öğretimin planlaması ve yönlendirilmesinde ve öğrencilerin başarısının ölçülmesinde etkin olarak kullanılır. Ölçme ve değerlendirme eğitim sürecinin vazgeçilmez bir unsurudur (Bektaş ve Akdeniz Kudubeş, 2014).

Öğrencilerin sınava gerçekçi anlamından oldukça uzak anlamlar yüklemesi sınav kaygısının nedenlerindendir. Sınavdan elde edecekleri puanın başarının kişilik değerlerinin bir göstergesi olduğuna inanmaktadırlar (Güler ve Çakır, 2013). Öğrencilerin, yetenek ve becerilerini göz ardı ederek, her derste başarılı olmaları gerektiğini düşünmeleri, öğrencinin ailesi ve yakın çevresinin yüksek başarı beklentisi, öğrencinin kendisini veya çevrenin öğrenciyi, başkalarının başarı durumuyla kıyaslaması sınav kaygısına neden olur. Öğrencilerin sınav kaygılarını arttıran bir diğer etken anne-baba tutumlarıdır (Güler ve Çakır, 2013).

Çocuklarla anne babalar arasındaki ilişkileri, çocuğun içinde doğup büyüdüğü aile ortamı anne ve babaların kendi aralarındaki ilişkiler, çocuğun beklentilerine uygun bir çocuk olup olmaması, çocuk sayısı, çocuğun cinsiyeti ve karakteristik özellikleri, ailenin sosyoekonomik durumu ve kültürel özellikler gibi pek çok etken belirler (Uzuner, 2003). Anne babaların çocuklarına karşı tutarlı ve düzenli olarak gösterdikleri davranış kalıpları, onların ruhsal uyumu açısından belirleyici rol oynar. Anne babanın olumlu ve destekleyici tutumları çocuğun gelişimine katkı sağlarken, olumsuz ve kısıtlayıcı tutumları bazı ruhsal problemlerin ortaya çıkmasına neden olur (Seven, 2008).

Anne baba tutumlarının çocukların üzerinde bıraktığı en büyük etkilerden biri kaygıdır. Kaygı, bireylerin çocukluk döneminde maruz kaldıkları anne-baba tutumlarının etkisini özellikle ergenlik döneminden itibaren göstermeye başlar. Ergenlik, birçok duygunun aynı anda ve yoğun bir şekilde deneyimlendiği bir dönemdir. Bu evrede kişilik oluşur, büyüme gerçekleşir. Kişilik oluşumunda anne babanın etkileri de önemlidir. Anne babanın çocuğa karşı sergilediği tutum, hayatında önemli rol oynar. Kaygı ise aslında olması gereken bir tepkidir. Ancak kaygının fazla olması hayatı olumsuz etkileyerek zora sokabilir. Özellikle çocuklar, ergenlik

döneminde sınavlardan dolayı yoğun kaygı duyar. Bunun en önemli sebeplerinden biri ailenin tutumudur (Zengin, 2019). Spielberger, kaygıyı, stres yaratan durumların oluşturduğu üzüntü, algılama ve gerginlik gibi hoş olmayan duygusal ve gözlenebilir tepkiler olarak tanımlamaktır (Yıldız vd., 2019).

Problem Durumu

Sınav kaygısının birçok nedeni olmakla birlikte bu çalışmanın odağını Liseye Geçiş Sınavına (LGS) hazırlanan 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygılarına önemli derecede etkisi olduğu düşünülen anne-baba tutumları oluşturmaktadır. Sınav kaygısı, öğrencilerin sınav başarılarını olumsuz etkileyebilecek önemli bir psikolojik faktördür. Özellikle LGS gibi önemli bir dönüm noktasında, 8. sınıf öğrencileri sınav kaygısıyla başa çıkmakta güçlük çekebilmektedir. Sınav kaygısının çeşitli sebepleri olmakla birlikte, bireysel faktörlerin yanı sıra aile içindeki tutumlar da bu kaygının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Anne ve babaların çocuklarına karşı tutumları, öğrencilerin sınavlara hazırlık süreçlerini ve sınav kaygısını etkileyebilecek unsurlardan biridir. Bu araştırmada, anne-baba tutumlarının 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı üzerindeki rolü incelenerek, sınav kaygısının oluşumunda ebeveyn tutumlarının ne kadar belirleyici olduğu araştırılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı anne-baba tutumlarının sınava hazırlanan 8.sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı düzeylerini ne ölçüde yordadığını görmektir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, liseye geçiş sınavına hazırlanan 8.sınıf öğrencilerinin sınav kaygısının yordanmasında anne baba tutumlarının rolü incelemek amaçlanmaktadır. Bu araştırmada kapsamında şu problemlere cevap aranmıştır;

1. Öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının dağılımı nasıldır?
2. Öğrencilerin algıladıkları anne-baba tutumlarının sıklıkları nasıldır?
3. Öğrencilerin sınav kaygısı puanları algıladıkları ebeveyn tutumuna göre anlamlı bir fark göstermekte midir?
4. Öğrencilerin sınav kaygısının yordanmasında ebeveyn tutumlarının yordama gücü nasıldır?

İlgili Araştırmalar

Alanyazın incelendiğinde sınav kaygısı ile ilgili çok çeşitli araştırmaların olduğu ve bu konunun güncelliğini koruduğu görülmektedir. Gökçedağ'ın (2001), öğrencilerin anne-baba tutumlarının, okul başarısı ve sürekli kaygı düzeyleri üzerindeki rolünü incelediği çalışmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre, okul başarısı ile sürekli kaygı düzeyi ve otoriter tutum arasında negatif bir ilişki, demokratik tutum ile pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Duman (2008), 8.sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada, durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ile sınav kaygısı düzeyleri ve anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Ün (2018) tarafından yapılan çalışmada 16-19 yaş arası öğrencilerin sınav kaygılarının mükemmeliyetçilik ve anne baba tutumları açısından (demokratik, ilgisiz/ihmalkâr ve otoriter) nasıl farklılaştığını saptamak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini 80'i (%53.3) kadın, 70'i (%46.7) erkek 150 öğrenci oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Demografik Bilgi Formu, Ebeveyn Tutumu Ölçeği, Sınav Kaygısı Ölçeği, Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Envanteri ve Beck Anksiyete Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın verilerinin değerlendirilmesi sonucunda sınav kaygısı toplam ve alt boyut kuruntu puanı ile koruyucu-istekçi ve otoriter ana- baba puanları arasında pozitif yönlü, demokratik ana-baba tutumu puanları arasında negatif yönlü doğrusal ilişki bulunmuştur. Öğrencilere yapılan ölçekle hissedilen sınav kaygısı şiddetinin düzeyi ile sınav kaygısı toplam ve alt boyut (kuruntu ve heyecan) puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur.

Bilir (2019) tarafından yapılan çalışmada ana-baba tutumlarının sınav kaygısı üzerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, lise son sınıfta olan ya da mezun olup sınava tekrardan hazırlanan 17-19 yaş aralığındaki 220 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında Sınav Kaygısı Envanteri, Ana-Baba Tutum Ölçeği ve sosyo-demografik bilgi formundan yararlanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesi sonucunda kadınlarda sınav kaygısı toplam puanı ve alt boyut puanları erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olarak tespit edilmiştir. Kardeş sayısının artması ile ailede demokratik ana-baba tutumun azaldığı ve otoriter ana-baba tutumunun artış gösterdiği görülmüştür. Ailenin aylık geliri, anne ve baba eğitim düzeyi ve çalışma durumu ile sınav kaygı düzeyi arasında ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin ders başarısı azaldıkça sınav kaygı puanları istatistiksel oranda anlamlı olarak artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Dornbush ve arkadaşları (1987) tarafından yapılan araştırma bulguları sonucuna göre otoriter ve hoşgörülü ebeveyn tutumu, çocuğun okuldaki başarısını olumsuz yönde; eşitlikçi, güven verici ve demokratik ebeveyn tutumu ise okuldaki başarısını olumlu yönde etkilemektedir.

Paulson (1993), 9. Sınıfta eğitim gören 247 öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada anne-baba tutumunun ve anne-baba katılımının akademik başarı ile ilişkisini araştırmıştır. Bulgulara göre; anne-babanın beklentisi, ilgili tutumları ve çocuğun akademik uğraşlarında katılımcı olması akademik başarıyı anlamlı bir düzeyde yordarken; çocuğun akademik başarısını anne-babanın kişisel değerlendirmelerinden çok daha fazla bu tutumlara ilişkin kendi değerlendirmesi kestirmektedir.

Thergaonkar ve Wadkar (2007), tarafından sınav kaygısı ile ebeveyn tutumu arasındaki ilişki incelenmiştir. 207 öğrenci ve 200 anneden oluşan örneklem üzerinde yürütülen çalışma

sonucunda, sınav kaygısı ile ebeveynlerin demokratik tutumu ve çocuğun ebeveynlerini kabul etmesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir negatif korelasyon olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bulguları, demokratik ebeveynlik tarzının benimsenmesinin ve çocukların ebeveynlerini daha fazla kabul etmesinin, sınav kaygısının önlenmesine veya hafifletilmesine katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, iki veya daha fazla nicel değişkenin ne derece ilişkili olduğunu tanımlayan korelasyonel araştırma türündedir (Fraenkel ve diğerleri, 2011). Bu araştırma ile ebeveyn tutumlarının öğrencilerin sınav kaygısı üzerindeki yordayıcılığı incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu belirlenirken araştırmacıların daha önceki bilgilere dayanarak ihtiyaç duydukları verileri sağlayacağına inandıkları bir örneklem olan sınav kaygısı yaşayan öğrencileri seçmek için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunu, 8.sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Çalışma grubunda sadece ortaokul düzeyindeki 8.sınıf öğrencilerinin bulunma nedeni liseye geçiş sınavına yıl sonunda 8.sınıf öğrencilerinin girmesidir. Eskişehir ili merkez ilçelerinde bulunan üç ortaokuldan 328 öğrenciye Sınav Kaygısı ve Anne Baba Tutum Ölçeği uygulanmış olup, 34 öğrenci yanlış işaretleme yaptığından dolayı analize alınamamıştır. Çalışma grubu 294 öğrenci olarak ele alınmıştır.

Tablo 1. *8.Sınıf Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı*

Cinsiyet	**f**	**%**
Kız	174	59.2
Erkek	120	40.8

Tablo 1'de yer alan 294 öğrencinin cinsiyetlerine ilişkin frekans ve yüzdeleri yer almaktadır. Çalışma grubuna ait demografik verilere bakıldığında, toplam 294 öğrenciden 174'ünün (%59.2) kız, 120'sinin (%40.8) ise erkek olduğu görülmektedir. Bu dağılım, araştırma grubunda kız öğrencilerin oranının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplamak için Spielberger tarafından geliştirilen, Öner (1990) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Sınav Kaygısı Envanteri ve Lamborn ve arkadaşları tarafından geliştirilen Yılmaz (2000) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) uygulanmıştır.

Sınav Kaygısı (Tutumu) Envanteri (SKE). Spilberger tarafından 1980'de yayınlanan ölçek Öner (1990) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmış ve el kitabı yayınlanan envanter, ergen ve üniversite öğrencilerinin sınav kaygısını ölçmek amacıyla sıkça kullanılan bir araçtır. 20 maddeden oluşan aracın farklı yaş gruplarında toplam puan için iç tutarlık katsayıları .84 ile .89 arasında değişmektedir. Test tekrar test güvenirlik katsayıları ise aynı gün ve üç hafta arasında değişen aralıklarla yapılan farklı beş uygulamalardan elde edilmiştir ve.91 ile .72 arasında değişmiştir (Çam vd., 2010). Her madde için "hemen hiçbir zaman", "bazen", "sık sık" ve "hemen her zaman" olmak üzere dört seçenekli bir likert tipi ölçeği bulundurmaktadır. Envanterden alınabilecek en yüksek puan 80'dir. Ölçek ilkokul 4.sınıftan başlayarak tüm öğrenci ve diğer bireylere uygulanabilmekte, yaklaşık olarak 10 dakikada yanıtlanabilmektedir (Öner, 1990).

Anne-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ). Baumrind'in anne-baba tutumlarına yönelik kuramı ve diğer ölçeklerden yararlanılarak Lamborn, Mounts, Steinberg ve Dornbusch tarafından 1991 yılında geliştirilmiş, Yılmaz (2000) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçekte kabul/ilgi, denetleme ve psikolojik özerklik olmak üzere üç boyut bulunmaktadır. Kabul/ilgi, çocukların anne-babalarını sevecen ve ilgili algılama düzeyini; denetleme, anne-babalarının kontrol edici özelliklerini; psikolojik özerklik ise bireysellik ve demokratik tutumları teşvik etme düzeyini ölçmektedir. Ölçme sonuçlarında dört demokratiklik düzeyi üç boyut üzerinden puanlanmakta, her boyutta alınan ortanca puanın üzerinde olma durumu demokratiklik seviyesini belirlemektedir. Kabul/ilgi, kontrol/denetleme ve psikolojik özerklik boyutunda ortancanın üzerinde puan alan çocukların ebeveynleri "demokratik" olarak adlandırılmakta ve 3 puan almaktadırlar. Her üç boyutta ortancanın altında puan alan çocukların ebeveynleri "demokratik tutumda olmayan" olarak adlandırılmakta ve 0 puan almaktadırlar. Herhangi iki boyutta ortancanın üzerinde puan alan çocukların ebeveynleri "bir ölçüde demokratik" olarak adlandırılmakta ve 2 puan almaktadır. Sadece bir boyutta ortancanın üzerinde puan alan çocukların ebeveynleri "bir ölçüde demokratik tutumda olmayan" olarak adlandırılmakta ve 1 puan almaktadır. Türkçe'ye uyarlama sürecinde, uzman görüşleri alınarak ifadeler düzenlenmiş, 10-11 yaş grubu çocuklarla denemeler yapılarak ölçek son halini almıştır. Araştırma, ölçeğin ilköğretim, lise ve üniversite düzeyinde 15-20 kişilik gruplara uygulanmasıyla gerçekleştirilmiş, yönergeler açıklanarak katılımcıların doğru yanıt vermesi sağlanmıştır (Yılmaz, 2000). Bu çalışmada ebeveyn tutumları ölçeğin puanlanmasına uygun olarak demokratik olmama, bir ölçüde demokratik olmama, bir ölçüde demokratik olma ve demokratik olma üzerinden hesaplanmıştır.

Anne-Baba Tutum Ölçeği, 360 kişilik bir örneklem grubuna 15 gün arayla iki kez uygulanmış ve güvenirlik ile geçerlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Test-tekrar test güvenirliği ve Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları ilkokul, lise ve üniversite öğrencileri için sırasıyla .74-.93-.79 ve .60-.75-.67; .82-.88-.76 ve .70-.69-.66; .79-.85-.67 ve .73-.66-.65 olarak hesaplanmıştır. Faktör

analizi sonuçlarına göre, ilkokulda kabul/ilgi boyutunda 8 madde kalmış ve toplam varyansın %27.4'ü, lisede kabul/ilgi, psikolojik özerklik ve denetim boyutları sırasıyla 9, 7 ve 5 madde ile toplam varyansın %32.1'i açıklanmıştır. Üniversite düzeyinde faktör yapısı farklılaşarak kabul/ilgi ve psikolojik özerklik boyutları birleşmiş, denetim boyutu doğrudan ve dolaylı olarak iki alt boyuta ayrılmış ve toplam varyansın %36.8'i açıklanmıştır. Sonuç olarak, ölçek, ilkokul ve lise öğrencilerinde özgün faktör yapısını korurken, üniversite öğrencilerinde farklı bir yapı sergilemiştir. Ölçek, farklı yaş gruplarında anne-baba tutumlarını değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir araç olarak ortaya konmuştur. (Yılmaz, 2000).

Veri toplama araçlarının bu çalışma için güvenirlik kanıtları incelendiğinde, sınav kaygısı ölçeği toplam puan için hesaplanan Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Ölçeğin kuruntu alt boyutu için Cronbach Alfa .85, duyulsak alt boyutu için ise .89 olarak hesaplanmıştır. Anne baba tutum ölçeği için alt boyutların güvenirlikleri.76 ile .79 arasında değişmektedir. Veri toplama araçları güvenilir sonuçlar üretmektedir. Geçerlik analizleri doğrulayıcı faktör analizi ile yapılmıştır. Buna göre, sınav kaygısı ölçeği ve anne baba tutum ölçeği için DFA model veri uyum indisleri Tablo 2'de verilmiştir. Anne baba tutum ölçeğinde toplam puan alınamaması göz önünde tutularak ölçme modelleri doğrultusunda geçerlik incelemesi yapılmıştır.

Tablo 2. *Sınav Kaygısı Ölçeği ve Anne Baba Tutum Ölçeği için DFA Model Veri Uyum İndisleri*

	x^2/sd	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
İlgi alt boyutu	2.51	.96	.94	.07	.05
Özerklik alt boyutu	3.70	.92	.88	.09	.06
Denetleme alt boyutu	3.43	.99	.98	.09	.04
Sınav kaygısı ölçeği	2.39	.96	.95	.07	.05

Bu sonuçlara göre ölçek geçerli sonuçlar üretmektedir.

Verilerin Toplanması

Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu 704846 sayılı 27.12.2024 tarihli izni ile Milli Eğitim Bakanlığı uygulama izni de alınarak 2025 yılı Şubat ve Mart aylarında yüz yüze şekilde veri toplanmıştır. Tüm sınıflarda benzer yönergeler verilerek standart bir veri toplama süreci yürütülmesi hedeflenmiştir.

Verilerin Çözümlenmesi

Araştırmanın birinci sorusu olan öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının dağılımının nasıl olduğunun incelenmesinde betimsel istatistiklerden merkezi eğilim ve dağılım ölçülerini hesaplanmıştır.

Araştırmanın ikinci sorusu olan öğrencilerin algıladıkları anne baba ebeveynlik tutumlarının frekanslarının incelenmesi için öncelikle her bir anne babanın ebeveynlik tutum kategorisi belirlenmiştir. Bu kategorilerin sıklığı SPSS paket programı ile frekans tablosu şeklinde sunulmuştur.

Araştırmanın üçüncü sorusu olan öğrencilerin sınav kaygısı puanları algıladıkları ebeveynlik tutum türüne göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğinin incelenmesi için varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Veri seti ilgili tekniğin tüm varsayımlarını karşılamıştır ancak varyansların homojenliği varsayımı karşılanamamıştır. Bu nedenle Welch istatistiği yorumlanmıştır. Varyans homojenliği varsayımı ihlal edildiğinde klasik ANOVA'nın sonucu güvenilir olmayabilir. Bu durumda, Welch testi gibi varyansların eşit olmadığı durumlar için önerilen alternatif testler kullanılmalıdır (Büyüköztürk vd., 2018).

Araştırmanın son sorusu olan öğrencilerin sınav kaygısının yordanmasında, annelerinden ve babalarından algıladıkları farklı ebeveynlik tutumlarının yordama gücünün belirlenmesi için doğrusal regresyon yapılması planlanmıştır. Bu noktada, ebeveynlerin tutum türleri kategoriktir. Bu değişken kukla değişken olarak tanımlanmıştır. Burada referans değişken demokratik olmama tutumudur. Kurulan çözümleme SPSS paket programında yapılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının dağılımı nasıldır?

Öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının dağılımı betimsel istatistiklerle incelenmiştir. Tablo 2' de ilgili istatistikler verilmiştir.

Tablo 3. *Sınav Kaygısı Ölçeği Puanlarının Dağılımı*

	Ortalama	Medyan	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Sınav Kaygısı Ölçeği	45.15	44.00	13.24	.291	-.639

Öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının dağılımına ilişkin yapılan betimsel istatistik analizlerine göre, ortalama sınav kaygısı puanı 45.15, medyan değeri ise 44.00 olarak hesaplanmıştır. Standart sapma 13.24 olup, öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının geniş bir aralıkta dağıldığını göstermektedir. Tablo 2'de Sınav Kaygısı Ölçeği puanlarının çarpıklık katsayısı .291 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, dağılımın pozitif yönde hafif çarpık olduğunu, yani bazı öğrencilerin

diğerlerine kıyasla daha yüksek sınav kaygısı puanlarına sahip olduğunu göstermektedir. Basıklık katsayısı ise -.639 olup, dağılımın normal dağılıma kıyasla daha basık olduğunu ve uç değerlerin daha az bulunduğunu ifade etmektedir. Tabachnick ve Fidell'e (2015) göre çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1.5 ile +1.5 arasında olması, verilerin normal dağılım gösterdiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, sınav kaygısı puanlarının normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan ise 80'dir. Buna göre, elde edilen 45.15'lik ortalama puan, ölçeğin orta noktası olan 50 puanın biraz altında kalmaktadır. Bu durum, genel olarak öğrencilerin sınav kaygısı düzeylerinin orta düzeyde olduğunu ancak düşükten yükseğe doğru geniş bir dağılım gösterdiğini işaret etmektedir. Medyan puanın 44.00 olması, öğrencilerin yarısının sınav kaygısı puanlarının 44 ve altında olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, sınav kaygısının bireyler arasında farklı derecelerde yaşandığını ve bazı öğrencilerin daha yoğun kaygı hissettiğini ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin algıladıkları anne baba ebeveynlik tutum kategorilerindeki sıklıklar nasıldır?

Öğrencilerin algıladıkları anne baba ebeveynlik tutum kategorilerindeki sıklıklar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 4. *8.Sınıf Öğrencilerinin Algıladıkları Ebeveyn Tutuma Göre Dağılımları*

	f	%	Ortalama	Standart Sapma
Demokratik tutumda olmayan	30	10.2	53.44	10.13
Bir ölçüde demokratik tutumda olmayan	88	29.9	47.35	15.30
Bir ölçüde demokratik tutumda olan	106	36.1	44.15	11.50
Demokratik tutumda olan	70	23.8	40.36	12.02

Öğrencilerin ebeveynlerinden algıladıkları ebeveyn tutumları dört kategoriye ayrılmıştır: demokratik tutumda olmayan (%10.2), bir ölçüde demokratik tutumda olmayan (%29.9), bir ölçüde demokratik tutumda olan (%36.1) ve demokratik tutumda olan (%23.8). Elde edilen bulgular, öğrencilerin büyük bir kısmının ebeveynlerini en azından bir ölçüde demokratik olarak algıladığını göstermektedir. Ebeveynlerin tamamen demokratik bir tutum sergilediğini belirten öğrencilerin oranı %23.8 ile görece daha düşüktür. Bu durum, ebeveynlik tutumlarının öğrencilere göre farklı şekillerde algılandığını ve demokratik ebeveynlik anlayışının her ailede benzer şekilde uygulanmadığını göstermektedir. Tablodaki standart sapma değerleri, öğrencilerin algıladıkları ebeveyn tutumlarına ilişkin puanlarının dağılımını ve değişkenliğini göstermektedir. En yüksek standart sapma değeri (15.30) ile "Bir ölçüde demokratik tutumda

olmayan" grubunda gözlemlenmiştir. Bu durum, bu gruptaki bireylerin algılarında daha büyük bir farklılaşma olduğunu ve ebeveyn tutumlarını algılama düzeylerinin daha heterojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. En düşük standart sapma ise (10.13) ile "Demokratik tutumda olmayan" grubunda görülmüş, bu da ilgili gruptaki bireylerin puanlarının daha homojen olduğunu ve algılarının görece daha tutarlı bir dağılım sergilediğini ortaya koymaktadır. "Bir ölçüde demokratik tutumda olan" (11.50) ve "Demokratik tutumda olan" (12.02) gruplarında ise puan dağılımının orta düzeyde bir değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Genel olarak standart sapma değerleri, ebeveyn tutumlarının öğrencilere yansımasının her grupta farklı bir varyans sergilediğini ve bazı gruplarda daha homojen, bazılarında ise daha değişken algılandığını göstermektedir.

Öğrencilerin sınav kaygısı puanları algıladıkları ebeveynlik tutum türüne göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusunu yanıtlamak amacıyla varyans analizi tekniğinden yararlanılması planlanmıştır. Bu doğrultuda varyans analizinin varsayımlarından olan varyansların homojenliği, bağımlı değişkenin bağımsız değişkenin her bir düzeyinde normal dağılım göstermesi ve bağımsız değişkenin kategorik bağımlı değişkenin ise en az eşit aralık düzeyinde olması incelenmiştir. Normallik varsayımı sağlanmıştır. Bu veri setinde varyansların homojenliği Levene testi ile incelenmiştir. Varyansların homojenliğinin test edildiği Levene test sonucuna göre varyanslar homojen değildir (Levene= 6.353; $p<.05$). Bu nedenle bu varsayım ihlalinde kullanılması önerilen Welch istatistiği yorumlanmıştır (Taysı ve Çelik, 2018).

Tablo 5. *8. Sınıf Öğrencilerinin Algıladıkları Ebeveynlik Tutum Türüne Göre Welch Analizi*

	İstatistik	sd1	sd2	p	Fark
Welch	11.147	3	113.765	.000	0-2, 0-3, 1-3.

Welch testi sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($Welch_{3,113.765}$) = 11.147, $p< .001$). Ortalama puanlar incelendiğinde, en yüksek sınav kaygısı puanına sahip grup, demokratik tutumda olmayan ebeveynlere sahip öğrencilerden oluşmaktadır ($\bar{X}$ = 53.44, ss = 10.13). Buna karşılık, ebeveynlerini demokratik olarak algılayan öğrencilerde sınav kaygısı en düşük düzeydedir ($\bar{X}$ = 40.36, ss = 12.02). Anlamlı fark tespit edilen grupların ortalama farkları Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. *Anlamlı Fark Tespit Edilen Grupların Ortalamaları*

Gruplar	Ortalama Fark	Farkın Standart hatası
0-2	9.30	2.16
0-3	13.08	2.34
1-3	6.99	2.17

0: Demokratik tutumda olmayan

1: Bir ölçüde demokratik tutumda olmayan

2: Bir ölçüde demokratik tutumda olan

3: Demokratik tutumda olan

Tablo 6, sınav kaygısı puanları açısından anlamlı fark tespit edilen grupların ortalamalarını ve bu farkların standart hatalarını göstermektedir. Tabloya göre, **demokratik tutumda olmayan (0) ve bir ölçüde demokratik tutumda olan (2) grupları arasında** ortalama sınav kaygısı farkı **9.30** olarak hesaplanmıştır. Bu farkın standart hatası ise **2.16**'dır. Bu durum, demokratik olmayan ebeveyn tutumu algısına sahip öğrencilerin sınav kaygısının, bir ölçüde demokratik tutum sergileyen ebeveynlere sahip öğrencilere kıyasla anlamlı derecede daha yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, **demokratik tutumda olmayan (0) ve demokratik tutumda olan (3) grupları arasındaki fark 13.08** olarak bulunmuş ve bu farkın standart hatası **2.34** olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, demokratik ebeveynlik tutumunu yüksek algılayan öğrencilerin sınav kaygısının, ebeveynlerini demokratik olarak algılamayan öğrencilere kıyasla oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Son olarak, **bir ölçüde demokratik tutumda olmayan (1) ve demokratik tutumda olan (3) grupları arasında** sınav kaygısı açısından **6.99** puanlık bir fark tespit edilmiştir. Bu farkın standart hatası ise **2.17** olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, demokratik ebeveyn tutumunun daha güçlü algılandığı gruplarda sınav kaygısının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşük olduğunu göstermektedir. Genel olarak, ebeveynlerinin tutumlarını daha demokratik olarak algılayan öğrencilerin sınav kaygısının daha düşük olduğu görülmektedir. Özellikle, ebeveynlerini demokratik olarak algılamayan öğrenciler ile demokratik olarak algılayan öğrenciler arasındaki fark oldukça belirgin olup, ebeveyn tutumunun öğrencilerin sınav kaygısı üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin sınav kaygısının yordanmasında, annelerinden ve babalarından algıladıkları farklı ebeveynlik tutumlarının yordama gücü nasıldır?

Tablo 7. *8.Sınıf Öğrencilerinin Sınav Kaygısı Düzeylerinin Algıladıkları Ebeveynlik Tutum Türüne Göre Regresyon Analizi Sonuçları*

Değişken	B	Sh	Beta	t	p
Sabit	53.44	2.33		22.944	.000
Bir ölçüde demokratik tutumda olmayan	-6.09	2.70	-.211	-2.258	.025
Bir ölçüde demokratik tutumda olan	-9.30	2.64	-.338	-3.524	.000
Demokratik tutumda olan	-13.08	2.78	-.421	-4.699	.000
R=.286; R^2=.082; Düzeltilmiş R^2=.072; $F_{(3,290)}$=8.607; p<.01					

Tablo 7'de öğrencilerin sınav kaygısı düzeylerinin, ebeveynlerinden algıladıkları farklı ebeveynlik tutumlarının yordama roller belirlenmiştir. Ebeveynlik türleri kategorik değişken olduğu için bağımsız değişken kukla değişken olarak kodlanmıştır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F_{(3,290)}$ = 8.607, p < .01). Modelin açıklayıcılığı R^2 = .082 ve düzeltilmiş R^2 = .072 olarak hesaplanmıştır. Bağımsız değişkenlerin regresyon katsayıları incelendiğinde, bir ölçüde demokratik tutumda olmayan ebeveynlere sahip öğrencilerin sınav kaygısı puanlarının referans grubuna göre -6.09 birim daha düşük olduğu görülmüştür (t = -2.258, p = .025). Bir ölçüde demokratik tutumda olan ebeveynlere sahip öğrencilerin sınav kaygısı puanları -9.30 birim daha düşük bulunmuştur (t = -3.524, p = .000). Demokratik tutumda olan ebeveynlere sahip öğrencilerin sınav kaygısı puanları ise referans grubuna göre -13.08 birim daha düşük bulunmuştur (t = -4.699, p = .000). Modelin genel sonuçları ebeveynlerin daha demokratik bir tutum sergilemesinin öğrencilerin sınav kaygısını azalttığını göstermektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, öğrencilerin sınav kaygısı ve algıladıkları ebeveynlik tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin sınav kaygısı seviyeleri genellikle orta düzeydeyken, ebeveynlerinin tutumları bu kaygıyı önemli ölçüde şekillendirmektedir. Özellikle, ebeveynlerini daha demokratik olarak algılayan öğrenciler, daha düşük sınav kaygısına sahipken, demokratik olmayan ebeveynlik tutumlarını algılayan öğrenciler daha yüksek sınav kaygısı yaşamaktadır. Regresyon analizi de ebeveynlerin demokratik tutumlarının, öğrencilerin sınav kaygısını anlamlı derecede azalttığını göstermektedir. Bu bulgular, ebeveynlik tutumlarının, öğrencilerin duygusal durumları üzerinde önemli bir rolü olduğunu ve eğitimde daha demokratik bir yaklaşımın, öğrencilerin sınav kaygısını azaltmaya yardımcı olabileceğini göstermektedir. Eğitimcilerin, öğrencilerin psikolojik iyilik halleri üzerine ebeveyn tutumlarının rolünü göz önünde bulundurması, sınav kaygısının yönetilmesine yönelik stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Başarır, D. (1990). *Ortaokul son sınıf öğrencilerinde sınav kaygısı, durumluk kaygısı, akademik başarı ve sınav başarısı arasındaki ilişkiler* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Bektaş, M., Akdeniz Kudubeş, A. (2014). Bir ölçme ve değerlendirme aracı olarak: yazılı sınavlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, *7*(4), 330-336.

Bilir, A. (2019). *Üniversite sınavına hazırlanan öğrencilerde ana-baba tutumu ile sınav kaygısı arasındaki ilişki: adana ili örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*]*. Çağ Üniversitesi.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., ve Köklü, N. (2018). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Çam, S., Sevimli, D., ve Yerlikaya, E. E. (2010). Olumsuz değerlendirilmekten korkma ölçeği'ne (odkö) ilişkin bir geçerlilik ve güvenirlilik çalışması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *19*(1), 132-140.

Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Leiderman, P. H., Roberts, D. F., & Fraleigh, M. J. (1987). The relation of parenting style to adolescent school performance. *Child Development*, *58*(5), 1244-1257.

Duman, G.K., (2008). *İlköğretim 8.sınıf öğrencilerinin durumluk sürekli kaygı düzeyleri ile sınav kaygısı düzeyleri ve ana-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., ve Hyun, H. H. (2011). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill.

Gökçedağ, S. (2001). Lise öğrencilerinin okul başarısı ve kaygı düzeyi üzerinde anne baba tutumlarının etkilerinin belirlenip karşılaştırılması *[Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Güler, D., ve Çakır, G. (2013). Lise son sınıf öğrencilerinin sınav kaygısını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 82-94.

Kaçan Softa, H., Ulaş Karaahmetoğlu, G., ve Çabuk, F. (2015). Lise son sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1481-1494.

Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L., & Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, *62*(5), 1049–1065. https://doi.org/10.2307/1131151.

Öner, N. (1990). *Sınav Kaygısı Envanteri El Kitabı*. Yüksek Öğrenimde Rehberliği Tanıtma ve Rehber Yetiştirme Vakfı Yayını.

Paulson, E. O. (1993). Relations of parenting style and parental involvement with ninth-grade students' achievement. *Journal of Early Adolescence, 14*(2), 250-267.

Seven, S. (2008). *Çocuk Ruh Sağlığı.* Ankara: Pegem Net Yayıncılık.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). Using multivariate statistics (6th ed.). Allyn & Bacon/Pearson Education. (M. Baloğlu, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Taysı, M. R., ve Çelik, Ş. (2018). Homojen olmayan varyans varsayımı altında ortalamaların eşitliği için Brown-Forsythe ve Welch istatistiklerinin mısır verimi örneğine uygulanması. *Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 30*(1), 23-27.

Thergaonkar, N. R., & Wadkar, A. J. (2007). Relationship between test anxiety and parenting style. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health, 3*(1), 10-12.

Turgut, M. F. (1984). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*. Ankara: Saydam Matbacılık.

Uzuner, Y. (2003). Çocukta Ruh Sağlığı, Uyum Bozukluğu. Ailede Ruh Sağlığı (ed. Y. Uzuner). *Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları*, 45-56.

Ün, M. D., (2018). *Üniversite sınavına hazırlanan öğrencilerde sınav kaygısı, mükemmeliyetçilik ve anne baba tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.

Yıldız, E., Yeniçeri, E. N., ve Öngel, K. (2019). Durumluk-sürekli kaygı ölçeğinin (STAI-TX) rastgele seçilmiş bireylerde uygulanması ve sonuçları. *Smyrna Tıp Dergisi*, 1, 19-24.

Yılmaz, A. (2000). Anne-Baba Tutum Ölçeği'nin güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 7*(3), 160-172.

Zengin, E. (2019). *Ergenlerde anne baba tutumları ile sınav kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi: ortaokul örneği*. İstanbul Gelişim Üniversitesi.

MODERN ARAP ŞİİRİNDE OSMANLI DEVLETİ: MUHAMMED ABDULMUTTALİB'İN ŞİİRLERİ ÖRNEĞİNDE

THE OTTOMAN STATE IN MODERN ARABIC POETRY: THE EXAMPLE OF THE POEMS OF MUHAMMED ABDULMUTTALIB

Fuat DAŞ
Dr., Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü
Dr., Bartın University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages
ORCID: 0000-0003-1088-2177

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarına hakimiyeti Türk ve Arap milletleri arasında geçmiş dönemlerde var olan bağı daha da ileriye taşımıştır. Bu iki millet arasında siyasi ve toplumsal bağlamda karşılıklı birçok etkileşim meydana gelmiş ve bu durum yazın dünyasına da yansımıştır. Napolyon'un Mısır seferiyle yeni bir döneme giren modern Arap edebiyatında da bu etkileşim varlığını sürdürmüş ve Osmanlı Devleti birçok açıdan modern Arap şiirinde yer etmiştir. Mısırlı şairler başta olmak üzere Arap şairler, Osmanlı savaşlarını, II. Abdülhamid'i ve onun yönetimini, Osmanlı yönetimde cereyan eden gelişmeleri, toplumda etki yaratan bazı elim hadiseleri vb. birçok hususu şiirlerine taşımıştır. Bu şairlerden biri de *Çöl Şairi* olarak da adlandırılan Muhammed Abdulmuttalib'tir. Şiirlerinde eski Arap şairlerin dil ve üslubunu taklit eden, ataları Arapların meziyetleriyle övünen, yaşadığı dönemin birçok siyasi ve tarihi meselesine değinen Abdulmuttalib, bazı kasidelerinde Osmanlıdan da bahsetmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada; Abdulmuttalib'in divanında yer alan ve Osmanlıyı, Osmanlı hilafetini, II. Abdülhamid'i, batılı güçlerle yapılan savaşları konu edinen şiirleri incelenmiştir. Arap milliyetçisi bir kimliğe sahip olmasına ve yaşadığı zamanda bazı milliyetçi Arapların ayrılıkçı fikirler benimsemesine rağmen Abdulmuttalib, bu doğrultuda fikirler beyan etmemiştir. İslami kimliğinin etkisiyle de Batıya karşı zaferler kazanan Türk halkına, bütün İslam dünyasının birlik nişanesi olan hilafete yönelik destekleyici fikirler beyan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Arap Şiiri, Osmanlı, Muhammed Abdulmuttalib.

ABSTRACT

The Ottoman Empire's domination of Arab lands furthered the bonds that existed in the past between the Turkish and Arab nations. Many mutual interactions took place between these two nations in political and social contexts, and this situation was reflected in the world of literature. This interaction continued in modern Arabic literature, which entered a new era with Napoleon's Egyptian campaign, and the Ottoman Empire has been included in modern Arabic poetry in

many respects. Arab poets, especially Egyptian poets, included many issues in their poems, such as Ottoman wars, Abdulhamid II and his rule, developments in the Ottoman administration, some painful events that had an impact on society, etc. One of these poets is Muhammad Abdulmuttalib, also known as the Desert Poet. Abdulmuttalib, who imitated the language and style of old Arab poets in his poems, boasted about the merits of his Arab ancestors, and touched upon many political and historical issues of the period in which he lived, also mentioned the Ottomans in some of his odes. In this context, this study examines the poems in Abdulmuttalib's divan that deal with the Ottomans, the Ottoman caliphate, Abdulhamid II, and wars with western powers. Although he had an Arab nationalist identity and some nationalist Arabs adopted separatist ideas at the time he lived, Abdulmuttalib did not express ideas in this direction. With the influence of his Islamic identity, he expressed supportive ideas for the Turkish people who won victories against the West, and for the caliphate, which is a symbol of unity for the entire Islamic world.

Keywords: Arabic Literature, Arabic Poetry, Ottoman, Muhammad Abdulmuttalib.

GİRİŞ

Türkler ve Arapların ilişkileri çok eski zamanlara dayanmaktadır. 751 yılında Abbasiler ve Çin arasında yapılan Talas Savaşı'yla başlayan bu birliktelik, hız kazanarak büyük bir yakınlaşmaya evrilmiş ve Türkler, Abbasi halifeliğinin en çok güvendiği askerler konumuna yükselmiştir. Daha sonraları Türkler için Halife Mu'tasım-Billâh tarafından 836 yılında Dicle'nin sol kıyısında kurulan Samarra şehriyle birlikte Orta Doğu coğrafyasında Türk milletinin yerleşimi hız kazanmıştır. Sonraki süreçte Tolunoğulları Devleti'nin Mısır'da kurulmasının ardından Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi bu iki milletin kader birliğini oluşturmuştur.[1]İlerleyen yüzyıllarda bu birliktelik devam etmiş ve Osmanlının Arap topraklarına hükmetmesiyle her iki toplumun karşılıklı etkileşimi gerek siyaset gerek sosyo-kültürel olsun hemen her alana yansıyarak zirveye ulaşmıştır. Osmanlı döneminde Arap düşünürlerin, yazarların, şairlerin ürünlerinde siyaset ve kültür merkezli birçok olay yerini almış, önde gelen birçok Türk şahsiyet olumlu ya da olumsuz yönden bu ürünlere yansımıştır.

Arap edebiyatında 'Osmanlı Dönemi' Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Suriye'de, 1517 yılında da Mısır'da hakimiyet kurmasıyla başlar ve 1805 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a vali olarak atanıp ve ilerleyen yıllarda burada kendi hakimiyetini kurmasına kadar

[1] İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış", *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.* ed. Zeki Dilek vd. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2009), 317.

devam eder.[2] Bu süreçten sonra Arap edebiyatında modernleşme hareketleri başlar ve şiir başta olmak üzere edebiyatta yeni bir dönemin kapıları aralanmış olur. Ne var ki bu dönemde Arap şairler Bâbıâlî'ye duyarsız kalmaz; Osmanlı padişahları, aldıkları siyasi kararlar, Osmanlının Hristiyan devletlerle girdiği savaşlar vb. birçok konu çerçevesinde şiirler söylerler. Özellikle Arap topraklarındaki Türk kökenli şairler başta olmak üzere bazı şairlerin Osmanlıya yönelik samimi ve içten bağları şiirlerine de yansır.

Ahmed Şevkî (1868-1932), Hâfız İbrahim (1871-1932), Mahmud Sâmi el-Bârûdî (1839-1904), İsmail Sabrî (1854-1923), Ahmed Muharrem (1877-1945), Ahmed el-Kâşif (1878-1948), Ahmed Nesîm (1878-1938), Mustafâ Sâdık er-Râfiî (1881-1937), Aişe et-Teymûriyye (1840-1902), Veliyyüddin Yeken (1873-1921),[3] Cemil Sıdkî ez-Zehavî (1863-1936), Maʿrûf er-Rusâfî (1875-1945), Muhammed Rızâ eş-Şebîbî (1889-1965), Abdulmuhsin el-Kâzımî, Hayrî el-Hindâvî (1885-1957) gibi birçok modern dönem şairi Osmanlıya yönelik şiirler söylemiştir. Muhammed Abdulmuttalib de (1870-1931) bu şairler grubunda yerini almış, şiirlerinde Osmanlıdan bahsetmiştir.

Bu çalışmada; modern dönem Arap edebiyatında Osmanlı Devleti'nden, bu devletin aldığı siyasi kararlardan, padişahlarından, meydana gelen önemli hadiselerden bahseden şiirler hakkında genel bilgi verilmiş ve Mısırlı şair Muhammed Abdulmuttalib'in bu bağlamdaki şiirleri incelenmiştir.

MODERN ARAP ŞİİRİNDE OSMANLI DEVLETİ

Arap şairler divanlarında yaşadıkları bölgelerdeki toplumsal ve siyasi meselelere değindikleri gibi Bâbıâlî'de cereyan eden olayları da yakından takip etmişler ve bu olaylara dair kendi fikirlerini beyan etmişlerdir. Bu şairlerden bazıları İstanbul'da bulunmuş, burada eğitim alıp öğreticilik yapmış, Osmanlıya bağlı bazı sancaklarda milletvekilliği görevi dahi üstlenmişlerdir. Bütün bu unsurlar, bazı Arap şairlerin Osmanlıyla siyasi ve kültürel anlamda yakın bağlarını ileri seviyeye taşımış ve şiirlerinde de bu bağların yansımaları görülmüştür.

Osmanlının son dönemlerde girdiği savaşlar Arap şairlerin en fazla dikkat çektiği konulardan biri olmuştur. Bu savaşlarda Osmanlı padişahına, ordusuna, askerlerine övgü dolu şiirler söylemişler, Osmanlının geçmiş dönemlerde savaş meydanlarındaki kahramanlıklarını anımsatarak düşmanın gözünü bu minvalde söyledikleri şiirlerle korkutmaya çalışmışlardır. Nitekim bu şiirlerde Arap şairlerin kahir ekseri genel anlamda hilafete bağlılıklarını her daim dile getirmişler, batılı devletlerle yapılan savaşlarda şiddetle Osmanlıyı desteklemişlerdir. Zira ez-Zehrânî'nin de söylediği gibi onların nezdinde "*Hilafet, İslam birliğinin bir sembolüydü.*

[2] Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Şarkiyat Mecmuası* 26, sy.1 (Nisan 2015), 31.
[3] Ahmet Kazım Ürün, *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair: Ahmet Şevki* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 121.

İslam'a mensup grupların hepsi bu hususta hemfikirdiler".[4] Bundan mütevellit birçok Arap şair Osmanlı savaşlarını şiirlerine taşımıştır.

Bu savaşlardan biri de Balkan savaşlarıdır. Sözgelimi Şekîb Arslan (1869-1946) II. Balkan Savaşı neticesinde Edirne şehrinin geri alınması münasebetiyle bir kaside okur. Şair bu durumu şöyle anlatır: "*Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarından sonra Edirne şehrini geri alınca bölge halkının devletin emin ellerine geçişini kutlamak için Arapların ileri gelenlerinden bir heyet gönderir. Kutlamalar düzenlenir ve konuşmalar yapılır. Ben de Araplardan oluşan heyetin arasındaydım. Osmanlı ordusunun subayları önünde bir kaside okudum ve bu kasideyi birçok Arap ve Türk gazetelerinde yayınladım*".[5] Bu kasidesinde her iki milletin birlikteliğine vurgu yaptığı bazı beyitler şöyledir:

أدرنـــة يا أم الحصـــون وَمَـــنْ غـــدت ... لـــدار بـــني عثمـــان ســـورًا ومعصـــما
فـــديناك ربعًـــا مـــا أبـــرَّ بأهلـــه ... وأُمًّـــا علينـــا مـــا أعـــزَّ وأكرمـــا
عمـــرناك أحقـــابًا طـــوالًا فلـــم نـــزل ... بأهلـــك مـــن أهـــل البســـيطة أرحمـــا
فمـــن مبلـــغُ البلغـــار أنَّا إلى الـــوغى ... وإخواننـــا الأتـــراك نزحـــف توءمـــا
وأنَّا جميـــع العُـــرْب والـــترك إخـــوة ... علـــيهم إلـــيهم يبتغـــون تقـــدما
أدرنـــة صـــارت عنـــدنا تِلـــوَ مكـــة ... ومـــاء المـــريج اليـــوم أشـــبهَ زمزمـــا

Edirne, ey kalelerin kalesi! Osmanlının yurdu için bir korunak ve bir duvar oldun.

Canımız sana feda olsun, ey halkı için en iyi yurt ve bizim için en değerli anne olan!

Uzun yıllar seni mamur kıldık, halkına yeryüzündeki herkesten çok şefkat gösterdik.

Türk kardeşlerimizle yan yana savaşa gittiğimizi kim bildirecek Bulgarlara.

Bütün Araplar ve Türkler bir arada (güvenle) ilerlemeyi arzuluyoruz.

Edirne bizim için Mekke'den sonra gelir, bugün Meriç'in suyu zemzem suyuna benzer.[6]

Arap şairler savaşlar, siyasi olaylar, reformlar gibi konuları şiirlerine taşıdıkları gibi Osmanlı padişahlarına ve devlet erkanından bazı şahsiyetlere de şiirler söylemiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında padişahlık yapan II. Abdülhamid Arap şairlerin divanlarında önemli bir yer edinmiştir. Hatta Ahmed el-Kâşif gibi bazı şairler, Abdülhamid hakkında

[4] Abdullah b. İbrahim ez-Zehrânî, *eş-Şiʿr ve Ḥurûbu'l-Ḫilâfeti'l-ʿUsmâniyyeti* (Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991), 647.
[5] Şekîb Arslân, *Divânu'l-Emîr Şekîb Arslân* (Kahire: Hindâvî, 2017), 99.
[6] Arslân, *Divânu'l-Emîr Şekîb Arslân*, 101.

söylediği övgü dolu şiirlerini *el-Hamidiyyât* başlığı altında toplamıştır.[7] Padişaha yönelik söylenen şiirler sadece övgü ve kutlama çerçevesinde söylenmemiştir. Sözgelimi bazı şairler Abdülhamid'in siyasi politikalarını eleştirmiş, onun dönemini birçokları gibi 'istibdad' dönemi olarak görmüşlerdir.

Mısırlı şair Ahmed Nesîm de Abdülhamid'e yönelik şiirler söyleyen şairler arasındadır. Bir Ramazan Bayramı münasebetiyle hükümdara söylediği bir şiirinde onun adaletinden, hükümdarlığının kudretinden ve ordusunun gücünden bahsetmiş, Padişaha yönelik övgü dolu beyitler dile getirmiştir.

أقمــت عرشَــك بــين الحــقِ والسَــدَدِ فـــــزاده الله تثبيتـــــاً الى الأبـــــدِ
لِلّه دَرُّكَ فِي الامْـــــلَاكِ مِـــــن ملـــــك أقـــام مـــا في قنـــاة الملـــك مـــن أود
بلغـــتَ في الملـــك شـــأوا لـــيس يدركـــه وَصْـــفٌ ونلـــتَ الـــذي مـــا دار في خَلَـــدِ
مـــا احتـــل قومـــك جـــدبا مـــات مـــن ظمـــأ الا وأمـــرى فعـــاش النـــاس في رغـــد
وقـــد أعـــدت الى الاســـلام نضـــرته حـــتى زهـــى بـــك واســـتذرى الى ســـند

Tahtını doğrulukla ve adaletle kurdun. Allah tahtının kudretini ilelebet payidar kılsın.

Senin saltanatın ne güzel bir saltanat! Hükümdarlığın eğriliklerini doğrulttu.

Saltanatta tarifi olmaz bir zirveye ulaştın, zihinlere sığmayanı gerçekleştirdin.

Milletin kıtlık yaşamadı, susuzluktan ölmedi. Aksine insanlar bolluk içinde yaşadı.

İslam'a parlaklığını geri verdin, seninle parladı ve Sind'e (Hindistan) kadar yayıldı.[8]

MUHAMMED ABDULMUTTALİB VE ŞİİRLERİNDE OSMANLI DEVLETİ

Muhammed Abdulmuttalib 1871 yılında Mısır'ın güney tarafında yer alan Gerga şehrine bağlı Basûne köyünde dünyaya gelmiştir. Ailesi Arap yarımadasının büyük kabilelerinden biri olan Cuheyne kabilesine mensuptur.[9] Babası dindar ve mutasavvıf biri olup fıkıh ilmi alanında derin bilgi sahibiydi. Bu dindar yapısından mütevellit oğlunu Ezher Üniversitesine göndermiş ve Abdulmuttalib yaklaşık olarak burada yedi yıl eğitim görmüştür. 1892 yılından Ezher'den

[7] Ürün, *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair: Ahmet Şevki*, 125.
[8] Ahmed Nesîm, *Divânu Ahmed Nesîm* (Mısır: Matbaʿtu'l-Islâh, 1908), 17.
[9] Ömer ed-Dessûkî, *fi'l-Edebi'l-Hadîs* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973), 2/373; Abbas Mahmud el-Akkâd, *Şuʿarâ'u Mısr ve Bî'âtuhum fi'l-Cîli'l-Mâdî* (Kahire: Mektebetu'n-Nahdat'l-Mısriyye, 1950), 45; Adil Nuveyhed, *Muʿcemu'l-Mufsirîn min Sadri'l-İslâm Hattâ'l-ʿAsri'l-Hâdır* (Beyrut: Müessetu Nuveyhedu's-Sekâfe, 1977), 2/564.

ayrılıp Dâru'l-Ulûm'a geçiş yapmıştır. Burada dört yıl kaldıktan sonra başarıyla buradan mezun olmuştur.[10]

Sûhâc şehrinde bir ilkokula öğretmen olarak atanan Abdulmuttalib daha sonraki yıllarda hükümete bağlı birçok okulda öğretmen olarak görev yapmıştır. Medresetu'l-Kadâ'i'ş-Şerʿî'ye (Şeri Yargı Okulu) öğretmen olarak seçilmiş ve basında bazı zamanlar yayınladığı yazılarla şöhreti git gide artmıştır. Bir öğretmen olarak öğrencilere doğru yolu göstermenin yanı sıra onlara Arap milliyetçiliğini de aşılamıştır. Siyasi şartlar değişince Efkaf bakanlığının bünyesindeki okullara geçiş yapmıştır.[11] Öyle ki şair ülkesindeki siyasi gelişmeleri yakından takip ediyordu. Hatta 1919 devrimi patlak verdiğinde yazılarıyla, şiirleriyle bu devrime büyük katkılarda bulunmuştur. Onun eşsiz kasideleri bu devrimdeki bazı olayları ölümsüz hale getirmiştir.[12] Evkaf okullarında yaşadığı sıkıntılardan dolayı kendisini tamamen edebiyatla ilgilenmeye vermiştir. Daha sonra buradan ayrılıp Dâru'l-Ulûm'da görev yapmaya başlamıştır. Bir dönem gözlerinden sağlık sorunları yaşamıştır. Ömrünün sonlarında 1928 yılından 1931 yılında vefat edene kadar Ezher'de öğreticilik yapmıştır.[13]

Abdulmuttalib küçük yaşta Kuran'ı ezberlemiş, klasik dönem birçok Arap şairin divanlarını okuyup şiirlerinden ezberler yapmıştır. Bu durum onun, dil ve üslup bakımından eski şairleri taklit etmesinin yolunu açmıştır. Hatta arkadaşı Ahmed el-İskenderî ondan bahsederken onun bu edebi yönünü şöyle anlatmaktadır: "*Abdulmuttalib'in dil ve edebiyat alanında büyük bir ilmi vardır, özellikle de dilin belagatine ve garip kelimelerine yönelik kapsamlı bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca o, eşi benzeri olmayan bir şairdir. Öyle ki, onun şiirlerini dinleyen biri; onunla hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yaşayan şairler arasında ayrım yapmakta güçlük çeker.*"[14]

Atalarına olan düşkünlüğü, onları bir övünç kaynağı olarak görmesi şaire hem milliyetçi bir kimlik kazandırmış hem de şiirlerinde Arapların geçmişte sahip oldukları meziyetlerle, hasletlerle çokça övünmesini sağlamıştır. Onun ruhundaki bu güçlü bilinç, onda eski Arap şairlerine benzeme gayesi uyandırmış, yaşadığı kültürün ya da dönemin gerektirdiği her şeyi umursamaksızın bu şairlerin mertebesine ulaşma isteğini tetiklemiştir.[15] Öyle ki şiirlerinde Abbasi döneminin önde gelen şairlerinin izinden giderek kendisinde var olan hayal gücünün etkisiyle şiirlerine yer yer gazel beyitleriyle başlamıştır.[16] Şiirlerinde ve yaşam tarzında eskiye

[10] Abdurrahman er-Râfîʿ, *Şuʿarâ'u'l-Vataniyye* (Kahire:Hindâvî, 2017), 264.
[11] Edhem el-Cundî, *Eʿlâmu'l-Edeb ve'l-Fen* (Suriye: Matbaʿtu'l-İttihâd, 1958), 2/460.
[12] er-Râfîʿ, *Şuʿarâ'u'l-Vataniyye*, 264.
[13] el-Cundî, *Eʿlâmu'l-Edeb ve'l-Fen*, 2/460.
[14] el-Akkâd, *Şuʿarâ'u Mısr*, 45.
[15] ed-Dessûkî, *fi'l-Edebi'l-Hadîs*, 2/376.
[16] el-Cundî, *Eʿlâmu'l-Edeb ve'l-Fen*, 2/460.

yönelişi, eski şiire ve klasik şairlere taklidi, bu şairler gibi çölü ve çölün unsurlarını şiirlerine dahil etmesi Abdulmuttalib'e Şâiru'l-Bâdiyye (Çöl Şairi) unvanı kazandırmıştır.

Yetiştiği çevre, Ezher ve Dâru'l-Ulûm gibi kurumlarda aldığı eğitim Abdulmuttalib'in şiirlerine İslam inancının izlerini de yansıtmıştır. Hatta milliyetçi kimliğini de bu duruma katarsak divanında Arap-İslam sentezi çerçevesine dahil edebileceğimiz birçok şiiri bulunmaktadır. Atalarıyla övünürken sadece onların Arap kimliğiyle değil aynı zamanda Müslüman kimlikleriyle de övünç duymuştur. Şiirlerinde Müslüman Arapların kazandığı savaş zaferlerine, sahip oldukları meziyetlere hamasi duygularla yer vermiştir.

Abdulmuttalib'in şiirlerinde Osmanlıdan da izler bulunmaktadır. Milliyetçi bir kimliği olmasına rağmen ve yaşadığı dönemde Arap dünyasında milliyetçi fikirlerin tesiriyle Osmanlıdan ayrılıkçı fikirler zuhur etmesine rağmen Abdulmuttalib, bu fikirlerden uzak Osmanlıya ve hilafetine yönelik destekleyici beyitler söylemiştir. Sözgelimi II. Meşrutiyetin ilanından sonra Abdülhamid'i ve onun hilafetinin kudretini övdüğü bazı beyitler şöyledir:

يا عيـــدُ حـــيِّ وأنـــت خـــيرُ نهـــارِ عبـــد الحميـــد بدولـــة الأحـــرارِ
ملـــكٌ أقـــام علـــى الخلافـــة مـــنهم حرســـاً وقاهـــا صـــولة الأشـــرار
مِـــنْ بعـــد مـــا كـــان الزمـــان يُحِلُّهَـــا بالجَـــوْر دَارَ مَذَلَّـــة وبـــوار

Ey günlerin en güzeli olan bayram, özgürlerin ülkesinde bulunan Abdülhamid'e selam gönder!

Öyle bir hükümdar ki o, hilafette kötülerin saldırılarından hilafeti koruyan bir himaye kurdu.

(Bunu da) zamanın, hilafete yok olmak ve boyun eğmek etrafında dönen adaletsizliği mübah kıldıktan sonra (gerçekleştirdi).[17]

Abdulmuttalib, II. Abdülhamid'in hilafette olduğu zamanın siyasal anlamda çalkantılı bir dönem olduğunu, sömürge güçlerinin her fırsatta bu İslam devletini yağmalamak için fırsat kolladığını dile getirmiştir. Osmanlı yönetiminin bu dönemini siyasi istikrarsızlıkların yoğun bir şekilde yaşandığını anlattığı bazı beyitler şöyledir:

عهـــدٌ مضـــى لا عـــاد، كَبَّـــل دولـــة ال إســـلام في الأغـــلال والآصـــار
فرمـــت مَقَاتِلَهـــا يـــدُ الأطمـــاع مـــن دولٍ كلفـــن بحـــب الاســـتعمار

[17] Muhammed Abdulmuttalib, *Divânu Abdulmuttalib*, thk. Muhammed el-Herâvî, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafîz Şebelî (Kahire: Matbaʿatu'l-İʿtimâd, ts.), 93.

لـــــولا أمـــــير المـــــؤمنين يحوطهـــــا لرأيتَهـــــا خـــــبراً مـــــن الأخبـــــار
جـــــاء الخلافـــــة لا قـــــرار لعرشـــــها لحـــــوادثٍ تجـــــري لغـــــير قـــــرار
كالفُلـــــك في لجٍّ تنـــــازع ســـــيرها مـــــن فوقـــــه نكـــــبٌ مـــــن الإعصـــــار

Asla dönmeyecek bir dönemdi, geçti, İslam devletine antlaşmalarla, zincirlerle pranga vurmuştu.

Sömürge sevdasına düşkün olan devletlerin açgözlü elleri (bu İslam devletini) yok etmeye niyetlenmişti.

Şayet Emîrü'l-mü'minîn (II. Abdülhamid) bu devleti korumasaydı, tarihte yok olmuş halde görürdün.

Hilafete geldiğinde hilafette istikrar yoktu, olaylar bir kararda ilerlemiyordu.

Denizin derinliklerindeki bir gemi gibi, fırtınanın zorluğundan dolayı güçlükle yol alıyordu.[18]

Osmanlının Batılı devletlerle yaptığı savaşları da şiirlerinde ele almıştır. Balkan Savaşları ve Trablusgarp Savaşı bunlar arasındadır. Bu savaşlarda Osmanlı, Hristiyan devletlerde mücadele ettiği için Abdulmuttalib, şiddetle Osmanlıyı destekleyerek inanç kimliğinin şiirlerine tezahürünü de okura yansıtmıştır. Sözgelimi Trablusgarp Savaşı'nı ele aldığı bir şiirinde İtalyanlarla savaşan Osmanlının ve yerel halkın mücadelesini, Hz. Peygamber döneminde Müslümanların müşriklere karşı gösterdiği mücadeleye benzeterek anlatmıştır. Bu savaşı Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan bir savaş olmaktan ziyade bütün Müslüman ehline yapılan bir savaş olarak dile getirmiş ve hemen her beytinde bu minvalde duygu ve düşünceler aktarmıştır. Mezkûr şiirin ilk beyitleri şöyledir:

بَـــني أُمّنـــا أيـــن الخَمـــيس المـــدرَّب وأيـــن العـــوالي والحســـام المـــذرَّبُ
إذا اهتـــزّ في نصـــر الحنيـــف تســـاقطت نفـــوس العـــدا مـــن حَـــدّه تتحلّـــب
وأيـــن النفـــوس الـــلاء كـــنّ إذا دعـــا إلى الله داعـــي المـــوت ترغـــب

Ey kardeşlerimiz nerede o eğitimli ordu, nerede o mızraklar ve keskin kılıçlar?

İslam için harekete geçtiğinde, düşman tek tek düşer ve onun keskin ucundan damlar.

Ölümün davetçisi Allah yoluna çağırdığında, nerede koşarak giden o ruhlar?[19]

[18] Abdulmuttalib, *Divânu Abdulmuttalib,* 94.
[19] Abdulmuttalib, *Divânu Abdulmuttalib*, 25.

Abdulmuttalib şiirinin son beyitlerinde Mısır halkını Osmanlı hilafetine yardım etmeye çağırıyor. Batılı bir devletle mücadele veren Osmanlı için bütün Müslümanların birlik olması gerektiğini dile getiriyor.

بـــني مصـــر هـــذا الـــدين يـــدعو فـــأقبلوا علـــــــى الله في تأييـــــــده وتقرّبـــــــوا

بَـــني مصـــر قـــد رام الخلافـــة معشـــر تنـــادوْا علـــى غَـــدر بهـــا وتألّبـــوا

بَـنى مصـر هـذا موقـف العـزم فانهضـوا ســـــــراعاً إلى إحـــــــرازه وتألبـــــــوا

Ey Mısır'ın evlatları! İslam size sesleniyor. Onu destekleyerek Allah'a ulaşın, (ona) yaklaşın!

Ey Mısır'ın evlatları! İhanet üzere birleşmiş bir grup Hilafete göz dikti, (onun aleyhinde) iş birliği yaptı.

Ey Mısır'ın evlatları! Bu bir kararlılık zamanıdır. Kalkın ve hızla onu elde etmeye koşun ve birlik olun![20]

Abdulmuttalib'in divanında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bazı gelişmeleri konu edinen şiirleri de bulunmaktadır. Sözgelimi Balkan Savaşları neticesinde büyük yaralar alan Osmanlı, Avrupa'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybeder. Bu durum hayal kırıklığına sebebiyet vermekle birlikte halkın düşünce dünyasında devlete yönelik olumsuz bir bakış açısının var olmasını tetikler. Bu olumsuzluğu yıkmak, halkın devlete karşı motivasyonunu yükseltmek amacıyla İstanbul- Kahire hattında uzun bir uçuş projesi planlanır. Ancak bu uçuş projesinde iki Türk pilotu şehit düşer.[21] Abdulmuttalib divanında mezkûr konuyla ilgili bir şiir kaleme alır. Bu şiirine başlamadan önce şunları söyler: "*İstanbul'dan Mısır'a Fethi Bey ve Nuri Bey adında iki Türk pilot yola çıkar. Uçak düşer ve yolda şehit düşerler. Onlardan sonra Salim Bey ve Kemal Bey bu işi üstlenir ve başarılı olur, sağ salim Mısır'a ulaşırlar. (Bu şiirimde) başarıya ulaşan iki pilotu kutlayıp, şehit olanlara mersiye söyledim. Daha sonra bu şiirimi gazetede yayınladım*."[22]Şairin şiirinden bazı beyitler şöyledir:

يا سَـــــــــارِيَيْن سُـــــــــرى الهـــــــــلا ل علـــــــى المشـــــــارف والقصـــــــور

أحييتُمـــــــــا ميتـــــــــاً مـــــــــن ال آمـــــــــال في قلـــــــــب كبـــــــــير

ذكرتمـــــــــانا بالـــــــــبرا ق وعصـــــــــره خـــــــــير العصـــــــــور

[20] Abdulmuttalib, *Divânu Abdulmuttalib*, 31.
[21] Muhammet Emin Uzunyaylalı, "Emîru'ş-Şuarâ Ahmed Şevkî'nin Şehit Türk Pilotları: Yüzbaşı Fethi, Üsteğmen Sadık ve Üsteğmen Nuri Bey'ler İçin Yazdığı Mersiye", *Nüsha Dergisi* 24/59 (Aralık 2024), 65.
[22] Abdulmuttalib, *Divânu Abdulmuttalib*, 95.

عصـــــــــر يهيـــــــــب بنـــــــا ألا فتـــــــذكروا فتحـــــــي ونـــــــوري

Saray ve tepeler üzerinde dolaşan hilal gibi (gökyüzünde) süzülen (pilotlar)!

Kocaman bir kalp içinde ölmüş umutlara sizler hayat verdiniz.

Bizlere Burak'ı ve onun bütün asırlardan üstün olan asrını hatırlattınız.

O asır ki bize şöyle sesleniyor: Hey! Fethi ve Nuri Bey'i yad edin![23]

SONUÇ

Modern dönem Arap şairler kendi toplumlarındaki ya da yaşadığı bölgelerdeki birçok meseleyi şiirlerine taşıdığı gibi Osmanlı Devleti'nde cereyan eden hususlara da dikkat çekmişleridir. Osmanlının girdiği savaşlar, hilafette meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmeler, Osmanlı halifelerinin verdiği kararlar vb. birçok konu Arap şairlerin divanlarında yer etmiştir. Özellikle Türk kökenli şairler Osmanlı hilafetine bağlılıklarını daha belirgin ve samimi bir şekilde şiirlerine taşımış, hilafete ve halifeye yönelik destekleyici ve övgü dolu beyitler kaleme almıştır. Ne var ki söylenen şiirlerin bütünü methiye türünden söylenmemiştir, yer yer eleştirel fikirlerin zuhur ettiği beyitler de bu şairlerin dilinden dökülmüştür.

Modern Mısır şiirinde *Çöl Şairi* olarak anılan Muhammed Abdulmuttalib de divanında Osmanlı Devleti'ni konu edinen şiirler söylemiştir. II. Abdülhamid'in hilafetteki başarılarına, Osmanlının son dönemde batılı devletlerle yaptığı savaşlara, bazı elim hadiselere yer vererek, divanında Osmanlı hilafetine yönelik duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Nitekim Abdulmuttalib'in İslami yönü ağır bastığı için bu şiirlerinde hilafete desteğini yansıtmış, hilafeti bütün İslam aleminin yegâne temsili olarak görmüştür. Bundan mütevellit Osmanlının batılı devletlerle yaptığı savaşlarda bütün Müslümanları bu İslam devletine yardım etmeye çağırmıştır. Arap milliyetçisi olmasına ve yer yer divanında Arap-İslam düşüncesini hissettirmesine ve dahası yaşadığı dönemde birçok Arap milliyetçisinin Osmanlıdan ayrılıkçı fikirler benimsemesine rağmen Abdulmuttalib bu yönde eğilimlere dahil olmamış ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını dile getirmiştir. Abdulmuttalib'in şiirlerinde Osmanlı kamuoyunda yer edinen bazı elim hadiseler de yer edinmiştir. Sözgelimi İstanbul-Kahire hattında uçuş denemesi neticesinde iki Türk pilotunun ölümlerine de dikkat çekerek üzüntüsünü dile getirmiş, bu iki pilota mersiye türünden beyitler dizmiştir.

[23] Abdulmuttalib, *Divânu Abdulmuttalib,* 95-96.

KAYNAKÇA

Polat, İbrahim Ethem. "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış". 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. ed. Zeki Dilek vd. 317-332. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2009.

Demirayak, Kenan. "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler". *Şarkiyat Mecmuası* 26, sy.1 (Nisan 2015): 31-62.

ez-Zehrânî, Abdullah b. İbrahim. *eş-Şiʿr ve Ḥurûbu'l-Ḫilâfeti'l-ʿUsmâniyyeti*. Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.

Arslân, Şekîb. *Divânu'l-Emîr Şekîb Arslân.* Kahire: Hindâvî, 2017.

Ürün, Ahmet Kazım. *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair: Ahmet Şevki.* İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.

Nesîm, Ahmed. *Divânu Ahmed Nesîm*. Mısır: Matbaʿtu'l-Islâh, 1908.

ed-Dessûkî, Ömer. *fi'l-Edebi'l-Hadîs*. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973.

el-Akkâd, Abbas Mahmud. *Şuʿarâ'u Mısr ve Bî'âtuhum fi'l-Cîli'l-Mâdî*. Kahire: Mektebetu'n-Nahdat'l-Mısriyye, 1950.

Nuveyhed, Adil. *Muʿcemu'l-Mufsirîn min Sadri'l-İslâm Hattâ'l-ʿAsri'l-Hâdır*. Beyrut: Müessetu Nuveyhedu's-Sekâfe, 1977.

er-Râfîʿ, Abdurrahman. *Şuʿarâ'u'l-Vataniyye*. Kahire:Hindâvî, 2017.

el-Cundî, Edhem. *Eʿlâmu'l-Edeb ve'l-Fen*. Suriye: Matbaʿtu'l-İttihâd, 1958.

Abdulmuttalib, Muhammed. *Divânu Abdulmuttalib*. thk. Muhammed el-Herâvî, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafîz Şebelî. Kahire: Matbaʿatu'l-İʿtimâd, ts..

Uzunyaylalı, Muhammet Emin. "Emîru'ş-Şuarâ Ahmed Şevkî'nin Şehit Türk Pilotları: Yüzbaşı Fethi, Üsteğmen Sadık ve Üsteğmen Nuri Bey'ler İçin Yazdığı Mersiye". *Nüsha Dergisi* 24/59 (Aralık 2024), 65-91.

YAPAY ZEKÂNIN OKUL ÖNCESI EĞITIMDE KULLANIMI: MEVCUT ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDIRILMESI[1]

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PRESCHOOL EDUCATION: AN EVALUATION OF CURRENT RESEARCH[2]

Elif GÖNÜLKIRMAZ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Teknolojileri Programı
Eskisehir Osmangazi University, Institute of Educational Sciences, Department of Educational Sciences, Educational Technology Program
ORCID ID: 0009-0004-7317-958X

Funda ERGÜLEÇ
Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı
Dr., Eskisehir Osmangazi University, Fakulty of Education, Department of Educational Sciences, Instructional Technology Department
ORCID ID: 0000-0002-7236-7894

ÖZET

Teknolojinin hızla gelişmesi ve eğitim alanında giderek daha fazla benimsenmesi, yapay zekânın (YZ) öğretim süreçlerine entegrasyonunu önemli bir araştırma konusu hâline getirmiştir. Bu çalışma, okul öncesi eğitim kademesinde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımına ilişkin mevcut literatürü incelemeyi ve bu alandaki araştırma bulgularını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yapay zekâ, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sağlama, öğretmenlere rehberlik etme ve öğrencilerin bilişsel gelişimini destekleme gibi çeşitli eğitimsel avantajlar sunmaktadır. Ancak, bu teknolojilerin erken çocukluk eğitimine entegrasyonu, orta ve yükseköğretimde olduğu kadar kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı yapay zekâ teknolojilerinin erken çocukluk dönemi eğitiminde kullanımı kapsamında yapılan uygulamalı araştırmaları ortaya koymaktır. Çalışmaların detaylı incelenebilmesi için sistematik literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Ebsco, Web of Science

[1] Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Teknolojileri programında Doç. Dr. Funda Ergüleç danışmanlığında Elif Gönülkırmaz tarafından yürütülen "Erken çocukluk döneminde yapay zekâ kullanımıyla ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] This study was produced from the master's thesis titled "An Examination of Studies on the Use of Artificial Intelligence in Early Childhood" conducted by Elif Gönülkırmaz under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Funda Ergüleç at the Department of Educational Sciences, Educational Technology Program, Graduate School of Education, Eskişehir Osmangazi University.

ve Scopus veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Öncelikle yapay zekâ destekli araçların öğretmenler tarafından nasıl benimsendiği ve eğitim süreçlerine nasıl entegre edildiği incelenmiş, ardından bu araçların öğrencilere sağladığı bilişsel ve pedagojik katkılar değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulgularında yapılan çalışmaların yayın yılı, yayın başlığı, çalışmanın alındığı kaynak, çalışmanın amacı, yapıldığı ülke, kullanılan yapay zekâ araçları, katılımcılar, veri toplama araçları, araştırma süresi ve ana bulgular gibi özellikler yer almaktadır. Mevcut çalışmaların analizine ek olarak, erken çocukluk eğitiminde yapay zekânın potansiyel faydaları, sınırlılıkları ve gelecekteki araştırma alanları ele alınmıştır. İncelemelerin sonucuna göre, yapay zekânın erken çocukluk dönemi eğitiminde çocukların öğrenme süreçlerine olumlu katkı sağladığı ve öğrenme süreçlerini hızlandırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Chatbot, Chatgpt, Eğitim, Erken çocukluk, Okul Öncesi

ABSTRACT

The rapid development of technology and its increasing adoption in the field of education has made the integration of Artificial Intelligence (AI) into teaching processes a significant research topic. This study aims to review the existing literature on the use of AI technologies in preschool education and assess the research findings in this area. AI offers various educational advantages, such as providing personalized learning experiences, guiding teachers, and supporting students' cognitive development. However, the integration of these technologies into early childhood education has not been as comprehensively researched as in secondary and higher education.

The purpose of this study is to present applied research on the use of AI technologies in early childhood education. To examine the studies in detail, a systematic literature review method has been employed. Searches were conducted in databases such as EBSCO, Web of Science, and Scopus. Initially, how AI-powered tools are adopted by teachers and integrated into educational processes was explored, followed by an evaluation of the cognitive and pedagogical contributions these tools offer to students. The findings of the study include characteristics of the reviewed works, such as publication year, title, source, study objectives, country of implementation, AI tools used, participants, data collection methods, research duration, and main findings. In addition to analyzing existing studies, the potential benefits, limitations, and future research areas of AI in early childhood education are discussed. The results of the review suggest that AI positively contributes to children's learning processes in early childhood education and accelerates learning.

Keywords: Artificial Intelligence, Chatbot, Chatgpt, Education, Early childhood, Preschool

BİLGİSAYAR PROGRAMCILIĞI ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNE YÖNELİK ALGILARI ve GELECEK BEKLENTİLERİ

PERCEPTIONS AND FUTURE EXPECTATIONS OF COMPUTER PROGRAMMING STUDENTS REGARDING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Erdi Okan YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu
Asist. Prof. Dr., Uşak University, Distance Education Vocational High School
ORCID NO: 0000-0002-7423-725X

ÖZET

Günümüzde yapay zekâ teknolojileri; eğitim, sağlık, sanayi, üretim, iletişim ve birçok farklı sektörde hızla yaygınlaşarak toplumun her alanında kullanılır hale gelmiştir. Özellikle bilgisayar ve yazılım alanlarında yapay zekânın etkileri daha belirgin hale gelmiş, mesleki yeterliliklerin ve beklentilerin değişmesine yol açmıştır. Bu nedenle, bilgisayar programcılığı gibi doğrudan teknoloji odaklı eğitim alanlarında öğrenim gören öğrencilerin, yapay zekâ teknolojilerine yönelik algılarının ve bu teknolojilere ilişkin geleceğe dair beklentilerinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, bilgisayar programcılığı öğrencilerinin yapay zekâ teknolojileri hakkındaki görüşlerini, gelecekte mesleklerine etkisi konusundaki beklentilerini ve yapay zekâya yönelik eğitim ihtiyaçlarını ortaya koymaktır. Tarama modelinde tasarlanan bu araştırmanın verileri, bir yükseköğretim kurumunda önlisans düzeyinde bilgisayar programcılığı bölümünde öğrenim görmekte olan toplam 39 öğrenciden anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen Yapay Zekâ Beklenti Anketi aracılığıyla veriler çevrimiçi olarak toplanarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, bilgisayar programcılığı ön lisans öğrencilerinin yapay zeka konusunda çok az düzeyde bilgi sahibi oldukları, öğrencilerin büyük bir kısmının yapar zeka teknolojilerini mesleklerini dönüştüreceğini ve yeni fırsatlar yaratacağını bunlarla birlikte bu teknolojilerin hayatlarına hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olacağını düşündükleri bulgularına ulaşılmıştır. Öğrencilerin büyük bir kısmının yapay zeka alanındaki gelişmeleri sosyal medya aracılığıyla takip ettikleri ve yapay zeka alanında eğitim almaya istekli olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar literatür eşliğinde tartışılarak eğitim kurumlarının bilgisayar programcılığı müfredatlarının güncellemelerinde, öğrencilerin gelecek beklentilerine ve sektörel ihtiyaçlara yönelik daha etkin politikalar geliştirmelerinde yol gösterici olacak şekilde raporlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bilgisayar Programcılığı, Yapay Zeka, Uzaktan Eğitim.

ABSTRACT

In recent years, artificial intelligence (AI) technologies have rapidly become widespread across various sectors such as education, healthcare, industry, production, and communication, significantly influencing all aspects of society. The impact of AI has been particularly evident in the fields of computer science and software, leading to shifts in professional competencies and expectations. As a result, it is crucial to explore the perceptions and future expectations of students studying in technology-oriented programs, such as computer programming, regarding AI technologies. This study aims to examine the opinions of computer programming students on AI technologies, their expectations about the future impact of AI on their careers, and their educational needs related to AI. The research was designed using a survey model, and data were collected through a questionnaire administered to 39 associate degree students enrolled in the Computer Programming program at a higher education institution in Türkiye. Findings indicate that students have limited knowledge about AI; however, the majority believe that AI technologies will transform their professions and create new opportunities. They also express concerns about both the positive and negative effects of AI on their personal and professional lives. Most students reported following developments in AI primarily through social media and expressed a strong willingness to receive formal education in this field. The results are discussed considering the existing literature and are intended to guide educational institutions in updating computer programming curricula and developing more effective policies aligned with students' expectations and industry demands.

Keywords: Computer Programming, Artificial Intelligence, Distance Education.

GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ), mantıksal akıl yürütme, öğrenme ve problem çözme gibi normalde insan zekâsına özgü yetenekleri taklit ederek yerine getirebilen bilgisayar sistemleri veya makineler olarak tanımlanabilir. YZ, makinelerin bağımsız şekilde öğrenmelerini ve problem çözmelerini sağlayan algoritmalar aracılığıyla insan zekâsını taklit etmeyi ve geliştirmeyi amaçlar (Deng, 2018). YZ, bilişsel yeteneği olan, öğrenebilen, uyum sağlayabilen ve karar verme yeteneğine sahip bilgisayar ya da makine sistemleri ortaya çıkartabilen bir çalışma alanıdır (Chen, Chen, ve Lin, 2020). YZ teknolojileri, makinelere belirli bilişsel becerileri kazandırmak ve görevleri bağımsız (otonom) ya da kısmen bağımsız (yarı otonom) şekilde yerine getirmelerini sağlamak amacıyla makine öğrenmesi algoritmalarından ve diğer teknolojilerden yararlanmaktadır (Morandín-Ahuerma, 2022). YZ, dışarıdan aldığı verileri doğru / tutarlı şekilde anlayıp yorumlayan, bu verilerden öğrenen ve öğrendiği bilgileri farklı koşullara uyum sağlayarak belirli amaçları ve görevleri gerçekleştirmek için kullanır (Haenlein ve Kaplan, 2019). YZ, akıllı makineler ve özellikle de akıllı bilgisayar programları oluşturma bilimi ve mühendisliği

olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda yapay zekâ, insan zekâsına ait çok çeşitli sorunları ve fonksiyonları simüle etmeye odaklanan bir bilim ve mühendislik dalı olarak da kabul edilebilir (Kulkarni ve Ashadeepa, 2023).

YZ'nin tarihsel kökleri, modern bilgisayarın icadından çok daha eskilere dayanmaktadır. Yapay zekanın tarihçesine bakıldığında gelişim sürecinin iki yüzyıl kadar zaman aldığı ifade edilebilir. 1700'lü yıllarda Charles Babbage'ın kağıt üzerinde tasarladığı ilk bilgisayardan, 1900'lü yıllarda Alan Mathison Turing'in çalışmalarına kadar uzanmaktadır (Grzybowski ve Pawlikowska–Łagód, 2024). YZ kavramının ve uygulamalarının esas gelişimi ise 20. yüzyılda hız kazanmıştır. 1956 yılında düzenlenen Darthmouth Konferansı, YZ'nin kavramsallaşmasında önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. YZ tarihinde, "klasik yapay zekâ" (Good Old Fashioned AI - GOFAI) ve "hesaplamalı zekâ" (computational intelligence) gibi önemli dönemler yer almış ve bu süreçte iki defa "YZ Kışı" (AI winter) olarak adlandırılan duraklama dönemleri yaşanmıştır. 2000'lerden itibaren işlem gücündeki artış, veri miktarının çoğalması ve gelişmiş algoritmalar sayesinde YZ'nin ivmelenmesi artmıştır (Chang, 2020).

YZ alanındaki hızlı gelişim, özellikle son 20 yılda hız kazanarak devam etmektedir. Bugün YZ, teknolojik gelişmelerin merkezinde yer almakta ve birçok sektörü dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir. YZ alanındaki araştırmalar, matematik, mühendislik, psikoloji ve felsefe gibi birçok farklı disiplin ile kültürel ve kurumsal faktörlerden de etkilenmektedir (Arunagiri ve Sumana, 2023; Luger, 2023). Modern YZ, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve doğal dil işleme gibi çeşitli teknikleri kapsayan ve hızla gelişmekte olan bir alandır. Derin öğrenme alanındaki son gelişmeler, görüntü ve konuşma tanıma gibi görevlerde daha önce görülmemiş düzeyde doğruluk elde edilmesine olanak sağlamıştır (Arunagiri ve Sumana, 2023). Bu sistemler, veri analizi yapmak, deneyimlerden öğrenmek ve insan benzeri bilişsel düşünceyle kararlar almak amacıyla tasarlanmaktadır (Chikkahonnegowda, 2024).

Günümüzde, ses tanıma, görüntü işleme, sürücüsüz araçlar, robotik sistemler, doğal dil işleme gibi pek çok alanda YZ teknolojileri kullanılmaktadır. YZ'nin yükselişinde yapay sinir ağlarının büyük miktarda veri üzerinde eğitilmesi sonucunda sistemlerin desenleri tanımaları ve yüksek doğrulukla tahminlerde bulunabilmelerinin sağlanmasının payı büyüktür (Arunagiri ve Sumana, 2023). Gelecekte ise YZ'nin hayatımızın her alanında daha geniş ve etkin kullanımı beklenmektedir.

YZ'nin bu çok disiplinli yapısı, YZ teknolojilerinin kullanım alanlarını genişletmekte ve YZ'nin her bir alanıyla ilgili farklı alanlarda çalışmalar yürütülmesini gerektirmektedir. YZ teknolojileri, sağlık sektöründe hastalıkların teşhisi ve tedavisi, eğitim sektöründe kişiye özel öğrenme yöntemlerinin geliştirilmesi, finans sektöründe risk analizi ve yatırım kararlarının verilmesi gibi birçok alanda önemli katkılar sağlamaktadır. Aynı zamanda bu teknolojiler, etik ve hukuki boyutları nedeniyle yeni tartışma alanları yaratmakta, toplumsal dönüşümlerin hızını

ve niteliğini derinden etkilemektedir. Bu nedenle, YZ araştırmalarının sadece teknik gelişmelerle sınırlı kalmayıp, etik ilkeler, toplumsal sorumluluk ve sürdürülebilirlik gibi kritik konuları da içermesi kaçınılmazdır. YZ'nin gelecekteki yönü ve toplumsal etkileri üzerine yapılan kapsamlı çalışmalar, teknolojinin insan odaklı ve etik değerlere uyumlu bir şekilde gelişimine rehberlik edebilir.

Modern YZ'de kaydedilen önemli ilerlemeye rağmen, veri gizliliği, adalet ve önyargı ile ilgili sorunlar ve kararları için net ve şeffaf gerekçeler sağlayabilen daha açıklanabilir YZ sistemlerine duyulan ihtiyaç dahil olmak üzere hala ele alınması gereken birçok zorluk bulunmaktadır (Arunagiri ve Sumana, 2023). Zheng (2023) ise modern YZ alanında araştırmaların geç başlamasının ve uygulama ve pratik eksikliklerinin olduğunu ve dolayısıyla da bu alanda daha fazla araştırmalara gereksinim olduğunu belirtmiştir.

YZ, çeşitli teknolojiler ve uygulamalar aracılığıyla eğitim süreçlerini etkilemektedir. Akıllı dijital eğitmenler, otomatik değerlendiriciler, kişiselleştirilebilir öğrenme platformları gibi yapay zeka destekli sistemlerle daha etkili öğrenme süreçleri sağlanabilir (Javvaji ve Raghavulu, 2024). YZ, kişiselleştirilmiş öğrenme yaşantısı sunarak, öğretme öğrenme süreçlerinde verimliliği artırabilir ve erişilebilirliği iyileştirebilir (Chen, Chen, ve Lin, 2020).

YZ teknolojilerinin öğretme öğrenme süreçlerinde farklı alanlarda kullanımı hızlı bir biçimde artış göstermektedir. Bu alanlardan biri de yazılım sektörüdür. YZ, programlama alanında kod organizasyonunu optimize edebilir ve verimliliği artırabilir (Zheng, 2023). YZ araçları bir programlama dilinde yazılmış kodu başka bir dile çevirme amacıyla da kullanılabilir (Matsiievskyi ve ark., 2024). Ayrıca, YZ araçları sayesinde kod otomasyonu sağlanarak, hız ve üretkenlik artırılabilir ayrıca bu teknolojilerin programlama dünyasında üretkenliğin artırılması noktasında yeni fırsatlar yaratabileceği de ifade edilebilir (Solohubov, Moroz, Tiahunova, Kyrychek ve Skrupsky, 2023). Programlamada YZ entegrasyonu, sadece geliştirme sürecini kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda kod kalitesini ve geliştirici üretkenliğini artırma yönünde yeni olanaklar da sunmaktadır.

Annuš (2024) yaptığı araştırmada kişiselleştirilmiş öğrenme, otomatik değerlendirme sistemleri, sohbet botları (chatbotlar), tahmine dayalı modeller, akıllı robotlar, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri gibi YZ tabanlı teknolojilerin, eğitim alanındaki kullanım potansiyellerini incelemiştir. Yaptığı çalışma sonucunda eğitimcilerin %75'inin bu teknolojileri kullanmaya açık oldukları bulgusuna ulaşmıştır. Chen, Chen, ve Lin (2020) yaptıkları çalışmada YZ'nin eğitim sektöründe ve özellikle de eğitim kurumları tarafından farklı biçimlerde yaygın olarak benimsendiğini ve kullanıldığı bulgusuna ulaşmışlardır. Zheng (2023) YZ'nin bilgisayar programlama alanında kullanımıyla ilgili olarak yaptığı çalışmada, YZ algoritmalarının bilgisayar programlamasını optimize edebileceğini, programı iyileştirebileceğini ve böylece de kodun verimliliğini artırabileceğini bulgusuna ulaşmıştır.

Solohubov ve ark., (2023) yaptıkları araştırmada YZ araçlarının program kodu geliştirme sürecindeki yetenekleri ve etkileri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, YZ teknolojilerinin yazılım geliştirme süreçlerinde hız, üretkenlik ve verimliliği artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

YZ araçlarının yazılım geliştirme süreçlerini otomatikleştirmesi, hızlandırması ya da kolaylaştırması, bilgisayar programcılığı öğrencilerinin kendi mesleki alanlarındaki bu konudaki algılarının ortaya konmasını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır;

Yapay zeka (makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme, veri bilimi ve analitiği vb.) hakkındaki bilgi düzeyleri nedir?

YZ teknolojileri bilgisayar programcılığı mesleğine nasıl etki edecektir?

YZ'nin gelecekte hayata nasıl bir etkisi olacaktır?

YZ konusunda eğitim alma istek durumları ne düzeydedir?

YZ konusundaki gelişmeleri takip etme yöntemleri nelerdir?

Araştırma sonucunda elde edilen verilerle, bilgisayar programcılığı bölümlerinin yöneticilerine yol gösterici olması, YZ ve bilgisayar programcılığı ile ilgili literatüre katkı sunması hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma genel tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama türündeki araştırmalar, belirli bir konuya ilişkin mevcut durumu açıklayıcı şekilde ortaya koyan ve araştırmanın bağlamını anlamaya yönelik betimsel nitelikteki çalışmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018).

Örneklem

Araştırmanın örneklemini, kolay ulaşılabilir uygun örnekleme yöntemiyle ulaşılan, Uşak Üniversitesinde öğrenim görmekte olan birinci ve ikinci sınıf toplam 39 bilgisayar programcılığı ön lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilere ilişkin betimsel istatistikler Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Örnekleme İlişkin Betimsel Dağılım

Bölüm	Sınıf	Cinsiyet	*N*	%
Bilgisayar Programcılığı	1	Kadın	12	30.7
		Erkek	8	20.6
	2	Kadın	7	17.9
		Erkek	12	30.8

	Toplam	**39**	**%100**

Öğrencilerin toplamda %49'u kadın (N:19) ve %51'i ise (N:20) erkektir. Öğrenciler, araştırmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Birinci sınıf öğrenci sayısı N:20 ve ikinci sınıf öğrenci sayısı ise N:19'dur.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, katılımcıların demografik bilgilerini ve YZ'ye ilişkin görüşlerini ölçmeye yönelik olarak araştırmacı tarafından geliştirilen *Yapay Zekâ Beklenti Anketi* kullanılmıştır. Anket, güncel literatür taraması temel alınarak oluşturulmuş; içerik geçerliliğini sağlamak amacıyla iki alan uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Ayrıca, beş öğrenci ile pilot uygulama gerçekleştirilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Anketin ilk bölümünde cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenim türü gibi demografik değişkenlere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise katılımcıların YZ'ye yönelik görüşlerini belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almaktadır. Bu sorular şunlardır;

- Sınıfınız, cinsiyetiniz nedir?
- Yapay zekâ hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?
- Yapay zekâ teknolojilerinin okuduğunuz bölümle ilgili meslekleri nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?
- Yapay zekânın gelecekte hayatınıza nasıl bir etkisi olacağını düşünüyorsunuz?
- Yapay zekâ (AI) ile ilgili güncel gelişmeleri takip etmek için neler kullanıyorsunuz?
- Yapay zekâ (AI) konusunda eğitim almayı düşünüyor musunuz?

Anket, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde çevrimiçi olarak uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler, nicel veri analiz yöntemleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Katılımcıların kapalı uçlu anket sorularına verdikleri yanıtlar SPSS v29 istatistik programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Verilerin analizinde frekans (f) ve yüzde (%) dağılımlarından yararlanılmış, her bir soruya verilen yanıtların sayısal dağılımı tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. Bu analiz ile öğrencilerin YZ teknolojilerine ilişkin bilgi düzeyleri, mesleki algıları, beklentileri ve eğitim talepleri belirlenmiştir.

Elde edilen veriler, sorulara göre ayrı ayrı ana başlıklar altında analiz edilmiştir. YZ'ye ilişkin bilgi düzeyi (soru 1), YZ'nin mesleki etkisine yönelik algılar (soru 2), YZ'nin geleceğine ilişkin beklentiler (soru 3), YZ gelişmelerini takip etme yöntemleri (soru 4), YZ eğitimi alma istekliliği

(soru 5). Bulgular, tanımlayıcı istatistikler ile yorumlanmış ve araştırma sorularına yanıt verecek şekilde yapılandırılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Bu bölümde, katılımcıların yapay zekâya ilişkin bilgi düzeyleri, mesleki algıları, geleceğe dair beklentileri, güncel gelişmeleri takip etme yöntemleri ve eğitim alma isteklilikleri analiz edilerek elde edilen bulgular sunulmuştur.

1. Yapay Zekaya İlişkin Bilgi Düzeylerine Ait Bulgular

Öğrenciler, YZ (makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme, veri bilimi ve analitiği vb.) hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz şeklinde kendilerine yöneltilen kapalı uçlu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Yapay Zekaya İlişkin Bilgi Düzeylerine İlişkin Betimsel Bulgular

Anket Maddesi	Seçenekler	f	%
YZ Bilgi Düzeyi	Hiçbir bilgim yok	5	12.82
	Çok az bilgim var	20	51.28
	Orta düzeyde bilgim var	12	30.77
	İyi düzeyde bilgim var	2	5.13

Öğrencilerin %51.28'i "çok az bilgim var" seçeneğini işaretleyerek giriş seviyesinde bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir. "Orta düzeyde bilgim var" diyenlerin oranı %30.77 iken, %5.13'lük bir kesim "iyi düzeyde bilgim var" şeklinde ifade etmişlerdir. Öte yandan, %12.82 oranındaki öğrenci ise yapay zekâ hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin büyük çoğunluğunun temel veya orta düzeyde yapay zekâ bilgisine sahip olduğunu göstermektedir.

2. Yapay Zekânın Mesleki Etkisine Yönelik Algılara Ait Bulgular

Öğrenciler, YZ teknolojilerinin okuduğunuz bölümle ilgili meslekleri nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz şeklinde kendilerine yöneltilen kapalı uçlu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yapay Zekânın Mesleki Etkisine Yönelik Algılara Ait Betimsel Bulgular

Anket Maddesi	Seçenekler	f	%
YZ Mesleki Etki Algısı	YZ teknolojileri mesleğimde herhangi bir etki yaratmayacak	1	2.56
	YZ teknolojileri mesleğimi dönüştürebilir, fakat yeni fırsatlar da sunabilir.	25	64.11
	Mesleğim YZ teknolojileri tarafından tehdit altında olabilir.	13	33.33

Öğrencilerin %33.33'ü YZ teknolojilerinin kendi mesleklerini tehdit edebileceğini düşünmektedir. %64.11'i ise YZ teknolojilerinin mesleklerini dönüştürebileceğini ve yeni fırsatlar da sunacağını düşünmektedir. Genel olarak öğrencilerin önemli bir kısmı yapay zekânın mesleklerini doğrudan etkileyeceğini ya da dönüştüreceğini öngörmektedir.

3. Yapay Zekânın Gelecekteki Etkisine Yönelik Algılara Ait Bulgular

Öğrenciler, YZ teknolojilerinin gelecekte nasıl bir etkisi olacağını düşünüyorsunuz şeklinde kendilerine yöneltilen kapalı uçlu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Yapay Zekânın Gelecekteki Etkisine Ait Betimsel Bulgular

Anket Maddesi	Seçenekler	f	%
YZ Gelecek Etkisi	YZ hayatımızı olumsuz yönde etkileyecek	2	5.14
	YZ hayatımızı hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyecek	30	76.92
	YZ hayatımızı olumlu yönde etkileyecek	6	15.38
	YZ hayatımıza etkisi konusunda fikrim yok	1	2.56

Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%76.92), yapay zekânın gelecekte hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratacağını belirtmiştir. Öğrencilerin %15.38'i yapay zekânın hayatımızı olumlu yönde etkileyeceğini düşünürken, sadece %5.13'ü olumsuz yönde etkileyeceğini düşünmektedir. Yapay zekânın gelecekteki etkileri konusunda fikri olmayan katılımcıların oranı ise %2.56'dır. Bu bulgular, öğrencilerin yapay zekânın geleceği konusunda genel olarak dengeli bir yaklaşım içinde oldukları şeklinde yorumlanmıştır.

4. YZ ile İlgili Güncel Gelişmeleri Takip Etme Yöntemlerine Ait Bulgular

Öğrenciler, YZ teknolojilerinin YZ ile ilgili güncel gelişmeleri nasıl takip ettikleri şeklinde kendilerine yöneltilen kapalı uçlu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. YZ Güncel Gelişmeleri Takip Etme Yöntemlerine İlişkin Betimsel Bulgular

Anket Maddesi	Seçenekler	f	%
YZ Gelişmeleri Takip Etme Yöntemleri	Akademik makaleler	5	12.82
	Haber siteleri	6	15.38
	Sosyal medya	20	51.28
	Hiçbiri	8	20.52

Öğrencilerin güncel yapay zekâ gelişmelerini takip etmek için en çok kullandıkları yöntem %51.28 ile sosyal medya platformlarıdır. Katılımcıların %20.52'si yapay zekâ gelişmelerini takip etmek için herhangi bir yöntem kullanmadığını belirtmiştir. Haber siteleri (%15.38) ve akademik makaleler (%12.82) daha az tercih edilen takip yöntemleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, öğrencilerin yapay zekâ hakkındaki güncel bilgileri çoğunlukla popüler sosyal medya platformlarından takip ettiklerini göstermektedir.

5. YZ Eğitimi Alma İsteklerine Ait Bulgular

Öğrenciler, YZ teknolojilerinin YZ ile ilgili güncel gelişmeleri nasıl takip ettikleri şeklinde kendilerine yöneltilen kapalı uçlu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. YZ Güncel Gelişmeleri Takip Etme Yöntemlerine İlişkin Betimsel Bulgular

Anket Maddesi	Seçenekler	f	%
YZ Eğitimi Alma İsteği	Hayır, AI konusunda eğitim almak istemiyorum	6	15.39
	Henüz düşünmedim, ancak ilgileniyorum	15	38.46
	Evet, AI ile ilgili dersler almak istiyorum	18	46.15

Öğrencilerin %38.46'sı henüz YZ eğitimi almayı düşünmediğini, ancak konuya ilgisi olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %46.15'i ise YZ konusunda eğitim almak istediğini ifade etmiştir. YZ konusunda eğitim almak istemeyen katılımcıların oranı da %15.39 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, öğrencilerin büyük çoğunluğu yapay zekâ konusunda eğitim almaya açık ve ilgili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmada, bilgisayar programcılığı öğrencilerinin YZ teknolojilerine yönelik bilgi düzeyleri, mesleki algıları, geleceğe dair beklentileri, güncel gelişmeleri takip yöntemleri ve eğitim talepleri incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, öğrencilerin yapay zekâ konusundaki bilgi düzeylerinin temel düzeyde olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan 39 bilgisayar programcılığı önlisans öğrencisinin yarısından fazlası makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme, veri bilimi ve analitiği gibi YZ konularında çok az bilgi sahibi olduklarını beyan etmişlerdir. Bu araştırma sonucuna

paralel şekilde Elçiçek (2024) tarafından yapılan araştırmadaki üniversite öğrencilerinin YZ okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu bulgusuyla örtüştüğü ifade edilebilir. Öğrencilerin %51.28'inin YZ hakkında çok az bilgisi olduğunu belirtmesi, bilgisayar programcılığı müfredatlarının YZ konularını da içerecek şekilde güncellenmesi gerektiği şeklinde düşünülebilir. Ayrıca bilgisayar programcılığı önlisans öğrencilerinin dört yarıyıllık dersleri incelendiğinde zorunlu dersleri arasında YZ ile ilgili bir dersin bulunmadığı da anlaşılmıştır. Bununla beraber YZ konularında iyi düzeyde bilgi sahibi olduğunu belirten öğrencilerin sayısının oldukça düşük olması, öğrencilerin YZ ile ilgili bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması gerekliliğini ortaya koyabilir. Bu araştırma bulgusuna benzer şekilde Chen, Chen ve Lin (2020) ve Arunagiri ve Sumana (2023) bilgisayar programcılığı öğrencilerinin ve bu alanda çalışan programcıların YZ bilgi düzeylerinin artırılması gerektiğine vurgu yapmışlar, böylece sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağının yetiştirilebileceğini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın bir diğer önemli bir bulgusu da öğrencilerin %64.11'inin YZ teknolojilerinin mesleklerini dönüştüreceğini ve yeni fırsatlar yaratacağını düşünmesiydi. Buna göre öğrencilerin büyük bir kısmı YZ teknolojilerinin kendi mesleklerinde önemli değişiklikler ve dönüşümler yaratabileceğini, bu dönüşümün bazı geleneksel süreçlerin (klavyeyle kod yazımı gibi) ortadan kalkmasına ya da yapılış biçimlerinin değişimine neden olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Aynı zamanda YZ sayesinde, mesleğinde yeni beceriler gerektiren ve farklı niteliklere sahip yeni iş alanlarının da ortaya çıkabileceğini düşünmekte oldukları şeklinde de ifade edilebilir. Bu sonuç Zheng (2023) ve Solohubov ve ark., (2023)'ün çalışmalarını desteklemektedir. Zheng (2023), YZ teknolojilerinin yazılım geliştirme sürecinde verimlilik ve kod kalitesi açısından önemli avantajlar sağladığını belirtirken; Solohubov ve ark., (2023), GitHub Copilot ve ChatGPT gibi araçların programcıların üretkenliğini ve verimliliğini artırdığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, öğrencilerin YZ araçlarını meslek hayatlarında etkin bir biçimde kullanmaya hazır oldukları ifade edilebilir. Ayrıca, bilgisayar programcılığı öğrencilerinin %33 gibi önemli bir kısmı YZ teknolojilerinin mesleklerini tehdit edeceğini düşünmesi de ayrıca ele alınması gereken bir durumdur. Bu durum, öğrenciler arasında YZ'nin mesleki süreçleri derinden değiştireceği veya belirli işlerin / süreçlerin ortadan kalkabileceğine ilişkin endişe ve belirsizliğin varlığına işaret edebilir. Öğrenciler, mevcut teknolojik gelişmeler ışığında gelecekte kendi mesleki rolleri veya iş bulma olanakları konusunda belirsizlik hissetmekte oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca YZ'nin mevcut işleri otomatikleştirebilmesi, insan gücünü azaltabilme potansiyeli konusunda öğrenci farkındalık düzeyini de ortaya koymaktadır. Yılmaz ve Yılmaz (2024) yaptıkları araştırmada üniversite öğrencilerinin yapay zeka teknolojilerinin mesleklerini tehdit ettiğine dair orta seviyede kaygıları olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırmanın sonuçlarıyla paralel sonuçlar elde edildiği ifade edilebilir.

Bilgisayar programcılığı öğrencilerinin %76.92 gibi büyük bir kısmı YZ teknolojilerinin hayatlarına hem olumlu hem de olumsuz etkileri olacağını belirtmişlerdir. Bu araştırma sonucuyla paralel şekilde Doruköz ve Uslu (2023) yaptıkları çalışmada yapay zekanın olumlu ve olumsuz yönleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yüksek oran, öğrencilerin YZ'nin getireceği fırsatlar ve riskler konusunda dengeli, gerçekçi ve bütünsel bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Öğrenciler, YZ'nin sağladığı mesleki fırsatları ve hayatlarını kolaylaştırıcı etkilerini fark etmekle birlikte, iş gücünün otomasyonu, mesleklerin dönüşümü ve olası işsizlik gibi risklere de dikkat çekmektedirler. Bu durum, eğitim kurumlarının yapay zekânın sadece teknik yönlerini değil; sosyal, ekonomik ve etik boyutlarını da kapsayan kapsamlı eğitimler sunmalarının önemini ortaya koyduğu belirtilebilir.

Bilgisayar programcılığı öğrencilerinin %51.28'inin YZ'ye ilişkin güncel gelişmeleri sosyal medya platformları aracılığıyla takip ettiklerini belirtmeleri, bilgiye erişim ve bilgi edinme süreçlerinde sosyal medyayı yoğun şekilde kullandıklarına işaret etmektedir. Eğitim kurumları, sosyal medya üzerinden elde edilen bilgilerin daha sağlıklı değerlendirilmesi ve doğrulanabilmesi için öğrencilere yönelik dijital okuryazarlık ve eleştirel düşünme becerilerini güçlendiren eğitimler planlayabilir. Ayrıca, akademik kaynaklar ve güvenilir bilgi platformlarının kullanımının teşvik edilmesi, öğrencilerin YZ konusundaki bilgi düzeylerinin ve bilinçli farkındalıklarının artırılması açısından önemli olduğu ifade edilebilir.

Bilgisayar programcılığı öğrencilerinin %46.15'inin YZ konusunda eğitim almak istediklerini belirtmesi, öğrencilerin YZ teknolojilerine yönelik güçlü bir farkındalığa ve öğrenme motivasyonuna sahip olduklarını göstermektedir. Bu oran, öğrencilerin kariyer planlamasında YZ'nin önemli bir yer tuttuğunu ve mesleki yetkinliklerini bu doğrultuda geliştirme arzularını yansıtmaktadır.

Öneriler

Öğrencilerin YZ teknolojilerine yönelik olumlu yaklaşımları, yazılım geliştirme süreçlerinde YZ tabanlı araçları kullanmaya açık olduklarını ve bu yönde eğitim taleplerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bilgisayar programcılığı öğretiminin YZ odaklı ders ya da içeriklerle zenginleştirilmesi, öğrencilerin hem teknik yeterliliklerini artırabilir hem de onları geleceğin dijital iş gücüne daha iyi hazırlayabilir.

Öğrencilerin yaklaşık üçte birinin mesleki açıdan YZ'yi tehdit olarak algılaması, eğitim kurumları için önemli bir mesaj niteliği taşımaktadır. Bu durum, öğrencilerin YZ ile ilgili yetkinliklerinin geliştirilmesi ve yeni teknolojilere uyum sağlayabilmeleri için gerekli eğitimlerin sunulması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin YZ'nin meslek yaşamlarında kritik bir rol oynayacağını düşünmeleri, eğitim kurumlarının mevcut müfredatlarını yeniden gözden geçirmeleri ve YZ ile ilgili teorik ve uygulamalı derslere daha fazla yer vermeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç doğrultusunda, eğitim

politikalarının ve programlarının, öğrenci taleplerini karşılayacak şekilde güncellenmesi ve yapay zekâ odaklı eğitimlerin artırılması, öğrencilerin sektörel gereksinimlere daha donanımlı şekilde hazırlanmasını sağlayabilir.

KAYNAKLAR

Annuš, N. 2024. Education in the age of artificial intelligence. *TEM Journal, 13*(1): 404-413.

Arunagiri, G. ve Sumana, S. 2023. Modern artificial ıntelligence-an overview. *Journal of Artificial Intelligence and Capsule Networks, 3*(4): 268-279.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. 2018. Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem.

Chang, A. C. 2020. History of artificial intelligence. *Intelligence-Based Medicine*, 23-27.

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. 2020. Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 8: 75264 - 75278.

Chikkahonnegowda, G. M. 2024. Artificial intelligence & modem technology. *Journal of Artificial Intelligence & Cloud Computing, 3*(1): 1-3.

Deng, L. 2018. Artificial intelligence in the rising wave of deep learning: the historical path and future outlook [perspectives]. *IEEE Signal Processing Magazine, 35*(1): 177-180.

Doruköz, K. D. ve Uslu, B. 2023. Yapay zekânın iş hayatındaki yeri: avantajlar, dezavantajlar ve politikalar. *Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6*(CEEİK 2023 Özel Sayısı): 45-62.

Elçiçek, M. 2024. Öğrencilerin yapay zeka okuryazarlığı üzerine bir inceleme. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 6*(1): 24-35.

Grzybowski, A. ve Pawlikowska–Łagód, K. 2024. A history of artificial intelligence. *Clinics in Dermatology, 42*(3): 221-229.

Haenlein, M. ve Kaplan, A. 2019. A brief history of artificial intelligence: on the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review, 61*(4): 5-14.

Javvaji, V. R. ve Raghavulu, P. V. 2024. The transformative ımpact of artificial intelligence on education. *International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR), 6*(4): 1-6.

Kulkarni, P. ve Ashadeepa, S. 2023. History and growth of artificial intelligence. *International Journal of Scentific Research in Engineering and Management, 7*(11): 1-4.

Luger, G. F. 2023. A brief history and foundations for modern artificial ıntelligence. *International Journal of Semantic Computing, 17*(1): 143-170.

Matsiievskyi, O., Honcharenko, T., Solovei, O., Liashchenko, T., Achkasov, I., & Golenkov, V. 2024. Using Artificial Intelligence to Convert Code to Another Programming Language. 2024 IEEE 4th International Conference on Smart Information Systems and Technologies (SIST) (s. 379-385). Astana, Kazakhstan: IEEE.

Morandín-Ahuerma, F. 2022. What is artificial intelligence? *International Journal of Research Publication and Reviews, 3*(12): 1947-1951.

Solohubov, I., Moroz, A., Tiahunova, M. Y., Kyrychek, H. H., Skrupsky, S. 2023. Accelerating software development with AI: exploring the impact of ChatGPT and GitHub Copilot. CTE 2023: 11th Workshop on Cloud Technologies in Education, (s. 76-86). Kryvyi Rih, Ukraine.

Yılmaz, H. U. ve Yılmaz, A. 2024. Dijital çağın potansiyel çalışanlarının yapay zekâ kaygılarının belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal, 15*(2): 171-188.

Zheng, Y. (2023). Optimization of computer programming based on mathematical models of artificial intelligence algorithms. Computers and Electrical Engineering, 1-10.

GENOMICS AND BREEDING FOR CLIMATE-RESILIENT CROPS

Saeed Ahmad ZAMAN
Department of Sociology, The University of Lahore, Lahore Pakistan.

ABSTRACT

Breeding, genetics, and genomics play a crucial role in developing climate-resilient horticultural crops by identifying and utilizing genetic variations to enhance tolerance to various stresses, accelerating breeding programs, and enabling precise genetic modifications. Plant breeding, the systematic improvement of plants through the application of genetic principles, has placed improvement of horticultural plants on a scientific basis. The raw material of improvement is found in the great variation that exists between cultivated plants and related wild species. GENOMICS is a discipline in genetics that applies recombinant DNA. technology, DNA sequencing methods and bioinformatics to sequence, assemble and analyze the function and structure of genomes. Studies on vulnerability and resilience of forest plant communities and crop species have multiplied with the growing realization that societal and scientific response is necessary to adapt to climate change impacts. The DPSIR (Driving forces, Pressure, State, Impact, Response) conceptual framework provides one of the simplest structure of indicators required to connect and model the dynamic systems of the causative and correlative components of climate envelopes and the genetic and genomic complexities regulating adaptive plant response to fluctuating environments and climate. Paleoclimate and vegetation type reconstruction from fossil records and species vicariance help in understanding the long-term dynamics of plant features and trait evolution associated with dispersal and climate changes. Comparative genomics demonstrated as alleles for those plant features (i.e., plant morphology and phenophase alteration), and for biotic (response to bacterial and fungal pathogens) and abiotic (i.e., drought, flooding) stress resistance are still part of the standing genetic endowment of the living gene pools of the crop and forest plant species and allied wild relatives. The data gathered so far are beginning to offer important insights into the candidate genes and gene networks for resistance to pests and disease outbreaks favored by the changing climate, and tolerance to the perturbed climatic components such as air temperature. Genomic scans have resulted in some remarkable discoveries, including genes sensing the amount of fall and winter chilling hours affecting the annual plant rhythms such as bud dormancy break in trees, and the master genes for plant adaptation to the changing patterns of the annual distribution and intensity of rainfalls and consequent drought or flood hitting crops. Application of the current genetic discoveries and technological advances in genomics will allow the many long-standing questions about the nature of adaptation to be answered and assist with the

implementation of innovative breeding methodologies for plant trait enhancement in forest plant communities and farmer's fields to increase adaptive response and resilience to global warming.

Keywords: Breeding, Genetics, Genomics, Plant Breeding, Fluctuating Environments.

A COMPREHENSIVE REVIEW ON PROTECTED CULTIVATION OF HORTICULTURAL CROPS: PRESENT STATUS AND FUTURE PROSPECTS

Saeed Ahmad ZAMAN
Department of Sociology, The University of Lahore, Lahore Pakistan.

ABSTRACT

Protected cultivation in horticulture involves creating controlled microclimates to safeguard plants from adverse weather, pests, and diseases, thereby enhancing crop productivity and quality, and enabling year-round or off-season production. Protected cultivation of horticultural crops has emerged as a crucial technique in modern agriculture, offering numerous benefits such as increased yield, enhanced quality, and protection against adverse climatic conditions and pests. This comprehensive review aims to present the current status of protected cultivation practices and explore its future prospects in horticulture. The review begins by discussing the various types of protected cultivation structures, including greenhouses, high tunnels, and shade houses, along with their advantages and limitations. It then highlights the significance of protected cultivation in addressing global food security challenges by ensuring year-round crop production and reducing dependence on seasonal variations. The review further explores the impact of protected cultivation techniques on the growth and development of horticultural crops, including improved crop morphogenesis, precipitation management, and the optimization of environmental factors such as temperature, humidity, and carbon dioxide levels. Furthermore, the utilization of advanced technologies like hydroponics, aeroponics, and vertical farming within protected cultivation systems is examined, with an emphasis on their potential for maximizing crop productivity while minimizing resource consumption. Moreover, the paper delves into the challenges and constraints faced in implementing protected cultivation, including cost considerations, energy requirements, and the use of synthetic inputs. It discusses sustainable and environmentally friendly approaches, such as utilizing renewable energy sources and adopting organic farming practices, to mitigate these challenges and promote ecological balance. Lastly, the review discusses some future prospects and trends in protected cultivation, including the integration of precision agriculture techniques, the use of artificial intelligence, and the adoption of smart farming technologies. These advancements have the potential to further optimize resource utilization, improve automation, and enhance crop monitoring and management, ultimately leading to greater yield and quality improvements in horticultural crop production. Protected cultivation is a method of growing crops in a controlled environment, allowing forthe regulation of factors such as temperature,humidity, and light based on the specific requirements of the crop. This controlled environment helps promote healthier plants and increases the overall yield. There are various types of protected cultivation

practices, including forced ventilated greenhouses, naturally ventilated polyhouses, insect-proof net houses,shade net houses, plastic tunnels, and techniques such as mulching, raised beds,trellising, and drip irrigation. These practices canbe utilized independently or in combination tocreate a favorable growing environment, shielding plants from harsh climates and extending the cultivation period or enabling off-season crop production. The adoption of drip irrigation in combination with raised beds andmulch films offers benefits such as weed controland improved soil moisture retention by reducing evaporation losses.

Keywords: Horticulture, Crops production, Drip Irrigation, Protected cultivation, farming technologies.

DOMESTIC RISK FACTORS, VIOLENCE AND MARITAL DISSOLUTION: EVIDENCE FROM DEMOGRAPHIC AND HEALTH SURVEY OF PAKISTAN

Saeed Ahmad ZAMAN
Department of Sociology, The University of Lahore, Lahore Pakistan.

ABSTRACT

The rising divorce rate in developing nations is a cause of concern among social scientists. Though women's ability to dissolve marriages in response to domestic violence can be observed as an agency, it has long been perceived as undesirable for society. The paper examines the complex association between domestic risk factors, violence, and the likelihood of marital dissolution. Using the fourth round of Demographic and Health Survey data, we unravel these relations in Pakistan, where domestic violence is extremely high compared to the divorce rate. We fnd that divorce incidences are rising among Pakistan's women as a protest against domestic violence towards them. Marital dissolution is more common among the victims of severe physical violence and sexual violence than those of emotional violence or less severe violence. Economic empowerment in terms of land ownership and employment has helped the process of dissolving abusive marriages.

Keywords: Marital dissolution · Domestic risk factors · Domestic violence · Women empowerment

MEDIA LITERACY AND THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS

Godwin Nwachukwu Arua
School of Information Science, College of Computing, Informatics and Mathematics, Universiti Teknologi MARA (UiTM), Malaysia
Federal College of Education, Eha- Amufu, Enugu State, Nigeria
ORCID NO: 0000-0003-3636-0828

Celestine Onyebuchi Eze
Federal College of Education, Eha- Amufu, Enugu State, Nigeria

Chinenye P. Nwebiem
Federal College of Education, Eha- Amufu, Enugu State, Nigeria

ABSTRACT

Media Literacy (ML) focuses on educating different categories of the public (children, young people, and adults), in both formal and informal settings, to critically and consciously consume mediated messages. It encompasses various skills, such as critical thinking, problem-solving, autonomy, communication, and participation. Critical thinking (CT) is considered one of the most important soft skills for student training and development, especially in an academic context in which students are immersed in a process of technologizing their teaching-learning process, are exposed to a large amount of information, and are also great users of social media. The objective of media literacy is to cultivate readers who can scrutinize, evaluate, and understand the fundamental structures found in the media. Media literacy promotes critical thinking skills that enable people to make independent choices, evaluate and choose different information sources and channels, and interpret the news and information received through those channels. It is emphasized that the appropriate use of media education, and the ability to analyze, understand, critically perceive, and use various media formats will contribute to the development of students' critical thinking. It is noted that media education helps students develop critical thinking skills about the information they consume in the media, and helps them analyze, evaluate, and perceive various media formats, making them less vulnerable to manipulation and inaccurate information.

Keywords: Media literacy, Media Literacy Education, Critical Thinking Skills, Students

Research suggests that media literacy education can positively impact academic competencies and critical thinking skills. Yang (2022) found that media analysis enhanced international students' thinking and expression skills. Similarly, Al Zou'bi (2021) reported that education

faculty students demonstrated acceptable critical thinking in understanding and criticizing media content. Pfeffer (2014) argues that universities should help students achieve high levels of academic media literacy, including the competence to critically use and produce new types of academic artifacts. Livingstone (2004) proposes a four-component model of media literacy: the ability to access, analyze, evaluate, and create messages across various contexts. This model can be applied to new media, including the internet. These studies highlight the importance of media literacy education in developing critical thinking skills and academic competencies, suggesting its potential value in higher education curricula.

According to Silverblatt et al. (2014), media literacy involves the use of analytical thinking abilities to evaluate the mass communication channels that serve as the primary sources of our knowledge. According to Ciurel (2016), media literacy comprises a collection of interrelated abilities that enable people to evaluate, comprehend, analyze, and critically engage with media messages.

Media literacy as a method, or a collection of abilities predicated on critical thinking. Media literacy is the ability to access, comprehend, and assess various media and media-related content and create communications for various contexts (European Commission, 2015). Media literacy (ML) was described by Fedorov (2017) as the result of media education, which comprises the ability to appreciate the sociocultural and political context in which the media operates as well as to select, use, interpret, analyze, evaluate, and transmit media texts (messages). Media education is the cause of ML. Media literacy is the ability to obtain, analyze, and evaluate information from different media channels. It encompasses skills like critical thinking, creativity, and problem-solving. In this study, media literacy is defined as the ability of the academic staff to explore, understand, and evaluate media content in addition to communicating messages effectively in a range of settings. Media and information literacy skills help students develop critical thinking skills to understand and critique media content.

Individuals who possess media literacy skills are more prepared to engage in critical thinking and artistic creation. It also implies that teenagers have experience both as consumers and makers of media.

It was found that a person with a high degree of media literacy critically evaluates the widespread media information, is aware of the consequences of information impact on the individual and public opinion, can use information and communication technologies to create media products. An important component of media literacy is critical thinking, which involves the ability to make independent judgments when evaluating media messages. This competence should be developed in residents of various social functions, including teachers, parents, and educators. It was found that the development of media literacy, the formation of a culture of consumption of media texts of various forms and genres, the development of critical thinking

in the acquisition of information messages occurs in the process of media education. Media education is implemented through the educational process, certificate programs, international and national media literacy projects, etc. (Sharov, 2023)

Critical thinking (CT) is considered one of the most important soft skills for student training and development, especially in an academic context in which students are immersed in a process of technologizing their teaching-learning process, are exposed to a large amount of information, and are also great users of social media.

Critical Thinking and Analysis Skills. 3 papers support the conclusion that Critical Thinking and Analysis Skills are key components of media literacy that should be assessed across various media formats. The paper 'Integrating Media Literacy into the Curriculum' emphasizes the importance of critical viewing and understanding media production motives, which fosters critical thinking. 'Media Literacy Education: a Case Study of the New Mexico Media Literacy Project' identifies critical thinking as one of the six key themes essential for effective media literacy education. Additionally, 'Revisiting media literacy measurement: Development and validation of 3-factor media literacy scale' outlines the necessity of analyzing and evaluating media content, further underscoring the importance of critical thinking and analysis skills in media literacy.

Significance of ML

It is more crucial than ever to have media literacy skills. When exposed to digital media, media literacy strengthens critical thinking abilities, empowering people to make decisions on their own about content creation, access, assessment, and analysis. The media and technological mix of global culture is changing our understanding of the world and threatening the foundations of education. Children, teenagers, and adults must also be able to critically analyze and absorb the powerful visuals of a multimedia world; reading written language alone is no longer adequate. Media literacy education provides the foundation and methodology for the new literacy required for 21st-century living, work, and citizenship. Furthermore, it paves the way for acquiring the skills required for lifetime learning in a world that is always evolving. When used properly, media literacy is a vital link to information, proficiency, and abilities. A person who possesses media literacy is better equipped to learn how to obtain, evaluate, examine, and generate material on a media platform that is advantageous for their personal and professional growth (Domingues & Mrisho, 2023). Moreover, media literacy makes people better equipped to deal with and confront the realities of the digital age rather than shielding them from them. For citizens, media literacy is a powerful instrument. It assists people in making decisions, regulating the duration individuals allocate to media platforms, instructing them in certain strategies for discerning and navigating content, and exploring deeper inquiries on the creators and motivations behind media production. According to Vaeth (2020), media literacy helps

people in society transition from being passive media consumers to critical thinkers, autonomous citizens, and active participants in society. By actively participating and employing analytical thinking in discussions regarding societal progress, people with media literacy are better able to comprehend the roles that are crucial in forming that society. According to Chernysh (2020), a modern person should be able to communicate effectively with information flows, critically evaluate information distributed by the media, comprehend the impact of informational influence on public opinion and individual personality, and be proficient in the use of information and communication technologies.

Analysis might be argued to be the primary media literacy ability. Promoting critical independence in one's interactions with media is the fundamental aim of media literacy. Examining symbolic texts is the foundation of media literacy. It takes a certain set of skills to review media content once it has been accessed. Among these abilities is the ability to use concepts from art, literature, society, politics, and economics to examine the composition, form, content, structure, and order of communications. The process of conducting the analysis stage involves the capacity to assess the value or excellence of media content is known as evaluations. The phases of access and analysis would remain unresolved in the absence of evaluative skills. A standard or value measure is used to compare media content to form an assessment.

ML promoting CT in young people.

Critical Literacy in Media (CML) advocates an "Empowerment through Education" worldview that combines three related ideas. First and foremost, a lifetime education in the age of global media is media literacy. Second, informed inquiry lies at the core of media literacy. Thirdly, media literacy serves as a substitute for boycotting, censoring, or placing the blame on "the media." (Romero-Rodriguez, et al., 2022). Media literacy helps young people develop an empowering set of "navigational" abilities through a four-step inquiry" method consisting of awareness, analysis, reflection, and action. These abilities consist of the following: obtaining data from multiple sources; evaluating and investigating the "construction" of communications in print, digital, audio, and visual media; analyze the overt and covert messages in the media considering your personal moral, ethical, and/or democratic beliefs, participate in global media culture by making their messages or expressing them through a variety of media tools, whether or not they are digital. The ability to critical thought, which can be understood as the capacity to form autonomous opinions while assessing media messages, is a crucial aspect of media literacy. Characteristics like curiosity, caution, objectivity, perseverance, and the need to gather accurate knowledge are indicative of a critical thinker (Arkhipova, 2012).

ML helps media consumers become more adept at critically analyzing and assessing the information they receive from the media. According to earlier research on media literacy, media literacy (ML) is associated with four key principles. The primary objective is to safeguard

individual autonomy by promoting critical thinking, conducting unrestricted examination of media material, and ensuring freedom of information (Mallon, 2018; Sadovaya et al., 2017; Suminas & Jastramskis, 2020). Within the digital age, ML proposes an equitable distribution of skills and abilities as well as equal access to media information. The beneficial value of candid, interactive discussion is the second benefit. Thus, media literacy enhances one's ability in society to obtain reliable information, assess it critically, analyze it, and decide whether to incorporate it into their decision-making process (Martens, 2022; Sadovaya et al., 2017; Suminas & Jastramskis, 2020). It encourages media consumers to use multimedia and ask insightful, critical questions. People who possess media literacy skills are better equipped to negotiate the media-saturated environment of today (Ivanović, 2014). It is an effective technique for encouraging critical thinking and developing media consumers who actively engage with content. If done correctly, media literacy ingrained in society fosters enduring practices of analytical reading, writing, and discourse that transcend trite expressions and delve into more profound meanings. It creates people in society who can use media as a tool rather than letting it use them. Despite the widespread use of digital technology in our culture, not much is done, particularly in academic settings, to promote media literacy. Media literacy education can help citizens develop the critical thinking and analysis skills necessary to evaluate the reliability of information sources and evaluate its content before disseminating or using it.

It is more crucial than ever to have media literacy skills. When exposed to digital media, media literacy strengthens critical thinking abilities, empowering people to make decisions on their own about content creation, access, assessment, and analysis.

BEYOND THE BINARY: PROMOTING GENDER-INCLUSIVE LEARNING

Manjeet Yadav
Assist. Prof. Dr., R. L. S. College of Education, Sidhrawali, Gurugram, India

ABSTRACT

In the pursuit of societal progress, the pivotal role of inclusivity emerges as a catalyst for dismantling barriers, amplifying justice, and achieving equitable prosperity. Inclusive development is a symphony of social justice and human rights, which advocates for the intrinsic dignity of each and every individual. This paradigm is based on having equal possibilities for each one.

The objective of the present paper is to comprehensively explore gender diversity and its intricate dimensions in education. Attempting to delve into its essence, rationale and transformative potential.

Gender inclusion issues in schools develop as a result of the old binary definition of gender, which frequently excludes and marginalizes persons who do not comply to the prescribed society norms. These difficulties are inadequate access to gender-neutral facilities, a lack of inclusive curriculum that recognizes varied gender identities, and bullying or harassment towards transgender and non-binary pupils. Furthermore, the lack of comprehensive policies and procedures addressing gender inclusion exacerbates these issues, emphasizing the need for schools to actively foster an inclusive and supportive environment for students.

Gender issues and diversity are gradually being acknowledged and are being addressed. Study resources now feature stories of female trailblazers, LGBTQ+ celebrities, and narratives that challenge gender conventions. Smith et al. (2020) talks about the importance of diverse representation and the influence of inclusive curriculum on students' self-esteem and views in their study.

Language is a powerful instrument in the hands of educators and is critical for achieving this transition. The American Psychological Association's standards (APA, 2021) supports inclusive language as the cornerstone of building an atmosphere in which all genders are acknowledged and validated. Furthermore, it is an essential component of progressive educational policies, also supported by the findings of Johnson and Davis (2020) in their study ‘The Role of Language in Fostering Inclusivity’. It emphasizes upon the function of language in moulding attitudes and fostering inclusion.

Garcia et al. (2019) advocates the value of sex education in addressing stereotypes and providing safer environments for LGBTQ+ students in their study 'Sexuality Education and Inclusion'. This needs to be extended beyond the classroom.

Inclusive education calls for gender-neutral facilities, inclusive language practices, and curricular choices that reflect an inclusive commitment, to achieve the inclusion in true sense.

Keywords: Gender diversity, inclusive education, gender identity, stereotypes

GLOBALIZATION WOMEN ENTREPRENEURSHIP BUSINESS IN SMES CHALLENGING AND OPPORTUNITIES IN SINDH: A CASE STUDY OF NAWABSHAH PAKISTAN

Syed Mehtab Ali Shah
Progressive Grower Saleh Pat

Rasool Bux Junejo
Director Agri.Extension-Government of Sindh

Muhammad Zafar Wassan
Forest Larkana

Faiz Muhammad Shaikh
Prof. Dr., niversity of Larkano -Sindh.

Syed Mujeeb Hyder Shah
Conservator Forest Larkana, Consultant, Toronto-Canada

ABSTRACT

This Start-up Women Entrepreneurship Business in SMEs Challenging and opportunities and its impact on Economy of Pakistan. Data collected from 400 SMEs business women. A structural Questionnaire were develop for the reliability and validity of the data. The exceptional growth of Small and medium enterprises (SME) has been expected and executed in the development of the country economically since1947. It has contributed to the GDP growth, employment generation and export. The SME sector has acquired an outstanding contribution in the socio-economic development of the country. The damaging factors in the development of this sector are low capital base, accessibility of technology, credit policy, in consistent business services, quality human resources, low market awareness and infrastructural deficiency. The SME sectors are growth engine for economy in present scenario of globalization process. The Aim of this paper is to examine various issues in context of Pakistan economic condition. Because the SMEs are account for more than 95 percent of the industrial units, approximately 40 percent of the industrial production, and about 36 percent of the total exports. There are more than 18 million persons employed in various SME units and about 3.2 million registered SME units in the country. The scope of the paper examines the growth of SMEs in global era and its performance in economy. It identifies contribution of SMEs in GDP growth.

Keywords: Start-up, Women Entrepreneurship, SMEs, Challenging and opportunities**.**

EFFECTS OF TECHNOSTRESS ON ORGANIZATIONAL BEHAVIOR

Maria Emilia Camargo
Prof. Dr., Federal University of Santa Maria, Brazil
Veni Creator Christian University, Orlando, Flórida, USA
ORCID: 0000-0002-3800-2832

Mariane Camargo Priesnitz
Prof. Dr., Federal University of Santa Maria, Brazil
ORCID: 0000-0002-0290-5802

Rosecler Maschio Gilioli
Prof. Dr., University of Caxias do Sul, Brazil
ORCID: 0000-0001-8263-7117

Beatriz Lucia Salvador Bizotto
Prof. Dr., Global Edu Leaders Forum, India, Brazil
ORCID: 0000-0002-8333-5927

ABSTRACT

Due to the intense competitiveness in the market, companies have adopted information and communication technologies (ICTs) in order to optimize their results and increase productivity. In this way, technology has brought benefits to both the quality and productivity of employees' daily lives. However, excessive use of ICTs can lead to technological stress, known as technostress. Several factors that contribute to the emergence of this stress are linked to constant connectivity and information overload, phenomena called technoinvasion and technooverload. This study investigated the effects of technostress on the organizational behaviour of industrial workers in the state of Rio Grande do Sul, Brazil, who agreed to take part in the research. The data was analyzed using Structural Equation Modeling (SEM), using SPSS 22.0 and Smart PLS4.0.9.6. The data was collected using an online questionnaire with 30 Likert scale questions. The final sample consisted of 250 participants. The results indicated that techno-overload and techno-invasion affect turnover intention. On the other hand, technoinvasion was identified as an influencing factor in work-family conflict, while technooverload had no impact on this conflict. Furthermore, both technoinvasion and technooverload showed a significant influence on affective commitment. It was also observed that technoinvasion has an impact on job satisfaction, while technooverload has no such effect.

Keywords: Technoinvasion. Techno-overload. Turnover intention. Affective Commitment. Job Satisfaction.

DIALECT AS A COMMODITY. THE CASE OF THE CROATIAN-ČAKAVIAN VARIETY OF BETINA

Ivana Škevin Rajko
University of Zadar, Italian Studies Department

ABSTRACT

The Betina variety is a local Croatian-Čakavian variety spoken on the island of Murter in central Dalmatia. The influence of Romance languages has left visible traces on the island's vocabulary, just as it has in many other Čakavian varieties of the Eastern Adriatic coast. This influence is mostly present in traditional activities like wooden shipbuilding and fishing. Lately, because of the transformation of its traditionally fishing and shipbuilding economy to economy mostly based on tourism, Betina dialect variety is losing many of its most salient, mostly Romance, characteristics (Škevin Rajko 2021, 2024). On the other hand, Betina, today mostly a tourist village, continues to build its identity around wooden shipbuilding and begins to use the dialect in touristic and commercial promotion; that is in a certain sense commodifies its dialect. Commodification is a process that makes a cultural and historical element a product similar to other types of marketable goods. Language is one of the most easily identifiable markers of cultural and historical diversity, and the ability to commodify it is gaining new meaning in late modernity (Hall-Lew and Lew 2014, Heller 2010). This implies commodification (Heller 2010, Heller, Pujolar and Duchêne 2014), that is, the commodification of language as a way to commodify linguistic and cultural diversity. The study is based on a research conducted in Betina in 2023 and 2024 and it includes interviews and participant observation. The data also includes photographs and content from websites and social media platforms. The aim of this contribution is to show how dialectal elements serve as a resource for the construction of the identity of the public space of Betina and for the tourist promotion of the village.

THE STATUS OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION FOR PROFESSIONAL PURPOSES IN ALBANIA: POLICIES, CHALLENGES, AND PERSPECTIVES

Greta ROBJA
University of Elbasan, Albania

Eva PAPAMIHALI
University of Elbasan, Albania

ABSTRACT

In a globalized labor market, the need for specialized foreign language training has become increasingly crucial for various professional fields. This study explores the current status of foreign language education for professional purposes in Albania, analyzing the role of universities, vocational training centers, and language institutions in equipping students with the necessary linguistic competencies for the workforce. It also examines national policies, institutional frameworks, and market demands to understand how language education aligns with professional needs.

The study highlights challenges such as curriculum design, resource availability, teacher training, and technological integration. Many vocational and higher education institutions struggle to keep pace with the evolving requirements of the labor market, as language curricula often remain too general and disconnected from industry-specific communication needs. Moreover, the availability of materials tailored for professional language learning is limited, affecting both teaching quality and student engagement. Another significant issue is the disparity between public and private institutions in terms of access to digital tools, international collaborations, and internship opportunities that provide practical language application in real work environments.

Additionally, the study presents best practices and policy recommendations to enhance the effectiveness of foreign language programs for specific professional sectors. Strategies such as integrating industry-oriented language modules, fostering partnerships with businesses, and leveraging technology for immersive learning experiences are explored as potential solutions. The findings emphasize the importance of bridging the gap between education and labor market expectations, advocating for a more dynamic and practice-oriented approach in language training. Furthermore, the role of national policies in promoting foreign language proficiency in professional education is discussed, particularly regarding curriculum reform and teacher training initiatives.

This research contributes to the broader discourse on language policy, professional training, and economic development, offering insights for educators, policymakers, and industry stakeholders aiming to create a workforce with strong linguistic and intercultural competencies.

Keywords: Foreign Languages, Professional Training, Albania, Education Policy, Labor Market.

DOĞU ANADOLU MİSYONU'NDA KADIN MİSYONERLER: MARDİN ÖRNEĞİ (1850-1900)

WOMEN MISSIONARIES IN THE EASTERN ANATOLIA MISSION: THE CASE OF MARDIN (1850-1900)

Fatma ÖKSÜZ
Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı
Ar-Ey., Karabuk University, Literature Fakulty, Department of History
ORCID ID: 0009-0007-8408-0675

ÖZET

Osmanlı Devleti topraklarında görev yapan Amerikan misyoner örgütü "American Board Of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM veya American Board)" 1810 yılında Amerika'nın Boston eyaletinde kurulmuştur. Görünürdeki hedefleri Hristiyanlığı tüm dünyaya yaymak olan bu kuruluşa bağlı misyonerler Osmanlı topraklarına Ocak 1820'de ayak basmışlardır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki coğrafyasını üç ana misyon bölgesine ayırmakla işe başlayan Amerikan misyonerler eğitim, sağlık ve sosyal olmak üzere üç temel alanda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Başlangıçta yalnızca erkek misyonerler Osmanlı Devleti'nde görev yaparken zamanla bu misyonerlerin eşi olan kadınlar bazen de bekar kadın misyonerler 1840'lardan sonra bölgede görülmeye başlamıştır. Misyonerlerin Doğu Anadolu Misyonu olarak belirledikleri bölge Harput, Erzurum, Bitlis, Van ve Mardin şehirlerini kapsıyordu. Ayrıca Muş, Arapgir, Eğin, Diyarbakır gibi uç istasyonlar bu bölgedeki faaliyetler için oldukça önemliydi. Bu misyon bölgesinin merkezi Harput'tu. Doğu Anadolu Misyonu içinde etnik ve dini çeşitliliği ile önemli bir yer tutan Mardin XIX. yüzyılın ikinci yarısında birçok kadın misyonerin görev yaptığı merkezlerden biri oldu. Louisa M. Morse Andrus, Julia I. Hanford Pond, Emily Hall Curtiss Bell, Marry Ellen Moore Gates gibi isimler bu misyonerlerden bazılarıdır. Bu çalışmada Mardin bölgesinde faaliyet gösteren kadın misyonerlerin çalışma alanları, Hristiyan misyonerliğine ne gibi katkılarda bulundukları, eğitim kurumları içindeki faaliyetleri ve sosyal hayatta kendilerine nasıl yer edindikleri gibi konulara değinilerek kadın misyonerlerin Hristiyanlığın yayılmasındaki rolleri genel bir perspektifle değerlendirilecektir. Öncelikle literatürdeki çalışmalar taranarak konuyla ilgili kaynaklar derlenmiştir. Ayrıca American Board Archive'dan alınan kadın misyonerlerin biyografileri bu çalışmada başvurulan arşiv kaynaklarıdır. Ulaşılan kaynak ve arşiv belgeleri doğrultusunda Mardin'de görev yapan kadın misyonerler ve çalışmaları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: American Board, Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu Misyonu, misyonerlik, kadın misyoner.

ABSTRACT

The American missionary organization "American Board Of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM or American Board)" was founded in 1810 in Boston, USA. The missionaries of this organization, whose ostensible goal was to spread Christianity all over the world, set foot on Ottoman soil in January 1820. The American missionaries began by dividing the geography of the Ottoman Empire in the nineteenth century into three main mission regions and continued their activities in three main areas: education, health and social. In the beginning, only male missionaries served in the Ottoman Empire, but in time, women who were the wifes of these missionaries and sometimes single women missionaries began to be seen in the region after the 1840s. The region that the missionaries designated as the Eastern Anatolia Mission included the cities of Harput, Erzurum, Bitlis, Van and Mardin. In addition, end stations such as Muş, Arapgir, Eğin, Diyarbakır were very important for the activities in this region. The center of this mission area was Harput. Mardin, which held an important place in the Eastern Anatolia Mission with its ethnic and religious diversity, became one of the centers where many women missionaries served in the second half of the nineteenth century. Louisa M. Morse Andrus, Julia I. Hanford Pond, Emily Hall Curtiss Bell, Mary Ellen Moore Gates are some of these missionaries. In this study, the roles of women missionaries in the spread of Christianity will be evaluated from a general perspective by addressing issues such as the fields of work of women missionaries operating in the Mardin region, what kind of contributions they made to Christian missionary work, their activities in educational institutions and how they gained a place in social life. First of all, the relevant sources were compiled by reviewing the studies in the literature. Besides, the biographies of women missionaries from the American Board Archive are the archival sources used in this study. In line with the sources and archival documents, women missionaries working in Mardin and their works are presented.

Keywords: American Board, Ottoman Empire, Eastern Anatolia Mission, missionary, women missionary.

GİRİŞ

Hemen her dini inanış tarafından araç olarak kullanılan misyonerlik faaliyetleri en aktif ve sistemli olarak Hıristiyanlar tarafından kullanıldığından misyonerlik denilince akla Hıristiyanlar gelmektedir. Hz. İsa'nın en genel ifadeyle "Gidin ve onlara deyin ki…" şeklinde başlayan öğretileri Hıristiyan misyonerlik tarihinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu öğretiler sonraki dönemde tüm Hıristiyanlar için *"Büyük Vazife"* mahiyetinde olmuştur.[1] Tüm

[1] Zeynep İskefiyeli, "Amerika'da "Büyük Uyanış" ve Amerikan Board (ABCFM) Misyoner Teşkilatı'nın Kuruluşu", 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14-17 Şubat 2019/Yalova), (UBAK), s.16.

Hıristiyanlar için büyük bir emir niteliğinde olan bu vazife gereğince Hıristiyanlığı tüm dünyaya yaymak amacı nisyonerliğin temelini oluşturur. Bu hedefi gerçekleştirmek uğruna ülkelerinden ayrılarak misyon bölgelerine giden ve çok uzun yıllar görev yapan misyonerler zaman zaman ülkelerine dönememiştir. Bilindiği üzere onların bu göreve atfettikleri önem oldukça büyüktür. Orta Çağ'da temelleri atılan ilk misyonerlik faaliyetleri keşif gezileri şeklinde olup daha teşkilâtlı ve sistematik çalışmalara ilerleyen dönemlerde geçilebilmiştir. 1600'lü yıllarda Avrupalıların Amerika kıtasına göçleri sırasında Kızılderililerle olan mücadeleleri, Kızılderililere uyguladıkları tehcir politikası ve kendi aralarında yaşanan siyasî çekişmeler devam ederken bir yandan da yerli grupların ve Kızılderililerin Hristiyanlaştırılması çalışmaları sürüyordu. Bu açıdan misyonerlik için ilk adım atan grup Katolik misyonerler olmuştur. 1528 yılında dört Frensisken misyonerin Güney Amerika'ya gelmesi, 1568'e gelindiğinde bir Cizvit'in Florida Kızılderilileri için Havana şehrinde bir okul açması somut birer örnektir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Kızılderili çocukları ailelerinin yanından alan Katolikler onları "Fransızlaştırmak" için birtakım okullar kurmuşlardır. Eğitim misyonerlik faaliyetleri içinde an çok çalışma yapılan alanlardan biri olmuştur. 1621'de Robert Cushman'ın Amerika turunun ardından Protestanlar özellikle genç yaştaki Kızılderilileri dinî açıdan da insani açıdan da kolayca işleyebileceklerini dolayısıyla onları Hristiyanlaştırabileceklerini düşünmüşlerdir. [2] Amerika'da yapılan ilk misyonerlik faaliyeti dolayısıyla bölgedeki Kızılderililer'e yönelik olmuştu.[3] Misyonerler özellikle eğitim alanında yaptıkları çalışmalarla Kızılderili kabilelere yönelik faaliyetlerini sürdürdükleri gibi okullarda verdikleri eğitimin karşılığı olarak öğrencileri çeşitli işlerde çalıştırıyorlardı. Bu sayede hem işgücü problemini çözdüler hem de eğitim vasıtasıyla Hıristiyanlığı yayabilecek gurubu bulmuş oldular.

Sosyal, sağlık ve eğitim alanlarında yoğun faaliyet gösteren misyonerler XIX. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. En büyük ve teşkilâtlı misyoner örgütlerinden biri olan American Board of Commissioner for Foreign Mission (ABCFM) ya da kısa adıyla American Board 1810 yılında Massachusetts Boston'da kurulmuştur.[4] Protestanlığı öncelikle Amerika'da yaymayı başaran misyonerler, daha sonra bu inancı dünyaya yaymak amacıyla bu örgütü kurmuşlardır.[5] American Board menşe açısından Protestan olmasına rağmen çalışmalarında mezhep farklılılarını dikkate almamıştır.[6] Bu güçlü misyoner örgütü modern imkanlarla çalışan[7] ve

[2] Ayşe Aksu, Robert Kolej'in İzinde, Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi, Dergâh Yayınları, 2017, s.24.
[3] İskefiyeli, "Amerika'da "Büyük Uyanış" ve Amerikan Board (ABCFM) Misyoner Teşkilatı'nın Kuruluşu", s.18.
[4] Roberta Wollons, "Travelling for God and Adventure: Women Missionaries in the Late 19th Century", Asian Journal of Social Science, Vol. 31, No. 1, SPECIAL FOCUS: Travel and Text (2003), s.55.
[5] Erdal Açıkses, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s.35.
[6] Erol Güngör, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s.21.
[7] Necdet Sevinç, Ajan Okulları, Oymak Yayınları, İstanbul, s.27.

"Büyük Uyanış" hareketinden sonra kurulan bir misyoner örgütüdür.[8] Kongregasyoneller tarafından kurulan bu örgüt Amerika'daki en kıdemli ve en büyük Protestan misyonerlik kuruluşlarından biri olarak kabul edilir.[9] Bu örgütün kurulmasından sonra Amerikalı misyonerler hedef kitle olarak gördükleri Kızılderililerden başka halklara yönelerek Hint, Çin, Afrika, Türk, Ermeni ve Arap topluluklara[10] karşı da faaliyetlerine başladılar.

1806 yılında ilk tohumları Amerika'da atılan ve 1810 yılında ülke içerisindeki teşkilatlanmasını tamamlayarak faaliyetlerine başlayan bu örgütün başlangıçtaki amacı Amerika kıtasındaki Kızılderilileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak olsa da kısa süre sonra bütün dünya halklarının Protestanlaştırılması şeklindeki yeni hedefleri ortaya çıkmıştır.[11] Amerikalı misyonerlerden George E. White tarafından örgütün amacı *'... tek ve ana gaye Hristiyan kadın ve erkeklerine, Mukaddes Kitap'ın ve Hz. İsa'nın anlattıklarını öğretmek ve bu ümit vaat eden genç insanların kendi insanları ve akrabaları arasında, bu eğitimin neticelerini faydalı ve kabul edilebilir şekilde yaymalarını'*[12] sağlamak şeklinde ifade edilirken Board'ın tüzüğünde amacı *"Dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak"* olarak gösterilmiştir. Elbette başlangıçtaki bu amaçlar sınırlı kalmamış zamanla genişletilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bu hedefleri gerçekleştirmek gayesiyle dünyanın birçok bölgesinde İngiliz ve Amerikan misyoner teşkilatlardan biri olan Board'a bağlı misyonerler Suriye, Ürdün, Mısır, İran, Irak, Filistin ve Anadolu'da yoğun bir faaliyete koyulmuşlardır. Amerikan Protestanlığını denizaşırı ülkelere yaymayı amaçlayan bu örgüt bünyesinde, özellikle Amerikan kökenli pek çok kilise kuruluşuna bağlı misyonerler aktif olarak sahada çalışmıştır.[13] Board'ın görev alacak misyonerlerden istediği; gittikleri yerin egemen gücüne karışmadan bölgenin düzenine uymaları, bölge dilini öğrenmeleri, bilgi toplamaları, hayır işleriyle ilgilenmeleri, İncil ve dinsel içerikli yayınlar dağıtmaları, halkı inançlarını değiştirmeye zorlamadan telkinlerini gizli bir şekilde özel ortamlarda yürütmeleri vb. görevlerdi.[14]

American Board misyonerlerinin başarılarında mezun oldukları okulların da etkisi büyüktü.

Örgütün misyonerleri genellikle tanınmış kolej ve üniversitelerinden mezun olurlardı. Erkek misyonerler Kolombiya Üniversitesi ya da Amherst Üniversitesi'nden kadınlar da Mount

[8] Mehmet Alparslan Küçük, Türkiye Protestan Ermenileri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s.68.
[9] Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s.15.
[10] Seçil Karal Akgün, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.70.
[11] Ramazan Işık, "1820-1950 Yılları Arasında Suriye ve Lübnan'da Protestan Misyonerlerin Kadınlara Yönelik Faaliyetleri", İlahiyat Fakültesi Dergisi 15:2, 2010, s.170.
[12] Murat Gökhan Dalyan," Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/2 Spring 2011, s.342., TURKEY.
[13] Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s.74.
[14] Akgün, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler, s.75.

Holyoke Seminary, Hartford Female Seminary, Ipswich Female Seminary ya da Troy Female Seminary'den mezun olurlardı.[15] Kadınların birer misyoner olarak kabul edilmeleri ve misyonerlik faaliyetlerine katılmaları erkeklere göre çok daha ileriki yıllarda oldu. Oysaki kadınlar Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren misyon sahasında yerlerini almış ve üstlendikleri görevlerle Hristiyanlığın yayılış sürecine önemli katkılar sağlamışlardı.[16] Ancak resmi bir misyoner olarak kabul edilmeleri 1860'lardan sonra olmuştur. Board, kadınlara misyonerlik görevi verilmesinin misyonerlik etkinliklerini yaygınlaştıracağını ve açılan okullardaki öğretmen ihtiyacını bu şekilde gidereceğini düşünerek misyoner ordusunun her iki cinsten oluşturulması fikrini benimsemiştir.[17] Örgüt baştan beri evli erkekleri eşleri ile birlikte misyon bölgelerine gönderdiğinden bu kadınları misyoner olarak kabul etmeleri de çok zor olmamıştır denebilir. Misyoner olarak görev yapan ilk kadın misyonerler herhangi bir maaş alamadan veya bir takdir görmeden çalışmak durumunda kalmışlardır. Yine de misyonerlik yapmayı tercih eden kadınlar misyoner olmadan önce iyi bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Mount Holyoke Female Seminary önemli kadın misyoner okulundan sadece biridir. 1836 yılında bir seminer olarak ortaya çıkmış 8 Kasım 1837'de öğrencilerine kapılarını açmıştır.[18] Okulun mezunlarından Mrs. Mary Ellen Lindsley Goodale Osmanlı topraklarında çalışmış bir kadın misyonerdir. Temmuz 1860'ta Maraş'a gelmiş ardından Merzifon ve Antep'te de görev yapmıştır. Mrs. Cornelia C. B. Barlett, Miss Mary G. Hollister, Mrs. Zoe Ann M. Noyes Locke, Mrs. Lizzie Cobleigh Cole, Miss Flavia S. Bliss, Mrs. Martha Wade Tinker Raynolds, Miss Ellen C. Parsons, Mrs. Leila Kendall Browne, Mrs. Caroline Palmer Farnsworth Fowle gibi daha birçok kadın misyoner bu okuldan mezun olmuştur.[19] Modern tazrda eğitim alan kadınların gittikleri bölgelerdeki toplum tarafından aile hayatları ve yaşam tarzlarıyla örnek alınmaları ve bölge halkını etkileri altına alabilecekleri fikri onların misyonerlik faaliyetlerine katılmalarındaki önemli etkenlerdi. Hatta açtıkları okulları modern kıyafetlerle dolaşarak ve öğrencilerine bu kıyafetleri giydirerek onların da modernleşmelerini sağlama konusunda örnek olmaya çalışan kadın misyonerler ayrıca buradaki toplumların genel kültür seviyelerini artırmak için okuma-yazma, İngilizce, dikiş-nakış gibi dersler vermişlerdir.[20] 1868 ile 1873 yılları arasında dört kadın misyoner teşkilâtı kurulmuştur. Bunlar; Boston'da kurulan Woman's Board of Mission (WBM), Chicago'da kurulan Woman's Board of Mission the Interior (WBMI), San Francisco'da kurulan Woman's Board of Mission for the Pasific (WBMP) ve Hawaii'de

[15] Leman Giresunlu, "American Women's Travels to Turkey At the Beginning of the Twentieth Century", Basılmamış Doktora Tezi, s.7.
[16] Süleyman Turan, "Kadınların Hristiyan Misyon Tarihindeki Yeri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15, 2009/1, s.1.
[17] Akgün, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler, s.79-80.
[18]https://en.wikipedia.org/wiki/Mount Holyoke College, 07/03/2018 tarihinde erişilmiştir.
[19] Amerikan Board Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for women missionaries", ARIT.
[20] Dalyan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", s.342.

kurulan Woman's Board of Mission for the Pasific Island (WBMPI)'dır. Bu kadın misyoner kuruluşları Amerikan Board ile iş birliği içerisinde olmuştur.[21]

1820'lerden itibaren yoğun olarak çalışan misyonerler Osmanlı topraklarını hedef bölge olarak yine bu tarihlerde belirlemişlerdi. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı durum misyonerlerin bölgede işlerini kolaylaştıracaktı. Bölgeye ilk gelen misyonerlerin yaptığı keşif gezileri onların hangi bölge ve toplumlara yönelik ne tür çalışmalar yapacaklarını belirlemeleri açısından oldukça önemliydi. Amerikan misyonerleri Anadolu coğrafyasını Batı, Orta ve Doğu Türkiye Misyonu olarak üç temel bölgeye ayırarak işe başladılar. Merkezi İstanbul olan Batı Türkiye Misyonu; İzmit, Kayseri, Bursa, Manisa, Sivas ve Merzifon, Amasya, Tokat, Çarşamba, Samsun, Ünye, Yozgat, Niğde, Aksaray, Sungurlu, Talas, Bandırma, Bilecik, Kütahya, İzmir, Aydın, Akhisar, Afyon, Zara ve Gürün gibi merkez ve uç istasyonları kapsıyordu. Orta (Merkezi) Türkiye Misyonu'nun merkezi Antep'ti ve Halep, Adana, Antakya, Maraş, Urfa, Kilis, Elbistan, Adıyaman ve Siverek bölgelerinden oluşuyordu. Merkezi Harput olan Doğu Türkiye Misyonu ise Bitlis, Erzurum, Mardin, Arapgir, Eğin, Muş, Diyarbakır ve Trabzon istasyonlarını içine alıyordu.[22]

Türkiye'ye giden ilk misyonerlere verilen talimatlar ülkenin çeşitli bölgelerini incelemeleri, nüfusu oluşturan farklı grupların inançları, karakterleri ve karakteristik yönlerine aşina olmaları şeklindeydi. Osmanlı topraklarına ilk giden misyonerlere araştırmalarının ve gözlemlerinin sonuçlarını detaylı bir şekilde merkeze rapor etmeleri talimatı da verilmiştir.[23] Board'a bağlı misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons 3 Kasım 1819 tarihinde Suriye'ye gelmişlerdir. Bu misyonerlerin esas görev yeri Filistin'di.[24] Burada kısa bir keşif turunun ardından 15 Ocak 1820'de İzmir'e ayak basan bu iki misyoner Board'un Anadolu'ya gelen ilk Protestan misyonerleri olmuşlardır. Board'un temsilcileri olarak bölgeye gelen Fisk ve Parsons, Williams Koleji'nin öğrencilerindendir. Bu iki misyonerin İzmir'e gelmesi, onları daha sonra başlayacak olan misyonerlik akımının öncüleri durumuna da getirmiştir.[25] Nihayet Ocak 1820'den itibaren American Board'un Anadolu'daki faaliyetleri resmi olarak başlamış oldu.

[21] http://www.ucc.org/about-us hidden histories-2 womens mission structures and the american board, 08.01.2019 tarihinde erişilmiştir.
[22] Bayram Küçükoğlu, Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri 'Dünü, Bugünü ve Yarını', IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2005, s.73-74.
[23] James L. Barton, Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları, Türkiye'de Gündoğumu, Çev. Zekeriya Başkal, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s.97.
[24] H. Tahsin Fendoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:XIV, Ankara 2002, s.5.
[25] Ömer Faruk Harman, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s.158.

YÖNTEM

Çalışma konusuyla ilgili literatür taraması yapılarak alandaki boşluk tespit edilmiş ve gerekli okumalar yapılmıştır. American Board Archive'ın Memorial Book ve Personal Card kısmında yer alan belgelerin transkripsiyonu yapılarak metnin ilgili kısmına eklenmiştir. Bölgede yapılan misyonerlik faaliyetleri ile ilgili olarak örneklemeler verilmiş buradan bir genelleme yapılmaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Doğu Türkiye Misyonu içinde gerek etnik gerekse dini çeşitlilik açısından önemli bir bölge olan Mardin'in American Board misyonerlerinin dikkatini 1860'lardan itibaren çektiği görülmektedir. 1850-1900 yılları arasında örgüte bağlı yaklaşık 50 kadın misyoner Doğu Türkiye Misyonu'na gelmiş olmakla birlikte bu kadınlardan 7'si Mardin'de görev yapmıştır. 5 Mart 1846'da New York, Durham'da doğan Louisa M. Morse Andrus, 22 yaşında Rev. A. N. Andrus ile evlenmiş ve 25 Nisan 1868'de New York'tan eşiyle birlikte yola çıkmıştır. Haziran 1868'de Mardin'e ulaşan aile Hıristiyanlığı yaymak ve Hz. İsa'nın öğretilerini yerine getirmek için oldukça isteklidir. Özellikle Bayan Andrus ile ilgili olarak onun ne kadar istekli, özverili ve çalışkan olduğuna dair Board kayıtlarında övgü dolu anlatımlara rastlanmıştır. Ayrıca çok iyi bir planlayıcı olduğu ve bölgede iyi işler başardığı da aktarılmıştır. Diğer evli kadın misyonerler gibi onun da kocasının hemen tüm işlerinde ona yardımcı olduğu, kocasının yükünü hafifletmek için fedakarlıklarda bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca ailenin Mardin'de görev yaparken doğan 3 çocuğunun yükünü de üstlenmiş görünüyordu. Çok çalışkan ve azimli olduğu belirtilen Morse Andrus Mardin'deki faaliyetlerine uzun yıllar devam edememiş 29 Aralık 1873'te Mardin'de ölmüştür.[26]

Mardin'de görev yapan bir diğer kadın misyoner Julia I. Hanford idi. 15 Mayıs 1846'da New York'ta doğan Hanford 1864'te Rutgers Female Institute'den mezun oldu. 7 Eylül 1866'da Rev. Theodore Strong Pond ile evlendi ve aile 10 Ekim 1868'de New York'tan yola çıkarak 13 Aralık 1868'de Mardin'e vardı. Bayan Pond Mardin'e gitmeden önce Beyrut'ta iken bazı haftalarını kocası ile birlikte dil çalışmaya ayırmıştır. İlerleyen dönemde Halep vasıtasıyla Mardin'e ulaşarak burada daha ciddi bir şekilde dil çalışmalarına devam etmişlerdir. Ancak hava Hanford Pond'un sağlığını olumsuz etkiledi. Ayrıca bölgeye gelmelerinden sonra sekiz ay içinde kızlarının biri kısa bir süre sonra da diğeri öldü. Dolayısıylsa aile psikolojik olarak da etkilenmiş durumdaydı. Bu nedenle 1873'te bu misyoner aile Doğu Türkiye Misyonu ile bağlantılarını koparmaya ve Suriye Misyonuna katılmaya karar verdiler. 1873-1890 yılları arasında Sidon ve Abeih bölgeinde çalıştılar. 1890'da Amerika'ya dönen Pond ailesi 1891'de Kolombiya'ya nakledildiler. Önemli misyoner ailelerinden biri olarak Güney Amerika'nın

[26] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Louisa M.M. Andrus," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

çeşitli bölgelerinde yaklaşık 30 yıl daha görev yaptılar. 1921 yılında Theodore Pond'un kötü sağlık durumu nedeniyle Amerika'ya dönmek zorunda kaldılar. American Board kayıtlarına göre bu misyoner aile kariyerleri boyunca Amerika'daki seçmenlerin saygı ve hayranlığının yanında meslektaşlarının ve kilisenin ilgi ve sevigisini de kazanmışlardı.[27]

Bölgede görev yapan evli kadın misyonerlerden Emily Hall Curtiss Bell, Kimball Union Academy'de eğitim görmüştür. 1868'de Rev. Newton Henry Bell ile Stafford Springs'de evlenmiştir. 7 Şubat 1874'te New York'tan yola çıkarak 18 Nisan 1874'te Mardin'e ulaşmıştır. Rev. Erastus Curtiss'in kızı olan Bayan Bell kötü sağlık durumu nedeniyle Mardin'de sadece iki yıl kalabilmiştir. 1876'da kocasıyla birlikte Amerika'ya dönmüştür. Onlar Osmanlı topraklarında kısa süreli çalışmışbir ailedir ve önce Minneapolis'te daha sonra Türkiye'ye gitmeden önce yaşadıkları Moorhead Minnesota'da hayatlarına devam etmişlerdir.[28]

Tüm misyon bölgelerinde olduğu gibi Mardin'de sadece evli kadın misyonerler görev almıyor bekar kadınlar da aktif olarak çalışmalara katılıyorlardı. Clarissa Huldah Pratt bu bekar kadın misyonerlerden biriydi. 1854'te Southbridge'de doğan Pratt, 23 Ekim 1875'te New York'tan yola çıkmış 29 Aralık 1875'te Mardin'e ayak basmıştır. Miss Pratt misyonerlik kariyeri başlamadan önce bir süre Huntington'da eğitim görmüştür. Arada dört yıl kadar Amerika'da kalmak zorunda olmuş olsa da yaklaşık 25 yıl boyunca Mardin'de görev yapmış bir kadın misyonerdir. İlk yıllarda birkaç yıl Girls' School'daki çalışmalara kendini adadığı fakat 1885-1889 arasında Amerika'da kaldıktan ve 1889'daki geri dönüşünden sonra o bölge üzerindeki tüm kadın çalışmalarının genel yönetimini üstlendiği ayrıca çevreleyen kasaba ve köyler arasında çok fazla gezi yaptığı American Board'un kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bölgedeki ilk günlerde bu gezileri yapmak cesaret, soğukkanlılık ve özveri gerektiriyordu. Pratt görevini yerine getirmek için gereken özveriyi gösterdi. Kendisi Mardin'den dört günlük mesafede olan bir kasabada başına gelen ilginç bir olayı şu şekilde aktarmıştır: *"Jakoben rahip ve adamları bizi oradan kovmak için bir plan yapmak üzere kilisede toplandılar. Ziyaret ettiğimiz bir Protestanın evine gittiler ve geçtiğimiz avlu duvarındaki açıklığı kapattılar. Kısa süre sonra kavga çıkan tarladan bir adam geldi; böylece ilk kargaşaya olan ilgi azaldı. Vaiz Jezire'deki hükümete şikayette bulunmamı önerdiler, ancak onlara şahsen şikayette bulunmamam gerektiğini ve arkadaşım (bir ermeni kadın) olmadan oradan ayrılmamam gerektiğini söyledim. O akşam pencerenin yanındaki alçak minderlerde oturuyorduk ki konuşmamız pencerenin etrafına şiddetle düşen birkaç büyük taşla aniden sonlandı. Yaklaşık yarım saat sonra birkaç Jakobenle birlikte bir rahip geldi…"* Bir misyoner olarak karşılaştığı tehlikeleri bu hikayede olduğu gibi aktarmıştır. Bayan Pratt kadınlarının çalışmalarına özel ilgi gösterirdi ancak

[27] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Julia I. Hanford Pond," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.
[28] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Emily Hall Curtiss Bell," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

Mardin'de bulunduğu sırada Christian Endeavor Society (Hıristiyan Çalışma Derneği) ve Sunday School (Pazar Okulu)'a çok zaman ayırırdı. Şehir dışı ziyaretleri her zaman bu yer için manevi bir lütuf olarak görülmüş, seyahatlerin misyonerlik faaliyetlerindeki önemine dikkat çekilmiştir. Sonunda 1900'de sağlığı nedeniyle Amerika'ya dönmek zorunda kalarak istifa eden Pratt 7 Mart 1930'da 76 yaşındayken Southbridge'de öldü.[29]

4 Şubat 1857'de Beloit'te doğan Ellen Durham Ainslie Beloit High School'dan mezundur. 1881'de Rev. John A. Ainslie ile evlenip aynı yıl 10 Eylül'de yola çıkmıştır. 19 Kasım 1881'de Mardin'e ulaşan Ellen için kocasının misyonerlik faaliyetlerinde ona destek olabilecek ideal bir arkadaş olduğu aktarılırken çocuklarına iyi bir eğitim veren anne olarak da kendisinden bahselmiştir. Beş çocuğu olan aile çocuklarından birini kaybetmiş dört çocuklarıyla birlikte 1887'ye kadar Mardin'de yaşamıştır. Ellen Ainslie sık sık Bible Woman ile birlikte ya da yalnız olarak Musul ve Mardinli insanların evlerine ziyarete giderdi. Ev ziyaretleri misyonerlik faaliyetleri için önemli ortamlardan biriydi. Burada özellikle kadınlar sosyalleştikleri bir alan bulurken bir yandan da modern eğitim almış bu kadınların sohbetlerini dikkatlice dinleyerek onlar gibi olmaya çalışıyorlardı. Kadın misyonerler bir toplumun önemli unsurları olan kadınlarla iletişim kuracakları kanalları belirlemede oldukça başarılıydılar. Bayan Ainslie evlilik çağında olan yaklaşık 12 genç kıza seminer verdi. Bu seminerlerde daha çok evlilik hayatı, yeni hayat düzeni, enstürman çalmak, modern hayat vb. gibi konulara değinerek kadınlarla iletişimini sürdürdü. 1887 sonbaharına gelindiğinde Bayan Ainslie Musul'a transfer edilmiş 1892 yılında ise Amerika'ya dönmüştür. Burada kocasının hizmet ettiği kiliselerde görev yapmış ve edebiyat, dil gibi alanlarda pek çok organizasyonla ilgilenmiştir. Minnesota, Washington ve Kaliforniya'da bir süre yaşadıktan sonra 21 Ocak 1934'te Guatemala'da öldü.[30]

Mardin'de görev yapan kadın misyonerler arasında Mary Ellen Moore da vardı. 5 Ekim 1861 Chicago doğumlu Mary, Chicago Park Institute'de çalışmıştır. 31 Mayıs 1883'te Chicago'da Rev. C. Frank Gates ile evlendi. 12 Eylül 1883'te New York'tan yola çıkan Mary 24 Kasım 1883'te Mardin'e ulaşmıştır. Chicago'nun ilk Kongregasyonal Kilisesi'ndeki yardımcı papazın (diyakoz) kızı olan Mary Ellen Moore ilk dönemlerden itibaren o kilisenin bir üyesi oldu ve çok saygın bir kişi olarak görüldü. Bayan Gates'in kocasının işlerini paylaşmak ve yükünü hafifletmek için bir misyoner eşi olarak gereken her şeyi yaptığı Board'un belgelerinde ifade edilmektedir. Görev yapılacak bölgede dil bilmenin önemini kavrayan Mary Gates önce Arapça birkaç yıl sonra da Ermenice öğrenmiştir. 3 çocuk annesi Mary Gates 1894 yılında kısa bir süreliğine Harput'a gönderildi. Daha sonra 1897-1898'de Amerika'ya kısa bir ziyaret yaptı ve Kasım 1901'de Osmanlı topraklarına geri döndü, ciddi bir şekilde bozulan sağlığından dolayı

[29] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Clarissa Huldah Pratt", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.
[30] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Ellen Durham Ainslie", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

1903'e kadar bölgede kalabildi. Kocası Dr. Gates'in Robert Kolej'ne başkanı seçilmesinden sonra bu yeni iş için İstanbul'a geldiler. Bu ailenin 1932 yılına kadar zorlu zamanlar yaşasalar da 29 yıllık başarılı bir misyonerlik hayatlarının olduğuna vurgu yapılmaktadır. Dr. Gates başkanlıktan ayrılmasından sonra Amerika'ya çekildiler ve oğulları Caleb'in bulunduğu Princeton'a yerleştiler. Yaklaşık beş yılı orada geçirmelerinin ardından hastalanan Bayan Gates Brattleboro'da 7 Ekim 1937'de 71 yaşında öldü.[31]

1886'da Mardin'e gelen bir diğer bekar kadın misyoner Maria Gilman Nutting 23 Ekim 1855'te Randolph'da doğmuştur. 1880'de Rockford Seminary'den mezun olmuştur. 16 Eylül 1886'da Boston'dan yola çıktıktan sonra 11 Kasım 1886'da Mardin'e ulaşmıştır. Miss Nutting, Amerika'dan Miss Helen Dewey ile birlikte Mardin'deki kız okulunun (Girls School at Mardin) sorumluluğunu üstlenmek için bölgeye gelmiş ve 1887'de bir anaokulu ya da daha sonra adlandırıldığı gibi iş ve oyun okulu ("work-and-play school") açmıştır. İlk yıl büyük bir başarı elde eden Maria çocuklara okulun nasıl olması gerektiği, doğru başlangıçların nasıl yapılacağı gibi hususlarda ilgilerini çekecek bilgiler vermiştir. Üçüncü yıl okul ücreti yükselmesine rağmen hala artan bir katılım vardı. bu yoğun katılım nedeniyle öğretmen ihtiyacı da artıyordu. Onlar İstanbul'daki Home School'dan mezun olan Mardin'in yerlisi iyi bir yardımcı öğretmen buldular. Miss Dewey ve Miss Nutting ayrıca öğretmen eksikliğinden kapanmış olan Girls' Boarding School'u 1887'de yeniden açtılar, fakat bu iki kadın misyoner dil çalışmasına belli bir zaman ayırmak ve bu arada büyük ölçüde yerli yardımcılara bağlı olmak zorundaydılar. Miss Dewey 1889 yazında Dr. Thom ile evlendi ve hem Boarding School hem de Kindergarten'in yönetimi Maria Nutting'in üzerine kaldı. Bu yoğun yük ona ağır geldi ve 1891-92 kışını hasta geçirmişti. Bunun üzerine Mrs. Andrus devreye girmek ve sorumluluk almak zorunda kalmıştır. Miss Nutting'in kötü sağlığı çalışmaya devam etmesini engelledi. Sonunda Mayıs 1893'te Amerika'ya döndü ve istifasını sundu.[32]

SONUÇ

1820'li yıllarda Osmanlı topraklarını programına dahil eden American Board'a bağlı misyonerler üç temel alanda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Misyon bölgelerine gittiklerinde yöre halkının ihtiyacı olan alanları keşfederek o boşlukları kendi yöntemleriyle doldurmaya çalışmışlardır. Sağlık, eğitim ve sosyal alanlarda oluşturdukları araçlarla halkın arasına gimeyi başarmışlar ve XIX. yüzyılda çok yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sağlık kuruluşları, hastaneler, dispanserler, çocuk yuvaları, okullar (kız-erkek okulları), ana okulları, Sunday School'lar, vaaz toplantıları, geziler, dikiş nakış kursları vb. gibi alanlar çoğunlukla misyonerlik faaliyetlerini yürüttükleri yerlere dönüşmüştür. Toplumun ihtiyacına cevap verdikleri ölçüde

[31] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Mary Ellen Moore", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.
[32] American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Maria Gilman Nutting", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

kabul de görmüş olan misyonerler özellike eğitim alanını kullanmışlar dolayısıyla okullar en çok kullandıkları araçlar olmuştur. Başlarda misyoner okullarına çocuklarını göndermek istemeyen aileler olsa da zamanla hem erkek hem kız çocuklarını bu okullara gönderen ailelerin sayısı artmıştır. Bu da misyonerlerin bölge halkını etkileri altına aldıkları, zamanla kabul edilkdikleri ve belirledikleri hedeflerine ulaştıkları anlamlarına gelmektedir.

Kadınların misyonerlik faaliyetlerindeki yeri onlar toplumun kadınlarına ulaştıkça daha da anlaşılır olmuştur. Başlangıçta misyoner olarak dahi kabul edilmeyen kadınlar inandıkları bu misyondan vazgeçmemiş ve yüzyılın sonuna gelindiğinde hatırı sayılır bir oranda Osmanlı topraklarında yerlerini almışlardır. Amerika'dan Mardin'e gitmek için yola çıkan kadın misyonerlerin yaklaşık olarak 2-2,5 ay yolculuk yaptıkları anlaşılmıştır. Zaman zaman zorluklarla geçen yolculuklar, hastalıklar veya çocuklarını kaybetmeleri gibi acı olaylar dahi onları misyonerlikten geri bırakmamıştır. Onlar da erkek misyonerler gibi üç alanda yoğun olarak çalışmalar yapmışlardır. Burada dikkat çeken önemli bir nokta kadınların ev ziyaetlerinde bulunmalarıdır. Bu ev ziyaretleri sırasında bir yandan sosyalleşme ortamı yaratırlarken bir yandan da kadınları ve evdeki kız çocuklarını kendilerine özendirmeye çalışarak gereken yakın teması kurabilmişlerdir. Daha modern ve konforlu bir hayat, eğitim ve sağlık ile ilgili gelişmeler, çocuk bakımı, ev hayatı ve kişisel bakım gibi konular bu ziyaretlerde konuşulan konulardan bazılarıydı. Daha kapalı bir toplum yapısında çoğunlukla hane içinde hayatlarını sürdüren kadınlar bu sayede daha sosyal bir hayata girerlerken misyonerler asıl amaçları olan Hıristiyanlığı yaymak gayesiyle toplumu dönüştürüyorlardı.

KAYNAKÇA

AÇIKSES, Erdal, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

AKGÜN, Seçil K., Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

AKSU, Ayşe Robert Kolej'in İzinde, Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi, Dergâh Yayınları, 2017.

BARTON, James L., Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları, Türkiye'de Gündoğumu, Çev. Zekeriya Başkal, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

DALYAN, Murat Gökhan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/2 Spring 2011, s.342., TURKEY.

FENDOĞLU, H. Tahsin, "Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:XIV, Ankara 2002.

GİRESUNLU, Leman, "American Women's Travels to Turkey At the Beginning of the Twentieth Century", Basılmamış Doktora Tezi.

GÜNDÜZ, Şinasi, "Misyonerlik", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

GÜNGÖR, Erol, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

HARMAN, Ömer Faruk, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

IŞIK, Ramazan, "1820-1950 Yılları Arasında Suriye ve Lübnan'da Protestan Misyonerlerin Kadınlara Yönelik Faaliyetleri", İlahiyat Fakültesi Dergisi 15:2, 2010.

İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

İSKEFİYELİ, Zeynep, "Amerika'da "Büyük Uyanış" ve Amerikan Board (ABCFM) Misyoner Teşkilatı'nın Kuruluşu", 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14-17 Şubat 2019/Yalova), (UBAK).

KOCABAŞOĞLU, Uygur, Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, Türkiye Protestan Ermenileri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

KÜÇÜKOĞLU, Bayram, Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri 'Dünü, Bugünü ve Yarını', IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2005.

SEVİNÇ, Necdet, Ajan Okulları, Oymak Yayınları, İstanbul.

TURAN, Süleyman, "Kadınların Hristiyan Misyon Tarihindeki Yeri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15, 2009/1.

WOLLONS, Roberta ,"Travelling for God and Adventure: Women Missionaries in the Late 19th Century", Asian Journal of Social Science, Vol. 31, No. 1, SPECIAL FOCUS: Travel and Text (2003).

American Board Archive Kayıtları

Amerikan Board Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for women missionaries", ARIT.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Louisa M.M. Andrus," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Julia I. Hanford Pond," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Emily Hall Curtiss Bell," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Clarissa Huldah Pratt", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Ellen Durham Ainslie", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Mary Ellen Moore", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

American Board Archive, Istanbul, "Memorial records for Maria Gilman Nutting", American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive.

http://www.ucc.org/about-us hidden histories-2 womens mission structures and the american board

"MUHAMMED SÂDIK KÂŞGARÎ'NİN "ÂDÂBÜ'S-SÂLİHÎN" ADLI ESERİNDE MİSAFİR AĞIRLAMA ADABI

THE ETIQUETTE OF HOSTING GUESTS IN MUHAMMAD SÂDIK KASHGARÎ'S WORK ÂDÂBÜ'S-SÂLIHÎN

Nesrin GEZİCİ
Assist. Prof. Dr., Karabuk University, Faculty of Literature, Department Of Turkısh Language And Lıterature
ORCID NO: 0000-0002-3915-2859

ÖZET

Türk kültür hayatında misafirperverlik önemli bir yere sahiptir. Türk misafirperverliğinin yapısı ve özelliği her zaman vurgulanır. Türklerin misafirperverliğinin kültür tarihlerindeki izlerini gerek sözlü gerekse yazılı edebiyatta her daim tespit etmek mümkündür. Geçmişten günümüze yaşadığımız topluma uyum sağlamak, sosyal kurallara uygun davranmak hepimizin önem verdiği bir mesele olmuştur. Günümüzde sofra adabından tutun da oturma adabına kadar pek çok konu, konusunun uzmanları tarafından ifade edilir, ihtiyaç sahipleri de bu adaplara uyma konusuna dikkat ederler. Son dönem Çağatay Edebiyatı'nın önemli şahsiyetlerinden biri olan Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin önemli eserleri vardır. Bunlardan biri Âdâbü's-Sâlihîn adlı eseridir. Yedi baptan oluşan bu eser, İslami kaidelere göre yazılmış önemli bir adap kitabıdır. Bu minvalde dinî literatürde yazılmış pek çok eser bulunmaktadır. Çünkü gerek ayetlerde gerek hadislerde iyi, ahlaklı insan olmanın yolları sık sık ifade edilir. Âdâbü's-Sâlihîn de bu eserlerden biridir. 19. yüzyılda yazılmış, içinde hadislere ve ayetlere yer verilen bir adap kitabıdır. Söz konusu eserin altıncı babında ziyafet ve yeme-içme adabı anlatılmaktadır. Bu bölümün içinde yer alan misafir ağırlama adapları ve misafirin ev sahibine karşı uyması gereken adapları onar adaptan oluşmaktadır. Misafirlerin ne kadar süre kalabilecekleri, ev sahibinin misafirlere nasıl yemek sunacağı, misafirlerin misafirliğe gittikleri yerde ev sahiplerine nasıl davranmaları gerektiği konuları anlatılmaktadır. Bu çalışmada misafir ağırlama ve misafirin ev sahibine olan davranışları ile ilgili kısımda yer alan konular değerlendirilecektir. Bu çalışmayla 19. yüzyılda yazılmış bir adap kitabında yer alan bu bölüm günümüz gündelik hayatımızda yer alan şekilleriyle karşılaştırılacak, kültür hayatımızda misafire bakış ve misafirin yeri konuları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Âdâbü's-Sâlihîn, Muhammed Sâdık Kâşgarî, misafir ağırlama, adap.

ABSTRACT

Hospitality holds a significant place in Turkish cultural life. The nature and characteristics of Turkish hospitality are always emphasized. The traces of Turkish hospitality in cultural history can always be identified in both oral and written literature. From past to present, adapting to the society we live in and behaving in accordance with social norms has been a matter of importance for all of us. Today, various aspects of etiquette, from dining manners to seating etiquette, are explained by experts, and those in need of guidance pay attention to following these etiquettes. One of the important figures of late Chagatai literature, Muhammed Sâdık Kâşgarî, has several notable works. One of these is Âdâbü's-Sâlihîn. Consisting of seven chapters, this work is a significant etiquette book written according to Islamic principles. Many works have been written in religious literature within this framework, as both the Qur'anic verses and hadiths frequently emphasize the ways to become a good and moral person. Âdâbü's-Sâlihîn is one such work. Written in the 19th century, this etiquette book includes references to hadiths and Qur'anic verses. The sixth chapter of the book discusses the etiquette of banquets and eating and drinking. Within this section, the manners of hosting guests and the etiquette that guests should observe toward their hosts are outlined in ten rules each. Topics such as how long guests may stay, how the host should serve meals, and how guests should behave toward their hosts are addressed in this section. This study will evaluate the section concerning hospitality and the behavior of guests towards their hosts. By comparing this part of a 19th-century etiquette book with contemporary daily life, the study will examine the perspective on guests and the role of hospitality in Turkish cultural life from a comparative viewpoint.

Keywords: Âdâbü's-Sâlihîn, Muhammad Sâdik Kashgarî, hosting guest, etiquette.

GİRİŞ

Misafirlik, misafirperverlik Türk kültürünün vazgeçilmez kültür ögelerinden biridir. Misafriperverliğin gelenekte yaşatılan özelliği günümüze kadar gelmiştir. Tarihî metinlerimizde ve günümüz metinlerimizde misafirliğe dair özellikli yapıları, söz varlığına dair örnekleri görmek mümkündür.

Türkler, tarih boyunca benimsedikleri çeşitli inanç sistemlerini kendi kültürel ve toplumsal yapılarıyla bütünleştirerek özgün bir sentez oluşturmuşlardır.

Türkler, İslamiyet'i benimsemeleriyle birlikte İslamiyete ait kuralları kendi kimlikleriyle bütünleştirerek kültürel ve toplumsal yapılarında bir uyum sağlamışlardır. Bu uyumu tarihsel metinlerde ve bu metinler üzerine yapılan söz varlığı çalışmalarında görmek mümkündür. "Proto-Türk gelenekler, XI. yüzyıl Müslüman Türklerinde de devam ediyordu. Ancak eski konuğun "*kabile mirası*" gibi katı inanışları yerine; insanî ve "sosyal yardımlaşma", devlet

hayatının gelişme süreci içinde görülmeye başlanmıştı" (Ögel, 2020: 251). Muhammed Sâdık Kâşgarî tarafından Çağatay Türkçesi ile yazılan *Âdâbü's-Sâlihîn* adlı eserde de bu uyum bulunmaktadır. İslami literatürde yazılmış bir eser olan *Âdâbü's-Sâlihîn'*de misafirlik ve misafirperverlik ile ilgili adaplar verilirken Türklere ait geleneksel özellikler de görülmektedir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

MUHAMMED SÂDIK KÂŞGARÎ

Muhammed Sâdık Kâşgarî, son dönem Çağatay Türkçesinde eserler bırakmış önemli bir şahsiyettir. Kâşgarî'nin gerek telif eserleri gerekse tercüme eserleri, son dönem Çağatay Türkçesinin dil yapısının tespiti açısından özellikli bir yapıya sahiptir. Özellikle tezkire geleneğinde ve tarih yazıcılığında adı sık sık anılan Kâşgarî'nin eserlerinde yaşadığı çağının izlerini tespit etmek mümkündür.

Döneminin önemli müderrislerinden olan Muhammed Sâdık Kâşgarî, iyi derecede Farsça bilgisine sahiptir. Şiirlerinde ve nesir türünde verdiği eserlerinde çağının kültürel birikimine hakim olduğunu yansıtır. Tarih, edebiyat, ilahiyat gibi çeşitli alanlarda çalışma yapan araştırmacılar tarafından son dönem Çağatay Dönemi'nin önemli şahıslarından biri olarak değerlendirilir.

ÂDÂBÜ'S-SÂLİHÎN

Âdâbü's-Sâlihîn, Kâşgarî'nin salih olan insanların (müslümanların) uyması gereken adapları anlattığı dinî içerikli eseridir. Yazarın dili kullanma mahareti ve dinî terminolojiye olan hakimiyeti eserine yansımaktadır. Bu eser, çeşitli açılardan değerlendirilecek önemli malzemeye sahiptir. Âdâbü's-Sâlihîn'in Özbekistan diğeri İstanbul'da olmak üzere iki nüshası vardır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmalar Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan 165809 bibliyografik kayıt numarasıyla (https://portal.yek.gov.tr/works/detail/165809) temin ettiğimiz İstanbul baskısı nüsha, Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin *Zübdetü'l-Mesâil ve'l-Akâid ve Âdâbü's-Sâlihîn* adlı eserlerini içermektedir. Yapılan incelemelerde, bu eserin 1896 yılında İstanbul'da yayımlanan nüshası üzerine herhangi bir akademik çalışma yapılmadığı belirlenmiş ve tarafımızca bu eser çalışılmıştır.

Âdâbü's-Sâlihîn, yedi baptan oluşan bu eser, İslami kaidelere göre yazılmış önemli bir adap kitabıdır. Bu minvalde dinî literatürde yazılmış pek çok eser bulunmaktadır. Çünkü gerek ayetlerde gerek hadislerde iyi, ahlaklı insan olmanın yolları sık sık ifade edilir. *Âdâbü's-Sâlihîn* de bu eserlerden biridir. 19. yüzyılda yazılmış, içinde hadislere ve ayetlere yer verilen bir adap kitabıdır. Söz konusu eserin altıncı babında ziyafet ve yeme-içme adabı anlatılmaktadır. Bu bölümün içinde yer alan misafir ağırlama adapları ve misafirin ev sahibine karşı uyması gereken adapları onar adaptan oluşmaktadır.

MİSAFİRLİK/MİSAFİRPERVERLİK/KONUK/KONUKSEVERLİK

Konukseverlik, Türkler için ayrı bir öneme sahiptir. Türk ulusal karakteri bir anlamda ve büyük ölçüde yiğitlik kavramına denk bir şekilde konukseverlik kavramıyla şekillenmiş ve Türkler bu özellikleriyle dünya çapında bir üne kavuşmuş durumdadır (Çobanoğlu, 2020: 26).

"Proto-Türk gelenekleri, konuk aşı ile konuk evini, boy veya kabilenin atasından gelen, bir miras olarak görmüşlerdi. Bunun için misafiri ağırlama, topluluğun müşterek bir vazifesi gibi kabul ediliyordu" (Ögel, 2020: 245). Günümüzde misafir ağırlayan kişi bu konudan şikayet etmez, bunu bir vazife olarak değil severek yapar.

"Misafirperverlik ve konukseverlik, Türklerin en çok değer verdikleri adetlerden biridir. Türkler, konuklarına karşı son derece hassas davranmışlar ve onlara iyi muamele etmişlerdir. Bu anlamda konukseverlik, yüce bir davranış olmuş ve konuğa gereken saygı en ince ayrıntılarına kadar gösterilmiştir. Bu noktada konuk, kim olursa olsun ev sahibi büyük ikramlarda bulunurdu (Koçak, 2013: 61). Misafirperverliği Gökalp, "Evin dayağı oldur ki, yazdan, yabandan eve bir konuk gelse, er adam evde olmasa, ol, onu yedirir, içirir, ağırlar, gönderir" (Gökalp, 1995: 175) şeklinde değerlendirmiştir" (Kaya, Akpınar, 2019: 344). Türklerde, evinde misafir ağırlayan kişinin misafiri olmayan kişiye göre itibarı farklı değerlendirilir.

Burhan Paçacıoğlu'nun *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı* adlı çalışmasında konuk, misafirle ilgili kullanımlar şöyle verilmiştir:

kon- (gecelemek), konak (köşk, konuk olunan yer, ev), konak (konuk, misafir), konakla- (misafir etmek, ağırlamak; misafir olmak), konaklat- (misafir ettirmek), konalga (konak yeri), konar (misafirhane), kondır- (misafir etmek, ağırlamak), kondur- (barındırmak, misafir etmek), konık (misafir), konug (misafir), konuk (misafir), konukçı (misafir sahibi), konukçılık (misafir ağırlama, misafir sahibi olma), konukla- (misafir etmek, ağırlamak), konuklan- (ağırlanmak), konuklaş- (birbirine konuk olmak), konukluk (misafirlik; ziyaret), konukluk (konak), konulga (misafire gönderilen yemek), köden (misafir), küden (misafir), küdenlik (misafirhane), uma (eve gelen konuk) üme (konuk, misafir), ümele- (misafirliğe gitmek) (Paçaçıoğlu, 2016: 404-405, 415, 446, 691, 710).

Günümüzde özellikle misafir ağırlamanın önemi üzerinde durulduğunda misafirleri iyi bir şekilde ağırlamak, onları yedirip içirmek, memnun etmek esastır. Eve tok gelen misafir için "Tok ağırlamak zor olur" tabiri kullanılır. Buna dair kullanımlar *Dede Korkut Kitabı*'nda da geçmektedir: "Tok ağırlamak güç olur. Tokuŋ öŋine aş kosaŋ biŋ dürlü bahâne bulur." (Ercilasun, 2022: 314). Misafirin bahane bulmadan önüne konan ikramdan alması edeptendir ve "Misafir, umduğunu değil bulduğunu yer" atasözü bu anlamda sık sık tekrar edilir. Misafirin "Tanrı misafiri" olduğu, bereketiyle geldiği ve misafirlere ikramda kusurda bulunmamak

gerektiği edebe uygun olandır ve bu edep atasözlerimizde sık sık tekrar edilmektedir: "Misafir, kısmetiyle gelir", "Misafir, on kısmetle gelir; birini yer, dokuzunu bırakır" (Ögel, 2020: 254). Şu hadiste de misafirin kısmeti ifade edilmiştir: " 'Bir kavme misafir gelince (telaşlanmasın. Çünkü) misafir rızkıyla gelir. Gidince de o kavmin günahlarının afvına vesile olarak gider.' (Müsned, 5/330)." (Dikmen, Okka, 2019: 568-569).

Türklerin, misafirliğe, misafirperverliğe her dönem önem atfettiği görülmektedir. Hadislerde sık sık tekrar edilen misafir ağırlama sırasında misafirin ve ev sahibinin bu konuda dikkat etmesi gereken davranışlar, Türklerin misafirperver kimliğine uygun davranışlardır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte geleneğimizde ve geleneğimizin yansıması olan edebî eserlerimizde hadislere sık sık vurgu yapıldığı görülmektedir.

Çalışmamızın esasını oluşturan *Âdâbü's-Sâlihîn*'de altıncı bapta misafir ağırlama adabı geçmektedir. Metinde altıncı bap, "Ziyâfet ve yeme-içme âdâbı" ile ilgilidir. Bu bölümde "ziyāfetde gül ve şerbet yaǾnį yimek ve içmek ādābı beyānında tört faśl birle" diyerek bu babın dört fasıldan oluştuğu belirtilmektedir. Aşağıdaki tabloda sol sütunda metnin Çağatay Türkçesiyle yazılan orijinali, sağ sütunda ise Türkiye Türkçesine çevirisi verilmiştir. Tabloda yer yer açıklamalara yer verilmiştir.

Birinci fasılda misafirperverliğin adabı verilir ve bu fasıl on adaptan oluşur.	
Faśl-ı Evvel Mihmāndārçılıḳnıŋ ādābı beyānında ki cümle on ādābdur (Kâşgarî, 1314: 256/20-21).	**Birinci Kısım-** Misafir ağırlamanın adabı beyanındadır ki bunlar toplam on adaptır.[1]
Ādab-ı Evvel Fuḳarānıŋ mihmān ḳılġay ve baylarnıŋ żiyāfetge taħśįś ḳılmaġay ki Peyġamber (Ǿaleyhi's-selām) aytupdurlar yaman ŧaǾāmdur ol ŧaǾāmį ki baylarnı ħāś çaḳurup birilse ve ḳaşşaḳlarnı çaḳurmasa ve yene bir şarŧį şol ki bir öydin atasını çaḳursa balasını hem çaḳurġay. Evvel öyde çaḳırılgan kişini yaḳın ḳarındaşı bolsa anı hem ḳoşup çaḳırġay ve anı maĥrūm ḳılmaġay ki bu iş cefādur (Kâşgarî, 1314: 257/1-6).	**Birinci adap –** Fakirler misafir olarak kabul edilir, zenginler özel olarak davet edilmez. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuştur: "En kötü yemek, yalnızca zenginlerin davet edildiği yemektir. Ayrıca, bir kişi bir evden babasını yemeğe davet ederse, çocuğunu da davet etmeli veya eve çağrılan kişinin yakın akrabası varsa onu da çağırmalıdır, onu mahrum kılmamalıdır ki bu iş eziyettir" buyurmuştur (Kâşgarî, 2002: 32).
İkkinçi Mihmānnı ħūb ikrām ve iĥtirām ḳılġay ve mihmānnıŋ eger aynıŋ müddetį tā	**İkinci adap** – Misafire güzel ikram yapılır ve ona özen gösterilir. Misafirlerin çok uzun

[1] Metnin Türkiye Türkçesine çevirisinde Kâşgarî'nin *Yahşı Kişiler Âdâbı* (nşr. Mahmud Hasaniy ve diğerleri) kitabından yararlanılarak tarafımızca serbest çeviri yapılmıştır (Kâşgarî, 2002).

üç künġaçadur, törtünçi küni köp tekellüf ḳılmasa hem bolur (Kâşgarî, 1314: 257/6-7).	süre kalmasına izin verilmez ve misafiri ağırlama süresi üç gündür, dördüncü günü ev sahibi kendisini çok fazla sıkıntıya sokmasa da olur (Kâşgarî, 2002: 32).
Bu inanış atasözlerimizde de geçmektedir: **Misafir üç gün misafirdir./Misafirlik üç gündür:** Misafir bir yerde üç gün kalırsa ne ev sahibi bunu fazla bulur ne de misafir uzun kaldım diye üzülür ama üç günden sonrası her ikisi için de eziyet verici olur (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 392-393). Bu inanış, şu hadiste de geçmektedir: "Misafire ikram, ev sahibinin ekonomik durumu ile orantılı olmalıdır. İlk gün, ikramı güzelleştirebilir, mesela misafire güzel bir et yemeği ikram edebilir. Ama sonraki günler gücü neye yetiyorsa, onunla ikramını sürdürmesinde hiçbir sakınca yoktur. Edebe uygun olan da budur. Misafirin 3 günden fazla misafir kalması halinde, ev sahibinin geçiminin sıkıntıya girme ihtimali vardır. Bu durumda misafire düşen, ev sahibini sıkıntıya düşürmemektir. Ev sahibi, misafirlerin kalmasında ısrar ediyorsa, kalınabilir. Ev sahibinin 3 günü geçen ağırlaması, onun için sadakadır. (Ebu Davud, Et'ime 5)" (Dikmen, Okka, 2019: 574). "Hz. Peygamber, 'Allah'a ve âhiret gününe inanan misafirine ikramda bulunsun. Bir gün ve geceden ibaret olan caizesini yerine getirsin.' sözleriyle, misafire ikramla îmanı bir arada zikretmiş, böylece misafire ikramın önemine işaret etmiştir" (Duman 2021: 540).	
Üçünçi Öyniŋ ḍiv̄ārlarınıŋ mihmān üçün perde ve palās birle yasamaġaylar ki mekrūhdur ḷiḳin naḳşlik ferşler mihmān astıġa yazsalar be-şartḭ ki ifek ve sebuÓnıŋ tirisidin bolmasa cāyizdür ĥadḭŝ-i śaĥḭĥde kilüpdür: Peyġamber (śallallāhu Óaleyhi ve's-sellem) sebuÓ tirisini üstide olturmas irdiler (Kâşgarî, 1314: 257/8-12).	**Üçüncü adap** – Evlerin duvarları misafirler için özel olarak perde veya halıyla kaplanmaz, bu mekruhtur. Ancak misafir için yere işlemeli örtüler (kilimler) serilirse ve bu örtüler ipekten veya kaplanın postundan değilse bu caizdir. Sahih hadiste buyurulmuştur: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kaplan postunun üstünde oturmazlardı (Kâşgarî, 2002: 32).
Burada geleneğimizde yer alan misafir odasını ifade etmek gerekir: Türklerin misafirperver kimliğine uygun davranışlardır. Türklerin, İslamiyeti kabul etmeden önce de misafirliğe, misafirperverliğe önem atfettiği görülmektedir. Eski Uygurlarda misafir odası anlamına gelen küdenlik kelimesinin varlığı bunu göstermektedir: "Tarihî: KökTü.-, Uyg (Bud.) bir küden ür tursar yaramaz "bir konuk uzun süre kalırsa uygun olmaz" (İKP, 69); küden kelir "misafir gelir" (TTVII, 35) … Uygur evlerinde, eve gelen misafirlerin ağırlanmaları ve konaklamaları için inşa edilmiş, küdenlik olarak adlandırılmış ayrı odaların bulunduğu bilinmektedir (TTVI, 86). Küdenlik "misafir odası, misafir salonu" (ED, 705a) sözcüğünün kök şekli küden "düğün ve düğün yemeği" (ED, 704) anlamlarına	

gelen bir sözcüktür (OTWF, 127). Wilkens, küdenlik sözcüğüne "misafirhane, misafir odası" anlamını vermektedir (HdesA, 437)… Konuk evi ve misafir odası için kullanılan bir diğer Eski Türkçe sözcük muyanlıktır. Muyanlık ~ buyanlık "hayır kurumu" < muyan (buyan) "hayır, sevap, hasenat + lık (ED, 773b), ayrıca bk. Karahanlı. MK (muyanlık) "yollarda yolcuların su içeleri için yapılan hayrat" (DLT III, 172). Türkçede buyan veya vıhar olarak adlandırılan külliyelerden adını alan muyanlık, Budist rahiplere ikametgâh ve yolculara barınak teşkil eden yerler idi. Buyan Külliyesi'nde aynı zamanda hem rahipler hem de dinî kültür arayan talebeler kalıyordu. İslam dininin Orta Asya'ya yayılmasıyla birlikte Budizm kültüründeki muyanlık külliyatı, Türk kültüründe yolcuların su içmeleri ve konaklamaları için yapılan, bir tür imaret kurumlara dönüşmüştür" (Veli, 2022: 139).

İlk Ansliklopedik Sözlüğümüz olarak değerlendirilen *Divanü Lügati'Türk*'te de misafir odası kullanımı görülmektedir:

"Kâşgarlı'nın kaydettiğine göre XI. yüzyıl Türklerinde konukluk ew "konuk için ayrılan şölen evi" (DLT I, 504); konuklug ew "konuğu olan ev" (DLT I, 498); kelişlig-barışlıg ew "konuk odası" (DLT I, 370) olarak adlandırılan, misafirlerin ağırlanması için ayrılan özel odaların bulunduğu bilinmektedir. Evin bir odasının misafir için döşenip hazırlanma geleneği Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte sürekliliğini korumuştur. Anadolu'da misafir odası için başoda, egrek gibi eski Türk kültür izlerini taşıyan sözler söylenmiştir. Aynı şekilde Uygur evlerinde misafirleri ağırlamak için özel döşenmiş ayrı konuk evi anlamında kullanılan mihmanhana, mihmanhana öyler bulunmaktadır. Özenle süslenmiş misafir odaları genellikle evin ayvanının sağ veya sol taraflarında ya da arka tarafında bulunur ve ayrı bir giriş kapısından bu kısma girilir. Uygur evlerinde misafir odalarında burada kalacak misafirler için her zaman kuru yemişlerle donanmış masalar ve tertemiz yorgan, battaniye, yastık gibi şeyler hazır bulunur" (Veli, 2022: 139-140).

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihini Giriş* kitabının III. cildinde *Göktürklerden Osmanlılara Türklerde Ev Kültürü* hakkında detaylı bilgi vermiştir. *Misafir odası* hakkında şu bilgiler yer alır: "Her Türk evinde gelecek konukların kalabilmesi için, ayrı bir bölüm vardı. Konuk odası ve misafirhâne için söylenmiş olan en eski Türk sözü ise, muyanlık idi. Yolcuların yollarda su içmeleri için çeşme ve konak yerlerine de muyanlık denilirdi. Aslında muyan sözü "sevâp ve hayır" anlayışına gelirdi. Daha sonra, misafir odası için küdenlik denmiştir. Küden sözünün Türkçede eski anlayışı "düğün ve düğün yemeği" demektir. Bizim güveyi sözümüzün kökleri de, bu sözle ilgilidir. Küden sözü, sonradan "konuk" anlayışına da kullanılmağa başlanmıştır. Anadolu'da misafir odası için, "başoda, eğrek" gibi Türk kültür izlerini taşıyan sözler söylenirdi. Yatmadan önce ikram edilen "misafir yemeği" için de, Anadolu'dan yatalga gibi, gerçekten çok eski bir Türk özünü taşıyan sözler derlenmiştir" (Ögel, 2022: 25-27).

<table>
<tr><td colspan="2">Ögel’in aynı çalışmada, Su Sebili ve Muyanlık maddesinde şu açıklaması dikkat çekicidir: ““Muyanlık”, “yollarda gelip geçenlerin su içmeleri için, konulan hayrat su”, idi. Yine XI. yüzyıl Ortaasya Türklerinde muyan ise, “sevap” demek idi. Türklerin bu eski kültür sözüne Kutadgu Bilig içinde de rastlıyoruz. Burada ise, muyanlık sözü, “misafirhâne” ve “konak yeri” olarak geçiyordu” (Ögel, 2022: 141).
Görüldüğü gibi Türkler, misafirleri için ayrı bir oda hazırlamak, onlara özel ihtimam göstermek konusunda gelenekten getirdikleri özelliklerini günümüze kadar korumuş, sosyal hayatlarına yansıtmışlardır.</td></tr>
<tr><td>Törtünçi Ŧaǿāmnıŋ mihmān ḳaşıġa tĮz kiltürgey ve köp teǿħİr ḳılmegey. Ve yene nān ve özge ŧaǿāmnı isrāf birle iş tutmaġay. Ve nānnı sofrage ŧaḳ ḳoyġay ve nānnı ḳurśİnıŋ köp uluġ ḳılmegey ki mütekebbirler semmİdür. Ve yene sofranıŋ üstiġa ĥāżırlarge kifāye ḳılġu dik nān ḳoyġay ve ziyāde ḳoymaġay ki isrāf ve tehāvün bolur ve uşatġan nān bolsa yene bir nān uşatmaġay ki bu hem isrāf ve tehāvünġa ḳoşulur (Kâşgarî, 1314: 257/12-17).</td><td>Dördüncü adap – Misafire yemek geciktirilmeden hızlıca sunulur. Ve yine ekmek ve başka yemeği israfla vermemek gerekir. Sofraya ekmek bütün olarak getirilir, büyük parçalar halinde koparılmaz, çünkü bu uygun değildir. Ayrıca, sofraya gereğinden fazla ekmek koyulmamalı, israf edilmemelidir. Eğer bir ekmek bölünmüşse, başka bir ekmek bölünmemelidir çünkü bu da israf olarak değerlendirilir (Kâşgarî, 2002: 32).</td></tr>
<tr><td>Bişinçi Mihmānge ŧaǿām ḳoyġandın soŋ ŧaǿām yimekge iźn birgey. Müsteĥab oldur ki evvel öy igesi ŧaǿāmge ḳol uzatġay ve yene ḳolını hemedin āħir ŧaǿāmdın tartġay be-şarŧİ ki mihmān bİ-gāne bolsa ve eger öz āşinā ve yārānlarıdın bolsa evvel alarnıŋ mürāǿat ḳılġay alardın ilgeri ḳol uzatmegey ve yene müsteĥabdur ki iźnniŋ śarİĥ lafẓ birle birġay andaġ ki “bismi’llāh” digey yā emr ḳılġay mihmānnıŋ ŧaǿām yimekke lİḳİn eger lafẓ “bismi’llāh” birle iźn birse ḳaśdİ ol bolġay ki ŧaǿāmnıŋ ibtidāsıda “‘bismi’llāh’ dimekniŋ mihmānnıŋ yādıġa salġay-min” dip ammā lafẓ “bismi’llāh”nıŋ iźn alıp ḳılmegey ki mekrūhdur (Kâşgarî, 1314: 257/18-21-258/1-5).</td><td>Beşinci — Misafire yemek konduktan sonra yemek yemeye izin verilir. Müstehap olan şudur ki önce ev sahibi yemeğe el uzatır ve yine elini herkesten sonra yemekten çeker. Misafir yabancıysa veya misafir kendi tanıdıklarından, arkadaşlarından olursa önce onlara saygı gösterir, onlardan önce yemeğe el uzatmaz. Ve açık bir şekilde “bismillah” diyerek misafirin yemek yemesine izin verir. Eğer “bismillah” sözüyle izin verirse onun amacı şudur: “yemeğin başlangıcında bismillah” diye başlamayı misafirin aklına getiririm”. Ama “bismillah”la başlamamak mekruhtur (Kâşgarî, 2002: 32-33).</td></tr>
<tr><td>Altınçı Mihmānnıŋ ŧaǿāmġa ĥaddin aşuḳ terġİb ḳılmaġay belki tā üç mertebeġaça</td><td>Altıncı adap – Misafire haddinden fazla yemek teklif edilmez, ancak üç kere teklif</td></tr>
</table>

terġib ḳılġay andın ziyāde ḳılmegey (Kâşgarî, 1314: 258/5-7).	edilir, fazlası için zorlanmaz (Kâşgarî, 2002: 33).
Yitinçi Mihmānġa ŧaØām yimeklikde muvāfaḳatlik ḳılġay. Ve egerçi rūzeį nāfileġa niyyet ḳılġan hemelese (Kâşgarî, 1314: 258/7-8).	**Yedinci adap** – Yemek yerken misafire eşlik edilir. Ev sahibi nafile oruçlu olsa bile yemeğe eşlik etmelidir (Kâşgarî, 2002: 33).
Sekizinçi Leźźetlik ve laŧįfraḳ ŧaØāmnıŋ mihmānge yiydürgey ve özi ġayr-i leźįźni yigey. Ve eger ŧaØām az bolsa ve mihmānnıŋ açligini aŋlasa nevØį ḳılġay ki özi kim yigey ŧaØāmnıŋ ekŝerįni mihmānge yiydürgey ve mihmān ŧaØāmdın fāriġ bolġandın soŋ eger kitmekçi bolsa icāzet birip tā işikkeçe hem-rāh çıḳıp uzatgey çünānçi kilgen vaḳtda aldıġa çıḳḳandın ve mihmāndın cüdā bolġan ĥāletde mihmānġa bu duØānı ḳılġay ki eger (Kâşgarî, 1314: 258/8-14).	**Sekizinci adap** – Lezzetli ve daha güzel yemeği misafire yedirir ve kendisi lezzetli olmayanı yer. Eğer yemek az ise ve misafirin aç olduğunu anlarsa kendisi daha az yiyip yemeğin çoğunu misafire yedirir. Misafir, yemek yedikten sonra gitmek isterse ona izin verip kapıya kadar eşlik edilir, uğurlanır. Misafirden ayrılırken bu dua edilir (Kâşgarî, 2002: 33).
Misafirin uğurlanması, ağırlanması gelenekte önemli bir yere sahiptir: Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan yazmasında konuğun iyi ağırlanması durumunda ona edilen dua geçmektedir: "Evvelki olan, ev yapan sulpdur: eve bir udlu (namuslu) konuk gelse, er adam evde olmasa; ol anı yidürür içürür, azizler, göndürür. Ol Âyişe, Fâtıma soyıdur; ĥânum, anuŋ bebekleri yetsün (bitsün), ocağıŋa ancılayın ĥâtûn gelsün!" (Ercilasun, 2022: 301). Yine Dede Korkut Kitabı'nın giriş kısmında soylama bölümünde misafiri olmayan kişiler için "Konuğı gelmeyen/ Kara evler yıkılsa yig" (Ercilasun, 2022: 296) şeklinde bir atasözü geçmektedir. Misafirin ağırlandıktan sonra dua etmesi ile ilgili şu hadis vardır: " 'Bir adamın evine (misafir) gidilir, yemeği yenilir, suyu içilir, sonra da yiyip içen kimseler, bu ikramı yapan ev sahibine dua ederler. İşte bu dua, onu mükafatlandırmaktır (ve ona teşekkür etmektir).' (Ebu Davud, Et'ime 53)" (Dikmen, Okka, 2019: 578). "Misafiri kapıya kadar uğurlamak: 'Hz. Ebû Hureyre (radıyallahu anh)'dan rivâyet edilmiştir. Rasûllullah (sallallâhu aleyhi vesellem) buyurdular ki: Kişinin misafiriyle birlikte (onu uğurlamak için) evin kapısına kadar çıkması sünnettendir'" (Atabey, 2022: 416).	
Toḳuzunçı Her nimserį ki öyde ĥāżır bolsa mihmānnıŋ aldıġa ḳoyġay (Kâşgarî, 1314: 258/15).	**Dokuzuncu adap –** Evde ne varsa misafirin önüne konur (Kâşgarî, 2002: 33).

Onunçı Tekellüf ḳılmaġay ṭaØāmda meger yaħşı niyyet ve dürüst ḳaśd birle tekellüf ḳılsa bolur (Kâşgarî, 1314: 258/16-17).	**Onuncu adap –** Yemekte gösteriş ve aşırı lüksten kaçınılır. Ancak iyi niyet ve samimi bir amaçla yapılan ikram caizdir. Yani iyi niyetle ve samimi bir şekilde yapılırsa abartı da hoş karşılanabilir (Kâşgarî, 2002: 33).
İkinci fasılda misafirin ev sahibine olan adapları verilir bu bölüm de on adaptan oluşur.	
İkkinçi Faśl Mihmānnıŋ śāĥib-ħāneġa ḳıladurġan ādabları beyānında ki bul hem on ādabdur (Kâşgarî, 1314: 258/17-18).	**İkinci Kısım** – Misafirin ev sahibi ile olan davranış kuralları adaplarıdır ki bunlar on adaptır (Kâşgarî, 2002: 33).
Ādab-ı Evvel İcābetdür egerçi ḳoyınıŋ ber-pāçasıġa çaḳursalar hem ħuśūśen ehl-i śalāĥ faḳır kişi çaḳursa elbette barġay (Kâşgarî, 1314: 258/18-20).	**Birinci adap** – Eğer kişiden daha fakir biri davet ederse özellikle alim ve fakir biri davet ederse bu davet kabul edilmelidir (Kâşgarî, 2002: 33).
İkkinçi İcābet ḳılġay rūzedār bolsa hem bilġıl kim nikāĥ üçün ḳılgen ṭaØāmġa çaḳursalar baØżı Øulemālar "icābetni vācibdür" dipdürler ve baØżı Øulemā "müsteĥab" dirler. Özge daØvātge oħşaş ki bes eger kimserį bĮ-Øöźr şerØį barmasa günāh-kār bolmas ve muħtār uşbu ḳuldur (Kâşgarî, 1314: 258/20-21- 259/1-2).	**İkinci adap –** Bil ki nikâh için yapılan yemeğe çağırırlarsa oruçlu olsa da katılmak gerekir. Bazı âlimler bu kabul için vacip demişlerdir, bazıları ise müstehap derler. Şöyle başka davetlere benzer ki bir kimse, bir engeli olmaksızın şeriate uygun bir şekilde davete gitmese gühahkâr olmaz ve bu kişi şeçilmiş kuldur (Kâşgarî, 2002: 33-34).
Türklerde düğünlerde, cenazelerde gelen misafirlere yemek ikram edilir. Her bölgeye göre değişen bir ağırlama söz konusudur, ayrıca kişinin ekonomik, sosyal durumuna göre verilen ikramların içeriği değişiklik gösterir.	
Üçünçi Žālim ve fāsıḳ ve ehl-i riyā ve ehl-i bidØat eger ṭaØāmġa çaḳursalar barmaġay ki müsteĥab uşbudur (Kâşgarî, 1314: 259/2-4).	**Üçüncü adap** – Eğer yemeğe zalimler, fasıklar, riyakârlar veya bidatçılar yemeğe davet ederlerse gidilmemesi müstehaptır (Kâşgarî, 2002: 34).
Türk geleneklerinde misafirin seçilmemesi gerektiği her gelene kapının açık olduğu özellikle vurgulanır. "Tanrı misafiri" tabiri herkesin bildiği bir kavramdır ve özellikle zor durumda olan kişiye her daim kapılar açık olur. İslamiyette de herkese kapının açık olduğu ifade edilir: "İslami edebe göre, misafirin mutlaka Müslüman olması gerekmez. Gayr-i Müslim biri de misafir edilip ağırlanabilir… Ebu Hureyre de, Peygamberimizin kâfir bir kişiyi gece misafir ettiğini haber vermektedir. Rivayet şöyledir: "Allah Resûlü'ne kâfir bir kişi misafir oldu." Resûlullah onun için derhal bir keçi sağılmasını emretti. Keçi sağdı. Misafir sağılan sütü içti. Ama doymadı. Allah Resûlü, başka bir keçinin	

<table>
<tr><td colspan="2">daha sağılmasını emretti. Bu şekilde 7 keçinin sağılan sütünü içtikten sonra, adam nihayet doydu. Adam yattı. Sabah olunca da Müslüman oldu. Allah Resûlü, yine misafir için keçi sağılmasını emretti. Sağlanan sütü adam içti. 2. keçinin sütü de geldi. Ama adam bu sütü tamamen içemedi. Bu duruma şaşan ev halkına Allah Resûlü: ‘Mü’min bir mideyle içer; kâfir ise 7 mideyle içer, buyurdular’” (Buhari, Et’ime 12; Müslim, Eşribe 186; Tirmizi, Et’ime 20)” (Dikmen, Okka, 2019: 573-574).
Misafirin kim olduğuna bakılmaksızın onu ağırlamanın önemli olduğu anlayışı Türklerin önem verdiği bir anlayıştır.</td></tr>
<tr><td>Törtünçi Çaḳurmasdın bir kişi ṭaØāmnı üstiġa barmaġay. Ve eger ikki kişi çaḳırġan bolsalar ḳaysısı hem-sāyeligde yaḳınraḳ bolsa evvel aŋa bargey. Ve eger berāber çaḳurġan bolsalar ḳaysılarınıŋ āşinālıġı köpraḳ bolsa evvel aŋa bargey. Ve yene ādab uşbudur ki çaḳırılmegen kişini ḳoşup alıp barmegey ki mekrūhdur bı̣-iźn śāĥib-i ṭaØām ve eger özi ḳoşulup barsa çaḳırılgen kişini arḳasıdın śāĥib-i ṭaØāmnıŋ işikige kilgende aytġay ki bu kişi özi kilse eger iźn bolsa kirsün ve illā ḳaytsun dip (Kâşgarî, 1314: 259/4-11).</td><td>Dördüncü adap – Davet edilmeyen bir kişinin yemeğe gitmesi uygun değildir. Ancak iki kişi aynı anda davet ederse hangisi kişiye daha yakın komşuysa, önce ona gidilir. Eğer eşit derecede yakın olan iki komşu davet ederse onlardan hangisiyle tanışıklığı daha fazlaysa önce ona gidilir. Ayrıca ev sahibinin izni olmadan davet edilmemiş bir kişiyi yemeğe getirmek mekruhtur. Eğer davet edilen kişinin arkasından davet edilmeyen kişi gelirse yemek sahibinin eşiğine geldiğinde ev sahibi eğer izin verirse o davetsiz kişi girebilir yoksa (izin vermezse) geri döner denmiştir. (Kâşgarî, 2002: 34).</td></tr>
<tr><td colspan="2">Davetsiz bir yere gidilmemesi gerektiği gelenekte devam etmektedir. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde davetsiz bir yere gidilmemesi ile ilgili Evliya Çelebi’ye babasının verdiği nasihatta şu geçmektedir: “Davetsiz bir yere varma, varırsan güvenilir yerde dürüstlere var.” [2/72] (Kahraman, 2013: 68).
Şu atasözlerimizde bir yere davetsiz gidilmemesi tavsiye edilir: “Davetsiz gelen döşeksiz oturur. Bir yere davet edilmeden giden kişi iyi biçimde ağırlanmaz. Buna herkes hazırlıklı olmalıdır./ Davetsiz yere kedilerle köpekler gider. Her yere istediği biçimde girip çıkan hayvanlar gibi bir yere çağrılmadan giden kişi onların konumuna düşer” (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 204).</td></tr>
<tr><td>Bişinçi Mihmān özinıŋ cāyıda endek ṭaØām yip bargey. Tā ki mihmān bolġan cāyda kişiler arasıda ĥırś ve şereh birle ṭaØām yimegey ki meźmūmdur (Kâşgarî, 1314: 259/11-13).</td><td>Beşinci adap – Misafir, kendi evinde bir şeyler yiyip gider. Çünkü misafir olunan yerde açgözlülükle ve çok istekle yemek yenmez ki bu ayıptır (Kâşgarî, 2002: 34).</td></tr>
</table>

Altınçı Śāĥib-ħāne her cāyda ki olturġuzsa anda olturġay. Ve her nimerse kiltürse tenāvül ḳılġay ve közini her ḳayanġa ḳaramaġlıḳdın saḳlaġay ve śāĥib-ħāne ḥiç ĥükmİ ḳılmegey ne ŧaØām cihetdin ve ne özge vechdin meger birbirleri birlen ilgeridin ittiĥād-mend bolsalar ĥükmİ ḳılsa bolur (Kâşgarî, 1314: 259/13-17).	**Altıncı adap –** Ev sahibi misafiri nerede oturtursa orada oturulur ve her ne getirirse o yenir ve içilir ve her yere gözünü gezdirmez. Ev sahibine ne yemek ne başka bir şey için emir verir. Eğer birbirleriyle aynı düşünceden olan kişilerse misafirin emir vermesi uygun olur (Kâşgarî, 2002: 34).
Yitinçi Mihmānlar birbirlerige loḳma birmegeyler meger ħādimġa yā aşpezġa loḳma birseler cāyizdür ve ŧarİḳ-i aĥvet uşbudur ki bu ikeviġa hem birgeyler ve gedā ve it ve pişikni hem ĥükmi uşbudur (Kâşgarî, 1314: 259/17-19).	**Yedinci adap** – Misafirler birbirlerine lokma vermezler. Hizmetçiler veya aşçılara aynı derecede yemek vermek caizdir (Çalışanlar da yemek sırasında eşit muamele görmelidir). Dilenci, köpek ve kedinin hükmü de aynıdır (Kâşgarî, 2002: 34).
Sekizinçi Źillet kötermegey bİ-iźn śāĥib-i ŧaØām anıŋ üçün ki ŧaØām yimek üçün ḳoyulgendür ne alıp kitmek üçündür. Ve baØżı meşāyiħ-i ŧarİḳat (ḳuddisa'llāhu teØālā ervāĥüm) aytupdurlar: Eger śāĥib-i ŧaØām śūfiyye zümreleridin bolsa ve mihmān köp muĥtāc kişi bolsa bİ-iźn śāĥib-i ŧaØām źillet köterse hem cāyizdür (Kâşgarî, 1314: 259/19-21- 260/1-3).	**Sekizinci adap** – Yemeğin sahibinin izni olmadan yemek alıp götürülmez. Çünkü yemek yemek için koyulur, götürmek için değil. Bazı tarikat şeyhleri şöyle buyurur: "Eğer yemek sahibi sûfîler topluluğundan ise ve misafir çok muhtaç kişi ise yemek sahibinin izni olmadan yemek alınsa caizdir" (Kâşgarî, 2002: 34).
Toḳuzunçı Śāĥib-i ŧaØāmnı duØā-yı ħayr ḳılġay. Sofra kötergendin soŋ ve aytġay (Kâşgarî, 1314: 260/3-4).	**Dokuzuncu adap**— Sofra toplandıktan sonra, yemek sahibine hayırlı dua edilir (Kâşgarî, 2002: 35).
Onunçı ŦaØāmdın soŋ icāzet tilegey kitmeḳġa ve köp sözleşüp olturmegey ki bu bābda [Arapça] vārid bolupdur ve bİ-icāzet ve bİ-ruħśat hem kitmegey (Kâşgarî, 1314: 260/3-5-7).	**Onuncu adap** Yemekten sonra "Yemeğinizi bitirdiniz mi, dağılın" hükmüne göre fazla konuşulup oturulmaz, gitmek için izin istenir, izinsiz ve habersiz gidilmez (Kâşgarî, 2002: 35).

Türk misafirperverliğinin önemli bir yapıya sahip olduğunu atasözlerimizde geçen örneklerinden anlamak mümkündür:

Misafir ev sahibinin kuzusudur, nereye isterse bağlar. / Misafir kısmeti (veya bereketi) ile gelir. / Misafir misafir üstüne olur, ev ev üstüne olmaz./ Misafir misafiri istemez (veya sevmez), ev

sahibi ikisini de./ Misafir on kısmetle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır./ Misafir umduğunu değil bulduğunu yer./ Misafir üç gün misafirdir./ Misafiri horoz olanın ambarında arpa kalmaz./ Misafirin akılsızı ev sahibini ağırlar./ Misafirin hayırlısı akşama ermeyeni, sabaha kalmayanıdır./ Misafirin umduğu ev sahibine iki öğün olur./ Misafirlik üç gündür. (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 392-393).

Ahmak misafir ev sahibini ağırlar (Aksu, Akalın, Toparlı 2022:120). Ev sahibi pastırmayı ince doğrasa misafir alır ikişer ikişer yutar (Aksu, Akalın, Toparlı 2022:248). Gelmek misafirin, gitmek ev (veya hane) sahibinin elindedir (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 259). Hamam suyu ile misafir ağırlanmaz (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 275). Kapısını büyük açan misafire katlanır (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 341). Köylü, misafir kabul etmeyiz demez, konacak konak yoktur der (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 377). Kurda komşu (veya konuk) giden köpeğini yanında götürür (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 378). Şaşkın misafir ev sahibini ağırlar (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 446). Vakitsiz misafir keseden yer (Aksu, Akalın, Toparlı 2022: 475).

SONUÇ

Türkler, geçmişten bugüne misafirliğe önem vermişlerdir. Bunu gerek tarihî metinlerde gerekse günümüzdeki kullanımlarıyla anlamak mümkündür. İslami mahiyette Muhammed Sâdık Kâşgarî tarafından yazılmış *Âdâbü's-Sâlihîn*'de misafir ağırlanırken ev sahibinin dikkat etmesi gereken davranışlar ve misafirlerin misafirliği sırasında dikkat etmeleri gereken davranışlar ifade edilmiştir. Türkler, misafir ağırlama ve misafirlik konularında her zaman hassas davranmışlar, bu konuda atalarından gelen geleneklerine uygun hareket etmişler, evlerine gelen misafirlerini ağırlamaya özen göstermişlerdir. İslamiyet'i benimsemeleriyle birlikte İslamiyet'e ait kuralları kendi kimlikleriyle bütünleştirerek kültürel ve toplumsal yapılarında bir uyum sağlamışlardır. Bu çalışmada, misafir ağırlama, misafirlik adaplarının *Âdâbü's-Sâlihîn*'de nasıl geçtiği değerlendirilmiş, bu adapların geçmişten günümüze nasıl uygulandığı değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Aksu, B. T., Akalın, Ş.H., Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atabey, M. (2022). *Bütün Yönleri ve Delilleriyle İslâmi Hayat ve Âdab-ı Muaşeret*. Ankara: İ'tisam Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2020). *Tarihte ve Günümüzde Türk Boylarının Ortak Atasözleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Dikmen, M., Okka, S. (2019). Kur'an ve Sünnete Göre Adab-ı Muaşeret. İstanbul: Demlik Yayınları.

Duman, M.Z. (2021). *Kur'ân-ı Kerîm'de Görgü Kuralları Âdâb-ı Muâşeret.* İstanbul: Server Yayınları.

Ercilasun, A.B. (2022). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig).* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kahraman, S. (2013). *Evliya Çelebi ile Devr-i Âlem.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kâşgarî, M. S. (2002). *Yahşı Kişiler Âdâbı (nşr. Mahmud Hasaniy ve diğerleri).* Taşkent: Yangi Asr Avlâdi Neşriyatı.

Kâşgarî, M. S. (1314). *Zübdetü'l-Mesâ'il ve'l-Âkâ'id.* https://portal.yek.gov.tr/works/detail/165809.

Kaya, F., Akpınar, E. (2019). Kutadgu Bilig'de Türk Yemek Adabı ve Kültürü. Turkish Studies International Periodical for the Languages, *Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/21*, p. 335-348.

Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, (çev. İklil Kurban).* Ankara: TDK Yayınları.

Ögel, B. (2020). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

(2022). *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Ev Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) Cilt I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Paçacıoğlu, B. (2016).*VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü.* Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Veli, H. (2022). *Eski Uygurlarda Yerleşik Yaşam Kültürü.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

ATATÜRK DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARI VE ÖĞRETİM METOTLARININ TARİH EĞİTİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF ATATURK PERIOD EDUCATIONAL POLICIES AND TEACHING METHODS ON HISTORY EDUCATION

Özlem ŞAHİN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Institute History Department
ORCID ID:0000-0003-4260-5887

Orhan DOĞAN
Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
Genel Türk Tarihi Ana bilim Dalı
Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of History, General Turkish History Department
ORCID ID: 0000-0002-9404-7752

ÖZET

Eğitim, aileden başlayarak kişinin zihinsel, bedensel, duygusal ve aynı zamanda toplumsal yeteneklerini planlı ya da tesadüfi şekilde geliştirmesi ve bireyin yaşam içerisinde edinmiş olduğu tüm öğrenmeleri kapsayan önemli bir süreçtir. Tarih öğretimi ise, eğitim politikalarına bağlı şekilde farklı zamanlarda değişime uğrayan önemli bir süreci ifade eder. Öyle ki eğitim sisteminde meydana gelen bu değişiklikler, tarih dersinin konularını, yöntemlerini kısacası tarih anlayışı fikrine etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim bu çalışmamızın amacı, Mustafa Kemal Atatürk döneminde şekillenen tarih öğretimi, kullanılan metotlar, okullarda öğretilecek tarih dersi konuları ve öğretimi ile ilgili incelemeleri sunarak reformlar sonrası tarih öğretimi hakkında bilgi sağlamaktır. Bu çerçevede Atatürk'ün tarihe karşı vermiş olduğu önem, Cumhuriyet döneminde kurulan kuruluşlar ile Atatürk dönemi tarih derslerinde ki müfredatlar da aynı şekilde inceleme alanımıza girmiştir. Atatürk döneminde tarih öğretimi üzerine yaptığımız bu çalışmada öncelikli olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihe verdiği önem ele alınmıştır. Çalışmamızın bulguları ise Mustafa Kemal Atatürk dönemi eğitimdeki yeniliklerin, tarih öğretimini bir ders olmaktan ziyade milli bilinci uyandıran önemli bir yapı haline getirdiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan çalışmamızda dönemin milli eğitim politikalarına açıklık getirilmiş ve müfredat değişikliklerini esas alan kaynaklar araştırılarak literatür taraması yapılmıştır. Araştırmamızda ikinci bir yöntem olarak ise, Millî Mücadele döneminden bu yana yapılmış olan eğitimde ki değişiklikler ve uygulanan öğretim metotları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve konu analiz edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde elde edilen veriler objektif bir biçimde aktarılmış ve dönemin eğitim politikaları üzerine bir inceleme gerçekleşmiştir.

Araştırmamızın sonucu itibariyle de tarih öğretimiyle birlikte tarihin bilim hayatına çok yönlü katkılar sağladığı ve tarihsel bilinç oluşturmasına olanak sağladığı açıkça ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Politikaları, Tarih Eğitimi, Müfredat.

ABSTRACT

Education is an important process that begins in the family and involves the planned or incidental development of a person's mental, physical, emotional, and social abilities, encompassing all the learning a person acquires throughout life. History teaching, on the other hand, refers to an important process that undergoes changes over time, influenced by educational policies. Indeed, the changes in the education system have an undeniable impact on the subjects, methods, and, in short, the concept of history. The aim of this study is to provide information about history teaching after the reforms by examining the history teaching shaped during the period of Mustafa Kemal Atatürk, the methods used, the topics of history lessons to be taught in schools, and the teaching of history. In this context, Atatürk's emphasis on history, the institutions established during the Republican period, and the curricula of history lessons in Atatürk's era are also within the scope of our study.In our study on history teaching during the Atatürk era, the first focus is on Mustafa Kemal Atatürk's importance attached to history. Our findings show that the innovations in education during the Atatürk period transformed history teaching from just a subject into a significant structure that awakened national consciousness.Furthermore, in our study, the national education policies of the era are clarified, and sources based on curriculum changes are researched, followed by a literature review. As a second method in our research, the changes in education and the teaching methods applied since the National Struggle period are examined comparatively, and the subject is analyzed. Based on the analysis, the data obtained are presented objectively, and a review of the educational policies of the period is conducted.As a result of our research, it is clearly shown that, along with history teaching, history has made multifaceted contributions to scientific life and has facilitated the creation of historical consciousness.

Keywords: Education Policies, History Education,Curriculum.

1.GİRİŞ

Atatürk, 1881 yılında Selanik'te dünyaya gelmiş, Osmanlı Devleti'nin son evrelerinde eğitimini tamamlamış bir askeri dehadır.19 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuruyla Samsun'a çıkmış ve Anadolu'nun işgaline boyun eğmeyerek oradaki halkı teşkilatlandırarak Türkiye'nin tam bağımsızlığa kavuşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak tarihe, geçmişimize son derece ehemmiyetle yaklaşmış ve tarih şuurunu

topluma kazandırabilmek adına birçok gelişmelere öncülük etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ü eğitime doğru adım attıran iki önemli sebep vardı. Bunlardan ilki, eğitimin bir ulusun gelişebilmesindeki işlevi, diğeri ise cumhuriyeti koruyacak yeni neslin yetiştirilmesi ihtiyacı.[1] Ulu önder Atatürk aynı zamanda sadece tarihin geçmişte yaşadığımız hadiselerden ibaret olmadığını özellikle bir ulusun kimliğini, kültürünü biçimlendiren en mühim bir unsur olduğunu da çoğu kez vurgulamıştır.

Mustafa Kemal'in tarihe ve tarih öğretimine karşı ilgisi ve merakı ise çok ufak yaşlardan itibaren belirmiş olup, hatta Manastır Askeri İdadisinde eğitim görürken tarih öğretmeni Kolağası Mehmet Tevfik Bey onun tarihe ilgisini daha da farklı boyuta getirtmiştir. Bir ülkedeki eğitim, vatanın siyasal sosyal ekonomik vaziyetiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle Osmanlının son dönemlerinde yaşamış olduğu Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması bunun neticesinde ülkenin işgale açık hale gelmesi durumun en temel özetidir. Birinci Dünya Savaşının etkilerinden ve sonuçlarından kurtulmak için başlatılan milli mücadele hareketinin başarıya ulaşıp, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması da Atatürk döneminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet dönemi eğitimciler işte bu koşullar içinde birçok sorunla karşı karşıya kalmış ve her şeyin değiştirilmesi gerektiği, eski kurumların yerine yeni okulların, öğretmenlerin vs. daha modern ve çağdaş bir vaziyete gelebilmesi adına bu noktada birçok adım atmışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk, eğitimde iş ve işlemlerin milli ve laik bir eğitim olarak düzenlenmesi ve değiştirilmesi adına eğitim politikalarını düzenlemiş ve planlarında öncelik olarak bu iki kavramı ön planda tutmuştur. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu olarak hem askeri bir lider hem de Başöğretmen olarak eğitim sistemi politikalarını belirleyerek Türk Devleti'nin daha kapsamlı eğitim politikalar geliştirmesine öncülük etmiştir.

2.ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Birinci Maarif Kongresi

Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun dört bir yanında düşmanla savaşılırken düşmanı yurttan atabilmek adına bu anlamda birçok gelişme yaşanmıştır. Anadolu'da Türk milletinin bağımsızlık amacıyla başlatmış olduğu bu direniş hareketi, yalnızca düşmanın yaptığı işgali sona erdirmek için değil, aynı zamanda ulusun her anlamda ileriye gidebilmesi amacıyla yapılan topyekûn mücadeleyi ifade etmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk, bir yandan düşmanlarla mücadele ederken diğer taraftan da kendi kültürümüzü çağdaş devletler seviyesine yükseltecek ekibi yetiştirecek eğitim politikalarını hedefliyordu.[2] Bu sebepledir ki yapılacak olan yeniliklerin ve planlamanın ancak eğitimle sağlanabileceği fikri ortaya çıkmıştı. Neticede

[1] Kemal Aytaç, *Atatürk'ün Eğitim Görüşü*, II. Kitap (Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1983),104.
[2] Nasrullah Uzman, "Maarif Kongresi: Millî Mücadeledeki Yeri ve Önemi", *II. Maarif Kongresi Bildiriler*, 13-18 Temmuz 2021, Ankara, 70.

bu düşünce Cumhuriyet döneminde eğitimle ilgili ilk adım olarak bildiğimiz 1921 tarihinde Ankara'da toplanacak olan Maarif Kongresini aklımıza getirmektedir.[3]

Maarif Kongresinin toplanması konusuna değinmeden önce kongrenin düzenleneceği ortam ve koşulları da asla unutmamak gerekir. Bilindiği gibi Kurtuluş savaşında batı cephesinde toplamda beş savaş yaşanmıştır. Bu kongrenin toplanacağı tarihlerde Yunan ordusunun kuvvetleri Eskişehir-Kütahya önlerine kadar gelmiş ve bu noktada Türk Milleti Kurtuluş savaşının en hassas dönemlerinden birini yaşamaktaydı. İşte böylesine zor bir ortamda Dönemin eğitim politikalarını belirlemek adına bu kongrenin toplanılmasına karar verilmiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı aslında Mustafa Kemal Atatürk'e kongreyi ileri tarihe erteleme fikrini iletse de Mustafa Kemal Atatürk "*cahillikle ilkellikle savaş düşmanla savaştan daha az önemli değildir"* sözleriyle eğitime verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır.

1921 tarihinde düzenlenen bu kongre toplamda 8 gün sürmüştür. Kongrenin ilk açıldığı gün özellikle ülke topraklarında çok şiddetli çarpışmalar kendini göstermekteydi. Hemen hemen her gün Yunan saldırısıyla karşılaşan Türk ordusu aynı zamanda toprak kaybı da yaşamaktaydı. Ordunun zor durumda olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile görüşmüş ve ordunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi emrini vermiştir. İşte böylesine zorlu geçen bir savaş ortamında düzenlenen bu kongrenin önemi Türk eğitim tarihimiz için son derece ehemmiyetli bir durum teşkil etmektedir. Yalnız bu kongrenin toplandığı sıralarda düşman kuvvetleriyle yapılan çarpışmalar giderek artınca kongre yeteri düzeyde çalışamamış ve hemen hemen gündemdeki konuları ele alamamıştır. Ancak, cumhuriyet döneminde eğitim konusunda bir düşünce birikimini de nihayetinde sağlamıştır.

2.2. Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı

Maarif Kongresi, Anadolu'da savaşın en çetin geçtiği dönemlerde toplanmış fakat belirli bir rota çizilemeden dağılmıştı. Bu manada, eğitimdeki bu aşamaların devamı niteliğinde olan 1923 yılının Temmuz ayında Bakanlığa ait Heyet-i İlmiye ilk toplantısını başlatmıştır. Milli Tarih Kütüphanesi ve Milli Tarih ve Coğrafya Enstitülerinin görüşüleceği bu toplantıda daha birçok konular ele alınmıştır. Bu toplantı, özellikle Türk eğitim tarihimizin ilk sistemli çalışması olarak tarihimize geçmektedir. Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında eğitimin farklı birçok problemine değinilmiştir:

- Binalar, araç gereçler
- İlk ve orta dereceli okulların müfredat programları
- Halk eğitimi
- Kültür

[3] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Genişletilmiş 2. Baskı (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 372.

- Eğitimin bölgeleri
- Müzeler [4]

Nihayetinde alınan kararlar neticesinde bu toplantıda sultaniler liseye dönüştürülmüştür. İlköğretimin altı sene olarak okutulmasına karar verilmiştir. 7-17 yaş arası çocuklarda ilköğretim kademesi zaruri hale getirilmiştir. Bu toplantıda ayrıca, kadınlarla alakalı da son derece önemli bir karar çıkmıştır. Kadınların da bu toplantılara katılabilmesi ve ileride ilköğretim kademesinde müfettiş olarak göreve gelmeleri de alınan kararların içerisinde yer almıştır.

2.3. İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı

Bu toplantı ise, 23 Nisan 1924 tarihinde gerçekleşmiş olup, okulların kademeleri, programlar ve müfredatlar gibi eğitime dair birçok mühim konular görüşülmüştür. Toplantının en önemli adımı ise, ilkokul programlarının tekrardan hazırlanması ve bu doğrultuda ilköğretimin altı seneden beş seneye düşürmek olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca, bu toplantıda liselerin öğrenim süresi iki devreye ayrılarak altı sene olarak kabul edilerek ortaokul ve liselerin yönergesi tekrardan düzenlenip yeni ders kitapları kaleme alınmıştır.

2.4. Üçüncü Heyet-i İlmiye Toplantısı

Bu toplantıda da tıpkı diğer iki heyet-i ilmiye toplantısında olduğu gibi eğitimle alakalı son derece önemli kararlar alınmıştır. Bu noktada eğitimin içinde bulunduğu problemler ve bunlara yönelik adımlar atılmıştır. Nihayetinde 1926 tarihli Maarif Teşkilatı adı altında bir kanun çıkarılarak bu yasa ile "Milli Talim ve Terbiye Dairesi" resmen kurulmuştur.[5] Milli Talim ve Terbiye Dairesi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin eğitim metotlarının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada eğitim planlarının hazırlanması ve bunun ışığında eğitim politikalarının biçimlenmesi, yeniden ders kitaplarının düzenlenerek hazırlanıp onaya sunulması ve neticesinde de mekteplerin ve öğretim kurumlarının ülkenin eğitim sistemine uygun etkinlikler göstermesini sağlamak bu kurumun yegâne görevleri olarak söylemek mümkündür.

2.5. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle eğitimde sırasıyla bir dizi reformlar yapılmış, farklı kademe ve tarzda birçok eğitim kurumu açılmıştı. Bir tarafta batı tarzı okullar, bir tarafta medreseler, diğer tarafta yabancı ve azınlık okulları derken eğitimde bir birlik bulunmadığını açıkça görmekteydik. Öyle ki Maarif Kongresinde ülke genelinde eğitim-öğretim birliğinin sağlanması hususunda önemli noktalar ortaya çıkmış ve bu konu gündemde yerini almıştır.

[4] Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 378.
[5] Mesut Çapa, "Ders Kitapları", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi*, 2. Cilt (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, T.Y.), 685.

Çünkü Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemindeki dağınık yapı, toplum içerisinde görüş birliğine zarar veriyor ve eğitim hususunda kargaşaya sebebiyet veriyordu. Nihayetinde bu gerekçe ve sebepledir ki 3 Mart 1924 tarihinde öğretimde birlik sağlanarak tüm eğitim kurumları Maarif Vekaletine bağlanmıştır.

Ayrıca, bu kanunla tekke ve zaviyelerle medreselerin iş ve işlemlerine de son verilmiştir.[6]Bu sayede eğitimde laik bir ve modern sisteme geçilmiştir. Bu doğrultuda eğitimde cinsiyet farkı kaldırılarak karma bir eğitime geçilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde aynı zamanda bu kanunun yanı sıra Şeriye ve Evkaf Vekaleti, Halifelik ve Erkan-ı harbiye Vekaleti de kaldırılmış böylece eğitim-öğretimde birliğin yanı sıra eğitim politikasına uygun olarak devletin siyasi yapısı da laik bir görünüme kavuşmuştur.

2.6. Atatürk Dönemi Eğitim ve Eğitimde Tarih Öğretimine Genel Bir Bakış

Atatürk döneminde eğitimin faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş düşüncesi doğrultusunda biçimlenmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde belirlenmiştir. Atatürk dönemi Tarih öğretimi, Çağdaş Türkiye'nin kuruluş sürecinde kimlik ve tarih şuurunun kazanılmasında mühim bir etken olmuştur.1922 senesinden sonra, daha öncesinde okutulan "Osmanlı Tarihi ve Tarih-i Umumi" adıyla verilen "Genel Tarih" artık "Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni ve Yakın Çağ "adı altında bölümlere ayrılmıştır.[7] Özellikle 1924 tarihli ilk mektepler müfredat programında Osmanlı tarihi, yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması konularına bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde 1924 senesi eğitim ve öğretimde yapılacak programların ve müfredatların yeniden oluşturulmasında son derece ehemmiyetli bir sene olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu sene içerisinde özellikle eğitimin hemen hemen her kademesi ilk, orta, lise ders programları tekrardan hazırlanarak düzene getirilmiş olup, programlara ek olarak da yeniden ders kitapları oluşturulmuştur. Bu yazılan ders kitaplarında en çok dikkat edilen hususun ise ilkokul ders kitaplarının milli tarih fikri şeklinde kaleme alınması olacaktır. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde yayımlanan bu milli tarih ders kitapları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulus kimliğini oluşturma aşamasında mühim bir unsur olarak kullanılmıştır. Bu kitaplarda ve eserlerde özellikle sadece, Osmanlı'yı anlatan tarzda bir anlatımdan çıkılıp, Türk ulusunun kökenine kadar inilerek İslamiyet öncesi Türk tarihine ve İslamiyet sonrası kurulan devletlere ve dönemlere daha ziyade yer verilmiştir.

2.7. Atatürk Döneminde Yazılan İlköğretim Tarih Ders Kitapları

Cumhuriyet'in ilan edilişinden sonra, özellikle Türkiye'de okul ders kitaplarının tekrardan oluşturulmasına gereksinim duyuldu. Bunun en temel nedeni olarak yeni kurulmuş olan devletin eğitim programının milli, çağdaş ve laik bir sistem üzerine oluşturma gayesini

[6] Servet Özdemir, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 19.
[7] Mustafa Safran, *Tarih Nasıl Öğretilir* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2021), 35.

söyleyebiliriz. Bu sebepledir ki, Cumhuriyet dönemi ders kitapları, Türkiye Devleti'nin kurulduğu tarih olan 1923'den bu yana eğitim siteminin çağdaş ve uygar bir hale bürünmesi için önemli bir unsur olarak bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde bu noktada ders kitaplarında dinin etkisi azaltılarak daha akıl ve bilim konuları ön plana çıkmıştır. Pozitif bilimler olarak bildiğimiz; fen bilimleri- matematik yine sosyal bilimler olarak bilinen tarih ve coğrafya gibi dersler de daha planlı ve modern bir görünüm kazanmıştır.

Tablo 1: 1923-1931 yılları arasındaki ilkokul ders kitapları ve yazarları [8]

Yıl	**Kitabın adı**	**Yazarı**
1923-1929	Milli tarih (üçüncü sınıf)	Mehmet Fuat Köprülü
1924-1928	Milli tarih (dördüncü sınıf)	Mehmet Fuat Köprülü
1923-1927	Türkiye Tarihi (üçüncü sınıf)	Ahmet Refik
1923-1930	Umumi Tarih (Dördüncü Sınıf)	Ahmet Refik
1923-1926	Umumi Tarih (beşinci Sınıf)	Ahmet Refik
1923-1928	Bizim Tarih (üç kısım olarak)	Ahmet Halit
1926-1929	Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersi (3,4,5. Sınıf)	İhsan Şerif Saru
1928-1932	İlk Mekteplere Tarih Dersleri (4, 5. Sınıf)	Ali Reşad
1928-1930	İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri (dördüncü Sınıf)	Süleyman Edip Ali Tevfik
1928-1932	Yavrumun Tarih Kitabı (4,5. Sınıf)	Abdülbaki Sabri Esat
1928-1933	Çocuklara Tarih Bilgisi (4,5. Sınıf)	Ahmet Refik
1928-1933	Türk Çocuklarına Tarih Dersleri (4,5. Sınıf)	Emin Ali

Cumhuriyet döneminde yazılmış olan ilkokul ders kitaplarını içeriğine dikkat ettiğimizde ise, dilin daha sadeleştirildiğini ve anlatımların basitleştirilerek konular olarak yurtseverlik, çağdaş hayat biçimleri gibi içerikler anlatıldığına şahit olmaktayız.

2.8. Atatürk Döneminde Yazılan Orta dereceli- Lise Tarih Ders Kitapları

Orta dereceli okullara baktığımızda ise, Hamit ve Muhsin tarafından kaleme alınan ve bu kademedeki okullarda okutulan "Türkiye Tarihi" adlı ders kitabı öne çıkar. Bu kitap, altı sene süreyle üç defa yayınlanmış ve ortaokul kademesinin üçüncü sınıflarında okutulmaktaydı. Bu iki yazar, bilhassa klasik tarih yazarlarını tenkit ederek, tarihi daha bilimsel ve akılcı yöntemlere dayandırarak yazacaklarını söylemişlerdir. Tarihi, hükümdarların zaferlerine ve mağlubiyetlerine göre belirtmenin kesinlikle bilime uyumlu olmadığını da açıkça beyan etmişlerdir.[9] Kitabın içerisinde toplamda yedi bölüm bulunmaktadır. Eserin içerisindeki ufak

[8] Eray Alaca, "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme (1923- 1972)", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* 12/28 (2017), 25 – 40, 30.
[9] Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)* (İstanbul: Afa Yayınları, 2021), 100.

notlar ve simgeler resimler, belirli bir uyum içerisinde yer almaktadır. Bilinmeyen durumlar dipnotlarla daha açık hale getirilip, bunlara ek olarak okuma parçalarına da ayrıca kitapta yer verilmektedir.

Liseler için oluşturulmuş ilk resmi yayınlar ise dört cilt şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra hazırlanan dört ciltlik bu eser, bir sonraki yıl sadeleştirilerek orta dereceli mektepler için "Orta mektep için Tarih" adı altında üç cilt haline getirilmiştir.[10] Orta mektep için Tarih adlı ders kitabının birinci cildinde giriş bölümünde Türk ırkı ve Türk dilinin ehemmiyetine vurgu yapılmıştır. İkinci bölümde de, keza Türk ırkının kendi benliğini sonuna kadar koruyup kolladığı hususuna dikkat çekilmiştir. Sonrasında da Türklerin ilk ana yurdu olan orta Asya dan başlanıp bugüne kadar kaç devlet şeklinde kurulduklarını ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

2.9. 1924 İlk Mektepler Müfredat Programı

1924 tarihli İlk Mektepler Programı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk eğitim programıdır ve dönemin sosyal ve fikir yapısını yansıtan mühim bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki, Cumhuriyet idaresinin okul ders programlarında yapacağı ilk farklılık 1924 yılını aklımıza getirir. Nihayetinde, Cumhuriyeti'nin ilanı sonrasında oluşturulan 1924 tarihli ilk mektepler müfredat programının oluşturulmasının gayesi olarak çocukları özellikle daha bilinçli birer birey olarak yaşama hazırlamak esas alınmıştır ve nihayetinde bu programda şu dersler yer almıştır: [11] Türkçe, Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri, Hesap, Hendese ,Tarih ,Coğrafya ,Musahabat-ı Ahlakiye Malumat-ı Vataniye Musiki … Bilhassa, yukarıda sıraladığımız "Musahabatı Ahlakiye" ve "Malumat-ı Vataniye" dersleri bu dönemde daha da fazla dikkat edilen dersler olmuş ve çocuklara aktarılırken özellikle vatanseverlik ve yurttaşlık vurgusu yapılarak nakledilmiştir. Bunlara ek olarak da tarih dersinden daha öncesinde ön planda olan saltanat ve halifelik kavramları, yerini kurtuluş savaşına ve Cumhuriyet'in kuruluşu gibi konulara bırakmıştır.

1924 programının bir diğer önemli hususu ise, kız ve erkek talebeler için ayrı şekillerde düzenlenmiş olmasıdır. Nitekim bu bağlamda 1924 yılı erkek ilk mektepleri müfredat programının haftalık ders çizelgesinde özellikle tarih dersleri ise şu şekilde hazırlanmıştır: [12]

[10] Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 108.
[11] Mustafa Gündüz, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 135.
[12] Seval Fer, "1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme", Yayına Hazırlayan Murat Alper Parlak, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, 110.

Tablo 2: 1924 yılı erkek ilk mektep müfredat programında tarih dersleri

Dersler	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf	4. sınıf	5. sınıf
Tarih	-	-	1	2	2
Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye	1	1	1	1	1

2.10.1926 İlkokul Programı

Sene 1926 yılını gösterdiğinde ise, 789 sayılı kanun gereğince ilkokulların yönetim biçimi ve müfredat programı devlet tarafından yeniden güncellenerek hazır hale getirilmiştir. Yapılan değişiklik neticesinde mektepler iki şekilde düzenlenmeye çalışılarak köy ve şehir mektepleri şeklini almıştır. Bu anlamda üç sınıflı köy mekteplerinde "Hayat Bilgisi ve Yurt Bilgisi" dersleri ise şu şekilde nakledilmekteydi:[13]

Tablo 3: 1926 senesi Üç Sınıflı Köy Mekteplerindeki Dersler

Dersler	1. Sınıf	2. sınıf	3. sınıf
Hayat Bilgisi	4	4	3
Yurt Bilgisi	-	-	2

1926 tarihinde hazırlanan bu ilkokul programında müfredatta değişiklikler yapılmış olup, haftalık ders cetvelinde ise ilk üç sınıfta haftada dört saat şeklinde okutulmak üzere "Hayat Bilgisi" dersi eklenmiştir. Ayrıca Tarih, Yurt bilgisi dersleri de haftada iki saat olacak şekilde dördüncü ve beşinci sınıf düzeylerinde okutuluyordu.[14] İşte bu noktada çocuklara geçmişle alakalı bilgiler aktarılıp onlarda milli tarih bilinci geliştirmek amaçlanmıştır.

2.11. 1936 İlkokul Programı

Cumhuriyet Dönemi eğitim metotları, yeni inşa edilen devletin çağdaşlaşma ve ulusal bilincin oluşması aşamasında mühim bir rol oynamıştır.1936 ilkokul programı, eğitimde sistemli bir metot benimsemiştir. Bu manada, derslerin belirli amaçlar doğrultusunda işlenmesi belirtilerek öğretmenlerin de bu noktada belirli ilkelere göre davranması planlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin eğitim fikirlerinin etkisinin açıkça görüldüğünü söyleyeceğimiz bu programda özellikle tarih eğitimi ve öğretimi bilhassa önemsenerek gelecek nesillere Türk Tarihinin anlatılması en önemli amaç olarak ifade edilmiştir.

1936 İlkokul Programı Haftalık ders dağılım çizelgesine baktığımızda ise tarih ve yurt bilgisi derslerinin şu şekilde okutulduğunu görmekteyiz: [15]

[13] Fer, "1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme", 105.
[14] Ömer Okutan, "Öğretim Programları ve Eğitim Politikaları", *Cumhuriyet III Sosyal Değerlendirme* (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1998), 2123.
[15] Fer, "1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme", 107.

Tablo 4: 1936 İlkokul Programı Tarih ve Yurt Bilgisi Dersleri

Dersler	**I.**	**Devre**	**II.**	**Devre**
Tarih	1.	Sınıf (2 saat)	2.	Sınıf (2 saat)
Yurt Bilgisi	4.	Sınıf (2 saat)	5.	Sınıf (1 saat)

SONUÇ

Eğitim, insanların gelişimini destekleyen ve milleti daima ileriye götüren en mühim unsurlardan biridir. Bir ulusun refah içerisinde yaşayabilmesinin en baş koşulu sağlam bir eğitim sistemiyle ancak mümkündür. Çünkü eğitimsiz bir millet, dönemin koşullarına ayak uyduramadığı gibi, bir ilerleme durumu da söz konusu olamaz. Eğitim hususu o kadar önemlidir ki, bu noktada belirli dönemlerde belirli farklılıklarla karşımıza çıkar.

Cumhuriyetin ilanıyla beraber ise, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim politikaları da büyük bir değişimlerle kendini gösterdi. Öyle ki Türkiye Devleti, artık tam manasıyla bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiş ve eski dönemlerin eğitim fikrinden yeni dönemin laik ve çağdaş boyutu eğitimin en önemli parçası halini almıştır. Öte yandan eğitimde ki bu yenilik ve değişim, en çok bireyde milli kimlik ve milli kültürü yaratmak olarak açıklanmıştır.

Bilindiği gibi Osmanlının topraklarını adeta işgale açık hale getirecek olan Birinci Dünya Savaşı ve etkileri, bunun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun teslimiyetçi bir politika sergileyişi Mustafa Kemalin halkın önderliğinde Millî Mücadele hareketini başlatmasına gerekçe oluşturacaktı. Ve nitekim milli iradenin gücüyle kazanılan bu zaferde yeni kurulacak olan bu devleti ileriye götürecek en önemli gücün ise, gelecek kuşaklar olduğunu söylemek bu noktada tesadüf olmayacaktır. Bu yüzden tarih anlayışı ve konuları, ulusal boyut kazandırılarak aktarılmaya çalışıldı. Mustafa Kemal Atatürk döneminin eğitim anlayışı bu noktada en başından eğitimdeki ikiliği ortadan kaldırmak adına yapılan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla kendini gösterdi. Bu kanun beraberinde eğitim sisteminde laik bir yapının oluşması sürecini giderek hızlandırdı.

Mustafa Kemal Atatürk için eğitim, her şeyin başında gelmekteydi. Bunun en güzel örneğini savaş ortamında bile düzenlenmesini sağladığı Maarif kongresiyle de açıkça görmüş olduk. Atatürk döneminde eğitim sürecinde atılan bu adımlar, müfredat programlarında da aynı zamanda değişimi beraberinde getirdi. İlkokul, ortaokul ve lise programları hedef ve amaçları doğrultusunda yeniden hazırlanarak ders saatleri ve içeriklerinde birçok değişikliğe gidildi. Cumhuriyet döneminde yapılan bu değişikliklerle beraber ders kitaplarında da laiklik temel esas alınarak ulusal bir tarih anlayışının inşa edildiğini söylemek de son derece yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Alaca, Eray. "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme (1923- 1972)". *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* 12/28 (2017), 25 – 40.

Aytaç, Kemal. *Atatürk'ün Eğitim Görüşü*, II. Kitap. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1983.

Binbaşıoğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.

Çapa, Mesut. "Ders Kitapları", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi*. 2. Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, T.Y.

Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Afa Yayınları, 2021.

Fer, Seval. "1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme". Yayına Hazırlayan Murat Alper Parlak, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi.

Gündüz, Mustafa. *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.

Okutan, Ömer. "Öğretim Programları ve Eğitim Politikaları", *Cumhuriyet III Sosyal Değerlendirme*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1998.

Özdemir, Servet. *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.

Safran, Mustafa. *Tarih Nasıl Öğretilir*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2021.

Uzman, Nasrullah. "Maarif Kongresi: Millî Mücadeledeki Yeri ve Önemi". *II. Maarif Kongresi Bildiriler*, 13-18 Temmuz 2021, Ankara.

KIRŞEHİR İLİ AĞIZLARINDAKİ TARIM VE HAYVANCILIK İLE İLGİLİ KELİMELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN ANALYSIS ON THE WORDS RELATED TO AGRICULTURE AND ANIMAL HUSBANDRY IN THE DIALECTS OF KIRŞEHİR PROVINCE

Özlem YILDIRIM KOÇ
Dr. Öğr. Üyesi Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID NO: 0000-0001-7045-1286

ÖZET

Yöreden yöreye değişen söyleyiş farklılıkları olarak tanımladığımız ağız kavramının özellikle tarih ve coğrafya gibi disiplinler ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Değişen bu söyleyiş farklılıklarında coğrafyanın doğrudan ya da dolaylı bir etkisi vardır. Sıcak ve soğuk iklimlerde yaşayan insanların konuşmalarındaki söyleyiş özellikleri bulundukları yörenin ağzını sesler noktasında direkt olarak etkilemektedir. Sıcak iklimlerdeki insanların konuşmalarında daha yumuşak seslerin varlığına rastlanırken soğuk iklimlerde yaşayan insanların konuşmalarında gırtlak sesleri gibi daha kalın seslerin kullanıldığı görülmektedir. Coğrafyanın bir parçası olan iklim, ağızları o bölgede bulunan iş varlıkları açısından da etkilemektedir. İklim koşullarına bağlı olarak tarım ile uğraşılan yerlerdeki insanların ağızlarında daha çok tarım ile ilgili terimlerin hayvancılık ile uğraşılan yerlerde ise hayvancılık ile ilgili terimlerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu disiplinler ve bunların etkileri bir yörenin ağız özelliklerinin şekillenmesinde, zenginleşmesinde ve söz varlığının oluşmasında birinci derecede rol oynamaktadır. Ağızlar için son derece önemli olan bu konuda belirtilmesi gereken bir hususta bu kelimelerin ağızlarda kendilerine özgü kullanımlarıyla yer almasıdır. Yani ağızlarda kullanılan bu kelimelerde bazı ses değişmelerinin olduğu görülmektedir. Bütün bu ayırt edici özelliklerin ışığında bu çalışmada Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN'in Kırşehir ve Yöresi Ağızları kitabındaki metinler incelenmiş, bu yörede kullanılan tarım ve hayvancılık ile ilgili kelimeler ve bu kelimelerin yöre ağzında göstermiş oldukları ses değişimleri üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ağız, Kırşehir, tarım, hayvancılık, ses olayları.

ABSTRACT

The concept of dialect—loosely defined as the differences in articulation from region to region—is closely correlated especially with disciplines such as history and geography. Geography has a direct or indirect effect on these differences in articulation. The speech

characteristics of people who live in hot and cold climates have a direct effect on the dialect of the region they live in when it comes to sounds. While softer sounds are found in the speech of people living in hot climates, it is seen that coarser sounds, such as laryngeal sounds, are employed in the speech of people living in cold climates. Climate—a part of geography—also affects the dialects from the perspective of the business assets in that region. Depending on the climatic conditions, the dialects of people in places where people are engaged in agriculture are more likely to use terms related to agriculture, and in places where people are engaged in animal husbandry, terms related to animal breeding are frequently used. Therefore, these disciplines and their impacts play a primary role in shaping and prospering the dialectal features of a region and in the formation of its vocabulary. Another issue that should be mentioned here, which is critical for dialects, is the incorporation of these words in the dialects with their unique uses. In other words, it is seen that there are some phonetic events observed in these words used in these dialects. Based on all these distinctive features, the texts in the book "Dialects in the Kırşehir and its Region" by Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN were examined and the words related to agriculture and animal husbandry used in this region and the phonetic variations of these words in the local dialect were analysed.

Keywords: Dialect, Kırşehir, agriculture, animal husbandry, phonetic events.

GİRİŞ

Canlı veya cansız varlıkları karşılayan kavramlar ve kelimeler üzerine araştırma yapan önemli bir bilim dalı olan ad bilimi üzerine özellikle son yıllarda çok fazla önemli çalışmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. İnsanların kavramları ve nesneleri isimlendirmelerinin altında politik, coğrafi ve sosyal birtakım nedenler yatmaktadır (Tuğluk 2021: 154-155). Öyle ki milletlerin söz varlıkları yaşadıkları coğrafya ve iklimin yanı sıra uğraştıkları sanat ve mesleklerden etkilenerek şekillenmektedir. Göçebe bir kültüre sahip olan Türkler tarih boyunca tarım ve hayvancılıkla uğraşmış bir millettir. Bu nedenle Türkçe, tarım ve hayvancılıkla ilgili kelimelerin bol olduğu zengin bir söz varlığına sahip olma özelliği göstermektedir (Tuğluk, 2022: 657). Aslında toplumlar tarih boyunca hayatlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak için toplayıcılık, avcılık, tarım ve endüstri gibi farklı ekonomik faaliyetler sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bu faaliyetler onların yaşam tarzları ve düşünce sistemleri üzerinde de etkili olmuştur (Tuğluk, 2022: 67). Bu nedenle bir milletin yaşam tarzının ve düşünce sisteminin aynası olan dili de bunlardan etkilenerek söz varlığını şekillendirmektedir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla ilgili olan kelimeler de yöreden yöreye farklılık göstermekte ve her ağızda farklı şekillerde kullanılmaktadır (Tuğluk 2021: 155). Bundan dolayı bu çalışmada Prof. Dr. Ahmet Günşen'in Kırşehir ve Yöresi Ağızları eserindeki derlemeler dikkate alınarak bu yörede kullanılan tarım ve hayvancılık ile ilgili kelimeler üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Kırşehir ve Yöresi ağızlarında kullanılan tarım ve hayvancılık ile ilgili kelimeler incelenirken o kelimenin yöre ağzındaki birden fazla ve farklı ses hadiselerinin olduğu kullanım şekilleri tek tek verilmiştir. Şimdi bunları ayrıntılı olarak inceleyelim:

aac : ağaç

aaş : ağaş

Kelimede **"ğ"** ünsüzünün düştüğü görülmektedir. Bu düşmeye bağlı olarak iki ünlünün yan yana gelerek ikiz ünlü oluşturduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca sondaki **"ç"** ünsüzünün de tonlulaşarak **"c"** veya sızıcılaşarak **"ş"** ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir.

aal : ağıl

āl : ağıl

Kelimede ortadaki **"ğ"** ünsüzünün düştüğü görülmektedir. Bu değişmeye bağlı olarak iki ünlünün yan yana gelerek ikiz ünlü oluşturduğu ve ünlülerden **"ı"** ünlüsünün de ilerleyici benzeşme yoluyla **"a"** ünlüsüne dönüştüğü dikkat çekmektedir. Kelimenin diğer kullanımında ise ortada bir ünsüz ve bir ünlü sesin düştüğü görülmektedir.

açiçā′: ayçiçeği

Kelimede ortada ünsüz düşmesi hadiselerinin meydana geldiği görülmektedir. Yine kelime sonunda ünlü düşmesi hadisesinin varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca yarı ilerleyici benzeşme hadisesiyle **"e"** sesinin **"a"** sesine dönüştüğü görülmektedir.

alaca : yarı olgun üzüm

Kelimede herhangi bir ses olayının olmadığı olduğu şekliyle kullanıldığı görülmektedir.

alma : elma

Kelimenin asli şeklinin devamı niteliğinde kullanılmasından dolayı büyük ünlü uyumuna da uygunluk gösterdiği dikkat çekmektedir.

al tay : bir at cinsi

Kelime bir hayvan adı olarak yöre ağzında karşımıza çıkmaktadır.

an: tarla sınırı

Kelime tarım ile ilgili bir kelime olarak yöre ağzında karşımıza çıkmaktadır.

armıd : armut

Kelime incelendiğinde yuvarlak **"u"** sesinin düzleşerek **"ı"** sesine dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca sondaki **"t"** sesinin de tonlulaşarak **"d"** sesine dönüştüğü dikkat çekmektedir. Yani kelimede düzleşme ve tonlulaşma hadiselerine rastlanmaktadır.

asart- : buda-

Yöre ağzında tarım ile ilgili bir kelime olarak kullanıldığı görülmektedir.

avcar : sebze bahçesi

Yöre ağzında yine tarım ile ilgili kullanılan bir kelime olarak varlığına rastlanılmaktadır.

badas: harmanda buğdayı kaldırdıktan sonra kalın topraklı kısım

Yöre ağzında kullanılan tarım ile ilgili kelimelerdendir.

bamıya : bamya

Kelime incelendiğinde yöre ağzında, Arapça bāmiya olan asli şekline daha yakın olarak kullanıldığı görülmektedir.

başaḫ : başak

Tarım ile ilgili olan bu kelimenin son sesinde bir **k > ḫ** değişiminin olduğu yani sızıcılaşma hadisesinin olduğu görülmektedir.

bırçaḫ : burçak

burçaḫ : burçak

Kelimelerden birinde **u > ı** değişiminin yani düzleşme hadisesinin ve her ikisinde de **k > ḫ** değişiminin sızıcılaşmanın olduğu görülmektedir.

bidek : çalı cinsinden bir ağacın ufak yemişi

Yöre ağzında tarım ile ilgili kullanılan kelimelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

binit atı : binek atı

Yöre ağzında hayvancılık ile ilgili kullanılan kelimelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

bodu : kaz, kaz yavrusu

bödü : kaz, kaz yavrusu

Yöre ağzında hayvancılık ile ilgili kullanılan kelimelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

bua : boğa

Kelimede **o > u** değişiminin yani düzleşme hadisesinin olduğu görülmektedir. Ayrıca ortadaki **"ğ"** ünsüzünün düştüğü ve iki ünlünün yan yana gelerek ikiz ünlü oluşturduğu görülmektedir.

būda : buğday

būday : buğday

buğda : buğday

Kelimenin yöre ağzında üç değişik kullanımına rastlanmaktadır. İlk kelimede ortada ve sonda ünsüz düşmelerinin olduğu, ikincide sadece ortada ünsüz düşmesinin olduğu üçüncüde ise sadece sonda ünsüz düşmesinin olduğu görülmektedir.

buynuz : boynuz

Kelimede ortada **o > u** değişmesinin yani düzleşme hadisesinin olduğu görülmektedir.

büvelek : yazın hayvanlara musallat olan sinek, bambal sineği

Yöre ağzından kullanılan hayvancılık ile ilgili kelimelerden biridir.

canavar : kurt

ceş : tahıl yığını

cıba : kırkılmış keçi

culuḳ : hindi

cumbul: küçük üzüm salkımı

çadır: buğday

çalḳava : buğday selektörü

çebiş : bir yaşındaki keçi

çızı : tarlada pulluğun bir kez geçtiği yer

çir : meyve kurusu, kak

çitlek : çekirdek

çitlik : çiftlik

Kelimede ortadaki **"f"** sesinin düştüğü görülmektedir.

dağlıç : bir koyun cinsi

dārmen : değirmen

Kelimede ortadaki **"ğ"** ve **"i"** seslerinin düştüğü görülmektedir. **"e"** sesinin **"a"** sesine dönüştüğü ve ses düşmeleri hadisesi nedeniyle de **"a"** sesinde bir uzamanın meydana geldiği dikkat çekmektedir.

devramel : ayçiçeği

dıranı üzüm : bir üzüm cinsi

divlek : ham kavun, kelek

doŋuz : domuz

Kelimede **"m"** sesinin **"n"** sesine dönüştüğü yani iki akıcı ünsüz arasında bir değişmenin gerçekleştiği görülmektedir. Aslında kelimenin **doŋuz [toŋuz]** (Paçacıoğlu 2006:176) şeklinde Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımını devam ettirdiğini görmekteyiz.

doru : bir at cinsi

eke : küçükbaş hayvanların, olgunlaşmış olanı

enik : köpek yavrusu

eşşeg : eşek

işşeg :eşek

İlk kelimede ortada bir ünsüz ikizleşmesinin olduğu görülmektedir. Ayrıca sonda bir **k > ġ** değişmesi yani tonlulaşma olduğu görülmektedir. İkinci kullanımda ise ikizleşme ile **e > i** değişiminin yani ünlü daralmasının olduğu görülmektedir.

firek : domates fidesi; yeşil domates

ġabaẖ : kabak

Kelimede **k > ġ** değişimi yani tonlulaşma ve **k > ẖ** değişimi yani sızıcılaşma hadiselerinin olduğu görülmektedir.

ġara burcu : bir siyah üzüm cinsi

Kelimede **k > g** değişimi tonlulaşma bulunmaktadır.

ġarġa : karga

Kelimede başta ve ortada bir **k > ġ** değişiminin yani tonlulaşmanın olduğu görülmektedir.

ġarpız : karpuz

Kelimede **k > ġ** değişimi tonlulaşma bulunmaktadır. Ayrıca **u > ı** değişimi yani düzleşme hadisesi bulunmaktadır.

ġavaẖ : kavak

Kelimede **k > ġ** değişimi tonlulaşma ve **k > ẖ** değişimi sızıcılaşma hadiseleri bulunmaktadır.

ġavurġa : kavrulmuş mısır, nohut, buğday

geçi : keçi

ġıcıẖ : kuyruğu küçük ve kısa bir koyun cinsi

Kelimede başta tonlulaşma sonda ise sızıcılaşma hadiselerinin olduğu görülmektedir.

ġoç : koç

gön : yaş büyükbaş hayvan derisi

ġumpir : patates

ġurd : kurt

ġuş : kuş

güdü : kırda güdülen davar, hayvan sürüsü

hayva : ayva

"h" sesinin kelime başında türemesi Türkiye Türkçesi ağızlarında çok yaygın bir biçimde görülmektedir (Mangır, 2021 :286). Kırşehir yöresi ağzında da tarım ile ilgili bir kelimede bu ses hadisesi karşımıza çıkmaktadır.

id : it, köpek

iyer : eyer semer

ḳarıḳ : sebze ekilen bölme

kelen : bağlık, bahçelik, ağaçlık arazi

keme : toprak altında yetişen bir cins mantar

kerme : tezek

kesmik : samanın irisi

keyik : geyik

kiriz : melez köpek

kiriş : kalın, gelişmiş kavak ve söğüt ağacı için kullanılır

ḳoğtür : taneleri iri ve mavimsi bir üzüm cinsi

köpelek : mantar

lālek : leylek

Kelimede ortada **"y"** sesinin düştüğü ve bu düşmenin etkisiyle **e > a** değişmesiyle **"a"** sesine dönüşen seste de bir uzamanın gerçekleştiği görülmektedir.

mal : büyükbaş hayvanlar için kullanılır

malcılık : hayvancılık

oğlaḫ : oğlak

Kelimede son seste bir sızıcılaşmanın olduğu görülmektedir.

oraḫ : orak

Kelimede son seste bir sızıcılaşmanın olduğu görülmektedir.

paḫla : bakla, fasülye

Bazen yöre ağızları yabancı kelimelerde, yazı dilindeki karşılıklarına aykırı olarak b'leri tonsuzlaştırarak p'ye dönüştürmektedir (Korkmaz 1994: 83). Bu kelimede de başta bir **b > p** değişiminin ortada ise **k > ḫ** değişiminin gerçekleştiği görülmektedir.

pezi: sürülmüş tarlalarda biten ve pilavı yapılan ot

piriç : pirinç

Kelimede ortadaki **"n"** sesinin düştüğü dikkat çekmektedir.

pürçüklü : havuç

sam : ot, sap saman

samırsaḳ : sarmısak

Kelimede metatez olayının gerçekleştiği görülmektedir.

siyis : birkaç yaşında olgun ve iri erkek keçi

şāmer : ayçiçeği

tavıḫ : tavuk

Kelimede düzleşme ve sızıcılaşma hadiselerinin gerçekleştiği görülmektedir.

tezzek : tezek

Kelimede bir ünsüz ikizleşmesi hadisesinin gerçekleştiği görülmektedir.

tınas : harman yığını

toḫlu : toklu, iki yaşında koyun

tönge : tırpanla ekin biçerken çıtnık otundan deste yapılarak ayağa sarılan ve ekini yerden toplayan ilkel alet

tunç : tarla sınırı

ulaf : yulaf

Kelime başında **"y"** sesinin düştüğü görülmektedir.

vavġunat : römork, traktör arabası

yaŋaz : bir at cinsi

yemiş : incir

zahra : tahıl, tahıl cinsinden hayvan yemi

Zahire şeklinde olan kelimede ortadaki **"i"** sesinin düştüğü ve sondaki **"e"** sesinin de kalınlaşarak ilerleyici benzeşme yoluyla **"a"** sesine dönüştüğü görülmektedir.

zār : küçük köpek cinsi

zavara : iri öğütülmüş hayvan yemi

zebze : sebze

Kelime başında **s > z** değişmesinin yani sedalılaşma hadisesinin olduğu görülmektedir.

zerdeli : zerdali

Kelimede benzeşme yoluyla bir **a > e** değişiminin gerçekleştiği görülmektedir.

SONUÇ

Tarım ve hayvancılıkla ilgili kelimelerin tespit ve tasnif edilmesi Türk toplum yapısının sosyal, tarihi ve ekonomik yapısını yansıtan dil için büyük bir önem taşımaktadır. Bu kelimelerin varlığı ve kullanımı ağızlar için de önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Özellikle bir bölgenin veya yörenin ağız haritaları oluşturulurken bu nesne ile kavramlardan bunların ses ve şekil farklılıklarından faydalanılması, bunların dil ve dilin bir birimi olan ağızlar için ne kadar önemli bir malzeme görevi üstlendiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kırşehir yöresi ağızları incelendiğinde bölgede hem tarım hem de hayvancılıkla ilgili kelimelerin sıklıkla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle yörede bir kelimenin birden fazla değişik kullanımlarının bulunduğu görülmektedir. Zaten çalışmada da bu kelimelerin tamamı tek tek gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Elma kelimesinin yöre ağzında Eski Türkçedeki gibi **alma,** domuz kelimesinin ise Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki gibi **doŋuz** şeklinde kullanılması Türkçenin eskicil (arkaik) izlerini göstermesi bakımından önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelimeler incelenirken ünlü ve ünsüz düşmeleri, ünlü ve ünsüz türemeleri, metatez, ünlü ve ünsüz sesler arasındaki değişmelere kadar bir çok ses hadisesinin varlığı önemli ölçüde dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Günşen A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme- Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz Z. (1994). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mangır M. (2021). Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarındaki "Ünsüz Türemesi" Tespitleri Üzerine, Kesit Akademi Dergisi, 7 (27), s.281-312.

Paçacıoğlu B. (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Tuğluk, M. E. (2021). İlyas Köyündeki (Diyarbakır-Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık İle İlgili Söz Varlığı, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4 (1), s.153-169.

Tuğluk, M. E. (2022). Ege Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (2), s.656-680.

Tuğluk, M. E. (2022). Doğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, s.65-95.

Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük, Tarama ve Derleme Sözlüğü. erişim tarihi: Nisan 02, 2025, https:// sozluk.gov.tr

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA AZERBAYCAN TARİHİ ÖĞRETİMİNDE MODERN EĞİLİMLER: SORUNLAR, ÖRGÜTSEL VE PEDAGOJİK KOŞULLARIN ETKİSİ VE İNTERAKTİF YÖNTEMLERİN POTANSİYELİ

MODERN TRENDS IN THE TEACHING OF AZERBAIJAN HISTORY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEMS, INFLUENCE OF ORGANISATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS AND POTENTIAL OF INTERACTIVE METHODS.

Leyla MANSUROVA
Dr. Öğretim Üyesi, Bakü Slav Üniversitesi, Azerbaycan Tarihi ve Multikulturalizm Bölümü
vmansurova59@gmail.com
Assistant professor Baku Slavic University, Department of History of Azerbaijan and Multiculturalism
ORCID ID: 0000-0003-3538-4844

ÖZET

Üniversitelerde Azerbaycan tarihi öğretiminin iyileştirilmesine yönelik çabalara rağmen, mevcut örgütsel ve pedagojik koşullar, eğitim kalitesini ve öğrencilerin öğrenmelerini etkileyebilecek bir dizi zorluğu hâlâ ortaya koymaktadır. Azerbaycan'ın yanı sıra, diğer ülkelerde de tarih öğretimi alanındaki benzer zorluklarla karşılaşıldığı gözlemlenmektedir.

Dikkat edilmesi gereken faktörlerden biri, ulusal tarih öğretimine ilişkin tek bir kavramın olmamasıdır; bu da yaklaşımların çeşitlenmesine, müfredatın farklılaşmasına ve tarihi olayların farklı yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu durum, sadece Azerbaycan'da değil, diğer ülkelerde de benzer şekilde öğretim sürecinin tutarsızlıklarını beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak, öğretmenler öğretim materyalini kendi başlarına uyarlamak zorunda kalmakta, bu da sunumun sistematikliğini azaltabilmekte ve öğrencilerde parçalı bir tarih algısına yol açabilmektedir.

Üniversitedeki tarih öğretiminde karşılaşılan diğer sorunlar arasında, büyük ölçüde materyal sunmanın eski yöntemleri, yeterli sayıda yüksek kaliteli öğretim materyallerinin bulunmaması ve öğrencilerin tarihsel kaynaklarla etkileşime girme fırsatlarının sınırlı olması gibi nedenlerden kaynaklanan yetersiz öğrenci motivasyonu da yer almaktadır. Geleneksel dersler ve seminerler genellikle öğrencileri aktif bir bilişsel sürece dahil etmekte başarısız olmakta, bu da analitik ve eleştirel becerilerinin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu zorlukların üstesinden gelmek için interaktif öğretim yöntemleri önemli bir rol oynayabilir. Rol yapma oyunları, multimedya teknolojileri, sanal geziler, tarihi belgelerin analizi ve dijital arşivlerin kullanımı, tarihsel süreçlerin daha derinlemesine anlaşılmasına ve öğrencilerin bağımsız tarihsel düşünme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur. Diğer ülkelerde de interaktif yöntemlerin tarih öğretiminde başarıyla kullanıldığı örnekler mevcuttur. Dijital platformlar ve uzaktan eğitim de dahil olmak üzere modern eğitim teknolojilerinin kullanılmaya

başlanması, tarih çalışmalarının erişilebilirliğini ve değişkenliğini artırmayı mümkün kılarak, günümüz gençliğinin ihtiyaçlarına daha esnek ve uyarlanabilir hale getirmektedir.

Makale, üniversitelerde Azerbaycan tarihi öğretiminin, tarih eğitiminin etkinliğini artıracak ve öğrencileri ülkenin tarihi mirasını anlamlı bir şekilde algılamaya hazırlayacak modern eğitim gereksinimlerini karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekliliğine odaklanmaktadır. Azerbaycan tarihinin öğretimi, dünya çapında tarih eğitiminde kabul gören yöntemlerle uyumlu bir biçimde modern eğitim standartları ve interaktif yöntemler dikkate alınarak yeniden düzenlendiğinde, tarih eğitiminin kalitesi artacak ve öğrencilerin ulusal tarihi mirası bilinçli bir şekilde algılamaları sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan tarihinin öğretimi, örgütsel ve pedagojik koşullar, didaktik ilkeler, eğitim standartları, interaktif yöntemler, dijital teknolojiler.

ABSTRACT

Despite efforts to improve the teaching of Azerbaijani history at universities, the current organisational and pedagogical conditions still present a number of challenges that can affect the quality of education and students' learning. In addition to Azerbaijan, similar challenges in the field of history teaching can be observed in other countries.

One factor to note is that there is no single concept of national history teaching, which leads to a diversity of approaches, different curricula and different interpretations of historical events. This leads to inconsistencies in the teaching process, not only in Azerbaijan but also in other countries. As a result, teachers have to adapt the teaching material on their own, which can reduce the systematicity of the presentation and lead to a fragmented perception of history in students.

Other problems encountered in history teaching at the university include inadequate student motivation, largely due to outdated methods of presenting material, the lack of a sufficient number of high quality teaching materials, and limited opportunities for students to interact with historical sources. Traditional lectures and seminars often fail to engage students in an active cognitive process, which negatively affects the development of their analytical and critical skills.

Interactive teaching methods can play an important role in overcoming these challenges. Role-playing games, multimedia technologies, virtual excursions, analysis of historical documents and the use of digital archives contribute to a deeper understanding of historical processes and the development of students' independent historical thinking skills. There are examples of successful use of interactive methods in history teaching in other countries. The introduction of modern educational technologies, including digital platforms and distance learning, makes it

possible to increase the accessibility and variability of history studies, making them more flexible and adaptable to the needs of today's youth.

The article focuses on the need to reorganise the teaching of Azerbaijani history at universities in such a way that it meets modern educational requirements that will increase the effectiveness of history education and prepare students for a meaningful perception of the country's historical heritage. When the teaching of the history of Azerbaijan is reorganised taking into account modern educational standards and interactive methods in accordance with the methods accepted worldwide in history education, the quality of history education will improve and students will be able to consciously perceive the national historical heritage.

Keywords: Teaching of Azerbaijani history, organisational and pedagogical conditions, didactic principles, educational standards, interactive methods, digital technologies.

GİRİŞ

Modern eğitim paradigmaları, öğrencilere öğrenme süreçlerini bireysel tercihleri doğrultusunda şekillendirme, fikirlerini özgürce ifade etme ve edindikleri teorik altyapıya dayanarak kendi görüşlerini temellendirme imkânı sunmayı temel ilkelerinden biri olarak kabul etmektedir. Bu eğilim, yalnızca öğretim içeriklerini değil, aynı zamanda kullanılan pedagojik yaklaşımları da derinlemesine etkilemiştir.

Azerbaycanda ve Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında tarihsel disiplinlere yönelik akademik programlar yürütülmektedir. Bu bağlamda, öğretim üyeleri tarafından öğrencilerin düşünce özgürlüğüne sahip olmalarının, onların eleştirel ve analitik düşünme kapasitelerini geliştirdiği; alternatif bakış açıları geliştirme ve kamusal alanlarda kendilerini etkili bir şekilde ifade edebilme becerilerini güçlendirdiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, çağdaş öğretim yöntemlerinin bu doğrultuda evrilmesi, öğretim elemanları tarafından olumlu ve gerekli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

1. Makalenin Temel İçeriğine Genel Bir Bakış

Çağdaş Azerbaycan'da ekonomi, kültür ve teknoloji alanlarında yaşanan dinamik gelişmeler, yükseköğretim sisteminin bütünsel bir yeniden yapılandırma sürecine girmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, geleceğin nitelikli uzmanlarını toplumsal ve mesleki anlamda değişen koşullara uyumlu bir biçimde yetiştirmeyi hedefleyen yenilikçi eğitim teknolojilerinin entegrasyonunu zorunlu kılmıştır.

Günümüz iş gücü piyasası, mezun bireylerden yalnızca mesleki bilgi ve beceri değil, aynı zamanda yüksek düzeyde rekabet edebilirlik ve profesyonel yeterlilik beklemektedir[1]. Bu

[1] Yaroshenko S.N.,2005:79

nedenle, eğitim kurumlarının sunduğu öğretim modelleri de geleneksel teorik ve uygulamalı yöntemlerin ötesine geçerek, daha çok öğrenci merkezli, aktif katılımı esas alan ve etkileşime dayalı pedagojik yaklaşımları benimsemeye yönelmiştir.

Öğretim elemanlarının bu yenilikçi öğretim yöntemlerine yönelik tutumları farklılık gösterebilir; ancak interaktif öğretim tekniklerinin, eğitim kalitesinin artırılmasında etkili bir araç olduğu yönündeki bilimsel ve pedagojik bulgular göz ardı edilemeyecek kadar güçlüdür.

2. Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğretim Yöntemlerinin Sınıflandırılması

Günümüzde modern eğitim sisteminde uygulanan öğretim yöntemleri genel olarak üç temel kategori altında sınıflandırılabilir:

1. Pasif öğretim yöntemleri:

Bu yöntemler, öğretim sürecinin merkezinde öğretmenin yer aldığı, öğrencinin ise bilgiyi doğrudan alıcı konumunda olduğu geleneksel yaklaşımlardır. Ders anlatımı, test uygulamaları ve anketler gibi biçimlerde yürütülen bu yöntemlerde öğretmen bilgiyi sunan, öğrenci ise onu pasif biçimde edinen bir konumdadır. Eğitim çoğunlukla yüz yüze gerçekleşmekte, öğrencinin katılımı sınırlı kalmaktadır.

2. Aktif öğretim yöntemleri:

Bu yöntemler, öğrenci ile öğretmen arasında daha yoğun ve çift yönlü bir etkileşimin kurulduğu yaklaşımlardır. Seminerler, uygulamalı çalışmalar ve problem çözmeye dayalı oturumlar, bu kategoriye örnek teşkil eder. Öğrencinin düşünsel katkısı ve öğrenme sürecine aktif katılımı burada temel hedef olarak öne çıkar.

3. Etkileşimli öğretim yöntemleri:

En gelişmiş pedagojik yaklaşımlardan biri olan bu yöntem, yalnızca öğretmen ile öğrenci arasındaki etkileşimi değil, aynı zamanda öğrenciler arası iletişimi de kapsamaktadır. Katılımcıların birlikte düşünme, tartışma ve ortak çözüm üretme süreçlerine aktif biçimde dahil olması, bu yöntemin temel özelliğini oluşturur.

3. Tarih Eğitimi Bağlamında Etkileşimli Öğretim Yöntemlerinin Önemi

Yükseköğretim düzeyinde tarih alanında eğitim gören öğrenciler için etkileşim temelli öğretim yöntemlerinin kullanımı, yalnızca akademik başarıya değil, aynı zamanda mesleki yeterliliklerin kazanılmasına da önemli katkılar sunmaktadır. Bu yöntemler, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmelerine, tartışmalı tarihsel konular üzerine fikir alışverişinde bulunmalarına olanak sağlamakta ve tarihsel bilgi birikimlerinin derinleşmesini desteklemektedir.

Etkileşimli yöntemler, geleneksel pedagojik yaklaşımların ötesine geçerek, tarihî meseleleri alışılmışın dışında çözüm yolları ile ele almayı mümkün kılmaktadır. Bu durum, tarih disiplini açısından son derece önemlidir; zira tarihçiler, mesleklerinin doğası gereği geçmişin karmaşık yapısını çözümleyen araştırmacılar konumundadır. Etkin bir tarihçi, yalnızca olayların yüzeysel anlatımıyla yetinmemeli; aynı zamanda olayların ortaya çıkış biçimlerini, gelişim süreçlerini ve bunların çok yönlü neden-sonuç ilişkilerini analiz edebilmelidir.

Dolayısıyla, tarih eğitiminin temel hedeflerinden biri, öğrencilere geniş perspektifli düşünme alışkanlığı kazandırmak; tarihsel olayları bütüncül bir bağlamda değerlendirme, farklı kaynakları eleştirel bir yaklaşımla analiz etme ve bu analizlerden yola çıkarak olayların kapsamlı bir tablosunu yeniden inşa etme becerilerini geliştirmektir.

4. Etkileşimli Öğretim Sürecinde Öğrenci ve Öğretmenin Rolü

Etkileşim temelli öğretim yaklaşımları, bireysel öğrenmeden ziyade kolektif katılıma dayalı öğrenme süreçlerini teşvik etmeyi amaçlayan bir model üzerine inşa edilmiştir. Bu yöntemlerde, tüm çalışma grubunun eş zamanlı katılımıyla gerçekleşen öğrenme süreçleri, insan etkileşimi ve takım içi iletişimin psikolojik boyutlarını da göz önünde bulundurarak yapılandırılmaktadır. Böylelikle öğrenme eylemi, yalnızca bireysel bilgi edinimi olmaktan çıkarak; diyalog, çoklu bakış açılarının ifade edildiği polilog (çoklu diyalog) ve ortak anlam üretimi yoluyla gerçekleşen paylaşılmış bir bilgi üretim sürecine dönüşmektedir.[2]

Bu çerçevede, öğretmen artık geleneksel anlamda bilgiyi aktaran merkezi bir figür olmaktan çıkarak, öğrenme ortamını yöneten ve etkileşimi kolaylaştıran bir rehber ve organizatör konumuna geçmektedir. Öğrenciler ise, yalnızca bilgi tüketicileri değil, kendi deneyimlerinden ve grup içi etkileşimlerinden beslenerek bilgi üreten, yorumlayan ve paylaşan aktif öznelere dönüşmektedirler[3].

Etkileşimli Ders Türleri ve Tarih Eğitiminde Uygulama Örnekleri

Etkileşim temelli dersler, yapı ve içerik açısından çeşitli biçimlerde kurgulanabilir. Bu kapsamda, hem teorik yönü ağır basan etkileşimli oturumlar hem de pratik becerilerin ön planda olduğu uygulamalı dersler tasarlanarak öğretim sürecine entegre edilebilmektedir. Özellikle tarih eğitimi bağlamında, bu yöntemlerin farklı türleri, öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini geliştirme açısından önemli avantajlar sunmaktadır.

Etkileşimli tarih dersleri, özellikle "sorun merkezli öğrenme" yaklaşımı temelinde yapılandırıldığında etkili sonuçlar vermektedir. Bu tür derslerde öğretim elemanı, öğrencilerin tartışma ve analiz yoluyla çözüm üretmelerini sağlayacak tarihsel bir problemi tanımlar. Ardından, öğretmen süreci yönlendirici bir pozisyonda kalarak, öğrenci grubunun söz konusu

[2] Stupina, S.B.,2009: 56
[3] Gushchin Yu.V.,2012:1-18.

tarihsel duruma dair en mantıklı ve bilimsel temellere dayalı çıkarımları birlikte geliştirmesine rehberlik eder.

Bu yaklaşım, öğrencilerin sadece bilgiye ulaşmalarını değil, aynı zamanda tarihsel verileri yorumlama, neden-sonuç ilişkilerini kurma ve alternatif görüşler üretme yetkinliklerini de pekiştirmeyi amaçlar.

Etkileşimli Öğretim Yöntemlerinin Uygulama Biçimleri: Örnekler ve Yöntemsel Çeşitlilik

Etkileşimli öğretimin esnek yapısı, dersin organizasyonuna ilişkin çeşitli yöntemlerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, dersin konferans formatında yürütülmesi, ancak geleneksel pasif aktarım yerine yazılı diyalog yoluyla öğrenci katılımının sağlanması da mümkündür. Öğrencilerin derste doğan sorularını yazılı olarak öğretmene iletmeleri ve öğretim elemanının bu soruları tek tek yanıtlaması, hem katılımı artırmakta hem de bilgilerin pekişmesini sağlamaktadır.

Etkileşimli ders uygulamaları arasında dikkat çekici bir diğer yöntem ise "planlı hata" tekniğidir. Bu yaklaşımda, öğretmen dersin başında öğrencileri bilgilendirerek, sunum sırasında bilinçli olarak bazı hatalar yapacağını bildirir. Öğrencilerin görevi, anlatım sürecinde bu hataları tespit etmek ve düzeltmektir. Böylece öğrenciler pasif dinleyici olmaktan çıkıp, bilgiyi sorgulayan, analiz eden ve dikkatle izleyen aktif katılımcılar hâline gelir.

Etkileşimli Öğretimde Görselleştirme, Oyunlaştırma ve Vaka Temelli Yaklaşımlar

Etkileşimli öğretim yöntemlerinin etkinliğini artıran unsurlardan biri de görsel materyallerin bilinçli ve amaçlı biçimde kullanımıdır. Görselleştirme temelli derslerde, teorik içerik; diyagramlar, tablolar, çizimler, slayt gösterileri ve grafikler gibi çeşitli görsel araçlarla desteklenerek, öğrencilerin karmaşık kavramları daha kolay kavramaları hedeflenmektedir. Bu yöntem, özellikle tarih gibi soyut kavramlar ve kronolojik bilgiler içeren disiplinlerde, bilginin zihinsel temsillerini somutlaştırmak açısından son derece işlevseldir.

Bir diğer etkili yöntem ise tarihsel içeriklerin "işletme oyunu" formatında sunulmasıdır. Bu yöntem, öğrencilere belirli tarihsel olayları canlandırma imkânı sağlayarak, onları olayların içerisine aktif bir şekilde dâhil eder. Öğrenciler bu sayede sadece bilgi edinmekle kalmaz, aynı zamanda tarihsel süreçleri deneyimleyerek öğrenme fırsatı elde ederler. Bu tür uygulamalar, öğrencilerin öğrenmeye olan motivasyonunu artırmakta; öğretmenler için ise öğrencilerin konuya hazırlık düzeylerini ve tarihsel materyali ne ölçüde içselleştirdiklerini gözlemleme açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Tarih öğretiminde başarıyla uygulanan bir başka yöntem de vaka temelli öğretim teknolojileridir. "Vaka çalışması" olarak da adlandırılan bu teknik (İngilizce "case" teriminden türetilmiştir), öğrencilere analiz etmeleri için gerçek ya da kurguya dayalı özel durumlar sunar.

Bu bağlamda öğrenciler, belirli tarihsel koşullar altında geçen olayları inceleyerek, olayların neden-sonuç ilişkilerini değerlendirir, alternatif senaryolar oluşturur ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirirler.

Bu yöntem, öğrencilerin konuya daha yüksek düzeyde dikkat göstermelerini sağlamakta; aynı zamanda eleştirel düşünme ve içerik analiz becerilerinin gelişimine doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Vaka Teknolojilerinin Çeşitli Öğretim Yöntemleri ile Entegrasyonu

Vaka teknolojileri, farklı öğretim stratejilerini bir arada kullanarak öğrencilerin analiz ve çözüm üretme becerilerini geliştirmeyi hedefler. Bu teknolojiler, aşağıdaki gibi çeşitli öğretim yöntemlerini içermektedir:

Durumların modellenmesi;

Düşünce deneyleri;

Sorun çözme yöntemleri;

Tartışma teknikleri;

Sınıflandırma yöntemleri;

Beyin fırtınası;

Sistem analizi vb.

Bu yöntemler, öğrencilerin karmaşık tarihsel olayları ve durumları farklı açılardan ele alarak, çok yönlü bir analiz yapmalarını sağlamaktadır.

Etkileşimli Yöntemlerin Etkili Kullanımı İçin Öğretmenin Gereksinimleri

Etkileşimli öğretim yöntemlerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için öğretmenin gerekli bilgi ve becerilere sahip olması büyük önem taşımaktadır. Öğretmen, her şeyden önce, dersin metodolojik çerçevesini net bir şekilde bilmelidir. Ayrıca, belirlenen ders hedef ve amaçlarını etkili bir şekilde uygulayabilmesi için seçtiği etkileşimli öğretim yönteminin önemine tam anlamıyla inanmalı ve bu yöntemlerin verimliliği konusunda ikna olmalıdır. Ders sonrası, kullanılan materyallerin ve elde edilen sonuçların öğrencilerle birlikte tartışılması ve detaylı bir şekilde analiz edilmesi, öğretim sürecinin verimliliğini artıracak önemli bir adımdır.

Tarihsel Disiplinlerde Etkileşimli Öğretim Yöntemlerinin Uygulanması

Tarihsel disiplinlerin öğretiminde en uygun etkileşimli öğretim yöntemlerini incelemek önemlidir. Özellikle, etkileşimli öğrenme yöntemi olarak iş oyunu[4], belirli bir tarihsel olayı

[4] Maksimova N.N.,2019: 38-42.

simüle ederek yeniden yaratır. Bu yöntem, öğrencileri tek bir davranış senaryosu üzerinde birleştirir ve olayın teorik temelleri üzerine tartışmalar yapmalarını sağlar. Öğrenciler, etkinliğe katılan bir aktör olarak kendilerini tanıtarak, konunun problemli yönlerini daha iyi anlamaya çalışır ve tüm materyali detaylı bir şekilde incelerler.

Tarihsel Disiplinlerde Öğrencinin Katılımı ve Etkileşimli Yöntemlerin Kullanımı

Tarihsel disiplinleri derinlemesine inceleyebilmek için öğrencinin, araştırılan tarihsel olaylara karşı güçlü bir motivasyon, ilgi ve kişisel katılım göstermesi gerekmektedir. Özellikle, en tartışmalı tarihsel konuları ele alırken tartışma yönteminin kullanılması önerilmektedir. Tartışma yöntemi, belirli bir konu üzerinde fikir alışverişinde bulunmayı içerir ve bu süreç, öğrencilerin sadece kendi görüşlerini ifade etmelerini değil, aynı zamanda başkalarını dinleyerek, kendi fikirlerini savunmalarını da öğretir. Ayrıca, etkili öğretim yöntemleri arasında proje tabanlı öğrenme[5], beyin fırtınası, hızlı anketler, rol yapma oyunları ve eleştirel düşünme teknikleri gibi yöntemler de önemli bir yer tutmaktadır.

Tarihî İlimlerde Yardımcı Araçların Rolü

Tarihî ilimlerde, yardımcı araçlar kullanılarak yapılan sunumlar, konunun etkili bir şekilde ve kısa bir süre içinde aktarılmasını sağlamak açısından son derece faydalıdır. Bu tür yardımcı araçlar arasında slaytlar, kitaplar, videolar, diyagramlar ve benzeri materyaller yer almaktadır.

Etkileşimli Yöntemlerin Uygulanmasında Öğretmenin Yeterliliği

Etkileşimli öğretim yöntemlerinin kullanılması, öğretmenin sağlam bir eğitim altyapısına sahip olmasını gerektirir. Öğretmen, dersin metodolojik çerçevesini açıkça bilmeli, belirlenen hedef ve amaçları etkin bir şekilde uygulayabilmeli ve seçtiği etkileşimli öğretim yönteminin etkinliği ile önemine inanmalıdır. Bu tür derslerin uygulanmasının ardından, öğrencilerle birlikte çalışılan materyaller üzerinde tartışmalar yapılarak detaylı bir analiz süreci gerçekleştirilir.

Belgesel ve Etnografik Materyal Toplama ve Etkileşimli Yöntemlerin Kullanımı

Tarih disiplinlerinde belgesel ve etnografik materyal toplama sürecinde, tarih eğitimi alacak öğrencilerin röportaj yapma becerisinin kazandırılması büyük önem taşır. Bu beceri, eğitim oturumları sırasında davetli konuklarla gerçekleştirilen röportajlar aracılığıyla geliştirilebilir. Ayrıca, bağımsız çalışma sırasında etkileşimli yöntemlerin öğretilmesinde, çiftler hâlinde çalışma, müsabaka ve antrenman maçları gibi etkinlikler kullanılabilir. Çiftler hâlinde öğretim ve antrenman yöntemleri, öğrencilere grup çalışmaları sırasında etkileşimli yöntemleri etkin bir şekilde kullanabilme becerisi kazandırabilir.

Grup çalışmaları esnasında bağımsız çalışma yeteneği de geliştirilmelidir. Tarihsel materyali kapsamlı bir şekilde inceleyen öğrencilere, kaynaklarla nasıl etkili bir şekilde çalışılacağı, hızlı

[5] Bekuzarova N.V., Shumovskiy O.I.,2018: 22-36.

kararlar alabilme, diyalog kurma ve sınıf arkadaşlarıyla verimli iletişim kurma becerileri öğretilmelidir.

Bağımsız Çalışma ve Etkileşimli Yöntemler: Çiftler Halinde Eğitim ve Grup Çalışmalarının Önemi

Bağımsız çalışmada etkileşimli öğretim yöntemlerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, öğrencilerin çiftler hâlinde çalışma, müsabakalara katılma ve antrenman maçları yapma gibi etkinlikler aracılığıyla bu yöntemleri deneyimlemeleri oldukça faydalıdır. Bu bağlamda, çiftler hâlinde öğretim ve antrenman yöntemi de etkili bir strateji olarak kullanılabilir. Öğretmen, öğrencilere ders esnasında etkileşimli öğretim yöntemlerinin kullanımı konusunda rehberlik edebilir.

Grup çalışmaları sırasında bağımsız çalışmayı teşvik etmek, tarihçilerin geniş kapsamlı tarihsel materyali analiz etme, kaynaklarla çalışma, hızlı kararlar alabilme, diyalog kurma ve sınıf arkadaşlarıyla etkili iletişim becerilerini kazanmalarına yardımcı olacaktır.

Etkileşimli Yöntemlerin Tarih Eğitimi Sürecindeki Rolü

Tarihsel disiplinlerin öğretiminde etkileşimli öğretim yöntemlerinin yelpazesi son derece geniştir. Bu çeşitlilik, her üniversite öğretim elemanının kendi disiplini ve bakış açısına göre en etkili yöntemi seçmesini ve derslerinde uygulamasını kolaylaştırmaktadır. Çağdaş Azerbaycan'da ve birçok diğer ülkede eğitimin temel gereksinimleri kalite, erişilebilirlik ve verimlilik olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, tarih disiplinlerinin öğretiminde etkileşimli öğretim yöntemlerinin eğitim sürecine dahil edilmesi, bu gereksinimlerin karşılanmasını mümkün kılmaktadır.

SONUÇLAR

Modern eğitim sistemi, öğrencilere öğrenme özgürlüğü tanımayı, düşüncelerini geliştirme, tartışma ve yaratıcı düşünme yeteneklerini artırmayı amaçlar. Tarih disiplinlerinin öğretimi, yalnızca temel bilgilerin aktarılmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda hedeflere ulaşmak için farklı yaklaşımların geliştirilmesine odaklanır. Öğretmenin rolü, bilgi aktarmanın ötesine geçerek, öğrencilerin kişisel gelişimlerini de desteklemeyi içerir. Etkileşimli öğretim yöntemleri, geniş metodolojik yenilikler sunarak öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu yöntemler, öğrencilerin aktif bir şekilde öğrenme sürecine katılmalarını, ders içeriğini derinlemesine inceleyip analiz etmelerini ve birbirleriyle ve öğretmenle etkileşimde bulunmalarını sağlar. Tarih öğretiminde, etkileşimli yöntemler, grup üyelerinin belirlenen eğitim hedeflerine yönelik etkileşimli çalışmalarını ve analitik düşünme becerilerinin gelişmesini teşvik eder.

Etkileşimli öğretim yöntemleri, öğrencilerin analitik düşünme becerilerinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntemler, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını sağlayarak, materyalin derinlemesine incelenmesine ve tartışılmasına olanak tanır. Böylece, mesleki yeterliliklerin geliştirilmesine katkı sunar. Yakusheva G.İ., etkileşimli öğrenme biçimlerinin

uygulanmasının, öğrencilerin entelektüel değerlerini hissettikleri rahat bir eğitim ortamı yaratarak öğrenme verimliliğini artırdığını belirtmektedir[6] .

Tarih disiplinlerinin öğretiminde etkileşimli yöntemlerin kullanımı, eğitim sonuçlarının elde edilmesinde önemli bir rol oynar. Bu, eğitim problemlerini çözme sürecinde öğrenciler arasındaki etkileşimin düzenlenmesiyle sağlanır ve böylece onların analitik ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesine katkı sunar. İbrahimova M.V., doktora tezinde etkileşimli öğrenmenin öğrencilerin işbirlikçi becerilerini, yaratıcı yeteneklerini ve öğrenmeye aktif bir yaklaşım geliştirmelerini sağladığını vurgulamaktadır[7] (Ibragimova, 2015, s. 45).

Sonuç olarak, tarih disiplinlerinin öğretimine etkileşimli öğretim yöntemlerinin entegrasyonu, eğitim sürecinin etkinliğini artırmakta, öğrencilerde analitik ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesini desteklemekte ve mesleki yeterliliklerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Yaroshenko S.N. Aktivnıye metodı obucheniya kak integrativnıyy faktor povısheniya motivatsii uchebnoy deyatelnosti studentov. // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. - 2005. - № 9. - S. 79-81.
2. Stupina, S.B. Tekhnologii interaktivnogo obucheniya v vıysshey shkole: uchebno-metodicheskoe posobie. - Saratov: Izdatelskiy tsentr «Nauka», 2009.
3. Gushchin Yu.V. Interaktivnıye metodı obucheniya v vıysshey shkole. // Psikhologicheskiy zhurnal Mezhdunarodnogo universiteta prirodı, obshchestva i cheloveka «Dubna». - 2012. - № 2. - S. 1-18.
4. Maksimova N.N. Integratsiya predmetov kak metod razvitiya klyuchevıkh kompetentsiy i tvorcheskikh sposobnostey uchashchikhsya. // Innovatsionnıe pedagogicheskie tekhnologii materialı IX Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. - 2019. - S. 38-42.
5. Bekuzarova N.V., Shumovskiy O.I. Ispolzovanie interaktivnoy kartı dlya formirovaniya istoricheskikh znaniy. // International Journal of Advanced Studies. - 2018. - T. 8. - № 4. - S. 22-36.
6. Yakusheva, G.I. Ispolzovanie interaktivnıkh metodov obucheniya na urokakh distsipliny «Istoriya iskusstv» kak faktor formirovaniya professionalnykh kompetentsiy budushchego spetsialista // Nauchno-metodicheskiy elektronnıy zhurnal «Kontsept». 2016. T. 46. S. 469–473. URL: e-koncept.ru.
7. Ibragimova, M.V. Metodika realizatsii interaktivnogo obucheniya kak sredstvo dostizheniya metapredmetnykh obrazovatelnykh rezultatov pri izuchenii kursa «Estestvoznanie»: dis. kandidat nauk: 13.00.02. Sankt-Peterburg, 2015. S. 45. URL: dissercat.com.

[6] Yakusheva, G.I, 2016:471
[7] İbragimova, M.V., 2015:45

KRONOTOP BAĞLAMINDA *LES VEILLEURS DE SANGOMAR* ESERİNİN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE WORK *LES VEILLEURS DE SANGOMAR* IN THE CONTEXT OF CHRONOTOPE

Cansu AVCI
Öğretim Görevlisi, Dr., Marmara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Fransızca Hazırlık Birimi
Lecturer Dr., Marmara University, School of Foreign Languages, French Preparatory Unit
ORCID ID: 0000-0001-9336-8127

ÖZET

Rus dilbilimci Mikhaïl Bakhtine tarafından geliştirilen, kökeni Yunanca "kronos" (yer) ve "topos" (zaman) kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan "kronotop", zaman-uzam şeklinde karşılık bulur. Kronotoplar, tarihin farklı zamanlarında üretilmiş yazınsal anlatılarda zaman ve uzamları bir araya getirerek tarihsel, sosyal ve kültürel anlamlar taşıyan kavramları ifade eder. Soyut bir kavram olan zaman, uzam aracılığıyla somutlaşır ve hissedilebilir hale gelir böylelikle dış dünyanın varoluşsal düzeyde anlaşılmasına olanak sağlar. Bakhtine'e göre kronotoplar, metnin ve metnin yaratıldığı zamanın özelliklerine göre şekillenebilir. Bununla birlikte, bir yazarın bir yapıtına veya tüm edebi ürünlerine dair birtakım farklı zaman-uzamlar ve bu zaman-uzamlar arasında karmaşık ilişkiler de bulunabilmektedir. Kadın figürünün her türlü kısıtlanmışlığına ve itaatkâr durumuna getirilmesine karşı eleştirel eserler kaleme alan Fransız-Senegalli yazar Fatou Diome postkolonyal Afrika edebiyatının aktivist yazarları arasında kendine yer edinir. Yazar yapıtlarında, göç, sürgün, kimlik arayışı, ırkçılık, kadın bedeni, Afrika toplumunda kadının yeri, cinsellik, cinsiyetçilik ve ataerkil sistem gibi Afrika toplumunun özellikle de Afrikalı kadınların sorunlarını işler. Romanlarında temel mekan olarak Sangomar adasından sıklıkla bahseden yazar, bu coğrafyanın arkaik gelenekleri ve modernite arasında sıkışmış kadınları resmeder. Yazarın *Les Veilleurs de Sangomar* romanında da zaman ve uzam temel öğelerdir. Bir yandan Atlantik Okyanusu, Sangomar adası, Joola gemisi, kilitli oda ve sürgün gibi yerlerden bahsedilirken diğer yandan Eylül ayı, Joola gemisi kazasının geçtiği tarih, dulluk dönemi, gece yarıları ve gündüz gibi tarihler ve saatler ile ilgili zaman ölçüleri yer alır. Böylelikle eser, dünya bilgisi ve algısı üzerine küresel bir düşünceyi önerir. Bu çalışmanın amacı, Bakhtine'nin edebi kronotop teorisi bağlamında Fatou Diome'un *Les Veilleurs de Sangomar* romanındaki "dul" kadın figürünü incelemektir. Çalışmada, sömürge dönemi sonrası Afrika toplumlarında dul kadınların ötekileştirilmekten ve değersiz kılınmaktan kurtulmaları için kendi deneyimlerini ortaya çıkarma cesaretini göstermeleri gerektiği, bunu da sadece okuyarak ve yazarak elde edebilecekleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kronotop, Mikhaïl Bakhtine, Fatou Diome, Postkolonyalizm, Afrika edebiyatı.

SUMMARY

Developed by the Russian linguist Mikhaïl Bakhtine, the term "chronotope" originates from the combination of the Greek words chronos (time) and topos (place), and it is understood as a time-space concept. Chronotopes bring together temporal and spatial dimensions in literary narratives produced at different points in history, expressing concepts that carry historical, social, and cultural meanings. Time, an abstract concept, becomes tangible and palpable through space, thus enabling the understanding of the external world on an existential level. According to Bakhtine, chronotopes can take shape based on the characteristics of both the text and the time in which it was created. Additionally, an author's work or entire literary works may contain various time-space dimensions and complex relationships between them. French-Senegalese writer Fatou Diome, known for her critical works against the constraints and submissive roles imposed on women, holds a place among the activist writers of postcolonial African literature. In her works, she explores the problems of African society, especially African women, such as migration, exile, the search for identity, racism, the female body, the place of women in African society, sexuality, sexism and the patriarchal system. Frequently referencing Sangomar Island as a central setting in her novels, the author portrays women caught between archaic traditions of this geography and modernity. Time and space are the main elements of the author's novel *Les Veilleurs de Sangomar*. While places such as the Atlantic Ocean, Sangomar Island, the Joola ship, a locked room, and exile are mentioned, time references include the month of September, the date of the Joola shipwreck, the period of widowhood, midnight, and other specific times and dates. In this way, the work proposes a global reflection on the knowledge and perception of the world. The aim of this study is to analyze the figure of the "widow" woman in Fatou Diome's *Les Veilleurs de Sangomar* in the context of Bakhtine's literary chronotope theory. The study concludes that in order for widow women in post-colonial African societies to escape marginalization and devaluation, they must have the courage to reveal their own experiences, which can only be achieved through reading and writing.

Keywords: Chronotope, Mikhaïl Bakhtine, Fatou Diome, Postcolonialism, African literature.

VELÂYET ALTINDAKİ KÜÇÜKLERİN MİRASIN REDDİ MESELESİ

THE ISSUE OF REFUSAL OF INHERITANCE BY MINORS UNDER GUARDIANSHIP

Oğuz USTA
Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Law Fakulty, Department of Civil Law
ORCID ID: 0000-0001-6983-9558

ÖZET

Bu bildirinin amacı, velâyet altındaki küçüklerin mirasın reddi meselesine ilişkin incelemelerde bulunmaktır. Bu alanda yapılan makale, tez ve kitaplar incelenmiştir. Fakat küçüklerin mirasın reddi meselesini müstakil olarak ele alan herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Türk hukuku bakımından mirasın açılmasıyla birlikte terekenin aktif ve pasifi kendiliğinden mirasçılara geçer. Buna karşılık mirasçıların mirası ret hakkı saklıdır. Mirasın reddi, mirasçılık hakkını geçmişe etkili biçimde ortadan kaldıran hukuki bir işlemdir. Mirasın reddi, mirasçının iradesine veya kanuni bir iradeye dayanır. Bunlardan birincisi mirasın gerçek reddi, ikincisi ise mirasın hükmi reddi olarak adlandırılır. Ret beyanında bulunacak mirasçının fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Diğer yandan bu hak, kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak değildir. Bu sebeple mirasçı isterse ret beyanını temsilcisi aracığıyla kullanabilir. Bunun için temsilcinin özel yetkiye sahip olması gerekir. Velâyet altındaki küçük, velisinin rızasıyla kendisi ret beyanında bulunabilir. Ayrıca velâyet altındaki küçük adına mirasın reddi, onun velisi tarafından da gerçekleştirilebilir. Böyle bir durumun varlığı halinde küçüğe temsil kayyımı atanması gerekir. Çünkü burada küçük ile velisi arasında bir menfaat çatışması söz konusu olabilir. Mirasın reddi için öngörülen süre kural olarak üç aydır. Bu süre içerisinde küçüğün mirası reddedilmemişse hükmi reddin varlığının tespiti daha önemli hale gelir. Hükmi ret, şartların varlığı halinde kendiliğinden meydana gelir. Hükmi ret için herhangi bir süre söz konusu değildir. Çalışmada velinin kendi mirasını reddetmesi kendiliğinden küçükler için sonuç doğurmayacağı ve ret süresinin geçmesi halinde hükmi reddin şartlarının oluşup oluşmadığının tespitinin önem arzettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mirasın Reddi, Gerçek Ret, Hükmi Ret, Küçüklerin Mirasının Reddi.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to examine the issue of refusal of inheritance by minors under guardianship. Articles, theses and books in this field were analysed. However, there is no scientific study that specifically analyses the issue of refusal of inheritance by minors under guardianship. Under Turkish law, the assets and liabilities of the estate automatically pass to the heirs upon the opening of the inheritance. On the other hand, the inheritors reserve the right

to reject the inheritance. The refusal of inheritance is a legal act that removes the right of inheritance from the beginning. The refusal of inheritance is based on the will of the inheritor or a legal circumstance. The first of these is called real refusal of inheritance; the second is called judicial refusal of inheritance. The inheritor who will make a declaration of refusal must have the capacity to act. On the other hand, this right is not a right strictly attached to the person. For this reason, the inheritor may use the declaration of refusal through his/her representative. For this, the representative must have special authorisation. A minor under guardianship may make a declaration of refusal with the consent of his/her parents. In addition, the refusal of inheritance on behalf of the minor under guardianship can also be made by his/her parents. In the presence of such a situation, a trustee must be appointed for the minor. Because there may be a conflict of interest between the minor and his/her parents. As a rule, the refusal of inheritance must be made within three months. If the inheritance of the minor is not refused within this period, the determination of the existence of a judicial refusal becomes more important. Judicial refusal occurs automatically in the presence of conditions. There is no time limit for a judicial refusal. In the study, it has been determined that the parent's rejection of his/her own inheritance will not automatically result in results for minors and it is important to determine whether the conditions for judicial rejection have occurred if the refusal time has passed.

Keywords: Refusal of Inheritance, Real Refusal, Judicial Refusal, Refusal of Inheritance of Minors.

GİRİŞ

Türk Hukukunda mirasın kanuni veya atanmış mirasçılara intikalinde külli halefiyet ilkesi geçerlidir. Bu ilke 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 599. maddesinde "Mirasçılar, mirasbırakanın ölümü ile mirası bir bütün olarak, kanun gereğince kazanırlar" biçiminde ifade edilmiştir(Serozan ve Engin, 519).

Külli halefiyet ilkesinin iki önemli sonucu vardır. Bunlardan birincisi miras bırakanın ölümüyle mirasın mirasçılara kendiliğinden (ipso iure) geçmesidir. İkincisi ise miras bırakanın borçlarından mirasçıların kişisel ve müteselsil olarak mesul olmasıdır (Helvacı, 5-6).

Bu sistemde mirasçılar, miras bırakanın borçlarından yalnızca terekeyle değil kendi malvarlıklarıyla da sorumludur (Baygın, 52).

Miras açıldığında mirasçılar bakımından; kabul, tutulan deftere göre kabul, ret ve resmi tasfiye olmak üzere mirasın dört temel sonucu vardır(Hatemi, 136).

Türk Medeni Kanunu'nda mirasın kabulüne ilişkin herhangi bir hüküm buumamaktadır. Çünkü miras reddedilmediği sürece kabul edilmiş sayılır ve bunun için mirasçının açık bir irade beyanında bulunmasına ihtiyaç yoktur (Kılıçoğlu, 274).

Görüldüğü gibi, mirasın açılmasıyla terekeye külli halef olan mirasçıların mirası ret hakkı bulunmaktadır. Bu sebeple hiç kimse mirası kabul etmek zorunda bırakılamaz. Yine kişinin miras açılmadan önce mirası ret hakkından feragat etmesi de mümkün değildir (Öztan, 409).

Türk Medeni Kanunu'nun 611. maddesi uyarınca mirasçının mirası reddetmesiyle mirasçılık sıfatı geçmişe etkili olarak ortadan kalkar. Mirasın reddi, miras bırakanın borçlarından mesuliyeti de önler. Kanuni mirasçılardan biri tarafından mirasın reddedilmesi durumunda, sanki miras bırakan öldüğünde kendisi sağ değilmiş gibi onun miras payı diğer hak sahiplerine intikal eder (Hatemi, 138).

Kişinin tek taraflı irade açıklamasıyla mirasçının külli halefiyet ilkesini etkisiz hale getirmesi (TMK m. 605/f.1) gerçek (açık veya hakiki) ret olarak adlandırılır. Bazı hallerde mirasçının açık bir irade beyanına ihtiyaç duyulmaksızın kanunun getirdiği bir karineden (TMK m. 605/f.2) kaynaklı olarak mirasın reddedilmiş sayıldığı karinesi söz konusudur. Bu ise hükmi (zımni) ret olarak isimlendirilir (Ayan, 275-276).

Çalışmamızda gerçek ret esas alınmış olup, hükmi redde ise yeri geldikçe değinilmiştir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Mirası Ret Beyanının Usulü Ve Süresi

Mirasın reddi, mirasçının mirası kabul etmeyeceğine dair açık irade beyanında bulunmasıyla gerçekleştirilebilir. Ret beyanı, yazılı veya sözlü biçimde yapılabilir. Ancak ret beyanın herhangi bir tereddüte yer bırakmayacak derecede açık olması gerekir. Bu bağlamda mirasçının susması, açık irade beyanı olarak nitelendirilemez (Kılıçoğlu, 274-275).

Mirasın reddi, ulaşması gereken bir irade beyanıdır. Mirasın reddi, bozucu yenilik doğuran bir hakkın kullanılmasıdır. Bu hakkın kullanıldıktan sonra geri alınması, kural olarak mümkün değildir (Dural ve Öz, 413).

Mirası ret beyanı, harhangi bir kayda veya şarta bağlı tutulamaz. Aksi halde mirasçının ret beyanı geçerli değildir. Bunun tek istisnası ise Türk Medeni Kanunu'nun 614. maddesinde düzenlenen mirasın sonra gelen mirasçılar yararına ret edilmesidir (Dural ve Öz, 412).

Mirası ret beyanı, miras bırakanın son yerleşim yerindeki sulh hukuk mahkemesi önünde yapılmalı veya oraya ulaşmalıdır. Burada herhangi bir ret gerekçesinin gösterilmesine lüzum yoktur. Sulh hâkimi tarafından ret beyanı bir tutanakla tespit edilir ve özel bir kütüğe yazılır. Fakat sulh hâkimi tarafından ret beyanının tutanakla tespit edilmemesi veya kütüğe yazılmaması, irade beyanının geçerliliğini etkilemez (Helvacı, 106).

Ayrıca mirası ret beyanının, kural olarak üç aylık ret süresi içinde mahkemeye ulaşması şarttır. Bu süre, hak düşürücü niteliktedir. Dolayısıyla mirası ret süresi, durmaz ve kesilmez. Mirasın reddinin süresi içinde yapılıp yapılmadığı mahkeme tarafından re'sen dikkate alınır. Talep edilmesi halinde mirası reddeden kimseye mirasın reddine ilişkin bir belge verilir (İmre ve Erman, 367).

Türk Medeni Kanununun Velâyet, Vesayet ve Miras Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Tüzük'ün 39. maddesinde ret beyanının usulü ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Buna göre "Süresi içinde yapılan ret beyanı mahkemece tutulan özel kütüğe işlenir. Bu kütükte miras bırakanın adı ve soyadı ile ölüm tarihi, mirasın ret tarihi ve reddedenin adı ve soyadı, ret beyanını içeren tutanağın tarihi ve numarası ile mirasçılık belgesini veren mahkemenin esas ve karar numarası gibi hususlara yer verilir. Süresi içinde yapılmayan ret beyanları bu kütüğe yazılmaz. Reddeden mirasçıya isterse, mahkemenin özel kütüğünün kayıt numarasını içeren, mahkeme mührü ile mühürlenmiş ve zabıt kâtibi tarafından onaylanmış mirası reddettiğine ilişkin bir belge verilir" (RG 10.08.2003, S. 25195).

Mirasın hükmi reddinde şartları gerçekleşmişse, mirasçıların ret beyanında bulunmasına gerek yoktur. Fakat mirasçılar isterse ret beyanında bulunabileceği gibi hükmi reddin tespitini de talep edebilir. Yine mirasçılar, kendi aleyhlerine açılan bir davada hükmi reddi def'i olarak ileri sürebilir (İnan, Ertaş ve Albaş, 492).

Mirasın hükmi reddinin şartları kısaca; miras bırakanın borç ödemeden acze düşmüş olması, miras bırakanın ödemeden aczinin açıkça belli veya resmen tespit edilmiş olması ve bu iki koşulun mirasın açıldığı an itibariyle mevcut olması şeklinde sıralanabilir (Akçaal, 522-528).

Bu sebeple velâyet altındaki küçüklerin mirasın reddi meselesi, esasen gerçek ret çerçevesinde incelenmesi önem arz eder. Hükmi reddin şartları oluşmuşsa velâyet altındaki küçükler de dahil mirasçıların ret beyanında bulunmalarına gerek yoktur. Burada hükmi reddin tespiti davası açılmasına ilişkin hususlar ise saklıdır.

Velâyet Altındaki Küçüklerin Mirası Reddi

Mirası ret hakkı külli halef sayılan hem kanuni hem de iradi mirasçılara tanınmış bir haktır (TMK m. 605). Külli halef olmayan vasiyet alacaklılarının da mirası ret hakkı mevcuttur (TMK mç 616). Ancak vasiyetin reddinin kendine özgü bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu çerçevede öncelikle vasiyetin reddinin mirasın reddine ilişkin sıkı usul ve süre koşullarına bağlı olmadığı söylenebilir (Serozan ve Engin, 521). Ayrıca vasiyet alacaklısının kendiliğinden mirasçı sıfatına sahip olmayacağı ve miras bırakanın borçlarından mesul tutulmayacağı unutulmamalıdır. Bu sebeple vasiyet alacaklısının mirası reddetmesinin, işlevsel bir değerinin bulunmadığı ifade edilebilir (Ayan, 276).

Mirasın reddi, kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak değildir (Serozan ve Engin, 522). Bu yüzden ret beyanı temsilci vasıtasıyla yerine getirilebilir (Şahin, 78). Yine bu suretle mirası ret hakkının mirasçılara geçmesi mümkündür (Kılıçoğlu, 27).

Mirasın reddi temsilci vasıtasıyla yerine getiriliyorsa, temsilcinin bu hususta özel yetkiye sahip olması gerekir. Bu husus Yargıtay'ın vermiş olduğu bir kararda "Mirasçı adına ret beyanında bulunan vekilin (temsilcinin) bu tasarrufu yapabilmesi için özel yetkisinin bulunması zorunludur" şeklinde ifade edilmiştir (Y. 2. HD, 22.02.2005 T., E. 2004/15954, K. 2005/2593, Legalbank).

Hukuki işlem ehliyeti bakımından ret beyanında bulunacak mirasçının, fiil ehliyetine sahip olması şarttır (Serozan ve Engin, 523). Burada fiil ehliyeti türlerine göre ayrı ayrı incelemede bulunmakta yarar vardır.

Tam fiil ehliyetine sahip bir kimse tek başına ret beyanında bulunabilir. Bunun için herhangi bir kişi ya da makamın izninin alınmasına gerek yoktur (Ayan, 277).

Sınırlı ehliyetli kişilerin tam fiil ehliyetine sahip kimselerde olduğu gibi tek başına mirası ret beyanında bulunabilecekleri söylenebilir (Kılıçoğlu, 275). Öğretide, yalnızca kendisine oy danışmanı atanan sınırlı ehliyetsizler için bu durumun geçerli olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre, kendisine yönetim danışmanı atanan bir kimse tek başına ret beyanında bulunamaz (Cömert Akbay, 889). Buna karşılık öğretideki diğer bir görüş, sınırlı ehliyetli bir kimseye yönetim danışmanı atanmış olsa bile yönetim danışmanının onayının alınmasına ilişkin kanuni bir düzenleme olmadığı için sınırlı ehliyetlinin tek başına ret beyanında bulunabileceği yönündedir (Öztan, 411).

Tam ehliyetsiz bir kimsenin mirası ret beyanında bulunması mümkün değildir. Tam ehliyetsiz kişi adına mirası ret beyanı onun kanuni temsilcisi tarafından gerçekleştirilebilir. Tam ehliyetsiz mirasçı vesayet altında olabilir. Böyle bir durumun varlığı halinde, tam ehliyetsiz mirasçı adına vasinin yapmış olduğu ret beyanına vesayet ve denetim makamınlarının izinlerinin de eklenmesi gerekir. Başka bir ifade ile vasinin ret beyanına sulh hukuk mahkmesinin ve asliye hukuk mahkemesinin izin vermesi gerekir. Bu, Türk Medeni Kanunu 463. maddesinin beşinci bendinin bir gereğidir. Çünkü ilgili hükümde mirasın kabulü, reddi veya miras sözleşmesi yapılması durumunda, vesayet makamından sonra denetim makamının izninin de gerekli olduğu açıkça ifade edilmiştir (Dural ve Öz, 412).

Sınırlı ehliyetsiz bir kimsenin de tek başına ret beyanında bulunması kural olarak mümkün değildir. Çünkü mirası ret hakkı daha önce de ifade edildiği üzere kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak değildir. Sınırlı ehliyetsizin ret beyanını kanuni temsilcisinin yapması veya sınırlı ehliyetsizin ret beyanına kanuni temsilcinin rıza göstermesi gerekir (Dural ve Öz, 412).

Sınırlı ehliyetsizler, temyiz kudretine sahip küçükler ile temyiz kudretine sahip kısıtlılardır. Sınırlı ehliyetsizler için Türk Medeni Kanunu'nda temsilciler öngörülmüştür. Kural olarak küçükler için velâyet kurumu, kısıtlılar için vesayet kurumu söz konusudur. Buna karşılık küçük veya kısıtlı temyiz kudretine sahip değilse tam ehliyetsizler içerisinde yer alır. Fakat bunlar adına hareket eden kanuni temsilci zaten bulunmaktadır (Oğuzman, Seliçi ve Oktay-Özdemir, 79-80, 91-92).

Sınırlı ehliyetsiz bir kimsenin mirasının kanuni temsilcisi tarafından reddedilmesi onun vesayet altında mı yoksa velâyet alntında mı olduğuna göre değişiklik göstermektedir (Serozan ve Engin, 523).

Sınırlı ehliyetsiz vesayet altında ise vasinin mirası ret beyanına vesayet ve denetim makamlarının izinlerinin de eklenmesi gerekir (Dural ve Öz, 412).

Diğer yandan vasinin mirası süresi içinde reddetmemesinden kaynaklanan zararlardan Türk Medeni Kanunu'nun 467 ve 468. maddeleri gereği vasi ve devlet sorumludur (Öztan, 411).

Sınırlı ehliyetsiz velâyet altında ise onun adına mirası ret beyanının velisi tarafından gerçekleştirilmesine temkinli yaklaşmak gerekir. Çünkü burada velâyet altındaki kişi ile velisi arasında bir çıkar çatışması söz konusu olabilir. Velinin de mirasçı olduğu ve kendi adına da mirası reddetmesi durumunda ilk bakışta menfaat çatışması olmadığı akla gelebilir. Fakat veli diğer bir çocuğuna yarar sağlamak için bu şekilde davranmış olabilir. İşte bu sebeple, mirasın reddinden velâyet altındaki küçüğün zarar görmeyeceği açıkça belli olmadıkça ona bir kayyım atanması gerekir (Dural ve Öz, 412). Burada temsil kayyımı söz konusudur (Öztan, 411). Bu husus Yargıtay'ın vermiş olduğu bir kararda "4721 sayılı Türk Medeni Kanununun 426/2. maddesine göre, bir işte yasal temsilcinin menfaati ile küçüğün veya kısıtlının menfaati çatışırsa vesayet makamının ilgilisinin isteği üzerine veya re'sen temsil kayyımı ataması gerekmektedir. Mahkemece, mirasın reddinde annenin hukuki yararı ile çocuğun hukuki yararı çatıştığından, küçüğe kayyım tayin ettirilmesi, husumetin kayyıma yöneltilmesi, gösterdiği takdirde delillerin toplanması gerekirken küçüğe kayyım tayin ettirilmeden eksik hasımla işin esasının incelenerek karar verilmesi usul ve yasaya aykırı bulunmuştur" şeklinde ifade edilmiştir (Y. 2. HD, 07.02.2011 T., E. 2010/11840, K. 2011/1757, Legalbank). Görüldüğü üzere, temsil kayyımının ilgilisinin isteğiyle veya re'sen atanması mümkündür.

İster kısıtlı ister küçük olsun sınırlı ehliyetsiz adına hükmi reddin tespiti davası, kanuni temsilci tarafından açılabilir. Ret beyanında olduğu gibi hükmi reddin tespiti davasında da küçüğe temsil kayyımının atanması gerekir. Böylece hükmi reddin tespiti davasında küçük, kayyım tarafından temsil olunur (TMK m. 426/b.2). Küçüğün zarar görmeyeceğinin açıkça belli olması, bu kuralın istisnası olarak gösterilebilir (Akçaal, 529-530).

SONUÇ

Mirasın gerçek reddi, mirasçının mirası kabul etmeyeceğine dair açık irade beyanında bulunmasıyla gerçekleştirilebilir. Mirasın hükmi reddinin şartları gerçekleşmişse, mirasçının bir irade beyanında bulunmasına ihtiyaç yoktur. Hem kanuni hem de iradi mirasçıların mirası ret hakkı vardır. Mirasın reddi kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olmayıp, temsilci vasıtasıyla yerine getirilebilir. Ret beyanı için mirasçının fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Velâyet altındaki küçük ayırt etme gücüne sahip değilse, mirası ret beyanı onun kanuni temsilcisi tarafından gerçekleştirilebilir. Velâyet altındaki küçük ayırt etme gücüne sahip olsa bile tek başına ret beyanında bulunması mümkün değildir. Onun ret beyanını kanuni temsilcisinin yapması veya ayırt etme gücüne sahip küçüğün ret beyanına kanuni temsilcisinin rıza göstermesi gerekir. Velâyet altındaki küçüğün mirasının velisi tarafından reddedilmesi noktasında bir menfaat çatışması söz konusu olabilir. Bu sebeple mirasın reddinden velâyet altındaki küçüğün zarar görmeyeceği açıkça belli olmadıkça, ona bir temsil kayyımının atanması icap eder. Aynı şekilde hükmi reddin tespiti davasında da küçüğe temsil kayyımının atanması gerekir.

KAYNAKLAR

Akçaal, M.: Hükmî Reddin Tespiti Davası, MÜHF-HAD, C. 25, S. 2, 2019, s. 520-540.
Ayan, M.: Miras Hukuku, 9. baskı, Ankara 2016.
Baygın, C.: Türk Miras Hukukunda Alacaklıların Korunması, 1. baskı, Ankara 2005.
Cömert Akbay, B: Mirasın İradi Reddi (Mirasın Gerçek Reddi), YBHD, S. Prof. Dr. M. Fatih Uşan'a Dekanlıkta 10. Yıl Anısına Teşekkür Armağanı, S. 2022-2, 2022, s. 873-926.
Dural, M./Öz, T.: Türk Özel Hukuku, C. IV, Miras Hukuku, 7. bası, İstanbul 2013.
Hatemi, H.: Miras Hukuku, 5. bası, İstanbul 2014.
Helvacı, İ.: Türk Medenî Kanuna Göre Mirasın Reddi, 2. baskı, İstanbul 2014.
İmre, Z./Erman, H.: Miras Hukuku, 13. basım, İstanbul 2017.
İnan, A. N./Ertaş, Ş./Albaş, H.: Miras Hukuku, 9. baskı, Ankara 2015.
Kılıçoğlu, A. M.: Miras Hukuku, 6. bası, Ankara 2015.
Oğuzman M. K./Seliçi Ö./Oktay-Özdemir S.: Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler), 16. bası, İstanbul 2016.
Serozan, R./Engin, İ. B.: Miras Hukuku, 5. baskı, Ankara 2018.
Şahin, T.: Türk Hukukunda Mirasın Reddi, 1. baskı, Ankara 2024.
Yargısal İçtihat Programı ve Veri Tabanı:
Legalbank Elektronik Hukuk Bankası

KORUMA TEDBİRİ OLARAK MOBİL TELEFONUN YER TESPİTİ

MOBILE PHONE LOCATION DETECTION AS A PROTECTIVE MEASURE

Merve ADIYAMAN
Öğrenci, Sakarya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Stutent, Sakarya University, Law Fakulty, Department of Public Law
ORCID ID: 0009-0002-8397-630X

ÖZET

Telekominikasyon yolu ile yapılan iletişim günümüz modern toplumunun temel iletişim araçlarının başında gelmektedir. Bu iletişim araçlarından en önemlisi olan mobil telefonlar ise yediden yetmişe herkesçe kullanılan bir iletişim aracıdır. Bu sebeple, mobil telefonun bulunduğu konumun tespiti gerek suç şüphesinin varlığı halinde maddi gerçeğin aydınlatılmasında gerekse kayıp vakıalarında sıkça gündeme gelmektedir.

Ceza Muhakemesi Kanunu[1], suç şüphesinin varlığı halinde maddi gerçeği aydınlatmak amacıyla soruşturma aşamasında veya yargılama neticesinde mahkûmiyet hükmü kurulması durumunda infaz edilebilirliğin sağlanması için kovuşturma aşamasında koruma tedbirleri adı verilen ceza muhakemesi tedbirlerinin uygulanabileceğini düzenlemiştir.

CMK genel bir başlık altında telekominikasyon yolu ile iletişimin denetlenmesini koruma tedbiri olarak belirtmiş ve genel bir düzenlemeye yer vermiştir, akabinde bentler halinde söz konusu genel düzenleme ile hüküm altına alınmış tedbirin içerisinde yer alan özel tedbirleri ayrı ayrı tasnif etmiştir. CMK uyarınca iletişimin tespiti, sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi ve mobil telefonun yerinin tespit edilmesi bu genel düzenleme altında yer alan özel tedbirlerdir.

Çalışmamız ceza yargılamasında sıkça başvurulan mobil telefonun yer tespiti tedbirine ilişkin olup, öncelikle CMK'nda yer alan telekominikasyon yolu ile iletişimin denetlenmesine ilişkin genel esaslar belirtilecektir. Bu esasların belirtilmesinden sonra çalışmamızın esas konusu olan mobil telefonun yer tespiti hususu Yargıtay kararları ve doktrindeki görüşler ile desteklenerek incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mobil Telefon, Yer Tespiti, Telekominikasyon, Koruma Tedbiri.

[1] Ceza Muhakemesi Kanunu, Kanun No: 5271, Kabul Tarihi: 04/12/2004, RG. 17/12/2004, S. 2567 ("CMK" şeklinde anılacaktır)

ABSTRACT

Communication through telecommunication is one of the basic means of communication in today's modern society. One of the most important communication tool is the mobile phones which is used by everyone. For this reason, determining the location of a mobile phone is frequently on the agenda both in the elimination of material truth in cases of suspicion of crime and in cases of missing persons.

The Turkish Code of Criminal Procedure[2] regulates that in cases where there is a suspicion of a crime, in order to shed light on the material truth, at the investigation stage or in cases where a conviction is rendered as a result of the trail, at the prosecution stage, in order to ensure enforceability, criminal prosecution measures called protective measures may be applied.

The TCCP has specified the monitoring of communication via telecommunications as a protecticve measure under a general title and included a general regulation, subsequently it has classified the special measures included in the measure stipulated by the general regulation separetely in the form of clauses. According to the TCCP, the detection of communication, the evalution of signal information and the determination of the location of the mobile phone are the special measures included in this general regulation.

This study is about the measure of determining the location of mobile phones, which is frequently used in criminal proceedings, and first of all, the general principles regarding the control of communication via telecommunication in the TCCP will be specified. After specifying these principles, the main subject of this study will be examined, the issue of determining the location of mobile phones, supported by the decisions of the Appellate Court of appeals the opinions in the doctrine.

Keywords: Mobile Phone, Determining Location, Telecommunication, Protecticve Measure.

[2] The Turkish Code of Criminal Procedure; Code Number: 5271, Acceptance Date:04/12/2004, OG. 17/12/2004, N. 2567 ("TCCP" will be referred)

HÜKMÜN DENETLENMESİNİ TALEP ETME HAKKI BAĞLAMINDA ANAYASA MAHKEMESİ'NİN 2023/182 E. 2024/203 K. ve 2025/39 E. 2025/35 K. SAYILI KARARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE CONSTITUTIONAL COURT'S DECISIONS WITH DOCKET NO. 2023/182/DECISION NO. 2024/203 AND DOCKET NO.2025/39/DECISION NO.2025/35 IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO REQUEST REVIEW OF THE DECISION

Sümeyye ULUSOY
Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Research Assistant, KTO Karatay University, Faculty of Law, Department of Public Law
ORCID ID: 0000-0002-9510-5213

ÖZET

Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasa'nın 36. maddesi kapsamında değerlendirilen hükmün denetlenmesini talep etme hakkı, aleyhinde hüküm verilen tarafın, kararı bir üst derece mahkemesinde yeniden incelenmesini talep etme ve bunu teminat alma hakkı olarak tanımlamaktadır. Anayasa Mahkemesi, hükmün denetlenemesin talep etme hakkı kavramını yakın zamanda kullanmaya başlamıştır ve bu hakkın ihlal edilmiş olduğu gerekçesiyle vermiş olduğu iptal kararlarının kapsamını oldukça dar tutmaya çalışmıştır. Buna göre Anayasa Mahkemesi, ceza yargılamaları ya da özerk yorum yoluyla ceza yargılamasıyla ilişkilendirdiği uyuşmazlık konularında bu hakkın ihlal edildiğine karar vermiştir. Ancak 2023/182 E. 2024/203 K. ve 2025/39 E. 2025/35 K. sayılı kararlarında bu hakkın kapsamını ceza yargılamalarıyla ilişkili tutmaktan vazgeçmiştir ve hem hukuk yargılaması ve hem de idari yargılamaya ilişkin uyuşmazlıklarda hükmün denetlenmesini talep etme hakkının söz konusu olabileceğini kabul etmiştir. Anayasa Mahkemesi, bu kararlarında üst mahkemelere başvurular için öngörülen parasal sınırı, hükmün denetlenmesini talep etme hakkını sınırlandıran bir düzenleme olarak kabul etmekle birlikte bu sınırlandırmayı, anayasal meşru amaçlara uygun, elverişli ve orantılı olarak kabul etmiştir. Ancak üst kanun yollarına başvuruda dikkate alınacak olan parasal sınırın, nihai kararın verildiği tarihteki parasal sınır olması ve bu sebeple davanın açıldığı tarihte kanun yollarına başvurabilecek tarafların, davanın uzun sürmesine ve kanun yollarına başvuru sınırının yıllara göre artırılmasına bağlı olarak nihai kararın verildiği tarihte kanun yoluna başvuramamasını, orantısız ve ölçüsüz bulmuştur. Başka bir ifade ile kanun yoluna başvuramayacak olan tarafların katlanması gereken külfetle, bu düzenlemenin devam etmesiyle sağlanacak olan kamusal yarar arasında dengenin taraflar aleyhine bozulduğuna karar vermiştir. Bu çalışma ise Anayasa Mahkemesi'nin hükmün denetlenmesini talep etme hakkına genel bakışını ortaya koymakla birlikte bu hakka ilişkin olarak Mahkeme'nin vermiş son

kararları değerlendirmekte ve iptal edilen düzenlemeler açısından yeni düzenleme önerisi getirmektedir.

Anahtar kelimeler: Hukuk Devleti, Usul Ekonomisi, Makul Sürede Yargılanma Hakkı, Kanun Yolu, Hükmün Denetlenmesini Talep Etme Hakkı.

ABSTRACT

The right to request a review of the decision, which the Constitutional Court considers within the scope of Article 36 of the Constitution Law, is defined as the right of the party against whom a judgment has been rendered to request and secure a re-examination of the decision by a court of higher instance. The Constitutional Court has recently started to use the concept of the right to request a review of the decision and has tried to keep the scope of the annulment decisions it has given because this right has been violated relatively limited. Accordingly, the Constitutional Court has ruled that this right has been violated in criminal proceedings or disputes associated with criminal proceedings through autonomous interpretation. However, in its decisions with Docket No. 2023/182/Decision No. 2024/203 and Docket No. 2025/39/Decision No. 2025/35, the Constitutional Court has abandoned the association of the scope of this right with criminal proceedings and has accepted that the right to request a review of the decision may be in question in disputes related to both civil and administrative proceedings. In its decisions, the Constitutional Court accepted the monetary limit for applications to higher courts as a regulation restricting the right to request a review of decisions. However, it deemed this limitation as appropriate, beneficial, and proportionate to legitimate constitutional aims. The Court found it disproportionate and excessive that the monetary limit considered for applications to higher legal remedies is based on the limit at the time of the final decision. Consequently, parties who are eligible to apply for legal remedies at the time of the lawsuit may be unable to do so by the time of the final decision due to the lengthy duration of the lawsuit and the increase in the monetary limit for applications over the years. In other words, the Constitutional Court concluded that the balance between the burden placed on parties unable to seek legal remedies and the public benefit derived from maintaining this regulation is skewed against the parties. This study presents the Constitutional Court's general perspective on the right to request a review of decisions, evaluates recent rulings regarding this right, and proposes new regulations to address the annulled provisions.

Keywords: State of Law, Procedural Economy, Right to Trial within a Reasonable Time, Legal Remedies, Right to Request Review of the Decision.

GİRİŞ

Kuvvetler ayrılığı bağlamında devletin en önemli üç organından biri olan yargı organı, hukuk düzeninin devam etmesi ve adaletin sağlanması için yargılama faaliyetini bağımsız ve tarafsız mahkemeler eliyle yerine getirmektedir. Mahkemelerin önlerine getirilen davalara bakma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak hem iç hem de dış faktörlerin etkisiyle hâkimin doğru karar verdiği yönünde taraflarda şüphe oluşabilmektedir. Bu şüpheleri giderebilmek, hukuk güvenliği ve istikrarını oluşturmak adına taraflar davanın bir üst mahkemede görülmesini isteyebilmektedirler. Dava taraflarından birinin hatalı olduğunu düşündüğü mahkeme kararını bir üst mahkemeye taşıması günümüzde hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilen bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Haliyle yerine getirilmediği ya da yerine getirilmesinin engellenmesi halinde de bir insan hakkı ihlal edilmiş olmaktadır.

İnsan haklarının koruyuculuğu misyonunu üstlenmiş olan Anayasa Mahkemesi ise bu hakkın korunmasını zaman içinde benimsemiştir. Anayasa Mahkemesi yakın geçmişe kadar bu hakkın kullanımını engelleyen düzenlemeleri, Anayasa'ya aykırı bulmuyordu. Ancak günümüzde bu hakkın kullanımı için çok daha ileri adımlar atmaktadır. Bu çalışmada bu hakkın temelini oluşturan kanun yoluna başvuru hakkının kavramsal çerçevesi açıklanmış olup, amacı ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin kanun yoluna başvuru hakkını ifade etmek için ancak ondan daha dar kapsamlı olarak değerlendirdiği hükmün denetlenmesini talep etme hakkının kavramsal çevresi, amacı ve zaman içinde kapsamının Anayasa Mahkemesi tarafından nasıl değiştiğinin incelemesi yapılmıştır. Bu bağlamda ise 2023/182 E. 2024/203 K. ve 2025/39 E. 2025/35 K. sayılı kararlar ele alınmıştır ve bu kararlarda iptal edilen düzenlemeye ilişkin yeni kanun düzenlemesi önerisi getirilmiştir.

KANUN YOLU DENETİMİ VE HÜKMÜN DENETLENMESİNİ TALEP ETME HAKKININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE AMACI

Genel olarak hukuk düzeninin devam etmesi ve kişilerin haklarının koruması, yargılama faaliyeti ile yapılmaktadır[1]. Yargı yetkisi ise Türk Milleti adına bağımsız mahkemeler tarafından yerine getirilmektedir[2]. Buna göre mahkemeler, uyuşmazlık konusu somut birolayınçözümü için yargılama yapan ve haklı olan kişinin lehine karar vermesi beklenen mercilerdir[3]. Devletin yargı yetkisini kullanmasının görünümünü oluşturan mahkemeler,

[1]Pekcanıtez, Hakan & Atalay, Oğuz & Özekes, Muhammet**, Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 5. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2017, s. 25; Atar, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 15. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2022, s. 307;Döner, Ayhan, **Türk Anayasa Hukuku**, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2025, s. 573.
[2] Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 24. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2019, s. 406; Eren, **Abdullah, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku)**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 1044; Döner, s. 573; Atar, s. 308.
[3]Pekcanıtez & Atalay &Özekes, s. 37.

kanunlara uygun hareket etmek zorundadır. Mahkemelerin görevleri, istisnalar (tarafların sulh olması, davacının davayı geri alması gibi) dışında uyuşmazlığa düşülen konu hakkında bir karar vermektir[4]. Mahkeme kararları, hâkimin dosya ile ilişik kesip kesmemesine göre nihai ve ara kararlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[5]. Nihai kararlar, genellikle uyuşmazlık esası dikkate alınarak verilen kararlar şeklindedir. Ancak uyuşmazlığın esası hakkında herhangi bir karar vermeksizin usule ilişkin nihai kararlar da verilebilmektedir. Esasa ilişkin olarak verilen nihai kararlara "hüküm" adı verilmektedir. Usule ilişkin nihai kararlar ise dayandığı sebep doğrultusuna göre isimlendirilmektedir. Örneğin bu kararlar görevsizlik, yetkisizlik hüküm verilmesine yer almadığı kararı ve davanın açılmamış sayılması gibi ifadelerle isimlendirilmektedir[6]. Bununla birlikte bir başka karar çeşidi olan ara kararlar, mahkemenin karar verdiği halde uyuşmazlığın çözümü için el çekmediği ve yargılama faaliyetine devam eden kararlarıdır. Örneğin davalının ileri sürmüş olduğu derdestlik itirazına ilişkin ret kararı bu şekildeki bir karardır[7]. Nihai kararlar ile ara karar niteliğinin önemi daha çok kanun yollarına başvuru kısmında anlaşılmaktadır. Buna göre nihai kararlar için kanun yoluna başvurulabilirken; ara kararlara karşı tek başına kanun yoluna başvurulamamaktadır[8].

Kanun yolu kavramı geniş ve dar anlamda olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mahkemelerin her türlü yargısal nitelikli kararlarını gözden geçirilmesini, iptalini, yeniden yargılama yapılmasını ve yeni bir hüküm verilmesini sağlamaya yönelik tüm imkânlar geniş anlamda kanun yolu olarak değerlendirilmektedir. Dar anlamda kanun yolu ise henüz şekli anlamda kesinleşmemiş nihai kararların bir üst derece mahkemesinde denetlenmesi ve gerek görülmesi halinde yeniden yargılama yapılması ve uyuşmazlık hakkında yeniden bir karar verilmesi imkânı anlamına gelmektedir[9]. Bu bağlamda ülkemizde bulunan istinaf ve temyiz mahkemelerine yapılan başvurular bir kanun yolu başvurusu olarak kabul edilmektedir[10].

Kanun yoluna başvurulmasının amacı ise alt derece mahkeme hâkim ve savcılarının yanlış inceleme yapmalarının ve yanlış karar verme durumuna karşı tarafları korumaktır. Yargı mensuplarının adli hataya düşmeleri insanın doğası gereğince olağan bir durumdur. Bu noktada hâkimler ne kadar dikkatli davransalar ya da nitelikli olurlarsa olsunlar hataya düşmeleri mümkündür[11]. Mahkemelerin hukuka uygun kararlar olmamasına yol açan durumlar hâkimin

[4]Pekcanıtez & Atalay &Özekes, s. 412.
[5]Tanrıver, Süha, Medeni Usul Hukuku Cilt I, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 1028; Pekcanıtez & Atalay & Özekes, s. 412.
[6] Atalı, Murat & Ermenek, İbrahim & Erdoğan, Ersin, **Medeni Usul Hukuku**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 551.
[7] Pekcanıtez & Atalay & Özekes, s. 412.
[8] Pekcanıtez & Atalay &Özekes, s. 413.
[9]Tanrıver, Süha, **Medeni Usul Hukuku Cilt II**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 38; Yenisey, Feridun & Nuhoğlu, Ayşe, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 907; Centel, Nur & Zafer, Hamide, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 21. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2022, s. 885.
[10]Tanrıver, Cilt II, s. 39.
[11]Tanrıver, Cilt II, s. 39.

kendisinden kaynaklanabileceği gibi bazen yargılama faaliyetini etkileyen dış faktörlerden de kaynaklanabilir. Hâkimlerden kaynaklanan ve hukuka uygun olmayan kararlar ortaya çıkmasına sebep olan durumlar, hâkimin bilgi düzeyi, iş disiplini anlayışı, çalışma ahlakı, psikolojik durumu, muhakeme yeteneğinin zayıflığı gibi durumlardır. Dış faktörlerden kaynaklanan ve hatalı karar verilmesine sebep olan durumlar, hâkimin iradesi dışında gelişen ve onun engelleyemeyeceği durumlardır. Örneğin tarafların davanın seyrini değiştirecek delilleri eksik sunmaları ya da tarafların hâkimi yanıltmak için yanlış yönlendirmelerde bulunmaları dış faktörler olarak değerlendirilebilmektedir[12]. Bu hatalar hâkimden ya da taraflar mazur görülebilecek hatalarından ya da kasıtlı davranışlarından kaynaklanmaktadır ve bu sorunlar, kanun yoluna başvurmakla çözüme kavuşmaktadır[13].

Hâkimler tarafından yürütülen yargılama süreci ve kararlar hatasız ve eksiz olsa bile taraflardan biri özellikle de hakkında aleyhine karar verilen taraf, davanın hatalı olarak karara bağlandığını düşünebilir ve yeniden inceleme talep edebilir. Hem taraflar hem toplum nezdinde oluşan güvensizliği gidermek adına da kanun yollarının mevcut ve kolay ulaşılabilir olması önem taşımaktadır. Kanun yollarının varlığı her an kararlarının denetlenebileceği düşüncesi ile alt derece mahkemeleri isabetli kararlar vermeye zorlamaktadır[14]. Ayrıca benzer olaylara farklı hâkimlerin bakması dolayısıyla olaya uygulanacak olan aynı hukuk normuna farklı anlamlar verilmesi de mümkündür ve bu durum istikrarsız kararların verilmesine sebep olabilmektedir. Bu sebeple en doğru kararlara ulaşabilmek için üst mahkemeler yoluyla alt derece mahkemelerin denetimi bir zorunluluktur[15]. Bu bağlamda üst mahkemelerin sayıca fazla olması ve incelediği konuların kapsamının geniş olması başka bir ifade ile üst derece mahkemesine başvuru yollarının az sınırlandırılmış olması da bu amaca hizmet eden unsurlar arasında yer almaktadır.

Kanun yollarına başvurmanın öneminden dolayı çağdaş batı hukuk düzenlerinde üç dereceli yargılama esasının benimsendiği gözlemlenmektedir[16]. Dereceli yargılama sistemi yalnızca çağdaş batı toplumlarının değil; Osmanlı Türk hukuk sistemlerinde de benimsenmiş olan bir sistemdir. Buna göre kadı mahkemelerinde yargılanan taraflar başvuruları üzerine temyiz mahkemesi şeklinde Divan-ı Hümayun'a da başvurabilmekteydiler[17]. Bu bağlamda kanun yolunun varlığını, hukuk devletinin eksiksiz ve hatasız olarak hayata geçmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu sebeple bu yolun kullanımını olabildiğince

[12]Atalı & Ermenek & Erdoğan, s. 593-594
[13] Ünver, Yener &Hakeri, Hakan, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 768; Kanun yoluna başvurunun bir insan hakkı olduğu yönündeki görüş için bkz. Yenisey& Nuhoğlu, s. 908-909.
[14]Atalı & Ermenek & Erdoğan, s. 594.
[15]Tanrıver, Cilt II, s. 39.
[16]Tanrıver, Cilt II, s. 40.
[17]Fendoğlu, Hasan Tahsin, **Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı**, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 145.

kolaylaştırmak da bir nevi hukuk devletine hizmet olarak değerlendirilecektir. Bununla birlikte usul ekonomisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre usul ekonomisi Anayasa'nın 141. maddesinin 4. fıkrasında bu ilke "*Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir.*" şeklinde yer almaktadır. Hukuk muhakemeleri Kanunu'nun 30. maddesinde ise bu ilke "*Hâkim, yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamakla yükümlüdür*." şeklinde ifade edilmiştir. Usul ekonomisi ilkesi, zaman, emek ve masraf bakımından zorunlu olandan fazlasının yapılmamasını ifade etmek için kullanılmaktadır[18]. Başka bir ifade ile bu ilke ile amaçlanan yargılama sürecinin basit, ucuz ve makul süre tamamlanacak hale getirilmesinin amaçlanmasıdır[19]. Açık bir düzenleme bulunmadığı müddetçe usul işlemlerinin yerine getirilmesinde bu ilkenin göz önünde bulundurulması gerektiği kabul edilmektedir. Örneğin duruşma sıklığının, bilirkişi atanması esnasında bilirkişi sayısının belirlenmesinde davaların birleştirilmesi ve ayrılmasında[20], kurumlardan kayıt talep etme sayısında, gereksiz tanık dinlememek için dinlenilen tanıkların sayısının belirlenmesinde[21]dikkate alınması gereken bir ilkedir. Kanun yoluna başvurmakta yukarıda sayılan tüm bu faydalarına rağmen yargılamanın sonuçlanmasını yavaşlatmaktadır ve ilave masraflar yapılmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple de basit yargılama usullerine kanun yolları kapatılmıştır.

Kanun yoluna başvuruların sınırlandırılması gerektiği düşüncesi, usul ekonomisi ilkesi ile uyum içinde bulunmaktadır. Ancak bu ilke, yeniden yargılama yapılması gereken ya da bu konuda tarafların üst mahkemeye erişme isteğini kısıtlayan bir ilke olarak kabul edilmemelidir. Sonuç itibariyle kanun yoluna başvuru hakkı, Anayasa'nın 36. maddesinde "*Herkes, meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz.*" şeklinde düzenlenen hak arama hürriyeti kapsamında değerlendirilen anayasal bir haktır. Bu sebeple Anayasa'nın 13. maddesinde öngörülen temel hak ve hürriyetleri sınırlandırma usulüne uygun olarak sınırlandırılmalıdır. Anayasa'nın 13. maddesine göre bir temel hak ve hürriyet, "*... özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*" şeklindeki usule göre sınırlandırılabilir. Bu usul kuralları arasında değerlendirmemiz gereken ele almamız gereken husus, Anayasa'da sayılan hakların, Anayasa'da düzenlendikleri maddede yer alan sınırlandırma sebepleri dışında başka bir sebep ile sınırlandırılamayacağı hususudur. Çünkü Anayasa'da hak arama

[18]Atalı & Ermenek & Erdoğan, s. 122.
[19]Tanrıver, Cilt I, s. 391.
[20]Atalı & Ermenek & Erdoğan, s. 122.
[21]Pekcanıtez & Atalay &Özekes, s. 189.

hürriyetinin düzenlendiği 36. maddede herhangi bir sınırlandırma yer almamaktadır. Ancak Anayasa'da ilgili hakkın düzenlendiği maddede herhangi bir sınırlamanın yer almaması o hakkın sınırlandırılmasına bir engel olarak kabul edilmemektedir. Bu kapsam da ya temel hak ve hürriyetin içkin sınırları olduğu ya da başka bir anayasal düzenlemenin, bir başka anayasal düzenlemenin sınırı olarak kabul edilebileceğine ilişkin görüşler bulunmaktadır[22]. Buna göre içkin sınırlar, hakkın doğası gereği sınırlandırılması gereken durumlarda ortaya çıkmaktadır[23]. Örneğin cezayı gerektiren bir hakaretin ifade hürriyeti kapsamında değerlendirilememesi gibi. Anayasal hakların içkin sınırlar ile sınırlandırılabileceği kabul edildiğinde; kanun yoluna başvuru hakkının sınırlandırılabilmesi için başvuru konusunun öyle bir konu olması gerekir ki alt derece mahkemeleri bile uyuşmazlık konusunda korunması gereken bir hukuki değer görmemelidir. Ancak alt derece mahkemelerince hakkında karar verilen bir uyuşmazlığın, kanun yoluna başvurmasını sınırlayan husus, uyuşmazlığın korunmaya değer bir hukuki değer taşımamasıyla değil; düzenlemeler gereğince yeteri kadar değer taşımaması ilgilidir. Bu sebeple içkin sınırların varlığını kabul etmek, kanun yollarına başvurulmasını engelleyen düzenlemeleri anayasaya uygun hale getirmemektedir.

Anayasa'da düzenlenen bir başka maddenin, temel hak ve hürriyetler açısından sınır olarak kabul edilebileceği görüşü değerlendirildiğinde; bu sınırın, Anayasa'nın 141. maddesinin 4. Fıkrasının olabileceği düşünülebilir. Ancak Anayasa'nın 141. maddesinin 4. fıkrasında, kanun yoluna başvurunun sınırlandırılmasını öngören doğrudan bir hüküm yer almamaktadır. Anayasanın 141. maddesinde davaların az giderle ve süratle tamamlanması gerektiğine ilişkin düzenleme yer almaktadır. Kanaatimizce bu düzenlemeden, dereceli yargılama sisteminde üst dereceye başvuruların sınırlanması ve bazı durumlarda üst derece mahkemesine hiç başvurulamaması gibi bir sonuç çıkarmak güçtür. Bu sebeple mahkemelerin iş yoğunluğunun fazla olması gibi bir gerekçeyle kanun yollarına başvuru şartlarını zorlaştıran değil; kolaylaştırmaya yönelik düzenlemelerin benimsenmesi gerekmektedir.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN HÜKMÜN DENETLENMESİNİ TALEP ETME HAKKINA GENEL YAKLAŞIMI

Anayasa Mahkemesi, kanun yolları denetimine başvurmayı, Anayasa'nın 36. maddesi kapsamında düzenlenen hak arama hürriyeti yollarından biri olarak kabul etmektedir[24]. Ancak

[22] Görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, Tamer, " 'Haklarında Özel Bir Sınırlama Nedeni Öngörülmemiş' Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Sorunsalı: Özellikle 'Sözleşme Hürriyeti' Açısından Durum, **Ankara Barosu Dergisi**, 2008; Ulusoy, Sümeyye, **İfade Hürriyetinin Genel Ahlakın Korunması Sebebiyle Sınırlandırılması**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 128-130.

[23] Temel hak ve hürriyetlerin doğrudan doğruya anayasada düzenlenen sınırları, anayasal sınırlar olarak adlandırılmaktadır. Ancak temel hak ve hürriyetlerin anayasada düzenlenmemiş, tabiatlarından kaynaklanan sınırları da mevcuttur. Bu sınırlar, içkin sınırlar olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Bursa, 2019, s. 112-113; Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 19. Baskı, Ankara, 2019, s. 298-299.

[24] AYM, 2018/71 E., 2018/118 K., 27.12.2018 tarihli kararı.

Anayasa'nın tüm maddelerinin aynı değer ve etkiye sahip olduğunu ve zorunlu olarak uygulanması gereken iki Anayasa kuralından birinin, diğerinin sınırı olabileceğini de kabul etmektedir. Hatta Anayasa'da tüm mahkeme kararlarının kanun yoluna gidebileceği dair bir hükmün yer almadığı ve Anayasa'nın 154 ve 155. maddelerinde Yargıtay ve Danıştay'ın, tüm alt derece mahkemelerini incelemesi gerektiğine ilişkin bir hüküm yer almadığını belirtmektedir[25]. Kısacası Anayasa Mahkemesi kanun yollarına başvuru hakkını bir anayasal hak olarak kabul etmekle birlikte sınırlandırılabilir olduğunu da kabul etmektedir.

Anayasa Mahkemesi kanun yoluna başvuru hakkını, son yıllarda "hükmün denetlenmesini talep etme hakkı" ifade etmeye başlamıştır. Bu kavram, Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'da doğrudan bu isimle düzenlenen bir hak olmamasına rağmen orijinal olarak içtihatlarla türettiği bir haktır[26]. Hükmün denetlenmesini talep etme hakkı, Anayasa Mahkemesinin kabulüne göre kanun yolu kavramı ile çok fazla benzerlik taşımaktadır ancak doğrudan bir kanun yolu kavramı olarak değil; onun bir alt unsuru olarak değerlendirmektedir. Kanun yolu, kural olarak nihai mahkeme kararının üst derece yargı organı tarafından denetlenmesidir. Kanun yolu, hüküm niteliğinde olup olmadığına bakılmaksızın tüm nihai mahkeme kararları için kullanılan bir kavramdır. Oysaki hükmün denetlenmesi talep etme hakkı, yalnızca uyuşmazlığın esası hakkında karar verilen kararlar için kullanılmaktadır[27]. Hükmün denetlenmesini talep etme hakkı bu bağlamda usule ilişkin nihai kararlar için kullanılamayacaktır ya da usule ilişkin nihai mahkeme kararları bağlamında Anayasa Mahkemesinde hak ihlali iddiasında bulunamayacaktır. Anayasa Mahkemesi, hükmün denetlenmesini talep etme hakkını, aleyhinde hüküm verilen tarafın başka bir yargı mercii tarafından kararın gözden geçirilmesini talep etme ve teminat altına alınması olarak tanımlamıştır[28]. Bu durumda kanun yoluna başvuru hakkında hem lehine hem aleyhine başvuran kişi tarafından yapılabilmesine rağmen hükmün denetlenmesini talep hakkı yalnızca hakkında aleyhine hüküm verilen kişi tarafından talep edilebilecek bir haktır[29]. Buna göre kanun yolu başvuru hakkı, hükmün denetlenmesini talep etme hakkını kapsamaktadır ancak hükmün denetlenmesini talep etme hakkı, kanun yoluna başvuru hakkı kadar kapsamlı olmayan bir haktır. Başka bir ifade ile her hükmün denetlenmesini talep etme hakkı, bir kanun yoluna başvuru hakkı iken; her kanun yoluna başvuru hakkı, hükmün denetlenmesi hakkı değildir. Bu sebeple kanun yolunun amacı, neden gerekli olduğuna ilişkin yapılan açıklamalar ve sınırlandırılmasının azaltılması gerektiğine ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar, aynen hükmünde denetlenmesi talep etme hakkı açısından

[25] Gündüz, Ebru & Gündüz, Hakan, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hükmün Denetlenmesini Talep Etme Hakkı", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S. 49, Yıl: 13, 2022, s. 4-5, karar için bkz. AYM, 2001/232 E., 2001/19 K., 23.05.2001 tarihli kararı.
[26] Hakyemez, Yusuf Şevki, "Anayasa Mahkemesinin Norm Denetimi Kararlarında Hak ve Özgürlüklerin Kapsamını Genişleten Yorumu", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 1, 2022, s. 236
[27] Gündüz & Gündüz, s. 15.
[28] AYM, 2018/71 E., 2018/118 K., 27.12.2018 tarih sayılı kararı.
[29] Gündüz & Gündüz, s. 16.

da geçerli olmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, uzun yıllar boyunca kanun yoluna ilişkin olarak yapılan düzenlemelerin bir yargılama usulü olduğu ve yargılama usulüne ilişkin konularda düzenleme yapmasında yasama organının geniş takdir yetkisinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca usul ekonomisi gereğince her karara karşı değil; yalnızca önemli kararlara karşı kanun yoluna gidilebileceğini ifade etmiştir[30]. Anayasa Mahkemesi kanun yoluna başvurular için yapılan düzenlemelerin yargılama usulü ile ilgili olduğunu ve bu konuda yasama organının takdir yetkisinin olduğunu kabul etmekle birlikte 2009, 2018 ve 2020 yıllarında kanun yoluna getirilmiş olan sınırlamaların hak ihlaline sebep olduğuna ilişkin kararlar da vermiştir. Örneğin 2009 yılında 1412 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 305. maddesinin 2. fıkrasının 1 numaralı bendindeki "*iki milyar liraya kadar (iki milyar dahil) para cezalarına dair* olan *hükümler (temyiz olunamaz)"* ifadesinin temyiz yoluna başvurması imkânı olanları (kısa süreli hapis cezasından adli para cezasına çevrilen kimselerin) da kapsayabileceği ve bunun Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen hak arama hürriyetini ihlal ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir[31]. Aynı şekilde 2018 yılında 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 286. maddesinin 2. fıkrasının d bendinde düzenlenen "*İlk derece mahkemelerinin görevine giren ve kanunda üst sınırı iki yıla kadar (iki yıl dahil) hapis cezasını gerektiren suçlar ve bunlara bağlı adli para cezalarına ilişkin her türlü bölge adliye mahkemesi kararları… (temyiz edilemez)*" şeklindeki düzenlemeyi Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir[32]. Anayasa Mahkemesi, uzun yıllar, hükmün denetlenmesini talep etme hakkının ihlalinin varlığını ceza yargılaması alanına ilişkin olan konularda kabul etmiş olsa da 2020 yılında 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanunu'nun 8. maddesinin 4. fıkrasının dördüncü cümlesini, Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiş ve ceza yargılamasına ilişkin olmayan bir konuyu, ilk defa hükmün denetlenmesini talep etme hakkının ihlali olarak kabul etmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi, bu kararında suç ve ceza mahkûmiyeti gibi kavramların, yalnızca ceza yargılaması alanındaki suç ve ceza kavramlarıyla ilişkilendirilemeyeceğine ve bu konuda anayasal anlamda kavramların özerk yoruma tabi tutulabileceğini ifade etmiştir. Devamında ise idari yaptırımlara ilişkin olan iptal davasındaki yaptırımların etki ve sonuçlarının ağırlıkları dikkate alınarak ceza olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir[33]. Anayasa Mahkemesi aslında bu kararında da hükmün denetlenmesini talep etme hakkını, ceza yargılaması ile ilgili bir konu gibi değerlendirmiştir ve bu hakkın kapsamını ceza yargılamaları ile ilgili olmak üzere dar tutma eğilimini sürdürmüştür.

[30] Gündüz & Gündüz, s. 4-5; Kararlar için bkz. AYM, 2016/19 E., 2016/17 K., 16.03.2016; AYM, 2011/64 E., 2012/168 K., 01.11.2012; AYM, 1985/23 E., 1986/2 K., 20.01.1986; AYM, 1989/ 28 E., 1990/18 K., 10.07.1990; AYM, 2001/232 E., 2001/89 K., 23.05.2001 tarihli kararları.
[31] AYM, 2018/71 E., 2018/118 K., 27.12.2018 tarihli kararı.
[32] AYM, 2020/21 E., 2020/53, 01.10.2020 tarihli kararı.
[33] Gündüz & Gündüz, s. 10.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN 2023/182 E. 2024/203 ve 2025/39 E. 2025/35 K. SAYILI KARARLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Anayasa Mahkemesi'nin hükmün denetlenmesini talep etme hakkının kapsamını ceza yargılamalarına ilişkin olan konular olmak üzere belirtmiş olması ve norm denetimlerinde hükmünde denetlenmesini talep etme hakkının ihlal edilmediğine yönelik kararlar vermesiyle hakkın daraltma eğilimi göstermiştir. Ancak 2023/182 E., 2024/203 K. ve2025/39 E., 2025/35 K., sayılı kararlarında bu hakkın uygulama alanının kapsamını daraltma eğiliminden vazgeçmiştir. Buna göre 2023/182 E., 2024/203 K. sayılı kararında 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na 6763 sayılı Kanunu'nun 44. maddesiyle eklenen *"...341 inci, 362 nci ve... maddelerdeki parasal sınırlar her takvim yılı başından geçerli olmak üzere, önceki yılda uygulanan parasal sınırların; o yıl için 4/1/1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanununun mükerrer 298 inci maddesi hükümleri uyarınca Maliye Bakanlığınca her yıl tespit ve ilan edilen yeniden değerleme oranında artırılması suretiyle uygulanır.*" bölümünün, (2) numaralı fıkrasının "*...341 inci, 362 nci ve 369 uncu maddelerdeki parasal sınırların uygulanmasında hükmün verildiği tarihteki miktar esas alınır*." bölümünün,Anayasa'nın 2., 10., 13. ve 36. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülerek iptal edilmesi talep edilmiştir. Anayasa Mahkemesi, önemsiz sayılabilecek bazı kararların kesin olması durumunun, usul ekonomisi ve makul sürede yargılanma ilkeleri gereğince hükmün denetlenmesi hakkını ihlal etmediğini belirtmiştir ve karara bağlanan uyuşmazlıkların üst derece mahkemesinde incelenmesi için belirli bir parasal sınırın öngörülmüş olmasını kanunilik şartına uygun olduğuna ayrıca davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılmasını sağlaması yönüyle anayasal meşru amaca uygun olduğuna, elverişli bir araç olduğuna ve bu aracın gereklilik kriterini karşıladığına karar vermiştir. Ancak bu parasal sınırın hangi tarih itibariyle uygulanacağına ilişkin olarak düzenlenen hükmün kanuni ve elverişli olmasına rağmen orantısız ve ölçüsüz olması sebebiyle Anayasa'nın 13. ve 36. maddesine aykırı olduğuna karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararını Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na ilişkin olarak vermiştir. Başka bir ifade ile ceza yargılamalarına ilişkin olarak vermemiştir. Bu sebeple bu kararla Anayasa Mahkemesi bu kararıyla hükmün denetlenmesini talep etme hakkını genişletmiş olmaktadır.

Anayasa Mahkemesi benzer bir kararı,2025/39 E., 2025/35 K. sayılı kararıyla da vermiştir. Buna göre 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 7524 sayılı Kanun'un 54. maddesiyle değiştirilen ek 1. maddesinin (2) numaralı fıkrasının birinci cümlesinin *"...ilk derece mahkemesi veya bölge idare mahkemesince nihai kararın verildiği tarihteki parasal sınır esas alınır.*" bölümünün Anayasa'nın 2. ve 36. maddelerine aykırılığı ileri sürülerek iptal edilmesi talep edilmiştir. Anayasa Mahkemesi, 2023/182 esas sayılı kararda yaptığı değerlendirmeleri yapmıştır ve kanun yoluna başvuru için belirli bir parasal sınır öngörülmesini, usul ekonomisi ve makul sürede yargılanma hakkı açısından Anayasa'nın 36. maddesine aykırı bulmamıştır. Ancak öngörülen parasal sınırın belirlendiği tarihi Anayasa'nın 36. maddesine aykırı bulmuştur

ve iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararıyla da hükmün denetlenmesi hakkının kapsamını genişletmiş ve idari yargılama hukukunda da yalnızca yaptırımlar için değil; başkaca uyuşmazlıkların parasal sınırları için de uygulanabileceğini kabul etmiştir.

İptal edilen düzenlemelerin içeriğine göre bir üst mahkemeye başvurularda parasal bir sınır öngörülmüştür. Bu parasal sınır ise 213 sayılı Vergi Usul Kanununun mükerrer 298 inci maddesi hükümleri uyarınca Maliye Bakanlığınca her yıl tespit ve ilan edilen yeniden değerleme oranında artırılmaktadır. Ancak uyuşmazlığa konu olan ve belirli bir parasal kıymeti olan eşyanın ya da doğrudan paranın kıymeti sabit kalmaktadır. Buna rağmen iptal edilen düzenlemede üst mahkemeye başvuruda dikkate alınması gereken üst sınırın, hükmün verildiği tarihteki sınır olması düzenlenmekteydi. Bu da davanın açıldığı tarihte uyuşmazlık konusunun parasal değeri itibari ile üst mahkemeye başvurma hakkına sahip olan kişinin, başvuru üst sınırların artırılmasıyla ve uyuşmazlık konusu değerin bu parasal sınır altında kalması sebebiyle bu hakkı kullanamamasına sebep olmaktaydı. Yukarıda belirtildiği üzere kanaatimizce kanun yoluna başvuruları kolaylaştırmak hukuk devletine katkı sağlayan bir uygulama olmakla birlikte usul ekonomisi ve yargılamanın makul sürede tamamlanmasına engel olan bir uygulama değildir. Bu sebeple Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu bu kararlar hukuk devleti ilkesini gerçekleştirmek için oldukça isabetli olmakla birlikte Anayasa Mahkemesi'nin kendi yorumuyla ortaya çıkarmış olduğu hükmün denetlenmesini talep etme hakkının sınırlarını da genişletmektedir.

Karara başka bir yönden bakılacak olursa Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu bu iptal kararlarının 9 ay sonra yürürlüğe girmesine karar vermiştir. Bu durum ise hem hukuk yargılamalarında hem de idari yargıda istinaf ve temyiz başvurusunda bulunacaklar için oldukça belirsiz bir sürecin başlangıcı olmaktadır. Bu konuda yasama organının acil bir düzenleme yapması beklenmektedir. Buna konuya ilişkin olarak yeni kanun düzenlemesinin, değişen şartların taraflara ayrıca bir külfet yüklemeyen bir düzenleme olması beklenmektedir. Bu sebeple yeni yapılacak düzenlemede parasal sınıra ilişkin öngörülen tarih, davanın açıldığı tarih olmalıdır. Böylelikle davanın açıldığı tarihte istinaf ve temyizin sınırını sağlayan uyuşmazlıklar, davanın ne kadar uzun sürdüğüne ve yıllara göre artırılan parasal sınır dikkate alınmaksızın kanun yollarına başvuru yapabilme hakkını korumuş olacaktır.

SONUÇ

Mahkemelerin her türlü yargısal nitelikli kararlarını gözden geçirilmesini, iptalini, yeniden yargılama yapılmasını ve yeni bir hüküm verilmesini sağlamaya yönelik tüm imkânlar kanun yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu imkânın pozitif hukuktaki görünümü henüz şekli anlamda kesinleşmemiş nihai kararların bir üst derece mahkemesince denetlenmesi ve gerek görülmesi halinde yeniden yargılama yapılması ve uyuşmazlık hakkında yeniden bir karar verilmesidir. Bu durum, hakkın aranması hürriyeti ve adil yargılanma hakkı kapsamında

değerlendirilmektedir. Anayasa Mahkemesi bu hakkı, başlangıçta kanun yoluna başvuru hakkı olarak kavramsallaştırmakla birlikte yakın zaman hükmün denetlenmesini talep etme hakkı olarak kavramsallaştırmıştır. Başlangıçta bu içtihatlarıyla geliştirdiği bu hakkın yalnızca ceza hukuku yaptırımlarıyla sınırlı tutmuştur. Ancak zamanla özerk yorum yöntemiyle idari yaptırımları da bu kapsamda değerlendirmeye başlamıştır ve son verilen kararlar da bu hakkın kapsamını, yalnızca yaptırımlarla ilgili değil; idari ve öze hukuk yargılamalarının çoğunluğunda uygulanmak üzere genişletmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu adımı, adaletli ve istikrarlı kararların ortaya çıkması bakımından önemli bir adım olarak kabul edilmelidir. Anayasa Mahkemesi son kararında hem idari hem özel hukuk yargılamalarında üst mahkemeye başvuru için gerekli olan parasal sınırın nihai kararın verildiği andaki parasal sınır olmasını düzenleyen düzenlemenin Anayasa'ya aykırı olduğuna karar vermiştir ve bu karar 9 ay sonra yürürlüğe girecektir. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı, davanın açıldığı tarihte üst mahkemeye başvuru hakkına sahip tarafların, yargılamanın uzun sürmesine ve parasal sınırın yıllara göre belirli bir oranda artmasına bağlı olarak bu hakkı kaybetmelerine sebep olan düzenlemenin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Her ne kadar üst mahkemeye başvurunun kolay ve daha az sınırlı olmasını savunuyor olsak da Anayasa Mahkemesi, usul ekonomisi ve makul sürede yargılanma hakkı kapsamında üst mahkemeye başvuruda bir parasal sınırın var olması gerektiğini savunmuştur. Buna göre yapılacak olan yeni düzenlemenin en azından davanın açıldığı tarihte üst mahkemeye başvuru hakkına sahip olanların bu haklarının korunmasıdır. Başka bir ifade ile davanın açıldığı tarihte üst mahkemeye başvurabilenlerin, davanın alt derece mahkemesinin nihai kararı vermesi halinde, istinafa başvuru esnasında temyize başvuru şartını sağlayanların, istinaf yargılaması bittiğinde temyize başvuru da yapabilmesini sağlayan bir düzenleme olmalıdır. Kısacası hem istinaf hem de temyiz başvurusunda dikkate alınacak olan tarih davanın ilk açıldığı andaki istinaf ve temyiz başvurudaki parasal sınır olmalıdır ve yargılama ne kadar uzun sürerse sürsün, bu sınır değişmemelidir.

KAYNAKLAR

Atalı, Murat & Ermenek, İbrahim & Erdoğan, Ersin, **Medeni Usul Hukuku**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.

Atar, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 15. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2022.

Bozkurt, Tamer, " 'Haklarında Özel Bir Sınırlama Nedeni Öngörülmemiş' Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması Sorunsalı: Özellikle 'Sözleşme Hürriyeti' Açısından Durum, **Ankara Barosu Dergisi**, 2008, ss. 134-142.

Centel, Nur & Zafer, Hamide, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 21. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2022.

Döner, Ayhan, **Türk Anayasa Hukuku**, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2025.

Eren, Abdullah, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku)**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, **Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı**, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 145.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 24. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2019.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Bursa, 2019.

Gündüz, Ebru & Gündüz, Hakan, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hükmün Denetlenmesini Talep Etme Hakkı", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S. 49, Yıl: 13, 2022, ss. 1-28.

Hakyemez, Yusuf Şevki, "Anayasa Mahkemesinin Norm Denetimi Kararlarında Hak ve Özgürlüklerin Kapsamını Genişleten Yorumu", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 1, 2022, ss. 233-257.

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 19. Baskı, Ankara, 2019.

Pekcanıtez, Hakan& Atalay, Oğuz & Özekes, Muhammet, **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 5. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2017.

Tanrıver, Süha, **Medeni Usul Hukuku Cilt I**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018.

Ulusoy, Sümeyye, **İfade Hürriyetinin Genel Ahlakın Korunması Sebebiyle Sınırlandırılması**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.

Ünver, Yener & Hakeri, Hakan, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.

Yenisey, Feridun & Nuhoğlu, Ayşe, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.

SOĞUK SAVAŞ'IN GÖLGESİNDE İSVEÇ'TE KOMÜNİST HAREKETLER VE TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK GÖZLEMLERİ (1928–1961)

COMMUNIST MOVEMENTS IN SWEDEN IN THE SHADOW OF THE COLD WAR AND TÜRKİYE'S DIPLOMATIC OBSERVATIONS (1928–1961)

Sinan BAŞARAN
Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
ORCID ID: 0000-0001-5465-0859

ÖZET

Bu bildiri, 1928 ile 1961 yılları arasında İsveç'te şekillenen komünist hareketin gelişimini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu süreci nasıl gözlemlediğini ele almaktadır. Özellikle dönemin Türk Büyükelçilik raporları ve Soğuk Savaş dönemine ait literatür temel alınarak, İsveç'in tarafsızlık politikası ile iç güvenlik kaygıları arasında nasıl bir denge kurmaya çalıştığı incelenmektedir. 1928'den itibaren Komintern'in etkisiyle İsveç Komünist Partisi (SKP) daha radikal bir çizgiye kaymış; 1931 yılında yaşanan *Ådalen Grevi*'nde ordunun müdahalesi sonucu yaşanan ölümler, kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. Bu olay, Türk elçiliği tarafından detaylı bir şekilde raporlanarak, grev sonrasında orduya yönelik artan öfke ve yaşanan parlamento krizi Ankara'ya aktarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, SKP 1944 seçimlerinde %10,3 oy alarak dikkat çeken bir başarı yakalasa da, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ülkede komünistlere yönelik olumsuz hava giderek artmıştır. 1952'de patlak veren *Enbom Casusluk Olayı*, partinin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine dair ciddi soru işaretleri doğurmuş ve bu süreç SKP'nin sendikalardaki gücünü de zayıflatmıştır. Türkiye'nin Stokholm Büyükelçiliği bu gelişmeleri yakından takip etmiş, Dışişleri Bakanlığına detaylı raporlar sunmuş ve İsveç'in komünizme karşı aldığı tutumu değerlendirmiştir. Sonuç olarak, İsveç'teki komünist hareket zaman zaman etkili olmuş olsa da, ülkenin güçlü sosyal demokrat yapısı ve uygulamaya koyduğu refah devleti politikaları nedeniyle merkezi siyasette belirleyici bir güç haline gelememiştir. Türkiye ise İsveç'in iç dengelerini dikkatle izlemiş ve Soğuk Savaş sürecinde Batı yanlısı pozisyonunu daha da netleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsveç Komünist Partisi (SKP), Soğuk Savaş Diplomasisi, İşçi Hareketleri ve Grevler, Türk Dış Politikası, İskandinavya'da Komünizm

ABSTRACT

This paper examines the development of the communist movement in Sweden between 1928 and 1961, and how the Republic of Türkiye observed this process. Based particularly on Turkish

Embassy reports of the time and Cold War literature, it explores how Sweden attempted to strike a balance between its policy of neutrality and concerns over internal security. From 1928 onwards, under the influence of the Comintern, the Swedish Communist Party (SKP) shifted towards a more radical stance; during the *Ådalen Strike* in 1931, deaths resulting from the military's intervention caused significant public outrage. This event was reported in detail by the Turkish Embassy, which relayed to Ankara the growing anger towards the military and the ensuing parliamentary crisis. Following the Second World War, although the SKP achieved a notable success by securing 10.3% of the vote in the 1944 elections, anti-communist sentiment increased significantly with the onset of the Cold War. *The Enbom Espionage Case*, which erupted in 1952, raised serious questions about the party's ties to the Soviet Union and weakened its influence in trade unions. Türkiye's Embassy in Stockholm closely monitored these developments, submitted detailed reports to the Ministry of Foreign Affairs, and assessed Sweden's stance against communism. As a result, although the communist movement in Sweden was effective at times, it could not become a decisive force in central politics due to the country's strong social democratic structure and the welfare state policies it implemented. Türkiye, meanwhile, closely followed Sweden's internal dynamics and further clarified its pro-Western position during the Cold War.

Keywords: Swedish Communist Party (SKP), Cold War Diplomacy, Turkish Foreign Policy, Communism in Scandinavia

DİJİTALLEŞMEYE GEÇMENİN ÜRETİM MALİYETLERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATING THE EFFECTS OF TRANSITION TO DIGITALIZATION ON MANUFACTURING COSTS

Bilal Zafer BERİKOL
Dr., Çukurova Üniversitesi, Kozan İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
Dr., Çukurova University, The Fakulty of Kozan Business Administration, Department of Business Administration
ORCID ID: 0000-0001-5870-5407

ÖZET

Maliyet bir ürünün üretilebilmesi için katlanılan giderlerin tamamını kapsamaktadır. Ürün tasarımından ürünün nihai tüketiciye teslimine kadar süreçlerde oluşan finansal sonuçlu işlemler maliyet olarak adlandırılmaktadır. Üretim süreçlerinin sürekli geliştirilmeye çalışılması bu sayede gereksiz faaliyetlerin ve malzeme harcamalarının önüne geçilerek israfın önlenmesi, maliyet unsurlarının ve kullanım oranlarının belirlenmesi ile ürün maliyetlerinin doğru tespit edilmesi, giderlerin ve gelirlerin kontrolü sağlanarak işletme stratejilerinin oluşturulması ürün maliyetlerini azaltmak ve kârlılığı arttırmak için gerekli adımlardır.

Günümüzde hızlı teknolojik gelişmeler ile bu adımlar dijitalleşme ile gerçekleştirilmektedir. Teknolojik gelişmeler her ekonomik birim gibi işletmeleri de teknolojiye dayalı sistemleri kullanma yoluna zorlamaktadır. İşletmelerde yer alan muhasebe bölümü nitelikli, doğru, güvenilir, şeffaf bilgiler üreterek işletmelerin gelecek planlamaları yapmalarına ve çıkar gruplarının ihtiyaç duyduğu bilgilere ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Muhasebe bölümünün ürettiği bilgilerin yukarıda sayılan özellikleri taşıması dijitalleşme ile daha kolay ve mümkün hale gelmekte ayrıca suistimaller azaltılabilmekte ve iş süreçlerinin daha hızlı ve verimli yürütülmesi gerçekleşebilmektedir.

Latinceden geçmiş olan dijital kelimesi sözlük anlamı itibariyle sayısal demektir ve daha çok elektronik ve otomasyon alanlarında geçmekte iken dijitalleşme kavramıyla analog verilerin (akış halinde süreklilik ve değişkenlik gösteren veriler) metinler, görüntüler, videolar vb. dijital formata dönüştürülmesi ifade edilmektedir.

Dijitalleşme ifadesi ile toplumun tüm birimlerinin mobil cihazlar, internet, yapay zekâ, bulut bilişim gibi teknolojileri kullanmak suretiyle bilgilerin, verilerin, ürünlerin, hizmetlerin dijital olarak işlenip, depolanması ve gerektiğinde paylaşabilmesini ifade etmektedir. Özetle dijitalleşme toplumun günlük yaşamına entegre edilmesi dolayısıyla işletmelerin dijital dünyaya geçiş sürecidir. Yani dijitalleşme kavramı ile birimlerin elinde bulunan mevcut

bilgilerin bilgisayar, telefon gibi teknolojik cihazlarla sanal ortama aktarılması ve yine teknolojik cihazlar yardımıyla okunabilecek, izlenebilecek, düzenlenebilecek, iş akışlarında kullanılabilecek şekilde dönüştürülmesi anlatılmak istenmektedir.

Teknolojik gelişmelerle otomasyon sistemlerinin üretim faaliyetlerinde kullanılmaya başlanması ile birlikte üretimin üç unsuru içerisinde işçilik giderlerinin payının azalmasına ve genel üretim giderlerinin payının artmasına neden olduğu bilinen bir gerçektir. Teknolojik gelişmelerle bu durum daha da artmaktadır. İşletmelerin maksimum kârlılık ve rekabet için maliyetlerini yönetebilmeleri önem arz etmektedir ve günümüzde bunu sağlamanın yolu yüksek teknolojiye sahip olmaktan geçmektedir. Bu yüzden işletmeler sahip olmaları gereken yüksek teknoloji bileşenlerini (yazılımlar, yapay zeka, robotik sistemler, makine öğrenmesi, üç boyutlu yazıcılar, bulut bilişim vb.) similasyon vb. araçlar ile tespit etmeli ve optimum kaynak kullanımı ile gerekli yatırımları yapmalıdır. Bunun farkına varan irili ufaklı pek çok işletmenin yukarıda sayılan bileşenleri kullanmaya başladığı görülmektedir.

Bu durum üretim işletmeleri özelinde ele alınırsa mesela tedarik ağının düzgün kurgulanarak iyileşmesi ilk madde ve malzeme yönetimi ve kalitesinin iyileşmesini sağlamaktadır. Yine yukarıdaki bileşenleri kullanmak işletmedeki iş akış süreçlerinin entegrasyonunu sağlayarak işletmenin daha şeffaf, daha verimli ve kârlı hale gelmesini sağalayabilmektedir. Üretim işletmesi kullanabileceği en uygun teknolojiyi seçerken; o teknolojiyi kullanmanın kendisine sağlayacağı fayda ve işletmesine maliyetini kısaca fayda-maliyet analizini iyi yapmalıdır. Bunun dışında, o teknolojiyi kullanmanın risklerini (çalışan tepkisi, direnci vb.), üretim kapasitesine etkilerini, ne kadar sürede amorti edebileceğini, o teknolojiye yaptığı yatırımın geri dönüş süresini iyi analiz etmeli, bir fizibilite planı yapmalıdır.

Özetle, bilgilerin bilgisayar, telefon vb. cihazlarla sanal ortama aktarılarak yine bu araçlarla okunması, düzenlenmesi daha da önemlisi, gittikçe yaygınlaşan biçimde, iş akışlarında kullanılabilecek şekilde dönüştürülmesi olarak tanımlanan dijitalleşme işletmelere büyük faydalar sağlamaktadır. İşletmelerin faaliyet gösterdikleri iş kolunda dijitalleşme süreçleri ile uyumlu hale gelme çabalarına dijital dönüşüm denilmektedir. Dijitalleşme, işletmelerin teknolojiyi kullanarak fırsatları, rekabet avantajlarını, kendi işletmelerinin üstünlüklerini görmelerini ve bunları kullanabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Endüstri 4.0 ile dijitalleşmenin tüm sektörlerde yaygınlaştığı görülmektedir.

Dijitalleşmeye geçme ya da dijital dönüşüm, ürün geliştirme, hammadde satın almadan itibaren üretim, depolama, tüm nakliye-lojistik (ilk madde, yarı mamul, mamul) ve satış sonrası hizmet süreçlerinin tamamını dijitalleştirerek birbiri ile entegre hale getirmektedir. Böylece bir aşamada ortaya çıkabilecek aksaklıklar çıkmadan giderilebilmektedir. Üretim işletmeleri açısından dijitalleşme süreçlerinin uzun vadede yüksek maliyetleri gündeme getirmesi nedeniyle detaylı bir fizibilite raporu ile; detaylı pazar araştırması, detaylı bütçeleme çalışmaları

yapmasının gerekliliği aşikardır. Üretim işletmeleri kendi işletmelerinde üretim süreçlerine; yapay zekâ, makine öğrenmesi, otonom robotlar, nesnelerin interneti (Internet of things-IoT), bulut bilişim, üç boyutlu yazıcılar (Three Dimensional Printers-3D printers), arttırılmış sanal gerçeklik teknolojilerinden uygun olanları adapte ederek verimliliği yüksek, şeffaf, riskleri azaltılmış, kârlılığı arttırılmış üretim süreçleri tesis edebilecektir.

Bu çalışmada; dijitalleşme ile endüstri 4.0 kapsamındaki yüksek teknoloji bileşenlerinin üretim işletmelerinde kullanımının işletmelerde maliyetlerin aşağı çekilmesi üzerindeki etkisinin incelenmesi ve bu konudaki farkındalığı arttırmak amaçlanmaktadır. Bunun için; nitel araştırma yöntemlerinden belgesel araştırma yöntemi kullanılarak, tarama-değerlendirme metodu benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Gelişmeler, Dijitalleşme, Maliyet, Üretim Maliyetleri, Endüstri 4.0, Yapay Zeka, 3D Printers.

ABSTRACT

Cost covers all the expenses incurred to produce a product. The financial resulting transactions that occur in the processes from product design to the delivery of the product to the end consumer are called costs. Continuous efforts to improve production processes, thus preventing unnecessary activities and material expenditures and preventing waste, determining cost elements and usage rates, determining product costs correctly, creating business strategies by controlling expenses and incomes are necessary steps to reduce product costs and increase profitability.

Today, with rapid technological developments, these steps are being carried out with digitalization. Technological developments force businesses, like every economic unit, to use technology-based systems. The accounting department in businesses produces qualified, accurate, reliable, transparent information, helping businesses make future plans and interest groups access the information they need. With digitalization, it becomes easier and possible for the information produced by the accounting department to have the above-mentioned features, and abuses can be reduced and business processes can be carried out more quickly and efficiently.

The word digital, which comes from Latin, means numerical in its dictionary meaning and is mostly used in the fields of electronics and automation, while the concept of digitalization refers to the conversion of analog data (data that shows continuity and variability in flow) into digital formats such as texts, images, videos, etc.

The term digitalization refers to the digital processing, storage and sharing of information, data, products and services by all units of society using technologies such as mobile devices, the

internet, artificial intelligence and cloud computing. In short, digitalization is the process of integrating society into daily life and therefore the transition of businesses to the digital world. In other words, the concept of digitalization is intended to describe the transfer of existing information held by units to a virtual environment with technological devices such as computers and phones and the transformation of this information in a way that can be read, monitored, edited and used in workflows with the help of technological devices.

It is a known fact that with the technological developments, automation systems have started to be used in production activities, and the share of labor costs among the three elements of production has decreased and the share of general production costs has increased. This situation is increasing even more with technological developments. It is important for businesses to manage their costs for maximum profitability and competition, and today, the way to achieve this is to have high technology. Therefore, businesses should identify the high-tech components they need to have (software, artificial intelligence, robotic systems, machine learning, 3D printers, cloud computing, etc.) with tools such as simulation, etc., and make the necessary investments with optimum resource utilization. It is seen that many businesses, large and small, who have realized this, have started to use the components listed above.

If this situation is considered specifically for manufacturing businesses, for example, the proper organization and improvement of the supply network ensures the improvement of raw material and material management and quality. Again, using the above components can ensure the integration of workflow processes in the business, making the business more transparent, more efficient and profitable. When choosing the most suitable technology to use, a manufacturing company should make a good cost-benefit analysis of the benefits of using that technology and the costs to its business. Apart from this, it should analyze the risks of using that technology (employee reaction, resistance, etc.), its effects on production capacity, how long it will take to amortize, the payback period of its investment in that technology, and make a feasibility plan.

In summary, digitalization, defined as the transfer of information to a virtual environment via devices such as computers, phones, etc. and its reading, editing, and more importantly, its transformation into a form that can be used in workflows, which is becoming increasingly widespread, provides great benefits to businesses. The efforts of businesses to become compatible with digitalization processes in the business line they operate in are called digital transformation. Digitalization makes it easier for businesses to use technology to see opportunities, competitive advantages, and the superiority of their own businesses and to use them. With Industry 4.0, it is seen that digitalization has become widespread in all sectors.

The transition to digitalization or digital transformation integrates all processes from product development, raw material purchasing to production, storage, all transportation-logistics (raw material, semi-finished product, finished product) and after-sales service with each other by

digitizing them. Thus, any disruptions that may arise at one stage can be resolved without any problems. Since digitalization processes bring high costs to the agenda in the long term for manufacturing businesses, it is obvious that a detailed feasibility report and detailed market research and detailed budgeting studies are necessary. Manufacturing businesses will be able to establish production processes with high efficiency, transparency, reduced risks and increased profitability by adapting appropriate technologies such as artificial intelligence, machine learning, autonomous robots, Internet of things (IoT), cloud computing, three-dimensional printers (3D printers) and augmented virtual reality to their own businesses.

In this study; It is aimed to examine the effect of the use of high technology components within the scope of digitalization and industry 4.0 in production enterprises on reducing costs in enterprises and to increase awareness on this subject. For this; The scanning-evaluation method was adopted by using the documentary research method from qualitative research methods.

Keywords: Technological Developments, Digitalization, Cost, Production Costs, Industry 4.0, Artificial Intelligence, 3D Printers.

YALIN ÜRETİM SİSTEMİNİ BENİMSEMEDE DEĞER AKIŞ HARİTALAMA VE DEĞER AKIŞ MALİYETLEME

VALUE STREAM MAPPING AND VALUE STREAM COSTING IN ADOPTION OF LEAN MANUFACTURING SYSTEM

Bilal Zafer BERİKOL
Dr., Çukurova Üniversitesi, Kozan İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
Dr., Çukurova University, The Fakulty of Kozan Business Administration, Department of Business Administration
ORCID ID: 0000-0001-5870-5407

ÖZET

İşletmeler kârlılıklarını arttırmanın rekabet avantajı sağlamaktan geçtiğini görmektedirler. Bu yüzden müşteri tercihlerini dikkate alan, müşteri odaklı, kaliteden ödün vermeden, hızlı, düşük maliyetli üretimi benimsemektedirler. Sayılanları bir arda yapabilmenin yolu işletmenin hedeflerine ulaşmasında birden fazla yönetim muhasebesi tekniğini kullanmaya imkân veren yalın üretim sistemini uygulamakla mümkün olabilmektedir.

Yalın üretim sisteminin temel amacı üretim sürecindeki israfları minimize etmeye çalışmaktır. Yalın üretim sisteminin temelini, Japonca Seiri (Sınıflama yapma), Seiton (Düzenleme yapma), Seiso (Temizleme), Seiketsu (Standart hale getirme), Shitsuke (İş kuralına uyma-Disiplin) kelimelerinin baş harflerinden oluşan ve beş adımı oluşturan 5S ifadesinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu adımlar ile işletmelerin üretim süreçlerinin daha şeffaf ve belirgin, daha az karmaşık, daha düzenli ve temiz, daha verimli hale geleceği hedeflenmektedir.

Yalın muhasebenin araçlarından biri değer akış maliyet sistemidir ve bu sistem faaliyetlerin maliyet analizinin daha kolaylaştırılmış bir halidir. Sistemin maliyet kavramına bakışı; ürün maliyeti yerine faaliyetlerin maliyetlerini baz alarak değer akışlarının maliyetine yoğunlaşmaktır. Değer akışı ise, bir ürünü üretmek için gerekli esas akışlar sırasında katma değer yaratsın yaratmasın ihtiyaç duyulan tüm faaliyetleri ifade etmektedir. Her bir ürün için; ürün geliştirme süreci (ürünün tanımlanmasından yani ürünün kavram aşamasından üretim hattının kurulumuna dek olan süreç) ve hammaddeden müşteriye varana dek üretim süreci olmak üzere iki esas akış mevcuttur. Değer akışlarının maliyeti kullandıkları kaynaklar sınırlı olduğundan değer akışlarının kontrolü dışında kalan maliyetler dikkate alınmamaktadır. Özetle değer akış maliyet sistemi, yalın üretim sistemini uygulamaya çalışan işletmelerin ihtiyacı olan maliyet bilgilerini sağlayacak maliyet bilgi edinme sistemi gibi tanımlanabilmektedir.

Değer Akış Haritalama (Value Stream Mapping); tüketicinin sipariş anından başlayarak hammaddenin işletmeye gelip belirli aşamalardan geçerek ürün olarak tüketiciye teslim

edilmesine kadar gerçekleşen tüm adımların haritalanmasında kullanılan görsel araçtır. Haritalama tüm adımlarda gerçekleşen süreçler için sürekli iyileştirme olanağı tanımaktadır. Yalın üretim sistemine geçerken kullanılabilecek en önemli tekniktir. Haritalama, tüm adımlarda gerçekleşen süreçleri sürekli iyileştirme olanağı tanımaktadır. Yalın üretim sistemine geçerken kullanılabilecek en önemli tekniktir.

Geleneksel maliyetleme sistemleri ile üretim yapan işletmeler ürünlere talep olmasa da kitle şeklinde üretim gerçekleştirmektedir. Kitle üretim ile özellikle bazı zamanlarda yüksek ürün stokları ve ürün stoklama problemleri ile işletmeler karşı karşıya kalmaktadır. Yalın üretim sistemine göre stoklar işletmedeki en büyük atıklardır. Yalın üretim sitemi işletmelerin kullanacakları üretim sisteminin stoklama ve stoklardan ziyade değer akış süreçlerini ön plana çıkartması gerektiğini belirtmektedir. Bunun için işletme, değer yaratmayan tüm faaliyetleri ortadan kaldırarak bu kaynakların değer yaratan ve müşteri memnuniyetini yükselten faaliyetlere aktarılmasını sağlamalıdır.

Yalın üretim sistemini uygulayacak işletmeler için şeffaf, anlaşılabilir, sade, doğru bilgilerin zamanında üretilebilmesi yalın muhasebe ile gerçekleştirilebilecektir ve yalın üretim sistemini benimseyen işletmelerin doğal olarak muhasebe sistemi de bu çerçevede dizayn edilecektir. Yalın üretim sistemi ile gereksiz ve değer yaratmayan faaliyetlerin ve kaynak kullanımlarının önüne geçilerek her tür israf azalacağından maliyet tasarrufu, verimlilik artışı, daha fazla rekabet gücü ve kârlılık artışı sağlamış işletme modeli ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmada; yalın üretim sisteminin benimsenmesinde değer akış haritalama ve değer akış maliyetlemenin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun için; nitel araştırma yöntemlerinden belgesel araştırma yöntemi kullanılarak, tarama-değerlendirme metodu benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yalın Üretim Sistemi, Değer Akış Haritalama, Değer Akış Maliyetleme, Değer Akışı, 5S.

ABSTRACT

Businesses see that increasing their profitability is possible through gaining competitive advantage. Therefore, they adopt a fast, low-cost production that takes into account customer preferences, is customer-focused, and does not compromise on quality. The way to do these things together is to implement a lean production system that allows the business to use more than one management accounting technique to achieve its goals.

The main purpose of the lean production system is to try to minimize waste in the production process. It would not be wrong to say that the basis of the lean production system is the 5S expression, which consists of the first letters of the Japanese words Seiri (Classification), Seiton (Organization), Seiso (Cleaning), Seiketsu (Standardization), Shitsuke (Compliance with

business rules-Discipline) and constitutes five steps. With these steps, it is aimed that the production processes of businesses will become more transparent and clear, less complex, more organized and clean, and more efficient.

One of the tools of lean accounting is the value stream cost system, which is a simplified version of the cost analysis of activities. The system's perspective on the concept of cost is to focus on the cost of value streams by basing it on the costs of activities instead of product costs. The value stream, on the other hand, refers to all activities required to produce a product, whether they create added value or not, during the main flows required to produce a product. There are two main flows for each product: the product development process (the process from the definition of the product, i.e. the concept stage of the product, to the installation of the production line) and the production process from raw materials to the customer. Since the resources used by the value streams are limited, the costs outside the control of the value streams are not taken into account. In short, the value stream cost system can be defined as a cost information acquisition system that will provide the cost information needed by businesses trying to implement the lean production system.

Value Stream Mapping is a visual tool used to map all the steps that take place from the moment the consumer places an order until the raw material arrives at the business and passes through certain stages until it is delivered to the consumer as a product. Mapping provides continuous improvement opportunities for the processes that take place in all steps. It is the most important technique that can be used when switching to a lean manufacturing system. Mapping provides continuous improvement opportunities for the processes that take place in all steps. It is the most important technique that can be used when switching to a lean manufacturing system.

Businesses that produce with traditional costing systems carry out mass production even if there is no demand for the products. With mass production, businesses sometimes face high product stocks and product storage problems. According to the lean production system, stocks are the biggest waste in the business. The lean production system states that the production system that businesses will use should prioritize value flow processes rather than stocking and inventories. For this, the business should eliminate all activities that do not create value and ensure that these resources are transferred to activities that create value and increase customer satisfaction.

For businesses that will implement the lean production system, transparent, understandable, simple, and accurate information can be produced on time with lean accounting, and the accounting system of businesses that adopt the lean production system will naturally be designed within this framework. With the lean production system, unnecessary and non-value-creating activities and resource usage will be prevented, and all types of waste will be reduced, resulting in a business model that provides cost savings, increased efficiency, greater competitive power, and increased profitability.

In this study; it is aimed to examine value stream mapping and value stream costing in the adoption of lean production system. For this; the scanning-evaluation method was adopted by using the documentary research method, which is one of the qualitative research methods.

Keywords: Lean Manufacturing System, Value Stream Mapping, Value Stream Costing, Value Stream, 5S.

DİJİTAL TEKNOLOJİLERİN VERGİ SİSTEMİNE ETKİSİ: TÜRKİYE'NİN KONUMU ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE TAX SYSTEM: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON TURKEY'S POSITION

Eren YÜKSEK
Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir Uzmanı
Ministry of Treasury and Finance, Revenue Specialist
ORCID ID: 0000-0003-2083-0784

Kerim Eser AFŞAR
Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylul University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economic Development and International Economics
ORCID ID: 0000-0002-9853-0186

ÖZET

Vergi tahsilatlarının yetersizliği ve zamanında gerçekleştirilememesi, kamu maliyesi açısından önemli bir yapısal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de 1924 yılından bu yana ortalama iki yılda bir çıkarılan 42 vergi affı kanunu gibi ekonomik teşvikler, vergi kayıplarını önlemede yeterli olamamış ve vergi sistemine duyulan güveni zedelemiştir. Bu durum, şeffaflığı artırarak vergi tahsilatını zamanında ve eksiksiz şekilde gerçekleştirecek, aynı zamanda vergi kayıplarını en aza indirecek yeni yaklaşımlara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Dijital teknolojiler, ülkelerin bilgi toplama, işleme ve mali politika uygulama süreçlerini dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, dijital teknolojilerin vergi sistemine entegrasyonu, kamu hizmetlerinin etkinliğini artırarak vergi toplama maliyetlerini düşürebilir ve kayıt dışı ekonomi ile vergi kaçakçılığı gibi sorunlarla mücadelede önemli bir araç haline gelebilir. Bu çalışmada, dijital teknolojilerin vergi sistemine etkileri literatür bağlamında ele alınmış ve bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak Türkiye'nin bu alandaki mevcut konumu diğer ülkelerle karşılaştırılmıştır.

Özellikle Çin, ABD, Hindistan ve İtalya gibi ülkelerde dijital teknolojilerin vergi yönetiminde kullanımına ilişkin kapsamlı çalışmalar bulunmasına karşın, Türkiye'deki akademik çalışmaların bu alanda sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, dijital teknolojilerin kamu sektöründe vergi tahsilatı süreçlerine entegrasyonunu sağlamak için kapsamlı bir yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Çalışma, Türkiye'de dijital vergi yönetimi

uygulamalarının geliştirilmesine yönelik asgari standartların belirlenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Tahsilatı, Dijital Vergi Yönetimi, Kayıt Dışı Ekonomi, Dijital Teknolojiler, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

Inadequate and untimely tax collections are an important structural problem in terms of public finance. Economic incentives such as the 42 tax amnesty laws enacted every two years on average in Turkey since 1924 have not been sufficient to prevent tax losses and have damaged the trust in the tax system. This situation reveals the need for new approaches that will increase transparency, ensure timely and complete tax collection, and minimize tax losses.

Digital technologies have the potential to transform countries' information collection, processing, and fiscal policy implementation processes. In this context, the integration of digital technologies into the tax system can reduce tax collection costs by increasing the efficiency of public services and become an important tool in combating problems such as informal economy and tax evasion.

In this study, the effects of digital technologies on the tax system are discussed in the context of the literature and Turkey's current position in this area is compared with other countries using the bibliometric analysis method. Although there are extensive studies on the use of digital technologies in tax management, especially in countries such as China, the USA, India and Italy, it has been determined that academic studies in this area in Turkey are limited. In this context, a comprehensive legal framework needs to be established to ensure the integration of digital technologies into tax collection processes in the public sector. The study aims to contribute to the determination of minimum standards for the development of digital tax management applications in Turkey.

Keywords: Tax Collection, Digital Tax Management, Informal Economy, Digital Technologies, Bibliometric Analysis.

HAVAYOLU FİRMALARININ FİNANSAL SORUNLARININ İNCELENMESİ

REVIEW OF FINANCIAL PROBLEMS OF AIRLINE COMPANIES

H. Yusuf GÜNGÖR
Dr., Igdir University, Facultyof Economics and Administrative Sciences, Department of Aviation Management
ORCID ID: 0000-0001-6783-1552

Ercan İNCE
Dr., Igdir University, Facultyof Economics and Administrative Sciences, Department of Business Management
ORCID ID: 0000-0003-4821-8140

Şükran MACUTAY
Postgraduate, Igdir University, Facultyof Economics and Administrative Sciences, Department of Business Management
ORCID ID: 0009-0000-8808-156X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, finansal olarak hassas ve volatil olan havayolu sektörünün karşılaştığı finansal sorunları incelemektir. Sektöre yönelik talep sürekli artmasına rağmen personel, yakıt, slot giderleri gibi sabit giderlerin ağırlığı ve ezici rekabet ortamı gibi durumlar firmaların sürdürülebilir karlılıklarını korumalarını engelleyebilmektedir. Bu durum firmaların finansal sorunlarla karşılaşma riskini artırmaktadır. Firmaların en çok karşılaştığı sıkıntılar ilk yatırım maliyeti ile işletme maliyetlerinin yüksek olması sermaye maliyetlerinin yükselmesine sebep olmakta ve firmaların ilk etapta sermaye piyasalarından faydalanmalarının önünde bazı engeller oluşturabilmektedir. Firmaların en yüksek giderini oluşturan yakıt giderlerinin dalgalı bir seyir izlemesi ve rekabetçi ortam nedeniyle bu durumun bilet fiyatlarına yansıtılmasının zorlaşması, kalifiye iş gücü gerektirmesi nedeniyle personel giderlerinin yüksek olması ve yine rekabet ortamı dolayısıyla grev ve işgören devir hızının yüksek olması, küresel ısınma karşıtı politikalarına artması ile getirilen çevresel maliyetlerin artması firmalar üzerinde finansal bir baskı oluşturmaktadır. Sektör türü farketmeksizin her türlü krizden en yüksek düzeyde etkilenmektedir, Politik krizler, finansal krizler, sağlıkla ilgili krizler, sektörü ve sektörün dolaylı olarak beslediği ve tetiklediği sektörleri de yıkıcı olarak etkilemektedir. 11 Eylül terör saldırıları özellikle yolcu taşımacılığında büyük bir daralmaya sebep olmuşken, 2008 küresel krizinde havacılık sektörü kargo taşımacılığında daha yüksek olmakla birlikte büyük bir daralma yaşamıştır. COVID-19 döneminde ise sektör neredeyse tamamen durma noktasına gelmiştir. Bütün bu riskler havayolu firmalarının finansal sorunlarla karşılaşmaları sonucunu doğurmaktadır. Firmaların karşılaşabileceği finansal sorunlar, planlama eksikliği, nakit akışlarının düzensiz olması ve etkin olmaması, yetersiz sermaye, finansal planların

uygulanmasında eksiklik, yanlış piyasa stratejileri, başarısız yabancı kaynak yönetimi gibi durumlar firmaların karşılaşabileceği finansal sorunlardır. Firnansal sorunların çözülmemesi finansal sıkıntıya finansal sıkıntı ise kaçınılmaz olarak firmanın iflasına sebep olabilir. Finansal sorunlar kaliteli finansal planlama, yönetim ve sektörü ve çevrenin iyi bir şekilde analiz edilmesi ile kontrol altında tutulabilir.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, finansal sorun, krizler.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the financial problems faced by the airline sector, which is financially sensitive and volatile. Despite the continuous increase in demand for the sector, factors such as the weight of fixed costs including personnel, fuel, and slot expenses, along with an intense competitive environment, prevent firms from maintaining sustainable profitability. This situation increases the risk of firms encountering financial problems. The high initial investment costs and operational costs lead to an increase in capital costs, creating certain obstacles for firms to benefit from capital markets in the first place. The fluctuating nature of fuel expenses, which constitute the highest expense for firms, and the difficulty of reflecting these changes in ticket prices due to competitive pressure place a significant financial burden on firms. Moreover, the need for skilled labor increases personnel costs, while the competitive environment results in high turnover rates and frequent strikes, adding further financial strain. The rising environmental costs driven by anti-global warming policies also contribute to the financial pressure on firms. Regardless of the type of sector, the airline industry is highly susceptible to every kind of crisis. Political crises, financial crises, and health-related crises significantly affect not only the sector itself but also the industries indirectly supported and stimulated by it. For instance, the September 11 terrorist attacks caused a major contraction in passenger transportation, while the 2008 global financial crisis severely affected the aviation sector, particularly in cargo transportation. During the COVID-19 pandemic, the industry nearly came to a complete halt. All these risks result in airline firms facing financial difficulties. The financial problems that firms may encounter include poor planning, irregular and ineffective cash flow, insufficient capital, deficiencies in the implementation of financial plans, incorrect market strategies, and poor management of foreign resources. Failure to resolve financial problems can lead to financial distress, which may inevitably result in the firm’s bankruptcy. Financial problems can be kept under control through high-quality financial planning, effective management, and a thorough analysis of the sector and its environment.

Keywords: Aviation, financial problems, crises.

GİRİŞ

Sağlam finansal yapı, sonsuz bir ömür varsayılarak kurulan firmaların varlıklarını sürdürebilmeleri için hayati öneme sahiptir. Firmanın yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri gelir gider dengesinde ihtiyatlı davranmalarını gerektirmektedir. Finansal problem, sıkıntı, sorun olarak ta adlandırılan kavram finansal başarısızlığın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Yönetimsel sorunlar kaynakların kullanımında yapılan hatalar, güncelliği yitirme, realiteden kopma gibi durumlar sürdürülebilir karlılığı olumsuz yönde etkileyerek firmaların sermayesinin erimesine sebep olabilir. Firma fonlama sağlama sürecinde bu dengeli durumu gözetmelidir. Finansal sorunlar firmaların mali sağlamlığını olumsuz yönde etkileyen bir durumdur ve genel olarak para ve sermaye piyasalarından kaynak bulamama ve bunun sonucunda finansal sıkıntıya düşme sonucunu doğurur. Bu sorunlar firmanın faaliyetlerinin karlılığının azalması dolayısıyla kronik düşük kar ya da zarar, kötü özellikle işletme finansmanı yönetimi, yanlış yatırım ve planlama eksikliği gibi durumlarla ortya çıkar ve önlem alınmazsa firmanın tasfiyesi ile sonıçlanabilir. Finansal sorunların çözümü amacıyla tüm faaliyetler planlama içerisinde yürütülmeli, finansman kararları firmanın, sektörün içinde bulunduğu makro göstergelerle uyumlu olmalı ve firmanın yatırımlarının realiteye uygun olması sağlanmalıdır.

FİNANSAL SORUN

Sağlam finansal yapı, sonsuz bir ömür varsayılarak kurulan firmaların varlıklarını sürdürebilmeleri için hayati öneme sahiptir. Firmanın yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri gelir gider dengesinde ihtiyatlı davranmalarını gerektirmektedir. Finansal problem, sıkıntı, sorun olarak ta adlandırılan kavram finansal başarısızlığın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Yönetimsel sorunlar kaynakların kullanımında yapılan hatalar, güncelliği yitirme, realiteden kopma gibi durumlar sürdürülebilir karlılığı olumsuz yönde etkileyerek firmaların sermayesinin erimesine sebep olabilir. Firma fonlama sağlama sürecinde bu dengeli durumu gözetmelidir. Finansal problemler çoğunlukla firmaların işletme sermayesi açısından sıkıntı yaşamaları ile ilgilidir. Kısa vadeli yükümlülükler firmaların birincil düzeyde ve sürekli olarak karşılaştıkları bir durumdur. Kısa vadede gelir gider dengesinin sağlanamaması, satış politikaları, nakit dönüşüm döngüsü gibi durumlar finansal sıkıntının ortaya çıkmasına sebep olur. Finansal problemleri ortaya çıkaran sebepler kötü finansal yönetim, yetersiz sermaye yapısı ya da kaynakların etkin kullanılamaması, krizler ve resesyonlar, yanlış yatırım ve işletme kararları, gelir gider dengesinin sağlanamaması gibi durumlardır. Finansal problemler türleri likidite problemleri, yabancı kaynak yönetim problemleri, kronik düşük karlılık, yanlış yatırımlardan ileri gelen problemler, başta finansal riskler olmak üzere firmaların riskleri yönetememesi, başarısız maliyet kontrolü, kötü finansal planlama olarak ortaya çıkmaktadır (Karacan & Savcı, 2011).

Finansal problemlerin çözülmesi amacıyla likidite yönetiminin yani çalışma sermayesi yönetiminin makroekonomik ve Pazar koşullarına uygun şekilde yürütülmesi, kreditörlerle anlaşmalar yapılarak ödeme planlarının firma gerçekliğine uygun olarak yeniden düzenlenmesi, giderlerin azaltılması amacıyla maliyetlerin kontrol altına alınması, sürdürülebilir karlılık sağlamayan bölümlerin kapatılarak yeni yatırımlara yönelmek, firmanın karşılaşabileceği risklerin saptanarak bu risklerin bertaraf edilmesine yönelik önlemler almak, tüm finansal hareketleri uygun planlar dahilinde gerçekleştirmek şeklinde önemler alınabilir (Akay, Sancar, Uslu, & Öztürk, 2015).

HAVAYOLU FİRMALARINDA FİNANSAL SORUNLAR ve NEDENLERİ

Havacılık sektörü, yüksek sabit maliyetler, dış şoklara karşı hassasiyet ve dalgalı talebe bağımlılık ile karakterize edilen, küresel ekonomideki en sermaye yoğun sektörlerden biridir. Bu sektördeki mali sorunlar, küresel ekonomik durgunluklar, yakıt fiyatlarındaki dalgalanmalar ve son zamanlarda COVID-19 salgını gibi olaylarla daha da kötüleşen kalıcı bir endişe kaynağı olmuştur. Bu mali baskılar sadece havayolu karlılığını tehlikeye atmakla kalmamış, aynı zamanda iflaslara, konsolidasyonlara (KLM ve AIRFRANCE) ve stratejik planlamada önemli değişikliklere yol açmıştır (Pearce, 2012).

Yüksek Sabit Maliyetler ve Düşük Karlılık Oranları

Havayolları, uçak tedariki, bakım, havaalanı ücretleri ve mevzuata uyum gibi sabit maliyetlerin toplam harcamaların önemli bir bölümünü oluşturduğu bir ortamda faaliyet göstermektedir. Önemli gelirlere rağmen, sektörün kâr marjları oldukça düşüktür. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'ne göre, 2024 yılında küresel olarak havayolları için ortalama net kâr marjı yalnızca %3,1 civarında gerçekleşmiş ve bu da finansal kötü yönetim veya beklenmedik aksaklıklar (kazalar, krizler) için çok az bir marj bırakmakta ve kümülatif karlılığın çok düşük olmasına sebep olmakatadır (IATA, 2024).

Petrol Fiyatlarındaki Volatilite

Petrol giderleri, havayolları için en büyük değişken maliyet kalemidir ve toplam maliyetlerin %20-30'unu oluşturur. Küresel petrol fiyatlarındaki ani dalgalanmalar finansal performansı önemli ölçüde etkileyebilir. Doğu Avrupa'da ve Orta Doğu'da yaşanan jeopolitik gerginlikler, yakıt fiyatlarında volatiliteye yol açarak birçok havayolu şirketinin COVID sonrası yaşadığı kırılgan toparlanmayı aşındırmıştır. Riskten korunma araçları bu riski azaltmak için kullanılsa da özellikle uzun süreli fiyat istikrarsızlıklarında her zaman etkili değildir (Cai, Zhang, & Zhang, 2025).

Kapasite Aşımı ve Fiyat Rekabeti

Hava taşımacılığı piyasalarının serbestleşmesi, özellikle düşük maliyetli taşıyıcıların (LCC-Low Cost Carrier) rekabetinin artmasına yol açmıştır. Bu durum düşük ücretler yoluyla

tüketicilere fayda sağlarken, fiyat savaşlarını ve agresif kapasite artışını da tetiklemiştir. Bu olgu genellikle arz fazlası, filoların etkin kullanılmaması ve fiyatlandırmada dibe doğru bir yarışla sonuçlanmakta ve finansal baskıyı yoğunlaştırmaktadır (Doganis, 2019).

Borç Baskısı

Havacılık sektörünün karşı karşıya olduğu en önemli mali sorunlardan biri, yüksek borçluluk seviyesi ve filo operasyonlarını finanse etmek için finansal kiralama sözleşmelerine olan bağımlılığıdır. Havayolları, filo edinimi, altyapı ve mevzuata uyumun önemli finansal kaynaklar gerektirdiği sermaye yoğun bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu talepleri karşılamak için, çoğu havayolu büyük ölçüde borç finansmanına ve uçak kiralamaya güvenmektedir; bu da kısa vadeli esneklik sunsa da özellikle talep şokları veya gelir dalgalanması dönemlerinde uzun vadeli finansal kırılganlık yaratmaktadır (Marintseva & Athousaki, 2024).

Birçok havayolu şirketinin sermaye yapısı önemli ölçüde yabancı kaynağa dayanmaktadır. Bu yüksek finansal kaldıraç oranı iki ucu keskin bir kılıçtır: havayolu firmalarının filolarını ve rotalarını acil sermaye harcaması yapmadan genişletmelerine olanak tanır, ancak faiz oranı riskine ve geri ödeme yükümlülüklerine maruz kalma durumunu ortaya çıkarır. Yüksek borç seviyeleri, havayollarının finansal esnekliğini kısıtlayarak inovasyon, sürdürülebilirlik veya stratejik ortaklıklara yatırım yapma kabiliyetlerini sınırlıyor. Ayrıca, derecelendirme kuruluşları kriz dönemlerinde yüksek kaldıraçlı havayolu şirketlerinin notunu düşürme eğiliminde olup, bu durum borçlanma maliyetlerini artırmakta ve likiditeyi daha da sıkılaştırmaktadır (Centre for Aviation, 2022).

Bölgesel Sorunlar

Gelişmekte olan piyasalarda havayolu firmaları zayıf finansal altyapıya ve sınırlı sübvansiyon olanaklarına sahiptir. Kur volatilitesi firmaların rekabet gücünü azaltmakta ve firmaları finansal olarak bağımlı hale getirmektedir. Afrika gibi bölgelerde firmalar yüksek kaldıraç oranları ve negatif sermaye ile faalitlerini sürdürmektedir (African Development Bank, 2022).

Mevsimsel Etkiler

Mevsimsel dalgalanma talebin ve buna bağlı olarak gelirlerin düştüğü dönemler havayolu firmalarının finansal sağlığını etkileyen bir durumdur. Kuzey yarım küre açısından düşünüldüğünde Kasım-Mart ayları arasında daralan talep, yaz mevsiminde zirve yapar. Bu durum nakit akışlarının düzensiz bir hal almasına ve nakit dönüşüm döngüsünün uzamasına, yüksek sabit maliyet oranına sahip olan sektörün bu dönemlerde yükümlülüklerini karşılayamamasına sebep olabilir. Para ve sermaye piyasalarına ulaşılması zor bölgelerde faaliyet gösteren firmaların düşük talep dönemlerinde yabancı kaynak veya özkaynak bulmaları daha zor olduğundan mevsimsel talep dalgalanmalarına karşı önlem almaları gelişmiş

piyasalara sahip olan ülkelerde faaliyet gösteren firmalara göre finansal sorunlarla karşılaşma oranları daha yüksek olmaktadır.

Çevresel Baskılar

İklim değişikliği, karbon emisyonları, gürültü gibi konularda havayolu firmaları giderek tepkilerin odağına yerleşmektedir. Günümüzde havacılığın neden olduğu karbondioksit emisyon oranı global emisyonun yaklaşık %3'üne tekabül etmektedir. Sektör büyüdükçe bu koşullarda bu oranın büyüyeceği bilinmektedir. Havacılık gerek otoriteler gerekse kamuoyu tarafından artan bir baskı altındadır. Bu firmaların ek finansal giderlere katlanmalarına ve dolayısıyla finansal sorunlarla karşılaşmalarına neden olabilmektedir.

Kur Riski

Havayolu sektörü uluslararası olması açısından giderlerinin bir kısmı yabancı para birimlerinde olabilmektedir. Bu durumda firmalar kur riski ile karşı karşıya kalabilmektedir. Kur riski gelişmekte olan ve riskten korunma araçlarına ulaşmanın zor olduğu pazarlarda faaliyet gösteren firmalarda daha yüksek oranda yaşanmaktadır.

SONUÇ

Havacılık sektörü hem iç kaynakların etkin kullanılamamasından hem de dış baskılardan kaynaklanan karmaşık bir dizi mali zorlukla karşı karşıyadır. Yüksek sabit maliyetler, yoğun pazar rekabeti, yakıt fiyatlarındaki dalgalanmalar ve kapsamlı borç ve finansal kiralamaya ilişkin yükümlülükleri havayolu şirketlerinin finansal istikrarını önemli ölçüde zorlamaktadır. Ayrıca, kur dalgalanmaları, gelişmekte olan pazarlardaki zayıf finansal altyapı ve sermaye piyasalarına sınırlı erişim gibi bölgeye özgü sorunlar da bu sorunları daha da ağırlaştırmaktadır. Mevsimsel talep dalgalanmaları ve artan çevresel düzenlemeler sektörün finansal kırılganlığını daha da artırmaktadır.

Finansal dayanıklılığı ve uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlamak için havayolları, etkili likidite planlaması, borçların yeniden yapılandırılması ve maliyet optimizasyonu gibi ihtiyatlı finansal yönetim stratejileri benimsemelidir. Ayrıca, döviz kuru riski, çevresel uyum ve operasyonel verimliliği ele alan proaktif risk yönetimi yaklaşımları da kritik önem taşımaktadır. Havacılık gibi sermaye yoğun ve değişken bir sektörde, yalnızca finansal olarak çevik ve stratejik olarak uyumlu firmalar belirsizlikleri aşabilir ve küresel pazarda rekabet gücünü koruyabilir.

KAYNAKÇA

African Development Bank. (2022). African Economic Outlook: Supporting Resilient Recovery. Abidjan: African Development Bank.

Akay, B., Sancar, M. F., Uslu, A., & Öztürk, B. (2015). Turizm İşletmelerinin Finansal Sorunları ve Çözüm Önerileri. Journal of Recreation and Tourism Research, 2(2), 27-33.

Cai, Y., Zhang, Y., & Zhang, A. (2025). Oil price shocks and airlines stock return and volatility – A GFEVD analysis. Economics of Transportation, 2025(41), 1-12.

Centre for Aviation. (2022). Debt, Leasing and Risk in a Post-COVID Aviation Landscape. Sydney: Centre for Aviation.

Doganis, R. (2019). Flying Off Course: Airline Economics and Marketing (5th ed.). Routledge. Oxon: Routledge.

IATA. (2024, 6 3). Airline Profitability Outlook Improves for 2024. IATA : https://www.iata.org/en/pressroom/2024-releases/2024-06-03-01/ adresinden alındı

Karacan, S., & Savcı, M. (2011). Kriz Dönemlerinde İşletmelerin Mali Başarısızlık Nedenleri. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011(21), 39-54.

Marintseva, K., & Athousaki, R. (2024). Assessment of aircraft leasing efficiency: An airline perspective. Journal of the Air Transport Research Society, 2024(3), 1-13.

Pearce, B. (2012). The state of air transport markets and the airline industry after the great recession. Journal of Air Transport Management, 21(July 2012), 3-9.

IĞDIR TUZ MAĞARASININ TURİZMDE Kİ YERİ: ZİYARETÇİ GERİ BİLDİRİMLERİN ANALİZİ

THE PLACE OF IĞDIR SALT CAVE IN TOURISM: ANALYSIS OF VISITOR FEEDBACK

Ercan İNCE
Dr., Iğdır Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü
Dr., Iğdir University, Fakulty of economics and administrative sciences, Department of business
ORCID ID: 0000-0003-4821-8140

Haci Yusuf GÜNGÖR
Dr., Iğdır Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü
Dr., Iğdir University, Fakulty of economics and administrative sciences, Department of aviation management
ORCID ID: 0000-0001-6783-1552

ÖZET

Son yıllarda turizm, çevrimiçi sosyal ağların ve turist platformların önemli gelişmesine bağlı olarak çeşitli zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıya kalmıştır. Teknolojinin ortaya çıkardığı ilerleme, turistlerin davranışlarını köklü bir şekilde değiştirerek, onların bilgilere hızla ulaşmasını ve bu bilgileri diğer kullanıcılarla paylaşarak bilgi üretimine katkıda bulunmasına olanak sağlamıştır. İnternetin yaygınlaşması çevrimiçi tüketicilerin daha aktif, talepkar ve kontrol sahibi hale gelmesini sağlayarak, destinasyonları daha etkileşimli, yenilikçi ve verimli olma yönünde dönüşüm geçirmeye mecbur bırakmıştır. Bu bildirinin amacı, Iğdır ilinin önemli turizm destinasyon bölgelerinden biri olan Tuzluca tuz mağaralarının ziyaretçiler tarafından nasıl değerlendirildiğinin ortaya konulmasıdır. Bunun için 2024-2025 yılları arasında tuz mağarası ziyaret ederek, Google üzerinden geri bildirimde bulunan ziyaretçilerin görüşleri Maxqda nitel araştırma programı ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma sosyal olguları doğal bağlamlarında inceleyerek bireylerin, grupların veya toplulukların deneyimlerini, algılarını ve davranışlarını anlamayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Araştırma kapsamında 46 olumlu görüş ile 20 olumsuz görüş nitel olarak tematik kodlara ayrılmıştır. Araştırma bulgularına göre ziyaretçilerin tuz mağarası ile ilgili en çok "mutlaka görülmesi gereken bir yer olduğu" (n=25), "solunum yolu hastalıklarında önemli bir merkez olduğu" (n=17), "muhteşem güzellikte olduğu" (n=15) ve "tuz kokusu ile kaplı hafif serin havasının bulunduğu" (n=9) gibi olumlu geri bildirim temalarında bulundukları tespit edilmişitir. Ziyaretçilerin aynı zamanda "tuz mağarasında uyarı ve bilgilendirme ile ilgili yönlendirme araçlarının yetersiz olduğu" (n=6), "personelin yeterli eğitim ve iletişim

becerilerine sahip olmadıkları" (n=4) ve "tuz mağarası içinde ki denetiminin yetersiz olması" gibi olumsuz geri bildirim temalarında bulundukları çalışma sonucunda ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tuz Mağarası, Turizm, Ziyaretçi, Geri Bildirim.

ABSTRACT

In recent years, tourism has faced various challenges and opportunities due to the significant development of online social networks and tourist platforms. Advances in technology have radically changed the behaviour of tourists, enabling them to access information quickly and contribute to knowledge production by sharing this information with other users. The proliferation of the Internet has enabled online consumers to become more active, demanding and in control, forcing destinations to transform to become more interactive, innovative and efficient. The aim of this paper is to reveal how Tuzluca salt caves, one of the important tourism destination regions of Igdir province, are evaluated by visitors. For this purpose, the opinions of the visitors who visited the salt cave between 2024-2025 and gave feedback via Google were tried to be analysed with Maxqda qualitative research programme. Qualitative research is a research method that aims to understand the experiences, perceptions and behaviours of individuals, groups or communities by examining social phenomena in their natural context. Within the scope of the research, 46 positive opinions and 20 negative opinions were qualitatively divided into thematic codes. According to the findings of the research, it was determined that the visitors mostly made positive feedback themes about the salt cave such as 'it is a must-see place' (n=25), 'it is an important centre for respiratory diseases' (n=17), 'it is a magnificent beauty' (n=15) and 'it has a slightly cool air covered with the smell of salt' (n=9). As a result of the study, it was revealed that the visitors also mentioned negative feedback themes such as 'insufficient warning and information tools in the salt cave' (n=6), 'insufficient training and communication skills of the staff' (n=4) and 'insufficient supervision in the salt cave'.

Keywords: Salt Cave, Tourism, Visitors, Feedback.

TÜRKİYE'DE FAİZ ORANI GEÇİŞİ BAĞLAMINDA POLİTİKA FAİZİNİN ROLÜ VE ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN BİR ANALİZ

AN ANALYSIS ON THE ROLE AND EFFECTIVENESS OF THE POLICY RATE IN THE CONTEXT OF INTEREST-RATE PASS-THROUGH IN TÜRKİYE

İsmail Cem ÖZKURT
Dr.Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Assist.Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
ORCID ID: 0000-0003-0871-9215

Deniz ÖZYAKIŞIR
Prof.Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
ORCID ID: 0000-0002-9710-3238

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'deki politika faiz oranının ticari bankaların mevduat ve tüketici kredi faiz oranları üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Faiz oranları, para politikasının temel araçlarından biri olarak, ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde doğrudan etkili olmakta ve finansal piyasalar ile reel ekonomi arasındaki etkileşimi sağlamaktadır. Araştırmada, 2011-2024 dönemine ait veriler kullanılarak Engle-Granger Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, politika faiz oranı ile ticari banka faiz oranları arasında güçlü bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Hata Düzeltme Modeli (ECM) sonuçları, faiz oranlarındaki sapmaların kısa sürede dengelendiğini göstermektedir. Bu durum, Türkiye'deki faiz geçişkenliği mekanizmasının etkin bir şekilde çalıştığını göstermektedir. Çalışma, politika faizinin enflasyonla mücadelede etkili bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, uzun vadede yüksek faiz oranlarının ekonomik daralma ve işsizlik gibi olumsuz sonuçlara yol açabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle, politika faiz oranlarının dikkatli ve ihtiyatlı bir şekilde belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın faiz politikalarının bankacılık sektörü tarafından hızla benimsenip piyasa faizlerine yansıtıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon hedeflemesi çerçevesinde politika faizinin etkinliği vurgulanırken, faiz oranlarının aşırı yükseltilmesinin ekonomik istikrar açısından riskler taşıyabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle, politika faiz oranının ihtiyatlı bir şekilde belirlenmesi gerektiği önemle vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politika Faizi, Faiz Geçişkenliği, Parasal Aktarım Mekanizması, Enflasyon Hedeflemesi

ABSTRACT

This study analyzes the effects of the policy interest rate on commercial banks' deposit and consumer loan interest rates in Turkey. Interest rates, as one of the main instruments of monetary policy, directly impact economic growth and inflation and provide the interaction between financial markets and the real economy. In the study, the Engle-Granger Cointegration Test was applied using data from the 2011–2024 period. The findings reveal that there is a strong cointegration relationship between the policy rate and commercial bank interest rates. The results of the Error Correction Model (ECM) indicate that deviations in interest rates stabilize in a short period. This suggests that the interest rate pass-through mechanism in Turkey works effectively. The study emphasizes that the policy rate is an effective tool in the fight against inflation. However, it is stated that high interest rates in the long run may lead to negative consequences such as economic contraction and unemployment. Therefore, it is stated that policy interest rates should be set carefully and prudently. It is concluded that the interest rate policies of the Central Bank of the Republic of Turkey are rapidly adopted by the banking sector and reflected in market interest rates. While the effectiveness of the policy rate within the framework of inflation targeting is emphasized, it is stated that excessive increases in interest rates may pose risks to economic stability. Therefore, it is emphasized that the policy rate should be set prudently.

Keywords: Interest Rate, Interest Rate Pass-Through, Monetary Transmission Mechanism, Inflation Targeting

GİRİŞ

Ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir büyümenin desteklenmesi amacıyla uygulanan para politikaları, merkez bankalarının en önemli araçlarından biri olan politika faiz oranı üzerinden şekillendirilir. Politika faizi, faiz geçişkenliği mekanizması aracılığıyla finansal piyasalar ve reel ekonomi üzerinde etkili olarak enflasyon, yatırım ve ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik değişkenler üzerinde belirleyici bir rol üstlenir. Parasal aktarım mekanizmasının çeşitli kanalları bulunmakla birlikte, faiz kanalı, ticari bankaların mevduat ve kredi faizlerini nasıl belirlediğini ve bu faiz oranlarının reel ekonomi üzerindeki etkilerini anlamada kritik bir öneme sahiptir.

Para politikasının etkinliği, politika faizindeki değişikliklerin piyasa faiz oranlarına ve banka kredi faizlerine ne ölçüde yansıdığı ile doğrudan ilişkilidir. Faiz geçişkenliğinin yüksek olduğu ekonomilerde, merkez bankalarının politika faizindeki değişiklikler hızla mevduat ve kredi faiz oranlarına yansır ve bu durum para politikasının etkinliğini artırır. Ancak, ekonomik belirsizlikler, bankaların likidite tercihleri ve piyasa yapısı gibi faktörler, faiz geçişkenliğinin

hızını ve büyüklüğünü etkileyebilir. Bu nedenle, politika faizinin ticari banka mevduat ve kredi faizleri üzerindeki etkisinin belirlenmesi, para politikalarının başarı düzeyinin anlaşılması açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde politika faizinin ticari bankaların mevduat ve kredi faizleri üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Faiz geçişkenliği konusundaki literatürdeki çalışmalar genellikle parasal aktarım mekanizmasını bütünsel bir şekilde ele almakta veya birden fazla kanal üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın temel yeniliği, yalnızca faiz kanalı üzerine yoğunlaşarak politika faizi ile banka faizleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisini derinlemesine analiz etmesidir. Böylece, Türkiye'de politika faizinin bankacılık sektörü üzerindeki etkileri daha ayrıntılı bir biçimde ortaya konulacak ve merkez bankası politikalarının etkinliği hakkında yeni bir bakış açısı sunulacaktır.

TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

Para politikası yöneticileri politika faiz oranını kullanarak parasal ve reel etkiler yaratmaya çalışırlar. Bu nedenle politika faiz oranı parasal aktarım mekanizmasının en önemli unsurlarından biridir. Parasal aktarım mekanizması ise para politikası kararlarının gelir ve enflasyon üzerindeki etkisini ifade etmektedir (Taylor, 1995). Parasal Aktarım Mekanizması kanalları; Faiz Kanalı, Kredi Kanalı, Varlık Fiyatları Kanalı, Döviz Kuru Kanalı ve Beklentiler Kanalı'dır.

Meltzer (1995)'e göre, Keynesgil IS-LM modelinde sadece para ve tahvil gibi iki varlığın bulunması varsayımı altında para politikası reel ekonomiyi para arzı ve faiz oranındaki değişmeler yoluyla dolaylı yoldan etkilemektedir. Faiz oranlarında meydana gelen bir değişiklik faize duyarlı yatırım ve üretimi etkilemektedir. Bu modelde banka kredilerinin herhangi bir işlevi olmamaktadır. Ancak asimetrik enformasyon sorununun ortaya konulmasıyla birlikte bankalara parasal aktarım mekanizmasında yer verilmesi gerekliliği ortaya çıkarak banka kredi kanalı mekanizmaya eklenmiştir.

Taylor (1995), tüketicilerin konut ve dayanıklı tüketim malları talebini de teoriye eklemiştir. Buna göre merkez bankaları açık piyasa işlemleri yoluyla parasal tabanı kolaylıkla etkileyebilmektedir. Ancak parasal tabanda meydana gelen değişimlerin yaratacağı şoklar ve bu şokların büyüklükleri önceden tahmin edilemediğinden merkez bankaları parasal tabanı değiştirmek yerine kısa vadeli faiz oranları değiştirmek yoluyla piyasaya müdahale etmeyi tercih ederler.

Mishkin (1996), parasal aktarım mekanizmasında faiz oranı kanalını Keynesyen IS-LM modelini kullanarak açıklamıştır. Buna göre, ekonomide uygulanacak genişletici bir para politikası reel faiz oranlarının düşmesine bağlı olarak sermayenin maliyetinin düşmesine ve böylelikle de yatırım ve dayanıklı tüketim malları harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

Mishkin, kurduğu bu hipotezde uzun vadeli faiz oranlarının harcamalar üzerinde daha büyük etkide bulunduğunu belirtmiştir. Vade yapısı beklentileri hipotezine göre uzun vadeli faiz oranları gelecekte beklenen kısa vadeli faiz oranlarının ortalamasıdır. Kısa vadeli faiz oranlarının düşmesi uzun vadeli reel faiz oranlarında düşüşe yol açmaktadır. Firmalar da hem kısa kem de uzun vadede borçlanma maliyetlerinde meydana gelen bu azalmayı dikkate alarak yatırım harcamalarını arttırır. Hane halkları da reel borçlanma maliyetlerindeki bu düşüşe özellikle konut ve otomobil gibi yüksek hacimli dayanıklı tüketim malları talebini arttırmak suretiyle tepki verir. Tüketimi azaltmak yönünde izlenecek bir para politikasında ise bu yöntemin tam tersinin uygulanması gerekmektedir.

Politika faiz oranında değişiklik yapılarak bankaların kullandırdıkları kredi faiz oranlarını etkilemek suretiyle reel ekonomik etkiler yaratılabilir. Bu kanalın çalışma sistemine göre, daraltıcı bir para politikası çerçevesinde politika faizinin yükseltilmesi banka kredi hacminin azalmasına yol açar. Kredilerde yaşanacak azalmalar da yatırım ve tüketim harcamalarının azalmasına neden olur. Blinder ve Stiglitz (1983) ve Bernanke ve Blinder (1988), bu konuda küçük bankaların önemine değinmişlerdir. Küçük bankaların verdikleri kredilerin temel kaynağı mevduatlardır. Yatırım yapmak isteyen firmalar için de küçük bankalar önemli bir sermaye kaynağıdır. Politika faizinin yükselmesi sonucunda kredi faizlerinde yaşanacak artışlar reel sektörün bu kaynaktan mahrum kalmasına yol açarken küçük bankaların diğer fon kaynaklarına erişimlerinin kısıtlı olması bankacılık sektörünün zayıflamasına neden olmaktadır. Banka kredi kanalının etkin bir şekilde çalışabilmesi için iki temel koşulun varlığı gereklidir (Kashyap vd., 1993: 82-96);

- Banka kredisi ile menkul kıymetler arasında tam bir ikamenin olmaması gereklidir. Kredi hacimlerini etkilemeye yönelik uygulanacak bir para politikası karşısında bankalar bilançolarındaki menkul değerler miktarını ayarlamak yoluna gidebilirler.
- Banka kredisi ile banka dışı kaynaklar arasında tam ikame olmamalıdır. Firmaların temel finansman kaynağı bankalar olmalıdır. Alternatif finansman kaynaklarının bulunması politikanın etkinliğini azaltacaktır.

Para politikası yöneticilerinin faiz oranlarını değiştirmek suretiyle uygulayacakları politikalar bankacılık sektöründe iki sorunun ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Bunlardan birincisi tersi seçim sorunudur. Buna göre, kredi faiz oranlarında bir artış olması durumunda riskli yatırımcılar yüksek faiz seviyelerine rağmen kredi talep etmekte daha isteklidirler (Stiglitz ve Weiss, 1981; Claus ve Smith, 1999). Kredi faizlerinin yükselmesi piyasaların riskli müşterilerin eline geçmesine ve büyük hacimli kredilerin geri ödenmeme ihtimalini artmasına neden olmaktadır (Payne, 2006). İkinci kanal ise ahlaki tehlikedir. Faiz oranlarının yükselmesi firmaların daha riskli yatırım projelerine girmelerine neden olmaktadır (Lowe ve Rohling 1992).

Mevduat ve kredi faizlerinin politika faizi aracılığıyla etkilenmesi uygulanacak para politikasının başarısı için önemlidir. Para politikasında meydana gelen değişimlere politikaya bağımlı durumda olan ticari bankalar da mevduat ve kredi faizlerini değiştirmek suretiyle uyum göstermektedirler (Kara, 2012). Ülkede yüksek enflasyonun varlığı durumunda para politikası yöneticileri Ortodoks istikrar programı izleyerek politika faizini yükseltme yoluyla borç paranın marjinal maliyetini değiştirmektedir (TCMB, 2013). Politika faizinin yükselmesi bankaların borçlanma maliyetlerini arttıracağından kredi faizlerinin de aynı yönde hareket etmesine neden olmaktadır. Öte yandan mevduat toplamak zorunda olan ticari bankalar faizlerin yükseldiği bir ortamda mevduat faizlerini de yükseltmek zorunda kalmaktadırlar.

Politika faizinin yükseltilmesi yoluyla mevduat faizlerinin artması birey ve firmaların tüketim taleplerinden vazgeçerek ellerindeki fonları ticari bankalara yönlendirmelerine neden olmaktadır. Böyle bir durumda talepte arzu edilen azalmalar meydana gelmektedir. Aynı şekilde kredi faizlerinin yükselmesi kredi maliyetlerini arttıracağından özellikle ihtiyaç kredisi taleplerinde azalmalar meydana gelerek talebin azalmasına katkıda bulunacaktır. Ancak bu durum uzun süre sürdürülebilir değildir. Talepte meydana gelen azalmaların sonucunda üretim de azalmaya başlayacak ve ekonomi küçülme sürecine girecektir. Sürecin gereğinden uzun sürmesi durumunda ekonomi resesyona girecek hatta enflasyonu düşürmede başarısız olunması durumunda ekonomi stagflasyona girebilecektir.

Faiz oranı enflasyon hedeflemesi politikasında hayati bir rol üstlenmektedir. Hedefleme politikasında politika faiz oranı olarak kullanılan 1 hafta vadeli repo faiz oranında değişikliğe gidilerek parasal ve reel etkiler yaratılmaya çalışılır. Politika faiz oranlarındaki değişiklikler öncelikle piyasa faiz oranlarını daha sonra da finansal piyasaları etkiler. Bu değişimlere ticari bankalar da mevduat ve kredi faiz oranlarını değiştirmek suretiyle uyum sağlar. (Uçak ve Yıldırak, 2012).

Enflasyon hedeflemesi politikasında kısa vadeli faiz oranlarının belirlenmesinde Taylor Kuralı'ndan yararlanılır. Bu kural enflasyondan bir sapma gerçekleşmesi durumunda merkez bankasının kısa vadeli faiz oranlarını nasıl ayarlayacağını gösteren bir reaksiyon fonksiyonudur. Bu fonksiyon şu şekilde ifade edilebilir (Taylor, 1995);

$$r = \bar{\imath} + h\,(\pi - \pi^{*}) + g\,\left(\frac{y - y^{*}}{y^{*}}\right) \qquad (1)$$

Bu fonksiyonda r merkez bankası tarafından belirlenen kısa dönem faiz oranını, π cari enflasyon oranını, π* hedeflenen enflasyon oranını, h enflasyon oranı reaksiyon katsayısını, y büyüme oranını, y* potansiyel büyüme oranını ve g de büyüme açığı reaksiyon katsayısını göstermektedir. Taylor Kuralı sayesinde merkez bankasının gerçekleşen enflasyon oranını hedeflenen enflasyon oranına yaklaştırabilmek için kısa vadeli faiz oranlarında nasıl bir değişiklik yapabileceği tahmin edilebilir (İnal, 2006).

Politika faiz oranlarında yapılan değişikliklerin piyasa faiz oranlarına aktarılması ve piyasa faiz oranlarındaki değişimlerden de banka faiz oranlarını ne kadar etkilediği sürdürülen para politikasının etkinliğinin bir göstergesidir (Egert ve Macdonald, 2008). Faiz oranı geçişkenliği olarak ifade edilen bu durum ülkenin içinde bulunduğu makroekonomik koşullara göre değişiklik arz etmektedir. Ekonomik büyümenin hızlı ve istikrarlı olduğu ekonomilerde bankaların mevduat ve kredi faiz oranlarını değiştirme yeteneği daha kolay ve hızlıdır. Buna karşın durgunluk içinde olan ekonomilerde bankaların kredi vermedeki isteksizliklerine bağlı olarak politika faiz oranındaki düşüşleri kredi faiz oranlarına anında yansıtmayacaklardır. Bu gerçeklik mevcut konjonktürün parasal aktarım mekanizmasının etkinliği açısından önemini göstermektedir (Uçak ve Yıldırak, 2012).

Faiz kanalı ile parasal ve reel etkilerin yaratılmasında olumsuz etkiler yaratabilecek durum piyasalarda asimetrik bilgi sorununun olmasıdır. Asimetrik bilginin varlığı durumunda politika faizi banka faiz oranlarına tam ve aynı yönde yansımayabilir. Banka faiz oranları politika faiz oranlarındaki değişimlere aşağı veya yukarı yönlü direnç gösterebilir. Politika faizindeki değişimlerin banka mevduat ve kredi faiz oranlarına eksik yansımasına faiz oranı katılığı adı verilmektedir (Uslu ve Karahan, 2016). Mishkin (1995)'e göre, banka kredi kanalı bankaların finansal sistemdeki önemlerine bağlı olarak özellikle asimetrik bilgi sorununun olduğu durumlarda politika faizinde yapılacak düzenlemelerden küçük firmalar doğrudan ve daha fazla etkilenmektedir.

Bankaların uyguladıkları faiz oranı ile merkez bankasının politika faizi gerçek ekonomik hayatta birbirinden ayrışabilmektedir. Bunun temel nedenlerinden birisi geleceğe yönelik beklentilerdir. Gelecekteki enflasyon beklentisi mevcut politika faizinden yüksekse bankalar politika faizinden daha yüksek oranda faiz oranı uygulamakta bu da politikanın başarısını olumsuz etkilemektedir. Düzgün işleyen piyasaların mevcudiyeti durumunda politika faiz oranlarındaki değişimler banka faiz oranlarına aynı oranda yansımamakla birlikte yaklaşık bir değerde yansımaktadır (Andries ve Billon, 2016).

TCMB, 2021 yılından itibaren piyasaları fonlamada sadece politika faizini kullanmaya başlamıştır. TCMB gecelik fonlama yöntemiyle kısa vadeli piyasa faiz oranlarını doğrudan etkileyebilmektedir. TCMB'nin bankalardan borç alma faiz oranı taban faiz oranını oluştururken, bankalara borç verme faiz oranı ise tavan faiz oranını oluşturmaktadır (Kuzu, 2017).

Literatürde yer alan çalışmalarda kullanılan veri setlerinde parasal aktarım mekanizması kanalları toplu olarak ya da birden fazla kanal bir arada kullanılmıştır. Bu çalışma ise sadece faiz kanalı üzerine odaklanmıştır. Bu açıdan yaklaşıldığında çalışmanın amacı, para politikası yöneticilerinin kullandığı en önemli araç olan politika faizi ile ticari banka mevduat faizi ve Türk Lirası cinsinden verilen ihtiyaç, taşıt ve konut kredi faizleri arasındaki eşbütünleşme

ilişkilerini ortaya koyabilmektir. Kullanılan değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı politika faizinde yapılacak düzenlemelerle ticari banka mevduat ve kredi faizlerinin etkilenebileceğini ortaya koyacaktır. Politika faizindeki değişimlerin banka kredi ve mevduat faizlerine etkilerini ampirik olarak inceleyen çalışmalarda; Kishan ve Opiela (2000) Dedola ve Lippi (2005), Aydın (2007), Cengiz ve Duman (2008), Cambazoğlu ve Güneş (2011), İbicioğlu (2012), Yüksel ve Özcan (2013), Darracq Paries vd. (2014), Uslu ve Karahan (2016), Belke ve Kaya (2017), Bulut (2020), Salihoğlu ve Hepsağ (2021), Doğanalp (2022) faiz oranlarının para politikasında etkin bir araç olduğu tespit edilmiştir. Yıldırım (2013) ise 12 AB üyesi ülke ve Türkiye'de 2003-2010 döneminde faiz politikasında meydana gelen şokların banka kredi hacmi üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Chionis ve Leon (2006), Yunanistan'ın AB üyeliği sonrası mevduat ve kredi faizlerinin politika faizlerine daha fazla tepki verdiğini tespit etmişlerdir. Bruna (2008), Çek Cumhuriyeti özelinde yaptığı çalışmada faiz değişimlerine kredi ve mevduat faizlerinin tepkilerinin birbirinden farklı olduğunu tespit etmiştir. Güler (2021), Türkiye'de banka kredi faizleri ve mevduat faizlerinin politika faizinden ziyade fiili piyasa faizlerine duyarlı olduğunu tespit etmiştir. Güneş (2022), Türkiye'de 2012-2022 döneminde haftalık verilerle TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti, ihtiyaç, taşıt, konut ve ticari kredi faiz oranları ile 1 ay ve 3 ay vadeli mevduat faiz oranları arasındaki ilişkileri VAR Analizi ile incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, TCMB ortalama fonlama maliyetinin mevduat faiz oranlarındaki değişime olan etkisi kredi faiz oranlarındaki değişime olan etkisinden daha yüksektir.

Bu literatür, para politikasının etkilerini çeşitli mekanizmalar aracılığıyla analiz etmekte ve faiz oranının ticari bankalarla olan ilişkisini anlamaya çalışmaktadır. Faiz kanalı, politika faizinin ticari banka faizleri üzerindeki etkisini tartışırken, özellikle küçük bankaların kredi verme yeteneklerinin merkez bankası faiz oranlarındaki değişikliklere nasıl yanıt verdiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, para politikasının ekonomik büyüme, enflasyon ve finansal piyasalar üzerindeki etkileri incelenmiş, faizin reel ekonomi üzerindeki yansımaları ile banka kredisi ve mevduat faizlerinin bu politikalara nasıl tepki verdiğine dair çeşitli ekonometrik çalışmalar sunulmuştur. Çalışmanın literatüre temel katkısı, literatürde genellikle parasal aktarım mekanizması kanalları birden fazla kanalın bir arada kullanılmasıyla ele alınmasına rağmen, bu çalışmanın yalnızca faiz kanalı üzerine yoğunlaşmasıdır. Ayrıca, mevcut araştırmaların çoğu genel ekonomik çerçevede faiz oranlarının bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini ele alırken, Türk ekonomisi özelinde faiz oranlarının mevduat ve kredi faizleri üzerindeki doğrudan etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek önemli bir boşluk olarak öne çıkmaktadır. Bu tür bir analiz, politika faizindeki değişimlerin bankaların kredi verme ve mevduat toplama süreçlerine olan etkisini daha net bir şekilde ortaya koyabilir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın amacı, Türkiye'de politika faizi ile ticari banka mevduat faizi ve ticari bankaların tüketici kredisi faizi arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tespit edebilmektir. Bu amaçla Engle-Granger Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Değişkenlerden "politika" TCMB 1 haftalık repo faiz oranıdır. "Mevduat" değişkeni, Türk Lirası cinsinden 1 aya kadar vadeli ticari banka mevduat faiz oranı ortalamasıdır. "Tüketici" değişkeni ise Türk Lirası cinsinden verilen ihtiyaç, taşıt ve konut kredileri toplamından oluşmaktadır. Analiz 2011:01-2024:10 dönemini kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır. Dönemsel olarak 2011 yılından başlanmasının sebebi; politika faizi olarak 1 haftalık repo faiz oranına ait verinin T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminde (EVDS) 2011 tarihinden itibaren başlanmasıdır. Değişkenlerin verileri TCMB EVDS sisteminden elde edilmiştir. Çalışmada iki farklı model kullanılmıştır. Bu modeller denklem 2'de yer almaktadır.

$$\text{Model 1: mevduat}_{t-1} = \beta_0 + \beta_1 \text{ politika} + \mu_t$$

$$\text{Model 2: tüketici}_{t-1} = \beta_0 + \beta_1 \text{ politika} + \mu_t \qquad (2)$$

Zaman serisi analizlerinde serilerin birim kök içermesi önem taşımaktadır. Durağan olmayan seriler sahte regresyon içermektedirler. Bu nedenle ekonometrik analizlerde Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilen birim kök testleri yapılmaktadır. Bu testlerin amacı serilerin hata terimleri arasında korelasyon olup olmadığı ve serilerin bağımsız hareket ettiği varsayımlarını test etmektir.

Eşbütünleşme analizi yardımıyla, birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen ekonomik değişkenlerin uzun vadede gerçekten birlikte hareket edip etmediği anlaşılabilir (Bayraktutan ve Arslan, 2008). Bağımlı değişkenin seçiminin önemli olduğu Engle-Granger eşbütünleşme testi yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır. Denklem 3'de yer alan uzun dönem denklemlerinden bir tanesi en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir (Taş, Altekin ve Yılmaz, 2017).

$$X_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_t + \mu_{t1}$$

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \mu_{t2} \qquad (3)$$

Tahmin edilen denklemdeki hata terimlerine uygulanan birim kök testi sonucunda hata terimi durağan bulunursa X_t ve Y_t değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmektedir.

Engle-Granger eşbütünleşme testinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model) uygulanır. ECM katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması gereklidir. Hata Düzeltme Modeli'nden elde edilen R^2 değerleri ne kadar yüksek ise uzun dönem tahminleri o kadar az yanlıdır (Utkulu, Seymen ve Arı, 2004).

Çalışmada kullanılan hipotezler Denklem 4'de yer almaktadır:

H_0 = Seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi yoktur

H_1 = Seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi vardır (4)

BULGULAR

Serilerin durağanlığını belirlemek için öncelikle ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Sonrasında ise Engle-Granger Eşbütünleşme Testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzey	Olasılık	Birinci Fark	Olasılık
faiz	-1.916305 (-3.470934)	0.3242	-4.740827* (-3.470679)	0.0001
mevduat	0.049872 (-3.470934)	0.9608	-4.436664* (-3.470934)	0.0004
tüketici	-0.062028 (-3.470427)	0.9505	-8.453809* (-3.470427)	0.0000

*, ** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler test istatistik değerleridir. Test sabitli modelde Schwarz kriterine göre yapılmıştır.

Tablo 1'de yer alan ADF Birim Kök Testi sonuçlarına göre seriler düzey değerlerde birim kök içermektedir. Bu nedenle serilerin birinci dereceden farkı alınarak birim kökten arındırılmış yani durağan hale getirilmiştir. Serilerin aynı düzeyde yani I(1) düzeyinde durağan olmaları neticesinde Engle-Granger Eşbütünleşme Testi yapma imkânı ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Engle Granger Eşbütünleşme Testi

Model 1: $mevduat_{t-1} = \beta_0 + \beta_1$ politika + μ_t	
I(1)	ADF Birim Kök Testi
Kritik Değerler (Sabitli Model) %1: -3.998815 %5: -3.429657 %10: -3.138345	t istatistiği: -4.610748 olasılık: 0.0012
Model 2: $tüketici_{t-1} = \beta_0 + \beta_1$ politika + μ_t	
Kritik Değerler (Sabitli Model) %1: -3.998815 %5: -3.429657 %10: -3.138345	t istatistiği: -4.410548 olasılık: 0.0026

ADF Testi sabitli modelde uygulanmıştır.

Hata terimlerine uygulanan ADF Birim Kök Testi sonucuna göre analiz dönemi içerisinde her iki modelde de değişkenler arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre politika faizinde meydana gelecek değişimler ticari banka mevduat faizi ile kredi faiz oranlarını etkilemektedir.

Engle-Granger testi değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerini ortaya koymakla birlikte ilişkinin gücü ve dengede meydana gelen sapmaların dengeye geri dönme süreci hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle her iki modele de hata düzeltme modeli uygulanmış ve sonuçları Tablo 3'de raporlanmıştır.

Tablo 3. Hata Düzeltme Modeli

Model 1: $mevduat_{t-1} = \beta_0 + \beta_1$ politika + μ_t		
Değişkenler	**Katsayı**	**Olasılık**
Bağımsız değişken d(politika)	0.212869	0.0000
Hata katsayısı	-0.089010	0.0001
R^2	0.864803	
Model 2: $tüketici_{t-1} = \beta_0 + \beta_1$ politika + μ_t		
Bağımsız değişken d(politika)	0.317923	0.0000
Hata katsayısı	-0.074109	0.0018
R^2	0.832559	

Hata Düzeltme Modeli'nin anlamlı olabilmesi için hata teriminin katsayısının 0 ile -1 arasında bir değer alması ve olasılık değerlerinin her üç anlamlılık düzeyinden de küçük olması gerekmektedir. Tablo 3 incelendiğinden Model 1'in hata katsayısı -0.08 ve olasılık değeri de 0.0001'dir. Buna göre Model 1'de dengeden bir sapma durumunda 0.08 dönem, çalışma aylık olduğu için ise 0.08 ay sonra dengeye geri dönüleceğini göstermektedir. Olasılık değeri 0.01 anlamlılık düzeyinden küçük olduğundan bulunan bu sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır. Model 2'nin hata terim katsayısı ise -0.07'dir. Katsayının 0 ile -1 arasında bir değer aldığı görülmektedir. Dengeden bir sapma durumunda 0.07 dönem ve çalışma aylık olduğundan 0.07 ay sonra dengeye geri dönüleceği sonucu elde edilmiştir. Olasılık değeri olan 0.0018, 0.01 anlamlılık düzeyinden küçük olduğundan bulunan bu sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır. Aynı zamanda elde edilen R^2 değerleri Model 1 için 0.864803 ve Model 2 için ise 0.832559'dur. R^2 değerlerinin yüksek değerlere sahip olması analizden elde edilen tahminlerin tutarlı olduğunu göstermektedir. Tüm sonuçlar değerlendirildiğinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur.

SONUÇ

Para politikası yöneticileri reel ekonomiye müdahale edebilmek amacıyla çeşitli araçlar kullanırlar. Faiz oranı bu araçların başında gelmektedir. Genişletici veya daraltıcı para politikası

uygulamalarında faiz oranı etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak faiz oranında yapılan değişimlerin ekonomiye yansıması da önemli bir konudur. Faiz geçişkenliğinin yüksek olması uygulanan faiz politikasının başarı şansını arttırmaktadır. 2006 yılından itibaren tam enflasyon hedeflemesi uygulayan Türkiye de hedefleme politikasının bir gereği olarak politika faiz oranını özellikle son yıllarda etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu bağlamda parasal aktarım kanallarından birisi olan faiz kanalının etkin bir şekilde işlemesi politikanın başarısı için hayati önem taşımaktadır. Çalışmanın temel amacı da burada ortaya çıkmaktadır. Faiz kanalının etkinliğini tespit edebilmek amacıyla politika faizi ile ticari banka mevduat faizi ve kredi faiz oranı arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Engle-Granger Eşbütünleşme Testi yapılmıştır.

Eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de 2011:01-2024:10 döneminde değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur. İlişki elde edildikten sonra yapılan Hata Düzeltme Modeli sonuçlarına göre de değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi anlamlıdır. Dengeden bir sapma durumunda ise tekrar dengeye dönülmesi çok kısa sürede gerçekleşmektedir. Bu durum Türkiye'de faiz oranı kanalının etkin bir şekilde çalıştığını göstermektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Türkiye'de politika faizinin özellikle enflasyonla mücadelede etkin bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca dengeye geri dönülmesinin kısa sürede gerçekleşmesi kanalın etkinliğinin bir diğer göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda TCMB'nin politika faizi konusundaki aksiyonlarının ticari bankalar tarafından dikkatle izlendiği ve değişimlerin zaman kaybetmeden mevduat ve kredi faizlerine yansıtıldığı tespit edilmiştir. Politika faizinin etkin bir araç olarak bulunması Türkiye'de enflasyon hedeflemesi politikasının başarısı için de hayati önem taşımaktadır. Bu yolla TCMB hedeflediği enflasyona politika faizi yoluyla daha kolay ulaşabilecektir. Ancak enflasyonla mücadele zamanında kullanılan daraltıcı para politikası uygulaması çerçevesinde politika faizlerinin yükseltilmesi her ne kadar kısa vadede enflasyon üzerinde düşürücü etkilerde bulunsa da uzun süre kullanılabilir değildir. Enflasyonla mücadelenin bir maliyeti olarak büyüme oranlarında yapılacak fedakârlığın uzun sürmesi ekonominin teknik olarak resesyona girmesine ve buna bağlı olarak da başta istihdam olmak üzere temel makroekonomik göstergelerde kalıcı bozulmalara yol açabilecektir. Bu nedenle TCMB son yıllarda uyguladığı yüksek faiz oranı politikasını kademeli olarak azaltarak politikanın ekonomi üzerinde kalıcı hasarlar bırakmasına izin vermemelidir.

KAYNAKLAR

Andriesi, N., & Billon, S. (2016). Retail bank interest rate pass-through in the Euro area: An empirical survey. *Economic Systems, 40*, 170-194. https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2015.06.001

Aydın, H. İ. (2007). Interest rate pass-through in Turkey. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği, 07(05),* 1-39.

Bayraktutan, Y., & Arslan, İ. (2008). Türkiye'de sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Koentegrasyon analizi (1980-2006). *KMU İİBF Dergisi, 14*, 1-12.

Belke, M., & Kaya, H. (2017). Türkiye'de para politikalarının kredi kanalı aktarımı: VAR yaklaşımı. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(3), 185-208.

Bernanke, B. S., & Blinder, A. S. (1988). Credit, money, and aggregate demand. *The American Economic Review, 78*(2), 435-439. https://doi.org/10.3386/w2534

Blinder, A. S., & Stiglitz, J. E. (1983). Money, credit constraints, and economic activity. *The American Economic Review, 73*(2), 297-302. https://doi.org/10.3386/w1084

Bruna, K. (2008). Monetary policy stabilisation, changes in the banking system and interest rate pass-through: The Czech Republic 1999–2006. *Post-Communist Economies, 20*(4), 413-429. https://doi.org/10.1080/14631370802444575

Bulut, Ü. (2020). Para politikasının kredi faiz oranlarına geçişkenliği: Türkiye örneği. *Bankacılar Dergisi, 114*, 17-29.

Cambazoğlu, B., & Güneş, S. (2011). Monetary transmission mechanism in Turkey and Argentina. *International Journal of Economics and Finance Studies, 3*(2), 23-33.

Cengiz, V., & Duman, M. (2008). Türkiye'de banka kredi kanalının önemi üzerine etki tepki fonksiyonlarına dayalı bir değerlendirme (1990-2006). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26*(2), 81-104.

Chionis, D. P., & Leon, C. A. (2006). Interest rate transmission in Greece: Did EMU cause a structural break? *Journal of Policy Modeling, 28*, 453-466. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2005.10.003

Claus, I., & Smith, C. (1999). Financial intermediation and the monetary transmission mechanism. *Reserve Bank of New Zealand Bulletin, 62*(4), 4-16.

Darracq Pariès, M., Moccero, D. N., Krylova, E., & Marchini, C. (2014). The retail bank interest rate pass-through: The case of the Euro area during the financial and sovereign debt crisis. *European Central Bank ECB Occasional Paper, 155*, 1-45. https://doi.org/10.2139/ssrn.2479833

Doğanalp, N. (2022). Parasal aktarım mekanizması kanallarından faiz ve kredi kanalının VAR yöntemiyle incelenmesi: Türkiye örneği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 33*, 138-144. https://doi.org/10.31590/ejosat.1038909

Dedola, L., & Lippi, F. (2005). The monetary transmission mechanism: Evidence from the industries of five OECD countries. *European Economic Review, 49*(6), 1543-1569. https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2003.11.006

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica, 49*(4), 1057-1072. https://doi.org/10.2307/1912517

Egert, B., & MacDonald, R. (2008). Monetary transmission mechanism in Central and Eastern Europe: Surveying the surveyable. *OECD Economics Department Working Papers, 654*, 2-50.

Güler, A. (2021). Politika faizlerinin banka faizlerine geçişkenliği: Türkiye örneği. *EKEV Akademi Dergisi, 25*(85), 15-38. https://doi.org/10.17753/Ekev1889

Güneş, H. (2022). TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin banka faizlerine etkisi. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(4), 565-574. https://doi.org/10.29106/fesa.1080807

İbicioğlu, M. (2012). The effect of the central bank lending rate on consumer loan interest rates: An empirical investigation. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17*(3), 467-474.

İnal, D. G. (2006). *Türkiye'de para politikası faiz kararlarının uzun dönemli faizler üzerindeki etkisi*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi.

Kara, H. (2012). Küresel kriz sonrası para politikası. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği, 12*(17), 1-25. https://doi.org/10.3848/iif.2012.315.0936

Kashyap, A. K., Stein, J. C., & Wilcox, D. W. (1993). Monetary policy and credit conditions: Evidence from the composition of external finance. *The American Economic Review, 83*(1), 78-98. https://doi.org/10.3386/w4015

Kishan, R. P., & Opiela, T. P. (2000). Bank size, bank capital, and the bank lending channel. *Journal of Money, Credit and Banking, 32*(1), 121-141. https://doi.org/10.2307/2601095

Kuzu, S. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) faiz koridoru stratejisinin hisse senedi piyasası ve döviz kuru üzerine etkisinin analiz edilmesi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2), 46-61.

Lowe, P., & Rohling, T. (1992). Loan rate stickiness: Theory and evidence. *Research Discussion Paper, 9206*, Reserve Bank of Australia, 1-43.

Meltzer, A. H. (1995). Monetary credit and (other) transmissions processes: A monetarist perspective. *Journal of Economic Perspectives, 9*(4), 49-72. https://doi.org/10.1257/jep.9.4.49

Mishkin, F. S. (1995). Symposium on the monetary transmission mechanism. *The Journal of Economic Perspectives, 9*(4), 3-10. https://doi.org/10.1257/jep.9.4.3

Mishkin, F. S. (1996). The channels of monetary transmission: Lessons for monetary policy. *National Bureau of Economic Research Working Paper, 5464*. https://doi.org/10.3386/w5464

Payne, J. E. (2006). More on the monetary transmission mechanism: Mortgage rates and the federal funds rate. *Journal of Post Keynesian Economics, 29*(2), 247-257. https://doi.org/10.2753/PKE0160-3477290204

Salihoğlu, E., & Hepsağ, A. (2021). Banka faiz oranı geçişkenliği: RALS eşbütünleşme yöntemiyle normal dağılmamayı dikkate alan bir yaklaşım. *Bankacılar Dergisi, 117*, 40-57.

Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information. *American Economic Review, 71*(3), 393-410. https://www.jstor.org/stable/1802787

Taş, T., Alptekin, V., & Yılmaz, K. Ç. (2017). The stability of money demand under the structural breaks in Turkey. *Journal of Current Researches on Business and Economics, 7*(1), 265-280.

Taylor, J. B. (1995). The monetary transmission mechanism: An empirical framework. *Journal of Economic Perspectives, 4*(9), 11-26. https://doi.org/10.1257/jep.9.4.11

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2013). *Parasal aktarım mekanizması*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 1-17.

Uçak, A., & Yıldırak, K. (2012). An alternative approach to analyze the monetary transmission in Turkey: An empirical analysis on speed of adjustment. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 4*(7), 93-104.

Uslu, N. Ç., & Karahan, P. (2016). Para politikasının kredi faiz oranlarına geçişkenliği üzerine dinamik bir analiz: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi, 23*(3), 671-690. https://doi.org/10.18657/yonveek.281806

Utkulu, U., Seymen, D., & Arı, A. (2004). Export supply and trade reform: The Turkish evidence. *Presented at the International Conference on Policy Modeling (EcoMod2004, University of Paris I Pantheon-Sorbonne, June 30-July 2, 2004).*

Yıldırım, D. Ç. (2013). The effectiveness of the credit channel in the Eurozone. *International Journal of Social Science, 6*(7), 1251-1264. https://doi.org/10.9761/JASSS1725

Yüksel, E., & Özcan, K. M. (2013). Interest rate pass-through in Turkey and impact of global financial crisis: Asymmetric threshold cointegration analysis. *Journal of Business Economics and Management, 14*(1), 98-113. https://doi.org/10.3846/16111699.2012.671189

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KALKINMAYI ETKİLEYEN MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER: ARDL EŞBÜTÜNLEŞME MODELİ İLE BİR ANALİZ

MACROECONOMIC FACTORS AFFECTING FINANCIAL DEVELOPMENT IN TÜRKİYE: AN ANALYSIS WITH THE ARDL COINTEGRATION MODEL

Deniz ÖZYAKIŞIR
Prof.Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
ORCID ID: 0000-0002-9710-3238

İsmail Cem ÖZKURT
Dr.Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Assist.Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
ORCID ID: 0000-0003-0871-9215

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de finansal kalkınmayı etkileyen makroekonomik unsurları incelemeyi hedeflemektedir. 1985-2021 yıllarını kapsayan 37 yıllık bir veri seti kullanılarak, finansal kalkınma endeksi ile dış ticaret, faiz oranları, reel efektif döviz kuru ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkiler ARDL eşbütünleşme modeli aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın ana amacı, finansal kalkınmayı etkileyen temel ekonomik değişkenlerin uzun ve kısa vadeli etkilerini belirlemektir. Araştırma bulguları, finansal gelişimi artırmak için dış ticaret hacminin genişletilmesi, döviz kuru istikrarının sağlanması ve makroekonomik istikrarın korunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları, bu değişkenler arasında uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Özellikle reel efektif döviz kuru ve dış ticaretin finansal kalkınma üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kişi başına düşen GSYİH'nın finansal kalkınmayı olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Faiz oranlarının etkisi ise nispeten sınırlı kalmıştır. Kısa vadeli analizler, sistemin uzun vadede dengeye ulaştığını ve hata düzeltme modelinin işlevsel olduğunu göstermektedir. Araştırmada, finansal kalkınmayı artırmak için dış ticaret hacminin genişletilmesi, döviz kurunun istikrara kavuşturulması ve genel makroekonomik istikrarın korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Politika yapıcılar için, faiz oranlarının finansal kalkınma üzerindeki etkisinin daha sınırlı olduğu, ancak döviz kuru ve dış ticaretin daha belirleyici bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, gelecekte daha kapsamlı veri setleri ve farklı ekonometri yöntemleri ile yapılacak analizlerin, finansal kalkınma konusundaki anlayışı daha da derinleştirebileceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal kalkınma, Finansal kalkınma indeksi, Türkiye, ARDL.

ABSTRACT

This study aims to analyze the macroeconomic factors affecting financial development in Turkey. Using a 37-year data set covering the period 1985-2021, the relationships between the financial development index and foreign trade, interest rates, real effective exchange rate, and GDP per capita are analyzed through the ARDL cointegration model. The main objective of the study is to identify the long and short-term effects of key economic variables affecting financial development. The research findings reveal that to enhance financial development, the volume of foreign trade should be expanded, exchange rate stability should be ensured, and macroeconomic stability should be maintained. The results of the analysis show that there is a long-term cointegration relationship between these variables. In particular, the real effective exchange rate and foreign trade are found to have positive effects on financial development. However, GDP per capita hurts financial development. The impact of interest rates was relatively limited. Short-term analysis shows that the system reaches equilibrium in the long run, and the error correction model is functional. The study emphasizes the need to expand the volume of foreign trade, stabilize the exchange rate, and maintain overall macroeconomic stability to boost financial development. For policymakers, it is concluded that interest rates have a more limited impact on financial development, while exchange rates and foreign trade play a more decisive role. The study suggests that future analyses with more comprehensive data sets and different econometric methods can further deepen the understanding of financial development.

Keywords: Financial development, Financial development index, Türkiye, ARDL.

GİRİŞ

Finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomik yazında uzun yıllardır yoğun bir şekilde tartışılan bir konudur. Farklı ülkelerdeki etkiler değişkenlik gösterse de ekonomik büyüme ile finansal kalkınma arasındaki bağlantı her zaman ilgi ve araştırma konusu olmuştur. Bu ilişki, özellikle finansal kalkınmanın büyüme üzerindeki etkisi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmalar, büyüme ve finansal kalkınma arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla genellikle çeşitli model ve yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Finansal kalkınmanın düşük olduğu dönemlerde, söz konusu değişkenler arasında bir ilişki kurulabilmekteyken, finansal kalkınmanın yüksek olduğu dönemlerde bu ilişkinin anlamını yitirdiği ifade edilmektedir (Bölükoğlu, 2021; Atabey ve Şerbetçi, 2023).

Bununla birlikte, birçok araştırmada finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğine dair bulgular da bulunmaktadır. Ayrıca, finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi destekleyici etkilerine dair kanıtlar da mevcuttur (Felek, vd., 2017; Eyüboğlu ve Akan, 2020).

Bu çalışmada, Türkiye'de finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınacaktır. Literatürdeki bazı çalışmalar, finansal kalkınmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini hem doğrusal hem de doğrusal olmayan bir çerçevede değerlendirdiğini göstermektedir (Nguyen vd., 2022; Mohammad ve Al Khatib, 2023).

Bu bağlamda, Türkiye özelinde finansal kalkınma ile finansal kalkınmayı etkileyen makroekonomik faktörler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ve dinamikleri incelenecektir. İktisat yazınında faiz oranı, ticari açıklık ve büyüme oranı gibi makroekonomik değişkenlerin finansal kalkınmayı etkileyen diğer unsurlar olduğu bilinmektedir (Koç, vd., 2016; Erataş Sönmez ve Sağlam, 2018).

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki araştırmalarda, finansal kalkınmanın düşük seviyelerde olduğu dönemlerde ekonomik büyüme ile aralarında olumlu bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Bölükoğlu, 2021; Atabey ve Şerbetçi, 2023). Ancak, bu ilişkinin finansal kuruluşların kalkınma üzerindeki etkisinin yansız olduğu da gözlemlenmiştir (Kuş ve Bölükoğlu, 2022). Türkiye'de finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini savunan çalışmaların yanı sıra (Felek, vd., 2017; Eyüboğlu ve Akan, 2020), Barro tipi ekonomik büyüme modelinde finansın temel bir değişken olarak kabul edilmesiyle birlikte, söz konusu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu da kabul edilmiştir (Sağlam ve Sönmez, 2017). Finansal gelişmişlik endeksini en fazla etkileyen faktörler arasında faiz oranları yer alırken (Koç, vd., 2016), ticari açıklığın GSYİH'ya oranı da önemli bir etken olarak belirlenmiştir (Sönmez ve Sağlam, 2018; Bayraktar, vd., 2023).

Yurt dışında gerçekleştirilen araştırmalarda ise finansal gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasında hem doğrusal olmayan (Mohammad ve Al Khatib, 2023) hem de doğrusal ilişkiler (Nguyen, vd., 2022) incelenmiştir.

Koç, vd. (2016), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal kalkınma göstergelerini etkileyen makroekonomik faktörleri araştırmışlardır. Faiz oranı, finansal kalkınma endeksini en fazla etkileyen değişken olarak belirlenmiş, büyüme oranı ise finansal kalkınmayı etkileyen önemli bir değişken olarak tespit edilmiştir. Döviz kuru ise en az etkili değişken olarak değerlendirilmiştir.

Felek, vd. (2017), Türkiye'de Avrupa Birliği doğrudan yatırımları, finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL analizi ile test etmişlerdir. Sonuçlar, Türkiye'de finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasında bir etkileşim olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, Türkiye'de arz öncü hipotezinin geçerli olduğunu ve Schumpeterci yaklaşımın desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Sağlam ve Sönmez (2017), Avrupa'nın geçiş ekonomileri bağlamında finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada, finansın ekonomik büyümenin temel unsurlarından biri olduğunu vurgulayan Barro (1991) modeline dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu doğrultuda, reel gayri safi yurtiçi hâsıla ve finansal kalkınma endeksini içeren bir ekonometrik model oluşturularak iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından, uzun dönem regresyon katsayıları tahmin edilmiş ve değişkenler arasındaki nedensellik yönü araştırılmıştır. Sonuçlar, incelenen ülkelerde uzun vadede finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi tek yönlü olarak etkilediğini göstermektedir.

Sönmez ve Sağlam (2018), Avrupa dönüşüm ekonomileri bağlamında 2001-2014 yılları arasında finansal gelişme, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Eşbütünleşme ilişkisi ve uzun dönem nedensellik ilişkisi, Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi ile Dumetriscu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, incelenen ülkelerde finansal gelişme ve ticari açıklığın ekonomik büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Eyüboğlu ve Akan (2020), Türkiye'de 1980-2016 yılları arasındaki finansal kalkınma ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Araştırmada, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından hesaplanan finansal kalkınma endeksi verileri kullanılmıştır. Uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Engle-Granger (1987) ve Lee vd. (2015) tarafından geliştirilen RALS-EG eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Engle-Granger testi değişkenler arasında eşbütünleşme bulunmadığını gösterirken, RALS-EG testi ise eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Daha sonra uzun dönem katsayıları tahmin edilerek finansal kalkınmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilmiş ve olumlu bir katkı sunduğu belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'de arz yönlü hipotezin geçerli olduğunu desteklemektedir.

Bölükoğlu (2021), IMF finansal gelişmişlik endeksini kullanarak sabit etkili panel eşik regresyonu yöntemiyle, 1995-2018 yılları arasında 100 ülke için bu ilişkinin doğasını analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, finansal gelişmenin düşük olduğu dönemlerde finans ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ancak finansal gelişmenin yüksek olduğu dönemlerde bu ilişkinin anlamını yitirdiğini göstermektedir.

Kuş ve Bölükoğlu (2022), Türkiye'ye odaklanan ve 1980-2018 yıllarını kapsayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmada, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından oluşturulan üç farklı finansal kalkınma endeksi kullanılmıştır. ARDL eşbütünleşme analizi ile yapılan incelemeler sonucunda, finansal kalkınmanın kişi başına düşen gelir üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, finansal piyasaların gelişiminin ekonomik performans üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, ancak finansal kurumların kalkınmasının bu etki açısından belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir.

Nguyen ve diğer araştırmacılar (2022), 22 gelişmekte olan ülkede finansal gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada, Dinamik Ortak Korelasyon Tahmincisi ve Granger nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve iki değişken arasında doğrusal bir bağlantı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, finansal gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Atabey ve Şerbetçi (2023), 2002-2020 döneminde 27 Avrupa Birliği ülkesinde finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, dinamik panel veri analiz yöntemleri arasında yer alan fark GMM ve sistem GMM teknikleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Avrupa Birliği'nde ekonomik büyümenin finansal kalkınma seviyesini olumlu yönde etkilediğini, buna karşın finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Bayraktar, Özyılmaz, Toprak, Olgun ve Işık (2023), gelişmekte olan ve orta gelirli ülkelerde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranının %1 artması durumunda ekonomik büyümenin 0,008 birim yükseldiği, dış ticaretin GSYİH'ya oranının %1 artmasıyla ise ekonomik büyümenin 0,012 birim arttığı tespit edilmiştir.

Mohammad ve Al Khatib (2023), Suriye'de finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi NARDL yöntemiyle incelemiştir. Çalışma, bu iki değişken arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, finansal gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak bu ilişkinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Türkiye'de finansal gelişmişlik endeksi ile bu endeksi etkileyen değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, ARDL Eşbütünleşme analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni finansal gelişmişlik endeksi iken, bağımsız değişkenler yurtdışı ticaretin GSYİH'ya oranı (trade olarak adlandırılmıştır), ihale yöntemiyle satılan hazine bonolarının ortalama bileşik faiz oranı (faiz olarak ifade edilmiştir), TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru (logaritması alınmış lnkur ile gösterilmiştir) ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (ABD Doları cinsinden, logaritması alınmış lngdp ile belirtilmiştir) şeklindedir. Analiz dönemi, 1985-2021 yıllarını kapsayan toplam 37 gözleme dayanan yıllık verilerdir.

Kullanılan değişkenlerden finansal gelişmişlik endeksi (fdi) IMF'den, dış ticaretin GSYİH'ya oranı Dünya Bankası'ndan, ihale yöntemiyle satılan hazine bonolarının ortalama bileşik faiz oranı TÜİK'ten, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ise TCMB EVDS sisteminden temin edilmiştir. Ekonometrik analizlere başlamadan önce, serilerin durağanlık durumu belirlenmelidir. ARDL dışındaki diğer eşbütünleşme

analizlerinde serilerin birinci farkta yani I(1) düzeyinde durağan olması gerekmekteyken, Paseran vd. (2001) değişkenlerin tamamının yalnızca I(0), yalnızca I(1) veya karşılıklı eşbütünleşik olup olmadığını dikkate almaksızın uygulanabilen bir eşbütünleşme testi geliştirmiştir. Bu durum, farklı düzeylerde durağan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırma imkânı sunmaktadır (Paseran vd, 2001).

Değişkenlerin çeşitli düzeylerde durağanlık göstermesi durumunda uygulanabilen ARDL yönteminin avantajları arasında; gecikmeli değerlerin dâhil edilmesi, az sayıda gözlemle güvenilir sonuçların elde edilmesi ve dinamik bir hata düzeltme modeline lineer bir dönüşümle ulaşma imkânı bulunmaktadır (Erataş ve Öztekin 2010: 60).

Çalışmada durağanlığın belirlenmesi için ADF Birim Kök Testi uygulanmış ve olası yapısal kırılmaların tespiti amacıyla Zivot-Andrews Tek Kırılmalı Birim Kök Testi gerçekleştirilmiştir. Durağanlığın test edilmesinde kullanılan denklem, 1 numaralı formülde yer almaktadır:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Yt-1'in 1'e eşit olması serinin birim kök içerdiğini göstermektedir. Katsayının 1'e eşit olup olmadığını sınamak için 2 numaralı denklemde yer alan hipotezler kullanılır;

$H_0 = \rho=1$ seri durağan değildir, birim kök içermektedir. (2)

$H_0 = \rho<1$ seri durağandır, birim kök sorunu yoktur.

Çalışmada kullanılan model 3 numaralı denklemde yer almaktadır;

$$\text{lnfdi}= \beta_0 + \beta_{1t}\text{trade}_t + \beta_{2t}\text{faiz}_t + \beta_{3t}\text{lnkur}_t + \beta_{4t}\text{lngdp}_t + \mu_t \qquad (3)$$

BULGULAR

Serilerin durağanlığını belirlemek için öncelikle ADF Birim Kök Testi uygulanmış, ayrıca analiz süresi boyunca oluşabilecek yapısal kırılmaları tahmin edebilmek amacıyla tek kırılmalı Zivot Andrews Testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzey	Olasılık	Birinci Fark	Olasılık
lnfdi	-0.155525 (-4.339330)	0.9908	-5.113034* (-4.356068)	0.0018
trade	-3.030072 (-4.234972)	0.1384	-5.533859* (-4.252879)	0.0004
faiz	-2.747728 (-4.262735)	0.2255	-9.015245* (-4.243644)	0.0000
lnkur	-1.549456	0.7929	-6.903003*	0.0000

	(-4.234972)		(-4.243644)	
lngdp	-1.459535 (-4.234972)	0.8250	-6.385942* (-4.243644)	0.0000

*, ** ve *** sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler test kritik değerleridir.

ADF Test sonuçları, tüm seriler birinci farkı alındığında sabit ve trendli modelde 0,01 anlamlılık düzeyinde durağanlık göstermektedir. Başka bir deyişle, tüm değişkenlerin olasılık değerleri her üç anlamlılık düzeyinden düşük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte, dolayısıyla serilerin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 2. Zivot-Andrews Testi

Değişkenler	t istatistik	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi
lnfdi	-6.725850	0	1992
trade	-4.227906	1	2015
faiz	-3.720715	3	2003
lnkur	-3.458910	0	2015
lngdp	-3.621962	0	2004

Zivot-Andrews Testi, sabit ve trend içeren bir model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede elde edilen kırılma tarihleri ARDL modeline kukla (dummy) değişken olarak eklenmiştir. Serilerin durağanlık analizi tamamlandıktan sonra, ARDL modelinin kurulması gerekmektedir. ARDL modelinin kurulumu sırasında dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Uygun gecikme uzunluğu Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-268.6249	NA	10.95763	16.58333	16.81007	16.65962
1	-172.1285	157.9032	0.146793	12.25021	**13.61068***	12.70797
2	-146.7279	33.86744	0.160246	12.22594	14.72012	13.06515
3	-102.7484	45.31224	0.069309	11.07566	14.70356	12.29634
4	-42.67046	**43.69306***	**0.016858***	**8.949725***	13.71134	**10.55186***

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde kullanılan göstergeler arasında yer alan LR, FPE, AIC ve HQ kritik değerleri, 4 gecikmeyi işaret etmektedir. Bu bulgu doğrultusunda, ARDL modeli 4 gecikme ile oluşturulmuştur.

Tablo 4. ARDL (4,4,1,4,4) modeli

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LNFDI(-1)	-0.662191	0.190437	-3.477220	0.0052
LNFDI(-2)	-0.433098	0.191167	-2.265550	0.0447
LNFDI(-3)	-0.279775	0.139739	-2.002128	0.0705
LNFDI(-4)	-0.445523	0.252142	-1.766954	0.1049
TRADE	0.058492	0.022166	2.638775	0.0230
TRADE(-1)	0.039704	0.027357	1.451334	0.1746
TRADE(-2)	0.106656	0.032091	3.323578	0.0068
TRADE(-3)	0.034617	0.042151	0.821262	0.4289
TRADE(-4)	0.132032	0.033089	3.990192	0.0021
FAIZ	-0.012219	0.007972	-1.532765	0.1536
FAIZ(-1)	0.023160	0.008091	2.862440	0.0154
LNKUR	0.242632	1.646422	0.147369	0.8855
LNKUR(-1)	1.008328	1.436573	0.701898	0.4973
LNKUR(-2)	4.318715	1.181487	3.655323	0.0038
LNKUR(-3)	2.180822	1.610306	1.354290	0.2028
LNKUR(-4)	2.938936	1.094818	2.684407	0.0212
LNGDP	-1.295667	0.701228	-1.847711	0.0917
LNGDP(-1)	0.942477	1.059725	0.889360	0.3928
LNGDP(-2)	-1.884327	1.122883	-1.678116	0.1215
LNGDP(-3)	1.076279	1.148899	0.936792	0.3690
LNGDP(-4)	-1.008349	0.628176	-1.605201	0.1368
C	-51.16341	8.552928	-5.981976	0.0001

R-squared	0.923426	Mean dependent var	-1.052885
Adjusted R-squared	0.777239	S.D. dependent var	0.582555
S.E. of regression	0.274952	Akaike info criterion	0.490283
Sum squared resid	0.831586	Schwarz criterion	1.487954
Log likelihood	13.91034	Hannan-Quinn criter.	0.825969
F-statistic	6.316734	Durbin-Watson stat	1.872004
Olasılık(F-statistic)	0.001553		

Kurulan ARDL (4,4,1,4,4) modelindeki tüm değişkenlerin olasılık değerleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, oluşturulan modelin geçerliliğini ve doğruluğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, R kare ve Düzeltilmiş R kare

değerleri sırasıyla 0.923426 ve 0.777239 olarak hesaplandığından, bu değerlerin 1'e yakın olması, modelin güvenilirliğini desteklemektedir. Modelin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla Tablo 5'te çeşitli yapısal testler sunulmaktadır.

Tablo 5. Yapısal Testler

Test	Sonuç	Olasılık
Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi	1.4843	0.3037
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	0.8206	0.6658
Jarque-Bera Normallik Testi	0.9406	0.6247

Modelde otokorelasyon sorununu belirlemek için uygulanan LM Testinin olasılık değeri, üç anlamlılık düzeyinin de üzerinde olduğundan, modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Değişen varyans sorununu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testinin olasılık değeri de her üç anlamlılık düzeyinden büyük olduğundan, modelde değişen varyans sorunu mevcut değildir. Ayrıca, serinin kalıntılarının normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için yapılan Jarque-Bera Normallik Testinin olasılık değeri de üç anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğundan, serinin kalıntıları normal bir dağılım göstermektedir.

Tablo 6. Uzun Dönem Eşbütünleşme Testi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t istatistik	Olasılık
Trade	0.131710	0.023993	5.489578	0.0002
Faiz	0.003879	0.000975	3.978920	0.0022
Lnkur	3.789790	0.874734	4.332504	0.0012
Lngdp	-0.769197	0.314994	-2.441945	0.0327

Tablo 6'da sunulan test sonuçlarına göre, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen analizde, trade, faiz ve lnkur değişkenlerinin olasılık değerleri 0,01'den, lngdp değişkeninin olasılık değeri ise 0,05 anlamlılık düzeyinden daha düşük çıkmıştır. Bu durum, seride uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. İncelenen katsayılar, trade, faiz ve lnkur değişkenlerinin finansal gelişmişlik endeksini sırasıyla 0.131710, 0.003879 ve 3.789790 birim pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Sonuçlar arasında, finansal gelişmişlik endeksini en fazla etkileyen değişken lnkur (3.7898 katsayı ile) olarak belirlenirken, en az etkileyen değişken ise faiz (0.003879) olmuştur. Ayrıca, lngdp değişkenindeki bir birimlik değişim, finansal gelişmişlik endeksini negatif yönde 0.769197 birim etkilemektedir. Elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmak amacıyla f sınır testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7. Uzun Dönem f sınır testi

f istatistik	Kritik Değer	I(0)	I(1)
9.649107	%1	4.59	6.368
	%5	3.276	4.63
	%10	2.696	3.898

Tablo 7'ye göre değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu, hesaplanan 9.6494107 değerinin her üç anlamlılık düzeyinin üst sınırı olan I(1)'den büyük olmasından anlaşılmaktadır. Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin tespitinin ardından, bu ilişkinin kısa dönemdeki varlığını ve hata düzeltme katsayısını belirlemek amacıyla kısa dönem tahmin testi yapılmıştır.

Tablo 8. Kısa Dönem Tahmin Testi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
C	-51.16341	6.302342	-8.118158	0.0000
D(LNFDI(-1))	1.158396	0.251770	4.601002	0.0008
D(LNFDI(-2))	0.725298	0.169886	4.269324	0.0013
D(LNFDI(-3))	0.445523	0.143053	3.114383	0.0098
D(TRADE)	0.058492	0.017209	3.398976	0.0059
D(TRADE(-1))	-0.273304	0.037031	-7.380367	0.0000
D(TRADE(-2))	-0.166648	0.028105	-5.929404	0.0001
D(TRADE(-3))	-0.132032	0.027672	-4.771280	0.0006
D(FAIZ)	-0.012219	0.005400	-2.263015	0.0449
D(LNKUR)	0.242632	1.138531	0.213110	0.8351
D(LNKUR(-1))	-9.438473	1.109416	-8.507605	0.0000
D(LNKUR(-2))	-5.119758	1.060814	-4.826253	0.0005
D(LNKUR(-3))	-2.938936	0.864143	-3.400985	0.0059
D(LNGDP)	-1.295667	0.514565	-2.517987	0.0286
D(LNGDP(-1))	1.816398	0.528901	3.434286	0.0056
D(LNGDP(-2))	-0.067930	0.556316	-0.122106	0.9050
D(LNGDP(-3))	1.008349	0.523289	1.926947	0.0802
CointEq(-1)*	-2.820587	0.347746	-8.111065	0.0000

R-squared	0.923041	Mean dependent var	0.027766
Adjusted R-squared	0.835821	S.D. dependent var	0.581097
S.E. of regression	0.235455	Akaike info criterion	0.247858
Sum squared resid	0.831586	Schwarz criterion	1.064135
Log likelihood	13.91034	Hannan-Quinn criter.	0.522511
F-statistic	10.58287	Durbin-Watson stat	1.872004
Olasılık(F-statistic)	0.000017		

Tablo 8'de bulunan hata düzeltme katsayısı (CointEq(-1)), olasılık değerine göre 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç göstermektedir. Hata düzeltme katsayısının negatif bir değer alması, hata düzeltme mekanizmasının etkin bir şekilde çalıştığını ortaya koymaktadır. Ekonomide meydana gelebilecek bir şok durumunda, 0.35 (1/2.82= 0.35) dönem sonrasında uzun dönem dengesine geri dönüş sağlanacaktır. Kısa dönem katsayısının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu testte, p değerinin standart t dağılımına uymaması nedeniyle elde edilen parametreler güvenilir değildir. Bu sebeple, t sınır testi uygulanmıştır.

Tablo 9. t Sınır Testi

t istatistik	Kritik Değer	I(0)	I(1)
-8.111065	%1	-3.43	-4.6
	%5	-2.86	-3.99
	%10	-2.57	-3.66

t sınır testi istatistiği -8.111065 değeri, mutlak değer olarak ele alındığında her üç anlamlılık düzeyinin üst sınırı olan I(1)'den büyük olduğu için serideki değişkenler arasında kısa dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu sonucuna varılmaktadır

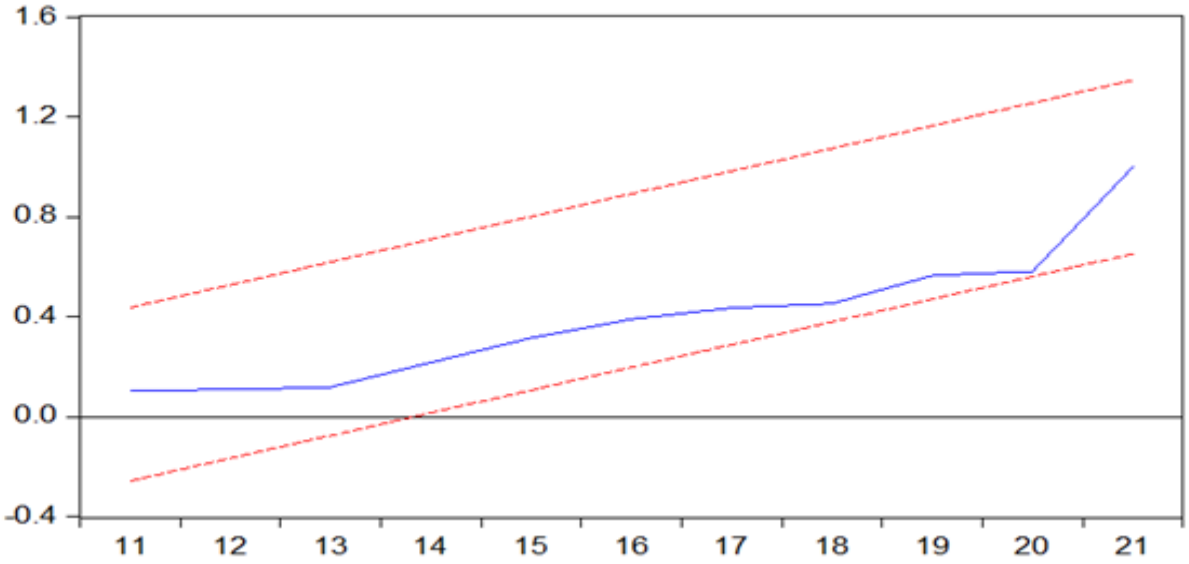

Şekil 1. CUSUM Testi

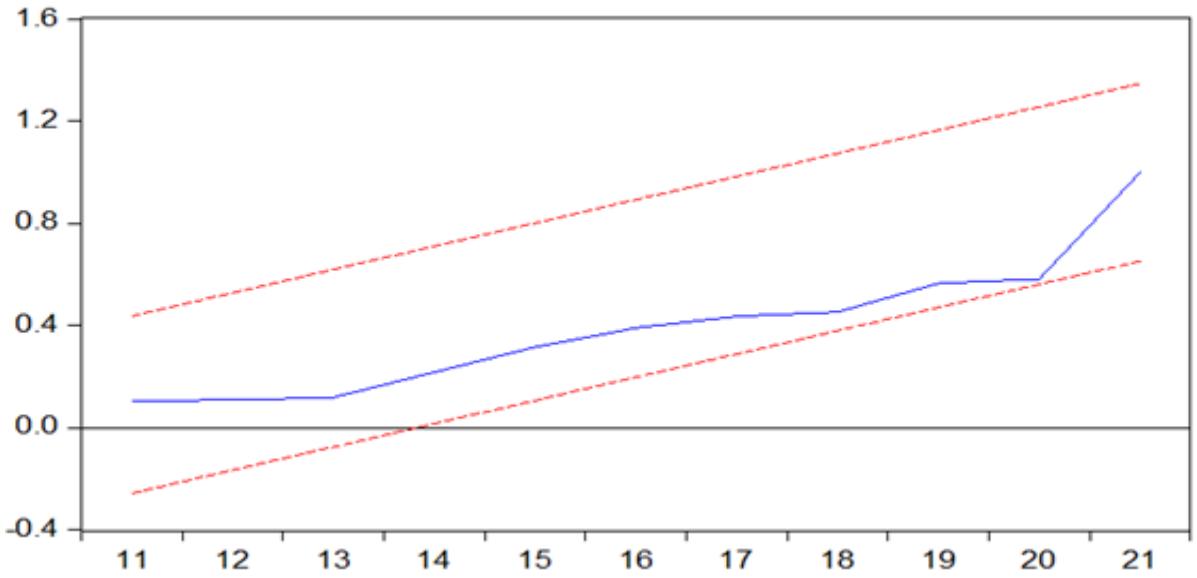

Şekil 2. CUSUMQ Testi

Son olarak kurulan modelin güvenilirliğini test etmek amacıyla CUSUM ve CUSUMQ Testi yapılmıştır. Şekil 1 ve 2'de görülen sonuçlara göre seriler 0.5 güven aralığı içerisinden yer aldığından kurulan ARDL modelinden elde edilen sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır.

SONUÇ

Finansal kalkınma özellikle gelişmekle olan ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden biridir. Gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmede önemli bir gösterge olarak kabul edilen bu gösterge temel olarak diğer makroekonomik değişkenlerden etkilenmektedir. Bu makroekonomik değişkenlerin etkileri ülkeden ülkeye değişim göstermektedir. Dolayısıyla finansal kalkınmayı hedefleyen bir ülkenin öncelikle makroekonomik göstergelerin finansal kalkınma üzerindeki etkilerini ve önem sırasını belirlemesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'deki finansal kalkınma dinamiklerini ve finansal kalkınmayı etkileyen temel makroekonomik unsurları incelemeyi hedeflemiştir. Araştırmada uygulanan ARDL eşbütünleşme modeli aracılığıyla, finansal kalkınma endeksi ile dış ticaret, faiz oranları, reel efektif döviz kuru ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkiler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, incelenen değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle reel efektif döviz kuru ve dış ticaretin finansal kalkınma üzerinde olumlu bir etki yarattığı, buna karşın kişi başına düşen GSYİH'nin beklenmedik bir şekilde olumsuz bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Faiz oranlarının finansal kalkınma üzerindeki etkisinin ise nispeten sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Kısa dönem analizleri de benzer sonuçlar vermiş, hata düzeltme modelinin işlediği ve sistemin uzun vadede dengeye ulaştığı belirlenmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de finansal kalkınmayı gerçekleştirmeyi amaçlayan bir politika izlenmek istendiği takdirde kullanılacak araç döviz kuru olmalıdır. Döviz kuru ve buna bağlı olarak dış ticarette yaşanacak istikrar ve gelişimin Türkiye'de finansal kalkınmaya da hizmet edeceği açıktır. Merkez bankalarının para politikası uygulamalarında en sık kullandıkları faiz oranı aracının ise Türkiye'de finansal kalkınmayı gerçekleştirmede sınırlı bir etkiye sahip olduğu gerçeği döviz kuru aracının önemini arttırmaktadır. Ancak özellikle enflasyon hedeflemesi politikası uygulayan modern merkez bankacılığından bir döviz kuru taahhüdü bulunmaması gerekliliği kısıtlayıcı bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede TCMB'nin doğrudan bir kur taahhüdü ve politikası yerine yönlendirici ve denetleyici politikalar izlemesi gerekmektedir.

Araştırmanın sonuçları, finansal gelişmişliği artırmak amacıyla dış ticaret hacminin genişletilmesi, döviz kuru istikrarının sağlanması ve makroekonomik istikrarın korunması gerektiğini göstermektedir. Bu bulgular, politika yapıcılar için ekonomik büyümeyi destekleyecek sürdürülebilir finansal kalkınma politikalarının geliştirilmesine yönelik önemli bir rehberlik sunmaktadır. Bu çalışma, finansal gelişmişliği etkileyen unsurları belirleme açısından değerli katkılar sağlasa da, gelecekte daha geniş veri setleri ve alternatif ekonometrik yöntemler kullanılarak benzer analizlerin gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır. Özellikle yapısal kırılmaların daha derinlemesine incelenmesi ve farklı ülkelerle karşılaştırmalı analizlerin yapılması, finansal gelişmişlik konusuna dair daha kapsamlı bir perspektif sunabilir.

KAYNAKLAR

Atabey, A. Ö. & Şerbetçi, A. (2023). Demokratik Gelişme, Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 8*(22), 900-918. https://doi.org/10.25204/iktisad.1315758

Barro, R.J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. https://doi.org/10.2307/2937943

Bayraktar, Y., Özyılmaz, A., Toprak, M., Olgun, M.F. &Işık, E. (2023). The role of institutional quality in the relationship between financial development and economic growth: emerging markets and middle-income economies. *Borsa Istanbul Review, 23*(6), 1303-1321. https://doi.org/10.1016/j.bir.2023.10.002

Bölükoğlu, A. (2021). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan ilişki: IMF finansal gelişmişlik endeksi ile yeni bulgular. *Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 385-402. https://doi.org/10.30784/epfad.962307

Dumitrescu, E. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014

Engle, F.R & Grange, C.W.J. (1987). Co-Integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica, 55*(2), 251-276. https://doi.org/10.2307/1913236

Erataş Sönmez, F., & Sağlam, Y. (2018). Finansal gelişme ve ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Avrupa dönüşüm ekonomileri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 59-72. https://doi.org/10.18037/ausbd.552681

Erataş, F. & Öztekin D. (2010). Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Belirleyicileri: Türkiye Örneği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2*(2), 57-64.

Eyüboğlu, K., & Akan, K. (2020). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: RALS-EG Eşbütünleşme Testi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(4), 974-988. https://doi.org/10.32709/akusosbil.627788

Felek, Ş., Yayla, N., & Çağlar, A. (2018). Türkiye'de ab doğrudan yatırımları, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisine ARDL yaklaşımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (20), 63-82. https://doi.org/10.18092/ulikidince.330994

Koc, S., Senol, Z., & Karaca, S. S. (2016). Finansal gelişmişliği etkileyen makroekonomik faktörlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örnekleminde analizi: 2000-2012. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 3(4), 299-319. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2016.345

Kuş, N. ve Bölükoğlu, A.(2022). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Fiscaoeconomia*, *6*(2), 362-401. https://doi.org/10.25295/fsecon.1062138

Lee, H., Lee, J. ve Im, K. (2015). More powerful cointegration tests with non-normal errors. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(4), 397-413. https://doi.org/10.1515/snde-2013-0060

Mohammad, A. & Al khatib, G. (2023). The complexity of financial development and economic growth nexus in Syria: A nonlinear modelling approach with artificial neural networks and NARDL model. *Heliyon*, *9*(10), e20265 https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e20265

Nguyen, H.M., Le, Q.T.T., Ho, C.M., Nguyen, T.C. & Vo, D.H. (2022). Does financial development matter for economic growth in the emerging markets? *Borsa Istanbul Review*, *22*(4), 688-698, https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.10.004

Pesaran, M. H., Shin, Y. &Smith, R. J. (2001) Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3): 289-326. https://www.jstor.org/stable/2678547

Sağlam, Y., & Erataş Sönmez, F. (2017). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrupa Geçiş Ekonomileri Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12*(1), 121-140. https://doi.org/10.17153/oguiibf.298769

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK (KSS) VE MARKA PERFORMANSI İLİŞKİSİ: MÜŞTERİ DEĞER ALGILARININ ROLÜ

CSR AND BRAND EQUITY: ROLE OF CUSTOMER VALUE ORIENTATIONS

Hande Duygu YARDIMCI
Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü
MSc, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Business School, Department of International Trade and Business
ORCID ID: 0009-0008-5247-8870

Sedat Ilgaz GÜNAY
Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
PhD, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Business School, Department of Management
ORCID ID: 0009-0007-8762-1537

ÖZET

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), işletmelerin toplumsal beklentilere, etkili paydaş taleplerine ve bu tür girişimlerin rekabet avantajını ve finansal performansı artırma potansiyelini tamamlayıcı olarak gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Carroll, 1991). Ancak, mevcut araştırmalar, KSS'nin işletme performansını artırdığına dair kesin kanıtların eksikliğini kabul etmektedir (Lee, 2008; Kotchen ve Moon, 2012; Hong ve Shore, 2023). Bu nedenle, KSS araştırmalarında son dönemde, işletmelerin KSS uygulamalarının bireysel düzeyde algılar, deneyimler ve sonuçlarını incelemeye yönelik bir eğilim ortaya çıkmıştır (Aguinis ve Glavas, 2012; Rupp ve Mallory, 2015; Gond ve ark., 2017). Ancak, 'mikro-KSS' olarak adlandırıla gelen bu literatür, KSS'ninbüyük ölçüde çalışanların örgüt yanlısı davranışları üzerindeki etkisine odaklanmış ve KSS'ye yönelik bireysel tutumların ihmal edilen bir boyutu olan müşteri perspektifini yeterince incelenememiştir (Glavas, 2016; Gond ve ark., 2017).

Bu çalışma, KSS ve marka performansı arasındaki ilişkinin ihmal edilen bu boyutunu anlamak için kavramsal bir model geliştirmektedir. Sosyal kimlik ve örgütsel iletişim teorilerinden yararlanarak model, KSS ve marka değeri arasındaki ilişkinin bireysel müşterilerin işletmelerin KSS iletişimine yönelik algı ve tutumları tarafından aracılanacağını ve düzenleneceğini öne sürmektedir.

Marka değeri, tüketicilerin bir markaya yönelik algıları, bilgileri ve davranışları tarafından şekillenen soyut bir kavramdır ve markalı ürünler için artan talep veya fiyat primi gibi avantajlar yaratır (Tiwari, 2010). KSS, işletmelerin tüketicilerle duygusal ve değer temelli ilişkiler kurmasına katkıda bulunarak marka değerini güçlendirme temelini oluşturabilir. Bu olumlu imaj, markaya duyulan güveni pekiştirebilir ve tüketicilerin kişisel değerleri ile markanın temsil

ettiği değerler arasındaki algılanan uyumu (değer uyumu) güçlendirebilir (Bhattacharya & Sen, 2004). Tüketiciler, KSS uygulamalarını marka kimliğinin ve kurumsal itibarın ayrılmaz bir parçası olarak algıladıklarında, marka hakkında olumlu bir tutum geliştirebilir ve uzun vadeli sadakat gösterebilirler (Du, Bhattacharya & Sen, 2010). İlkin, bu çalışma, KSS'nin marka değeri ile olan olumlu ilişkisinin 'değer uyumu' tarafından aracılanacağını öne sürmektedir. İkincisi, çalışmada KSS iletişiminde 'değer uyumu'nu düzenleyen faktörler geliştirilmiştir. İlk düzenleyici faktör, bireysel müşterilerin mesajın KSS boyutuna ilişkin 'farkındalığı'dır. İkinci düzenleyici faktör ise bireysel müşterilerin 'değer yönelimi' olup, bireyin mesaja olumlu ya da olumsuz değer atfetmesini belirleyebilecektir.

Bu çalışma, mikro-KSS odak noktasını örgüt içinden örgüt dışına kaydırarak, müşterilerin KSS iletişimine yönelik algı ve tutumlarını belirleyen faktörleri geliştirmek suretiyle yazına katkı sağlamaktadır. Çalışma, hipotezlerinin test edilmesi için gelecekte yapılacak ampirik araştırmaları önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Marka Değeri, Sosyal Kimlik Teorisi, Örgüt İletişimi, Müşteri Değer Algıları

ABSTRACT

Corporate Social Responsibility (CSR) is defined as the socially responsible activities of businesses in response to societal expectations, demands of influential stakeholder groups, and the potential of such initiatives to increase competitive advantage and financial performance (Carroll, 1991). However, the research still admits the lack of evidence for CSR leading to increased firm performance (Lee, 2008; Kotchen and Moon, 2012; Hong and Shore, 2023). Therefore, a recent trend in CSR research changed its focus to studying individual level perceptions, experiences, and outcomes of businesses CSR applications (Aguinis and Glavas, 2012; Rupp and Mallory 2015; Gond et al., 2017). However, the extant literature on 'micro-CSR' mostly focused on CSR's impact on pro-organizational behaviors of employees and suggested a neglected dimension of individual attitudes towards CSR, namely that of customers (Glavas, 2016; Gond et al., 2017). This study develops a conceptual model to understand this neglected dimension of CSR brand performance relationship. By using social identity and organizational communication theories, the model suggests that CSR and brand equity relationship will be mediated and moderated by individual customers' perception and attitudes towards businesses' CSR communication. Brand equity is an intangible concept shaped by consumers' perceptions, knowledge, and behaviors toward a brand, which in turn generates advantages such as increased demand or a price premium for branded products (Tiwari, 2010). CSR can contribute to businesses establishing emotional and value-based relationships with consumers, thereby laying the groundwork for strengthening brand equity. This positive image

can reinforce trust in the brand and enable the perceived alignment (value fit) between consumers' personal values and the values represented by the brand (Bhattacharya & Sen, 2004). When consumers perceive CSR practices as an integral part of brand identity and corporate reputation, they can develop a positive attitude toward the brand and demonstrate long-term loyalty (Du, Bhattacharya, & Sen, 2010). First, the study suggests that CSR's positive relationship to brand equity will be mediated by the 'value fit'. Second, the study develops the moderators of the 'value fit' for CSR communication. The first moderator is individual customers' 'awareness' of the message's CSR dimension. The second moderator is individual customers' 'value orientation' that will make the individual receive the message affirmatively or adversely. The study contributes to the literature by shifting the micro-CSR focus towards outside of the organization by developing determinants of customers' perception and attitudes towards CSR communication. The study suggests further empirical studies to test its hypotheses.

Key words: Corporate Social Responsibility, Brand Equity, Social identity theory, Organizational Communication, Customer Value Orientations

Kaynakça (References)

Aguinis, H., and Glavas, A. (2012). What we know and don't know about corporate social responsibility: a review and research agenda. *Journal of Management*, 38, 932–968. https://doi.org/ 10.1177/0149206311436079

Bhattacharya, C. B., & Sen, S. (2004). Doing better at doing good: When, why, and how consumers respond to corporate social initiatives. *California management review*, *47*(1), 9-24.

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, *34*(4), 39–48. https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G

Du, S., Bhattacharya, C. B., & Sen, S. (2010). Maximizing business returns to corporate social responsibility (CSR): The role of CSR communication. *International journal of management reviews*, *12*(1), 8-19.

Glavas, A. (2016). Corporate Social Responsibility and Organizational Psychology: An Integrative Review. *Frontiers in Psychology*, *7*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00144

Gond, J., El Akremi, A., Swaen, V., & Babu, N. (2017). The psychological microfoundations of corporate social responsibility: A person-centric systematic review. *Journal of Organizational Behavior*, *38*(2), 225–246. https://doi.org/10.1002/job.2170

Hong, H., & Shore, E. (2023). Corporate Social Responsibility. *Annual Review of Financial Economics*, *15*, 327–350.

Kotchen, M. and Moon, J.J. (2012), "Corporate social responsibility for irresponsibility", The B.E. *Journal of Economic Analysis & Policy*, 12(1), Article 55, https://doi.org/10.1515/1935-1682.3308.

Lee, M. P. (2008). A review of the theories of corporate social responsibility: Its evolutionary path and the road ahead. *International Journal of Management Reviews*, *10*(1), 53–73. https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00226.x

Rupp, D. E., & Mallory, D. B. (2015). Corporate Social Responsibility: Psychological, Person-Centric, and Progressing. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, *2*(1), 211–236. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032414-111505

Tiwari, M. K. (2010). Separation of brand equity and brand value. *Global Business Review*, *11*(3), 421-434.

CHILDREN'S UNDERSTANDING OF STORIES BASED ON READER RESPONSE THEORY

Slađana Milenković
College of Vocational Studies – Sirmium, Sremska Mitrovica, Serbia
ORCID: 0000-0002-0745-6292

ABSTRACT

Literary works can contribute to the development of language competences and language performance of preschool children, and can also significantly influence their emotional and cognitive development. Animals often appear in literary works in the context of established symbols and metaphors, as well as similes, which convey important lessons about distinguishing good from evil, friendship, love and honesty. The research that was carried out for the purposes of this paper was carried out in a preschool institution in Serbia, in Belgrade. Relying on the theory of reader response, it was investigated how children understand stories in which the main characters are animals, what characteristics of animals they recognize, how they describe individual characters and what lessons they understand based on the text read to them. The purpose of the research is to gain insight into the ways in which children's literature helps preschool children understand and talk about emotions. The sample consists of 19 children aged 3, 4 and 5 years. Based on the conducted research, it can be concluded that children often "fill in the blanks" of a literary text based on their previous experience. Also, children recognize well the basic division into "good and evil" heroes in a literary text, and they can also recognize concern and fear. In addition, children recognize in the text what they have personally experienced. At the same time, literary works can help them to understand some emotions that they don't often feel, and they can certainly encourage them to think about various situations and emotions. It is important for both educators and parents to understand the role of literature in the proper development of children, and to use it to help their children learn about themselves and the world around them in a fun way.

Keywords: Language Competences Of Preschool Children, Animal Stories, Reader Response Theory.

THE MEDIATING ROLE OF ADAPTIVE COGNITIVE EMOTION REGULATION STRATEGIES BETWEEN PROCRASTINATION AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AMONG PUBLIC UNIVERSITY STUDENTS

Minhaz Uddin
Md., University of Dhaka Department of Clinical Psychology, Dhaka, Bangladesh

ABSTRACT

This study investigates the relationships between procrastination, emotional intelligence (EI), and adaptive cognitive emotion regulation strategies (CERQ) among public university students, focusing on CERQ's mediating role between procrastination and EI. The study employed a quantitative survey design with 235 respondents from Bangladeshi public universities. The General Procrastination Scale (GPS) by Lodha et al. (2019) and the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (CERQ) by Garnefski et al. (2001) and Trait emotional intelligence scale by Petrides (2009), adapted into Bangla, were used to ensure cultural relevance. To ensure cultural and linguistic relevance, the General Procrastination Scale (GPS) was translated. Findings revealed a significant negative correlation between procrastination and EI, highlighting that students with lower EI are more likely to struggle with emotional regulation, leading to procrastination. A strong positive relationship was observed between EI and adaptive CERQ, suggesting that higher EI fosters adaptive emotion regulation strategies, such as positive reappraisal and planning. Conversely, procrastination was negatively associated with adaptive CERQ, with procrastinators more prone to maladaptive strategies like rumination and avoidance. Unexpectedly, adaptive CERQ did not mediate the relationship between EI and procrastination, indicating that other factors, such as intrinsic motivation or self-regulation, may play a more significant role. These findings underscore the intricate interplay of emotional and cognitive factors in academic procrastination. Future research should explore alternative mediators and extend to broader populations to deepen the understanding of these dynamics. The results offer valuable insights into the psychological mechanisms underlying academic behaviors, with implications for designing interventions to improve student outcomes.

Keywords: Procrastination, Emotional Intelligence (EI), Cognitive Emotion Regulation

CONVERTING THE OTTOMAN JIZEH FORT IN JORDAN INTO AN ISLAMIC PILGRIMAGE MUSEUM

Mohammed Waheeb
Professor in Archaeology; Department of Sustainable Tourism, Queen Rania Faculty of Archaeology Heritage, & Tourism (QRFTH), The Hashemite University.

ABSTRACT

is a caravan station located 27 km south of Amman and 16 km east of Madaba? Researchers have identified this site as the same location known as Zizia, mentioned in the manuscript Notitia Dignitatum (a document from the Late Roman Empire detailing civil and military administrations).

The fort at Jizeh (also known as Zizia or Ziza) consists of a rectangular building running north to south, measuring 21.5 meters in length and 12.2 meters in width, with a smaller square building on the eastern side. To the east of this structure, there is a small, single-story building that was added in recent times. The fort is situated within the grounds of the desert police post at Jizeh and is still used for storing provisions, although a newer building to the south now serves as the police post. The primary structure of interest stands on the edge of a ridge overlooking a massive water reservoir.

The Jizeh Fort is solidly built, with thick walls measuring 2.50 meters wide. These walls are composed of large, squared limestone blocks, varying in length between 0.50 and 1.00 meters, and set in courses approximately 0.50 meters high. The quoin stones are particularly large, with some exceeding two meters in length.

The location of Jizeh Fort holds great geographical significance, as it marks the boundary between green landscapes and semi-arid regions. Historically, the site contained ancient remains, indicating that it served as a station for travelers arriving from the south and east. Excavations at the site have uncovered the remains of a Byzantine church, as well as a large water reservoir that collected seasonal runoff from the east during winter. Additionally, the Jizeh railway station is located only about one kilometer away from the site to the east.

Furthermore, the Umayyad palace of Al-Qastal is located near the fort, along with remnants of water structures in Al-Qastal. Likewise, Qasr Al-Mushatta is situated within the Jizeh region, reinforcing its historical importance, particularly during the Byzantine and Islamic eras.

Historically, it is recorded that Caliph Al-Walid used to reside in Jizeh during Hajj seasons, where he would provide food for pilgrims, feed their animals, and offer assistance.

Given this historical significance, an initiative is currently underway to convert the Ottoman-era fort into an Islamic pilgrimage museum. Since the fort is strategically located along the international highway connecting Amman to Aqaba on the Red Sea, the establishment of a museum would yield multiple benefits, including:

- Developing the archaeological and cultural surroundings of the fort.
- Reviving the historical legacy of the fort.
- Enhancing tourism in Jizeh, a major population center south of Amman, near Queen Alia International Airport.

Undoubtedly, converting the Ottoman fort into a museum would have a positive impact on the local community, as it would generate economic benefits from increased tourism. Moreover, the Turkish TIKA Foundation could play a significant role in supporting this project to preserve and sustain the Ottoman-Islamic heritage in Jordan for future generations.

Keywords: Heritage, Ottomans, Architecture, Intangible Heritage, Jordan, Pilgrims

INTRODUCTION

Jizeh Fort is a caravan station located 27 km south of Amman and 16 km east of Madaba. Researchers have identified this site as the same location known as Zizia, mentioned in the manuscript Notitia Dignitatum (a document from the Late Roman Empire detailing civil and military administrations).

The fort at Jizeh (also known as Zizia or Ziza) consists of a rectangular building running north to south, measuring 21.5 meters in length and 12.2 meters in width, with a smaller square building on the eastern side. To the east of this structure is a small, single-story building that was recently added. The fort is situated within the grounds of the desert police post at Jizeh and is still used for storing provisions, although a newer building to the south now serves as the police post. The primary structure of interest stands on the edge of a ridge overlooking a massive water reservoir.

Figure 1: General view of Jizeh from the Southeast (???)

JIZEH FORT:

This castle is located 20 km south of Amman and is considered one of the most important sites where pilgrims used to stay for more than a day. Yaqut al-Hamawi mentioned it and said: "Zizya is one of the villages of Balqa, large, where pilgrims pass, and a market is held for them, and there is a great pool." The origin of this word in the language is: the elevated place. As Dhul-Rahma said:

"It descended from Zizah, the cliff, and ascended On the sand, and the resources flowed towards it." (Al-Hamawi, 1965)

Ibn Shuja' al-Hanafi also mentioned it and said: "The dwellings after (Ziza Balqa) are then Asikar, and the land of Al-Hafir, then Ma'an." Abu al-Fida mentioned it and said: "Beneath it (Amman) flows the Zarqa River, which is on the road of the pilgrims of the Levant, and it is west of Zarqa and north of the Ziza pool, about a stage from it."(Abou El Fidaa, 1850)

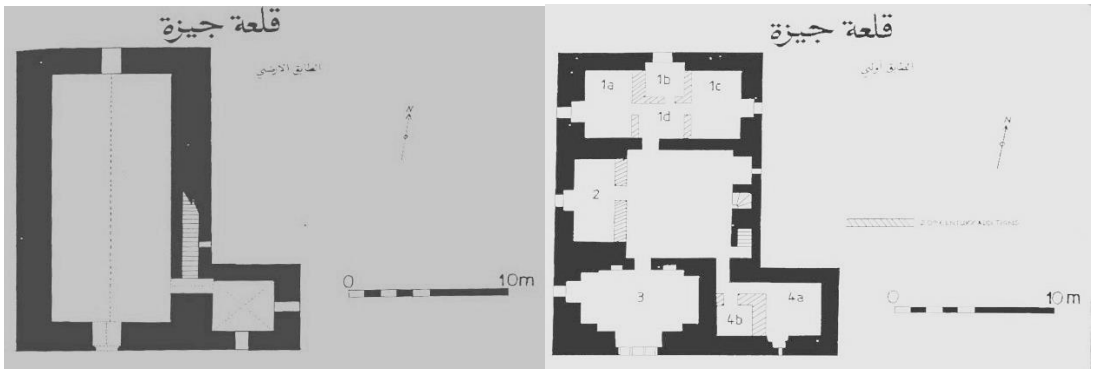

Figure 2: Jizeh fort plan. Ground floor; first floor.(Petersen, 2001)

The author of *Maraasid al-Atlaa* mentioned it and said: "It is one of the villages of Balqa that pilgrims pass through, and there is a great pool in it."(Al Baghdadi, 2012) It was also mentioned earlier by Al-Hamiri in his account of Ma'ab, where he said: "When Abu Ubayda and the Muslims went to Syria, passing through Wadi al-Qura, then they took the land of Prophet Saleh (peace be upon him), then the land of Dhatu al-Manar, then to Zizya." (Hahmiri, 1984)

It was also passed by the traveler Ibn Battuta on his way to the Hijaz, accompanying the Levantine caravan, where he said: "The people of Horan gather in this city (Busra of the Levant) and supply the pilgrims, then they depart for the Ziza pool, where they stay for a day, then depart for Al-Lujun." (Ibn Battuta, 2020)

The castle is situated on a high plateau overlooking the area. It consists of two floors, and its main door is on the eastern side. There are modern additions made of black stones, painted with white paint up to the middle. The castle has external rectangular windows that are narrow in width for surveillance, monitoring, and hunting in case of war. It also has several windows, especially those overlooking the pool from the northern side. The first window at the bottom, which is on the first floor, is rectangular in shape, and the second upper window, located on the second floor, has a curved shape from the top.

Prince Al-Walid bin Abdul Malik used to stay in this castle during the pilgrimage seasons, providing food, drink, and fodder for the pilgrims' animals, and taking care of their comfort until they reached the holy lands of Hijaz.

The locals and the passing pilgrims loved it, and thus Zizya Castle was thriving, bustling with travelers going to and returning from the Levant and the Arabian Peninsula. This castle has a story that began with its establishment on the caravan route from secondary stations, where sources of water and fortification were integrated. The area combines ancient, Mamluk, Ottoman, and Hashemite history, as it contains a huge water pool that holds 22 million gallons of water. It was named after the Egyptian Giza due to the campaign of Muhammad Ali Pasha.

There is also an Ottoman building overlooking the pool, which is a small castle, indicated by the drawings found on the large stones. (Ibn Tulun, 1998)

The late King Abdullah, may Allah have mercy on him, stayed there on the night of March 1-2, 1921, on his way to Amman.

The Levantine pilgrim caravans, with their large numbers, the many participants, and the abundance of goods they carried with them and purchased from the religiously significant regions, were beneficial to the local population. It became customary for the people of Jordan to hold annual markets for the pilgrims in places like Zarqa, Zizya, Karak, Al-Hasa, and Ma'an. These markets and fairs were considered "prosperous villages with water, markets, livelihoods, and traders." The locals used to bring various goods to these markets, and these markets were not only for the pilgrims but also served as an opportunity for the Bedouins to obtain their needs through barter with their products such as grains, cheese, carpets, livestock, and more. Meanwhile, the locals profited greatly from it, whether when the pilgrims were heading towards...

AL-JIZAH STATION

One of the stations of the Ottoman Hejaz Railway, it features water sources and fortifications. The station's construction is solid, and the area reflects a blend of Roman, Mamluk, Ottoman, and Hashemite history. It contains a massive Roman reservoir with a capacity of 22 million gallons of water. Its name, "Al-Jizah," is linked to the Egyptian Giza, due to the campaign of Muhammad Ali Pasha, who brought with him people from the Egyptian island (Al-Jazira), and they settled there. There is also an Ottoman structure overlooking the Roman reservoir—a small fortress built on the ruins of a Roman castle, as evidenced by the carvings on the large stones. His Majesty the late King Abdullah stayed there on the night of March 1–2, 1921, during his journey to Amman.

Figure 3: Jizeh Ottoman Station (Railway) General view (Waheeb, 2012)

JIZEH RESERVOIR

The reservoir is located adjacent to the fortress at coordinates 1123500 North, 240409 East. It is rectangular in shape, with dimensions of 87 meters by 74 meters. In front of it lies a filtration basin designed to purify the water from silt deposits before entering the reservoir. It is believed that the origins of this massive reservoir date back to the Roman period, during which it, along with its fortified castle, was situated on the ancient Via Traiana. The current structure was most likely renovated during the Ottoman period, specifically in the first half of the 16th century, during the reigns of Sultan Selim I and his son, Suleiman the Magnificent

Water supply the Tank:

A- It is an interesting portion of all and genious contrivance.

B- It is sunk at the angle of a shallow wide valley Just below the rising ground on which the town stood.

C - At its north-east angle above the top of the tank, are very perfect sluice-gates of massive masonary.

D - A great walls with a solid earthen embankment behind them across the plains so as to dam back the water during occasional floods.

E- Higher up in the middle of embankment are another set of sluice-gates for letting off the waste water after the tank was full.

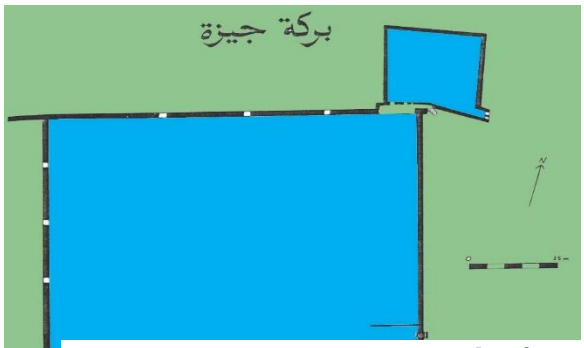

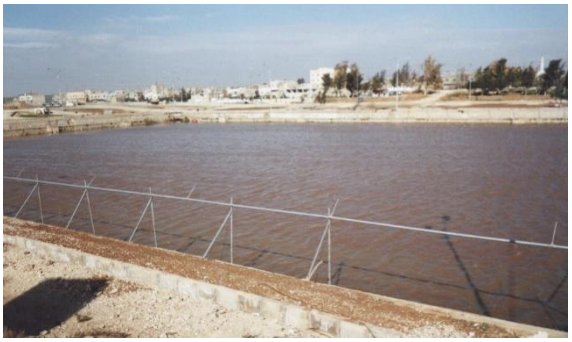

Figure 4: Plan for Jizeh reservoir (Petersen, 2001)

ACCOUNT OF A CURIOUS PHYSICAL PHENOMENON WITNESSED AT ZIZA

On the evening of the 24th of February about 8 o'clock when leaving the tents with Dr. Tristram for duck shooting on the banks of large reservoir at ziza we both noticed that our path was encompassed by a semicircular halo of faint light the origin of which was for a few moments rather puzzling

At this time the moon was about nine hours past the full and shining with that lustre which is so well known to travellers upon a tableland under eastern skies like a ball of molten silver appears to stand out in strong relief against the intense deep blue of the celestial vault. Upon attentively considering our position concerning the moon and the halo we found that it was precisely that required for the formation of a rainbow and we evidently saw a lunar rainbow on the ground or to speak more correctly, a lunar dew-bow.

THE BYZANTINE CHURCH IN JIZAH

On the left side of the road connecting Al-Jizah and Dabaa, opposite the Public Security Center and the Jizah Fortress / facing the reservoir, there is a Byzantine church. It has been identified as such through rescue excavations carried out by the Department of Antiquities, which paid special attention to the colorful mosaic floor and the columns. Extensions of the church are still located beneath modern buildings. Al-Jizah is known for its Byzantine-era settlement.

Among the ruins, several stones inscribed with crosses were discovered, along with remains of the previously mentioned church. In addition, an inscription dating back to the Byzantine period was found, stating: “Built by Dimas, son of Hillel from Amman, a person of authority in the reign of...” Nearby, a Greek inscription reads: “Dimas, son of Hillel, built a temple for Zeus Baal-Peor in the month of Panemos...” According to Eusebius, the town of Baal-Peor is located near Mount Nebo, along the Roman road.

Another inscription from the Byzantine era was also discovered, which reads: “This building was completed during the reign of Duke Flavius Paulus the Great, under the governance of Peter and with the donation of the noble Chrysogonus, in the year 475, the fourteenth decade, on the ninth day of the month of Dios (i.e., the year 580 AD).”

It is worth mentioning that Al-Jizah is considered the hometown of Saint Zenon, one of the Roman army officers who was martyred in Amman along with his servant Zenas, on June 23, 304 AD. His martyrdom account includes a statement addressed to the governor of the Arabian province, Maximus, saying:

"I am of Greek origin, but I am a Christian and a soldier of Christ... I reside near a village in Palestine called Zizium, and I serve as a commander in the army”.

Figure 5: The remains of the Byzantine church in Jizeh (Waheeb, 2010).

NEARBY PALACES

Furthermore, the Umayyad palace of Al-Qastal is located near the fort, along with remnants of water structures in Al-Qastal. Likewise, Qasr Al-Mushatta is situated within the Jizeh region, reinforcing its historical importance, particularly during the Byzantine and Islamic eras.

Figure 6:Qaser qa- Qastel

Figure 7: Minaret of Al-Qastal Mosque is the oldest standing minaret in the world (Waheeb, 2022)

Tristram visited ziza In 1873 and published his information in his book (land of Moab)

He said:

A - Ziza was one of the chief military stations of the province.

Its name occurs in the Notitia as (Equites Dalmatici Illyriciani ziza)

He described the pool as follow:

B - an immense tank of solid masonary measuring 140 yards by 110 yards, the

the bottom was still filled with water.

C - From the surface of the water to the edge of the tank was seventeen feet six inches.

D - The steps leading down to the water, were wide, and easy, so that horses could easily go up and down.

E - The masonry was simply magnificent.

F - The courses were about two feet each, and many of the single stones six feet in length.

G - The construction is still quite perfect, excepting, a stone here and there in the rim, which is recessed back, so as to learn an inside pathway all around.

Discussion

A - Tristram compared the walls and its embankments with ancient works of irrigation in India.

B - such works explain to us the enormous population of which the ruind cites give evidence. Cultivation was continued here and famines unknown

C - the succession of wars had reduced the people to the position of nomads, robbed the people the artificial

D - irrigation, security, and the peaceable enjoyment of their industry.

E - the building of this pool in this area without defensive works imply an area of general security.

CONCLUSION

Undoubtedly, converting the Ottoman fort into a museum would have a positive impact on the local community, as it would generate economic benefits from increased tourism. Moreover, the Turkish TIKA Foundation could play a significant role in supporting this project to preserve and sustain the Ottoman-Islamic heritage in Jordan for future generations.

Also strengthens regional tourism, and directly supports the Ottoman Heritage Route in Jordan, a promising project for the future. Historically, it is recorded that Caliph Al-Walid used to reside in Jizeh during the Hajj seasons, where he would provide food for pilgrims, feed their animals, and offer assistance.

Given this historical significance, an initiative is currently underway to convert the Ottoman-era fort into an Islamic pilgrimage museum. Since the fort is strategically located along the

international highway connecting Amman to Aqaba on the Red Sea, the establishment of a museum would yield multiple benefits, including:

Developing the archaeological and cultural surroundings of the fort.

Reviving the historical legacy of the fort.

Enhancing tourism in Jizeh, a major population centre south of Amman, near Queen Alia International Airport.

REFERENCES

1. Al-Hamawi, 1965, Yaqut, Lexicon of Countries. C 3. Tehran: Al-Asadi Library Publications.
2. Hahmiri, 1984, Al-Rawd Al-Maatar in Khabar Al-Aqtar, Lebanon Library.
3. Ibn Battuta, 2020, Ibn Battuta's journey: Tahfat al-Nazir fi Gharib al-Asr and Wonders of Travelling, Hindawi Foundation
4. Ibn Tulun, Shams al-Din Muhammad, 1998, Mufakahat al-Khalan in the incidents of the time, Dar Al-Kutub Al-Alamiyya.
5. Waheeb, Mohamed, 2022, Discovery the oldest Minaret still standing, Dar Al Abrar.

AGRICULTURAL MANAGEMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF VIETNAM'S GOVERNMENT IN THE PERIOD 1955–1975

Nguyen Van Kham
Ph.D. Candidate, University of Social Sciences and Humanities, Ho Chi Minh City, Vietnam.

ABSTRACT

The Republic of Vietnam government was established in South Vietnam after 1954 until its collapse in 1975. This was a capitalist regime with the support of the United States that aimed to transform South Vietnam into a new-style military base and colony of the United States in Southeast Asia. During the period 1955–1975, the government of the Republic of Vietnam implemented a number of measures to help stabilize society and develop the South's economy, the most notable of which was the agricultural economics policy. This research article assesses and portrays the image of history in general and agricultural economic history in particular during a period of great change in Southern Vietnam, using documents to evaluate agricultural economic management strategies, mostly from national archives. Simultaneously, the study endeavors to elucidate the effects of the government's agricultural economic management strategy on the socio-economic circumstances in Southern Vietnam between 1955 and 1975.

Keywords: Republic of Vietnam, South, agricultural economy, 1955–1975.

THE IMPACT OF ECONOMIC VOLATILITY ON GROWTH AND INVESTMENT: EVIDENCE FROM BANGLADESH

Gazi Abu Horaira
School of International Studies, Universiti Utara Malaysia
ORCID: 0000-0002-7526-812X

Bashir Ibne Zafor
Faculty of Computer Science & Technology, Universiti Putra Malaysia

Kamrun Nahar Salma
Centre for Advanced Research (CAR), Dhaka, Bangladesh.

ABSTRACT

Economic growth is described as the consistent trajectory along which an economy enhances productivity, hence elevating national production and income levels. Government consumption expenditures and investment are crucial in analyzing the macroeconomic performance of a country and the factors influencing economic growth. Countries that experience rapid growth allocate a significant portion of their GDP on consumption expenditures and resources that promote private investment. The purpose of this study is to quantify the volatility in economic growth in Bangladesh. The annual time series data utilized spans from 1970 to 2022, sourced from the World Development Indicators, the Economic Survey of Bangladesh, and the Handbook of Statistics (Bureau of Statistics). The GARCH model has been employed to quantify the volatility of all variables. The empirical findings of the study established that the volatility of various variables (inflation, interest rates, political instability, GDP, and foreign direct investment) significantly influences government consumption expenditures and private investment in Bangladesh's economy. The study employed the autoregressive distributed lag model to analyze data, primarily utilized in time series econometrics to estimate non-stationary models with mixed orders of integration. The study's projected results indicate that inflation volatility leads to uncertainty, which adversely affects both consumption expenditures and private investment in the economy of Bangladesh. Uncertainty directly influences the cost of capital and diminishes private investor confidence.

Keywords: Volatility, Economic growth, Economics variables, Investment.

COMMUNITY RADIO AND POPULAR PARTICIPATION IN NIGERIA

Odu, Adejare Samuel
The Federal Polytechnic Ilaro, Ogun State, Nigeria
ORCID ID: 0009-0002-3463-3992

Aluko, Tolulope Abayomi
The Federal Polytechnic Offa, Department of Mass Communication, Offa Kwara State, Nigeria

Yusuf, Abdulrazaq Laro
Kwara State Television, Ilorin, Nigeria

ABSTRACT

The focus of this article is the means of collective action by various population strata and how to articulate the activities of the various strata toward development through the machinery of the press, specifically, the community radio, which by its nature provides a window for the voiceless and the marginalized in the society. The most important issue of the community radio is the community participation that evolved as a result of the democratization of the media landscape and therefore it serves as a veritable avenue to mobilize the populace for participation in the socio-political and economic activities of the society. Thus, this paper is an attempt to look at various areas where community radio might be used to mobilize people for popular participation in Nigeria. The task here is anchored on the Habermas Participatory Democratic Social Theory (Public Sphere) and the Development Media Theory. The methodology involved desk review of some existing literatures. It was recommended that the government should establish community radio in their numbers and also create an enabling environment for it to flourish as we have in other nations.

Keywords: Community Radio, Popular Participation, Public Sphere, & Development

EFFECTS OF CASSAVA ROOT PROCESSING INTO GARRI ON CYANIDE AND OTHER ANTI-NUTRIENT CONTENTS OF THREE DIFFERENT VARIETIES OF CASSAVA

Ariyo Sadiyat Olamide
Federal University Lokoja, Faculty of Science, Department of Biochemistry, Lokoja, Nigeria. Nigeria.

ABSTRACT

Cassava root is a staple food in many tropical regions, and its processing into garri can impact anti-nutrient levels, reducing toxicity. This study investigated the effect of processing on anti-nutrient content in half-fried and fully-fried garri. Samples were analyzed for cyanide, oxalate, and phytates using standardized methods. The results showed reductions in anti-nutrient levels during processing, with fully-fried garri exhibiting lower levels than half-fried garri, although, results did not show significant decrease due to the fact that some cassava varieties can still retain higher antinutrient concentration than others, hence require longer processing time than others. Specifically, TME 419 (fully-fried) showed the lowest antinutrient concentration and highest oxalate concentration was shown in TME 419 (half-fried), highest cyanide and phytate concentration was shown in IBA980581 (fully-fried).

The findings suggest that processing cassava root into garri can mitigate anti-nutrient content, enhancing its nutritional value. However, the IBA980581 variety, despite complete processing, maintained higher levels of phytate, and cyanide. This supports previous findings that not all anti-nutrients respond equally to the same processing methods. This study contributes to understanding the effects of processing on garri's nutritional quality, informing strategies to improve its safety and nutritional value. Overall, this research provides valuable insights into the impact of processing on garri's antinutrient contents, promoting the development of safer and more nutritious food products.

Keywords: Cassava roots, anti-nutrients, garri

PERCEPTION OF TEACHERS ON MATHEMATICS CURRICULUM IMPLEMENTATION IN SENIOR SECONDARY SCHOOLS MINNA, NIGER STATE

A. Musbahu
Dr., Department Of Science Education, Alex Akwueme Federal University NDUFU-Aliko, Abakaliki Ebonyi State

ABSTRACT

This study assessed the perception of Mathematics teachers to curriculum implementation in senior secondary schools Minna, Niger State. Cross-sectional Survey design was adopted for the study. The target population for this study consists of three hundred and fourteen (314) Mathematics teachers (Male=245, Female=69) among secondary schools in Minna, Niger State. The sample of this study consists 217 Mathematics teachers (male = 149 and female = 68) using research Advisory Table. One instrument was adapted for the study which was named, perception of teachers on Mathematics curriculum implementation Questionnaire. The instrument was validated by experts and the reliability coefficients was 0.75 for MtPCI. Descriptive statistic (Mean and Standard Deviation) method were used to answer the research questions and above. ANOVA was used to analyze the hypotheses at 0.05 level of significance. The findings of the study revealed that male mathematics teachers have high perception of curriculum implementation practices in the population compare to the female teachers. Recommendations included among others that male and female Mathematics teachers of respective schools should design various mechanisms to develop better attitudes on students' towards learning of mathematics subjects.

Keywords: perception, self-efficacy, Mathematics teachers and curriculum implementation

SCIENCE TEACHERS' TECHNOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AS DETERMINANTS OF SECONDARY SCHOOL SCIENCE STUDENTS' ENTREPRENEURIAL SKILLS IN MINNA, NIGER STATE

Abdullahi, Muhammad Kobo
Department of Biology, Niger State College of Education, Minna, Niger State, Nigeria.

Koroka, M. U. S
Department of Science Education, School of Science and Technology Education, Federal University of Technology, Minna, Niger State, Nigeria.

Nura Tanko
Department of Biology, Niger State College of Education, Minna, Niger State, Nigeria.

Zainab N.
Department of Biology, Niger State College of Education, Minna, Niger State, Nigeria.

ABSTRACT

This study was conducted to determine the relationship between Science Teachers' Technological, and Pedagogical Knowledge (TPK) and Secondary School Students' Entrepreneurial Skills in Minna, Niger State, Nigeria. The research employed a descriptive (correlational) design. Four-stage sampling technique was employed to select six (6) schools used for this study. The science teachers' variable that this study focused on were technological, pedagogical and content knowledge while the science students' variable that this study focused on was Academic Performance and entrepreneurial skills. Eight corresponding research questions guided the study. A total of two hundred and sixty-five (265) science teachers and two hundred and sixty-five (265) science students formed the sample size. The instrument used in this study was adapted from the "Technological, Pedagogical and Content Knowledge (TPACK) Survey" developed by Schmidt *et al.* (2009) and the "Entrepreneurial Skills Assessment Scale" (ESAS) by Smith and Perks (2014). The adapted instrument was pilot-tested with 30 science teachers and 50 secondary school science students to ensure its validity and reliability. Cronbach's alpha for the adapted TPACK scale was calculated at 0.83 and for the entrepreneurial skills items, it was 0.79, indicating good internal consistency. Data was collected by administering the questionnaires to the sampled science teachers and students by the researchers with the help of research assistants and SSII Science Students' achievement test result was used as criterion or dependent variable from each of the sampled schools. Data obtained was analysed using scattered plot, linear regression and multiple regression. The findings revealed that science teachers' pedagogical knowledge (PK) positively correlate with

students' entrepreneurial skills, while technological knowledge (TK) showed no significant relationship. The study also found that the combined effect of TPK (TK and PK) significantly influenced entrepreneurial skills. The study concludes that science teachers' TPK, particularly pedagogical knowledge, plays a crucial role in enhancing students' entrepreneurial skills. However, technological knowledge alone does not significantly impact entrepreneurial skills. The study recommends continuous professional development for teachers, focusing on integrating technology and pedagogy knowledge to improve teaching effectiveness and students' outcomes. Additionally, schools should provide adequate technological resources and training to support teachers in developing their TPK competencies.

Keywords: TPK, Entrepreneurial Skills.

CLASSIFICATION OF THE ARABIC BRAILLE ALPHABET USING PRETRAINED ALGORITHM

Sarra Rouabhi
Dr. Universitédes Sciences et de la Technologie d'Oran Mohamed Boudiaf, USTO-MB, BP 1505, EL M'naouer, 31000, Oran-Algérie. - Laboratoire de Codage et Sécurité d'Information (LACOSI)- Département d'Electronique - Faculté de Génie Electrique.

Redouane Tlemsani
Pr., Universit´e des Sciences et de la Technologie d'Oran Mohamed Boudiaf, USTO-MB, BP 1505, EL M'naouer, 31000, Oran- Algérie. – Département D'informatique - Faculté des Mathématique et Informatique

ABSTRACT

The Arabic Braille system plays a crucial role in empowering visually impaired individuals by providing them with a means to read and write independently. As an essential tool for education and communication, Arabic Braille enhances literacy and integration into society. However, manual transcription and interpretation of Braille texts remain time-consuming and prone to errors, highlighting the need for automated recognition systems to improve accessibility and efficiency.

With the rapid advancements in artificial intelligence (AI), deep learning has emerged as a powerful tool in Braille character recognition. Convolutional Neural Networks (CNNs) have proven highly effective in image-based classification tasks, enabling accurate and automated recognition of Braille symbols. By leveraging deep learning models, we can develop assistive technologies that facilitate real-time Braille reading and transcription, significantly benefiting visually impaired individuals.

In our research, we propose a classification system for Arabic Braille characters using EfficientNet B3 for feature extraction and a simple neural network for classification. We utilize the Arabic Braille Character Dataset, and we apply data augmentation techniques to enhance the model's robustness. This study highlights the potential of deep learning in automating Arabic Braille character recognition, paving the way for the development of intelligent assistive technologies that enhance accessibility and inclusivity for visually impaired individuals.

THE WILLINGNESS OF TERTIARY LEVEL QAWMI STUDENTS TO COMMUNICATE IN ENGLISH

Naiem AL Amin
English Language Instructor, Institute of Skill Development and Continuing Education (ISDCE), State University of Bangladesh

Israt Jahan
Lecturer, English studies, State University of Bangladesh

ABSTRACT

Willingness to Communicate (WTC) in English is a crucial factor influencing language acquisition and us for learners. This study investigates the WTC of Qawmi Madrasa students in English language across various situations. The importance of English as a global language for communication and higher education remains underemphasized in the Madrasa curriculum for various reasons. Against this backdrop, this study employs a purely quantitative design, utilizing a questionnaire based on the WTC framework proposed by MacIntyre et al. (1998) to assess students' willingness to communicate. Using a quantitative approach, data were collected from 151 participants and analyzed using SPSS. Descriptive statistics, t-tests, one-way ANOVA, and Pearson correlation were employed to examine the effects of variables. The findings reveal that Qawmi students exhibit a moderate level of WTC, with listening being the most preferred skill, followed by speaking, writing, and reading. Additionally, students demonstrate higher WTC in small groups and with friends than in formal meetings or with strangers. No significant gender-based differences were found. The study highlights situational and contextual factors influencing WTC, emphasizing the role of learner attitudes, learning environments, and communication contexts. Finally, this paper bridges a key research gap by advocating for the integration of communicative English with all four language skills into Madrasa education, recognizing students' high motivation to learn English as a means to enhance their opportunities in both national and global job markets. Additionally, the findings contribute to WTC theory by extending its scope in Qawmi madrasah context.

Keywords: Willingness to Communicate (WTC), Qawmi Madrasa, second language acquisition, communication skills, language learning, Bangladeshi context

OBJECTIVE EVALUATION OF PERFORMANCES IN CASE OF STUDENTS BASED ON SIMILARITY ANALYSES AND MOODLE-LOGS

Shagai Turtogtokh
Kodolányi János University and MY-X research team Hungary

László Pitlik
Kodolányi János University and MY-X research team Hungary

László Pitlik (Jr)
Kodolányi János University and MY-X research team Hungary

ABSTRACT

The increasing adoption of e-learning platforms has revolutionized educational practices and generated rich log data that can be harnessed to evaluate student performance objectively. This study proposes a comprehensive model that leverages 29 distinct attributes extracted from Moodle (e-learning platform) log data to provide a multifaceted/objective evaluation of student performance.

These attributes, which capture aspects such as diligence (e.g., posting frequency, active days, etc.), understanding (e.g., topic relevance, citation usage), and interaction dynamics (e.g., reply time, response length), are organized into an Object Attribute Matrix (OAM), where each attribute's type and direction (e.g. the less is the reply-time, the better is the performance, etc.) are defined.

To quantify topic alignment, the all-MiniLM-L6-v2 model is used to generate sentence embeddings, measuring semantic coherence between student responses and instructor posts via cosine similarity. Suspected AI-generated content is identified using the roberta-base-openai-detector, which assigns a 1–10 score (10 indicating high probability). The framework utilizes the COCO Y0 engine (https://miau.my-x.hu/myx-free/index_en.php3) — a computational analysis tool — to assess attribute impacts and rank students based on composite performance metrics.

This data-driven approach offers educators an objective framework for assessing student performance while delivering personalized feedback to enhance learning outcomes. Future research will validate the model's objectivity and effectiveness across diverse educational contexts.

Keywords: AI, anti-discrimination, optimization, automation

INTRODUCTION

The rapid growth of e-learning platforms has transformed how individuals acquire knowledge and develop skills, generating vast amounts of data that offer valuable insights into learning behaviors. According to Statista[1], the global e-learning market is projected to reach nearly $400 billion by 2026, doubling from $200 billion in 2019. This expansion reflects the increasing reliance on digital learning solutions and highlights the potential for data-driven insights to enhance educational outcomes. By examining behaviors such as engagement, consistency, collaboration, and comprehension, educators can personalize learning experiences, identify gaps in understanding, and assess the effectiveness of course design.

However, analyzing such data presents challenges. The large size and complexity of learning data make it difficult to extract meaningful insights without advanced analytical methods. Additionally, concerns around privacy, data integrity, and algorithmic fairness require careful consideration to ensure evaluations are both accurate and ethical.

This research seeks to address these challenges by utilizing Moodle log data, advanced natural language processing (NLP) models, and an anti-discriminative engine to analyze student performance with 29 different attributes that reveal multiple dimensions of student activity. This approach aims to uncover meaningful insights into engagement patterns and learning behaviors, offering a data-driven framework for improving educational strategies and outcomes. As educational technology continues to evolve, such insights will play a vital role in shaping the future of learning, empowering educators to better support students in achieving their full potential.

MATERIALS AND METHOD

Moodle eLearning platform provided us valuable log data of the students' discussions and activities in the platform (c.f. Figure-1):

Figure 1. The structure of the raw log data from the Moodle platform. (source: own presentation)

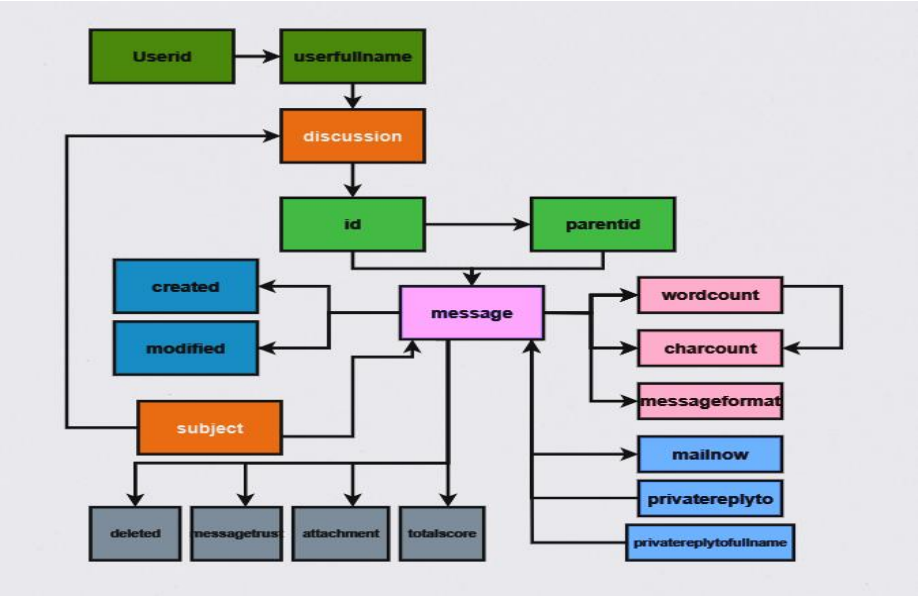

Used raw log data https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/discussion.xlsx

With such complex raw data being provided, relevant attributes for each student can be extracted using queries and other technologies. We extracted 29 chosen attributes that are divided into two categories (24 for diligence and 5 for understanding):

Diligence/ quantitative attributes:

1. total_posts - Total number of posts
2. active_days - Number of days that student actively participated in discussions
3. total_replies_to_professor - Number of replies to professor's post
4. total_characters - Total chars of all posts of the student
5. total_words - Total words of all posts of the student
6. avg_words - Average words per post
7. unique_interactions - The number of unique interactions with other students for each user
8. unique_discussions - the number of unique discussions for each user
9. engagement_rate - The attribute measures student engagement by dividing their replies by the professor's total posts, showing how actively they participate in the professor's discussions.

10. normanlized_score - The used query normalizes total replies and average reply time for all students, assigning a higher weight (70%) to replies and a lower weight (30%) to reply time. This weighting emphasizes the importance of engagement (quantity of replies) over responsiveness (speed of replies) when calculating an overall performance score. The normalized scores ensure fair comparisons regardless of differing scales for the two metrics.
11. deadline_exceeded(Quasi exam I) - Posts created after given deadline in quasi exam I
12. deadline_exceeded(Quasi exam II) - Posts created after given deadline in quasi exam II
13. deadline_exceeded(Quasi exam III) - Posts created after given deadline in quasi exam III
14. consistency_score - How consistently a student participates in discussions over time. standard deviation based on number of replies per week.
15. max_streak - Maximum number of activity streak
16. avg_reply_time – Average reply time to the professor
17. avg_charcount - Avarage char count of all post
18. max_charcount – The longest post char count
19. min_charcount -
20. modification_count - How many times student modified his post
21. avg_modified_time_minutes - How many minutes did it take to modify their post after posting
22. average_posts_per_day - Average number of posts per day
23. response_time_in_hours(Task-I) - response_time_in_hours(Task-I)
24. response_time_in_hours(Task-II) - Amount of time to answer Task II

Understanding/ qualitative attributes:

1. Pattern_followed(quasi exam i) - The number of posts where a student followed a specific pattern provided by the professor (with a maximum of 2 and a minimum of 0)
2. avg_AI_involvedMsg_score - The average AI involvement score is calculated using the "roberta-base-openai-detector" model, which detects AI-generated text. It assigns a score for each response (scaled from 1-10 the more the probability of AI involvement), and averaging these scores indicates the overall prevalence of AI-generated content.
3. topic_relevance_score - The Topic Relevance Score for every student's reply to the professor's post using a pre-trained NLP model (all-MiniLM-L6-v2) and cosine similarity.
4. citation_count - How often students use external references (e.g., links, citations) in their posts to measure research-oriented behavior.

5. valid_response - Quasi exam task I has the correct answer 37 and Task II has the correct answer 5. If the student answers the question correctly for both of the questions then 1 else 0

All these actionable insights are gathered through various queries, computations, and model interpretations. For instance, the query for attribute "deadline_exceeded(Quasi exam II)" is shown in Figure 2:

Figure 2. Query for extracting the attribute "deadline_exceeded(Quasi exam II)"

```
SELECT
   userid, userfullname, COUNT(*) AS posts_after_deadline
FROM
   discussions_m
WHERE
   subject LIKE '%Quasi Exam II%' -- Filter for posts related to "Quasi Exam III"
   AND created > '2024-11-08 24:00:00' -- Filter posts made after the deadline
GROUP BY
   userid, userfullname
ORDER BY
   userfullname;
```

All other used queries: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/QUERIES.docx

Most of the attributes that are about diligence can be extracted using queries and codes but we need to analyze text inputs to get the more detailed insights of the student. To get such insights following NLP models are utilized.

Topic relevance score: all-MiniLM-L6-v2

all-MiniLM-L6-v2 is a pre-trained language model specifically designed for generating high-quality sentence embeddings. This means it can convert sentences and paragraphs into numerical representations (vectors) that capture their semantic meaning. Additionally, its fast inference speed allows for scalable analysis of large volumes of student submissions.

Steps:

Importing the libraries:

```
import sqlite3
import pandas as pd
from sentence_transformers import SentenceTransformer
from sklearn.metrics.pairwise import cosine_similarity
```

Prepare the Data:

- Extract the professor's posts (parent IDs and messages).
- Extract student replies corresponding to each parent post (message where parent = prof_id).

```
prof_query = "SELECT id AS prof_id, message AS prof_message FROM discussions_m
WHERE userid = 34004"  # Professor's posts
reply_query = "SELECT id, parent, userid, userfullname, message AS
student_message FROM discussions_m WHERE parent IN (SELECT id FROM
discussions_m WHERE userid = 34004)"  # Student replies

prof_posts = pd.read_sql_query(prof_query, conn)
student_replies = pd.read_sql_query(reply_query, conn)
```

Embed the Messages:

- Use a pre-trained sentence embedding model (e.g., SentenceTransformer).
- Generate embeddings for both professor's posts and student replies.

```
prof_posts['embedding'] = prof_posts['prof_message'].apply(lambda x:
model.encode(x) if isinstance(x, str) and x.strip() else None)

# Filter out replies with invalid parent IDs
student_replies =
student_replies[student_replies['parent'].isin(prof_posts['prof_id'])]
```

Compute Similarity:

- For each student reply, calculate the cosine similarity between the reply's embedding and the professor's post's embedding.

```
student_replies['topic_relevance_score'] = student_replies.apply(
    lambda x: calculate_similarity(x, prof_posts) if x['student_message'] else
None, axis=1
)
```

Store and Output Scores:

- Save the relevance score for each student reply in the database or output the results as a report.

```
merged_df[['id', 'topic_relevance_score']].to_sql('relevance_scores', conn,
if_exists='replace', index=False)
conn.close()
```

Full source code:https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/Topic%20relevance%20score(code).docx

Predicted AI-generated text: roberta-base-openai-detector

Nowadays, lots and lots of educational institutions use AI detector tools for their system so including this metric in this learning assessment is a must. Therefore, the roberta-base-openai-detector model is used for student AI text prediction due to its strong contextual understanding, fine-tuning for AI-generated content detection, and reduced false positive rates.

Steps:

1. Prepare the Environment – getting all important Python libraries. Load and Preprocess Data.
2. Function to clean text (Remove punctuation, Normalize whitespace)
3. Analyze Text Complexity (Calculate readability metrics)
4. Predict AI probability
5. Combine Attributes into a Unified Score
6. Scale to a 1-10 rating
7. Pull the result into the database

Full source code: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/(Code)Detecting%20AI%20generated%20text%20using%20pretrained%20model.docx

With all 29 attributes extracted using queries and model interpretations, we can create an Object attribute matrix (OAM, c.f. Figure-3):

Figure 3. OAM (24 objects, 29 attributes) (source: own presentation)

	direction	0	0	0	0	1	1	0	
	type	x	x	x	x	x	x	x	
	Value	integer	integer	integer	integer	integer	integer	decimal	
	attribute_id	A1	A2	A3	A4	A27	A28	A29	
userid	username/attribute_name	totalPosts	activeDays	total_replies_to_prof	total_characters	response_time_in_hours(Task-I)	response_time_in_hours(Task-II)	average_posts_per_day	Y
1	student_1	16	3	0	8697	0	0	5.3	1000
2	student_2	16	5	13	5493	34	34	3.2	1000
3	student_3	10	3	8	1841	32	32	3.3	1000
4	student_4	22	8	19	14790	12	16	2.8	1000
5	student_5	8	4	7	3666	15	0	2.0	1000
6	student_6	37	10	23	10778	14	14	3.7	1000
7	student_7	14	6	11	3696	12	12	2.3	1000
8	student_8	18	5	15	7140	14	15	3.6	1000
9	student_9	11	4	8	3015	15	16	2.8	1000
10	student_10	17	5	10	2191	13	13	3.4	1000
11	student_11	3	1	2	383	0	0	3.0	1000
12	student_12	14	7	9	3422	0	0	2.0	1000
13	student_13	2	1	2	1452	0	0	2.0	1000
14	student_14	3	3	2	1308	0	0	1.0	1000
15	student_15	27	12	15	5429	34	35	2.3	1000
16	student_16	17	6	14	8260	10	15	2.8	1000
17	student_17	21	8	17	6484	10	16	2.6	1000
18	student_18	12	4	9	2852	16	13	3.0	1000
19	student_19	16	6	11	7209	18	18	2.7	1000
20	student_20	20	6	17	7590	11	15	3.3	1000
21	student_21	17	6	14	4696	14	15	2.8	1000
22	student_22	20	4	17	9436	7	8	5.0	1000
23	student_23	4	3	1	414	0	0	1.3	1000
24	student_24	1	1	1	51	0	0	1.0	1000

Reference: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

OAM rules:

Each of the 29 attributes in our model is assigned a directional value to indicate its impact on performance. A direction value of 0 signifies that more is better, while a value of 1 indicates that less is better. For example, attributes such as the number of posts or replies to the professor are positively correlated with better performance, so they are assigned a direction of 0. Conversely, the AI involvement score, which reflects the likelihood of machine-generated responses, negatively impacts performance and is thus assigned a direction of 1.

To standardize performance measurement, each student begins with a baseline performance index of 1000. This starting point ensures that performance scores can increase or decrease without introducing negative values, which the linear programming tool we employed is less suited to handle. While higher baseline values, such as 10,000 or 1,000,000, could offer even finer granularity, the choice of 1000 provided sufficient precision for our analysis while maintaining clear, interpretable results.

This structured scoring system enables the creation of a ranked table using Excel Rank() function derived from the Object Attribute Matrix (OAM), which is then processed using the COCO Y0 anti-discriminative model to assess students individually and compare student performances (c.f. Figure-4):

Figure 4. Ranked values compared to a performance index: 1000 (norm-value) (source: own presentation)

userid	direction	0	0	0	0	1	1	0	Y
	type	x	x	x	x	x	x	x	
	Value	integer	integer	integer	integer	integer	integer	decimal	
	attribute_id	A1	A2	A3	A4	A27	A28	A29	
	username/attribute_name	totalPosts	activeDays	total_replies_to_prof	total_chara	response_time_in_hours(Task-I)	response_time_in_hours(Task-II)	average_posts_per_day	
1	student_1	11	18	24	4	1	1	1	1000
2	student_2	11	11	10	10	23	23	8	1000
3	student_3	18	18	16	19	22	22	6	1000
4	student_4	3	3	2	1	12	18	13	1000
5	student_5	19	14	18	14	18	1	19	1000
6	student_6	1	2	1	2	15	13	3	1000
7	student_7	14	6	11	13	12	10	17	1000
8	student_8	7	11	6	8	15	14	4	1000
9	student_9	17	14	16	16	18	18	13	1000
10	student_10	8	11	13	18	14	11	5	1000
11	student_11	21	22	19	23	1	1	9	1000
12	student_12	14	5	14	15	1	1	19	1000
13	student_13	23	22	19	20	1	1	19	1000
14	student_14	21	18	19	21	1	1	23	1000
15	student_15	2	1	6	11	23	24	18	1000
16	student_16	8	6	8	5	9	14	11	1000
17	student_17	4	3	3	9	9	18	16	1000
18	student_18	16	14	14	17	20	11	9	1000
19	student_19	11	6	11	7	21	21	15	1000
20	student_20	5	6	3	6	11	14	6	1000
21	student_21	8	6	8	12	15	14	11	1000
22	student_22	5	14	3	3	8	9	2	1000
23	student_23	20	18	22	22	1	1	22	1000
24	student_24	24	22	22	24	1	1	23	1000

Reference: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

COCO Y0 Engine (https://miau.my-x.hu/myx-free/index_en.php3):

The COCO Y0 engine is a computational tool designed to evaluate and compare objects based on multiple attributes while ensuring objective and anti-discriminative analysis. By leveraging data organized in an Object Attribute Matrix (OAM), the engine calculates performance indices through a set of predefined conditions to maintain fairness and consistency.

In addition to the direction vector (0,1) and integer-based Y-values, which have already been discussed, the COCO Y0 engine operates under the following key principles[2]:

- No Preset Weight Relations: The model does not require predefined relationships between attribute weights or fixed intervals between performance levels (referred to as "stairs"), ensuring unbiased calculations.
- Additive Logic: If an attribute has an extreme value (e.g., zero), the corresponding Y-value will not be zero. Instead, the system maintains additive logic, where each attribute contributes proportionally to the overall score.
- Column Filtering: Identical attribute columns are excluded to improve computational efficiency without compromising the overall evaluation.
- Genetic Potential Interpretation: The sum of the initial values in each attribute column can be interpreted as a form of 'potential,' ensuring all evaluated entities start on an equal footing.

Adhering to these principles makes the COCO Y0 engine suitable for analyzing complex data structures like student performance metrics (c.f. Figure-5):

Figure 5. Error-free estimations (source: own presentation)

userid	username	Estimation	Fact+0	Delta	Delta/Fact
1	student_1	1000	1000	0	0
2	student_2	1001	1000	-1	-0.1
3	student_3	999	1000	1	0.1
4	student_4	1001	1000	-1	-0.1
5	student_5	1000	1000	0	0
6	student_6	1000	1000	0	0
7	student_7	999	1000	1	0.1
8	student_8	1001	1000	-1	-0.1
9	student_9	1000	1000	0	0
10	student_10	999	1000	1	0.1
11	student_11	1000	1000	0	0
12	student_12	999	1000	1	0.1
13	student_13	1001	1000	-1	-0.1
14	student_14	1000	1000	0	0
15	student_15	1000	1000	0	0
16	student_16	1001	1000	-1	-0.1
17	student_17	1000	1000	0	0
18	student_18	999	1000	1	0.1
19	student_19	1001	1000	-1	-0.1
20	student_20	1001	1000	-1	-0.1
21	student_21	1000	1000	0	0
22	student_22	1001	1000	-1	-0.1
23	student_23	1000	1000	0	0
24	student_24	1000	1000	0	0

Reference: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

In Figure 5, the COCO Y0 engine produces results where all evaluated objects receive the same score, often matching the pre-defined baseline value (e.g., 1000 points). This outcome suggests that the model's anti-discriminative logic has functioned effectively to ensure fairness, but it also indicates that some critical differences between objects remain obscured. In such cases, attribute exclusion becomes necessary to refine the evaluation.

The model's anti-discriminative logic may hide certain attributes that had minimal or no influence in the initial run. These are often attributes that contribute evenly across all objects. The next step is to intentionally remove the attributes that were previously dominant in the initial evaluation. By excluding those attributes, the focus shifts to the previously obscured characteristics, which often carry the subtle yet crucial differences between objects.

To do that, In Figure 6 we can see the stairs2 table and the s1 row values starting from 23 in certain attributes are the obscured attributes (c.f. Figure-6):

Figure 6. COCO result (stairs2 table hidden attributes) (source: own presentation)

stairs(2)	X(A1)	X(A2)	X(A3)	X(A4)	X(A5)	X(A6)	A23)	X(A24)	X(A25)	X(A26)	X(A27)	X(A28)	X(A29)
S1	28	98	23	23	137	182	23	23	23	268	23	23	50
S2	27	56	22	22	136	181	22	22	22	267	22	22	49
S3	26	55	21	21	135	180	21	21	21	266	21	21	48
S4	25	54	20	20	134	179	20	20	20	172	20	20	47
S5	24	53	19	19	133	178	19	19	19	171	19	19	46
S6	23	18	18	18	132	177	18	18	18	170	18	18	45
S7	22	17	17	17	131	176	17	17	17	31	17	17	17
S8	16	16	16	16	130	175	16	16	16	30	16	16	16
S9	15	15	15	15	129	151	15	15	15	29	15	15	15
S10	14	14	14	14	128	150	14	14	14	28	14	14	14
S11	13	13	13	13	127	149	13	13	13	13	13	13	13
S12	12	12	12	12	126	12	12	12	12	12	12	12	12
S13	11	11	11	11	125	11	11	11	11	11	11	11	11
S14	10	10	10	10	124	10	10	10	10	10	10	10	10
S15	9	9	9	9	123	9	9	9	9	9	9	9	9
S16	8	8	8	8	122	8	8	8	8	8	8	8	8
S17	7	7	7	7	121	7	7	7	7	7	7	7	7
S18	6	6	6	6	120	6	6	6	6	6	6	6	6
S19	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
S20	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
S21	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
S22	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
S23	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
S24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Reference: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

Once we exclude the attributes, we run the COCO engine for the second time and get the refined results as shown in Figure 7:

Figure 7-8. Result and rankings after attribute exclusion (source: own presentation)

userid	username	Y	estimation	rank
1	student_1	1000	1001.3	11
2	student_2	1000	947.7	22
3	student_3	1000	923.2	24
4	student_4	1000	1053.4	2
5	student_5	1000	974.8	19
6	student_6	1000	1063.4	1
7	student_7	1000	1022.8	7
8	student_8	1000	993.3	13
9	student_9	1000	947.2	23
10	student_10	1000	1022.8	7
11	student_11	1000	981.8	18
12	student_12	1000	1041.3	4
13	student_13	1000	974.3	20
14	student_14	1000	1017.8	10
15	student_15	1000	1001.3	11
16	student_16	1000	987.3	15
17	student_17	1000	984.3	16
18	student_18	1000	958.7	21
19	student_19	1000	1026.3	6
20	student_20	1000	1047.9	3
21	student_21	1000	993.3	13
22	student_22	1000	1033.3	5
23	student_23	1000	1019.3	9
24	student_24	1000	983.3	17

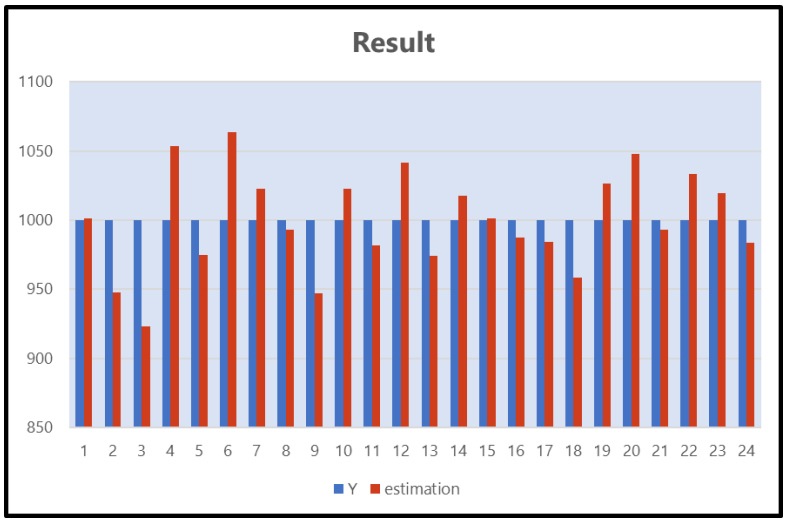

Reference (Figure-7):
https://miau.myx.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

Reference (Figure-8):
https://miau.myx.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

Validation of Results

To ensure the reliability and accuracy of our evaluation results, we applied a validation process based on symmetry effects. This method verifies whether the differences in attribute values between students align consistently with their performance rankings, reinforcing the model's predictive reliability.

The validation process:

Reverse Ranking: We first reverse the original ranking order using the formula:

$$Reversed\ rank = Number\ of\ Objects - Original\ Rank + 1$$

Re-Evaluation with COCO Engine: After creating this flipped ranking table, we ran the COCO Y0 engine on the adjusted data.

Delta Calculation: We compute a key metric known as the product of the original delta values and the inverted delta values. This metric acts as a critical indicator of the model's consistency.

$$1st\frac{delta}{fact} * Inverted\frac{delta}{fact}$$

The result is interpreted according to the following rule:

If the product of the two delta values is zero or less, the model's results are confirmed to be valid and reliable. If the product is greater than zero, it indicates potential inconsistencies. This could signal errors in certain students' data or weaknesses in the model itself.

With such a validation process we improve our confidence in the model's accuracy and ensure that the ranking outcomes reflect meaningful distinctions in student performance therefore in Figure 9 we can see all objects are valid.

Expected Outcome for Valid Objects: Direct-ranking vs. Inverse-ranking should produce inverted results with differences centered around the norm value 1000 (c.f. Figure-9):

Figure 9. Validation results (source: own presentation)

userid	Y	estimation	validation	rank
00001	1000	1001.3	1	11
00002	1000	947.7	1	22
00003	1000	923.2	1	24
00004	1000	1053.4	1	2
00005	1000	974.8	1	19
00006	1000	1063.4	1	1
00007	1000	1022.8	1	7
00008	1000	993.3	1	13
00009	1000	947.2	1	23
00010	1000	1022.8	1	7
00011	1000	981.8	1	18
00012	1000	1041.3	1	4
00013	1000	974.3	1	20
00014	1000	1017.8	1	10
00015	1000	1001.3	1	11
00016	1000	987.3	1	15
00017	1000	984.3	1	16
00018	1000	958.7	1	21
00019	1000	1026.3	1	6
00020	1000	1047.9	1	3
00021	1000	993.3	1	13
00022	1000	1033.3	1	5
00023	1000	1019.3	1	9
00024	1000	983.3	1	17

Reference: https://miau.my-x.hu/miau/315/moodle/OAM_student_analysis_Moodle.xlsx

After symmetry effect analysis we verified the reliability of the COCO system by giving wrong inconsistent too high or low inputs since it is the key tool for the evaluation (c.f. Figure-10-11-12-13):

Figure 10. Incorrect inputs: too high values (source: own presentation)

	direction	0	0	0	0	0	1	0	
	type	x	x	x	x	x	x	x	
	Value	integer	integer	integer	integer	integer	integer	decimal	
	attribute_id	A1	A2	A3	A4	A5	A28	A29	
userid	username/attribute_name	totalPosts	activeDays	total_replies_to_prof	total_characters	total_words	response_time_in_hours(Task-II)	average_posts_per_day	Y
1	student_1	0	0	2222222	8697	1473	0	5.3	1000
2	student_2	16	0	13	5493	234234234	34	3.2	1000
3	student_3	10	0	8	1841	352	32	3.3	1000
4	student_4	22	0	19	14790	2432	16	2.8	1000
5	student_5	8	0	7	3666	528	0	2.0	1000
6	student_6	10	10	10	10	10	10	10	1000
7	student_7	0	0	11	3696	610	12	2.3	1000
8	student_8	18	0	15	7140	1163	15	3.6	1000
9	student_9	11	0	8	3015	433	16	2.8	1000
10	student_10	222323232	0	10	2191	352	13	3.4	1000
11	student_11	3	0	222222	383	74	0	3.0	1000
12	student_12	14	0	9	3422	518	0	2.0	1000
13	student_13	2	0	2	1452	275	0	2.0	1000
14	student_14	3	0	2	1308	118	0	1.0	1000
15	student_15	2324342	0	15	5429	911	35	2.3	1000
16	student_16	17	0	14	8260	1373	15	66666.0	1000
17	student_17	21	0	17	6484	1216	16	2.6	1000
18	student_18	4432323	0	9	2852	364	13	3.0	1000
19	student_19	16	0	11	7209	1123	18	2.7	1000
20	student_20	10000000	10000000	10000000	10000000	10000000	10000000	10000000	1000
21	student_21	17	0	14	4696	758	15	2.8	1000
22	student_22	20	0	17	9436	1551	8	5.0	1000
23	student_23	23232333	0	1	414	84	0	1.3	1000
24	student_24	1	0	1	51	12	0	1.0	1000

In Figure 10, Random too high values are given to the model.

Figure 11. outputs of Figure 10 (source: own presentations)

userid	userfullname	Y	estimation	validation	rank
1	student_1	1000	1002.5	1	5
2	student_2	1000	958.4	1	24
3	student_3	1000	1002.5	1	5
4	student_4	1000	1002.5	1	5
5	student_5	1000	1002.5	1	5
6	student_6	1000	1046.6	1	2
7	student_7	1000	1002.5	1	5
8	student_8	1000	973.9	1	22
9	student_9	1000	1002.5	1	5
10	student_10	1000	1051.1	1	1
11	student_11	1000	1013	1	4
12	student_12	1000	1002.5	1	5
13	student_13	1000	992	1	18
14	student_14	1000	1002.5	1	5
15	student_15	1000	1002.5	1	5
16	student_16	1000	1002.5	1	5
17	student_17	1000	1002.5	1	5
18	student_18	1000	981.5	1	20
19	student_19	1000	970.4	1	23
20	student_20	1000	1002.5	1	5
21	student_21	1000	975.4	1	21
22	student_22	1000	1002.5	1	5
23	student_23	1000	1021.6	1	3
24	student_24	1000	983.5	1	19

In Figure 11, the result is not consistent and does not deliver a clean output due to too high incorrect values being given as inputs.

Figure 12. Incorrect inputs: one person gets too high constant value (source: own presentation)

	direction	0	0	0	0	0	1	0	
	type	x	x	x	x	x	x	x	
	Value	integer	integer	integer	integer	integer	integer	decimal	
	attribute_id	A1	A2	A3	A4	A5	A28	A29	
userid	username/attribute_name	totalPosts	activeDays	total_replies_to_prof	total_characters	total_words	response_time_in_hours(Task-II)	average_posts_per_day	Y
1	student_1	0	0	0	0	0	0	0	1000
2	student_2	0	0	0	0	0	0	0	1000
3	student_3	0	0	0	0	0	0	0	1000
4	student_4	0	0	0	0	0	0	0	1000
5	student_5	0	0	0	0	0	0	0	1000
6	student_6	0	0	0	0	0	0	0	1000
7	student_7	0	0	0	0	0	0	0	1000
8	student_8	0	0	0	0	0	0	0	1000
9	student_9	0	0	0	0	0	0	0	1000
10	student_10	0	0	0	0	0	0	0	1000
11	student_11	0	0	0	0	0	0	0	1000
12	student_12	0	0	0	0	0	0	0	1000
13	student_13	0	0	0	0	0	0	0	1000
14	student_14	0	0	0	0	0	0	0	1000
15	student_15	0	0	0	0	0	0	0	1000
16	student_16	0	0	0	0	0	0	0	1000
17	student_17	0	0	0	0	0	0	0	1000
18	student_18	0	0	0	0	0	0	0	1000
19	student_19	0	0	0	0	0	0	0	1000
20	student_20	10000000	10000000	10000000	10000000	10000000	10000000	10000000	1000
21	student_21	0	0	0	0	0	0	0	1000
22	student_22	0	0	0	0	0	0	0	1000
23	student_23	0	0	0	0	0	0	0	1000
24	student_24	0	0	0	0	0	0	0	1000

In Figure 12, the input data is inconsistent, as one individual consistently shows a high value while all others have zero values.

Figure 13. Outputs of Figure 12 (source: own presentation)

userid	userfullname	Y	estimation	validation	rank
1	student_1	1000	1000	1	1
2	student_2	1000	1000	1	1
3	student_3	1000	1000	1	1
4	student_4	1000	1000	1	1
5	student_5	1000	1000	1	1
6	student_6	1000	1000	1	1
7	student_7	1000	1000	1	1
8	student_8	1000	1000	1	1
9	student_9	1000	1000	1	1
10	student_10	1000	1000	1	1
11	student_11	1000	1000	1	1
12	student_12	1000	1000	1	1
13	student_13	1000	1000	1	1
14	student_14	1000	1000	1	1
15	student_15	1000	1000	1	1
16	student_16	1000	1000	1	1
17	student_17	1000	1000	1	1
18	student_18	1000	1000	1	1
19	student_19	1000	1000	1	1
20	student_20	1000	1000	1	1
21	student_21	1000	1000	1	1
22	student_22	1000	1000	1	1
23	student_23	1000	1000	1	1
24	student_24	1000	1000	1	1

In Figure 13, all the results are identical due to incorrect inputs that one person gets too high a constant value.

In Figures 10, 11, 12, and 13, we can see that inconsistent low-quality data inputs lead to poor results from the COCO module. However, the potential of real-world/correct data for insightful output is evident in Figures 8 and 9.

RESULTS AND DISCUSSION

In this study, we created OAM consisting of 24 objects and 29 attributes that are categorized into two categories Diligence, and Understanding. In the first run on the COCO Y0 engine, all the students got identical performance scores indicating the anti-discriminative logic of the engine, which ensures fairness by avoiding preset weight relations in Figure 5. However, this uniformity hid some attributes and differences in how well things performed. To get the hidden results, attribute exclusion was performed based on the stairs2 table (Figure 6), which identified attributes with minimal differentiation impact (e.g., those with s1 row values starting at 23) and removed the attributes that were previously dominant in the initial evaluation. After attribute exclusion, we ran the COCO Y0 engine a second time. This gave us a clearer and more detailed ranking of the students, which is demonstrated in (Figure 7). Figure 8 visualizes the performance distribution of students, highlighting the variability in student performance across the group. A symmetry effect analysis was conducted to validate these results. The original ranking was reversed (Reversed Rank = 24 - Original Rank + 1), and the COCO Y0 engine re-evaluated the inverted data. The product of the original and inverted delta values was calculated for each student, with all values satisfying the validity condition (product ≤ 0), as shown in Figure 9. This confirmed the consistency and reliability of the rankings. To further assess the COCO Y0 engine's reliability sensitivity tests were tested. Incorrect inputs, such as excessively high values (Figures 10 and 11) or constant high values for one student (Figures 12 and 13), were given. In Figure 11, the output was erratic and inconsistent due to the exaggerated inputs, while in Figure 13, all scores converged to identical values, reflecting the model's response to uniform distortion. These tests demonstrated that the engine appropriately handles poor-quality data, supporting confidence in its performance with accurate inputs. Once all validation processes are complete, we want to see how objective and subjective evaluations differ. To get the subjective evaluations we asked students to rate their peers' performance and engagement on a scale of 0 to 9. In Figure 14, the results of the pure subjective evaluation can be seen, and the correlation between Figure 14 and 7 is -0.25—a negative value that tells us these two approaches don't align. This lack of correlation underscores how subjective perceptions can differ sharply from objective data-driven results (c.f. Figure-14):

Figure 14. Subjective evaluation (Result of the vote within the classroom) (source: own presentation)

userid	username	total_score	rank
00001	Student_1	128	9
00002	Student_2	129	5
00003	Student_3	123	10
00004	Student_4	123	11
00005	Student_5	25	21
00006	Student_6	123	16
00007	Student_7	21	20
00008	Student_8	18	23
00009	Student_9	135	3
00010	Student_10	119	15
00011	Student_11	135	2
00012	Student_12	127	7
00013	Student_13	123	12
00014	Student_14	17	24
00015	Student_15	22	22
00016	Student_16	27	18
00017	Student_17	137	4
00018	Student_18	122	13
00019	Student_19	104	19
00020	Student_20	44	17
00021	Student_21	129	6
00022	Student_22	122	8
00023	Student_23	138	1
00024	Student_24	121	14

Even though the model tries to be objective, it has some limitations we need to consider. The researchers had to choose which features to focus on and decide whether higher or lower values were better (represented as 0 or 1). This introduces some subjectivity. For instance, if the model values how many replies a student makes more than how quickly they reply, it might not give a fair picture of their performance. Also, the text analysis (NLP) accuracy depends on how clear and consistent the writing is in the Moodle discussions. If students use informal language or give incomplete answers, the results could be inaccurate. The sensitivity tests (Figures 10–13) show that if the data isn't good, the model's results will be unreliable. There are also ethical concerns about using AI to detect AI use. We need to be careful not to unfairly punish students who are using AI tools in acceptable ways. Clear rules are needed. Finally, the model was only tested on 24 students, which is a small group. This means we can't be sure if it will work well for all students in different educational settings. We need to test it on a larger and more diverse group to see if it's truly reliable. Despite these challenges, the model advances educational assessment by offering a data-driven, anti-discriminative tool that balances quantitative and qualitative dimensions.

CONCLUSION

The research illustrated and validated a data-driven approach for objective evaluation of student performance within the Moodle e-learning platform. With the comprehensive analysis of 29

independent attributes extracted from Moodle logs and the application of deep NLP techniques for similarity comparison and AI detection, the research provided a dimensional analysis of student diligence and understanding.

The application of the COCO Y0 engine's anti-discriminative reasoning enabled unbiased ranking of the students after the attribute exclusion process to reveal hidden differences. Furthermore, the results revealed a large gap between the objective, data-driven opinions, and subjective peer opinions, emphasizing the susceptibility to bias in traditional evaluation procedures. While acknowledging constraints such as the inherent subjectivity in attribute selection, accuracy dependence on input data quality, and small sample size, this research offers a promising model for educators seeking more objective and individualized insight into student performance. Future studies will focus on evaluating the model's robustness and generalizability to more diverse educational environments to further enhance its objectivity and maximize its practical applicability.

REFERENCES

1. Raphael Bohne, 2022, Global e-learning market size by segment 2019 with a forecast for 2026, https://www.statista.com/statistics/1130331/e-learning-market-size-segment-worldwide/
2. MY-X, COCO online - standard version, https://miau.my-x.hu/myx-free/index_e.php3?x=e01

A COMPARATIVE ANALYSIS OF PHYSICAL FITNESS COMPONENTS IN BOXING AND BASKETBALL PLAYERS

Ashok Kumar Malik
Assoc. Prof. Dr., Department of Physical Education, Choudhury Devi Lal University Sirsa

ABSTRACT

Sports are structured, competitive, and skill-based activities that require a combination of physical and mental attributes. While some sports emphasize mental agility, others demand a high level of physical fitness. Boxing and basketball are both physically demanding sports, yet they require distinct fitness components to achieve optimal performance. This study aims to compare the key physical fitness attributes of boxing and basketball players, focusing on upper-body strength and agility.

The research involved 60 intercollegiate players (30 boxers and 30 basketball players) aged 17 to 27. Two key physical fitness components were assessed: strength and agility. Strength was measured using the pull-up test**,** which evaluates upper-body muscular endurance, while agility was assessed using the shuttle run test**,** which measures speed and quick directional changes. A paired t-test was conducted to analyze the differences between the two groups.

The results revealed a statistically significant difference between boxers and basketball players in both tests **(**$p < 0.0001$**).** Boxers demonstrated superior upper-body strength, as evidenced by a higher mean pull-up score (16.07 ± 2.45) compared to basketball players **(**13.50 ± 1.61**).** This suggests that the nature of boxing training, which emphasizes bodyweight exercises and sustained muscular endurance, contributes to greater upper-body strength. Conversely, basketball players exhibited significantly better agility, as indicated by faster shuttle run times **(**8.873 ± 0.242 sec**)** compared to boxers **(**10.103 ± 0.413 sec**).** This can be attributed to the high-intensity movements in basketball, which require frequent sprinting, cutting, and rapid directional changes.

In conclusion, this study highlights the distinct physical fitness demands of boxing and basketball. While boxers excel in upper-body strength and endurance, basketball players demonstrate superior agility and speed. These findings emphasize the importance of sport-specific training to optimize performance based on the physical demands of each sport.

ESİN SEZGİN, IRMAK GÜNGÖR, ZEYNEP BERKE, FELSEFE YAZILARI 1: SİYASET, ETİK VE EĞİTİM, İKSAD YAYINEVİ, ANKARA 2019, SS. 190.

ESİN SEZGİN, IRMAK GÜNGÖR, ZEYNEP BERKE, PHILOSOPHY ARTICLES 1: POLITICS, ETHICS AND EDUCATION, IKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2019, P. 190.

Osman BAYRAKTUTAN
Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Quranic Reading and Recitation Sciences
ORCID ID: 0000-0002-0802-2971

Mehmet Emin KALGI
Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Ardahan, Türkiye.
Assoc. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Psychology of Religion, Ardahan/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-6999-5059

ÖZET

Araştırma Görevlisi Irmak Güngör'ün editörlüğünde, yazarlar Esin Sezgin, Irmak Güngör, Zeynep Berke tarafından 2019 yılında İksad Yayınları tarafından yayımlanmış ve felsefenin temel meselelerini inceleyen bir eserdir. Kitap, hem felsefe ile yeni tanışanlara hem de felsefe lisans öğrencilerine hitap eden, siyaset, etik ve eğitim konularında derinlemesine incelemeler sunan beş makaleden oluşmaktadır. Eserin amacı, felsefenin uçsuz bucaksız alanından seçilen birkaç konu üzerinden hem tanıtıcı bir rehberlik sağlamak hem de felsefe tarihinin derinliklerini okuyucuya sofistike bir şekilde sunmaktır.

Güngör, eserin esasen felsefe ile yeni tanışanlar ve felsefe lisans öğrencileri için hazırlandığını vurgular. Kitapta yer alan beş makale, felsefenin ele aldığı uçsuz bucaksız nesne alanından seçilmiş olup, okuyuculara felsefi düşüncenin derinliklerini keşfetme fırsatı sunmaktadır. Güngör, bu tür çalışmaları raflarda bekletmek yerine kamusal alanda paylaşmanın önemine dikkat çekerek, kitabın devamının gelmesi yönünde bir temenni dile getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Siyaset, Etik, Eğitim.

ABSTRACT

It is a work that examines the fundamental issues of philosophy and was published by Iksad Publications in 2019 by the authors Esin Sezgin, Irmak Güngör, and Zeynep Berke under the editorship of Research Assistant Irmak Güngör. The book consists of five articles that address

both those who are new to philosophy and philosophy undergraduate students, and that offer in-depth examinations on politics, ethics, and education. The aim of the work is to provide both an introductory guide through a few topics selected from the vast field of philosophy and to present the depths of the history of philosophy to the reader in a sophisticated way.

Güngör emphasizes that the work is primarily prepared for those who are new to philosophy and for philosophy undergraduate students. The five articles in the book are selected from the vast object area that philosophy deals with, and offer readers the opportunity to discover the depths of philosophical thought. Güngör draws attention to the importance of sharing such works in the public sphere rather than keeping them on the shelves, and expresses a wish that the book will be continued.

Keywords: Phılosophy, Polıtıcs, Ethıcs, Educatıon.

GİRİŞ

Irmak Güngör'ün editörlüğünde, yazarlar Esin Sezgin, Irmak Güngör, Zeynep Berke tarafından 2019 yılında İksad Yayınları tarafından yayımlanmış ve felsefenin temel meselelerini inceleyen bir eserdir. Kitap, hem felsefe ile yeni tanışanlara hem de felsefe lisans öğrencilerine hitap eden, siyaset, etik ve eğitim konularında derinlemesine incelemeler sunan beş makaleden oluşmaktadır. Eserin amacı, felsefenin uçsuz bucaksız alanından seçilen birkaç konu üzerinden hem tanıtıcı bir rehberlik sağlamak hem de felsefe tarihinin derinliklerini okuyucuya sofistike bir şekilde sunmaktır.

Felsefe Yazıları 1: Siyaset, Etik ve Eğitim

Felsefe Yazıları 1: Siyaset, Etik ve Eğitim, Araştırma Görevlisi Irmak Güngör'ün editörlüğünde, yazarlar **Esin Sezgin, Irmak Güngör, Zeynep Berke** tarafından 2019 yılında İksad Yayınları tarafından yayımlanmış ve felsefenin temel meselelerini inceleyen bir eserdir. Kitap, hem felsefe ile yeni tanışanlara hem de felsefe lisans öğrencilerine hitap eden, siyaset, etik ve eğitim konularında derinlemesine incelemeler sunan beş makaleden oluşmaktadır. Eserin amacı, felsefenin uçsuz bucaksız alanından seçilen birkaç konu üzerinden hem tanıtıcı bir rehberlik sağlamak hem de felsefe tarihinin derinliklerini okuyucuya sofistike bir şekilde sunmaktır.

Önsöz kısmında; Kitap, editör Irmak Güngör tarafından kaleme alınmış bir önsözle başlar. Güngör, eserin esasen felsefe ile yeni tanışanlar ve felsefe lisans öğrencileri için hazırlandığını vurgular. Kitapta yer alan beş makale, felsefenin ele aldığı uçsuz bucaksız nesne alanından seçilmiş olup, okuyuculara felsefi düşüncenin derinliklerini keşfetme fırsatı sunmaktadır. Güngör, bu tür çalışmaları raflarda bekletmek yerine kamusal alanda paylaşmanın önemine dikkat çekerek, kitabın devamının gelmesi yönünde bir temenni dile getirmektedir.

Bölüm 1: Temel Kavram ve Problemleriyle Modern Etiğe Genel Bir Bakış

İlk bölüm, Araştırma Görevlisi Zeynep Berke tarafından yazılmıştır ve modern etiğin temel kavramlarını ve problemlerini ele alır. Bu bölümde, modern etik anlayışının ortaya çıkışı ve felsefi temelleri ayrıntılı bir şekilde incelenir. Etik, insani yaşamın en temel sorularına yanıt arar: İyi olan nedir? Doğru olan nedir? Adil olan nedir? Berke, ahlaklılığı konu edinen etiğin, pratik yaşam ile en fazla bağı olan felsefe disiplinlerinden biri olduğunu vurgular ve modern felsefenin bu alanda karşılaştığı sorunları ve filozofların bu sorunlara getirdiği çözüm önerilerini tartışır.

Bu bölümde, özgürlük sorunu modern etiğin merkezine yerleştirilir. Ahlakın var olabilmesi için, ahlaki eylem ve ahlaki eylemsizlik arasında tercih yapabilen bir öznenin varlığı gerektiği belirtilir. Bu bağlamda, ahlak felsefesinin insanın özgürce eyleyebilme kapasitesi üzerine kurulu olduğu vurgulanır. Modern felsefe ile birlikte ortaya çıkan en büyük sorunlardan biri, doğadaki nedensellik ile insandaki değer yaratma kapasitesini ve özgürlüğü aynı anda açıklayabilecek bir sistemin nasıl oluşturulabileceğidir. Berke, modern etik kuramlarının insanın özgürlüğünü ve ahlaki fail olma kapasitesini nasıl ele aldığını analiz eder.

Bölüm 2: Machiavelli, Hobbes ve Locke'un Siyaset ve Devlet Kuramları

Kitabın ikinci bölümü, yine Zeynep Berke tarafından kaleme alınmış olup, Machiavelli, Hobbes ve Locke'un siyaset ve devlet kuramlarını karşılaştırmalı bir şekilde inceler. Bu bölüm, modern siyaset felsefesinin doğuşuna tanıklık eden bu üç önemli filozofun düşüncelerini ele alır. Machiavelli, Hobbes ve Locke'un siyaset kuramları, modern felsefenin temel taşlarını oluşturan kavramları ve bu kavramların siyaset felsefesinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Bölüm, Machiavelli'nin realizminden, Hobbes'un sosyal sözleşme teorisine ve Locke'un liberal devlet anlayışına uzanan geniş bir yelpazede felsefi tartışmaları ele alır. Machiavelli'nin siyaset felsefesine katkıları, onun güç politikası ve devletin çıkarlarını koruma konusundaki pragmatik yaklaşımı ile dikkat çekerken, Hobbes'un insan doğası ve doğal durum kavramları, modern siyaset felsefesinin temel taşlarından biri olarak öne çıkar. Locke'un ise bireysel haklar ve hükümetin meşruiyeti konusundaki görüşleri, modern liberal demokrasinin teorik temellerini oluşturur. Bu bölüm, okuyucuya bu üç filozofun siyaset kuramlarını derinlemesine anlamak için bir rehber niteliğindedir.

Bölüm 3: Hobbes ve Locke'un Siyaset Felsefeleri: "Modern" Devletin Doğuşu

Üçüncü bölümde, Irmak Güngör, Hobbes ve Locke'un siyaset felsefelerini detaylı bir şekilde inceler ve "modern" devletin doğuşuna dair önemli tespitlerde bulunur. Bu bölümde, Hobbes'un "Leviathan" adlı eserinde ortaya koyduğu devlet teorisi ve Locke'un "İki Yönetim Üzerine" adlı eserinde savunduğu doğal haklar teorisi karşılaştırılır. Hobbes'un devlet anlayışı,

toplumun güvenliği ve düzeni sağlama konusunda güçlü bir merkezi otoritenin gerekliliğine vurgu yaparken, Locke, bireysel özgürlükler ve hükümetin sınırlandırılması üzerinde durur.

Güngör, Hobbes'un doğal durumu "herkesin herkese karşı savaşı" olarak tanımladığını ve bu nedenle güçlü bir devletin kaçınılmaz olduğunu savunduğunu belirtir. Locke ise, insanların doğa durumunda da belirli haklara sahip olduğunu ve bu hakların korunması için bir hükümet kurulması gerektiğini ileri sürer. Locke'un bu yaklaşımı, modern demokrasilerin temelini oluşturan halk egemenliği ve hukukun üstünlüğü kavramlarını şekillendirir. Bu bölüm, Hobbes ve Locke'un siyaset felsefelerinin modern devlet kavramına nasıl katkıda bulunduğunu anlamak açısından önemli bir kaynaktır.

Bölüm 4: Siyaset Felsefesinin Yakın Tarihine Genel Bir Bakış

Kitabın dördüncü bölümü, Irmak Güngör tarafından kaleme alınmış olup, siyaset felsefesinin yakın tarihine genel bir bakış sunar. Bu bölüm, modern siyaset felsefesinin gelişimini ve çağdaş siyaset felsefesinde öne çıkan teorileri inceler. Güngör, özellikle 20. yüzyıl siyaset felsefesinin, önceki yüzyılların klasik teorilerinden nasıl etkilendiğini ve bu teorilerin günümüz siyaset teorisine nasıl evrildiğini analiz eder.

Bölümde, John Rawls'un adalet teorisinden, Robert Nozick'in libertaryenizmine, Jürgen Habermas'ın iletişimsel eylem teorisinden, Michel Foucault'nun iktidar analizine kadar geniş bir yelpazede çağdaş siyaset felsefesi ele alınır. Rawls'un adalet teorisi, toplumsal adaletin temel ilkelerini belirlerken, Nozick'in devlet müdahalesine karşı bireysel özgürlükleri savunması, siyaset felsefesindeki özgürlük-eşitlik tartışmalarını derinleştirir. Habermas ve Foucault'nun çalışmaları ise, modern toplumlarda iktidarın nasıl işlediğine dair önemli içgörüler sunar. Bu bölüm, okuyucuya çağdaş siyaset felsefesinin temel kavramlarını ve bu kavramların günümüz siyasetindeki uygulamalarını anlama fırsatı sunar.

Bölüm 5: Çocuk Gelişimine Farklı Bir Bakış: Çocuklar İçin Felsefe

Kitabın beşinci ve son bölümü, Dr. Öğr. Üyesi Esin Sezgin tarafından kaleme alınmıştır ve çocuklar için felsefe konusunu ele alır. Bu bölüm, çocuk gelişimi ve eğitimde felsefenin rolünü incelemekte ve çocuklara yönelik felsefi eğitimin nasıl bir katkı sağlayabileceğini tartışmaktadır. Sezgin, felsefenin yalnızca yetişkinlere değil, aynı zamanda çocuklara da hitap edebileceğini ve onların eleştirel düşünme becerilerini geliştirebileceğini savunur.

Bölümde, çocuklara felsefe öğretmenin, onların dünyayı anlamlandırma süreçlerine nasıl katkıda bulunabileceği üzerinde durulur. Sezgin, çocukların felsefi düşünme yoluyla, sorgulama, analiz etme ve mantıksal akıl yürütme gibi beceriler geliştirebileceğini belirtir. Ayrıca, felsefi eğitimin çocukların etik ve sosyal değerler konusunda bilinçlenmelerini sağladığını ve onların empati, adalet ve sorumluluk gibi kavramları daha derinlemesine

anlamalarına yardımcı olduğunu vurgular. Bu bölüm, felsefenin eğitimdeki yeri ve önemi üzerine önemli bir tartışma sunar.

Sonuç olarak; Felsefe Yazıları 1: Siyaset, Etik ve Eğitim, siyaset felsefesi, etik ve eğitim alanlarında derinlemesine analizler sunan kapsamlı bir çalışmadır. Kitap, felsefeye yeni başlayanlar ve bu alanda daha derinlemesine bilgi edinmek isteyenler için değerli bir kaynaktır. Her bir bölüm, felsefenin farklı alanlarına dair önemli sorulara yanıt aramakta ve bu soruların tarihsel ve çağdaş bağlamda nasıl ele alındığını incelemektedir. Bu eserin en büyük katkısı, felsefenin sadece teorik bir alan olmadığını, aynı zamanda pratik yaşamla doğrudan ilişkili olduğunu göstermesidir.

Kitap, felsefi düşüncenin siyaset, etik ve eğitim gibi alanlarda nasıl bir etkisi olduğunu ve bu etkilerin günümüz dünyasında nasıl yankı bulduğunu ortaya koymaktadır. Felsefi analizlerin yanı sıra, eserde sunulan tartışmalar, okuyuculara kendi düşüncelerini geliştirme ve bu düşünceleri eleştirel bir şekilde değerlendirme fırsatı sunar. Bu anlamda, Felsefe Yazıları 1: Siyaset, Etik ve Eğitim, sadece akademik bir çalışma değil, aynı zamanda felsefi bir rehber olarak da önemli bir rol oynamaktadır.

Nihai olarak, bu eser, siyaset, etik ve eğitim alanlarında felsefi bir bakış açısı geliştirmek isteyen herkes için temel bir başvuru kaynağıdır. Felsefi düşüncenin tarihsel ve çağdaş gelişimini anlamak ve bu düşünceleri günlük yaşamla ilişkilendirmek isteyenler için bu kitap, vazgeçilmez bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

AHMET BOZYİĞİT, NECATİ SÜMER, ATA DEMİR, FATİH EROĞLAN, VEDAT TEZCAN, YAKUP ÖZKAN, FELSEFE YAZILARI, İKSAD YAYINEVİ, ANKARA 2022, SS. 197.

AHMET BOZYİĞİT, NECATİ SÜMER, ATA DEMİR, FATİH EROĞLAN, VEDAT TEZCAN, YAKUP ÖZKAN, PHILOSOPHY ARTICLES, İKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2022, P. 197.

Osman BAYRAKTUTAN
Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Quranic Reading and Recitation Sciences
ORCID ID: 0000-0002-0802-2971

Mehmet Emin KALGI
Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Ardahan University, Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion
ORCID ID: 0000-0001-6999-5059

ÖZET

Dr. Necati Sümer'in editörlüğünde, yazarlar Ahmet Bozyiğit, Necati Sümer, Ata Demir, Fatih Eroğlan, Vedat Tezcan, Yakup Özkan 2022 yılında İksad Yayınları tarafından yayımlanan önemli bir akademik eserdir. Kitap, felsefe ve din bilimleri alanında uzman olan altı akademik makaleden oluşmaktadır. Bu makaleler, Doğu ve Batı entelektüel geleneklerini yansıtarak çeşitli felsefi ve dini konuların kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlamaktadır.

Kitap, Dr. Sümer'in eserin amacını ve kapsamını belirttiği bir önsözle açılmaktadır. Makaleler, din ve felsefe arasındaki uzlaşma veya çatışma, Gautama Buda ve Arthur Schopenhauer'ın düşüncelerinde acı kavramının karşılaştırmalı bir incelemesi, Hegel'in felsefesinde sanat ve dinin ilişkisi, farklı tarihi dönemlerde gerçeğin maddi metafiziği temelli kavramı, Farabi'nin hitabeti ve erken Hristiyan teolojik tartışmaları bağlamında Antakya ve onun felsefe okulunun önemi gibi geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Din, Düşünce, Hegel, Antik Çağ, Farabi, Antakya.

ABSTRACT

Under the editorship of Dr. Necati Sümer, the authors Ahmet Bozyiğit, Necati Sümer, Ata Demir, Fatih Eroğlan, Vedat Tezcan, Yakup Özkan are an important academic work published by İksad Publications in 2022. The book consists of six academic articles specialized in

philosophy and religious sciences. These articles provide a comprehensive examination of various philosophical and religious issues, reflecting Eastern and Western intellectual traditions. The book opens with a preface by Dr. Sümer, in which he states the purpose and scope of the work. The articles cover a wide range of topics, including the reconciliation or conflict between religion and philosophy, a comparative examination of the concept of suffering in the thought of Gautama Buddha and Arthur Schopenhauer, the relationship between art and religion in Hegel's philosophy, the concept of truth based on material metaphysics in different historical periods, Farabi's rhetoric, and the importance of Antakya and its philosophical school in the context of early Christian theological debates.

Keywords: Philosophy, Religion, Thought, Hegel, Antiquity, Farabi, Antakya.

GİRİŞ

Necati Sümer'in editörlüğünde, yazarlar Ahmet Bozyiğit, Necati Sümer, Ata Demir, Fatih Eroğlan, Vedat Tezcan, Yakup Özkan 2022 yılında İksad Yayınları tarafından yayımlanan önemli bir akademik eserdir. Kitap, felsefe ve din bilimleri alanında uzman olan altı akademik makaleden oluşmaktadır. Bu makaleler, Doğu ve Batı entelektüel geleneklerini yansıtarak çeşitli felsefi ve dini konuların kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlamaktadır.

Bölüm 1: Din-Felsefe veya Akıl-Vahiy: Uzlaşma mı Çatışma mı?

İlk bölümde, Doç. Dr. Ahmet Bozyiğit tarafından kaleme alınan makale, din ve felsefe arasındaki uyumluluk veya çatışma konusundaki eski tartışmayı ele almaktadır. Özellikle akıl ve vahiy arasındaki ikilik üzerine odaklanan Dr. Bozyiğit, bu tartışmanın Antik Çağ'dan günümüze kadar olan tarihsel gelişimini izlemekte ve farklı felsefi okulların bu iki bilgi kaynağını nasıl uzlaştırmaya veya karşı çıkmaya çalıştıklarını incelemektedir.

Makale, akıl ve inanç arasındaki gerilimi keşfetmekte ve bu çatışmanın çeşitli entelektüel geleneklerde nasıl algılandığını vurgulamaktadır. Felsefenin, yerleşik dini dogmaları sorgulamadaki rolünü ele almakta ve bu sorgulamanın hem gerilimin kaynağı hem de daha derin bir anlayışın katalizörü olarak nasıl işlev gördüğünü tartışmaktadır. Bozyiğit, felsefe ve dinin genellikle zıt güçler olarak görülse de, farklı metodolojilerle gerçeği arama konusunda ortak bir amacı paylaştıklarını savunmaktadır.

Bölüm 2: Acı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Gautama Buda ve Arthur Schopenhauer

İkinci bölümde, Dr. Sümer, Gautama Buda'nın öğretileri ile Arthur Schopenhauer'ın felsefesi arasındaki acı kavramını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Bu bölüm, Doğu ve Batı

felsefi geleneklerini birleştirdiği için özellikle ilgi çekicidir ve Buda'nın acıya yaklaşımı ile Schopenhauer'ın kötümser felsefesi arasında paralellikler kurmaktadır.

Dr. Sümer, her iki düşünürün de acının doğasını, nedenlerini ve onu aşma yollarını nasıl ele aldığını incelemektedir. Buda'nın öğretileri, acıyı sona erdirmenin yolu olarak arzunun durmasını vurgularken, Schopenhauer'ın felsefesi, huzur dolu bir duruma ulaşmanın arzu reddi yoluyla mümkün olduğunu öne sürmektedir. Bu bölüm, acının evrensel doğasını ve farklı kültürel ve felsefi geçmişlere rağmen bu iki düşünürün benzer sonuçlara ulaştığını vurgulamaktadır.

Bölüm 3: Hegel'in Felsefesinde Sanat ve Din İlişkisi

Üçüncü bölümde, Dr. Vedat Tezcan, Hegelci felsefe bağlamında sanat ve din arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir. Hegel'in felsefesi, sanatı mutlak ruhun bir formu olarak karmaşık bir şekilde ele alması ve dini düşünceyle bağlantısı ile bilinir. Dr. Tezcan, Hegel'in sanatı dini fikirlerin bir tezahürü olarak nasıl algıladığını ve bu ilişkinin Antik Yunan kültürü bağlamında nasıl evrildiğini analiz etmektedir.

Bölüm, ilahi olanın ifadesinde sanatın rolünü ve Hegel'in görüşüne göre sanatın insan bilincinin evriminde felsefenin öncüsü olarak nasıl hizmet ettiğini tartışmaktadır. Antik Yunan sanatı ve kültüründen spesifik örnekler inceleyerek, Dr. Tezcan, Hegel'in sanatı din ile felsefe arasında bir köprü olarak görerek, mutlak ruhun felsefi yansımalar yoluyla gerçekleştirilmesine nasıl yol açtığını göstermektedir.

Bölüm 4: Antik Çağ, Orta Çağ ve Modern Dönemlerde Maddi Metafizik Temelli Gerçeklik Kavramı

Dördüncü bölümde, Dr. Ata Demir, gerçeğin kavramını maddi metafizik merceğinden üç büyük tarihsel dönem üzerinden ele almaktadır: Antik Çağ, Orta Çağ ve Modern Dönemler. Bu bölüm, metafizik düşüncenin evrimine ve gerçeğin anlaşılmasının her dönemin hakim felsefi doktrinleri tarafından nasıl şekillendiğine dair derinlemesine bir incelemedir.

Dr. Demir, maddi kavramının metafizik sorgulamalarda nasıl merkezi bir rol oynadığını ve gerçeğin kavramını nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Bölüm, Aristoteles'in maddi teori'sinden Orta Çağ'ın skolastik filozoflarına ve modern metafizisyenlerin ortaya koyduğu zorluklara kadar anahtar felsefi figürleri ve hareketleri kapsamaktadır. Bu tarihsel analiz, gerçeğin kavramının nasıl evrildiğine ve yorumunu şekillendiren felsefi tartışmalara kapsamlı bir anlayış sunmaktadır.

Bölüm 5: Farabi'nin Felsefesinde Hitabet

Beşinci bölümde, Dr. Yakup Özkan, İslam geleneğinin en etkili filozoflarından biri olan Farabi'nin felsefesinde hitabetin rolüne odaklanmaktadır. Mantık, metafizik ve siyaset felsefesi

üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Farabi, aynı zamanda hitabet çalışmasına da önemli katkılarda bulunmuştur. Dr. Özkan'ın makalesi, Farabi'nin retorik ilkeleri nasıl felsefi sistemine entegre ettiğini, özellikle siyaset felsefesi ve felsefi fikirlerin yayılması bağlamında incelemektedir.

Bölüm, Farabi'nin hitabetin amacı ve işlevi konusundaki görüşlerini ele alarak, bu fikirleri Aristoteles gibi daha önceki Yunan filozoflarının görüşleriyle karşılaştırmaktadır. Dr. Özkan, Farabi'nin bu retorik kavramları İslam entelektüel geleneğine nasıl uyarladığını, hitabeti kitleleri felsefi gerçeğe yönlendirmek için bir araç olarak kullanırken dini öğretilerin bütünlüğünü nasıl koruduğunu araştırmaktadır.

Bölüm 6: Antakya ve Felsefe Okulunun Hristolojik Tartışmalardaki Önemi

Altıncı bölümde, Dr. Fatih Eroğlan, Antakya ve onun felsefe okulunun erken Hristolojik tartışmalardaki rolünü incelemektedir. Antakya, M.S. ilk yüzyıllarında Hristiyan düşüncenin önemli bir merkeziydi ve felsefe okulu, dönemin teolojik doktrinlerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır.

Dr. Eroğlan'ın makalesi, erken Kilise içinde ortaya çıkan Hristolojik tartışmaları, özellikle Mesih'in doğası etrafında dönen tartışmaları odaklanmaktadır. Bölüm, Antakya okulu'nun Mesih'in insan ve ilahi doğalarının ayrılığına vurgu yaparak ana teolojik kavramların gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu tarihsel analiz, Kilise tarihinin kritik bir döneminde Hristiyan doktrinlerinin oluşumunu etkileyen entelektüel ve teolojik dinamiklere ışık tutmaktadır.

Bölüm 7: Whitehead'in Metafiziğinde Ekolojik Boyut

Son bölümde, Dr. Vedat Tezcan, 20. yüzyılın önde gelen filozoflarından Alfred North Whitehead'in süreç felsefesi bağlamında metafiziksel sistemindeki ekolojik boyutu ele almaktadır. Dr. Tezcan, Whitehead'in tüm varlıkların birbirine bağlılığını vurgulayan metafiziksel sisteminin ekolojik sorunlara nasıl benzersiz bir bakış açısı sunduğunu keşfetmektedir.

Bu bölüm, Whitehead'in "süreç" kavramını gerçekliğin temel bir yönü olarak tartışmakta ve bunun güncel ekolojik endişelerle nasıl ilişkilendiğini ele almaktadır. Dr. Tezcan, Whitehead'in felsefesinin doğanın içsel değerini anlama ve insan eylemlerinin çevre üzerindeki etik sonuçlarını kavrama konusunda bir çerçeve sağladığını savunmaktadır. Bölüm, Whitehead'in metafiziksel içgörülerinin daha sürdürülebilir ve ekolojik açıdan farkındalıklı bir dünya görüşünün geliştirilmesine nasıl katkıda bulunabileceğini öne sürerek sona ermektedir.

SONUÇ

Felsefe ve Din Bilimleri Yazıları, felsefe ve din konularında çeşitli perspektifleri bir araya getiren düşündürücü bir koleksiyondur. Her bölüm, kritik konulara derin ve aydınlatıcı bir analiz sunarak kitabı, akademisyenler, öğrenciler ve bu iki alanın kesişimine ilgi duyan herkes için paha biçilmez bir kaynak haline getirmektedir. Makaleler sadece tarihsel ve felsefi konuları keşfetmekle kalmayıp, aynı zamanda çağdaş meselelerle de ilgilenerek, insan deneyiminin karmaşıklıklarını anlamada felsefi ve dini çalışmaların devam eden önemini yansıtmaktadır.

İSLAMDA İLK KÜTÜPHANENİN ORTAYA ÇIKIŞI, İKSAD YAYINEVİ, ANKARA 2025

THE EMERGENCE OF THE FIRST LIBRARY IN ISLAM, İKSAD PUBLISHING HOUSE, ANKARA 2025

Rashad Seyidov
Dr. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap dili ve Belagatı Bilim Dalı
Ataturk University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric
ORCID ID: 0000-0001-7757-1272

ÖZET

İslâm dünyasında ilk kütüphanelerin, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis çevresinde sıkı bir telif faaliyetinin başladığı Emevîler dönemi olarak aynı zamanda birer okul olarak da görev yapan mescidlerde ortaya çıkmıs olduğu düşünülmektedir. Membalardan elde edilen bilgilere dair bu devirde bazı âlimlerin evlerinde ciddi ölçüde kitaptan oluşmakta olan kütüphaneleri bulunuyordu. Hadisçi İbn Şihâb ez-Zührî, Abdülhakem b. Amr el-Cumahî, Ebû Kılâbe el-Cermî, Şu'be b. Haccâc, Küreyb, Ebû Amr b. Alâ, Urve b. Zübeyr ve İbn Cüreyc gibi ulamalarin kişisel kütüphaneleri bu arada zikredilebilir.

Emevîler zamanında ise alimlere ve talebeye açık ilk kütüphanenin Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında (661-680) Şam'da bir tür araştırma merkezi olan Beytülhikme'de inşa edildiği kabul görülmektedir. Mes'ûdî'nin naklettiğine göre bu müessesede hadis, tarih ve biyografiye ait bazı kitaplarla bu kitapların korunmasi için görevliler bulunmaktaydı. Hâlid b. Yezîd, Beytülhikme'de Muâviye'nin kurduğu kütüphaneyi devralmış ve onu daha zengin bir hale getirmiştir. Sem'ânî'nin Kitâbü'l-Ensâb'ında burada görevli kütüphanecinin adının Sa'd olduğu kaydedilmektedir. Görevi "sâhibü'l-mesâhif" olarak belirtilen Sa'd, adı günümüze ulaşan ilk müslüman kütüphanecidir.

Abbâsîler'in hilâfeti süresince ise İslâm dünyasında gerek Abbâsî halifeleri, vezirleri, âlimleri ve diğer guruplara bağlı şahısların, gerekse Abbâsî hilâfetini tanımakla birlikte müstakil devlet tesis etmiş bulunan Büveyhîler ve Selçukîler'e mensup kişilerin inşa ettikleri kütüphanelerin tarihî gelişim aşamasının kronolojik olarak verilmesi kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığından mümkün olmamaktadır. Şu ana kadar yapılmış olan incelemelerde de böyle bir yol takip edilmemiştir

Anahtar Kelimeler: İslam, Meşhur kütüphaneler, Arap dünyası, İslam tarihi, Arap dilinin gelişimi

ABSTRACT

It is thought that the first libraries in the Islamic world emerged in the Umayyad period, when a close writing activity began around the Quran and hadith, in mosques that also served as schools. In this period, some scholars had libraries consisting of a significant number of books in their homes regarding the information obtained from the springs. The personal libraries of scholars such as the hadith scholar Ibn Shihab az-Zuhri, Abdulhakam ibn Amr al-Jumahī, Abu Qilabah al-Jermi, Shu‘ba ibn Hajjāj, Kurāyb, Abu Amr ibn Ala, Urwa ibn Zubayr and Ibn Jurayj can be mentioned. During the Umayyad period, the first library open to scholars and students was built by Muawiyah ibn It is accepted that it was built in Bayt al-Hikma, a kind of research center in Damascus, during the time of Abu Sufyan (661-680). According to Mas'udi, this institution had some books on hadith, history and biography and the staff responsible for the protection of these books. Khalid b. Yazid took over the library established by Muawiyah in Bayt al-Hikma and made it richer. In Sam'ani's Kitab al-Ensab, it is recorded that the name of the librarian in charge here was Sa'd. Sa'd, whose duty is stated as "sâhib al-mesâhif", is the first Muslim librarian whose name has survived to the present day. During the Abbasid caliphate, it is not possible to provide a chronological account of the historical development of the libraries built by the Abbasid caliphs, viziers, scholars and individuals affiliated with other groups in the Islamic world, as well as by the Buyids and Seljuks who recognized the Abbasid caliphate but established independent states, due to the lack of sufficient information in the sources. Such a path has not been followed in the studies conducted so far.

Keywords: Islam, Famous libraries, Arab world, Islamic history, Development of the Arabic language

GİRİŞ

Bu makale, İslam dünyasında ilk kütüphanelerin ortaya çıkışına dair tarihsel arka planın kapsamlı bir şekilde incelenmesini amaçlamaktadır.

Çalışmada, İslam medeniyetinin oluşumu ve erken gelişim döneminde kütüphane kurumunun şekillenmesinde etkili olan siyasi, dini ve kültürel faktörlerin analizi özel bir önem taşımaktadır. Özellikle, bilgiye ve ilme duyulan saygıyı temel alan İslami dünya görüşünün, bilim merkezlerinin doğması ve yazılı mirasın birikimi için verimli bir ortam yarattığı vurgulanmaktadır.

Makalenin önemli unsurlarından biri de, bilgi birikimini önceki medeniyetlerden koruma, sistematikleştirme ve yayma sürecinde aktif rol oynayan halifeler, alimler, tercümanlar ve filozofların katkılarının ele alınmasıdır. Bu bağlamda, Bağdat’ta kurulan ve “Bilgelik Evi” olarak bilinen Daru’l-Hikme, ilk tam teşekküllü İslami kütüphane ve döneminin en önemli

bilim merkezlerinden biri olarak ayrıntılı biçimde analiz edilmektedir. Bu merkezin tarihi, Abbasiler döneminde İslam dünyasında bilimsel organizasyonun yüksek seviyesini ve kültürel açıklığı somut şekilde gözler önüne sermektedir.[1]

Makale, İslam kütüphanelerinin sadece dini eserlerin korunduğu yerler olarak değil, tıp, astronomi, felsefe, coğrafya, matematik ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda bilgi birikiminin toplandığı merkezler olarak da işlev gördüğüne dikkat çeker. Bu anlamda İslam kütüphanesi sadece bir metin koleksiyonu değil, bilimsel geleneğin aktarımı ve gelişimi açısından temel bir halkadır. Aynı zamanda farklı kültür ve inanç temsilcileri arasında diyalog ortamı oluşturmuş, Doğu ile Batı'yı entelektüel bir çatı altında birleştirmiştir.

Makaledeki sonuçlar göstermektedir ki, İslam dünyasında kütüphanelerin kurulması, insanlığın genel bilimsel ilerlemesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu kurumlar, antik mirasın korunması, yeni şartlara uyarlanması ve daha sonra Avrupa'ya aktarılması süreçlerinde kilit rol oynamış, Rönesans'ın entelektüel temelini oluşturmuştur.[2]

İslam dünyasında ilk kütüphanelerin ortaya çıkışı, tarihsel literatürde İslam'ın Altın Çağı olarak adlandırılan (8. ila 13. yüzyıllar arası) döneme denk gelir. Bu dönem, bilim, sanat, felsefe ve eğitimin olağanüstü şekilde geliştiği ve İslam medeniyetinin bilgi alanında dünya lideri haline geldiği bir zaman dilimidir. Bilimsel gelişmeye yönelik istek, yalnızca dini değerlerle değil, aynı zamanda aydınlanma ve entelektüel liderliğe odaklanan bir devlet politikasıyla da desteklenmiştir.

Bu kültürel ve bilimsel yükselişin en dikkat çekici sembollerinden biri, Abbâsî halifesi Me'mun'un girişimiyle 9. yüzyıl başlarında Bağdat'ta kurulan meşhur Dârü'l-Hikme (Bilgelik Evi) olmuştur. Başlangıçta bir tercüme akademisi olarak kurulan bu merkez, kısa sürede binlerce el yazmasını barındıran zengin bir kütüphane ve çok yönlü bir bilim kurumu haline gelmiştir.[3]

Bu kütüphanede, dönemin en parlak filozofları, alimleri, tercümanları, hekimleri ve astronomları görev yapmış; antik Yunan, Pers, Hint ve diğer medeniyetlere ait eserlerin çeviri ve yorumlarıyla meşgul olmuşlardır. Dini metinlerin yanı sıra, matematik, mantık, tıp, coğrafya, kimya ve mekanik gibi alanlarda eserler titizlikle incelenmiş ve çoğaltılmıştır. Bu yönüyle Daru'l-Hikme sadece bir arşiv değil, bilginin sürekli üretildiği ve geliştiği dinamik bir bilim merkezi işlevi görmüştür.

[1] Gutas, D. (1998). Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd–4th/8th–10th centuries). Routledge.
[2] Lyons, J. (2009). *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization*. Bloomsbury Press.
[3] Makdisi, G. (1981). *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh University Press.

Bu gelişmede, halifelerin bizzat bilime himaye sağlamaları, dünyanın dört bir yanından kitap toplanmasına destek olmaları, eğitim ve tartışma ortamları oluşturmaları, bilimsel araştırmaları ve kültürler arası alışverişi teşvik etmeleri büyük rol oynamıştır. Böylece Daru'l-Hikme, Doğu ve Batı'nın bilgilerini buluşturan benzersiz bir merkez haline gelmiş, İslam bilim dünyasının ileride kuracağı birçok bilimsel okulun temellerini atmıştır.[4]

Şunu da vurgulamak gerekir ki, İslam'da ilk kütüphanelerin ortaya çıkışı tesadüfi veya kendiliğinden oluşmuş bir süreç değil, İslamî değerler üzerine kurulu, eğitimin, entelektüel üretimin ve kültürel diyalogun geliştirilmesine yönelik bilinçli bir devlet politikasının mantıksal sonucudur.

İşte bu ortam, daha sonra Endülüs ve Sicilya üzerinden Avrupa düşüncesini etkileyen, bilimsel ve felsefi yükselişi mümkün kılmıştır.

Sonuç olarak, İslam kütüphaneleri, antik kaynaklardan Orta Çağ dünyasına ve oradan da Rönesans'a uzanan bilgi aktarım zincirinin temel halkaları haline gelmişlerdir. Bu kurumların bilim ve kültür tarihindeki yeri, hafife alınamayacak kadar büyüktür; çünkü insanlık için evrensel bir değer olarak bilimin şekillenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

Ana bölüm

VIII–IX yüzyıllar, İslam medeniyetinin tarihinde benzeri görülmemiş bir bilimsel, kültürel ve ruhani gelişimin yaşandığı "İslam'ın Altın Çağı" olarak adlandırılan dönemin başlangıcı oldu. Bu dönem, 750 yılında Emevîlerin devrilmesinin ardından iktidara gelen Abbâsîler hanedanının yönetimiyle doğrudan bağlantılıdır. Yeni halifelik, siyasi ve entelektüel faaliyetlerini Halife el-Mansur tarafından 762 yılında kurulan Bağdat'ta yoğunlaştırdı. Bu şehir kısa sürede sadece bir yönetim merkezi değil, aynı zamanda İslam bilim dünyasının kalbi haline geldi.

Abbâsîler, çok uluslu halifeliği bir arada tutmak ve kendi meşruiyetlerini pekiştirmek için bilimi, kültürü ve eğitimi teşvik etmeyi bir devlet politikası haline getirdiler. Bu sadece dönemin modasına uymak değil; aynı zamanda bilgiyi, halkı eğitmek ve sadık elitler oluşturmak için bir yönetim aracı olarak kullanmak anlamına geliyordu. Bu vizyon, özellikle Halife el-Mansur (754–775), Harun Reşid (786–809) ve en çok da el-Me'mun (813–833) dönemlerinde zirveye ulaştı. Bu dönemde bilim ve eğitim, devlet ideolojisinin temel taşları haline geldi.

Bu çağın en çarpıcı özelliklerinden biri de dini ve felsefi çoğulculuğun yüksek seviyede olmasıydı. İslam dünyasında Sünnîler, Şiîler, Mu'tezilîler, Sûfîler gibi çeşitli mezhep ve felsefi akımlar barış içinde birlikte varlık gösterirken; Bağdat'ta bilim insanları, Hristiyan, Zerdüşt, Maniheist ve Yahudi âlimlerle de bilimsel diyaloglar kurdular. Bu açıklık ve hoşgörü ortamı,

[4] Rosenthal, F. (1970). *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*. Brill.

Antik Yunan, İran ve Hint uygarlıklarından gelen bilgilerin çevirilmesine, analizine ve sentezine zemin hazırladı.[5]

Bilim ve Eğitime Halifelerin Verdiği Destek. Abbâsî halifeleri, entelektüel üstünlüğün sadece kültürel değil, devletin gücünü artıran stratejik bir unsur olduğunu çok iyi anlamışlardı. Bu anlayışın en somut örneği, Halife el-Me'mun'un girişimiyle Bağdat'ta kurulan Dârü'l-Hikme (Bilgelik Evi) oldu. Döneminin en büyük bilim merkezlerinden biri olan bu kurum, yalnızca bir kütüphane değil, aynı zamanda bir araştırma enstitüsü, tercüme okulu, astronomik gözlemevi ve felsefi tartışmaların yapıldığı platform niteliğindeydi.

El-Me'mun, Bizans, Hindistan ve İran'a heyetler göndererek nadir bilimsel eserleri toplattı. Yunanca, Süryanice, Pehlevîce ve Sanskritçe yazılmış metinler Arapçaya çevrilerek İslam dünyasının bilim literatürüne kazandırıldı.

Bu kurumda çalışan önde gelen âlimler arasında, Hipokrat ve Galen'in tıp eserlerini çevirmiş olan Huneyn bin İshak, filozof ve matematikçi Kindî, çok yönlü bilim insanı Farabî yer almaktadır. Bu âlimler yalnızca tercüme yapmakla kalmayıp, aynı zamanda özgün bilimsel yaklaşımlar geliştirerek, İslam dünyasını felsefe, tıp, matematik, astronomi ve dilbilimi gibi alanlarda küresel bir lider haline getirdiler.[6]

Halifeler aynı zamanda medrese adı verilen eğitim kurumlarının yaygınlaşmasını desteklediler. Bu kurumlarda hem dini hem de seküler dersler verildi. Halifeler ayrıca burslar dağıttı, kütüphaneler kurdu, cami ve saraylara bağlı bilim merkezleri finanse etti. Bu sayede bilgiye erişim, sadece aristokrasiye değil, halkın alt kesimlerine de açılmış oldu.

İslam'da Bilgi ve Eğitime Bakış: Kur'anî ve Hadisî Temeller. İslam'da bilgiye verilen önem, doğrudan Kur'an ve hadislerde kök salmıştır. Peygamber Muhammed'e (s.a.v.) indirilen ilk vahiylerden biri olan şu ayet, insanın bilgiye ulaşma sorumluluğunu ortaya koyar:

"Yaratan Rabbinin adıyla oku…"

(Alak Suresi, 96:1)

Bu ayet, sadece peygamberliğin başlangıcını değil, İslam medeniyetinin bilgiye ve eğitime dayalı karakterinin temelini simgeler. Kur'an'da ilim (bilgi), hikmet (bilgelik), fikir, akıl gibi kavramlar 700'den fazla kez geçmektedir. Bu, düşünmenin, öğrenmenin ve araştırmanın ibadet sayılabilecek kadar önemli olduğunu gösterir.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hadislerinde de ilmin önemi defalarca vurgulanmıştır:

---

[5] Saliba, G. Science and Medicine // The Oxford Encyclopedia of the Islamic World. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – Vol. 4. – P. 181–187.
[6] Endress, G. Islamic Philosophy, Science, Culture, and Religion: Studies in Honor of Dimitri Gutas. – Leiden: Brill, 2011. – 414 p.

"İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır." *(İbn Mace, Sünen)*

Bir başka meşhur hadis ise şu şekildedir:

"İlim Çin'de bile olsa gidip alınız."

Bu sözler, ilim talebinin toplumsal bir sorumluluk haline gelmesine yol açmış, alimler (âlimler) toplumda yüksek saygı görmüş ve bilim, maneviyatla iç içe değerlendirilmiştir. Bu nedenle, eğitim İslam kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, kütüphaneler, okullar ve akademiler açmak da dini bir görev olarak görülmüştür.

VIII–IX yüzyıllara gelindiğinde, İslam dünyasında aydınlanma, eğitim ve bilim odaklı bir siyasi, dini ve kültürel atmosfer oluşmuştu. Bu ortamda ilk İslami kütüphanelerin ortaya çıkışı, tesadüfi değil, stratejik bir tercih ve kaçınılmaz bir gelişmeydi. İşte bu temeller üzerinde yükselen İslam kütüphane geleneği, sadece Müslüman dünyasını değil, tüm insanlığı etkilemiş, Avrupa Rönesansı'na kadar uzanan küresel bir bilimsel miras bırakmıştır.[7][8][9]

Analiz

İslami bilim ve kütüphane kültürünün oluşumu, merkezi kurumlar olan Dârü'l-Hikme gibi yapıların kurulmasından çok daha önce başlamıştır. Zaten VII–VIII yüzyıllarda, camilerde, saraylarda ve yöneticilerin konutlarında, hem eğitimsel, dini hem de idari işlevleri olan ilk kitap ve el yazması koleksiyonları ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte camiler birincil rolü oynamıştır. Camiler sadece ibadet yeri değil, aynı zamanda toplumsal hayatın ve eğitimin merkeziydi. Büyük camilerde (örneğin Şam'daki Emevî Camii veya Kahire'deki El-Ezher Camii) Kur'an nüshaları, tefsirler, fıkıh, gramer ve diğer dinî ilimlere dair eserler muhafaza edilirdi. Zamanla bu koleksiyonlara tıp, matematik ve astronomi gibi seküler eserler de eklendi. Böylece camiler, İslam dünyasındaki ilk "kamu kütüphaneleri" haline geldi.

Daha sonra, IX. yüzyıldan itibaren, İslam dünyasında medrese kurumu şekillenmeye başladı. Medreseler, dinî ilimlerin yanı sıra akli ilimlerin de öğretildiği eğitim kurumlarıydı. İlk örneklerinden biri Nişabur'da kurulan bir medresedir. Ancak medreselerin en parlak dönemi, Selçuklular ve İslam'ın Altın Çağı dönemine denk gelir; bu dönem özellikle 1065 yılında Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi ile taçlanmıştır. Medreselerin hemen hepsine bağlı kütüphaneler bulunur ve bu kütüphaneler öğrenciler ile hocaların geniş literatüre erişimini

[7] Berkey, J.P. *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education*. – Princeton: Princeton University Press, 1992. – 289 p.
[8] Nasr, S.H. *Science and Civilization in Islam*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968. – 342 p.
[9] Ibn Maja. *Sunan Ibn Majah: English Translation*. – Riyadh: Darussalam Publications, [n.d.]. – 5 vols.

sağlar. Bu koleksiyonlar, İslam medeniyetinde akademik kütüphanelerin temelini oluşturmuştur.

Saray kütüphaneleri de İslam dünyasında kütüphane kültürünün doğuşunda önemli rol oynamıştır. Halifeler ve vezirlerin himayesinde kurulan bu kütüphaneler, hem bilgi arşivleme hem de hükümdarın kültürel ve siyasi prestijini gösterme aracıydı. Özellikle X. yüzyılda Kurtuba Halifesi II. Hakem'in kütüphanesi, rivayetlere göre 400.000 cilde kadar çıkan koleksiyonuyla meşhurdur.

Çeviri Faaliyetlerinin Kütüphane Gelişimindeki Rolü

İslam dünyasında kütüphanelerin gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biri, VIII. yüzyılda başlayan ve IX–X. yüzyılda zirveye ulaşan geniş kapsamlı çeviri hareketidir. Abbâsî halifeleri, özellikle el-Mansur ve el-Me'mun, antik uygarlıklardan miras kalan bilimsel eserlerin Arapçaya çevrilmesini, halifeliğin entelektüel gelişimi açısından stratejik bir görev olarak görmüşlerdir.

Bu dönemde Müslüman bilginler, Aristo, Platon, Galen, Hipokrat, Öklid, Batlamyus ve Arşimet gibi Yunan filozoflarının yanı sıra, Hintli ve İranlı düşünürlerin eserlerini de Arapçaya çevirmeye başladılar. Bu faaliyetler, özellikle Bağdat'taki Dârü'l-Hikme, Cundişâpûr'daki çeviri merkezi, Harran ve Halep gibi şehirlerde kurulan merkezlerde yoğunlaşmıştır.[10]

Bu çeviri faaliyetlerinin önde gelen isimleri arasında, Huneyn bin İshak, oğlu İshak bin Huneyn, Sâbit bin Kurra, Kustâ bin Luka gibi âlimler bulunur. Bu kişiler yalnızca çeviri yapmakla kalmamış, aynı zamanda metinlere şerhler (yorumlar) yazmış, bilgileri İslamî bilimsel gelenekle uyumlu hale getirmiştir. Onların çalışmaları sayesinde kütüphaneler, medeniyetlerarası bilgi alışverişinin merkezi haline gelmiş, antik dünyanın entelektüel mirasının filtrelenerek aktarılmasına aracılık etmiştir.

İslam Toplumunda Âlim (Ulema) Figürü ve Statüsü

İslam kültüründe âlim figürü (ulema) özel bir öneme sahiptir. O dönemin birçok kültüründe görülmeyen şekilde, İslam dünyasında âlimler hem sosyal hem de manevi olarak yüksek statüye sahipti. Bu durum, sadece bilime verilen dini değerden değil, ulemanın devlet yönetimindeki etkin rolünden, hukuki meselelerdeki otoritesinden, eğitimdeki öncülüğünden ve bilimsel gelişmeye katkısından da kaynaklanıyordu.

Ulema sadece din bilgini değil; çoğu zaman hukukçu, astronom, hekim, matematikçi, tarihçi gibi çok yönlü ilim insanlarıydı. Örneğin:

- Farabi, hem filozof hem müzisyen hem de mantıkçıdır.

[10] Gutas, D. (1998). Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd–4th/8th–10th centuries). Routledge.

- Râzî, büyük bir hekim ve kimyacıdır.
- Harezmi, cebirin kurucusu olarak kabul edilir. [11]

Bu şahsiyetlerin eserleri, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, kütüphanelerde saklanmış ve yüzlerce kez kopyalanarak yayılmıştır.

Ulemanın bilgiyi sistematik hale getirme ve kataloglama çabaları, kütüphane sistemlerinin gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır. Birçok ulema, kitap listeleri hazırlamış, eser özetleri yazmış ve ilk bilimsel sınıflandırma sistemlerini geliştirmiştir. Bu çabalar, daha düzenli ve erişilebilir kütüphane yapılarının temelini oluşturmuştur.

Ulema, yalnızca bilginin tüketicisi değil; aynı zamanda onun üreticisi, sınıflandırıcısı ve yayıcısıdır. Onların bilimsel faaliyetleri, kütüphanelerin değerini artırmış ve bu kurumları İslam toplumunun kültürel ve siyasi hayatının vazgeçilmez unsuru haline getirmiştir. Bu sayede İslam dünyasında bilgiye dayalı bir toplumsal yapı oluşmuş, kütüphaneler sadece kitap yığını değil, entelektüel gelişimin motoru olmuştur.[12]

Darü'l-Hikme (Arapça: الحكمة بيت – "Bilgelik Evi"), Abbâsî Halifeliği'nin yeni başkenti olan **Bağdat'ta**, **IX. yüzyılın ilk çeyreğinde** kurulmuştur. Bu olağanüstü bilimsel kurumun kurucusu, dönemin en eğitimli ve aydın liderlerinden biri olarak kabul edilen halife **el-Me'mun'dur** (813–833). Gençliğinden itibaren felsefeye, matematiğe ve doğa bilimlerine derin ilgi duyan el-Me'mun, çevresinde bilim insanları, mütercimler, astronomlar, din âlimleri ve filozoflardan oluşan bir entelektüel topluluk barındırmış; sadece onlarla sohbet etmekle kalmamış, bilimsel faaliyetlerini **devlet düzeyinde** desteklemiştir.

Tarihçiler, Darü'l-Hikme'nin öncüsünün halife el-Me'mun'un babası **el-Harun Reşid** tarafından kurulan bir kütüphane olduğunu düşünmektedirler. Ancak kurumsal yapıya bürünüp akademi, kütüphane, gözlemevi ve çeviri merkezi işlevlerini birleştiren şekliyle, Darü'l-Hikme esas olarak el-Me'mun döneminde inşa edilmiştir. Bu kurum yalnızca bir bilgi arşivi değil, aynı zamanda İslam dünyasında yaşanan bilimsel rönesansın simgesi olmuştur. Etkisi bakımından, antik dönemin **İskenderiye Kütüphanesi** veya Orta Çağ Avrupası'ndaki üniversitelerle karşılaştırılabilir niteliktedir.[13]

Kurumsal Yapı ve İşlevler

Darü'l-Hikme, çok yönlü bilimsel ve eğitimsel bir merkez olup şu temel işlevleri yerine getirmiştir:

[11] Lyons, J. (2009). The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization. Bloomsbury Press.
[12] Makdisi, G. (1981). The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West. Edinburgh University Press.

[13] Rosenthal, F. (1970). Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam. Brill.

- **Geniş bir kütüphane**, içerisinde farklı dillerde yazılmış binlerce el yazmasıyla donatılmıştı;
- **Çeviri merkezi**, burada bilim insanları antik dönem metinlerini Yunanca, Süryanice, Pehlevîce ve Sanskritçeden Arapçaya çevirmişlerdir;
- **Gözlemevi**, astronomik gözlemler yapılmış ve yıldız katalogları hazırlanmıştır;
- **Yayın ve inceleme birimleri**, metinlerin yazımı, yorumlanması ve eleştirel değerlendirmesi yapılırdı;
- **Derslikler ve tartışma salonları**, burada dersler verilmiş, felsefi tartışmalar yapılmış ve öğrenci yetiştirilmiştir.

Kuruma devlet tarafından doğrudan finansman sağlanmıştır. Halife el-Me'mun, kitap temin süreçlerini bizzat denetlemiş, Bizans'a, Hindistan'a ve İran'a el yazmaları temin etmek için özel heyetler göndermiştir. Bilim insanları ve çevirmenler yüksek ücretlerle desteklenmiş, böylece bilimsel faaliyetler **saygın ve cazip bir meslek** hâline gelmiştir.

Darü'l-Hikme'nin dikkat çeken bir diğer özelliği ise **uluslararası ve dinlerarası çeşitliliğidir**: burada Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştiler birlikte çalışmıştır. Bu da kurumu yalnızca bir akademik merkez olmaktan çıkarıp, **farklı kültürler arasında bilgi alışverişinin ve diyalogun yaşandığı eşsiz bir platforma** dönüştürmüştür. Böylelikle İslam medeniyetine ait **evrensel bilimsel bir dil** gelişmiştir.[14]

Darü'l-Hikme'de Görev Alan Bilim İnsanları ve Mütercimler

Darü'l-Hikme'nin bilimsel ekolüne damga vuran önde gelen isimlerden bazıları şunlardır:

- **Huneyn bin İshak**: Antik tıp literatürünün en önemli çevirmenlerinden biri olan bu Nasturi Hristiyan âlimi, Hipokrat ve Galen'in birçok eserini Arapçaya çevirmiştir. Ayrıca orijinal tıp eserleri de kaleme almış ve hem İslam hem de Avrupa tıbbı üzerinde büyük etki bırakmıştır.
- **El-Kindî**: İslam felsefesinin ilk büyük ismi olarak bilinir ve "Arapların filozofu" unvanıyla anılır. Yunan felsefesini İslam düşüncesiyle uyumlu hâle getirmiş; metafizik, mantık, matematik, müzik ve tıp alanlarında önemli eserler bırakmıştır.
- **Sâbit bin Kurra**: Cebir, geometri ve astronomi alanlarında büyük katkılar sunan bu bilim adamı, yaptığı çalışmalarla skolastik dönemde Avrupa bilimini etkilemiştir.
- **Kustâ bin Luka**: Hem hekim hem filozof hem de mütercim olan bu âlim, Antik Yunan felsefe ve tıp mirasını Arap dünyasına aktaran öncülerden biridir.

[14] Gutas, D. (1998). Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd–4th/8th–10th centuries). Routledge.

- **Farabi**: Daha sonraki bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, düşünsel gelişimi Darü'l-Hikme'de atılan temellere dayanır. O, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi isimleri etkileyen felsefi geleneğin devam ettiricisidir.[15]

Bu bilim insanları yalnızca çeviri yapmakla kalmamış; aynı zamanda **antik fikirleri ele alıp yorumlamış, geliştirmiş** ve İslam felsefesi ile biliminin temellerini atmışlardır.

Kütüphane Koleksiyonu ve İçeriği

Darü'l-Hikme'nin koleksiyonu, İslam dünyasının en zenginlerinden biriydi. Dönemin tanıklarına göre on binlerce el yazması içeriyordu. Bu eserler arasında:

- Yunanca, Süryanice, Pehlevîce ve Sanskritçeden yapılan çeviriler;
- Aristo, Platon ve Plotinus gibi filozofların eserleri;
- Galen, Hipokrat ve İslam hekimlerinin tıp metinleri;
- Öklid, Arşimet ve Diofantus'un matematik çalışmaları;
- Batlamyus ve Hintli astronomların astronomik tabloları;
- İslam hukukçularının dini ve fıkhi metinleri;
- Gramer, mantık, doğa bilimleri ve metafizik üzerine yazılmış eserler yer almaktaydı.

Bu eserler **titizlikle kataloglanmış**, elle çoğaltılmış, yorumlarla zenginleştirilmiş ve İslam dünyasındaki diğer kütüphaneler, medreseler ve akademilere dağıtılmıştır. Bu yönüyle Darü'l-Hikme, **sistematik bilginin yayılma merkezi** olmuş ve antik bilimin korunup geliştirilmesinde hayati bir rol oynamıştır.

Bağdat'taki Darü'l-Hikme, sadece bir kütüphane değil; aynı zamanda **küresel öneme sahip bilimsel, felsefi ve eğitsel bir merkezdi**. Bu kurumun faaliyetleri, **İslam'ın Altın Çağı'nın** ayrılmaz bir parçası olmuş ve Orta Çağ entelektüel dünyasının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Darü'l-Hikme, medeniyetler arasında sürekli bir bilgi akışının yaşandığı bir merkez olmuş, bu akış daha sonra **Rönesans döneminde Avrupa bilimini doğrudan etkilemiştir.** Bu yapı, İslam medeniyetinin **insanlık tarihine katkısının simgesi** olarak değerlendirilmeli; bilim, kültür ve iktidarın ortaklaşa çalıştığında **nasıl küresel ilerleme sağlanabileceğini gösteren örnek model** olarak hatırlanmalıdır.[16]

VIII–XIII yüzyılları arasında yaşanan İslam'ın Altın Çağı ile birlikte, kütüphaneler Müslüman toplumun kültürel ve entelektüel altyapısının ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Önceki dönemlerde daha çok tapınaklar veya saraylara bağlı kapalı arşivler şeklinde varlık

[15] Ibn Maja. Sunan Ibn Majah: English Translation. – Riyadh: Darussalam Publications, [n.d.]. – 5 vols.
[16] Nasr, S.H. Science and Civilization in Islam. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968. – 342 p.

gösteren kütüphaneler, İslam dünyasında **herkese açık bilgi merkezleri** olarak şekillenmeye başladı. Bu kurumlar yalnızca âlimler ve öğrenciler için değil, **bilgiye ulaşmak isteyen herkes için** erişilebilir hâle geldi.

En önemli kütüphaneler; **medreselere**, **camilere**, **saraylara** ve **bilim akademilerine** bağlı olarak kuruluyordu. Bağdat'taki ünlü **Darü'l-Hikme** dışında, yüzlerce başka büyük kütüphane de mevcuttu: Kahire'deki **El-Ezher**, Basra'daki **Benu Musa Kütüphanesi**, Nişabur'daki **Nizamiye Medresesi**, Fâtımîler döneminde Kahire'deki **El-Hâkim Kütüphanesi** ve Müslüman İspanya'da Kurtuba (Cordoba) ile Tuleytula'daki (Toledo) büyük koleksiyonlar bu örneklerdendir. Bu kurumlar yalnızca bilgiyi biriktirip muhafaza etmiyor, aynı zamanda **el yazmalarının çoğaltılması**, **çeviriler**, **halka açık dersler**, **münazaralar** ve **yorumlar** yoluyla yaygınlaştırıyordu. Özellikle, **çeviri faaliyeti** bu süreçte hayati rol oynadı ve Yunan, Fars, Hint ve Bizans kaynaklarının İslam bilim geleneğine dâhil edilmesini sağladı. Bu sayede **İslam kütüphaneleri**, Doğu ile Batı'nın birleştiği canlı kültürel etkileşim noktalarına dönüştü.

İslam kütüphanelerinin en dikkat çekici sonuçlarından biri, Avrupa'nın entelektüel uyanışına — yani **Rönesans'a** doğrudan etki etmiş olmalarıdır. Orta Çağ'ın erken döneminde Batı Avrupa'da sistematik eğitimin çöküşü yaşanırken, İslam dünyasında bilim ve bilgi adeta zirveye ulaşmıştı. Halifelik topraklarında yer alan kütüphaneler, bilgiyi koruma, sistemleştirme ve yayma açısından başlıca merkezlerdi. Bu bilgi hazinesi, Müslüman İspanya (Endülüs), Sicilya, Haçlı seferleri ve ticaret yolları aracılığıyla Avrupa'ya taşındı. **Toledo**, bu bilgi aktarımının kilit noktası hâline geldi; burada kurulan **çeviri okulu**, Arapça metinleri Latinceye çevirdi. Avrupa, bu yolla **Farabi**, **İbn Sînâ (Avicenna)**, **İbn Rüşd (Averroes)**, **Gazali**, **Harezmi** gibi İslam âlimlerinin eserleriyle tanıştı. Bu düşünürlerin çalışmaları, **Thomas Aquinas**, **Roger Bacon**, **Albertus Magnus** gibi Avrupalı düşünürleri etkiledi. Bu entelektüel mirasın aktarımı olmaksızın, Rönesans'ın bilinen formu mümkün olmazdı.

İslam kütüphanelerinin **eşsizliği**, sahip oldukları **evrensel, açık ve çokdilli modelde** yatmaktaydı. O dönemlerde dünyanın birçok bölgesinde bilgi, genellikle dinî veya siyasi aidiyetle sınırlı tutulurken, İslam kütüphane geleneği **yüksek düzeyde kapsayıcılık** sergiliyordu. **Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Zerdüştler** gibi farklı inançlardan âlimler yan yana çalışabiliyorlardı. Bu, bilginin evrensel bir değer olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Kütüphanelerde onlarca farklı dilde yazılmış eserler yer alıyordu: **Arapça, Yunanca, Süryanice, Farsça, Sanskritçe** ve daha birçok dil. Arapça, farklı kültürlerin bilim ve felsefe birikimini birleştiren **bilim dili** hâline geldi. Bu kütüphaneler sadece dinî kitaplarla sınırlı değildi; tıp, astronomi, mantık, botanik, mekanik, müzik ve diğer birçok bilim dalına dair

eserler de bulunuyordu. Bu yaklaşım, **disiplinler arası bilimin** temellerini atarak bilimsel ilerlemenin yapı taşını oluşturdu.[17]

Sonuç olarak, İslam dünyasındaki kütüphaneler yalnızca kitapların saklandığı yerler değil; bilimsel düşüncenin, medeniyetler arası diyalogun ve entelektüel gelişimin merkezleriydi. Bu kurumlar sayesinde **İslam'ın Altın Çağı** mümkün olmuş; antik miras korunmuş ve Avrupa'ya aktarılmıştır. Açıklığı, evrenselliği ve bilimsel derinliği bir araya getiren **İslam kütüphane modeli**, hem İslam hem de Batı dünyasındaki gelecekteki üniversiteler ve bilimsel kurumlar için örnek teşkil etmiştir. Bu miras, yalnızca İslam medeniyetinin değil, **insan aklının tarihindeki evrensel bir değer** olarak kabul edilmelidir.

Kaynakça

1. Gutas, D. (1998). *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd–4th/8th–10th centuries)*. Routledge.
2. Lyons, J. (2009). *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization*. Bloomsbury Press.
3. Makdisi, G. (1981). *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh University Press.
4. Rosenthal, F. (1970). *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*. Brill.
5. Sabra, A. I. (1987). The appropriation and subsequent naturalization of Greek science in medieval Islam. *History of Science, 25*, 223–243.
6. Saliba, G. Science and Medicine // *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – Vol. 4. – P. 181–187.
7. Endress, G. *Islamic Philosophy, Science, Culture, and Religion: Studies in Honor of Dimitri Gutas*. – Leiden: Brill, 2011. – 414 p.
8. Berkey, J.P. *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education*. – Princeton: Princeton University Press, 1992. – 289 p.
9. Nasr, S.H. *Science and Civilization in Islam*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968. – 342 p.
10. Ibn Maja. *Sunan Ibn Majah: English Translation*. – Riyadh: Darussalam Publications, [n.d.]. – 5 vols.

[17] Berkey, J.P. The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education. – Princeton: Princeton University Press, 1992. – 289 p.

İSLAM ÂLİMLERİNİN KUR'AN TİLAVETİNDE TEĞANNİ YAPILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

VIEWS OF ISLAMIC SCHOLARS ON PERFORMING TAGHANNI IN QURAN RECITATION

Abdullah KANDEMİR
Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Öğretim Görevlisi Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Theology, Department of Quranic Reading and Recitation Sciences
ORCID ID: 0009-0008-9576-0251

ÖZET

Kur'an, Hz. Muhammed'e ilk indirildiği günden itibaren, hem hadislerden anlaşılan manalarla, hem de kalbe dokunma, hüzünlendirme ve İslam'a ısındırma gibi manevi sebeplerle veya makam, mevki ve şöhret gibi dünyevi çıkarlar uğruna, müzik sanatından öğrenilen ezgi ve nağmelerle okunagelmiştir. Kur'an'ın okunmasında, özellikle teğanni yapılarak okunması, hem dinleyiciler üzerinde derin bir etki bırakma amacını gütmüş, hem de okuyucuların dini ve dünyevi çıkarları doğrultusunda çeşitli amaçlara hizmet etmiştir. Ancak günümüzde, birçok Kâri (Kur'an okuyucusu) tecvid kurallarını ihmal ederek nağme ve ezgilere daha fazla önem vermektedir. Bu durum, Kur'an'ın doğru okunup anlaşılmasını engelleyebileceği gibi, dini metinlerin tahrif edilmesine de neden olabilir. Konu, geçmişten günümüze birçok İslam âlimi tarafından yoğun bir şekilde tartışılmış ve bu konuda birçok eser kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle teğanni kavramının sözlük ve ıstılah anlamı incelenmiş; ardından, konuyla ilgili hadis metinleri ele alınmıştır. Daha sonra ise İslam âlimlerinin Kur'an tilavetinde teğanni yapılması ile ilgili görüşleri aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Teğanni, Müzik

ABSTRACT

Since the day the Quran was first revealed to the Prophet Muhammad, it has been read with melodies and tunes learned from the art of music, both for the meanings understood from the hadiths and for spiritual reasons such as touching the heart, making one feel sad and warming up to Islam, or for worldly benefits such as rank, position and fame. The reading of the Qur'an, especially by reciting the melody, has both the purpose of leaving a deep impression on the listeners and has served various purposes in line with the religious and worldly interests of the

readers. However, today, many Qaris (Quran readers) neglect the rules of Tajweed and give more importance to melodies and tunes. This can prevent the correct reading and understanding of the Quran and can also lead to the distortion of religious texts. The subject has been discussed intensively by many Islamic scholars from past to present and many works have been written on this subject.

In this study, firstly the lexical and terminological meaning of the concept of taghanni was examined; then, the hadith texts related to the subject were discussed. Then, the views of Islamic scholars on performing taghanni during the recitation of the Quran were conveyed.

Keywords: Qur'an, Tanganni, Music

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed'e (s.a.v) Cebrail (a.s) aracılığıyla vahiy olarak indirilmiştir. Cebrail (a.s), Kur'an-ı Kerîm'in tamamını Allah'tan aldığı şekliyle Hz. Muhammed'e (s.a.v) aktarmıştır. Peygamber Efendimiz, aldığı vahyi sahabesine güzel bir eda ve tertil ile okumuştur. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v) ashabı arasında güzel sese sahip olanları Kur'an kıraati/tilaveti için teşvik etmiş hatta onlarla özel bir eğitim yapmıştır. Zira "İnsanoğlu, doğası gereği duygusal bir varlıktır; bu nedenle, hislere dokunan herhangi bir ses veya melodiyi dinlemeye yatkındır. Hz. Muhammed (s.a.v)'de bu minvalde güzel sesli sahabelere ayrı bir önem vermiştir. *Allah, Kur'an'ı güzel sesle teğanni eden bir Peygambere verdiği sevap kadar, hiçbir şeye ihsanda bulunmamıştır. 'Allah, Kur'an'ı yüksek ve güzel sesle teğanni eden peygamberi dinlediği kadar, hiçbir şeyi dinlemedi*' ve '*Kur'an'ı teğanni ile okumayan bizden değildir*' rivayetleri, Kur'an-ı Kerim'in tilavetinde teğanni yapmanın vazgeçilmez bir unsur olduğunu göstermektedir." Yukarıdaki hadis metinlerinde geçen rivayetlerden yola çıkarak öncelikle teğanni kavramının sözlük ve ıstılah anlamını incelemek yerinde olacaktır.

Kur'an' da teğanni kelimesi, yer almamakla birlikte, kelimenin kökü olan "غ - ن - ى (ğ-n-y)" yani "ğınâ" kelimesi ve bu kelimeden türeyen formlar, birçok ayette geçmektedir.[1] "ğınâ" kelimesi Kur'an'da zenginliği ifade etmekte ve bu kökten türeyen formlar çoğunlukla Allah'a ait sıfatları taşımaktadır. Müfessirler, Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı, zengin, ikram ve cömert sahibi olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Aynı zamanda, bu kelimenin bazı ayetlerde[2] insanı nitelendirmek için kullanıldığı görülmektedir.

[1] Bakara Sûresi, 263, 267, 273; Ali İmran Sûresi, 97, 181; Nisa Sûresi, 6, 130, 131, 135; Enam Sûresi, 133; Tevbe Sûresi, 28; Yûnus Sûresi, 68; İbrahim Sûresi, 8 vd. Detaylı bilgi için bkz; Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm, s. 515-516

[2](*Gerçek şu ki, insan kendini kendine **yeterli** görerek azar. 96/7*); Âl-i İmran Sûresi 181, Nisa Sûresi 6 ve 135, Alak Sûresi 7 vd.

"Teğanni" kelimesi, Türk Dil Kurumunda "şarkı söylemek" anlamında kullanılmaktadır. Osmanlıca sözlüklerde ise bu kelimenin Arapça "ğına" kelimesinden türediği ve "şarkı söylemek" anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca, "nağme ile söylemek" ve "mûstağnî olma/başkalarına muhtaç olmamak" anlamlarına da geldiği belirtilmiştir.[3]

İsfahânî, "Müfredat" adlı sözlüğünde teğanni kelimesinin kökü olan "ğınâ"nın "zenginlik" anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, bu kökten türeyen "muğni" ve "teğannî" kelimelerinin ise "şarkı söylemek, terennüm etmek ve yetinmek" anlamlarına geldiğine dikkat çekmiştir.[4] *İhvân-ı Safâ Risâlelerin*de, "ğınâ" kelimesinin ölçülü melodiler ve "musiki" anlamında kullanılmıştır. Musiki kavramı Arapçaya VIII. yüzyılda girdiği için, önceki dönemlerde bunun yerine "ğınâ" kavramı tercih edilmiştir.[5] Ayrıca İsfahânî gibi bazı dilciler "ğına" kelimesinin "lahn" anlamına da geldiğini aktarmışlardır.[6] Bu nedenle, kısaca "lahn" kelimesini de incelemeye dâhil edilmesi gerekmektedir.

Lahn, sözlük anlamı olarak nağme ve ezgi; kıraatte ve dilde hata etmek anlamındadır. Muteber kabul edilen görüşe göre, terim anlamı dilde ve kıraatte hata etmektir. Kelimelerin irab ve harekelerinde yapılan hatalara lahn denildiği gibi, Kur'an-ı Kerim okurken harflerin mahreç ve sıfatlarında yapılan hatalara da lahn denilmiştir.[7] İbn Manzur, lahn kelimesini sözlükte "ezgi" ve "coşkulu okuyuş" olarak, terim olarak ise "hatalı okuyuş" anlamında tanımlamıştır. İbn Berrî ise lahnın; irabta hata, lügat, nağme, mana ve idrak olmak üzere altı farklı anlama geldiğini belirtmiştir.[8] İsfahânî, "Müfredat" adlı eserinde, lahn kelimesinin Kur'an okuyucusunun "mevcut kurallarına uymadan söylemek" ve "üslup" anlamına geldiğini aktarmıştır.[9] Ayrıca Şemseddin Sami "Kâmûs-i Türkî" adlı eserinde "lahn" kelimesini "güzel ve kaideli ses" olarak tanımlamıştır.[10]

Teğanni kavramının sözlük ve ıstılah anlamına, meşhur Arap dilciler ve sözlüklerden referanslar verilerek değinilmiştir. Şimdi de yukarıda zikredilen teğanni kavramının geçtiği hadis metinlerini ele almak gerekmektedir.

---

[3] "Teganni", Kubbealtı Lügati, 22 Şubat 2025, https://www.lugatim.com/s/TAGANN%C3%8E
[4] Ragıp el İsfahânî, *Müfredât,* s. 767
[5] *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, çev. Ahmet Hakkı Turabi (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2. Baskı, 2017), 134-136.
[6] Mehmet Öncel, "XI. Yüzyıl Mûsikî Nazariyesinde Kullanılan Terimler: "Kemâlü Edebi'l-Gınâ ve El-Kâfî Fi'l Mûsikâ" Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2019): 46.
[7] Abdurrahman Çetin, "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/55.
[8] Eymen Rüşdî Süveyd, *el-Beyân li hukmi kıraâti'l-Kur'ani'l-Kerîm bi'l-elhân* (Daru'l Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye Yayınları, 2021), 15-16.
[9] İsfahânî, *Müfredat,* 957.
[10] Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî* (İstanbul: İkdam Neşriyat, 1899), 1237.

Ebû Lübâbe Beşîr İbni Abdülmünzir *radıyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "*Kur'an'ı teğannî ile okumayan kimse bizden değildir.*"[11]

Bu rivayeti incelediğimizde, "Kur'an'ı teğannî ile okumayan kimse bizden değildir" gibi net ve keskin bir ifadeyle karşılaşmaktayız. Burada geçen "teğanni" kavramını "istiğna" anlamında, "terennüm" (ses kıvraklığı) olarak dil bilimcilerin yorumladığını görmekteyiz. Ancak aynı zamanda bu rivayeti "Kur'an ile yetinmeyen bizden değildir" şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.[12] İmam Şafi, bu rivayeti değerlendirirken "yetinmek" anlamında değil de "güzel sesle okumak" anlamına geldiğine işaret etmiştir.[13] Hem dil bilimcilerin hem de İmam Şafi'nin bu rivayeti yorumlarken yaptıkları anlamın, yani teğanninin "güzel sesle okumak" şeklinde ifade edilmesi daha doğru olacaktır.

"*Allah, güzel sesli bir peygamberin Kur'an'ı 'teğannî' ile yüksek sesle okumasından hoşnut olduğu kadar hiçbir şeyden hoşnut olmamıştır*" ve "*Allah, Kur'ân'ı güzel sesle 'teğannî' eden bir Peygambere verdiği sevap kadar, hiçbir şeye ihsanda bulunmamıştır*" şeklinde, teğanni kavramının geçtiği farklı rivayetler bulunmaktadır.[14] Farklı formlarda bulunan bu rivayetleri incelediğimizde, Hz. Muhammed'in (s.a.v) icra etmiş olduğu Kur'an tilavetinin güzelliği ve bu nedenle Cenab-ı Hakk'ın iltifatına mazhar olması vurgulanmaktadır. Buradan şunu çıkarabiliriz: Kur'an tilavetinde teğanni yapmanın ve bu teğanninin takdir edilmesi, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) dayanmaktadır.

Teğanni kavramının geçtiği hadis metinleri incelenmiş olup, şimdi de bu konuda İslam âlimlerinin görüşlerine yer verilecektir.

Gazâlî'ye göre, yukarıda zikredilen hadislerde yer alan "ğına" kavramından türeyen "müstağni" kelimesi, muhtaç olmamak anlamında değil, sesi nağmelendirmek anlamına gelmektedir. Gazâlî, kimi yorumcular tarafından teğanni kavramına "yetinmek" anlamının verilmesini uygun görmemiştir. Ayrıca bu konuda Taberî, "teğannî, güzel sesle tercî', makam yapmaktır. Teğannîye istiğnâ mânâsı veren kişi, Arap dili ve şiirini bilmiyor demektir" şeklindeki keskin ifadesiyle dikkat çekmektedir.[15] Ebû Hilal el-Askerî ise teğanni kavramının "insan nefsi zenginlikten hoşlandığı gibi güzel sesten de hoşlandığı" için bu şekilde kullanıldığını ifade

[11] Ebû Dâvûd, Vitr 20. Ayrıca bk. Buhârî, Tevhîd 44; İbni Mâce, İkâmet 176
[12] İsfahânî, *Müfredat*, 767.
[13] Pehlül Düzenli, *İslam Kültür Tarihinde Musîki* (İstanbul: Kayıhan Yay., 2. Baskı, 2014), 144.
[14] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 19; Tevhîd 32; Müslim, Müsâfirîn 232-234. Ayrıca bk. Ebû Dâvud, Vitr 20; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân 17; Nesâî, İftitâh 83; Hâfız Ebu Abdurrahman Amed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Neseî, *Sünen'ün Nesei*, çev. Muhtar Büyükçınar v.dğr. (İstanbul: Kalem Yay., 1981), 2: 593; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed Dârimî es-Semerkandî, *Sünen-i Darimî,* çev. Abdullah Aydınlı (İstanbul: Madve Yay., 1996), 6: 499; Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 454, Nevevî, *Riyâz'üs Sâlihîn Tercümesi,* 683.
[15] Savran, Tuğba ve Ahmet Hakkı Turabi. "Kur'ân Tilâvetinde Teğannî". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7, sy. 2 (2021): 305-338. DOI: https://doi.org/10.32955/neu.istem.2021.7.2.02 s. 319-320

etmiştir.[16] Necdet Çağıl, teğanni kavramını ezgilendirmek şeklinde yorumlamış ve Kuran tilavetinde teğanni yapmanın meşru olduğunu, ayrıca Kuran tilavetinin makamsal boyutunun dinleyiciler üzerinde güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu zikretmiştir.[17] Elmalı Hamdi Yazar, farklı bir perspektif ile "teğanni" kavramını "ruha duyurma çabası" olarak isimlendirmiştir.[18]

İbnu'l-Battal'a (1013) atfedilen bir rivayete göre Sahabe ve Tabiun döneminden bir grup (Ömer b. el-Hattab, İbn Abbas, İbn Mes'ud, Abdurrahman b. el-Esved b. Yezidi) Ebu Hanife ve İmam Şafi'nin Kur'an tilavetinde teğanni uygulamasını caiz gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca, Ed-Dâni'nin (1052) aktarımlarına göre meşhur kârî İsâ b. Ömer' de (766) bu görüşe katılmaktadır.[19]

Kur'an tilavetinde teğanni yapılmasını caiz görenler genel anlamda şu rivayet ve sebeplerle bu uygulamayı kabul etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v), Mekke'nin fethi sırasında Fetih Suresi'ni okurken terci (ses dalgalandırması) yapmıştır.[20] Ebu Şâme'nin nakline göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Eğer insanların etrafımda toplanmasından korkmasaydım, bu tarzda (lahn ile) okurdum" buyurmuştur.[21] Bu rivayet, Hz. Muhammed'in (s.a.v) bizzat bu şekilde okuma yaptığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca kuvvetli delillerden bir diğeri de *Kur'an'ı teğannî ile okumayan kimse bizden değildir.*"[22] Şeklinde aktarılan rivayettir.

Teğanni kavramı üzerine aktarılan hadislerin içerdiği anlamlardan hareketle ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu uygulamayı bizzat gerçekleştirmesi ve yapanları teşvik etmesi, Kur'an tilavetinde teğanninin ayrılmaz bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, Kur'an tilavetinde teğanni konusu fıkıh perspektifinden bazı âlimler tarafından eleştirilmiş ve bu bağlamda teğanniye mesafeli yaklaşılmış, hatta bid'at ya da günah olarak değerlendiren yorumlara rastlanmıştır. Şimdi bu görüşlere yer verelim.

İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr, Hasanü'l-Basrî ve İbn Sîrîn gibi önde gelen âlimler, Kur'an tilavetinde teğanni yapılmasını caiz görmemişlerdir. İmam Mâlik'e atfedilen bir rivayete göre, kendisine namazda makam ile tilavet yapılması sorulduğunda, 'Bu benim hoşuma gitmiyor. Bu şekilde icra edilen kıraat, karşılığında bir şeyler almak için söylenen bir şarkıdan başka bir şey değildir.' şeklinde bir cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel'in

[16] Ebû Hilal el-Askeri, *el Furuq fil Luğa*, çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yay. 3. Baskı., 2017), 251
[17] Necdet Çağıl, *Kur'ân Kıraatında Musiki* (Ankara: DİB Yay, 2015), 329.
[18] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ty.) 6: 353.
[19] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. s.130
[20] Sâhihu'l- Buhârî, VI,112.
[21] Zâdü'l-Meâd, I,134 vd.
[22] Ebû Dâvûd, Vitr 20. Ayrıca bk. Buhârî, Tevhîd 44; İbni Mâce, İkâmet 176

de Kur'an tilavetinde elhân'dan hoşlanmadığını belirttiği ve bunu 'bid'at' olarak nitelendirdiği aktarılmaktadır .[23]

Suyuti'nin *el-İtkan* adlı eserinde, Sehâvi'ye atfen nakledilen bir yorum, Kur'an tilavetinde teğanni yapmanın bid'at olarak değerlendirildiği görüşüdür.

Günümüz Kıraat âlimlerinden Eymen Süveyd, "el-Beyân li Hukmi Kıraâti'l Kur'âni'l Kerîm bi'l Elhân" adlı eserinde, Kur'an tilavetinde sesi güzelleştirmenin fıkhi açıdan gerekli olduğunu, ilgili hadisler[24] ışığında ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu hadislerin Kur'an'ın musiki nağmeleri ve ezgilerle okunmasının caiz olduğunu göstermediğini savunmaktadır. Süveyd'e göre, bir okuyucu musiki makamlarıyla tilavet gerçekleştirdiğinde, tilavetin hüküm ve kaidelerini ön planda tutarak nağme ve ezgi eklemesi yaparsa bu okuyuş mekruh kabul edilmektedir. Ancak, okuyucu tilavetin kaidelerini geri plana itip nağme ve ezgiyi ön plana çıkarırsa, hem bu tarz bir okuyuşun hem de böyle bir okuyuşu dinlemenin haram olduğunu ifade etmektedir.[25]

Kur'an tilavetinde teğanni yapılmasını caiz görmeyenler veya bid'at ve kerih olarak değerlendirenler, bu uygulamayı çeşitli gerekçelerle sakıncalı bulmuşlardır. İlk olarak, teğanniyle gerçekleştirilen tilavetin sesin ahenkli ve hareketli oluşuyla dinleyicinin dikkatini dağıtarak, Kur'an'ın asıl mesajını kavramayı ve huşû ile dinlemeyi engellediği belirtilmektedir. Ayrıca, teğanni, genellikle fısk ve şehvet ehlinin bir alameti olarak nitelendirilmektedir.

Bir diğer gerekçe ise, "Kur'an-ı Arab'ın lâhnleri[26] ve sesleri ile okuyunuz, fısk ehlinin ve Ehl-i Kitâb'ın lâhnlerinden sakınınız…[27]" ifadesinde ortaya konulan ilkeye aykırılık durumudur. Son olarak, teğanniyle yapılan tilavetin Kur'an'a ait olmayan unsurların eklenmesine neden olabileceği; bu durumun kelimelerin yanlış telaffuzu gibi hatalara yol açarak Kur'an'ı musikiye bağımlı hale getirme riski taşıdığı ifade edilmektedir. Melodik okumanın Kur'an'ı melodiye uydurmak yerine, melodiyi Kur'an'a uyumlu hale getirecek bir şekilde uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır. Aksi durumda, Kur'an'ın tefekküre ve düşünmeye teşvik eden mesajlarının göz ardı edilebileceği ve bunun büyük bir sorumluluk doğurabileceği ifade edilmektedir.

Teğanni uygulamasının caiz görülmemesi yönündeki genel endişenin, İslam'ın men ettiği davranış ve durumlara sürüklenme riskinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, teğanni sırasında tecvid ve mahâricü'l-hurûf gibi kuralların ihmal edilmesi, Kur'an'ın düşünme ve tefekküre yönelik mesajlarının arka planda kalmasına yol açabileceği ifade edilmektedir.

---

[23] Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016. s.132
[24] *Kur'an-ı teğannî ile okumayan bizden* değildir. *Kur'an-ı sesinizle güzelleştirin (*Ebu Davud, 1468- Nesai,1014) başka bir rivayette ise *Sesinizi Kur'an ile güzelleştirin*. (el-Kêmilu fî duafâi'r-ricâl, 4/435) *"Allah, Kur'ân'ı güzel sesle teğannî eden bir Peygambere verdiği (sevap) kadar, hiçbir şeye ihsanda bulunmamıştır*." (Müslim, 792)
[25] Süveyd, *el-Beyân li hukmi kıraâti'l-Kur'ani'l-Kerîm bi'l-elhân*, s.38-40.
[26] Arap lahni, Kur'an tilavetinin tecvid kurallarına ve ses fonetiğine tam uyumlu bir şekilde okunmasıdır.
[27] Süyûti, El- Câmiu's-Sagîr, I 43; el-Mürşidü'l- Vecîz, s.200

Mâverdî'ye (1058) atfen nakledilen bir yorumda, Kur'ân tilavetine teganni katmak amacıyla tecvid ve mahreç kaidelerini ihmal eden okuyucunun ve bu tür bir tilaveti dinleyen bireyin büyük günah işlediği belirtilmektedir. Bununla birlikte, tecvid ve mahreç kaidelerine riayet ederek nitelikli bir şekilde sesini güzelleştirme amacı taşıyan müzikal eklemelerin ise mübah olduğu ifade edilmektedir. İmam Nevevî de (1277), Mâverdî gibi, tecvid ve mahreç kaidelerine riayet edilmesi şartıyla Kur'ân tilavetinde teğanni yapılmasını müstehap kabul etmiştir.[28]

[28] Düzenli, *İslam Kültür Tarihinde Musîki*, 146; Savran, Tuğba ve Ahmet Hakkı Turabi. "Kur'ân Tilâvetinde Teğannî". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7, sy. 2 (2021): 305-338. DOI: https://doi.org/10.32955/neu.istem.2021.7.2.02 s. 323

HURÛF-I MUKATTAA ve KODLAMA TEKNİKLERİ ARASINDAKİ ŞEKİLSEL BENZERLİK ÜZERİNE TEORİK BİR ANALİZ

SHAPED SIMILARITY BETWEEN HURUF-I MUKATTAA AND CODING TECHNIQUES A THEORETICAL ANALYSIS ON

Nihat DEMİRKOL
Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Ana Bilim Dalı, Iğdır, Türkiye
Assist. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Theology, Department of Basic Islam, Iğdır, Turkey
ORCID: 0000-0001-5929-8161

ÖZET

Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması tarih boyunca önemli meselelerinden biri olmuştur. Metnin yazıldığı dönemin dilini, dilin kullanıldığı kültürel bağlamı ve dilin sembolik anlatımlarının dikkate alınması, metnin anlaşılmasında önemli parametrelerdir. Zaman içerisinde değişen dünyada yeni yorumlar da kaçınılmazdır. Nitekim teknolojinin geliştiği çağımızda, dinî metinleri dijital dönüşüm karşısında yorumdan kayıtsız bırakmak ihtiyaca kapıyı kapatmaktır. Bu dönem içerisinde son ilahi metin olan Kur'an'ın gizemli bazı ayetleri olan hurûf-ı mukattaalar ile kodlama sistemi arasında şekilsel açıdan benzerlikler dikkatimizi çekmiştir. Şekilsel bakımdan görülen benzerlik modern çağda dinî metinlerin teknolojik gelişmeler ışığında yeni analiz yöntemlerine de ışık tutabilmektedir. Bu durum nasların anlam örgüsünün yanında sembolik boyutlarının daha geniş ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim metaversedeki sanal âlem boyutu, Kur'an'daki izafi zaman ve mekân boyutları ile benzerlik göstermesi de dinî metinlerin anlaşılmasında teknolojik gelişmelerin katkısını göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla hurûf-ı mukattaa ve kodlama sistemi arasındaki şekilsel benzerlik her ne kadar somut bir delil olmasa da, dijital tefsir çalışmalarına örnek olması açısından önemlidir. Bu çalışmada, metaverse ve hurûf-ı mukattaa kavramlarını açıklanmış olup konunun kavram boyutunu irdelenmiştir. Teorik açıdan ele aldığımız bu konuda hurûf-ı mukattaa harflerine yapılan yorumları değerlendikten sonra, kodlama sistemi ile hurûf-ı mukattaa arasındaki şekilsel benzerliklerin tespitini yapılarak hangi açılardan benzerlik olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hurûf-ı Mukattaa, Metaverse, Yorum, Kodlama.

ABSTRACT

The understanding and interpretation of religious texts has been one of the most important issues throughout history. Taking into account the language of the period in which the text was written, the cultural context in which the language was used and the symbolic expressions of

the language are important parameters in understanding the text. In a world that changes over time, new interpretations are inevitable. As a matter of fact, in our age of technological development, to leave religious texts indifferent to interpretation in the face of digital transformation is to close the door to the need. During this period, we have noticed similarities between the coding system and some of the mysterious verses of the Qur'an, the last divine text, in terms of shape. The similarity in terms of form can also shed light on new methods of analyzing religious texts in the modern age in the light of technological developments. This situation reveals that the symbolic dimensions of the texts should be considered more broadly in addition to their meaning. As a matter of fact, the similarity between the virtual world dimension in metaverse and the relative time and space dimensions in the Qur'an is important in terms of showing the contribution of technological developments in understanding religious texts. Therefore, although the formal similarity between hurūf al-muqattaa and the coding system is not a concrete evidence, it is important as an example for digital exegesis studies. In this article, the concepts of metaverse and hurūf al-muqattaa are explained and the conceptual dimension of the issue is examined. After evaluating the interpretations made to the letters of hurūf al-muqattaa in this theoretical issue, it was tried to reveal the similarities between the coding system and hurūf al-muqattaa by determining the formal similarities between them.

Keywords: Qur’an, Hurûf-ı Mukattaa, Metaverse, Interpretation, Coding.

GİRİŞ

Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sübjektif olması muhtemel bir konudur. Bundan dolayı farklı düşünce ve görüşleri içeren çalışmalar farklı bakış açısı verebildiği gibi, çeşitli yorumları değerlendirmek ve dinî metinlerin tarihsel ve kültürel bağlamlarını anlamak önemlidir. Nitekim her dönemde birçok tefsirin yazılması, Kur’an metninin ifade ettiği derin anlam örgüsünü değişim ve dönüşüm karşısında diri tutmanın gayretidir. Birçok değerli çalışmaya rağmen çalışmaların durmadan devam etmesi, nasların hem yoruma açık olduğu hem de anlam örgüsünün zenginliğine işarettir. Nasların yorumlanması sürecinde ise dilbilgisi, kültürel bağlam, sembolik anlatımlar ve tarihsel arka plan gibi faktörlerin dikkate alınması gerekir. Fakat dinî metinlerin yorumlanması, dinî öğretileri daha iyi anlama, bireysel veya toplumsal hayatta uygulama açısından da önemli bir adım olduğunu ifade etmek gerekir.[1]

İslami literatür içerisinde Kur’an metninin açıklanması ve yorumlanması olarak ifade etmemiz mümkün olan tefsir ve te’vil kavramları bu noktada önemlidir. Zira her iki kavram metnin üzerinde anlam ve yorum faaliyeti için hareket sahasını oluşturmaktadır. Tefsir, açıklamak,

[1] Hasan Yılmaz, “Kur’an’ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, (2004), 231-242.

beyan etmek gibi anlamlara gelirken; te'vil ise döndürmek aslına rücu' etmek anlamına gelmektir. Te'vil kavramının yorum için manevra alanı daha geniş olup ibarenin manası üzerine zihinsel faaliyette bulunmak olarak da tanımlayabiliriz.[2] Zira teknolojinin hızla gelişmesi bireysel ve toplumsal hayata etki etmiş, insanların düşünceleri ve hayata olan yaklaşımlarını şekillendirmiştir. Bireysel ve toplumsal olan bu değişimin eski ile olan bağını da tamamen kopardığını ifade etmek de mümkün değildir. Mesela geçmişte ifade edilen '*kölelik*' sisteminin modern dönemdeki adı '*ipotek*' olmuştur. Eski çağlarda önemli vasıta '*at'* dır. Gerek savaşta gerekse ulaşımda at'ın önemli bir fonksiyonu bulunmaktaydı. Günümüzdeki motor güçleri ise beygir gücü ile ölçülmektedir. Kur'an ise kölelik ve at gücüne vurgu yapmaktadır.[3] Başka bir örnek olarak kalem suresini örnek verebiliriz. Surenin ilk ayetinde Allah kaleme ve onun yazdıklarına yemin etmektedir.[4] Günümüzde ise evrak imzaları ve belli başlı formlar dışında kimse kalem kullanmıyor. Özellikle de kitap yazma faaliyetinde bulunan akademi dünyası doğrudan kalemle yazmaktan ziyade klavye kullanmaktadır. Kalemle yazma ciddi oranda düşmüş ve kalemin yerini klavye almıştır. Dolayısıyla "*Ayette kalem için kullanılan ifade klavye içinde geçerlidir.*" diyerek yeni yorumlar ortaya koymamız gerekecek. Nitekim kalem suresinin ilk ayetinde de kaleme yeminden hemen önce hurûf-ı mukattaa harflerinden birisi kullanılmaktadır: **ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ** "*Nûn. Kaleme ve yazdıklarına yemin olsun.*"[5] Ayetin anlamı ile ilgili olarak vurguladığımız manaın dışında birçok yorum yapılmıştır. Ancak diğer anlamlar konumuz dışında olduğu için detaylara girmiyoruz.[6] Nihai olarak Kur'an'ın vurgu yaptığı olgulara, teknolojinin gelişmesi ile şekil ve isim değişikliği olmuş fakat temel argümanların aynı kaldığı görülmektedir.

Bu bağlamda bilimsel tefsir çalışmalarına da değinmek gerekir. Çünkü ele aldığımız bu konu bilimsel tefsir alanına da temas etmektedir. Nasların tabiat verileri ile açıklanmaya çalışılması ilmi/bilimsel tefsir ekolünü ortaya çıkarmıştır. Zira bilimsel tefsir Kur'an'da yer alan bilimsel ıstılahların açıklanarak çeşitli görüşlerin ortaya çıkarmaya çalışan tefsir çeşididir.[7] Bilimsel

---

[2] Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitâbu'l-Ayn* (Bagdat: Mektebetu'l-Hilal, 1985), 7/246.; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin İbn Manzur el-Ensarî, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993), 5/55 vd.
[3] en-Nahl 16/8.; el-Enfal 8:/60.; el-Beled: 90/13.
[4] Kalem 68/1.
[5] Kalem 68/1.
[6] Bkz.: Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyan 'an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*, (Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2000), 23/521-528.; Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 10/134.; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun,* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.) 6/60-61.; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 5/889-906.;Muhammed Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, (Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984), 29/59-62.; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 5/429-430.
[7] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun* (Mısır: 1976) 2/474.; Emin el-Hulî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod,* çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995), 41.; Celal Kırca, *Kur'an'ı Kerim ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 51.; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: DİBY, 1988), 2/423.; Veysel Güllüce, "İbn Rüşd'ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri", *Diyanet İlmî Dergi (Üç Aylık)*, 48/3, (2012), 79-88.

tefsir için "*ilmi tefsir, akli tefsir, asri tefsir, fenni tefsir, bilimsel modernist tefsir*" gibi adlandırmalarda yapılmıştır.[8] Bilimsel tefsir, teknolojinin de gelişmesiyle varlığını daha çok hissettirmeye başlamış ve bu alandaki temel nokta ayetlerin bilimsel konuları ele alması veya bilimsel olgulara işaret etmesi yönüyle yaklaşılmaktadır. Bu tefsir çeşidi İslam bilim insanların bir kısmı tarafından kabul edilmiş bir kısmı ise reddetmiştir. Hurûf-ı mukattaa ve kodlama sisteminde şekilsel benzerlik konusu ise öncelikli olarak ilmi/bilimsel tefsir adı altında değerlendirilebileceği gibi "*dijital tefsir*" konusu bağlamında ele almak da mümkündür.

Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir: Bilimsel veriler Kur'an'da doğrudan bir konu teşkil etmemektedir. Başka bir ifadeyle özel bir başlık adı altında yer almamıştır. Kur'an'ın ana konusu veya hedefi de değildir. Ancak ibret alınması ve yönlendirici olması açısından yer yer temas etmektedir.[9] Bu da insanın zihni melekesini geliştirmesi için son derece önemli vurgulardır.[10] Zira doğrudan "*Kur'an bilimsel bir kitaptır*" gibi bir iddia ortaya koymadığımız gibi tümüyle bilimsel tefsir çeşidine karşı da değiliz. Çünkü bilimsel çalışmaların konusu olan kâinat da Allah'ın tekvini sıfatından neşet etmiş ve O'nun kudretine delalet eden varlık ayetleridir.[11] Kur'an'ın bilime olan yaklaşımındaki temel argüman insan ve kainat ilişkisine odaklanmaktadır. Zira insanın yeryüzünün halifesi olması[12] ve her şeyin kendisine boyun eğdirilmiş olması[13] gibi Allah tarafından verilen üstünlüklerin yanında evren karşısındaki sorumluluk vazifesi de kendisine yüklenmiştir.[14] Bu da insanı kâinat içerisindeki değişim, dönüşüm ve kanunları takip etme ve açıklama fonksiyonuna sevk etmektedir.[15] Nitekim "*bilimlerin doğasındaki bütüncül yapı, birbirleri ile ilişki kurmalarının gereğini ortaya koymaktadır. İslam âlimlerinin bilgi anlayışları da bu hususu teyit etmektedir. Zira bilgi malumun, yani mevcudun/eşyanın bilgisidir ve mevcud bu bilimlerin ortak konusudur. Bu, İslam'ın tevhit ilkesinin bilişsel düzeydeki tezahürü; bilginin varlığa tâbi oluşunun tabiî sonucudur.*"[16] Dolayısıyla Kur'an ayetleri ile kainat ayetlerini birbirinde ayırmak mümkün değildir. Bundan dolayı da her ikisi arasındaki ilişki mantıksal olarak ortaya çıkmaktadır. Mesela Katip Çelebî (ö.1067-1657) matematik bilen müftünün fetvasını matematik bilmeyen müftünün fetvasından üstün olduğunu ve tercih sebebi olabileceğini savunur.[17] Modern

[8] Yusuf Alemdar, *Kur'an Astronomi İlişkisi* (İstanbul: Rağbet yayınları, 2012), 39.
[9] Örnek Ayetler İçin Bkz: Âl-i İmrân 3/18.; el-En'am 6/97.; er-Rum 30/22.
[10] Sıddık Baysal, "Mahiyeti, İmkanı ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir", *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER*), 3/2, (Ekim 2019), 245-246.
[11] Mehmet Bayrakdar, "Din-Bilim İlişkisi", *Din Bilim Tefsir Sempozyumu*, ed. Mehmet Dağ (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 2019), 21-30.
[12] el-Bakara 2/30.; Fâtır 35/39.
[13] Lokman 31/20.
[14] el-Ahzab 33/72.
[15] Kırca, *Kur'an'ı Kerim ve Modern İlimler,* 7-34.; Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şahabettin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 180-203.
[16] Baysal, "Mahiyeti, İmkanı ve Sınırlılıkları Açısından Bilimsel Tefsir", 255.
[17] Katip Çelebî, *Mizanu'l-Hak fi İhtiyari'l-Ehak*, çev. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB Yayınları, 1972), 10.

dönemde her ne kadar bilim dalları uzmanlaşarak birbirinden ayrılıyorsa da İslamî anlayışta her şey tevhide işaret eden deliller bağlamında bütünleşik olarak ele alınmaktadır. Bu noktada bilgi anlayışının disiplinler arası bütünsellik taşıdığını ifade edebiliriz.

İslam dünyasında bilimsel tefsir, Tantavî Cevherî (ö.1942) ile zirve yapmıştır. Zira 25 cilt olarak kaleme alınan bu eser ayetleri bilimsel veriler ışığında yorumlayarak tefsir yapmakla şöhret bulmuştur. Zira Cevherî bu eserle Kur'an'ın bilimin karşısında olmadığını aklı bilimsel gelişmelere teşvik ettiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.[18] Cevherîyi etkileyen en önemli neden ise Müslüman bilim insanların kainat ile ilgili ayetler üzerine az durdukları daha çok fıkıh alanı ile ilgili ayetleri açıklamaya yönelmelerinden dolayıdır. Nitekim Cevherî'ye göre ahkam ayetleriyle alakalı olarak 150 civarında ayet bulunmasına karşılık başta insan olmak üzere yaratılış, canlı-cansız mahlukat ile ilgili ayetlerin 750 civarında olmasıdır. Dolayısıyla Müslümanlar'ın bu duruma kayıtsız kalması ümmeti geriletmiş bundan dolayı da tefsirini bu boşluğu kapatmaya yönelik olarak ele almaktadır.[19] Bilimsel tefsiri kabul eden ve etmeyenlerin meselesi veya bilimsel tefsirin gelişimi gibi konular çalışmamızın dışında olduğu için detaylara girmiyoruz.

Hurûf-ı mukattaa harfleri Kur'an'ın önemli konularından biridir. Anlamlandırılması ve yorumlanması meselesi geçmişten günümüze sürekli merak edilen konular arasındadır. Günümüz itibariyle de hurûf-ı mukattaanın net olarak anlamını belirtenin olduğunu ifade etmek mümkün değildir.[20] Teknolojik gelişmelerin ortaya koyduğu sanal âlem ve insanlığa sağladığı kolaylıkların yanında dijital dönüşüm sürecinin içerisinde yer alan kodlama sistemi ile hurûf-ı mukattaa harflerinin arasındaki şekilsel benzerlik ciddi öneme haizdir. Ancak şunu çalışmamızda hurûf-ı mukattaa ile kodlama sistemleri arasındaki benzerlik için herhangi bir somut delile rastlamadık. Dolayısıyla çalışmamız teorik bir araştırmadır. Bu çalışmada şekilsel/sembolik açıdan ortaya çıkan benzerlik üzerinden bir iddiada bulunmaktayız. Zira hurûf-ı mukattaa üzerine birçok yorum yapılmıştır. Fakat net olarak bir anlamın ifade edilmemesi bizlere böyle bir yorum yapma cesareti vermektedir. Nitekim geçmiş dönemde yapılan yorum, bugün bizlere bu yorumu ortaya koyma fırsatı verdiği gibi; bugün ortaya koyduğumuz çalışma da bizden sonra gelenler için muradı ilahiyi daha iyi anlama gayreti bağlamında katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Hurûf-ı mukattaa üzerine birçok çalışma

[18] Şehmus Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (İstanbul: Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 401-424.
[19] Tantavî Cevherî, *el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'an'i Kerim* (Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1930), 1/ 2-3.
[20] Şunu da belirtmek gerekir ki; İslami bir anlayış olarak gerek yazılan tefsirlerin sonunda gerekse diğer çalışmaların sonunda "En doğrusunu Allah bilir" şeklindeki ifade ilahi kelamın derin anlam örgüsüne işaret ettiği gibi aynı zaman da nihai anlamın bu olmadığını belirtmektedir. Fakat muhkem ayetler anlamının genel olarak bilinmesi ve müteşabihlerin ise bilinmemesinden dolayı nihai anlam ortaya çıkmamaktadır. Huruf-ı mukatta'a ise müteşabih olan ayetlerdendir. Bkz.: Muhammed b. Ali eş-Şevkanî, *Fethu'l-Kadir* (Dımeşk: Daru İbn Kesîr, 1994), 1/34.; Ebu'l-Berekat Abdullah b. Muhammed b. en-Nesefî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998), 1/35.; İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, 2/206.

yapılmıştır. Fakat yapılan çalışmalar daha çok geçmiş yorumların analizi şeklindedir. Bundan dolayı çalışmamız diğerlerinden farklılık ortaya koymaktadır. Zira biz hurûf-ı mukattaa ve kodlama sistemi arasındaki benzerliği tespit etmemizin yanında hurûf-ı mukattaanın kodlama sistemine kaynaklık etme ihtimalini ele almaktayız.

Disiplinler arası tetkikin zorluklarının farkında olarak şunun altını çizmemiz gerekir. O da bu çalışmanın hurûf-ı mukattaa ve kodlama sistemleri arasındaki benzerlik üzerine kesin ve nihai yargı içeren bir çalışma olmadığıdır. Bundan dolayı bu çalışma teknolojik gelişmelerin daha çok ilerlediği ve somut delillerin net olarak ortaya konulduğu ileriki zaman dilimi içinde yapılacak çalışmalar için fikir verme eğilimindedir. Ayrıca çalışmamız geçmişte ortaya çıkmış ve çalışmamızın ileriki safhalarında değindiğimiz batıl bir fırka olan hurûfîlik fikrini de savunmamaktadır.

1. Metaversenin Bazı Ayetlerdeki İzdüşümü ve Kodlama Sistemi

Metaverse kavramı çeyrek asır içinde ortaya çıkmış bir kavramıdır. Geniş kapsamlı bir sanal evren olan metaverse teknoloji tabanlı âlemin gerçek âlem ile etkileşim içinde olduğu ve üç boyutlu ortamlarda sosyal iletişiminin keşfedildiği bir sistemdir.[21] Metaverse kavramı, 1992 yılında ilk olarak bilim kurgu romanında yer alsa da,[22] son zamanlarda teknoloji şirketleri ve sanayi liderleri tarafından daha fazla gündeme getirilmektedir. Metaverse'nin gelişimi, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, blokzincir teknolojisi, yapay zeka ve hızlı internet bağlantıları gibi ilerlemelerle desteklenmektedir. Ancak, tam anlamıyla işlevsel ve kapsamlı bir metaverse'nin oluşturulması için hâlâ birçok teknik ve etik zorlukların üstesinden gelinmesi gerekmektedir.[23]

Metaverse kavramı, dijital dünya ile bağdaştırılırken, metafizik bir yapıya sahip olan din ile ilişkisi biraz karmaşıktır. Zira din, genellikle fiziki mekânlarda, topluluklar nezdinde gerçekleştirilen manevi deneyimlerdir. Hâlbuki metaverse tamamen sanal bir ortamda dolayısıyla dijital bir evrende geçerlidir. Buna rağmen bazı dinî liderlerin sanal âlemde dinî vecibelerin yerine getirilebileceği ve dijital bir yapıya sahip ibadethanelerin

[21] Maccallum, K. – Parsons, D. "Teacher Perspectives on Mobile Augmented Reality: The Potential of Metaverse for Learning", *18th World Conference on Mobile and Contextual Learning* (2019), 23.; Muhammet Damar, "Metaverse ve Eğitim Teknolojisi", *Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Efe Akademi, 2021), 169.; Muhammet Özdemir, "Metaverse Kavramı, Çevrimiçi Yaşam ve Sosyal Bilimler" *Metaverse Gerçek Zamanlı Sanal Yaşam* (İstanbul: Mana Yayınları, 2023), 17-19.
[22] Vikipedi "Metaverse" (Erişim 25 Ekim 2024).
[23] Haihan Duan, "Metaverse for social good: A university campus prototype", *In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia* (2021), 154.; Muhammet Damar-Turhan Damar, "Arttırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik ve Metaverse: Hemşirelik Disiplini İçin Önemi ve Geleceği", *Sağlık & Bilim* (İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, 2021), 13.; Âgah Terzi, "Metaverse Kavramı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine", *Türk Dili* 71/848 (2022), 14.

oluşturulabileceğini düşünmektedirler. Bu bağlamda metaverseyi dinî amaçlar için kullanmanın bir potansiyeline sahip olduklarını düşünmektedirler.[24]

Metaverse kavramının yorumlanması zordur, çünkü sürekli gelişen ve değişen bir özelliğe sahiptir. Gelecekte ise nasıl şekilleneceğini tahminlerin de ötesindedir. Bu nedenle, bir kısım insanlar metaverseyi bir inovasyon ve teknoloji harikası olarak görürken, bir kısmı ise endişeli olarak yaklaşırlar. Olumlu yorumlar, metaverse'in sosyal bağlantıları güçlendireceğini, insanları farklı kültürlerle bir araya getireceğini ve iş fırsatları, eğlence deneyimleri ve öğrenme olanakları gibi birçok avantajı vurgulanırken, olumsuz olarak da metaversenin gerçek dünyayla bağlantısını koparabileceği, sosyal izolasyonu artırabileceği endişeleri dile getirilmektedir. Bunun yanında metaversenin güvenlik, mahremiyet ve etik sorunları da tartışılmaktadır. Sanal dünyada oluşturulan dijital kimliklerin nasıl kontrol edileceği, kişisel verilerin nasıl korunacağı gibi konular önem taşımaktadır.[25] Dolayısıyla metaverse hakkındaki yorumlar, teknoloji geliştikçe ve toplumun ihtiyaçları ve değerleri değiştikçe sürekli olarak değişebilir. İnsanlar, metaversenin potansiyelini ve risklerini değerlendirirken, farklı bakış açılarına, deneyimlere ve değerlere dayalı olarak çeşitli yorumlar yapabilirler.

Kodlama sistemi ise bilgisayarların ve diğer dijital cihazların kullanabileceği bilgileri temsil etmek için kullanılan sembollerin ve kural setlerininden oluşan bir sistemdir.[26] Bilgisayarlar ve diğer dijital cihazlar, verileri işlemek ve iletmek için farklı kodlama sistemlerini kullanır. Örneğin, Unicode, ASCII, UTF-8 gibi yaygın kodlama sistemleri mevcuttur. Ayrıca, kodlama sistemleri, bilgisayarlar ve diğer dijital cihazlarda kullanılan sembollerin ve karakterlerin temsili için standart bir yapı sağlar. Bu sistemler, metinlerin bilgisayar tarafından anlaşılabilir bir formatta depolanması, iletilmesi ve işlenmesi için kullanılır. Farklı kodlama sistemleri, karakterleri sayısal değerlere dönüştürür ve bu sayısal değerlerin bilgisayar tarafından yorumlanmasını sağlar.[27]

[24] Muhammet Yamaç, "Metaverse'te Dinî ve Toplumsal Tezahürler" *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (Mart 2023), 29-57.
[25] Mehmet Haberli, *"*Dijital Din Araştırmalarında Konu ve Yaklaşımlar*", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Haziran 2020), 889-893.; Yamaç, "Metaverse'te Dinî ve Toplumsal Tezahürler", 29-57.
[26] Vikipedi "Kodlama Sistemi Nedir" (Erişim Tarihi: 16.01.2025).
[27] Burcu Yılmazel, "Algoritma Kavramı ve Programlama Temelleri", *Algoritmalar ve Programlama*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 3-11.

Tablo: 1

int x=0, y=0, z=0;

x += 5;//x'e 5 ekle ve x'e eşitle 2.yol x = x + 5 şeklinde de yazılabilir.

y += 7;//y'ye 7 ekle ve y'ye eşitle 2.yol y = y + 7 şeklinde de yazılabilir.

z += x;//z'ye x'i ekle ve z'ye eşitle 2.yol z = z + x şeklinde de yazılabilir.

İşlem sonucu: x=5, y=7, z=5 olur.

Not: Bir bir artırma işlemi için x+=1 (veya x=x+1) yerine x++ işlemi kullanılabilir.

Kodlama sisteminde bir tuşa farklı komutlar verilmektedir. Her tuşun kendisine tanımlanan harf ile bazı anlamlar ifade edilmektedir. Bu anlamlar tuşların kullanılan cümle içindeki yerine göre değişmektedir. Kodlamadaki her tuş üzerindeki harfi veya sayıyı gösterebildiği gibi başka tuşların etkileşimi ile de yeni harf, sayı ve karakter üretebilmektedir. Önemli olan nokta ise her tuş için girilen kodlamalardır.

Tablo: 2

Bazı Kur'an ayetlerinde gerçek zamanın yanında sanal zamanın boyutuna dair izdüşümleri bulmak mümkündür. Zira bu konuda İsra olayını örnek verebiliriz. Ayette anlatıldığı kadarıyla

Hz. Peygamber bir gece Mescid-i Haram'dan alınrak Mescid-i Aksaya götürülmüş ve aynı gece geri getirilmiştir.[28] Hz. Peygamber'in yolculuğunun ruhen veya bedenen mi ya da hem ruhen hem bedenen mi olduğu tartışmaları konumuzun dışındadır.[29] Dönemin şartlarını dikkate aldığımızda bu yolculuk ister ruhen olsun ister bedenen olsun mesafenin uzaklığı olayın farklı bir zamansal boyutta gerçekleştiği kanaatini vermektedir. Ayrıca Hz. Süleyman'ın yanındaki ifritin Belkıs'ın tahtını hemen getirmesi,[30] Hz. Yusuf'un gömleğini babası Hz. Yakub'a gönderdiğinde daha kafile Mısırdan çıkmamışken Hz. Yakub'un gömleğinin kokusunu almış olması[31] zamansal olarak farklı bir boyut taşıdığını göstermektedir. Yine zamanın farklı bir boyutunu gösteren bir ayette şöyle ifade edilir: *"Gökten yere işleri O yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir."*[32] Benzer bir durum elli bin senelik mesafenin bir günde gidilmesine de vurgu yapmaktadır: *"Melekler ve ruh, miktarı elli bin sene süren bir günde ona yükselir."*[33] Nazara verdiğimiz bu ayetler farklı zamansal boyutlara dikkat çekmektedir. Günümüzde ışınlanma teknolojisinden bahsedilmektedir. İnsanlık uzak mesafelere ses ve görüntüyü anlık olarak aktarabilmiştir. İlerde ışınlanma teknolojisi daha da geliştirilirse bedenlerin aktarılmasını da konuşmak mümkün olabilir. Dikkat çektiğimiz bu olaylar her ne kadar kesin olarak metaverse sürecini ifade etmiyorsa da farklı bir zamansal boyutta gerçekleşen olaylar olarak belirtmek mümkündür.

2. Hurûf-ı Mukattaa: Anlamlandırılması ve Yorumlanması Meselesi

Hurûf-ı mukattaa, sözlüklerde kesik harfler olarak geçmektedir. Arap alfabesine ait bazı harflerinin Kur'an'da yer alan bazı surelerin başında geçen hece harfleridir.[34] Toplamda 29 surenin başında yer alan ve 14 harften oluşan bu harflerin tam olarak ne anlama geldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte birçok farklı yorumlar da yapılmıştır. Bu harfler sure başlarında birbirinden bağımsız müfred olarak okunmaktadır.[35] Hurûf-ı mukattaa için huruf-ı teheccî, evâilü's-süver, fevâtihu's-suver ve huruf-ı mübheme gibi isimlendirmeler de yapılmıştır.[36] Hurûf-ı mukattaa surelerin başlarında bazen tek bir harf bazen ikili, üçlü gibi

[28] el-İsrâ 17/1.
[29] Bkz: Fahruddîn er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb, (et-Tefsiru'l-Kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi,1999), 20/293.
[30] en-Neml 27/39-40.
[31] Yusuf 12/94.
[32] es-Secde 32/5.
[33] Meâric 70/4.
[34] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 2/401.
[35] Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/165.
[36] Muhammed Bakır el-Meclisi, Bihâru'l-Envar (Beyrut: Müessesetu İhyai-l-Kutubi'l İslamiyye, 1983), 89/373.; M. Zeki Duman-Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/401-408.

üniteler oluşturmaktadır. Mesela "Nûn"[37] tek harf şeklinde gelebildiği gibi "Ha-Mîm"[38] iki harf şeklinde de gelmiştir.

Kur'an'da yer alan hurûf-ı mukattaayı tablo şeklinde şöyle gösterebiliriz:

Tablo: 3

1- el-Bakara 2	الم	**Medenî**	**16-ez-Zuhruf 43**	حم	**Mekkî**
2- Âl-i İmrân 3	الم	**Medenî**	**17-ed-Duhân 44**	حم	**Mekkî**
3- el-Ankebût 29	الم	**Mekkî**	**18- el-Câsiye 45**	حم	**Mekkî**
4- er-Rûm 30	الم	**Mekkî**	**19- el-Ahkāf 46**	حم	**Mekkî**
5- Lokmân 31	الم	**Mekkî**	**20- eş-Şûrâ 42**	حم عسق	**Mekkî**
6- es-Secde 32	الم	**Mekkî**	**21- Kāf 50**	ق	**Mekkî**
7- er-Ra'd 13	المر	**Mekkî**	**22-Meryem 19**	كهيعص	**Mekkî**
8- el-A'râf 7	المص	**Mekkî**	**23-el-Kalem 68**	ن	**Mekkî**
9- Yûnus 10	الر	**Mekkî**	**24- es-Sâd 38**	ص	**Mekkî**
10- Hûd 11	الر	**Mekkî**	**25- Tâ-hâ 20**	طه	**Mekkî**
11- Yûsuf 12	الر	**Mekkî**	**26-en-Neml 27**	طس	**Mekkî**
12- İbrâhîm 14	الر	**Mekkî**	**27-eş-Şuarâ 26**	طسم	**Mekkî**
13- el-Hicr 15	الر	**Mekkî**	**28- Kasas 28**	طسم	**Mekkî**
14- Mü'min 40	حم	**Mekkî**	**29- Yâsîn 36**	يس	**Mekkî**
15- Fussilet 41	حم	**Mekkî**			

[37] Kalem 68/1.
[38] Fussilet 41/1.

Tabloda görüldüğü üzere huruf-ı mukataalardan iki tanesi Medenî surede, geri kalanın hepsi Mekkî surelerdedir. Mekkî surelerde, Mekke'de inşasına başlayan yeni İslam toplumunun inanç ve ahlak yapısının temelleri atılmıştır. Mekkî sureler Medenî surelere göre ifadeler biraz daha şiddetlidir.[39] Huruf-ı mukataanın da genel olarak Mekkî surelerde yer alması Müşriklerin üslup tarzlarına da uygunluk arz etmektedir.

Hurûf-ı Mukattaa'nın olduğu surelerin nüzul sırası ise şu şekildedir: "*Kalem, Kâf, Sâd, A'râf, Yâsîn, Meryem, Tâhâ, Şuârâ, Neml, Kasas, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, Lokmân, Gâfir (Mü'min), Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, İbrâhîm, Secde, Rûm, Ankebût, Bakara, Al-i İmrân ve Ra'd. Meşhûr görüşe göre ilk hurûf-u mukataa ile inen ilk Mekkî sûre Kalem sûresi, en son ineni ise Ankebût sûresi iken ilk inen Medenî sûre Bakara sûresi, en son inen ise Ra'd sûresi olmuştur.*" [40] Nitekim bazı çalışmalarda Ra'd suresininde Medenî olduğu ifade edilmiştir.[41]

Zira Arap dili üzerine nazil olan Kur'an, Arapların dil kullanımlarına uygun ifadeler sergilemiştir. Nitekim Araplarda bazen bir bazen iki bazen de üç, dört ve beş harfli olmak üzere kelimelerin kullanımı mevcuttu. Huruf-ı mukattaa tekli, ikili üçlü dörtlü ve beşli şekilde nazil olmuştur.[42]

Hurûf-ı mukattaaya yapılan yorumların arasında müstakil ayet olup olmadığı ve muhkem-müteşabih olması durumu tartışılmıştır.[43] Zira Itkan'nın müellifi Suyutî (ö. 911/1505) hurûf-ı mukattaayı eserinde muhkem ve müteşabih başlığı altında ele almıştır.[44] Huruf-ı mukattaa ile ilgili olarak muteber hadis kitaplarında bir hadisin dışında herhangi bir hadisin bulunmadığını DİA'daki huruf-ı mukattaa maddesinde şöyle ifade edilmiştir:

"*Başta müfessirler olmak üzere İslâm âlimleri hurûf-ı mukattaanın tefsiri meselesinde çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Kur'an okumayı teşvik eden, Allah'ın kelâmını okuyana her harfi için on sevap verileceğini bildiren ve bu arada Elif lâm mîm'in tek harf değil üç harften*

[39] Celaleddin es-Suyutî, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an* (Mısır: Hey'etu'l-Mısriyye, 1974), 1/69-70.; Yılmaz, *Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 96-97.; Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 42-44.
[40] Aişe bint Muhammed Ali Abdurrahman, *el-İ'cazu'l-Beyânî ve Mesâilu İbni'l-Ezrak* (Kahire: Daru'l-Mearif, trz.), 1/141.; Taha Yasin, "el-Hurûfu'l-Mukattaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâseten Tefsiriyeten Unmuzeceten" *Mecelletu Câmiatu Tikrît li'l-Ulûm,* 19/4, (2012), 171.
[41] Geniş Bilgi İçin Bkz: Mehmet Seyit Gecit, "Fussilet 26. Ayeti Bağlamında Huruf-ı Mukattaayı Anlamak" *Genç Mütefekkirler Dergisi,* 4/2 (Eylül-2023), 364-365.
[42] Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an-Hakâiki Ğevâmidi'l-Tenzîl* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1987), 1/28.
[43] Zerkeşî, *el-Burhân,* 1/170-171.; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2008), 171.
[44] Suyutî, *el-Itkan,* 3/32-34.

oluştuğunu bildiren hadisin dışında muteber hadis kaynaklarında hurûf-ı mukattaaya dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır."[45]

Hurûf-ı mukattaa konusunda İslam bilim insanları tarafından birçok farklı görüş ortaya konulmuştur. Bu konuda selef âlimleri yani raşid halifeler, İbn Mes'ud ve İbn Abbas gibi bilginlerin de içinde olduğu bir grup hurûf-ı mukattaaya açıklama yapmaktan geri durdukları ve te'vilinin yalnızca Allah'ın bileceğini ifade etmişlerdir. Hatta Hz. Ebu Bekir bu konuda şu ifadeleri sarf etmiştir: "*Allah'ın her kitabının sırrı vardır. Kur'an'ın da sırrı hece harfleridir.*"[46] Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Mesud'tan gelen bir rivayette ise "*Hurûf-ı mukattaa tefsiri yapılmayan gizemli ilimlerdendir.*"[47] Müfessirlerden bazıları da görüş beyan etmemiş ama hurûf-ı mukattaa harflerinin Kur'an'da yer almasından dolayı da bir anlamının olacağını ifade etmişlerdir. Mesela Şevkanî (ö. 1250) hurûf-ı mukattaa harfleri ilgili olarak Hz. Peygamberden herhangi bir açıklamanın gelmemesi, ayrıca sahabeden gelen görüşlerinde bir noktada ittifak etmemesi gibi nedenlerden dolayı görüş beyan etmemiştir. Fakat hurûf-ı mukattaanın Kur'an'da yer almasından dolayı da mutlak suretle bir hikmetinin olacağı ve insanların bu hikmeti kavrayamayacağını ifade etmiştir.[48]

Hurûf-ı mukattaa konusunda selef gibi düşünmeyen birçok İslam bilim insanı da bulunmaktadır. Onlara göre Kur'an apaçık bir kitap olarak nazil olmuş, insanları düşünmeye davet eden, her şeyi açıklayan, hidayetin rehberi olan bir kitaptır.[49] Dolayısıyla Kur'an'da anlaşılmayacak ifadelerin bulunması Kur'an'ın açıklayıcı ve rehber olması özellikleri ile bağdaşmayacak durumlardır. Bundan dolayı hurûf-ı mukattaanın yorumlanması gerektiği kanaatindeler. Mesela bu konuda İbn Atiyye selef bilim insanlarından olmasına rağmen hurûf-ı mukattaanın tefsir edilmesi gerektiği kanaatindedir.[50]

Hurûf-ı makattaayı tefsir edenler ise farklı yorumlar yapmışlardır. Mesela Medenî bir sure olan Bakara suresinin başındaki الم ayeti; Kur'an'ın isimlerinden bir tanesi, الم açanlardandır Allah onunla Kur'an'ı açmıştır. Surenin ismi, Allah'ın en büyük ismi, Allah'ın isimlerinden olup Allah onunla kasem etmiştir gibi yorumlar yapılmıştır.[51] İbn Abbas'ın yorumuna göre ise "*Ben Allah'ım bilirim.*" şeklindedir.[52] Elif harfinin Allah, lam harfinin Cibril, mim harfinin ise Hz. Peygamberi ifade ettiği de vurgulanmıştır.[53] Yasin suresindeki يس ayeti müfessir Razîye (ö.

[45] Duman-Altundağ, "Huruf-ı Mukattaa", 18/401-408.
[46] Razî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 2/250.
[47] Ebu Leys Nasr Muahmmed b. es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulum,* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996), 1/21.; Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 1/154.
[48] Şevkanî, *Fethu'l-Kadir,* 1/34 vd.
[49] Bkz: el-Bakara, 2/185; en-Nisa, 4/82; en-Nahl, 16/89; eş-Şuara, 26/195
[50] Taberî, *Câmi'u'l-Beyan,* 1/205-208.; İbn Atıyye el-Endülüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/82-83.
[51] Endülüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz* , 1/82.;Kurtubî, *el-Câmi',* 1/154.
[52] Taberî, *Câmi'u'l-Beyan,* 1/205-208.; Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an,* 1/370.
[53] Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an,* 1/370.

606/1210) göre bir nidadır. Bu nida "*Ey İnsan*" demektir. Zira Razî, ayeti insan isminin ism-i tasgiri olarak ele almakta ve başının hıfz edildiğini "*Ey üneysin*" şeklinde يس denildiği görüşündedir.[54] Said Nursi (ö.1960) ise bir eserinde hurûf-ı mukattaa için şu ifadeleri sarfetmektedir:

"*İşte evail-i suredeki الٓمٓ، طٰسٓ، حٰمٓ gibi huruf-u kudsiye-i şifriye-i İlahiye, hava zerratı içinde, zamansız münasebat-ı dakika-i hafiye tellerini ihtizaza getirecek birer düğüm ve birer düğme harfi olduklarını ve ferşten arşa manevî telsiz telefon muhaberat-ı kudsiyeyi îfa etmeleri, o şifre-i kudsiye-i İlahiyenin şe'nindendir ve vazifesidir ve gayet makuldür.*"[55]

Nursi, hurûf-ı mukattaanın ilahi bir şifre, yani anlam olarak müteşabihat olduğunu kabul etmektedir. Kur'an'daki hurûf-ı mukattaa batı dünyasındaki bazı bilim insanlarının da ilgisini çekmiş ve yorum yapmışlardır. Mesela Sprenger طسم ayetini vakıa suresinin 79. ayetinde belirtilen "*O'na (Kur'an'a) ancak temiz olanlar dokunabilir*" ayetinin kısaltması olduğunu ifade ederken, Blachere ise الم ayetinin Fatiha suresinin kısaltması olduğunu belirtmektedir.[56]

Huruf-ı mukataaya yorum yapan bir diğer grup ise İslam dünyası içerisinde ortaya çıkan ve batıl bir fırka olan hurûfîlikdir. Hurufilik düşüncesinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber milattan önce 4 yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'da ortaya çıktığı ifade edilmektedir.[57] Hurûfîliği sistemleştiren Feyzullah-ı Hurufi'dir. Te'vil kavramını çok iyi kullanan Feyzullah, hakikati rüya yoluyla bulduğunu ve sırların kendisine bu yolla bildirildiğini ifade etmiştir. Feyzullah Arapçadaki 28 harf ve bunlara ilaveten Farsçadaki 4 harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurarak hurûfîlik sistemini yaymıştır. Hurûfîlik sisteminde "*bütün evren ve varlıklar, insanın yüzünde bulunduğu kabul edilen ve birine 'hutût-ı ebiyye', diğerine 'hutût-ı ümmiyye' denilen yedişer hatlı iki görünüşle açıklanır; bütün dinî hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür. Âyet ve hadisleri de Hurûfîlik sistemi çerçevesinde bâtınî te'villere tâbi tutan Feyzullah ve diğer Hurûfîler, özellikle hurûf-ı mukattaanın müfessirlerce ileri sürüldüğünün aksine müteşâbih değil muhkem olduğunu savunmuşlar, sayısı on dördü bulan bu harfleri de insanın yüzündeki hatlarla ilişkilendirerek açıklamışlardır.*"[58] Bu grup harflere sembolik anlamlar yüklemektedir.

Harfler üzerinden sembolik anlamlar çıkarma, şifreleme ve gizemli güç kullanmaya çalışma gibi durumlar İslam dünyası içerisinde özellikle de tasavvuf ile uğraşanlar tarafından ciddi anlam da kullanılmıştır. Mesela bu konuda Ma'ruf-i Kerhî (ö.200/815), Zünnun el-Mısrî (ö.245/860), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneydî Bagdadî (ö. 298/911) ve Muhyiddin İbnu'l-

[54] Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/251.
[55] Bediüzzaman Said Nursi, *Latif Nükteler* (İstanbul: RNK Neşriyat, 2014), 49.
[56] Regis Blachère, *Introduction au Coran* (Paris: 1959), 148-149.
[57] Hüsamettin Aksu, "Hurûfîlik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/408.
[58] Aksu, "Hurûfîlik" 18/409.

Arabî (ö. 637/1239) gibi öne çıkan mutasavvıfları örnek verebiliriz.[59] Mesela İbnu'l-Arabî, Futuhat-ı Mekkiyesinde harfleri farklı yönleriyle incelemiş ve her harfin ayrı özelliklerini ifade ederek evrende meydana gelecek olan olaylar ile ilgili olarak ilişki kurmaya çalışmıştır.[60] Aynı şekilde İslam toplumu içerisinde cifir ebced hesaplamaları yapılarak rakamlar üzerinden anlamlar ifade edilmeye çalışılmıştır.[61] Benzer konularla ile son dönemde gündeme gelen ve çağdaş hurûfilik olarak nitelendirilen Ömer Çelakıl isimli araştırmacı "*Kur'an-ı Kerim'in Şifresi*" isimli bir eser yazmıştır. Çelakıl, Kur'an ayetlerini kendisine ait bir sistem ile bazen ayet sayısı bazen de harf sayısı üzerinden bilimsel gelişmelere atıfta bulunmuştur. Müellif kitabının giriş kısmında kehanet ve ebced hesabı ile ilgili olarak bir takım bilgiler vermekte sayısal rakamlara farklı anlamlar yükleyerek rakamların Kur'an'ın gizli bir dili olduğunu belirtmektedir.[62] Bir başka grup ise on dokuzcular olarak isimlendirilen gruptur. Bunlar ise 19 sayısı üzerinden hareket ederek ortaya birçok teori atmaktadırlar.[63]

Nihai olarak huruf-ı mukatta ile ilgili olarak bilim insanların bir kısmı anlamlarının kapalı olduğunu ifade ederken bir kısmı farklı yorumlar yapmışlardır. Fakat şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki net bir anlam ittifakı yoktur. Kur'an nüzulünden günümüze kadar sırrı çözülmemiş ayetler olduğunu belirtmek mümkündür. Bu konuda ilahiyatçı Mehmet Seyid Gecit bir makalesinde şu tespiti yapmaktadır:

"Tüm bunlara rağmen bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-ı mukattaanın anlamı tam olarak bilinmemektedir. İslam âlimlerinin, bu harflerin anlamları konusunda anlaşamadıkları ve anlamlarını çözemedikleri kabul edilmektedir. Bunun sonucunda bu harflerin gizemini çözmeye çalışmak konusunda farklı görüşler ileri atılmıştır. Manası kapalı olsa da bunların bilinçli ve düzenli olarak kullanılması Kur'ân'ın üstünlüğüne ve etkisine işaret etmektedir."[64]

Hurûf-ı mukattaanın yorumlanması taraftarı olan veya olmayan bütün bilim insanları bir şekilde yaklaşım tarzı oluşturmuş ve hurûf-ı mukattaa üzerinde bir nebze de olsa düşündüklerini ifade edebiliriz.

3. Huruf-ı Mukattaa'nın Kodlama Sistemlerine Kaynaklık Derecesi ve Arasındaki Benzerlik

Teknoloji insan hayatının her alanına nüfuz etmiş durumdadır. Özellikle son çeyrek asırda ortaya çıkan gelişmeler insanlığın bu alanda ne kadar geliştiğini de göstermektedir. İnsanlığın

[59] Ahmet Özdemir, "Hurûfîlik Akımının Kur'an Ayetlerini İstismarı", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2016), 186.
[60] Muhyiddin İbnu'l-Arabî, *Futuhat-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayınları, 2007), 1/179-227.
[61] Bkz.: Özdemir, "Hurûfîlik Akımının Kur'an Ayetlerini İstismarı", 188 vd.; Hasan Hüseyin Ballı, "Hurufilik Nedir?" *e-makalat mezhep araştırmaları*, 4/2 (Güz/2011), 31-48.; Mehmet Emin Bozhöyük, "Hurûf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/397-401.
[62] Ömer Çelakıl, *Kur'an-ı Kerim'in Şifresi* (İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2002), 21-36.
[63] Vikipedi "19'cular" (Erişim tarihi: 30.01.2025).
[64] Gecit, "Fussilet 26. Ayeti Bağlamında Huruf-ı Mukattaayı Anlamak", 371.

geliştirdiği teknolojik sistemler hem tamirata hem de tahribata yöneliktir. Bir yerin, bölgenin veya mıntıkanın imarını korurken başka bir yerin imarını ise tahrip etmektedir. Bu durum yine teknolojiyi geliştiren insanın kullanımı ile alakalıdır. Teknoloji yapıcı ve yıkıcı yönleriyle kullanılmaktadır. İslam dünyası da gelişim, değişim ve dönüşüm bağlamında ortaya çıkan problemlerin çözülmesi ve modern dönemin anlayacağı şekilde bir İslami anlayışın ifade edilmesinde nasların yorumunu yapmaya çalışmışlardır. Nitekim yorum yapılacak nasların zaman ve mekandan bağımsız bir varlığın zaman ve mekana bağlı beşere, sonsuz bir varlığın sonlu bir hayata yaptığı hitap olduğunu unutmamak gerekir. Bundan dolayı da Kur'an'ı bir tek anlam ve boyut çerçevesine indirgemek de mümkün değildir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Kur'an, bir teknoloji kitabı değildir. Fakat akli melekeleri bilime teşvik etmektedir. İnsanın çevresinde olup bitenleri tefekkür etmeye, yaratılış üzerinde düşünmeye ve evreni keşfetmeye yönlendirir.[65] Dolayısıyla Kur'an doğrudan bilimin kaynağı olmaktan ziyade onları teşvik etme meylindedir. Bu açıdan bakıldığında hurûf-ı mukattaanın doğrudan kodlama sistemlerine kaynaklık ettiğini ifade etmek doğru değildir. Fakat yapı itibariyle benzemesinden dolayı örnek alınmış olabilir. Nitekim hurûf-ı mukattaa üzerinde yazılmış eserlere ve sosyal medya üzerinde yaptığımız araştırmalarda da hurûf-ı mukattaanın kodlama sistemlerine kaynaklık ettiğine dair bir bulguya rastlamadık. Kodlama sistemlerini geliştiren bilim insanlarında hurûf-ı mukattaayı örnek aldıklarını veya ilham aldıklarına dair herhangi bir ifadeyle karşılaşmadık.

Bizleri hurûf-ı mukattaa ve kodlama sistemi arasındaki benzerlik oluşturulduğuna sevk eden düşünce ise geçmişte hurûf-ı mukataaya yapılan şu yorumlardır:

1- Hurûf-ı mukattaa'nın her biri bir kelimelinin anahtarı veya kısaltmasıdır. Zira Araplar her bir kelimeye yine o kelimeden alınmış bir harfle işaret ettikleri vurgulanmıştır.[66] "*Bu, isim ve fiillerden kesilmiş harflerdir, her harf diğer harfin anlamından başka bir anlam içindir*."[67] Hz. Ali'nin şu görüşü de dikkat çekicidir. "*Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü de hece harfleridir*." [68] Kitabın özüdür demek kitaptaki bilgilerin kendisinde toplandığı anlamına gelmektedir. Mesela "*Safvetu't-Tefâsir*" adlı eser Muhammed Ali es-Sabunî tarafından kaleme alınmış ve "*tefsirlerin özü*" anlamına gelmektedir. Birkaç büyük tefsiri özetleyerek yazdığı ve adı geçen tefsirlerin orijinal kısımlarını aldığından dolayı tefsirine bu ismi vermiştir.

2- Hurûf-ı mukattaa bazı varlıkların kısaltması olduğu ifade edilir. Mesela Elif harfi Allah, lam

[65] el-Bakara 2/29.; Al-i İmran 3/191.; el-Ankebut 29/20.; Yasin 26/68.; Bkz: Razî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 26/304.; Nesefî, *Medariku't-Tenzil,* 3/110.; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* 4/507-508.
[66] Ebu İshak İbrahim b. ez-Zeccâc, *Meʿâni'l-Ḳurʾân* ve İ'rabuhu (Beyrut: 1988), 1/62-63.
[67] Taberî, *Câmi'u'l-Beyan,* 1/208
[68] Razî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 2/250.

harfi Cibril, mim harfi ise Hz. Muhammed'i (s.a.s) ifade etmektedir.[69]

Hurûf-ı mukattaa için ifade ettiğimiz görüşe benzer birçok görüş beyan edilmiştir. Fakat konunun hacmini aşmasından dolayı hepsini zikretmeyeceğiz. Ancak müfessir Razî'nin tefsirinde geçen şu ifade de fikrimizi desteklemesi açısından nakletmeyi uygun görüyoruz. Razî, Fatiha suresini tefsir ederken şöyle bir görüş nakletmektedir:

"*Denilir ki bütün ilimler dört kitapta derc (kodlamak) edilmiştir. Onların ilimleri de Kur'an'dadır. Kur'an'daki, ilimlerde Fatiha'dadır. Fatiha'daki ilimlerde besmelededir. Besmeledeki ilimlerde Besmelenin 'ba'sındadır. 'Ba' ise bismillahtaki noktadır. Bütün ilimlerden maksad kulun rabbine vasıl olmasıdır. Burada ki 'ba' ise ona yapışan noktadır. İşte kulda rabbine öyle yapışır. Bu maksudun kemal noktasıdır.*"[70]

Müfessirlerin yapıkları yorumlar zihinde şu düşünceyi inşa etmektedir. Her harfin anlamı başka bir harfin içinde kodlanabilmektedir. Bu kodlama her yapının veya kitabın kendisine has bir tarzı bulunmaktadır. Dolayısıyla ilahi bir tarz olarak her surenin başında bulunan harfler bütün surenin anlamını kendisinde kodlanmıştır. Mesela Yâsîn suresinin başındaki huruf-ı mukattaada altı sayfalık Yâsîn suresinde kodlanmış olmaktadır. Her ne kadar bilimsel bir delil olmasa da belki de bu kodlama fikrinin oluşturduğu bir düşünceden dolayı bazı tablolarda Yâsîn suresinin tamamı hurûf- mukattaa olan Yâsîn ifadesinin içinde yazılıp duvarlara asılması da bunun bir göstergesidir.

Tablo: 4

[69] Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Refi' et-Tüsterî, *Tefsiru't-Tüsterî* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 25.; Maturidî, *Te'vilatü'l-Kur'an,* 1/370.; Ebu'l-Kasım Abdulmelik b. el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârat*, (Mısır: Heyetu'l-Mısriyye, tsz.) 1/53.
[70] Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/98.

Her suresinin başındaki harf, suresinin tamamı kodlayabildiğine göre her ayetin başındaki harf ise ayetin tamamını kodlayabilir. Dolayısıyla kodlama sisteminde en küçük birimden başlanıp tamamının yine tek bir harfe indirgenmektedir. Zira bütün Kur'an fatihada, Fatiha ise besmelede ve besmele ise "*ba*" harfinde cem edilmesi ise Kur'an'a özgü kodlama sistemini göstermektedir. Ayrıca ebced ilmi ile harflere matematiksel sayılar vermeye çalışmak ve bundan anlamlar üretmek de kodlama sisteminin bir örneğidir. Mesela Elmalılı (ö. 1942) Sebe' suresinin 15. ayeti için şu yorumu nakletmektedir: "*İttifâkat-ı bedî'adandır ki* بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ *lafzı ebced hesabıyla İstanbul'un fethine tarih düşmüştür (857). Molla Câmî merhumun bir hediyesi olmak üzere mâruftur."*[71] Başka bir örnek olarak da her ağacın programı kendi çekirdeğinde kodlanmıştır. Ekildiğinde çekirdeğin içindeki program ağaç olmaktadır. Ya da insanın saç kılından insana bütün özelliklerinin tespit edilmesi kâinat ve insan içindeki kodlama sistemini göstermektedir.

Teknolojideki kodlama sistemi ise semboller ve karakterler aracılığı ile bir dizi sistem ve kurallar içerisinde işlenmektedir. Dijital cihazlar kodlama sisteminde harf, sayı ve sembole belirli bir değer atanarak farklı cihazların aynı karakteri doğru bir şekilde tanınmasını sağlamaktadır. Metin işleme esnasında ise tuşlar arası iletişim bulunmaktadır. Farklı tuşların aynı anda kullanılması ortaya yeni semboller ve karakterler çıkarmaktadır. Bir tuşun içerisinde yapılan kodlamalar ile farklı karakter oluşturulmaktadır. Bütün bilgisayarın açma ve kapatma tuşuna bağlı olarak çalışması da yapılan başka bir kodlamadır. Bir tuş, diğer bütün tuşların karakter yapısını değiştirme özelliğine sahip olabildiği gibi bazen de sadece kendisine kodlanan sembolü tek ifade etmektedir. Bu, klavyedeki tuş sistemlerinin farklı karakterlerinin veya sürekli temsil edilmelerinin yapıldığı gibi, metinle uyumlu sistemlerin bir esnekliğini sağlar. Mesela herkesin kullandığı basit bir kodlama olan tuş verilerini örnek verebiliriz.

[71] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/613.

Tablo: 5

Nihai olarak bu durum hurûf-ı mukattaa ve kodlama sistemi arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır. Özellikle de tuşların iç içe kodlanabilmesi de hurûf-ı mukattaadaki surelerin kodlaması benzerliği dikkat çekmektedir.

SONUÇ

İlahi metinler insanlık tarihi boyunca her çağın problemleri karşısında çözüm amacıyla yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Yorum yapılırken metnin tarihsel, kültürel ve dinî bağlamını dikkate alınması gerekir. 21 yy'da ise gelişen teknoloji bağlamında ise nasların yeniden yorumuna kayıtsız kalmak mümkün değildir. Zira metaverse sürecinin ilerlemesi ve sanal âlemde kaynağı ile ilgili yapılan sorular cevapsız kalmaktadır. Fakat insanlar bu teknolojiyi kullanmaktan geri durmamaktadırlar. Dolayısıyla literatürümüzde yer alan "*tev'il*" gibi önemli bir kavram ile çözümün üretilmesi bir gereklilikten öte zorunluluk olduğu kanaatindeyiz.

Teknolojinin gelişmesi birçok yenilik ortaya çıkmıştır. İnsan hayatını kolaylaştıran bu yeniliklerden bir tanesi de kodlama sistemleridir. Kodlama sistemlerinin Kur'an'da yer alanda hurûf-ı mukattaa ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Zira müfessirlerin hurûf-ı mukataaya yaptığı yorumlar adeta kodlama sistemleri için formül niteliğindedir. Kodlama sisteminin olmadığı bir çağda yapılan bu yorumların yıllar sonra ortaya çıkacak bir sistemle benzerlik göstermesi tesadüf mü ya da kaynaklık mı etti soruları her ne kadar net cevap bulamasak da aradaki benzerlik önemli fikir vermektedir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki çalışmamız hiçbir şekilde hurûfîliğin destekleyicisi veyahut da onun batıl fikirlerinin kabulü anlamında değildir. Zira her şeyden önce biz bu çalışmanın kesin bir yargı olmadığını baştan beri ifade etmiştik. Ayrıca yaptığımız çalışma ortaya çıkan fırkalardaki gibi bir inanç meselesi değildir.

Sadece bazı ayetler üzerinden ve teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan bir sistemin arasındaki benzerlik üzerine yapılan bir yorumdan ibarettir.

Hurûf-ı mukattaa için birçok yorum yapılmıştır. Müfessirlerin bir kısmı hurûf-ı mukattaa için anlamının bilinmeyeceğini ifade ederken bir kısmı ise muhtemel olabilecek anlamları ifade etmişlerdir. Konu içerisinde belirttiğimiz anlamların hepsini ifade etmek tekrar olacağından dolayı görüşleri tekrar ifade etmeyeceğiz. Fakat şu anlamlar bizleri hurûf-ı mukataa ve kodlama sistemi arasında bir benzerliğin olduğu kanısına götürdü:

"*Hurûf-ı mukattaanın her biri bir kelimelinin anahtarı veya kısaltmasıdır. Zira Araplar her bir kelimeye yine o kelimeden alınmış bir harfle işaret ettikleri vurgulanmıştır. Bu, isim ve fiillerden kesilmiş harflerdir, her harf diğer harfin anlamından başka bir anlam içindir. Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü de hece harfleridir. Hurûf-ı mukattaa varlıkların bazılarının kısaltmasıdır. Mesela Elif harfinin Allah, lam harfinin Cibril, mim harfinin ise Hz. Peygamberi ifade etmektedir.*"

Bu anlamlar her kadar mutlak anlamlar olarak ifade edilmese de kodlama ile eşleşmesinden dolayı dikkate değer olduğunu düşünüyoruz. Kodlama sisteminde ise bir tuşa birçok karakterin yüklenmesi, farklı tuşlar ile yapılan işlemlerde yeni anlamları ortaya çıkarması ve metin işleme esnasında ise tuşlar arası iletişim bulunması ikisi arasında benzerlik göstermektedir. Müfessir Razî'nin Fatiha suresinin tefsirinde naklettiği bir görüşe göre de bütün Kur'an'ın Fatiha da toplanması ve Fatiha'nın ise besmelede ve besmelenin de "*ba*" harfinde toplandığı görüşü kodlama sisteminin benzemektedir. Ayrıca ebced hesabı ile her harfe matematiksel rakamların verilmesi ve bundan önemli tarihlerin verilmesi tuşlara yapılan kodlamalar ile benzerlik göstermektedir.

Bu benzerliğin yanında ise şu soru ortaya çıkmaktadır. "*Huruf-ı mukattaa kodlama sistemine hangi açılardan benzemektedir?*" Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki; Kur'an, evrensel bir kitap olup zaman üstü bir konuma sahiptir. İnsanı her zaman aktif bir konumda tutmakta ve tefekkür/tedebbür/tezekkür gibi kavramlar üzerinde aklî melekenin sürekli çalışılmasını tavsiye etmektedir. Kur'an, bir bilim veya teknoloji kitabı değildir. Kur'an, insanların dünya ve ahiret hayatı için hidayet rehberidir. Ana gündem konusu olan tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi konuların yanında tali olarak da birçok konuya değinmektedir. Kur'an'ın ana konusu da olsa tali konusu da olsa insanlara verdiği mesaj ebedi özelliğini korumaktadır. İşte bu noktada Kur'an'ın insanlık nezdindeki gelişmelere ne derecede kaynaklık ettiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu konuya İslam bilim insanları birçok cevap vermişlerdir. Lafız olarak sabit, mânâ olarak birçok anlam içeren nasların değişen ve dönüşen bilime kesin kaynaklık ettiğini iddia etmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira bugünkü bilime veya teknolojiye kaynaklık ettiğini iddia ettiğimizde onu anlam bütünlüğünü bir zamana kayıtladığımız gibi değişecek bilimsel veriler ve teknolojik unsurlar karşısında İslami

mefkûreye de zarar verme durumu ortaya çıkmaktadır. Kaynaklıktan ziyade Kur'an'ın yönlendirdiğini ve insanların zihnini bu alana yönelik inşa ettiğini fakat ortaya çıkarılacak gelişmeleri de insanlığın çabasına bıraktığını söylemenin daha doğru olduğu belirtmek mümkündür. Kur'an bir bilim kitabı değildir. Fakat bilimden de uzak değildir.

Nihai olarak Kur'an'daki hurûf-ı mukattaalar ile kodlama sistemleri arasında şekilsel açıdan benzerlik görülmektedir. Kodlama sistemlerini geliştirenlerin sistem benzerliğini nereden aldıklarını ifade etmemektedir. Ancak şekilsel açıdan ortaya çıkan benzerlik temel fikrin Kur'an'da yer aldığını göstermektedir.

Yaptığımız makale çalışması üzerinden şu öneride bulunmak mümkündür: Modern dönemde teknolojik gelişmeleri dikkate alarak, özellikle de metaverse gibi sanal alem dünyasından uzak olmayacak şekilde dijital evrenler bağlamında ortaya çıkan yeni bilgilerin de katkısıyla, teknolojik gelişmeleri irdeleyen ve alanında yetkin olan ilahiyatçılardan oluşturulacak bir komisyon öncülüğünde, dijital tefsir çalışmasının yapılması gerekir. Zira böyle bir çalışma çağın sorunları için hem örnek çalışma olacak hem de geçmişten gelen ve mevcutta var olan sorunların çözümü için yorum alanı ortaya çıkaracaktır. Dijital dünyanın ortaya koyduğu yenilikçi anlayışlar çerçevesinde daha kapsayıcı ve yenilikçi sorunlara cevap veren bir tefsir yaklaşımının geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aişe, Muhammed Ali Abdurrahman. *el-İ'cazu'l-Beyânî ve Mesâilu İbni'l-Ezrak.* Kahire: Daru'l-Mearif, trz.

Alemdar, Yusuf. *Kur'an Astronomi İlişkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.

Aksu, Hüsamettin. "Hurûfîlik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bayrakdar, Mehmet, "Din-Bilim İlişkisi", *Din Bilim Tefsir Sempozyumu*, ed. Mehmet Dağ. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Ballı, Hasan Hüseyin. "Hurufilik Nedir?" *e-makalat mezhep araştırmaları*, 4/2, 2011.

Bozhöyük, Mehmet Emin. "Hurûf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Blachère, Regis. *Introduction au Coran*. Paris: 1959.

Carullah ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf an-Hakâiki Ğevâmidi'l-Tenzîl.* Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1987.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: DİBY, 1988.

Çelebî, Katip. *Mizanu'l-Hak fi İhtiyari'l-Ehak*, çev. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: MEB Yayınları, 1972.

Çelakıl, Ömer. *Kur'an-ı Kerim'in Şifresi*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2002.

Damar, Muhammet. "Metaverse ve Eğitim Teknolojisi". *Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Yaklaşımlar.* İstanbul: Efe Akademi, 2021.

Damar, Muhammet-Turhan Damar. "Arttırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik ve Metaverse: Hemşirelik Disiplini İçin Önemi ve Geleceği". *Sağlık & Bilim.* İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, 2021.

Demir, Şehmus. *"Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", Tarihten* Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar. İstanbul: Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.

Duan, Haihan. "Metaverse for social good: A university campus prototype". *In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia*, 2021.

Duman, M. Zeki - Mustafa Altundağ. "Huruf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Ferahidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. Bagdat: Mektebetu'l-Hilal, 1985.

Gecit, Mehmet Seyit. "Fussilet 26. Ayeti Bağlamında Huruf-ı Mukattaayı Anlamak". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 4/2 (Eylül 2023).

Güllüce, Veysel. "İbn Rüşd'ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri". *Diyanet İlmî Dergi (Üç Aylık)* 48/3 (2012).

Haberli, Mehmet. "Dijital Din Araştırmalarında Konu ve Yaklaşımlar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Haziran 2020).

Hulî, Emin. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod,* çev. Mevlüt Güngör. İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995.

İbn Manzur el-Ensarî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993.

İbnu'l-Arabî, Muhyiddin. *Futuhat-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2007.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.

Kırca, Celal, *Kur'an'ı Kerim ve Modern İlimler.* İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Maccallum, K. – Parsons, D. "Teacher Perspectives on Mobile Augmented Reality: The Potential of Metaverse for Learning". *18 th World Conference on Mobile and Contextual Learning*, 2019.

Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te'vilatü'l-Kur'an*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Meclisi, Muhammed Bakır. *Bihâru'l-Envar*. Beyrut: Müessesetu İhyai-l-Kutubi'l İslamiyye, 1983.

Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyun*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı,* çev. Şahabettin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Latif Nükteler*. İstanbul: RNK Neşriyat, 2014.

Özdemir, Muhammet. "Metaverse Kavramı, Çevrimiçi Yaşam ve Sosyal Bilimler". *Metaverse Gerçek Zamanlı Sanal Yaşam*. İstanbul: Mana Yayınları, 2023.

Özdemir, Ahmet. "Hurûfîlik Akımının Kur'an Ayetlerini İstismarı", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 2016.

Paçacı, Mehmet. *Kur'an'a Giriş*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Razî, Fahruddîn. *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebîr).* Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.

Şevkanî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadir*. Dımeşk: Daru İbn Kesîr, 1994.

Terzi, Âgah. "Metaverse Kavramı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine". *Türk Dili* 71/848 (2022).

Tüsterî, Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Rafi. *Tefsiru't-Tüsterî*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

Yamaç, Muhammet. "Metaverse'te Dinî ve Toplumsal Tezahürler". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (Mart 2023), 29-57.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

Yılmaz, Hasan. *Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Meʿâni'l-Ḳurʾân ve İ'rabuhu. Beyrut: 1988.

İnternet Kaynakları:

Vikipedi. "Metaverse". Erişim 25 Ekim 2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/Metaverse#:~:text=Metaverse%20kavram%C4%B1%20ilk%20kez%20Neal,bir%20gelecek%20perspektifi%20olmakla%20ele%C5%9Ftirilmi%C5%9Ftir

Vikipedi. "Kodlama Sistemi Nedir". Erişim 16.01.2025. https://www.google.com/search?q=kodlama+sistemi+nedir&sca_esv=5169f1a080c82a9f&ei=NZ-IZ57lDuaExc8PnMDawAw&ved=0ahUKEwje08j6xvmKAxVmQvEDHRygFsgQ4dUDCBA&uact=5&oq=kodlama+sistemi+nedir&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcnAiFWtvZGxhbWEgc2lzdGVtaSBuZWRpcjIGEAAYFhgeMgYQABgWGB4yBhAAGBYYHjI

GEAAYFhgeMggQABiABBiiBDIIEAAYgAQYogQyCBAAGIAEGKIEMggQABiABBiiBEiKRFCRBVigQHADeAGQAQCYAdUBoAGnFaoBBTAuOS41uAEDyAEA-AEBmAIRoAKeF8ICChAAGLADGNYEGEfCAg0QABiABBiwAxhDGIoFwgIKEAAYgAQYQxiKBcICBRAAGIAEmAMAiAYBkAYKkgcGMy4zLjExoAeATw&sclient=gws-wiz-serp

Vikipedi “19’cular” Erişim tarihi: 30.01.2025. https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=2696

MANZUM OSMANLI TARİHİNE AİT BİR ESER: SİLKÜ'L-LEÂL-İ ÂL-İ OSMÂN

A WORK OF OTTOMAN HISTORY IN VERSE: SİLKÜ'L-LEÂL-İ ÂL-İ OSMAN

Mehmet ÜNAL
Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı
ORCID: 0000-0002-8467-1113

ÖZET

Kendine özgü bir sanat anlayışı, sınırlı bir duygu ve şiir dünyası sanatlı bir dili, İslâm dini ve tasavvufa dayalı bir düşünce örgüsü bulunan, şekilci, kuralcı ve idealist Türk Edebiyatına "Klasik Türk Edebiyatı" denildiği konunun uzmanları tarafından dile getirilmektedir. Bu edebiyat ruha hitap eden yüksek duygu ve heyecanlarıyla ifadesindeki güzellik ve sağlam diliyle, beyit yapısındaki muhteşemliği ile altı asrı aşkın bir zaman Osmanlı toplumundaki sanat zevkinin büyük bölümünü teşkil etmiştir.

Zikredilen edebiyat şiir ağırlıklı bir edebiyattır. Edebiyat tarihimiz boyunca sayısız sanatkâr tarafından birçok eser meydana getirilmiştir. Bu eserler üzerine birçok alanda, gerek araştırmacılar gerekse öğrenciler çalışmalar yapmaktadırlar. Günümüzde Edebiyat tarihimizin en önemli vesikaları olan binlerce eser üzerinde çalışma yapılmaktadır.

Türklerin Müslümanlığı kabul etmeleriyle, İslam medeniyetinin ilim, inanç ve kuralları ile gelişen Klasik Türk edebiyatı döneminde Necati Bey, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Şeyhü'l-islam Yahya, Nâbî, Nedim, Şeyh Galib gibi üstatların yanında yüzlerce şair yetişmiştir. Klasik Türk Edebiyatının önemli temsilcilerinin, sanatlarını daha çok şiir alanında ortaya koydukları bilinen bir gerçektir. Bu edebiyatta nazım, ilmi konularda anlatım ve öğretim aracı olarak da kullanılmıştır. Günümüzde nesirle yazılan birçok konu eski edebiyat geleneğimizde bazen manzum olarak yazıldığını da görmekteyiz. Bunlar arasında manzum dini eserler, tarihler, surnameler, seyahatnameler, bazen de lügatler eski edebiyatımızda nazım olarak yazılması edebiyatımızın kullanım alanına girmiştir.

Divân şairleri hakkında şahsî ve edebî açıdan önemli bilgiler içeren türlerden birisi de tezkirelerdir ve edebiyat tarihimizin önemli kaynaklarının başında yer alır. Tezkireler, Divân şiiri ve şairleri hakkında bizi bilgilendirdiği gibi kültürümüz hakkında da önemli bilgiler içerir. Bu eserlerden birisini de Mümin-zâde Ahmed Hasib vermiştir.

Mü'minzâde adıyla da tanınan Ahmed Hasîb Efendi Bursa'da doğdu. Medrese tahsilinden sonra 1120'de (1708-1709) zamanın meşhur müderrislerinden Süleyman Efendi'ye muîd (medreselerde müderrisin verdiği dersi arkadaşlarına tekrar eden ve müderrise yardımcı olan öğretim elemanı) oldu. 1129'da (1716-17) Şeyhülislâm Ebû İshak İsmâil Efendi tarafından

imtihan edilerek Esediyye Medresesi'nde vazifeye başladı; daha sonraları çeşitli medreselerde müderris olarak hizmet etti. Nisan 1735'te Bosna'ya tayin edildi. Tokat, Kayseri ve Manisa'da kadılık yaptı. Manisa'da kadı iken azledildi. İstanbul'a geldikten bir süre sonra vefat etti.

Bu çalışmada Mümin-zade Ahmed Hasib'in kısaca yaşamı ve eserlerinden bahsedildikten sonra edebiyatımızda manzum olarak yazılan ve içinde bazı bölümlerin ikinci tezkire olarak kabul edilen ve Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren 180 yıllık hayatı padişahlara göre dönemlere ayrılarak anlatılan "Silkü'l-Le'âl-i Al-i Osman"ını ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam edebiyatı, Tezkire, Hasib, Tabakat, Manzum Biyografi

ABSTRACT

It is stated by experts in the field that the formalist, normative and idealist Turkish literature, which has a unique understanding of art, a limited emotional and poetic world, an artistic language, a structure of thought based on the religion of Islam and Sufism, is called "Classical Turkish Literature". This literature, with its high emotions and excitements that appeal to the soul, its beauty of expression and its solid language, and its magnificence in its couplet structure, constituted a large part of the artistic taste in Ottoman society for more than six centuries.

The literature mentioned is a literature that is mostly poetry. Throughout our literary history, many works have been created by countless artists. Researchers and students are working on these works in many fields. But today, thousands of works that are the most important documents of our Literary History are being studied.

With the acceptance of Islam by the Turks, in the period of Classical Turkish literature, which developed with the science, belief and rules of Islamic civilization, hundreds of poets were raised alongside masters such as Necati Bey, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Şeyhü'l-islam Yahya, Nâbî, Nedim, Şeyh Galib. It is a known fact that important representatives of Classical Turkish Literature mostly demonstrated their art in the field of poetry. In this literature, verse was also used as a means of expression and teaching in scientific subjects. Today, we see that many subjects written in prose are sometimes written in verse in our old literary tradition. Among these, religious works in verse, histories, surnames, travel books, and even sometimes dictionaries have entered the field of use of our literature in our old literature.

One of the types that contain important personal and literary information about Divan poets is the anthologies and they are among the most important sources of our literary history. Anthologies inform us about Divan poetry and poets as well as important information about our culture. One of these works was given by Mümin-zâde Hasib.

Ahmed Hasib Efendi, also known as Müminzâde, was born in Bursa. After his madrasah education, in 1120 (1708-1709), he became a muîd (a teaching staff member who repeats the lessons given by the mudarris to his friends and assists the mudarris) to Süleyman Efendi, one of the famous mudarris of the time. In 1129 (1716-17), he was tested by Şeyhülislam Ebû İshak İsmâil Efendi and started working at the Esediyye Madrasah; later, he served as a mudarris in various madrasahs. He was assigned to Bosnia in April 1735. He served as a judge in Tokat, Kayseri and Manisa. He was dismissed while he was a judge in Manisa. He died a short while after coming to Istanbul.

In this study, after briefly mentioning the life and works of Mümin-zade Hasib, we will try to discuss "Silkü'l-Le'âl-i Al-i Osman", which is written in verse in our literature and some parts of which are accepted as the second anthology, and in which his 180-year life from the foundation of the Ottoman State is told by dividing it into periods according to the sultans.

Key Words: Islamic literature, Tezkire, Hasib, Tabakat, Verse Biography

GİRİŞ

Bir metni doğru anlayabilmek için öncelikle metnin oluşmasını sağlayan zihniyeti kavramak gerekir. Metnin zihniyetini yazıldığı dönemin sosyal, siyasi, askeri, ekonomik, dini, kültürel, felsefi birikimlerinin bütünü oluşturur. Şiir-şair ilişkisini kurabilmek için şairin hayatını ve kişilik özelliklerini; metnin mesajını doğru anlamak için de şairin yaşadığı devrin şartlarını bilmek gerekir. Çünkü hiçbir metin, yazıldığı dönemden ve yazarından bağımsız değildir (Sarıtepe, 2019: 1).

Klasik Türk Edebiyatının önemli mümessillerinin, sanatlarını daha çok şiir (nazm) alanında ortaya koydukları hususu bilinen bir gerçektir. Klasik Türk edebiyatında nazım, İlmî konularda anlatım ve öğretim aracı olarak da kullanılmıştır. Günümüzde nesirle (mensur) yazılan birçok konu, eski edebiyat geleneğimizde ara sıra şiir (manzum) olarak kaleme alınmıştır. Bunlar arasında; manzum dînî eserler, tarihler, surnâmeler, seyahatnameler, hatta lügatler bu kategoride sayılabilir. Bu da nazmın eski edebiyattaki kullanım alanının çok geniş bir alana yayıldığının işareti olarak kabul edilmektedir.

Manzum olarak eser yazma geleneği, hem yazılı hem de sözlü olarak klasik edebiyatta tarih boyunca ilgi görmüş bir anlatım tarzı olarak kullanılmıştır. Hem kulağa hitap etmesi hem de nesre göre daha az sözle daha öz anlamı ihtiva etmesi sebebiyle bazıları tamamen manzum, bazıları ise manzum-mensur karışık eserler kaleme alınmıştır. Manzum sözün estetik ve mânâ yönünden mensur ifadelere üstünlüğü olmakla birlikte, bir duyguyu/hadiseyi şiirle anlatmak

ayrı bir kabiliyet gerektirdiğinden düzyazı ile mukayese edildiğinde bilhassa olaylar üzerine kurulu manzumelerin mensurlara nisbetle daha az sayıda olduğu açıktır.[1]

1. MÜ'MİN-ZÂDE AHMED HASÎB

Mü'minzâde Hasîb hakkında biyografik bilgi içeren kaynaklar arasında, kendi eserlerinin önemlilerinden olan "Ravzatü'l-Küberâ" adlı eserinden çıkarılan bilgilerin yanında yanında, Sâlim tezkiresi, 16 Râmiz'in Âdâb-ı Zurafâ'sı,1177 Fatîn'in Hâtimetul-Eş'âr'ı, 18 Mehmed Tevfîk'in Mecmû'atut-Tevârîhi,19, Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü'ş-Şakâ'ik'i, Bursalı Mehmd Tahir'in Osmanlı Müellifleri, Nail Tuman'ın Tuhfe-i Nâili adlı eserlerinde bilgiler mevcuttur.[2] Bursada doğan Ahmed Hasîb Efendi Mü'minzâde adıyla da tanınmıştır.[3] Bursa'da doğduğuna dair bilgiyi yine kendi eseri olan "*Ravzatü'l-Küberâ*"da "...mahmiyye-i Burusa'da mehd-ârâ-yı vücûd ve nâm-yâfte-i âlem-i şuhûd olup..." ifadesiyle belirtmiştir.[4] Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar kendisinin Seyyid olup, Hazret-i Peygamberin neslinden olduğunu söylerler. Babası Mü'minzâde Mehmed Efendi adıyla meşhur olmuştur.[5] Ravzatü'l-Kübera adlı eserde verilen bilgilere göre Hasib Efendi'nin en erken 1690'lı yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. Küçük yaşlarda babasını yitiren hasib Efendi, komşusu Mustafa Efendinin yardımlarıyla Mdrese eğitimine başlar ve döneminin tanınmış âlimlerinden eğitim alır.[6] Medrese eğitiminden sonra 1120'de (1708-1709) zamanın meşhur müderrislerinden Süleyman Efendi'ye muîd (müderris yardımcısı) oldu. 1129'da (1716-17) Şeyhülislâm Ebû İshak İsmâil Efendi tarafından sınava tabi tutularak Esediyye Medresesi'nde göreve başlamış, daha sonraları çeşitli medreselerde müderris olarak hizmet etti. Nisan 1735'te Bosna'ya tayin edildi. Tokat, Kayseri ve Manisa'da kadılık yaptı. Manisa'da kadı iken azledildi. Altmışlı yaşların başında vefat ettiği anlaşılan Hasîb'in ölüm tarihi 1166/1752-1753'tür. Biyografi kaynaklarında kabrinin Emir Buharî Tekkesi karşısındaki Kazasker Abdurrahman Efendi'nin yaptırdığı mektebin hazîresinde olduğu belirtiliyorsa da söz konusu hazire bugün kaybolduğundan kabrin yerini tayin ve tespit etmek mümkün olamamaktadır. İstanbul'a geldikten bir süre sonra vefat etti.[7]

Kaynaklarda Hasîb, zarif ifadelere sahip, tasavvufa vâkıf bir şair, fasih bir nasir olarak tanıtılır. Şairin Arapça, edebiyat ve tarih bilgisi oldukça ileridir.

---

[1] Göker İnan (Haz.), Silkü'l-Le'âi-i Âl-i Osman (Manzum Osmanlı Tarihi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2021, s. 29.
[2] Çoşkun, age., 5-6.
[3] Kut, Günay, "Ahmed Hasîb", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1998, s. 87-88.
[4] Mesut Aydıner, Ravzatü'l-Kübera, Tahlil ve Metin, Metin Kısmı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara. 2003, vr 2b-23.
[5] Aydıner, age., Vr. 162b.
[6] Coşkun age, s. 6.
[7] Kut, agm, s. 87; İnan, age., s. 38.

Mü'min-zâde Ahmed Hasîb'in edebî kişiliği hakkında tezkireler övücü ifadeler kullanır. Bunlardan Râmiz, Hasîb'in velûd, latifeli ve mazmunlu söz söylemeye eğilimli bir şair olduğunu söyler (Erdem 1994: 75). Sâlim Efendi, şairin sahip olduğu ifade inceliğine değinerek, onu devrin önemli şairleri arasında zikreder (1315: 222). *Tekmiletü'ş-Şakâik* müellifi ise Ahmed Hasîb'in kemal ve belagatine işaret ettikten sonra ilmî kişiliğini ön plana çıkarır (Özcan 1989: V/ 225).

2. SILKÜ'L-LE'AL-İ AL-İ OSMAN

Ahmed Hasib Efendi, eserin tam adını, müellif hattı olan ve Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, 596 numarada kayıtlı bulunan yazmanın 4a varağında yazmıştır. Nüshanın girişinde Osmanlı tarihi sahasında çok sayıda eser kaleme alındığını belirten müellif, her bir padişahı ipliğe dizilmiş bir inci tanesi gibi kabul ederek kitabın ismini "Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osman" koyduğunu belirtmiştir.

Mulük-i Devlet-i 'Osmaniyan'ı nazm idüp bir bir

Didim tevslm ile Silku'l-Le'al-i Al-i 'Osman'ı[8]

Eserin diğer bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 1432 numaradadır ve bu nüshanın zahriyesine "Târîh-i Silkül-Lealî-i Âl-i Osmân" ibaresi kaydedilmiştir. Yine başka bir nüsha olan TY. 104'te kayıtlı bir diğer nüshanın zahriyesinde ise "Silkü'l-Le'âl-i Mülûk-i Âl-i Osmân" olarak yazılmıştır. Bazen zahriye kayıtlarının sonrada ilave edildiğine de ara sıra şahit olmaktayız. Bundan dolayı eserin tam isminin "Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân" olarak kabul edildiği araştırmacılar tarafından değerlendirilmektedir.[9]

"Büyük boy müstakil bir yazmada bulunan eser, toplam 466 varaktan oluşmaktadır. Her satırında bir beyit bulunan yazmanın sayfaları yirmi bir satırdan oluşmaktadır. Yazma, vişne çürüğü renginde, şemseli, mıklepli meşin bir cilt içindedir. Ayrıca cilt hasar almıştır. Ebadı 305x190 (200x105) mm.'dir. Talik hatla yazılan eserde başlıklar için kırmızı mürekkep, beyitler için siyah mürekkep kullanılmıştır. Yazmanın başına başlıkların ve varak numaralarının belirtildiği ayrıntılı bir fihrist konulmuştur."[10]

Eserin tamamı manzum şeklinde yazılmıştır. Sadece der-kenarlarda bazı notlar mensur olarak kaleme alınmıştır. 19727 beyitlik hacmiyle Türkçe olarak yazılmış en uzun manzum Osmanlı kroniği özelliğini taşıyan bir eserdir. "Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân" On sekizinci yüzyıl âlim ve şairlerinden biri olan Muminzâde Hasîb tarafından kaleme alınmış manzum bir Osmanlı tarihidir. Aruzun hezec bahrinin "mefâîlün/mefâîlün/mefâîlün/mefâîlün" kalıbıyla ve kaside

[8] Müminzade Ahmed Hasib, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No. 596, Vr. 4a.
[9] Coşkun, age., s. 10-11; İnan, age.,s. 44.
[10] Coşkun, age., s. 10, aydıner, age., s. IX.

nazım şekliyle yazılmıştır.

“Silkül-Leâl-i Âl-i Osmân” besmelenin öneminden ve faziletinden söz edilen beyitlerle başlar, sonra da irfan incileri saçan kalem övülür. Hasîb bu kısımda kendi söz ustalığıyla da tefâhur etmektedir. Daha sonra Osmanlı sultanlarını öven şair, sözü devrin padişahı I. Mahmud’a getirerek ondan sitayişle bahseder. Ardından her bir sultanın döneminin nesirle yazıldığı tarih kitapları olsa da nazmın nesre göre daha güzel ve bazı hususları yönüyle üstün olduğunu ifade eder. Eserini yazmaktan maksadının hayır dua almak olduğunu da belirtmiştir. Ahmed Hasîb’in esas amacı bu olsa dahi klasik Osmanlı şiirinde şair ve yazar için hâmî-mahmî münasebetinin ehemmiyeti malumdur. Nitekim Hasîb’in Silkü’l-Le’âl vesilesiyle padişahın hâmiliğini de ümit ettiği ve sultandan bir beklenti içinde olduğu anlaşılmaktadır

Hasîb, Silkü l-Le âl-i Âl-i Osmân'ın başında kendisini bu eseri yazmaya iten sebepleri anlatırken, kendisinden önce birçok kişinin tarih ve siyer türünde eserler kaleme aldığını, kendisinin de muzaffer”, adaletli, şefkatli, dindâr ve bilginin kıymetini bilen (kadr dân-ı ma’arif) diye övdüğü Sultan Mahmûd Han’ın hükümdarlığı sırasında, onun ihsanlarından yararlanmak için “revâc üzre” olan kendi şairlik hünerini kullanarak böyle bir manzum eseri yazmaya niyet ettiğini söylemektedir. Eserini Sultan Mahmud’un ihsanlarına nail olmak için yazdığını söyleyen Hasîb “Ravzatül-Kübera’ adlı eserinde de memurluk elde etmek için kaleme aldığını vurgular. Halbuki birçok Osmanlılı yazar ve şair eserlerini hüner gösterme, dünyada güzel bir eser bırakma, okuyucuya faydalı olma, ibret verme, okuyucunun hayır

duasını kazanma ve böylece Allah’ın rahmetine nail olma gibi sebeplerle yazdıklarını söylemişlerdir.[11]

2.1. Silkü’l-Le’âl-i Âl-i Osmân ın İçeriği

Eserde, Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren 180 yıllık hayatı padişahlara göre dönemlere ayrılarak anlatılmaktadır. Fatih’ten sonraki sultanların dönemleri eserde anlatılmaz. Çünkü şair, bu eseri yazmayı tasarladığı kitabın birinci cildi olarak düşünmüştür.[12] 466 varaktan oluşan bu eserin yarıdan fazlası, Fatih döneminin anlatılmasına ayrılmıştır. Daha somut bir ifadeyle, eserin 1-189 varaklarında Süleyman Şah’dan Fatih’e kadarki dönem, 189b’den 466’ya kadarki kısımda da yalnız Fatih dönemi anlatılmıştır. Bazı olayların farklı rivayetlerini de önemle kaydeden hasib, ayrıntılı bir manzume kaleme almıştır.[13]

Her döneme başlarken Hasîb, önce dönemin sultanının doğumu, kişiliği, ölümü gibi konulardan bahseder. Sultanın çocukları, çoğunlukla “evlâd-ı emcâd-ı Sultan” gibi bir başlık altında anlatılır. Sonra sultanın savaşları, “hayrât u hasenât”ı, bazen nasihatları, mektupları ele

[11] Coşkun, age., s. 12
[12] Aydıner, age., s. 5.
[13] Coşkun, age., s. 12-13; İnan, age., 55-56.

alınmaktadır. Sultan ve şehzâdelerden sonra dönemin devlet adamları "Der-beyân-ı ahvâl-i ümerâ-yı izâm ve vüzerâ-yı zevi'l-ihtirâm der-ahd-i Sultân ..." gibi bir başlık altında söz

konusu edilir. Dönemin askerî ve siyasî olaylarından sonra, eserde âlimler ve din adamları (meşayihi) anlatılmaktadır. Hasîb, din adamlarını tanıtırken onların menkıbelerine de önemli bir yer ayırır. Bu bölümlerin genişliği müellifin elindeki bilgiyle doğru orantılıdır ve dolayısıyla ilk sultanların dönemleri hakkında verilen bilgiler sonrakilere nazaran daha azdır. Fatih dönemi, eserin en uzun bölümünü oluşturmaktadır. Fatih'in hayatı ve kişiliği, şehzadeleri, vezirler ve diğer devlet adamları, âlimler, din adamları ve şairler daha ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. İstanbul'un Fatih'den önceki dönemlerde dokuz kere kuşatılması, şehrin durumu, medreselerdeki müderrisler, kısaca dönemin siyasî, askerî ve İlmî hayatı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Devlet büyüklerinin birbirlerine veya dönemin önemli kişilerine yazdıkları mektuplar da eserde önemli bir yer tutmaktadır. Silkül-Le'âl-i Âl-i 'Osmân'da, her dönemin son konusunu şairler oluşturmaktadır. Yıldınm Bâyezîd'den önceki dönemlerde yaşayan şairler için ayrı bir başlık ayrılmamıştır. Yalnız, Sultan Orhan dönemiyle ilgili başlıkların sonuncusu olan "Der-beyân-ı 'ulemâ-yı 'ızâm ve meşâyih-i kirâm ve erbâh-ı evzân der-ahd-i Sultân Orhan başlığı içinde bulunan erbâb-ı evzân" ibaresiyle şairler kasdedilmiş olma ihtimali yüksektir. Eserde şairlerin müstakil bir başlık altında tanıtılması Yıldırım Bayezıd (1389-1402) döneminde başlar. Eserde, bu dönemden başlayarak Fatih döneminin (1451-1481) sonuna kadarki süre içinde yetişen sairlerin hayatları ve edebî kişilikleri ele alınmıştır.

SONUÇ

Ahmed Hasib Efendi, 18. yüzyıl Osmanlı sahasının âlim şahsiyetlerinden biridir. Bursalı olan Hasib, kendi şehrinde bir süre müderris olarak vazife yapmış; ardından da kadılık görevi için Bosna, Kayseri, Tokat, Bağdat ve Manisa'da bulunmuştur. Ahmed Hasîb'in şairlik yönü ve tarihçi kimliği de önemlidir. Çünkü eserleri etraflıca tetkik edildiğinde bu yönlerinin öne çıktığı, edebî yönü ile tarihçiliğini birleştirerek ağırlıklı olarak tarihle ilgili konuları manzum şekilde yazmayı tercih ettiği görülmektedir. Bunda elbette kendisindeki edebî istidat, manzum yazma kabiliyeti ve sevgisi belirleyici olmuştur. Nitekim en mühim ve hacimli eseri de Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmed devrinin sonuna kadar gelen bir Osmanlı tarihi olan, tamamını manzum olarak kaleme aldığı Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân"dır.

Silkü'l-Leâl-i Âl-i Osmân tarihle ilgili bilgi vermesinin yanında Türk edebiyatına dair de zengin bir içeriğe de sahiptir. Esere besmelenin faziletini ifade eden beyitlerle giriş yapan Hasîb, metnin bazı kısımlarına naat ilave etmiş ve Süleyman Çelebi bahsinde Vesîletün-Necât'ın sebeb-i telifini ayrıntılı bir şekilde tahkiye etmiştir.

Ez-cümle; Ahmed Hasîb Efendi Osmanlı'nın kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed döneminin sonuna kadar gelen hadiselere ve her sultan dönemi sonunda ilgili dönemin çeşitli zümrelerden öne çıkan şahsiyetlerine dair bilgilere yer verdiği bu manzum tarihiyle araştırmacılar için çok

zengin bir kaynak bırakmıştır. Eser, manzum Osmanlı tarih geleneğinin son halkalarından biri olması bakımından da önemlidir. Hasîb'in farklı mehazlardan elde ettiği bilgileri birbirleriyle karşılaştırarak ve farklı yönlerine dikkat çekerek aktarması, kaynaklarını sık sık belirtmesi, ulaşabildiği her kaynağı incelediğini ve değerlendirdiğini ortaya koyan yaklaşımı, yer yer kaydettiği eleştirileri ve eserin genelinde kendisini gösteren ilmî merak ve tecessüsü, dönemi itibarıyla dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Aydıner, Mesut (2003), *Ravzatü'l-Kübera, Tahlil ve Metin*, Metin Kısmı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Çoşkun,Menderes (2002), *Manzum Bir Şairler Tezkiresi*, Ankara: Bizim Büro Yay.

Erdem, Sadık (1994), *Râmiz ve Adâb-ı Zurafâ'sı,* Ataturk Kultur, Dil ve Tarih Yuksek Kurumu, Ankara.

Göker İnan (Haz.), (2021), *Silkü'l-Le'âi-i Âl-i Osman (Manzum Osmanlı Tarihi),* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasib-muminzade-ahmed-efendi, Erişim Tarihi: 10.03.2025.

İnan, Göker (2013), *Ahmed Hasîb Efendi'nin Mecmûa-i Tevârîh'i*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi

Kut, Günay (1998), "Ahmed Hasîb", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, s. 87-88.

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha ve Mehmet Gürbüz (2020), "Bursalı Hasîb'in Manzum Bir Aşk Hikâyesi". *Turkish Studies* 15 (4), s. 1951-1975.

Müminzade Ahmed Hasib, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No. 596.

Özcan, Abdülkadir (hzl.) (1989), *Fındıklılı İsmet, Tekmileti's-Şekâyık Fî Hakk-ı Ehli'l-Hakâyık*. İstanbul: Çağrı Yay. s. 225-227.

Sarıtepe, Musa (2019), *Taşlıcalı Yahya'nın 30 Gazelinin (1-30) Şerhi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Ünal, Mehmet (2023), *Uzun Firdevsi'den Mitolojik Hikâyeler*, Isparta: El-Ya yayınları.

17. YÜZYILDA YAZILMIŞ MANZUM BİR ZAFER-NÂME ÖRNEĞİ

AN EXAMPLE OF A VICTORY-NAME IN VERSE WRITTEN IN THE 17TH CENTURY

Mehmet ÜNAL
Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı
ORCID: 0000-0002-8467-1113

ÖZET

Tarih ve edebiyat, sosyal bilimlerin birbirinden beslenen iki koludur. Gerek içerikleri gerekse ortaya koyduğu ürünler açısından bu iki bilim dalı sürekli müşterek alanlarda seyreder. Edebiyat alanında verilmiş bir eser tarihin de kaynak malzemesi olabilir.

Zafer-nâme, "düşmanın yenilmesi ile sonuçlanan gaza-nâmelere" denir. Gaza-nâme, "din uğruna yapılan savaş anlamındaki "gazâ" sözcüğünden türetilmiş, düşmanlarla yapılan tek bir savaşı; gazavat-nâme ise bir kişinin çeşitli savaşlarını konu edinen eserler" olarak söylenebilir. Klasik Türk edebiyatında din uğruna yapılan savaşların anlatıldığı manzum ve mensur birçok tür vardır. Bunlar fetih-nâme, Zafer-nâme, şeh-nâme, fütûhat, fethiye, Selim-nâme, Süleyman-nâme, cenk-nâme, cihad-nâme gibi isimler verilmiştir.

Bu çeşit eserlerin yazılması Osmanlı Devletinin yükselme döneminde daha doruğa çıktığı gözlenmektedir. Bu türler, devletin yükselme dönemlerinde askere cesaret vermek ve yeni fetihlere kapı aralamak amacıyla yazılmıştır. Özellikle 15. yüzyılda ilk örneklerine rastlanan bu türler, 16. yüzyılda da Osmanlı Devletinin yükselişine paralel olarak artmış, 19. yüzyıla kadar "Kırım ve Yunan savaşlarıyla" son bulmuştur.

Bu türlerin en önemlilerinden olan Zafer-nâmeler, edebiyat ve tarih araştırmacıları için önem arz eden eserlerdir. Bu eserlerden biri de Bosnalı Alaaddin Sâbit'e ait olan ve 1689 Mayıs ayında Urkapı'da Rus ve Kırım ordularının karşılaşmalarını, sonuçta Selim Giray Han'ın ve yeğeni Mirza Kadir Şah'ın kumanda ettiği Kırım ordusunun zaferini anlatan edebî ve tarihî bir eser niteliğindeki Zafernâmesidir.

Bu çalışmada, baktığımız cihet edebiyat olduğu için Bosnalı Alaaddin Sabit hakkında kısa bilgiler verilerek Zafernâme'yi edebî değeri açısından tahlil ederek muhteva, dil ve üslûp özellikleri incelemesi yapılarak tanıtılmaya çalışılacaktır. Eserle ilgili genel değerlendirmeyi sonuç bölümünde aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Edebiyatı, Bosnalı Sabit, Zafernâme, Fetihname, Muhteva İncelemesi,

ABSTRACT

History and literature are two branches of social sciences that feed off each other. These two branches of science constantly move in common areas, both in terms of their content and the products they produce. A work in the field of literature can also be a source material for history.

Zafername is called “gazannames that result in the defeat of the enemy”. Gazanname is derived from the word “gazâ” meaning “war for the sake of religion” and can be said to be a single war fought with the enemy; gazavatname is a work that deals with the various wars of a person”. There are many types of poetry and prose in classical Turkish literature that tell of wars fought for the sake of religion. These are called fetihname, Zafername, şehname, fütûhat, fethiye, Selimname, Süleymanname, cenkname, cihadname.

It is observed that the writing of these types of works reached its peak during the rise of the Ottoman Empire. These types were written in order to encourage the soldiers and open the door to new conquests during the rise of the state. The first examples of these types, especially in the 15th century, increased in parallel with the rise of the Ottoman Empire in the 16th century and ended with the "Crimean and Greek wars" until the 19th century.

The Zafernames, which are the most important of these genres, are important works for literature and history researchers. One of these works is the Zafername, a literary and historical work by the Bosnian Alaaddin Sabit, which describes the encounter between the Russian and Crimean armies at Urkapı in May 1689 and the victory of the Crimean army commanded by Selim Giray Khan and his nephew Mirza Kadir Shah.

In this study, since the aspect we are looking at is literature, brief information will be given about Bosnian Alaaddin Sabit, and Zafername will be introduced by analyzing it in terms of its literary value and examining its content, language and style features. We will try to convey the general evaluation of the work in the conclusion section.

Keywords: Islamic Literature, Bosnian Sabit, Zafername, Fetihname, Content Analysis,

GİRİŞ

Türk milleti kurmuş olduğu devletlerle yüzlerce yıl dünyaya hükmetmiş, dünya siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir. Dünyanın yeniden şekillendiği bu zaman diliminde, tarihimizden gelen değerler ile yeniden milletçe yükselişe geçmek, atalarımıza yaraşır kutlu zirvelere değmek şanlı mazimizin bize bağladığı ulvi bir görev, güzide bir sorumluluktur. Önemli olan, atalarımızın değerleri ile bu günün gençlerini buluşturmak ve yeni hedeflere umutla adım atabilmektir. Ulu Önder Atatürk’ün dediği ve vurguladığı gibi “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır” (Özdemir, 2019: II).

Türk-Edebiyatı'nda "düşman ordusuna karşı elde edilen başarı neticesinde yazılan mensur veya manzum eserlere zafer-nâme denilmektedir. Hükümdarların ülke içinde ve dışında otoritelerini korumak adına kazandıkları zaferleri göstermek ve güçlerini hissettirmek adına süslü ifadelerle yazılan mektup ve fermanlar aklımıza gelmektedir.[1] Zafernâme, "düşmanın yenilmesi ile sonuçlanan gaza-nâmelere"[2] denilmektedir. Gaza-nâme, "din uğruna yapılan savaş anlamındaki "gazâ" sözcüğünden türetilmiş olup, düşmanlarla yapılan tek bir savaşı, gazavat-nâme ise bir kişinin çeşitli savaşlarını konu edinen eserlere denir.[3] Klasik Türk edebiyatında din uğruna yapılan savaşları anlatan anlatıldığı manzum ve mensur birçok türleri vardır. Bunlar; Fetihnâme, Zafernâme, Şehnâme, Fütûhat, Fethiye, Selimnâme, Süleymannâme, Cenknâme, Cihadnâme… gibi adlar almıştır.

Zafernâmeler ile ilgili Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait elimizde hemen hemen hiç eser yoktur. İlk ürünler 15. asırda görülmeye başlamıştır. I. Selim ve Kanuni devrinde ise bu eserler doruk noktasına ulaşmıştır. Osmanlının son zamanlarına doğru akınlar durduktan, yer yer gerilemeler başladıktan sonra zafernâmeler (gazanâmeler) azalmış, nihayet mağlubiyetlerin başlaması ile tamamen kesilmiştir. Silsilenin son eserleri 1852 Kırım seferi ile 1897 Yunan harbine ait zafernâmelerdir.[4]

Bu türlerin her birinin ayrı tanımları olsa da, bazen bu türlerin birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. "Kaynaklarda, bir yerin fethedilişini anlatan eserlere fetihnâme, zaferle sonuçlanan savaşları anlatan eserlere zafernâme, tek bir savaşı ele alan eserlere gazanâme, bir kişinin birçok savaşını anlatan eserlere gazavatnâme" denir[5]. Bu türlerden "gazanâme, zafernâme ve fetihnâme birbirleri yerine kullanıldığı gibi" Süleymannâme ve Selimnâme türleri daha çok sultanın savaşlarını anlatan eserler olarak dikkati çekmektedir. Ancak bu konuda da kesin bir tür ayrımı yoktur. Bu tür eserlerin yazılma sıklıkları ile Osmanlı Devletinin yükselme dönemi arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Bu türler, devletin yükselme dönemlerinde askere cesaret vermek ve yeni fetihlere kapı aralamak amacıyla yazılmıştır. Özellikle XV. yüzyılda ilk örneklerine rastlanan bu türler, XVI. yüzyılda da Osmanlı Devletinin yükselişine paralel olarak artmış, XIX. yüzyıla kadar "Kırım ve Yunan savaşlarıyla" son bulmuştur. Türk tarihinde birçok büyük fethe rağmen, "edebiyatımızda manzum olarak kırk kadar gazavatnâme vb. türde eser yazılabilmiştir"[6] Bunlar içnden en önemli ve içerik olarak daha etkileyici olan

[1] Hasan Aksoy (1995), "Fetihnâme". DİA, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 470.
[2] Agâh Sırı Levend (1956), Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnâmesi, Ankara, s. 4.
[3] Mehmet Açа vd. (2009), Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi, Kriter Yay., İstanbul, s. 295.
[4] Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Zafernâmeler Mad., TDEA, C. 8, s.632-633.
[5] Açа, age., s. 296.
[6] Açа, age., s. 297.

eserlerden birisi de 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında yaşamış olan Bosnalı Sâbit'in Zafernâme'sidir.[7]

Mustafa Nedim'in Zafernâme'si, Hüsrev Efendi tarafından telif edilen Zafernâme-i Sultan

Süleyman, Niyâzî adındaki bir müellifin kaleme aldığı Zafernâme-i Ali Paşa[8] bu türün klasik örnekleri olduğu gibi 19. Yüzyıl Tanzimat Dönemi şairlerinden Ziya Paşa'nın Ali Paşa'yı diplomatik başarısızlığı sebebiyle ironik bir üslupla hicvettiği Zafernâme'si de türün sıradışı bir örneği olarak gösterilebilir.[9]

1. TÜRK EDEBİYATINDA ZAFER-NÂMELER

Türk edebiyatında fetihleri ve düşmanın yenilmesiyle biten savaşları hikâye eden manzum ve mensur olarak yazılmış eserlere verilen ad. Zafer-nâmelere yaygın olarak gazavat-nâme ya da fetih-nâme de denilir.

Gazalarda fetih veya zafer söz konusu değildir; gaza sadece savaştır. Bir şehrin yahut bir kalenin alınmasını anlatan eserler "fetih-name" adını alır. Savaşın zaferle bitmesi üzerine yazılan esrelere de "zafer-nâme" denir. Ancak bunlar sonradan birbiriyle karıştırılmış, fetih-nâme ve zafer-nâmelerin hepsine gazâvat-nâme, son devirlere ait savaşları hikâye eden eserlere de zafer-nâme denilmiştir.

Arap edebiyatında "megâzî" diye bilinen bu eserler Türk edebiyatında gaza-nâme, fetih-nâme veya zafer-nâme adını alır.

Tarihi kaynak olması açısından kimi zaman Osmanlı tarihinin eksik kalan noktaları zafer-nâmelerle aydınlatılmıştır. Tarihin akışını değiştiren birçok olay ve sefer, bu eserlerde ayrıntılarıyla işlenmiştir.

Zafer-nâmelerin ilk örneklerini XV. yüzyılda görmeye başlarız. I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın fetih ve seferlerini anlatan eserlerle bu türün en revaçta olduğu dönem, bu iki padişahın devr-i saltanatı olmuştur.

Osmanlıların duraklama dönemi ile fetih ve akınlar hız kesmiş, buna bağlı olarak da konusu fetih, savaş, akın olan bu eserler azalmış, nihayet mağlubiyetlerle tamamen gündemden kalkmıştır. Son eser 1897 Yunan harbine ait zafer-nâmedir.

---

[7] Bekir Çınar, Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa'nın Zafernâmelerindeki Şekil ve Zihniyet Mukayesesi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/3, Summer 2012, s. 802-803.

[8] Hasan Aksoy (2002), "Türk Edebiyatında Fetihnâmeler". Türkler, C 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 800-805.

[9] Namık Sinan Turan (2012), "Osmanlı Politik Eleştiri Geleneğinde Ziya Paşa'nın Zafernamesi", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler Kitabı, s. 3173-3203, Ankara, s. 3182.

Düşmana karşı zafer kazanan hükümdarlar, çeşitli şayialara fırsat vermemek ve gerek içerde gerekse dışarıda kendisine hücum için fırsat bekleyenlerin ümitlerini kırmak için mutantan Fetihnâme'lerle zaferlerini her tarafa bildirmek mecburiyetindeydiler.(Pakalın,1993, s.614) Ülke içerisinde şenlikler yapılarak tebşir edilen Fetihnâme'ler, dost devletlere müjde olarak gönderilirdi. Kendisine dost olmayan devletin dostu olan devletlere de onları müteessir etmek için kasten gönderilirdi. Genellikle sefaret heyetleri vasıtasıyla ganimet olarak alınmış hediyeler eşliğinde, bazen de savaşta öldürülenlerin başları ve alınan esirlerle gönderilen bu mektuplar, düşman devletlere de bir tehdit mahiyetindeydi.(Aksoy, TDV Ansiklopedisi, C.13, s.470).

Türk edebiyatında zafer-nâme adıyla anılan eserlerin bazılarını kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Zafer-nâme-i Sultan Süleyman: Kemal Paşazâde'nin (Öl. 1533) Kanunî'nin 1526'da yaptığı Macaristan seferini tasvir eden eseri.

2. Zafer-nâme: Edirneli Hatifî Abdurrahman'ın eseri. Eserin nerede bulunduğu ve hangi zaferden bahsettiği belli değildir.

3. Zafer-nâme-i Ali Paşa: Niyazî'nin Bağdad Beylerbeyi Elvan-zâde Ali Paşa'nın (Öl. 1598-99), İranlılarla 1593'de yaptığı savaşta kazandığı zaferlerden bahseden eseri.

4. Zafer-nâme-i Kale-i Üstüvar Yahut Yanık Kale Fetih-nâmesi: Sarhoş Abdullah Çelebi'nin (Öl. 1621), Sinan Paşa'nın 1593'te Avusturyalılara karşı yaptığı sefer hakkında 317 beyitlik manzum eseri.

5. Zafer-nâme veya Tarih-i Revan ve Bağdad: Kara Çelebi-zâde Abdülaziz'in (Öl. 1657) Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın emriyle IV. Murad'ın Revan, Tebriz ve Bağdad seferleri ve bu seferler devam ederken İstanbul'da geçen olaylar hakkında 1642'de 8 bab olarak yazdığı eseri.

6. Zafer-nâme: Edirneli Güftî Ali'nin (Öl. 1677) 1660'ta Köse Ali Paşa tarafından Varat'ın fethine ait 648 beyitlik mesnevisi.

7. Zafer-nâme: İncelememize konu olan zafer-nâme, Sâbit'in (Öl. 1712) Engürüs seferinde orduya katılmak üzere Edirne'ye çağrılan Kırım Han'ı Selim Giray'ın 1689'daki gazasını tasvir eden manzum eseridir.

8. Zafer-nâme-i Gazi Sultan Mustafa Han: Sır kâtibi Nedim'in 1694'te tahta çıkan II. Mustafa'nın İstanbul'dan hareketini Lipva, Şolmış, Pofça, Logos vb. kaleleri aldıktan sonra İstanbul'a dönüşünü anlatan manzum eseri.

9. Zafer-nâme: Mustafa Nedim'in Avusturya seferine çıkan II. Mustafa'nın 1694'te Edirne'ye ve oradan Belgrad'a hareketini, Avusturyalılara karşı zafer kazandıktan sonra 1699'da İstanbul'a döndüğünü anlatan manzum eseri.

10. Zafer-nâme-i Münif veya Fetih-nâme-i Belgrad: Antalyalı Münif Mustafa'nın (Öl. 1742) I. Mahmud zamanında Sadrazam Hacı Mehmed Paşa'nın Belgrad'a seferini ve kazandığı zaferleri tasvir eder.

11. Zafer-nâme: Ayaşlı Türk Hayri'nin (Öl. 1867), 1852'deki Kırım Savaşı hakkında yazdığı manzum eseri.[10]

2. BOSNALI ALAADDİN SÂBİT'İN ZAFER-NÂMESİ

2. 1. Zafer-nâme'nin Konusu

Eser, klasik Divan edebiyatı konularından uzaklaşmak istediğini söyleyen Sabit'in kalemiyle yaptığı söyleşi ile başlar. Şair, Leylâ ve Mecnûn, Vâmık ü Azra, Ferhat ü Şîrin hikâyelerinden sıkıldığını söyleyerek farklı konularda kalem oynatmak istediğini bu bölümde beyan eder. Sebeb-i te'lif şeklinde kurgulanmış, bir nevi giriş olarak düşünülmüş bu bölümde seçtiği konunun ve yazdığı eserin okuyucu tarafından beğenilip beğenilmeyeceğini bilmediğini "Begenmezse yaran kızın virmesün" mısrası ile dile getirir.

Bu bölümden sonra II. Sultan Süleyman'ın cülûsu anlatılır. Padişah, herkesin kendisine itaat ettiği, devletin gururu olan dönemin kutbundan el almış kutlu kişidir. Cülûsu ile herkese bahşiş dağıtılıp halkın kalbi kazanılır. Arkasından padişah Edirne'ye hareket eder. Ve düşmanın üzerine yürünmesi için hazırlıklar başlatılır. Sefer hazırlıkları ile beraber Osmanlı'ya bağlı bütün han ve beylere sefer emri gönderir. Hanlardan biri de Kırım Hanı Selim Giray'dır. Selim Giray padişahla görüşmek üzere Edirne'ye gelir; Edirne'de o güne kadar hiçbir Kırım hanına nasip olmayan şa'şaalı bir devlet töreni ile karşılanır. Kendisine özel bir ikametgâh tahsis edilir. Padişah için kurulan divanda ayakta karşılanan Selim Giray padişaha gerekli saygıyı gösterdikten sonra kendisine anlatılan sefer plânlarını sessizce dinler. II. Sultan Selim, Kırım Hanı'na Balkanlarda başıboş kalan düşmanın topraklardan atılması için Kırım kuvvetleri ile Osmanlı ordusunun tek vücut olması gerektiğini, düşmanı bu şekilde bertaraf edebileceklerini söyler. Selim Giray da baharda düşman üzerine yürümenin daha iyi olabileceğini ifade eder.

Selim Giray'ın yaklaşımından memnun olan padişah onu kucaklayarak iki kıt'alı bir sorguç, kıymetli taşlarla süslü bir hançer, huzurda giydirilen samur kürk ve al bir at ile ödüllendirir.

Padişahtan övgü gören Selim Giray Edirne'den ayrılarak kışı geçirmek üzere Kili'ye gider. Bu seyahat sırasında kışın çetin yüzü Selim Giray'ın ordusunu zorlar. Zafer-nâme'nin müstakil bir

[10] Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Zafernâmeler Mad., TDEA, C. 8, s.632-633.

bölümü olarak gördüğümüz kış tasvirleri ile yazılmış bu bölümde ordu, düşmana karşı verdiği savaşı tabiat şartlarına karşı da vermiştir.

Kili'ye gelip savaş hazırlıklarını sürdüren Selim Giray baharın gelişini beklerken beklemediği bir anda Rusların Kırım'a saldırdıklarını öğrenir; İlkbaharda Osmanlı padişahının ordusuyla Balkanlardaki düşmana karşı savaşacağı sözünü hatırlayan Selim Giray Rusların ani saldırısı sebebiyle önce bu tehlikenin ortadan kaldırılması gerektiğini sonra da Nemçe'ye sefer düzenlemenin daha doğru olacağını düşünür. Kili'den hareket edip altı günde Kanlıcak'a gelir. Bir gece dinlenen ordu, ertesi gün kendisinden sayıca hayli üstün olan Rus taburu ile savaşır.

Savaş öncesinde Selim Giray'ın ordusu güçlü düşman askeri karşısında korku ve endişe duyguları ile bir moral bozukluğu yaşar. Bu durumu hisseden Kırım Hanı müftünün savaş ve zaferle, cihatla ilgili konuşma yapmasını ister. Bir tepenin üzerinden, duygusal ve dînî motiflerle dolu, askeri cesaretlendirip heyecanlandıracak bir konuşma yapan müftünün duaları ile galeyana gelen ordu bütün imkânsızlıklara rağmen Rus askerlerini mağlup eder.

Bu sırada Kefe'ye de Rus askerlerinin gittiği bilgisi gelir. Selim Giray yeğeni Mirza Şah'ı emrindeki kuvvetlerle Rusların üzerine gönderir. Mirza Şah'ın ordusu Rusları ok yağmuruna tutarak hezimete uğratır.

Selim Giray ve Mirza Şah'ın orduları ile beraber gösterdikleri bu üstün gayretler sonucunda zafer nasip olur.[11]

2.2. Şekil Özellikleri

Mesnevi tarzında yazılan ve 426 beyitten meydana gelen Zafer-nâme müstakil bir başlık altında kaleme alınan beş bölümden oluşur:

a) Bu bölüm, şairin kendi kalemiyle yaptığı söyleşi bölümüdür. Burada Sabit, Divan edebiyatının alışılmış konularının dayatılmasına meydan okuyan bir üslûp kullanır. Farklı konularda kalem oynatmak istediğini söyler. Bitmez tükenmez aşk konularının sıkıcılığından bahseder. Burası, tasarladığı kahramanlık konusuna giriş için sebeb-i te'lif bölümü gibidir.

b) II. Sultan Süleyman'ın cülûsunun anlatıldığı kısım. (34-110)

c) II. Sultan Süleyman ile Kırım Hanı Selim Giray'ın Edirne'de görüşmeleri ve Selim Giray'ın padişaha bağlılığını bildirmesi. (111-176)

d) Selim Giray Han'ın ordusu ile Özi'ye gidişi sırasında karşılaşılan sert kış şartlarının tasvir edildiği ve ordunun savaşa hazırlığının anlatıldığı bölüm. (177-249)

[11] Özyıldırım, Ali Emre. "Zafer-Nâme-i Hânî/Gazâ-nâme/Selim-Nâme (Sâbit)". Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zafer-name-i-hani-gaza-name-selim-name-sabit. [Erişim Tarihi: 30 Haziran 2024].

e) Selim Giray'ın Urkapı'da Ruslarla savaşması, yeğeni Mirza Bey'in yardımı ile düşmanı hezimete uğratması. (250-426)[12]

2.3. Zafer-nâme'nin Dil ve Üslûbu

Sâbit'in dili bu eserde okuyucuyu sanki sürprizlerle karşılar. Son derece sade, günümüz şiir dili için bile basit kabul edilecek mısraların yanında girift, Farsça terkiplerle hatta Divan şiirinde pek karşılaşmadığımız kelimelerden mürekkep terkiplerle oluşturulmuş mısralar da vardır. Bu durum okuyucuda Zafer-nâme'nin iki ayrı kalemden çıktığı intibaını uyandırmaktadır.

SONUÇ

Bosnalı Sabit'in Zafer-nâme'sinde, gelenekten farklı olarak muhteva bakımından bir değişim; Bosnalı Sabit, Zafernâme"sinde, kendi dönemine kadar yazılan zafernâmelerin konularının değişmesi gerektiğini güçlü bir şekilde haykırmış, kendisi de mahallîleşme temayülü içinde halk söyleyişlerine uygun deyim ve atasözleriyle bunu hissettirmiştir.

1) Zafer-nâme, bu geleneğin en önemli örneklerinden biri olarak, o güne kadar kendileri ile ilgili bir şiir yazılmayan Kırım hanlarına ithaf edilmiş kahramanlık konulu bir eserdir.

Sabit, sürekli azledilerek geçirdiği hayatının bir kısmında bu eserle, Selim Giray'ın iltifatını kazanmış ve Kırım'ın Kefe şehrinde sâniye rütbesi ile kadılığa tayin edilmiştir.

Sabit'in Osmanlı devlet adamlarından umudunu yitirip başka makamlara yaklaşmasının, bu eseri yazmasında önemli bir faktör olduğu düşünülebilir.

Ancak hangi sebeple yazılırsa yazılsın mesnevînin konusu o güne kadar gösterilmemiş bir yaklaşımla Osmanlı'nın en yakın müttefiki Kırım Hanından bahsetmesi sebebiyle önemlidir.

2) Bu eserin en önemli yönü Sâbit'in; halk deyimleri, atasözleri ve günlük konuşmalarla bu eseri zenginleştirmiş olmasıdır. Sabit -biraz da pervasızca- halk ifadelerini kullanarak yaşayan Türkçe'yi Divan şiirine katmış, halkın zengin dil kaynaklarını geleceğe bir belge niteliği olacak şekilde Zafer-nâme'sinde kullanmıştır.

3) Halk ifadelerine bu kadar gönül veren Sâbit, Türkçe'yi bir dil olarak kullanmada gerekli hassasiyeti göstermemiş, Farsça'nın bütün dil hususiyetlerini şiir diline yansıtmıştır.

Bu durum şairin dil tercihinde ikilemli bir duruş sergilediğini gösterir.

4) Zafer-nâme'de II. Sultan Süleyman'ın, Selim Giray'ın tavsif edildiği bölümlerle kış mevsiminin tasvir edildiği beyitler şiir estetiği açısından diğer bölümlere nazaran daha doyurucudur.

[12] Turgut Karacan, *Sabit Zafernâme*, Cumhuriyet Üni. Yay., Sivas, 1-426 beyitler.

5) Vezin, kâfiye ve ritm konusunda şiirde ciddi kusurlar görülür. Sâbit bu konularda Divan şairlerinin kendilerini bağlı hissettikleri kurallardan uzaklaşıp şahsî bir yaklaşım ortaya koymuştur.

6) Sâbit mesnevî türünde ağırlıklı olarak işlenen Leylâ vü Mecnûn / Vamık ü Azra gibi aşk hikâyelerini sıkıcı bulduğunu söyleyerek Divan şiirine ciddî bir tenkitte bulunur ve kendisi hayâlî olmayan, yaşanmış bir olayı bu sebeple şiirine taşır. Sâbit'i farklı kılan bu orijinal yaklaşımlardır.

7) Osmanlı'nın duraklama dönemlerine rast gelen iç karışıklıkların ve toprak kayıplarının yaşandığı bir zamanda kaleme alınan Zafer-nâme'nin halkın hamâsî duygularını beslediği ve bu sebeple sevildiği muhtemeldir.

8) 1689 Mayıs'ının 25-30. günleri arasında yaşanan ve sonu zaferle biten Kırım-Rus savaşını konu alan Zafer-nâme tarih ilmi için de önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

Açа, Mehmet-vd. (2009), *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kriter Yayınları.

Aksoy, Hasan (1995), "Fetihnâme". *DİA*, C 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

Aksoy, Hasan (2002), "Türk Edebiyatında Fetih-nâmeler". *Türkler*, C 11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

Çınar, Bekir (2012), Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa'nın Zafernâmelerindeki Şekil ve Zihniyet Mukayesesi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer, s. 801-812.

Karacan, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Cumhuriyet Üni. Yay., Sivas.

Karacan,Turgut (2008), "Sabit", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 35, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 349-350.

Karacan, Turgut (1991), *Sabit Zafernâme*, Cumhuriyet Üni. Yay., Sivas.

Levend, Agâh Sırı (1956), *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnâmesi*, Ankara. Levend, Agâh Sırı (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara.

Özdemir, Aydın (2019), *Türk Edebiyatındaki Fetihnamelerin Değerler Eğitimi Bakımından İncelenmesi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniv.

Özyıldırım, Ali emre, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sabit-alaaddin-ali. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2024.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstnbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

Turan, Namık Sinan (2012), "Osmanlı Politik Eleştiri Geleneğinde Ziya Paşa'nın Zafernamesi", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Bildiriler Kitabı, s. 3173-3203, Ankara.

IMPACT OF ENERGY DIVERSIFICATION ON ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA INVESTIGATION IN DEVELOPING COUNTRIES

Pegah Ghorbanpour
Master's Student in Economic Sciences, University of Tabriz

Sakineh Sojoodi
Associate Professor, Faculty of Economics and Management, University of Tabriz

ABSTRACT

Energy diversification refers to increasing the variety of energy sources used within an economy, including a mix of fossil fuels (coal, oil, natural gas), renewables (solar, wind, hydro, bioenergy), and nuclear energy. Diversifying energy sources in developing countries can have a significant impact on GDP growth, as reliance on a single energy source, such as fossil fuels, often makes nations vulnerable to global price fluctuations and supply challenges. Utilizing a mix of renewable energies, such as solar, wind, and biomass, alongside traditional sources not only enhances energy security but also reduces production costs and creates new job opportunities across various industrial and technological sectors. Moreover, decreasing dependence on fossil fuels helps lower environmental costs, improves public health, and ultimately contributes to sustainable growth and increased economic productivity. This study examines the impact of energy diversification on economic growth in 26 developing countries from 2000 to 2021 using panel data analysis. Employing the fixed effects model with robust standard errors, the findings reveal that globalization and capital investment significantly drive economic growth, while energy diversification shows no statistically significant effect. These results suggest that while international trade integration and infrastructure investment are key growth drivers, energy diversification alone is not sufficient without supportive policies and structural reforms. The study highlights the need for enhanced trade policies, increased productive investments, and strategic energy policies to ensure sustainable economic growth in developing nations.

JEL-Codes: C33, O47, F43, Q56, Q43

Keywords: Energy Diversification, Economic Growth, Globalization, Panel Data, Developing Countries.

DETERMINING THE MACROECONOMIC VARIABLES AFFECTING PRIVATE SAVINGS IN IRAN USING THE BAYESIAN MODEL AVERAGING APPROACH

Sakineh Sojoodi
Associate Professor, Faculty of Economics and Management, University of Tabriz.

ABSTRACT

Private savings play a critical role in sustaining economic growth and financial stability, particularly in developing economies such as Iran. Understanding the factors influencing private savings is essential for formulating effective economic policies. However, classical regression models often fail to account for model uncertainty and the complex interplay of various macroeconomic variables. This study addresses this gap by applying the Bayesian Model Averaging (BMA) approach to identify the key macroeconomic factors affecting private savings in Iran. The research considers several variables, including income, inflation, interest rates, financial development, demographic trends, and government policies. By using BMA, this study overcomes the limitations of traditional methods, providing a more robust analysis of the determinants of private savings.

Keywords: Private Savings, Macroeconomic Variables, Bayesian Model Averaging, Iran, Model Uncertainty, Economic Indicators

THE IMPACT OF BLOCKCHAIN ON SUPPLY CHAINS: MANAGERIAL INNOVATIONS AND ORGANIZATIONAL PERSPECTIVES

ABA-TALIB Khawla
Laboratory of Studies and Research in Economic Sciences and Management (LERSEM) National School of Business and Management (ENCG) - Chouaib Doukkali University - El Jadida

ZOUINE Abdessamad
Laboratory of Studies and Research in Economic Sciences and Management (LERSEM) National School of Business and Management (ENCG) - Chouaib Doukkali University - El Jadida

ABSTRACT

Blockchain technology is emerging as a revolutionary game changer in supply chain with high promises of addressing the above-mentioned long-standing issues effectively, wherein information transparency and traceability; data security is cause for concern. Blockchain offers an optimal solution through its decentralized and tamper-proof characteristic, allowing for real-time tracking of transactions, thereby instantly verifying them while mitigating risk of fraud. Blockchain combines its qualities into supply chains to align operations with overarching strategic initiatives, foster stakeholder trust and streamline processes. While high implementation costs, technical complexities, and resistance to change remain hurdles that must be addressed. However, when implemented effectively, the integration of blockchain technology offers a broader and more prominent opportunity to establish its cost-effective and efficient solutions, scaling sustainability efforts significantly.

Keywords: Blockchain technology, supply chain management, transparency, traceability, operational efficiency, smart contracts.

IMPACT OF BREAKFAST EATING HABIT ON BURNOUT AND EDUCATIONAL OUTCOMES: A CROSS-SECTIONAL STUDY AMONG MOROCCAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Younes Yassine
Natural Resources and Sustainable Development Laboratory, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University, PB 133-14050, Kenitra, Morocco.

Miloud Chakit
Biology and Health Laboratory, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University, PB 133-14050, Kenitra, Morocco.

Mohamed Belkhaoud
Scientific Research and Educational Innovation Laboratory, 10000, Rabat, Morocco.

Yahya Doufi
Comparative law, applied economics and sustainable development research laboratory, Faculty of Legal, Economic and Social Sciences of Sale, Mohamed V University, PB 5295, Rabat, Morocco.

El Mahjoub Aouane
Natural Resources and Sustainable Development Laboratory, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University, PB 133-14050, Kenitra, Morocco.

ABSTRACT

Skipping breakfast has been consistently linked to negative impacts on academic burnout and educational achievement. The present investigation aims to elucidate the phenomenon of burnout in secondary school students using the Maslach Burnout Inventory-Student Survey (MBI-SS) scale. It concurrently analyzes the influence of breakfast consumption patterns on the various components of burnout and their impact on academic performance in Morocco. 1119 participants from public secondary school students from Rabat Sale Kenitra Region (Morocco) with a mean age of 17.15 years (SD=1.328), including 59.1% of girls, responded to an Arabic-translated version of MBI-SS and standardized sociodemographic questions. The IBM SPSS statistics 26.0 was used to analyze the data. The findings show that 47% of Moroccan students exhibit emotional exhaustion. Students who consistently consume breakfast exhibit significantly lower levels of emotional exhaustion: 42% between high and moderate levels than their peers who frequently skip this essential meal 54% with ($p = 0.002$). Furthermore, a positive correlation exists between regular breakfast and school marks ($p = 0.005$). Whether the mark is low, medium, or high, there usually exists a difference between regular and skipper eating habits regarding the mark level percentage in favor of those who

regularly eat this meal. The results suggest that nearly half of Moroccan students were highly vulnerable to burnout. Educational policymakers in Morocco could utilize this information in their future initiatives to alleviate academic burnout among students by promoting awareness of the vital role that breakfast plays in the educational context and guaranteeing the availability of breakfast in boarding schools, which may contribute to enhanced academic performance and improved educational achievements.

Keywords Maslach Burnout Inventory-Student Survey, Skipping breakfast, Morocco.

BANK EFFICIENCY IN THE EUROZONE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF KEY DETERMINANTS (2006–2021)

Artan HAJDINI
University of Prishtina, Faculty of Economics, Prishtina, Kosovo
ORCID: 0000-0002-5204-1117

Arber HOTI
University of Prishtina, Faculty of Economics, Prishtina, Kosovo
ORCID: 0000-0001-9438-4057

ABSTRACT

Purpose – As key institutions within the financial system, banks must operate efficiently to ensure stability and sustainability. This study aims to identify the determinants influencing the efficiency of the banking sector in Eurozone countries over the period 2006–2021. The research focuses on assessing the impact of specific financial and non-financial factors, macroeconomic indicators, and other relevant variables on operational efficiency.

Design/methodology/approach – Data for the dependent variable and the majority of independent variables were obtained from highly reliable international sources, including the Global Economy database. Several regression models were tested, and the Hausman-Taylor estimation model was identified as the most appropriate for this study and dataset.

Findings – Banking efficiency, measured using the cost-to-income ratio, was analyzed as the dependent variable. The results indicate that 7 out of 11 independent variables—namely, ROE, IIIBA, OCTA, CAR, SPV, EGR, and CPI—are statistically significant determinants of banking efficiency in Eurozone countries.

Research limitations/implications – This study is limited to a time-series analysis of Eurozone countries and does not account for structural and institutional factors that may also influence banking efficiency. Future research should expand the scope to include a broader set of countries, additional variables, and alternative econometric models. Nevertheless, the findings offer valuable insights for policymakers and financial institutions aiming to enhance the efficiency and competitiveness of the banking sector.

Originality/value – This study contributes to the existing literature by providing a comprehensive analysis of the determinants of banking efficiency in Eurozone countries over an extended period. By employing diverse econometric techniques, the study enhances the understanding of the key dynamics shaping banking sector efficiency in the Eurozone.

Keywords: Banking efficiency, determinants, regression analysis, Eurozone, Hausman-Taylor.

DECISION-MAKING EFFICIENCY IN COMMERCIAL COMPANIES

Malvina Hysa
Logos University College, Albania

Dori Risilia
Agricultural University of Tirana, Albania

ABSTRACT

One of the main problems for each business is the best management of its resources, especially financial resources. This problem manifests itself by directly affecting the performance of economic activity, where as a result of ineffective financial management, it affects the decline in sales, which in turn results in a decline in profits. The decline in income affects businesses to narrow the flexibility of action, which is usually described through a decline in the degree of liquidity of the firm. Decision-making and financing are historical categories, because they arose at a certain stage of the development of human society, where Decision-making and financing arose with the emergence of the production of goods and the beginning of the influence of the law of value.

Decision-making is primarily based on political economy, then also on other economic disciplines, precisely because of the phenomena and relationships it studies. In addition to the close connection between finance and political economy, there is a close connection between finance and economic policy.

Contemporary financial policy is an integral part of economic policy in every country since it must help achieve economic goals, on the other hand, it represents the general measures of a country's economic policy.

Keywords: Decision-Making, Business, Funding, Efficiency

UNIVERSITY MANAGEMENT AND SUSTAINABLE NATIONAL DEVELOPMENT IN NIGERIA

Umar Muhammad BURWA
Department of Educational Foundations, Northwest University, Sokoto

Rabi'u MUHAMMAD
Department of Education, Maryam Abacha American University, Niger

ABSTRACT

Universities are the apex of academic learning. The teaching and research functions should have important roles to play in national development. That apart, universities had been known in the Western world to be one of the best means for developing national consciousness. Clearly, the Nigerian universities have not lived up to either the traditional objectives or the aims as set out in the National Policy on Education. They have not been particularly effective in directing the nation to the path of truth and equity. The paper focuses on entrepreneurship education and management of university education as a mechanism for achieving sustainable development in Nigeria. Education brings about a change in the individual which promotes greater productivity and work efficiency. It remains a major component in the development of human resources and it accounts for much improvements in population quality and environmental resource management; hence, sustainable development. Improvement of human resources is not limited to the inculcation of skills and knowledge, but includes having values, positive attitudes and motives consistent with the goals and methods of development plan that will benefit the future generations. Embracing and judicious application of entrepreneurship education principles will in no small measure propel Nigeria to the much desired enviable development level which she is currently yearning for.

AN ANALYTICAL STUDY OF THE INDIAN BUDGET 2025 VIS-A-VIS THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF INDIA

Dr. Shruti Dasgupta

ABSTRACT

The Indian Budget 2025 plays a crucial role in supporting economic development by focusing on key areas such as tax reforms, infrastructure, job creation, rural development, and financial sector reforms. It contributes to economic growth in innumerable ways. To mention a few instances, they are boosting disposable income and consumption, tax relief by restructuring of income tax slabs-increases the tax-exempt limit to ₹12 lakh and providing benefits for incomes up to ₹24 lakh. This move shall result in the increase in the household savings and spending, leading to higher demand for goods and services, which stimulates economic growth. Next, is the infrastructure development & urban growth. The Budget has allocated ₹11 lakh crore for infrastructure, including transit-oriented development in specific cities. Further moves are employment & skill development, strengthening agriculture & rural economy. Support to MSMEs & Manufacturing Units have been expanded. A strategy document has been planned to enhance the financial sector reforms and climate finance.

The budget also proposes interest rate reduction to stimulate growth. It shall subsequently result in boosting business expansion, housing demand, and infrastructure investments. The budget also focuses on domestic consumption and investment-led growth. It is expected that the above-mentioned affirmations by the government in budget 2025 shall increase employment opportunities, encourage private sector investments and enhance exports & industrial competitiveness. The Union Budget 2025 has been designed to boost consumption, strengthen industries, promote rural and urban growth, support startups & MSMEs, and drive financial sector efficiency. With a mix of tax relief, infrastructure expansion, and job-focused policies, India is set on a path toward sustainable economic growth and development.

Keywords: Climate Finance, Economic Development, Infrastructure Expansion, Rural And Urban Growth, Union Budget.

HOW DO RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AND FERTILIZER USE IMPACT THE ENVIRONMENT? A WAVELET QUANTILE ANALYSIS

Tomiwa Sunday Adebayo
Operational Research Center in Healthcare, Near East University, TRNC Mersin 10, Turkey
University of Economics and Human Sciences, Warsaw, Poland
Research Center of Development Economics, Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan
ORCID: 0000-0003-0094-1778

ABSTRACT

Fertilizer consumption enhances agricultural yields but contributes to environmental issues such as soil degradation and water contamination. Renewable energy, on the other hand, helps reduce carbon emissions, while artificial intelligence (AI) can optimize fertilizer use to minimize its environmental impact. Therefore, this study investigates the effects of artificial intelligence, renewable energy consumption, and fertilizer consumption on the load capacity factor (a proxy for ecological quality) for the period 1990–2021. The study also considers other drivers of load capacity factor (LF), including economic growth and financial development. The study utilized a series of wavelet quantile-based approaches, including the Wavelet Quantile Augmented Dickey-Fuller (Wavelet QADF) and Phillips-Perron (Wavelet QPP) tests, Wavelet Quantile-on-Quantile Regression (WQQR) with p-values, and Wavelet Quantile-on-Quantile Granger Causality (WQQGC). These advanced techniques effectively address nonlinearity and allow for the identification of associations across different quantiles and time horizons. The findings from this study show that artificial intelligence, renewable energy consumption, and fertilizer consumption promote ecological quality by increasing LF, contributing to SDGs 7, 9, and 12. In contrast, financial development negatively affects ecological quality by decreasing LF, potentially hindering progress toward SDG 8. Based on these findings, policies are suggested.

Keywords: Artificial Intelligence; Fertilizer Consumption; Renewable energy consumption; Financial Development; Load Capacity Factor.

ACCESS TO FINANCE IN KYRGYZSTAN: CASE OF JALAL-ABAD REGION

Luiza Narkulova
Kyrgyz-Turkish Manas University

Akylai Bolotbek Kyzy
Bachelor of Economics, Kyrgyz-Turkish Manas University

Razia Abdieva
Assist. Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University

ABSTRACT

Financial services are the most demanded and most widely used products today. The financial system, financial services, and the banking sector play an important role in the economy. The economic well-being of a country, its standard of living, and economic growth depends on the successful structure of the financial system. The main objective of this case study is to analyze the availability of financial services in Kyrgyzstan, including the use of financial services in Jalal Oblast, and to assess the financial literacy of the population. For the purpose of the study, a survey of 412 people was conducted in the Jalal-Abad region. The results of logistic regression model showed that employment, income, having a bank account have a positive impact on financial access. However, lack of savings, lack of bank accounts, being between the ages of 18-24, lack of documentation, and low income have a negative impact on access to credit and reduce the likelihood of obtaining a loan.

Keywords: Access to Finance, Kyrgyzstan, Credit.

ÇALGI YAPIMINDA KULLANILAN AĞAÇLARIN FIZIKSEL ÖZELLIKLERININ TESPITINE YÖNELIK MOBIL UYGULAMA GELIŞTIRILMESI

DEVELOPMENT OF A MOBILE APPLICATION FOR DETERMINING THE PHYSICAL PROPERTIES OF WOODS USED IN INSTRUMENT MAKING

İnanç Feridun ÇANCI
Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Yüksek Lisans Programı
Master's Student, Yıldız Technical University, Music and Performing Arts Master's Program
ORCID ID: 0000-0002-7851-8614

Bekir Şahin BALOĞLU
Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik Ve Sahne Sanatları Bölümü, Müzik Toplulukları Anasanat Dalı
Assoc. Prof., Yıldız Technical University, Faculty of Art and Design, Department of Music and Performing Arts, Major Art Branch of Music Ensembles
ORCID ID: 0000-0002-3189-0371

Emir DEĞİRMENLİ
Dr. Öğr. Üyesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Çalgı Eğitimi Bölümü
Dr. Faculty Member, Hacı Bayram Veli University, State Conservatory of Turkish Music, Department of Instrument Education
ORCID ID: 0000-0001-8164-1448

ÖZET

Çalgı yapımında kullanılan ağaç türlerinin fiziksel ve akustik özellikleri, enstrümanların ses kalitesini doğrudan etkilemektedir. Özellikle elastikiyet modülü, özkütle ve içsel sönüm gibi faktörler, malzemenin rezonans kapasitesini belirleyen temel bileşenlerdir. Ancak, doğal ahşabın heterojen yapısı nedeniyle her bir çalgının üretim sürecinde farklı tasarım değişiklikleri yapılması gerekmektedir. Geleneksel yöntemlerde, malzeme seçimi büyük ölçüde ustaların deneyim ve sezgilerine dayanırken, bu durum sürecin subjektif değerlendirmelere bağlı kalmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, çalgı yapımcılarının malzeme seçim süreçlerini daha sistematik ve bilimsel bir yaklaşımla gerçekleştirmesine olanak tanıyan bir iOS mobil uygulaması geliştirilmiştir.

Swift programlama dili kullanılarak Xcode ortamında geliştirilen bu uygulama, kullanıcı dostu bir arayüze sahiptir ve frekans analizi yöntemiyle malzeme özelliklerini değerlendirerek bilimsel verilere dayalı sonuçlar sunmaktadır. Yöntem olarak, uygulamanın doğruluğunu sağlamak için frekans analizi gerçekleştirilmiştir. 6 kanallı B&K 3050-A-060 veri toplama modülü ve B&K 7781-N6 Pulse Access FFT analiz yazılımı kullanılarak, malzemelerin frekans

tepkileri ölçülmüş ve bu veriler uygulamanın kalibrasyonu için kullanılmıştır. Bu analizler, akustik laboratuvarında yüksek hassasiyetli cihazlarla gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler, mobil uygulamanın algoritmalarını optimize etmek için kullanılmıştır.

Sonuçlar, geliştirilen mobil uygulamanın mevcut yöntemlerle uyumlu ve güvenilir sonuçlar sunduğunu göstermektedir. Çalgı yapım sürecinde, özellikle rezonans kapasitesi yüksek ve düşük içsel sönüme sahip malzemelerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, enstrüman yapım sürecinde malzeme seçiminde bilimsel bir temel oluşturmayı amaçlamakta ve gelecekte daha geniş bir veri tabanı ile farklı platformlara uyarlanması planlanmaktadır. Ayrıca, uygulamanın ilerleyen sürümlerinde, kullanıcıların kendi malzeme verilerini kaydedebileceği ve farklı ahşap türleri arasında karşılaştırmalar yapabileceği ek modüller geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu özellikler, uygulamanın hem profesyonel hem de amatör çalgı yapımcıları için daha kullanışlı bir araç haline gelmesini sağlayacaktır. Ayrıca, uygulamanın farklı enstrüman türleri ve ahşap işleme endüstrileri için de kullanılması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çalgı yapımı, ağaç malzeme özellikleri, mobil uygulama geliştirme, frekans analizi, FFT (Hızlı Fourier Dönüşümü).

ABSTRACT

The physical and acoustic properties of wood types used in instrument making directly affect the sound quality of instruments. Factors such as elasticity modulus, density, and internal damping are key components that determine the resonance capacity of the material. However, due to the heterogeneous nature of natural wood, different design adjustments are required in the production process of each instrument. In traditional methods, material selection largely depends on the experience and intuition of craftsmen, which leads to subjective evaluations. In this study, an iOS mobile application has been developed to enable instrument makers to carry out material selection processes in a more systematic and scientific manner.

The application, developed using the Swift programming language in the Xcode environment, features a user-friendly interface and evaluates material properties through frequency analysis, providing results based on scientific data. As part of the methodology, frequency analysis was conducted to ensure the accuracy of the application. A 6-channel B&K 3050-A-060 data acquisition module and B&K 7781-N6 Pulse Access FFT analysis software were used to measure the frequency responses of the materials, and these data were utilized for the calibration of the application. These analyses were carried out in an acoustic laboratory using high-precision equipment, and the obtained data were used to optimize the algorithms of the mobile application.

The results show that the developed mobile application provides consistent and reliable results compared to existing methods. In the instrument-making process, identifying materials with high resonance capacity and low internal damping is of great importance. This study aims to establish a scientific basis for material selection in instrument making and is planned to be adapted to different platforms with a broader database in the future. Additionally, future versions of the application aim to include additional modules where users can record their own material data and compare different wood types. These features will further enhance the practicality and usability of the application, making it a valuable tool for both professional and amateur instrument makers. Furthermore, the application is planned to be used for different instrument types and woodworking industries.

Keywords: Instrument making, wood material properties, mobile application development, frequency analysis, FFT (Fast Fourier Transform).

PETER BROOK VE ÖZGÜR OYUNCU

PETER BROOK AND THE FREE ACTOR

Cem Bozan
Asb., T.C. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Yüksek Lisans
Asb., T.C. Haliç University, Institute of Social Sciences, Theater Department
ORCID ID: 0009-0002-4460-6111

ÖZET

Peter Brook'un çok kültürlü tiyatrosunun oluşumunda, Grotowski'nin ve Antonin Artaud'un çalışmalarından ve geliştirdiği tekniklerden oldukça etkilenmiş; bu çalışmaları çağdaş tiyatronun gelişmesinde önemli bir yapı taşı olarak değerlendirmiştir. Brook'un; Grotowski ve Artaud'dan etkilendiği en temel özellik, törenselleştirme ve seyirciyi bu törene dahil etme aşamasıdır. Bilindiği üzere, oyuncunun ruhani bir doyuma ulaşması ve bunun seyirciye ulaşabilmekte bir iletişim aracı olarak kullanılması, Brook'u oldukça etkilemiştir. Çünkü yaşanan bu ruhani dönüşümde, daima kendini yenileyen ve her defasında yeniden başlayan bir oyuncu- seyirci birlikteliği yer almaktadır. Bu makale, Peter Brook'un ve onun "özgür oyuncu" kavramının tiyatro üzerindeki etkisini inceliyor.

Anahtar Kelimeler: Peter Brook, özgür oyuncu, çağdaş tiyatro, ritüel, seyirci

ABSTRACT

In the formation of Peter Brook's multicultural theatre, he was significantly influenced by the works and techniques developed by Grotowski and Antonin Artaud; he considered these studies as a crucial building block in the development of contemporary theatre. The most fundamental feature that Brook adopted from Grotowski and Artaud is the ritualization and the inclusion of the audience in this ritual. As it is known, the actor's spiritual satisfaction and using it as a means of communication with the audience deeply impressed Brook. In this spiritual transformation, there is always a renewing, restarting actor-audience relationship. This article examines the influence of Peter Brook and his concept of the 'free actor' on theatre.

Keywords: Peter Brook, free actor, contemporary theatre, ritual, audience

GİRİŞ

Brook'un tiyatro anlayışı, Antonin Artaud ve Jerzy Grotowski gibi öncü tiyatro kuramcılarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Artaud'nun tiyatronun sembolik ve törensel yönlerine vurgu yapması, Brook'un çalışmalarında belirgin bir şekilde yer almaktadır.[1] Brook, tiyatronun sadece metne dayalı bir sanat olmaktan çıkarak, performansın ve sahnelemenin ön plana çıktığı bir form olarak gelişmesi gerektiğine inanır. Bu yaklaşım, tiyatronun daha dinamik ve etkileşimli bir hale gelmesini sağlamaktadır.

Peter Brook'a göre; yalnızca oyuncunun, yönetmenin, yazarın ve seyircinin ortaklaşa geliştirdiği bir tiyatronun kendini var edebileceğini öne sürer. Bu öğelerden herhangi birinin merkeze taşındığı ya da öne çıkarıldığı bir tiyatrodan söz etmek mümkün değildir. Gerçeği ve sahiciliği yakalamanın ancak kolektif bir ruhla gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır.

Brook'a göre; seyirciyle ilişkinin belirlenmesinde oyuncunun tavrı büyük önem taşımaktadır. Brook, oyuncuları geleneksel ve modern olarak kategorize etmektedir. Bu iki oyunculuk yaklaşımının, anlayış ve çerçevesi birbiriyle büyük farklılıklar göstermektedir. Geleneksel Oyuncuyu basmakalıp değerlerle ve klişelerle oyununu çıkarmaya çalışan, yaratıcılıktan uzak, yeni arayışlarda bulunmayan, denemeyen ve cesaret edemeyen bir çerçevede çizmiştir. Modern Oyuncu ise, yeniliğe açık, iletişimi kuvvetli, metin içinde sıkışıp kalmayan, doğaçlamalardan yararlanan, kendini arayan, esnek, sıradanlığa karşı çıkan ve toplumsal duyarlılığı olan bir yapıya sahiptir.

Brook, her ne kadar geleneksel ve modern oyunculuğu kendi içinde sınıflandırsa da, doğru oyunculuk yöntemi olarak net bir tanımda bulunmamaktadır. Brook, oyuncunun, doğru olanı arayarak, araştırarak, gözlemleyerek ve deneyimleyerek ulaşabileceği düşüncesindedir. Bu düşünce oyuncuyu daha özgür kılar. Uluslararası Tiyatro Araştırma Merkezi'nde yaptığı çalışmalar değişen zamana her zaman ayak uyduran haldedir. Boş alan ile oyuncu zorlanacak bir pozisyona koyulmuş olsa da oyuncunun öncesinde yaptığı egzersiz ve doğaçlama çalışmalara bir özgürlük alanı yaratılmış olmuştur. Oyuncu, gerçekçilikten kopmamak adına, yoğun bir çalışma sürecinden geçmelidir. Bu sebeple Brook, doğaçlama çalışmalarına gereken tüm önemi vermektedir. Brook, topluluğu; kültür oluşturmak ve sonrasında geniş bir topluluğa dönüşebilecek bir çekirdek kadro yaratmak ilkeleri üzerine kurmuştur.

[1] Yalçın, E. (2018). Düşünsel Paradigmanın Değişimi ve Tiyatronun Evrimi Ekseninde Peter Brook'un Kültürlerarası Tiyatrosu. Yedi(19), 19-30. https://doi.org/10.17484/yedi.382979

Brook'a göre, oyuncu ve seyirci arasındaki organik ilişki ancak evrensel bir kültür deneyimini sağlamakla gerçekleştirilebilir .Ses ve ritm konusuna önem veren Brook, bu öğeleri seyirci ile iletişimde etkili bir araç olarak görmektedir. Bilindiği üzere, Brook'un ortaya koyduğu eserlerde oyun metni anlamı ortaya çıkarmak için değil, ses ve ritm oluşturmak için bir araç olarak kullanılır. Bu sebeple oyuncular sözlerin anlamını kavramak yerine, ritmini dinleme konusunda eğitilir. Bütün bu doğaçlamaların temel sebebi, oyuncunun ulaşması gereken ritmi yakalama arzusudur. İşte bu argümanlarla Brook oyuncuya yarattığı Boş alan ile her oyunda daha da derinleşebilecek bir özgürlük deneyimi imkanı sunmuştur.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Brook'un yöntemleri, geleneksel tiyatro paradigmalarını zorlayarak, yeni bir teatral anlayışın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Metin merkezli tiyatrodan sahneleme merkezli tiyatroya geçiş, bu değişimin temelini oluşturur. Brook, seyircinin pasif bir izleyici olmaktan çıkarak, performansın aktif bir katılımcısı olmasını sağlar. Bu yaklaşım, tiyatronun daha dinamik ve etkileşimli bir hale gelmesini sağlar.[2] Tiyatro'yu geçmişten günümüze gruplandırarak açıklamıştır. Bu tiyatroların zaaf ve güçlü yanlarını irdelemiştir. Tam bu nokta da oyuncunun nasıl olması gerektiğine dair tanımlamalarda bulunmuştur. Oyuncuyu iki tip oyuncu olarak ifade etmiştir. Birincisi geleneksel ikincisi ise modern oyuncudur. Onun oyunculuk anlayışına göre belli başlı kalıplar yoktur. Oyuncu sürekli kendisini yenilemesi gereken ve her şeye eleştirel bir tavırda bakması gereken konumda olmalıdır.

Brook'a göre geleneksel oyuncu, oyunu kesin olarak belirlemeden bütün sürecini tamamlar. Saptanmış kesin değişimler ve okumalar tercih eder ve en kısa zamanda saptamaktadır. Oyunu kendisi için oynar ve en kısa zamanda son karara ulaşmak çabasındadır. Bir olumsuzluk ile karşılaştığı zaman hataları binanın elverişsizliğine yükler. Sadece söylenenleri yerine getirmek için oynar. Kendinden başka biri olmak tarafındadır ve ciddi anlamda işitilebilme kaygısı hisseder. Partnerini suçlama eğiliminde, vermek yerine almak tarafındadır. Provada yapılanı mutlak kabul eder ve uyum sağlama ve entellektüel yaklaşma tercihinde olmaz. Saptanmış koruma ile yetinirken, her şeyi sözlerden beklemektedir. Rolü sembolik olarak oynar eğer kötü adam oynanıyorsa kötü adam olmak tarafındadır. .Deneyimlerinin verdiği geçirgen olmayan bir katılıktadır.

[2] Yalçın, E. (2018). Düşünsel Paradigmanın Değişimi ve Tiyatronun Evrimi Ekseninde Peter Brook'un Kültürlerarası Tiyatrosu. Yedi(19), 19-30. https://doi.org/10.17484/yedi.382979

Brook'a göre modern oyuncu, sürekli olarak incelemede tutmak istemektedir. .Anlamak için oynamak ve değişimleri kendi içinde özgür bırakmak her zaman ister. Olabildiğince özgür ilerlemek onun için vazgeçilmezdir. O, oyunu iletişim kurmak için oynar. Son kararı hemen almaktansa olabildiğince geciktirmek ve daima her görüşe açık fikirlidir. Hataları yapılan işte aramaktadır. Oyun çalışma sürecinde kalıplaşmış fikirler yerine her zaman önerilerle gelir. Oyunda her an neyin ön planda olduğunu bilmektedir. Bu durumdan dolayı yönelişlerin açık olmasını önceler. Gösterinin getirdiği doğrultuyu izlemektedir. Umduğunu elde etmenin yolunun uyum sağlamak olduğunu bilmektedir. Sorunların nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışır. Oyun çalışma aşamasında daha fazla duygu ve yönelişlerde daha netlikle duygu üretmek tarafındadır. Her şeyi alt metinde arar. Bağlamlar yerine hareketleri oynamayı tercih eder. Oynadığı karaktere ahlaki yargılar getirmeyi reddetmektedir. Ve bütün bir süreç boyunca hiçbir şeyin aynı olmayacağını bilir ve kabul eder.

Deneysel tiyatronun bir savunucusu olarak Peter Brook, geleneksel oyunculuk normlarının çöküşünü, daha dinamik ve sürükleyici bir tiyatro deneyiminin önünü açmayı savunuyor.[3] Brook, geleneksel sınırları ortadan kaldırarak ve tiyatroda sürekli bir devrim durumunu benimseyerek, oyuncuları salt yorumu aşan ve derin deneyimlere dalan performanslara katılmaya teşvik ediyor.[4] Eugenio Barba ve Robert Wilson gibi ünlü isimlerle yaptığı işbirlikleri, onun geleneksel tiyatronun sınırlarını zorlamaya ve sanatsal ifadenin yeni yollarını keşfetmeye olan bağlılığının altını çiziyor. Brook, çalışmaları aracılığıyla yalnızca yerleşik uygulamalara meydan okumakla kalmıyor, aynı zamanda oyuncuları ve izleyicileri tiyatro ve performansın özünü yeniden tanımlayan dönüştürücü bir yolculuğa katılmaya davet ediyor.

Bunların yanında kolektif çalışmanın esas alındığı tiyatroda hem büyülü hem de seyirci ile doğrudan ilişki kurulan Dolaysız Tiyatro tanımını öne sürer. Bunun çerçevesinde oyun üç temel aşamada yol almalıdır. Birinci aşama provadır. Burada oyuncu sürekli bir denem sürecinde olmalıdır. Doğaçlama etkinliğinden yararlanılan bu aşamada oyuncu iki şekilde çalışabilir. Birincisi Grotowski temelinde tamamen özgür şekilde bedenini ve kabiliyetini keşfettiği doğaçlama çalışmaları yapılır. İkinci aşamada ise temrinler ilerleyen doğaçlama çalışmaları yapılır. İkinci aşama ise temsil alanıdır. Burada her şey akışında olmalıdır. Oyuncunun yaşam ile iç içe olur ama her ne olursa yaşamın kendisi olmadığının farkında olmalıdır. Üçüncü aşama ise yardımdır. Burada yönetmen desteği devreye girer.

[3] EĞİTİMDE TİYATRO VE EDWARD BOND'UN BIG BRUM .... (n.d.) Haziran 18, 2024,acikbilim.yok.gov.tr
[4] (PDF) TEB Oyun 2021 Kış / Sayı 42. (n.d.) retrieved June 18, 2024, from www.academia.edu
Aydın Sanat Sayı 2.pdf. (n.d.) Haziran 18, 2024, from www.aydin.edu.tr

Peter Brook'un kutsal oyuncu tanımı üzerinden incelenir. "Boş Alan" kitabından yola çıkılarak Ölümcül Tiyatro tanımlanır. Brook'a göre ölümcül tiyatro; sadece geleneksel kalıpları işlemekle yetinen ve amacı para kazanmak olan, içi boş bir tiyatrodur. Bu tiyatroda duygu incelikleri görülemez. Bu tiyatroyu izleyen seyircinin kafasını yormasına gerek yoktur. Tüm bunlara karşı Brook modern tiyatroya yönelir. Brook tamamen eğlenceye dayanan müzikli sirk gösterilerine de Kaba Tiyato olarak tanımlar. Kendisi için vazgeçilmez yol olarak içinde mistik ögeleri taşıyan Kutsal Tiyatroyu görür.

"Boşluk. Peki, boşluk nedir? Bu fazlasıyla ilginç alanda neler olup biter? Tiyatroda ekseriye bir tabudur. Oyuncu boşluğu, kendisini yutma tehlikesini haiz, içinde kaybolup gideceği bir delik olarak görür. Sanki ölüm bir anlığına ona kendini gösterir; oyuncu boşluğun yegâne zaman dilimi olan ölüm anını tecrübe eder. Ahiret korkusu. Boşluk oyuncuyu eş zamanlı olarak hem tehdit hem de tedirgin ettiğinden hemen onun üstünü örtmeye çalışır. Oyuncu adeta şeytani bir korku kaynağı olan deliği çabucak kapatmaya bakar. Burada söz konusu olan boşluk korkusudur zira boşluk kişiyi kabusa sürükler ve bu da hepimizin korktuğu ve öyle kolay kolay sindiremediği bir şeydir." [5]

Peter Brook'un din dil ırk ayrımı gözetmeksizin dünyanın çeşitli yerlerinde kültürler arası çalışmalar yürütür. Bu temelde oyuncular açısında ritm, zamanlama, çeviklik, hız, denge ve farkındalık kavramlarının gelişmesine olanak sağlamıştır. Onun için sahne üzerinde ki oyuncun en ufak haareketi bile büyük bir anlam içermektedir. Bu yüzden oyuncu bedeninin her noktasına hakim olmalıdır. Oyuncu bir akrobat gibi eğitilmelidir. Bu yüzden Moshe Feldenkrais'in oluşturduğu, beden kullanımının ön planda olduğu, kalça hareketlerini sıklıkla kullanır. Peter Brook'un fiziksel eylem araştırmaları çağdaş tiyatro ve fiziksel tiyatro için hala kullanılan temrinler üretmesini sağlamıştır. Brook'un oyuncuyu bitmek bilmeyen fiziksel ve zihinsel bir devinimin içine soktuğu görülmektedir. Öyle ki; topluluğun oyuncu seçmelerinde seçtiği kişilerin, kendini tamamen tiyatroya adamış olması ön koşuludur. Seçmeler bundan dolayı, sıkı bir özenle yapılmaktadır. Seçmelerde diğer tiyatro okullarında kullanılan yöntemlerden farklı bir yol izlemektedirler. Oyuncuları tek tek değerlendirmek yerine, sekiz-on kişilik gruplar oluşturmuşlar ve bir saat boyunca çalışma yapmışlardır.

[5] T. Terzopoulos (2016) Dionysos'un Dönüşü. (Çev: B. Dinçel) İstanbul: Habitus Yayıncılık s.66

Brook, bu seçmelerde oyunculardan belli bir monolog parçası yada başka bir hazırlıklı sunum yerine doğaçlama egzersizleri ile elemeler yapmıştır. Bunlardan bazıları; sahne parçasına müdahale egzersizi, metin ve alt metin çalışması, nesne çalışması ve sürekliliği olmayan doğaçlama egzersizleridir. Bu egzersizlerle oyuncuları belli bir kalıp içinde değerlendirmektense, onların özgürlük alanları içinde ki yaratıcılıklarını sınayarak adanmışlıklarını ölçmektedir. Bu şekilde yapılan seçmelerle oyuncular tiyatrosuna alınmıştır. Bilindiği gibi, Brook'un ortaya koyduğu eserlerde oyun metni anlamı ortaya çıkarmak için değil, ses ve ritm oluşturmak için bir araç olarak kullanılır. Bu sebeple oyuncular sözlerin anlamını kavramak yerine, ritmini dinleme konusunda eğitilir. Bütün bu doğaçlamaların temel sebebi, oyuncunun ulaşması gereken ritmi yakalama arzusudur. Oyuncu daima, kendindeki ve seyirci reaksiyonlarındaki tüm ayrıntıların üzerinde titizlikle durmayı başarabilmelidir. C.I.R.T.' da yapılan her gösteri aslında Brook'un topluluğu ile birlikte belli bir alanda yaptığı araştırmanın veya deneysel çalışmanın sonuçlarının seyirci ile paylaşımı ve ortak yapımıdır.

Brook, 1920'li ve 1930'lu yılların Avrupa tiyatrosunun beklentinin ötesine geçtiğini ve alışılmışın dışında canlı ve verimli bir süreç yaşadığını savunmaktadır. Tiyatro sanatındaki en verimli teknik yenilikler bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Döner sahne, açık sahne, ışık teknikleri, projeksiyon, soyut dekor, işlevsel yapılar bu dönemin getirdiği yeniliklerdir. Bu dönemle birlikte ortaya çıkan en önemli özellik ise; belirli oyunculuk üsluplarının gelişmesi ve seyirciyle ilişkide hiyerarşik bir yapının kurulmasıdır.

"Tiyatronun büyük geleneğine, yani tiyatronun geçtiğimiz iki ya da üçbin yıldan beri bütün dünyada biçim farklılıklarıyla süren geleneğine bakıldığında dekor, had safhada küçük bir öğedir. Yağmur ve rüzgârdan korunması gereken, bir bina içinde yer alan tiyatroda varolmuştur yalnızca. Orada dekor uyarıcı rolü oynar. Ama ben, oyuncuların gözleri ve jestleri kadar önemli bir anlatımsal rolü üstlenen dışavurumcu dekoru kullanmıyorum. Dekoru oyuncudan daha önemli kılmak, modası geçmiş bir düşüncedir; belki sinema için iyi olabilir, ama tiyatro için değil." [6]

Brook, tiyatroda yapılanın bir anlam kazanabilmesi için gerçek, somut ve belirgin olması gerektiğini belirtmektedir. Bir durum ya da bir an'ın anlam kazanabilmesinin, ancak bu birliktelikle mümkün olduğunu savunmaktadır . Tiyatronun amacını belirlemek ve gerçeğe ulaşmak yaşamla paralellik göstermektir. Tiyatro ve yaşam arasındaki ilişkiyi Brook şu şekilde açıklamaktadır;

[6] B. Brook (1986) Peter Brook ile Söyleşi. Mimesis 6, 3-29. (R. Schechner, Röportaj Yapan, Çev:Ç. Genç , & H. Gürel,) s.23

Brook için, oyuncunun özgürleşebilmesi ve yaratıcı yönünün güçlenmesi çok büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle halı gösterileri Brook'un bu yönde ki düşüncelerinin hayata geçmesindeki en etkin gösteri uygulamasıdır. Brook'un öne sürdüğü boş alan kavramının sağladığı en etkili, evrensel ve radikal değişimlerin deneyimlendiği bir alan olma özelliğini taşımaktadır. Bu gösteriler, en basit oyunun bile oyuncu ve seyirci arasındaki ilişkinin kültürel kodlara dayanarak ortaya çıktığını göstermektedir. Hatta buna örnek olarak; kullanılan bir nesnenin hayali olarak değişip başka nesneler yerine kullanıldığı ayakkabı oyunu, oynandığı bir ülkede ki seyirciden büyük reaksiyon alırken, başka bir ülkede ki seyircinin ilgisini çekmemiş ve anlaşılmaz bir gösteri olarak yerini almıştır. Bu noktadaki önemli olan unsur, en basit oyunun bile doğru algılanıp yorumlanabilmesinde saklıdır. Sağlıklı bir yorumun gerçekleşebilmesi için ise oyuncu ve seyirci arasında kültürel kodların varlığı büyük önem taşımaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Peter Brook'un tiyatro anlayışı, oyuncunun özgürleşimini merkeze alır ve bu kavram, sahne sanatlarında devrim niteliğinde yenilikler getirmiştir. Brook'a göre, oyuncunun sahnedeki varlığı zihinsel ve fiziksel sınırlamalardan arındıkça daha etkileyici ve derin bir hale gelir (Brook, 1968). Bu özgürleşme, oyuncunun kendini keşfetmesine ve rolüne tam anlamıyla adanmasına olanak sağlar. Brook'un yaklaşımında, oyuncunun kendisiyle barışık olması, kendi iç dünyasını anlaması ve ifade edebilmesi büyük önem taşır. Bu özgürleşme süreci, oyuncunun sadece bir karakteri canlandırmaktan öteye geçip, sahnede bir "varlık" olmasını sağlar. Brook'un yöntemlerinin pratiğe yansıması, sahnede daha otantik ve güçlü performansların sergilenmesini mümkün kılar. Nitekim, Brook'un "Boş Mekân" ve "Mahabharata" gibi önemli eserlerinde oyuncuların sergilediği bu özgürleşmiş ve dinamik performanslar açıkça gözlemlenebilir (Milling, 2004). Bu eserler, sahne üzerinde sadece metinlerin değil, aynı zamanda oyuncunun varoluşunun da önemli olduğunu gözler önüne serer. Brook'un başarıları, tiyatronun sadece sanatsal bir ifade aracı değil, aynı zamanda kişisel ve kolektif bir özgürleşme alanı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sebeple, Peter Brook tiyatro dünyasında kalıcı bir etki bırakmış ve oyunculuk sanatının sınırlarını yeniden tanımlamıştır (Leach, 2000). Ona göre, tiyatro, insanın ruhsal ve duygusal dünyasına yapılan bir yolculuktur ve bu yolculuğun her aşaması, oyuncu için yeni keşifler ve derin anlamlarla doludur

Brook'un çalışmalarının ardındaki temel prensip, insan doğasının ve iletişimin en özlü biçimde sahneye taşınmasıdır. Brook, tiyatronun sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda dünyanın karmaşıklığını ve insan ilişkilerini yansıtan bir ayna olduğu düşüncesindedir. Bu görüş doğrultusunda, sahneleme tekniklerinde minimalizmi tercih ederek, izleyicinin odaklanmasını ve hayal gücünü zorlayan bir ortam yaratmıştır. "Boş Mekân" kavramı, sahneyi boş bir tuval gibi kullanarak, her türlü performansın bu mekânda var olabileceğini ve anlam bulabileceğini ortaya koyar. Bu bağlamda, oyuncular, izleyiciler ve mekân arasındaki dinamik etkileşim, tiyatro deneyimini daha yoğun ve unutulmaz kılmaktadır. Kısacası, Brook'un "Boş Mekân" anlayışı, sahnenin fiziksel sınırlarını yok ederek, izleyiciye sonsuz olasılıklar içeren bir performans alanı sunar.

Peter Brook'un tiyatroya getirdiği yeniliklerden biri de kültürlerarası çalışmalardır. Farklı kültürlerden oyuncuları ve hikayeleri sahnede buluşturarak, insanlığın evrensel temalarını vurgulamıştır. Bu yaklaşım, tiyatronun sınırları aşan ve evrensel bir dil oluşturan bir sanat formu olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Brook'un kültürel çeşitliliği sahneye taşıma çabası, tiyatronun eğitici ve birleştirici gücünü ön plana çıkarır. Böylelikle izleyici, farklı kültürel perspektifleri deneyimlerken, kendi insanlık durumunu da daha geniş bir bağlamda değerlendirme fırsatı bulur. Brook, bu evrensel anlatılar aracılığıyla, tiyatronun dünyanın her köşesindeki insanlar arasında bir köprü kurma potansiyeline sahip olduğuna inanır.

Peter Brook'un etkisi, günümüz tiyatrosunda belirgin bir şekilde hissedilmeye devam etmektedir. Onun sahneye kattığı yenilikçi teknikler ve yaratıcı anlatım biçimleri, sadece çağdaş tiyatroda değil, aynı zamanda sinema, dans ve performans sanatları gibi diğer disiplinlerde de izlerini bırakmıştır. Brook'un "boş alan" kavramı ve minimalizme olan yaklaşımı, sanatçıların daha fazla özgünlük ve ifade alanı bulmalarına olanak tanıyan devrim niteliğinde bir bakış açısı sunmuştur.

Bu bağlamda, çağdaş yönetmenler ve oyuncular, Brook'un yöntemlerinden ve tiyatro felsefesinden esinlenerek sahne sanatlarında yenilikçi yaklaşımlar geliştirmektedirler. Brook'un yaşamı boyunca hayata geçirdiği projeler, tiyatronun sınırlarını zorlamaya ve potansiyelini yeniden değerlendirmeye teşvik etmektedir. Onun Hindistan'dan Afrika'ya kadar uzanan çeşitli kültürel deneyimleri, evrensel bir anlatı oluşturma amacıyla harmanlanmış ve bu da tiyatroda çok kültürlülüğün ve metinlerarasılığın önemini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, Brook'un sahneye olan derin tutkusu ve yenilikçi vizyonu, yalnızca tiyatronun bugünkü biçimini şekillendirmekle kalmayıp, gelecek nesil sanatçılar için de büyük bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Tiyatronun sürekliliğini ve evrimini destekleyen bu miras, Brook'un çalışmalarının ve teorilerinin tiyatro literatüründe önemli bir yer edinmiş olmasının göstergesidir. Bu durum, onun mirasının gelecek nesiller üzerinde yaratacağı derin ve kalıcı etkinin bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

Artaud, A. (1993). Tiyatro ve İkizi. (1. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Brockett, O. G. (2000). Tiyatro Tarihi. S. Sokullu, S. Dinçel, T. Sağlam, S. Çelenk, S. B. Öndül, B. Güçbilmez (Çev). (1. Baskı). İstanbul: Dost Yayınları.

Brook, P. (2007). Açık Kapı. M. Balay (Çev). (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Brook, P. (1990). Boş Alan. Ü. İnce (Çev). (1. Baskı). İstanbul: Afa Yayınları.

Ergün, S. (2014). Çağdaş Doğaçlama. (1. Baskı). İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.

Ranciere, J. (2015). Özgürleşen Seyirci. E. B. Şaman (Çev). (3. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Karaboğa, K. (2018). Oyunculuk Sanatında Yöntem ve Paradoks. (3. Baskı). İstanbul: Habitus Yayınları.

Karabulut, T. (2014). Modern Tiyatro. (1. Baskı). İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.

Korad Birkiye, S. (2007). Çağdaş Tiyatroda Kültürlerarası Eğilim / Peter Brook - Eugenio Barba - Robert Wilson. (1. Baskı). De Ki Yayınları.

Pekman, Y. (2010). Çağdaş Tiyatroda Geleneksellik. (2. Baskı). İstanbul: Mitos- Boyut Yayınları.

Sezgin, B. (2015). Oyun-Tiyatro-Drama İlişkisi / Kuram ve Uygulama. (1. Baskı). İstanbul: BGST Yayınları.

Şener, S. (2006). Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi. (4. Baskı). Ankara: Dost Yayınları.

Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi. İzmir, A-4.

Kan, B. (2019). Ritüele Dönüşen Kültürlerarasılığa: Peter Brook'un Sahne Uygulamalarındaki İzdüşümleri ve "Mahabbarata". Sahne ve Müzik Eğitim - Araştırma e-Dergisi, 8.

Levent, T. (1990). Peter Brook'un 44 Yıllık Tiyatro Serüveni. Milliyet Sanat Dergisi. İstanbul, 232.

Şahin, E. (2018). Augusto Boal ile Özgürleşen Seyircinin Konumunun İncelenmesi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akıncı, S. (2017). Avangart'tan Çağdaş'a: Tiyatro ve Uzam. Sahne ve Müzik-Eğitim Araştırma e-Dergisi, Sayı:5. Erişim Tarihi: 2 Kasım 2019, http:// www.sahnevemuzik.hacettepe.edu.tr/sayilar/sayi5_1.pdf

Yüksel, E. (2016). Peter Brook ve "Ölümcül Tiyatro" Üzerine Bir Deney. Erişim Tarihi: 3 Ocak 2019, https://diegesismimesis.wordpress.com/2016/07/30/peter- brook-ve-olumcul-tiyatro-uzerine-bir-deney/

Zerener, S. Z. (2017). Oyunculuğun Yaratıcılığını Biçimleme: Peter Brook. Erşim Tarihi: 1 Mart 2019, http://serapzerener.blogspot.com/2017/07/oyuncunun- yaratclgn-bicimleme-peter.html

KORE SİNEMASINDA GÖRSEL VE ANLAMSAL KODLAR: GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

VISUAL AND SEMANTIC CODES IN KOREAN CINEMA: A SEMIOTIC ANALYSIS

Zeynep Sude KARABULUT
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım
Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Art and Design
ORCID ID: 0009-0003-7836-789X

Erkan ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü
Assist. Prof. Dr. Yıldız Technical University, Faculty of Art and Design, Department of Art

ÖZET

Göstergebilim, anlamın nasıl üretildiğini ve kültürel göstergelerin toplumsal yapı üzerindeki etkisini inceleyen bir yöntem olarak, sinema çalışmalarında giderek daha fazla kullanılmaktadır. Anlamın inşasında göstergelerin nasıl işlediği, göstergenin toplum içindeki varlığı ve göstergelerin kültürel bağlamlar aracılığıyla nasıl anlam kazandığı, göstergebilim araştırmalarının temel sorularından biridir. Sinema, anlatısal ve görsel kodların birleştiği çok katmanlı bir sanat formu olarak, göstergebilim açısından derinlemesine analiz edilmeye elverişli bir alan sunmaktadır. Filmlerdeki semboller, göstergeler ve mitolojik yapılar, izleyicinin algısı ve kültürel kodlarla kurduğu ilişki bağlamında anlam kazanır. Bu bağlamda, 2000 sonrası Kore sineması, özellikle sınıfsal çatışma, kapitalizm ve kimlik arayışı gibi konuları semboller aracılığıyla işleyen güçlü anlatılarıyla dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Bong Joon-ho'nun "Parasite" (2019), Lee Chang-dong'un "Burning" (2018) ve Park Chan-wook'un "Oldboy" (2003) filmleri göstergebilimsel bir bakış açısıyla ele alınarak, bu yapımların görsel ve anlamsal kodlarının nasıl şekillendiği incelenmektedir. Teorik çerçeve olarak Ferdinand de Saussure'ün gösterge teorisi, Charles Sanders Peirce'ün ikon, indeks ve sembol ayrımı ve Roland Barthes'ın mitolojiler kavramı kullanılacaktır.

Çalışmanın Yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve göstergebilimsel analiz tekniklerine dayanmaktadır. Öncelikle, göstergebilim kuramına dair kaynaklar incelenerek teorik çerçeve oluşturulmuş, ardından seçilen filmler detaylı bir şekilde izlenip sahne sahne analiz edilmiştir. Filmlerdeki sembollerin Saussure, Peirce ve Barthes'ın göstergebilimsel kavramlarıyla nasıl çözümlenebileceği üzerine bir çözümleme gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak çalışma, göstergebilimsel çözümlemenin, sinema gibi görsel anlatı biçimlerinde anlam katmanlarını açığa çıkarmada güçlü bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır. Sinemada

kullanılan semboller, yalnızca anlatının estetik boyutunu güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıları, ideolojik oluşumları ve bireysel kimlikleri şekillendiren göstergeler olarak işlev görür. Çalışmada incelenen *Parasite*, *Burning* ve *Oldboy* filmleri, farklı anlatım stratejileri ve sembolik yapılarıyla, sinemada göstergebilimsel çözümlemenin önemini vurgulamaktadır. Ancak bu yaklaşım yalnızca Kore sineması ile sınırlı kalmamakta, genel olarak sinemanın anlam üretme mekanizmalarının analiz edilmesinde geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Kore Sineması, Analiz, Film Çözümleme

ABSTRACT

Semiotics, as a method that examines how meaning is produced and how cultural signs influence social structures, is increasingly being used in film studies. Understanding how signs function in the construction of meaning, their presence in society, and how they gain meaning through cultural contexts are among the fundamental questions of semiotic research. Cinema, as a multi-layered art form that merges narrative and visual codes, provides a rich field for in-depth semiotic analysis. Symbols, signs, and mythological structures in films acquire meaning within the context of the audience's perception and their relationship with cultural codes. In this context, post-2000 Korean cinema stands out with its powerful narratives that address themes such as class conflict, capitalism, and the search for identity through symbols. This study analyzes Bong Joon-ho's ***Parasite*** (2019), Lee Chang-dong's ***Burning*** (2018), and Park Chan-wook's ***Oldboy*** (2003) from a semiotic perspective, examining how the visual and semantic codes in these films are constructed. The theoretical framework will be based on Ferdinand de Saussure's theory of signs, Charles Sanders Peirce's distinction between icon, index, and symbol, and Roland Barthes' concept of mythologies.

The study employs qualitative research methods, including literature review and semiotic analysis techniques. Initially, sources related to semiotic theory were examined to establish a theoretical framework, and then the selected films were meticulously analyzed scene by scene. The research focuses on how the symbols in the films can be interpreted through the semiotic concepts of Saussure, Peirce, and Barthes.

As a result, the study demonstrates that semiotic analysis is a powerful method for uncovering the layers of meaning in visual narrative forms such as cinema. The symbols used in cinema not only enhance the aesthetic dimension of the narrative but also function as indicators that shape social structures, ideological formations, and individual identities. The analysis of ***Parasite***, ***Burning*** and ***Oldboy*** highlights the significance of semiotic interpretation in cinema through different storytelling strategies and symbolic structures. However, this approach is not

limited to Korean cinema alone; rather, it provides a broad framework for analyzing the meaning-making mechanisms of cinema in general.

Keywords: Semiotics, Korean Cinema, Analysis, Film Interpretation

TEK PLAN ÇEKİM TEKNİĞİNİN SİNEMATOGRAFİK ANLATIYA ETKİSİ: İLK VE SON ÖRNEKLERİN ANALİZİ

THE IMPACT OF ONE-SHOT FILMMAKING ON CINEMATIC NARRATIVE: AN ANALYSIS OF THE FIRST AND LATEST EXAMPLES

Ceren ERDOĞAN
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım
ORCID ID: 0009-0009-0963-6869

Erkan ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü

ÖZET

Bu bildirinin amacı, tek plan çekim tekniğinin sinema tarihindeki evrimini incelemek ve bu tekniğin sinematografik anlatıya etkilerini analiz etmektir. Bu doğrultuda, sinema tarihinde tek plan çekim tekniği kullanılarak oluşturulan ilk film olan Alfred Hitchcock'un *"Ölüm Kararı"* (Rope, 1948) ile bu tekniğin en güncel örneklerinden biri olan Sam Mendes'in *"1917"* (2019) filmi karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Tek plan çekim tekniği, kesintisiz ve sürekli bir kamera hareketine dayalı olup, izleyiciyi hikayeye doğrudan dahil etmesi, kurgusal kesintileri en aza indirerek gerçekçilik hissini arttırması amacıyla kullanılmaktadır. *Ölüm Kararı,* klasik dönem sinemasında tek plan illüzyonunu yaratma çabası ile öne çıkarken, *1917* ise gelişen dijital tekniklerle tek plan tekniğini daha akışkan, kurgusal müdahaleleri başarılı bir şekilde gizleyerek etkileyici bir şekilde uygulamaktadır.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel içerik analizi kullanılarak iki film; kamera hareketleri, ışık ve renk kullanımı, anlatı yapısı ve teknik sınırlamalar açısından karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Stüdyoda çekilen *Ölüm Kararı*'nda, "cyclorama" teknolojisinin kullanılmasıyla zaman algısı yaratılmış ve gizli kesmeler aracılığıyla tek plan hissi yaratılırken, *1917* dijital geçişler ve hareketli kameralar sayesinde daha gerçekçi bir tek plan deneyimi sunmaktadır. Araştırmanın bulguları, *Ölüm Kararı*'nın tiyatro estetiğine yakın bir anlatım sunduğunu, 1917'nin ise savaşın kaotik atmosferini eşzamanlı bir deneyimle izleyiciye aktardığını göstermektedir. Günümüzde tek plan çekim yalnızca görsel tercih olmaktan öte, olayları doğrudan yaşatma, gerilim yaratma ve karakterin iç dünyasını yansıtma gibi işlevler üstlenmektedir.

Bu çalışma, tek plan tekniğinin tarihsel gelişimini bu teknikle yayınlanan ilk ve son örneklerin karşılaştırılmasıyla detaylı bir şekilde ele almış, sinematografik anlatıya katkılarını ortaya

koymuştur. Ayrıca, bu tekniği kullanmayı planlayan sinemacılar, akademisyenler ve öğrenciler için kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tek Plan Çekim, Plan Sekans, Sinematografi, Sinema Tarihi, The Rope (1948), 1917 (2019), Film Analizi

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the evolution of the one-shot filming technique in cinema history and analyze its impact on cinematic narrative. In this context, the first film to use the one-shot technique, Alfred Hitchcock's Rope (1948), and one of the most recent examples, Sam Mendes' 1917 (2019), will be comparatively analyzed. The one-shot technique, based on continuous and uninterrupted camera movement, is used to immerse the audience directly into the story, minimizing editorial cuts and enhancing the sense of realism. While Rope stands out for its attempt to create the illusion of a single take within the constraints of classical cinema, 1917 employs advanced digital techniques to execute this method more fluidly, successfully concealing editorial interventions for a more immersive effect.

This study utilizes qualitative content analysis to compare the two films in terms of camera movement, lighting and color usage, narrative structure, and technical limitations. In Rope, which was shot entirely in a studio, the use of cyclorama technology creates an illusion of time progression, while concealed cuts contribute to the one-shot effect. On the other hand, 1917 achieves a more realistic one-shot experience through digital transitions and dynamic camera movements. The findings of this study indicate that Rope presents a narrative style closely resembling theatrical aesthetics, whereas 1917 conveys the chaotic atmosphere of war through a real-time immersive experience.

Today, the one-shot technique is no longer merely a visual preference; it functions as a narrative strategy that enhances audience engagement, builds tension, and provides a deeper insight into characters' internal worlds. This study explores the historical development of the one-shot technique by comparing its earliest and most recent examples, highlighting its contributions to cinematic storytelling. Furthermore, it aims to offer a comprehensive perspective for filmmakers, scholars, and students interested in this technique.

Keywords: One-Shot Filming, Long Take, Cinematography, Film History, Rope (1948), 1917 (2019), Film Analysis

OYUN MEKANIKLERININ ANATOMISI: BIR MEKANIĞI TANIMLAYAN UNSURLAR

THE ANATOMY OF GAME MECHANICS: ELEMENTS THAT DEFINE A MECHANIC

Volkan Davut Mengi
Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü
Assist. Prof., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Communication, Department of Cartoon and Animation
ORCID ID: 0000-0003-4803-7999

ÖZET

Dijital oyunlar ortaya çıktıkları ilk günlerden itibaren teknik ve tasarımsal açıdan büyük bir evrim geçirmişlerdir. Bu süreçte hem teknolojik altyapının gelişimi hem de oyun tasarım prensiplerinin olgunlaşması, oyun mekaniklerinin daha sofistike hale gelmesine olanak tanımıştır. Oyun mekaniği, bir oyunun temel kurallarını, etkileşimlerini ve oyuncuya sunduğu eylem olanaklarını belirleyen yapısal sistemler bütünüdür. Oyun mekaniğini oluşturan kurallar ve sistemler, 1970'lerin başında basit matematiksel yapılardan oluşurken, günümüzde karmaşık yapay zekâ algoritmaları, prosedüral dünyalar ve oyuncu odaklı tasarım ilkeleri ile büyük bir değişim geçirmiştir. Bu evrim yalnızca teknolojiye bağlı olarak değil, aynı zamanda oyuncu beklentilerinin ve oyun tasarım ilkelerinin gelişmesiyle de şekillenmiştir. Yapılan çalışmada oyun mekaniğini oluşturan temel yapıların zaman içindeki değişimini incelemek, oyun tasarımında kullanılan mekaniklerin evrimsel sürecini ortaya koymak ve basitten karmaşık sistemlere olan geçişi değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda oyun mekaniğini belirleyen faktörler, oyuncu deneyimi üzerindeki etkileri ve gelecekteki potansiyel gelişim alanları analiz edilmiştir. Araştırmada oyun mekaniğinin tarihsel, teknik ve tasarımsal yönleri nitel analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışma kapsamında üç temel yaklaşım kullanılmıştır: İlk olarak, 1970'lerden günümüze oyun mekaniklerinin geçirdiği dönüşüm tarihsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Ardından, farklı dönemlerde popüler olan oyunların mekanik yapıları karşılaştırmalı analiz ile değerlendirilerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Son olarak MDA Modeli ve Bartle Oyuncu Tipleri gibi kuramsal çerçeveler kullanılarak oyun mekanikleri ile oyun tasarım teorileri arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

Oyun mekanikleri, tarihsel süreçte üç temel dönemde gelişim göstermiştir. Erken dönemde (1970-1990), Atari ve arcade oyunları skor bazlı ve basit mekaniklere sahipti. Geçiş döneminde (1990-2010), 3D grafiklerin yaygınlaşmasıyla mekanikler daha karmaşık hale geldi ve hikâye ile entegre oldu. Modern dönemde (2010-günümüz) prosedürel dünyalar, yapay zekâ destekli sistemler ve dinamik oynanış ön plana çıkmıştır. Özet olarak oyun mekanikleri teknolojik

ilerlemeler ve oyuncu beklentileri doğrultusunda büyük bir evrim geçirmiş, daha etkileşimli ve anlamlı deneyimler sunan sistemlere dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyunlar, Oyun Tasarımı, Oyun Mekaniği, Oyuncu Deneyimi.

ABSTRACT

Digital games have undergone significant technical and design evolution since their inception. Throughout this process, both the advancement of technological infrastructure and the maturation of game design principles have enabled game mechanics to become more sophisticated. Game mechanics refer to the structural systems that define a game's fundamental rules, interactions, and the actions available to players. While the rules and systems forming game mechanics consisted of simple mathematical structures in the early 1970s, today they have evolved into complex artificial intelligence algorithms, procedural worlds, and player-centered design principles. This evolution has been shaped not only by technological advancements but also by the development of player expectations and game design principles. This study aims to examine the temporal changes in the fundamental structures that constitute game mechanics, reveal the evolutionary process of mechanics used in game design, and evaluate the transition from simple to complex systems. In this context, the factors that define game mechanics, their impact on player experience, and potential future developments have been analyzed. The research adopts a qualitative analysis approach to explore the historical, technical, and design aspects of game mechanics. Three main approaches have been used in this study: First, the transformation of game mechanics from the 1970s to the present has been examined through historical analysis. Then, the mechanical structures of popular games from different periods have been evaluated through comparative analysis, highlighting similarities and differences. Finally, theoretical frameworks such as the MDA Model and Bartle's Player Types have been used to analyze the relationships between game mechanics and game design theories. Game mechanics have evolved through three key historical periods. In the early period (1970-1990), Atari and arcade games featured score-based and simple mechanics. In the transition period (1990-2010), the widespread adoption of 3D graphics led to more complex mechanics that became increasingly integrated with storytelling. In the modern period (2010-present), procedural worlds, AI-driven systems, and dynamic gameplay have taken center stage. In summary, game mechanics have undergone a significant evolution driven by technological advancements and player expectations, transforming into systems that provide more interactive and meaningful experiences.

Keywords: Game Design, Digital Games, Game Mechanics, Player Experience.

TÜRKİYE KORKU SİNEMASI İKONLARININ OSMANLI DÖNEMİ MİNYATÜRLERİNDEKİ İNSANÜSTÜ VARLIK TASVİRLERİ İLE BAĞLANTILILIĞININ CHARLES SANDERS PEIRCE'İN GÖSTERGEBİLİM KURAMIYLA İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF THE RELATION BETWEEN THE HORROR CINEMA ICONS OF TURKEY AND THE DEPICTIONS OF SUPERNATURAL IN OTTOMAN PERIOD MINIATURES WITH THE SEMIOTIC THEORY OF CHARLES SANDERS PEIRCE

Sadrican ESENTÜRK
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım.

Erkan ÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü.

ÖZET

Bu bildirinin amacı, Türkiye korku sinemasında tasvir edilen insanüstü varlıklar ile Osmanlı dönemi minyatür sanatındaki insanüstü varlık tasvirleri arasında benzerlik olup olmadığını incelemektir. Bu inceleme, Charles Sanders Peirce'in göstergebilim kuramı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, Türkiye korku sinemasından üç örnek, belirli kriterler doğrultusunda seçilmiştir. Türkiye korku sinemasının günümüze ulaşabilen, bilinen, ilk filmi, Drakula İstanbul'da, en çok izlenen Türk korku filmi *Dabbe 5: Zehr-i Cin* (2014) ve güncel bir perspektif amacıyla *Sıccin 7* (2024) çalışmaya konu olmuş filmlerdir. Osmanlı Dönemi minyatür kaynağı olarak ise döneme ait Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde eseri kullanılmıştır. III. Murat tarafından 16. Yüzyıl'da çevrilen bu eser, cin, şeytan, peri gibi insanüstü varlık tasvirlerinde günümüze ulaşan en kapsamlı yazmalardan biri olduğundan çalışma kapsamında incelenmek üzere seçilmiştir. Peirce'in göstergebilimsel yaklaşımı, özellikle ikon (benzerlik), indeks (nedensellik) ve sembol kavramları üzerinden, sinema ve minyatür tasvirlerinin arasındaki benzerlikleri analiz etmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Türk korku sinemasındaki insanüstü varlık tasvirlerinin, Osmanlı minyatürlerindeki tasvirlerle görsel ve sembolik açıdan önemli benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Bu benzerlikler, fiziksel özellikleri, giyim kuşamları ve sembolik anlamları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, cin tasvirlerinde hem minyatürlerde hem de sinemada benzer şekilde kimi zaman boynuzlar ve keskin uzun dişler kullanılmıştır. Bu benzerlikler, Türkiye korku sineması ve minyatür sanatı üzerinden kültürel sürekliliği ve bu sürekliliğin modern anlatılara nasıl yansıdığını göstermektedir. Çalışma, Türkiye korku sinemasındaki insanüstü varlık tasvirlerinin kökenlerini anlamak ve sinema ile minyatür sanatı arasındaki bağlantıyı ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye korku sineması, Osmanlı minyatürleri, göstergebilim, Charles Sanders Peirce, insanüstü varlıklar.

ABSTRACT

This paper aims to examine whether there are similarities between the depictions of supernatural beings in Turkish horror cinema and the Ottoman period miniature art. This examination was conducted within the framework of Charles Sanders Peirce's semiotic theory. Three examples from Turkish horror cinema were selected based on certain criteria. The first film is *Dracula in Istanbul* (1953), it is the first known film of Turkish horror cinema that has survived to the present day. The second film is *Dabbe 5: Zehr-i Cin* (2014), the most watched Turkish horror film, and the third one is *Sıccin 7* (2024). The last one is selected in order to see a contemporary example. In addition, the main source for miniature examples is the Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde from the Ottoman period. This work was translated by Murat III in the 16th century and it is one of the most comprehensive manuscripts that have survived to the present day in the depictions of supernatural beings such as jinn, devil and fairy. This study adopts Peirce's semiotic approach to analyze the similarities between supernatural depictions in cinema and miniature through the concepts of icon (similarity), index (causality) and symbol. As the result of this research, it was determined that the depictions of supernatual beings in Turkish horror cinema bear significant visual and symbolic similarities with depictions in Ottoman miniatures. The similarities are mostly physical characteristics, clothing and symbolic meanings. For example, both miniatures and cinema use horns and sharp long teeth in a similar way in the depictions of goblins. These similarities show the cultural continuity through Turkish horror cinema and miniature art and how this continuity is reflected in modern narratives. This study is important in terms of understanding the origins of the depictions of supernatural beings in Turkish horror cinema and revealing the connection between cinema and miniature art.

Keywords: Turkish horror cinema, Ottoman miniatures, semiotics, Charles Sanders Peirce, supernatural

INTEGRATION OF SMART BOARD IN MICRO-TEACHING FOR PRE SERVICE TEACHER IN NIGER STATE COLLEGE OF EDUCATION

Usman, Z.N.
Niger State College of Education Minna, Nigeria

ABSTRACT

The 21st century schools today, uses smart board to gain popularity and tap from the benefits of technology in order to meet up with the challenges of the modern world of teaching. This study explores the integration of smart board in micro teaching sessions to enhance pedagogical practices aimed at preparing future of educators at Niger State College of Education. The research focuses on the preservations of traditional teaching methodologies while incorporating technological advancement to empower teachers and improve learning outcomes. By exploring how smart boards can be effectively utilized in micro teaching. This research addresses the challenges faced by educators in adapting to modern teaching tools. This study also investigated the role of smart boards in promoting pre-service teachers engagement; the benefits of smart boards for teachers, using smart boards for improving motivation and retention in the learners. The review of previous studies revealed that smart boards are very innovative and powerful support for teaching and learning. Moreover, they increased learning process. Recommendation includes the provision of adequate training and support for pre-service teachers to maximize the benefits of smart board technology in teaching practice.

Keywords: Smart board, Micro-teaching, Pre-service teachers, Integration.

ATTITUDE AND READINESS OF PRIMARY EDUCATION STUDIES STUDENTS TOWARDS MOBILE LEARNING IN NIGER STATE COLLEGE EDUCATION MINNA

Usman, Z.N.
Niger State College of Education Minna, Nigeria

ABSTRACT

The study investigated the attitude and readiness of primary education studies students towards mobile learning in Niger state college education Minna. The study adopted a descriptive survey design. The target population for this study was 1,320 Primary Education Studies Students. Three hundred and fifty students (350) were sampled for the study and questionnaire was used for collecting data. Three research questions guided the study. Descriptive statistics of mean and standard deviation were used to analyze the data. A grand mean of 2.50 was used for decision making. The reliability of the instrument was determined using Cronbach's alpha and 0.78, index was obtained. The findings of this study revealed that students have positive attitude and are ready to utilize mobile learning devices. Based on the findings and conclusion drawn, the following recommendations are made to improve the attitude and readiness of primary education studies students towards mobile learning. Academic and instructional activities should be delivered to students via mobile devices. Lecturers should be trained and adopt mobile teaching.

Keywords: Mobile Learning, Attitudes and Readiness.

STRATEGIES FOR REVITALIZING TECHNICAL EDUCATION PROGRAMME IN COLLEGES OF EDUCATION IN RIVERS STATE, NIGERIA

EKE Felix Chima
Dr., Federal College of Education (Technical), Department of Building Technology Education, Omoku, Nigeria.

Chukwumela Obulor OCHOGBA
Dr., Federal College of Education (Technical), Department of Automobile Technology Education, Omoku, Nigeria.

Maduabuchukwu Prince AJIE
Federal College of Education (Technical), Department of Mechanical Technology Education, Omoku, Nigeria.

ABSTRACT

The study examined strategies for revitalizing technical education programme in colleges of education in Rivers State, Nigeria. Specifically, the study examined the collaborative and managerial strategies for revitalizing technical education programme in colleges of education in Rivers State, Nigeria. Two research questions and hypotheses were answered and tested at a .05 level of significance. The study was a descriptive survey design. The population of the study comprised 71 technical education lecturers, which comprised 54 male technical education lecturers and 17 female technical education lecturers in federal college of education (technical), Omoku, which is the only college of education in Rivers State. The population was manageable, therefore, the entire population was used for the study without sampling and selection of sampling technique. A self-made survey questionnaire served as the instrument for data collection. The instrument was structured in the pattern of a 5 point odd-leg Likert rating scale of agreement. The instrument was face validated by two experts in the Department of technical education in Federal College of Education (Technical), Omoku. Also, the reliability of the instrument was tested with Cronbach Alpha Reliability Coefficient tool, which yielded .84 reliability coefficient. The researchers administered and retrieved copies of the instruments with an interval of two weeks. Mean and Standard deviation were used to answer the research questions and to ascertain the homogeneity of responses. Also, z-test was used to test the hypotheses. The study found amongst others that collaborating with experts for team teaching, partnering with industries for field trip, partnering with industries for internship programme for students, partnering with industries for student industrial work experience scheme, grouping of students for yearly practical project work, partnership with Alumni association to promote technical education programme, partnership with Non-Governmental Organizations for infrastructure support, collaborating with technical education departments in other colleges of

education, assessment of infrastructure in technical education department, provision of affordable infrastructure, soliciting for infrastructure support from Government and non-governmental organizations, proper publicity of technical education programme, provision of proper security measure to secure infrastructure in technical education, restructuring of technical education curriculum to include modern skills, training and retraining of technical education lecturers with modern skills, redesigning of technical education timetable to include regular practical activities, organizing exhibitions for students to showcase their products and sponsoring field trips for students to acquire more industrial skills. Therefore, it was recommended among others that technical education departments should collaborate with industries situated around in order to expose technical education students to modern skills necessary for 21st century industries.

Keywords: College, Education, Programme, Revitalize, Strategy & Technical

CRISIS OF IDENTITY AND FREEDOM IN ADVENTURES OF HUCKLRBERRY FINN

Mosharaf Hossain
M.A. at Department of English, University of Rajshahi, Bangladesh
ORCID ID: 0009-0002-4051-7496

ABSTRACT

In this article, we search for the American national identity representing some of the major characters who are from the lower class. It is about the class disparities ingrained in 19th-century American society, and through the character of Huck Finn, Twain highlights the challenges encountered by those in the lowest echelons of the social order. Jim's quest for liberation epitomises the extensive struggle against structural injustice prevalent throughout his day. As a black man in a culture that dehumanises him, Jim epitomises the struggle of persons deprived of their fundamental rights and dignity. His ambitions for familial bonds, economic security, and liberation from prejudice embody an inherent right to liberty that society consistently denies him. Huck's moral evolution is important to the tale, as he contends with society standards that prescribe racial supremacy and class hierarchies. Initially influenced by the biases of his surroundings, Huck undergoes a metamorphosis when he forms a friendship with Jim. This interaction confronts his entrenched ideas and forces him to address the hypocrisy of a society that professes to be civilised while sustaining slavery and injustice. Huck's mental struggle underscores the contradiction between society norms and individual morality, ultimately prompting him to dismiss social hierarchies in favour of compassion and human connection. Twain's depiction of these people challenges institutional racism and emphasises the need of human integrity in the pursuit of equality. The story promotes a moral awakening that surpasses class and race, indicating that genuine freedom and dignity can only be attained through compassion and the repudiation of repressive societal structures. This novel is a collection of profound commentary on the persistent challenges of inequality and class conflict.

Keywords : Injustice, Racism, Identity, freedom, Class struggle

1.Introduction

At its core, Huck Finn, a young boy navigates the tumultuous waters of adolescence while grappling with the abusive presence of his father, Pap. Huck's transformative odyssey down the Mississippi River alongside Jim, a runaway slave seeking freedom, serves as a powerful vehicle

for exploring themes of friendship, loyalty, and moral growth. Through this journey, Twain critiques the moral fabric of a society that condones slavery and racial discrimination, revealing how these societal norms shape individual beliefs and behaviors.

Huck suffers greatly from loneliness because he is neither a deity nor a beast. Huck is only seen negatively if freedom is seen as a connection inside society, portraying the hero as an outcast. On the other hand, traditional concepts of freedom are not readily accepted in classic American literature. Ishmael in Moby-Dick, Thoreau at Walden Pond, Emerson facing the past, and Hester Prynne in The Scarlet Letter all depict isolation as inner freedom, while Henry James exiles, it manages to reestablish their American seclusion in sociable locales like London and Rome. In order to comprehend Huck's rejection of morality, we need to concentrate on his most heated exchanges with his "conscience." Slavery seems morally wrong based on a more modern "conscience," but Huck's "conscience up and says, every time, 'But you knew he was running for his freedom, and you could a paddled ashore and told somebody'" (Twain, 1884). It occurs to him when he realizes he is about to assist Jim in gaining his freedom.

2.Class Structure in Amnerican Society

Those who controlled the source of productions were known as the bourgeoisie, and they can use capital to boost profitability and hire a large number of employees. White people with wealth and a prominent place in society are portrayed as belonging to this group. The Grangerford Family, an elite caste with a high level of education but no common sense, is used in this book to represent the bourgeoisie. “Well... a feud is this way: A man has a quarrel with another man, and kills him; then the other man’s brother kills him; then the other brothers, on both sides, goes for one another; then the cousins chip in---... and by and by everybody’s killed off, and there ain’t no more feud” (Twain, 1885).

While the proletariat consists of poor people who are forced to work for the bourgeoisie. They often have no control over resources and are in difficult economic conditions. The proletariat are portrayed as this group because they are often exploited and humiliated in an unfair system of employment and slavery. Jim is portrayed as part of the proletarian society in the book. Looking at American history from the 17th century to the 19th century, slavery occurred throughout the European colonies in the Americas. Afro-Americans and African-Americans were mostly owned by the bourgeoisie. Enslaved African-Americans were usually employed as indentured laborers or servants in crop production such as tobacco and cotton. Most enslaved people lived on plantations or farms because of their jobs. This can be seen in the following quote: “There lay a man on the ground. He was wrapped in a blanket with his head toward the fire. I sat behind some bushes and watched him. The day was getting brighter, and the man slowly sat up. He stretched his arms, and his blanket fell to the ground. The man was Miss Watson’s black slave, Jim!”(Twain, 1885).

A story of adventure emphasises the sensation of excitement and the odd and unusual occurrences encountered along the way. Its success is predicated on daring deeds that provoke excitement in readers' mind. Demonstrating the protagonists' emotions and experiences as they navigate the complexities of socialisation takes precedence over the construction of an engaging plot in initiation novels. Initiation novels centre around the development of the protagonists within their social milieu, as well as their introspection and self-awareness. The protagonists of initiation stories can embark on their journey of adventure without even leaving their homes. The main characters undergo a profound realisation and attain a deeper understanding that will shape and potentially dictate their subsequent existence. The Adventure of Huckleberry Finn uses the protagonist's journey as a metaphor for personal development and infuses the narrative with perilous and thrilling details, creating reader apprehension regarding the protagonist's well-being. However, the perilous settings serve merely as a technique. The primary objective is for the protagonist to attain self-awareness and develop into an adult, and a key aspect of the growth process is the focus on humanity. Louis J. Budd highlights that "Cultural context not only restricts people where they live, but also can creatively produce rich individual patterns of living; the living pattern of an individual person may be superior or inferior to that of his species" (1985).

In essence, Huck tore the letter into shreds, thereby exposing the reawakening of his intrinsic benevolence and underscoring the repressive attitude of Southern society towards human ideals. Huck's maturation and profound comprehension of human nature would eventually influence impressionable young. Antiquated ceremonial rituals of initiation serve the objective of instilling the laws and beliefs of the community in youngsters through challenging experiences, enabling them to integrate into society. Through it, we see that the culture of an individual has importance on children' development, and the soil is fertile and provides ample nutrients for human growth, particularly for children. Huck epitomises the archetypal American youngster, as his intellectual development is inseparable from his comprehension of societal norms and customs. Constant change and development affect the culture of an individual, and it should adapt to the rate at which time is changing. Huck's identity formation is contingent upon his evolving perspective on the comprehension of American societal norms. The South American civilization undergoes a noticeable transformation in Huck's view, both before and after the voyage.

Huck does not possess absolute freedom. He is indifferent to Miss Watson's efforts to civilise him, but he cannot totally make free himself from his cruel father. Exhausted by his imprisonment and apprehensive about the escalating physical abuse, Huck eludes Pap by simulating his own demise. Huck resists leading a life under the control of his father. His father' absolute control poses a greater danger to his personal liberty. "The only means of liberation is to flee and erase the same identity that both the town and his father use to suppress him. He

can only regain his independence by metaphorically embracing the concept of "death" for his own name" (Trachtenberg,1991). To avoid being trapped and isolated, Huck must feign his own death. In order to embrace a state of existence that he values, he must be liberated from the oversight of his parents. In order to achieve absolute freedom, he must fabricate his own death and assume a new identity, which ultimately challenges the concept of a stable sense of self [Messent,2007]. Huck adopts a flexible identity in order to achieve freedom and break free from restrictive social ties. The fluidity, symbolised by the river Mississippi, enables him to evade the constraints of civilization and venture into the wilderness beyond the community's boundaries.

3.Equality against Social Hierarchy

The relationship between the characters develops beyond the social norms and class or race roles that have been established by society. In the society where Huck and Jim live, race, education, and wealth determine one's social status. Jim and other types of children are at the lowest level of this hierarchy as they are considered property and have no human right to speak. Huck remains privileged because of his white skin even though he is poor and from the lower class. As a result, he is considered to have a higher social status than Jim. Huck, who is still affected by racist societal norms, sees Jim with a sense of superiority and treats Jim as an object of jokes, such as hanging Jim's hat on a tree branch. In addition, Jim feels scared when he meets Huck because he is used to being treated badly by others. "Doan' hurt me—don't! I hain't ever done no harm to a ghos'. I alwuz liked dead people, en done all I could for 'em..."(1885).

This shows Jim's fear because he is a person who is used to being mistreated in society. However, Jim eventually begins to sense that Huck recognizes him and stops seeing him as "other", as shown : "It made me feel so mean I could almost kissed his foot to get him to take it back"(1885). Jim is more than just a slave—he is a friend—he starts to struggle against the social order inside of himself. This is also seen as he struggles with whether to defend Jim by upholding his morals or turn him over to Watson. He informs Miss Watson of his slave's escape in a letter, which he later tears up and says : "All right, then, I'll go to hell!"(1885). Huck realizes that the prevailing social norms are unfair, and he chooses to follow his conscience, even if it means breaking laws and norms. By doing this, Huck puts humanity and friendship above race and the law. Twain uses this society as a backdrop to illustrate how difficult it is to go against the norms that have been instilled in a person. However, Huck and Jim build a relationship that challenges these social constructs during their journey together. Their journey shows how shared experiences and feelings can achieve equality.

Huck's decision to distance himself from the constraints imposed by his father does not result in complete liberation for him. His rejection of his father's authority, which is based on the dominant Western discourse that divides people into oppressors and oppressed, is just one step

towards achieving freedom. We may consider Huck metaphorically as an orphan since he has no sense of self as prevailing societal beliefs prioritise the father's power and control. As he transforms his identity, he simultaneously transforms the environment. Following his elaborate plan to fake his own death, Huck reaches the island with the expectation of leaving behind society and establishing a fresh persona. Nevertheless, Huck inadvertently clings to the principles of the society he has tried to escape. The depiction of untouched countryside evokes the American exceptionalism that encourages the taming and cultivation of pristine, uncultivated territory, and the imposition of civilization onto it.

The prevailing mindset that promotes the illusion of American exceptionalism interferes with Huck's pursuit of freedom. The civilization from which he escapes haunts him: "And thus, for a duration of three consecutive days and nights. There are no differences; it is exactly the same thing. However, the following day, I embarked on an expedition to thoroughly explore the entirety of the island. I was the proprietor of it; everything was under my control, so to speak, and I had a strong desire to acquire complete knowledge about it" (Twain,1885). Similar to a pioneer in a new region, Kravitz shares “he asserts his authority over the island, embodying the American Dream of exerting control while appearing to establish a new society or colonise a new territory”(2007). As we can observe that Huck is replicating the dominant behaviour of his ancestors when he asserts his authority as the leader of the island. The concept of America's mission to explore uncharted territory can be observed in Huck's attitude towards the island. Huck severs his ties with a society that poses a threat of encroachment. Huck wants to be a leader of the island; the dominant ideology still influences him.

4.Class Struggle and Huck Finn

The significance of Huck's relationship with Jim lies in its portrayal of Huck's deliberate subversion of certain American ideology. Huck's relationship underscores the traditional binary framework of the Western Metaphysical tradition, and his relationship involves the blending of voices from different racial backgrounds, aiming to uncover similarities.In some regards, Huck's connection with Jim, racism does not determine power dynamic. “On Jackson's Island, marginalised individuals have the freedom to express themselves openly and harmoniously with one other, as stated by Messent” (2007). This alliance, formed by independent individuals, poses a risk of breaking down the distinction between oneself and others. Consequently, it also challenges the boundaries between other opposing concepts, such as savagery and civilization, and enemies and allies, which are fundamental to the American exceptionalism.The American ideology blurs the line separating civilization and wilderness, as it encourages Americans to conquer, colonise, and ultimately exert control over the wilderness.

Messent contends that “the raft gives tension and describes it as a delicate zone where a steamboat disrupts, taken over by the monarch and the duke, and gradually drifting into slave

territory" (2007). The main focus of this dissertation is to demonstrate that, firstly, an affectionate and compassionate relationship allows Huck and Jim to rise above the demands of American dominance, while, secondly, certain remnants of the American ideology nevertheless persist."Although commentators differ on the question of which models and sources proved most significant, they tend to concur on the question of how Huckleberry Finn transformed American literature. Twain's innovation of having a vernacular-speaking child tell his own story in his own words was the first stroke of brilliance; Twain's awareness of the power of satire in the service of social criticism was the second. Huck's voice combined with Twain's satiric genius changed the shape of fiction in America"(1885).

According to Twain, morality separates people from one another. Twain represents Tom Sawyer as a symbol of morality to show mortality's fatal force and he uses Huck to suggest that he is beyond good and evil. Tom, who abides by the book's authority, believes that breaking the law that is included in the written text is immoral. In fact, he demands that two teenagers use case knives to dig a hole in order to liberate Jim from Phelps' hut. Tom responds, "It is not right and it is not moral and I would not like to get out, to Huck's complaint that it would take too much time.Twain cried in private over the inequities and brutalities of his culture, but he covered up his feelings with humor" (Twain,1885).However, the turning point in Huck's transformation occurs when he breaks down in tears over Jim's harsh treatment at the hands of others. In the beginning, Jim and Huck are no longer together. Huck narrates: "I waked him up, and I reckoned it was going to be a grand surprise to him to see me again, but it warn't. He nearly cried, he was so glad, but he warn't surprised" (Twain,1885). In male dominated culture, we see the identity crisis and women struggle for freedom though they are essential part of a human race. Twain had an unusual—at least unusual to the current eye—perspective on the function of the female. He worked under the premise that men were inherently harsh and unrefined and required the gentle. So, the women's principal role was reformation of woman.

5.Discussion and Conclusion

Every civilization is comprised of individuals who must integrate into the society in order to fulfill their obligations and make their contributions to it. Anthropological study has revealed that numerous ancient cultures had distinct rituals that mark the transition of young adults into maturity. Adolescents undergo a sequence of challenging experiences during the rituals. Upon their return to society, these individuals undergo a transformation and appear to adopt a new identity, equipped with the capability to fulfill the responsibilities and obligations entrusted to them by the community. Awareness of responsibility is a significant indicator of maturity. As previously stated, Huck derived advantages from the journey.Identity formation is a continuous process experienced by individuals. Identity is fluid and complex, rather than being stable and neat. Identities are a combination of internal and external influences in individuals' lives. Huck

ultimately solidified his individuality by altering his perspectives on slavery, societal ethics, and duty. He discarded deeply ingrained biases against slaves and formulated innovative principles for societal ethics, so reinforcing his profound feeling of duty.

References

Twain, M. (1884). The Adventures of Huckleberry Finn. Charles L. Webster and Company.

Shelley Fisher Fishkin. (1994). Was Huck Black? Oxford University Press.

Kravitz, Bennett. (2007) . "Reinventing the World and Reinventing the Self in Huck Finn". Bloom's Modern Critical Interpretations: Mark Twain's Huckleberry Finn, edited by Harold Bloom, 171-192.

Trachtenberg, Alan. (1991) . "The Form of Freedom in The Adventures of Huckleberry Finn". The Critical Response to Mark Twain's Huckleberry Finn, edited by Laurie Champion, Westport, 87-98.

Messent, Peter. (2007). The Cambridge Introduction to Mark Twain. Cambridge University Press.

Budd, Louis J.(1985). New Essays on Adventures of Huckleberry Finn. Cambridge University Press.

TRANSLATION OF OECONYMS AS CULTURALLY MARKED UNITS IN "THE SWAN FLOCK" BY VASYL ZEMLIAK

Polina HORIELOVA
Teacher, Oles Honchar Dnipro National University, Faculty of Ukrainian and Foreign Philology and Study of Art, Department of Translation and Linguistic Training of Foreigners, UKRAINE

ABSTRACT

Toponyms are proper names of places (countries, rivers, mountains, etc.). Here we consider oeconyms – names of settlements. They consist of such subtypes as astionyms (names of cities/towns) and comonyms (names of villages). Oeconyms (as well as other toponyms) are often considered culturally marked vocabulary since they reflect local history, culture, etc. Oeconyms are important in the onomastic system of Vasyl Zemliak's novel "The Swan Flock" (a whimsical story of a fictitious Ukrainian village in the 20th century). Among its oeconyms, there are some names of made-up places, such as the village in which the story happens (it is named *Вавілон*, namely *Babylon* – there is an ancient Mesopotamian place with that name, but there is no such village in Ukraine). Still, most of the places are real (like *Київ/Kyiv*, the capital of Ukraine). The novel was translated by Anatole Bilenko around 1982. Most of the oeconyms are transliterated (for example, *Журбів – Zhurbiv*), but Ukrainian-English transliteration standards, unfortunately, were not a priority in translation studies during the Soviet era, so there might be some discordance in the translation. Some oeconyms are translated with traditional equivalents, which is acceptable in case of fictious places carrying some general cultural meaning (like *Babylon*), but is inappropriate for real Ukrainian settlements' names since it is often just a result of transliteration from Russian, not Ukrainian, that exists since the times of the Russian Empire (for example, *Одеса* must actually be translated as *Odesa*, but is often mistranslated as *Odessa* because of Russian spelling). That should be fixed in modern translations to preserve Ukrainian cultural context.

Keywords: translation, proper names, toponyms, oeconyms, culturally marked vocabulary.

21st CENTURY INDUSTRIAL SKILLS FOR EMPLOYMENT ADVANTAGES OF MECHANICAL TECHNOLOGY EDUCATION STUDENTS IN RIVER STATE NIGERIA

Ordu, C.N.
Dr., School of secondary education (Technical)

C.O. Ochogba
Dr., School of secondary education (Technical)

Onyejine, F.O
Federal college of education (Technical) Omoku. Onelga Rivers State,Port Harcourt

ABSTRACT

The study examined 21st century industrial skills for employment advantages of mechanical technology education students in River State Nigeria. Specifically, the study sought to: identify the 21st century industrial shaping and grinding skills for employment advantages of mechanical technology education students in River State Nigeria. Two research questions and two hypotheses were answered and tested at .05 level of significance. A descriptive survey design guided the study. The population of the study comprised all mechanical technology education lecturers and final year students. As at the time of the study, there was an estimated population of 28 lecturers and 68 final year mechanical technology education students, respectively. The population was manageable, therefore, the entire population was used for the study without sampling. A Self-made survey questionnaire served as the instrument for data collection. The instrument was face validated by two experts in the Department of Vocational Technology Education in Rivers State University, Port-Harcourt and another from Department of Measurement and Evaluation in Federal College of Education (Technical), Omoku. Also, the reliability of the instrument was tested using Cronbach Alpha Reliability Coefficient tool. The coefficient value obtained was used to judge the reliability of the instrument. Copies of the instruments was administered and retrieved by the researcher at the spot of administration. The study found among others that for employment advantage of mechanical technology education students in River State Nigeria, require among others the understanding and the procedures of the automated machine, understanding the functions of automated shaping machine, knowledge of basic programing, skills to set up automated shaping machine operation, knowledge of basic programing skills to modify, ability to impute commands to automated shaping machine, ability to adjust settings as needed and ability to identify problems associated with automated shaping machine. And students require among others the ability to follow safety procedures, knowledge

of automated grinding machine operations, knowledge of automated grinding machine programs, attention to detail and precision, ability to work with small parts and tight tolerance, ability to read and interpret blueprints, ability to troubleshoot automated grinding machine malfunctions, basic math skills for measuring and calculating dimensions and mechanical aptitude and dexterity. It was recommended among others that Mechanical technology education lecturers should be retrained on 21st century skills that will enable them impart relevant skill to students since it is the requirement for employment advantages of mechanical technology education students in River State Nigeria.

Keywords: Industrial Skills, Mechanical Technology Education, Employment Advantage.

EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS, DIFFICULTY IN EMOTION REGULATION, AND ADULT ATTACHMENT IN MARRIED INDIVIDUALS

Sidra Nadeem
University of Management and Technology, Department of Applied Psychology, Lahore, Pakistan

Shahnila Tariq
Dr., University of Management and Technology, Department of Applied Psychology, Lahore, Pakistan

ABSTRACT

The present research investigated the relationship between early maladaptive schemas (EMS), difficulty in emotion regulation, and adult attachment in married individuals. The purpose of the study was to understand how EMS and difficulty in emotional regulation affect adult attachment styles and to check whether difficulty in emotion regulation mediated the relationship between EMS and adult attachment. It was hypothesized that EMS and difficulty in emotion regulation will positively correlate with adult attachment in married individuals. Furthermore, it was also hypothesized that emotion regulation difficulties will likely mediate the relationship between EMS and adult attachment. The total sample consisted of 290 married individuals including men (N=145) and women (N=145). The data was collected in person and assessment measures used included: Brief Early Maladaptive Schema Questionnaire, Difficulty in Emotion Regulation Scale, and Revised Adult Attachment Scale. Results of the Person Product Moment correlation showed that EMS and difficulty in emotion regulation positively correlated with adult attachment. Furthermore, a mediation analysis through structural equation modeling (SEM) was carried out to examine the indirect effects of emotion regulation difficulty. Firstly, indirect effects were shown between disconnection & rejection, impulse control difficulties, and anxiety attachment along with nonacceptance of emotion regulation strategies indirectly affected the relationship between impaired autonomy & performance and anxiety attachment. Lack of emotional clarity indirectly affected the relationship between impaired autonomy & performance and avoidant attachment. Hence, partial mediation was found. This study highlights the importance of addressing EMS and emotion regulation difficulties in therapy to improve attachment security and emphasizes the need for emotion regulation training.

Keywords: Early maladaptive schemas, emotion regulation, adult attachment styles, anxious attachment, avoidant attachment, difficulties in emotion regulation, Pakistani relationship dynamics.

FUTURE ORIENTATION, FINANCIAL LITERACY, AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN UNIVERSITY STUDENTS

Khadija
University of Management and Technology, Department of Applied Psychology, Lahore, Pakistan

Dr. Shahnila Tariq
University of Management and Technology, Department of Applied Psychology, Lahore, Pakistan

ABSTRACT

The present study examined the role of future orientation (FO) and financial literacy (FL) on academic achievement in university students. This study aimed to investigate whether future orientation affected academic achievement and to determine whether financial literacy mediated the relationship between future orientation and academic achievement in university students in Pakistan. The hypotheses of the study were: (1) There will be a positive relationship between future orientation and academic achievement in Pakistani university students, (2) Financial literacy is likely to mediate the relationship between future orientation and academic achievement. The total sample consisted of 245 university graduates including females (N=132) and males (N=113). The data was collected online using Google Forms and the questionnaires used in the study were: the Future Outlook Inventory, Youth Financial Literacy Scale, and Academic Achievement Questionnaire. The results of the Pearson Product Moment correlation showed that FO and academic achievement had a positive correlation. Furthermore, a mediation analysis was carried out between future orientation, financial literacy, and academic achievement through Hayes PROCESS. The results showed that financial behavior was the strongest predictor of academic achievement as it was fully mediated, financial attitude played a role in mediation but did not fully account for the relationship as it was partially mediated and financial knowledge was not a significant predictor of academic achievement. This study highlights and establishes factors for academic success and presents applicable strategies including long-term academic and professional objectives by developing persistence skills, financial education programs, and growth mindset development for students.

Keywords: Future orientation, financial literacy, academic achievement, Pakistani education system, university students, youth financial independence.

GELİR VERGİLEMESİNDE ADALETİ SAĞLAYAN MÜESSESELER İLE BOZAN DURUMLAR: ÜLKE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME[1]

INSTITUTIONS PROMOTING JUSTICE IN INCOME TAXATION AND DISTORTIONS FACTORS: AN EXAMINATION THROUGH COUNTRY CASES

Hüseyin DİRİCAN
Res. Assist., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance
ORCID NO: 0000-0002-6970-5821

Gülay AKGÜL YILMAZ
Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Economics, Department of Public Finance
ORCID NO: 0000-0002-5445-6842

ÖZET

Vergi, karşılıksız ve zorunlu bir ödeme olması ve ödeyenin ekonomik gücünü sınırlandırması sebebiyle mükellefler açısından bir yük olarak algılanmaktadır. Bu noktada devletin vergileme dolayısıyla ortaya çıkan yükü mükellefler arasında adil paylaştırabilmesi ön plana çıkmaktadır. Vergi yükünün dağılımında adaletin sağlanması meselesi gerek hükümetler gerekse mükellefler için önem arz etmektedir. Vergi yükünün adil dağılımı diğer bir ifadeyle vergilemede adaletin sağlanabilmesi bakımından vergilemeye esas yaklaşımlardan ödeme gücü öne çıkmakta ve günümüzde vergilemenin bu çerçevede yapılması gerektiği kabul görmektedir. Artan oranlı vergi tarifesi, en az geçim indirimi, ayırma ilkesi, sosyal amaçlı muafiyet ve istisnalar, matrahın gerçek usulde tespiti ve üniter vergileme sistemi ödeme gücüne ulaşmada kullanılan mekanizmalar arasındadır. Öte yandan kayıt dışı ekonomi, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma, vergi afları, verginin yansıtılması, uzlaşma ve cezalarda indirim gibi müessese ve durumlar ise ödeme gücüne göre vergileme yapılmasını güçleştirmektedir. Bu çalışmada vergilemede adaletini sağlayıcı mekanizmalar ve bozucu durumlar ile uygulamaların Türkiye'deki durumu ele alınmış, gelişmiş ülkelerden İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletileri ile Avrupa Birliği'ne üye ülkelerden gelişmişlik bakımından nispeten Türkiye'ye yakın olduğu düşünülen Macaristan ve Polonya'daki durumları incelenmiştir. Çalışma sonucunda artan oranlı gelir vergisi tarifesi ve en az geçim indiriminin Macaristan'da, ayırma ilkesinin ise Almanya ve Macaristan'da uygulanmadığı, bununla birlikte vergi adaletini bozan

[1]Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Teorisi Anabilim Dalında Prof. Dr. Gülay AKGÜL YILMAZ danışmanlığında yürütülmekte olan "Gelir Vergisinde Adaleti Sağlayıcı Mekanizmalara İlişkin Mükelleflerin Algısı: Ampirik Bir Çalışma" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

uzlaşma müessesinin Macaristan ve Polonya'da uygulanmadığı, cezalarda indirim müessesesinin ise Almanya, ABD ve Polonya'da sınırlı bir şekilde uygulandığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Gelir Vergisi, Vergilemede Adalet, Ödeme Gücü.

ABSTRACT

Tax is perceived as a burden for taxpayers because it is a gratuitous and compulsory payment and limits the economic power of the payer. At this point, the state's ability to distribute the tax burden arising from taxation fairly among taxpayers comes to the fore. The issue of ensuring justice in the distribution of the tax burden is important for both governments and taxpayers. In terms of fair distribution of the tax burden, in other words, in order to ensure juctice in taxation, the ability to pay, one of the main approaches to taxation, comes to the fore and today it is accepted that taxation should be carried out within this framework. The progressive tax tariff, the minimum living allowance, the principle of allocation, exemptions and exceptions for social purposes, the determination of the tax base in the real method and the unitary taxation system are among the mechanisms used to reach the ability to pay. On the other hand, institutions and situations such as informal economy, tax evasion and avoidance, tax amnesties, tax reflection, compromise and reduction in penalties make it difficult to tax according to the ability to pay. In this study, the mechanisms to provide justice in taxation, distorting situations and practices in Türkiye are analyzed, and the situations in the United Kingdom, Germany and the United States from developed countries and in Hungary and Poland from European Union member states, which are considered to be relatively close to Türkiye in terms of development, are examined. As a result of the study, it has been determined that the progressive income tax tariff and the minimum living allowance are not implemented in Hungary, the principle of allocation is not implemented in Germany and Hungary, the compromise institution, which disturbs tax justice, is not implemented in Hungary and Poland, and the reduction of penalties is implemented in a limited way in Germany, the USA and Poland.

Keywords: Income Tax, Justice in Taxation, Ability to Pay.

GİRİŞ

Vergilemenin, vergi otoritesi ve mükellefler olmak üzere iki tarafı bulunmaktadır. Vergi otoritesinin amacı devlete gelir sağlamak suretiyle kamu harcamalarını finanse edebilmektedir. Ancak burada önem arz eden husus, verginin karşılıksız ve zorunlu bir ödeme olup, ödeyenin ekonomik gücünü sınırlandırması dolayısıyla tüketim ve tasarruf kabiliyetini düşürmesi sebebiyle mükellefler açısından bir yük olarak algılanmasıdır. Bu noktada devletin vergileme dolayısıyla ortaya çıkan yükü mükellefler arasında adil paylaştırabilmesi ön plana çıkmaktadır.

Vergi yükünün dağılımında adaletin sağlanması meselesi gerek hükümetler gerekse mükellefler için önem arz etmektedir. Vergi yükünün adil dağılımı diğer bir ifadeyle vergilemede adaletin sağlanabilmesi bakımından vergilemeye esas yaklaşımlardan ödeme gücü öne çıkmakta ve günümüzde vergilemenin bu çerçevede yapılması gerektiği kabul görmektedir. Ödeme gücü ilkesinin temelini, herkesin elde ettiği gelirle orantılı olarak vergilemeye katılması esası oluşturmaktadır. Ancak kişinin elde ettiği gelirle orantılı olarak vergi ödemesi vergilemede adalet için yetersiz kalmakta ve başka mekanizmalar yardımıyla ödeme gücüne ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınmasını mümkün kılan artan oranlı vergi tarifesi, mükelleflerin kendileri ve ailelerinin hayatlarını idame ettirebilecek temel gelir üzerinden vergi alınmamasını sağlayan en az geçim indirimi, emek gelirinin ve sermaye gelirleri karşısında korunması ve dolayısıyla emek gelirlerinin daha düşük oranda vergilendirilmesi gerektiği esasına dayanan ayırma ilkesi, sosyal amaçlı olmak üzere mükelleflere sunulan muafiyet ve istisna uygulamaları, mükelleflerin matrahlarının belirlenirken gerçek usulden yararlanılması ve vergileme yapılırken üniter sistemin kullanılması günümüzde ödeme gücüne ulaşmada kullanılan mekanizmalardır. Öte yandan vergi sistemleri içerisinde yer alan bazı mekanizmalar, ödeme gücüne göre vergilendirmeyi güçleştirerek vergilemede adaleti olumsuz etkilemektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, çıkarılan vergi afları, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma, vergi otoritesi ile mükellefin vergi uyuşmazlıklarını idari aşamada çözüme kavuşturulmasını sağlayan uzlaşma ve son olarak vergi cezalarında indirimdir. Bahsi geçen mekanizmalar, ödeme gücüne göre vergilendirmeyi ve vergi yükünün adil dağılımını güçleştirmektedir.

Bu bağlamda çalışmada; öncelikle vergilemede adalet, vergi yükünün adil dağılımını sağlayacak yaklaşımlar ve ödeme gücüne göre vergilendirmeyi sağlayan ve ödeme gücüne göre vergilendirme yapılmasını güçleştiren mekanizmalar ve işleyişleri teorik düzeyde ele alınacaktır. Sonrasında ise Türkiye, İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Macaristan ve Polonya'nın vergi sistemleri incelenerek, söz konusu mekanizmaların mevcut görünümü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra söz konusu mekanizmaların Türkiye uygulaması ele alınıp, kayıt dışı ekonominin nispeten düşük olduğu ülkelerden İngiltere, Almanya ve ABD ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerden ekonomik yapı itibarıyla Türkiye'ye nispeten yakın olduğu düşünülen Macaristan ve Polonya'da söz konusu mekanizmaların varlığı karşılaştırmalı olarak ortaya koyulacaktır.

VERGİLEMEDE ADALET: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLKELER

Hükümetler ihtiyaç duydukları kamusal finansmanın büyük bir bölümünü vergiler ile karşılamaktadır. Geçmişten günümüze vergiler bu özelliğini hep korumuş ve hükümetler için vazgeçilmez bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Hükümetler için bu denli öneme sahip olan

vergilerin, özellikle küreselleşen ekonomik düzen içerisinde adaletli bir şekilde uygulanması, gerek hükümetler gerekse mükellefler açısından önemli bir konudur. Hükümetler vergi ile özellikle kamu harcamalarının finanse edilebilmesi başta olmak üzere iktisadi ve sosyal alanda çeşitli fonksiyonların yerine getirilmesini hedeflemektedir (Akdoğan, 2021: 126-127). Vergiden beklenen amaçların gerçekleşebilmesi için vergilerin; seçiminde, tekniğinde ve uygulanmasında dikkat edilmesi gereken kurallar ise vergileme ilkeleri olarak tanımlanmaktadır (Nadaroğlu, 1996: 296). Diğer bir tanıma göre vergileme ilkeleri, mali, iktisadi ve sosyal amaçlar doğrultusunda gerek tek bir vergi özelinde gerekse bütün bir vergi sistemi açısından ideal verginin/sistemin tasarlanmasında dikkat edilecek kurallar bütününü ifade etmektedir (Devrim, 2002: 201). Vergileme ilkelerinin zaman içerisinde değişmesi ve başka sınıflandırmalara tabi tutulmasına rağmen vergilemede adalet ilkesi önemini hep korumuştur. Vergilemede adalet, gerek klasik maliye anlayışında gerekse modern maliye anlayışında sürekli olarak vergi politikalarının merkezinde bulunan bir vergileme ilkesidir (Türk, 1992: 159). Vergilemede adalet ilkesi, vergi sistemi ve sistemde yer alan her bir verginin, vergi yükünün toplum bireyleri arasında adil dağılımını sağlayacak şekilde düzenlenmesi ile mümkün olabilecektir (Akgül Yılmaz, 2020: 248). Vergilendirmede adaletin tesis edilebilmesi için vergi sistemlerinin hangi ilkelere uygun şekilde oluşturulması gerektiği konusunda literatürde farklı görüşler bulunmakla birlikte genellik ve eşitlik olarak sınırlamak ve değerlendirmek faydalı olacaktır. Geleneksel vergi adaleti ilkeleri arasında yer alan genellik ilkesi, bir toplumda yaşayan herkesten mali gücüyle orantılı olarak vergi alınmasını ifade etmektedir. Öte yandan geleneksel vergileme ilkelerinden bir diğeri olan eşitlik ilkesi ise yatay ve dikey eşitlik olmak üzere iki tür eşitliğin aynı anda sağlanması ile gerçekleşme imkanı bulmaktadır. Yatay eşitlik ilkesi, vergilendirme açısından eşit durumda olan mükelleflerin eşit işleme tabi tutulmasını, dikey eşitlik ise vergilendirme açısından farklı koşullar altında bulunan mükelleflere farklı işlemlerin uygulanmasını gerekli kılmaktadır (Öncel, Çağan ve Kumrulu, 2017: 42). Vergilemede eşitliğin -özellikle dikey eşitlik- sağlanabilmesi hususunda ön plana çıkan temel problem, eşitliğin neye göre belirleneceğidir. Burada da dikkat edilmesi gereken ilke, ödeme gücüdür. Ödeme gücü ilkesi için de mükelleflerin vergi dolayısıyla katlandıkları fedakârlıkların eşit olması gerekmektedir. Sonrasında eşit marjinal fedakârlık ilkesine göre vergileme yapılmasıyla vergi sonrası mükellef gelirlerinin eşitlenmesiyle vergilemede adalet sağlanmaktadır.

VERGİLEMEDE ADALETİ SAĞLAYICI YAKLAŞIMLAR

Vergilemede, ortaya çıkan vergi yükünün mükellefler arasında nasıl dağıtılması gerektiğine yönelik öne sürülen ilk yaklaşım fayda yaklaşımıdır. Fayda yaklaşımı, vergi yükünün mükellefler arasında dağıtılırken, kamu hizmetlerinden elde edilen faydanın dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir (Hines, 2000: 483). Fayda yaklaşımına göre vergi, bireylerin faydalandıkları kamu hizmetlerinin bir bedeli, diğer bir ifadeyle fiyatıdır (Musgrave ve

Musgrave, 1989: 219). Bu nedenle bireylerin, kamusal mal ve hizmetlerden elde ettikleri faydaya göre vergi ödemeleri gerekmektedir. Fayda yaklaşımının vergilemede adalet açısından geçerli sonuçlar verebilmesi için kamu hizmetlerinin bölünebilir ve ortaya çıkan faydanın ölçülebilir nitelikte olması gerekmektedir. Her bir mal ve hizmet için faydanın ölçülebilir ve bölünebilir nitelikte olmaması fayda yaklaşımının uygulama alanını sınırlamaktadır. Fayda ilkesinin uygulandığı başlıca alanlara; harç, şerefiye, resim, ruhsatlar, katılma payları ve parafiskal gelirler örnek olarak verilebilmektedir. Zira bahsi geçen hizmetlerle, bu hizmetler için ödenen bedel arasında doğrudan bir fayda ilişkisi bulunmaktadır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2020: 189).

Vergi yükünün bireyler arasında nasıl dağıtılması gerektiğine yönelik ileri sürülen ikinci yaklaşım ise ödeme gücü yaklaşımıdır. Ödeme gücü yaklaşımı, bireylerin kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlayacak miktarın üzerindeki gelir veya servetleri üzerinden vergi ödemeleri gerektiği anlayışa dayanmaktadır (Susam, 2020: 265). Ödeme gücü yaklaşımı Smith tarafından "her vatandaş devletin himayesi altında sağladığı gelirle orantılı olarak, devlet harcamalarına katılmalıdır" sözleri ile ifade edilmiştir (Smith, 1977: 1103). Smith'in bireylerin elde ettikleri gelirle orantılı olarak vergi ödemesi gerektiği şeklindeki ifadesi esasında ödeme gücü yaklaşımının bir göstergesi niteliğindedir. Hicks, vergileme yapılırken mükelleflerin kendi ve ailesi için gereken asgari geliri aşan tutarın dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüştür (Hicks, 1971: 129). Haller ise vergilemede adaletin sağlanabilmesi için herkesin yeterli gelire sahip olması gerektiğini ileri sürmüş ve mükelleflerin şahsi ve ailevi durumlarının dikkate alınarak ödeme güçlerinin belirlenmesi gerektiğini savunmuştur (Haller, 1985: 283-290). Görüldüğü üzere vergileme yapılırken ödeme gücünün dikkate alınması gerektiği düşüncesi farklı kişilerce ifade edilmiş ve vergilemede adaletin ancak bu suretle sağlanabileceği düşüncesi öne sürülmüştür.

Ödeme gücü kavramı birçok ülkenin anayasasında yer almakla birlikte, Türkiye'de 1982 Anayasası'nda vergilemede ödeme gücü ilkesinin 'mali güç' kavramı ile ifade edildiğini söylemek mümkündür. 1982 Anayasası'nın "Siyasi Haklar ve Ödevler" başlıklı IV. bölümünün "Vergi Ödevi" başlıklı 73. maddesinde "Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür" ifadesi bulunmaktadır (T.C. Anayasası, 1982) Dikkat edilirse, 1982 Anayasası'nda vergi ödeme gücü yerine mali güç kavramının kullanıldığı görülmektedir. Burada söz konusu iki kavramı açıklamakta ve karşılaştırmakta fayda vardır. Ödeme gücü, bir kişinin sadece gelirinin baz alındığı bir ödeme kabiliyetini gösterirken, mali güç kavramı gelirin yanı sıra servet ve tüketimini de kapsayan daha geniş anlamlı bir vergileme kapasitesini ifade etmektedir (Lyons, 1992: 1). Adil bir vergi sisteminde vergiler genellikle bireylerin ödeme güçlerine dayandırılmak suretiyle tahsil edilmektedir. Günümüzde bireylerin ödeme güçlerinin en önemli göstergeleri ise gelir, servet ve harcamalardır (Pehlivan, 2013: 154). Gelir, servet ve harcama yani ödeme gücünün göstergeleri üzerinden vergi alınması tek

başına vergilemede adaleti sağlamada yeterli değildir. Bunun yanı sıra ödeme gücüne göre vergilendirmeyi mümkün kılan tekniklere/müesseselere sistemde yer vermek gerekmektedir. Çalışmanın devamında gelir vergilemesinde ödeme gücüne göre vergilendirmeyi sağlayan söz konusu müesseseler ele alınacaktır.

ÖDEME GÜCÜNE GÖRE VERGİLENDİRMEYİ SAĞLAYAN MÜESSESELER

Ödeme gücü, vergilendirmede adaletin sağlanabilmesinin temel ölçütüdür. Ödeme gücüne göre vergileme yapılırken kullanılan bazı teknikler bulunmaktadır. Literatürde genel kabul görmüş bu teknikleri; artan oranlılık, en az geçim indirimi, ayırma ilkesi ve muafiyet ve istisna uygulamaları (vergi harcamaları) şeklinde sıralamak mümkündür (Şen ve Sağbaş, 2023: 250). Ancak söz konusu tekniklerin yanı sıra gelirin vergilendirilmesinde matrahın gerçek usulde tespiti ve üniter vergileme sisteminin uygulanması, gelirin toplanması ve varsa zararların düşülmesine imkân vererek ödeme gücüne ulaşılmasını sağladığı için ödeme gücüne ulaşmak bakımından önem arz ettiklerini belirtmek gerekmektedir. Ayrıca vergi denetimleri vergi tarhına esas vergi matrahının beyan usulüne göre tespit edildiği durumlarda ödeme gücünün tespiti açısından önemli bir uygulamadır.

Şekil 1. Ödeme Gücüne Göre Vergilendirmeyi Sağlayan Müesseseler

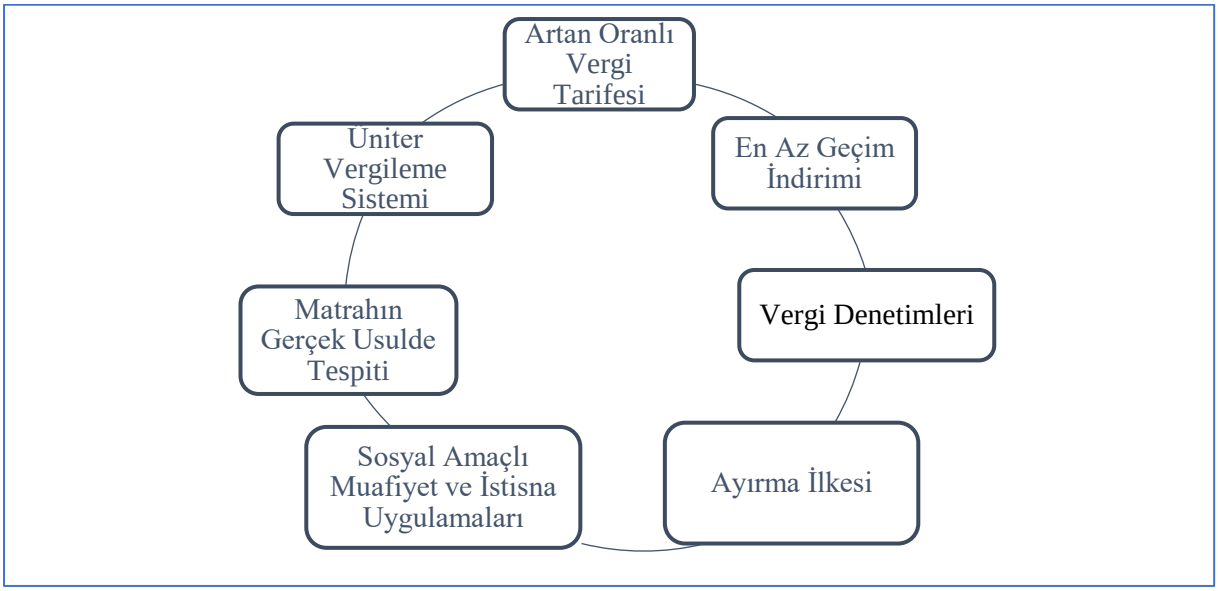

Kaynak: Nadaroğlu, 1996: 310'dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Ödeme gücüne ulaşmada kullanılan müesseselerden artan oranlı vergi tarifesi ile vergi matrahı ile vergi oranı arasında doğru yönlü ilişki kurulmakta matrah yükseldikçe marjinal vergi oranının da artması sağlanmaktadır (Akdoğan, 2021: 249; Turhan, 1998: 55). Artan oranlı vergi tarifesi az kazanan mükelleflerden az, çok kazanan mükelleflerden çok vergi alınmasını sağlarken dikey ve yatay eşitliği de sağlamaya elverişlidir (Pehlivan, 2013: 156). Ödeme gücüne ulaşmada kullanılan bir diğer müessese, en az geçim indirimidir. Mükellefin kendisi ve

geçindirmekle yükümlü olduğu kişiler için gerekli asgari gelir tutarına ulaşıncaya kadar vergi ödeme gücünün olmadığı ve dolayısıyla bu gelir düzeylerinin vergiden istisna edilmesi gerektiği anlayışına dayalıdır. Kişinin ödeme gücünün ne zaman ve hangi koşullar altında başlayacağı tartışma konusudur. Genel olarak, bir kişinin ödeme gücünün, o kişinin fizyolojik varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan vasıtaların elde edilmesinden sonra başlayacağı kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle en az geçim indirimi, mükelleflere ait vergi borcu hesaplanırken kişinin asgari ihtiyaçlarını karşılamasına yetecek düzeydeki gelirin vergi dışı bırakılmasını ifade etmektedir (Pehlivan, 2013: 155). Ödeme gücüne ulaşmada kullanılan ayırma ilkesi ise gelirin elde edildiği kaynak ile mükellefin sosyal durumunu göz önüne almaktadır (Nadaroğlu, 1996: 320). Kaynağı emek olan gelirler ile sermaye olan gelirlerin birbirinden farklı şekilde değerlendirilmesine dayanan ayırma ilkesine göre emek gelirleri, sermaye gelirlerine göre daha düşük oranda vergilendirilmelidir. Ayırma ilkesinin temelinde emek gelirlerinin sermaye gelirlerine göre daha riskli, zahmetli ve istikrarsız olması bulunmaktadır. Ödeme gücüne göre vergilendirmeye yönelik düzenlenen sosyal amaçlı muafiyet ve istisnalar ile yine vergi ödeme gücü düşük olan ve/vaya olmadığı düşünülen kişi ve konunun kısmen veya tamamen vergi dışında bırakılmaktadır. Sosyal amaçlı muafiyet ve istisna uygulamaları, ödeme gücüne ulaşmak için artan oranlılık, en az geçim indirimi ve ayırma ilkesi gibi müesseselere yardımcı olarak kullanılabilmektedir. Ancak siyasi ve ekonomik gerekçelerle düzenlenen muafiyet ve istisnalar, dikey adaleti bozucu etki yaratabildikleri gibi kaynak dağılımında etkinlikten uzaklaşılmasına da neden olabilmektedir. Bu nedenle muafiyet ve istisnaların uygulanma amaçlarına dikkat edilmesi ve hükümetlerin sosyal amaçla yapılacak adaletli uygulamaları desteklemesi büyük önem arz etmektedir. Ödeme gücüne ulaşmada kullanılan beşinci müessese, matrahın gerçek usulde tespitidir. Mükelleflere ait gerçek gelirin tespiti için gelir ve giderlerin belgelendirilerek muhasebe kayıtlarında gösterilmesi gerekmektedir (Sarılı, 2021: 7). Burada amaç, mükelleflerin dış belirtilerinden ya da diğer karinelerden götürü olarak değil, gerçek ödeme güçlerinin tespit edilerek vergilendirilmesini sağlamaktır. Ödeme gücüne ulaşmada kullanılan altıncı ve son müessese ise üniter vergileme sistemidir. Üniter gelir vergilemesi yöntemiyle bir kişinin bir takvim yılında çeşitli kaynaklardan elde ettiği gelirlerin toplamı alındıktan sonra giderler, varsa zararlar düşülmekte, indirimler yapılmakta, istisna ve muaflıklar uygulanmakta böylelikle gerçek ödeme gücüne ulaşılmaktadır. Bu yapısı ile üniter sistem tam manasıyla uygulandığı zaman gelir vergilemesinde vergi yükü mükellefler arasında gerçek gelir düzeyine göre dağıtılmış olacaktır (Akgül Yılmaz, 2020: 266). Üniter gelir vergisi sisteminde kişinin bir gelir kaynağından zarara uğraması durumunda, söz konusu zarar diğer gelir unsurlarından mahsup edilebilmektedir. Bu bağlamda üniter gelir vergisi sistemi mükelleflerin gerçek ödeme gücünü dikkate almayı mümkün kılabilmektedir. Son olarak matrahın beyan usulüne göre tespitininin kabul edildiği yapıda, ödeme gücüne göre vergilendirmenin gerçekleşmesinde mükellefin yıllık gelirini dürüst

bir şekilde tam olarak beyan etmesi önem arz etmektedir. İdarenin mükellefin kayıt düzeni üzerinde gerçekleştireceği denetimde eksik beyan edildiği tespit edilen matrah üzerinden vergi tarhiyatının gerçekleştirilmesi de ödeme gücünün kavranması ve vergilendirilmesinin sağlanması bakımından önem arz etmektedir.

ÖDEME GÜCÜNE GÖRE VERGİLENDİRMEYİ OLUMSUZ ETKİLEYEN DURUMLAR

Verginin mükellefler için karşılıksız ve zorunlu bir ödeme oluşu, aynı zamanda hür iradeleri doğrultusunda kullanabilecekleri geliri azaltan dolayısıyla tüketim ve tasarruf gücünü düşüren sonuç doğurması verginin yük olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Vergi koyucunun vergileme dolayısıyla oluşan bu yükü, mükellefler arasında adaletli bir şekilde dağıtması yük dağılımı ile algıları etkilemektedir. Günümüzde mükelleflerin ödeme gücüne göre vergilendirilmesini sağlayabilmek için yukarıda belirtilen müesseselerden yararlanılsa da bazı durumların varlığı mükelleflerin ödeme gücüne göre vergilendirilmesini olumsuz etkileyerek, vergi yükü dağılımında adaleti bozabilmektedir.

Şekil 2. Ödeme Gücüne Göre Vergilendirmeyi Olumsuz Etkileyen Durumlar

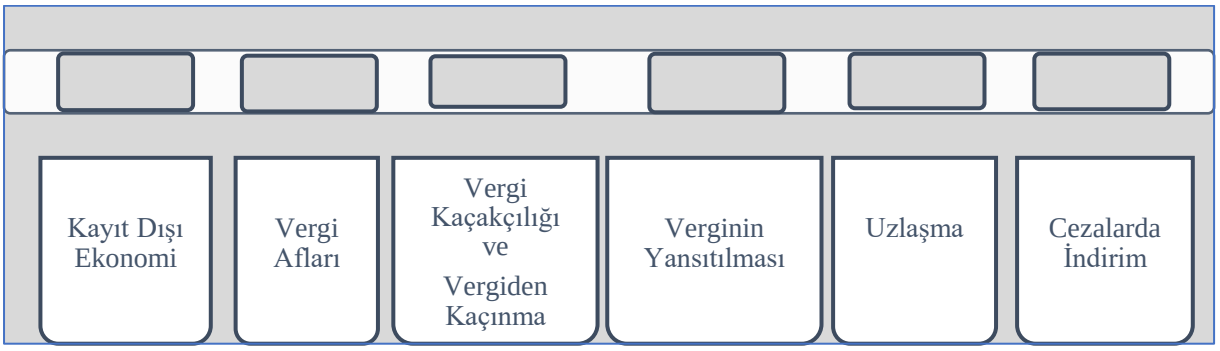

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kayıt dışı ekonomi, ödeme gücüne vergilendirmeyi engelleyen durumlardan biridir. En genel ifadeyle kayıt dışı ekonomi, vergi yükünden kısmen veya tamamen kurtulmak ve/veya devletin yasalarla getirdiği düzenleyici işlemlerin yükünden kurtulmak için devletten gizli bir şekilde gerçekleştirilen, bu sebeple resmi kayıtlarda yer almayan ve dolayısıyla Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hesaplamalarına dahil olmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler olarak ifade edilmektedir (Akgül Yılmaz, 2006: 26). Bir ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığı bir taraftan vergi kayıplarına yol açarken diğer taraftan da buna bağlı olarak kamusal hizmetlerini artırıcı yönde baskı uygular. Zira devletten gizli de olsa artan ekonomik faaliyetler kamusal hizmetlerin daha fazla miktarlarda sunumunu gerektirir. Bu sebeple ortaya çıkan bütçe açığı ya mevcut vergilerin oranlarının artırılması ya da yeni vergiler konulmasını gerektirir. Kısa vadede borçlanma ile finansmanın tercih edilmesi durumunda bütçeye faiz yükünün eklenmesi ile nihai olarak vergilerde daha büyük bir artışı uygulamak gerekebilmektedir. Bu durum ise kayıtlı

ekonomik faaliyetlerde bulunan mükelleflerin vergi yükünün artmasına ve vergi adaletinin de bozulmasına neden olmaktadır (Akdemir, 2015: 114-115). Vergi afları, ödeme gücüne göre vergilendirmeyi etkileyen ikinci durumdur. Mükellef veya sorumlusu tarafından zamanında ve tam olarak ödenmeyen vergiler ile gecikme dolayısıyla uygulanılan faiz ve zamlar ve uygulanılan cezaların bir kısmı veya tamamının silinmesi yahut ödemesinin zamana yayılarak kolaylaştırılması, beyan edilmeyen işlemler ve matrahların beyanına davet edilmesi gibi durumları düzenleyen uygulamalar her ne kadar uygulamaya koyan yasalarında belirtilmese de teorik olarak vergi affı kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Vergi aflarıyla, vergi kanunlarına aykırı hareket eden vergi mükelleflerine uygulanacak yaptırımlar ortadan kaldırılmaktadır. Hükümetler, kamusal hizmetleri finanse edebilmek, kayıt dışı ekonomiyi ve kaçakçılık eylemlerini azaltabilmek için denetimleri etkin şekilde kullanamadığı dönemlerde (Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 251), özellikle siyasi, mali ve ekonomik amaçlar doğrultusunda vergi aflarına başvurmaktadır. Bu durumda ise vergiye uyum sergileyerek vergisini tam olarak ve zamanında ödeyen mükelleflerin motivasyon kaybı yaşamasına yol açabilmektedir. Nitekim çıkarılan aflar, vergisini zamanında ödeyen mükellefleri adeta cezalandırmaktadır (Mercan, 2006: 45). Ödeme gücüne göre vergilendirmeyi etkileyen üçüncü durum, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınmadır. Vergi kaçakçılığı, vergi kanunlarına göre yapılmaması gereken fiillerin yapılması veya yapılması gereken fiillerin yapılmaması suretiyle vergi mükelleflerinin vergi borçlarından kısmen veya tamamen kurtulmasıdır (Taşkın, 2012: 85). Vergi kaçakçılığı ahlaki bir problem olarak değerlendirilmekle birlikte vatandaşlık bilincindeki zayıflığın da en önemli göstergelerinden birisidir. Ayrıca tüm mükelleflerin vergi kaçırma imkanına sahip olmaması da -örneğin ücretlilerin gelirleri kaynağında kesinti/stopaj yoluyla vergilendirilmekte- vergilemede eşitliği bozmaktadır (Türk, 1992: 170). Vergiden kaçınma ise kaçakçılığın tersine suç teşkil etmemektedir. Mükellefler burada vergiyi doğuran olaya sebebiyet vermemek suretiyle vergileme dışında kalarak (Akdoğan, 2021: 176) vergi borçlarından kurtulmaktadır. Vergiden kaçınma bir taraftan vergilemede adaleti olumsuz etkilerken diğer taraftan vergilemede etkinliği azaltmaktadır. Bu ise iktisadi ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle dürüst ve uyumlu vergi mükellefler ile uyumsuz mükellefler arasında haksız rekabet oluşturan vergiden kaçınma, uyumlu mükelleflerin de davranışlarını etkilemek suretiyle vergi kayıplarının artmasına sebep olmaktadır (Koç, 2019: 1020). Vergilendirmede ödeme gücünün sağlanmasını güçleştiren dördüncü durum, vergi yansımasıdır. Vergi yansıması, vergi mükellefinin diğer ekonomik koşulları aynı kalmak suretiyle kanunen ödemekle yükümlü olduğu bir vergiyi başkalarına aktarması olarak ifade edilebilmektedir (Turhan, 1998: 277). Yansıma; mali, ekonomik ve sosyal olmak üzere çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Mali ve ekonomik açıdan ortaya çıkardığı sonuç, ödemesi gereken vergiyi başkalarına yansıtarak vergi yükünden kurtulan kişinin satın alma gücünü artırırken, verginin yansıtıldığı kişinin ise satın alma gücünü azaltarak, yatırım ve tüketim kararlarını olumsuz

etkilemesidir. Sosyal açıdan ortaya çıkan sonuç ise vergi yükünün mükellefler arasında adaletsiz şekilde dağılmasına yol açmasıdır (Uruş, 2017: 45). Vergi yükünün adaletsiz dağılımı da mükelleflerin vergilemede adalet algılarını olumsuz etkileyerek uyumsuz davranış sergilemesine neden olmaktadır. Ödeme gücüne göre vergilendirmeyi etkileyen beşinci müessese, uzlaşmadır. Uzlaşma, vergi yükümlüleri ile vergi idaresi arasında ortaya çıkan uyuşmazlığın, yargı yoluna gidilmeden, karşılıklı anlaşılmak suretiyle çözülmesine imkan veren bir müessesedir (Bilici, 2014: 139). Söz konusu müessese, vergilemede kanunilik ve eşitlik ilkelerini olumsuz etkilemektedir. Özellikle idareye tanınan takdir yetkisinin sınırlarının çizilmemesi ve tanınan geniş takdir yetkisi bu durumu tetikleyen en önemli faktörlerden biridir. Diğer taraftan vergisel ödevlerini eksiksiz olarak ve zamanında yerine getiren vergi mükelleflerinin de uzlaşmayı bir çıkar yol olarak görmesine ve uyumsuz davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir (Acar ve Merter, 2004: 11). Bunun yanı sıra benzer durumda olan iki vergi mükellefinin, uzlaşmaya başvuran ve başvurmayan arasındaki ödenecek vergi ve cezasının farklılaşması, hatta ikisinin de başvurması durumunda farklı uzlaşma komisyonlarınca farklı tutarlarda uzlaşma tutarlarının sağlanması vergilemede eşitlik ilkesinin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır (Hocaoğlu, 2015: 507).

Ödeme gücüne göre vergilendirmeyi etkileyen bir diğer müessese, cezalarda indirimdir. Cezalarda indirim müessesesi vergi mükellefleri veya sorumluları adına düzenlenen vergi ziyaı, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarının belli oranda indirim yapılmasına imkan vermektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2024). Cezalarda indirim müessesesi ile mükelleflerin ödemesi gereken ceza tutarları hafifletilmekte ve cezaların caydırıcılığı ortadan kalkmaktadır. Bu ise vergi kaçırmanın maliyetini azaltmak suretiyle vergi mükelleflerinin vergisel yükümlülüklerine karşı olumsuz tavır sergilemelerine neden olabilmektedir. Zira, vergi ödevlerini zamanında ve tam olarak yerine getirmeyen uyumsuz vergi mükellefleri, kendilerine kesilen vergi cezalarının yarısını indirebilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde vergi mükelleflerinin vergi kanunlarına aykırı hareket etmeleri durumunda karşılaşacakları vergi cezalarının etkin bir şekilde uygulanmaması diğer bir ifadeyle cezaların caydırıcılığının zayıflatılması bir taraftan uyumlu mükelleflerin aleyhine haksız rekabet ortamı oluştururken diğer taraftan vergi kayıplarının artmasına yol açarak (Kılıç, 2007: 90) vergilemede adaleti sarsıcı etki yaratmaktadır.

ÜLKE İNCELEMELERİ

Vergi yükünün adil şekilde dağıtılması ve mükelleflerin kişisel özelliklerini dikkate alan bir vergileme anlayışına dayanan vergilemede adalet ilkesi, geçmişten günümüze vergilemenin en önemli ilkelerinden biri olmuştur. Çalışma kapsamında; Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Macaristan, Polonya ve Türkiye'deki vergi sistemleri ödeme gücüne göre vergilendirmeyi sağlayan ve etkileyen müesseseler bakımından incelenmiştir.

Ödeme Gücüne Göre Vergilendirmeyi Sağlayan Müesseselerin Durumu

Artan Oranlı Vergi Tarifesi

Önceden belirtildiği üzere, artan oranlı vergi tarifesi az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınmasını sağlamakta ve bu suretle vergilemede ödeme gücüne ulaşmaya hizmet etmektedir. Artan oranlı tarifede en yüksek vergi oranı ile en düşük vergi oranı arasındaki farka yükseklik farkı, tarifedeki en yüksek matrah ile en düşük matrah arasındaki farka ise uzunluk farkı denilmektedir. Tarifede yükseklik farkı sabit kalmak şartıyla, uzunluk farkı ne kadar artarsa artan oranlılığın seyri o oranda yumuşak olacaktır. Buna karşın uzunluk farkı sabit kalmak şartıyla, yükseklik farkı ne kadar büyük olursa artan oranlılığın seyri o oranda dik olacaktır (Turhan 1998: 60). Artan oranlılığın dik olduğu durumda hızlı bir şekilde vergi oranı en yüksek seviyeye ulaşacağı için düşük gelirli mükellefler daha ağır vergilendirilecektir. Yumuşak olması durumunda ise düşük ve orta gelirli mükellefler daha düşük oranda vergilendirileceği için vergi yükleri daha hafif olacaktır. Bu sebeple vergilemede adalet sağlanması ve ödeme gücünün kavranabilmesi için yumuşak artan oranlı tarifenin daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1. Türkiye'de Gelir Vergisi Tarifesi (2025)

Gelir Dilimleri	Vergi Oranı (%)
158.000 TL'ye kadar	*15*
330.000 TL'nin 158.000 TL'si için 23.700 TL, fazlası	*20*
800.000 TL'nin 330.000 TL'si için 58.100 TL, ***(ücret gelirlerinde 1.200.000 TL'nin 330.000 TL'si için 58.100 TL), fazlası***	*27*
4.300.000 TL'nin 800.000 TL'si için 185.000 TL, ***(ücret gelirlerinde 4.300.000 TL'nin 1.200.000 TL'si için 293.000 TL),*** *fazlası*	*35*
4.300.000 TL'den fazlasının 4.300.000 TL'si için 1.410.000 TL, ***(ücret gelirlerinde 4.300.000 TL'den fazlasının 4.300.000 TL'si için 1.378.000 TL),*** *fazlası*	*40*

Kaynak: Gelir Vergisi Tarifesi 2025, https://www.gib.gov.tr/node/157433

Tablo 1'de Türkiye'de 2025 yılında elde edilen gelirlerin vergilendirilmesinde esas alınacak vergi dilimleri ve oranları gösterilmektedir. Tarifede beş farklı vergi dilimi bulunmakla birlikte üçüncü dilim ve sonrasında ücret geliri elde edenler için farklı tutarların belirlendiği görülmektedir. Türk gelir vergisinde artan oranlılığın uygulandığı ancak tarifede yer alan vergi oranlarındaki artışın -yükseklik farkı- hızlı olduğu, yani düşük ve orta gelirli kesimin hızlı bir şekilde bir üst dilime geçtiğini söylemek mümkündür. Öte yandan 25 Aralık 2021 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan "7349 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile birlikte ücret gelirlerinde asgari ücrete kadar olan kısmın vergi

dışı bırakılması uygulamasına geçilmiştir. Söz konusu uygulama, yıllık – 2025 yılı için 45.151 TL- belli bir tutarı vergiden istisna ederek özellikle düşük gelirli mükelleflerin desteklenmesini amaçlamaktadır. Ancak mükelleflerin şahsi durumlarının – evli/bekar- göz önüne alınmaması ve herkese eşit şekilde uygulanması vergilemede adalete ters düşmektedir.

Tablo 2. İngiltere'de Gelir Vergisi Tarifesi (2025)

Vergilendirilecek Tutar	*Vergi Oranı (%)*	*Gelir Dilimleri*
£12.570'e kadar	*0*	*Kişisel İndirim*
£12.571-50.270 arası	*20*	*Temel Oran*
£50.271-125.140 arası	*40*	*Yüksek Oran*
£125.140 üzeri	*45*	*Ek Oran*

Kaynak: GOV.UK 2025, https://www.gov.uk/income-tax-rates

Tablo 2, İngiltere'de 2025 yılı için gelir vergisinde uygulanacak tarifeyi göstermektedir. İngiliz gelir vergisinde dört farklı vergi diliminin olduğu, ilk dilime uygulanan vergi oranının ise sıfır olduğu görülmektedir. İngiliz gelir vergisi mükellefleri, kişisel indirim adı altında 2025 yılı için elde ettikleri 12.570 £ için vergi ödememekte, bu tutarın üzerinde gelir elde etmeleri durumunda vergisel sorumlulukları başlamaktadır. 2025 yılı için asgari ücretli bir çalışan (saatlik 12.21 £ almakta ve ortalama haftada 40 saat çalıştığı varsayıldığında yıllık ortalama 23.443 £ elde etmektedir) yıl içinde elde ettiği gelirin neredeyse yarısı için vergi ödememektedir. Öte yandan vergi dilimleri arasındaki fark ise mükelleflerin bir üst dilime hızlı şekilde geçmesine müsaade etmemektedir. Bu yönüyle İngiliz gelir vergisi tarifesi vergileme adalet için artan oranlılığın yanı sıra kişisel indirime yer vermesi ve dilimlere uygulanan vergi oranlarının hızlı bir şekilde artması bakımından vergilemede adaletle bağdaşmaktadır.

Tablo 3. Almanya'da Gelir Vergisi Tarifesi (2025)

Yıllık Kazanç (Bekar mükellefler için)	*Vergi Oranı (%)*
12.096 Euro'ya kadar	*0*
12.097 Euro'dan 68.480 Euro'ya kadar	*14*
68.481 Euro'dan 277.825 Euro'ya kadar	*42*
277.826 Euro ve üzeri	*45*
Yıllık Kazanç (Evli mükellefler için)	***Vergi Oranı (%)***
24.192 Euro'ya kadar	*0*
24.194 Euro'dan 136.960 Euro'ya kadar	*14*
136.961 Euro'dan 555.650 Euro'ya kadar	*42*
555.651 Euro ve üzeri	*45*

Kaynak: PWC 2025, https://taxsummaries.pwc.com/germany/individual/taxes-on-personal-income

Tablo 3'te 2025 yılı için Almanya'da gelir vergisi mükelleflerine uygulanacak vergi tarifesi gösterilmektedir. Alman gelir vergisinde dört farklı vergi diliminin olduğu, ilk dilime

uygulanan vergi oranının ise sıfır olduğu görülmektedir. Alman gelir vergisi mükellefleri, kişisel/temel indirim adı altında 2025 yılı için elde ettikleri 12.096 Euro için vergi ödememekte, bu tutarın üzerinde gelir elde etmeleri durumunda vergi yükümlülükleri başlamaktadır. 2025 yılında asgari ücretin saatlik tutarı 12.82 £ olduğu için ortalama haftada 40 saat çalıştığı varsayıldığında yıllık ortalama 24.614 Euro elde eden bekar mükellefler neredeyse yıllık gelirlerinin yarısı için evli mükellefler ise tamamı için vergi ödememektedir. Alman gelir vergisi tarifesi bir tarftan gelirin belli bir kısmını tüm gelir vergisi mükellefleri için vergi dışı bırakırken, vergi dışı tututalan miktarın evliler lehine genişletilmiş olması sübjektif olma özelliğini güçlendiren bir yapıyı oraya koymuştur.

Tablo 4. Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelir Vergisi Tarifesi (2025)

Yıllık Kazanç (Bekar mükellefler)	***Vergi Oranı (%)***
0-11.925' a kadar	*10*
11.925-48.475 arası	*12*
48.475-103.350 arası	*22*
103.350-197.300 arası	*24*
197.300-250.525 arası	*32*
250.525-626.350 arası	*35*
626.350$ ve üzeri	*37*
Yıllık Kazanç (Evli Ayrı Beyan Veren mükellefler)	***Vergi Oranı (%)***
0-11.925' a kadar	*10*
11.925-48.475 arası	*12*
48.475-103.350 arası	*22*
103.350-197.300 arası	*24*
197.300-250.525 arası	*32*
250.525-375.800 arası	*35*
375.800$ ve üzeri	*37*
Yıllık Kazanç (Evli Ortak Beyan Veren Mükellefler)	***Vergi Oranı (%)***
0-23.850'a kadar	*10*
23.850-96.950 arası	*12*
96.950-206.700 arası	*22*
206.700-394.600 arası	*24*
394.600-501.050 arası	*32*
501.050-751.600 arası	*35*
751.600$ ve üzeri	*37*
Yıllık Kazanç (Hane Reisi)	***Vergi Oranı (%)***
0-17.000'a kadar	*10*
17.000-64.850 arası	*12*
64.850-103.350 arası	*22*

103.350-197.300 arası	*24*
197.300-250.500 arası	*32*
250.500-626.350 arası	*35*
626.350$ ve üzeri	*37*

Kaynak: Forbes 2025, https://www.forbes.com/advisor/taxes/taxes-federal-income-tax-bracket/

Tablo 4, ABD'de 2025 mali yılında gelir vergisi mükelleflerine uygulanacak vergi tarifesini göstermektedir. ABD gelir vergisi tarifesinde oranların %10-37 arasında değişen yedi farklı vergi diliminin olduğu ve beyan sınırlarının evli, bekar, evli ayrı beyan ve hane reisi gibi faktörlere göre değiştiği görülmektedir. Öte yandan İngiltere ve Almanya'daki gibi ilk vergi dilimine %0 vergi oranı uygulaması bulunmamaktadır. Tarifenin ilk iki dilimi %10-12, üçüncü ve dördüncü dilimi %22-24 ve diğer dilimler ise %32-35-37 arasında değişen ve birbirine yakın oranlar ile adeta kendi içinde üç farklı kategori oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle düşük-orta gelirli mükellefler için bir vergi oranı, orta-orta üstü gelirli mükellefler için ayrı bir oran ve yüksek gelirliler için ayrı bir oran uygulanmaktadır. Ayrıca vergi dilimlerine uygulanan vergi oranlarının üç farklı kategoriye ayrılması gelir düzeyini gözettiği için vergilemede adalete uygun olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 5. Macaristan'da Gelir Vergisi Tarifesi (2025)

Yıllık Kazanç	***Vergi Oranı (%)***
Tüm gelir düzeyleri için	*15*

Kaynak: Tradings Economics 2025, https://tr.tradingeconomics.com/hungary/personal-income-tax-rate

Tablo 5, 2025 mali yılında Macaristan'da gelir vergisine uygulanacak vergi tarifesini göstermektedir. Görüldüğü üzere, Macar gelir vergilemesinde %15 düz oranlı tarife uygulanmaktadır. Bir taraftan belli bir gelir düzeyi için %0 oranının belirlenmemiş olması, diğer taraftan düz oranlı vergilemeyle Macar gelir vergisinin vergi yükü dağılımında adaleti sağlamaktan uzaklaştığını söylemek mümkündür. Zira tüm gelir düzeyleri için aynı oranda vergileme yapılması eşit marjinal fedakârlık ilkesine göre vergileme yapılmaması sonucunu doğurmakta, az kazanan ile çok kazananın ortalama vergi oranı ile marjinal vergi oranı arasında fark bulunmamaktadır. Bu durum ise farklı durumdaki mükelleflerin farklı şekilde vergilendirilmesini engellediği için vergilemede adaleti de zayıflatmaktadır.

Tablo 6. Polonya'da Gelir Vergisi Tarifesi (2025)

Yıllık Kazanç	***Vergi Oranı (%)***
0-120.000PLN'ye kadar	*12*
120.001 PLN ve fazlası	*32*

Kaynak: Accace 2025, https://accace.com/tax-guideline-for-poland/#:~:text=The%20tax%20rates%20applicable%20for,is%20PLN%2010%2C800%20%2B%2032%25*

Tablo 6'da Polonya gelir vergisinde mükelleflere uygulanacak vergi tarifesi yer almaktadır. Polonya gelir vergisi tarifesi iki temel vergi diliminden oluşmakta ve sırasıyla, %12 ve %32 olmak üzere iki farklı vergi oranı uygulanmaktadır. Bu yönüyle Polonya'da düşük-orta gelirlilere %12, orta-yüksek gelirlilere %32 olmak üzere iki kategorili bir vergi tarifesinin benimsendiğini söylemek mümkündür. Vergilemede adalet açısından artan oranlılığın sınırlı uygulandığı görülmektedir.

En Az Geçim İndirimi

En az geçim indirimi uygulaması, mükelleflerin asgari ihtiyaçlarını karşılayacak gelir düzeylerinin vergilendirilmemesi, bu düzeyin üzerindeki gelirleri üzerinden vergi alınması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayış vergilemede ödeme gücünün kavranmasına hizmet etmekte vergi yükü dağılımının adil dağıtılmasıda etkili olmaktadır.

Tablo 7. Seçili Ülkelerde En Az Geçim İndirimi

Ülke	*Uygulama Şekli*
Türkiye	2008 yılından itibaren asgari geçim indirimi adı altında uygulanmakta olan müessese 7349 sayılı "Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile birlikte 01.01.2022 tarihi itibariyle uygulamadan kaldırılmıştır. Yeni düzenleme ile asgari ücretin istisna kapsamında gelir vergisi açısından vergi dışında bırakılacağı ve asgari ücreti aşacak şekilde gelir elde edilmesi durumunda asgari ücrete tekabül eden tutarın vergi dışı bırakılması suretiyle asgari geçim indiriminin uygulama alanı bulacağı ifade edilmiştir (Yeğen, 2022: 179-183).
İngiltere	İngiltere'de 2024 mali yılı için 12.570£ temel kişisel indirim uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra evli çiftlerin çalışıp çalışmamasına göre 4.010£-10.375£ arasında değişen tutarlarda indirim uygulanmakta ve görme engelli mükelleflere yönelik 2.870£ indirim yapılmaktadır. Kişisel tasarruflarda temel orandan vergilendirilenlere -%20- 1000£, yüksek orandan vergilendirilenlere -%40- 500£ indirim yapılmaktadır (GOV.UK, 2024).
Almanya	2025 mali yılında Alman gelir vergisinde bekar mükelleflerin yıllık gelirlerinin 12.096 €, evli mükelleflerin ise 24.192 € luk kısmından vergi alınmamaktadır (PWC, 2025). Belirtilen tutarlar vergi tarifesinin ilk dilimini oluşturmakta ve bu dilime karşılık gelen vergi oranı ise sıfırdır.
Amerika Birleşik Devletleri	Amerikan gelir vergisi sisteminde 2025 mali yılı için bekar mükellefler ile evli olup ayrı beyan veren mükelleflere yönelik 15.000 $, evli olup birlikte beyan veren mükelleflere yönelik 30.000 $ ve hane reisleri için 22.500 $ standart indirim uygulanmaktadır (Internal Revenue Service, 2024). Amerikan gelir vergisinde de Almanya'da olduğu gibi mükelleflerin geçimini sağlayacak asgari tutarın vergiden indirilmesine imkan verilerek, o tutar üzerinden vergi alınmayarak en az geçim indirimi uygulanmaktadır.

Macaristan ➖	Asgari geçim indirimi müessesesi Macaristan'da artan oranlı gelir vergisi tarifesinin kaldırılmasına kadar geçen süreçte -2013 yılına kadar- uygulanmıştır (Kreko vd., 2023: 485). Macar gelir vergisinin düz/sabit oranlı olarak uygulanmaya başlanmasıyla birlikte asgari geçim indirimi müessesesinin uygulamasına da son verilmiştir.
Polonya ➕	Polonya vergi sisteminde en az geçim indirimi olarak kabul edilebilecek "temel kredi" uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulama ile gelir vergisi mükelleflerinin -özellikle düşük gelirliler- vergi yükleri hafifletilmeye çalışılmaktadır. 2024 yılı itibariyle her bir vergi mükellefi için 3.600 PLN/Zloty temel indirim uygulanmaktadır (Accace, 2025).

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ayırma İlkesi

Çalışmada daha önce belirtildiği üzere ayırma ilkesi, vergilendirme yapılırken gelirin kaynağını göz önüne almakta ve emek gelirinin sermaye geliri karşısında korunması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Aşağıdaki tabloda çalışma kapsamında incelenen ülkelerde söz konusu müessesenin mevcut uygulama şekilleri gösterilmektedir.

Tablo 8. Seçili Ülkelerde Ayırma İlkesi Uygulaması

Ülke	***Uygulama Şekli***
Türkiye ➕	Türkiye'de 2010 yılında gelir vergisi tarifesinde gerçekleştirilen değişiklik ile üçüncü dilim basamak genişliği ücretliler için genişletilmiştir. Bahsi geçen uygulama 2020 yılından itibaren geçerli olacak şekilde dilim sayısını beşe çıkaran ve son dilimin %40 oranında belirleyen düzenlemede de korunmuştur (Akgül Yılmaz, 2020: 253). Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de gelir vergisi mükelleflerinden ücret geliri elde edenler için -emek faktörü sahipleri- üçüncü dilim itibariyle vergi dilimleri ayrıca belirlenmekte ve böylece söz konusu mükelleflerin bir üst vergi dilimine geçmesi gecikmektedir.
İngiltere ➕	İngiltere'de ayırma ilkesi "Kazanılmış (Emek) Gelir Vergisi Kredisi/İndirimi" (Earned Income Tax Credit- EITC) aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu uygulama literatürde negatif gelir vergisi olarak da kabul edilmektedir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2022: 109). Söz konusu uygulama düşük ve orta gelirli mükelleflerin vergi indiriminden yararlanmasına imkan vermektedir. İngiltere'de her bir vergi mükellefi için uygulanan kişisel indirim miktarı vardır ve bu miktar her mali yılın başında güncellenmekle birlikte 2024 mali yılı için 12.570£ olarak belirlenmiştir. Ancak yıllık brüt kazancı 125.140£ üzerinde olan mükellefler, söz konusu muaf kazanç hakkından yararlanamamaktadır (GOV. UK, 2024). Esasen emek ve sermaye gelirleri arasında farklı vergileme yapılmasa da düşük gelirlileri koruması bakımından -EITC- ayırma ilkesi olarak değerlendirilmektedir.

Almanya	Alman gelir vergisinde ayırma ilkesi uygulanmamaktadır.
Amerika Birleşik Devletleri	ABD gelir vergisinde ayırma ilkesi "Kazanılmış (Emek) Gelir Vergisi Kredisi/İndirimi" (Earned Income Tax Credit- EITC) aracılığıyla kısmi şekilde uygulanmaktadır. Düşük ila orta gelirli çalışanlar, kendilerine belirli nitelik kuralları uygulanıyorsa Kazanılmış Gelir Vergisi Kredisi'ni (EITC) talep etmeye hak kazanabilmektedir.
Macaristan	Macar gelir vergisinde ayırma ilkesi uygulanmamaktadır.
Polonya	Polonya kişisel gelir vergisinde mükelleflerin vergi yükünü hafifletmek amacıyla vergi kredisi uygulanmaktadır. Bu uygulama ile mükelleflere -3.600 PLN/Zloty- temel indirim sağlanmaktadır. Polonya'da emek gelirlerine yapılan temel indirim ile ayırma ilkesi -kısmi- uygulama alanı bulmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında incelenen ülkelerden Almanya ve Macaristan'da ayırma ilkesinin uygulanmadığı, ABD ve Polonya'da kısmi şekilde görülmüştür. Öte yandan İngiltere'de "Kazanılmış (Emek) Gelir Vergisi Kredisi/İndirimi" (Earned Income Tax Credit- EITC) aracılığıyla uygulanan ayırma ilkesinin, Türkiye'de ücret gelirlilerinde tarifedeki vergi dilimleri için farklı tutarların belirlenmesi suretiyle uygulandığı tespit edilmiştir. Ayırma ilkesinin temelini oluşturan görüş -emek gelirlerinin sermaye gelirleri karşısında korunması- bakımından değerlendirildiğinde, Türkiye'deki uygulama şeklinin daha uygun ve yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal Amaçlı Muafiyet ve İstisna Uygulamaları

Konu veya mükellefi vergi dışına çıkarmak suretiyle düşük gelirlilerin vergi yükünü düşürerek ödeme gücü düşük seviyede olanların vergi yükünü düşürmek sosyal devlet anlayışına uygundur. Politik kaygılarla oy maksizasyonunu sağlamak üzere muafiyet ve istisna uygulamalarına başvurulması, toplumdaki vergi yükünün adaletsiz dağılımı başta olmak üzere birçok mali ve iktisadi sorunları beraberinde getirebilecektir. Aşağıdaki tablo çalışma kapsamında incelenen ülkelerin vergi sistemlerinde yer alan sosyal nitelikteki muafiyet ve istisna uygulamalarını göstermektedir.

Tablo 9. Seçili Ülkelerdeki Sosyal Amaçlı Muafiyet ve İstisnalar

Ülke	***Muafiyet ve İstisna Uygulaması***
Türkiye	Esnaf muaflığı Serbest Meslek Kazancı İstisnası Kreş ve gündüz bakımevleri ile eğitim ve öğretim işletmelerinde kazanç istisnası Genç girişimcilerde kazanç istisnası

	➰ Müteferrik İstisnalar (Ücretlerde) ➰ Engellilik İndirimi ➰ Köylerde halı ve kilim dokuyanlara yönelik ücret istisnası ➰ Köy bütçesinden maaş alanlara ilişkin ücret istisnası ➰ Evlenme ve doğum münasebetiyle hizmet erbabına yapılan yardımlara ilişkin istisna ➰ Hizmetçi ücretlerine ilişkin ücret istisnası
İngiltere	➰ Temel Kişisel İndirim ➰ Ölüm veya Emeklilik Ödemelerine ilişkin İstisna ➰ İşle İlgili Eğitim Ödemelerine ilişkin İstisna ➰ Çocuk Bakımı Ödemelerine ilişkin İstisna
Almanya	➰ Çocuk Bakım ve Eğitim Masrafları İndirimi ➰ Engelli Bakım Yardımı ➰ Hepatit C ve HIV Virüsü Bulaşan Kişilere Yapılan Yardımlara ilişkin istisna ➰ İşveren Yardım ve Katkılarına ilişkin istisna
Amerika Birleşik Devletleri	➰ Standart İndirim ➰ Kazanılmış Gelir Vergisi Kredisi/İndirimi ➰ Hayırsever Katkı Ödemelerine ilişkin istisna ➰ İşle İlgili Eğitim Giderlerine ilişkin istisna ➰ Kaza, Afet ve Hırsızlık Kayıplarının Vergiden İndirilmesi
Macaristan	➰ Dört Çocuklu Anneler için Vergi Muafiyeti ➰ 25 Yaş ve Altındaki Kişilere Vergi Muafiyeti ➰ 30 Yaş Altındaki Annelere Vergi İndirimi ➰ Engellilik İndirimi ➰ Yeni Evliler için Vergi İndirimi ➰ Aile Vergi İndirimi
Polonya	➰ Aile Vergi Kredisi(Çocuk Yardımı) ➰ Engelli İndirimi ➰ 26 Yaş Altındaki Kişilere Vergi Muafiyeti ➰ Emekli Olamayan Mükelleflere Vergi Muafiyeti ➰ 4 veya Daha Fazla Çocuklu Ailelere Vergi Muafiyeti

Kaynak: Ülkelerin gelir vergisi kanunlarından hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9 ele alınan her ülkelerin her birinde sosyal amaçlı muafiyet ve istisna uygulamaları yer almaktadır. Sosyal amaçlı muafiyet ve istisnalara bakıldığında ise Türkiye'de; esnaf muaflığı, genç girişimcilere kazanç istisnası, engellilik indirimi, köyde halı ve kilim dokuyanlara ilişkin ücretlerin istisnası, evlenme ve doğum münasebetiyle hizmet erbabına yapılan yardımlara ilişkin istisna ve hizmetçi ücretlerine ilişkin ücret istisnasının uygulandığı, İngiltere'de; temel

kişisel indirim, ölüm veya emeklilik ödemeleri ve iş ile ilgili eğitim ödemelerinin istisna edilmesi, Almanya'da; engelli bakım indirimi, çocuk bakım ve eğitim masrafları indirimi, Hepatit C ve HIV Virüsü bulaşan kişilere yapılan yardımlara ilişkin istisna ve işveren yardım ve katkılarına ilişkin istisnaların uygulandığı, ABD'de; standart kişisel indirim, kazanılmış gelir vergisi kredisi/indirimi, hayırsever katkı ödemelerine ilişkin istisna, işle ilgili eğitim giderlerine ilişkin istisna ve kaza, afet ve hırsızlık kayıplarının vergiden indirildiği, Macaristan'da, dört çocuklu annelere vergi muafiyeti, 25 yaş altındaki kişilere vergi muafiyeti ve 30 yaş altındaki annelere vergi indiriminin uygulandığı, Polonya'da ise engellilik indirimi, 26 yaş altındaki kişilere vergi muafiyeti ve dört veya daha fazla çocuklu aileler için vergi muafiyeti gibi alanlara yoğunlaşıldığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde vergi sistemlerinde uygulanan sosyal amaçlı muafiyet ve istisnaların genel olarak benzerlik gösterdiği görülmekle birlikte Macaristan ve Polonya'da özellikle genç kişilerin istihdama kazandırılması, evliliğe ve çocuk sahibi olmaya teşvik edilmesi hususlarına yönelik önceliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Macaristan ve Polonya'da uygulanan bahsi geçen uygulamaların vergilemede adalet açısından mükelleflerin gerçek ödeme güçlerinin kavranması hususunda büyük öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Matrahın Gerçek Usulde Tespit Edilmesi

Matrahın gerçek usulde tespit edilmesi, vergilemede ödeme gücünün kavranması açısından en uygun matrah tespit yöntemidir. Tablo 10'da ele alınna ülkelerde tarha esas kazancın başka deyişle gelir vergisi matrahının tespit yöntemleri yer almaktadır.

Tablo 10. Seçili Ülkelerde Gerçek Usulde Matrah Tespiti

Ülke	***Uygulama***
Türkiye	193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 2. maddesinde *"Bu Kanunda aksine hüküm olmadıkça, yukarıda yazılı kazanç ve iratlar gelirin tespitinde gerçek ve safi miktarları ile nazara alınır"* ifadesi yer almaktadır. Buradan hareketle Türk gelir vergisinde matrah esas itibarıyla gerçek usulde tespit edilmektedir. Dolayısıyla mükelleflerin takvim yılında elde ettikleri gelirlerden, bunlara ilişkin yaptıkları giderler, varsa zararlar ve diğer muafiyet ve istisnalar çıkarıldıktan sonra ödenecek verginin hesaplanmasına esas olan matraha ulaşılmaktadır. Bununla beraber beyan esası uygulamasının tamamlayıcı olarak ikmalen vergi tarhı, resen vergi tarhı ve idarece vergi tarhı yöntemlerinin uygulanmasında matrah idare tarafından tespit edilmektedir.
İngiltere	İngiliz gelir vergisinde vergilendirilebilir gelir, esas itibarıyla gerçek gelir üzerinden hesaplanmaktadır. Mükellefin toplam geliri, her bir gelir kaynağının elde edilebilmesi için yapılan giderlerin ve bazı özel indirimlerin düşülmesiyle geriye kalan tutarı ifade etmektedir.

Almanya ✚	Alman gelir vergisinde, matrah gerçek usulde tespit edilmektedir. Burada amaç mükelleflerin elde ettiği gelir ve kazançları üzerinden vergi hesaplanırken katlanmış oldukları giderlerin düşülmesine ve bazı indirimlerin yapılmasına imkan vererek mükelleflerin gerçek gelirine ulaşabilmektir.
Amerika Birleşik Devletleri ✚	Amerikan gelir vergisinde matrah gerçek usulde tespit edilmektedir. Zira gelir vergisi mükelleflerinin öncelikle elde ettikleri toplam gelirden bazı indirimleri düşerek düzeltilmiş toplam gelirlerine ulaşmaktadır.
Macaristan ✚	Macaristan gelir vergisinde mükelleflerin gelirleri gerçek usulde tespit edilmektedir. Macaristan'ın gelir vergisi kanununda mükelleflerin elde ettikleri gelirlerden bu gelirleri elde etmek için katlandıkları masraf ve giderlerin düşülmesiyle vergi matrahına ulaşılacağı belirtilmiştir.
Polonya ✚	Polonya gelir vergisi kanununda, bir gelir kaynağından elde edilen gelirin, o kaynaktan elde edilen gelir için vergi yılı içinde oluşan indirilebilir giderlerden geriye kalan fazla olarak belirtilmiştir. Buradan hareketle Polonya gelir verginde gerçek usulde matrahın tespit edildiği söylenebilir.

Kaynak: Ülkelerin gelir vergisi kanunlarından hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10'dan da görülebileceği üzere vergilemede ödeme gücünün kavranmasına yardımcı bir müessese olan gerçek usulde matrah tespiti çalışma kapsamında incelenen ülkelerin tamamında uygulanmaktadır. Mükelleflerin matrahlarını tespit ederken, muhasebe kayıtlarından hareket edilmesi ve gelirin elde edilmesi için gerçekleştirilen giderlerin düşülmesine imkan verilmesi vergilemede adalet için önem eden hususlar arasındadır.

Üniter Vergileme Sistemi

Mükelleflerin gerçek ödeme gücüne ulaşabilmelerini sağlayan üniter vergileme sistemi, vergilemede adaletin sağlanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira üniter sistemde mükelleflerin farklı kaynaklardan elde ettikleri gelir toplanmakta ve varsa zararların düşülmesine ve indirimlerin yapılmasına imkan verilmektedir. Böylelikle mükellefler için daha adil bir vergileme ortamı oluşturulmaktadır.

Tablo 11. Seçili Ülkelerde Üniter Vergileme Sistemi

Üniter Vergileme Sistemi					
Türkiye	*İngiltere*	*Almanya*	*Amerika Birleşik Devletleri*	*Macaristan*	*Polonya*
✚	✚	✚	✚	✚	✚

Kaynak: Ülkelerin gelir vergisi kanunlarından hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11'den de görüldüğü üzere çalışma kapsamında incelenen ülkelerin tümünde üniter vergileme sisteminin uygulanmaktadır.

Ödeme Gücüne Göre Vergilendirmeyi Olumsuz Etkileyen Müesseselerin Durumu

Vergilemenin mükellefin ödeme gücüne göre yapılması vergilemede adalet için adeta önemli bir zorunluluktur. Zira adil bir vergileme, gerek vergi tahsilini gerçekleştiren hükümetler gerekse vergi ödeyen mükellefler için önem arz etmektedir. Ancak uygulamada, ödeme gücünün kavranmasına yardımcı olan -çalışmada daha önce de bahsedildiği üzere- müesseselerin yanı sıra ödeme gücüne göre vergilendirmeyi güçleştiren ve mükelleflerin adil vergileme anlayışını zayıflatan çeşitli müesseseler de bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda seçili ülkelerde bahsi geçen müesseselerin mevcut durumu gösterilmektedir.

Tablo 12. Seçili Ülkelerde Ödeme Gücüne Göre Vergilendirmeyi Olumsuz Etkileyen Müesseseler

Ödeme Gücüne Göre Vergilendirmeyi Olumsuz Etkileyen Müesseseler

	Kayıt Dışı Ekonomi	*Vergi Afları*	*Vergi Kaçakçılığı ve Vergiden Kaçınma*	*Verginin Yansıtılması*	*Uzlaşma*	*Cezalarda İndirim*
Türkiye	✓	✓	✓	✓	✓	✓
İngiltere	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Almanya	✓	✓	✓	✓	✓	*Sınırlı*
Amerika Birleşik Devletleri	✓	✓	✓	✓	✓	*Sınırlı*
Macaristan	✓	✓	✓	✓	—	✓
Polonya	✓	✓	✓	✓	—	*Sınırlı*

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12'de ödeme gücüne göre vergilemeyi etkileyen müesseselerin seçili ülkelerdeki durumu gösterilmektedir. Seçili ülkelerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü incelendiğinde -2020 yılı

itibariyle- %31.4 ile Türkiye'nin en büyük orana sahip ülke konumunda olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'yi sırasıyla; Macaristan (%23.5), Polonya (%22.5), Almanya (%11.2), İngiltere (10.1) ve ABD (%7.2) izlemektedir (World Economics, 2024). Öte yandan "International Monetary Fund" verilerine göre kayıt dışı ekonomi, 2010-2017 döneminde ortalama olarak OECD ülkelerinde %13-14, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde %30-40 ve gelişmiş ekonomilerde ise %15 düzeylerindedir (IMF, 2020). Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye, Macaristan ve Polonya'nın OECD ortalamasının üzerinde bir kayıt dışı ekonomiye sahip oldukları, İngiltere, ABD ve Almanya'nın ise gelişmişlikleriyle doğru orantılı olarak daha düşük kayıt dışı ekonomiye sahip olduklarını söylemek mümkündür. Vergi afları açısından ülkeler değerlendirildiğinde çalışmada incelenen her ülkede uygulanmakla birlikte Türkiye'nin -2013-2023 döneminde 2015 yılı hariç 2018 yılında iki defa olmak üzere her yıl yeni bir af kanununun uygulamaya konulduğunu ortaya koymaktadır (Akgül Yılmaz ve Nalbant Efe, 2023: 69-116). Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma bakımından ülkeler incelendiğinde, ABD'nin küresel ölçekte oluşan vergi kaybının 37.5 Milyar $ ile %25.9'unu oluşturduğu görülmektedir. ABD'yi, 21.1 Milyar $ ve küresel ölçekteki vergi kaybının %14.95'ini oluşturan İngiltere takip etmekte iken, ele alınan diğer ülkelerin bu oranların oldukça altında kaldıkları tespit edilmiştirÖte yandan küresel ölçekte oluşan vergi kaybının bölgesel dağılımına bakıldığında ise Kuzey Amerikanın %28'ini, Karayiplerin %17,5'ini, Avrupanın %43,8'ini ve Asyanın %7,5'ini oluşturduğu görülmektedir. (Tax Justice Network, 2024). Bu verilere göre küresel ölçekte vergi kaybı konusunda ABD'nin açık ara önde olduğu ve Avrupa'da ise İngiltere'nin büyük rol oynağıdı görülmektedir. Uzlaşma müessesesinin Macaristan ve Polonya'da uygulanmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan ABD'de uzlaşmaların kabul oranının %42 (Internal Revenue Service, 2023) Türkiye'ye kıyasla %89 (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2023) oldukça düşük oranda olduğu görülmektedir. Son olarak cezalarda indirim açısından ülkeler incelendiğinde ise söz konusu müessesenin Almanya, ABD ve Polonya'da sınırlı (katı) şekilde uygulandığı görülmüştür. Zira ilgili ülkelerde cezalarda indirim müessesesinden yararlanabilmek için yangın, doğal afetler veya iç karışıklık gibi durumların oluşması, kayıtlara ulaşılamaması, vergi mükellefinin veya yakın aile üyelerinin ölümü, ciddi hastalık durumu veya zamanında elektronik dosyalama ve ödemeyi geciktiren sistem sorunları gibi vergi otoritesinin kabul edeceği önemli sorunların yaşanması gerekmektedir. Diğer yandan cezalarda indirim müessesesinin Türkiye ve Macaristan'da benzer şekilde (%50 indirim) uygulandığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Devletler, egemenlik haklarına dayanarak toplumu oluşturan bireylerden vergi almakta ve böylece harcamalarını finanse etmektedir. Hükümetler vergi yükünün bireyler arasında adil dağıtılmasını olabildiğince sağlamalıdır. Zira diğer bütün alanlarda olduğu gibi vergilemede de adaletin sağlanamaması durumunda mükellefler vergiye karşı tepki göstererek uyumsuz tavır

sergileyebilecektir. Bu sebeple hükümetler, en önemli gelir kaynağı olan vergi gelirlerini elde etmek için oluşturduğu vergi sisteminin verimli olması başka deyişle kamu harcamalarını karşılamaya yetecek geliri elde edebilmeleri için vergilemede adaleti öncelemeli ve bu bağlamda ödeme gücünü dikkate alan bir vergileme anlayışıyla vergi sistemlerini tasarlamalıdırlar. Ayrıca ödeme gücüne göre vergilendirmeyi olumsuz etkileyecek müesseseleri olabildiğince vergi sistemlerine dahil etmeyip, vergi yükü dağılımında adaleti bozan durumuların ortaya çıkmasını engelleyici tedbirleri almalıdırlar.

Bu kapsamda çalışma kapsamında yapılan incelemede öncelikle ödeme gücüne göre vergilendirmeyi sağlayan sonrasında ise ödeme gücüne göre vergilendirmeye olumsuz etkileyen mekanizmalar ele alınmış, seçili ülkelerin vergi sistemlerindeki mevcut uygulama şekilleri gösterilmiştir.

Ödeme gücüne göre vergilendirmeyi sağlayan mekanizmalar açısından; artan oranlı tarifenin sadece Macaristan'da uygulanmadığı, en az geçim indiriminin Türkiye ve Macaristan'da uygulanmadığı, Ayırma ilkesinin Almanya ve Macaristan'da uygulanmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan sosyal amaçlı muafiyet ve istisnaların, gerçek usulde matrah tespitinin, üniter vergileme sisteminin ve vergi denetimlerinin seçili ülkelerin tamamında uygulandığı görülmüştür.

Ödeme gücüne göre vergilendirmeyi olumsuz etkileyen mekanizmalara bakıldığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin seçili ülkelerin tamamında gerçekleştirildiği,(Türkiye, Macaristan ve Polonya OECD ortalamasının üzerinde bir kayıt dışı ekonomiye sahip) vergi affı uygulamalarının her ülkede çıkarıldığı, (özellikle Türkiye'de ortalama 2,5-3 yılda bir vergi affı çıkararak bu konuda üst sırada) vergi kaçırma ve vergiden kaçınma faaliyetlerinin yine tüm ülkelerde gerçekleştirildiği, (özellikle ABD ve İngiltere küresel vergi kaybının yaratılmasında ön planda) vergi yansımasının dolaylı vergiler yoluyla her ülkede geçerli olduğu, uzlaşmanın Macaristan ve Polonya dışındaki ülkelerde uygulandığı ve cezalarda indirim mekanizmasının ise Almanya, ABD ve Polonya'da katı -sınırlı- bir şekilde uygulandığı belirlenmiştir. Zira bu ülkelerde cezalarda indirimden yararlanabilmek için yangın, doğal afetler veya iç karışıklık gibi durumların oluşması, kayıtlara ulaşılamaması, vergi mükellefinin veya yakın aile üyelerinin ölümü, ciddi hastalık durumu veya zamanında elektronik dosyalama ve ödemeyi geciktiren sistem sorunları gibi vergi otoritesinin kabul edeceği önemli sorunların yaşanması gerekmektedir.

Vergilemede adalet, geçmişten günümüze hatta gelecekte de vergileme açısından büyük öneme sahip bir husus olarak vergi sistemlerinin vazgeçilmez prensibi olacaktır. Adil vergi yükü paylaşımı, uyumlu vergi mükellefleri ve sosyal devlet anlayışının hayat bulması açısından büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan hükümetlerin vergi sistemlerini tasarlarken, mevcut siyasi önceliklere ya da bürokratik rant kollama faaliyetlerine göre değil, adil vergilemeye imkan

verecek uygulamalar çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. Nitekim davranışsal maliye, devlet yönetimine duyulan güven düzeyinin mükelleflerin vergiye karşı göstereceği tutumun önemli bir belirleyicisi olduğunu ileri sürmektedir. Buradan hareketle, eğer hükümetler uyumlu mükellef ve dolayısıyla vergilemeden beklenen mali amacın gerçekleşmesini arzu ediyorsa ödeme gücüne göre vergilendirmeyi mümkün kılan mekanizmalara yer vermeli, öte yandan ödeme gücüne göre vergilendirmeyi olumsuz etkileyen mekanizmaları ise olabildiğince sınırlamalıdır. Bu durumda gerek vergi yükünün dağılımı, gerek vergi mükelleflerinin uyum düzeylerinin artması gerekse hükümetlerin vergilemeden beklediği faydayı sağlaması daha kolay hale gelebilecektir.

KAYNAKLAR

Acar, İ. A., ve Merter, M. E. (2004). Türkiye'de 1990 sonrası dönemde vergi denetimi ve vergi denetiminde etkinlik sorunu. Maliye Dergisi, 147, 5-27.

Accace. (2025). 2025 tax guideline for Poland. https://accace.com/tax-guideline-for-poland/#:~:text=The%20tax%20rates%20applicable%20for,is%20PLN%2010%2C800%20%2B%2032%25* (Erişim tarihi: 3 Ocak 2025).

Akdemir, T. (2015). Vergi adaleti ilkesini etkileyen illegal faktörler. Vergi Raporu Dergisi, 193, 99-126.

Akdoğan, A. (2021). Kamu maliyesi (22. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Akgül Yılmaz, G. (2006). Kayıt dışı ekonomi ve çözüm yolları. İstanbul: Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayınları.

Akgül Yılmaz, G. (2020). Kamu maliyesi teori ve Türkiye uygulaması (6. baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Akgül Yılmaz, G. ve Nalbant Efe, G. (2023). Türkiye'de Gelir Vergilemesinde Mükellefin Vergi Ödeme Uyumu: 2006-2021 Döneminde Bölge ve İllerin Vergi Tahsil Açığı. *Güncel Maliye Tartışmaları 4 - Prof. Dr. Turgay Berksoy'a Armağan.* (Eds. Ayşe Güner, Gülay Akgül Yılmaz ve Ahmet Bumin Doğrusöz, s.69-118). Seçkin Yayıncılık.

Ayrangöl, Z., ve Tekdere, M. (2014). Potansiyel etkileri ve gönüllü uyum açısından vergi afları: 6111 sayılı kanunun irdelenmesi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2), 249-270.

Bilici, N. (2014). Vergi hukuku (33. baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.

Devrim, F. (2002). Kamu maliyesine giriş (4. baskı). İzmir: İlkem Ofset.

Edizdoğan, N., ve Çelikkaya, A. (2022). Vergilerin ekonomik analizi (3. baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.

Erdem, M., Şenyüz, D., ve Tatlıoğlu, İ. (2020). Kamu maliyesi (15. baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.

Forbes. (2025). 2024-2025 tax brackets and federal income tax rates. https://www.forbes.com/advisor/taxes/taxes-federal-income-tax-bracket/ (Erişim tarihi: 1 Ocak 2025).

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2023). 2023 faaliyet raporu. https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2023/2023_faaliyet_raporu.pdf?id=1 (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2024). Vergi cezalarında indirim broşürü (Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayın No: 524).

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2025). Gelir Vergisi Tarifesi 2025. https://www.gib.gov.tr/node/157433 (Erişim tarihi: 18 Aralık 2024).

Gelir Vergisi Kanunu, 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu (1961). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.193.pdf (Erişim tarihi: 10.12.2024).

GOV.UK. (2024). Income tax rates and personal allowances. https://www.gov.uk/browse/tax/income-tax (Erişim tarihi: 5 Ocak 2025).

GOV.UK. (2025). Income tax rates and personal allowances. https://www.gov.uk/income-tax-rates (Erişim tarihi: 27 Aralık 2024).

Haller, H. (1985). Maliye politikası teorik esaslar ve temel problemleri (Salih Turhan, Çev.). İstanbul: Güray Matbaası.

Hicks, U. (1971). Public finance (3. baskı). Cambridge: Cambridge Economic Handbook.

Hines, J. R. (2000). What is benefit taxation? Journal of Public Economics, 75(3), 483-492.

Hocaoğlu, C. (2015). Vergi hukukunda uzlaşma. Uzlaşma Mahkemesi Dergisi, 5, 491-515.

IMF (2020), "What Is the Informal Economy?", https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/12/what-is-the-informal-economy-basics, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2025).

Internal Revenue Service. (2023). Internal Revenue Service data book 2023. https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p55b.pdf (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

Internal Revenue Service. (2024). IRS releases tax inflation adjustments for tax year 2025. https://www.irs.gov/newsroom/irs-releases-tax-inflation-adjustments-for-tax-year-2025#:~:text=Standard%20deductions.,%24800%20from%20tax%20year%202024 (Erişim tarihi: 6 Ocak 2025).

Kılıç, S. (2007). Vergi ve cezalarda indirim müesseseleri ve cezaların etkinliği. Vergi Raporu, 92, 84-90.

Koç, Ö. E. (2019). Vergilemenin mükellefler üzerindeki psikolojik etkileri: Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma üzerine bir alan araştırması. Business and Economics Research Journal, 10(4), 1015-1027.

Kreko, J., Eros, H., Greskovics, B., Hajnal, A., ve Scharle, A. (2023). The redistributive effect of the Hungarian flat tax and family allowance system. Acta Oeconomica, 73(4), 481–503.

Lyons, S. M. (1992). International tax glossary. IBFD Publications.

Mercan, S. (2006). Vergi adaleti ve Türk vergi sisteminin vergi adaleti açısından değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Musgrave, R., ve Musgrave, P. (1989). Public finance in theory and practice (5th ed.). McGraw Hill Book Company.

Nadaroğlu, H. (1996). Kamu maliyesi teorisi (9. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Oktar, S. A. (2018). Türk vergi sistemi (2. baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Öncel, M., Kumrulu, A., ve Çağan, N. (2017). Vergi hukuku (26. baskı). İstanbul: Turhan Kitabevi.

Pehlivan, O. (2013). Kamu maliyesi. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

PWC. (2025). Germany individual - Taxes on personal income. https://taxsummaries.pwc.com/germany/individual/taxes-on-personal-income (Erişim tarihi: 29 Aralık 2024).

Sarılı, M. A. (2021). Türk vergi sistemi (8. baskı). Ankara: Hermes Tanıtım Ofset Baskı.

Smith, A. (1977). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. University of Chicago Press.

Susam, N. (2020). Kamu maliyesi temel kavram ve esaslar (4. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Şen, H., ve Sağbaş, İ. (2023). Vergi teorisi ve politikası (5. baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.

Taşkın, Y. (2012). Vergi psikolojisi ve vergiye karşı mükellef tepkileri (Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 54. Seri).

Tax Justice Network. (2024). State of tax justice 2024. https://taxjustice.net/reports/the-state-of-tax-justice-2024/ (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

Tradings Economics. (2025). Macaristan - Gelir vergi oranı. https://tr.tradingeconomics.com/hungary/personal-income-tax-rate (Erişim tarihi: 2 Ocak 2025).

Turhan, S. (1998). Vergi teorisi ve politikası (6. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Türk, İ. (1992). Kamu maliyesi. İstanbul: Turhan Kitabevi.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

Uruş, A. F. (2017). Optimal vergileme ilkeleri ile verilere karşı gösterilen tepkiler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. Bursa: Ekin Yayınevi.

World Economics. (2024). Economies by informal economy size. https://www.worldeconomics.com/Rankings/Economies-By-Informal-Economy-Size.aspx (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

Yeğen, B. (2022). Asgari geçim indirimi uygulamasından vazgeçilmesinin vergi teorisi bakımından değerlendirilmesi. Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(1), 17

THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURE AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT BASED ON HOFSTEDE'S APPROACH

Vasif Aliyev
Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Turkish World of Economics Faculty, Department of Economics and Business, Azerbaijan

ABSTRACT

This study investigates the relationship between cultural dimensions and human resource management (HRM) practices in Azerbaijan, using Hofstede's cultural framework. The research explores how cultural values, as defined by Hofstede's six cultural dimensions—Power Distance (PDI), Individualism vs. Collectivism (IDV), Masculinity vs. Femininity (MAS), Uncertainty Avoidance (UAI), Long-Term vs. Short-Term Orientation (LTO), and Indulgence vs. Restraint (IVR)—influence HRM practices and managerial behavior in Azerbaijan. Data were collected through a survey conducted between September and December 2024, with 343 valid responses analyzed using statistical methods, including frequency analysis, averages, and Cronbach's alpha reliability tests. The findings indicate that Azerbaijani managers favor collectivism, exhibit high power distance, and have a strong tendency toward uncertainty avoidance. While Azerbaijan's HRM practices reflect masculine cultural traits, they also emphasize empathy and care in leadership, reflecting a more balanced approach. The study compares Azerbaijan's HRM culture with Poland's, highlighting both similarities and differences in power distance, individualism vs. collectivism, and leadership styles. The research concludes that understanding cultural dimensions is crucial for HR professionals when developing and implementing HR practices that align with local cultural values, thereby enhancing organizational performance and employee engagement.

Keywords: Hofsetede, Human Resources Management (HRM), Intercultural Management.

Introduction

In today's globalized world, the role of culture in shaping organizational practices has become increasingly important. One of the most significant areas where cultural differences influence organizational behavior is Human Resources Management (HRM). The management of human resources is not only shaped by the technical and strategic needs of an organization but also deeply influenced by the cultural context in which the organization operates. Culture affects the way employees interact, communicate, and approach work, which in turn impacts various HRM practices such as recruitment, motivation, leadership, and decision-making.

This study focuses on understanding the relationship between culture and HRM practices in Azerbaijan, utilizing Geert Hofstede's cultural dimensions framework. Hofstede's framework, which identifies six key dimensions of culture—Power Distance, Individualism vs. Collectivism, Masculinity vs. Femininity, Uncertainty Avoidance, Long-Term vs. Short-Term Orientation, and Indulgence vs. Restraint—provides a lens through which the cultural traits of a society can be analyzed and compared. These dimensions offer valuable insights into how cultural values shape managerial behavior and organizational structures.

The purpose of this research is to explore how Azerbaijani managers perceive HRM practices within the context of their cultural values, and how these perceptions influence their leadership styles and management approaches. By analyzing these cultural dimensions in Azerbaijan, this study seeks to provide a deeper understanding of the role of culture in HRM and intercultural management, offering practical insights for both local and multinational organizations operating in the region. Furthermore, this research also compares the cultural traits and HRM practices of Azerbaijan with those of Poland, highlighting the similarities and differences in managerial approaches across different cultural contexts.

Through this exploration, the study aims to contribute to the growing body of knowledge on cross-cultural management and the application of cultural frameworks in HRM practices, providing valuable guidance for organizations aiming to navigate the complexities of managing a diverse workforce in an increasingly interconnected world.

Literature Review

Milikić (2009) explores how national culture influences HRM practices, with a particular focus on the cultural traits of Serbia—such as high uncertainty avoidance, high power distance, collectivism, and femininity. By connecting Hofstede's cultural dimensions to HRM processes, the paper suggests 11 HR practices that align with Serbian cultural values, including job analysis, recruitment, and career management. It provides valuable recommendations for HR professionals in Serbia, multinational companies, and other regions with similar cultural characteristics (Milikić, 2009).

Gutterman (2023) investigates the relationship between societal culture and HRM practices, concentrating on cross-cultural dynamics, communication styles, and workplace norms. The research delves into the debate between culture-specific and culture-free approaches in HRM, highlighting the balance between local adaptation and global standardization. Key topics include the influence of globalization, comparative HRM studies, and the global evolution of labor relations (Gutterman, 2023).

Ayoko and Fujimoto (2023) explore how understanding cultural diversity and promoting inclusion can improve workplace productivity. The article emphasizes the significance of

synergy between employees' diverse backgrounds and organizational practices, highlighting the crucial role of HR in driving meaningful change. Key topics include gender diversity, sustainability, and employee engagement across various cultural contexts (Ayoko & Fujimoto, 2023).

Ferdman (2017) defines inclusion as the practice of harnessing diversity, enabling individuals to express their identities while contributing to the collective. This process involves navigating tensions, which can be understood through three paradoxes: self-expression versus group identity, inclusive boundaries versus norms, and safety versus growth through discomfort. The article explores these challenges and provides management strategies for addressing them (Ferdman, 2017).

Seriwatana and Charoensukmongkol (2020) explored the influence of cultural intelligence (CQ) on relationship conflict and trust within teams of minority cabin crew members. Using data from 320 Thai crew members employed by seven non-Thai airlines, the study found that CQ helped reduce relationship conflict and fostered team trust. However, the impact of CQ on reducing conflict was less pronounced among Thai crew members who were highly proficient in the foreign language spoken by native team members and in teams with a larger proportion of Thai crew members (Seriwatana & Charoensukmongkol, 2020).

Finken and Pilz (2023) emphasized that intercultural sensitivity plays a pivotal role in determining the success of training programs in multinational corporations. The diverse perceptions expatriates hold about training cultures in host countries underscore the challenges of managing HR practices in culturally varied settings. By cultivating a stronger awareness of intercultural dynamics, multinational firms can boost the efficiency of their HR managers and achieve sustained performance improvements in foreign subsidiaries. Consequently, the study advocates for increased investment in enhancing the intercultural sensitivity of HR managers to better tailor training strategies to local cultures and optimize organizational results (Finken & Pilz, 2023).

Pilz (2009) examined the distinct approaches to vocational training in Britain and Germany. Britain employs a market-driven model that emphasizes task-specific skills and individual responsibility. In contrast, Germany follows a state-directed model that incorporates comprehensive training as part of the company’s culture. These differing approaches highlight variations in employer roles and priorities when it comes to workforce development (Pilz, 2009).

Corinne (2020) concluded that national cultural factors play a crucial role in the transfer of training and learning. By applying Hofstede's Six Cultural Dimensions model, the research identified specific cultural aspects that impact leadership training in Ghana and Burkina Faso. To enhance the effectiveness of training programs, the study offers a practical checklist for

organizers, ensuring cultural considerations are integrated at every stage of the training process (Corinne , 2020).

Yahiaoui, Nakhle, and Farndale (2021) discovered that socio-cultural values prevalent in the MENA region, including high power distance and a tendency to avoid confrontation, necessitate adaptations in performance appraisal practices by multinational enterprises (MNEs). The findings underscore the importance of culturally sensitive methods to ensure the successful implementation and acceptance of these practices within the region (Yahiaoui, Nakhle, & Farndale, 2021).

Amar (2024) concluded that Hofstede's cultural dimensions significantly shape team interactions in the Visegrad Group Countries. The study highlights that exposure to diverse cultural backgrounds within teams enhances both professional and personal experiences, as such interactions profoundly influence team dynamics. Emphasizing the importance of cultural understanding in corporate environments, the research demonstrates how these dimensions affect team members' social and cultural affiliations (Amar, 2024). Madani and Wajeetongratana (2019) explored how culture and human resource practices influence supply chain management (SCM) strategies in Indonesia's manufacturing sector. The study found that aligning culture and HR practices enhances organizational performance and productivity. Achieving high performance requires adapting all elements of the supply chain, including process design. The integration of HR and SCM is essential for establishing a value chain system that delivers a competitive advantage. These findings offer valuable insights for future policy development in the field (Madani & Wajeetongratana, 2019).

Research Methodology

The main objective of this study is to examine the relationship between human resource management and culture within the framework of Hofstede's cultural dimensions for Azerbaijani managers. The findings of this survey were analyzed and interpreted based on the cultural characteristics of the relevant country, using the Values Survey Module 2013 International Survey (VSM 2013) developed by Geert Hofstede and Michael Minkov. The impact of culture on human resources was explored, particularly by analyzing Azerbaijani employees according to the six cultural dimensions of their national value system: power distance (large vs. small), individualism vs. collectivism, masculinity vs. femininity, uncertainty avoidance (strong vs. weak), long-term vs. short-term orientation, and indulgence vs. restraint. The survey was conducted between July and October 2024, with a total of 500 surveys sent out, of which 343 were considered valid. The obtained data were analyzed using statistical analysis software for social sciences. The study utilized frequency, average, and Cronbach's alpha tests, along with Hofstede's index calculation formulas. Hofstede and

Minkov's formulas for calculating the six dimensions of power distance, individualism-collectivism, masculinity-femininity, uncertainty avoidance, long-term vs. short-term orientation, and indulgence-restraint are provided as follows:

I. Power Distance (PDI) = 35(m07 - m02) + 25(m20 - m23) + c(pd)
II. Individualism vs. Collectivism (IDV) = 35(m04 - m01) + 35(m09 - m06) + c(ic)
III. Masculinity vs. Femininity (MAS) = 35(m05 - m03) + 35(m08 - m10) + c(mf)
IV. Uncertainty Avoidance (UAI) = 35(m18 - m15) + 25(m21 - m24) + c(ua)
V. Long-vs-Short-Term Orientation (LTO) = 40(m13 - m14) + 25(m19 - m22) + C(ls)
VI. Indulgence vs. Restraint (IVR) = 35(m12 - m11) + 40(m17 - m16) + c(ir)

	Mean	Standard Deviation
Power Distance (PDI)		
Have a boss (direct superior) You can respec	4.40	.820
Be consulted by your boss in decisions involving your work	4.23	.814
How often, in your experience, are subordinates afraid to contradict their boss (or students their teacher?)	3.48	1.03
An organization structure in which certain subordinates have two bosses should be avoided at all cost	2.86	.94677
Individualism vs. Collectivism (IDV)		
Have sufficient time for your personal or home life	4.25	.81
Have security of employment	3.70	1.03
Do work that is interesting	4.13	.93
Have a job respected by your family and friends	3.07	1.30
Masculinity vs. Femininity (MAS)		
Get recognition for good performance	4.24	.89
Have pleasant people to work with	4.16	.87
Live in a desirable area	4.35	.78
Have chances for promotion	4.51	.82
Uncertainty Avoidance (UAI)		
How often do you feel nervous or tense?	3.0	.86
All in all, how would you describe your state of health these days?	3.77	.76
One can be a good manager without having a precise answer to every question that a subordinate may raise about his or her work	2.68	1.13

A company's or organization's rules should not be broken - not even when the employee thinks breaking the rule would be in the organization's best interest	3.51	1.13
Long-term vs. Short-term Orientation (LTO)		
Doing a service to a friend	3.78	.84373
Thrift (not spending more than needed)	3.92	1.01743
How proud are you to be a citizen of your country?	3.64	1.10
Persistent efforts are the surest way to results	3.79	.98
Indulgence vs. Restraint (IVR)		
Keeping time free for fun	3.88	.95
Moderation: having few desires	3.86	.90
Are you a happy person?	3.36	.98
Do other people or circumstances ever prevent you from doing what you really want to?	2.75	.96

During the calculations, the averages of the survey questions were inserted into the relevant dimension formulas. For example, the m08 value in the power distance formula refers to the average of the eighth question in the survey. The constants 35 and 25 in the formulas are fixed values provided by Hofstede. Additionally, the C (constant) value in each formula, which is separately added to each dimension, was set at 50 for the ease of comparison, based on Hofstede's IBM research conducted across 53 countries. Hofstede and Minkov (2013) explain that the C value can vary depending on the nature of the research, and it can take any value between 0 and 100 (Hofstede & Minkov, 2013).

Research Result

Table 1. Reliability Statistics

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.820	.834	24

The reliability analysis shows that the scale is reliable (See Table 1). Based on this, the overall reliability coefficient of the cultural dimensions scale for managers working in Azerbaijani businesses is α = 0.820. Since the Cronbach's Alpha coefficient of the scale is above 0.70, it can be concluded that the scale has high reliability.

Table 2. Determination of the Mean and Standard Deviation of Questions Related to Cultural Criteria for Azerbaijani Managers

Looking at the above graph, the highest value within Power Distance (PDI) is "Having a respected leader (X=4.40)." This indicates that the most influential factor on managers' power distance (PDI) behaviors is the leader-employee relationship. Within the Collectivism and Individualism factor, "Allowing time for personal life (X=4.25)" is the highest value, indicating that the time managers dedicate to themselves and their families most influences their Collectivism and Individualism behavior. In the Masculinity and Femininity factor, the highest average is "Opportunities for career advancement (X=4.51)," showing that managers value their careers and this is the most influential factor on their Masculine or Feminine behaviors. Within the factor aimed at determining how much managers avoid uncertainty, "Overall, how is your health? (X=3.77)" is the highest value, indicating that managers' health status most influences their uncertainty levels. The situation that most influences Azerbaijani managers' short-term or long-term orientation is "Not being wasteful (X=3.92)." In the Personal Life Tolerance or Restraint factor, "Taking time for entertainment (X=3.88)" is the situation that most influences managers' tolerance-restriction behaviors towards personal life.

Azerbaijani managerial culture prioritizes collective behavior over individualism.

IDV - 35(m04 – m01) + 35(m09 – m06) + C(ic)

IDV - 35(3.70– 4.25) + 35(3.07 – 4.13) + 50 = -6.35

In collectivist cultures, individuals are born and live within protective communities with strong ties. Collectivism is a concept applicable to societies where individuals are integrated into strong, interconnected in-groups, who are loyally protected from birth throughout their lives. Organizations should apply this concept by considering these collective values.

Azerbaijani managerial culture is not dominated by a male value system, but rather, it is feminine.

MAS - 35(m05 – m03) + 35(m08 – m10) + C(mf)

MAS - 35(4.16– 4.24) + 35(4.35– 4.51) + 50 = 41.6

The desired behavioral traits for managers include being administrative, compassionate, understanding, and capable of showing love and empathy. In crisis situations, managers exhibit these traits. Occasionally, employees are listened to, advised, and reassured by their managers.

Azerbaijani managers have a high tendency to avoid uncertainty.

UAI - 40(m18 – m15) + 25(m21 – m24) + C(ua)

UAI - 40(3.77 - 3) + 25(2.68 - 3.51) + 50 = 60.5

Azerbaijani managers perceive uncertainty as a crisis. There is a strong expectation for the smallest details to be explained, even through written instructions. Informal communication in management is intense, and there is a constant state of doubt within organizations. Instead of confronting sources of uncertainty, efforts are made to address them through alternative methods. The following actions should be considered for organizations.

Azerbaijani managers have a high power distance.

PDI - 35(m07 – m02) + 25(m20 – m23) + C (pd)

PDI - 35(4.23 - 4.40) + 25(3.48 - 2.86) + 50 = 59.55

Azerbaijani managers operate within an organizational structure characterized by a significant power distance. In both institutions and cultural reflections, valuing authority (manager-leader), respecting it, and unquestioning obedience are core principles. Managers are regarded as highly qualified individuals, and there is a high tendency to accept the unequal distribution of power and hierarchical structures. When the system of selecting and placing managers based on merit and career development is not institutionalized and lacks scientific approaches, the high power distance can lead to mistakes in organizational decision-making, inefficiencies, and loss of power.

Azerbaijani managers tend to focus on the short-term.

LTO - 40(m13 – m14) + 25(m19 – m22) + C(ls)

LTO - 40(3.78 - 3.92) + 25(3.64 - 3.79) + 50 = 40.65.

Managers working in Azerbaijani businesses focus on the short term. There is a belief that social obligations should be fulfilled, and operations should be carried out based on tradition. The following actions should be considered in management within organizations.

Azerbaijani managers tend to lean towards the "Restraint" dimension.

IVR - 35(m12 – m11) + 40(m17 – m16) + C(ir)

IVR - 35(3.86 - 3.88) + 40(2.75 - 3.36) + 50 = 24.9

The study found that Azerbaijani managers are inclined towards the "Restraint" dimension, meaning they tend to limit the gratification of desires.

Human beings are an integral part of the culture they are born, raised, and shaped by. Culture is a powerful factor that shapes, develops, and determines people's behavior and perspectives.**

Based on the studies conducted, it can be said that for management to succeed, it must first examine the cultural dimensions of the society it addresses, focus on meeting its needs, and approach them in line with their expectations. In light of all this information, it can be concluded that an ideal management style cannot be established, and each culture has its unique management style.

Discussion

The discussion in the study offers valuable insights into the intricate connection between cultural factors and human resource management (HRM) practices, particularly through the lens of Hofstede's cultural dimensions. By comparing how managers perceive HRM practices in different cultural contexts, the research highlights the crucial role that cultural factors play in shaping these perceptions. A comparative analysis is presented between the findings from Poland and the HRM culture in Azerbaijan, based on existing literature on cultural dimensions and HRM practices. When comparing the Polish context (SIENKIEWICZ, 2022) Azerbaijan's HRM practices, several key points emerge based on Hofstede's dimensions and cultural traits:

✓ ***Power Distance (PDI):*** Both Poland and Azerbaijan have moderate to high power distance. In Azerbaijan, this results in hierarchical organizational structures where authority and respect for leaders are crucial. Similarly, Polish organizations tend to have a more hierarchical approach but with less pronounced disparities between leaders and subordinates than in Azerbaijan.

✓ ***Individualism vs. Collectivism (IDV)***: Poland is generally more individualistic, emphasizing personal achievement. In contrast, Azerbaijan tends toward collectivism, where the group's welfare often takes precedence over individual goals. This cultural trait influences HR practices, with Polish firms focusing more on individual performance and rewards, while Azerbaijani firms may prioritize team-based outcomes.

✓ ***Uncertainty Avoidance (UAI):*** Both countries exhibit a tendency towards uncertainty avoidance, though Azerbaijan's cultural inclination to minimize uncertainty is more pronounced. In HRM, this results in a preference for clear rules and structured environments in both countries, but Azerbaijan might place even greater emphasis on formal procedures and written instructions.

✓ ***Masculinity vs. Femininity (MAS):*** Both Poland and Azerbaijan exhibit masculine cultural traits, where achievement, success, and competitiveness are valued. However, in Azerbaijan, the roles of managers also emphasize compassion and emotional understanding, reflecting a slightly more "feminine" approach in leadership behavior despite the overall masculine orientation.

✓ ***Long-Term vs. Short-Term Orientation (LTO):*** Poland tends to focus more on short-term goals, similar to Azerbaijan, where traditional and immediate concerns often take precedence. Both countries show a preference for practical and short-term approaches in business, though Poland may slightly lean towards longer-term planning due to its growing integration with European markets.

The study confirms that cultural determinants heavily influence HRM practices, but it also acknowledges the complexity of the interplay between these factors. While Poland and Azerbaijan share some cultural traits, such as power distance and masculinity, they differ notably in individualism vs. collectivism. HRM practices in Azerbaijan tend to be more collectivist and hierarchical, while Poland adopts a more individualistic approach with a moderately hierarchical structure. Furthermore, the growing use of technology in HRM may lead to further cultural shifts in both countries as data-driven practices become more prominent. In both Poland and Azerbaijan, HR managers need to account for the unique cultural dynamics when implementing HR practices to ensure that they align with local expectations, improve employee engagement, and effectively manage talent in diverse organizational environments.

Conclusion and Suggestion

Cultural values have played a defining and differentiating role in guiding the lives of nations and organizations from the beginning of humanity to the present day. The influence of cultural values on decision-making within an organization, depending on the dominant culture within it, is undeniable. Therefore, in our study, culture, cultural classifications, and human resources management, along with the interaction between these concepts, have been examined. The cultural values held by a nation influence the organizational cultures within that nation, and organizational cultures, in turn, shape human resources management and practices. As human resources management practices play a crucial role in the formation and maintenance of organizational culture, these concepts cannot be considered independently from each other.

The importance of a paternalistic leader in Azerbaijani society has been emphasized, and it has been concluded that senior managers should organize various events at least once a year to motivate their employees. However, if an organization includes both low-paid and high-paid employees, it has been understood that luxury meals and yacht trips organized by the company have negative effects on low-paid employees. Low-paid workers find the luxury of such events disturbing.

The inclusion of a specific salary in the package offered to employees, knowledge of the intervals for salary increases, clear promotion timelines, and ensuring that insurance premiums are regularly paid are elements that help employees feel secure. When evaluated in terms of the three main areas addressed in human resources practices, it is evident that the values are influenced by Azerbaijani cultural values.

Based on the results of our research and considering the situations mentioned above, we can offer the following recommendations for Human Resources Managers:

High Power Distance

✓ Design hierarchical structures that reflect authority and respect for seniority.
✓ Encourage middle and lower-level managers to seek guidance from senior management, reinforcing a structured chain of command.
✓ Create a protective leadership image, where senior managers act as supportive figures for their teams.
✓ Implement clear policies to highlight the roles and responsibilities of each hierarchical level.

Uncertainty Avoidance

✓ Develop and communicate clear rules, procedures, and policies to reduce ambiguity for employees.
✓ Ensure that promotions, salary increments, and benefits follow a predictable structure.
✓ Provide comprehensive training to employees to minimize uncertainty in their roles and responsibilities.
✓ Establish safety nets, such as regular insurance payments and job security policies, to build employees' confidence.

Collectivism (Collective Behavior)

✓ Encourage teamwork by introducing group-based incentives and rewards.
✓ Organize regular team-building activities, such as picnics, cultural tours, and social events.
✓ Foster a "We are one big family" culture to strengthen workplace unity and collaboration.
✓ Recognize and celebrate group achievements publicly to motivate collective effort.

Feminine Dimension

✓ Promote care and compassion within the workplace by supporting employees during significant life events (births, marriages, or losses).
✓ Encourage relationship-building and collaboration across teams to create a supportive work environment.
✓ Prioritize work-life balance and emphasize employees' well-being over aggressive competition or profit.
✓ Implement policies that reflect fairness and equality, avoiding status-based distinctions.

Short-Term Orientation

✓ Focus on immediate goals and short-term achievements to align with cultural preferences.
✓ Provide quick feedback and recognition for employees' contributions.
✓ Develop action plans that emphasize quick wins while gradually introducing long-term strategies.
✓ Align performance evaluations with tangible, short-term outcomes.

Restraint Dimension

✓ Foster a disciplined approach by encouraging employees to adhere to rules and formalities.
✓ Emphasize productivity and the efficient use of resources over indulgent practices.
✓ Provide structured opportunities for personal and professional growth, balancing discipline with support.
✓ Ensure organizational norms and behaviors align with societal expectations of professionalism and moderation.

In conclusion, the cultural dimensions significantly influence human resources management in Azerbaijani organizations. Understanding and integrating these cultural values—such as high power distance, uncertainty avoidance, collectivism, and short-term orientation—into HR practices fosters a more cohesive, motivated, and productive workforce. By aligning policies and leadership approaches with these cultural traits, organizations can enhance employee satisfaction, drive engagement, and create a harmonious work environment.

Referances

Amar, K. (2024). The ımpact of age and cultural dıversıty on workıng teams ın vısegrad group countrıes: a hofstede’s dımensıons perspectıve. Polish Journal Of Management Studies, 293-310.

Ayoko, O. B., & Fujimoto, Y. (2017). Paradoxes Of Inclusion: Understanding And Managing The Tensions Of Diversity And Multiculturalism. The Journal Of Applied Behavioral Science, 983–990. Doi:Doi:10.1017/Jmo.2023.72

Ayoko, O. B., & Fujimoto, Y. (2023). Diversity, Inclusion, And Human Resource Management: A Call For More Belongingness And İntersectionality Research. Journal Of Management & Organization., 29(6), 983-990.

Corinne , B. (2020). The Role Of Culture İn The Transfer Of Training. International Journal Of Training And Development, 384-393. Doi: Https://Doi.Org/10.1111/İjtd.12203

Ferdman, B. M. (2017). Paradoxes Of Inclusion: Understanding And Managing The Tensions Of Diversity And Multiculturalism. The Journal Of Applied Behavioral Science, 53(2), 235-263.

Finken, L., & Pilz, M. (2023). Intercultural Sensitivity Of Expatriate Human Resource Managers Towards Training Practices İn Their Host Countries. Human Resource Development International,, 27(1), 8–35.

Gutterman, A. S. (2023). Cross-Cultural Human Resources Management Research. Cross-Cultural Human Resources Management Research, 3(9).

Hofstede, G., & Minkov, M. (2013). Values Survey Module 2013 Manual. Values Survey Module, 1-16.

Madani, M., & Wajeetongratana, P. (2019). The Effects Of Culture And Human Resources Management Policies On Supply Chain Management Strategy. Polish Journal Of Management Studies., 19(1), 235-248.

Milikić, B. B. (2009). The İnfluence Of Culture On Human Resource Management Processes And Practices: The Propositions For Serbia. ECONOMIC ANNALS,, 54, 93-118.

Pilz, M. (2009). Initial Vocational Training From A Company Perspective: A Comparison Of British And German In-House Training Cultures. Vocations And Learning, 57-74. Doi:Https://Doi.Org/10.1007/S12186-008-9018-X

Seriwatana, P., & Charoensukmongkol, P. (2020). Cultural İntelligence And Relationship Quality İn The Cabin Crew Team: The Perception Of Members Belonging To Cultural Minority Groups. Journal Of Human Resources İn Hospitality & Tourism, 20(2), 147–173.

Sıenkıewıcz, Ł. (2022). Cultural Determınants Of Evıdence-Based Human Resources Management: A Cross-Country Analysıs. Scıentıfıc Papers Of Sılesıan Unıversıty Of Technology, 160, 527-545.

Yahiaoui, D., Nakhle, S. F., & Farndale, E. (2021). Culture And Performance Appraisal İn Multinational Enterprises: Implementing French Headquarters' Practices İn Middle East And North Africa Subsidiaries. Human Resource Management, 60(5), 771–785.

ALOVA'NIN COĞRAFİ İŞARETLERİNİN ÜRÜNLERİNİN BİLİNİRLİĞİ VE FARKINDALIĞININ ARTTIRILMASI

ENHANCING THE AWARENESS AND VISIBILITY OF YALOVA'S GEOGRAPHICAL INDICATION PRODUCTS

Rama ALKOUSİ
Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama ABD
University of Yalova, Institute of Graduate Studies, Department of Production Management and Marketing
ORCID ID: 0009-0001-8299-6977

ÖZET

Yalova, zengin tarımsal potansiyeli ve benzersiz coğrafi konumuyla dikkat çeken bir bölgedir. Bu bölgede yetişen çeşitli ürünler, coğrafi işaretlerle korunmakta ve tanınmaktadır. Ancak, bu ürünlerin bilinirliğinin artırılması ve farkındalığının oluşturulması önemlidir. Bu tez, Yalova'da coğrafi işaretlerle korunan ürünlerin bilinirlik düzeyini artırmak için çeşitli stratejilerin etkisini incelemektedir. Kurumsal farkındalık ve pazarlama politikalarının, yerel ürünlerin tanıtımı ve satışı üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Bu çalışma, Yalova'da coğrafi işaretli ürünlerin bilinirlik ve farkındalık düzeyini artırmak için önemli ipuçları sunmaktadır. Yalova'nın coğrafi işaretli ürünleri arasında Yalova Aronyası, Yalova Kivisi ve Yalova Kestane Balı gibi önemli ürünler bulunmaktadır. Bu ürünlerin bilinirliği, yerel halkın ürünler hakkında bilgi sahibiolması ve toplumsal katılımın artırılmasıyla sağlanabilir. Araştırma, yerel halkın coğrafi işaretli ürünlere olan tutumlarını belirlemek amacıyla anketler ve görüşmeler yapmaktadır. Çalışma, aynı zamanda dijital pazarlama stratejilerinin ve sosyal medyanın yerel ürünlerin tanıtımındaki rolünü de vurgulamaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri ile yerel üreticilerin desteklenmesi, ürünlerin tanıtımına olumlu katkılar sağlamaktadır. Coğrafi işaretler, belirli bir bölgenin özgün ve kaliteli ürünlerini tanımlayan önemli bir kavramdır. Bu işaretler, ürünlerin belirli bir coğrafi bölgeyle ilişkilendirilmesine ve bu bölgenin benzersiz coğrafi, iklimsel veya kültürel özelliklerinden kaynaklanan özelliklerini vurgulamaya yardımcı olur. Yalova, Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan ve zengin tarım potansiyeline sahip bir şehirdir. Yalova'nın coğrafi işaretlerinin ürünleri, yöresel tatlar, özgün lezzetler ve yüksek kaliteyle tanınmaktadır. Bu çalışmada, Yalova'nın coğrafi işaretlerinin ürünlerinin bilinirliğini ve farkındalığını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Yalova'nın coğrafi işaretlerine odaklanarak, bu ürünlerin tanıtımı, pazarlanması ve bilinirliğinin artırılması için stratejiler geliştirilecektir. Bu çalışmanın amacı, Yalova'nın coğrafi işaretlerine dayalı ürünlerin yerel ve ulusal düzeyde tanınırlığını artırmak ve böylece bu ürünlerin ekonomik değerini yükseltmektir.

Anahtar Kelimeler: Yalova, Coğrafi işaretler, Ürünler, Bilinirlik, Farkındalık.

ABSTRACT

Yalova is a region known for its rich agricultural potential and unique geographical location. The various products grown in this region are protected and recognized with geographical indications.However, it is important to increase the visibility and raise awareness of these products. This research examines the effectiveness of various strategies to enhance the awareness level of geographically indicated products in Yalova. The impact of institutional awareness and marketing policies on the promotion and sale of local products is analyzed. This study provides important insights into increasing the visibility and awareness of geographically indicated products in Yalova. Some of the prominent geographically indicated products of Yalova include Yalova Aronia, Yalova Kiwi, and Yalova Chestnut Honey. The awareness of these products can be increased by enhancing the local community's knowledge about them and promoting greater social participation. The research involves surveys and interviews to determine the attitudes of the local people towards geographically indicated products. This research also highlights the role of digital marketing strategies and social media in promoting local products. Corporate social responsibility projects that support local producers contribute positively to product promotion. Geographical indications are an important concept that defines the unique and high-quality products of a specific region. These indications help link products to a particular geographic area and emphasize the characteristics that arise from the region's unique geographical, climatic, or cultural features. Yalova, located in the northwest of Turkey, is a city with rich agricultural potential. The products with geographical indications from Yalova are recognized for their local flavors, distinctive tastes, and high quality. This research aims to increase the awareness and visibility of Yalova's geographical indication products. To achieve this, strategies will be developed to promote, market, and enhance the visibility of these products, focusing on Yalova's geographical indications. The goal of this study is to boost the local and national recognition of Yalova's geographical indication-based products and, thereby, increase their economic value.

Keywords: Yalova, Geographical indications, Products, Awareness, Visibility.

YATIRIMDAN BULUŞA: EKONOMIK BÜYÜME VE AR-GE HARCAMALARININ İNOVASYON ÜZERINDEKI ETKISI

FROM INVESTMENT TO INNOVATION: THE IMPACT OF ECONOMIC GROWTH AND R&D EXPENDITURES ON INNOVATION

Mehmet AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ekonometri Bölümü
Asst. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Science, Department of Econometrics
ORCID ID: 0000-0003-0780-1663

ÖZET

İnovasyon, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, mevcut süreçlerin iyileştirilmesi ve yenilikçi ürünlerin ortaya konması sürecidir. Bu süreç, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında ve ülkelerin rekabet gücünün artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik büyüme, finansal kaynakların genişlemesini sağlayarak inovasyon faaliyetlerinin finansmanına olanak tanımakta ve yenilikçi girişimlerin önünü açmaktadır. Ar-Ge harcamaları ise bilimsel ve teknolojik gelişmeyi destekleyerek yeni teknolojilerin geliştirilmesini ve yenilikçi süreçlerin teşvik edilmesini sağlamaktadır. Bu şekilde, inovasyon ekonomik büyüme ve Ar-Ge harcamaları ile desteklenerek hem bilimsel hem de ticari alanda yeni fırsatlar yaratma ve ülkelerin rekabet avantajlarını güçlendirme potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, 1996-2021 döneminde kişi başına en fazla patent başvurusuna sahip en inovatif beş ülkede (Güney Kore, Japonya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya) ekonomik büyüme ve Ar-Ge harcamalarının inovasyon üzerindeki etkileri panel uzun dönem CCEMG (Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup) tahmin yöntemi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, ekonomik büyümenin Güney Kore, Japonya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da inovasyonu teşvik edici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Ar-Ge harcamalarının inovasyon üzerindeki etkisinin Güney Kore, Japonya ve Almanya'da anlamlı ve pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, ülkelerin sürdürülebilir inovasyon ekosistemleri oluşturabilmesi için ekonomik büyümeyi destekleyen politikalar izlemesi ve Ar-Ge yatırımlarını artırması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Ar-Ge harcamalarının özel sektör katılımıyla teşvik edilmesi, fikri mülkiyet haklarının güçlendirilmesi ve inovasyon odaklı devlet destek mekanizmalarının geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Ar-Ger harcamaları, Ekonomik büyüme, Panel veri.

ABSTRACT

Innovation is the process of developing new technologies, improving existing processes and introducing innovative products. This process plays an important role in ensuring the sustainability of economic growth and increasing the competitiveness of countries. Economic growth enables the financing of innovation activities by expanding financial resources and paves the way for innovative initiatives. R&D expenditures support scientific and technological development, ensuring the development of new technologies and the encouragement of innovative processes. In this way, innovation has the potential to create new opportunities in both scientific and commercial fields and strengthen the competitive advantages of countries by being supported by economic growth and R&D expenditures. In this study, the effects of economic growth and R&D expenditures on innovation in the five most innovative countries (South Korea, Japan, China, the United States and Germany) with the highest number of patent applications per capita in the period 1996-2021 were investigated using the panel long-term CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group) estimation method. The findings indicate that economic growth has a stimulating effect on innovation in South Korea, Japan, China, the United States, and Germany. However, the impact of R&D expenditures on innovation has been found to be significant and positive in South Korea, Japan, and Germany. These results reveal that countries should follow policies that support economic growth and increase R&D investments in order to create sustainable innovation ecosystems. In this direction, it is recommended that R&D expenditures be encouraged with private sector participation, intellectual property rights be strengthened and innovation-focused state support mechanisms be developed.

Keywords: Innovation, R&D expenditures, Economic growth, Panel data.

KAMU KESİMİNİN BÜYÜKLÜĞÜ ETKİNLİK VE ADALETİ DENGELEYEBİLİR Mİ? TÜRKİYE VE ABD ÖRNEĞİ

CAN THE SIZE OF THE PUBLIC SECTOR BALANCE EFFICIENCY AND EQUITY? The CASES OF TURKEY AND THE USA

Tunahan DEĞİRMENCİ
Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü
Asst. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Science, Department of Public Finance
ORCID ID: 0000-0002-8903-7883

ÖZET

Kamu ekonomisi, etkinlik ve adalet olarak iki temel hedef üzerine inşa edilmiştir. Bu hedeflerin aynı anda sağlanması zordur. Örneğin, gelir vergisinin düşürülmesi, yatırımcıları teşvik ederek etkinliği artırırken, adaleti olumsuz etkileyebilir. Liberal görüş, kamu kesiminin büyüklüğünün adaleti sağlayabileceğini ancak milli gelir pastasını küçültebileceğini savunmaktadır. Bu durumda, etkinliğin düşük olduğu ekonomide, adalet düşük gelirlilere yüksek fayda sağlamaz. Öte yandan, bu anlayışa göre, kamu kesiminin küçük olduğu ekonomide, milli gelir pastası daha büyük olur ve etkinlik yüksek olur. Bu durumda, adalet sağlanmasa bile, düşük gelirlilerin milli gelirden aldıkları pay daha yüksek fayda sağlayabilir. Etkinlik arttığında, büyüyen milli gelir sayesinde düşük gelirli kesimlerin aldıkları pay, oran olarak küçük olsa da bu payın karşılığı olan miktar daha büyük olabilir. Gelişmiş bir A ülkesinde düşük gelirli bireyler milli gelirin %3'ünü alırken, büyük milli gelir pastası nedeniyle bu pay miktar olarak çok daha fazladır. Oysa gelişmemiş bir B ülkesinde düşük gelirli bireyler milli gelirin %30'unu alabilir, ancak küçük milli gelir pastası nedeniyle bu miktar, A ülkesindeki %3'ten daha azdır. Bu çalışmada, 2002-2021 dönemi için Türkiye ve ABD'de kamu kesimi büyüklüğünün (kamu harcamaları/GSMH), etkinlik (GSMH) ve adalet (Gini katsayısı) üzerindeki etkileri eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle incelenmektedir. ABD, serbest piyasa ekonomisinin güçlü olduğu ve devlet müdahalesinin sınırlı tutulduğu örnek iken, Türkiye karma ekonomi modeliyle devletin aktif rol oynadığı yapıya sahiptir. Bulgular, ABD'de kamu kesiminin uzun vadede etkinliği olumlu etkilerken, adaleti olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, kamu harcamalarından adalete doğru nedensellik ilişkisi vardır. Türkiye'de ise kamu kesimi etkinlik üzerinde negatif bir etkiye sahipken, kamu kesimi ve adalet arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. ABD, adaletten ödün verirken etkinliği artırabilmiştir. Dolayısıyla kamu kesimi klasiklerin savunduğu gibi kaynakları israf eden değil milli gelir pastasını büyüten rol oynamaktadır. Türkiye kamu kesiminin büyüklüğü sebebiyle etkinlikten ödün vermesine rağmen gelir dağılımda adaleti sağlayamamıştır. Kamu harcamalarının gelir dağılımını iyileştirecek şekilde verimli kullanılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Gelir Dağılımı, Ekonomik Büyüme, ARDL

ABSTRACT

Public economics is based on two fundamental goals: efficiency and equity. Achieving these goals simultaneously is challenging. For example, reducing income tax increases efficiency by encouraging investors while negatively affecting equity. The liberal perspective argues that while a larger public sector can promote equity, it may also shrink the national income pie. In such a scenario, when efficiency is low, equity does not generate significant benefits for low-income individuals. Conversely, in an economy with a smaller public sector, the national income pie tends to be larger, and efficiency remains high. In this case, even if equity is not provided, the share that low-income people receive from the national income can provide higher benefits. As efficiency increases, the proportional share of low-income individuals may remain small due to the expanding national income, but the absolute amount they receive may be larger. While low-income individuals receive 3% of the national income in a developed country A, this share is much higher due to the large national income pie. However, in an underdeveloped country B, low-income individuals may receive 30% of the national income, but due to the small national income pie, this amount is less than 3% in country A. This study examines the effects of public sector size (public expenditures/GNP), efficiency (GNP), and equity (Gini coefficient) in Turkey and the USA through cointegration and causality tests for the period 2002-2021. While the USA represents a strong free-market economy with limited state intervention, Turkey follows a mixed economic model in which the state plays a more active role. The findings indicate that in the USA, the public sector enhances efficiency in the long run but negatively impacts equity. Moreover, a causal relationship exists from public expenditures to equity. In Turkey, although the public sector negatively affects efficiency, a bidirectional causal relationship exists between the public sector and equity. The USA has managed to enhance efficiency while compromising on equity. Thus, contrary to the claims of classical economists, the public sector does not merely waste resources but contributes to expanding the national income pie. In contrast, Turkey has failed to achieve equity in income distribution despite sacrificing efficiency due to the large size of its public sector. Public expenditures should be utilized efficiently to improve income distribution.

Keywords: Public Expenditures, Income Distribution, Economic Growth, ARDL

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ: AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ GÖMRÜK VƏ LOGİSTİKA ƏMƏKDAŞLIĞININ YENİ SƏHİFƏSİ

THE ZANGEZUR CORRİDOR: A NEW CHAPTER IN AZERBAIJAN-TURKEY CUSTOMS AND LOGISTICS COOPERATION

Nağıyev Zəfər Nağı oğlu
Dosent., Bakı Biznes Universiteti, İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsi. Bakı, Azərbaycan
ORCID ID: 0009-0006-2740-2706

Xülasə

Zəngəzur Dəhlizi Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji iqtisadi və logistika əməkdaşlığının yeni mərhələsini formalaşdıran mühüm infrastruktur layihəsidir. Bu dəhliz, Cənubi Qafqazı Türkiyə ilə birləşdirərək, Avropa və Asiya arasında iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirən əsas nəqliyyat arteriyasına çevriləcəkdir. Layihə, ticarət dövriyyəsinin genişlənməsi, nəqliyyat xərclərinin azaldılması və logistika əməliyyatlarının optimallaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük prosedurlarının rəqəmsallaşdırılması və sadələşdirilməsi, həmçinin birgə nəzarət sistemlərinin tətbiqi, sərhəd keçid məntəqələrində əməliyyatların effektivliyini artıracaq. Dəhlizin reallaşması Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrin güclənməsinə, qeyri-neft sektorunun inkişafına və beynəlxalq yükdaşımalar üçün rəqabətqabiliyyətli marşrutun formalaşmasına töhfə verəcəkdir. Bununla yanaşı, Mərkəzi Asiya ölkələri və Avropa bazarları arasında ticarət axınlarını sürətləndirərək regionun geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyətini artıracaqdır.

İnfrastruktur layihələri çərçivəsində dəmir yolu və avtomobil yollarının əlaqələndirilməsi yükdaşımaların təhlükəsizliyini və iqtisadi səmərəliliyini artıracaq və xarici investorlar üçün yeni imkanlar yaradacaqdır. Bu dəhliz regional ticarət şəbəkələrinin genişlənməsinə və nəqliyyat sektorunun dayanıqlı inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir. Beləliklə, Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət, gömrük və logistika əməkdaşlığında yeni perspektivlər açaraq, regionun iqtisadi və geostrateji mövqeyini daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Açar sözlər: Zəngəzur dəhlizi, gömrük əməkdaşlığı, logistika və ticarət, tranzit marşrutu, iqtisadi inteqrasiya.

Summary

The Zangezur Corridor represents a significant infrastructure initiative shaping a new phase of strategic economic and logistics cooperation between Azerbaijan and Turkey. By establishing

a direct link between the South Caucasus and Turkey, this corridor will serve as a key transportation artery fostering economic integration between Europe and Asia. The project is of critical importance for expanding trade volumes, reducing transportation costs, and optimizing logistics operations.

The digitalization and simplification of customs procedures, along with the implementation of joint control mechanisms, will enhance operational efficiency at border checkpoints. The realization of this corridor will strengthen economic relations between Azerbaijan and Turkey, contribute to the development of Azerbaijan's non-oil sector, and establish a competitive route for international freight transportation. Furthermore, it will facilitate trade flows between Central Asia and European markets, increasing the region's geopolitical and economic significance.

Infrastructure initiatives, including the coordination of railway and highway networks, will enhance cargo security and economic efficiency while creating new opportunities for foreign investors. This corridor will play a pivotal role in expanding regional trade networks and ensuring the sustainable development of the transportation sector. Ultimately, the Zangezur Corridor will open new prospects for trade, customs, and logistics cooperation between Azerbaijan and Turkey, reinforcing the region's economic and geostrategic position.

Keywords: Zangezur corridor, customs cooperation, logistics and trade, transit route,

economic integration

Giriş

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 28 may 1918-ci ildə Şərqdə ilk müsəlman demokratik respublikası olaraq təsis edilmişdir. Qısa müddət ərzində milli ordu, təhsil və hüquq sistemi formalaşdırılaraq müasir dövlət quruculuğu istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Lakin 27 aprel 1920-ci ildə bolşevik Qızıl Ordusunun Bakıya daxil olması ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süquta uğramış, nəticədə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası elan edilərək SSRİ-nin tərkibinə daxil edilmişdir.

Sovet idarəçiliyi dövründə Azərbaycan 70 il ərzində sərhədləri bağlı olan və yalnız SSRİ daxilində məhdud iqtisadi əlaqələrə malik bir respublika olaraq qalmışdır. Bu vəziyyət ölkənin həm qonşu dövlətlərlə, həm də qlobal iqtisadi sistemlə inteqrasiyasını ciddi şəkildə məhdudlaşdırmışdır.

18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ciddi iqtisadi və siyasi problemlərlə üzləşmişdir. Ölkənin hərbi və iqtisadi zəifliyindən istifadə edən Ermənistan, erməni separatizmini dəstəkləyərək Azərbaycanın ərazilərinin 20%-ni işğal etmiş, bir

milyondan çox insanın məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsinə səbəb olmuşdur. Bu işğalın nəticəsində Azərbaycanın iqtisadi inkişafı ləngimiş, sosial və infrastruktur problemləri dərinləşmişdir.

Lakin Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən strateji islahatlar və iqtisadi diplomatiya siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq arenada mövqeyini gücləndirmişdir. 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin Müqaviləsi" çərçivəsində ölkənin enerji resurslarının ixracı sürətləndirilmiş, xarici investisiyaların cəlb olunması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bununla yanaşı, tarixi "İpək Yolu"nun bərpası istiqamətində layihələr icra olunmuşdur.

2020-ci ildə Azərbaycan, Türkiyənin siyasi və mənəvi dəstəyi ilə öz ərazi bütövlüyünü bərpa edərək regionda yeni bir geosiyasi reallıq yaratmışdır. Bu çərçivədə, Zəngəzur dəhlizinin bərpası istiqamətində genişmiqyaslı infrastruktur layihələrinə başlanılmışdır. Zəngəzur dəhlizinin fəaliyyətə başlaması region dövlətlərinin, xüsusilə türk dövlətlərinin iqtisadi inkişafına təkan verəcək, eyni zamanda bu dəhliz strateji əhəmiyyətə malik nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevriləcəkdir[7].

Son illərdə Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji müttəfiqlik və iqtisadi əməkdaşlıq mühüm nailiyyətlərlə diqqət çəkir. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində Zəngəzur dəhlizinin açılması, regionun geosiyasi dinamikasını dəyişdirən fundamental layihələrdən biri kimi qiymətləndirilir. Söhbət, Cənubi Qafqaz ilə Türkiyə arasında birbaşa quru əlaqəsinin qurulmasından gedir ki, bu da Avropa və Asiya arasında ticarət və logistika axınlarını sürətləndirməklə yanaşı, regionun iqtisadi potensialını artıracaq və beynəlxalq ticarət marşrutlarının şaxələndirilməsinə töhfə verəcəkdir[1].

Zəngəzur dəhlizi, yalnız Azərbaycan və Türkiyə üçün deyil, həm də daha geniş region üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Zəngəzur dəhlizinin reallaşması nəticəsində:

1. Azərbaycanla Türkiyə arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin yeni mərhələsi başlayacaq. Regiondakı digər ölkələr də bu layihədən faydalana biləcək.

2. Zəngəzur dəhlizi Çindən Avropaya qədər uzanan geniş ticarət şəbəkəsinin bir hissəsi kimi çıxış edəcək. Bu, həm vaxta, həm də maliyyə resurslarına qənaət etməyə imkan yaradacaq[8].

3. Zəngəzur dəhliz, bölgənin iqtisadi inkişafı, o cümlədən Azərbaycanın və Türkiyənin regional mövqeyi daha da güclənəcək.

Azərbaycan və Türkiyə arasında gömrük əməkdaşlığının inkişafı Zəngəzur dəhlizinin uğurlu fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biridir. İki ölkə arasında gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması dəhlizin effektivliyini artıracaq. Müasir texnologiyaların tətbiqi ilə sərhəd keçid məntəqələrində vaxt itkisinin minimuma endirilməsi, eyni zamanda, birgə gömrük

nəzarəti sistemlərinin tətbiqi sərhəd məntəqələrində logistik təzyiqi azaldacaq. Gömrük əməliyyatlarında rəqəmsal həllərdən istifadə etmək, sənədləşdirmə işlərinin sürətlənməsinə və şəffaflığın təmin olunmasına imkan yaradacaq[2].

Zəngəzur dəhlizi təkcə tranzit xətti kimi deyil, həm də beynəlxalq logistika mərkəzi kimi fəaliyyət göstərə bilər. Dəhlizin inkişafı ilə bağlı əsas məqamlar aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan və Türkiyə arasında dəmir yolu və avtomobil yollarının əlaqələndirilməsi yeni ticarət imkanlarını açır. Dəhliz, yükdaşımalarda təhlükəsizliyi və iqtisadi səmərəliliyi artıracaq.

2. Bölgədə fəaliyyət göstərən logistika şirkətləri üçün yeni investisiya imkanları yaradacaq. Xüsusən də beynəlxalq yükdaşıma şirkətləri üçün Zəngəzur dəhlizi böyük potensiala malikdir.

Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsinin artacağı gözlənilir. Bu dəhliz həm də Cənubi Qafqazın digər ölkələri ilə əməkdaşlıq perspektivlərini genişləndirəcək. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafı və Türkiyənin Mərkəzi Asiya ilə iqtisadi əlaqələrinin gücləndirilməsi Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə mümkün olacaq[8].

Dəhliz boyunca yaradılacaq infrastruktur layihələri yeni iş yerlərinin açılmasına və yerli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verəcək. Xüsusən də sərhəd bölgələrində iqtisadi canlanma müşahidə ediləcək.

Dəhliz yalnız regional deyil, həm də beynəlxalq miqyasda əhəmiyyətli olacaq. Bu dəhlizdən keçən malların həcminin artması ilə Qərb və Şərq arasında ticarət əlaqələri daha da möhkəmlənəcək[3].

Zəngəzur dəhlizi, Azərbaycan və Türkiyə arasındakı gömrük və logistika əməkdaşlığında yeni səhifə açmaqla yanaşı, regionun iqtisadi və geosiyasi xəritəsini yenidən formalaşdırır. Bu layihə həm iki ölkənin iqtisadi gücünü artıracaq, həm də Qafqazdan keçən beynəlxalq ticarət yollarında mühüm yer tutacaq.

Zəngəzur dəhlizinin strateji əhəmiyyəti

Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan və Türkiyə arasında birbaşa quru nəqliyyat əlaqəsi yaratmaqla yanaşı, Avropa və Asiya arasında mühüm tranzit marşrutu rolunu oynayacaq. Bu dəhlizin istifadəyə verilməsi aşağıdakı iqtisadi və geosiyasi üstünlükləri təmin edəcək:

1. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi – İki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi və sərmayə yatırımları artacaq.

2. Beynəlxalq ticarət şəbəkəsinə inteqrasiya – Dəhliz Çindən Avropaya uzanan nəqliyyat sisteminin bir hissəsi olacaq və logistika xərclərini azaldacaq[9].

3. Regional iqtisadi inkişaf – Azərbaycan və Türkiyənin regional iqtisadi nüfuzu artacaq, yeni əməkdaşlıq imkanları yaranacaq[5].

4. İnvestisiya cəlbediciliyi – Dəhliz boyunca logistika mərkəzlərinin qurulması yeni iş yerlərinin açılmasına və yerli iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olacaq.

5. Enerji və sənaye sektorlarına təsir – Azərbaycanın enerji ixrac marşrutları genişlənəcək, sənaye və istehsalat sektorlarında artım müşahidə ediləcək.

Gömrük və logistika əməkdaşlığı

Azərbaycan və Türkiyə arasında gömrük və logistika sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi Zəngəzur dəhlizinin effektiv fəaliyyəti üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın ən iri nəqliyyat qovşaqlarından biri olan və Asiya ilə Avropa arasında tranzit yüklərin daşınmasında mühüm rol oynayan Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı (BDTL) ilə Türkiyənin əsas dəniz limanlarından – Mersin və İstanbulun Ambarlı limanları arasında məsafə və tranzit müddətinə dair müqayisəli təhlil göstərir ki, Mersin limanından Gürcüstan üzərindən BDTL-yə qədər məsafə 1994 km olduğu halda, Zəngəzur dəhlizindən keçməklə bu məsafə 1793 km-ə enir. Bu isə yüklərin təyinat nöqtəsinə çatma müddətinin təxminən 5 saat azalmasına şərait yaradır.

İstanbulun Ambarlı limanı ilə BDTL arasında yüklərin daşınması zamanı Gürcüstan və Zəngəzur dəhlizləri vasitəsilə məsafə fərqi nəzərə çarpmasa da, gələcəkdə dəhliz üzərindən daşımaların sürətləndirilməsi vasitəsilə vaxt itkisinin minimuma endirilməsi mümkün olacaqdır. Bundan əlavə, Zəngəzur dəhlizinin açılması Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsinə və qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin güclənməsinə təkan verəcəkdir. Xüsusilə, gömrük əməkdaşlığının genişləndirilməsi kontekstində vahid gömrük nəzarəti mexanizminin tətbiqi nəzərdə tutula bilər ki, bu da tərəflərdən birinin gömrük orqanı tərəfindən həyata keçirilən yoxlamalar nəticəsində sərhəd keçid məntəqələrində vaxt itkisinin azaldılmasına və logistika əməliyyatlarının optimallaşdırılmasına imkan yaradacaqdır.

Zəngəzur dəhlizinin reallaşdığı təqdirdə onun effektiv fəaliyyətinin təmin etmək üçün həyata keçiriləcək tədbirlər aşağıdakılardır:

- Gömrük prosedurlarının rəqəmsallaşdırılması – Gömrük nəzarəti və yükdaşıma proseslərinin sürətləndirilməsi məqsədilə rəqəmsal həllər tətbiq ediləcək.
- Birgə nəzarət sisteminin yaradılması – Sərhəd keçid məntəqələrində təhlükəsizlik və səmərəlilik artırılacaq.
- Logistika mərkəzlərinin inkişafı – Dəhliz boyunca infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi regionda iqtisadi aktivliyi artıracaq.

- Beynəlxalq əməkdaşlıq və ticarət müqavilələri – Türkiyə və Azərbaycan arasında iqtisadi əməkdaşlığı daha da gücləndirən ticarət sazişlərinin imzalanması planlaşdırılır[6].
- Tranzit və ixrac imkanlarının genişləndirilməsi – Dəhliz Asiya və Avropa bazarları arasında malların daha sürətli və effektiv daşınmasına şərait yaradacaq[9].

Zəngəzur dəhlizinin qlobal əhəmiyyəti

Zəngəzur dəhlizi təkcə regional deyil, həm də beynəlxalq miqyasda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qərb və Şərq arasında mühüm nəqliyyat dəhlizi funksiyasını yerinə yetirərək aşağıdakı üstünlükləri təmin edəcək:

- Avropa və Asiya arasında ticarət əlaqələrinin inkişafı – Qlobal bazarlara çıxış imkanlarını artıracaq.
- Yeni nəqliyyat marşrutlarının formalaşması – Mövcud tranzit xətlərinə alternativ olaraq, daha sürətli və effektiv marşrut yaradılacaq.
- Strateji və geosiyasi balansın formalaşması – Azərbaycan və Türkiyə regionda iqtisadi və siyasi təsir gücünü artıracaq[4].
- İqtisadi diversifikasiya və qeyri-neft sektorunun inkişafı – Azərbaycan qeyri-neft sektoruna investisiyaları genişləndirəcək və iqtisadiyyatda yeni imkanlar yaradacaq[10].

Nəticə

Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan və Türkiyə arasında yeni iqtisadi və logistika əməkdaşlığının əsasını qoyur. Bu dəhliz yalnız iki ölkə üçün deyil, həm də geniş regional əməkdaşlıq üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Qlobal ticarət şəbəkələrinə inteqrasiya, investisiya imkanlarının artması və iqtisadi inkişaf perspektivləri baxımından Zəngəzur dəhlizi XXI əsrin ən mühüm nəqliyyat layihələrindən biri kimi çıxış edəcəkdir. Bundan əlavə, dəhlizin qlobal ticarət və enerji təhlükəsizliyinə töhfə verməsi, Azərbaycan və Türkiyənin regional iqtisadi gücünü daha da artırması gözlənilir.

Elmi yeniliklər

1. Süni intellekt əsaslı gömrük nəzarəti sistemi – Zəngəzur dəhlizi boyunca gömrük prosedurlarının sürətləndirilməsi və təhlükəsizliyin artırılması məqsədilə süni intellekt və avtomatik monitorinq sistemlərinin tətbiqi nəzərdə tutulur.
2. Yaşıl logistika və ekoloji dayanıqlılıq – Dəhliz boyunca yük daşımalarının karbon emissiyalarını azaltmaq üçün ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələri və alternativ enerji mənbələrindən istifadə ediləcək.

3. Blokçeyn əsaslı ticarət və logistika platforması – Zəngəzur dəhlizində ticarət əməliyyatlarının şəffaflığını və sürətini artırmaq üçün blokçeyn texnologiyası tətbiq ediləcək[10].

Ədəbiyyat siyahısı

Kitablar və monoqrafiyalar
1. Hummels, D. (2007). "Transportation Costs and International Trade in the Second Era of Globalization." *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 131-154.
2. Rodrigue, J-P., Comtois, C., & Slack, B. (2020). *The Geography of Transport Systems* (5th ed.). Routledge.
3. Balassa, B. (2013). Economic Integration: Theory and Practice. Routledge.
4. Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2022). International Economics: Theory and Policy (11th ed.). Pearson.
5. Məqalələr və elmi jurnallar
6. World Bank. (2022). "The Role of Transport Corridors in Regional Economic Integration: Lessons from Global Experiences." World Bank Policy Research Working Paper No. 10125.
7. Mirzayev, E., & Hasanov, R. (2021). "Zəngəzur Dəhlizi və Türk Dövlətləri arasında İqtisadi Əlaqələrin İnkişaf Perspektivləri." Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu Məqalələr Toplusu, 15(2), 67-84.
8. Guliyev, I. (2023). "Strategic Importance of the Zangezur Corridor in Eurasian Trade Routes." Caucasus Journal of Economics and Social Sciences, 8(1), 45-62.
9. Beynəlxalq təşkilatların hesabatları və rəsmi sənədlər
10. OECD (2021). The Impact of Trade Corridors on Regional Development: Policy Insights from Europe and Asia. OECD Publishing.
11. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) (2022). Developing Efficient Trade and Transport Corridors in Eurasia: Current Trends and Future Prospects. UN Publications.
12. Regional və Dövlət Sənədləri
13. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023). Zəngəzur Dəhlizi: Regional Nəqliyyat və Ticarət Əlaqələrinin Yeni İnteqrasiya Modeli. Bakı.

DİN VE MEDENİYET AYRIMI BAĞLAMINDA İSLAM DÜŞÜNCESİ

ISLAMIC THOUGHT IN THE CONTEXT OF THE DIFFERENCE BETWEEN RELIGION AND CIVILIZATION

Mustafa YILDIZ
Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı
Prof. Dr., Ardahan University, Faculty of Teology, Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of Islamic Philosophy
ORCID ID: 0000-0003-3526-3313

ÖZET

Bu bildiri din ve medeniyet kavramları bağlamında İslam düşüncesinin anlamı ile ilgili bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Bildirimin temel iddiası, fıkıh, kelam, felsefe ve tasavvuf gibi İslam düşüncesinin farklı disiplinlerini anlamak için İslam dini ile İslam medeniyeti kavramları arasında ayrım yapılması gerektiğidir. Çalışmamızda yöntem olarak kavramsal analiz yöntemi kullanılmış, İslam medeniyetinin gelişiminde önemli rol oynayan din, şeriat, akıl, Mekke, Medine gibi kavramların içerikleri çözümlenmiştir. Dolayısıyla bu kavramların gerek gündelik gerekse de akademik çevrelerdeki kullanımında kavramsal netliği amaçlaması nedeniyle önemli olduğu düşünülmüştür.

İslam medeniyetinin tarihsel gelişimi söz konusu olduğunda dinin merkezi konumu göz önüne alındığı taktirde İslam dini ile İslam medeniyeti arasında bir ayrım yapmak her ne ölçüde zor olsa da bu hususta kavramsal bir netliğe kavuşmanın yararlı olacaktır. Bu bağlamda bildirimin kapsamı üç alt başlıkta belirlenmiştir:

"Mekke ve Medine" başlığını taşıyan birinci bölümde, İslam medeniyetinin oluşumunda kent algısının rolü problem olarak alınmıştır. Öyle ki Mekke ve Medine'nin İslam medeniyet algısının oluşumundaki farklı rolleri, İslam dini ile İslam medeniyeti arasında ayrım yapmamızın önemli bir dayanağını oluşturmaktadır. Bu açıdan Mekke'nin konumu Hz. Âdem ile başlayan, Hz. İbrahim'le devam eden ve nihayet Hz. Muhammed'le birlikte tamamlanmış olan İslam'ın evrensel mesajının taşıyıcısı olmasıdır. Bununla birlikte Medine, özelde Hz. Muhammed'e gelen şeriatı ve İslam medenî siyasetini temsil eder.

"Din ve Şeriat" başlığını taşıyan ikinci başlıkta tüm peygamberlerin ortak mesajı olan İslam'ın farklı toplumlardaki gerçekleşme biçimindeki farklılaşma problemi ele alınmıştır. Bu açıdan Ebû Hanife'nin din ve şeriat ayrımından hareketle İslam düşüncesindeki çoğulcu yapının oluşumuna katkısı ele alınmıştır. Buna göre İslam dininin evrensel mesajı başta tevhit olmak üzere nübüvvet ve ahiret inancı gibi inanç ilkelerle temsil edilirken İslam şeriatı farklı

kültürlerde farklı gerçekleşme biçimlerine sahip olmuştur. Bu da bize İslam dini ile İslam medeniyeti arasında ayrım yapmamız için bir diğer dayanağı sunmaktadır.

"Akıl ve Vahiy" başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise İslam düşünce tarihinin önemli problemlerinden olan akıl ile nakil arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bağlamda akıl ile nakil arasındaki ilişkiye dair İslam düşünce tarihindeki tartışmayı aklî siyaset ve şer'i siyaset kavramları bağlamında medeniyet araştırmalarına aktaran İbn Haldun'un görüşleri ekseninde İslam düşüncesinin geleneksel yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylece İslam dini ile İslam medeniyeti kavramları arasında ayrım yapmamızı sağlayacak üçüncü dayanağa ulaşılmıştır. Bu üç dayanaktan yola çıkarak özetle İslam medeniyetinin İslam dini ile aynı anlama gelmediği ve bu ikisinin birbiri yerine kullanılmasının epistemolojik sorunlar ortaya çıkardığı söylenebilir. Bilakis İslam medeniyeti tevhit, nübüvvet ve ahiret başta olmak üzere İslam dininin temel inanç ilkeleriyle uyumlu biçimde gelişen ve tarihsel süreç içerisinde farklı gerçekleşme biçimlerini bünyesinde toplayan geniş yapıdır.

Anahtar kelimeler: İslam Düşüncesi, İslam medeniyeti, İslam dini, Akıl, Mekke, Medine.

ABSTRACT

This paper brings up a discussion on the meaning of Islamic thought in the context of the concepts of religion and civilization. The main claim of the paper is that in order to understand the different disciplines of Islamic thought such as fiqh, theology, philosophy and mysticism, a distinction must be made between the concepts of Islamic religion and Islamic civilization. In our study, the method of conceptual analysis was used, and the contents of concepts such as religion, sharia, reason, Mecca and Medina, which played an important role in the development of Islamic civilization, were analyzed. Therefore, it was considered important because it aimed at conceptual clarity in the use of these concepts both in daily and academic environments.

When it comes to the historical development of Islamic civilization, considering the central position of religion, it is difficult to make a distinction between the religion of Islam and Islamic civilization, but it would be useful to achieve conceptual clarity on this issue. In this context, the scope of the report has been determined under three subheadings:

In the first section titled "Mecca and Medina", the role of urban perception in the formation of Islamic civilization is taken as a problem. In fact, the different roles of Mecca and Medina in the formation of the perception of Islamic civilization constitute an important basis for us to distinguish between the religion of Islam and Islamic civilization. In this respect, the position of Mecca is that it is the carrier of the universal message of Islam, which began with Adam, continued with Abraham and was finally completed with Muhammad. However, Medina represents the sharia and Islamic civil politics that came to Muhammad in particular.

The second section, titled "Religion and Sharia", addresses the problem of differences in the way Islam, the common message of all prophets, is realized in different societies. In this respect, Abu Hanifa's contribution to the formation of the pluralistic structure in Islamic thought is discussed, based on the distinction between religion and Sharia. Accordingly, while the universal message of Islam is represented by principles of belief, primarily monotheism, prophethood and belief in the afterlife, Islamic Sharia has had different ways of realizing itself in different cultures. This provides us with another basis for distinguishing between the religion of Islam and Islamic civilization.

The third section titled "Reason and Revelation" addresses the relationship between reason and transmission, which is one of the important problems in the history of Islamic thought. In this context, the traditional structure of Islamic thought was tried to be illuminated in the context of the views of Ibn Khaldun, who transferred the discussion in the history of Islamic thought regarding the relationship between reason and transmission to civilization studies in the context of the concepts of rational politics and religious politics. Thus, the third basis that will allow us to distinguish between the concepts of Islamic religion and Islamic civilization was reached. Based on these three basis, it can be said in summary that Islamic civilization does not mean the same as Islamic religion and that using these two interchangeably creates epistemological problems. On the contrary, Islamic civilization is a broad structure that has developed in harmony with the basic principles of belief of Islamic religion, primarily monotheism, prophethood and the hereafter, and has incorporated different forms of realization throughout the historical process.

Keywords: Islamic philosophy**,** Islamic civilization, religion of Islam, reason, Mecca, Medina.

Giriş

Genellikle İslam üzerine çalışmalarda bulunan batılı araştırmacılar İslam tarihini Hz. Muhammed'e gelen ilk vahiyle, onun yeni bir din getirdiği iddiasıyla başlatırlar. Oysa İslam düşüncesinin klasik kaynakları, Hz. Muhammed'e gelen vahyi yeni değil, bilakis tüm peygamberlere gelen vahyin son ve en yetkin halkası olarak görürler. Ayrıca Hz. Muhammed'in de hiçbir zaman yeni bir din getirdiğini iddia etmediği tarihsel bir gerçektir. Bilakis o, önceki Kitap ve peygamberleri tasdik etmiş, ancak tevhit ilkesinden saptıkları için bu din mensuplarını yeniden İslam'a çağırmıştır.[1] Bu çağrının en önemli özelliği ise kökene ilişkin insanlar

[1] Âl-i İmran 3/64.

arasındaki ortaklığa vurgu yapmış olması,[2] bu bağlamda evrensel bir söylemle ortaya çıkmasıdır.

Bu durumu zihnimizin bir kenarında saklı tutmak kaydıyla şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Muhammed'e gelen vahiy, Arap Yarımadası'nda ortaya çıkışı itibariyle *câhiliye* olarak adlandırılan Arap geleneksel düzenine karşıt nitelikte olmuştur. Bununla birlikte gerek Hz. Muhammed'in Mekke'deki mücadelesinde ve gerekse Medine'ye hicretinden sonra kurulan dinî devletin kurumlaşma sürecinde İslam öncesi Arap gelenekleri önemli ölçüde etkin olmuştur. Dahası fetih hareketinin sonucu olarak İslam dinine giren diğer toplumlar da kendi geleneklerini İslam medeniyetine dahil etmişlerdir. Böylece içinde farklı ırkları, kültürleri ve hatta Türk, Yunan, İran ve Hint gibi kadim medeniyetlerin çeşitli unsurlarını barındıran son derece karmaşık yapıda bir "İslam medeniyeti" ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet içerisinde tüm unsurlar yüzyıllar boyunca farklı şekillerde birbirine bağlanmış ve her zaman için aralarında hızlı bir kültürel etkileşim ve değer alışverişi gerçekleşmiştir. Bu etkileşimin en önemli yönü ise çok çeşitli kültürel kaynakların aynı dinî amaç ekseninde birleşmesi ve uluslar-üstü bir düşünme biçiminin gelişmiş olmasıdır.

Bu uluslar-üstü düşünme biçiminin ve dolayısıyla İslam medeniyetinin yapısını anlamak için ilkin çekirdek işlevi gören bir takım kavramsal ayrımlar yapmaya ihtiyaç vardır. Özellikle "İslam dini" ve "İslam medeniyeti" kavramlarının birbirinin yerini tutacak şekilde kullanılması önemli bir paradigmatik soruna neden olmaktadır. Bu bağlamda "İslam dini" ile "İslam medeniyeti" ayrımı, her ne kadar bir açıdan zor olsa da önem arz etmektedir. İşte bu çalışma, tarihsel süreç içerisindeki değişimlerden bağımsız olan "İslam dini" ile bu dinin farklı zaman ve mekân koşullarına bağlı olarak türlü gerçekleşme biçimlerini çatısı altında toplayan "İslam medeniyeti" kavramları arasında bir ayrım yapma ihtiyacı ve gerekliliği üzerine bir yorum denemesidir.

Bu bağlamda ilkin medeniyet kavramının analizi elzem görünmektedir. Bunun için de İslam dininin son ve en yetkin biçimini temsilen Hz. Muhammed'e ilk vahyin geldiği Mekke ile hicret etmesi suretiyle İslam medeniyetinin teşekkülünde çekirdek işlevi gören Medine arasında ayrım yapılabilir.

1. Mekke ve Medine

Medeniyet kavramının kendisinden türediği "medîne" kelimesi, "il, şehir, kent" anlamına gelmekle birlikte etimolojik açıdan d-y-n kökünden gelip din kavramıyla yakından ilişkilidir.

[2] el-Hucurât 49/13.

Dolayısıyla Hz. Muhammed'in Yesrib'e hicret ettiği zaman bu şehrin adını Medîne'ye çevirmesinin bu etimolojik kökenle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Bu bağlamda her ne kadar Arapça kent anlamına gelen *medîne* ile medeniyet arasındaki ilişkinin aynı şekilde batı dillerindeki *civitas* (kent) ve *civilization* (medeniyet) kelimelerinde de benzer biçimde kurulduğu iddia edilebilirse de temel ayrımın dinin merkezi konumunda içerilmiş olduğu söylenebilir. Nitekim, *civitas*'ın temel niteliği savunma amaçlı kale ve surlarla çevrili, zanaat ve ticaret merkezi olup kendine özgü hukukî işlevi olan ya da göreli otonom yasaların ve ekonomik unsurların kaynaşması ile ortaya çıkan rasyonel bir oluşum olmasıdır.[3] Buna karşın Yesrib'in Medîne olmasındaki birincil etken Mescid-i Nebevî'nin inşasıdır. Açıkçası İslam medeniyetinin beşiği olarak Medîne'nin oluşumu, Hz. Muhammed'in merkezinde yer aldığı ve onun önderliğinde günde beş vakit ve haftada bir kez genel bir toplantının icra edilmesiyle ve diğer maddî ve manevî tüm unsurların bu minvalde biçimlenmesiyle gerçekleşmiştir. Nitekim başlangıçta Mescid-i Nebevî sonrasında ise ulu camilerin merkezi konumu, İslam kentlerinin tüm çevresel özelliklerini biçimlendirmiştir. Ayrıca Batı kentlerinin aksine Medine ne sur ve kalelerle çevrili ne de Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem itibariyle Mekke'ye nazaran daha güçlü bir ticaret merkezidir.

Bununla birlikte İslam dini ile İslam medeniyeti ayrımını yapmamızı kolaylaştıracak birincil unsur Hz. Muhammed'e gelen ilk vahyin o dönem Arap yarımadasının en önemli ticaret kenti olan Mekke'de gelmiş olmasıdır. Bu bağlamda her ne ölçüde Medîne İslam medeniyetinin çekirdeği ise, içinde Kâbe'nin bulunduğu Mekke'nin de tevhid dini olarak İslam'ın çekirdeği olduğu söylenebilir ve bu durum İslam'ın din olarak evrenselliği ve Âdemî ve İbrâhimî gelenekle (haniflik) ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Öyle ki Kâ'be Kur'an'a göre insanlığın ilk evidir[4] ve ilk kez Hz. Âdem tarafından inşa edilmiş, daha sonra da Hz. İbrahim tarafından temelleri üzerinden yeniden yükseltilmiş ve hac ibadetinin merkezi olarak belirlenmiştir.[5] Başka bir deyişle Kâbe, Hz. Âdem ile başlayan peygamberlik geleneğinin, yani evrensel nitelikteki tevhit inancının merkezi olduğu kadar insanlık tarihindeki ilk bayındırlık örneği olarak medeniyetin beşiğidir.

Özce Mekke ile Medine arasındaki ayrımı şu şekilde ifade edebiliriz: Mekke, içinde insanlığın ortak kökenine işaret eden, bu sebeple evrensel dinin merkezi olan Allah'ın evinin (beytullah)

[3] Max Weber, *Şehir*, çev. Musa Ceylan (İstanbul: Bakış Yayınları, 2003), 86-87.
[4] Âl-i İmran 3/96.

[5] Kâ'be kelimesi Kur'an'da iki yerde geçmekle birlikte *el-beyt* (el-Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmran 3/96, 97; el-Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureyş 106/3), *el-beytü'l-harâm* (el-Hac 22/29, 33), *el-beytü'l-atîk* (el-Mâide 5/2, 97), *el-beytü'l-muharrem* (İbrâhîm: 14/37), *el-beytü'l-mâ'mûr* (et-Tûr 52/4) ve *el-mescidü'l-harâm* (el-Bakara 2/144, 149, 150; el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/7, 19, 28) gibi kavramlarla da kendisine işaret edilmektedir.

olduğu tevhit dininin merkezi olarak temayüz ederken, Medine içinde Hz. Muhammed'in ikametgâhı, yani evi ve mescidi olan ve şer'î siyasetin merkezi olarak temayüz etmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki, İslam medeniyet araştırmalarında medeniyet kavramının etimolojik analizinden hareketle ve Müslümanların ilk siyasî birlik oluşturup devlet kurdukları yer olması bakımından Medine'ye önemli ölçüde yer verilmektedir. Bunun yanı sıra Mekke'nin genel itibariyle insanlık medeniyetinin beşiği olması olgusuna dikkat çekmek gerekir. Kezâ İslam medeniyetinin Hz. Muhammed'e gelen vahiy ekseninde neşvünema bulması ve vahyin ilkin Mekke'de gelip Medine'ye hicretten sonra da gelmeye devam etmesi açısından Medine ile Mekke arasında ayrılmaz bir ilişki vardır.

Bu durumun İslam düşüncesinde özelde yönelme duygusuna verilen önemle ilgisi kurulabilir. Bu bağlamda Müslümanlar için aslî yönelme merkezi Mekke'de bulunan Kâbe'dir. Başta namaz olmak üzere birçok dinî uygulamada Kâbe'ye yönelme temel bir fariza olarak belirlenmiştir. Bunun sebebi bir din olarak İslam'ın insanlık tarihindeki yeri bakımından değerlendirilebilir. Nitekim Mescid-i Haram'a yönelme ile ilgili olarak Allah'ın buyruğu gelmeden önce Müslümanlar, Yahudileri takiben Mescid-i Aksâ'ya yöneliyorlardı. Peygamber, Hicretten on sekiz ay sonra Şaban ayının 15. Günü öğlen namazı sırasında yönünü Kâbe tarafına çevirmesiyle ilgili gelen bir ayetle Kâbe'ye yönelmiş ve böylece Yahudilerle arasına keskin bir ayrım koymuştur.[6] Bu itibarla hicret öncesi kendisini Allah'ın evini putlarla kirleten müşriklerden ayırmada İbrahimî peygamberlik geleneğinin merkezi olan Mescid-i Aksâ'ya yönelen Hz. Muhammed, hicret sonrasında da aslında yine bu gelenekten ayrılmıyor, ancak daha kadim olan, hatta insanlığın kökenindeki Âdemî peygamberlik geleneğine bağlanmış oluyordu.

Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki Mescid-i Nebevî'nin de beşerî inisiyatiften uzak, Hz. Muhammed'in devesi Kusvâ'nın ilahi ilham yoluyla seçtiği bir yere inşa edilmesi ve dolayısıyla bir kutsiyeti söz konusu olsa da İslam'ın evrensel mesajı ilkin Mekke'den, şer'î siyasetin kurumsallaşmasıyla da Medine'den tüm dünyaya yayılmıştır. Burada "ilk"ten kasıt ise sadece Hz. Muhammed'e gelen ilk vahyin Mekke'de gelmiş olması itibariyle değil, aynı zamanda Hz. Âdem'in ilk yerleşik hayata geçişini simgelemesi ve keza Hz. İbrahim tarafından yapılan tüm insanlara yönelik olmak üzere Hac davetinin[7] de Mekke olması itibariyledir. Öyle ki bu davetine onun Arapların -İsmail ve Hacer yoluyla torunlarının- atası olarak rolüne değil saf ve evrensel tevhit inancının tebliğcisi olarak rolüne vurgu yapıldığı söylenebilir.[8]

[6] el-Bakara 2/144. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. el-Bakara 2/142, 149-150.
[7] el-Hac 22/27.

[8] Titus Burckhardt, *İslam Sanatı*, çev. Turan Koç (İstanbul: Klasik Yay. 2013), 24.

2. Din ve Şeriat

İslam dini ile İslam medeniyeti arasında ayrım yapmamıza dayanak olabilecek, Mekke ve Medîne, dolayısıyla Allah'ın evi (Ka'be) ile Hz. Muhammed'in evi (Mescid-i Nebevî) arasındaki ayrıma benzer nitelikteki bir diğer ayrım, ilk kez İmam-ı Âzam Ebû Hanife (ö. 150/767) tarafından yapılan ve sonraki Ehl-i Sünnet ulemâsı tarafından da benimsenerek günümüze kadar gelen bir anlayış olarak din-şeriat ayrımıdır. Nitekim bu hususta Ebû Hanife, tüm peygamberlere gelen dinin bir olduğunu, ancak şeriatların farklı olduğunu ifade ederek tabiî ve fıtrat dini olarak İslam dininin zaman ve mekân üstü olup evrenselliğini ilan eder.

> "Bilmiyor musun ki, Allah'ın resulleri değişik dinlere mensup değillerdi. Hiçbiri kendi kavmine kendisinden önce gelmiş resulün dinini terk etmeyi emretmemiştir. Çünkü peygamberlerin dini birdir. Buna mukabil her resul kendi şeriatına davet etmiş, kendinden önceki resulün şeriatına uymaktan nehyetmiştir. Zira resullerin şeriatları çok ve muhteliftir. Bundan dolayı Allah Kur'an-ı Kerim'de "Sizin her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı." (Maide, 5/48) buyurmuştur. Allah, bütün peygamberlere tevhit demek olan dinin ikamesini, dinlerini tek bir din kıldığı için de ayırmamalarını emretmiştir…"[9]

Böylece Ebû Hanife'nin din ile şeriat arasında gözettiği ayrım, "İslam dini" ile "İslam medeniyeti" ayrımına bir dayanak teşkil eder. Bu açıdan din olarak İslam, genel anlamda ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren son peygamber Hz. Muhammed'e değin Allah tarafından Cebrail aracılığıyla indirilen insanlığın kadim ve değişmeyen dinine, tek Tanrı'ya inanmaktan ibaret olan tevhit inancına gönderme yapar. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamıyla din, *hanif dini, tevhid dini, fıtrat dini* ya da *tabiî din* olarak da adlandırılır.[10] Dolayısıyla bu anlamıyla İslam, insan doğasında mündemiç olan yalnızca Allah'a teslim olma, boyun eğme ve kulluk etme yönelimi olarak evrensel bir temeli haizdir. Başka bir deyişle Allah'la olan ezelî bağı tesis ettiği ölçüde her bir peygambere gönderilen şeriatta da içkin olarak bulunur.

Bu bağlamda İslam düşüncesinde *bezm-i elest, rûz-i elest, elest günü, bezm-i ezel, elest sohbetgâhı, elest meclisi, belî ahdi* gibi kavramlarla işaret edilen Âraf Sûresi'nin 172. âyetinde geçen tarih öncesi/ötesi olay[11] hadislerle de zenginleştirilerek özellikle tasavvuf düşüncesinde temel referans noktalarından biri olmuş ve tevhit dini ile ilgili geniş bir literatürün oluşmasına sebep olmuştur. Buna göre Allah'ın tüm insanlarla ezelde kurduğu misâkın ya da sözleşmenin

[9] Ebu Hanife, "Âlim ve Müteallim", *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 10
[10] er-Rûm 30/30.

[11] el-A'raf 7/172.

anlamı, ruhlar âleminde onlara kendini *Rab* olarak tanıtmış olması ve insanların da buna şâhit olup kabul etmiş olmasıdır. Başka bir deyişle her bir insan Allah'ın Rabliğinin ezelî tanığıdır. Dolayısıyla her insanın ruhunda Allah ile yaptığı bu sözleşme gizil olarak vardır. Nitekim İslam'a girişin temel şartı olan *kelime-i şehadet*in de ("Tanıklık ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur") etimolojik açıdan bu olaya göndermede bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla farklı dönem ve coğrafyalarda gelen peygamberler de *bezm-i elest*'te söylenen "evet" sözünün hatırlatıcılarıdırlar. Bu bağlamda tevhit dini olarak İslam, tarihsel gerçekleşme koşullarından bağımsızdır ve bir mutlaklık içerir. Başka bir deyişle Hz. Adem'e gönderilen İslam'la Hz. Muhammed'e gönderilen ve bu ikisi arasındaki peygamberlere gönderilen İslam arasında din olması bakımından hiçbir ayrım yoktur.

Bunun yanı sıra zaman ve mekân ya da belli bir tarihsel dönem ve belli bir toplum, tevhit dininin farklı şekillerde gerçekleşmesine sebep olan kendine özgü koşulları bünyesinde barındırır. Bu yüzden yerel ve kendine özgü koşul ve gereksinimlerine göre her topluma sürekli olarak yapılan tebliğlerde farklılaşan şeylerin olması doğal olmakla birlikte hepsinde ortak olan şey insanın *bezm-i elest*'te yapmış olduğu tanıklığı hatırlatmadır. Bununla birlikte yerel koşulların farklılaşması farklı muhtevaya sahip vahiylerin gelme sebebidir. Bu anlamda her bir topluma gelen vahyin, ortaya çıktığı çağın ve toplumun somut sorun ve koşullarına yönelik yeni bir teşrî ameliyesi olduğu söylenebilir.[12]

Bu bağlamda hiçbir kişi, zümre, kavim ya da topluluk tekelinde olmayan tek din İslam'dır ve Hz. Muhammed'e gönderilen şeriata özelde İslam adı verilmesi ise manidardır. Nitekim Hıristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük gibi dinler, o dinin kurucusu olan şahıslara, Yahudilik, Hinduizm gibi dinler, o dinin mensuplarına nispet edilirken yalnızca İslam dini Allah'a nispet edilir[13] ve insanın tabiî dinsel yönelimini ifade eder.

Bu yüzden Ebû Hanife'nin din-şeriat ayrımının temel dinî kaynakların (Kur'an ve Sünnet) tarihselleştirilme yoluyla değersizleştirilmesi anlamına gelmediğini ayrıca belirtmek gerekir. Nitekim Müslüman toplumlar bu ayrımı teorik düzeyle sınırlandırmışlar, pratik hayat açısından İslam dininin yani tevhit ilkesinin ikamesini Hz. Muhammed'e gelen şeriatla birlikte değerlendirmişlerdir.

Şu var ki Hz. Muhammed'e gelen vahiy her ne kadar önceki vahiylerle aynı değişmez tevhit ilkesini vaz etmiş olsa da ahlakî ve siyasi koşullar bağlamında farklı bir muhtevaya sahip olduğu da açıktır. İşte bu muhteva İslam şeriatı olarak belirlenmiştir. Şu var ki İslam şeriatı da her şeyin üstüne imanı yerleştirerek insanları birleştiren gerçek bağın iman olduğunu telkin etmiş, başta adalet olmak üzere mürüvvet, sıdk, cömertlik gibi bir takım ahlakî kavramları da evrensel bir

[12] İsmail Râci Farukî - Luis Lâmia Farukî, *İslam Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroğlu - Zerrin Kibaroğlu (İstanbul: İnkılab Yayınları, (2014), 132.
[13] "Kuşkusuz Allah katında din İslam'dır." Âl-i İmran 3/19.

temele dayandırarak yeniden tanımlamıştır. Köle ile efendiyi eşitleyerek İbn Haldun'un *asabiye* kavramıyla açıkladığı kavmiyetçiliği yani kan bağına dayalı tarafgirliği kınamış, yerine din kardeşliği ve takvayı koymuştur. Böylece farklı kavim ve kabileler arasında görece eşit bir temel sağlayarak toplumlar arası etkileşimi mümkün kılmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar peygamberler silsilesine ve fıtrat dinine yaptığı vurgu ve şeriat açısından da tüm insanları eşitleyen söylemi nedeniyle İslam medeniyet sahası İranlılar, Türkler, Moğollar, Habeşler ve diğer etnik topluluklar arasında kolayca yayılma imkânı bulabilmiştir. Benzer şekilde özelde Arap toplumunda ortaya çıkmış ve Arapça olarak indirilmiş olsa da esas niteliğini yani tevhit ilkesini kaybetmeden tüm bu farklı toplumların geleneklerini ve kültürel değerlerini tevhid ilkesine aykırı unsurlardan ayıklayarak kendine özgü kılmada büyük bir başarı göstermiş ve uluslar üstü ve çoğulcu bir medeniyet olarak gelişmiştir.

Dolayısıyla İslam dünyası içinde çıkmış fıkıh, kelam, tasavvuf ve felsefe alanlarındaki farklı düşünce biçimlerinin İslam adına birtakım kesinlik içeren yargılarda bulunması mümkün değildir ki İslam düşünce tarihini incelediğimizde de tüm bu alanlarda birbirinden çok farklı ve hatta karşıt görüşlerin aynı İslam medeniyeti çatısı altında varlığını sürdürdüğünü görebiliriz. Zira din olarak İslam hiçbir grup ya da kişinin tekelinde değildir.

Kısacası "İslam" kavramının, tarihsel gerçekliği içinde Hz. Muhammed'in kurduğu ve sonrasında türlü yorumlama ve gerçekleşme biçimleriyle yeryüzüne yayılan medeniyete atfen kullanıldığı ölçüde din ya da iman sorunuyla ilgisi olmayıp, kültür ve medeniyet sorunuyla ilgili olduğunu söylemek gerekir. Bunun yanı sıra din olarak İslam'dan söz edildiği durumda ise, genelde tevhit dinine özelde ise bu dinin en yetkin ve son tezahürü olarak Hz. Muhammed'e gönderilen şeriata işaret edilir ve bu özel anlamıyla da farklı toplumları temsilen temel kaynaklar ve usûl konusunda yetkin bilgi sahibi olan ulemâ tarafından yorumlanmaya açıktır. Nitekim her ne kadar Müslümanlar *asr-ı saadet* olarak adlandırılan ilk toplumsal ve siyasal yapılanmanın özlemini çekip ondan uzaklaşmamaya çalışmışlarsa da farklı zaman ve coğrafyalar söz konusu olduğunda değişen koşullarda Kur'an ve Sünnet olarak belirlenen temel kaynakların farklı şekillerde yorumlanmış olması çok kültürlü bir İslam medeniyet çatısının oluşmasına ön ayak olmuştur.

3. Akıl ve Vahiy

İslam dini ile İslam medeniyetini kavramsal olarak birbirinden ayırmamızı gerektiren bir diğer ayrım ilkesi akıl-vahiy ilişkisinin İslam düşünce geleneğindeki kuruluş biçimidir. Öyle ki İslam düşünce tarihinde bu ikisi arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemede köklü ve derin bir tartışma alanı oluşmuş ve bunun sonucunda İslam medeniyetinin yapısını anlamada anahtar nitelikte birtakım karineler ortaya çıkmıştır. Bunların belki de en önemlisi ve bu ayrıma odaklanmamızı gerektiren şey, klasik dönem İslam medeniyetinin özetini ve eleştirel analizini ortaya koyan İbn

Haldun'un medeniyet araştırmaları bağlamında aklî siyaset ile şer'î (dinî) siyaset arasında gözetmiş olduğu ayrımdır.

Bu bağlamda İbn Haldun toplumsal ve siyasal birliğin sağlanması, devletin sürekliliği ve bu suretle medeniyetin inkişafı için insanların boyun eğeceği kesin ve uyulması zorunlu yasalar koymanın gerekliliğinden hareketle toplumsal hayatın örgütlenmesinde yasa koyuculuğun aklî ve şer'î olmak üzere iki yol olduğunu ifade eder. Aklî siyaset, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde rasyonel ölçüt ve yasaların yürürlükte olduğu bir yönetim tarzına tekâbül etmekle birlikte bu anlamda medenî yaşam dünyevi iyiliklerin yetkin biçimde elde edilmesiyle sınırlanmıştır. Şer'î siyaset ise peygambere vahiy yoluyla bildirilen yasalarla yürütülen ve insanların hem dünyevî hem de uhrevî iyilikleri elde etmeleri için öncelikle peygamberler ve akabinde onların yerine geçen halifelerin yönetim tarzına işaret eder.[14]

Bu bağlamda en özlü tanımıyla medeniyet, dünyayı bayındır kılmadaki toplumsal yetkinliği ifade eder ve bunun en temel bileşeni toplumların örgütlenme tarzı, başka bir deyişle yönetim biçimindeki yetkinliktir. Bu tür bir yetkinleşme ise özellikle toplumun "ortak iyi" ve "adalet" ilkeleri anlayışı bakımından yürürlükte olan yasaların niteliğine göre gerçekleşir. Bu açıdan bakıldığında aklî ve şer'î siyasetin hem "ortak iyi" hem de "adalet" anlayışlarında önemli ayrımların olduğu söylenebilir. İbn Haldun'a göre en temel ayrım aklî siyasette ortak iyinin dünyevî iyilikler, bedenin rahatı ve korunması ile hazların sürdürülmesidir. Şer'î siyasette ise bu amaçlar göz ardı edilmemekle birlikte aslî amaç manevî yetkinleşme ve gerçek mutluluk olan öteki dünya saadetidir. Benzer şekilde aklî siyasette adalet dünyevî metaların paylaşımı, bedensel hazların kazanımı ve topluma yayılmasına dayalı olarak gelişirken şer'î siyasette adalet, erdemlerin kazanımı ve topluma yayılmasına dayalıdır.[15]

Konumuz açısından İbn Haldun'un en önemli gözlemi ise diğer toplumlardan farklı olarak İslam toplumunun bir medeniyet seviyesine yükselişinin dinî siyaset sayesinde gerçekleşmiş olduğuna dair saptamasıdır. Nitekim İbn Haldun'a göre Araplar aklî siyaset geliştirmekten uzak olmaları nedeniyle Arap devletlerinin kuruluşunda ve gelişiminde etkili olan en önemli etken din olmuştur. Başka bir deyişle Araplar ancak dinin güdümünde ve dinî eğitim yoluyla tabiatlarında meydana gelen bir değişiklikten sonra ancak medeniyet kurmaya muvaffak olabilmişlerdir.[16] Bu suretle Arapların bedevîlikten hadarîliğe geçişinde ve İslam'ın bir medeniyet şeklinde tedvininde en önemli etken din olmuştur.[17]

Bu açıdan vahiy sadece manevî hayatın düzenlenmesini değil aynı zamanda dünyevî ilişkilerin de düzenlenmesini üstlenmiş ve bu düzenlemeyle birlikte bireysel ve toplumsal hayatın tüm

[14] İbn Haldun, *Mukaddime,* tah. Abdüsselam eş-Şidâdî (Beyrut: Dârü'l-Beyza, 2005), 1/479-481.
[15] İbn Haldun, *Mukaddime,* 1/480-481.
[16] İbn Haldun, *Mukaddime,* 1/387.
[17] Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Yıldız, "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2010), 45-47.

yönleri *cahiliye* nitelemesinden arınarak dinî olduğu ölçüde medenî bir niteliğe bürünmüştür. Bunun yanı sıra İbn Haldun'a göre başka toplumlarda yürütülen salt akla dayalı yönetim biçimleri, dünyayı bayındır duruma getirmede yeterli olmakla birlikte ölümden sonraki hayat ve gerçek mutluluk için bir düzenleme getirmede yetersiz kalmaktadır.

Diğer yandan İslam şeriatının aklı yadsımayan, bilakis kullanılmasını destekleyen ve teşvik eden yapısı İslam medeniyetinin aynı zamanda aklî bir temelde inkişafında en önemli rolü oynamıştır. Bunu destekleyen en önemli olgu ise Hz. Muhammed'in dinî ve dünyevî liderliği birlikte yürütmüş olması, dünyevî liderliğinde ise istişare ve rasyonaliteye dayanmış olmasıdır. Dahası İslam tarihinin sonraki gelişim sürecinde de din temel bir rol oymamış olsa da özellikle Arap olmayan toplumların İslam'a girişi ile birlikte yönetim olgusunda rasyonel düzenlemelere giderek ağırlık verilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim İbn Haldun'un temel ilgilerinden biri de devlet yönetiminde peygamber ve halifelerin yürüttüğü şer'î siyasetten hükümdarların yürüttüğü aklî siyasete geçiş sürecini ele alır.[18] Bu bağlamda İbn Haldun, her ne kadar şer'î siyaset iki dünya mutluluğunu amaç edinmesi itibariyle aklî siyasetten daha üstün olduğunu ileri sürse de peygamberin ölümünden sonra İslam toplumunun varlığını sürdürmesinde dinî liderliğin yeterli olmayıp bununla eşgüdümlü bir aklî siyasetin gerekliliğinin temellendirmesini yapar. Kuşkusuz bu süreçte rol oynayan en önemli etken İslam medeniyetine giren yabancı güçlerle birlikte Arap asabiyesinin zayıflamış olmasıdır olmasıdır.[19]

İbn Haldun'un bakış açısından Arap asabiyesinin yok olması ve dinî siyasetten uzaklaşılması bir dekedans ifade eder.[20] Bununla birlikte bu dekedans ile kastetmiş olduğu şey akla dayalı bir yönetim anlayışının yürürlükte olması değil, özellikle halifeliğin salt hükümdarlığa dönüştüğü aşamada meydana gelen rahatlık ve dünyevî isteklere düşkünlükle birlikte gelişen ahlakî ve dinî duygulardaki zayıflamadır. Bu açıdan İbn Haldun'a göre hükümdarlık ya da aklî siyaset, ancak hilafet ya da dînî siyasetle birleştiğinde geçerli bir yönetimdir.

Kuşkusuz İbn Haldun'un bu görüşlerinin eleştirel analizi bu bildirinin sınırlarını aşar. Bununla birlikte kendisinin olumsuzladığı ancak İslam'ın evrensel söylemine hiç de aykırı olmayan İslam'a sonradan girmiş Arap olmayan kavim ve kültürlerin toplumsal düzen ve yönetimdeki etkisi aklî siyaseti kaçınılmaz kılmıştır. Böylelikle özellikle Abbasî, Selçuklu ve Osmanlı gibi İslam toplumunu temsil eden imparatorluklarda genel eğilim şer'î siyasetin aklî siyasetle dengelenmesi olmuştur. Bu suretle kültürel açıdan çoğul, ancak inanç açısından yekvücut bir medeniyetin inşası, tekâmül ve inkişafı gerçekleşmiştir.

[18] İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/481-482
[19] İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/528.
[20] İbn Haldun; *Mukaddime*, 1/521-522

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde İslam dini Hz. Âdem'den itibaren farklı şekillerde tezahür etmiş, ancak hepsinde ortak olan tevhit ilkesini vaz' etmekle evrensel bir temeli haiz olmuştur. İslam dininin bu evrensel mesajı özelde Hz. Muhammed'in Mekke'de verdiği mücadelenin konusu olmuştur. Medine dönemi ise ölçüde dünyevî hayatın bayındır kılınmasına yönelik yasal düzenlemeleri de içerdiği ölçüde İslam medeniyetinin çekirdeğini oluşturmuştur. Mekke ve Medine arasındaki bu bağlam bütünleşmesi Hz. Muhammed'in hatemiyetiyle tamamlanmış olan peygamberlik geleneğinin evrensel mesajı olan tevhit ile İslam şeriatının birliğine işaret eder. Bu haliyle İslam dini sadece geleneksel Arap değerlerini değil aynı zamanda İslam'a sonradan giren toplumların geleneklerini tevhit ilkesinde uygun biçimde dönüşüme uğratmıştır. Bununla birlikte gerek Arap gerekse başka toplumların tevhit ilkesine uygun kültürel unsur ve gelenekleri İslam medeniyeti çatısı altında yaşama imkânı da bulmuştur. Bu da önemli ölçüde Peygamber'in varisleri olarak İslam ulemasının akıl ile nakil arasında kurmuş olduğu denge ile mümkün olmuştur.

Bilakis İslam medeniyetinin gelişimi içinde görüldüğü üzere İslam şeriatı, farklı zaman ve farklı toplumsal koşullar altında İslam uleması tarafından farklı şekillerde yorumlanmak suretiyle çoğulcu bir nitelik arz etmiştir. Hatta İslam medeniyetine karakteristiğini veren en önemli özelliğin böylesi bir çoğulculukta mündemiç olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla bugün genel olarak ihtiyaç duyulan şey ontolojik, epistemolojik, etik ve siyasî düzeyde İslam medeniyetinin gelişimi içinde ortaya çıkan kelam, fıkıh, felsefe ve tasavvuf öğretilerinde tezahür eden İslam dininin hikemî boyutunun sergilenmesi ve yeniden ortaya konulmasıdır. Burada İslam dininin hikemî boyutu ile kastettiğim şey ise, temel inanç ilkeleri ile insan aklı ve gerçeklik arasındaki ilişkinin sağlıklı bir biçimde kurulmasıdır.

Özetle İslam düşüncesi, tevhit, nübüvvet ve ahiret başta olmak üzere İslam dininin temel inanç ilkeleriyle uyumlu biçimde gelişen ve tarihsel süreç içerisinde farklı gerçekleşme biçimlerini bünyesinde toplayan geniş yapıdır. Bu yapı içerisindeki ayrılıkları, dinden sapmalar olarak değil bilakis Müslümanların birlik içindeki farklılaşmaları olarak görmek daha uygundur.

Kaynakça

Burckhardt, Titus. *İslam Sanatı*. çev. Turan Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Farukî, İsmail Râci - Luis Lâmia Farukî. *İslam Kültür Atlası*. çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerin Kibaroğlu. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2014.

İbn Haldun, Abdurrahman. *Mukaddime*. tah. Abdüsselam eş-Şidâdî. Beyrut: Dârü'l-beyza, 2005.

Weber, Max. *Şehir*. çev. Musa Ceylan. İstanbul: Bakış Yayınları, 2003.

Yıldız, Mustafa. "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı". *flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2010), 25-55.

IMPACT OF COVID-19 IN ALBANIA. CASE MUNICIPALITY OF SHKODER.BUSINESS PROMOTION AND DEVELOPMENT

Blerta MJEDA
Lecturer at Polis University

Elsa Toska
Lecturer at Polis University

ABSTRACT

The Municipality of Shkoder includes a territory with an area of 872.71 km2, and a population of about 209,542 registered inhabitants. The Municipality of Shkoder has in its composition 11 administrative units: Shkodër, Ana e Malit, Bërdicë, Dajç, Guri i Zi, Postribë, Pult, Rrethinat, Shale, Shosh, Velipoja. It has under its administration a town and 93 villages.

With the new territorial and administrative division there is such a position that covers the maritime and agricultural area in its south, as well as the most mountainous area of Albania in the north. While in the western part it is bordered by Lake Shkoder, which has a great national and international importance in relations with Montenegro. Seen precisely from the cross-border relations, the favorable geographical position enables the territorial as well as economic and natural connections of Shkoder with Montenegro and Kosovo, thus turning it into a very favorable strategic position for the whole region.

During 2020, the Municipality of Shkoder faced a state of emergency due to the Covid-19 pandemic that swept across the globe.

The Municipality of Shkoder stimulates the promotion and development, facilitation of business in the conditions of economic difficulties that Albania is going through

a) Through fiscal policies, fair distribution of the tax burden

- Reduction of up to 30% of property tax (building and agricultural land);
- Enabling the payment of the obligation in installments, every month for businesses and families
- Determining the level of the fee according to the type of activity
- Determining the level of fees according to geographical location, facilitating businesses in less developed areas (Taxes and fees reduced by up to 50% for entities operating in Administrative Units)
- Exemption from business tariff obligations during the pandemic period

Keywords: Effects on the economy, facilitation of business, job creation, improvements in infrastructure, sustainable development.

UNDERSTANDING MILLENNIAL TURNOVER INTENTION IN MALAYSIA: A MULTIFACETED PERSPECTIVE

Asim S.M. Alamssi
UKM-Graduate School of Business, Universiti Kebangsaan Malaysia

ABSTRACT

This conceptual paper discusses the growing phenomenon of employee turnover intention among millennials in Malaysia, a generation that constitutes a significant fraction of the nation's workforce. This present study put forward that Millennials exhibit different traits, characteristics and workplace values compared to the previous generations, which affects their career decisions and contributing to greater turnover rates. This paper explores into multifaceted factors driving this trend, including work-related aspects, personal preferences, and external influences in a single research framework. The work-related variables employed in this study are compensation and benefits, career development opportunities, job security, work-life balance, job satisfaction, and leadership styles, while personal preferences encompass values and priorities, technological proficiency, and desired work environments. External influences cover variables related to economic conditions, competition, and social and family factors**.**

This paper investigates these factors in the context of the Malaysian workforce and proposes potential strategies and solutions possible solutions for companies to mitigate millennial turnover, improve employee retention, and cultivate a supportive work environment that aligns with the aspirations, the demands and goals of this generation.

Keywords: Millennials; Employee Turnover; Retention Strategies; Work-Life Balance; Career Development

ASSESSMENT OF THE EFFECT OF ORAGANIZATIONAL BEHAVIOUR ON GLOBALIZATION

Mohammed Mohammed Ndagi
Department of Public Administration, Ahmadu Bello University Zaria, Nigeria.

ABSTRACT

Organizational behavior and globalization are crucial in shaping how businesses function today. OB helps organizations manage their internal dynamics, while globalization pushes them to navigate and thrive in an increasingly interconnected world, blending local and global strategies to remain competitive. As organizations extend their operations internationally due to globalization, they encounter distinct challenges in managing organizational behavior (OB) within a diverse, multinational workforce. The Objective of the study is to assess the effect of organizational behaviour on globalization, Literature were review on organizational behavior and globalization. The data for the study were generated from primary and secondary sources. The instruments of the primary data collection used were questionnaire and interview, while secondary sources made use of reports, books, gazettes, journals, research theses and dissertations. Questionnaires were distributed on a sample of 384 respondents. Data were analysed using descriptive, inferential and thematic statistical tools. Regression analysis tests result revealed that the variables under study has a significant effect on globalization also the result from the interview indicate that organizational behavior has significant effect on globalization. It was recommended among other things that organizations should adopt strategies to succeed globally, including investing in leadership development focused on global competencies and cross-cultural communication, prioritizing employee engagement to align with the organization's global vision, fostering a positive organizational culture that values inclusivity and diversity, and offering cross-cultural training to enhance communication and collaboration with international partners.

Keywords: Organizational Behavior and Globalization Context

TO ANALYZE THE PERFORMANCE OF MSME'S IN INDIA: WITH SPECIAL REFERENCE TO RAJASTHAN STATE

Deepali Tomar
Assist. Prof. Dr., , Department of Management Studies, Tecnia Institute of Advanced Studies, Delhi.

ABSTRACT

MSMEs continue to be the backbone of the economy for countries like India where the problem of unemployment is steadily escalating and the agriculture land holdings continue to shrink. The State of Rajasthan in India is looking at sustainable and inclusive industrial growth as it faces an acute problem of migration due to lack of employment and business opportunities after COVID-19. The purpose of this paper is to analyse the growth and performance of MSMEs and to explore the reasons responsible for hindering their growth. A descriptive study is conducted with the help of secondary data and is based on extensive review which significantly contributes in directing the stakeholders to take appropriate measures for speedy development of the region. The study concludes that MSME sector was flourishing and was doing very well till 2019-20 but after COVID-19 outbreak i.e. in 2020-21, MSME sector in India in general and in Rjasthan in particular has been deeply affected.

Keywords: MSME, Unemployment, Business opportunities, Migration, COVID-19.

IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR ON STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN PAKISTAN

Muhammad Munawar Hussain
M.Phil. Commerce, Department of Commerce, Bahauddin Zakariya University Multan, Pakistan

Dr. Khawar Naheed
Associate Professor, Department of Commerce, Bahauddin Zakariya University Multan, Pakistan

Muhammad Umer Attari
Assistant Professor, Department of Commerce, Bahauddin Zakariya University Multan, Pakistan

ABSTRACT

This research empirically examines the role of AI tools and knowledge-sharing behaviors in improving students' academic performance in HEIs in Pakistan. HEIs have grown quickly; however, they have faced some challenges, including academic pressure, scarce resources, and high drop-out rates, which require innovative academic support measures. AI-powered mechanisms — chatbots, virtual tutors, and intelligent tutoring systems — offer personalized learning experiences, real-time academic assistance, etc., yet they remain unexplored in respect to their adoption and efficacy levels in Pakistan. This study is uniquely a theoretically foundation based on the UTAUT with extension of additional constructs including information accuracy, personal innovation, and pedagogical fit to the original constructs of job relevance, attitude, and social influence to examine factors toward AI adoption in education. The results indicate that students' knowledge-sharing behavior is highly influenced by performance expectancy and effectiveness of assessment coupled with student engagement, while academic performance is positively correlated to knowledge-sharing behavior. The strongest correlation for the potential of student outcomes improvement is associated with AI tools usage that has the transformative power on higher education. Facilitating conditions and pedagogical fit were identified as insignificant factors, indicating that students place greater emphasis on ease of use and perceived benefits in comparison to organizational infrastructure and pedagogical models. The implications of these findings not only extend the current literature by enhancing the original UTAUT framework, they also provide practical solutions for higher education institutions (HEIs) in adopting AI by the means of raising awareness, training faculty, and upskilling the digital literacy. Although this study paves the way for many more pieces of research in this regard, especially in Pakistani HEIs, it cannot be generalized on HEIs of other nations and further research needs to be done in **Innovation Diffusion Theory (**IDT)

implementation within educational settings. Future research should explore cultural and institutional barriers to AI adoption, and incorporate qualitative methods for a richer understanding of student experiences with AI. This research emphasizes the significance of AI-powered academic support and collaborative learning, advocating for the smooth adoption of AI technologies within the education system to improve student success in the digital age.

EXAMINING THE IMPACT OF MOTIVATION, JOB SATISFACTION, AND WORK-LIFE BALANCE ON EMPLOYEE PERFORMANCE

Sarmilaputhura
Faculty of Business, Accounting, Finance, Law, And Humanity

ABSTRACT

Employee performance is a crucial determinant of organizational success, and it is significantly influenced by various factors, including motivation, job satisfaction, and work-life balance. This thesis examines the intricate relationship between these three factors and their collective impact on employee performance in modern workplaces. In today's competitive business environment, organizations must ensure that their employees remain motivated, satisfied, and maintain a healthy balance between their professional and personal lives to optimize productivity and efficiency. This research explores how motivation, job satisfaction, and work-life balance interact and contribute to employee performance, offering insights into effective human resource strategies that organizations can implement to enhance their workforce's overall efficiency.

Motivation serves as a driving force behind employee behavior, directly influencing their willingness to perform tasks, achieve goals, and contribute to organizational success. Employees can be motivated by intrinsic factors such as personal growth, recognition, and job fulfillment, as well as extrinsic factors including financial rewards, promotions, and job security. Theories such as Maslow's Hierarchy of Needs, Herzberg's Two-Factor Theory, and Vroom's Expectancy Theory provide a theoretical foundation for understanding how motivation affects employees' commitment, engagement, and productivity. A highly motivated workforce is more likely to demonstrate dedication, creativity, and efficiency, leading to improved organizational outcomes. However, a lack of motivation can result in absenteeism, low productivity, and high employee turnover, which negatively impacts the organization.

Job satisfaction is another critical element that directly influences employee performance. Employees who experience high levels of job satisfaction are more engaged, committed, and likely to exert discretionary effort in their roles. Job satisfaction is determined by various factors, including workplace culture, leadership styles, job autonomy, career growth opportunities, compensation, and work environment. Organizations that prioritize employee satisfaction experience lower turnover rates, improved morale, and higher performance levels. Conversely, dissatisfaction at work can lead to stress, burnout, and disengagement, which can diminish overall productivity. This study explores how job satisfaction mediates the

relationship between motivation and employee performance, emphasizing the importance of a positive work environment and supportive leadership in fostering job satisfaction.

Work-life balance has gained increasing importance in today's dynamic and fast-paced corporate world. Employees who struggle to balance their professional responsibilities with personal life commitments often experience stress, fatigue, and decreased job performance. Conversely, a well-balanced work-life arrangement contributes to higher job satisfaction, reduced stress levels, and increased productivity. Organizations that offer flexible work arrangements, remote work options, and employee wellness programs are more likely to have a workforce that performs at an optimal level. The research investigates the role of work-life balance in enhancing job satisfaction and motivation, ultimately leading to improved employee performance.

This thesis employs a mixed-methods research approach, combining qualitative and quantitative methods to assess the impact of motivation, job satisfaction, and work-life balance on employee performance. Data is collected through surveys, interviews, and case studies from employees across various industries. Statistical analysis is utilized to identify correlations and causal relationships among these variables.

The findings of this research contribute to the understanding of effective employee management strategies, providing practical recommendations for organizations to enhance motivation, increase job satisfaction, and promote work-life balance. By implementing policies and practices that address these critical factors, organizations can foster a high-performance workforce, leading to sustained competitive advantage and long-term success. This study underscores the significance of a holistic approach to employee well-being and performance management, advocating for strategic interventions that benefit both employees and employers alike.

UNCOVERING THE MOST INFLUENTIAL FACTORS IN THE METAVERSE USING PARETO ANALYSIS

Eshita Gupta
Research Scholar, Department of Management, Sharda University, Greater Noida, India

Ruchi Jain Garg
Professor, Department of Management, Sharda University, Greater Noida, India

ABSTRACT

This study aims to critically evaluate the existing body of literature on consumers' metaverse experiences and identify key areas for future research. A systematic methodology was employed to gather data from scholarly articles published in various management journals, accessible through open-access databases. These articles were systematically classified into eight categories, including publication type and timeframe, journal sources, application domains, data collection methods, sampling techniques, statistical approaches, antecedents, dimensions, and the consequences of consumer behavior in the metaverse. Pareto analysis was applied to identify the most significant factors. The findings emphasize the core aspects of metaverse experiences, their impacts, challenges, and limitations. Additionally, the study highlights research gaps that future scholars may explore. The paper concludes by proposing a comprehensive framework for assessing consumer experiences within the metaverse.

Keywords: Metaverse, Pareto Analysis, Virtual Reality, Experience, Augmented Reality

DETERMINANTS AND CONSEQUENCES OF PLACE ATTACHMENT TO AN UNVISITED DESTINATION

Ahmad Azmi M.Ariffin
UKM-Graduate School of Business, Universiti Kebangsaan Malaysia

Asim S.M. Alamssi
UKM-Graduate School of Business, Universiti Kebangsaan Malaysia

ABSTRACT

This conceptual paper discusses the development of place attachment to destinations have never been visited in person. Individuals can form strong emotional, cognitive, and social bonds to destinations they have never physically experienced. Facilitated by advances in digital media, social networks, and virtual reality (VR). These attachments are encouraged by destination imagery, cultural stories, media portrayals and social influences. Drawing from environmental psychology, consumer behavior, and tourism studies, this paper examines the key factors that lead to place attachment prior to direct experience and its potential behavioral and psychological outcomes. Cognitive factors such as historical narratives, virtual exposure and destination image are essential in forming the mental representations of a location. Affective factors, including personal value alignment, nostalgia, and emotional storytelling further strengthen the attachment. Social factors, such as online communities, influencer endorsements, and word-of-mouth, also serve as additional mechanisms that shape the intensity of connection to a destination that have not been visited in person. The study also explores the behavioral and psychological effects of such attachment. Individuals who develop a strong connection may show increased visit intentions, engage in destination-related cultural consumption, and advocate for the place via digital platforms. Furthermore, this attachment is expected to affect psychological ownership, expectation formation, and virtual travel satisfaction, which can influence post-visit experiences. The conceptual framework proposed in this paper integrate the previous mentioned factors and effects, providing insights into how place attachment formation can happen without physical experience. It also highlights implications for tourism stakeholders, policymakers, and destination marketers, to emphasize on the role of digital representations in shaping consumer behavior.The interaction between virtual and physical experiences in place attachment is yet to be explored by future studies with the consideration of cross-cultural and generational variations in digital destination consumption.

Keywords: Place attachment; destination marketing; destination image.

THE IMPACT OF DIGITAL MARKETING IN ATTRACTING INTERNATIONAL STUDENTS TO MALAYSIAN UNIVERSITIES

Latha Manickam
Dr., Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0009-0003-3592-4908

Gunananthini Kumaran
Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0009-0003-3592-4908

Jayesri Sevakumaran
Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0000-0002-6761-6833

Utaranjeet Kaur A/P Kartar Singh
Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0009-0007-8469-4570

ABSTRACT

Digital marketing has become a pivotal tool in the global education sector, significantly influencing student recruitment strategies. This study examines the impact of digital marketing in attracting international students to Malaysian universities. The research explores key digital marketing strategies, including social media campaigns, search engine optimization (SEO), content marketing, and online advertising, assessing their effectiveness in increasing student enrolment. Additionally, it investigates the role of data analytics and personalized engagement in enhancing prospective students' experiences and decision-making processes. By analysing case studies and survey data from international students, this study identifies the most effective digital marketing approaches and their influence on students' choices. The findings highlight how targeted digital marketing efforts enhance Malaysia's global appeal as a higher education destination. Furthermore, the study discusses challenges such as competition, digital literacy, and cultural differences in marketing strategies. The results suggest that a well-integrated digital marketing strategy can significantly boost international student enrolment, strengthen institutional branding, and improve global competitiveness. This research provides valuable

insights for universities and policymakers to refine digital marketing strategies, ultimately positioning Malaysia as a preferred hub for higher education.

Keywords: Digital Marketing, International Students, Malaysian Universities, Student Recruitment, Higher Education Marketing.

THE RELATIONSHIP BETWEEN GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND EMPLOYEE PERFORMANCE AMONG INSURANCE INDUSTRY

Latha Manickam
Dr., Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0009-0003-3592-4908

Jayesri Sevakumaran
Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0000-0002-6761-6833

Gunananthini Kumaran
Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0009-0003-3592-4908

Utaranjeet Kaur A/P Kartar Singh
Lecturer, Faculty of Business, Accounting, Finance, Law & Humanity (FOBAFLH), MAHSA University, Malaysia
ORCID: 0009-0007-8469-4570

ABSTRACT

This study examines the connection between Green Human Resource Management (GHRM) and employee performance by investigating how eco-friendly HR practices impact both individual and organizational outcomes. GHRM aims to align employee behavior with sustainability objectives through practices such as green recruitment, environmental training, and performance management. The findings suggest that successfully implementing GHRM yields advantages at both levels. For employees, it enhances job performance and nurtures a pro-environmental work mindset. For organizations, it fosters a sustainable workplace culture, boosts resource efficiency, and strengthens environmental performance, ultimately benefiting overall corporate success and reputation. Using a combination of qualitative and quantitative methods, including case studies from globally recognized green companies, the research highlights the positive influence of government policies and GHRM strategies in promoting employee engagement with environmental initiatives. Moreover, the study explores the application of green HR practices across various industries, emphasizing how factors such as age and experience shape employees' perceptions of their organization's commitment to

sustainability.

Keywords: Green Human Resource Management (GHRM), employee performance, sustainability, eco-friendly HR practices and green hiring

PSYCHO-SOCIAL PREDICTORS OF MENTAL HEALTH PROBLEMS AMONG PARENTS OF PRESCHOOLERS

Syeda Dua Fatima
Department of Clinical Psychology, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan.

Wajeeha Aamir
Department of Clinical Psychology, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan.

Muhammad Fahad Iqbal
Department of Clinical Psychology, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan.

Rabia Ishaq
Department of Clinical Psychology, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan.

ABSTRACT

The research study is intended to identify the psycho-social predictors of mental health problems among parents of preschoolers. The study variables include social comparison, parental self-efficacy, sharenting and mental health problems. Using the quantitative correlational research design, the data was collected from a sample of 200 parents, with an equal ratio of mothers and fathers, using purposive sampling technique. The data was collected through self-report psychological scales, translated in Urdu, and a demographic sheet. The scales included Social Comparison Scale (SCS), Parental Sense of Competence Scale (PSCS), Sharenting Evaluation Scale (SES), and Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21). The statistical analysis Multiple Linear Regression was used to find out the predictive effect of social comparison, parental self-efficacy and sharenting for the mental health among the parents of preschoolers. The findings revealed that the social comparison and sharenting are the strong positive predictors of mental health problems whereas, parental self-efficacy is the strong negative predictor, among the study population. These results suggested that the parents who engaged more in social comparison and sharenting had more mental health struggles whereas, their self-efficacy aided as a psychological buffer against their mental health problems. The research study and its findings underscores the need to design tailored mental health interventions for the parents facing mental health problems due to excessive dependence on social comparison and sharenting as well as cultivating parental self-efficacy among them. Moreover, organizing awareness sessions and parenting workshops to promote appropriate social media practices while sharenting, and fostering digital literacy among the parents of preschoolers mitigates the undesired consequences of predictor variables.

Keywords: Social Comparison, Parental Self-efficacy, Sharenting, Mental Health Problems, Parenting, Social Media.

SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINDA PSİKANALİTİK YAKLAŞIMIN KULLANIMI

THE USE OF PSYCHOANALYTIC APPROACH IN SOCIAL WORK PRACTICE

Cansu TURAN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Haliç Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Psikoloji Bölümü
ORCID ID: 0009-0008-5930-0020

Aslı Dila AKİŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi İngilizce Psikoloji Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-2827-8106

ÖZET

Bu bildirinin amacı farklı sorun alanlarında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının danışanlarıyla kurdukları tedavi ilişkisinde psikanalitik kuramın sunduğu içeriği mesleki uygulamalarında kullanımları, kuramı kullanmanın kendilerine ve hizmet sağlanan kişilere etkilerini nasıl deneyimlediklerini sunmaktır. Literatür taraması bölümünde sosyal hizmet uygulamalarında psikanalitik yaklaşımın kullanıldığı ilk yıllar ve ayrıştığı dönem tarihsel arka planı da içerecek şekilde taranmıştır. Türkiye'de benzer bir çalışma yoktur ancak uluslararası literatür tarandığında sosyal hizmet uygulamalarında psikanalitik yaklaşımın kullanımı hakkında çok sayıda kitap/makale bulunmuştur. Bildirinin araştırma bölümünde ise psikanalitik kuram hakkında seminer/okuma gruplarına katılmış, kendi psikanaliz sürecine ya da psikanalitik terapisine devam eden ya da psikanalitik süpervizyon alan toplam 10 sosyal hizmet uzmanı ile yarı yapılandırılmış yönerge aracılığıyla derinlemesine görüşmeler yapılmış; görüşmelerden elde edilen bulgular tematik analiz yöntemi ile yorumlanmıştır. Araştırma sonucuna göre kuramı mesleki uygulamalarında kullanmaya başlamış olmanın sosyal hizmet uzmanlarının hem kişisel yaşamlarında hem mesleki uygulamalarında verimliliklerini arttırdığı; psikanalitik kuramın içeriğinden faydalanmanın kendisinin ve karşılaştığı dezavantajlı grupların duygularını, ifadelerini ve davranış biçimlerini anlamada kolaylaştırıcı olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte profesyonel süpervizyon almanın görüşme yapılan tüm katılımcılar tarafından ifade edilen en yoğun ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal hizmet, psikanalitik kuram, sosyal bilimler

SUMMARY

The aim of this paper is to present how social workers working in different problem areas use the content offered by psychoanalytic theory in their professional practices in the treatment

relationship they establish with their clients, and how they experience the effects of using the theory on themselves and the people they serve. In the literature review section, the first years of the use of the psychoanalytic approach in social work practice and the period of its divergence were reviewed, including the historical background. There is no similar study in Turkey, but when the international literature was reviewed, many books/articles were found on the use of psychoanalytic approach in social work practice. In the research part of the paper, in-depth interviews were conducted with a total of 10 social workers who had participated in seminars/reading groups about psychoanalytic theory, who were continuing their own psychoanalytic process or psychoanalytic therapy or who received psychoanalytic supervision through a semi-structured guideline; the findings obtained from the interviews were interpreted by thematic analysis method. According to the results of the research, it was revealed that having started to use the theory in their professional practices increased the productivity of social workers both in their personal lives and in their professional practices; benefiting from the content of psychoanalytic theory facilitated understanding the emotions, expressions and behaviors of themselves and the disadvantaged groups they encountered. Furthermore, it was identified that receiving professional supervision was the most intensive need expressed by all participants interviewed.

Keywords: Social work, psychoanalytic theory, social sciences

GİRİŞ

Sosyal hizmet uygulamaları birey, aile, küçük gruplar, topluluklar ve toplumla çalışırken genelci sosyal hizmet uygulaması yaklaşımını temel almaktadır. Sistem ve ekosistem teorilerinden faydalanarak bireyin sahip olduğu ruhsal özelliklerini de göz önünde bulundurarak çevresel/sistemsel düzenlemeler yapmayı; bu düzenlemeleri yaparken insan hakları ve sosyal adalet ilkelerinden ödün vermemeyi taahhüt etmektedir. Nitekim Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) 2014 yılında yayınladığı en güncel haliyle sosyal hizmeti şu şekilde tanımlamıştır:

> "Sosyal hizmet; sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmelerini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplindir. Sosyal hizmet, sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkelerini merkeze alır. Sosyal hizmet teorileri, beşeri bilimler, sosyal bilimler ve yerel bilgi ile desteklenen sosyal hizmet, yaşam zorluklarıyla mücadele etmek ve iyilik halini geliştirmek için insanlarla ve yapılarla çalışır. Sosyal hizmetin bu tanımı ulusal ve/veya bölgesel düzeylerde geliştirilebilir." (https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/, Erişim tarihi: 22.11.2024).

Bu tanımında da vurgulandığı gibi bireyin daha çok 'sosyal' yanına, bireyi çevreleyen adalet ve haklar bağlamına ve çevresel düzenlemelerle ilgili müdahalelerine atıfta bulunmaktadır. Bu yönüyle sosyal hizmet birey ve grupların yaşadığı sorunların sebebi olarak doğrudan bireyi sorumlu tutmamakta (suçlamamakta), içinde bulunulan sosyal koşullar ve ilişkisellikle birlikte değerlendirerek teşhisçi yaklaşımdan kaçınmaktadır.

Acar ve Çamur (2003)'a göre de sosyal hizmet mesleğinin odağı, bireylerin toplum içindeki işlevselliğini etkileyen birey ve çevresi arasındaki etkileşimdir ve bireyin sosyal işlevselliğini gerçekleştirmekle ilgili olarak iki yaklaşım ortaya çıkmıştır; birincisi sosyal koşullar, ikincisi ise birey üzerinde yoğunlaşmıştır. Sosyal hizmet bilgi temeli bireylerin işlevselliğini arttırmada ne sadece bireysel özelliklere odaklanmış ne de bireysel özellikleri görmezden gelerek doğrudan sosyal koşulları iyileştirmeye çalışmıştır. Kısacası mikro sistemlerden makro sistemlere yaptığı değerlendirmeler ve uygulamalarda bireyin onu sarmalayan koşullardan ve uygulamalardan bağımsız olmadığı gerçeğine dayanarak bir denge arayışında olması gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı bireyi çevresi içinde değerlendirip bir değişim planı uygularken özellikle bireylerin ruhsallığı göz önüne alındığında değişimin önemli bir unsurunun 'içten dışa' oluşu ile sosyal hizmet uzmanlarının ne kadar ilgili olduğunu araştırmaktır.

Sosyal hizmet uygulamalarında bireyin öznel dünyasını psikanalitik kuram temelinde düşündüren şey, psikanalizin de sosyal hizmet gibi bireyi semptomları üzerinden tanımlayan bir konumda bulunmamasıdır. Akvardar ve ark. (1997) tanımlayıcı psikiyatrinin, semptomların içeriğini pek dikkate almadığını ama psikanalizin, özellikle de semptomları ele alarak, semptomların anlamı olduğuna ve hastanın yaşantısıyla ilişkili olduğuna dikkat çektiğini belirtmiştir. Bu ayrım ile psikanalizin insan davranışını anlamak konusunda doğrudan teşhis koymaktan ziyade bireyin içinde bulunduğu ilişkisel bağlamların önemine dikkat çekmektedir. Flaskas (2007)'a göre de psikanalitik düşüncede bilinçdışı ve bilinçdışı fikirlerin tümü bağlanma, aktarım ve karşı aktarım, yansıtmalı özdeşleşme ve düşünme kapasitesi gibi daha spesifik fikirlere eklenebilir; bu fikirlerin hepsi intrapisişik deneyimin ilişkisel bağlamını ele almaktadır.

İnsan davranışını anlamada Sigmund Freud'un geliştirdiği psikanalitik yaklaşımın temel yönünü sosyal hizmet uzmanı Marion Bower de şu şekilde açıklamaktadır:

> "Amaç uzman tarafından uygulanan bir 'tedavi' değil, hastalara kendileriyle ve zihinlerinde olup biten durumlarla ilgili içgörü kazandırmaktır, kendimizle ilgili gerçeği anlamak potansiyel olarak özgürleştiricidir ve hayatımızın bazı yönlerini daha fazla kontrol etmemizi sağlar" (Bower, 2005).

Bu açıklama bireyin kendisini çevreleyen koşullarla ilgili her zaman kontrol sahibi olabileceğini düşündürmez ancak her şeyin bireyin kontrolünden çıkmış olduğu görüşüyle de

tamamen ters düşmektedir. Çevresi içinde birey yaklaşımındaki 'birey'in her koşulda kontrol edebileceği bir şeylerin olduğuna doğrudan atıfta bulunur ki bu da bireyi kendi yaşamında tamamen dış koşulların ve düzenlemelerin insafına kalmış pasif konumdan çıkararak davranışlarının ve hayatının sorumluluğunu ele alabilecek özneler olarak görmektedir.

Marion Bower (2005) sosyal hizmet bilgisinin başlangıçta psikanalitik teoriye doğru ilerlediğini ancak 1970'lerden bu yana sosyal hizmetin sosyolojik bakış açısının hakimiyeti altında olduğunu öne sürerek mesleğin temel değerlerinin yoksulluk, yoksunluk, travma ve ırkçılık gibi dış faktörler tarafından belirlenerek iç dünya ile dış dünyanın etkileşiminin psikolojik bir yaklaşımla dengelenemediğini öne sürmüştür. 1970'lere kadar olan dönemde ise; özellikle Avrupa'da sosyal hizmet uygulamalarında psikanaliz eğitiminin sunduğu bilginin kullanıldığı, hatta psikanalistlerin aynı zamanda birer sosyal çalışmacı olarak özellikle çocuk refahı alanında yaptıkları uygulamalara dair örneklere rastlanmaktadır (Danto, 2009). Ne var ki Türkiye'de psikanalizin sosyal hizmet bilgi temeline ya da uygulamalarına kattığı örnekler mevcut değildir. Dünya örneklerinde psikanalitik teorinin sosyal hizmetten ayrışması 1970'li yıllara tekabül ederken Türkiye'de sosyal hizmet eğitiminin kurumsallaşmasının 60'lı yıllarda başlamış olması psikanalitik kuramın sosyal hizmete katkısının başlamadan bittiğini açıklamak için bir sebep olarak gösterilebilir. Türkiye dışındaki örneklere bakıldığında ise özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal hizmet uygulamalarında makro perspektifin ve genelci sosyal hizmet uygulamalarının önem kazanması dönemin siyasi ve ekonomik sorunlarının yol açtığı sosyal bağlamla birlikte düşünülebilir. Türkmen (2015), bu dönemde savaş ve ırkçılığa karşı protestoların artması, ırksal azınlıkların ulusal mali gelirden pay istemek için örgütlenmesi, yoksul insan sayısındaki artış, cinsel değer ve davranışlardaki devrim ve madde kullanımı gibi toplumsal sorunlara yönelik farkındalığın artışına dikkat çekmekte ve bu nedensellikle sosyal hizmetin sosyolojik merceğini genişletmesini açıklamaktadır:

> "Sosyal refah alanında 1960'ların sonlarında müracaatçıları yaşam koşullarına daha uyumlu hale getirmekten (psikolojik yaklaşım) ziyade gereksinimlerini daha iyi karşılamak için (sosyolojik yaklaşım) çevreyi veya 'sistemi' değiştirme konusunda yenilenmiş bir ilgi doğdu" (Türkmen, 2015).

Bununla birlikte Sağlık (2021)'a göre psikanalitik kuram, sosyal adalet için çalışan sosyal hizmet uzmanları tarafından zamanla patolojik ve cinsiyetçi olması, kültürel farklılıkları göz ardı etmesi, kanıta dayalı olmaması gibi nedenlerle kabul görmez bir hal almış ancak yine de bunlara rağmen klinik sosyal hizmet alanında çalışırken psikanalitik kuramdan faydalanılmaya devam edilmiştir. Psikanalitik kuramın sunduğu içeriğe yönelik böylesi tartışmalar mevcuttur. Öte yandan Freud'un 1800'lerin sonunda oluşturmaya başladığı kuram; yıllar içerisinde farklı psikanalistler tarafından geliştirilerek 'doğrunun tekliği'ne odaklanmadan/savunmadan bireylerle çalışmada zengin bir bakış açısı sunmaktadır. Psikanalitik tedavi her şeyden önce

sadece patolojik/ruhsal sorunlara ya da hastalıklara sahip bireyleri odağına almaz; sağlıklı görünen bireylerin de karmaşık ve derin ruhsal dünyasını ele alabilmektedir. Belki de bu yönüyle bile teşhisçi ve kişiyi patolojikleştirerek davranışları üzerinde bir değişiklik sağlama, davranışlarını kontrol etme iddiasından uzak görünmektedir. Bununla birlikte insan davranışlarını psikanalitik kavrayış; Fleischer ve Lee (2016)'e göre biyolojinin, sosyal-bağlamsal faktörlerin, insan yaşamındaki ihtimallerin rolünü ortadan kaldırmak ya da her şeyin bilinçdışı motivasyon tarafından yönlendirildiğini öne sürmek değildir, danışanlar için anlam taşır ve bu anlamlar terapistle ve terapist tarafından keşfedilmeli ve araştırılmalıdır.

Gerek psikanaliz uygulayıcısının gerekse psikanalitik psikoterapi uygulayıcısının kendi psikanalizinden geçmiş olması ön koşulu vardır ve bu aynı zamanda formasyon gerektiren bir yetkinliktir. Görüşülen sosyal hizmet uzmanlarının hiçbiri söz konusu formasyon eğitiminde değildir. Bazıları -bir kısmı- kendi psikanaliz sürecinden de geçmemektedir/geçmemiştir. Burada sosyal hizmet uzmanları için sözü edilen danışan/müracaatçıları ile ilişki kurma biçimlerinde, görüşme tekniklerinde, uygulamayı düşünürken psikanalitik ilke ve tekniklerden nasıl yararlandıkları; psikanalitik tutumla çalışmanın kendilerine, çalıştıkları kişilerle yaptıkları çalışmanın içeriğine ve bunun hem kişisel hem mesleki yaşantısına yansımalarının ne olduğu ortaya konmak istenmiştir.

YÖNTEM

Çalışmada sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarında psikanalitik kuramın sunduğu içeriği kullanma deneyimleri, konuya ilişkin değerlendirme, görüş ve önerilerinin nitel araştırma yöntemiyle ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırılmak istenen konu doğrudan sebep-sonuç ilişkisi kurarak sayısal odaklı verileri ortaya koymaktan ziyade uzun mesleki deneyimler ve bu deneyimler esnasında ortaya çıkan ihtiyaçları da anlamayı içerdiğinden belirli bir sürecin örgüsü olarak anlamlandırılmayı ve keşfedilmeyi gerektirmektedir. Tekindal vd. (2021) nitel araştırmaların bireylerin algılarını, deneyimlerini ve gözlemlerini içeren ve deneyim odaklı araştırma türü olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple katılımcılarla yarı yapılandırılmış yönerge aracılığıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Özdemir ve Tuti (2023)'ye göre incelenen olay ya da olgu hakkında derinlemesine veriye ulaşan nitel desenler, insanın seçim ve eylemlerindeki temel motivasyonun keşfedilmesinde de önemli ipuçları sunmaktadır.

Araştırmanın evrenini Türkiye'de 4 yıllık sosyal hizmet bölümlerinden mezun kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise aşağıdaki kriterlerden en az birini karşılayan sosyal hizmet uzmanları oluşturmaktadır.

- Kendi psikanaliz ya da psikanalitik psikoterapi sürecinde olmak
- Psikanalitik süpervizyon almak
- Psikanalitik okuma gruplarına katılmak

- Psikanalitik yönelimli psikoterapi eğitimi almak

Katılımcılara Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği İstanbul Şubesi'nin 2020 yılında başlatmış olduğu Psikanaliz Okuma Grubu üzerinden ulaştım. Toplam 10 sosyal hizmet uzmanı ile görüştüm. Katılımcılara, yarı yapılandırılmış yönergeyi görüşme tarihimizden 2 gün önce gönderdim. Görüşme esnasında herhangi bir şeyi yerinde ölçmek, gözlemlemek, değerlendirmek gibi bir amacım olmadığından ve katılımcılara uzun yıllara yayılan deneyimlerini hatırlamalarına da imkân tanıması adına formu görüşme öncesi göndermeyi uygun buldum. Toplam 3 görüşmeyi yüz yüze, 7 görüşmeyi ise Google Meet uygulaması üzerinden online gerçekleştirdim. Görüşmeden önce ses kaydı almak için izinlerini istedim ve tüm görüşmelerimde ses kaydı aldım. Görüşmelerin sonunda katılımcılara, araştırma raporunda kullanmam için kendilerinin tercih ettiği bir kod isim olup olmadığını sordum ve raporda bu isimlere yer verdim. Görüşmeleri yazılı doküman haline getirmek için TurboScribe programından faydalandım.

Nitel araştırma pratiği araştırmacının süreci etkileme ve şekillendirme biçimlerine odaklanmaya, örneğin araştırmacının süreçteki mevcudiyetinin belli konuları/bulguları nasıl daha konuşulabilir hale getirdiğini; diğerlerini ise nasıl örttüğünü düşünmeye teşvik eder. (Tanyaş, 2014). Benim de içeriden biri olarak konumlandığım araştırma sürecim elbette sorduğum soruları, soruş biçimimi, verilen cevaplar karşısında görüşmeyi derinleştirmemi sağladı. Görüşme esnasında katılımcılarla kavramsal olarak ortak bir dili kullandığımızı doğrulamaya yönelik sorular sordum ve bundan emin oldukça sorularımı yönlendirdim.

Verilerin analizinde MAXQDA programını kullanarak kod ve alt kodları oluşturdum. Braun ve Clarke (2019) tarafından geliştirilen tematik analizin aşamalarını uygulayarak araştırma raporumu tamamladım.

Braun ve Clarke (2019) tematik analizin aşamalarını aşağıdaki gibi belirtmiştir.

Aşama	**Süreç Açıklaması**
1. Araştırmacının veriye aşina olması	Verinin deşifre edilmesi (gerektiğinde), verinin tekrar tekrar okunması, ilk fikirlerin not edilmesi
2. İlk kodların oluşturulması	Tüm veri seti boyunca verinin dikkat çeken özelliklerinin sistematik bir şekilde kodlanması, her bir kodla alakalı olan verilerin bir araya toplanması
3. Temaların aranması	Kodların potansiyel temalar altında toplanması, tüm verilerin ilişkili oldukları olası temaların altında toplanması

4. Temaların gözden geçirilmesi	Temaların, kodlanmış veri içeriğiyle (1.Düzey) ve tüm veri setiyle (2.Düzey) uyumunun kontrol edilmesi, analize ilişkin tematik 'haritanın' oluşturulması
5. Temaların tanımlandırılması ve isimlendirilmesi	Her temaya ait özelliklerin sadeleştirilmesi ve analizde anlatılan hikâyenin bütününün tanımlanması için analize devam edilmesi, her bir temanın açık bir şekilde tanımlanması ve isimlendirilmesi
6. Raporun hazırlanması	Analiz için son fırsat. Somut, çarpıcı ve inandırıcı alıntı örneklerinin seçilmesi, kodlanan veri içeriklerinin son kez analiz edilmesi, analiz sonuçlarının araştırma sorusu ve alan yazınla tekrar ilişkilendirilmesi, analizin akademik bir dille raporlaştırılması

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan sosyal hizmet uzmanlarının çalışma deneyimleri çocuk ihmal istismarı, kadına yönelik şiddet, göçmenlik, psikiyatrik sosyal hizmet, tutuklu/hükümlüler, yaşlılık ve engellilik alanlarından oluşmaktadır. Katılımcılardan 4 kişi ise bu alanlarda deneyim elde etmiş olup, şu anda sadece psikoterapist olarak çalışmaktadır. Mesleki tecrübeleri 10 ila 32 yıl arasında değişmektedir.

"Zaten göçün kendisi bir kayıp. Yerini yurdunu kaybetmiş bir insanla, bir grupla görüşüyoruz. Ama onun yanı sıra can kaybı da dahil olmak üzere birçok şeyi kaybetmiş bir sürü insanla çalışıyoruz. Oradayken fark etmediğim gelişigüzel yürüttüğüm bir çalışmanın aslında psikanalizle tanıştıktan sonra öyle yapmamalıydım dediğim belki de bir noktaya geldi."

Sosyal hizmet uzmanlarının psikanalitik kuramla ilişkilenmeleri lisans eğitimini tamamlayıp çalışma hayatında bir süre deneyim elde ettikten sonra başlamıştır. Lisans eğitiminde genelci sosyal hizmet yaklaşımı ile öğrenilen derslerde birey ve aile ile çalışmada eksik ve yetersiz kaldıkları yönlerini çalışma hayatında bir süre deneyim elde ettikten sonra keşfetmişlerdir. Genellikle krize müdahale, gerekli yardımlara yönlendirme ve hak odaklı çalışmalar yapmakta oldukça yeterli görünen öğreti, birey ve çevresine yönelik terapötik müdahalelerde bulunmak kısmında eksik kalmıştır.

Görüşmelerde psikanalitik kuramla ilişkilenmelerini sağlayan bireysel/mesleki ihtiyaçlarına değinmişlerdir ve kuramla ilişkilendikçe edindikleri ilke ve tutumların görüşmelerine ve uygulamalarına olan etkilerinin nasıl olduğu hakkındaki sorulara tamamı olumlu yönde yanıt vermiştir. Görüşmede etkiler iki türlü sorulmuştur; bireysel yaşama etkileri ve mesleki yaşama etkileri. Genel olarak bu ikisinin birbirinden ayırt edilemeyeceği, kendi sürecini anlamlandırma çabalarının çalışma yapılan kişileri de anlamak için bir yol gösterici olduğunu belirtmişlerdir.

"Bir diğeri, ihtiyaç sahibi bir pozisyonda değilken, bugün ihtiyaç sahibi pozisyona gelmiş olmaktan dolayı hissettiği utanç duygusu. Onu açamıyor mesela, söyleyemiyor. Bunları anlattıkça da aslında, o görüşmeye, ne olursa olsun, hiyerarşik bir yapı var o ilişki içerisinde ve yöneten biziz. O yönetimi, aslında gidişatı nereye çektiğimizle ilişkili. O yüzden doğru duymak ve doğru şeylere getirmek meselesini söylüyorum. Ama evet, iyi bir meslek elemanı olduğumu düşünüyorum, düşünüyordum ama buralarım çok eksikmiş."

Görüşme içeriklerini bilgi toplama odağından çıkarıp *insanı anlamak* üzerine kurmanın; bilinçdışı süreçleri ve aktarım/karşı aktarım tepkilerini de yorumlamanın danışanlarla kurdukları ilişkilerin içeriğini de olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte tüm katılımcılar sosyal hizmet alanlarında çalışırken yapılandırılmış bir süpervizyon ilişkisinin en yoğun ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir.

SONUÇ

Dezavantajlı kişi ve gruplarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının danışanlarıyla kurdukları ilişkilerde ve uygulamalarında psikanalitik kuramın sunduğu içeriği kullanmalarının insanı anlamada farklı bir tutum geliştirmelerini sağladığı, görünenin ötesinde bilinçdışı tepkileri anlama, aktarım/karşı aktarıma dair tutumları değerlendirme gibi araçlarından faydalanmanın kendilerine iki yönlü olumlu etkilerini deneyimledikleri görülmüştür. Bu kişisel ve mesleki yaşamlarıdır. Elbette danışanlarla kurulan ilişkinin niteliğine de yansımaktadır.

Psikanalitik kavramların anlaşılabilir bir biçimde sosyal hizmet öğrencilerine öğretilmesi, görüşmelerde ve yaptıkları uygulamaları değerlendirmelerinde meslek hayatlarında hem kendileri için hem de hizmet verdikleri kişi/gruplar için olumlu yönde etkisinin olacağı düşünülmektedir. Elbette bu öğrenme ortamı kurama yönelik eleştirilerin de ele alınabileceği bir alan yaratmalıdır.

KAYNAKLAR

Acar H. & Çamur Duyan G. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet* 14(1)

Akvardar Y.& Çalak E.& Etaner U& Hürol C.& Sunat H.& Tükel R.& Üçok A.&Yücel B. (1997). *Psikanalitik Kurama Giriş.* 7. Baskı. Bağlam Yayınları. İstanbul

Ann Danto E. (2009). "A New Sort of 'Salvation Army' ": Historical Perspectives on the Confluence of Psychoanalysis and Social Work. *Clinical Social Work Journal* 37, 67-76, doi: 10.1007/s10615-008-0185-x

Braun, V.& Clarke, V. (2019). Psikolojide Tematik Analizin Kullanımı. S.N. Şad, N. Özer ve A. Atlı (Çevirenler). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education,* 7(2), 873-898. doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m

Flaskas C. (2007). Systemic and Psychoanalytic Ideas: Using Knowledges in Social Work. *Journal of Social Work Practice* 21(2)- 131-147, doi: 10.1080/02650530701371846

Fleischer L. & Lee E. (2016). The Analytic Principle and Attitude: Mobilizing Psychoanalytic Knowledge to Maximize Social Work Students' Pratice Competence. *Psychoanalytic Social Work,* 0(0), 1-20, doi: 10.1080/15228878.2016.1149776

International Federation of Social Workers (2014). *Global Definition of Social Work Proffesion.* Erişim tarihi. 22.11.2024, https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ adresinden erişildi.

Nur Sağlık, G. (2021). Psikanalitik Kuram ve Sosyal Hizmet. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* 31, 435-455.

Özdemir, M. & Tuti, G. (2023). Nitel Araştırma Desenleri: Metodolojik Bir Temellendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 11(2), 217-235. https://doi.org/10.57115/karefad.1331759

Tanyaş, B. (2014). Nitel Araştırma Yöntemlerine Giriş: Genel İlkeler ve Psikolojideki Uygulamaları. *Eleştirel Psikoloji Bülteni,* 5, 25-38.

Tekindal, M., Attepe Özden S., Gedik, T.E., Ege, A., Erim, F.& Tekindal, M.A. (2021). Nitel Araştırmaların Raporlanmasında Standartlar: SRQR Kontrol Listesinin Türkçe Uyarlaması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 18(42), 5425-5443. https://doi.org/10.26466/opus.882177

Türkmen B. (2015). *Sosyal Hizmet Tarihi*. Erişim tarihi: 04.12.2024, https://www.bekirturkmen.com/dosya/Sosyal_Hizmet_Tarihi.pdf adresinden erişildi.

YAPAY ZEKÂ (YZ) VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ: KADINLARA YÖNELİK DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE FIRSATLAR

ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND GENDER EQUALITY: DIGITAL TRANSFORMATION AND OPPORTUNITIES FOR WOMEN

Meltem TOKSOY ÇAĞAL
Dr., Karabuk Guidance Research Center
ORCID ID: 0000-0002-5115-2528

ÖZET

Günümüzde dijital toplumun temelini oluşturan dijital teknolojiler, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Dijital teknolojiler, bireylerin eylemlerini, etkileşimlerini ve çevrelerini büyük ölçüde şekillendirmekte ve teknoloji ile birey arasındaki ilişkinin sınırlarını sürekli olarak genişletmektedir. Özellikle Yapay zeka (YZ), dijital toplumun dijital dönüşümünde en önemli bileşenlerinden biri olarak toplumsal yapıyı şekillendirmekte ve bireyler arasındaki etkileşimleri dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, kadınların yaşam koşullarını ve toplumsal rollerini doğrudan etkilemekte ve toplumsal yapıda cinsiyet tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bazı araştırmacılara göre, mevcut teknolojik altyapıdan kaynaklanan cinsiyet eşitsizliğinin YZ'nın ilerlemesiyle daha da derinleşeceğini öne sürerken, bazıları ise YZ'nın doğru ve adaletli kullanımı halinde cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına katkı sağlayabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, YZ'nın tasarım ve uygulama süreçlerinin cinsiyet eşitliğini destekleyecek biçimde geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, kadınların ve kız çocuklarının YZ teknolojilerinden eşit biçimde faydalanabilmesi için adil ve etik bir dijital ekosistemin inşa edilmesi kritik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın amacı, dijital toplumun dijital dönüşüm sürecinde, YZ'nın kadınların ve kız çocuklarının yaşamları üzerindeki etkilerini ve sunduğu olası yararları incelemektedir. Araştırma, YZ teknolojilerinin cinsiyet eşitliğine katkı sağlayan uygulamalarını ve programlarını değerlendirmekte, mevcut teknolojik altyapının kadınların dijital ekosistemdeki konumunu nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Bu bağlamda "YZ'nın kadınlara sunduğu olası faydalar doğrultusunda, cinsiyet eşitliğini desteklemeye yönelik hangi program ve uygulamalar geliştirilmiştir?" çalışmanın araştırma sorusudur. Bu çalışma, literatür tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma çerçevesinde, öncelikle YZ, dijital toplum ve dijital eşitsizlik kavramları ele alınmış, ardından kadınlara ve kız çocuklarına yönelik YZ çözümleri ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma sonucunda, YZ teknolojilerinin iş, eğitim, kişisel güvenlik gibi alanlarda, kadınlar ve kız çocuklarının cinsiyet eşitliğini destekleyen ve yaşam kalitelerini artıran uygulama örneklerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, Dijital eşitsizlik, Dijital toplum.

ABSTRACT

Today, digital technologies, which form the basis of the digital society, have become an indispensable part of daily life. Digital technologies significantly shape the actions, interactions and environments of individuals and continuously expand the boundaries of the relationship between technology and the individual. Artificial intelligence (AI) in particular, as one of the most important components of the digital transformation of the digital society, is shaping the social structure and transforming the interactions between individuals. This transformation directly affects the living conditions and social roles of women and brings along gender debates in the social structure. While some researchers assert that gender inequality arising from the existing technological infrastructure will deepen with the advancement of AI, others argue that the proper and equitable use of AI can contribute to reducing gender inequality. Therefore, it is of great importance that the design and implementation processes of AI are developed in a way that supports gender equality. In this context, building a fair and ethical digital ecosystem is a critical necessity to ensure that women and girls can equally benefit from AI technologies. The aim of the study is to examine the effects of AI on the lives of women and girls, as well as the potential benefits it offers, within the process of digital transformation in the digital society. The research evaluates the applications and programs of AI technologies that contribute to gender equality and analyzes how the existing technological infrastructure impacts women's position in the digital ecosystem. In this context, 'What programs and applications have been developed to support gender equality in line with the potential benefits AI offers to women?' is the research question of the study. This study has been conducted through literature review method. Within the framework of the research, firstly, the concepts of AI, digital society, and digital inequality were addressed, followed by an evaluation of AI solutions and applications for women and girls. As a result of the study, it was determined that AI technologies have examples of applications in areas such as work, education, and personal security that support gender equality and enhance the quality of life for women and girls.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Inequality, Digital Society.

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve yayılması, yönetim sistemleri, iletişim biçimleri ile üretim ve tüketim yapıları da dahil olmak üzere sosyo-politik ve ekonomik yaşamın hemen her alanında belirgin bir etki yaratmaktadır. Dijitalleşme, analog sistemlerden dijital sistemlere geçişin temel özelliklerini ifade etmekte olup, akıllı telefonlar, mobil internet, sosyal medya, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri, bulut bilişim ve robotik gibi ileri teknolojik gelişmelerin etkisiyle kendini göstermektedir. Bu teknolojik dönüşüm, sağlık, ticaret, eğitim, imalat ve finans gibi kamu ve özel sektör alanlarında somut uygulamalara yansımaktadır (Wajcman &

Young 2023: 47). Dijital teknolojilerin temel bileşenlerinden biri olan YZ, büyük veri, IoT, bulut bilişim gibi dijital sistemlerle entegre çalışarak verileri analiz etme, öğrenme ve öngörüde bulunma kapasitesine sahiptir.

YZ, bilgisayarların ve makinelerin insan öğrenmesini, kavramasını, problem çözmesini, karar vermesini, yaratıcılığını ve özerkliğini taklit etmesini sağlayan teknolojidir. YZ ile donatılmış uygulamalar ve cihazlar, nesneleri algılama ve tanıma yeteneğine sahiptir. Bu sistemler, insan dilini anlamak ve yanıt üretmekle kalmayıp, yeni bilgiler ve deneyimler doğrultusunda kendilerini güncelleyebilme kapasitesine de sahiptir. Kullanıcılara ve uzmanlara ayrıntılı öneriler sunabilen bu teknolojiler, insan müdahalesine ihtiyaç duymadan bağımsız çalışabilmektedir. Örneğin, sürücüsüz araçlar bu teknolojilerin en bilinen uygulama örneklerinden biridir. (Stryker & Kavlakoglu 2024). Kısaca YZ insan zekâsı gerektiren görevlerin makine veya sistemler tarafından gerçekleştirilmesidir (The Alan Turing Institute 2021). YZ kamu yönetimi, sağlık, eğitim, finans ve diğer birçok alanda karar alma süreçlerine entegre olarak, veri analizi, öngörü ve risk değerlendirmesi gibi fonksiyonlar aracılığıyla daha etkili kararların alınmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin, işe alım, işten çıkarma, kredi verme ve hapis sürelerinin belirlenmesi gibi kritik karar süreçleri, artık algoritmalar tarafından hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Citron, & Pasquale 2014). Bu özellikleri sayesinde, YZ, toplumun çeşitli kesimleri tarafından benimsenen yeni ve yenilikçi sistemlerin geliştirilmesinde giderek daha önemli bir aktör haline gelmektedir (Lu vd., 2018). Bu bağlamda, YZ sadece teknolojik ilerlemenin bir yansıması olmakla kalmayıp, aynı zamanda etik, sosyal ve ekonomik boyutları da içinde barındıran çok disiplinli bir araştırma alanı olarak dikkat çekmektedir.

Konu ile yakından ilişkisi olan kavramlardan biri dijital toplumdur ve bu doğrultuda dijital toplum kavramına değinmek gerekmektedir. Toplumlar, belirli dönemlerde egemen olan teknolojik ve sosyoekonomik gelişmelerin etkisiyle tanımlanmış ve bu doğrultuda adlandırılmıştır. Örneğin, tarihsel evrim sürecinde, toplumlar avcı-toplayıcı, tarım, endüstri ve bilgi toplumu gibi farklı kategoriler altında sınıflandırılmıştır (Harayama 2017). Günümüzde ise bilişim teknolojileri, YZ, robotik, IoT ve büyük veri gibi ileri teknolojilerin yaygın kullanımı sonucunda dijital toplum kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital toplumun tarihsel evrimi, internetin ve kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasıyla başlamış, mobil teknolojiler ve sosyal medyanın gelişimiyle ivme kazanmıştır. Bu süreç, iletişim ve bilgi paylaşımında köklü değişiklikler yaratırken, günümüzde YZ, blok zinciri, IoT gibi ileri teknolojilerle daha da derinleşerek toplumsal yapıları ve günlük yaşamı dönüştürmeye devam etmektedir (GBS Malta 2022).Bu durum, teknolojik ilerleme ve çeşitlenmenin toplumsal yapıyı dönüştürdüğünü ve toplumların kendilerini ifade etme biçimlerini değiştirdiğini göstermektedir. Nitekim, teknolojinin farklı formları, bireylerin yaşam ve çalışma pratiklerini yeniden yapılandırarak, toplumsal düzeyde köklü değişimlere yol açmaya devam etmektedir (Mlambo-Ngcuka 2017).

Dijitalleşmiş toplum, toplumsal yapıları ve günlük yaşamdaki değişimleri otomasyon sistemleri, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), cihazlar ve diğer dijital teknolojiler tarafından belirlenen ve yönlendirilen, bu unsurların etkisi altında evrilen bir toplumsal örgütlenme biçimidir (Smowltech 2024). Dijital toplumlarda, teknolojinin bireylerin yaşamının her alanına yaygın ve derinlemesine etkiler yaptığı gözlemlenmektedir (Smowltech 2024). Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde dijital teknolojilerin yaygın olarak etkilediği bir toplum yapısı hâkimdir. Bireylerin eylemleri büyük ölçüde dijital araçlar aracılığıyla yönlendirilmekte, karşılaşılan nesneler ise dijital müdahaleler sonucunda biçimlenmektedir (Martin 2008:151). Toplumu oluşturan ve teknolojiden yararlanacak tüm vatandaşlar; bilgi ve iletişim teknolojileri, veritabanları, bilgi ağları gibi altyapıları geliştiren ve destekleyen aktörler; tüm süreçlerde ihtiyaç duyulan içerik, bilgi ve dokümantasyonu üreten kişiler; ayrıca bilgiyi planlayan, yöneten ve işleyen bireyler ile kuruluşlar, dijital toplumun temel paydaşlarını temsil etmektedir (Smowltech 2024). Dijital toplumda söz konusu teknolojiler sağlık, ulaşım, tarım, imalat gibi sektörlerde verimliliği artırırken, vatandaşların yaşam kalitesini iyileştirmekte ve politika yapıcıların daha iyi kararlar almasına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca demokrasiyi, ifade özgürlüğünü ve kültürel çeşitliliği destekleyerek toplumsal gelişime katkıda bulunma potansiyeli bulunmaktadır (LIBRe 2025). Dijital toplumun, bilgiye erişimde eşitlik, iletişimde kolaylık ve iş süreçlerinde verimlilik gibi potansiyel avantajlar sunması beklenirken, bu faydaların toplumun tüm kesimleri tarafından eşit şekilde deneyimlenmesinin mümkün olmadığı gözlemlenmektedir. Dijital teknolojilerin ilerlemesi, insan hakları ve dolayısıyla kadın hakları bağlamında yeni ve kritik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Wajcman, vd., 2020: 22). Bu durum, dijital toplumda dijitalleşme, YZ ve robotik teknolojilerin temel unsurlar haline geldiği göz önüne alındığında, yeni toplumsal stratejilerin geliştirilmesinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır (Smowltech 2024).

Dijital eşitlik, her bireyin ve toplumun, gerekli bilgi teknolojisi kaynaklarına erişim sağlayarak toplumsal, demokratik ve ekonomik alanlara tam katılımını mümkün kılan durumu ifade etmektedir. Terim, yalnızca cihazlara ve internete erişimi değil, aynı zamanda bu kaynakları etkin bir biçimde kullanma ve onlardan faydalanma yeteneğini de kapsamaktadır. (Internet Society Foundation 2023). Dijital toplumda ortaya çıkan temel sorunlardan biri dijital eşitsizliktir ve bu sorunun giderilmesine yönelik dijital eşitlik politikaları geliştirilmektedir. Dijital eşitlik çabalarının anlamlandırılabilmesi için öncelikle dijital eşitsizliğin ele alınması gerekmektedir. Dijital eşitsizlik, bilgisayar, akıllı telefon, internet gibi temel dijital teknolojilere erişim ve kullanımda yaşanan eşitsizliklerin yanı sıra, dijital okuryazarlık eksikliği nedeniyle teknolojiden yeterince faydalanamama gibi beceri ve okuryazarlık eşitsizliklerini de içermektedir. Ayrıca sosyo-ekonomik faktörler (gelir düzeyi, eğitim seviyesi, coğrafi konum gibi) nedeniyle dijital olanaklara erişimde yaşanan sınırlamaları; kadınlar ve diğer dezavantajlı grupların dijital dünyada yeterince temsil edilmemesi veya dışlanmasını da içermektedir. İlk

dönemlerde dijital teknolojilere erişimdeki eşitsizlikler belirgin şekilde gözlemlenirken, son yıllarda bu durumu iyileştirmeye yönelik çeşitli politika ve stratejiler geliştirilmiştir. Bununla birlikte, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde, yalnızca erişim değil aynı zamanda dijital beceri düzeylerinde ortaya çıkan cinsiyetler arası farklar, yeni ve önemli bir unsur olarak gündeme gelmiştir. Bu durum, dijital teknolojilere erişimle birlikte, kullanıcıların bu teknolojileri etkili biçimde kullanabilme yetkinliklerinin de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine zemin hazırlayabileceğini göstermektedir (Wajcman & Young 2023). Veri noktaları, yaşadığımız dünyanın anlık yansımalarını temsil ederken, gözlemlenen büyük cinsiyet veri boşluklarının temelinde cinsiyetler arası dijital uçurumun etkileri yatmaktadır. Bu uçurum, kadınların ve erkeklerin dijital teknolojilere erişiminde, bu teknolojileri kullanma biçimlerinde ve dijital beceri edinme süreçlerinde yaşanan eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, mobil telefondan internete erişen kadınların sayısı, erkeklere kıyasla yaklaşık 300 milyon daha az olup, düşük ve orta gelirli ülkelerde kadınların akıllı telefona sahip olma olasılığı erkeklere göre %20 oranında daha düşüktür. Bu teknolojiler, kullanıcıları hakkında veri ürettiğinden, kadınların bu araçlara daha az erişimi, veri setlerinde doğal olarak çarpıklıklara ve temsil eksikliklerine yol açmaktadır (Smith & Rustagi 2021).

Dijital dönüşüm, toplumsal cinsiyet eşitliğini artırma potansiyeli sunmakla birlikte, mevcut cinsiyet eşitsizliklerini kodlama, yeniden üretme ve güçlendirme riski de taşımaktadır (Wajcman, vd., 2020). Kadınların dijital ve teknik alanlara yönelmesinde engeller yaratan sosyal ve kültürel algılar, bu alanların erkek egemen olarak tanımlanmasından kaynaklanmakta; bu durum, kadınların ve kız çocuklarının teknik yeterliliklerine olan güvenlerini azaltarak, bu alanlarda yer almalarını zorlaştırmaktadır. Bu kültürel algıların dijital toplumda hâlâ varlığını sürdürdüğü görülmektedir (Wajcman, vd., 2020; Hicks 2017). Bu bağlamda, YZ'nın kadınlar üzerindeki etkileri incelendiğinde, çeşitli tartışmaların gündeme getirildiği görülmektedir. Güncel araştırmalar, kadınların teknoloji alanındaki araştırma projelerinde, uygulamalarda ve eğitim süreçlerinde yeterince temsil edilmediğini ortaya koymaktadır (Albusays vd., 2021). YZ ve veri bilimi gibi ileri teknoloji alanlarında kadın temsilinin son derece düşük olduğu görülmektedir. Özellikle prestijli ve öncü alanlarda kadın sayısının daha da az olduğu tespit edilirken, bu sektörlerin hızla büyümesi, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin daha da derinleşmesine zemin hazırlamaktadır (Wajcman & Young 2023). OECD ülkelerinde, teknolojik iş gücünde cinsiyet çeşitliliğinin ülkeler arasında belirgin farklılıklar sergilediği gözlemlenmektedir. Örneğin, 2014 yılında yapılan bir araştırma, Finlandiya'da bilgi teknolojileri (BT) alanında çalışan erkeklerin tüm çalışanlar içindeki oranının yaklaşık %10 olduğunu, buna karşın kadınların yalnızca %2'sinin bu sektörde istihdam edildiğini ortaya koymuştur. Bu veriler, BT sektöründe cinsiyetler arası temsil dengesizliğinin önemli boyutlarda olduğunu göstermektedir (OECD 2017). Benzer şekilde eğitimde STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) programlarında kadınların temsilinin düşük olmasının temel

nedenlerinden biri, dijital dünyada teknik alanlardaki başarıya ilişkin kadınlara yönelik yerleşik ve yanlış algılardır. Bu toplumsal önyargılar, kadınların STEM alanlarına yönelimini kısıtlamakta, özgüvenlerini zedelemekte ve kariyer seçimlerinde caydırıcı bir etki yaratmaktadır (Hill, vd., 2010). 2018 yılında düzenlenen üç büyük YZ konferansında yayımlanan akademik çalışmaların yazarlarının yalnızca %12'sinin kadın olması, teknik alanlardaki cinsiyet eşitsizliğini ve kadınların bu alandaki temsilinin düşük olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Mantha vd., 2018). Küresel ölçekte, YZ ve BT gibi alanlarda çalışanların yalnızca %22'sinin kadın olması, sektördeki toplumsal cinsiyet dengesizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların kariyer gelişiminde karşılaştıkları sistematik engelleri ve teknoloji sektöründeki fırsat eşitsizliklerini gözler önüne sermektedir (World Economic Forum 2018). Ayrıca, YZ ve makine öğrenimi alanındaki erkek ağırlıklı yapı, bu sistemlerin cinsiyet önyargılarıyla şekillenmesine yol açmaktadır. Bu durum, algoritmaların kadınlara yönelik fırsatları kısıtlaması, toplumsal cinsiyet eşitliğini olumsuz yönde etkilemesi ve mevcut ayrımcılık biçimlerini pekiştirmesi riskini taşımaktadır (Young vd., 2021). Bu durum, yalnızca iş gücündeki çeşitlilik eksikliğine değil, aynı zamanda YZ sistemlerinde cinsiyet önyargılarının artmasına da yol açmaktadır. Kadınların teknoloji sektörüne katılımını teşvik eden politika ve uygulamaların geliştirilmesi, hem sektördeki temsil eşitsizliğini azaltmak hem de daha adil ve kapsayıcı YZ sistemleri oluşturmak açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. YZ, algoritmalarını geçmiş verilere dayanarak eğittiği için, verilerde mevcut olan cinsiyet veya ırk temelli eşitsizlikleri yeniden üretebilme riski taşımaktadır. Örneğin, geçmiş kredi verilerinde kadınlara daha düşük kredi limiti verilmesi gibi önyargılar bulunuyorsa, YZ bu kalıpları öğrenerek benzer ayrımcılıkları sürdürebilmektedir. Bu durum, finansal hizmetlere erişimde toplumsal adaletsizlikleri pekiştirerek kredi değerlendirme süreçlerinde cinsiyet ve ırk temelli ayrımcılıkların devam etmesine neden olabilmektedir (Smith & Rustagi 2021). Başka bir deyişle, YZ sistemleri, eğitildiği veri setlerinde belirli grupların yeterince temsil edilmemesi veya geçmişten gelen ayrımcı yaklaşımların veri içinde yer alması durumunda, önyargılı sonuçlar üretebilmektedir. Bu durum, özellikle dezavantajlı gruplar açısından adaletsiz kararların alınmasına ve toplumsal eşitsizliklerin YZ tarafından yeniden üretilmesine yol açabilmektedir. YZ geliştiricileri, model oluşturma süreçlerinde yanlış varsayımlar yapabilir veya eksik bilgi temelinde kararlar alabilirler. Bu durum, geliştiricilerin bilinçli veya bilinçdışı önyargılarının sisteme yansımasına ya da veri setindeki önyargıların fark edilememesine neden olabilir. Ayrıca, modelleme sonuçlarının hatalı yorumlanması, algoritmik süreçlere dayalı karar alma mekanizmalarında yanlılığın oluşma riskini beraberinde getirmektedir (Wajcman vd., 2020: 15). Bu bağlamda, YZ'nın kimler tarafından geliştirildiği ve hangi veri setleriyle eğitildiği, YZ destekli çözümlerin cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini doğrudan belirlemektedir (UN Women 2024).

Dijital toplumda, kadınlara yönelik kasıtlı veya kasıtsız ayrımcılık kalıplarını sürdürmek yerine, dijital teknolojilerin cinsiyet eşitliğine yönelik ilerlemeyi hızlandırmak için kullanılması gerektiği belirtilmektedir (Wajcman, vd., 2020: 4). Birleşmiş Milletler'in (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG'ler) arasında toplumsal cinsiyet eşitliğini sosyal sürdürülebilirlik kapsamında ele almaktadır. Bu hedefe ulaşmak için YZ'nın sosyal yapı içindeki durumu göz önünde bulundurularak cinsiyet eşitliğine olumlu katkı sağlayacak şekilde yönlendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Patón-Romero vd., 2022). Bu teknolojinin, cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve kadınların güçlenmesini desteklemeye yönelik kullanımı, yalnızca kadınlar ve kız çocukları için değil, aynı zamanda "Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" kapsamında kritik bir öneme sahiptir (Mlambo-Ngcuka 2017). İnternet erişimi ve dijital teknolojiler, düşük ve orta gelirli ülkelerde kadınlar ve kızlar tarafından yaşam boyu uzaktan öğrenme ve eğitim için kullanılabilmektedir (Wajcman vd., 2020: 9).

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı, dijital toplumun dijital dönüşüm sürecinde, YZ'nın kadınların ve kız çocuklarının yaşamları üzerindeki etkilerini ve sunduğu olası yararları incelemektedir. Araştırma, YZ teknolojilerinin cinsiyet eşitliğine katkı sağlayan uygulamalarını ve programlarını değerlendirmekte, mevcut teknolojik altyapının kadınların dijital ekosistemdeki konumunu nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Bu bağlamda "YZ'nın kadınlara sunduğu olası faydalar doğrultusunda, cinsiyet eşitliğini desteklemeye yönelik hangi program ve uygulamalar geliştirilmiştir?" çalışmanın araştırma sorusudur. Bu çalışma, literatür tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Literatür temelli çalışmalar, mevcut bilgilerin sistematik bir biçimde sunulması, araştırmanın ihtiyaç duyduğu alanların tespit edilmesi, mantıksal çıkarımların yapılması ve pratik önerilerin geliştirilmesi hususlarında etkin bir rol oynamaktadır (Cronin vd., 2008). Çalışma, YZ'nın kadınlara sunduğu avantajlar çerçevesinde geliştirilen programların ve uygulamaların cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini ortaya koyması, literatüre katkı sağlaması, politika yapıcılar için somut öneriler geliştirmesi ve toplumsal cinsiyet dengesizliklerinin azaltılmasına yönelik stratejik adımların belirlenmesine katkıda bulunması açısından önemlidir.

BULGULARI

YZ teknolojilerinin kullanımıyla, kadınların dezavantajlarının avantaja dönüştürülmesine yönelik politikalar ve uygulamalar hayata geçirilmektedir. Bu bölümde, YZ temelli uygulamalar detaylandırılarak geliştirilen politikaların kapsamı, uygulama biçimleri ve etkileri ortaya konulmaktadır.

Dijital Toplumda Kadınlara Yönelik YZ Çözümleri ve Uygulamaları

YZ tarafından üretilen veriler cinsiyet ayrımcılığı riskleri taşısa da, sektörler genelinde cinsiyet eşitsizliklerini belirleme ve ele alma konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. YZ sistemlerinde cinsiyet ayrımcılığını azaltmak için, bu sistemlerin çeşitli ve kapsayıcı verilerle eğitilmesi gerekmektedir. Kullanılan verilerin tüm cinsiyetleri, ırkları ve toplulukları adil bir şekilde temsil etmesi, algoritmik önyargıların önlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (del Villar 2025). Bu bağlamda, YZ'nın cinsiyet ayrımcılığını pekiştirmek ve yaygınlaştırmak yerine, cinsiyet eşitliğini teşvik edecek şekilde tasarlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir (Smith & Rustagi 2021). "Gender Shades", cinsiyet ve ırk temelli önyargıları inceleyen bir araştırma projesidir. Bu proje, ticari yüz tanıma sistemlerinin doğruluk oranlarını değerlendirmektedir. Araştırma, bu sistemlerin özellikle kadınları ve koyu tenli bireyleri daha sık yanlış sınıflandırdığını ortaya koymuştur. Gender Shades, yüz tanıma teknolojilerinin çeşitliliği ve temsiliyeti yetersiz veri setlerine dayandığını ve bu nedenle ırk ve cinsiyet temelli hatalar yaptığını vurgulamaktadır. Bu proje, YZ sistemlerinin daha adil ve eşitlikçi hale getirilmesi için önemli bir farkındalık yaratmıştır (Buolamwini & Gebru 2018). Benzer şekilde, günümüzde en hızlı büyüyen YZ uygulamalarından biri olan sanal asistanlar, ağırlıklı olarak kadın sesiyle tasarlanmaktadır. Alexa ve Siri gibi sanal asistanların genellikle kadın sesi ve kimliğiyle tasarlanması, YZ'daki cinsiyetçi önyargının bir örneğidir. Geliştiriciler kadın sesinin, kullanıcıların daha sıcak ve samimi bulmasıyla açıklasa da, aslında kadınların itaatkâr ve hizmet odaklı olması gerektiği yönündeki toplumsal stereotipleri güçlendirmiş olmaktadır (Saran & Srikumar 2018). UNESCO'nun bu konuyu gündeme getirmesinin ardından, bazı şirketler YZ tabanlı sesli asistanlardaki cinsiyet temelli önyargıları gidermek amacıyla cinsiyet nötr asistanlar geliştirmeye yönelik çalışmalar başlatmıştır. Bu girişimlerden biri de, YZ sistemlerindeki önyargılara dikkat çekmeyi ve bu konuda farkındalık oluşturmayı amaçlayan F'xa adlı projedir. Sanal asistanlar gibi YZ tabanlı sesli teknolojilerin genellikle kadın sesiyle sunulması ve bunun toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirme riski üzerine yapılan eleştiriler doğrultusunda, Project Q, cinsiyetsiz veya tarafsız bir YZ sesi oluşturma amacıyla geliştirilmiştir. Bu girişim, kadınsı veya erkeksi olarak algılanmayan, nötr bir ses tasarlayarak YZ teknolojilerinde cinsiyet ayrımcılığını azaltmayı hedeflemektedir (Yates 2020). YZ sistemlerinde kadın ve kızlara yönelik cinsiyet ayrımcılığını minimalize etmek için farklı uygulamalar bulunmaktadır. Özellikle kadınların fiziksel hareketliliğinin kısıtlandığı ve seslerinin bilinçli olarak bastırıldığı kültürel ortamlar göz önünde bulundurulduğunda, teknolojinin kadınların bu sınırlı koşullarda etkin katılımını destekleyen bir araç olarak önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Robertson & Ayazi 2019). Örneğin, Sudan'ın kırsal kesimlerinde yaşayan kadınlar, ataerkil engeller dolayısıyla yüz yüze gerçekleştirilen protestolara katılamamış olmalarına rağmen, sosyal medya platformları aracılığıyla desteklerini ifade etmişlerdir (Robertson & Ayazi 2019).

Dijitalleşme, kadınların ekonomik ve sosyal özerkliğini artırma potansiyeline sahip olup, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde geleneksel engelleri aşmalarına yardımcı olmaktadır (Sorgner & Krieger-Boden 2017). Afganistan'dan Sudan'a kadar, çatışma bölgelerindeki kadınlar barış inşa etmek ve cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için giderek daha fazla teknolojiye yönelmektedir. Akıllı telefonlar ve mobil internet, kadınların geleneksel sınırlar içinde kalmalarının ötesinde, küresel platformlarda kendilerini ifade edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu durum, uluslararası toplumun teknolojik erişimi artırma, sosyal engelleri azaltma ve dijital yeterliliği destekleyen eğitim programları sunma hususundaki sorumluluğunu ortaya koyan önemli bir gelişmedir (Robertson & Ayazi 2019). Pakistan'da geliştirilen yenilikçi bir yemek siparişi platformu, ev sahibi kadınların daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmasını sağlayarak, güvenli bir sanal pazar yeri aracılığıyla ev yapımı yemeklerini satmalarına olanak tanımaktadır. Bu girişim, kadınların ekonomik güçlenmesini destekleyerek finansal bağımsızlıklarını artırmalarına katkıda bulunmaktadır (Mlambo-Ngcuka 2017). Ruanda'da 3.500'den fazla kadın çiftçi, mobil teknolojinin sunduğu imkânlar sayesinde bilgiye, pazarlara ve finansal hizmetlere erişim sağlayabilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), kadınlar ve kız çocukları için yoksulluğun azaltılmasından eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine, tarımsal verimliliğin artırılmasından insana yakışır iş olanaklarının yaratılmasına kadar geniş bir potansiyel sunmaktadır (Mlambo-Ngcuka 2017). YZ destekli platformlar, kadınların ekonomik yaşamda karşılaştığı engelleri azaltarak, iş fırsatlarına, uzaktan çalışma olanaklarına ve eğitim kaynaklarına erişimlerini sağlamaktadır. Bu sistemler, geniş veri analizleri yoluyla kullanıcının yetkinliklerini, tercihlerini ve kısıtlamalarını değerlendirerek kişiselleştirilmiş öneriler sunmakta; böylece kadınların ekonomik haklarını güçlendirerek iş dünyasında daha aktif rol almalarını desteklemektedir (Womentech 2025).

YZ, çalışanların anonim olarak iş deneyimleri, maaş verileri, iş görüşmesi süreçleri ve şirket kültürü gibi unsurları paylaştığı çevrimiçi "Glassdoor" gibi platformlardaki büyük miktarda veriyi analiz ederek işgücündeki cinsiyete dayalı maaş farklarını ortaya koymaktadır. Veriler, hem ABD'de hem de dünya genelinde erkeklerin, kişisel özellikler ve iş faktörleri hesaba katılsa bile kadınlardan daha fazla kazandığını göstermektedir. Bu da cinsiyetler arası ücret farkının gerçek ve yaygın bir sorun olduğunu kanıtlamaktadır (Chamberlain 2016). Görüldüğü üzere YZ işgücü analizinde ve cinsiyetler arası ücret farklılıklarını ortaya çıkarmada önemli bir araç olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile cinsiyet temelli ücret farklarını ortaya koyan verilerin, YZ ve veri analizi araçları sayesinde daha net ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına imkan vermektedir.

"Zest AI", kredi riskini değerlendirmek için YZ ve makine öğrenimi kullanan bir finansal teknoloji şirketidir. Şirket, geleneksel kredi değerlendirme yöntemlerinden daha hassas ve kapsayıcı modeller geliştirerek, finansal kuruluşların daha adil ve doğru kredi kararları almasına yardımcı olmaktadır. Zest AI, kredi değerlendirme süreçlerini daha adil, doğru ve erişilebilir

hale getirmek için YZ'yı kullanmaktadır. Zest AI, "Money2020" etkinliği kapsamında, kredi puanlama sistemlerindeki önyargıları inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma, YZ ve makine öğreniminin (ML) söz konusu önyargıları ortadan kaldırmadaki rolünü analiz etmeye odaklanmıştır. YZ'nın kredi notlandırma süreçlerinde ırksal eşitsizlikle mücadelede önemli bir rol oynayabileceği görüldü. Şirket, finansal hizmetlerde ve kredi verme süreçlerinde tam adalete ulaşmanın hâlâ zaman alacağını, ancak şeffaflığı ve adaleti artıracak araçların artık mevcut olduğunu belirtti (Gray 2021). Zest AI'nin bu çalışması, finans sektöründe YZ ve makine öğreniminin etik kullanımı açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Geleneksel kredi puanlama sistemleri, tarihsel olarak belirli grupları dezavantajlı hale getiren önyargılara sahip olmuştur YZ ve makine öğrenimi, bu tür önyargıları azaltma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

YZ, özellikle yetersiz hizmet alan bölgelerde, kadın girişimcilerin kredilere ve finansal hizmetlere erişimini iyileştirmek için mikrofinans hizmetlerine erişimi iyileştirmektedir. "Amartha", geleneksel bankacılık sistemine erişimi olmayan kırsaldaki ultra-mikro işletmelere, özellikle de kadın girişimcilere, uygun maliyetli krediler sunarak finansal katılımı arttırmaktadır. Kadınların yönettiği işletmelerin fazlalığı, bu yaklaşımı daha etkili ve fırsat dolu hale getirmektedir Amartha, ortaklıklar yoluyla geliştirdiği makine öğrenimi destekli kredi puanlama modelleriyle finansal kapsayıcılığı artırmayı hedeflemektedir. Bu modeller, kredi ve ödeme geçmişi, dijital kanal kullanımı ve demografik veriler gibi 800'den fazla değişkeni analiz ederek bireylerin kredi değerliliğini daha doğru bir şekilde belirlemektedir. Böylece, uygun kredi başvurularının tespiti hızlandırılmakta ve finansal hizmetlere erişim kolaylaştırılmaktadır. Özellikle kadın liderliğindeki mikro işletmeler için geliştirilen bu sistemler, işletme sermayesine erişimi hızlandırarak ekonomik sürdürülebilirliği desteklemektedir. Amartha, kredi puanlama sürecini daha kapsayıcı hale getirmek amacıyla cinsiyet odaklı stratejiler entegre etmiş, kadın müşterilerin finansal deneyimini iyileştirmek için dijital altyapıyı güçlendirmiştir. Bunun yanı sıra, kadın çoğunluklu acente ağı oluşturmuş, kefil zorunluluğunu kaldırmış ve topluluk temelli bir yaklaşım benimseyerek finansal erişim engellerini azaltmıştır (Mehta & Chitale 2024).

250 milyondan fazla çocuğun kaliteli eğitime erişiminin olmamasıyla dünyanın en büyük krizlerinden biridir. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, herkese, her yerde öğrenmeyi sağlamak için teknoloji odaklı çözümler kullanarak bu harekete öncülük etmektedir. Teknolojideki, özellikle YZ alanındaki ilerlemelerin, küresel eğitimdeki en acil zorlukları çözme potansiyeline sahip olduğu konusunda giderek artan bir iyimserlik bulunmaktadır. AI-for-"Education.org" gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, YZ'nın eğitimdeki potansiyelini keşfederek, özellikle yetersiz hizmet alan bölgelerde öğrenmeyi geliştirebileceği 160'tan fazla yenilikçi yolu belirlemiştir. Sohbet robotlarının her bir öğrencinin öğrenme seviyesini ölçebileceği ve buna göre özel ders verebileceği belirtilmektedir (Blackmon 2024). Bu gelişme, her öğrencinin

hızına ve öğrenme tarzına uygun içerik sağlayarak, öğrenme sürecinin daha verimli ve etkili hale gelmesine olanak tanımaktadır. Bu tür teknolojilerin eğitimdeki kişiselleştirme kapasitesi, öğrenme engellerini aşmak ve her öğrencinin potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için önemli fırsatlar sunduğu söylenebilir.

"EQUALS Skills Coalition", toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla kadınlar ve kız çocukları için dijital becerilere erişimi artırmayı hedefleyen küresel bir girişimdir. EQUALS Skills Coalition, kamu ve özel sektörün çok paydaşlı iş birliği çerçevesinde yürüttüğü bir girişim olarak, teknoloji sektöründe cinsiyet dengesinin sağlanmasına katkıda bulunmanın ötesinde, eğitim yoluyla "teknoloji erkekler içindir" algısının değiştirilmesiyle kız çocuklarının ve kadınların ilgi alanlarını, yetkinlik algılarını, eğitim ve kariyer seçimlerini olumlu yönde etkilemeyi hedeflemektedir (Wajcman, vd., 2020). EQUALS Skills Coalition doğrudan YZ geliştirmese de, kadınların YZ alanında eğitim almasını teşvik etmekte ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için YZ'nin adil kullanımını desteklemektedir. Global Fund for Women's Technology Initiative, kadınların teknolojiye erişim ve teknolojiyi kontrol etme süreçlerinde yaşanan cinsiyet eşitsizliklerini azaltmayı amaçlayan stratejik bir girişimdir. "Global Fund for Women's Technology Initiative", teknolojiye erişim ile teknolojiyi kontrol etme ve şekillendirme süreçlerindeki cinsiyet eşitsizliklerini gidermenin yanı sıra, kadınların STEM ve BT alanlarındaki eğitim yatırımları aracılığıyla güçlendirilmesini hedeflemektedir (Wajcman, vd., 2020). Bu bağlamda, sadece erişim eşitliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda beceri gelişimini teşvik ederek toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yapısal dönüşümlere zemin hazırlamaktadır.

YZ, özellikle dezavantajlı bölgelerdeki kız çocuklarının eğitimine önemli katkılar sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Kişiselleştirilmiş öğrenme planları sunarak, dil bariyerlerini aşarak ve dezavantajlı bölgelerde erişilebilir eğitim kaynakları düzenleyerek, eğitimsel boşlukların kapatılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca YZ sistemleri, STEM alanlarına yönelik teşvikleri artırmak, değerlendirme süreçlerini iyileştirmek, oyunlaştırma unsurlarını entegre etmek ve güvenli öğrenme ortamları oluşturmak suretiyle, dünya çapındaki kız çocuklarının ufkunu genişletmek ve rehberlik mekanizmalarını desteklemek amacıyla etkin bir rol oynamaktadır (Womentech 2025). Başka bir ifade ile YZ, bu alanlarda öğrencilere daha etkileşimli, erişilebilir ve güvenli bir öğrenme ortamı sunarak, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde eğitimde fırsat eşitliğini artırma potansiyeline sahiptir. STEM alanındaki katılımı artırarak, kızların bilimsel ve teknik kariyerlere yönelmesini teşvik eder, aynı zamanda oyunlaştırma unsurları ile öğrenmeyi daha motive edici hale getirir. Ayrıca, YZ'nin sağladığı güvenli öğrenme ortamları, öğrencilere daha özgürce ve güvenle eğitim alma fırsatı tanır, rehberlik sistemleri ise kişisel gelişimlerine katkı sağlar.

“GirlsGoIT”, genç kadınları ve kız çocuklarını bilişim teknolojileri alanında teşvik etmeyi amaçlayan bir eğitim ve yetkinlik geliştirme programıdır. 2015 yılında Moldova'da başlatılan bu girişim, kadınların STEM alanlarına katılımını artırarak cinsiyet eşitliğini desteklemeyi hedefler (Mlambo-Ngcuka 2017). GirlsGoIT, yazılım geliştirme, web tasarımı, robotik ve YZ gibi çeşitli alanlarda eğitimler, atölyeler ve mentorluk programları düzenler. Program, özellikle genç kadınlara kodlama becerileri kazandırarak onların teknoloji sektöründe kariyer yapmalarını teşvik eder. Ayrıca, katılımcıları yerel ve uluslararası teknoloji topluluklarıyla buluşturarak profesyonel ağlarını genişletmelerine yardımcı olur. Benzer şekilde Kenya ve Güney Afrika'da kadınlar ve kızlar için Mozilla Kulübü (Mozilla Club), internet okuryazarlığını artırmayı, açık web kültürünü teşvik etmeyi ve bireylerin dijital becerilerini geliştirmelerini desteklemeyi amaçlayan topluluk tabanlı bir girişimdir. Mozilla Vakfı tarafından yürütülen bu program, dünyanın farklı bölgelerindeki bireylerin ve toplulukların internetin açık, erişilebilir ve güvenli bir yer olarak kalmasını sağlamak için birlikte çalışmasını hedefler (Mlambo-Ngcuka 2017). Mozilla Kulüpleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde dijital uçurumu kapatmaya yönelik çalışmalar yaparak, teknolojiye erişimi artırma ve internetin özgür ve tarafsız bir ortam olarak kalmasını sağlama misyonunu destekler.

“Coursera” ve “edX” YZ, veri bilimi, işletme, mühendislik, sağlık bilimleri ve sosyal bilimler gibi geniş bir yelpazede dersler sunarak öğrenmeyi daha erişilebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. YZ, her iki çevrimiçi eğitim platformunda erkekler ve kadınlar arasındaki kayıt oranlarındaki dengesizlikleri tespit etmede etkili olmuş; ayrıca ders materyallerinde yer alan önyargıları analiz ederek, eğitimcilerin bu kaynakları daha kapsayıcı ve eşitlikçi hale getirmelerine katkı sağlamıştır. Yapılan araştırmalar, çevrimiçi eğitimin kadınların kariyer gelişimi üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Kadın katılımcıların %34’ü, çevrimiçi eğitim yoluyla yeni bir iş bulduklarını, kendi işlerini kurduklarını veya mevcut pozisyonlarında kariyer ilerlemesi sağladıklarını bildirmektedir. Ayrıca, çevrimiçi eğitime erişimin artması, yalnızca bireysel faydalar sağlamakla kalmayıp, toplumsal düzeyde ekonomik gelişime de katkıda bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerde yapılan analizler, çevrimiçi eğitim alan her 30 kişi için bir yeni istihdam fırsatı yaratıldığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, dijital eğitim platformlarının iş gücü piyasası ve toplumsal kalkınma üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır (von Friedeburg 2022).

YZ destekli gözetim teknolojileri, kadınların kamusal alanlarda ve iş yerlerinde güvenliğini artırmak için kullanılmaktadır. Yüz tanıma ve hareket örüntü analizi yoluyla bu sistemler olası tehditleri tespit edebilmekte ve yetkilileri gerçek zamanlı olarak uyarabilmektedir. Bu tür uygulamalar, kullanıcı verilerinin toplanması ve saklanması süreçleri nedeniyle önemli gizlilik endişeleri doğursa da, aynı zamanda cinsiyete dayalı şiddet ve tacizin önlenmesine yönelik dijital bir müdahale aracı olarak işlev görebilmektedir (Womentech 2025). Günümüzde iş gücü piyasasında kadınların karşılaştığı yapısal engeller ve fırsat eşitsizlikleri giderek daha fazla

tartışılmakta, bu doğrultuda çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirilmektedir. İşyerinde daha fazla cinsiyet eşitliğine ihtiyaç duyulduğunun farkına varılarak çalışanlar arasında taciz içerebilecek iletişimleri işaretleyen "#MeTooBots" dahil olmak üzere bir dizi pratik YZ tabanlı çözüm geliştirilmiştir. #MeTooBots, YZ destekli sohbet botları ve dijital araçlar kullanarak cinsel taciz ve istismar mağdurlarına destek sağlamayı amaçlayan bir girişimdir. #MeTooBot gibi sistemler, çalışanlar arasındaki mesajlaşmaları analiz ederek taciz içerikli ifadelerin tespitini yapmaktadır (Woodford, 2020). Bu tür botlar, mağdurların yaşadıkları deneyimleri güvenli bir şekilde paylaşmalarına, yasal ve psikolojik destek kaynaklarına erişmelerine ve farkındalığı artırmalarına yardımcı olma potansiyeli bulunmaktadır.

YZ, kadınların güvenliğini arttırmada özellikle dijital tacizi önlemede etkili olma potansiyeli bulunmaktadır. Teknolojinin, kadınlar ve kız çocuklarına yönelik hem çevrimiçi hem de çevrimdışı şiddeti artırma potansiyelinden endişe duyulmaktadır (del Villar 2025). Özellikle sosyal medya platformlarında kadınlara yönelik düşmanca söylemlerin artış gösterdiği ve bu tür örneklerin giderek normalleştiği gözlemlenmektedir. Dijital ortamda, kadınları hedef alan rahatsız edici içeriklerin yaygınlaşması ve çevrimiçi alanda gözlemlenen olumsuz tutum ve davranışların toplumsal yaşama da yansıdığı tespit edilmektedir (World Economic Forum 2025).YZ, kadınlar için daha güvenli çevrimiçi ortamların oluşturulması ve dijital platformlarda politika değişikliklerinin desteklenmesi çerçevesinde kullanılmaktadır. Dijital tacizle mücadele ve mağdurların korunmasını sağlamak amacıyla, YZ alanında pek çok umut vaat eden ve yenilikçi çözüm geliştirilmiştir (del Villar 2025). YZ destekli araçlar, sosyal medya platformlarında cinsiyet ayrımcılığı, taciz ve kadınlara yönelik nefret söylemi örneklerini tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Doğal dil işleme (NLP) ve duygu analizi tekniklerinin kullanımıyla, bu araçlar saldırgan içerikleri, insan moderatörlerin ulaşamayacağı ölçekte tespit edip raporlama kapasitesine sahiptir (Womentech 2025). James ve Osubor (2022), çalışmasında kadınlara yönelik istismarcı ve aşağılayıcı içerikleri sosyal medyada tespit edip engelleyen bir YZ modeli kullandı. Modelde, sosyal medya sohbet odalarından alınan verilerle eğitilerek anti-kadın şakaları "sert", "hafif" ve "nötr" olarak sınıflandırılmıştır ve %92,9 doğruluk oranı elde edilmiştir. Ancak şakaları tam olarak ayırt edebilecek net kuralların eksikliği nedeniyle modelin doğruluğu daha da geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Gelecekte, bu sistem istenmeyen içerikleri belirleyip engelleyen akıllı bir filtre olarak sosyal medyada kullanılabileceği belirtilmektedir.

"bSafe" mobil uygulaması, kadınların korunmasına yönelik güvenlik uyarıları sağlarken, Kanada merkezli "Botler.ai" ise mağdurların yaşadıkları cinsel taciz olaylarının ABD ceza kanununu mu yoksa Kanada yasalarını mı ihlal ettiğini belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Spring ACT'nin "Sophia" ve AI for Good'un "rAInbow" gibi sohbet robotları mağdurlara anonim destek sunmakta (mağdurların kimlik bilgilerinin korunarak, kişisel verilerinin ifşa edilmeden destek almalarını sağlamakta) ve onları yasal hizmetler ile diğer kaynaklara

yönlendirmektedir (del Villar 2025). bSafe (https://www.getbsafe.com/) kişisel güvenliği artırmaya yönelik bir mobil güvenlik uygulamasıdır. Özellikle kadınlar için tasarlanan bu uygulama, kullanıcıların güvende hissetmelerine yardımcı olmak amacıyla bir dizi güvenlik özelliği sunmaktadır. bSafe'in temel işlevleri arasında canlı GPS takibi, acil durum alarmı, sahte aramalar, sesli ve görüntülü kanıt kaydı ve güvenilir kişilere otomatik bildirim gönderme gibi özellikler bulunur. Kullanıcılar, tehlike anında uygulama üzerinden önceden belirledikleri kişilere acil durum sinyali gönderebilir ve konumlarını paylaşabilirler. bSafe, YZ destekli güvenlik önlemleriyle kullanıcıların kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlayan proaktif bir koruma sunar. bSafe uygulamasında YZ, kullanıcı güvenliğini artırmak ve acil durumlara daha hızlı yanıt vermek için çeşitli şekillerde katkı sağlar. YZ destekli güvenlik çözümleri, kullanıcının güvenliğini artırmak amacıyla çeşitli teknikleri entegre etmektedir. Bu çözümler arasında, kullanıcının sesli komutları veya ani hareketleri aracılığıyla acil durum sinyallerinin otomatik olarak gönderilmesi; tehlike anında kaydedilen ses ve videoların analiz edilerek tehdit seviyelerinin belirlenmesi; konum ve hareket geçmişi değerlendirilerek potansiyel riskli bölgelerin tespit edilip önceden uyarı verilmesi; kullanıcının günlük rutinlerinin analizine dayalı öğrenen güvenlik algoritmaları ile olağandışı durumların saptanıp gerekli bildirimlerin yapılması; ve tehlikeli durumlarda sahte arama veya mesaj oluşturulması yer almaktadır. Bu entegre yaklaşımlar, dijital ortamda ortaya çıkabilecek risklere karşı proaktif müdahaleler sağlayarak, kullanıcı güvenliğini desteklemektedir. Ayrıca YZ destekli algoritmalar, zararlı ve taraflı içerikleri tespit edip kaldırarak ve rızaya dayanmayan mahrem görüntülerin yayılmasını durdurarak dijital alanı herkes için güvenli hale getirmek için de kullanılabileceği belirtilmektedir (del Villar 2025).

Kadınlara yönelik hukuki desteği daha erişilebilir hale getiren girişimlerinden YZ destekli sohbet robotları, cinsiyete dayalı şiddet veya ayrımcılık yaşamış ancak yasal kaynaklara anında erişimi olmayan kadınlara yasal yardım sağlamak ve tavsiye vermek için geliştirilmiştir. Sohbet robotları, kullanıcıların yaşadıkları olayları bildirme süreçlerini kolaylaştırmak, yasal haklarını kapsamlı biçimde anlama imkânı sunmak ve gerektiğinde insan avukatlarla bağlantı kurmalarını sağlamak amacıyla, küresel ölçekte kadınların yasal desteğe erişimini artıran önemli araçlar arasında yer almaktadır. Bu teknolojik uygulamalar, kadınların hukuki süreçlere etkin katılımını destekleyerek, toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmakta ve yasal güvence mekanizmalarının daha adil bir şekilde işlemesini sağlamaktadır (Womentech 2025). Örneğin, yapayavukat.com.tr, hukukchat.com. lexchat.ai gibi uygulamalar hukuk alanında en doğru ve güncel bilgileri sunmak için tasarlanmış soru-cevap şeklinde sohbet imkanı sunan YZ destekli hukuk platformlarıdır. Botler.ai, cinsel taciz mağdurlarının yaşadıkları olayların ABD ve Kanada ceza kanunlarına göre suç olup olmadığını belirlemelerine yardımcı olacak yeni bir hizmet sunacağını duyurdu. Botler.ai, doğal dil işleme (NLP) teknolojisini kullanarak bir olayın cinsel taciz veya başka bir cinsel suç olup olmadığını belirler. Sistem, Kanada ve ABD'deki

300.000 mahkeme davasından alınan belgelerle eğitilmiş ve özellikle konuşma diline en yakın ifadeleri içeren mahkeme dosyalarından yararlanmıştır. Botler'ın yeni konuşma YZ'sı, kullanıcıların yaşadıkları olayların ABD ve Kanada yasalarına göre ihlal olup olmadığını anlamalarına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Amacı, dava kazanma olasılığını değerlendirmek değil, kadınlara yasal temellere dayalı bir özgüven kazandırmaktır. Kullanıcılar isterlerse, bot aracılığıyla resmi makamlara sunulabilecek bir olay raporu oluşturabilmektedir (Johnson 2017).

Son yıllarda ruh sağlığı alanında kayda değer ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte, özellikle kadınlar açısından çeşitli zorluklar varlığını sürdürmektedir. Kadınlar arasında ruh sağlığı bozukluklarının görülme sıklığı yüksek olmasına rağmen, nitelikli ruh sağlığı hizmetlerine erişim konusunda yapısal ve sosyo-ekonomik engeller devam etmektedir. Bu durum, ruh sağlığı hizmetlerinin eşitlikçi ve kapsayıcı bir yaklaşımla geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Makine öğrenimi (ML) ve YZ, ruh sağlığının teşhis, tedavi ve yönetim süreçlerinde dönüşüm yaratma potansiyeline sahiptir. Bu teknolojiler, sağlık profesyonellerinin kadınların ruh sağlığına ilişkin özgün gereksinimlerini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmelerine ve bu doğrultuda bireyselleştirilmiş müdahaleler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, YZ destekli sohbet robotları ve sanal asistanlar, ruh sağlığı hizmetlerine erişimi artırmada önemli bir rol oynayabilir. Söz konusu teknolojiler, ruhsal hastalık semptomları yaşayan kadınlara gizlilik içinde, kesintisiz ve anında destek sunarak psikososyal yardım süreçlerini güçlendirebilir. Ayrıca, YZ büyük veri analitiği kullanarak kadınlarda ruh sağlığı bozukluklarına ilişkin örüntüleri ve risk faktörlerini tespit edebileceği, böylece erken tanı ve müdahale mekanizmalarının geliştirilmesine katkı sağlayabileceği belirtilmektedir. YZ, tedavi planlarını kişiselleştirme ve terapilerin etkinliğini artırma konusunda da önemli bir rol oynayabilmektedir. Doğal dil işleme (NLP) ve ML algoritmalarını entegre ederek, YZ, hastaların terapi sürecindeki duygusal ve bilişsel tepkilerini analiz edebilir. Bu analizler, terapistlere gerçek zamanlı geri bildirim sağlayarak, tedavi sürecini daha hedeflenmiş ve etkili hale getirebilir. Böylece, her bireyin özel ihtiyaçlarına uygun daha özelleştirilmiş ve verimli bir bakım standardı oluşturulabilir (Negi 2024).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dijital toplum, teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı ve toplumun çeşitli alanlarında dijital teknolojilerin etkili bir şekilde entegre edildiği bir toplum türünü ifade etmektedir. İncelenen literatür ve güncel örnekler, dijital toplumda dijital eşitsizliklerin varlığını ortaya koymaktadır. Kadınlara ve kız çocuklarına ilişkin çok boyutlu dijital eşitsizlikler, üç temel kategori üzerinden incelenebilir. Bunlardan ilki kadınların ve kız çocukların, internet, bilgisayar ve akıllı telefon gibi dijital araçlara erişimde erkeklere kıyasla daha fazla engelle karşılaştığı, dijital teknolojiye erişimde eşitsizliktir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde daha belirgin olup, eğitim ve ekonomik fırsatlara katılımı sınırlamaktadır. İkincisi kadınların ve kız çocuklarının STEM

alanlarına yönlendirilmemesi ve dijital okuryazarlık seviyelerinin erkeklere göre daha düşük olması ve kadınların teknolojiye dayalı işlerde yer almalarının zorlaştığı, dijital becerilerde uçurumdur. Bu durumun kadınları istihdam ve ekonomik bağımsızlık konusunda dezavantajlı konuma getirdiği görülmektedir. Üçüncüsü, YZ ve algoritmaların cinsiyet önyargıları içeren veri setleriyle eğitilmesi ve kadınların dijital sistemlerde yeterince temsil edilmemesinden kaynaklı, dijital önyargı ve temsil eksikliğidir. Dijital eşitsizlikler, yalnızca teknolojik altyapı eksiklikleriyle sınırlı kalmayıp, toplumsal cinsiyet normları ve beklentileri doğrultusunda da biçimlenmekte; bu durum, kadınların dijital dünyada dezavantajlı bir konumda yer almasına yol açmaktadır.

YZ hem sorun yaratan bir faktör hem de çözüm aracı olarak işlev görebilen bir teknolojidir. Kendi içinde, potansiyel tehditler ve bu tehditlerin giderilmesine yönelik fırsatlar barındırmaktadır. Diğer bir ifade ile YZ, dijital eşitsizliklerin ortaya çıkışında etkili olabilecek unsurları tespit etmek ve bu eşitsizlikleri azaltmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, YZ'nin cinsiyet önyargısı taşıyan algoritmalarla iş gücü piyasasında eşitsizliğe yol açması bir sorun yaratırken, aynı YZ teknolojileri, bu eşitsizlikleri tespit etmek ve düzeltmek için de kullanıldığı görülmektedir. YZ uygulamalarının ve destekleyici dijital araçların kullanılması, kadınların dijital arenada daha etkin rol almalarına olanak tanıyan, kişiselleştirilmiş eğitim, erişim ve destek mekanizmaları sunarak, dijital eşitsizliklerin azaltılmasına önemli katkılar sağlayabilmektedir. Güncel uygulamalar incelendiğinde, dijital eşitliğin sağlanması amacıyla farklı program ve projeler geliştirilerek YZ sistemlerinin, çeşitliliği artırmak ve bu sistemleri, daha kapsayıcı, adil ve tarafsız hale getirmek için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, dijital alanda kadınların düşük temsil edilmesi sorununu gidermek amacıyla YZ destekli çözümler tasarlanmakta ve uygulanmaktadır. YZ teknolojilerinin entegre edildiği uygulamalar, kadınların ve kız çocuklarının eğitim olanaklarını artırma, sağlık hizmetlerine erişimi iyileştirme ve iş gücü piyasasındaki fırsat eşitsizliklerini azaltma hedefleri doğrultusunda geliştirilmektedir. Kadınların yasal sorunlarına hızlı ve etkili çözümler sunmak, hukuki süreçlerde şeffaflık ve erişilebilirliği artırmak amacıyla, YZ destekli sistemlerin kullanılmasıyla hukuki destek sağlanmaktadır. Ayrıca, kadınlar için hem fiziksel hem de dijital ortamlarda daha güvenli yaşam alanları oluşturmak amacıyla YZ uygulamalarının kullanıldığı görülmektedir. YZ sistemleri; kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri, erken teşhis ve tedavi destek sistemleri, akıllı işe alım süreçleri ve hukuki danışmanlık hizmetleri gibi alanlarda uygulanarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılmasına yönelik çözümler sunmaya çalışmaktadır.

Kadınlar ve kız çocukları açısından dijital eşitsizliğin azaltılması için YZ destekli kapsayıcı eğitim platformlarının geliştirilmesi, algoritmik önyargıların giderilmesi, kadınların dijital ekonomiye entegrasyonunun sağlanması, siber güvenlik ve dijital hakların güçlendirilmesi, sağlık ve refah alanında kapsayıcılığın artırılması ve teknoloji geliştirme süreçlerine

katılımlarının destekleyen altenatif YZ uygulamaları ve projeleri geliştirilmeye devam edilmesi önerilmektedir. Ancak, bu proje ve uygulamalar geliştirilirken, tüm alanlara eşit şekilde odaklanılması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile bir konuya yönelik çok sayıda model üretilirken diğer alanların ihmal edilmemesi önemlidir. Çünkü dijital eşitsizlik sorunları birbirine bağlı ve zincirleme etkilere sahip olduğundan, çözüm stratejilerinin de bu bütünselliği göz önünde bulundurarak birbirini tamamlayıcı bir şekilde uygulanması elzemdir.

KAYNAKLAR

Albusays, K., Bjorn, P., Dabbish, L., Ford, D., Murphy-Hill, E., Serebrenik, A., & Storey, M. A. (2021). The diversity crisis in software development. *IEEE Software*, 38(2), 19-25.

Blackmon, S. (2024, November 19). Bridging the Education Divide: How AI Can Support Tech To The Rescue Underserved Communities. https://techtotherescue.org/blog/2024/11/19/bridging-the-education-divide-how-ai-cansupportunderservedcommunities/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA_YqBhC9ARIsAA6fbAjfOzPyHwjPLk24ZpOZIJV6FvRSLj2LrIAS6yhXoYxfk6iymWKVWwwaAmsaEALw_wcB. (Accessed Date: 12.02.2025)

Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. In Conference on fairness, accountability and transparency (pp. 77-91). PMLR.

Chamberlain, A. (2016, March 23). Demystifying the Gender Pay Gap: Evidence from Glassdoor Salary Data. GLASSDOOR. https://www.glassdoor.com/blog/gender-pay-gap/. (Accessed Date: 8.02.2025)

Citron, D. K. & Pasquale, F. A. (2014). The Scored Society: Due Process for Automated Predictions. Washington Law Review. (89),1-27.

Cronin, P., Ryan, F., & Coughlan, M. (2008). Undertaking a literature review: A step-by-stepapproach. British Journal of Nursing, 17(1), 38–43.

del Villar, Zinnya (2025, February 5). How AI reinforces gender bias and what we can do about it.https://www.unwomen.org/en/news-stories/interview/2025/02/how-ai-reinforces-gender-bias-and-what-we-can-do-about-it. (Accessed Date: 15.02.2025).

GBS Malta (2022). Exploring digital society and its diverse impact. https://gbs.edu.mt/blog/exploring-digital-society-and-its-diverse-impact/ (Accessed Date: 10.02.2025)

Gray, C. (2021, November 19). Zest AI: AI could resolve issues of bias in credit scoring. https://aimagazine.com/machine-learning/zest-ai-ai-could-resolve-issues-bias-credit-scoring . (Accessed Date: 11.02.2025).

Harayama, Y. (2017). Society 5.0: Aiming for a New Human-centered Society: Japan's Science and Technology Policies for Addressing Global Social Challenges. Hitachi Review, 66(6), 554-555.

Hicks, M. (2017). Programmed Inequality: How Britain Discarded Women Technologists and Lost Its Edge in Computing. Cambridge, MA: MIT Press.

Hill, C., Corbett, C. & St. Rose A. (2010). Why So Few?: Women in Science, Technology, Engineering and Mathematics. Washington, DC: American Association of University Women.

Internet Society Foundation (2023, June 21). What is digital equity?. ulaşıldı https://www.isocfoundation.org/2023/06/what-is-digital-equity. (Accessed Date: 10.01.2025)

James, I. I., & Osubor, V. I. (2022). Hostile social media harassment: A machine learning framework for filtering anti-female jokes. Nigerian Journal of Technology, 41(2), 311-317.

Johnson, K. (2017, December 6). Botler.ai launches sexual harassment detection bot for U.S. and Canada. https://venturebeat.com/ai/botler-ai-launches-sexual-harassment-detection-bot-for-u-s-and-canada. (Accessed Date: 6.02.2025).

LIBRe. (2025). Digital Society. https://libreresearchgroup.org/en/a/digital-society. (Accessed Date: 11.02.2025).

Lu, H., Li, Y., Chen, M., Kim, H., & Serikawa, S. (2018). Brain Intelligence: Go Beyond Artificial Intelligence. Mobile Networks and Applications, 23(2): 368-375.

Mantha, Y. & Hudson, S. (2018). Estimating the Gender Ratio of AI Researchers Around the World. Element AI Research Lab. https:// medium.com/element-ai-research-lab/estimatingthe-gender-ratio-of-ai-researchers-around-the-world-81d2b8dbe9c3. (Accessed Date: 11.01.2025).

Martin, A. (2008). Digital literacy and the "digital society". Digital literacies: Concepts, policies and practices. (30),151- 176.

Mehta, G. & Chitale, V. (2024, December 19). Leveraging AI to strengthen women-led businesses in Indonesia. ACCION. https://www.accion.org/leveraging-ai-to-strengthen-women-led-businesses-in-indonesia/. (Accessed Date: 12.02.2025).

Mlambo-Ngcuka, P. (2017). Reshaping the Future: Women, Girls, ICTs and the SDGs. In Fast-Forward Progress: Leveraging Tech to Achieve the Global Goals, 41-44. Geneva: International Telecommunication Union (ITU).

Negi, R. (2024). Improving women's mental health through AI-powered interventions and diagnoses. In Artificial Intelligence and Machine Learning for Women's Health Issues. 173-191. Academic Press.

OECD (Organisation for Economic Development and Co-operation). (2017). Going Digital: The Future of Work for Women. Policy Brief on the Future of Work. OECD, Paris.

Patón-Romero, J. D., Vinuesa, R., Jaccheri, L., & Baldassarre, M. T. (2022). State of gender equality in and by artificial intelligence. IADIS International Journal on Computer Science and Information Systems,17(2), 31-48.

Robertson, D. & Ayazi, M. (2019). How Women Are Using Technology to Advance Gender Equality and Peace. United States Institute of Peace, Washington, DC. https://www.usip.org/publications/2019/07/how-women-are-using-technology-advance-gender-equality-and-peace. (Accessed Date: 11.01.2025).

Saran, S. & Srikumar, M. (2018). AI Has a Gender Problem: Here's What to Do About It. World Economic Forum, 16 April. https://www.weforum.org/agenda/2018/04/ai-has-a-gender-problem-heres-what-to-do-about-it/. (Accessed Date: 22.01.2025).

Smith, G. & Rustagi, I. (2021, Mach 31). When Good Algorithms Go Sexist: Why and How to Advance AI Gender Equity. Stanford Social Innovatıon. https://ssir.org/articles/entry/when_good_algorithms_go_sexist_why_and_how_to_advance_ai_gender_equity. (Accessed Date: 02.01.2025).

Smowltech (2024, February 29). Digitalised societies: definition, characteristics and how to ensure their security. https://smowl.net/en/blog/digital-societies/#elementor-toc__heading-anchor-0. (Accessed Date: 2.01.2025).

Sorgner, A., Bode, E. & Krieger-Boden, C. (2017). The Effects of Digitalization for Gender Equality in the G20 Economies: Women 20 study. Kiel Institute for the World Economy, Kiel.

Stryker, C. & Kavlakoglu, E. (2024, Ağustos 9). What is artificial intelligence (AI)?. IBM. https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence#What+is+AI%3F%C2%A0. (Accessed Date: 6.01.2025).

The Alan Turing Institute (2021). Frequently asked questions. The Alan Turing Institute. https://www.turing.ac.uk/about-us/frequently-asked-questions. (Accessed Date: 10.01.2025).

UN Women (2024, June 28) Artificial Intelligence and gender equality. https://www.unwomen.org/en/articles/explainer/artificial-intelligence-and-gender-equality. (Accessed Date: 11.01.2025).

von Friedeburg, S.(2022). Women and Online Learning in Emerging Markets. IFC. https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/report-women-and-online-learning-in-emerging-markets.pdf. (Accessed Date: 17.01.2025).

Wajcman, J., Young, E. & Fitz Maurice, A. (2020). The Digital Revolution: Implications for Gender Equality and Women's Rights 25 Years after Beijing. Discussion Paper .UN Women.

Wajcman, J., & Young, E. (2023). Feminism Confronts AI: The Gender Relations of Digitalisation', in Jude Browne, and others (eds), Feminist AI: Critical Perspectives on Algorithms, Data, and Intelligent Machines. pp.47–64.

Womentech. (2025). AI for Social Good. https://www.womentech.net/advice/14708/ai-for-social-good. (Accessed Date: 17.01.2025).

World Economic Forum (2018). Global Gender Gap Report 2018. https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2018 (Accessed Date: 17.01.2025).

World Economic Forum. (2025). Social media can be especially harmful for women. Let's change that. https://www.weforum.org/videos/social-mediaharmful/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA_YqBhC9ARIsAA6fbAhVXy3GxdWnOY7qiWNsu14TFRgr4720PnoFvlfpxlJiKf9vemQDKEIaApyNEALw_wcB.(Accessed Date: 22.01.2025).

Woodford, I. (2020). Rise of #MeTooBots: Scientists Develop AI to Detect Harassment in Emails. The Guardian, 3 January. https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/03/metoobots-scientists-develop-ai-detect-harassment. (Accessed Date: 22.01.2025).

Yates, K. (2020). Why Do We Gender AI? Voice Tech Firms Move to be More Inclusive. The Guardian. https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/11/why-do-we-gender-aivoice-tech-firms-move-to-be-more inclusive (Accessed Date: 11.01.2025).

Young, E., Wajcman, J. & Sprejer, L. (2021). Where are the Women? Mapping the Gender Job Gap in AI. Policy Briefing: Full Report. The Alan Turing Institute. https://www.turing.ac.uk/sites/default/files/2021-03/where-are-the women_publicpolicy_full-report.pdf (Accessed Date: 15.01.2025).

EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY DYSMORPHIC DISORDER, RUMINATION, SELF-ESTEEM AND EXERCISE ADDICTION

Mona Rashidifar
Master General Psychology, Near East University

Gloria Manyeruke
Assist. Prof. Dr., Faculty of Arts and Sciences, Psychology Department, Near East University

ABSTRACT

The current research aims to investigate the relationship between exercise addiction, rumination, self-esteem, and body dysmorphic disorder (BDD) among regular exercising university students. 352 international students were recruited from various sports centers using convenience sampling. Four standardized measures, the Yale-Brown Obsessive-Compulsive Scale Modified for BDD (BDD-YBOCS), Ruminative Response Scale (RRS), Exercise Addiction Inventory (EAI), and Rosenberg Self-Esteem Scale (RSE), were used for data collection. The findings indicated a positive correlation between BDD and rumination but no significant correlations between exercise addiction and BDD or self-esteem. The results also show no significant differences in BDD, rumination, and exercise addiction according to exercise duration. However, significant differences were seen in self-esteem with individuals with exercise durations between 45-90 minutes having significantly better scores than those with durations less than 45 and more than 3 hours. The study reveals significant differences in BDD scores between social media users and non-users, where non-users had significantly lower scores. This suggests the potential influence of social media on body image disturbance. The research also shows that the mean self-esteem for people who do strength was greater than the mean of self-esteem for people who do aerobic exercise. Furthermore, African respondents scored lower on BDD than European and Asian respondents, as would be expected from cultural variation in appearance-related social pressures.

Keywords: Body Dysmorphic Disorder (BDD), Rumination, Self-Esteem, Exercise Addiction, Social Media

ÖZEL YETENEKLİ ÇOCUKLARIN UZAMSAL BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE MİMARİ YAPI BİLGİ MODELLEME PROGRAMLARININ ETKİSİ

THE IMPACT OF ARCHITECTURAL BUILDING INFORMATION MODELING (BIM) PROGRAMS ON THE SPATIAL SKILL DEVELOPMENT OF SPECIALLY GIFTED CHILDREN

Tuğçe Merve SAĞIR
Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Yetenekliler Anabilim Dalı
Res. Asst., Dokuz Eylul University, Faculty of Education, Department of Gifted Education
ORCID ID: 0000-0002-3140-4345

Yücel Ceylan SAĞIR
Yüksek Müh. Mimar, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı
M.Sc. Architect & Engineer, İzmir Demokrasi University, Faculty of Architecture, Department of Architecture
ORCID ID: 0000-0002-7321-9770

ÖZET

Özel yetenekli öğrenciler, bilişsel ve akademik gelişim açısından farklılaşan eğitim gereksinimlerine sahiptir. Geleneksel öğretim yöntemleri, bu öğrencilerin potansiyellerini tam anlamıyla ortaya çıkarmakta yetersiz kalabilmektedir. Özellikle STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) odaklı alanlarda başarılı olabilmek için temel bir unsur olan uzamsal becerilerin geliştirilmesi, özel yetenekli öğrenciler için kritik bir önem taşımaktadır. Uzamsal beceriler, bireyin nesneleri zihinsel olarak üç boyutlu biçimde algılama, döndürme ve bu nesneler arasındaki ilişkileri analiz etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu beceriler, mühendislik, mimarlık ve tasarım gibi alanlarda başarı için gereklidir. Eğitimde Mimari Yapı Bilgi Modelleme (YBM) programlarının kullanımı, öğrencilerin uzamsal yeteneklerini artırabilecek yenilikçi bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. YBM yazılımları, geleneksel iki boyutlu anlatım yöntemlerinin yerine daha dinamik ve etkileşimli öğrenme süreçleri sunarak öğrencilerin soyut kavramları daha iyi anlamalarına olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu programlar aracılığıyla öğrenciler karmaşık yapı ve nesneleri üç boyutlu olarak modelleyerek öğrenme sürecini daha görsel ve somut hale getirebilirler. Çalışmada, temel eğitim seviyesindeki özel yetenekli öğrencilerin uzamsal becerilerini geliştirmek amacıyla YBM programlarının eğitim süreçlerine entegrasyonunun etkileri ele alınmaktadır. Araştırmada, YBM tabanlı eğitimin öğrencilerin görsel-uzamsal düşünme yeteneklerini nasıl güçlendirdiği ve problem çözme becerilerini nasıl artırdığı incelenmektedir. Mevcut çalışmalar, YBM destekli eğitim yöntemlerinin, STEM odaklı alanlarda akademik başarıya doğrudan katkı sağladığını ve öğrencilerin teknik bilgi ve yaratıcılıklarını geliştirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, YBM tabanlı eğitim yöntemlerinin erken yaşlardan itibaren müfredata dahil edilmesi, özel yetenekli

öğrencilerin bilişsel gelişimine ve mesleki yönelimlerine önemli katkılar sağlayabilir. Bu kapsamda, öğretmen eğitimi, teknolojik altyapının güçlendirilmesi ve YBM tabanlı öğretim materyallerinin geliştirilmesi gibi öneriler sunulmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, YBM destekli eğitimin uzun vadeli etkilerini inceleyerek eğitim sistemlerine nasıl daha etkili şekilde entegre edilebileceğini belirlemeye odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özel Yetenek, Yapı Bilgi Modelleme, Uzamsal Beceri, Eğitim Teknolojileri, Disiplerarası Öğrenme.

ABSTRACT

Gifted students have distinct educational needs that differ in terms of cognitive and academic development. Traditional teaching methods may fall short in fully unlocking their potential. Developing spatial skills, a fundamental element for success in STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) fields, is particularly crucial for gifted students. Spatial skills are defined as the ability to mentally perceive, rotate, and analyze the relationships between objects in three dimensions. These skills are essential for success in fields such as engineering, architecture, and design. The use of Architectural Building Information Modeling (BIM) programs in education is considered an innovative approach that can enhance students' spatial abilities. BIM software replaces traditional two-dimensional teaching methods with more dynamic and interactive learning processes, allowing students to better understand abstract concepts. Additionally, through these programs, students can model complex structures and objects in three dimensions, making the learning process more visual and tangible. This study examines the effects of integrating BIM programs into the educational processes of gifted students at the primary education level to develop their spatial skills. The research explores how BIM-based education strengthens students' visual-spatial thinking abilities and enhances their problem-solving skills. Existing studies indicate that BIM-supported instructional methods directly contribute to academic success in STEM-related fields while fostering students' technical knowledge and creativity. As a result, integrating BIM-based educational approaches into the curriculum from an early age can make significant contributions to the cognitive development and career orientation of gifted students. In this context, recommendations include teacher training, strengthening technological infrastructure, and developing BIM-based instructional materials. Future research should focus on examining the long-term effects of BIM-supported education and determining how it can be more effectively integrated into educational systems.

Keywords: Giftedness, Building Information Modeling, Spatial Skills, Educational Technologies, Interdisciplinary Learning.

ERİŞİLEBİLİR KAMPÜSLER: TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELERİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÖĞRENCİLER İÇİN MEKÂNSAL UYGUNLUK KRİTERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ACCESSIBLE CAMPUSES: A STUDY ON THE SPATIAL SUITABILITY CRITERIA OF UNIVERSITIES IN TURKIYE FOR STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS

Tuğçe Merve SAĞIR
Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Yetenekliler Anabilim Dalı
Res. Asst., Dokuz Eylul University, Faculty of Education, Department of Gifted Education
ORCID ID: 0000-0002-3140-4345

Yücel Ceylan SAĞIR
Yüksek Müh. Mimar, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı
M.Sc. Architect & Engineer, İzmir Demokrasi University, Faculty of Architecture, Department of Architecture
ORCID ID: 0000-0002-7321-9770

ÖZET

Özel gereksinimli bireylerin eğitime tam katılımı, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, üniversite kampüslerinin fiziksel ve mekânsal erişilebilirliği, özel gereksinimli öğrencilerin eğitim süreçlerine katılımını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Türkiye'de son yıllarda, üniversitelerde erişilebilir kampüsler oluşturulması için çeşitli yasal düzenlemeler ve yükseköğretim politikaları hayata geçirilmiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından başlatılan "Engelsiz Üniversite Ödülleri" gibi uygulamalar, üniversiteleri özel gereksinimli öğrenciler için daha erişilebilir hale getirmek için teşvik etmektedir. Ancak yapılan araştırmalar, üniversitelerdeki fiziksel ve mekânsal erişilebilirlik uygulamalarının tam anlamıyla yeterli olmadığını, bazı üniversitelerde hala ciddi eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki üniversitelerde fiziksel ve mekânsal erişilebilirlik kriterlerine yönelik yapılan uygulamaları incelemek, bu konuda yaşanan zorlukları tartışmak ve mevcut durumu değerlendirmektir. Araştırma, üniversite kampüslerinde engelli rampaları, asansörler, derslikler, kütüphaneler, sosyal alanlar ve tuvaletlerin erişilebilirlik standartlarına uygunluğunu incelemektedir. Elde edilen veriler, üniversitelerin fiziksel yapılarının özel gereksinimli öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Tarihi binaların bulunduğu kampüslerde engelli rampaları ve asansörlerin eksikliği, sosyal alanların erişilebilir olmaması, tuvaletlerin yetersizliği gibi problemler sıkça karşılaşılan sorunlar arasında yer almaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki üniversitelerdeki fiziksel ve mekânsal erişilebilirlik konusunda önemli adımlar atıldığını, ancak eksikliklerin devam ettiğini vurgulamaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi için üniversitelerin,

fiziksel altyapılarını özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Ayrıca, mevcut yasal düzenlemeler ve teşvik mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Fiziksel ve mekânsal erişilebilirlik, sadece özel gereksinimli öğrencilerin eğitim süreçlerine katılımını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda onların üniversite yaşamını daha bağımsız ve özgür bir şekilde sürdürmelerini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erişilebilir Kampüs, Mekânsal Uygunluk, Erişilebilirlik Standartları, Fiziksel Erişilebilirlik, Engelsiz Üniversite.

ABSTRACT

The full participation of individuals with special needs in education is of great importance for ensuring equality of opportunity in education. In this context, the physical and spatial accessibility of university campuses is an important factor that directly affects the participation of students with special needs in their educational processes. In recent years in Turkey, various legal regulations and higher education policies have been implemented to create accessible campuses in universities. Practices such as the Law No. 5378 on Disabled Persons, which came into effect in 2005, and the "Accessible University Awards" initiated by the Council of Higher Education (YÖK) encourage universities to become more accessible for students with special needs. However, research indicates that the physical and spatial accessibility practices in universities are not fully adequate, and that some universities still have significant deficiencies. The aim of this study is to examine the practices related to physical and spatial accessibility criteria in universities in Turkey, discuss the challenges encountered in this area, and evaluate the current situation. The research examines the compliance of accessible standards for disabled ramps, elevators, classrooms, libraries, social areas, and restrooms in university campuses. The data obtained reveal that the physical structures of universities fall short in meeting the educational needs of students with special needs. Problems such as the lack of disabled ramps and elevators in campuses with historical buildings, the inaccessibility of social areas, and the inadequacy of restrooms are among the most common issues encountered. This study highlights that significant steps have been taken regarding physical and spatial accessibility in universities in Turkey, but deficiencies still persist. It is emphasized that universities need to reorganize their physical infrastructure to meet the needs of students with special needs. Furthermore, it is stated that existing legal regulations and incentive mechanisms should be strengthened. Physical and spatial accessibility not only ensures the participation of students with special needs in their educational processes but also allows them to lead a more independent and free university life.

Keywords: Accessible Campus, Spatial Suitability, Accessibility Standards, Physical Accessibility, Accessible University.

MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVRE SORUNLARINA İLİŞKİN TUTUM VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES AND BEHAVIORS TOWARDS ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Betül Kübra ŞAHİN YONCA
Tokat Gaziosmanpaşa University, Reşadiye Vocational School, Department of Child Development
ORCID NO: 0000-0002-1495-2227

Hürü Melek KAPLAN
Tokat Gaziosmanpaşa University, Reşadiye Vocational School, Department of Child Development
ORCID NO: 0009-0002-8000-3801

ÖZET

Çevre, kişinin hayatta kalması için önemli unsurlardan birisidir. Gelişen teknoloji ve sanayi sonucunda artan çevre kirliliğine karşı bireylerde çevre bilincinin kazandırılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutum ve davranışlarının incelenmesidir. Tarama modelinde yürütülen bu çalışmanın örneklemini Tokat İli Reşadiye İlçesi meslek yüksekokulunda okuyan öğrencilerden basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçilen 200 öğrenci oluşturmuştur. Basit seçkisiz örnekleme yönteminde her bir birim eşit ve birbirinden bağımsız bir seçilme şansına sahiptir. Çalışmanın verileri, Kişisel Bilgi Formu, Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği (Güven, 2013) ve Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeği (Güven ve Aydoğdu, 2012) aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmanın sonuçları 11. Uluslararası Ege Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresinde tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çevre Sorunları, Meslek Yüksekokulu Öğrencileri, Çevre Bilinci.

ABSTRACT

The environment is one of the important elements for a person's survival. It is necessary to raise environmental awareness in individuals against the increasing environmental pollution as a result of developing technology and industry. The purpose of this study is to examine the attitudes and behaviors of vocational school students regarding environmental problems. The sample of this survey consisted of 200 students who were selected by simple random sampling method from the students studying at the vocational school in Reşadiye District of Tokat Province. In the simple random sampling method, each unit has an equal and independent chance of being selected. The data of the study were collected through the Personal Information

Form, Environmental Problems Attitude Scale (Güven, 2013) and Environmental Problems behaviour scale (Güven and Aydoğdu, 2012). The results of the study will be discussed at the 11th International Aegean Social Sciences and Humanities Congress.

Keywords: Environmental Problems, Vocational School Students, Environmental Awareness.

GİRİŞ

Çevre, canlı varlıkların üzerinde yaşadığı, çeşitli şekillerde etkilediği ve aynı zamanda etkilendiği yaşama ortamı olarak tanımlanmaktadır (Timur ve Yılmaz, 2013). Dünya nüfusunun hızla artması ve yaşam standartlarının yükselmesi, doğal kaynakların tüketimini artırmaktadır. Nüfus artışıyla birlikte barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların karşılanması, doğal kaynakların kullanımını artırmakta ve buna bağlı olarak çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Oweini ve Houri, 2006).

Doğal çevre, birbirleriyle ilişki içerisinde olan farklı dengeler üzerine kurulmuştur. Ancak, insan faaliyetleri sonucunda doğal çevreye yapılan dış müdahaleler ekolojik dengenin bozulmasına yol açmakta ve çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çevre sorunlarını, yapay çevresini oluşturmak isteyen insanın, doğal çevre üzerinde oluşturduğu tüm olumsuz etkiler ile doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımının doğanın üretken potansiyelini tehdit ettiği" bir çevre durumu olarak tanımlamak mümkündür (Ertürk, 1996; Haila ve Levins, 1992; Özer, 1998).

İnsan, doğa ve çevre arasındaki ilişki incelendiğinde, insanın doğada var olduğu andan itibaren süregelen bir etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Nüfus artışı, yaşam tarzındaki değişimler, teknolojik gelişmeler, sanayileşme ve buna bağlı olarak seri üretim ve tüketimin hız kazanması, özellikle son yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğal kaynakların tükenmesine ve ekosistem dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Bu durum, tüm canlı yaşamını tehdit eden ciddi çevresel sorunları beraberinde getirmektedir (Deniş ve Genç, 2007).

Bu çalışmanın amacı, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutum ve davranışlarının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, bu çalışmada üzerinde durulan temel problem cümlesi şu şekilde ifade edilebilir: Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutum ve davranışları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Alt Problemler: Araştırmanın temel problemi doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları nasıldır?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları okudukları bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları nasıldır?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları okudukları bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları ve davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Yöntemi

Bu araştırma, betimsel bir araştırma olup, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, herhangi bir değişiklik yapmadan, olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarından biridir. Bu modelde, ele alınan konu veya olgu sistematik bir biçimde incelenerek mevcut durum ortaya konulmaktadır. Betimsel araştırmalar, genellikle gözlem, anket, doküman incelemesi ve mülakat gibi veri toplama yöntemleriyle desteklenir ve araştırma nesnesinin belirli bir zaman dilimi içindeki durumunu analiz etmeye yöneliktir. Bu bağlamda tarama modeli, sosyal bilimlerden eğitime, sağlık bilimlerinden ekonomi alanına kadar geniş bir yelpazede kullanılabilen bilimsel bir yöntemdir (Karasar, 1998).

Örneklem

Tablo 1

Çalışmanın Katılımcılarına Ait Demografik Bilgiler

Değişken		n	%
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Cinsiyeti	Kadın	176	88,0
	Erkek	24	12,0
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Yaşı	18	34	17,0
	19	68	34,0
	20	46	23,0
	21	28	14,0
	22 Ve Üzeri	24	12,0
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Okudukları Bölümler	Çocuk Gelişimi	61	30,5
	Fizyoloji	64	32,0
	Yaşlı Bakımı	42	21,0
	Sağlık Kurumları	23	11,5
	Çağrı Merkezi	10	5,0
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Mezun Oldukları Liseler	Anadolu Lisesi	93	46,5
	Anadolu İmam Hatip	20	10,0
	Meslek Lisesi	69	34,5
	Anadolu Meslek Lisesi	18	9,0
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Annelerinin Eğitim Düzeyi	Okuryazar	21	10,5
	İlkokul	91	45,5
	Ortaokul	58	29,0
	Lise	30	15,0
Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Babalarının Eğitim Düzeyi	İlkokul	87	43,5
	Ortaokul	60	30,0
	Lise	53	26,5

Çalışmanın toplamda 200 katılımcısından 176'sını (%88) kadın öğrenciler, 24'ünü ise (%12) erkek öğrenciler oluşturmuştur. Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin yaşları incelendiğinde 34 öğrencinin (%17) 18 yaşında olduğu, 68'inin (%34) 19 yaşında olduğu, 46'sının (%23) 20 yaşında olduğu, 28'inin (%14) 21 yaşında olduğu ve 24'ünün (%12) 22 ve üzeri yaşında olduğu görülmektedir. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin mezun oldukları liseler incelendiğinde 61 öğrencinin (%30,5) çocuk gelişimi, 64 öğrencinin (%32) Fizyoloji, 42 öğrencinin (%21) yaşlı bakımı, 23 öğrencinin (%11,5) sağlık kurumları ve 10 öğrencinin (%5) çağrı merkezi bölümlerinde eğitim gördüğü belirlenmiştir. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin mezun

oldukları liseler incelendiğinde 93 öğrencinin (%46,5) Anadolu Lisesinden mezun olduğu, bunu sırasıyla Meslek lisesi (n=69, %34,5), Anadolu İmam Hatip Lisesi (n=20, %10), ve Anadolu Meslek Lisesinin (n=18, %9) takip ettiği görülmektedir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin annelerinin eğitim düzeyi incelendiğinde 91 öğrencinin annesinin ilkokul mezunu (%45,5) olduğu, 58 öğrencinin annesinin ortaokul mezunu (%29) olduğu, 30 öğrencinin annesinin lise mezunu (%15) olduğu ve 21 öğrencinin annesinin okuryazar (%10,5) olduğu görülmektedir. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin babalarının eğitim düzeyi incelendiğinde 87 öğrencinin babasının ilkokul mezunu (%43,5) olduğu, 60 öğrencinin babasının ortaokul mezunu (%30) olduğu ve 53 öğrencinin babasının lise mezunu (%26,5) olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir ve katılımcıların cinsiyetlerini, yaşlarını, okul türlerini, sınıf düzeylerini, anne/baba eğitim durumlarını, anne/baba yaşlarını ve kardeş sayılarını öğrenmeye yöneliktir.

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği

Bu ölçekte, öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiş ve fen bilgisi öğretmen adaylarının bu konudaki tutumları incelenmiştir. Çalışma, betimsel yöntemle gerçekleştirilmiş ve 2009-2010 eğitim-öğretim yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda öğrenim gören toplam 296 öğretmen adayıyla yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, 45 maddelik **Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği** geliştirilmiştir (Güven, 2013).

Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeği (Güven ve Aydoğdu, 2012)

Bu ölçekte, öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik davranış düzeylerini ölçmek amacıyla geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiş ve fen bilgisi öğretmen adaylarının bu konudaki davranış düzeyleri incelenmiştir. Çalışma, tarama modeli çerçevesinde yürütülmüş olup, 2009-2010 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Fen Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda öğrenim gören toplam 296 öğretmen adayı araştırma kapsamına alınmıştırAraştırma sonucunda, geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları tamamlanmış 40 maddelik Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeği geliştirilmiştir.

Veri Analizi

Bu araştırmanın katılımcılarından toplanan verilerin analizinde SPSS-27 paket programı kullanılmıştır. Meslek yüksekokulunda eğitim alan toplamda 200 katılımcıdan toplanan veriler analize dahil edilmiştir. Veri analizinde hangi testlerin kullanılacağına karar vermek için

öncelikle parametrik testlerin varsayımlarının karşılanıp karşılanmadığı test edilmiştir. Normal dağılımın sağlanıp sağlanmadığının test edilmesi için Kolmogorow-Smirnov testi, Skewness ve Kurtosis değerleri incelenmiştir. Tablo 2'de verinin normalliğine ilişkin Kolmogorov-Smirnov testi ile Çarpıklık ve Basıklık Değerleri sunulmuştur.

Tablo 2

Verinin Normalliğine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri, Kolmogorov-Smirnov

Veri Toplanan Gruplar		Çarpıklık	Basıklık	Kolmogorov-Smirnov
Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği	Alma	-,261	-,097	,000
	Tepkide Bulunma	-,779	-,051	,000
	Değer Verme	-,743	,077	,000
	Örgütleme	-,009	-,758	,001
	Kişilik Haline Getirme	-,251	-,374	,000
	Ölçeğin Toplamı	-,184	-,092	,029
Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeği	Algılama	-,591	,017	,000
	Kurulma	-,160	-,643	,000
	Kılavuzlama	-,114	,824	,000
	Beceriye Dönüştürme	-,568	,128	,000
	Duruma Uydurma	-,853	,462	,000
	Yaratma	-,592	,696	,000
	Ölçeğin Toplamı	-,687	,862	,000

Normallik varsayımının bir ölçüsü olarak çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 aralığında olması beklenmektedir (Morgan vd., 2004, s.50). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutum ölçeği ve çevre sorunlarına yönelik davranış ölçeğinin alt boyutları ile ölçek toplamlarındaki çarpıklık ve basıklık değerleri bu şartı sağlamaktadır. Ancak Kolmogorov-Smirnov testi sonucu normallik varsayımını karşılayamamaktadır ($p>.05$). Diğer bir ifadeyle, Kolmogorow-Smirnov testi ($p>.050$) sonucu dikkate alındığında verinin normal dağılım göstermediği söylenebilir. Bu nedenle veri analizinde non-parametrik testlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Veriler için öncelikle betimsel analizler yapılmış daha

sonrasında ise demografik değişkenlere göre karşılaştırmalar yapılmıştır. İki gruptan oluşan değişkenlerin karşılaştırılmasında Mann-Whitney U testi, üç ve daha fazla gruptan oluşan değişkenlerin karşılaştırılmasında ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılarının ölçek maddelerine verdikleri cevaplara ilişkin betimsel ve çıkarımsal istatistiksel analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Bulguların raporlanmasında araştırma soruları dikkate alınmıştır.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları nasıldır?

Aşağıdaki Tablo 3'te çalışmaya katılan meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin beş alt boyutundan ve ölçeğin genel toplamından aldıkları ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 3.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları

	n=200	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	Ss
Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği	Alma	6,00	16,00	13,32	2,36
	Tepkide Bulunma	12,00	34,00	27,53	4,68
	Değer Verme	,00	8,00	5,81	1,66
	Örgütleme	4,00	22,00	15,72	3,75
	Kişilik Haline Getirme	,00	10,00	7,47	1,89
	Ölçeğin Toplamı	40,00	87,00	69,84	10,14

Tablo 3 incelendiğinde çalışmaya katılan meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin beş alt boyutundan ve ölçeğin genel toplamında ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 4.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumlarının Cinsiyetlerine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Alma	Kadın	176	105,32	18536,50	1263,500	,001
	Erkek	24	65,15	1563,50		

Tepkide Bulunma	Kadın	176	106,51	18745,50	1054,500	,000
	Erkek	24	56,44	1354,50		
Değer Verme	Kadın	176	105,14	18504,00	1296,000	,002
	Erkek	24	66,50	1596,00		
Örgütleme	Kadın	176	103,61	18234,50	1565,500	,039
	Erkek	24	77,73	1865,50		
Kişilik Haline Getirme	Kadın	176	101,68	17896,00	1904,000	,428
	Erkek	24	91,83	2204,00		
Ölçeğin Toplamı	Kadın	176	106,52	18747,00	1053,000	,000
	Erkek	24	56,38	1353,00		

*$p<.05$

Tablo 4 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının cinsiyetlerine göre Alma, Tepkide Bulunma, Değer Verme ve Örgütleme alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p<0.5$) belirlenmiştir. Anlamlı farkın bulunduğu bu alt boyutlarda ve ölçeğin genel toplamında kadın öğrencilerin sıra ortalamaları erkek öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksektir. Kişilik Haline Getirme alt boyutunda ise öğrencilerin çevre sorunlarına ilişkin tutumları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 5.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumlarının Yaşlarına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Yaş Grubu	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Alma	A-18	34	95,94	4	6,387	,172	-
	B-19	68	102,56				
	C-20	46	86,07				
	D-21	28	108,70				
	E-22 ve Üzeri	24	119,23				
Tepkide Bulunma	A-18	34	95,88	4	10,774	,029	B-E B-D C-E
	B-19	68	90,08				
	C-20	46	94,39				
	D-21	28	119,04				

	E-22 ve Üzeri	24	126,65				
Değer Verme	A-18	34	102,22	4	6,646	,156	-
	B-19	68	97,46				
	C-20	46	86,66				
	D-21	28	114,38				
	E-22 ve Üzeri	24	117,00				
Örgütleme	A-18	34	107,57	4	3,058	,548	-
	B-19	68	96,29				
	C-20	46	94,98				
	D-21	28	114,52				
	E-22 ve Üzeri	24	96,63				
Kişilik Haline Getirme	A-18	34	96,66	4	5,442	,245	-
	B-19	68	106,63				
	C-20	46	87,05				
	D-21	28	98,54				
	E-22 ve Üzeri	24	116,65				
Ölçeğin Toplamı	A-18	34	99,31	4	6,618	,157	-
	B-19	68	95,85				
	C-20	46	89,27				
	D-21	28	115,73				
	E-22 ve Üzeri	24	119,13				

Tablo 5 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının yaşlarına göre Alma, Değer Verme, Örgütleme, Kişilik Haline Getirme alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği ($p>.05$) belirlenmiştir. Ancak, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının yaşlarına göre Tepkide Bulunma alt boyutunda anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p<0.5$) belirlenmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; 21 ve 22 ve üzeri yaş aralığında olan öğrencilerin sıra ortalamaları 19 yaşında olan öğrencilerin sıra ortalamalarından daha yüksektir. Ayrıca, 22 ve üzeri yaş

aralığında olan öğrencilerin sıra ortalamaları 20 yaşında olan öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksektir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları okudukları bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 6.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumlarının Okudukları Bölüme Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Bölüm	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Alma	A-Çocuk Gelişimi	61	111,35	4	4,829	,305	-
	B-Fizyoloji	64	100,68				
	C-Yaşlı Bakımı	42	86,38				
	D- Sağlık Kurumları	23	98,70				
	E-Çağrı Merkezi	10	96,60				
Tepkide Bulunma	A-Çocuk Gelişimi	61	118,00	4	9,437	,051	-
	B-Fizyoloji	64	94,78				
	C-Yaşlı Bakımı	42	85,23				
	D- Sağlık Kurumları	23	101,76				
	E-Çağrı Merkezi	10	91,60				
Değer Verme	A-Çocuk Gelişimi	61	112,05	4	7,889	,096	-
	B-Fizyoloji	64	105,98				
	C-Yaşlı Bakımı	42	84,81				
	D- Sağlık Kurumları	23	90,50				
	E-Çağrı Merkezi	10	83,85				
Örgütleme	A-Çocuk Gelişimi	61	117,15	4	16,077	,003	A-D B-D
	B-Fizyoloji	64	108,24				
	C-Yaşlı Bakımı	42	84,43				
	D- Sağlık Kurumları	23	72,13				
	E-Çağrı Merkezi	10	82,15				
Kişilik Haline Getirme	A-Çocuk Gelişimi	61	112,17	4	8,916	,063	-
	B-Fizyoloji	64	92,80				
	C-Yaşlı Bakımı	42	101,81				

	D- Sağlık Kurumları	23	106,07				
	E-Çağrı Merkezi	10	60,30				
Ölçeğin Toplamı	A-Çocuk Gelişimi	61	123,11	4	16,156	,003	A-D A-C
	B-Fizyoloji	64	99,06				
	C-Yaşlı Bakımı	42	82,51				
	D- Sağlık Kurumları	23	87,09				
	E-Çağrı Merkezi	10	78,15				

Tablo 6 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının eğitim gördükleri bölümlere göre Alma, Tepkide Bulunma, Değer Verme ve Kişilik Haline Getirme alt boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>.05). Ancak, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının eğitim gördükleri bölümlere göre Örgütleme alt boyutunda ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık gösterdiği (p<0.5) belirlenmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; örgütleme alt boyutunda Çocuk Gelişimi ve Fizyoloji bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamaları Sağlık Kurumları bölümünde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin genel toplamında ise Çocuk Gelişimi bölümünde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamaları Yaşlı Bakımı ve Sağlık Kurumları bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 7.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumlarının Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Anne Eğitim Durumu	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Alma	Okuryazar	21	93,62	3	1,147	,766	-
	İlkokul	91	104,42				
	Ortaokul	58	95,86				
	Lise	30	102,38				
Tepkide Bulunma	Okuryazar	21	122,45	3	4,199	,241	-
	İlkokul	91	101,34				
	Ortaokul	58	92,66				

	Lise	30	97,75				
Değer Verme	Okuryazar	21	106,71	3	1,170	,760	-
	İlkokul	91	96,62				
	Ortaokul	58	100,56				
	Lise	30	107,80				
Örgütleme	Okuryazar	21	104,07	3	2,410	,492	-
	İlkokul	91	104,46				
	Ortaokul	58	100,51				
	Lise	30	85,98				
Kişilik Haline Getirme	Okuryazar	21	101,14	3	,475	,924	-
	İlkokul	91	103,04				
	Ortaokul	58	98,99				
	Lise	30	95,27				
Ölçeğin Toplamı	Okuryazar	21	109,05	3	1,260	,739	-
	İlkokul	91	103,17				
	Ortaokul	58	95,87				
	Lise	30	95,37				

Tablo 7 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının annelerinin eğitim durumuna göre Alma, Tepkide Bulunma, Değer Verme, Örgütleme, Kişilik Haline Getirme alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>.05).

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 8.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumlarının Babalarının Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Baba Eğitim Durumu	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Alma	İlkokul	87	108,50	2	4,083	,130	-
	Ortaokul	60	89,12				
	Lise	53	100,25				
Tepkide Bulunma	İlkokul	87	110,28	2	5,959	,051	-
	Ortaokul	60	86,66				
	Lise	53	100,11				

Değer Verme	İlkokul	87	102,01	2	,138	,933	-
	Ortaokul	60	98,48				
	Lise	53	100,30				
Örgütleme	İlkokul	87	105,74	2	2,378	,305	-
	Ortaokul	60	91,10				
	Lise	53	102,55				
Kişilik Haline Getirme	İlkokul	87	102,06	2	2,628	,269	-
	Ortaokul	60	91,30				
	Lise	53	108,36				
Ölçeğin Toplamı	İlkokul	87	108,32	2	5,342	,069	-
	Ortaokul	60	86,35				
	Lise	53	103,68				

Tablo 8 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının babalarının eğitim durumuna göre Alma, Tepkide Bulunma, Değer Verme, Örgütleme, Kişilik Haline Getirme alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>.05).

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları nasıldır?

Aşağıdaki Tablo 9'da çalışmaya katılan meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranış ölçeğinin altı alt boyutundan ve ölçeğin genel toplamından aldıkları ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 9.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Davranışları

	n=200	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	Ss
Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeği	Algılama	,00	8,00	5,03	1,90
	Kurulma	1,00	16,00	10,50	2,65
	Kılavuzlama	2,00	12,00	8,05	2,05
	Beceriye Dönüştürme	5,00	23,00	14,47	2,92
	Duruma Uydurma	2,00	10,00	7,26	1,65
	Yaratma	4,00	18,00	9,50	2,14
	Ölçeğin Toplamı	30,00	73,00	54,81	8,54

Tablo 9 incelendiğinde çalışmaya katılan meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranış ölçeğinin altı alt boyutundan ve ölçeğin genel toplamında ortalamalarının orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 10.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Davranışlarının Cinsiyetlerine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Algılama	Kadın	176	100,82	17744,00	2056,000	,831
	Erkek	24	98,17	2356,00		
Kurulma	Kadın	176	100,39	17669,50	2093,500	,944
	Erkek	24	101,27	2430,50		
Kılavuzlama	Kadın	176	102,98	18124,50	1675,500	,097
	Erkek	24	82,31	1975,50		
Beceriye Dönüştürme	Kadın	176	104,10	18322,00	1478,000	,016
	Erkek	24	74,08	1778,00		
Duruma Uydurma	Kadın	176	102,87	18105,50	1694,500	,110
	Erkek	24	83,10	1994,50		
Yaratma	Kadın	176	103,13	18150,50	1649,500	,079
	Erkek	24	81,23	1949,50		
Ölçeğin Toplamı	Kadın	176	103,83	18274,00	1526,000	,027
	Erkek	24	76,08	1826,00		

$*p<.05$

Tablo 10 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının cinsiyetlerine göre Algılama, Kurulma, Kılavuzlama, Duruma Uydurma ve Yaratma alt boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>.05$). Beceriye Dönüştürme ve ölçeğin genel toplamında ise anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Anlamlı farkın bulunduğu Beceriye Dönüştürme alt boyutunda ve ölçeğin genel toplamında kadın öğrencilerin sıra ortalamaları erkek öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksektir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 11.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Davranışlarının Yaşlarına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Yaş Grubu	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Algılama	A-18	34	80,81	4	11,667	,020	A-E A-D
	B-19	68	98,17				
	C-20	46	95,66				
	D-21	28	114,66				
	E-22 ve Üzeri	24	127,75				
Kurulma	A-18	34	91,50	4	4,798	,309	-
	B-19	68	98,38				
	C-20	46	97,17				
	D-21	28	102,77				
	E-22 ve Üzeri	24	122,98				
Kılavuzlama	A-18	34	108,94	4	3,555	,470	-
	B-19	68	96,40				
	C-20	46	101,73				
	D-21	28	87,82				
	E-22 ve Üzeri	24	112,58				
Beceriye Dönüştürme	A-18	34	97,24	4	4,647	,325	-
	B-19	68	98,28				
	C-20	46	90,48				
	D-21	28	114,20				
	E-22 ve Üzeri	24	114,65				
Duruma Uydurma	A-18	34	114,97	4	14,201	,007	A-D D-E
	B-19	68	97,00				
	C-20	46	91,54				
	D-21	28	79,95				
	E-22 ve Üzeri	24	131,06				
Yaratma	A-18	34	94,99	4	2,975	,562	-
	B-19	68	96,17				
	C-20	46	97,83				
	D-21	28	113,25				

	E-22 ve Üzeri	24	110,83				
Ölçeğin Toplamı	A-18	34	96,35	4	8,534	,074	-
	B-19	68	94,60				
	C-20	46	92,97				
	D-21	28	106,25				
	E-22 ve Üzeri	24	130,81				

Tablo 11 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının yaşlarına göre Kurulma, Kılavuzlama, Beceriye Dönüştürme ve Yaratma alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği ($p>.05$) belirlenmiştir.

Ancak, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının yaşlarına göre Algılama ve Duruma Uydurma alt boyutlarında anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p<0.5$) belirlenmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; Algılama alt boyutunda 21 ile 22 ve üzeri yaş aralığında olan öğrencilerin sıra ortalamaları 18 yaşında olan öğrencilerin sıra ortalamalarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Duruma Uydurma alt boyutunda ise 18 yaşında olan öğrencilerin sıra ortalamaları 21 yaşında olan öğrencilerin sıra ortalamalarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bu alt boyutta 22 ve üzeri yaş aralığında olan öğrencilerin sıra ortalamaları 21 yaşında olan öğrencilerin sıra ortalamalarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları okudukları bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 12.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Davranışlarının Okudukları Bölüme Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Bölüm	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Algılama	A-Çocuk Gelişimi	61	99,84	4	17,397	,002	C-B D-B
	B-Fizyoloji	64	81,16				
	C-Yaşlı Bakımı	42	115,55				
	D- Sağlık Kurumları	23	131,91				

	E-Çağrı Merkezi	10	92,90				
Kurulma	A-Çocuk Gelişimi	61	102,27	4	9,877	,043	C-B
	B-Fizyoloji	64	86,24				
	C-Yaşlı Bakımı	42	121,50				
	D- Sağlık Kurumları	23	95,11				
	E-Çağrı Merkezi	10	105,15				
Kılavuzlama	A-Çocuk Gelişimi	61	110,50	4	6,749	,150	-
	B-Fizyoloji	64	105,68				
	C-Yaşlı Bakımı	42	83,50				
	D- Sağlık Kurumları	23	96,35				
	E-Çağrı Merkezi	10	87,30				
Beceriye Dönüştürme	A-Çocuk Gelişimi	61	110,94	4	4,729	,316	-
	B-Fizyoloji	64	92,56				
	C-Yaşlı Bakımı	42	92,05				
	D- Sağlık Kurumları	23	105,02				
	E-Çağrı Merkezi	10	112,70				
Duruma Uydurma	A-Çocuk Gelişimi	61	105,80	4	2,866	,580	-
	B-Fizyoloji	64	93,48				
	C-Yaşlı Bakımı	42	97,14				
	D- Sağlık Kurumları	23	113,41				
	E-Çağrı Merkezi	10	97,55				
Yaratma	A-Çocuk Gelişimi	61	112,61	4	6,589	,159	-
	B-Fizyoloji	64	92,88				
	C-Yaşlı Bakımı	42	102,94				
	D- Sağlık Kurumları	23	81,76				
	E-Çağrı Merkezi	10	108,25				
Ölçeğin Toplamı	A-Çocuk Gelişimi	61	111,85	4	5,383	,250	-
	B-Fizyoloji	64	88,13				
	C-Yaşlı Bakımı	42	101,18				

	D- Sağlık Kurumları	23	101,17
	E-Çağrı Merkezi	10	106,05

Tablo 12 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının eğitim gördükleri bölümlere göre Kılavuzlama, Beceriye Dönüştürme, Duruma Uydurma ve Yaratma alt boyutlarında ve Ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>.05). Ancak, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının eğitim gördükleri bölümlere göre Algılama ve Kurulma alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık gösterdiği (p<0.5) belirlenmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; Algılama alt boyutunda Yaşlı Bakımı ve Sağlık Kurumları bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamaları Fizyoloji bölümünde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kurulma boyutunda ise Yaşlı Bakımı bölümünde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamalarının Fizyoloji bölümünde eğitim gören öğrencilerin sıra ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 13.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Davranışlarının Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Anne Eğitim Durumu	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Algılama	Okuryazar	21	121,45	3	4,771	,189	-
	İlkokul	91	92,74				
	Ortaokul	58	104,15				
	Lise	30	102,32				
Kurulma	Okuryazar	21	112,79	3	6,806	,078	-
	İlkokul	91	92,51				
	Ortaokul	58	97,80				
	Lise	30	121,37				
Kılavuzlama	Okuryazar	21	100,02	3	,564	,905	-
	İlkokul	91	97,56				
	Ortaokul	58	102,63				

	Lise	30	105,63				
Beceriye Dönüştürme	Okuryazar	21	114,24	3	1,368	,713	-
	İlkokul	91	98,21				
	Ortaokul	58	99,84				
	Lise	30	99,10				
Duruma Uydurma	Okuryazar	21	119,21	3	3,322	,345	-
	İlkokul	91	94,79				
	Ortaokul	58	103,10				
	Lise	30	99,68				
Yaratma	Okuryazar	21	120,93	3	3,210	,360	-
	İlkokul	91	96,32				
	Ortaokul	58	99,03				
	Lise	30	101,72				
Ölçeğin Toplamı	Okuryazar	21	121,33	3	5,366	,147	-
	İlkokul	91	92,75				
	Ortaokul	58	99,66				
	Lise	30	111,03				

Tablo 13 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının annelerinin eğitim durumuna göre Algılama, Kurulma, Kılavuzlama, Beceriye Dönüştürme, Duruma Uydurma, Yaratma ve alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>.05).

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışları babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Tablo 14.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Davranışlarının Babalarının Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Baba Eğitim Durumu	n	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Algılama	İlkokul	87	99,77	2	4,999	,082	-
	Ortaokul	60	112,33				
	Lise	53	88,31				
Kurulma	İlkokul	87	107,17	2	3,096	,213	-
	Ortaokul	60	100,49				
	Lise	53	89,56				

Kılavuzlama	İlkokul	87	104,24	2	1,696	,428	-
	Ortaokul	60	92,47				
	Lise	53	103,46				
Beceriye Dönüştürme	İlkokul	87	108,92	2	3,359	,187	-
	Ortaokul	60	92,78				
	Lise	53	95,42				
Duruma Uydurma	İlkokul	87	105,91	2	2,888	,236	-
	Ortaokul	60	90,19				
	Lise	53	103,29				
Yaratma	İlkokul	87	110,44	2	4,806	,090	-
	Ortaokul	60	94,93				
	Lise	53	90,50				
Ölçeğin Toplamı	İlkokul	87	110,10	2	4,251	,119	-
	Ortaokul	60	93,45				
	Lise	53	92,72				

Tablo 14 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının annelerinin eğitim durumuna göre Algılama, Kurulma, Kılavuzlama, Beceriye Dönüştürme, Duruma Uydurma, Yaratma ve alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>.05).

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutum ve davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Table 15.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumları ile Çevre Sorunlarına ilişkin Davranışları arasındaki ilişkiye ait Spearman's Rho Analizi Sonuçları

	1	2
1-Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği	1	,565**
2-Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeği		1

*p<.05, **p<.01

Tablo 15 incelendiğinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumları ile çevre sorunlarına ilişkin davranışları arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarının artması durumunda çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının da artacağı söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, çalışmaya katılan meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin beş alt boyutunda ve ölçeğin genel toplamında ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuç Öcal'ın (2013) öğretmen adayları ile yapmış olduğu çalışmanın katılımcılarının çevreye yönelik olumlu tutum içerisinde oldukları sonucu ile tutarlılık göstermektedir. Bu durum, çevre eğitiminin ve sürdürülebilirlik konusundaki farkındalık artırıcı faaliyetlerin, öğrencilerin çevreye yönelik olumlu tutumlarını güçlendirdiği ve çevre bilincinin üniversite düzeyinde giderek daha fazla önem kazandığı bir eğilimle açıklanabilir.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin tutumlarında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre ölçeğin genel toplamında sıra ortalamalarında anlamlı şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Öcal'ın (2013) öğretmen adayları ile yapmış olduğu çalışmanın sonucunda bulduğu kadınların çevreye karşı daha duyarlı olması sonucu ile benzerdir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin çevresel tutumlar üzerindeki etkisini düşündürmekte olup, kadınların daha duygusal olduğundan kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmanın sonucunda meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevreye karşı tutumlarının anne baba eğitim düzeylerine göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Tarkoçin ve diğerlerinin (2017) yapmış oldukları çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir. Okullarda çevre eğitiminin verilmiyor olması bu sonucu ortaya çıkarmış olabilir.

Çalışmaya katılan meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının yaşlarına göre Kurulma, Kılavuzlama, Beceriye Dönüştürme ve Yaratma alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu sonuç Şahin ve Doğu'nun (2018) yapmış oldukları çalışmadaki öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik davranış puanlarının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık olmadığı sonucu ile uyumludur. Bu durum, bireylerin çevreye yönelik davranışlarının yaş faktöründen ziyade eğitim düzeyi, çevresel farkındalık, sosyal etkileşim ve kişisel deneyimler gibi diğer değişkenler tarafından daha güçlü bir şekilde şekillendiğini düşündürmektedir.

Çalışmanın bulgularından, meslek yüksekokulu öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutumlarının artması durumunda, çevre sorunlarına ilişkin davranışlarının da artacağını göstermektedir. Bu sonuç, Şahin ve Doğu'nun (2018) gerçekleştirdiği çalışmada, okul öncesi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutum puanları ile davranış puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusu ile örtüşmektedir. Bu durum, bireylerin çevresel tutumlarının, çevresel bilgi ve farkındalık seviyeleriyle şekillendiğini ve tutumların, bireyleri çevreye yönelik daha bilinçli ve sorumlu davranışlar sergilemeye yönlendirdiğini göstermektedir.

ÖNERİLER

Ayrıca meslek yüksekokullarında çevre sorunlarına yönelik ders içeriklerinin zenginleştirilmesi ve çevre bilincini artırmaya yönelik uygulamalı eğitimlerin yaygınlaştırılması, öğrencilerin çevreye yönelik tutum ve davranışlarını olumlu yönde geliştirebilir. Çevre sorunlarıyla ilgili seminerler, atölye çalışmaları, kampanyalar ve doğa etkinlikleri gibi faaliyetlerin artırılması, öğrencilerin çevre duyarlılığını artırmada etkili olabilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda çalışmanın kapsamı genişletilerek farklı meslek yüksekokulları ve üniversitelerde benzer araştırmalar yapılabilir. Ayrıca, nitel araştırmalar ile öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarını ve davranışlarını etkileyen faktörler daha ayrıntılı olarak incelenebilir.

KAYNAKLAR

Deniş, H. ve Genç, H. (2007). Çevre Bilimi Dersi Alan ve Almayan Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Çevreye İlişkin Tutumları ve Çevre Bilimi Dersindeki Başarılarının Karşılaştırılması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(13), 2026.

Ertürk, H. (1996). Çevre bilimlerine giriş. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı

Güven, E. ve Aydoğdu, M. (2012). Çevre Sorunlarına Yönelik Davranış Ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının davranış düzeylerinin belirlenmesi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), 573-589.

Güven, E. (2013). Çevre sorunlarına yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının tutumlarının belirlenmesi. Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF), 33(2), 411-430.

Haila, Y. ve Levins R. (1992). Humanity and nature, ecology, science and society. London: Pluto Press.

Karasar, N. (1998). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. ve Barrett, K. C. (2004). SPSS for introductory statistics: Use and interpretation. Psychology Press

Oweini, A. ve Houri, A. (2006). Factors affecting environmental knowledge and attitudes among Lebanese College students. Applied Environmental Education and Communication, 5, 95-105 https://doi.org/10.1080/15330150600648945

Öcal, T. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının belirlenmesi. Marmara Coğrafya Dergisi.27, 333-352.

Özer, Ö. (1998). “Çevre Konusunda Tanımlar ve Açıklamalar”, Çevre sorunlarına Giriş, Mobil Yayınları, İstanbul.

Şahin, H.G. ve Doğu, S. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına ilişkin tutum ve davranışlarının incelenmesi. İlköğretim Online, 17(3), 1402-1416. https://doi.org/10.17051/ilkonline.2018.466359

Tarkoçin, S., Bilmez, B. ve Kurt Gökçeli, F. (2017). Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Bingöl Üniversitesi Örneği). Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 7(2/1), 84-92.

Timur, S. ve Yılmaz, M. (2013). Çevre Davranış Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33(2), 317-333.

GELECEĞİN EĞİTİMİ: SINIF ÖĞRETMENLERİNİN YAPAY ZEKA ALGILARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

FUTURE EDUCATION: CLASSROOM TEACHERS' PERCEPTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Mehmet DEMİRHAN
Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Dr., Ministry of National Education
ORCID ID: 0000-0003-3053-8875

ÖZET

Teknoloji alanında yaşanan değişim ve gelişmeler eğitim-öğretim ortamına da yansımakta, öğrencileri ve öğretmenleri çeşitli şekillerde etkilemektedir. Son yıllarda günlük hayata çok daha fazla müdahil olan yapay zekanın gelecekte eğitim-öğretim ortamında köklü değişiklikler meydana getireceği düşünülmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin yapay zekaya ilişkin algıları, kaygıları ve kullanım düzeyleri büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, sınıf öğretmenlerinin yapay zekaya ilişkin algılarını ve endişelerine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 eğitim öğretim yılında Malatya ilinin merkez ilçeleri olan Battalgazi ve Yeşilyurt'ta görev yapan 28'si kadın, 12'si erkek olmak üzere 40 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme kullanılması tercih edilmiştir. Veriler katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda sınıf öğretmenlerinin çok büyük bir çoğunluğunun yapay zeka ile ilgili bir eğitim almadığı görülmüştür. Ancak eğitim almamalarına rağmen birçoğunun derslerinde yapay zeka araçlarını kullandıkları görülmüştür. Öğretmenler yapay zekanın eğitim-öğretim ortamını olumlu yönde etkilediğini, anlamayı ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını, öğrenmeyi pratikleştirdiğini ve kalıcı hale getirdiğini ifade ederken, tembelliğe ve bağımlılığa yol açabileceğini de belirtmişlerdir. Sınıf öğretmenlerinin yapay zekayı bankacılık, eğitim, sağlık gibi alanlarda kullandıkları ve genelde bilgiye ulaşmak için tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca kimi sınıf öğretmenleri yapay zekanın eğitim-öğretim ortamında kullanılması ile ilgili herhangi bir endişe taşımadığını ifade ederken kimileri ise tembelliğe alıştıracağı, dijital bağımlılığı artıracağı, öğrencilerin araştırma becerilerini azaltacağı, öğretmen-öğrenci etkileşimini azaltacağı, öğrencileri hazıra alıştıracağı gibi nedenlerle kaygı taşıdıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Sınıf Öğretmenleri, Eğitim, İlkokul.

ABSTRACT

Changes and developments in the field of technology are reflected in the educational environment and affect students and teachers in various ways. Artificial intelligence, which has been much more involved in daily life in recent years, is thought to bring about radical changes in the educational environment in the future. For this reason, teachers' perceptions, concerns and usage levels of artificial intelligence are of great importance.

In this context, the aim of this study is to reveal the perceptions of classroom teachers about artificial intelligence and their opinions about their concerns. Phenomenology (phenomenology), one of the qualitative research method designs, was used in the study. The study group of the research consists of 40 classroom teachers, 28 female and 12 male, working in the center of Malatya in the 2024-2025 academic year. Purposive sampling, one of the non-random sampling methods, was preferred in the study. The data were collected through semi-structured interview questions and analyzed by content analysis method. As a result of the research, it was seen that the vast majority of classroom teachers did not receive any training on artificial intelligence. However, it was seen that most of them use artificial intelligence tools in their lessons. While teachers stated that artificial intelligence positively affects the educational environment, facilitates understanding and learning, and makes learning practical, they also stated that it can lead to laziness. It was determined that classroom teachers use artificial intelligence in the fields of banking, education and health and generally prefer to access information. In addition, while some classroom teachers stated that they did not have any concerns about the use of artificial intelligence in the education environment, others stated that they were concerned that it would accustom students to laziness, increase digital addiction, reduce students' research skills, reduce teacher-student interaction, and accustom students to readiness.

Keywords: Artificial Intelligence, Classroom Teachers, Education, Primary School.

OKUL GEZİLERİNİN EĞİTİMDEKİ YERİ VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

THE PLACE OF FIELD TRIPS IN EDUCATION AND TEACHERS' OPINIONS

Mehmet DEMİRHAN
Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
Dr., Ministry of National Education
ORCID ID: 0000-0003-3053-8875

ÖZET

Okul gezileri öğrencilere gözlem, inceleme, yaparak-yaşayarak öğrenme, keşfetme gibi öğrenme ortamları ve yaşantıları sunan aktivitelerdir. Öğrenciler bu gezilerle sınıf ortamından çıkıp birçok şeyi kendi doğal ve ilk ortamında bularak inceleme ve görme imkanı bulurlar. Ancak okul gezileri taşıdıkları riskler itibariyle de çeşitli tehlikeler barındırmaktadır. Bu kapsamda ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin okul gezilerine ilişkin algılarını, taşıdıkları kaygıları ortaya koymak bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, sınıf öğretmenlerinin okul gezilerine ilişkin algılarını ve yaşadıkları sıkıntıları ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 eğitim öğretim yılında Malatya ilinde görev yapan 10'u kadın, 16'ss erkek olmak üzere 26 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme kullanılması tercih edilmiştir. Veriler katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda sınıf öğretmenleri yapılan gezilerin öğrencilerin sosyalleşmesine, yaparak-yaşayarak öğrenmesine, iletişim ve keşfetme becerilerine, öğrenilen bilgileri somutlaştırmalarına katkı sağladığını belirtmişlerdir. Okul gezilerinde en çok öğrencileri yönetme ve koordine etmede, güvenliği sağlamada, ulaşım ve servis noktasında, disiplini sağlamada zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Sınıf öğretmenleri yapılan gezilerde veli izin kağıtları alma, planlı hareket etme, veli desteği alma, önceden kuralları oluşturma, sık sık yoklama alma gibi güvenlik önlemleri aldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sınıf öğretmenleri okul gezileri için Bakanlık veya İlçe Milli Eğitim Müdürlüklerinin ücret ve ulaşım giderlerinin karşılanması, yapılacak gezilerde bir polis ya da güvenlik görevlisinin temin edilmesi noktasında kendilerine destek sunulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Okul Gezileri, Sınıf Öğretmenleri, İlkokul, Risk.

ABSTRACT

Field trips are activities that provide students with learning environments and experiences such as observation, examination, learning by doing and discovering. With these trips, students leave the classroom environment and find the opportunity to examine and see many things in their natural and first environment. However, school trips also carry various dangers in terms of the risks they carry. In this context, it is important to reveal the perceptions of classroom teachers working in primary schools about field trips and the concerns they carry.

The aim of this study is to reveal the perceptions of classroom teachers about field trips and the problems they experience. Phenomenology (phenomenology), one of the qualitative research method designs, was used in the study. The study group of the research consists of 26 classroom teachers, 10 female and 16 male, working in Malatya province in the 2024-2025 academic year. Purposive sampling, one of the non-random sampling methods, was preferred in the study. The data were collected through semi-structured interview questions with the participants and the data obtained were analyzed by content analysis method. As a result of the research, classroom teachers stated that field trips contributed to students' socialization, learning by doing, communication and discovery skills, and concretizing the information learned. They stated that they had the most difficulties in managing and coordinating students, ensuring safety, transportation and shuttle services, and maintaining discipline. Classroom teachers stated that they took safety precautions such as obtaining parental permission papers, acting in a planned manner, getting parental support, establishing rules in advance, and taking attendance frequently. In addition, classroom teachers stated that the Ministry or District Directorates of National Education should provide support in terms of covering the cost of fees and transportation expenses and providing a police officer or security guard for school trips.

Keywords: School Trips, Classroom Teachers, Primary School, Risk.

MULTIFACETED RISK FACTORS AND PREVENTION STRATEGIES FOR INTERNET ADDICTION AMONG MOROCCAN ADOLESCENTS

Samiha Imrani
Laboratory of Sciences and Technologies of Information and Education (LASTIE), Faculty of Sciences Ben M'SICK, University Hassan II, Casablanca, Morocco.

Bouzekri Touri
Laboratory of Sciences and Technologies of Information and Education (LASTIE), Faculty of Sciences Ben M'SICK, University Hassan II, Casablanca, Morocco.

ABSTRACT

This study investigates the risk factors associated with internet addiction among Moroccan adolescents and proposes targeted recommendations for prevention programs. Utilizing a comprehensive dataset, our analysis revealed that demographic factors such as younger age and gender (with males at higher risk) significantly correlate with elevated addiction levels. In-depth evaluation of behavioral patterns indicated that excessive daily internet usage, early initiation of internet use, and specific online activities (such as gaming) contribute to the development of addictive behaviors. Additionally, sleep-related issues—such as reduced sleep duration, disrupted sleep cycles marked by late-night internet access, and poor sleep quality—were strongly linked to higher addiction scores.

Psychological factors also played an essential role; indicators of depression, anxiety, and loneliness were significantly more pronounced in adolescents with problematic internet use. Family dynamics emerged as an influential factor, where lack of effective parental monitoring and strained familial relationships exacerbated the risk of internet addiction.

Based on these findings, a multidimensional prevention strategy is recommended. Key components include educational interventions focusing on digital literacy and time management; psychological interventions employing cognitive-behavioral therapy and mindfulness techniques to address underlying mood disorders; and family-based programs aimed at enhancing parental control and improving communication. School-based initiatives that regulate device use and promote extracurricular activities, alongside sleep hygiene education, further complement the proposed intervention framework.

The integrated approach highlighted in this study offers a promising pathway to mitigate internet addiction among Moroccan adolescents, fostering healthier digital habits and overall well-being.

Keywords: Internet addiction, Moroccan Adolescents, Risk Factors, Sleep Disruption, Parental Monitoring, Prevention Strategies.

PSYCHOLOGICAL ABUSE IN INTIMATE PARTNER VIOLENCE: A CASE STUDY OF EMOTIONAL TEASING AND ITS IMPACT ON MENTAL HEALTH

Mohd Kaif
Department of Social Work Aligarh Muslim University, Aligarh, 202002, India.

Qurratul Ain Ali
Department of Social Work Aligarh Muslim University, Aligarh, 202002, India.

Wajahat Ali
Department of Social Work Aligarh Muslim University, Aligarh, 202002, India.

ABSTRACT

This case study examines the psychological aspect of Intimate Partner Violence (IPV) through the experiences of a 45-year-old woman, Mrs. A, who has been subjected to emotional and mental abuse by her husband. Mrs. A's husband has a history of multiple extramarital affairs, and he continuously teases and belittles her, questioning her concerns and undermining her self-worth. The emotional abuse causes significant psychological distress, including anxiety, depression, and a loss of self-esteem. Despite the ongoing abuse, Mrs. A remains in the relationship due to financial dependence and fear of the unknown. This case highlights the often-overlooked nature of psychological IPV and the devastating impact it has on the victim's mental health. The study underscores the need for a comprehensive approach to IPV that addresses both physical and psychological abuse, advocating for better support systems and interventions for victims of emotional violence.

IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON FINANCIAL SUCCESS OF BANKING COMPANIES: A DEVELOPING COUNTRY PERSPECTIVE

Md. Sumon Hossain
Assoc. Prof. Dr., Department of Accounting and Information Systems; University of Rajshahi; Bangladesh.

Abdullah Al- Salman
Undergraduate Student; Department of Accounting and Information Systems, University of Rajshahi.

Banhi Protasha
Undergraduate Student; Department of Accounting and Information Systems, University of Rajshahi.

Dipika Modak Tuktuki
Undergraduate Student; Department of Accounting and Information Systems, University of Rajshahi.

ABSTRACT

Purpose: This paper examines the effect of intellectual capital (IC) on financial performance (FP) proxied by return on assets (ROA), return on equity (ROE) and earnings per share (EPS) using modified value-added intellectual coefficient (MVAIC) approach.

Methodology: With the use of SPSS 20.0 and Strata 15.0, panel data regression models are employed with 232 observations to examine the effects.

Findings: Human capital (HC) and capital employed (CE) have positive impact on the FP but Structural capital (SC) influences the FP negatively in panel regression models (fixed effects & random effects models). Moreover, Firm size positively affects the FP. Besides, relational capital (RC) and covid-19 do not significantly influence the FP of the banking industry in Bangladesh. Furthermore, the MVAIC positively and statistically significantly influences the profitability metrics of commercial banks in Bangladesh.

Practical Implications:

To improve the banking environment, the results offer empirical evidence for the various roles that IC elements have on FP. The findings have theoretical and managerial implications for intellectual capital issues in the banking industry and since IC and its constituents are a major source of organisational value, the research suggests that decision-makers should handle them carefully.

Keywords: MVAIC; Structural Capital; Human Capital; Relational Capital; Capital Employed; Financial Performance

IMPACT OF AUTOMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON EMPLOYMENT IN INDIA: A STUDY

Neha
Assoc. Prof. Dr., Swami Vivekanand Subharti University, Meerut, Uttar Pradesh 250005 India

ABSTRACT

The presence of Artificial Intelligence (AI) and automation of work provide a revolution in the world of work. But at the same time, this can threaten human potential in employment. This research was conducted to see the influence exerted by AI and automation on human employment. This research will be carried out using a descriptive qualitative approach. The data used in this study comes from various research results and previous studies that still discuss the use of AI and automation in the world of work. This study found that AI and automation are currently replacing many jobs. However, some bits of intelligence belonging to humans, such as intuition and empathy, is still difficult for AI to imitate. Even though the existence of AI and automation can be a threat to humans in the workforce, with the increase in human resource skills; then humans who adapt will not be replaced by machines, but there will be the integration of human-machine work, where AI and automation do not replace humans but become tools for human labor.

Artificial Intelligence is a rapidly advancing technology that holds significant potential to enhance productivity and efficiency in the workforce, as well as drive innovation in various sectors. However, its impact on employability can have both positive and negative consequences. In India, the advent of Artificial Intelligence is poised to usher in a new industrial revolution, leading to the elimination of numerous jobs. While Artificial Intelligence can automate existing tasks and contribute to inequality and discrimination, it also has the power to transform employment opportunities worldwide. Repetitive jobs are likely to diminish with the implementation of AI, but high-skilled jobs are expected to remain in the future. This paper examines the influence of AI machines on employment across sectors, highlighting the opportunities and challenges that will shape the working environment. The study draws on scholarly research, industry reports, and reputable blogs to explore the effects of AI on employment. By providing a comprehensive overview, the research paper sheds light on the impact of Artificial Intelligence on jobs in India, considering the rapidly changing landscape of the Indian economy driven by global challenges. The technology sector in India has witnessed remarkable growth, contributing to advancements that have improved the lives of people in numerous ways. With a constant pursuit of change and development, this sector has become a driving force in creating impactful jobs, fostering skill development, and transforming the

country's economy. The research paper examines the impact of AI on Employability in India and addresses several key points. Firstly, it highlights the emergence of new job roles and industries resulting from Artificial Intelligence adoption, offering opportunities for job seekers and the importance of up skilling programs. Secondly, it explores the transformation of existing job roles through AI, emphasizing the need for reskilling to adapt to AI-driven workplaces. Thirdly, it discusses the concept of human-AI collaboration, enhancing productivity and efficiency. Additionally, it analyzes the socioeconomic impact of AI, including its potential to bridge the skills gap and foster economic growth. Lastly, ethical considerations are discussed, emphasizing the need for fairness, transparency, and regulations to protect workers' rights.

Keywords: Artificial Intelligence, Automation, Work, Humans.

MINIMIZING THE E-WASTE MANAGEMENT IN INDIA USING CIRCULAR ECONOMY CONCEPT AND FUTURE BUSINESS PERSPECTIVE

Wajahat Ali
Department of Statistics & Operations Research, Aligarh Muslim University, Aligarh, 202002, India.

Mohammad Nabeel
Department of Statistics & Operations Research, Aligarh Muslim University, Aligarh, 202002, India.

ABSTRACT

India's rapid technological advancements have led to a surge in electronic waste (e-waste), posing significant environmental and health challenges. Effective e-waste management is crucial to mitigating these impacts, and the circular economy presents a sustainable solution. This study explores India's current e-waste management practices and highlights the potential of circular economy strategies to transform the sector. By emphasizing resource recovery, recycling, and extending product life cycles, a circular approach can reduce environmental degradation and create new business opportunities. The study also identifies key barriers, such as informal recycling practices and regulatory gaps, that hinder effective e-waste management. Future business models, including e-waste take-back systems, recycling startups, and green manufacturing, are examined to showcase potential growth areas within the circular economy framework. The study concludes with policy recommendations for fostering collaboration between stakeholders, enhancing regulatory frameworks, and promoting sustainable business practices in India's e-waste management sector.

Keywords: E-waste management, Circular economy, Resource recovery, Sustainable business models, Recycling initiatives.

CARBON SEQUESTRATION IN AGRICULTURE: PATHWAYS TO CLIMATE RESILIENCE

Dhivya C
Research Scholar (Agricultural Extension Education), Department of Agricultural Extension and Rural Sociology, Tamil Nadu Agricultural University, Coimbatore, Tamil Nadu, India
ORCID: 0009-0004-8984-1812

Arunkumar R
Research Scholar (Agricultural Extension Education), Department of Agricultural Extension and Rural Sociology, Tamil Nadu Agricultural University, Coimbatore, Tamil Nadu, India

ABSTRACT

Agriculture plays a dual role in climate change it is both a contributor to greenhouse gas (GHG) emissions and a potential solution through carbon sequestration. This study explores the role of agricultural practices in capturing atmospheric carbon and enhancing climate resilience. Carbon sequestration in agriculture involves techniques such as conservation tillage, cover cropping, agroforestry, bio char application, and integrated nutrient management, which improve soil organic carbon (SOC) levels and mitigate climate change. These practices not only sequester carbon but also enhance soil fertility, water retention, and biodiversity, leading to sustainable agricultural production. This research presents case studies demonstrating the effectiveness of carbon farming in different agro-climatic regions. It examines key factors influencing sequestration potential, including soil type, crop rotation strategies, and land management practices. The study also evaluates challenges such as the economic feasibility of carbon sequestration, the need for farmer incentives, and the role of policy frameworks in promoting climate-smart agriculture. Additionally, the integration of remote sensing, AI-driven modeling, and block chain-based carbon credit mechanisms is discussed to enhance monitoring and verification of carbon sequestration efforts. Policy recommendations include government incentives, carbon trading mechanisms, and farmer education programs to promote widespread adoption. The study concludes that scaling up carbon sequestration in agriculture is essential for building climate resilience, ensuring food security, and contributing to global climate mitigation efforts. Implementing science-driven and policy-supported carbon sequestration strategies can transform agriculture into a net carbon sink, fostering long-term environmental and economic sustainability.

Keywords: Carbon Sequestration, Climate Resilience, Agriculture and Techniques

PERCEPTION OF SCIENCE EDUCATION STUDENTS ON THE USE GOOGLE CLASSROOM IN FEDERAL UNIVERSITY OF TECHNOLOGY, MINNA

AHMED, Tukur
SHUAEEB, Ahmad Ibn
USMAN, Abdullahi Laka
MUSA, Aisha Balarabe

ABSTRACT

The study investigates the perceptions of science education students regarding the use of Google Classroom as a modern pedagogical tool in undergraduate settings at the Federal University of Technology Minna. With the increasing integration of information and communication technologies (ICT) in education, this research aims to assess the effectiveness of Google Classroom in enhancing instructional delivery and student engagement. Utilizing a quantitative approach, data was collected through a structured questionnaire and analyzed using descriptive statistics, including mean and standard deviation, with the Statistical Package for Social Science (SPSS) version 23.0. The findings reveal a generally positive perception of Google Classroom among students, highlighting its potential to facilitate learning and improve academic performance. However, the study also identifies several challenges, including technical difficulties, varying levels of digital literacy, and issues with internet connectivity, which may hinder effective utilization of the platform. The research underscores the need for further studies that incorporate qualitative insights and longitudinal data to comprehensively understand the impact of Google Classroom on student learning experiences. Ultimately, this study contributes to the ongoing discourse on the adoption of modern educational technologies in Nigerian universities and offers recommendations for enhancing the use of Google Classroom in science education.

Keywords: Perception, Google classroom, Science education students

IOT FOR SMART CITY MANAGEMENT SYSTEM SERVICES IN NETWORK ENABLED APPLICATIONS

Thejas kumar. K
Dept. of EEE., Dr. M.G.R Educational and Research Institute

Shobana. A
Dept. of EEE., Dr. M.G.R Educational and Research Institute

K. Sujatha
Dept. of EEE., Dr. M.G.R Educational and Research Institute

ABSTRACT

Food wastage is becoming a critical problem around the world. The exponential growth in food waste is becoming a serious threat to our society. There is an urgent need to take appropriate measures to reduce food waste burden by adopting standard management practices. The purpose of this project is to introduce a smart food waste management system that is able to handle the process efficiently. We propose a cloud-based smart waste management mechanism in which the waste bins are equipped with load cell and sensors, capable of notifying the food waste generated by every individual to the cloud and they have to pay as much they throw. A notification is sent to the individual mobile phone via a SMS about the weight of the food wasted. This paper provides a steganalysis method to encrypt and decrypt secret information inside image by using steganography techniques like spatial and transform domain. Steganalysis is used to detect messages encrypted using secret key from stego images produced and it can lead to the prevention of security incidents. A secret key is generated for the encryption file which is embedded into the image and the QR-code is generated for the image. The generated QR-Code is used to decrypt the encryption file and image. This paper uses a machine learning (ML) approach in order to distinguish the clean and stego-bearing files for reducing the image size before encryption which will working both content and compression-based image formats. In agricultural science, the quality identification of fruits and vegetables were categorized with differentiating colour, shape, dimension and texture. The proposed technique will enable to develop a smart phone App which uses intelligent image processing algorithms to scan the attributes of the fruits exhibited in a supermarket and assess its nutritional values like total carbohydrates including sugars like glucose, fructose, sucrose, potassium, magnesium and vitamins like vitamin A and vitamin C, antioxidants along with microbial contamination. This instant information received by the customers, once they capture the images of the fruits using the smart phone will kindle their interest to purchase the fruits based

on their requirement. Another added feature of this smart phone App is that, it will enable the customers to identify the microbial contamination in fruits and vegetables. Nowadays, mobile phones have become a part and parcel of our life style, that even a common man possesses one such device. So, this smart phone App once developed will be freely downloaded and installed using the Google play store. The customers, who are the end users, when purchasing the fruits, need to have some related information about the fruits and vegetables which will motivate them to purchase it. This simple technology which is user friendly will facilitate the measurements related to the nutritional value which includes parameters like sugar content, carbohydrates, potassium and vitamins by embedding an intelligent image processing algorithm which will process the photos of the various fruits captured by the camera in the smart phone. This advanced technology of using smart phone App, extracts the color, shape, average intensity and Sum of Absolute Difference (SAD) for various fruits like Mango, banana, orange, papaya and tomato to classify them into three categories like High or Good Quality (HQ or GQ), Medium or Average Quality (MQ or AQ) and Low or Poor Quality (LQ or PQ) with specific and accurate measurements of the total carbohydrates including sugars like glucose, fructose, sucrose, potassium, magnesium, antioxidants and vitamins like vitamin A and vitamin C, displayed on mobile phone screen, instantly. On the other dimension, this novel technology will place an end to the challenge involved, in sorting the fruits and vegetables that can be cultivated using artificial fertilizers which are harmful for consumption. Excessive usage of fertilizers not only decreases the nutritional content but also reduces the taste and flavor of the fruits. The study analyses a method for ternary classification which learns and classifies cover, WOW stego, and UNIWARD stego images using a single CNN-based classifier [1].Manual extraction of sophisticated features and Ensemble Classifiers or Support Vector Machines are used for digital image processing [2]. An indirect approach is adopted to hide two bits of the secret message into some DCT coefficients that has been selected [3]. The CAPTCHA codes are embedded ASCII into cover image with an encrypted to form a stego image [4]. The steganographic process contains the secret information, the carrier file and steganographic algorithm. Each carrier has its own characteristics which affects the steganographic algorithm [5]. The data to be steganographed is encrypted using AES algorithm to enhance the security [6]. A secret message is hidden inside an image, the image's Encryption and Decryption is performed using AES (Advance Encryption Standard) algorithm and LSB algorithm. The compression and decompression of that image is performed using Huffman Coding [7]. When data is incorporated to the original file there will be changes done to the integrity of the file that is not visible on outer look of the file. The data added is hidden in the file. Therefore there is possibility that the metadata of the file changes [8]. In the LSB approach, the Least Significant Bits (LSB) are replaced on the cover image with the bits of the messages to be hidden [9].Both

the serial and parallel versions are proposed. An analysis of the performances is made using images ranging from 1:9 to 131 megapixels [10].

Keywords: smart food waste management; IoT; cloud- based management; pay-as-you-throw, encryption, decryption, Mobile phone App, Artificial Neural Networks, Back Propagation Algorithm, Genetic Algorithm

EQUIPPING TEACHERS FOR INSTRUCTIONAL EFFECTIVENESS THROUGH EDUCATIONAL TECHNOLOGY ETHICS IN THE TEACHING AND LEARNING OF BASIC SCIENCE AND TECHNOLOGY IN EKITI STATE, NIGERIA

Ojo Raphael ASUBIOJO
Dr., Department of Educational Technology, Bamidele Olumilua University of Education, Science and Technology, Ikere-Ekiti, Ekiti State, Nigeria.

ABSTRACT

In an era characterized by the rapid advancement of educational technology, the role of teachers in ethically and effectively integrating these tools into their teaching practices is crucial. This study examines the intersection of educational technology and ethics, emphasizing the importance of equipping teachers with the knowledge and skills needed to navigate this evolving landscape responsibly. As digital tools become increasingly widespread, educators are confronted with a variety of ethical challenges, including the protection of student privacy and ensuring equitable access to technological resources. This study explores the ethical dilemma teachers encountered when utilizing educational technology and offers strategies for addressing them. The study uses a descriptive research design of the survey type. The population of the study comprises all Basic Science and technology teachers in Ekiti State secondary schools. One hundred and twenty Basic Science and technology teachers were used as sample size which was selected using multi-stage sampling techniques. Three research questions were raised and answered descriptively using simple frequency counts, percentage and mean. Also two corresponding hypotheses were formulated to guide the study. Data for the study were collected using structured questionnaire developed by the researcher and validated by experts in test and measurement and two educational technology experts. The results showed that most teachers of Basic Science and technology were not fully aware of educational technology ethics and therefore possess little or no knowledge in the application of educational technology ethics in their teaching and learning process. Recommendations were made that teachers should undergo professional training in the utilization of educational technology ethics which will promote student achievement, equity and ethical integrity.

Keywords: Instructional Effectiveness, Educational Technology Ethics, Basic Science and Technology, Teaching and Learning

ROBOT VERGİSİ VE TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ
ROBOT TAX AND ITS RELEVANCE TO THE TURKISH TAX SYSTEM

Özge ÖNKAN
Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı
Assoc. Prof.., Sinop University, Faculty of Economics And Administrative Sciences, Department of International Trade and Business
ORCID ID: 0000-0001-6999-5059

ÖZET

Bu bildirinin amacı, dünyada yaşanmakta olan teknolojik değişim süreçlerinde git gide artan robot üretimine ve kullanımına dair verginin konulması ve bu sistemin Türkiyede uygulanabilirliğinin tartışılmasıdır. Bu konunun irdelenmesi açısından Türkiye'de robot vergisi ile ilgili yapılan çalışmalar derlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle bu alanda yapılan makale, tez ve kitaplar incelenmiştir. Araştırma sürecinde, ilgili literatür taramasında Türkiye özelinde robot vergisi ile ilgili çalışmaya çok fazla rastlanılmamıştır. Zira, birçok çağdaş otomasyon sistemini, veri alışverişlerini ve üretim teknolojilerini içeren Endüstri 4.0 veya Dördüncü Endüstri Devriminin, Avrupa ve Amerika'da olduğu kadar Türkiye'de bütün sistemlere entegre olmadığı bilinmektedir. E-Devlet sisteminin bile 2008 yılında açıldığı Türkiye'de, temel sorun, otomasyona ilişkin vergi politikalarının kritik öneminin anlaşılamamış olmasıdır. Örneğin, mevcut sistem, işverenlere robot çalışanlar kapsamında sağlanan vergi avantajlarının sağlandığı otomasyonu desteklemekte ve şirketlere vergiden kaçınma imkânı sunmaktadır. Bu gibi sorunlar ancak ilgili kanunlar ve uygulamalar incelendiğinde fark edilmektedir. Bu sebeple, çalışmada, robot vergisi dolayısıyla robotlarla ilgili Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Kore gibi teknoloji açısından gelişmiş ülkelerin yasal mevzuatları taranmak suretiyle incelendikten sonra, Türkiye'deki teknolojik gelişmelere de bağlı olarak robot vergisi uygulamalarının ne düzeye kadar Türkiye'de uygulandığı araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda, ABD'de ve Güney Kore'de robot vergisinin kabul edilmesine dair yasa tasarılarının oluştuğu gözlenmiştir. Türkiye'nin de uluslararası rekabette başarılı olabilmesi için robotlar ile ilgili yasal bir tanım yapması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Vergi Sistemi, Robot Vergisi

ABSTRACT

This paper aims to discuss the imposition of a tax on the production and use of robots, a topic that is increasingly relevant amid global technological changes. It will also explore the

applicability of such a system in Turkey. To investigate this issue, we have compiled studies on robot tax in Turkey. Initially, we analyzed articles, theses, and books related to this subject. Our literature review revealed a lack of comprehensive studies on robot tax in Turkey. This gap can be attributed to the fact that Industry 4.0, encompassing various modern automation systems, data exchanges, and production technologies, is not as fully integrated in Turkey as it is in Europe and America. In Turkey, where the e-government system was launched in 2008, a significant issue is the failure to recognize the critical importance of tax policies related to automation. For example, the current tax system favors automation by providing employers with tax benefits for employing robot workers, enabling companies to engage in tax avoidance. Such issues become apparent only when relevant laws and practices are examined. This study analyzes the legal frameworks regarding robot tax in technologically advanced countries such as the United States and South Korea. We then assess the extent to which robot tax practices have been implemented in Turkey, considering the country's technological developments. Our research indicates that both the USA and South Korea have draft laws proposing adopting a robot tax. For Turkey to successfully compete internationally, it must also establish a legal definition for robots.

Keywords: Technology, Tax System, Robot Tax.

GİRİŞ

Modern sanayi, 2000'li yıllara değin üç büyük evrim geçirerek gelişimini tamamlamıştır. Sonrasında ilk kez Hannover 2011 Fuarında Almanların ortaya attığı Endüstri 4.0 adı verilen yeni bir döneme girilmiştir. Endüstri 4.0 veya Dördüncü Endüstri Devrimi, birçok çağdaş otomasyon sistemini, veri alışverişlerini ve üretim teknolojilerini içeren bütüncül bir kavramdır. Endüstri 4.0, üretim modellerinde dijital dönüşüm sağlanarak akıllı üretimin geliştirilmesini hedeflemektedir. Endüstri 4.0 ayrıca; tedarik, üretim ve dağıtım süreçlerinde robotların, Ar-Ge, satış pazarlama ve yönetim süreçlerinde ise yapay zekanın kullanımını bünyesinde barındırmaktadır. Dördüncü Endüstri Devriminin kurduğu bu ekosistem üreticilere hatırı sayılır maliyet avantajları sağlamakta ve haliyle robotlara ve yapay zekâya olan talebi günden güne artırmaktadır (Yıldız, 2019: 300).

Teknolojideki hızlı ilerlemeler ve her gün karşılaştığımız dijital gelişmeler, hayatın her alanında olduğu gibi hukuk ve ekonomi alanında da yeni kavramların tartışılmasına neden olmaktadır. Yapay zekânın ve robotların gelişimi ve artan biçimde kullanılması sonucu vergisel anlamda birtakım tartışmalar baş göstermiştir. Çalışmamızda bu vergisel tartışmaların çerçevesi irdelenecektir.

ARAŞTIRMA

1. ROBOT KAVRAMI

Robot, Oxford İngilizce Sözlükte karmaşık bir dizi eylemi otomatik olarak gerçekleştirebilen özellikle bilgisayar tarafından programlanabilen bir makine olarak tanımlanmıştır. Robot kelimesi esasen ilk kez 1920'lerde Çekyalı K. Čapek'in yazısında yer almaktadır (Oxford English Dictionary, 2025). Robotların tasarımı, yapımı, işletimi ve kullanımına ilişkin disiplinler arası bir çalışma ve uygulama anlamına gelen robotic kelimesi (Wikipedia, 2025) ise, ilk olarak Isaac Asimov'un bir robota yanlışlıkla zihin okuma yeteneğinin verildiği *Liar!* (1941) adlı bilim-kurgu öyküsünde ortaya çıkmıştır (Moravec, 2025).

Bir robot, fiziksel hareket yeteneğine sahip otonom veya yarı otonom bir makinedir. Bir tür zekaya sahip olmalıdır, ancak bunun mutlaka yapay zekâ düzeyinde olması gerekmez. Başka bir deyişle, bir robot yapay zekâ veya gelişmiş yazılım içerebilir, ancak bu bir gereklilik değildir. Örneğin, yolundaki engelleri algılayabilen kendi kendine çalışan bir süpürge robot olarak nitelendirilir. Buna karşılık, bir fabrikada konveyör bandının boş olup olmadığını veya yakında insan veya araç olup olmadığını anlamadan sadece perçinleme görevlerini yerine getiren sabit bir kol robot olarak kabul edilmez. Ayrıca, masaüstü bilgisayarlar, fotokopi makineleri ve akıllı telefonlar robot değildir, çünkü çeşitli programlara sahip olsalar bile kendi başlarına hareket edemeyen makinelerdir (Bozkurt Yüksel, 2016: 89). Robotların hem mekanik hem de zihinsel bileşenlerinin ortaya çıkartılarak oluşturulan bir sistemi mevcuttur; ancak biyolojik organları yoktur. Dolayısıyla, robot, yapılması gerekenler konusunda rasyonel kararlar vermek için dünyada hareket etmek üzere imal edilmiş olan makinelerdir (Gedik, 2020: 27).

2. ROBOT VERGİSİ NEDİR?

Robot vergisi ilk kez, 2017 yılında Bill Gates tarafından ortaya atılmıştır. Gates'in bu vergiyi ortaya atmasını temel nedeni; Gates'in otomasyonun yayılmasını en azından geçici olarak yavaşlatmak ve diğer istihdam türlerini finanse etmek için hükümetlerin şirketlerin bunları kullanımını vergilendirmesi gerektiğini düşünmesidir (WorldEconomicForum, 2017). Robotlar ve insanlar arasındaki tarafsızlığı sağlayacak ya da robotların dışında insan işgücü istihdamını teşvik edecek vergi sistemlerinin nasıl inşa edileceği konusu bu noktada önem arz etmektedir. Zira, robotların "akıllı" olarak nitelendirilmelerine, diğer bir deyişle, "elektronik insan" olarak kabul edilmelerine yol açmaktadır. Bu da "elektronik çalışanlar" ve "insan çalışanlar"ın vergilendirilmesinde tarafsızlığın sağlanması sorununu ortaya çıkarmaktadır (Atilla, 2019: 138-144). Söz konusu sorun; robotların işgücü ile ikame edilmesi nedeniyle toplam vergi gelirleri içinde ücret üzerinden tahsil edilen vergi gelirinin büyük paya sahip olduğu ülkelerin vergi gelirlerinde azalma olacağı, artan teknolojik işsizlik sonucunda işgücünün başka alanlarda istihdam edilmesi için eğitilmesine ilişkin giderler açısından ilave kamu kaynağına ihtiyaç

duyulacağı üzerinedir. Eğer robotların neden olduğu bu durum vergileme gibi bir maliye politikası aracı ile tazmin edilmezse verimlilik artışı nedeniyle robot istihdamı artacak ve işgücü piyasası daha da istikrarsız bir hale gelebilecektir (Yıldız, 2019: 303-304).

Yeni teknolojilere ilişkin hukuki düzenlemeler genellikle önceden var olan başka bir kavramın yeni şekli olarak değerlendirilmek suretiyle yapılmaktadır. Özellikle robotların hukuk düzeni tarafından nasıl algılanacağının ve düzenleneceğinin önemi büyüktür. Çünkü, robot vergisinin uygulanması açısından ise öncelikle robotların hukuki statüsünün belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu ise robotların neyi ifade ettiğinin tarif edilmesi kısaca robot kavramının tanımlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Ancak günümüzde robot teriminin neyi ifade ettiği, sınırlarının ne olduğu yasal olarak yeterince belirlenmemiştir (Bozkurt Yüksel, 2016: 101 & Yıldız, 2019: 177).

Robot vergisine ilişkin diğer bir sorun sermayenin vergilendirilmesine ilişkindir. Robotlar üretime katılan bir nesne olmaktan çıkıp bizzat şirketler kuran yatırımcılara dönüşebildikleri durumda (Kireçtepe, 2022 : 783), robotların vergilendirilmesi nasıl olacaktır? Ayrıca, bu durumda küresel anlamda robotların nasıl vergilendirileceği sorusu da akıllara gelmektedir. Ülkede mevcut vergi sistemi dolayısıyla ortaya çıkan toplam vergi yükünün, doğrudan yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi, ülkenin rekabetçilik gücünün arttırılabilmesi ve milli refah seviyesinin yükseltilebilmesi amaçları doğrultusunda uluslararası piyasada rakip durumunda bulunan diğer ülke vergi sistemlerinin açığa çıkardığı vergi yüklerine göre nispeten azaltılması anlamına gelen vergi rekabeti (Ubay, 2016 : 117) konusunda bu durumda neler yapılabilecektir ? Vergi rekabeti açısından duruma bakıldığında robot kullanımına getirilecek bir vergi, şirketlerin vergi yükünü arttıracaktır. Artan vergi yükü şirketlerin vergi düzeyi düşük bölgelere gitmesine neden olabilecektir. Ayrıca, fiziksel bir yapı gerektirmeyen bir yazılım tarafından yaratılan diğer bir ifadeyle mobil olan robotlar nedeniyle robot vergisi vergiden kaçınmaya neden olabilecektir (Ela, 2019 : 893).

BULGULAR

3. ROBOT VERGİSİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Robotlar ve insanlar arasındaki tarafsızlığı sağlayacak ya da robotların dışında insan işgücü istihdamını teşvik edecek vergi sistemlerinin nasıl inşa edileceği, teknolojinin bu derece ilerlediği dünyamızda büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla, robot vergisinin hem dünyada hem de Türkiye'de uygulabilmesine üzerne bu bölümde çalışılacaktır.

3.1 Dünyadan Örnekler

Bu bölümde, robot vergisi dünya çapında henüz yaygınlaşmadığından, bu vergiye dair yasa çıkarmaya çalışan ülkelerden bahsedilecektir.

3.1.1 Avrupa Parlamentosu

2015 yılında Alain Bensoussan ve Jérémy Bensoussan, robotların yasal bir kişiliğe sahip olması gerektiği fikrini ortaya atmışlardır (Ela, 2019: 892). 2016 yılında, Avrupa Parlamentosu'nun 2015/2013 (INL) sayılı ve 31.05.2016 tarihli "Robotik Alanda Avrupa Medeni Hukuk Kuralları" başlıklı yayınlanan taslak raporunda robotların eşitsizlik ve paylaştırmacı politika ihtiyacı açısından etkileri ve bu açıdan uygulanabilecek vergi teşvikleri ile robot vergisi salınması gerektiği belirtilmiştir (European Parliament, 2016: 23). Rapor 1 Ocak 2017 tarihinde AB Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir.

Avrupalı milletvekilleri 2017 yılında, robotların yükselişini düzenlemek üzere, robotların geliştirilmesi ve konuşlandırılması için etik bir çerçeve oluşturmak üzere AB çapında mevzuat çağrısında bulunmuşlardır. Ancak, parlementoda, robotlar tarafından işsiz bırakılan işçilerin desteklenmesi ya da yeniden eğitilmelerini finanse etmek üzere işverenlere robot vergisi uygulanması önerisini reddedilmiştir (Reuters, 2017). Bunun nedeni, robotlara tüzel kişilik verilmesi halinde AB hukukunda köklü bir değişiklik gerekmesi ve bu değişikliğin karmaşık hukuki ve etik soruları gündeme getirecek olmasındandır Ayrıca, Avrupa Birliği'nin bu yolu izlemesi halinde, Üye Devletler arasındaki vergi eşitsizliklerini önlemek ve işletmelerin daha elverişli vergi muamelesine sahip yargı bölgelerine taşınmamasını sağlamak için uyumlaştırılmış bir yasal çerçeve gerekli olacaktır (Dulevski, İllieva, 2025: 1).

3.1.2 Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri 'nde Büyük Ekonomik Bunalım süresince, iş politikası olarak işgücünün yerini alan makineler üzerine vergi konulması fikri desteklenmişti. O dönemde makinenin yerini aldığı iş miktarına bağlı olarak tek bir vergi matrahına dayalı "Protax" veya makinelerin tarifelerine bağlı olarak "Technotax" uygulanması gibi birkaç yasa önerisi sunulmuştur. Ancak bu önerilerin hiçbiri tam olarak hayata geçirilmemiştir (Gedik, 2020: 42). Robotların sorumluluğu ve hakları konusu da ilk defa Amerika Birleşik Devletleri'nde tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa 1979 yılında Michigan'da görülen bir davada jüri, bir robot tarafından öldürülen kişinin ailesine 10 milyon Amerikan Doları ödenmesi yönünde görüş belirtmiştir (Bozkurt Yüksel, 2016 :92)

Robotlar ve robotların vergilendirilmesi ile ilgili çalışmaların çoğu Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştır. MIT ekonomistlerinden Costinot ve Werning'in 2018 yılında robotlar ve ticaret üzerine yaptıkları bir çalışmada, ABD'deki robotlar ya da ithal mallar üzerindeki vergilerin oldukça düşük olması gerektiğini gösterdiğini ifade etmişler ve robotlara uygulanacak bir verginin değerlerinin yüzde 1'i ile yüzde 3,7'si arasında olması gerektiğini, ticaret vergilerinin ise mevcut ABD gelir vergileri göz önüne alındığında yüzde 0,03 ile yüzde 0,11 arasında olacağını belirtmişlerdir (Costinot, Werning 2018: 1-54).

ABD'deki Brookings Enstitüsü'nün kurucusu Robert Brookings, bir robot vergisinin arkasındaki temel fikrin, firmaların bir insan işçiyi bir robotla değiştirdiklerinde bir vergi ödemeleri olacağını söylemiş ve böyle bir verginin teoride iki ana amacı olacağını belirtmiştir. Bunlardan birincisi, firmaların işçileri robotlarla değiştirmekten caydırması ve böylece insan istihdamını korumasıdır. İkincisi ise, eğer değiştirme yine de yapılırsa, robot vergisinin devlet için stopaj vergilerinden kaynaklanan gelir kaybını karşılayacak bir gelir yaratmasıdır (Heater, 2023).

ABD, vergi sistemi vasıtasıyla, işten çıkarmalarda ceza uygulayarak işsizlik sigortasını finanse eden tek OECD ülkesidir. Federal robot vergisi de benzer biçimde, robot çalışanlara geçiş nedeniyle işten çıkarılan işçilerin data kayıtları alınıp, kuruma ek vergi tarh etmek suretiyle uygulanabilir. Ancak bu sistemin uygulanmasının, şirketler açısından efektif vergi oranlarını önemli ölçüde artıracağı ve vergi sisteminin daha da karmaşık hale gelmesine neden olacağı ileri sürülmektedir (Gedik, 2020: 42).

3.1.3 Güney Kore

Dünyada robotların gelişimi ve düzenlenmesi ile ilgili ilk yasayı102 ihdas eden ve robot istihdamında özel bir vergi düzenlemesi tasarısını ilk getiren ülke Güney Kore olmuştur. Kore iş hayatında, özellikle robotlarca geliştirilen yarı iletken madde imalat endüstrisinde robotlara çok çabuk uyum sağlamıştır. Kore'nin bu vergiyi uygulama konusundaki acelesinin bir başka nedeni de 1.7 milyon işsizlik miktarı ile on yedi yılın en yüksek rakamına ulaşmış olmasıdır (Gedik, 2020: 42-43). Kang ve diğerlerinin 2024 yılında yapmış oldukları bir araştırmada robot vergisinin istihdam yaratma konusunda uygun maliyetli bir politika olabileceği ortaya koyulmuştur (Kang ve diğerleri, 2024: 1-49). Güney Kore'nin bu vergiyi uygulama açamlarından biri de makinelerin insan işçilerin yerini alarak kitlesel işsizliğe yol açacağı korkusunun var oluşudur. Ülke, bu amaçla, vergi kanunlarında yeni önerilen revizyonun bir parçası olarak otomatik makinelere yapılan yatırımlar için vergi teşviklerini sınırlandırmıştır (McGoogan, 2017).

Robot vergisi, teknoloji alanındaki yatırımlar için kurumlar vergisindeki avantajlı durumu caydırıcı duruma getirmektedir. Zira, Güney Kore hükümeti, vergi yasası revizyon planında, önceki hükümetlerin verimliliği artırmayı amaçlayan altyapı yatırımları için işletmelere sağladığı vergi indirimi avantajlarını azaltacağını belirtmiştir. Halihazırda, ülkede, endüstri otomasyon ekipmanına yatırım yapan işletmeler kurumlar vergisi indirimine hak kazanmaktadır. Şirketler, kurumlar vergisinin bir kısmını (yatırımın yüzde 3'ü ile yüzde 7'si arasında), işlerinin büyüklüğüne göre değişen oranlarda, bu politika kapsamında düşebilmektedir (Sung-Won, 2017). Günümüz itibariyle, Tasarı 2017'de sunulmuş olmasına rağmen aradan geçen 3 yılda yasalaşmamıştır.

3.2 Türkiye'de Uygulanabilirliği

Robot teknolojileri ile ilgili Türk vergi mevzuatında herhangi bir özel tanımlama yapılmamıştır; ancak tüm süreçler bilişim alanında Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin bir parçası olarak yürütülmekte ve sözkonusu yatırımlar çeşitli vergi teşviklerinden faydalanmaktadır (Gedik, 2020: 36).

5746 sayılı sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanunnun madde 3/a'sında "Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, işletmeleri bünyesinde gerçekleştirdikleri münhasıran yeni teknoloji ve bilgi arayışına yönelik araştırma ve geliştirme harcamaları tutarının %100'ü, bu kapsamdaki projelerin Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Ar-Ge ve yenilik projesi olarak değerlendirilmesi şartıyla, 5520 sayılı Kanunun 10. maddesi ve 193 sayılı Kanunun 89. maddesi uyarınca kazancın tespitinde indirim konusu yapılır" denilerek Türkiye'de robotların vergilendirilmesi konusunun arge kanununda yer alan maddenin diğer kanunlara atıf yapılması suretiyle vergilendirileceği belirtilmiştir.

Robot vergisinin ana amacına göre; bir ülkede robot vergisinin uygulanabilmesi ilgili ülkede robotların emek istihdamını azaltarak işsizliğe neden olmasına, ayrıca gelir dağılımının da bozulmasına bağlıdır. Artan iş kayıpları, işgücü üzerinden alınan vergiler ve sosyal güvenlik ödemelerini azaltacak ve sonuçta kamu gelirlerini aşağıya çekebilecektir (Yıldız, 2019: 324).

Türkiye'de 2023 yılı robot kullanımı itibariyle 26.413'e ulaşmıştır. Türkiye'de ise geçtiğimiz yıl yeni kurulan robot sayısı, bir önceki yıla kıyasla yüzde 15 artış göstererek 4 bin 429'a çıktı. Buna rağmen Türkiye'nin imalat sektöründeki robot yoğunluğu 10 bin çalışan başına 43 robot ile hala düşük seviyelerdedir (Küçük, 2024). Türkiye'de istihdam edilenlerin sayısı ise TÜİK verilerine göre 2024 yılında bir önceki yıla göre 988 bin kişi artarak 32 milyon 620 bin kişi, istihdam oranı ise 1,2 puan artarak %49,5 olmuştur (TÜİK, 2025). Türkiye'de robot yoğunluğu, ABD ve Güney Kore gibi teknolojiyi yoğun kullanan ülkeler kadar değildir. İstihdam oranı da az da olsa artış göstermektedir. Robot teknolojileri yakın gelecekte pek çok alanda kullanılacaktır. Türkiye'nin de uluslararası rekabette başarılı olabilmesi için robotlar ile ilgili yasal bir tanım yapması gerekmektedir. Ancak robot vergisinin uygulamada başarılı olabilmesi için, ekonomik pek çok alanda olduğu gibi güçlü bir uluslararası iş birliği önem arz etmektedir. Çeşitli nedenlerden ötürü uygulamada başarılı olamayan bir robot vergisi, sermayeyi robot vergisi bulunmayan bölgelere hareket etme olasılığını arttırabilmektedir (Gedik, 2020: 44).

SONUÇ

Robotlar, robotbilimin (robotics) ve teknolojinin gelişmesi ile hayatımızda daha fazla yer edinecektir. Zira, günümüzde de robotlar günlük hayatımızda pek çok alanda kullanılmaktadır. Robotlar üretimde verimliliği artırmak ve ekonomik büyümenin sağlanması gibi türlü avantajlar sunarken, aynı zamanda, işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik gibi birtakım istenmeyen

sonuçlara neden olabilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu istenmeyen sonuçların önlenebilmesi amacıyla, ilk kez Bill Gates tarafından robot vergisi önerisi getirilmiştir. Avrupa Palementosu'nda ve Güney Kore ile Amerika Birleşik Devletleri gibi teknolojisi gelişmiş ülkeler de robot vergisinin salınabilmesi için bu konuda yasa hazırlamışlardır. Robot teknolojilerinin yakın gelecekte pek çok alanda kullanılacağı düşünüldüğünde son derece ileri bir görüşle hazırlanan bu yasalar henüz hiçbir ülkede yasalaşmamıştır. Bu yasaların uygulanabilmesi için ülkeler arasında güçlü bir uluslararası iş birliği önem arz etmektedir. Dünyada yakın gelecekte ekonomik alanda olduğu gibi ülkelerin bu alanda da işbirliği yapacağı açıktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin de uluslararası rekabette başarılı olabilmesi için robotlar ile ilgili yasal bir tanım yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Atilla, B. (2019). Robotları Vergilendirmek Mümkün (Mü?). *Vergi Dünyası Dergisi*(456), s. 138-146.

Bozkurt Yüksel, A. (2017). Robot Hukuku. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*(29), s. 85-112.

Costinot, A., & Werning, I. (2018). Robots, Trade, and Luddism: A Sufficient Statistic Approach to Optimal Technolgy Regulation. *NBER Working Paper*, s. 1-54.

Dulevski, S., & İllieva, K. (2025). Future Taxation of Robots: An EU Perspective. *EU Tax Focus of IBFD*, s. 1-4. https://www.ibfd.org/sites/default/files/2025-02/future-taxation-of-robots_0.pdf adresinden alındı

Ela, M. (2019). Teknolojik İşsizlik Problemine Mali Çözüm: Robot Vergisi Ve Türkiye'deki Potansiyeli. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*(12), s. 885-906.

European Parliament. (2016). *European Civil Law Rules in Robotic.* Paris: European Union. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf adresinden alındı

Gedik, G. (2020). Robotlara Karşı Gerçek Kişilerin Korunması Açısından Robot Vergisi Önerisi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*(1), s. 24-48.

Heater, B. (2023). *Should The US Implement a "Robot Tax"?* TechCrunch: https://techcrunch.com/2023/09/02/should-the-us-implement-a-robot-tax/ adresinden alındı

Kang, D., Lee, J., & Quach, S. (2024). The Welfare Effects of a Robot Tax: Evidence from a Tax Credit for Automation Technologies in Korea. *SSRN*, s. 1-49.

Kireçtepe, B. (2022). Robot Vergisi: Teorik Bir Tartışma. *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi*(71), s. 779-802.

Küçük, M. (2024). *Türkiye'de 2023 yılında robot sayısı yüzde 15 arttı.* Ekonomi Gazetesi: https://www.ekonomigazetesi.com/ekonomi/turkiyede-2023-yilinda-robot-sayisi-yuzde-15-artti-38813 adresinden alındı

McGoogan, C. (2017). *South Korea introduces world's first 'robot tax'.* Telegraph Newspaper: https://www.telegraph.co.uk/technology/2017/08/09/south-korea-introduces-worlds-first-robot-tax/ adresinden alındı

Moravec, H. P. (2025). *Robot*. Britannica: https://www.britannica.com/technology/robot-technology adresinden alındı

Oxford English Dictionay. (2025). *What does the noun robot mean?* Oxford English Dictionay: https://www.oed.com/dictionary/robot_n2?tab=factsheet#25133655 adresinden alındı

Reuters. (2017). *European parliament calls for robot law, rejects robot tax.* Reuters: https://www.reuters.com/article/world/uk/european-parliament-calls-for-robot-law-rejects-robot-tax-idUSKBN15V2K9/ adresinden alındı

Sung-Won, Y. (2017). *Korea takes first step to introduce 'robot tax'.* The Korea Times: https://www.koreatimes.co.kr/www/news/tech/2017/08/133_234312.html adresinden alındı

TÜİK. (2025). *İşgücü İstatistikleri, 2024.* TÜİK: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2024-54059#:~:text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20say%C4%B1s%C4%B1%202024%20y%C4%B1l%C4%B1nda,%32%2C5%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti. adresinden alındı

Ubay, B. (2016). Vergi Rekabeti ve Vergi Planlaması. *Vergi Raporu Dergisi*(204), s. 115-126.

Wikipedia. (2025). *Robotics*. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Robotics#cite_note-1 adresinden alındı

World Economic Forum. (2017). *Bill Gates: This is why we should tax robots.* World Economic Forum: https://www.weforum.org/stories/2017/02/bill-gates-this-is-why-we-should-tax-robots/ adresinden alındı

Yıldız, Y. (2019). Robot Vergisi: Yeni Nesil Bir Maliye Politikası Aracı. *Maliye Dergisi*(177), s. 299-329.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE ORGAN ADLARININ TARİHİ TÜRK ŞİVELERİNDEKİ KULLANIMI

USE OF TURKISH ORGAN NAMES IN CHAGATAY TURKISH IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS

Derya DOĞAN
Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Dr., İstanbul Arel University, Science-Literature Fakulty, Department of Turkish Language and Literature
ORCID: 0009-0007-8198-1064

ÖZET

15-20. yüzyıllar arasında gelişme gösteren ve Karahanlı Türkçesi ile Harezm Türkçesinin devamı olarak nitelenen Çağatay Türkçesi Türk Dilinin en güçlü ve karakteristik devrelerinden biridir Çağatay Türkçesi edebi eser sayısı bakımından da en zengin devrelerden olma özelliğini taşımaktadır. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan eserler muhteva açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu büyük edebiyatı meydana getiren eserler çok sayıda kavram ve terimi içinde barındırmaktadır. Bu kavram ve terim hazinesinin içinde organ adları önemli bir yer tutmaktadır. Metinlerde yer alan organ adları, bir dilin ifade çeşitliliğinin ve inceliklerinin anlaşılması, tarihî gelişiminin ortaya konulması açısından oldukça önemli söz varlığı unsurlarıdır. Bu sebeple Türk dilinin muhteva olarak en zengin, gramatikal olarak en güçlü devrelerinden olan Çağatay Türkçesindeki metinlerde yer alan organ adlarının tespiti ve tahlili büyük önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle Çağatay Türkçesinin tüm metinleri tespit edilip kronolojik olarak Klasik Öncesi Dönem, Klasik Dönem ve Klasik Sonrası Dönem metinleri şeklinde tasnif edilmiştir. Çağatay Türkçesi metinleri taranarak metinlerdeki Türkçe organ adlarını tespit edilmiştir. Organ adları taranırken sadece Çağatay Türkçesinin edebî metinleri ile sınırlı kalınmamış, tıp metinlerindeki ve Senglah'taki organ adları da çalışmaya dâhil edilmiştir. Canlıların (insan, hayvan, bitki) vücudu bir bütün olduğundan bu çalışmada sadece literatürde organ olarak kabul gören kısımlar değil vücudun her bir parçası organ olarak kabul edilip kelime, çalışmaya eklenmiştir. Çağatay Türkçesinde 84 tane Türkçe organ adı tespit edilmiştir. Edebî metinlerin ardından taranan tıp metinlerinde bu 84 kelimeye ek olarak 7 organ adı daha tespit edilmiştir. Edebî metinler ve tıp metinlerinde yer almayıp Çağatay dilinin tarihsel sözlüğü olan Senglah'ta varlığı tespit edilen 2 organ adı da çalışmaya eklenmiş ve etimolojik izahı yapılmıştır.

Bu çalışmada Çağatay Türkçesindeki Türkçe organ adlarının Tarihî Türk Şivelerindeki (Göktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi) kullanımlarına yer verilerek söz konusu kelimelerin Türk dilinin tarihi devrelerinde hangi

biçimlerde yer aldığı gösterilmiş, bu yolla kelimelerin devreler arasındaki fonetik, morfolojik varsa semantik değişimleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Tarihî Türk Şiveleri, Çağatay Türkçesi, organ adları.

ABSTRACT

Chagatai Turkish, which developed between the 15th and 20th centuries and is described as the continuation of Karakhanid Turkish and Khwarezm Turkish, is one of the most powerful and characteristic periods of the Turkish Language. Chagatai Turkish also has the distinction of being one of the richest periods in terms of the number of literary works. The works written in Chagatai Turkish are diverse in terms of content. The works that constitute this great literature include many concepts and terms. Organ names have an important place in this treasure of concepts and terms. Organ names in texts are very important vocabulary elements in terms of understanding the variety of expressions and subtleties of a language and revealing its historical development. For this reason, the determination and analysis of organ names in texts in Chagatai Turkish, which is one of the richest and most grammatically powerful periods of the Turkish language, is of great importance. Starting from this point, all texts of Chagatai Turkish were identified and classified chronologically as Pre-Classical Period, Classical Period and Post-Classical Period texts. Chagatai Turkish texts were scanned and Turkish organ names in the texts were identified. While scanning the organ names, it was not limited to literary texts of Chagatai Turkish only, organ names in medical texts and Senglah were also included in the study. Since the body of living beings (human, animal, plant) is a whole, in this study, not only the parts accepted as organs in the literature but also every part of the body was accepted as an organ and the word was added to the study. 84 Turkish organ names were identified in Chagatai Turkish. In addition to these 84 words, 7 more organ names were identified in medical texts scanned after literary texts. The names of two organs that were not included in literary and medical texts but were found in Senglah, the historical dictionary of the Chagatai language, were also added to the study and their etymological explanations were made.

In this study, the usage of Turkish organ names in Chagatai Turkish in Historical Turkish Dialects (Gokturkish, Old Uyghur Turkish, Karahanli Turkish, Khwarezm Turkish, Kipchak Turkish) is shown and in which forms these words were used in the historical periods of the Turkish language is shown. In this way, the phonetic, morphological and, if any, semantic changes of the words between the periods are tried to be revealed.

Key words: Turkish Language, Historical Turkish Dialects, Chagatai Turkish, organ names

TÜKETİCİLERİN TAKLİT ÜRÜNLERE İLİŞKİN TUTUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER – KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME [1]

FACTORS AFFECTING CONSUMERS' ATTITUDES TOWARD COUNTERFEIT PRODUCTS – A CONCEPTUAL ASSESSMENT

Nergiz AKAR
YL. Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
Master Student, Trabzon University, Faculty of Communication, Public Relations and Advertising Department
ORCID ID: 0009-0009-3171-1191

Çiğdem BAŞFIRINCI
Prof. Dr. Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
Prof. Dr., Trabzon University, Faculty of Communication, Public Relations and Advertising Department
ORCID ID: 0000-0003-1194-9804

ÖZET

Günümüzde yaygın biçimde varlığını sürdüren taklit ürünler pazarı, küresel açıdan ekonomik bir olgu haline gelmiştir. Taklit ürünlerin, orijinal markaların marka değerine ve devletin vergilendirme uygulamalarına zarar verdiği bilinmektedir. Ancak bütün yasal engellere rağmen, hukuki düzenlemeler taklit ürünler pazarındaki mevcut uygulamaların hızına yetişememekte ve taklit ürünler pazarlardaki varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Çünkü dünya genelince, taklit ürün satın almaya gönüllü ciddi bir tüketici kitlesi mevcuttur. Dolayısıyla, taklit ürünler pazarını anlayabilmek için, taklit ürün almaya gönüllü olan tüketicileri anlamak gerekmektedir.

Konunun önemine paralel olarak, alandaki akademik çalışmaların sayısı artmış ise de, Türkiye'de hala bu alanda yeterince çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Oysaki OECD'nin verilerine göre Türkiye dünyada taklit ürün üretiminin en çok olduğu ülkeler arasındadır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı, tüketicilerin taklit ürün satın alma davranışlarını kuramsal bağlamda incelemek ve hangi durumlarda tüketicilerin taklit ürünlere yöneldiğini, hangi durumlarda ise taklit ürünlerden kaçındıklarını araştırmaktır. Bunun için literatürdeki mevcut araştırmalar incelenmiş ve tüketicilerin taklit ürünlere ilişkin tutumunu etkileyen faktörler kavramsal bir perspektiften değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Taklit ürün, Gösterişçi tüketim, Tüketici davranışları

[1] Bu bildiri, Nergiz AKAR'ın "Taklit Ürün Satın Alma Tutum ve Davranışları: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup Trabzon Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 24TEZ0288 proje nosu ile desteklenmiş bir çalışmadır.

ABSTRACT

The counterfeit products market, which continues to exist widely today, has become a global economic phenomenon. It is well known that counterfeit products harm the brand equity of original brands and negatively impact government taxation policies. However, despite all legal barriers, regulatory measures fail to keep pace with the dynamics of the counterfeit product market, allowing these products to persist in various markets. This persistence is largely due to the existence of a substantial consumer base worldwide that willingly purchases counterfeit goods. Therefore, understanding the counterfeit product market requires an in-depth understanding of consumers who are willing to buy such products.

In parallel with the increasing significance of this issue, the number of academic studies in the field has risen. However, it is evident that research on this subject in Turkey remains insufficient. According to OECD data, Turkey is among the leading countries in counterfeit product production worldwide. Given this context, the aim of this study is to examine consumers' counterfeit product purchasing behavior within a theoretical framework and investigate the conditions under which consumers are inclined to purchase counterfeit products or, conversely, avoid them. To achieve this, existing studies in the literature were reviewed, and the factors influencing consumers' attitudes toward counterfeit products were conceptually analyzed.

Keywords: Counterfeit products, Conspicuous consumption, Consumer behavior

GİRİŞ

Taklit ürünler pazarı, günümüz pazarlarında azımsanmayacak bir büyüklüğe ulaşmıştır. Bu durum taklitleri üretilen markalar için önemli bir tehdit haline gelmiştir (Green & Smith, 2002). Günümüzde neredeyse tüm ürün kategorilerinde taklit ürünlere yaygın biçimde rastlanmaktadır (Wiedmann, Hennigs & Klarmann, 2012). Taklit ürünler, işletme gelirlerini (Yoo & Lee, 2009), tüketici sadakatini (Cordell, Wongtada & Kieschnick, 1996) ve lüks marka imajını (Bian & Moutinho, 2011a) olumsuz etkilemekte, devletleri de kayıt dışı ekonomi aracılığıyla zarara uğratmaktadır.

Taklit ürün üretmek ve satmak yasadışı bir faaliyet olduğu için, bu alandaki ticaret hacmine ilişkin net verilere ulaşmak mümkün değildir. Dünya pazarında taklit malların değerinin 1984-1994 arasında yüzde 1.100 arttığı tahmin edilmektedir. Uluslararası Ticaret Odası bu oranın dünya ticaretinin yüzde yüzüne karşılık geldiğini belirtmektedir. Bugün taklitçilikten dolayı zarar görmemiş hiçbir ürün kategorisi bulunmamakta olduğu iddia edilebilir.

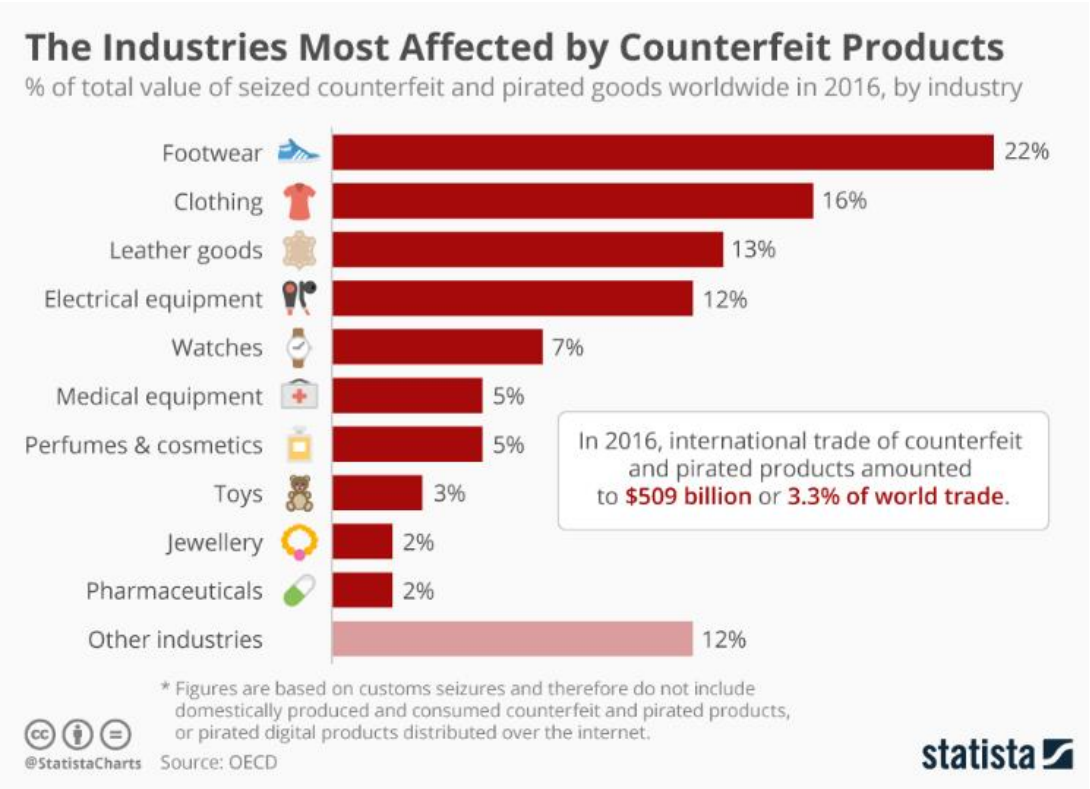

Grafik 1. Taklit Ürünlerden En Çok Etkilenen Sektörler - 2016

https://www.statista.com/chart/17410/counterfeit-and-pirated-products-by-category/

Keza OECD'nin 2016 yılına ait olan istatistiğinde, taklit ürün pazarının çok yaygın biçimde çeşitli sektörlere nüfuz etmiş olduğu görülmektedir. Sonuç olarak taklitçilik günümüzde ciddiyetle ele alınması gereken bir ekonomik olgu haline gelmiştir (Shultz ve Saporito, 1996: 20; Quoquab, 2016: 837). 2013 yılında yapılan çalışmaya göre taklit ürün ve korsan ürünlerin dünya ticaret hacminin yüzde 2,5 'luk bir kısmını veya 461 milyar ABD dolarını oluşturduğunu göstermiştir. Daha da spesifik olarak, taklit ve korsan ürünler, 2013 yılında Avrupa Birliği'nde ithalatın yüzde 5'ine veya 85 milyar Euro'ya (116 milyar ABD Dolar'ına) ulaşmıştır (www.oecd-ilibrary.org). IACC'ye göre, 1982 yılında 5.5 milyar dolar büyüklüğünde olan küresel taklit pazarı 2012 yılında 350 milyar dolara ulaşmıştır (Ergin, 2010:6731).

OECD'nin raporuna göre, taklit ürünlerin en çok üretildiği ülke açık ara olarak Çin'dir. Taklit ve korsan ürünlerde kategorilerin belirlendiği bir analiz ile belirlenmiş olan on ürün kategorisinden dokuzunda en büyük taklit ürün üreticisinin Çin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karahan ve Şahin, 2020:155). Yine OECD'nin raporuna göre Çin'i izleyen ülkeler arasında, Singapur, Türkiye, Tayland ve Hindistan yer almaktadır. Taklit ürün üretiminin yıllar içindeki eğilimine bakıldığı zaman, Çin'in taklit ürün üretiminin düşüş eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hindistan, Malezya, Meksika, Singapur, Tayland, Türkiye ve Birleşik

Arap Emirlikleri, sahte ve korsan ürünlerin dünya çapında ticaret yapılan en önemli köken ekonomileri arasında yer almaya devam etmektedir.

Her ne kadar markalar, taklitlerinin üretilmesi sorununa karşı çeşitli önlemlere başvurmakta ve küresel kuruluşlar bu sorunla mücadele için istekliliklerini ortaya koysalar da (Grossman & Shapiro, 1988a), taklit ürünler pazarında beklenen etkiyi yaratamamışlardır. Pazar her şekilde büyümesine devam etmektedir çünkü günümüzdeki teknoloji ve üretim olanakları sayesinde, taklit ürün üretiminin ve pazara sunmanın farklı ve denetlenemeyen yollarını geliştirmek kolaylaşmıştır (Hamelin, Nwankwo & El Hadouchi, 2013). Taklit ürünlerin ürün kalitesinin giderek daha da artması (Wilcox, Kim & Sen, 2009) ve hukuki düzenlemelerin taklit ürünler pazarında ortaya çıkan yeni gelişmelerin hızına yetişememesi (Green & Smith, 2002) gibi sebeplerle, bu pazarın büyüme hızı ve önemi artmaktadır. Buna paralel olarak, taklit ürünler konusunun akademisyenlerin ilgisini çektiği de görülmektedir. Ne var ki, bu alandaki akademik çalışmalara bakıldığında, kronolojik olarak konunun ilk başlarda daha çok arz yönlü ele alındığı ve çalışmaların makro bazda zararlar, kazanç kaybı, vergi kaybı, hak ihlalleri gibi çeşitli alanlarda ortaya çıktığı görülmüştür. Oysaki, taklit ürünlerin önüne geçilmesi ve sorunun çözülmesi için, tüketicinin taklit ürünlere olan talebinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır (Bian & Moutinho, 2011; Randhawa, Calantone & Voorhees, 2015; Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017). Son on yılda konuyu tüketici talebi açısından ele alan çalışmaların sayısı artmıştır. Ancak yine de taklit ürün satın alanların hangi durumlarda ve ne motivasyonla bu ürünlere yöneldikleri hala tam anlamı ile bilinememektedir. Taklit ürün ticareti her yıl küresel düzeyde milyarlarca dolarlık bir değere sahipken, taklit ürün satın almayı tercih eden eden tüketici motivasyonlarını tespit etmek önemli hale gelmiştir. Bu nedenle çalışmanın amacı, tüketicilerin taklit ürünlere karşı tutumlarını mevcut literatür üzerinden bütüncül olarak ele almak ve bu konuya ilişkin kavramsal bir model önerisi ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Çalışmanın amacı tüketicilerin taklit ürünlere ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörleri bütüncül literatür taraması aracılığıyla ortaya koyarak, bu faktörleri gruplamak ve aralarındaki ilişkileri ortaya koyan bir model önerisi sunmaktır. Bu anlamda yöntem olarak literatür taramasından faydalanılmıştır.

Kavramsal modelin oluşturulmasına hazırlık aşamasında, literatürde tüketicilerin taklit ürün kullanımında etkili olduğu ortaya koyulan farklı faktörler incelenerek gruplandırılmış, çalışmalarda elde edilen sonuçlar üzerinden bütüncül bir model kurularak, literatürde tüketicilerin taklit ürün satın alımını etkileyen faktörler kapsamında belirlenen değişkenlerin ve söz konusu değişkenler arasında kurulan ilişkilerin detaylı olarak dökümü yapılmıştır. Bu değişkenlerin ve değişkenler arasındaki ilişkilerin irdelenmesi, modelin geliştirilmesine katkı

sağlamış; değişkenler belirli başlıklar altında gruplanarak, çalışma alanı ve konusu gereğince üretilen parametrelerle birlikte geliştirilen modelin altyapısını oluşturmuştur.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Tüketicinin Temel Motivasyonu: Gösterişçi Tüketici – Uyanık Tüketici

Alanda yapılan bir literatür taraması, tüketicilerin taklit ürün satın alma eğilimlerini en çok gösterişçi tüketim eğilimi ile açıkladıklarını göstermektedir. Buna göre gösterişçi tüketim eğiliminde olan bireyler, sosyal statülerini ve prestijlerini vurgulamak amacıyla belirli markalara veya lüks ürünlere yönelmektedir (Wilcox, Kim & Sen, 2009). Ancak orijinal lüks ürünlerin yüksek maliyetleri nedeniyle, bu tür tüketiciler çoğu zaman taklit ürünlere yönelerek arzuladıkları statü sembollerine daha düşük bir maliyetle ulaşmayı tercih etmektedirler (Bian & Veloutsou, 2007). Özellikle statü sembolleriyle ilişkilendirilen marka logolarının ve tasarımlarının belirgin olması, gösterişçi tüketicilerin taklit ürünlere olan ilgisini artırmaktadır (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017).

Diğer yandan, bir grup araştırmacı ise "tüketicilerin gösterişçi tüketim merakı nedeniyle taklit ürünlere yöneldikleri" iddiasının tam aksine, taklit ürünlere yönelik eğilimin uyanık tüketiciler ile de açıklanabileceğini iddia etmektedir. Buna göre, uyanık tüketiciler, rasyonel kararlar alarak maksimum fayda sağlamaya çalışan bireylerdir ve alışverişlerinde fiyat-performans dengesine büyük önem verirler (Penz & Stöttinger, 2005). Bu tür tüketiciler, taklit ürünlerin, orijinal ürünlere kıyasla benzer fonksiyonları çok daha düşük maliyetle sağlayabileceğine inanmakta ve bu nedenle taklit ürünleri tercih edebilmektedirler (Bian & Veloutsou, 2007).

Özellikle taklit ürünlerin kalitesinin yükseldiği ve orijinal ürünlere çok benzediği durumlarda, uyanık tüketiciler fiyat avantajını göz önünde bulundurarak bilinçli bir şekilde taklit ürünleri tercih edebilmektedir (Hamelin, Nwankwo & El Hadouchi, 2013). Bunun temelinde, orijinal ürünlerin yüksek fiyatlarının yalnızca marka imajı nedeniyle şişirildiği ve gerçekte bu fiyat farkının tüketiciye doğrudan bir fayda sağlamadığı inancı yatmaktadır (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017). Bu bakış açısıyla, uyanık tüketiciler taklit ürünleri bir tür ekonomik fırsat olarak görmektedir ve bu eğilim, özellikle gelir seviyesi düşük tüketiciler arasında daha yaygındır (Hieke, 2010).

Özetle, taklit ürün satın alma davranışı yalnızca gösterişçi tüketim ile açıklanamaz; uyanık tüketici motivasyonu da bu eğilimi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Ancak bu iki yaklaşımın birbirinden bağımsız olmadığı da unutulmamalıdır. Bazı tüketiciler, hem statü sembollerine sahip olma isteğiyle hem de fiyat avantajı sağlayarak rasyonel bir karar aldıklarını düşündükleri için taklit ürünlere yönelebilirler (Bian & Moutinho, 2011). Bu nedenle, taklit ürün tüketimini anlamak için tüketici motivasyonlarını çok boyutlu bir çerçevede ele almak gerekmektedir. Bu nedenle bu araştırmada kavramsal model geliştirilirken ikili bir bakış

açısından yaklaşılmış ve tüketicilerin taklit ürünlere yönelik motivasyonları bakımından gösterişçi tüketici ya da uyanık tüketici olarak ikili bir yapıda değerlendirilmesine karar verilmiştir.

Materyalizm

Gösterişçi tüketim davranışı literatürde materyalist değerler ile yakından ilişkilendirildiği için, taklit ürünlere yönelik tutum ve davranışların materyalizm ile birlikte ele alındığına sıkça rastlanmaktadır. Materyalizm, bireylerin maddi nesnelere ve tüketime verdikleri önem ile karakterize edilen bir değer sistemi olarak tanımlanmaktadır (Richins & Dawson, 1992). Materyalist bireyler, statü ve sosyal kabul elde etme aracı olarak tüketimi ön plana çıkarmakta ve maddi varlıkları mutluluk kaynağı olarak görmektedirler (Belk, 1985). Bu bağlamda, orijinal markalı ürünleri satın alacak finansal güce sahip olmayan ancak toplumsal statü elde etme arzusu taşıyan bireylerin, taklit ürünleri bir alternatif olarak gördükleri ileri sürülmektedir (Podoshen, Li & Zhang, 2011).

Araştırmalar, yüksek materyalist eğilimleri olan bireylerin taklit ürünlere yönelik daha olumlu tutum geliştirdiğini göstermektedir (Liao & Hwang, 2009). Bunun temel nedeni, materyalist bireylerin marka odaklı bir tüketim anlayışına sahip olmaları ve markaların sunduğu prestiji önemsemeleridir. Orijinal markaların sunduğu statü sembolünü daha düşük maliyetle elde etme fırsatı, taklit ürünleri materyalist tüketiciler için cazip hale getirmektedir (Wilcox, Kim & Sen, 2009). Özellikle kolektivist kültürlerde, sosyal statüye dayalı tüketim eğilimi daha belirgin olduğu için, taklit ürünlerin yaygın tüketildiği gözlemlenmektedir (Sharma & Chan, 2011).

Bununla birlikte, materyalizmin taklit ürün tüketimine etkisi bireyin etik değerleri ve risk algısı ile de ilişkilidir. Materyalist eğilimleri yüksek ancak etik bilinci de yüksek olan bireylerin taklit ürünlerden kaçındığı görülmektedir (Bian & Veloutsou, 2007). Öte yandan, materyalist değerleri güçlü ancak etik kaygıları düşük olan bireyler için taklit ürünler, finansal açıdan avantajlı bir statü sembolü olarak değerlendirilmektedir (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017).

Sonuç olarak, materyalizm ve taklit ürün tüketimi arasındaki ilişki, bireyin sosyal statü arayışı, etik değerleri ve risk algısı gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle, taklit ürün tüketimini açıklarken materyalizmi tek başına ele almak yerine, bireyin etik duyarlılığı ve risk algısı ile birlikte değerlendirmek daha kapsamlı bir çerçeve sunacaktır.

Etik Anlayış

Literatür taraması göstermektedir ki tüketicilerin taklit ürün kullanımına ilişkin tutumları, etik anlayış konusu ile de yakından ilişkilidir. Araştırmalar etik ve yasal bilinçleri düşük olan tüketicilerin taklit ürün eğiliminin daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir (Grossman & Shapiro, 1988). Buna göre, etik değerleri ve yasal bilinçleri düşük olan tüketiciler, taklit ürün satın alımını ahlaki açıdan sorgulamak yerine, bunu ekonomik bir avantaj veya statü sembolü

olarak görebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, taklit ürünlere olan talebin yüksek olmasının nedenlerinden biri olarak, tüketicilerin etik konulara daha az duyarlı olması gösterilmektedir (Penz & Stöttinger, 2005).

Bununla birlikte, bazı araştırmalar tüketicilerin etik kaygılar taşısa bile, bu kaygıların satın alma kararlarını her zaman doğrudan etkilemediğini ortaya koymaktadır (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017). Özellikle moda, teknoloji ve lüks tüketim gibi kategorilerde, tüketiciler taklit ürünleri daha çok fiyat avantajı, sosyal statü kazanma ve marka ile ilişkilendirilen imaj gibi faktörler doğrultusunda değerlendirmekte, etik kaygılar ise ikincil bir öneme sahip olmaktadır (Staake, Thiesse & Fleisch, 2009). Bu noktada kavramsal model önerisi geliştirilirken, tüketicinin etik anlaşıyının, tüketici motivasyonu kavramı ile birlikte ele alınması önem arz etmektedir.

Öte yandan, etik bilinci yüksek tüketicilerin taklit ürünlerden kaçındıkları görülmektedir. Bu tüketiciler, sahtecilikle ilişkilendirilen ekonomik kayıpların farkında olmakta ve orijinal markaların haklarını ihlal eden ürünleri satın almayı bilinçli olarak reddetmektedirler (Hieke, 2010). Ayrıca, etik duyarlılığı yüksek bireyler taklit ürünlerin üretiminin kayıt dışı ekonomiyi ve hatta organize suçları destekleyebileceğini bildiklerinden, bu ürünleri satın almayı bilinçli bir şekilde tercih etmemektedirler (Bian & Veloutsou, 2007).

Sonuç olarak, tüketicilerin etik anlayışları, taklit ürün satın alma kararlarında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, etik faktörler her zaman belirleyici değildir; çünkü birçok tüketici, taklit ürünleri etik kaygılarından bağımsız olarak ekonomik, sosyal ve psikolojik faktörler doğrultusunda değerlendirmektedir.

Geçmiş Deneyimler

Alandaki araştırmalar göstermektedir ki tüketicilerin taklit ürünlerle ilgili geçmiş deneyimleri de mevcut tutumları üzerinde etkilidir. Buna göre, tüketicilerin geçmişte taklit ürünlerle yaşadığı olumlu ya da olumsuz deneyimler, gelecekteki satın alma kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Eğer bir tüketici, daha önce satın aldığı taklit ürünün kalitesinden memnun kaldıysa ve bu ürün orijinaline yakın bir performans gösterdiyse, ilerleyen süreçte de taklit ürünlere yönelik olumlu bir tutum geliştirmesi muhtemeldir (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017). Öte yandan, düşük kalite, kısa ömürlü kullanım veya ürünün sahte olduğunun sosyal çevre tarafından fark edilmesi gibi olumsuz deneyimler, tüketicinin taklit ürünlerden kaçınmasına neden olabilir (Bian & Veloutsou, 2007).

Özellikle lüks tüketim segmentinde, taklit ürün kullanan bazı tüketicilerin, zamanla orijinal ürünlere yöneldiği görülmektedir. Bu durum, "kademeli yükselme" hipotezi ile açıklanmaktadır. Buna göre, tüketiciler başlangıçta bütçelerine uygun olduğu için taklit ürünleri tercih ederken, zaman içinde finansal durumlarının iyileşmesiyle veya orijinal markaya

duydukları bağlılık arttıkça, gerçek ürünleri satın almaya yönelmektedirler (Wilcox, Kim & Sen, 2009). Ancak, bazı tüketiciler için taklit ürünler yalnızca geçici bir alternatif değil, bilinçli bir tüketim tercihi olmaktadır. Özellikle statü kaygısından çok ekonomik faktörler nedeniyle taklit ürün kullanan tüketiciler, orijinal markalar yerine taklit versiyonları kalıcı bir şekilde benimseyebilmektedir (Penz & Stöttinger, 2005).

Sonuç olarak, tüketicilerin geçmişte taklit ürünlerle yaşadığı deneyimler, satın alma davranışlarını şekillendiren kritik bir faktördür. Bu nedenle, kavramsal model oluşturulurken, tüketicinin taklit ürünlere yönelik tutumunun yalnızca etik değerler veya gösterişçi tüketim gibi faktörlerle değil, aynı zamanda geçmiş deneyimlerle de şekillendiği dikkate alınmalıdır.

Büyük Markalara İlişkin Genel Tutum

Çalışmalar göstermektedir ki, tüketicilerin büyük markalara yönelik tutumları, taklit ürünlere olan eğilimlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Büyük ve köklü markalar, genellikle yüksek kalite, güvenilirlik, prestij ve statü sembolü gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir (Kapferer & Laurent, 2016). Ancak tüketicilerin bu markalara yönelik tutumu her zaman olumlu olmayabilir ve markalara duyulan güven, sadakat veya algılanan adalet duygusu, taklit ürün tüketimi üzerinde belirleyici bir rol oynayabilir.

Marka sadakati yüksek olan tüketiciler, genellikle orijinal ürünlere bağlılık gösterir ve taklit ürünlere yönelme ihtimalleri daha düşüktür. Bu tüketiciler, markaların sunduğu kalite, garanti ve müşteri deneyimine değer verdikleri için, taklit ürünlerin uzun vadede tatmin edici olmayacağını düşünmektedir (Bian & Moutinho, 2011). Ayrıca, orijinal markalara yönelik duygusal bağlılık geliştiren tüketiciler, sahte ürünlerin markalar üzerindeki olumsuz etkilerinin farkında olduklarından, etik nedenlerle de taklit ürünlerden kaçınma eğiliminde olabilirler (Wilcox, Kim & Sen, 2009).

Diğer yandan bazı tüketiciler, büyük markaların aşırı yüksek fiyat politikalarını veya piyasadaki tekelci güçlerini adaletsiz bulabilmektedir. Bu tüketiciler, markaların fiyatlandırma stratejilerini etik dışı veya tüketici dostu olmayan bir yaklaşım olarak gördüklerinde, taklit ürünleri bir "karşı duruş" veya "adil bir alternatif" olarak değerlendirebilirler (Penz & Stöttinger, 2005). Örneğin, lüks markaların yüksek fiyatları nedeniyle yalnızca belirli bir kesimin erişimine açık olması, tüketicilerin taklit ürünleri bir çeşit "demokratikleşme" aracı olarak algılamasına neden olabilir (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017).

Bazı tüketiciler, büyük markaları sadece kalite veya işlevsellik açısından değil, aynı zamanda sosyal statü sembolü olarak değerlendirmektedir (Han, Nunes & Drèze, 2010). Lüks markalar, genellikle bir statü göstergesi olarak algılandığından, bu markalara sahip olmak isteyen ancak ekonomik gücü yetmeyen tüketiciler, taklit ürünleri bir "ara çözüm" olarak görebilmektedir. Taklit ürünler, bu tüketicilere sosyal çevrelerinde prestij elde etme fırsatı sunduğunda, etik

kaygılar veya kalite farkı gibi unsurlar geri planda kalabilmektedir (Staake, Thiesse & Fleisch, 2009).

Sonuç olarak tüketicilerin büyük markalara yönelik algılanan adalet duyguları da, onların taklit ürün tüketim davranışlarını belirlemede kritik bir faktördür. Marka sadakati ve prestij algısı yüksek tüketiciler, genellikle orijinal ürünlere bağlı kalırken, büyük markaların fiyat politikalarını adaletsiz bulan veya sosyal statü kazanma ihtiyacı duyan tüketiciler, taklit ürünlere daha yatkın olabilir. Bu nedenle, tüketicinin taklit ürünlere ilişkin tutumu anlaşılmaya çalışılıyorken, kavramsal olarak büyük markalara ilişkin tutumlarının da incelenmesi gerekmektedir.

Sübjektif Normlar

Sübjektif normlar, bireylerin belirli bir davranışı sergileyip sergilememesi konusunda sosyal çevrelerinden algıladıkları baskı veya beklentiyi ifade eder (Ajzen, 1991). Taklit ürünler bağlamında değerlendirildiğinde, tüketicilerin taklit ürünlere yönelik tutumlarının sadece bireysel faktörlerden değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal etkileşimlerden de etkilendiği görülmektedir.

Özellikle sosyal çevrenin, taklit ürünlere yönelik algısı ve bunları kullanma konusundaki tutumu, bireyin kararlarını doğrudan etkileyebilir. Eğer bir tüketicinin ailesi, arkadaşları veya yakın çevresi taklit ürün kullanımını normalleştiriyor veya teşvik ediyorsa, bu durum bireyin de taklit ürünlere daha olumlu bakmasına neden olabilir (Penz & Stöttinger, 2005). Öte yandan, sosyal çevrenin taklit ürünlere yönelik olumsuz bir tutum sergilemesi ve bu ürünleri kullanmayı etik dışı, prestij kaybettiren veya kabul edilemez bir davranış olarak görmesi, bireyin taklit ürün satın alma kararını engelleyebilir (Bian & Veloutsou, 2007).

Ayrıca, sosyal medya ve dijital platformlar da sübjektif normların taklit ürün tüketimi üzerindeki etkisini artırmaktadır. Sosyal medya fenomenleri, influencer'lar ve ünlü isimler tarafından taklit ürünlerin dolaylı veya doğrudan teşvik edilmesi, tüketicilerin bu ürünlere olan ilgisini artırabilir. Örneğin, bazı influencer'lar tarafından "muadil/dupe" (birebir kopya olmayan ancak orijinal ürüne benzeyen) ürünlerin tanıtılması, taklit ürünlerin normalleşmesine ve tüketicilerin bu ürünleri satın alma konusunda daha az etik kaygı duymasına neden olabilir (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017).

Sonuç olarak, sübjektif normlar, tüketicilerin taklit ürün satın alma kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bireyin sosyal çevresinin bu konudaki tutumu, kültürel faktörler ve sosyal medyanın etkisi, tüketicilerin taklit ürünleri benimseme veya reddetme eğilimlerini belirleyebilir. Bu nedenle, sübjektif normların, tüketici davranışlarını anlamada ve kavramsal model oluştururken dikkate alınması gereken önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Kültür: Kolektivizm

Taklit ürün tüketiminde sübjektif normların etkisi, özellikle kolektivist ve bireyci kültürler arasında farklılık gösterebilmektedir.

Kolektivist kültürlerde, bireylerin sosyal çevreleriyle uyum içinde olma ve grup normlarına bağlılık gösterme eğilimleri, tüketim alışkanlıklarını da şekillendirmektedir (Triandis, 1995). Kolektivist toplumlarda, sosyal kabul görmek ve aidiyet hissini güçlendirmek önemli olduğu için, tüketiciler statü sembolü olarak görülen markalara sahip olmayı daha fazla önemseyebilir (Sharma & Chan, 2011). Ancak ekonomik kısıtlar nedeniyle orijinal ürünlere erişimi olmayan bireyler, grup içinde statü kazanmak veya sosyal uyumu sağlamak adına taklit ürünlere yönelebilirler (Zhan & He, 2012). Bu bağlamda, kolektivist değerlerin güçlü olduğu toplumlarda, bireylerin taklit ürünleri tercih etme motivasyonu sadece bireysel ekonomik fayda sağlamakla değil, aynı zamanda sosyal çevre içinde prestij elde etmekle de ilişkilendirilebilir. Özellikle arkadaş grupları veya aile üyeleri tarafından kabul görmek ve statü kazanmak isteyen bireyler, taklit ürünleri bir araç olarak kullanabilir.

Buna karşılık, bireyci toplumlarda, tüketiciler daha bağımsız kararlar alma eğiliminde olduklarından, sübjektif normların etkisi daha zayıf olabilir. Ancak, bireyci kültürlerde bile, belirli sosyal grupların (örneğin moda ikonları, ünlüler veya arkadaş çevresi) taklit ürünlere yönelik tutumu, bireyin tüketim tercihlerinde önemli bir rol oynayabilir (Wilcox, Kim & Sen, 2009).

Risk Algısı

Tüketicilerin taklit ürün satın alma tutumları, tüketicinin algıladığı risk faktörlerine de bağlıdır. Bazı araştırmalar, özellikle sağlık, güvenlik ve hijyen açısından risk barındıran ürünlerde (örneğin ilaç, kozmetik veya otomobil parçaları gibi) tüketicilerin geçmişte yaşadığı olumsuz deneyimlerin, taklit ürünlere yönelik kalıcı bir caydırıcı etki yarattığını ortaya koymaktadır (Staake, Thiesse & Fleisch, 2009). Bunun aksine, moda veya aksesuar gibi düşük riskli kategorilerde, tüketiciler geçmişte kötü bir deneyim yaşamış olsalar bile, farklı taklit markaları deneyerek tekrar satın alma eğiliminde olabilirler (Eisend et al., 2017).

Literatürde genellikle altı farklı türde algılanan riskten bahsedilmektedir: finansal risk, performans riski, fiziksel risk, psikolojik risk, sosyal risk ve zamansal risk (Jacoby & Kaplan, 1972). Taklit ürün tüketimi açısından bakıldığında, bu risk türlerinin her birinin tüketicinin karar sürecine farklı şekillerde etki ettiği görülmektedir.

Örneğin, finansal risk, tüketicinin ürünün fiyatına kıyasla beklenen faydayı elde edememe kaygısını ifade eder. Taklit ürünler genellikle düşük maliyetli olsa da, tüketici üründen beklediği kaliteyi alamayabileceği düşüncesiyle tereddüt yaşayabilir (Eisend & Schuchert-Güler, 2006). Performans riski, ürünün işlevselliği ve dayanıklılığı ile ilgilidir. Taklit ürünlerin

orijinal ürünlerle aynı standartlarda üretilmemesi, tüketicinin satın alma kararında önemli bir engel oluşturabilir (Penz & Stöttinger, 2005).Bunun yanı sıra, psikolojik ve sosyal riskler, tüketicilerin kendilerini nasıl algıladıkları ve başkaları tarafından nasıl değerlendirildikleri ile ilgilidir. Taklit ürün kullanmanın bireyin kendine yönelik algısını olumsuz etkileme ihtimali (psikolojik risk) veya sosyal çevresi tarafından olumsuz yargılanma ihtimali (sosyal risk), tüketicilerin bu tür ürünlerden kaçınmasına neden olabilir (Bian & Veloutsou, 2007). Özellikle bireyin statü kazanmak amacıyla taklit ürün aldığı durumlarda, ürünün sahte olduğunun anlaşılması sosyal statü kaybına yol açabileceğinden, sosyal risk daha belirgin hale gelmektedir (Wilcox, Kim & Sen, 2009).Son olarak, zamansal risk, tüketicinin satın aldığı ürünün kısa sürede bozulması ya da değiştirilmesi gerektiğinde zaman kaybına uğrayacağını düşünmesi ile ilgilidir (Mitchell, 1999). Taklit ürünlerin orijinal ürünlere kıyasla daha kısa ömürlü olabileceği gerçeği, tüketicilerin uzun vadeli kullanım açısından bu ürünlerden kaçınmasına neden olabilir.

Sonuç olarak, tüketicilerin taklit ürünlere yönelik tutum ve davranışları, algıladıkları risk seviyelerine göre değişmektedir. Risk algısı yüksek olan bireyler taklit ürünlerden kaçınırken, risk algısı düşük olanlar bu ürünleri daha rahat bir şekilde tercih edebilmektedir.

Alanyazından tüketicinin taklit ürünlere yönelik tutumunda, kişinin değerlerinin yanı sıra ürünle ilgili faktörlerin de rol oynadığı anlaşılmaktadır. Buna göre, **ürünün fiyatı, türü, erişim kolaylığı, satın alma kanalı ve algılanan kalite** gibi faktörler, taklit ürünler hakkındaki tüketici tutumlarını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Aşağıda, bu faktörlere ilişkin literatür alt başlıklar halinde detaylandırılmıştır.

Fiyat

Taklit ürünlerin en önemli cazibe unsurlarından biri, genellikle orijinal markalara kıyasla çok daha düşük fiyatlarla sunulmalarıdır. Tüketiciler, özellikle lüks markalara ait ürünlerin yüksek fiyatları karşısında taklit ürünleri ekonomik bir alternatif olarak değerlendirebilmektedirler (Grossman & Shapiro, 1988). Araştırmalar, fiyat farkı ne kadar büyükse, tüketicilerin taklit ürünlere yönelme olasılığının da o kadar arttığını göstermektedir (Penz & Stöttinger, 2005). Ancak, fiyatın tek başına belirleyici bir faktör olmadığı, tüketicinin statü kaygısı, etik değerleri ve risk algısı gibi diğer faktörlerin de karar sürecine dâhil olduğu belirtilmektedir (Wilcox, Kim & Sen, 2009).

Ürün Türü

Taklit ürünlerin tüketici gözündeki algısı, ürün kategorisine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Özellikle moda, lüks saatler, çantalar ve ayakkabılar gibi yüksek statü sembolü olarak görülen ürünlerde, tüketicilerin taklit ürünlere daha fazla yöneldiği belirlenmiştir (Bian & Veloutsou, 2007). Buna karşılık, sağlık, gıda veya ilaç gibi güvenlik açısından kritik kategorilerde taklit ürünlere yönelik tutum daha olumsuz olabilmektedir

(Staake, Thiesse & Fleisch, 2009). Özetle, tüketicilerin taklit ürünleri kabul edilebilir görüp görmemesi, ürünün statü, işlevsellik ve sağlıkla ilişkili riskler gibi özelliklerine bağlıdır.

Ürüne Erişim Kolaylığı

Tüketicilerin taklit ürünlere erişimi ne kadar kolaysa, bu ürünlere yönelik tutumlarının o kadar olumlu olabileceği görülmektedir. Fiziksel mağazalar, sokak satıcıları ve online pazaryerleri gibi çeşitli satış kanallarının artmasıyla, taklit ürünlere erişim gün geçtikçe kolaylaşmaktadır (Sharma & Chan, 2011). Özellikle e-ticaretin yaygınlaşması, taklit ürünlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve tüketicilerin etik kaygıları daha düşükse, bu ürünleri satın alma olasılıklarını artırmıştır (Liao & Hwang, 2009).

Satın Alma Kanalı

Taklit ürünlerin hangi kanaldan satın alındığı, tüketici algısını ve tutumlarını etkileyen bir diğer önemli faktördür. Örneğin, sokak pazarları veya tezgâhlardan alınan taklit ürünler, tüketiciler tarafından genellikle "daha az prestijli" olarak görülürken, online platformlar aracılığıyla satın alınan ürünler "daha profesyonel" veya "orijinale daha yakın" olarak algılanabilmektedir (Eisend, Hartmann & Apaolaza, 2017). Ayrıca, bazı tüketiciler, güvenilir görünen online satıcılardan satın aldıkları ürünlerin orijinal olabileceğine inanarak, bilinçsiz bir şekilde taklit ürün satın alabilmektedir (Bian, Wang & Smith, 2016).

Algılanan Kalite

Taklit ürünlerin tüketici nezdindeki çekiciliği, büyük ölçüde algılanan kaliteyle de ilişkilidir. Araştırmalar, tüketicilerin orijinal ürüne benzer kalite sunan taklit ürünleri daha fazla tercih ettiğini ortaya koymaktadır (Wilcox, Kim & Sen, 2009). Algılanan kalite ne kadar yüksekse, tüketicilerin etik kaygıları o kadar azalmakta ve ürünün taklit olduğu gerçeği göz ardı edilebilmektedir (Podoshen, Li & Zhang, 2011). Özellikle yüksek kaliteli taklit ürünlerin piyasaya sürülmesi, tüketicilerin bu ürünlere yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak taklit ürünlere yönelik tüketici tutumlarının sadece bireysel değerler ve etik algılar ile değil, ürünle ilgili çeşitli faktörlerle de şekillendiği görülmektedir. Fiyat, ürün türü, erişim kolaylığı, satın alma kanalı ve algılanan kalite gibi faktörler, tüketicilerin taklit ürünleri değerlendirme sürecinde önemli roller oynamaktadır. Bu bağlamda, taklit ürün tüketimini anlamaya yönelik gelecekteki araştırmaların, hem bireysel hem de ürünle ilgili faktörleri dikkate alarak çok boyutlu bir çerçeve sunması gerekmektedir.

Çalışmanın devamında bütün bu faktörler gruplanarak tüketicinin taklit ürün satın almasında etkili bütüncül bir kavramsal model olarak sunulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, tüketicilerin taklit ürünlere yönelik tutum ve davranışlarını etkileyen faktörleri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almıştır. Alanyazın incelendiğinde, taklit ürün tüketiminin yalnızca ekonomik bir tercih veya bireysel etik algılarla açıklanamayacağı, aksine bireysel değerler, sosyal faktörler, risk algısı ve ürünle ilgili özelliklerin bir arada değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Bu faktörler, içsel ve dışsal faktörler olarak iki başlık altında gruplanmış ve tüketicinin kendisi ile ilişkili olan faktörler içsel, ürünle ilişkili olan faktörler ise dışsal faktörler başlığı altında gruplanmıştır. Buna göre hazırlanan model Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1'de sunulmuş olduğu gibi, araştırmalar, gösterişçi tüketim, materyalizm ve kolektivizm gibi değerlerin taklit ürünlere yönelik tutumlarda belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Gösterişçi tüketim eğilimleri yüksek olan bireyler, taklit ürünleri sosyal statü kazanımı için bir araç olarak görebilmekte ve bu tür ürünlere yönelik etik kaygıları geri planda bırakabilmektedir. Kolektivist toplumlarda ise taklit ürün tüketiminin, grup normlarına uyum ve sosyal kabul çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, bireysel ve kültürel değerlerin, taklit ürün tüketiminde kritik bir rol oynadığı söylenebilir.

Bununla birlikte, tüketicilerin taklit ürünlerle ilgili geçmiş deneyimleri, büyük markalara ilişkin genel tutumları, sübjektif normlar ve algılanan risk düzeyleri, bu ürünlere yönelik tutumlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Tüketiciler, daha önce kaliteli bir taklit ürün satın aldıysa, gelecekte de benzer ürünlere yönelme olasılığı artmaktadır. Öte yandan, sağlık ve güvenlik riski taşıyan kategorilerde (örneğin ilaç veya kozmetik ürünler), tüketicilerin taklit ürünlere mesafeli yaklaştığı gözlemlenmektedir.

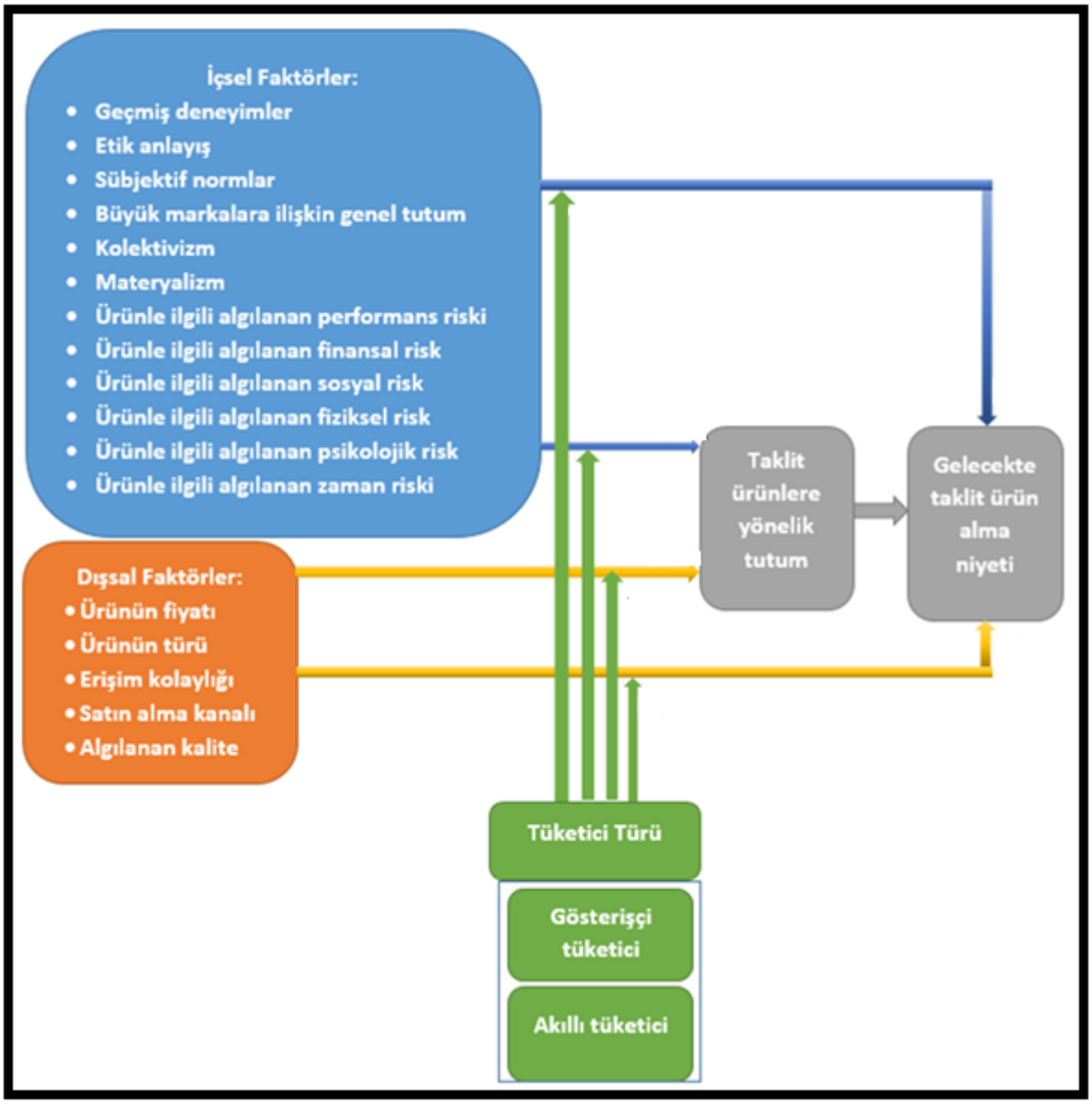

Şekil 1. Tüketicilerin taklit ürünlere ilişkin tutum ve satın alma niyetinde etkili olan faktörler

Çalışmada ayrıca, ürünle ilgili faktörlerin dışsal faktörler adı altında (**fiyat, ürün türü, erişim kolaylığı, satın alma kanalı ve algılanan kalite**), tüketicilerin taklit ürünlere yönelik tutumlarında belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Fiyat avantajı, taklit ürünlerin tercih edilmesindeki en temel nedenlerden biri olsa da, yüksek kaliteli taklit ürünler sunulduğunda tüketicilerin etik kaygıları azalabilmektedir. Bunun yanı sıra, e-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte, tüketicilerin taklit ürünlere erişimi kolaylaşmış ve bu da söz konusu ürünlere yönelik tutumları daha olumlu hâle getirmiştir.

Genel olarak, taklit ürün tüketimi, bireysel, sosyal, kültürel ve ürünle ilgili birçok faktörün etkileşimiyle şekillenmektedir. Bu etkileşim incelenirken, tüketicinin temel motivasyonunu da araştırmaya moderatör olarak eklemek son derece önemli görünmektedir.

Gelecekteki araştırmaların, bu faktörlerin dinamik ilişkilerini daha derinlemesine incelemesi ve özellikle dijitalleşmenin taklit ürünlere erişim üzerindeki etkilerini değerlendirmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, tüketicilerin etik duyarlılıklarını artırmaya yönelik bilinçlendirme çalışmalarının, taklit ürün tüketimini azaltmada etkili olup olmayacağı da araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, taklit ürün tüketiminin nedenleri ve tüketici motivasyonları üzerine yapılan çalışmaların, hem markalar hem de politika yapıcılar için önemli stratejik çıkarımları bulunmaktadır. Markalar, tüketicilerin taklit ürünlere yönelme motivasyonlarını anlayarak, fiyatlandırma ve pazarlama stratejilerini buna göre şekillendirebilirken; yasa koyucular ise tüketicilerin etik farkındalığını artırmaya yönelik önlemler alarak taklit ürün pazarını kontrol altına alma yoluna gidebilirler.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Trabzon Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 24TEZ0288 Nolu Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Ajzen, I. (1991). Theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, *50*(2), 179-211.

Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of consumer research*, *12*(3), 265-280.

Bian, X., & Moutinho, L. (2011). The role of brand image, product involvement, and knowledge in explaining consumer purchase behaviour of counterfeits. *European Journal of Marketing*, *45*(1/2), 191-216.

Bian, X., & Veloutsou, C. (2007). Consumers' attitudes regarding non-deceptive counterfeit brands in the UK and China. *Journal of Brand Management*, *14*(3), 211-222.

Bian, X., Wang, Y., & Smith, A. (2016). Consumers' purchase intention toward luxury counterfeits: The roles of attitude, subjective norm, and perceived behavioral control. *Journal of Business Ethics*, *139*(2), 211-223.

Cordell, V. V., Wongtada, N., & Kieschnick, R. L. (1996). Counterfeit purchase intentions: Role of lawfulness attitudes and perceived risk. *Journal of Business Research*, *35*(1), 41-53.

Eisend, M., & Schuchert-Güler, P. (2006). Explaining counterfeit purchases: A review and meta-analysis of the moderating role of product characteristics. *Academy of Marketing Science Review*, *2006*(1), 1-27.

Eisend, M., Hartmann, P., & Apaolaza, V. (2017). Who buys counterfeit luxury brands? A meta-analytic synthesis of consumers in developing and developed markets. *Journal of International Marketing*, *25*(4), 89-111.

Ergin, E. (2010). Tüketicilerin taklit ürün satın alma davranışlarını etkileyen faktörler: Üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama [Factors affecting consumers' counterfeit product purchasing behavior: An application on university students]. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *(25)*, 669-691.

Green, R. T., & Smith, I. J. (2002). Product piracy in emerging markets: Causes, consequences, and proposed solutions. *Advances in international marketing*, *12*, 95-123.

Grossman, G. M., & Shapiro, C. (1988). Foreign counterfeiting of status goods. *Quarterly Journal of Economics*, *103*(1), 79-100.

Hamelin, N., Nwankwo, S., & El Hadouchi, R. (2013). *Faking brands: Consumer responses to counterfeiting*. Palgrave Macmillan.

Han, Y. J., Nunes, J. C., & Drèze, X. (2010). Signaling status with luxury goods: The role of brand prominence. *Journal of Marketing*, *74*(4), 15-30.

Hieke, S. (2010). Effects of counterfeits on the image of luxury brands: An empirical study from the consumer perspective. *Journal of Brand Management*, *18*(2), 159-173.

Jacoby, J., & Kaplan, L. B. (1972). The components of perceived risk. In *Proceedings of the third annual conference of the association for consumer research* (pp. 382-393).

Kapferer, J. N., & Laurent, G. (2016). Where do luxury brands really come from?. *Journal of Brand Management*, *23*(5), 504-521.

Karahan, F., & Şahin, P. (2020). Türkiye'de Taklit Ürün Tüketimi: Tüketici Davranışları Açısından Bir İnceleme [Counterfeit Product Consumption in Turkey: A Review from the Perspective of Consumer Behaviors]. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21*(1), 149-166.

Liao, M. N., & Hwang, M. J. (2009). Physical attractiveness and materialism as antecedents of consumers' purchase intention toward counterfeit products. *Asian Journal of Social Psychology*, *12*(4), 247-256.

Mitchell, V. W. (1999). Perceived risk: conceptual definitions and conceptual model. *European journal of marketing*.

Penz, E., & Stöttinger, B. (2005). Forget the "real" thing - Take the copy! An explanatory model for the volitional purchase of counterfeit products. *Advances in Consumer Research*, *32*, 568–575.

Podoshen, J. S., Li, L., & Zhang, J. (2011). Materialism and conspicuous consumption in China: An examination of antecedents and consequences. *Journal of Marketing Theory and Practice*, *19*(1), 17-32.

Quoquab, F. (2016). Antecedents of consumers' purchase intentions towards counterfeit products. *Journal of Marketing Management*, *4*(2), 835-848.

Randhawa, P., Calantone, R. J., & Voorhees, C. M. (2015). A theory of planned behavior model of antecedents of purchase intentions for counterfeit products. *Journal of Business Ethics*, *130*(1), 107-118.

Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of consumer research*, *19*(3), 303-316.

Sharma, P., & Chan, R. Y. K. (2011). Counterfeit proneness among Chinese consumers: An examination of moderating and mediating effects of psychological and cultural factors. *International Journal of Consumer Studies*, *35*(5), 569-579.

Shultz, G. M., & Saporito, B. (1996). Protecting intellectual property. *Research-Technology Management*, *39*(2), 20-24.

Staake, T., Thiesse, F., & Fleisch, E. (2009). The emergence of counterfeit trade: A literature review. *European Journal of Marketing*, *43*(3/4), 320–349. https://doi.org/10.1108/03090560910935451

Triandis, H. C. (1995). *Individualism & collectivism*. Westview press.

Wiedmann, K. P., Hennigs, N., & Klarmann, C. (2012). Social value and luxury consumption behavior. *Academy of marketing science review*, *2*(1), 1-24.

Wilcox, K., Kim, H. M., & Sen, S. (2009). Why do consumers buy counterfeit luxury brands?. *Journal of Marketing Research*, *46*(2), 247-259.

Yoo, B., & Lee, S. H. (2009). Cultural impact on consumers' purchase intention of counterfeits. *Psychology & Marketing*, *26*(2), 178-196.

Zhan, L., & He, Y. (2012). How status consumption affects consumers' purchase of genuine and counterfeit luxury brands. *Marketing Letters*, *23*(2), 407-416.

F. M. DOSTOYEVSKİ'NİN KARAMAZOV KARDEŞLER'İNDE DİN, AHLAK VE TARİH ÇATIŞMASI

THE CONFLICT OF RELIGION, MORALITY AND HISTORY IN F. M. DOSTOEVSKY'S THE BROTHERS KARAMAZOV

Tamilla ALİYEVA
ORCID: 0000-0002-5420-3714
Dr. Öğr. Üyes, Dokuz Eylül Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Department of Russian Language and Literature

ÖZET

F. M. Dostoyevski'nin "Karamazov Kardeşler" romanı, din, ahlak ve tarih arasındaki etkileşim sorunlarını inceleyen geniş felsefi ve dini tartışmalara konu olmaya devam ediyor. Modern bağlamda, dini ilkelerin toplumsal örgütlenmedeki rolü ve toplumdaki yeri hakkındaki sorular oldukça güncelliğini korumaktadır.

Çalışmada ele alınan temel sorun, Dostoyevski'nin romanındaki felsefi tartışmanın merkezinde yer alan dini ideal ile seküler toplumsal modeller arasındaki çatışmadır. Yazar, Hıristiyan değerlerini toplumsal örgütlenmenin temeli olarak kullanmanın mümkün olup olmadığını ya da bu değerlerin tarihsel süreçler ve dönemin toplumsal normlarıyla çatışıp çatışmadığını araştırıyor.

Araştırma yöntemi, romandaki kilit sahneleri ve karakterleri analiz etmek ve Dostoyevski'nin felsefi görüşlerini zamanının sosyo-politik fikirleriyle karşılaştırmaktır. Hıristiyanlığın toplumsal dönüşüm idealini simgeleyen yaşlı Zosima'nın imajına ve Kilise'nin devletteki rolüne yönelik şüpheciliği ve eleştirel duruşu temsil eden Ivan Karamazov'un görüşlerine özellikle dikkat edilir.

Makale, karakterlerin felsefi akıl yürütmeleri ve iç çatışmaları aracılığıyla Dostoyevski'nin din ve devlet arasındaki ilişki sorununu nasıl ortaya koyduğunu göstermektedir. Ayrıca, yazarın Zosima ve diğer karakterler aracılığıyla, ideal bir toplum inşa etmek için gerekli bileşenler olarak kişisel sorumluluk ve ahlaki mükemmelliğin önemini nasıl vurguladığı da gösterilmektedir.

Dostoyevski nihai bir çözüm önermez, ancak pratik uygulamasındaki zorluklara rağmen Hıristiyanlığın sadece bir din değil, aynı zamanda toplumun sosyal ve ahlaki dönüşümü için bir temel olma kapasitesine sahip olduğunu vurgular. Hıristiyan değerleri, bunların sosyal gerçeklikle ilişkisi ve kişisel gelişim üzerine düşünme süreci önemli ve güncel olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ф. M. Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, din, Hıristiyanlık, toplumsal dönüşüm, felsefi çatışma, toplumsal idealler.

ABSTRACT

F. M. Dostoevsky's novel ‘The Brothers Karamazov’ continues to be the subject of wide philosophical and religious discussions that examine the problems of interaction between religion, morality and history. In the modern context, questions about the role of religious principles in social organisation and their place in society remain highly topical.

The main problem addressed in the study is the conflict between the religious ideal and secular social models, which is at the centre of the philosophical debate in Dostoevsky's novel. The author investigates whether it is possible to use Christian values as a basis for social organisation or whether these values conflict with historical processes and the social norms of the time.

The research method is to analyse key scenes and characters in the novel and to compare Dostoevsky's philosophical views with the socio-political ideas of his time. Particular attention is paid to the image of the elderly Zosima, who symbolises the Christian ideal of social transformation, and to the views of Ivan Karamazov, who represents scepticism and a critical stance towards the role of the Church in the state.

The article shows how Dostoevsky poses the problem of the relationship between religion and state through the philosophical reasoning and internal conflicts of the characters. It is also shown how the author, through Zosima and other characters, emphasises the importance of personal responsibility and moral excellence as necessary ingredients for building an ideal society.

Dostoevsky does not propose a final solution, but emphasises that despite the difficulties of practical application, Christianity has the capacity to be not only a religion, but also a basis for the social and moral transformation of society. Christian values, their relation to social reality and the process of reflection on personal development remain important and topical.

Keywords: Ф. M. Dostoevsky, The Brothers Karamazov, religion, Christianity, social transformation, philosophical conflict, social ideals.

GİRİŞ

F.M. Dostoyevski, bir mektubunda, hayatı boyunca bilinçli ya da bilinçdışı olarak zihnini en çok meşgul eden sorunun Tanrı’nın varlığı meselesi olduğunu belirtir. Tanrı’yı bilme sorunu, onun düşünsel ve sanatsal üretiminin merkezinde yer alır ve eserlerinde en çetin ve en trajik meselelerden biri olarak öne çıkar. Bu konu, felsefi ve edebi düşüncelerinin tamamını iç içe geçirir. Dostoyevski, romanlarının büyük çoğunluğunda Tanrı’ya dair sorunu gündeme getirir ve bu sorunu hemen her karakterinin düşünsel tartışmaları aracılığıyla işler. Bununla birlikte,

Dostoyevski'nin Tanrı bilgisine ilişkin meseleyi bağımsız bir dinsel görev olarak değil, derin ahlaki çatışmalarla sıkı bir ilişki içerisinde ele aldığı özellikle vurgulanmalıdır.

Bu mesele, Dostoyevski'de derin bir ahlaki ve etik arayıştan, aynı zamanda ahlakın temellerine dair bir açıklama bulma çabasından doğmaktadır. "Delikanlı" (Genç) adlı romanında Makar İvanoviç, "Tanrısız bir yaşam yalnızca acıdır"[1] diyerek, acının esasen ahlaki bir boyut taşıdığını vurgular. Dostoyevski'nin Yüce Varlık'ı bilmeye duyduğu susuzluk, insan yaşamının ahlaki anlamını ve adalet ilkesini açıklama yönündeki derin arayışı çerçevesinde şekillenir. Tanrı, yaşamın varoluşuna ahlaki bir temel kazandıran zorunlu bir unsur olarak düşünülür ve bu nedenle onun varlığı yalnızca metafizik değil, aynı zamanda etik bir gereklilik olarak ele alınır. Tanrı, yaşamın varlığını ahlaki açıdan anlamlandıran temel bir ilke olarak zorunlu kabul edilir; bu nedenle varlığı, yalnızca teolojik değil, aynı zamanda etik bir gereklilik olarak değerlendirilir. Bu ahlaki arayıştan hareketle, Dostoyevski'nin düşünce dünyasında merkezi bir yer edinen ve onun en önemli dinsel önermesi haline gelen ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi ortaya çıkar. "Ölümsüzlük olmadan erdem olmaz"[2] diyen İvan Karamazov aracılığıyla dile getirilen bu görüş, yalnızca Karamazov Kardeşler romanıyla sınırlı kalmayıp, yazarın diğer eserlerinde ve kişisel düşünsel çerçevesinde de kendine yer bulur. Dostoyevski, yurt dışından dönüşünün ardından 1873 yılında Bir Yazarın Günlüğü adlı eserini kaleme almaya başlamış ve 1875 yılında Delikanlı romanını Otechestvennye Zapiski dergisinde yayımlamıştır. Dostoyevski, 1876 ve 1877 yıllarında Bir Yazarın Günlüğü üzerindeki çalışmalarına yeniden yönelmiştir. Ancak onun düşünsel ve sanatsal gelişiminde belirleyici bir dönüm noktası, 1879 ve 1880 yıllarında yayımlanan Karamazov Kardeşler adlı eseri olmuştur. Bu romanda yalnızca bireyin ahlaki sorunları değil, aynı zamanda Tanrı'nın varlığı ve insanın kişisel ölümsüzlüğü gibi derin ve kapsamlı dini meseleler de anlatının merkezinde yer alır. Eser, Dostoyevski'nin ahlak, inanç ve metafizik sorunsalları bir bütünlük içinde ele aldığı en olgun yapıtı olarak öne çıkar. Söz konusu roman, Dostoyevski'nin yaratıcı arayışının zirve noktasını temsil eder; yazar, insanın manevi hakikati arayışı, inanç ile şüphe arasındaki gerilim ve ahlaki sorumluluk konusundaki felsefi düşüncelerini bu eserde bütünlüklü bir biçimde somutlaştırmıştır.

Dostoyevski'nin daha önceki eserlerinde zaman zaman belirsiz ve zayıf bir biçimde ortaya koyduğu ahlaki ve politik düşünceler, Karamazov Kardeşler bağlamında daha belirgin ve sistematik bir nitelik kazanmaya başlar. Budala ve Suç ve Ceza gibi önceki romanlarında yer alan temalar, bu eserde derin bir felsefi ve dini zemine oturtularak yazarın benimsediği "toprak temellilik" (pochvennost) doktrini çerçevesinde yeniden anlamlandırılır. Karamazov Kardeşler, Dostoyevski'nin acılarla yoğrulmuş bir dünyada hakikatin izini sürerken, yaşamın anlamı,

[1] Dostoevskiy F.M.,1957:280-281
[2] Dostoevskiy F.M.,1957:366

ruhsal çatışmalar ve bireyin yazgısı üzerine en yoğun ve derinlikli düşünsel sorgulamalarını yansıttığı başlıca eseri olarak öne çıkar.

Karamazov'un İsyan Felsefesinde Acı ve Hakikat Arayışı: Şüphe Yoluyla Bir Sorgulama

İvan Karamazov, yaşamın ahlaki anlamına ilişkin sorusunu, insan acısının uçsuz bucaksız derinliklerine yönelterek dile getirir; onun bakış açısından bu acı, yeryüzünün en yüzeysel katmanlarından merkezine kadar her alanı kuşatan bir gerçekliktir. Başkentte bir meyhanede kardeşi Alyoşa ile yaptığı çarpıcı konuşmada, neredeyse deliliğe varan bir ruh hâli içinde, insanın maruz kaldığı acıyı sarsıcı ve rahatsız edici ayrıntılarla betimler. Bu anlatım, yalnızca bireysel bir isyanın değil, aynı zamanda Tanrı, adalet ve hakikat kavramlarına yönelik derin bir felsefi sorgulamanın da ifadesi niteliğindedir. İvan, özellikle çocukların maruz kaldığı acılara ayrı bir önem atfeder ve düşüncelerini daha çarpıcı kılmak amacıyla bu gruba odaklandığını ifade eder. Şöyle der: "Çocukları özellikle ele aldım ki daha da belirgin olsun. Tüm dünyanın doyduğu diğer insan gözyaşlarından bahsetmeyeceğim bile – konumu bilerek sınırladım."[3] Bu yaklaşım, İvan'ın masumiyetin acı ile ilişkisine dair sorgulamasını keskinleştirir ve onun teodise meselesine yönelttiği itirazların merkezine çocukların ıstırabını yerleştirir.

Böylece İvan, yalnızca acının kapsam ve yoğunluğunu gözler önüne sermekle kalmaz; aynı zamanda bu acıların anlamsızlığına ve zalimce doğasına dikkat çekerek, insani varoluşun merkezindeki adalet sorununu gündeme getirir. Bu durum, onun için yalnızca bireysel bir isyanın ifadesi değil, aynı zamanda acı ve adaletsizliklerle örülü bir dünyada daha yüksek bir adaletin ve ahlaki anlamın mümkün olup olmadığına dair sorgulamasında belirleyici bir felsefi argümana dönüşür.

Dostoyevski için insan ruhunun, özellikle onun manevi özünün derinlemesine incelenmesi esastır. Yazar, Karamazov Kardeşler romanında, ahlak, zulüm, merhamet, bencillik, inanç ve şüphe gibi temel temaları ele alarak, insan doğasının çok yönlü ve çelişkili yapısını açığa çıkarır. Bu temalar, romanın felsefi derinliğini ve psikolojik çözümlemelerini oluşturan önemli unsurlar olarak öne çıkar.

Dmitriy Karamazov'un babasına karşı gösterdiği zalimlik, onu dövmesi ve hatta öldürmekle tehdit etmesi, Karamazov Kardeşler romanında zulüm sorununu açıkça gündeme getirir. Dmitriy, cinayet işlemeden önce suçun sorumluluğunu üzerine alır ve acı çekerek, tövbe ederek ruhunu arındırma çabası içerisine girer. Bu yönüyle, onun karakteri, Dostoyevski'nin Suç ve Ceza romanındaki Rodion Raskolnikov'a benzerlik gösterir. Her iki karakter de suç düşüncesine takıntılıdır; ancak Karamazov, suçun işlenmesinin önüne geçerken, Raskolnikov bu düşünceyi somut eyleme dönüştürür.

[3] Dostoevskiy, F.M., 1972—1990: 167

Karamazov Kardeşler romanının ana teması, toplumsal ve ahlaki çöküşün yanı sıra bireysel yozlaşmanın bir simgesi olarak, sözde ahlaki, etik ve manevi çözülmeyi ele alır. Bu ruhsal çöküş, insan doğasının tüm olumsuz yönlerini bir araya getirerek, bireylerin içsel ve toplumsal çözülmelerini derinlemesine inceleyen bir anlatı oluşturur.

Bu kötülük, Dmitriy, İvan, Alyoşa kardeşler ve Fyodor Pavloviç'in gayri meşru oğlu Smerdyakov'un ruhlarında derin izler bırakır. Ahlaki çöküşün en belirgin temsilcisi, açgözlülük, alaycılık, bencillik ve cimrilik gibi olumsuz özelliklerle tanımlanan ailenin babası Fyodor Pavloviç'tir. Bununla birlikte, onun ruhunun derinliklerinde hâlâ insani ve iyi yönler bulunduğu gözlemlenebilir. Örneğin, Gruşenka'ya karşı beslediği samimi duygular, onun içsel bir iyiliğe sahip olduğunu gösterse de, bu duyguları ifade etme biçimi son derece çarpıktır ve başka bir şekilde kendini gösterir.

Romanın başkahramanı Alyoşa, F.M. Dostoyevski tarafından olumlu bir karakter olarak tasvir edilmiştir. Büyük Zosima tarafından yetiştirilen Alyoşa, Karamazov ailesinin bir üyesi olmasına rağmen, ailesinin olumsuz alışkanlıklarına karşı direnir ve bu kötü alışkanlıkları aşma çabası içerisindedir. Onun karakteri, manevi arayış ve ahlaki erdemin simgesi olarak, ailesinin yozlaşmış yapısının aksine, içsel bir iyiliği ve yüksek ahlaki değerleri yansıtır. Alyoşa, Dostoyevski'nin diğer olumlu karakterleriyle, örneğin Suç ve Ceza romanındaki Sonya Marmeladova ve Budala romanındaki Prens Mışkin ile benzerlikler taşır. Bu karakterlerin ortak özelliği, çevrelerindeki insanların yaşamlarını iyileştirmek için sürekli bir çaba içinde olmalarıdır. Acı çekmiş, "aşağılanmış ve hakarete uğramış" insanlar, Alyoşa'ya yakınlık duyar ve ona güven verirler; özellikle çocuklar, onun saf ve iyimser doğasına büyük bir sevgi besler. Alyoşa, toplumsal ve bireysel çöküşün karşısında bir umut ışığı olarak, insan ruhunun en yüksek erdemlerini temsil eder. Romanın sonunda Alyoşa'nın çocuklara dürüst, güçlü ve nazik olmaları yönündeki öğütleri, tesadüfi bir detay değildir; yazar, bu sözlerle gelecek nesillere dair bir umut mesajı iletmek istemektedir. Dostoyevski, Alyoşa'nın bu öğütleri aracılığıyla, insanlık için erdemin ve içsel gücün önemini vurgular ve geleceğin, ahlaki değerlere sahip bireylerle şekilleneceğine dair bir inanç ifade eder.

Dostoyevski, Karamazov Kardeşler romanında, insan varoluşunun temel soruları olan hayatın anlamı, iyilik ve kötülük, inanç ve şüphe gibi meseleler üzerinde derinlemesine düşünür ve yanıtlar arar. Yazar, bu soruları karakterlerinin içsel çatışmaları ve felsefi tartışmaları aracılığıyla ele alarak, insanın manevi ve ahlaki yolculuğunun karmaşıklığını ortaya koyar. Ayrıca, Karamazov ailesinin bireylerinin kaderleri üzerinden, insan ruhunun manevi arayışlarıyla yıkıcı güçler arasındaki çatışmayı derinlemesine işler. Dostoyevski, dünyadaki tüm olayları ve insan deneyimlerini bu içsel mücadelelerin bir yansıması olarak sunar ve böylece insan varoluşunun ahlaki ve manevi boyutlarını çarpıcı bir şekilde sergiler. Karamazov ailesinin trajedisi, yalnızca bireysel kişiliklerin yozlaşmasından kaynaklanmaz, aynı zamanda

manevi ve ahlaki değerlerin kaybı, içsel çürüme ve yaşamın yüce anlamına olan inancın eksikliğinden doğan bir kaostur. Dostoyevski, bu düşünceleri kahramanlarının kaderlerine yansıtarak, maneviyatın ve ahlaki çöküşün egemen olduğu bir dünyada insanın ahlaki ilkelerini korumanın ne kadar zor olduğunu gözler önüne serer. Dostoyevski, çevresindeki gerçekliği hiçbir zaman kabul etmemiş ve onunla yüzleşmeye hazır olmamıştır. Kendisi, "Bu dünyanın yüzünü ben kendim hiç sevmiyorum"[4] şeklinde yazmıştır. Bu perspektiften bakıldığında, yazarın tüm eserleri, kırılan ve ezilenlere karşı derin bir acı ve şefkat taşırken, aynı zamanda insan ruhunu çarpıtan ve çirkinleştiren burjuva-feodal düzene karşı yoğun bir nefretle doludur.

Dostoyevski'nin İnsan Anlayışı: 'Karamazov Kardeşler' Üzerinden Manevi ve Ahlaki Arayışlar, İnanç ve Aşk.

Dostoyevski, Şeytanlar, Genç ve Karamazov Kardeşler romanlarında, felsefi ve mantıksal düşüncelerle gerçekliği kavrama arzusuna saplanmış kahramanlarının trajedisini ele alır. Bu romanlarda, insan ve dünya, kahramanların mantıksal ve felsefi olarak doğru kabul ettikleri düşüncelerinin, onları nasıl bir trajediye sürüklediğini ortaya koymaktadır.

Karamazov Kardeşler romanında, insan doğasına dair temel mücadele ve çatışma, iki kardeş arasında yaşanır: Filozof İvan ve rahip Alyoşa. Bu çatışmada, İvan'ın argümanları mantıksal olarak son derece ikna edici görünse de, Alyoşa'nın savunduğu inanç dışında mantıksal ya da felsefi bir argümanı bulunmaz. Ancak, Alyoşa'nın gücü tam olarak onun inancından ve Tanrı'ya olan özverili sevgisinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, o, başlangıçta ve içtenlikle hakikate sadık kalır ve nihayetinde hakikat, onun yanında yer alır. Buna karşın, İvan'ın iddiaları, tüm ikna ediciliği ve mantıksal tutarlılığına rağmen, sonunda yanlış çıkar. İvan'ın felsefesinin derinlemesine doğru ve oldukça insancıl olduğu görülmektedir. O, insanlığın çektiği acılara büyük bir duyarlılık gösterir ve özellikle, çocukların hak etmedikleri halde yaşadıkları acılara karşı dayanılmaz bir tepki duyar. İvan, Tanrı'nın insanlara vaat ettiği dünyadaki nihai uyumun, haksız yere işkence gören bir çocuğun gözyaşlarına değmeyeceğini savunur. İvan'ın hümanizmle ilgili argümanları ve ilkeleri felsefi açıdan ikna edici, etik açıdan ise insancıldır. Ancak nihayetinde, bu yaklaşımın yanlış olduğu ortaya çıkar. İvan'ın yanılgısı, sözde doğru ve insani olan felsefesinin, eninde sonunda baba katline yol açmasında kendini gösterir. İvan'ın düşüncelerinin etkisi altındaki uşağı ve kölesi Smerdyakov, Tanrı'nın var olmadığı inancıyla, insanın her şeyin mubah olduğu görüşünü benimseyerek, ailenin babası Fyodor Karamazov'u öldürür. M.M. Bakhtin, "Smerdyakov," diye yazmıştır, "güvenle ve kararlı bir şekilde İvan'ın iradesini kontrol altına alır veya daha doğrusu, bu iradeye belirli bir irade ifadesinin somut biçimlerini verir. Smerdyakov aracılığıyla, İvan'ın içsel kopyası bir arzudan eyleme dönüşür."[5] Bu süreç, İvan'ın felsefesinin somut ve trajik bir sonucudur, çünkü Smerdyakov, İvan'ın

[4] Zhizn i tvorchestvo F.M Dostoevskogo.,1981: 17.
[5] Bakhtin M.M.,1979:303

düşüncelerini pratiğe döker ve böylece onun felsefi argümanları, doğrudan eyleme dönüşerek trajik bir sonuç doğurur. Sorun, Fyodor Pavloviç'in düşüşü ve kendi oğullarının nefretini hak etmesiyle daha da derinleşir. Baba katilliği, büyük bir ahlaki suç olarak, tüm ailenin omuzlarına büyük bir yük bindirir. Bu cinayet, tüm kardeşleri babalarının kanından sorumlu kılar. Ve tüm bu trajedi, İvan Karamazov'un sözde bilimsel olarak doğrulanan, mantıksal açıdan doğru kabul edilen argümanları sayesinde gerçekleşir.

İvan'ın felsefesini ve Dostoyevski'nin genel insan anlayışını kavrayabilmek için Karamazov Kardeşler'den iki bölüm büyük önem taşır: Proi kontra ve Rus Rahip. İlk bölüm, İvan Karamazov'un, Roma Katolik Kilisesi'nin bir kardinali olan Büyük Engizisyoncu hakkındaki şiiriyle domine edilir. Bu şiir, "sapkınları" kazıklarda yakalama düşüncesini işler. İkinci bölüm ise manastırda yaşayan, Alyoşa Karamazov'un gönüllü olarak rahip olduğu kutsal rahip Zosima'nın hikayesini anlatır. Büyük Engiziyoncu ve Peder Zosima, Batı Katolikliği ve Doğu Ortodoksluğu'nun iki farklı inancını savunurlar. Dostoyevski'ye göre, Katolik Kilisesi ve Katolik inancı, kilisenin insan üzerindeki mutlak gücü fikri üzerine inşa edilmiştir. Buna karşılık, Ortodoks Kilisesi, sevgi ve her insan karşısında şefkat duygusunu esas alır. Katolik inancında temel öğe ceza iken, Ortodoks inancında ise sevgi ve bağışlama öne çıkar.

İvan, Alyoşa ile hümanizm, Tanrı ve bağışlama üzerine yaşadıkları anlaşmazlığı başka bir boyuta taşıyarak, bunu Engizisyoncu ile İsa Mesih arasındaki bir çatışma olarak sunar. İvan, Alyoşa'ya felsefesini ve hümanizm ilkesini açıklarken, Tanrı'nın yüce bir ideal olduğunu, ancak bu ideali içselleştiren insanın bu ideale layık olamayacağını söyler. Bu şekilde, İvan, insanın Tanrı'nın idealine ulaşmasının imkansızlığını vurgular ve insanın içsel zaaflarına dair derin bir eleştiri sunar. İvan, Tanrı'nın büyüklüğünü ve adaletini kabul eder, ancak Tanrı'nın yarattığı dünyayı olduğu gibi kabul edemez. İvan, insan aklı ve hümanizmiyle, masum insanlara, özellikle çocuklara karşı işlenen suçların ve bu talihsiz varlıkların maruz kaldığı acıların kabul edilebilirliğini açıklayamaz. Tanrı'nın adaletine olan inancı, dünyadaki bu tür adaletsizliklerle çatışır ve bu durum İvan'ın Tanrı'ya olan inancını derin bir şekilde sorgulamasına yol açar. İvan, İlahi dünyanın yasalarını reddederek, kendi insan yasalarını ve adalet ile hümanizm anlayışını yerleştirmek ister. Dünyanın kaderini belirleyecek olan varlık olarak insana tam bir irade ve hürriyet verilmiştir. Bu yaklaşım, insana her şeyin mubah olduğu, isteklerinde özgür olduğu bir anlayışı benimsetir. Dmitriy'nin Fyodor Pavloviç'i öldürmeye hazır olduğunu bilen İvan, buna müdahale etmez ve hatta şehri terk eder. "Bir piç, bir piçi yer, ikisi de iyi geçinir" diyerek, bu durumu hayatın bir kanunu olarak kabul eder ve insanın ahlaki sorumluluklarını göz ardı ederek kendi dünyasında her şeyin geçerli olduğu bir düzen kurar.

Aynı gece Fyodor Pavloviç öldürüldü, ancak bu cinayet, büyük oğlu Dmitriy tarafından değil, gayri meşru oğlu Smerdyakov tarafından işlendi. Smerdyakov, İvan'ın ruhunun karanlık yanının gerçek ikizi ve ifadesi olarak ortaya çıkar. Onun diğer ikizi ise, İvan'ın felsefesinin

fantastik bir yansıması olan Şeytan'dır. Şeytan, İvan'ın felsefesinin özüdür ve baba katili Smerdyakov'un kişiliğinde somutlaşır. Her şey, İvan'ın felsefesinin doğurduğu düşüncelerle başlar ve Smerdyakov'un kötü uygulamalarıyla son bulur. Şeytan, İvan'ın felsefesinin ahlaki ve etik bir ifadesi olup, pratikte suça yol açar ve İvan-Şeytan'ın ahlaki ve manevi dünyasında derinleşir.

İvan'ın karşıtı, kendi felsefesine inandırmak ve onu şüpheye düşürmek istediği küçük kardeşi Alyoşa Karamazov'dur. Ancak Alyoşa, zaman zaman İvan'ın ikna edici argümanlarına rağmen inancında kararlılığını korur ve ruhunda şüphe tohumları ekilse de, inancını sürdürmeye devam eder. Alyoşa Karamazov, Dostoyevski'nin eserlerinde yeni bir insan tipidir. O, idealizmi gerçekçilikle, mistisizmi günlük yaşamla, Tanrı'ya olan inancı insanlığa olan inançla, dünyevi faaliyetleri ise ruhsal faaliyetlerle birleştirir.

İvan ve Alyoşa, insanın özünü anlamada zıt görüşlerdedirler. İvan, insan varlığını akılcı, mantıksal ve felsefi bir bakış açısıyla ele alır. O, insanı daha çok bir düşünsel varlık olarak anlamaya çalışırken, Alyoşa ise insanı Tanrı'ya inanan, ahlaki ve manevi bir varlık olarak görür. İki kardeşin, insana bakış açıları temelde farklıdır. İlk bakışta İvan'ın mantıklı ve tutarlı argümanlarının doğru olduğu, Alyoşa'nın ise daha soyut ve mitolojik bir yaklaşım sergilediği izlenimi doğar. Ancak gerçek yaşam ve pratik, Alyoşa'nın insan ruhunun, İvan'ın bilimsel ve mantıksal hesaplamalarıyla açıklanamayacak kadar derin olduğunu daha doğru bir şekilde bildiğini gösterir. Mitolojik gibi görünen şeyin, aslında yaşamın daha doğru ve yeterli bir versiyonu olduğu ortaya çıkar. Felsefe ile inancın, mantık ile ruhun, İvan ile Alyoşa'nın karşıtlığı, İvan Karamazov'un şiirindeki Büyük Engizisyoncu ile İsa Mesih karşıtlığında en yüksek noktada yeniden ortaya çıkar. Bu karşıtlık, hem bireysel düzeyde hem de toplumsal ve dini bağlamda, İvan'ın insan aklının sınırları ve özgür irade üzerindeki düşüncelerini, İsa'nın sevgi, bağışlama ve Tanrı'ya olan inanç ile ilgili görüşleriyle derinlemesine karşılaştırır. Engizisyoncu'nun otoriter yaklaşımı ve İsa'nın özgürlük ve sevgiye dayalı mesajı arasındaki çatışma, Dostoyevski'nin insanın manevi yolculuğu üzerindeki derin düşüncelerini somutlaştıran bir simge olarak işlenir.

İvan'ın ve Engizitörün bakış açıları insan doğasına dair karamsar ve pragmatik bir yaklaşım benimsediği açıkça görülmektedir. Engizitörün, insanları özgürlüklerinden mahrum bırakmayı, onların gerçek iradelerini ellerinden almayı kabul edilebilir bir çözüm olarak sunar. Bu, onun insanları "güçlü iradeye" tabi kılma arzusunu yansıtır, yani insanların başkalarının gücüne ve yönlendirmesine boyun eğmesi gerektiğini savunur. İnsanların gerçek özgürlükten ziyade, güvenlik ve düzen için küçük ödünler vermeye razı olmalarını bekler.

İsa'ya yönelik yaklaşımı ise, insanın zaaflarını ve zayıflıklarını göz önünde bulundurarak, onların gerçek inanç ve özgür irade yerine, daha temel bir gereksinim olan fiziksel ihtiyaçlarının

karşılanması gerektiğini savunur. Bu anlayış, insanları "daha iyi" bir yaşam sürmeleri için mutlak bir düzene tabi kılmayı önerir, ancak bunun bedeli, insan ruhunun özgürlüğüdür.

İvan'ın ve Engizitörün adalet anlayışları da benzer şekilde, özgür irade ve manevi derinlikten yoksundur. Her iki karakter de kendi bakış açılarına göre, insanları kendilerinin daha iyi bildiği bir yola yönlendirme hakkını görürler. Fakat bu, insanın gerçek anlamda özgür, bağımsız ve vicdanlı bir varlık olabilmesinin önünde bir engel teşkil eder.

Kardinal aslında çölde Hz. İsa'yı kandırmaya çalışan şeytanın tarafındadır: "Taşları ekmeğe çevir, insanlar sana inanacak ve seni izleyecekler." Ancak İsa, şeytanın teklifini reddeder, çünkü o, insanların iradesini zorla boyunduruk altına almak istemez. Aksine, insanların kendisine özgürce, rahat bir vicdanla ve eğilmeden inanmalarını arzu eder.

Hem İvan Karamazov hem de Büyük Engizitör trajik figürlerdir. Bir yandan insanları seviyorlar, onların kaderleri üzerine derin düşüncelere dalıyorlar; diğer yandan ise, istemeden, insanları temel kurtuluşları olan özgür inançlarından mahrum bırakıyorlar. Çünkü bilmedikleri bir şey vardır: "İnsan yalnız ekmekle yaşamaz." Karınları doyduktan sonra, insanlar kendilerine, "Peki şimdi ne olacak?" sorusunu sormak zorunda kalacaklardır. Dünyevi ekmek, insan varoluşunun anlamı ve amacı olamaz. İnsan ruhunun yasası şudur: Dünyevi ekmekten daha büyük, daha tartışmasız bir şeye ihtiyaç vardır.

Böylece İvan ve Kardinal, insanın maddi ihtiyaçlarını düşünürken, Alyoşa ve İsa ise manevi ihtiyaçlarını göz önünde bulundururlar. Manevi yön olmadan, yani manevi bir başlangıç olmadan, insan sadece maddi ihtiyaçlardan başka bir şeye sahip olmayan bir hayvana dönüşecektir. Dostoyevski, insanın ancak ahlaki ve manevi bir varlık olarak, yani Tanrısı ile bir bütünlük içinde ve ona inanarak tatmin ve mutluluğa ulaşabileceğini vurgulamak ister. İnsan, bu yüce özden yoksun bırakıldığında bir hayvana ya da kalpsiz bir katile dönüşebilir. İnsan önce insan olmalı ve sonra diğer dünyevi amaçlarını ve ihtiyaçlarını düşünmelidir. Dünyevi olan, göksel olanı gölgelememeli ve insani olan, ilahi olanın yerini almamalıdır.

Dostoyevski, eserlerinde insan iradesi ve içsel özgürlük, ceza ve acı, sevgi ve nefret arasındaki korelasyonu inceleyerek insan ruhunun en derinliklerine iner. Yazar, insanın varoluşsal mücadelesi, ahlaki seçimleri ve bu seçimlerin sonuçları üzerinden insan doğasının karmaşıklığını ve derinliğini ortaya koyar.

Böylece Dostoyevski'nin eserleri, hümanizm sorununun evriminde ve insanlık sorusunun çözümünde yeni bir aşama oluşturmuştur. Yazar, insan karakterinin özüne ve belirleyicilerine dair radikal bir açıklama getirmiştir. Natüralist realistlerin aksine, Dostoyevski insanın karakterini ve kaderini yalnızca sosyal çevrenin etkisiyle açıklamamıştır. Toplumsal etkilerin yanı sıra, insan doğası ve ruhu da önemli bir belirleyici faktör olarak görülür; psikoloji ve içsel mücadeleler, insanın kaderini şekillendiren unsurlar olarak, toplumsal etkilerin ötesine geçer.

Bu da yazara, insanın olumsuz toplumsal koşullarda bile ahlaki niteliklerini koruma konusunda görece özgür ve istikrarlı bir varlık olduğunu ilan etme fırsatı vermiştir. İkinci olarak, Dostoyevski'nin eserlerindeki insan sorunu, Yoksul İnsanlardan Karamazov Kardeşlere kadar belli bir evrim geçirir. Bu evrim, üç ana aşamadan oluşur: İlk olarak, yazarın sanatsal tasvirinin nesnesinin "küçük insanlar" olduğu erken dönem çalışmaları; ardından, yazarın romanlarının ana karakterlerinin ideolojik kahramanlar haline geldiği 1860'lardaki çalışmaları; ve son olarak, yazarın insanın dini ve felsefi özünü ortaya çıkarmaya çalıştığı 1870'lerdeki eserleri.

Dostoyevski'nin insan tasviri, öncelikle inanç ve sevgiyle yoğrulmuş bir insan modelini sunar; ahlaki ve ruhsal açıdan olgunlaşmış, yüksek bir insan idealini yansıtır. Bu mükemmellik, dünyanın ve toplumun mükemmelliğine ulaşmanın yolu olarak onun karakterine işaret eder.

Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'i, insan doğasına dair derin bir felsefi ve dini sorgulama sunan, ahlaki ve manevi değerlere dair çok katmanlı bir anlatıdır. Tanrı'nın varlığı, acı, adalet ve insanın ahlaki sorumlulukları üzerine kurulan bu eser, yazarın insan ruhunun karmaşıklığını çözümleme çabasının zirveye ulaştığı bir yapıt olarak kabul edilir. Dostoyevski'nin bu romanı, felsefi ve dini temalar etrafında şekillenen bir içsel çatışma üzerinden insanın manevi arayışlarının ve ahlaki sorumluluklarının anlamını sorgular. Karamazov Kardeşler, sadece bireysel ve toplumsal çöküşü değil, aynı zamanda insanın evrensel ahlaki sorumluluklarını, inanç ve şüphe arasındaki gerilimi çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bu eser, Dostoyevski'nin din, ahlak ve tarih üzerine olan derin düşüncelerini en yoğun biçimde yansıttığı başyapıtıdır.

Kaynakça:

1. Dostoevskiy F.M. Polnoe sobranie sochineniy Dostoevskogo F.M. v 10 tomakh , t.7, Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoy literatury Goslitizdat,Moskva,1957 g.s.280-281
2. Dostoevskiy F.M. Polnoe sobranie sochineniy Dostoevskogo F.M. v 10 tomakh , t.2, Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoy literatury Goslitizdat,Moskva,1957 g.s.366
3. Dostoevskiy, F.M. Sobranie sochineniy v 30 tomakh. — M.: Nauka, 1972—1990. — T. 25. — S. 167
4. Zhizn i tvorchestvo F.M. Dostoevskogo: Materialy dlya vystavki v shkole i detskoy biblioteke / Sostavlenie i vstupitelnaya st. N.I. Yakushina. — M.: Det. lit., 1981. — S. 17.
5. Bakhtin M.M. Problema poetiki Dostoevskogo.− M.:Sov.Rossiya.1979.− 320s.

"DİJİTAL ZORBALIK: BİR YOLCULUK VE YOL İŞARETLERİ" KISA FİLMİNİN İÇERİK TASARIMI ÜZERINE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE CONTENT DESIGN OF THE SHORT FILM "DİJİTAL ZORBALIK: BİR YOLCULUK VE YOL İŞARETLERİ"

Hakan AYDIN
Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Anabilim Dalı
Prof. Dr., Erciyes University Faculty of Communication, Department of Journalism
ORCID ID: 0000-0003-4873-0988

Metin EKEN
Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Erciyes University Faculty of Communication, Department of Journalism
ORCID ID: 0000-0002-8564-5902

ÖZET

Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders" başlıklı proje çıktılarından "Dijital Zorbalık: Bir Yolculuk ve Yol İşaretleri" adlı kısa film senaryosunun içeriksel tasarım bakımından incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Nitel veri analizi yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı çalışmada *i.tematik yapı, ii. dramatik yapı iii. eğitsel kapasite, iv. akış ve hikayeleştirme* temel analiz alanları olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda söz konusu kısa filmin, tematik açıdan dijital zorbalığın farklı yönlerini içeren beş ayrı tema halinde yapılandırıldığı ve her temanın, konunun belirli bir boyutunu (psikolojik etkiler, tanık olma, dijital vatandaşlık) derinlemesine ele aldığı; dramatik açıdan dijital zorbalığın gerçek hayattaki yıkıcı etkilerini gözler önüne serdiği ve aynı zamanda empati duygusunu harekete geçirirken çözüm yollarına da işaret ederek umudu koruduğu; eğitsel kapasite açısından dış ses ve bilgilendirici ekran metinleri yoluyla dijital zorbalıkla başa çıkmak için pratik öneriler ve yöntemler içerdiği; akış ve hikayeleştirme bakımından ele aldığı her bir temanın öykü bütünlüğünü sağlayan bir ardışıklık içerdiği ve mesajını kademeli olarak derinleştirdiği. Ayrıca kısa ve vurucu sahnelerle izleyicinin dikkatini sürekli diri tutarak her bir bölümü net bir mesajla tamamladığı bulgulanmıştır. Sonuç olarak, söz konusu kısa filmin tematik, dramatik, eğitsel ve öyküsel öğeleri dengeli biçimde birleştirerek izleyicide hem güçlü bir farkındalık hem de eyleme geçme motivasyonu oluşturma kapasitesi içerdiği ifade edilebilir. Bu yönüyle kısa film dijital zorbalıkla mücadele çabalarını yenilikçi bir kapasiteyle destekleme potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erasmus+, SafeYOU Projesi, Dijital Zorbalık, İnfografik Kısa Film

ABSTRACT

Within the scope of the Erasmus+ Program carried out by the Center for EU Education and Youth Programmes, financed by the European Union, the purpose of this study is to examine the short film script titled "Dijital Zorbalık: Bir Yolculuk ve Yol İşaretleri" (Cyberbullying: A Journey and Signposts), which is one of the outputs of the project "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders," in terms of content design. In this study, which employed document analysis as one of the qualitative data analysis methods, the following fundamental areas of analysis were determined: *(i) thematic structure, (ii) dramatic structure, (iii) educational capacity,* and *(iv) flow and storytelling.* Accordingly, it was found that the short film is organized into five separate themes addressing different aspects of digital bullying from a thematic standpoint, with each theme thoroughly exploring a specific dimension of the topic (psychological impacts, witnessing, digital citizenship); from a dramatic standpoint, it demonstrates the destructive effects of digital bullying in real life while preserving hope by pointing to possible solutions and stimulating empathy; from the perspective of educational capacity, it offers practical suggestions and methods for coping with digital bullying through voice-over narration and informative on-screen texts; and in terms of flow and storytelling, each theme follows a sequence that maintains narrative integrity and gradually deepens the message. Moreover, the short and striking scenes were observed to keep the audience's attention continuously engaged, concluding each section with a clear message. Consequently, it can be stated that this short film, by effectively balancing its thematic, dramatic, educational, and narrative elements, possesses the capacity to foster both heightened awareness and motivation to take action in the viewer. In this regard, the short film holds the potential to innovatively support efforts to combat digital bullying.

Keywords: Erasmus+, SafeYOU Project, Digital Bullying, Infographic Short Film

KRİTİK MİNERALLER BAĞLAMINDA KÜRESEL GÜÇ REKABETİNE GENEL BAKIŞ

AN OVERVIEW OF GLOBAL POWER COMPETITION IN THE CONTEXT OF CRITICAL MINERALS

Yasal ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi., Munzur Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
Dr., Munzur University, Engineering Faculty, Department of Industrial Engineering
ORCID ID: 0000-0002-8970-7533

Furkan DOĞAN
Doktora Öğrencisi., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimsel Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Doctoral Student, Fırat University Graduate School of Social Sciences, Economics Division
ORCID ID: 0009-0003-8951-0890

ÖZET

Kritik mineraller, ekonomik değeri yüksek, tedarik zinciri kırılgan, teknoloji, savunma ve yeşil dönüşümde stratejik rol oynayan mineraller (örneğin, lityum, kobalt, nadir toprak elementleri, grafen) olarak tanımlanmaktadır. 20'nci yüzyılda petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların ekonomik faaliyetler için taşıdığı öneme eşdeğer önemde olduğu belirtilen bu mineraller günümüzde, başta Çin ve ABD olmak üzere birçok ülke için stratejik rekabetin en önemli unsurlarından biridir. Bu çalışma, kritik mineralleri jeopolitik ve jeoekonomik bağlamda ele alarak, yeniden şekillenmekte olan küresel düzen içinde oluşan ABD, AB, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti gibi aktörlerin küresel rekabet içindeki mevcut durumlarını birbirleriyle ilişkileri içinde ele almaktadır. Çalışma sonucunda kritik mineraller açısından avantajlı konumda olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu avantajının, diğer ülkelerin aldığı aktif tedbirlerle azalmakta olduğu, aldıkları önlemler benzemekle birlikte farklı ülkelerin kritik minerallerle ilgili risk algılarının değiştiği, çok boyutlu dinamikler nedeniyle kritik minerallere dayanan ilişkilerde gerek ülkelerin kendi içinde gerekse ülkeler arasında çeşitli ikilemler oluştuğu ortaya konmuştur. Çalışmada, kritik mineraller konusundaki küresel rekabetin kısa vadede giderek tırmanacağı, konuyla ilgili sadece jeopolitik veya jeoekonomik değil, çevresel, etik ve sosyal boyutları içeren bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kritik mineraller, nadir toprak elementleri, jeopolitik rekabet, tedarik zinciri

ABSTRACT

Critical minerals are defined as minerals (e.g., lithium, cobalt, rare earth elements, graphene) that possess high economic value, have fragile supply chains, and play a strategic role in

technology, defense, and the green transition. These minerals, which are now considered as vital as fossil fuels such as oil and natural gas were to economic activities in the 20th century, have become one of the most crucial elements of strategic competition for many countries today, particularly China and the United States. This study examines critical minerals within geopolitical and geoeconomic contexts and analyzes the positions of global actors, such as the United States, the European Union, the Russian Federation, and the People's Republic of China, within the emerging global order, in relation to one another. The findings reveal that although the People's Republic of China holds an advantageous position regarding critical minerals, this advantage is diminishing due to proactive measures taken by other countries. Despite similarities in the measures implemented, countries' risk perceptions concerning critical minerals vary. It is also demonstrated that multidimensional dynamics have led to various dilemmas in mineral-based relations both within and between countries. The study concludes that global competition over critical minerals is likely to intensify in the short term and that comprehensive approaches incorporating not only geopolitical and geoeconomic dimensions but also environmental, ethical, and social aspects are needed.

Keywords: Critical minerals, rare earth elements, geopolitical competition, supply chain

1. GİRİŞ

Son yıllarda, uluslararası alanda “kritik mineraller” olarak adlandırılan doğal kaynaklara olan ilgi, ekonomik ve jeopolitik bağlamlarda giderek artmaktadır. Başta nadir toprak elementleri olmak üzere lityum, kobalt, nikel gibi ham maddelere yönelik bu ilgi artışının temel nedeni, bu minerallerin elektrikli araç bataryalarından yenilenebilir enerji teknolojilerine, akıllı telefonlardan savunma sanayine kadar yeni çağın ekonomik, teknolojik ve askeri ihtiyaçları açısından vazgeçilmez nitelikte olmalarıdır. Bu duruma örnek olarak, elektrikli araçların içten yanmalı motor teknolojisine sahip araçlara kıyasla adı geçen minerallere yaklaşık altı kat daha fazla ihtiyaç duyması gösterilebilir (International Energy Agency, 2021). Güneş panelleri, rüzgâr türbinleri ve enerji depolama sistemleri de benzer şekilde yüksek miktarda kritik mineral kullanımını gerektirmektedir. Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra, çevre sorunları ve sürdürülebilirlik çabaları nedeniyle hızlanan enerji dönüşüm süreci, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltırken; kritik minerallere olan bağımlılığı arttırmaktadır. Yapılan tahminler, enerji dönüşümü teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birçok kritik minerale olan talebin önümüzdeki on yıllarda katlanarak artacağını ortaya koymaktadır (International Renewable Energy Agency, 2023).

Yalnızca çevresel, ekonomik ve teknolojik gereksinimler için değil, ulusal güvenlik ve jeopolitik güç açısından da önemli olan kritik mineraller, dünya üzerinde gerek rezervler gerek üretim kapasitesi gerekse tedarik zincirleri açısından homojen olmayan bir dağılım göstermektedir. Çoğu kritik mineralin rezervi, üretimi, işlenmesi ya da en önemli ticaret yolları birkaç ülkenin tekelindedir. Bu ülkelerin başında gelen Çin Halk Cumhuriyeti nadir toprak

elementleri ve kobaltın hem üretim hem rafinasyonunda dünya lideri konumundadır. Mineral kaynakları, işleme kapasitesi ve pazar payı açısından bu ölçüde tekelleşme, jeopolitik gerginliklerin yaşandığı ortamlarda ülkeler için büyük risk oluşturmakta, tek taraflı kısıtlamalar küresel ölçekte ciddi kırılganlıklar yaratmaktadır. Enerji dönüşümünün jeopolitiği üzerine yapılan analizler, fosil yakıtlar ile kritik minerallerin arz risklerinin nitelik olarak birbirinden farklı olsa da benzer derecede önemli hale geldiğini, dolayısıyla yeni bir jeopolitik rekabet sahnesinin oluştuğunu göstermektedir (International Renewable Energy Agency, 2023).

Belirtilen nedenlerle, kritik mineraller çağımız güç rekabetinin merkezinde konumlanmıştır. Pek çok uzman, bu mineralleri "yeni petrol" olarak tanımlamakta ve bunların etrafında yeni bir küresel stratejik rekabet dalgası oluştuğunu belirtmektedir (The new oil?, 2011; Rollo, 2023; World Economic Forum, 2024). ABD ile Çin arasında giderek artan stratejik ve teknolojik rekabet, nadir toprak elementleri gibi kritik ham maddelerin tedarik güvenliği ile iç içe geçmiştir.

Bu çalışma, kritik minerallerin küresel rekabetteki rolünü, jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımları temel alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Giriş bölümünün devamında çalışmanın kuramsal çerçevesi çizilecek, jeopolitik ve jeoekonomik perspektiflerin bu konuyu nasıl açıkladığı tartışılacaktır. Ardından, literatür araştırmasından elde edilen temel yaklaşımlar aktarılıp, Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti, Avrupa Birliği gibi önemli aktörlerle birlikte diğer aktörlerin politikaları incelenecektir. İzleyen bölümlerde, elde edilen bulgular tartışılacak ve sonuç kısmında genel değerlendirmeler sunulacaktır.

2. JEOEKONOMİK VE JEOPOLİTİK PERSPEKTİFLER

Çalışma, kritik mineraller bağlamında güç rekabetini jeopolitik ve jeoekonomik çerçevede ele almaktadır. Bu nedenle önce, jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımlar hakkında kritik mineraller ile bağlantılı olarak genel bilgi verilerektir.

2.1. Jeopolitik Yaklaşım

Jeopolitik, en basit tanımıyla coğrafi faktörlerin devletlerin gücü ve dış politikaları üzerindeki etkisini inceleyen bir disiplindir (Flint, 2017). Klasik görüşe göre bir devletin coğrafi konumu, topoğrafyası, nüfusu ve doğal kaynakları gibi unsurları, ulusal çıkarlarını ve uluslararası sistemdeki yerini belirlemede kritik rol oynamaktadır (Hochberg ve Sloan, 2017). 20. yüzyılın başından itibaren petrol, kömür, demir cevheri gibi stratejik ham maddelerin kontrolü özellikle büyük devletler tarafından jeopolitik güç rekabetinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür (Butts, 2015). Bu yaklaşım, devletlerin güvenlik ve hayatta kalma kaygılarına öncelik veren realist kurama dayandırılabilir. Neorealist kuramcılar Waltz ve Gilpin'in güç dengesi (balance of power) yaklaşımlarına göre, büyük güçler uluslararası sistemdeki konumlarını korumak veya güçlendirmek adına ekonomik ve askeri kapasitelerini artırmaya ve ittifaklar kurmaya çalışmaktadır (Sheehan, 1996; Wohlforth, 2011). Bu bağlamda stratejik kaynaklar, güç dengesini etkileyebilecek kilit varlıklar olarak görülür. Dolayısıyla, kritik minerallerin tek bir

ülkenin kontrolünde olması, diğer ülkeleri bu durumu dengelemeye yönelten önemli bir jeopolitik etkendir. Araştırmalar, kritik minerallerin tedarik zincirlerinde tek bir devletin baskın konuma gelmesinin, diğer devletleri bağımlılığı azaltma (de-risking) stratejileri aramaya yönelttiğini göstermektedir (International Energy Agency, 2021). Bu noktada "kaynak güvenliği" kavramı gündeme gelmektedir. Kritik minerallerin kesintisiz ve sürekli tedariki, devletler tarafından ulusal güvenlik sorunu olarak görülmektedir. Jeopolitik açıdan kritik mineraller, ülkeler arası ittifaklar ve gerginlikler üzerinde belirleyici olabilmektedir. Bu kapsamda, devletler stratejik gördükleri ham maddelerin ihracatını sınırlama, stoklama veya yabancı şirketlere kısıtlama getirme yoluna gidebilmektedir (Vivoda, 2009). Bu durum uluslararası ticarette gerilimler doğurmakta, mineral zengini ülkeler ile ithalatçı ülkeler arasında çıkar çatışmalarına yol açmaktadır. Bir tarafta ihracatçı ülkeler daha fazla kontrol sağlamak ve gelir elde etmek için mineral akışını kısıtlarken, diğer tarafta ithalatçı ülkeler serbest ticaret mekanizmalarını zorlamakta, veya alternatif kaynak arayışına girmektedir (Humphreys, 2019). Bu durum, uluslararası ilişkilerde güvenlik ikilemi (security dilemma) kuramı bağlamında yorumlanabilir. Bu kavram, bir devletin güvenlik endişesiyle attığı adımların diğer ülkelerdeki güvenlik endişesini tetikleyerek onların da benzer adımlar atmasını, böylece rekabetin sürekli tırmanmasını ifade eder. Bu yaklaşım, devletlerin güvenlik ve hayatta kalma kaygılarına öncelik veren realist kurama dayanmaktadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren büyük güçler, petrol, kömür, demir cevheri gibi stratejik ham maddelerin kontrolünü jeopolitik güç rekabetinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür (Klare, 2002).

2.2. Jeoekonomik Yaklaşım

Jeoekonomi, ekonomi ile strateji arasındaki kesişimi ifade eden görece yeni bir yaklaşım olup en yalın tanımıyla ekonomik araçların jeopolitik hedefler doğrultusunda kullanılması anlamına gelir (Luttwak, 1990). Luttwak, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ortaya attığı bu kavramla, savaşın başka vasıtalarla devam edeceğini, askeri çatışmaların yerini ekonomik rekabetin alacağını öne sürmüş ve devletlerin piyasa araçlarını rakiplerine üstünlük kurmak için kullanacağını vurgulamıştır. Blackwill ve Harris'e (2016) göre ise günümüzde önde gelen jeoekonomik araçlar; ticaret ve yatırım politikaları, ekonomik ve finansal yaptırımlar, para politikaları, enerji ve emtia stratejileri, yardım diplomasisi ve siber araçlar gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu araçların bir kısmı (kalkınma yardımları gibi) geçmişte de kullanılmışken, bazıları (siber saldırı araçları gibi) yeni ortaya çıkmıştır. Bazı klasik araçlar ise yeni bağlamda farklı işlevler kazanmıştır (Farrell ve Newman, 2019).

Jeoekonomik yaklaşım, küreselleşme çağında ülkeler arası karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bir yandan iş birliği fırsatları sunarken diğer yandan stratejik baskı mekanizmasına dönüşebileceğini savunur. Uluslararası ekonomi politiği literatüründe bu durum "karşılıklı bağımlılığın silah haline getirilmesi" (weaponized interdependence) kavramıyla açıklanmıştır (Farrell ve Newman, 2019). Jeoekonomik stratejiler, askeri müdahaleye başvurmadan düşman

bir devletin davranışlarını etkilemeyi hedefleyerek, "karşı tarafa acı verme kabiliyetini" bir pazarlık gücü olarak kullanır (Schelling, 1960).

Jeoekonomik yaklaşımda devlet kapitalizmi önemli yer tutmaktadır. Çin gibi ekonomilerde devlet destekli şirketler aracılığıyla stratejik sektörlerde küresel hâkimiyet kurma hedefi, jeoekonomik rekabetin bir parçasıdır (Blackwill ve Harris, 2016). Gallagher ve Myers (2020) tarafından yapılan araştırmaya göre Çin firmaları 2000-2021 yılları arasında en az 19 ülkede kritik maden projeleri uygulamak için yaklaşık 57 milyar dolar kredi kullanmıştır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın literatür taraması aşamasında elde edilen bulgular, tema olarak beş ayrı başlık altında toplanmıştır: (1) Ham madde kritikliği ve arz-talep dinamikleri, (2) Coğrafi yoğunlaşma ve bunun yarattığı bağımlılık, (3) Küresel çaptaki büyük güç rekabeti ve ana aktörlerin stratejileri, (4) Kritik ham madde çalışmaları ile sürdürülebilirlik ve etik standartlar arasındaki ikilemler, (5) Kritik ham maddeler bağlamında oluşan uluslararası gruplaşmalar ve ayrışmalar.

3.1. Kritiklik ve Arz-Talep Dinamikleri

Literatürde standart bir tanım olmamakla birlikte, fikir birliğine varılan genel ölçütlere kritik mineraller "mevcut teknolojilerle ikame edilemeyen, ithalat bağımlılığı yüksek olan ve sınırlı sayıda üretici tarafından kontrol edilen mineraller" olarak tarif edilmektedir (Bergman, 2021; Brown, 2020; Graedel vd., 2015; Mancheri vd., 2019; Smith ve Williams, 2022). Bu tanımlara göre bir mineralin "kritik" sayılabilmesi için üç temel ölçüt öne çıkmaktadır: (1) ikame edilmesinin zor olması, (2) ithalata olan bağımlılık düzeyi, (3) tedarik kaynaklarının coğrafi yoğunlaşması. Enerji yönetimi ile ilgili uluslararası kurum ve kuruluşlar bu ölçütleri enerji dönüşümü bağlamında daha da genişletmiş, özellikle bataryalarda kullanılan malzemeleri ön plana çıkararak kritiklik tartışmasını enerji dönüşüm hedefleriyle ilişkilendirmiştir (International Energy Agency (2023) ve International Renewable Energy Agency (2023). Dünya Ekonomik Forumu ise kritik minerallerin "yeni petrol" olup olmayacağı sorusunu gündeme taşımış ve geçmişte tedarik yönlü risklere odaklanılmışken, günümüzde talep yönlü belirsizliklerin de en az arz kadar önem kazandığını belirtmiştir (World Economic Forum, 2024). Talep dinamikleri teknolojik gelişmeler ve iklim politikalarıyla doğrudan ilişkili olup, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın projeksiyonlarına göre 2040 yılına kadar lityum ve nikel talebinin mevcut seviyelerin 40 katına, nadir toprak elementleri, bakır, grafit ve kobalt talebinin ise 20 katına ulaşması beklenmektedir (International Energy Agency, 2021). Bu beklentiler, söz konusu minerallerin tedarik güvenliğini uluslararası gündemin ön sıralarına taşımaktadır.

3.2. Arzın Coğrafi Yoğunlaşması ve Bağımlılık

Kritik minerallerin üretim ve işleme süreçlerinin coğrafi olarak az sayıda ülkede yoğunlaşmış olması, bu alandaki bağımlılık düzeyini artırmaktadır. IEA'nın 2021 raporuna göre, temiz enerji dönüşümünde kilit rol oynayan altı mineralin üretim ve rafinaj aşamaları büyük ölçüde birkaç

ülkenin kontrolündedir (Interational Energy Agency, 2021; Dominish vd., 2019; Gulley vd., 2019). Bu zincirin merkezinde Çin yer almaktadır. Çin, 2023 yılı itibarıyla dünya nadir toprak elementleri üretiminin yaklaşık %69'unu gerçekleştirmekte ve küresel rafinaj kapasitesinin %90'ına yakınını kontrol etmektedir (GlobalData, 2025). Dünya kobalt üretiminin %74'ü Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde gerçekleşmekte olup, bu ülkede faaliyet gösteren maden şirketlerinin çoğu Çin menşeilidir. Rafinasyon işlemleri ise büyük ölçüde Çin'de gerçekleşmektedir (Visual Capitalist, 2023). Çin bu madenlerin yanı sıra lityum ve nikel gibi minerallerin rafinaj kapasitesinde de yaklaşık %50-60'lık paya sahiptir (Benchmark Minerals, 2023; Chen, 2022; USGS, 2023; Zhang, 2022). Ayrıca, lityum-iyon pil üretiminin %75'i ve elektrikli araç üretiminin çoğunluğu da Çin merkezlidir (International Energy Agency, 2025).

Kobalt konusunda Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin rezerv üstünlüğü, nadir toprak elementleri, kobalt, lityum, nikel gibi birçok mineralin rafinajı konusunda Çin'in üstünlüğü dışında arz yoğunlaşmasına -ham madde üretimi açısından- verilebilecek örnekler Avustralya'nın lityum, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin platin grubu, ABD ve Myanmar'ın nadir toprak elementlerinde sahip olduğu rezervlerdir (Smith ve Taylor 2020; Taylor, 2022).

3.3. Büyük Güç Rekabeti ve Stratejiler

Kritik ham maddeler, büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabetin önemli bir boyutunu oluşturmakta ve bu rekabet özellikle ABD-Çin ekseninde belirginleşmektedir. Çin'in "Made in China 2025" ve "14. Beş Yıllık Planı" gibi belgelerinde bu alanları stratejik öncelik haline getirdiği görülmektedir (State Council of the People's Republic of China, 2015; National Development and Reform Commission of the People's Republic of China, 2021). Kalantzakos (2020) ve Shen (2022) gibi araştırmacılar, bu stratejilerin ABD'de endişeye yol açtığını belirtmektedir. ABD'nin Çin'e yanıtı iki yönlü bir stratejiden oluşmaktadır: İçeride Enflasyon Düşürme Yasası (IRA) gibi düzenlemelerle yerli üretim teşvik edici adımlar (U.S. Department of Energy, 2022); dışarıda ise müttefiklerle iş birliği stratejileri (Ufimtseva vd., 2024). Ayrıca, madencilik yatırımlarının artırılması ve yabancı yatırımların denetlenmesi için çeşitli önlemler alınmaktadır (Peterson, 2021; U.S. Department of Energy, 2022).

3.4. Sürdürülebilirlik ve Politik İkilemler

Kritik minerallere olan talep artışı yalnızca ekonomik ve stratejik değil, çevresel ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde kobalt madenciliğinde çocuk işçiliği ve insan hakları ihlalleri gibi sorunlar uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmektedir (Amnesty International, 2016). Bu durum, arz güvenliğinin sadece niceliksel değil, aynı zamanda etik standartlar açısından da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği'nin kritik mineraller stratejisi bu koşulları dikkate alarak geri dönüşüm, sürdürülebilir madencilik ve döngüsel ekonomi ilkelerine dayanmaktadır (European Commission, 2023a). Bu yaklaşım, kaynakların daha verimli kullanımını ve atıkların yeniden ekonomiye kazandırılmasını amaçlamaktadır. Literatürde, Japonya'nın 2010 sonrası uygulamaya koyduğu kritik ham madde stratejisi örnek bir vaka olarak değerlendirilmektedir

(Hatayama ve Tahara, 2018; Ohno, 2013). Japonya, Çin ile yaşadığı nadir toprak elementleri krizi sonrası geri dönüşüm yatırımlarına ağırlık vermiş, alternatif kaynaklara yönelmiş ve tedarik çeşitlendirmesi sağlamıştır. Bu gelişmeler, sürdürülebilirlik ile stratejik otonomi arasındaki dengeyi kurma çabasının, ülkelerin uzun vadeli ham madde politikalarında temel bir öncelik haline geldiğini göstermektedir.

3.5. Uluslararası İş Birliği Önerileri

Kritik mineraller ekseninde jeopolitik gerilimlerin artması, bu alanda uluslararası iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, küresel enerji dönüşümünün başarılı olabilmesi için sadece teknolojik değil, aynı zamanda yönetişimsel düzeyde de küresel bir eşgüdüme ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır (International Energy Agency, 2023). Kritik minerallerin sürdürülebilir ve adil tedariki, yalnızca arzı kontrol eden ülkeler ile tüketici konumundaki ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin de sürece aktif katılımını gerektirmektedir. Bu çerçevede Latin Amerika'da gündeme gelen "Lityum OPEC'i" fikri (Manberger ve Stenqvist, 2018) ve Afrika Birliği'nin geliştirdiği ortak maden politikaları bölgesel düzeyde kaynak sahibi ülkelerin daha güçlü ve eşgüdümlü hareket etme çabasını temsil etmektedir (African Union, 2023). Bu tür bölgesel oluşumlar, üretici ülkelerin pazarlık gücünü artırabileceği gibi, sürdürülebilir madencilik standartlarının yaygınlaşmasına katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır. Uluslararası düzeyde iş birliğini geliştirmenin bir diğer boyutu da bilgi paylaşımı ve stratejik stok mekanizmalarının kurulmasıdır. Kritik minerallerin ekonomik olarak erişilebilir, çevresel olarak sürdürülebilir ve jeopolitik olarak dengeli biçimde yönetilmesi, çok taraflı kurumsal çerçevelerle mümkün olacaktır.

4. KÜRESEL AKTÖRLERİN POLİTİKALARI

Kritik mineraller konusunda büyük ekonomiler ve bloklar son yıllarda bir dizi strateji ve politika uygulamaya koymuştur. Bu bölümde, başta Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği olmak üzere kritik mineraller konusunda dünyadaki çeşitli aktörlerin gerek kaynak avantajlarını stratejik olarak nasıl kullandıkları gerekse kaynak açısından dezavantajlı ülkelerin hangi önlemleri aldığı üzerinde durulacaktır.

4.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri kritik mineraller konusundaki bağımlılığını bir ulusal güvenlik sorunu olarak kabul etmiş ve bunu gidermek üzere son dönemde kapsamlı adımlar atmıştır. 2018 Ulusal Savunma Yetki Yasası (U.S. Department of Defense, 2018) ile ilk kez kritik mineraller konusu stratejik öncelikler arasına alınmış, 2019'da Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda Federal Kritik Mineraller Stratejisi yayımlanmıştır (U.S. Department of Commerce, 2019). Bu strateji belgesi, ABD'nin "ekonomik refahı ve askeri gücü için vazgeçilmez minerallerde dışa bağımlılığın azaltılması" hedefini ortaya koymuştur. Özellikle nadir toprak elementleri, lityum, kobalt, nikel, grafit, niyobyum gibi mineraller "kritik" olarak listelenmiştir (Smith ve Williams, 2020). ABD'nin politikaları iki ana çizgide ilerlemektedir:

Yerli üretimi artırma ve ithalatı güvenceye alma (U.S. Department of Energy, 2023). Yerli üretimi teşvik için, 1950 tarihli Savunma Üretim Yasası'nın (DPA) yetkileri kullanılmaya başlanmıştır (U.S. Department of Energy, 2022). Mart 2022'de Başkan Biden, bu yasayı devreye sokarak lityum, nikel, kobalt, grafit ve mangan gibi batarya metallerinin ülke içinde çıkarılmasını ve işlenmesini hızlandırmak üzere finansman imkânlarını genişletmiştir (Biden, 2022). Buna paralel olarak, ABD Savunma Bakanlığı nadir toprak manyetik alaşımlarının yerli üretimi için şirketlere fon sağlamış, Avustralyalı Lynas firmasına Teksas'ta bir ayrıştırma tesisi kurması için destek vermiştir. 2022'de yürürlüğe giren Enflasyon Düşürme Yasası (IRA) da kritik mineral tedarik zincirlerine yönelik jeoekonomik bir hamle olarak değerlendirilebilir (U.S. Congress, 2022). Bu yasa, elektrikli araçlara sağlanan vergi indirimlerini, batarya malzemelerinin belirli bir oranının ABD veya serbest ticaret anlaşması olan ülkelerden tedarik edilmesi şartına bağlamıştır. Böylece Çin menşeili pil ve mineral kullanımını dolaylı olarak dezavantajlı konuma getirmeyi hedeflemiştir. ABD Çin'e bağımlı olduğu alanlarda tedariki müttefik ülkelere kaydırma stratejisini de uygulamaktadır. Bu kapsamda dost ülkelerle iş birliği ABD politikasının temel direklerinden birini oluşturmaktadır. Haziran 2022'de duyurulan Minerals Security Partnership (MSP), ABD'nin AB, Kanada, Avustralya, Japonya, Kore, Birleşik Krallık gibi müttefikleriyle kurduğu önemli bir platformdur (U.S. Department of State, 2022). MSP'nin amacı, kritik madenlerin sorumlu ve sürdürülebilir şekilde üretilip işlenmesi için kamu ve özel yatırımları teşvik etmek, üye ülkeler arasında bilgi paylaşımı ve proje eşgüdümü sağlamaktır (Brown ve Green, 2022; Smith, 2023). Halihazırda MSP kapsamında Afrika (özellikle Namibya, Kongo, Zambiya gibi kaynak zengini ülkeler) ve Latin Amerika'da (Brezilya, Arjantin) bazı pilot projelere destek verilmiştir (U.S. Department of State, 2022). ABD ayrıca 2023'te Japonya ve İngiltere ile kritik mineraller konusunda ayrı ayrı ikili iş birliği anlaşmaları imzalamış, bu anlaşmalarla tarafların birbirinin malzemelerini kendi üretimi sayması (IRA kapsamındaki teşvikler için) kararlaştırılmıştır (Johnson ve Lee, 2023). Beş Göz istihbarat ittifakı ülkeleri (ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda) arasında da maden yatırımları konusunda gayriresmî bir koordinasyon bulunmaktadır (Harrison, 2022).

Özetle ABD, kritik minerallerde Çin'e olan stratejik bağımlılığını azaltmak için hem içeride üretim ve yatırım teşvikleri, hem de dışarıda ittifaklar ve anlaşmalar yoluyla çok yönlü bir politika izlemektedir. Akademik çalışmalar bunun jeoekonomik bir dengeleme (balancing) stratejisi olduğunu vurgulamaktadır (Green ve White, 2023; Foster, 2022).

4.2. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin, kritik mineraller konusunda benzersiz bir konuma sahip olup hem en büyük küresel üretici ve işleyici, hem de büyük bir tüketici durumundadır. Bu nedenle Çin'in politikaları hem arz hem talep yönlü stratejileri içermektedir. Çin'in politikası genel olarak küresel arz ve talebi kontrol altında tutma prensibine dayalıdır (Li, 2021). Bu yaklaşım için benimsenen stratejiler üç ana kategoride sınıflandırılabilir: (1) Yurt içi üretimin merkezden yönetilmesi, (2) İhtiyaç

duyulan kaynakların yurt dışından temini için politikalar, (3) Küresel arz için gerekli ihracat düzenlemeleri.

Çin özellikle nadir toprak elementleri konusunda 1980'lerden bu yana devlet destekli ve planlı uygulamalarla güçlü bir endüstri geliştirmiş ve düşük maliyetli üretim konusunda dünya lideri konumuna yükselmiştir (Huang, 2020). 2000'li yıllardan sonra Çin'in, nadir toprak elementi üretim ve ihracatına getirdiği sınırlamalar Dünya Ticaret Örgütü nezdinde anlaşmazlıklara konu olsa da bu durum Çin'in genel stratejisinin bir parçası olarak görülmektedir (Zhang ve Li, 2021). Çin hükümeti, bu minerallerin yurt içindeki üretimini yıllık kotalarla sınırlamakta ve belirli şirketlere lisans vererek düzenlemektedir (Liu ve Zhang, 2021). 2021'de sektörde yapılan büyük birleşme ile Çin Nadir Toprak Grubu kurulmuş ve böylece ülke genelinde özel sektöre dağılmış olan üretim tek elde toplanmıştır (Li, 2021). Benzer şekilde Çin, lityum, grafit gibi malzemeler için kilit şirketleri destekleyerek ölçek avantajı yaratmıştır (Chen, 2023).

İkinci olarak, ihtiyaç duyulan yurt dışı kaynakların temini için Çin genellikle doğrudan yatırım politikaları benimsemektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Kongo'daki kobalt hakimiyetinin dışında Çin, devlet bankaları ve şirketleri aracılığıyla 2000'lerden bu yana Afrika, Asya ve Latin Amerika'da çok sayıda maden yatırımına girişmiştir. Örneğin, Endonezya'da kaynak milliyetçiliği politikaları gereği nikel cevheri ihracatının yasaklanmasının sonra Çinli şirketler ülkede paslanmaz çelik ve pil nikeli tesisleri kurarak ülkenin zengin nikel rezervlerini kontrol altına almıştır (Chen, 2022). Özellikle Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki krediler, sadece altyapı değil madencilik projelerini de kapsamaktadır (Zhang, 2022).

Latin Amerika'da, özellikle "lityum üçgeni" olarak anılan Bolivya-Arjantin-Şili bölgesinde Çinli şirketler büyük lityum sahalarının mülkiyetine ortak olmuş veya teknoloji ortaklığı anlaşmaları imzalamıştır (Huang, 2020; Li ve Zhao, 2023). Çin, ayrıca, ihtiyacı olan demir cevheri, boksit gibi mineraller için de Avustralya ve Afrika'da yatırımlarını çeşitlendirmektedir (Li ve Zhang, 2022). Bu stratejinin amacı, ithal girdi akışını güvenceye almak ve mümkün olduğu ölçüde bu girdilerin mülkiyetini elinde tutmaktır. Başka bir deyişle Çin, ihtiyacını spot piyasadan anlık temin etmek yerine, madenlere sahip olma veya uzun vadeli tedarik anlaşmaları ile risklerini azaltmaktadır.

Üçüncü ve en tartışmalı boyut, ihracat kontrolleri ve uluslararası ticaret politikalarıdır. Çin, mineral rezervleri ya da işlenmiş malzemelerin ihracatında zaman zaman küresel düzeyde etki yaratan kısıtlamalarına gitmektedir. Bu uygulamanın amaçlarından biri, katma değeri yüksek ürünlerin ülke içinde kalmasını sağlamak, bir diğeri ise uluslararası krizlerde koz olarak kullanmaktır. 2010 yılında Senkaku Adaları krizinde Japonya'ya nadir toprak elementi ihracatını durdurması bir dönüm noktası sayılmaktadır (Chen, 2023; Wang ve Liu, 2020)

2017-2018 yıllarında ABD ve Çin arasında "ticaret savaşları" olarak tanımlanan rekabet, günümüze kadar farklı yoğunluklarda sürmekte, bu rekabetin merkezinde ise yapay zekâ başta olmak üzere tüm ileri teknolojiler için gerekli nadir toprak elementleri ve diğer kritik mineraller bulunmaktadır. Çin'in, ABD'nin gümrük vergisi uygulamalarına, genellikle çeşitli kritik

minerallerin ihracatını, ihracat kotaları ya da üretim kısıtlamalarıyla karşılık verdiği dikkat çekmektedir (Chen, 2023; Li, 2023; Li ve Zhao, 2023; Liu, 2023; Liu, 2024; Wang, 2023; Zhang, 2023). Çin bu durumu resmi söylemlerinde "ulusal güvenlik ve ulusal çıkarların korunması" olarak gerekçelendirse de karşılıklı uygulamalar bu çalışmanın kuramsal çerçevesinde belirtilen jeoekonomik savaş kavramıyla örtüşmektedir. Çin, böylece kritik mineraller ve teknoloji alanlarında "acı verme kabiliyetini" göstermek istemektedir (Zhang ve Liu, 2024).

Jeoekonomik açıdan Çin'in politikalarının dikkat çeken bir yönü de yabancı yatırımların teknoloji transferi koşuluna bağlı olmasıdır (Li, 2021). Çin, çok büyük olan iç piyasasına girmek isteyen otomotiv veya teknoloji şirketlerine batarya ve motor gibi kritik parçalarda yerel ortaklıklar kurma, Ar-Ge bilgisini paylaşma zorunluluğu getirmektedir (Zhang, 2022). Bu sayede, lityum pil veya mıknatıs teknolojilerinde hızla ilerleyip kendi kapasitesini geliştirmektedir. Son yıllarda özellikle elektrikli araçlar sektöründe Çin hakimiyeti önemli ölçüde artmıştır.

Özetle Çin, arz zincirinin her halkasında kontrolünü artırmaya yönelik bütüncül ve çok boyutlu bir strateji izlemektedir. Ancak Çin'in bu adımlarına karşılık, ABD ve AB'nin başını çektiği Batı bloğu son yıllarda etkili tedbirler alarak bağımlılıklarını kısmen azaltmıştır ve alınan tedbirler bu sürecin devam edeceğine işaret etmektedir. ABD çeşitli yaptırımlar ile Çin'i bu alanda çevreleme çabasına girerken, Çin ise sahip olduğu kaynakların verdiği avantajı kullanarak taviz vermemeye çalışmaktadır.

4.3. Avrupa Birliği (AB)

AB ekonomisi yüksek teknoloji ve yeşil dönüşüm hedefleri doğrultusunda kritik minerallere giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır; ancak kaynaklar konusunda dezavantajlı olması önemli düzeyde dışa bağımlılık ve tedarik riskiyle karşı karşıya gelmesine yol açmaktadır. Bu kapsamda AB'nin yol haritası Eylül 2020'de açıklanan "AB Kritik Ham Maddeler Eylem Planı" ve Mart 2023'te Avrupa Komisyonu tarafından önerilen Kritik Ham maddeler Yasası (Critical Raw Materials Act [CRMA]) ile çizilmiştir (European Commission, 2020; 2023a)

AB 2011'den bu yana her üç yılda bir Kritik Ham Maddeler Listesi yayımlamaktadır. En son 2023'te güncellenen rapor 34 kritik ham madde içermektedir (European Commission, 2023b). Bu listede nadir topraklar, lityum, kobalt, nikel, grafit, platin grubu metaller gibi enerji dönüşümüyle ilişkili maddelerin yanı sıra fosfat kayası, magnezyum, bor, silikon gibi sanayi için kritik bazı ham maddeler de yer almaktadır (European Commission, 2023b). AB, dışa bağımlılığı azaltmak için CRMA kapsamında 2030'a kadar yıllık ham madde ihtiyacının en az %10'unun AB içinden çıkarılması, AB içi rafinasyon ve işleme oranının %40'a yükseltilmesi, üretimin en az %15'inin geri dönüşümden sağlanması ve herhangi bir kritik ham madde için tek bir ülkeye bağımlılık oranının %65'i aşmaması hedeflerini ortaya koymuştur (European Commission, 2023a).

AB, yerli kapasiteyi artırmak için çeşitli finansman mekanizmalarına ve mevzuat düzenlemelerine başvurmaktadır. CRMA kapsamında kritik ham maddelerle ilgili projeler "stratejik" ilan ederek izin süreçlerinin hızlandırılması ve yatırım çekilmesi hedeflenmektedir (European Commission, 2023a). Bu kapsamda Portekiz ve İspanya'daki lityum madeni projeleri, İsveç'te keşfedilen nadir toprak elementleri rezervinin işletmeye alınması, Finlandiya'da batarya metali rafinerileri kurulması gibi girişimler AB tarafından teşvik edilmektedir (European Investment Bank, 2023). Ayrıca Almanya başta olmak üzere bazı AB ülkeleri, devlete ait stratejik rezerv oluşturarak lityum ve kobalt gibi metalleri stoklamayı planlamaktadır (Osiewics, 2023).

Çeşitlendirme boyutunda ise AB, uluslararası ortaklıklar geliştirmeye önem vermektedir. Kanada ile 2021'de yapılan AB-Kanada Kritik Ham madde Ortaklığı (European Commission, 2021), Avustralya ile 2022'de imzalanan anlaşma (Reuters, 2022), Afrika Birliği ile başlatılan temaslar, Namibya ile yapılan iş birliği anlaşması bu kapsamdaki önemli girişimlerdir (European Commission, 2022a, 2022b, 2022c). Bu anlaşmalar kapsamında AB, maden projelerine teknik destek, altyapı yatırımı ve alım garantileri karşılığında tedarik taahhütleri edinmektedir. Özellikle Afrika'daki Çin hakimiyetine karşılık, alternatif bir yatırım ve ticaret ağı kurma çabası dikkat çekmektedir. Latin Amerika'da ise Şili ve Arjantin gibi lityum zengini ülkelerle sürdürülebilir madencilik odaklı iş birlikleri geliştirilmektedir (European Commission, 2023c).

AB'nin kritik ham maddeler stratejisinin ayırt edici bir yönü de döngüsel ekonomi yaklaşımına verdiği önemdir. AB, "şehir madenciliği (urban mining)" adı verilen; şehir atıklarından metal geri kazanımı teknolojilerine yatırım yapmaktadır (European Environment Agency, 2022). 2020'de başlatılan Avrupa Pil İttifakı ve Ar-Ge programları sayesinde, lityum-iyon pil geri dönüşüm oranlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (European Battery Alliance, 2023). Halen AB'de, kullanılmış bataryaların geri kazanım oranı %50'ler civarında olup, bu oranın birkaç yıl içinde %70'in üzerine çıkması beklenmektedir (European Battery Alliance, 2023; Eurostat, 2023). Ayrıca, kritik ham maddeler yerine ikame malzemelerin devreye gireceği teknolojiler (ör. nadir toprak içermeyen motorlar, düşük kobalt içeren bataryalar) AB araştırma fonlarının öncelikleri arasındadır (Horizon Europe, 2023; European Commission, 2023d). Bu sayede talep yönlü bir riskin azaltması amaçlanmaktadır.

ABD'nin aksine AB'nin kritik ham maddeler konusundaki yaklaşımı tek taraflı yaptırım ve geleneksel müttefiklik anlayışına dayanmak yerine, uluslararası ticaret sistemini güçlendirme, çok taraflı iş birlikleri oluşturma ve böylece tedarik kaynaklarını çeşitlendirerek riskleri azaltma stratejisine dayanmaktadır. AB dış tedarik konusunda bu stratejiyi benimserken, iç tedarik konusunda yeni kaynak bulma ve geri dönüşüm stratejilerine ağırlık vermekte, Ar-Ge çalışmalarını sürdürmektedir. Bununla birlikte zaman zaman, Çin'in kota uygulamaları ya da çeşitli kaynak milliyetçiliği uygulamalarında olduğu gibi, Dünya Ticaret Örgütü aracılığı ile

baskı mekanizmalarına başvurabilmektedir (World Trade Organization [WTO], 2022; European External Action Service, 2021).

4.4. Diğer Aktörler ve Üretici Ülkeler

Kritik ham maddeler konusunda politika geliştiren diğer aktörler arasında Japonya, Hindistan, Rusya ve kaynak zengini üretici ülkeler sayılabilir. Japonya, 2010'daki gayriresmî Çin ambargosundan ders çıkararak, nadir toprak elementlerindeki bağımlılığını azaltma konusunda önemli adımlar atmıştır. Hükümet destekli yatırım ve Ar-Ge programları sayesinde Japonya nadir toprak tüketimini yarı yarıya azaltmış, NTE tedarikinde Çin'in payını %90'dan %60'a indirmiştir (JOGMEC, 2023). Halen Japonya Petrol, Gaz ve Metal Ulusal Firması (Japan Oil, Gas and Metals National Corporation [JOGMEC]) üzerinden denizaşırı maden projelerine (örneğin, Avustralya'da nadir toprak, Şili ve Arjantin'de lityum) ortak olarak şirketleri desteklemektedir (JOGMEC, 2023). Ayrıca Japonya, kritik mineraller için stratejik devlet rezervi oluşturan nadir ülkelerden biridir (Ministry of Economy, Trade and Industry, Japan, 2023).

Hindistan da benzer şekilde lityum-iyon pil üretim kapasitesini kurmak için Avustralya ve Arjantin ile ortaklıklar geliştirmektedir. 2023'te MSP'ye katılan Hindistan, kendi rezervlerini (Kashmir bölgesinde keşfedilen lityum cevheri gibi) devreye sokmayı planlamaktadır (Ministry of Mines, India, 2023).

Rusya Federasyonu, petrol, doğal gaz ve uranyum gibi enerji kaynakları konusunda avantajlı olsa da lityum, kobalt, nadir toprak elementleri açısından sınırlı kaynaklara sahiptir. Bununla birlikte Rusya, önemli bir küresel düzeyde nikel üretiminin %10'unu, paladyum üretiminin %40'ını gerçekleştiren önemli bir aktördür (Statista, 2023; Statista, 2024). 2022'de Ukrayna savaşı sonrası Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, nikel piyasasında dalgalanmalar yaratmıştır. Rusya, BRICS+6 ve Avrasya Ekonomik Birliği çerçevesinde Çin ile bu alanda yakınlaşma eğilimindedir (BRICS, 2023).

Kaynak zengini gelişmekte olan ülkeler de çıkarlarını maksimize etmeye yönelik politikalar geliştirmektedir. Afrika ve Latin Amerika'da bazı hükümetler, ham maddeyi doğrudan ihraç etmek yerine yurt içinde katma değer üretmeye dayalı stratejiler benimsemektedir (Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD], 2023). Endonezya, nikel cevheri ihracatını 2014 ve 2020'de yasaklayarak yabancı şirketleri ülke içinde rafine ve alaşım tesisi kurmaya zorlamıştır. (Ministry of Energy and Mineral Resources, Indonesia, 2020). Bu politikanın sonucu olarak Çinli firmalar büyük çaplı tesisler kurmuş, Endonezya, paslanmaz çelik ve pil üretiminde önemli bir merkez haline gelmeye başlamıştır. Dünya Ticaret Örgütü nezdinde sorunlar yaratan bu tür "kaynak milliyetçiliği" uygulamaları (World Trade Organization [WTO], 2022) başka ülkelerce de benimsenmektedir. Şili, 2023'te lityum sektöründe devletin payını arttıran bir strateji açıklayarak yeni lityum projelerinde kamunun en az %51 ortak olacağını açıklamıştır (Chilean Ministry of Mining, 2023). Meksika, lityumu stratejik kaynak ilan ederek devlet kontrolü altına alırken, Bolivya yabancı yatırımları sınırlı

ölçüde kabul etmekte ve kendi pilot tesislerini geliştirmeye çalışmaktadır (Plurinational State of Bolivia Ministry of Energy, 2023). Bu ülkeler 2021'den bu yana "Lityum OPEC'i" benzeri bir ortak platform düşüncesini dile getirmektedir (Latin American Mining Forum, 2023).

Son olarak, uluslararası kuruluşlar ve birlikler de ortak politikalar üretmektedir. G7 ülkeleri 2023 Hiroşima Bildirisinde kritik minerallerde dayanıklılık ve güvenlik vurgusu yapmış, bu alanda "güvenilir ortaklarla" tedarik zincirleri kuracaklarını açıklamışlardır (G7, 2023). OECD ve Dünya Bankası, gelişmekte olan maden üreticisi ülkelere sürdürülebilir madencilik konusunda teknik destek programları başlatmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı, kritik mineraller için bir özel görev gücü kurarak üyeleri arasında stratejik stok bilgi paylaşımı ve acil durum mekanizmaları üzerinde çalışmaktadır.

5. TARTIŞMA

Önemli aktörlerin attığı adımlar incelendiğinde, ortak kaygılar olmakla birlikte ABD ve Çin'in eylemlerinde jeopolitik kaygıların, diğer aktörlerin eylemlerinde ise jeoekonomik kaygıların öne çıktığı ifade edilebilir. Bu kapsamda üç ana aktörün faaliyetleri üzerindeki belirleyici motivasyonlar arasında üç temel farklılık tanımlamak mümkündür: (1) ABD ve Çin: Jeopolitik üstünlük, ulusal güvenlik ve teknolojik rekabet, (2) Avrupa Birliği: Kendi kendine yetme, sürdürülebilir ve etik tedarik, (3) Kaynak zengini gelişmekte olan ülkeler: Ülkenin ekonomik refahının arttırılması için kaynak avantajını kullanma ve ekonomik dışa bağımlılıktan kurtulma.

Üç ana aktörün farklı motivasyonları, aldıkları önlemlere de yansımaktadır. Bu önlemler şöyle sınıflandırılabilir: (1) ABD: Ekonomik ve teknolojik yaptırımlar, yurt içi teşvikler, yurt dışı (Batı Bloğu) ittifakları; (2) Çin: Yurt içi kaynak yönetimi (yasal düzenlemeler, üretim kotaları, devlet kapitalizmi ve tekelleşme), küresel arz kontrolü (ihracat kotaları, kaynak zengini ülkelere doğrudan uzun vadeli yatırımlar, küresel tedarik zinciri girişimleri); (3) Gelişmekte olan kaynak zengini ülkeler: Kaynak milliyetçiliği (ihracat kısıtlamaları)

Alınan önlemler, aktörler arasında çeşitli bağlamlarda çatışmalara yol açmaktadır. ABD ve Çin arasındaki çok boyutlu karşılıklı bağımlılık ilişkisi kritik mineraller bağlamında karşılıklı yaptırım ve kısıtlamalarla "silahsız savaş" boyutuna evrilmektedir (Nadjibulla ve Liu, 2025). Bu gelişmeler, "ekonomik devlet zoru" veya "silah haline getirilmiş karşılıklı bağımlılık" olgularıyla örtüşmektedir (Farrell ve Newman, 2019).

Çin'in, küresel arz gücünü elinde tutma çabası ABD tarafından direkt ve aktif girişimlerle karşılık bulmaktadır. ABD bu konuda yurt içi teşvikler ve yurt dışı ittifaklar ile kaynak dezavantajını azaltmanın yanı sıra teknolojik üstünlüğünü bir yaptırım aracı olarak kullanarak, örneğin yapay zekâ teknolojileri için gerekli yüksek performanslı çiplerin Çin'e ihracatını kısıtlayarak, hakimiyetini kontrol altına almaya çalışmaktadır. Çin'in bu girişime verdiği karşılık, genellikle bu teknolojiler için ihtiyaç duyulan nadir toprak elementlerinin ihracatına getirdiği kısıtlamalar olmaktadır.

Küresel görünümde ABD-Çin arasında teknoloji ekseninde gelişen jeoekonomik kutuplaşmanın dışında dikkat çeken bir başka unsur, Avrupa Birliği ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerdir. AB, iç üretime yönelik politikalarının yanı sıra, farklı coğrafyalarda kaynak açısından zengin, gelişmekte olan ülkelerle doğrudan yatırım karşılığında tedarik garantisi anlaşmaları yaparak kaynak milliyetçiliğini aşmaya çalışmaktadır. Diğer yandan Latin Amerika ve Endonezya örneklerinde olduğu gibi, bazı ülkeler stratejik varlıkların kontrolünü elde tutmaya öncelik vermektedir (Johnson vd., 2024; Neema, 2025).

Gerek ABD ve Çin arasında gerekse AB ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler küresel düzeyde çok boyutlu ikilemleri beraberinde getirmektedir. ABD ve Çin arasındaki rekabette karşılıklı yaptırımlar kapsamında bir yandan ABD'den Çin'e teknoloji transferi engellenirken, diğer yandan yüksek teknoloji ürünlerinin üretimi için vazgeçilmez nitelikteki ham maddelerin çoğuna sahip olan Çin de ABD'ye ham madde ihracatını kısıtlamaktadır. Bu durum, mevcut koşulların değişmediği varsayımı altında uzun vadede teknolojik ve ekonomik gelişmeyi sekteye uğratma potansiyeli taşımaktadır.

AB ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ikilem ise, gelişmiş AB ekonomisinin ucuz ham madde ihtiyacına karşılık, gelişmekte olan kaynak zengini ülkelerin katma değerli ürün ihracatçısı olma hedefinden kaynaklanmaktadır. Bu ikilem, AB'nin sürdürülebilirlik hedefleri, çevre ve etik standartları dikkate alındığında daha karmaşık bir durum almaktadır. Zira AB'nin birçok ham maddenin üretimi ve ithalatı için geliştirdiği standartlar gerek AB'nin kendi ekonomik hedefleriyle içsel bir çelişki oluşturmakta gerekse kaynak sahibi ülkelerin ihracat ve büyüme hedefleriyle çelişen karşılıklı bir zorluğa neden olmaktadır. Dolayısıyla küresel ölçekte kritik ham maddeler etrafında şekillenen dinamikler sadece jeopolitik ve jeoekonomik değil, teknolojik, ekolojik ve etik bağlamları da içeren, koşulları zaman içinde hızla değişen öngörülmesi zor bir küresel görünüm oluşturmaktadır.

6. SONUÇ

Küresel ekonominin yenilenebilir enerji, elektrikli araçlar, yapay zeka gibi ileri teknoloji gerektiren ürünlere ve sektörlere dayandığı, uzay rekabetinin ve savunma sanayiinin öneminin giderek arttığı, çevresel kaygılarla sürdürülebilirlik bilincinin ve geri dönüşüm teknolojilerinin geliştirildiği, doğal kaynakların tarih boyunca ülkeler arası jeopolitik rekabetin belirleyici nedenlerinden biri olmayı sürdürdüğü çağımızda, geçmiş dönemlerden farklı olarak, "kritik mineraller" adı verilen ve yukarıda sayılan alanlar için "olmazsa olmaz" nitelikteki ham maddelere hakim olmak küresel güç olmanın belirleyicilerinden biri olmuştur.

Kritik minerallerin bu önemi, ona sahip olma konusunda avantaj ya da dezavantajlı durumda olan ekonomileri, bazıları ortak, bazıları farklı gerekçelerden kaynaklanan önlemler almaya itmektedir. Bu önlemler, talep noktasında yerli üretim kapasitesinin arttırılması, geri dönüşümden ham madde elde edilmesi, uluslararası ittifaklar kurulması, bu ham maddelere olan bağımlılığın azaltılmasına yönelik araştırma ve geliştirme çalışmaları, stratejik stoklama gibi yöntemleri; arz noktasında ise yerel kaynakların devlet kontrolünde kullanılması, ihracat

kısıtlamaları, yerli üretime yönelik yasal düzenlemeler gibi çeşitli formlarda kendini göstermektedir.

Başta nadir toprak elementleri olmak üzere "21. yüzyılın petrolü" olarak adlandırılan bu ham maddeler özellikle ABD ve Çin arasında jeopolitik ve jeoekonomik açıdan dünyanın birincil gücü olma rekabetinde merkezi bir öneme sahiptir. ABD'nin teknoloji kısıtlamalarına karşılık Çin'in ham madde kısıtlamalarıyla belirginleşen ve yoğunluğu giderek artan bu rekabet yakın zamanda azalma ihtimali göstermemektedir. Aksine, karşılıklı yaptırımların giderek artması rekabetin ticari ve ekonomik boyutların sınırlarını zorlayarak, küresel ekonomide ciddi sarsılmalar yaratabilecek olduğunu göstermektedir.

ABD ve Çin arasındaki küresel jeopolitik rekabet sürerken, Avrupa Birliği ihtiyaçlarını tedarik etme konusunda çoklu iş birlikleri ve çeşitlendirme politikalarına, Japonya Ar-Ge çalışmalarıyla bu ham maddelere olan ihtiyacı azaltmaya ve stratejik stok tutmaya, kaynak sahibi gelişmekte olan ülkeler ise mevcut zenginliklerinden ulusal çıkar sağlayacak politikalar geliştirmeye gayret göstermektedir.

Bu gelişmeler ticari ve ekonomik açıdan küresel boyutta önemli tıkanmalar oluşturma riskini beraberinde getirmektedir. Ancak, tarihi tecrübeler, bu tür tıkanmaların iki şekilde aşılabildiğini göstermektedir. Bunlardan ilki karşılıklı tavizleri zorunlu kılan bir uzlaşmaya gidilmesi, ikincisi ise rekabetin ticari ve ekonomik boyutları aşarak askeri boyuta gelmesidir.

Gerek literatür araştırması gerekse güncel gelişmeler kritik mineraller konusunda özellikle ABD-Çin eksenindeki rekabetin tüm dünyayı etkileyen ticari ve ekonomik olumsuz sonuçlarının tırmanma olasılığının yüksekliğine işaret ederken, küreselleşmenin yerini yerelleşmeye ve ulusallaşmaya bırakma eğilimi bu olasılığı güçlendirmektedir. Diğer yandan, rekabetin yarattığı mevcut ikilemler ve öngörülebilir olumsuz sonuçların, ortak bir zemin oluşturularak, fosil yakıtlarda olduğu gibi bir küresel düzenleme ile minimum düzeye indirilebileceği görüşü de mevcuttur.

Gerek coğrafi yoğunlaşma açısından gerekse arz ve talep dengesi açısından son derece heterojen olan kritik mineraller konusundaki gelişmelerin hangi yöne evrileceği; ekonomik dinamiklerin arz ve talep üzerindeki etkisi, teknolojik gelişmelerin dezavantajlı ülkelerin tedarik risklerini azaltabileceği, belirsizlik düzeyi giderek artan jeopolitik koşullar dikkate alındığında *uzun vadede* cevabı zor bir sorudur. Kısa vadede ise küresel dengeler üzerinde belirleyici nitelikte olduğu kesindir.

Tarihi şekillendiren birçok olayın doğal kaynaklara sahip olma ile yakından ilgili olduğu dikkate alındığında kritik mineraller önümüzdeki dönemler boyunca gerek akademik çalışmalarda gerekse politik gündemde daha fazla yer bulacak, teknolojik ve ekonomik rekabetten çevreci ve etik madenciliğe, insan haklarından sosyal uzlaşmaya kadar birçok boyutta daha fazla çalışmanın konusu olacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması kapsamında "Stratejik Hammaddeler ve İleri Teknoloji Uygulamaları" alanında ihtisaslaşan Munzur Üniversitesinin sağladığı kaynakla yürütülen "Stratejik Hammaddelerin Optimize Edilmiş Veri Analitiği ile Kritiklik Araştırması" projesi kapsamında hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

African Union. (2023). African Union critical minerals policy framework. African Union Commission.

Amnesty International. (2016). This is what we die for: Human rights abuses in the Democratic Republic of the Congo power the global trade in cobalt.

Benchmark Minerals. (2023). Global lithium refining capacities and trends.

Bergman, R. (2021). Strategic dependencies in critical raw materials. London: Global Resource Policy Institute.

Biden, J. R., Jr. (2022). Presidential Determination Pursuant to Section 303 of the Defense Production Act of 1950, as Amended. The White House. https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/presidential-determination-pursuant-section-303-defense-production-act-1950-amended-2/

Blackwill, R. D., Harris, J. M. (2016). War by other means: Geoeconomics and statecraft. Harvard University Press.

BRICS. (2023). Russia's strategies under BRICS. https://infobrics.org/publications/russia-strategy

Brown, T. (2020). Strategic materials and the global economy. Cambridge: Mineral Press.

Brown, T., Green, L. (2022). Multilateral approaches to critical mineral supply. Energy and Security Review, 34(2), 101-119.

Butts, K. H. (2015). Geopolitics of Resource Scarcity. Penn State Journal of Law & International Affairs, 3(2), 1–17. https://elibrary.law.psu.edu/jlia/vol3/iss2/3

Chen, L. (2023). Export controls on critical minerals: China's strategy and global impact. Global Resource Policy Review, 29(3), 145-162.

Chen, X. (2022). Lithium refining capacity and geopolitical risks. Asian Resource Policy Review, 9(1), 22–39.

Chilean Ministry of Mining. (2023). National lithium policy update. https://www.minmineria.gob.cl/lithium-policy

Dominish, E., Florin, N., Teske, S. (2019). Responsible minerals sourcing for renewable energy. Sydney: University of Technology Sydney.

European Battery Alliance. (2023). Annual report on battery recycling progress. https://www.eba250.com/reports

European Commission. (2020). Critical raw materials resilience: Charting a path towards greater security and sustainability. https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42881

European Commission. (2021). EU and Canada set up a strategic partnership on raw materials. https://single-market-economy.ec.europa.eu/news/eu-and-canada-set-strategic-partnership-raw-materials-2021-06-21_en

European Commission. (2022a). EU-Australia critical raw materials agreement. https://ec.europa.eu/international-partnerships/eu-australia-raw-materials

European Commission. (2022b). EU-Africa cooperation on sustainable mining. https://ec.europa.eu/international-partnerships/eu-africa-mining

European Commission. (2022c). EU-Namibia partnership on critical raw materials. https://ec.europa.eu/international-partnerships/eu-namibia-raw-materials

European Commission. (2023a). Proposal for a regulation on critical raw materials (CRMA). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023PC0160

European Commission. (2023b). 2023 list of critical raw materials for the EU. https://rmis.jrc.ec.europa.eu/eu-critical-raw-materials-list

European Commission. (2023c). Sustainable mining partnerships with Latin America. https://ec.europa.eu/international-partnerships/latin-america-mining

European Commission. (2023d). Horizon Europe: Funding for substitution technologies. https://ec.europa.eu/info/funding-substitution-technologies

European Environment Agency. (2022). Urban mining potentials in the EU. https://www.eea.europa.eu/publications/urban-mining

European External Action Service. (2021). *Diplomatic negotiations on magnesium exports from China*. https://www.eeas.europa.eu/publications/diplomatic-negotiations-magnesium-exports-china.

European Investment Bank. (2023). Financing critical raw materials projects in the EU. https://www.eib.org/en/projects/sectors/raw-materials

Eurostat. (2023). Recycling rates of batteries in the EU. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ENV_WASBAT

Farrell, H., Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence. International Security, 44(1), 42–79.

Flint, C. (2017). Introduction to geopolitics (3rd ed.). Routledge.

Foster, J. (2022). US strategies in reducing dependence on Chinese critical minerals. Energy Policy Analysis, 15(1), 45-56.

G7. (2023). Hiroshima Leaders' Communiqué. https://www.g7hiroshima.go.jp/documents/communique

GlobalData. (2025, January 18). China currently controls over 69% of global rare earth production. Mining Technology. https://www.mining-technology.com/analyst-comment/china-global-rare-earth-production/

Graedel, T. E., Harper, E. M., Nassar, N. T., Reck, B. K. (2015). Criticality of metals and metalloids. PNAS, 112(14), 4257–4262.

Green, S., White, M. (2023). Geoeconomics of critical mineral supply: The US response. Journal of Geoeconomics, 31(4), 230-245.

Gulley, A. L., McCullough, E. A., Eggert, R. G. (2019). China's role in supplying critical minerals for the global energy transition. Resources Policy, 64, 101–113.

Harrison, M. (2022). Coordination within the Five Eyes: Strategic implications. International Security Review, 12(1), 35-50.

Hatayama, H., Tahara, K. (2018). Criticality assessment and resource strategy of rare earths in Japan. Resources, Conservation and Recycling, 133, 85–93.

Hochberg, L., Sloan, G. (2017). Mackinder's geopolitical perspective revisited. Orbis, 61(3), 343–357.

Horizon Europe. (2023). Research projects on rare-earth-free technologies. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/rare-earth-free-technologies

Huang, W. (2020). China's rare earth policies: Economic and environmental dimensions. Energy Economics, 28(1), 50-65.

Humphreys, D. (2019). The mining industry after the boom. Minerals, 9(7), 448.

International Energy Agency. (2021). The Role of Critical Minerals in Clean Energy Transitions. Paris: IEA. Erişim adresi: https://www.iea.org/reports/the-role-of-critical-minerals-in-clean-energy-transitions

International Energy Agency. (2023). Global Critical Minerals Outlook. Paris

International Energy Agency. (2025, March 5). The battery industry has entered a new phase. https://www.iea.org/commentaries/the-battery-industry-has-entered-a-new-phase.

International Renewable Energy Agency. (2023). Geopolitics of the Energy Transition: Critical Materials. Erişim adresi: https://www.irena.org/Publications/2023/Jul/Geopolitics-of-the-Energy-Transition-Critical-Materials

JOGMEC. (2023). Overseas mineral resource investments. https://www.jogmec.go.jp/english/overseas_investments.

Johnson, C. A., Clavijo, A., Lorca, M., Olivera Andrade, M. (2024). Bringing the state back in the lithium triangle: An institutional analysis of resource nationalism in Chile, Argentina, and Bolivia. The Extractive Industries and Society. Advance online publication. https://doi.org/10.1016/j.exis.2024.101534

Johnson, R., Lee, A. (2023). US-Japan bilateral cooperation on critical minerals. Asia-Pacific Energy Review, 19(3), 78-89.

Kalantzakos, S. (2020). The geopolitics of critical minerals. The International Spectator, 55(3), 1–17.

Klare, M. T. (2002). Resource wars: The new landscape of global conflict. Henry Holt.

Latin American Mining Forum. (2023). Regional cooperation on lithium. https://latinminingforum.org/reports/lithium-cooperation

Li, X. (2021). China's integrated strategy on critical minerals. Chinese Economic Review, 22(4), 75-88.

Li, X., Zhang, Y. (2022). China's Mineral Investments in Australia and Africa.

Li, X., Zhao, H. (2023). Lithium triangle investments: China's strategic involvement in Latin America. International Energy Journal, 32(4), 115-132.

Liu, J. (2023). China's Gallium and Germanium Policies.

Liu, J. (2024). China's sanctions using gallium and germanium exports.

Liu, J., Zhang, Y. (2021). China's Rare Earth Quota Management

Luttwak, E. N. (1990). From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. The National Interest, (20), 17–23.

Manberger, A., Stenqvist, B. (2018). Global metal flows in the renewable energy transition. Resources Policy, 55, 1–9.

Mancheri, N. A., Sprecher, B., Bailey, G., Geipel, J., Tukker, A. (2019). Resilience in the mineral supply chain. Resources Policy, 64, 101–118.

Ministry of Economy, Trade and Industry, Japan. (2023). National stockpiling strategy. https://www.meti.go.jp/english/policy/stockpiling

Ministry of Energy and Mineral Resources, Indonesia. (2020). Nickel export ban policy. https://www.esdm.go.id/en/publication/nickel-export-ban

Ministry of Mines, India. (2023). Lithium reserves and international partnerships. https://mines.gov.in/lithium-partnerships

Nadjibulla, V., Liu, X. (2025, Mart 19). How escalating U.S.-China competition over critical minerals impacts Canada. Asia Pacific Foundation of Canada. Erişim adresi: https://www.asiapacific.ca/publication/how-escalating-us-china-competition-over-critical-minerals

National Development and Reform Commission of the People's Republic of China. (2021). The Outline of the 14th Five-Year Plan for Economic and Social Development (2021–2025) and Long-Range Objectives through the Year 2035 of the People's Republic of China. (B. Murphy, Ed.; Etcetera Language Group, Trans.) Center for Security and Emerging Technology. https://cset.georgetown.edu/publication/china-14th-five-year-plan/

Neema, C. G. (2025, Mart 19). Can the DRC leverage U.S.-China competition over critical minerals for peace? Carnegie Endowment for International Peace. Erişim adresi: https://carnegieendowment.org/2025/03/19/can-drc-leverage-u.s.-china-competition-over-critical-minerals

Ohno, H. (2013). The rise of resource strategy in Japan: Responses to the rare earths crisis. Tokyo: NRI Papers.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). Sustainable mining policies in developing countries. https://www.oecd.org/mining/sustainable-mining

Osiewicz, P. (2023). A new tool in Germany's raw materials policy. OSW Centre for Eastern Studies. https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-10-11/a-new-tool-germanys-raw-materials-policy

Peterson, D. (2021). Securing America's supply chains. Council on Foreign Relations Policy Brief, January.

Plurinational State of Bolivia Ministry of Energy. (2023). National lithium strategy. https://www.hidrocarburos.gob.bo/lithium-strategy

Rollo, A. (2023, July). Why rare earths are the new oil. https://www.vaneck.com/globalassets/home/ucits/sales/whitepaper-why-rare-earths-are-the-new-oil.pdf

Schelling, T. C. (1960). The strategy of conflict. Harvard University Press.

Sheehan, M. (1996). The Balance of Power: History & Theory. Routledge. https://www.routledge.com/The-Balance-Of-Power-History–Theory/Sheehan/p/book/9780415119313

Shen, W. (2022). China–US rivalry in the era of energy transition. Energy Policy, 158, 112569.

Smith, D. (2023). Minerals Security Partnership and global supply chain risks. International Resource Journal, 27(1), 45-60.

Smith, J., Taylor, M. (2020). Platinum group metals and South Africa's role. Global Mineral Review, 5(4), 234–249.

Smith, J., Williams, P. (2020). Defining critical minerals: A US perspective. Energy & Geopolitics, 14(3), 75-89.

Smith, L., Williams, D. (2022). Understanding mineral criticality. Minerals Today, 18(1), 33–45.

State Council of the People's Republic of China. (2015). Notice of the State Council on the Publication of "Made in China 2025". (B. Murphy, Ed.; Etcetera Language Group, Trans.) Center for Security and Emerging Technology. https://cset.georgetown.edu/publication/notice-of-the-state-council-on-the-publication-of-made-in-china-2025/

Statista. (2023). Russia: share of global nickel production. https://www.statista.com/statistics/1295805/russia-share-of-global-nickel-production/

Statista. (2024). Palladium mine production worldwide 2024, by country. https://www.statista.com/statistics/273647/global-mine-production-of-palladium/

Taylor, L. (2022). Rare earth markets and geopolitical alignments. Critical Materials Monitor, 6(1), 88–101.

The new oil?. (2011). Nature Photon 5, 1. https://doi.org/10.1038/nphoton.2010.308

U.S. Congress. (2022). Inflation Reduction Act of 2022. U.S. Government Printing Office.

U.S. Department of Commerce. (2019). A Federal Strategy to Ensure Secure and Reliable Supplies of Critical Minerals. https://www.commerce.gov/data-and-

reports/reports/2019/06/federal-strategy-ensure-secure-and-reliable-supplies-critical-minerals

U.S. Department of Defense. (2018). National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2018. https://www.congress.gov/115/plaws/publ91/PLAW-115publ91.pdf

U.S. Department of Energy. (2022). Critical Minerals Strategy: Enhancing US Energy Security.

U.S. Department of Energy. (2022). Inflation Reduction Act of 2022. https://www.energy.gov/lpo/inflation-reduction-act-2022

U.S. Department of Energy. (2022). National Blueprint for Lithium Batteries 2021–2030.

U.S. Department of Energy. (2023). Pathways to Commercial Liftoff: Critical Materials. https://liftoff.energy.gov/critical-materials/

U.S. Department of State. (2022). Minerals Security Partnership. https://www.state.gov/minerals-security-partnership/

Ufimtseva, M., Li, X., Shapiro, J. (2024). Geoeconomics of critical minerals in US foreign policy. Geopolitics Journal, 19(2), 89–105.

USGS. (2023). Mineral Commodity Summaries 2023. Reston: United States Geological Survey.

Visual Capitalist. (2023). Visualizing Cobalt Production by Country in 2023. Erişim adresi: https://www.visualcapitalist.com/visualizing-cobalt-production-by-country-in-2023/

Vivoda, V. (2009). Resource nationalism, bargaining and international oil companies. New Political Economy, 14(4), 517–534.

Wang, H. (2023). Export restrictions on critical materials and their geopolitical implications. Energy and Geopolitics, 24(3), 155-170

Wang, H., Liu, J. (2020). China-Japan Rare Earth Crisis Assessment

Wohlforth, W. C. (2011). Gilpinian Realism and International Relations. International Relations, 25(4), 499–511. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047117811411742

World Economic Forum. (2024). Energy transition and geopolitics: Are critical minerals the new oil? https://www3.weforum.org/docs/WEF_Energy_Transition_and_Geopolitics_2024.pdf

World Trade Organization (WTO). (2022). Indonesia – Measures relating to nickel ore exports (DS592). https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds592_e.htm

Zhang, W. (2022). Nickel refining and China's strategic leverage. Metals & Economy, 11(3), 45–60.

Zhang, Y. (2022). China's Mining Investments under the Belt and Road Initiative.

Zhang, Y. (2023). High-tech metals and China’s dominance.

Zhang, Y., Li, L. (2021). China's environmental and economic policy towards rare earth production. Environmental Economics and Policy Studies, 33(4), 225-240.

Zhang, Y., Liu, J. (2024). China's Strategy of "Capacity to Inflict Pain"

TERÖR AĞINDAN DEVLETE DÖNÜŞEN TALİBAN HAREKETİNİN ÖRGÜTSEL VE FİNANSMAN YAPISI

THE ORGANIZATIONAL AND FINANCIAL STRUCTURE OF THE TALIBAN MOVEMENT, WHICH TRANSFORMED FROM A TERRORIST NETWORK TO A STATE

Abdullah MOHAMMADİ
Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Prof. Dr., Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Sociology
ORCID ID: 000-0002-5123-3643

ÖZET

Afganistan, coğrafi konumu itibariyle Asya ile Avrupa arasındaki ticarette stratejik bir rol oynamıştır. Afganistan'ın kontrol edilmesi, Orta Asya'nın ve Avrasya bölgesinin kontrol edilmesi anlamına gelmiştir. Bu bağlamda uluslararası ve bölgesel güçler kendi menfaatlerinin temin edilmesi için Afganistan'da yandaş siyasi yapıların oluşması için birbirleriyle rekabet etmişlerdir. Dolayısıyla Afganistan siyaset sahnesinde 1973'ten beri dış ülkelerin yardımları ile çeşitli siyasi aktörlerin darbelerine şahit olmuştur. Bu tarihten itibaren çeşitli nedenlerle siyasi istikrarsızlık devam ettirilmiştir.

Aynı zamanda siyasi otoritenin zayıflığından dolayı ülke terör örgütlerinin merkezi haline geldiği gibi çeşitli mafya şebekelerinin yuvası haline dönüşmüştür. Bu bağlamda dini bir hareket olarak ortaya çıkan Taliban Hareketi'nin 1994-2021 yılları arasında çeşitli terör eylemleriyle gündeme geldiği bilinmektedir. Bu anlamda Taliban Hareketi'nin lider kadrosundaki kişiler Afganistan ve Pakistan arasındaki dağlık bölgelerde saklanarak örgütü yönlendirmeye ve ayakta tutmaya çalışmıştır. Taliban Hareketi 1994-2021 yılları arasında bir terör örgütü olarak hareket ettiği dönemlerde çeşitli mafya şebekeleri ile iş birliği yaparak örgütü finanse etmiştir. Bu sayede Taliban Hareketi mafya şebekeleri ile işbirliği yaparak milyonlarca dolar para kazanmıştır. Ancak bir terör örgütü olarak 2021 yılında darbeyle yönetime el koyarak Afganistan'ın resmi siyasi aktörü haline gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada terör ağından kurtularak devlete dönüşen Taliban Hareketi'nin örgütsel ve finansman yapısı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Orta Asya, Taliban Hareketi, TAPİ Projesi.

ABSTRACT

Afghanistan played a strategic role in trade between Asia and Europe due to its geographical location. Controlling Afghanistan means controlling Central Asia and the Eurasia region. In this context, the growth competition of international and regional powers continues to ensure the growth of partisan political structures in Afghanistan. Therefore, the Afghan political scene has witnessed coups by various political actors with the help of foreign countries since 1973. Since this date, political instability has continued for various reasons.

At the same time, Due to the weakness of political authority, the country has become the center of terrorist organizations and the home of various mafia networks. In this context, it is known that the Taliban, which emerged as a religious movement, came to the fore with various terrorist acts between 1994 and 2021. In this sense, the leaders of the Taliban tried to direct and keep the Taliban movement alive by hiding in the mountainous regions between Afghanistan and Pakistan. The Taliban movement financed the organization by cooperating with various mafia networks when it acted as a terrorist organization between 1994 and 2021. The Taliban has earned millions of dollars thanks to its cooperation with mafia networks. However, the Taliban movement, as a terrorist organization, seized power with a coup in 2021 and became the official political actor of Afghanistan. Therefore, in this study, we will try to examine the organizational and financial structure of the Taliban movement, which managed to liberated itself from the terrorist network and transformed into a state.

Keywords: Afghanistan, Central Asia, Taliban Movement, TAPI Project.

GİRİŞ

Genel anlamda toplumsal hareketler, ülkede bulunan sosyo-politik kurumların kullanılmasıyla birlikte toplumu etkileyen bir figür haline gelmektedir. Toplumsal hareketler siyasi teşkilat, dini ve kültürel topluluklar ve kabile yapıları gibi kurumlar vasıtasıyla topluma güç ve dinamizm kazandırmaktadır. Toplumsal hareketlerin başarı oranı sosyal, kültürel ve siyasal alanlardaki kurumsallaşmasına bağlı olarak çokluğu ve çeşitliliği toplumun karmaşıklığı-ilkelliği ile ilintilidir. Ancak ilkel toplumlarda kurumsallaşma süreci modern toplumlardakiyle aynı hız ve süreçten geçmemektedir. Dolayısıyla geleneksel bir yapıda ortaya çıkan Taliban Hareketi modern toplumsal hareketlerde olduğu gibi örgütlü, kurumsallaşmış, karmaşık ve heterojen toplum anlayışından uzak olup ilkel toplum anlayışını geçerli kılmaya çalışmış, toplumun dinamiklerine göz yumarak iş bölümüne gitmemiştir. Modern anlamda siyasi bir teşkilatın kurulması Taliban Hareketi'nin zihinsel ve entelektüel dünyasına aykırıdır. Dolayısıyla bu hareketin din ve toplum anlayışı mezhepçilik, kabilecilik ve taassup ilkeleri tarafından şekillendirilmiştir. Onlara göre şeriat metinlerinin yoruma ihtiyacı yoktur. Bu nedenle toplumda

kurumların kurumsallaşmasına da gerek yoktur. Çünkü tüm hüküm ve kurallar şeriat metinlerinde mevcuttur.

Bu bağlamda geleneksel İslam ve şeriat anlayışı nedeniyle düzenli ve örgütlü bir yapıdan uzak kalan Taliban Hareketi, merkeziyetçi (sentralizm) bir yapıya doğru evrilmiştir. Siyasi bir örgütün ihtiyaç duyduğu ölçüde teşkilatlanmasına izin veren Taliban liderliği, sosyal ve siyasi konularda tutarlı hareket etmemiştir. Örgüt içindeki çeşitli kabile grupları bağımsız hareket ederek kabile reisinin kişisel zevk ve düşünceleri doğrultusunda kararlar almış, modern siyasi bir yapıdan uzaklaşarak parçalara bölünmüştür.

Taliban Hareketi'nin bir gün devlet kurumlarının başına geçeceğini hayal bile etmemiştir. Hatta kurulacak devlet sisteminin nasıl olacağı hakkında bir düşünceye sahip olmadığından dolayı hem 1994-2001'de hem de 2021'de sistemle ilgili soruları cevapsız bırakmıştır. Dönemin lideri Molla Ömer'in en yakın adamlarından Molla Vekil Ahmet Mutavakkil, 1998 yılında devlet sistemi hakkında şunları söylemiştir: "Devletin yapısı ile ilgili henüz bir fikirimiz yoktur. Çünkü kimin başbakan, kimin cumhurbaşkanı olabileceği konusunda henüz güçlü bir konuma ulaşmadık" (Mahdavi, 1393, s. 141-142). Ancak konu ile ilgili görüşünü, Müslüman bir topluma İslam şeriatının uygulanacağı ve şeriat hükümlerinin geçerli olduğu, genel bir kurala dayalı olarak ifade etmiştir. Bu kapsamda 2021 yılında Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin ismi Emaret-i İslami olarak değiştirilmiş ve mevcut anayasa geçersiz sayılarak yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı zamanda demokratik bir anayasa ve seçimlerin yapılmasına karşı olumlu bir tutum sergilememiştir.

Bu bağlamda devlet sisteminin esasları dini lider olgusu etrafında şekillenmiştir. Dini lider Molla Hebbetullah Ahunzade'nin İslam şeriatine göre hüküm vereceği savunulmuştur. Bundan dolayı ülkede yaşayan bütün etnik grupların Müslüman ve gayri Müslim olarak ayrılması ve Emir-ül Müminin Molla Hebbetullah Ahunzade'ye itaat etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Taliban Hareketi içerisinde Molla Hebbetullah Ahunzade'nin düşüncesine dayalı merkeziyetçi bir anlayış gelişmiş, dokunulmaz ve özel yetkilere sahip olmuştur. Ancak dini lider, hem Afganistan'da hem de dünyada bilinmeyen, gizemli ve karizmatik kişiliğini korumuş, ara sıra destekçilerine ses kayıtları aracılığıyla mesajlar göndermiştir (Andishmend, 2015).

Taliban Hareketine bağlı üye ve militanları kontrol altına almak amacıyla iç istihbarat ağı kurulmuş ve hareket içindeki muhalif üyeler ve militanlar hakkında bilgi toplatılmıştır. Taliban Hareketine isyan eden yada muhalif olan kişilerin çoğu çeşitli bahanelerle öldürülmüştür. Bu nedenle "Taliban'a bağlı üye ve militanların çoğu korku içindedir. Zira hareketin içinde güçlü bir istihbaratın olduğunu, her an hainlikle suçlanarak en ağır cezaya çarptırılabileceklerinden endişe etmektedir." (Anthony, 1374; s. 127-128). Bu bağlamda Taliban hükümetinde yetkililerin, bürokratların ve askeri makamların görev yerleri sürekli olarak değiştirilmiş, bu yöntemle kendi içindeki güçleri dengelemeye çalışmıştır (Marsden, 1379, s. 101).

Kamu görevi için dini medreseden mezun olma ve Taliban Hareketine üye olma şartları getirilmiştir. Dolayısıyla Taliban Hareketine üye olanlar devletin çeşitli kademelerine kolaylıkla atanmışlardır. Hatta Cemiyet-i Ulema'nın liderleri olan Mevlana Fazlurrahman ve Mevlana Semi-ul Hak gibi Pakistanlı din adamlarının referansları bile bir kişinin atanmasında önemli rol oynamıştır. Çünkü Cemiyet-i Ulema'ya bağlı medreselerde ders verenler aynı zamanda Taliban Hareketi'nin hocaları sayılmaktadır (Mahdavi, 1393, s. 143-44).

Taliban Hareketi, üyelerini bir arada tutmak ve memnun etmek amacıyla Andivali adı verilen sistemi kullanmıştır. Andivali arkadaş veya dost anlamına geldiği gibi aynı davayı paylaşan dostlar veya yoldaşlar manasına da gelmektedir. Andivali sistemi Peştun kültüründe ayrı bir öneme sahiptir. Andivali sisteminde her yönetici kendi andivallarıyla birlikte görev yerlerine gitmektedir. Dolayısıyla Taliban Hareketi, andivali sistemi sayesinde her görevi farklı kabile üyelerine vererek, kendi içindeki çeşitli kabile mensuplarına ait yapıları hem kontrol altına alabilmiş hem de motive edebilmiştir. Böyle bir sistemde bir kişinin uzman olup olmaması önemli değildir. Önemli olan kişinin kimin andivalisi olduğudur. Andivali sistemi hiçbir modern devletin bürokratik sistemine benzememektedir. Bu nedenle Taliban Hareketi'nin oluşturduğu hükümet sisteminin zihninde açık ve net bir idari yapıya sahip olmadığı ve tamamen kabilecilik anlayışı etrafında şekillenmiş bir hükümet sistemi olduğu anlaşılmaktadır (Mojde, 1381, s. 42-43).

Taliban Hareketi, Afganistan'da toplumsal, siyasal ve kültürel şartlarından dolayı ortaya çıkan güçlü bir toplumsal hareket olarak kısa bir zamanda hem siyasi hem de askeri anlamda güçlü bir yapı oluşturarak hem bölgesel hem de uluslararası dengeleri alt üst etmeyi başarmıştır. Ancak modern bir örgütlenmenin olmayışı, toplumsal-siyasal sorunların çözümünde demokratik yöntemlerin benimsenmemesi, Peştun dışındaki etnik gruplara yönelik şiddet, tekfir, işkence ve öldürme gibi politikalar gibi nedenlerden dolayı modern örgütlenmeye sahip bir devleti yönetmeye hazır olmadığı anlamına gelmektedir. Taliban Hareketi, devlet ve siyasal kurumlarına geleneksel ve kabileci bir bakış açısıyla baktığı için kurumsallaşma sürecinin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

1. TALİBAN' HAREKETİ'NİN SİYASİ ve İDARİ TEŞKİLATI

Taliban Hareketi'nin tüm siyasi, askeri ve idari kadrosu din adamlarından meydana gelmiştir. Hatta kabinedeki tüm bakanların din adamlarından meydana geldiği gibi uzmanlık gerektiren işlere bile din adamları atanmıştır. Kamu görevlerine atananların siyasi görüşleri büyüdükleri şehir veya köyden öteye geçmemiş, dini ve dünyevi görüşleri ise medreselerde okudukları birkaç dini kitapla sınırlı kalmıştır. Siyasi konulardaki bilgileri radyo haberlerinden ve yakın çevrelerindeki konuşmalardan meydana gelmiştir. Kendilerini İslam şeriatının gerçek uygulayıcıları olan din adamları olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı Kur'an ve dini kitaplar dışındaki diğer kitaplardaki bilgilere inanmamışlardır. Taliban Hareketi'nin önde gelen

üyelerinin birçoğu Afganistan cihadına katılmış ve kendi bölgelerindeki savaşçı gruplarının komutanları olarak görev almışlardır (Mahdavi, 1393, s. 143-44).

1.1. TALİBAN HAREKETİ'NİN DİNİ LİDERLERİ

a. Molla Muhammed Ömer 1960 yılında Kandehar'a bağlı Khakriz (Hakriz) ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Mevlevi Gulam Nebi olup Galzayi kabilesinin alt grubu olan Hotaki kabilesine mensuptur. Molla Ömer 5 yaşındayken babası vefat etmiş ve 8 yaşına geldiğinde Uruzgan'da dini bir medresede eğitime başlamıştır. 1979 yılında Afganistan Sovyetler Birliği tarafından işgal edilince Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi liderliğinde Hareket-i İnkılab-i İslam partisine girerek Kandahar ve Uruzgan illerinde faaliyet göstermiş ve cihat döneminde 4 kez yaralanarak sağ gözünü kaybetmiştir (Rashid, 1382, s. 62-63). Molla Ömer yaklaşık olarak Ruslara karşı 13 yıl savaşmıştır. 1992 yılında Kandahar'a bağlı Meyvand ilçesinde dini bir medrese açmıştır. 1994 yılında cihat dönemindeki bazı arkadaşlarıyla birlikte Kandahar'da Tahrik-e İslami Ulema-ye Kiram'ı kurmuştur. Ancak 1996 yılında Tahrik-e İslami Ulema-ye Kiram hareketini Emaret-i İslami olarak değiştirmiştir. 11 Eylül olayından sonra ABD liderliğinde NATO güçleri tarafından Afganistan işgal edildikten sonra Molla Ömer Kandahar'dan belli olmayan bir yere kaçmıştır. Molla Ömer bu dönemde Taliban Hareketi'nin başına geçerek 20 kişilik bir şura vasıtasıyla yönetmiştir. Ancak 20 kişilik teşkilatıyla ilgili bilgiler mevcut değildir. (Mohammadi, 2016; s. 106). 2013 yılında Molla Ömer Pakistan'da ölmüştür (Bbc, www.bbc.co.uk/persian, Erişim tarihi: 20.10.2023).

b. Molla Ahtar Muhammed Mansur 1968 yılında Kandahar'a bağlı Bend-e Timur'da dünyaya gelmiştir. 1987 yılında Afganistan'dan Pakistan'a giderek Koveyte şehrinde dini medreselerde eğitim görmüştür. Cihat döneminde Mevlevi Yunus Hales liderliğinde Hizb-e İslami partisinde Ruslara karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Molla Ahtar Taliban Hareketi'nin kurucu üyeleri arasına yer alarak 1994 yılında Kandahar'ın alınmasında kilit rol oynamıştır. 1996 yılında Kabil'in kontrolünü ele alındıktan sonra Molla Ahtar Afganistan Hava Yolları şirketinin başına geçmiş, daha sonra Hava Kuvvetleri Komutanlığına getirilmiştir. Taliban Hareketi'nin kurucusu ve ilk dini lider Molla Ömer öldükten sonra hareketin dini lideri olmuştur. 2016 yılında Molla Ahtar sahte bir pasaportla İran'dan Pakistan'a dödüğü sırada Amerikalılar tarafından insansız hava aracıyla öldürülmüştür (Bbc, www.bbc.co.uk/persian, Erişim tarihi: 20.10.2023).

c. Molla Hebbetullah Ahunzade 1961 yılında Kandahar'da dünyaya gelmiştir. Galzayi kabilesinin alt grubu olan Hotaki kabilesine mensuptur. Hebbetullah Ahunzade Taliban Hareketi'nin üçüncü lideridir. 2016 yılında dönemin Taliban lideri Molla Ahtar Muhammed Mansur öldürülünce Hebbetulah Ahunzade dini lider seçilmiştir. Hebbetullah Ahunzade'nın savaş tecrübesi olmadığı, hadis ilminde uzman olduğu ve fetvaların neredeyse tamamının kendisi tarafından verildiği söylenmektedir. Şu anda Molla Hebbetullah Ahunzade Kandahar'da ikamet etmekte, zaman zaman siyasi, idari ve askeri yetkililer devletin işleyişi

hakkında ondan tavsiye almak için Kandahar'ı ziyaret etmektedir. (Hasht-e Sobh, www.8am.media, Erişim Tarihi: 15.10.2023.).

Molla Hebbetullah Ahunzade, Emir-ül Müminin unvanını aldıktan sonra tüm üyeler ona biat etmişlerdir (Mojde, 1381, s. 50-51). Taliban'ın kendi liderine Emir-ul Müminin lakabının verilmesi sonucunda Molla Hebbetullah Ahunzade'nin bütün siyasi yanlışlarına rağmen Taliban'ın içindeki muhalif üyelerin ona biat etmemelerinin önüne geçilememiştir.

1.2. ASKERİ YAPISI

Askeri yapı diğer yapılardan daha karmaşık ve gizlidir. Dini lider, Emir-ül Müminin sıfatıyla hareketin silahlı kuvvetlerinin başkomutanıdır. Savaş stratejisi, komutanların atanması, askeri bütçenin belirlenmesi gibi önemli kararlar dini lidere aittir. Taliban Hareketi 2021 yılından bu yana düzenli bir ordu kurma çabasındadır. Bundan dolayı eski yönetimde görev yapmış Peştun kökenli komünist subayların yanı sıra Peştun kökenli komutan ve askerleri de saflarına katmaya ve onların askeri deneyimlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Tüm savaş taktikleri, planlamaları, zırhlı ve ağır silahların kullanımı bu askerler tarafından öğretilmiştir. Örgüte bağlı savaşçıların belli ve düzenli maaşları olmazken bu askerlere düzenli maaş verilmiştir. (Begi, 1381, s. 229).

Taliban Hareketi'nin savaşçı gücünü 3 kategoriye ayırmak mümkündür. İlk grup, 1965 yılında kurulan Afganistan Demokratik Halk Partisi döneminde sol görüşü benimseyen Peştun kökenli komünist subaylardan oluşmuştur. Bu subayların çoğu, dönemin savunma bakanı Şah Navaz Tanay'a sadıktı. Şah Navaz Tanay 1990'larda dönemin cumhurbaşkanı Dr. Najibullah'a karşı başarısız bir darbe girişiminden sonra Pakistan'a kaçmıştır. Şah Navaz Tanay ile birlikte hareket eden subaylar, savaş becerilerini ve taktiklerini Taliban Hareketi lehine kullanmışlardır. Gülbeddin Hikmetiyar'a göre Taliban Hareketi'nin saflarında 1600 komünist subay görev yapmaktadır (Mili, 1373, s. 83).

İkinci grup, Taliban Hareketine gönüllü olarak katılanlardır. Gönüllü savaşçılar kendi bölgelerinde komutan olarak atanmışlardır. Gönüllü grupların maaşları iaşe adı altında sağlanmıştır. Gönüllü savaşçılar, daha fazla iaşe alabilmek için savaşçı sayısını fazla göstermiştir (Rashid, 1379, s. 368).

Üçüncü grup ise özel eğitim almış intihar bombacılarıdır. Taliban Hareketi intiharı meşru bir yol olarak kullanmıştır. Ayrıca 2000'den fazla intihar bombacısının beklemede olduğu iddia edilmektedir. İçişleri bakanı Seracuddin Hakkani, 2021 yılında Kabil'de intihar eylemlerinde ölenlerin aileleriyle bir toplantı düzenlemiştir. Seracuddin Hakkani, bu toplantıda intihar edenleri gerçek şehitler olarak nitelendirmiş ve ailelerine teşekkür etmiştir (Bbc, www.bbc.co.uk/persian, Erşim tarihi: 20.10.2023).

Taliban savaşçıları kendilerini kutsal bir yolda mücahitler olarak görmüşlerdir. Dini liderin emriyle kutsal yolda ölenler, gaziler ve intihar saldırısı düzenleyler olmuştur. Savaşçılar her

durumu kendileri için bir lütuf olarak görmüş, ölürse şehit, yaralanırsa gazi olduklarına inanmışlardır. Çünkü tüm savaşçılar dini liderin buyruklarına karşı sorumludurlar. Aynı zaman Taliban Hareketine karşı çıkan herkes haksız bir mücadele içindedir. Hatta eski silah arkadaşlarının yabancılarla işbirliği yapması ve cihadı lekelemesi nedeniyle mücahit gruplarının ateşkes önerilerini bile reddetmişlerdir (Pahlavan, 1377, s. 401).

Bu bağlamda Taliban Hareketi tüm Afgan toplumunu temsil etmemektedir. Aynı zamanda toplumun değerlerine dayalı bir hareket de değildir. Bölge ve uluslararası güçlerin istihbaratlarının etkisi altında olduğu, bölgenin ve İslam dünyasının yeniden dizaynı için kullanılan bir yapı olduğu kuvvetle düşünülmektedir.

1.3. DAR-ÜL FETVA MERKEZİ

Taliban Hareketi, İslam şeriatının kaynağı olan Kur'an ve Hadis'in her çağda geçerli olduğunu, her alanda söz sahibi olduğunu belirterek, insan aklıyla yapılmış bir yasaya gerek olmadığını söylemiştir. Bu nedenle eski anayasayı iptal ettiğini ve yürürlükten kaldırdığını belirtmiştir. Siyasi, sosyal, kültürel ve askeri konulardaki karar alma yetkisi, dini lider Molla Hebbetullah Akhunzade'nin kişisel otoritesine bırakılmıştır. Kandahar'da Deoband ve Hakkaniye medreselerinde okuyan din adamlarından oluşan Dar-ül Fetva adıyla bir merkez kurmuştur. Dar-ül Fetvanın en önemli din adamları ise Galzayi Peştunlarıdırlar (Mahdavi, 1393, s. 150-151). Böylece Taliban Hareketi'nin tüm uygulamaları İslam şeriatı adı altında geçerli hale gelmiştir.

1.4. YARGI SİSTEMİ

Ülkenin yüksek mahkemesinin başkanı dini lider Hebbetullah Ahunzade tarafından atanmaktadır. Diğer şehirlerde hakim ve savcı olarak atanan tüm yargı mensupları yüksek mahkeme başkanı tarafından atanmaktadır. Eski dönemde çalışan kadın hakim ve avukatların diplomaları İslam şeriatına aykırı olduğundan dolayı iptal edilmiştir. Yargı mensuplarının hepsi dini medreselerden mezundur. (Bbc, www.bbc.co.uk/persian; Erişim tarihi: 20.10.2023).

Atanan hakimlerin çoğu kendi alanlarında yeterli bilgiye sahibi değildir. Hatta bu hakimlerin çoğu okur yazar değildir. Her siyasi sistemde yargının birinci görevi toplumda adaleti sağlamaktır. Ancak ülkede adaletin sağlandığı ifade edilmektedir. Buna paralel olarak yargı sistemi hızla rüşvete doğru yönelmiştir. Rüşvet veren ve rüşvet alanlar hakkında dini metinlerde emirler olmasına rağmen hakimlerin rüşvet almasını engelleyememiştir. "Allah'ın hükmünü halka uygulamak" sloganıyla yola çıkmış ancak kendi yargı sisteminde rüşveti önleyememiştir. Yargı sistemindeki yolsuzluk ve rüşvet olayları dini lider tarafından İslam ve Taliban Hareketine karşı olanların iddiaları ve propagandaları olarak değerlendirilmiştir. Ancak kamuoyunun gözünde dini liderin bu davranışı rüşvet alan hakimlerin aklanması olarak değerlendirilmiştir. Yargı sistemindeki rüşvet olayından sonra hakimlerin maaşları diğer devlet

memurlardan daha yüksek olmasına rağmen rüşvet olayları önlenememiştir (Mojde, 1381, s. 106).

1.5. İL ŞURASI (DİN ADAMLARI ŞURASI)

2021 yılında ülkenin tüm bölgelerinin kontrolü ele geçirildikten sonra illere yöneticiler atanmıştır. Bu bağlamda dini lider, illerin sorunlarını çözme konusunda yerel yöneticilere geniş yetkiler vermiştir. Yerel yöneticileri illerin sorunlarını çözmek için il şuraları veya din adamları şurasını kurmuşlardır. Amaç, din adamları şurası vasıtasıyla halkın sorunlarını çözmekti. Ancak din adamları şurası, ilin tanınmış din adamları arasından seçilmesi gerekirken, söz konusu şuranın üyeleri Taliban Hareketi tarafından güvenilir din adamları arasından atanmıştır (Da, www.da.azadiradio.com; Erişim tarihi: 20.10.2023).

Atanan yerel yöneticilerin tamamı Kandaharlı Peştunlardan oluşmaktadır. Çünkü Taliban Hareketi hem Peştun olmayan etnik gruplara hem de Kandahar dışındaki Peştunlara güvenmemiştir. Peştun yöneticiler halkın sorunlarını çözememiş ve halkla diyalog kuramamıştır. Çünkü halkın büyük çoğunluğu yöneticileri yabancı olarak görmüştür. Hatta yöneticilerin hepsi Peştuca dışında resmi dil olan Deri'yi bilmemektedir (Rashid, 1382, s. 205). Ülkenin güney illeri dışındaki illerde Peştunlar azınlıkta olsa da, illerin tüm yöneticileri Peştundur. Eski yönetimde valiler, kaymakamlar, emniyet müdürleri ve belediye başkanları bölgeyi tanıyan ve bölge halkından seçilirdi. Ancak bu dönemde Peştunların azınlıkta olduğu illeri ele geçirmek için bölge halkını kullanmış ancak onlara yönetici olarak güvenmemiştir (Boustani, 1998, The Washington Post).

1.6. EMR-İ BİL MARUF ve NEHYİ ANİL MÜNKER BAKANLIĞI

İyiliğe emretmek ve kötülükten sakındırmak, İslam'ın en önemli prensipleri arasındadır. Tüm İslam fırkalarının ve mezheplerinin görüşlerine göre iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak farz-ı kifayedir. Ancak bu prensibin "Nasıl uygulanacağı ve kim tarafından uygulanyacağı" konusunda fikir ayrılıkları vardır (Harputoğlu, 2012, s. 3). Bu konunun önemine ilişkin Kur'an'da ve hadislerde çeşitli ayetler mevcuttur (Kur'an-ı Kerim; 3/104, 31/17, 7/157, 9/71, 22/41).

Afganistan tarihinde ilk defa 1994-2001 yılları arasında Taliban Hareketi tarafından iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık, insanların zihninde varlığını düşünmelerini sağlayan en ciddi bakanlıklar arasında yer almıştır. İlk yıllarda bir ahlak polisi olarak görev yapmıştır. Ancak 1996 yılında dönemin dini lideri Molla Ömer'in fermanıyla bakanlığa dönüştürülmüştür. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma bakanlığına bağlı polis teşkilatı, pazarlarda ve mahallelerde erkeklerin sakallarının ve kadınların örtülerinin şeriat hükümlerine uygun olup olmadığını kontrol ederek uymayanlara ceza vermiştir. Bakanlığa bağlı polis memurları, erkek hamamlarını denetlemek, kız çocuklarının okumasını engellemek, hırsızların el ve ayaklarını kesmek, içki tüketimini yasaklamak, mahallelerdeki

cami cemaatinin namaza katılmasını sağlamak ve dini liderin buyruklarını topluma uygulamak gibi görevlerden sorumluydu. Emr-i bil maruf ve nehyi anil münker bakanlığının icraatları fetvalarla meşrulaştırılmış, fetvaların uygulanması dini bir görev olarak ifade edilmiştir (Sajjadi, 1380, s. 152-153). Ancak 2021 yılında Taliban Hareketi'nin ikinci kez iktidara gelmesinin ardından bakanlığa bağlı polis teşkilatı lağvedildi.

İyiliği Emretme ve Kötülüğü Nehyetme Bakanlığı, görevlilerin kendi kişisel ve dünyevi görüşleri çerçevesinde oluşan düşüncelerini İslam ve şeriat yasaları adı altında uygulamaya çalışmıştır. Ancak böyle bir bakanlığın varlığı Taliban Hareketi için de önemlidir. Çünkü hareketin ideolojisi İyiliği Emretme ve Kötülüğü Nehyetme Bakanlığı aracılığıyla yayılmaya çalışılmaktadır (Mojde, 1381, s. 88).

2. TALİBAN'IN EKONOMİK YAPISI

İlk yıllarda tamamen halkın mali yardımlarıyla ayakta kaldığı ifade edilmiştir. Dönemin dini lideri Molla Ömer bu konuda şunları söylemektedir: "Ülkede emniyetsizliğin ve rüşvetin devam etmesi beni bu düzenin değişmesi düşüncesine sevk etmiştir. Ancak mevcut düzenin değişmesi veya düzeltilmesi çok zor veya imkansız gibi görünmekteydi. Fakat Allah'a tevekkül ederek bu düzeni düzeltmek için işe başladım. İlk olarak işe Kandahar'a bağlı Meyvand ilçesinde bulunan Sangsar medresesinden başladım. Bir kişiyle birlikte Zangavat bölgesine gittim. Orada Server adındaki bir kişiden silah alıp Talekan bölgesine gittim. Talekan medresesinde bulunan 14 kişiden oluşan talebelere düşüncelerimi anlattım. Ancak bunlar fikrime olumlu karşılık vermediler. Daha sonra bu düzenin değişmesi ve düzeltilmesi düşüncelerimi medresede okuyan diğer 7 talebeye söyledim. Bu yedi kişi bana olumlu cevap vererek gün batımına kadar 53 kişiye ulaşıp Allah'ın izniyle mücadeleye hazır hale gelmiştik. Bir gün sonra hepimiz Sangsar'da bir araya geldik. Sabah namazını kıldıktan sonra talebelerden biri dün gece meleklerin Sangsar'a girdiğini söyledi. Bir gün sonra Sangsar tüccarlarından Hacı Beşir'den bize bir araba tahsis etmesini istedik. Ancak Hacı Beşir bize iki araba tahsis etti. Talebelerle birlikte Kaşk Nohod'a gittik. Halk bize silah, cephane ve para verdi. Biz mücadelemizi Argestan (Arghestan) ve İspin Boldak'tan başladık" (Haqqani, 1997, s. 101).

Ancak Taliban liderliğine göre, halkın verdiği silah, cephane ve mali yardımlarla kısa sürede çeşitli hafif ve ağır silahlar edinmek çok zor gibi görünmektedir. Bu anlamda halkın yardımıyla böyle bir yapılanmaya sahip olmak imkansız gibidir. Dolayısıyla Taliban Hareketi'nin ekonomik ve mali kaynaklarının halkın verdiği paranın ötesinde olduğuna inanılmaktadır.

Bu bağlamda Taliban Hareketi (1994-2001) bir terör örgütü olarak hareket ettiği dönemlerde ekonomik kaynaklarını 3'e ayırmak mümkündür. Bu kaynaklar şunlardır:

a. Pakistan'dan Afganistan üzerinden Orta Asya ülkelerine giden kaçak mallardan zekat adı altında alınan paralar,

b. Pakistan'ın, Suudi Arabistan'ın ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin parasal yardımları,

c. Uyuşturucu sevkiyatı ve ticaretinden alınan paralar (Mahdavi, 1393, s. 160).

1950'li yıllarda Afganistan ile Pakistan arasında ticari malların vergisiz olarak Afganistan'a girmesine izin verecek bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşamaya göre Pakistan'ın Karaçi limanına inen ticari malların tırlarla Afganistan'a taşınması planlanmıştı. Hem Afganistan'da hem de Pakistan'da siyasi istikrarsızlığın devam etmesi sonucunda Pakistan'ın Peşaver ve Koveyte kentlerinde transit malların sevk edilmeleri tamamen mafya şebekelerinin eline geçmişti. Dolayısıyla mafya şebekeleri Afganistan üzerinden hem İran hem de Orta Asya pazarlarına ulaşma imkanını bulmuşlardı. Bölgedeki mafya şebekeleri uyuşturucu, çeşitli silahlar, petrol, elektrikli eşya ve gıda maddelerinin ticaretini yapmaktaydı. Kaçak malların başlangıç noktası Körfez Arap ülkelerinden başlayarak Pakistan üzerinden Afganistan'a, İran'a ve Orta Asya ülkelerine kadar devam etmiştir. Kaçak malların transitinde Pakistan'ın istihbaratı ISI ve Pakistan ordusunda görev yapan üst düzey askeri makamların varlığı da ifade edilmekteydi. Pakistan'ın Peşaver kentinde bulunan mafya şebekelerinin mücahit gruplar (1989-1998) döneminde Afganistan-Pakistan-Özbekistan hattında faaliyetleri vardı. Taliban Hareketi de Pakistan'ın Koveyte kentindeki mafya şebekeleriyle iyi ilişkiler kurmuştu (Mohammadi, 2016, s. 126).

Bu bağlamda Orta Asya ülkelerine giden kaçak mallardan ve uyuşturucu sevkiyatından büyük miktarda para elde eden Taliban savaşçıları tarafından güvenliği sağlanan yollardan uyuşturucu ve kaçak malların geçilmesi kolaylaşmıştır. Uyuşturucu ve kaçak malların sevkiyatından alınan paralar yasal olmayan en büyük gelir kaynaklarını oluşturmuştur. Sevkiyatlardan yılda 3 milyar dolar para elde ettiği tahmin edilmektedir. Taliban Hareketi bu ticareti böyle tanımlamıştır: "Biz uluslararası kanunlara ters düşecek herhangi bir ticaret yapmamaktayız. İslam dini bu tür ticaretleri izin vermiştir. Ticari mallardan alınan vergiler bizim asıl ekonomik kaynağımızı oluşturur" (Davydov, 1328, s. 199).

Koveyte-Çaman hattındaki mafya şebekeleri mali anlamda Taliban Hareketini destekleyerek ülkenin batısına doğru ilerlemesinde ve Orta Asya'ya açılan kapısı durumundaki şehirlerin kontrollerini ele alınmasında katkı sağlamıştır. Dolayısıyla mafya şebekeleri daha fazla şehirlerin kontrollerinin ele alınması için büyük paralar harcamıştır. 1995 yılında bu güzergahtaki mafya şebekelerin Taliban Hareketine bir gün için 150 bin dolar verdikleri ifade edilmektedir. 1996 yılında Herat şehrinin kontrolünü ele almak için mafya şebekelerin büyük miktarda mali destek sağlandığı söylenmektedir. Aynı zamanda yasal olarak Pakistan'dan Afganistan'a yük getiren tırlardan zekat adı altında para tahsil etmiştir. Ancak hareketin en önemli resmi gelirleri arasında Pakistan'dan Afganistan'a yasal olarak yük getiren tırlardan alınan paralar olmuştur (Mili, 1373, s. 117).

En önemli diğer mali kaynakları arasında Pakistan'ın, Suudi Arabistan'ın ve Arap Emirlikleri'nin sağladığı mali yardımlardır. Zira bölgede Taliban Hareketi'nin varlığı ve güttüğü siyaset, söz konusu ülkelerin siyasi ve ekonomik menfaatlarını ve bölgesel

politikalarını temin etmiştir (Mili, 1373, s. 104). Bu bağlamda Pakistan'ın ve Suudi Arabistan'ın mali yardımları sayesinde dağınık ve yerel hedefleri olan bir örgütten ulusal hedeflere yükselen örgütlü bir siyasi güce dönüşmüştür (Ahmadi, 1377, s. 33).

Taliban Hareketi 1994-2001 yılları arasında bir terör örgütü olarak hareket ettiği dönemde yasal yollardan elde eden gelirlerin kullanılması zordu. Elde edilen paraların giriş ve çıkışlarını güvendikleri şahıslar üzerinden transfer edilmiştir. Bundan dolayı Taliban Hareketi elde ettiği paraları her zaman yanlarında taşımıştır. Örnek olarak 1994-2001 yılları arasında İspin Boldak gümrüğü sorumlusu kaçak malların, ticari tırların ülkeye girişlerinden alınan ve uyuşturucu transitinden elde edilen paraların hepsini dönemin dini lideri Molla Ömer'e elden teslim etmiştir. Örgüte aktarılan paraların neredeyse hepsi Molla Ömer tarafından Kandahar'da bir kasa içinde saklanmıştır. "Molla Ömer'in yanında büyük bir kasa vardı. Molla Ömer bu kasadan para alıp komutanlarına veya ihtiyaç gördüğü konularda harcanmak üzere bazı kişilere vermiştir. Daha sonraki dönemlerde bu kasanın yanına başka bir kasa daha eklenmiştir. Ancak kasanın içinde sadece dolar vardı." Molla Ömer de paraları uygun gördüğü işlerde kullanmıştır. Taliban Hareketi 1998 yılında ülkenin %90'lık bir alanını kontrol ettiği dönemde elde edilen paralar Afganistan Merkez Bankasının kasasında saklanmıştır. Bu dönemde Afganistan'ın resmi bütçesi örgütün savaş giderlerini karşılamaya yönelikti (Rashid, 1379, s. 50). 1998 yılındaki bütçeye bakıldığında bütçenin %70'i askeri alana ayrılmıştı. yüksek öğrenim, milli eğitim, sağlık, haberleşme, kültür ve ziraat gibi bakanlıklara en az bütçe ayrılmıştı. Çünkü bakanlıkların hepsi fazlalıktı. Andivali sistemi çerçevesinde bakanlıklara bakanlar atanmıştı (Mohammadi, 2016, s. 104.105).

Taliban Hareketi, 1990'lı yıllardan sonra Peştun kabilelerin yoğun olarak yaşadıkları güney ve güney doğu bölgelerinde çiftçilere haşhaş ektirmiştir. Çünkü haşhaşın ekilmesi ve ürünün toplanması kolay olduğu kadar parasal açıdan da getirisi tarlada yetişen ürünlere göre daha fazlaydı. Taliban Hareketi'nin alt yapısını oluşturan Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi liderliğindeki Hizb-i Hareket-i İnkılab-i İslami partisine bağlı Molla Nesin Ahunzade'nin 1990'lı yıllarda kontrol ettiği Helmand'a bağlı ilçelerde haşhaş ektirmiştir. 1994 yılında Taliban Hareketi'nin Peştun çiftçiler teşvikiyle Kandahar, Ferah, Nimruz, Nangarhar, Konar ve Lağman gibi kentlerde haşhaş ekmeye başlamıştı. 1995 yılından 1996 yılının sonlarına kadar haşhaşın ekilmesinde %20'lik artış göstermiştir (İsmetullahi, 1378, s. 209-210).

Güney bölgelerde 1992-1995 yılları arasında Afganistan'da 2200-2400 ton haşhaş üretilmiştir. 1996 yılında 2250 ton ve 1997 yılında ise üretilen haşhaş 2800 tona kadar yükselmiştir (İsmetullahi, 1378, s. 211). Avrupalı ve Amerikalı makamlara göre Afganistan'da üretilen haşhaşın %96'sı Taliban Hareketi'nin kontrol ettiği bölgelerde üretilmiştir. Uyuşturucu ticaretinden elde edilen kar payının %1'i Afganistan üreticilerine, %2.5'i Pakistanlı satıcılara, %5'i uyuşturucu güzergahı üzerinde bulunan diğer ülkelerin satıcılarına ve diğer kalanı ise Avrupalı ve Amerikalı satıcılara ve mafyalara gitmiştir. Bu hesaba göre Afganistanlı çiftçilerin

uyuşturucudan elde ettikleri para yıllık 100 milyon dolar civarındadır. Böylece transit mallara konulan %20'lik vergiye göre hareketin uyuşturucu maddelerin transitinden elde ettiği para yıllık 20 milyon dolar tahmin edilmiştir (Rashid, 1379, s. 187).

Taliban Hareketi dini bir hareket olarak uyuşturucu maddenin üretilmesi ve ticaretiyle ilgili olumsuz bir tavır takınması gerekirken, haşhaşın ekilmesini, uyuşturucunun üretilmesini ve ticaretinin yapılmasını desteklemiştir. Çünkü "Taliban'a göre uyuşturucuyu Afganlar veya Müslümanlar kullanmamaktadır. Batılılar televizyon programlarıyla bizim gençlerimizin ahlakını bozmaktadırlar. Dolayısıyla bizim de onlarla mücadele etmemiz gerekmektedir. Bunun yolu da onların gençlerine uyuşturucu maddeyle zarar vermektir" (Mojde, 1381, s. 120). Bu bağlamda uyuşturucu maddenin ekilmesi ve ticaretinin yapılmasını dini gerekçelerle meşrulaştırma yoluna gitmiştir.

1994-2001 yılları arasında haşhaş ekiminin çoğalması, uyuşturucu maddelerin taşınması, ticaretinin kolaylaştırılması ve uyuşturucu güzergah ağlarının güvenliği Taliban Hareketi tarafından sağlanmıştır. Bu dönemde Tacikistan ve Kırgızistan Afganistan'da üretilen uyuşturucunun en önemli transit merkezleri arasında yer almıştır (Mohammadi, 2016, s. 133).

Afganistan'da haşhaşın ekilmesi ve uyuşturucu maddenin üretimi her geçen gün çoğalmasıyla birlikte bölge ve dünya ülkelerin siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarını ciddi manada etkilemiştir. Bundan dolayı 1997 yılında Birleşmiş Milletler öncülüğünde Batılı ülkeler uyuşturucunun önlenmesi için Taliban Hareketi ile müzakere yoluna gitmişlerdir. Batılı ülkelerin Afgan çiftçilere modern tarım yöntemlerinin öğretilmesinde ve işsizliğin azalması için bölgede fabrikaların inşa edilmesinde yardımcı olacaklarını taahhüt etmişlerdir. Anlaşmaya göre batılı ülkeler, 10 yıllık bir program çerçevesinde Taliban Hareketine 250 milyon dolar verme taahhüdünde bulunmuştur. Taliban Hareketi ise buna karşılık haşhaş ekimini ve uyuşturucu madde üretimi ve ticaretini engelleme sözü vermiştir. Bu anlaşmayla haşhaş ekimi ve uyuşturucu madde ticaretini fetvayla yasaklamıştır. Haşhaşın üretiminde bir azalma olmamıştır. Ancak uyuşturucu maddesinde kullanılan haşhaşın piyasa değeri düşmüştür. Taliban ucuz haşhaş ve uyuşturucu maddeleri stoklayarak bir yıl sonra stoklanan uyuşturucudan büyük paralar elde etmiştir (Rashid, 1379, s. 194).

Taliban Hareketi 2021 yılında başkent Kabil'in kontrolünü ele aldıktan sonra merkez bankasına ve devletin bütün kaynaklarına el koymuştur. Daha önce örgütün finansmanını yasal olmayan yollardan sağlarken yukarıda bahsedilen yasal olmayan yollar resmi ve meşru olmuştur. Terör örgütü olmaktan çıkıp devlete dönüşen Afganistan'da Taliban Hareketi artık resmi ve meşru bir yapıdır. Bu bağlamda terör imajını silmeye yönelik çaba göstermektedir. Bu nedenle ülke içinde haşhaş ekimi, uyuşturucu kullanımı, uyuşturucu üretimi ve ticareti yasaklanarak ciddi tedbirler alınmıştır. Birleşmiş Milletler'in 2023 raporunda Afganistan'da haşhaş ekiminde %95'lik oranında azalma olduğu belirtilmiştir (Fars, www.farsnews.ir, Erişim tarihi: 25.10.2023). Taliban Hareketi iktidara gelir gelmez şehir merkezlerindeki uyuşturucu bağımlılarını toplayıp

tedavi merkezlerine götürmüştür. Ülkenin çeşitli şehirlerindeki uyuşturucu laboratuvarlarını kapatmıştır (Ansari, www.tolonews.com, Erişim tarihi: 25.10.2023).

2.1. TALİBAN ve PETROL ŞİRKETLERİ (UNOCAL ve BRİDAS)

Afganistan konum itibariyle Asya kıtasının çok stratejik bir bölgesinde yer alarak Uzak Doğu'yu Orta Doğu'ya ve Avrupa'ya bağlayan bir bölge konumundadır. Afganistan denize kıyısı olmayan, yer altı kaynakları bakımından zengin ve Orta Asya'da bulunan ülkeleri Hint okyanusuna bağlayan tek bölgedir. Bu anlamda Afganistan konum itibariyle enerjinin ve ticaret mallarının önemli transit güzergahı sayılmaktadır. Ancak Afganistan bölgenin ticaret merkezi potansiyelini kullanabilmesi için bölgenin uluslararası güçlerin siyasi dengelerini iyi analiz yapması gerekmektedir (Starr-Kuchins, 2010, s. 42-44).

Yeni Büyük Oyun içerisinde ABD, Rusya, Çin ve bölgesel güçler olan Pakistan ve İran vardır. Bu oyunun içinde Rusya kendi egemenliğinin Orta Asya ülkelerinde devam etmesini ve diğer taraftan da Hazar havzasının petrol ve doğal gazını kontrol etmesini hedeflemiştir. ABD'nin bölgedeki varlığı ise Rusya'nın nüfuzunu kırmaya yöneliktir. Pakistan ve İran gibi bölgesel güçlerin her biri gelecekteki petrol ve doğal gaz hatlarının güzergahını kendi istekleri doğrultusunda değiştirebildiğinde Asya'nın doğusunu, batısını ve güneyini etki altına alacaklarını düşünmektedirler. Çin ise hızlı ekonomik kalkınmasını devam ettirmek için siyasi istikrarı olmayan bölgelerde kendi siyasi nüfuzunu arttırarak bölgenin enerji kaynaklarından faydalanmak istemiştir. Dolayısıyla Afganistan'da siyasi istikrarsızlığın devam etmesi ve Taliban Hareketi'nin bölgede hakim olması ise uluslararası ve bölgesel güçlerin birbiriyle olan rekabetleri yeni bir boyuta geçmiştir. Bu oyunda uluslararası petrol şirketlerinin Taliban Hareketi'nin kurduğu sistemin gitmesiyle veya kalmasıyla ilgili karar almalarına bağlıdır. Taliban hükümetinin Orta Asya enerjisini Afganistan üzerinden Güney Asya'ya ulaştırmasına izin verip vermeyeceği çok önemlidir. Taliban hükümeti, Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrolünün Afganistan üzerinden dünya pazarlarına ulaşmasına izin vermeyeceği durumda ise Türkmenistan devleti kendi doğal gaz ve petrol hattının Güney Asya'ya ulaşması için Afganistan'a alternatif diğer bir güzergah olan İran'la anlaşma yoluna gitme ihtimali vardır. Ancak ABD Türkmenistan'ın doğal gaz hattının İran'dan geçmesine karşı bir tavır takınarak İran'ı daha fazla izole etmek istemiştir. Ancak Türkmenistan için İran hem kısa hem de ekonomik bir güzergah niteliğindedir. Bu bağlamda Taliban hükümeti Türkmenistan doğal gazının Afganistan üzerinden geçmesine izin vererek TAPİ projesi ortaya çıkmıştır (Starr-Kuchins, 2010, s. 42-44).

1994 yılında Türkmenistan'da faaliyet gösteren Arjantinli Bridas petrol şirketi ilk defa Türkmenistan doğal gaz ve petrol hattını Afganistan üzerinden Pakistan'a ve Hindistan'a sevk etmesi projesini gündeme getirmiştir. 1995 yılında ise Amerikan petrol şirketi Unocal benzer bir projeyi gündeme taşımıştır. Bu iki şirketin Türkmenistan doğal gaz ve petrol hattının Afganistan üzerinden geçmesi konusunda birbiriyle rekabet ederek Taliban Hareketini bölgede

güçlü bir aktör haline dönüştürmüştür. Bu nedenle Afganistan büyük oyunun merkezi haline gelmiştir.

Türkmenistan Bridas petrol şirketiyle anlaşma imzalamasına rağmen Türkmenistan'ın devlet başkanı Sapar Murad Türkmenbaşı, Türkmenistan'ın gelişmesi için bölgede ABD'nin ve Amerikalı petrol şirketlerinin varlığını istemiştir. Türkmenistan devleti 1995 yılında Bridas petrol şirketlerinin üst düzey yöneticilerin önünde Unocal ve Suudi Arabistan şirketi Delta ile anlaşma imzalamıştır. Unocal ve Delta şirketleri Afganistan üzerinden doğal gaz hattının yapılması için anlaşmaya varmışlardı. Unocal doğal gaz projesinin yanında Orta Asya'nın petrollerini Türkmenistan üzerinden Pakistan limanlarına ulaştıracak başka bir projeyi de uygulamaya çalışmıştır. Bu petrol hattı projesi Sovyetler Birliğine ait olan bir projeydi. Söz konusu olan petrol hattının Sibirya'dan başlayarak Kazakistan'ın Çimkent şehrine, oradan da Buhara'ya devam ederek Türkmenistan'da bulunan Çarjo'dan gelen hatla birleşeceği planlamıştır. Bu petrol hattından günde bir milyon varil ham petrol Pakistan'a ulaşma imkanı bulacaktı (Rashid, 1379, s. 255). Unocal'ın imzaladığı bu projelerden anlaşıldığına göre bölgedeki tüm petrol ve doğal gaz hatlarının büyük payını kendisine ayırmıştır.

Unocal, söz konusu olan projelerini sağlıklı bir şekilde yürütmesi için Afgan asıllı Amerikan vatandaşı olan Zalmay Halilzad, Abdüsselam Azimi ve Muhammed Sıddık gibi bazı kişileri şirketin bünyesinde danışman olarak işe almıştır. Unocal, Afganistan'da şirketin faaliyetlerini yürütmek için Abdüsselam Azimi'yi ve Muhammed Sıddık'ı Taliban Hareketi ile müzakere etmek için Kabil'e göndermiştir (Mojde, 1381, s. 154). Diğer taraftan ise Unocal şirketi bölgedeki projeleri için ABD'nin eski dışişleri bakanı Henry Kissinger, Pakistan eski Amerikan büyükelçisi Robert Oakley ve Kafkasya uzmanı John Marska gibi kişilerin tavsiyelerini de dikkate almıştır (Gharayaq Zandi, 1380, s. 62).

Unocal ve Bridas şirketleri kendi işlerinin yürütülmesi için farklı yöntemler kullanmıştır. Bridas şirketi Taliban Hareketi'nin ülke içindeki insanlık dışı uygulamalarına karışmamış ve katliamlarına göz yummuştur. Bridas şirketinin üst düzey yöneticileri ve bölge sorumluları Taliban savaşçılarıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak Unocal şirketi Taliban Hareketine karşı belli bir siyaset izlememiştir. Zira Unocal şirketinin siyaseti Amerikan devletinin bölgedeki siyasetine bağlıydı. Ağustos 1996 yılında ABD'nin dışişleri bakanlığının kuzey Asya sorumlusu Robin Lynn Raphel'in Pakistan ziyaretinde "Bir Amerikan şirketi Türkmenistan doğal gazını Afganistan üzerinden Pakistan'a taşımak istiyor. Bu proje hayata geçildiğinde Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan için büyük menfaatler olacaktır. Afganistan'da yeni iş sahaları açılacak ve bu ülkelerin enerji ihtiyacı giderilecektir" (Gharayaq Zandi, 1380, s. 258).

1996 yılında Taliban Hareketi yönetime el koyduktan sonra Unocal'ın üst düzey yöneticilerinden Chris Tacard'in "Şimdi bu projenin hayata geçirilmesi kolaylaştı" sözü hakikaten anlamlıdır. ABD ve Unocal şirketi Taliban Hareketine her türlü askeri ve mali yardımlarda bulunmuştur (Magnus, 2002, s. 270). Afganistan'ın başkenti Kabil düşürüldükten

birkaç saat sonra ABD dışişleri bakanlığı Taliban Hareketi ile diplomatik ilişkilerin yürütülmesi için resmi bir temsilciyi gönderdiğini duyurmuştur. Unocal'ın bölgedeki yürüttüğü projelerin destekçilerinden biri olan Senatör Hang Brwon "Afganistan'da güçlü bir grup tarafından devlet kurulmuştur" açıklamalarda bulunmuştur (Gharayaq Zandi, 1380, s. 259). Dolayısıyla ABD'nin Taliban Hareketini desteklemesi bölgedeki diğer ülkeleri tedirgin etmiştir. ABD'nin bu grup vasıtasıyla İran sınırları etrafında Şii eksenine karşı şeriat eksenli Sünni bir devletin oluşması, ticari yolların ve doğal gaz hatlarının güvenliğinin sağlanması ve İran'ın Güney Asya ticari yollarındaki tekelciliğine son vermesi gibi hedeflerine ulaşma imkanına sahip olacağını düşünmektedir (Rashid, 1379, s. 260).

Dönemin Pakistan Başbakanı olan Benazir Bhutto bölgede enerji projelerinin Bridas şirketi tarafından yürütülmesini istemiştir. Bazılarına göre Bhutto ailesine Bridas şirketi rüşvet vermiştir. Benazir Bhutto'nun isminin rüşvet olaylarına karışması, bu olaylar sonucunda istifa etmesi Bridas şirketinden para aldığına dair şüpheyi güçlendirmiştir. Ancak Navaz Şerif döneminde Pakistan'ın dış politikası değişmiş, Amerikan şirketi Unocal'ı desteklemiştir (Şeyhanlıoğlu, 2013, s. 19). Zira Unocal şirketi sayesinde Pakistan Orta Asya enerjisine ulaşma imkanı bulacaktı. Dolayısıyla Pakistan hem Asya'nın hem de dünyanın enerji pazarlarının bir merkezi olarak İran'dan daha güçlü bir konuma gelecekti (Mohammadi, 2016, s. 129).

ABD, Unocal şirketinin Taliban Hareketi ile işbirliğinden dolayı kendi kamuoyunda baskı altında kalmıştır. Zira Amerika'da bulunan kadın hakları örgütleri Clinton'dan Unocal şirketinin bu yapıyı desteklemelerinden ve para aktarmalarından dolayı cevap istemiştir. 1998 yılında Yeşil Grup aktivistleri California eyaleti adalet bakanlığından Unocal'ın insanlık suçu işlemekten, çevreye zarar vermekten ve terör örgütü ile ilişkisinden dolayı şirketin tüm faaliyetlerinin durdurulmasını istemiştir. İlk başta Unocal'ın üst düzey yöneticileri bu suçlamaları saçma ve gülünç bulmuştur. Ancak daha sonra Unocal "Bazı ülkelerde kendine has egemenlik hakkı, siyaseti ve inancı vardır. Dolayısıyla hiçbir şirket ve bizim şirketimiz dahil olmak üzere bu ülkelerdeki sorunların üstesinden gelemez. Bu bağlamda doğal gaz projesinden vazgeçmemiz veya insani yardım projelerini desteklememiz sorunu çözmez" (Rashid, 1379, s. 272) gibi ifadelerin aslında Unocal şirketinin yaptıklarını meşrulaştırma yoluna gittiğini göstermektedir. Ancak insan hakları örgütlerinin baskılarından dolayı Unocal şirketinin bölgede iş yapması imkansız hale gelmiştir. 1997 yılında Unocal şirketi Taliban Hareketi ile anlaşamadığını söyleyerek doğal gaz projesinin ertelendiğini duyurmuştur. 1998 yılında ABD'nin Osama Bin Laden'in Afganistan'daki kamplarına füze ile saldırması sonucunda Unocal şirketi kendi personellerini geri çekmiştir. Ancak 2001 yılında Afganistan'da ABD destekli yönetimin başa gelmesiyle birlikte Amerikan projesi TAPİ uygulanmaya başlanmıştır. TAPİ doğal gaz proje hattının güzergahındaki ülkelerin cumhurbaşkanları Türkmenistan'ın başkentinde bir araya gelerek projenin hayata geçirilmesi için anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmaya göre TAPİ projesi 2016 yılında tamamlanacaktı (Starr-Kuchins, 2010, s. 42-44).

2001-2021 yılları arasında Taliban Hareketi'nin saldırıları sonucunda Afganistan'ın güvenlik ortamı her gün kötüye gitmiştir. Bu nedenle TAPİ projesinin taraf ülkeleri ve şirketleri çalışmalarına başlayamamıştır.

Afganistan merkezli bir projenin hayata geçilebilmesi için bölgenin güvenlik sorunlarının ortadan kalkması gerekmektedir. Bölgeyi istikrarsızlaştırma potansiyeline sahip tüm yapıların meşru bir statüye kavuşması ya da etkisizleştirilmesi gerekmektedir. Ancak Amerika liderliğinde NATO güçleri adı altında 2001-2021 yılları arasında bölgeyi tehdit eden yapılarla mücadelesi sonuç vermemiştir. 2018 yılında Amerikalılar ile Taliban Hareketi Doha'da barış müzakerelerine başlayıp 2020 yılında iki taraf arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Amerikan askerleri aşamalı bir şekilde Afganistan'ı terk ederek bu süreç içerisinde Afganistan devleti ile Taliban Hareketi arasında barış müzakerelerine başlanacaktı. Ancak Afganistan devleti ile Taliban Hareketi yapıcı bir barış anlaşmasına varamadılar. Taliban milisleri 2021 ağustos ayında Kabil kapılarına dayanak Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ülkeyi terk etmesiyle birlikte yönetime el koymuştur (Bbc, www.bbc.co.uk/persian, Erişim tarihi: 20.10.2023). Taliban Hareketi'nin başa gelmesiyle birlikte ülkede güvenlik ortamı oluşmuş gibi görünmektedir. Afganistan'da güvenlik ortamının devam etmesi sonucunda bölgenin barışa ve huzura kavuşması anlamına gelerek yarım kalmış ya da başlanmamış tüm projeler yeniden gündeme gelmiştir. Projelerin başlamasıyla birlikte bölgede bulunan tüm ülkelerin lehine olacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

1989 yılında Sovyetler Birliğinin Afganistan'dan çıkmasıyla birlikte Mücahit Gruplar yönetime el koymuşlardır. Ancak Mücahit Gruplar ülkedeki tüm taraflar için kabul edilebilir bir hükümet sistemi oluşturamamıştır. Bu sebepten dolayı Afganistan iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Böyle bir ortamda 1994 yılında Peştun asıllı Molla Ömer tarafından Taliban Hareketi kurularak kısa bir zamanda ülkenin %90'lık bir bölümünü kontrol etmeye başarabilmiştir. Ancak Taliban Hareketi 1994-2001 yılları arasında meşru bir yapı olarak hareket etmemiş hem ülke içindeki icraatları hem de dönemin terör örgütlerinin güdümünde hareket ederek ülkeyi ve bölgeyi farklı bir sürece sürüklemiştir.

Taliban Hareketi'nin teşkilat yapısında ve mekanizmasında herkes tarafından kabul edilebilir kriterlerin varlığından söz etmek zordur. Dini liderine Emir-ül Müminin olarak hitap etmesi, emri bil maruf ve nehyi anil münker, darül fetva gibi yapıların varlığı, bu hareketin teşkilat ve örgütsel yapısında modern argümanların varlığını kabul etmemesi anlamına gelmiştir. Taliban Hareketi'nin yapısındaki grupların ve bireylerin dar bakış açısıyla sosyal, kültürel, siyasi, ekonomi ve dini konuları yorumlamaya çalışmıştır. Ancak dar bakış açısının varlığı hareketi

taassuba, kabileciliğe ve mezhepçiliğe doğru götürmüştür. Bu bağlamda Taliban Hareketi, ülkede farklı yapılar ile barışık olmamıştır. Bu nedenle ülkedeki diğer etnik grupları yok etmeye doğru hareket etmiştir. Taliban Hareketi'nin 1994-2001 yılları arasında yapmış olduğu tüm eylemlerin mahiyetine bakılarak terör mahiyetli eylemlerle aynı çizgide olmuştur.

Taliban Hareketi'nin finansman yapısında uyuşturucu maddelerin imal ve ticareti, uyuşturucu güzergahların güvenliğinin sağlanması, kaçak malların transiti gibi konuların bulunması, bölgedeki mafya şebekeleriyle birlikte hareket etmesi gayri meşru bir zemine taşıyarak terör eksenli yapılara yakınlaştırmıştır. Ancak 2021 yılında yönetime el koyarak meşru bir statüye kavuşmuş olsa bile halkın zihninde geçmişte yaptıkları eylemler unutulmamıştır.

KAYNAKÇA

AHMADI, H. (1377). Taliban, Rishe-ha, Elal-e Zohur va Avamel-e Roshd, Etelaat-e Siyasi-İktisadi Dergisi, S:131-132, Yıl: 11, Tahran.

ANTHONY, D. (1374). Taliban-e Afganistan, Çev: Soltan Ahmed Bahin, Haftaname Mojahed Dergisi, S:43, İran.

BEGI, A. (1381). Afghanistan Bad Az Piruzi-ye Enqelab-e İslami Ta Soqut-e Shomal Bedast-e Taliban, Peşaver.

BOUSTANI N. (1998). Busy are the Peacemakers, The Washinngton Post, 10 June.

DAVYDOV A. (1928). Afghanistan va Masa'ele Jang va Solh, Çev: Aziz Aryanfar, Peşaver.

FREDERICK, Starr-Andrew C. Kuchins. (2010). The Key to success in Afghanistan A Modern Silk Road, Central Asia Cancasus Institute, Washington.

GHARAYAQ, Z. (1380). Davud, Zuhur-e Padide-yi Taliban Va Tasir-e An Bar Amniyet-e Jomhuriye İslami İran, Tahran.

HAQQANI, H. (1997). Taliban-e Afganistan, İslam Abad.

HARPUTOĞLU, B. (2012). Emr-i Bil Maruf ve Nehy-i Anil Münker Meselesine İslam'ın Temel Kaynaklarından Bir Bakış, Bursa.

İSMETULLAHI M. H. (1378). Cereyan-e Porşetabe Taliban, Tahran.

MAGNUS, R. ve NABY, E. (2002). Afghanistan: Mullah, Marx and Mujahid.

MAHDAVI, J. (1393). Jame'a Shinasi Siyasi Taliban, Kabil.

MARSDEN, P. (1379). Taliban, Jang, Mazhab va Nazm-e Novin Dar Afganistan, Çev: Kazem Firuzmend, Tahran.

MILI W. (1373). Afganistan, Taleban va Siyasetha-ye Jahani, Çev: Abdul Gaffar Mohakkek, Tahran.

MOHAMMADI, A. (2016). Taliban Hareketi'nin Zihin Kodları, Erzurum.

MOJDE, V. (1381). Afganistan Va Panç Sal Solteyi Taliban, Tahran.

PAHLAVAN, J. (1377). Afghanistan, Asr-e Mojahedin va Barameden-e Taliban, Tahran.

RASHID, A. (1379). Taliban, İslam, Naft va Baziha-ye Bozorg-e Jadid, Çev: Asadullah Shafayi, Tahran.

RASHID, A. (1382). Taliban, Zanan, Tejaret-i Mafya Va Proje-yi Azim Naft Dar Asya-yi Markazi, Çev: Najle Khandeq, Tahran.

SAJJADI, S. A. Q. (1380). Came'a Şinasi siyasiye Afganistan, İran.

ŞEYHANLIOĞLU, H. (2013). Talebe Hareketi'nin Yükseltilişi ve Düşürülmesi, Uluslarrası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi, Ankara.

KUR'AN-I KERİM; 3/104, 31/17, 7/157, 9/71, 22/41.

İNTERNET SİTELERİ

ANDISHMEND Arkam Mohammad, Tahrik-i İslami Taliban, http://refa.biz/tag, Erşim tarihi 20.10.2023.

Ansari Masud, Nabud Şoden-e 30 Karhane-yi Tolid Mavad-e Mohadder, www.tolonews.com, Erişim tarihi: 25.10.2023.

BBC, Didar-e Vazir-e Dakhele-yi Taliban Ba Khanavadaha-yi Mohajemin-e Entehari, www.bbc.co.uk/persian, Erşim tarihi: 20.10.2023.

BBC, Molla Ahtar Muhammed Mansur Rahber-i Taliban Ki Bud?, www.bbc.co.uk/persian, Erişim tairihi: 20.10.2023.

BBC, Negahi Be Mozakerat-e Taliban va Amrika Az Agaz Ta Konun, www.bbc.co.uk/persian, Erişim tarihi: 20.10.2023.

BBC, Taliban Pas az Şeş sal Tarih-e Marg-e Molla Omar Ra Tayid Kard, bbc.co.uk/persian, Erişim tarihi: 20.10.2023.

BBC, Taliban: Şeriat Be Zan Ecazey-i Qazavat Dar Qesas ve Hudud Nadade Ast, www.bbc.co.uk/persian; Erişim tarihi: 20.10.2023.

DA. "Azadiradio, Taliban Ba Taşkil-e Şuray-e Ulama Dar Velayat Çe Ahdafi Darend", www.da.azadiradio.com; Erişim tarihi: 20.10.2023.

FARS, "Kaheş-e 95 darsadi Keşt Mavadd-e Mohadder Dar Afganistan", www.farsnews.ir, Erişşim tarihi: 07.11.2023.

HASHT-e Sobh, Rahberi Taliban ba Serparast-e Vaziran-e Defa va Dakhel-e Didar Kard, www.8am.media, Erişim Tarihi: 20.10.2023.

RENEWABLE ENERGY POLICY AND SYSTEMIC ENERGY TRANSFORMATION IN THE EU: A ROMANIAN APPROACH

Ovidiu CONDEIANU
PhD candidate, School of Advanced Studies of the Romanian Academy, Romanian Academy House, Bucharest, Romania.

Alina-Oana CHIVA
PhD candidate, Doctoral School of Economics II, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Bucharest University of Economic Studies, Romania.

Daniela IORGOVAN
PhD candidate, Doctoral School of Economics "Eugeniu Carada ", University of Craiova, Craiova, Romania.

Mihai Viorel MIHALCEA
PhD candidate, Doctoral School of Economics II, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Bucharest University of Economic Studies, Romania.

ABSTRACT

The European Union (EU) has established an aspirational policy framework with the objective of achieving climate neutrality by the year 2050, thereby positioning renewable energy as a fundamental element of its sustainable energy transition. The EU's evolution of renewable energy policy, coupled with the transformation of energy systems, has had a transformative effect on Romania's strategic direction in the energy sector. As the EU intensifies its decarbonisation efforts and pursues a climate neutrality agenda, Romania is increasingly influenced by these policy shifts, aligning its national strategies with broader European objectives. Romania enjoys a number of geographical and natural advantages that position it favourably for renewable energy expansion. High levels of solar irradiance, particularly in the southern regions of the country, lend themselves to the development of photovoltaic energy projects. Romania has substantial wind energy potential, in particular in its coastal areas along the Black Sea and in its mountainous regions. The agricultural and forestry sectors generate substantial volumes of biomass, thus presenting further opportunities for bioenergy development. The country faces challenges in accelerating its energy transition, but it is also possessing significant potential for renewable energy development. Within this broader context, Romania, as an EU member state recognizes the necessity to align its national strategies with these European objectives, while concurrently adapting to its particular economic, technological and infrastructural circumstances. This paper analyzes the energy transformation in the EU, focusing on renewable energy policies and Romania's role in this process. It explores

policy mechanisms and economic implications while assessing Romania's progress, barriers and prospects for integrating renewable energy into its energy mix.

Keywords: Renewable energy, energy transition, energy policy, climate neutrality.

INTRODUCTION

In recent years, Romania's renewable energy landscape has undergone significant transformation, largely driven by the adoption of new legislative frameworks and the alignment with ambitious European Union climate and energy targets. These developments are paving the way for a substantial increase in the share of energy generated from renewable sources, with the national objective of reaching at least 55% of gross final energy consumption from renewables by 2050 (Soare, 2018). Achieving such a target hinges on the establishment of a coherent and supportive policy environment that encourages investments and fosters innovation in the renewable sector. Romania's strategic direction is shaped not only by the necessity to harness its considerable domestic energy potential but also by the binding commitments it has undertaken as an EU Member State as is recognised by (Oncioiu et al., 2017; Cîrstea,et al., 2018). These include advancing the use of renewable energy technologies, reducing greenhouse gas emissions, and contributing to the broader goals of climate neutrality. As such, Romania is compelled to design and implement comprehensive national legislative and regulatory mechanisms. This involves creating specialized institutions, devising integrated strategic plans, and continuously updating regulatory frameworks to reflect the dynamic nature of the energy transition.

Moreover, a particular emphasis is placed on the development of energy crops and other forms of bioenergy, which are considered vital components of Romania’s renewable energy portfolio. The process of transposing European directives into national law, along with the monitoring and regulation of renewable energy sources, has culminated in Romania adopting a long-term strategy for the promotion and sustainable integration of renewable energies into its energy mix. This strategic approach underscores the country’s commitment to contributing actively to the European Green Deal and the global fight against climate change.

Romania’s energy policy is intrinsically linked to the overarching energy strategy of the European Union, reflecting the shared vision of establishing a unified energy market across member states. This alignment is grounded in three core objectives of EU energy policy: ensuring a secure and uninterrupted energy supply, enhancing the sustainability and efficiency of energy use, and achieving full integration of energy markets and infrastructure across the region. Within this broader European framework, Romania’s national energy policy is shaped to both contribute to and benefit from the collective advancements in energy security, diversification, and low-carbon transition.

At the national level, Romania's energy strategy draws upon several foundational policy documents and frameworks. A key reference point is the National Strategy for Energy Sector Development for the 2007–2020 period, which outlines the long-term priorities for modernizing the energy sector and fostering sustainable growth. This strategy is closely aligned with the principles laid out in the Draft National Development Strategy, emphasizing economic competitiveness, environmental sustainability, and energy independence. In addition, the Strategic Framework on Energy Policy for the 2007–2009 period played a vital role in guiding short-term policy actions and regulatory reforms during a critical phase of Romania's post-EU accession period. The National Climate Change Plan for 2016–2020 has served as a complementary pillar to the energy policy, integrating environmental imperatives into the energy agenda. This plan has underscored Romania's commitment to reducing greenhouse gas emissions, increasing energy efficiency, and accelerating the deployment of renewable energy technologies.

LITERTURE REVIEW

The academic discourse on renewable energy policy and the broader systemic transformation of the energy sector within the European Union, with a particular focus on Romania, presents a varied and evolving narrative. This body of literature emphasizes the interdependence of economic, environmental, and social considerations that shape both national and supranational approaches to clean energy transitions.

A recurring theme across the literature is the need for a systemic, rather than fragmented, policy approach to energy transformation. Vidican (2016) argues that isolated or ad hoc policy measures are inadequate in delivering the scale and coordination required to restructure the energy sector. Instead, she emphasizes the role of systemic learning, where continuous feedback, adaptive governance, and multilevel stakeholder engagement form the backbone of long-term energy strategies. This perspective is reinforced by Collins et al. (2018), who advocate for the use of integrated analytical tools—such as the REmap (Renewable Energy Roadmap) methodology—to provide evidence-based insights for future power sector planning in the EU. These models help identify technological pathways, economic trade-offs, and investment priorities, offering policymakers a more structured approach to managing the energy transition.

Economic considerations are another crucial dimension of the transition. The deployment of renewable energy sources (RES) has far-reaching implications for labor markets, industrial competitiveness, and regional development. Fragkos et al. (2018) explore the employment effects linked to the scaling-up of RES across Europe. Their findings suggest that the transition not only supports EU decarbonization targets and energy autonomy but also serves as a driver of job creation, particularly in emerging green sectors such as solar, wind, and energy efficiency

services. These outcomes highlight the potential for synergy between climate action and economic growth, a narrative that is increasingly central to EU policy discourse.

Social acceptability emerges as a critical factor influencing the implementation of renewable energy policies. (Ilbahar et. al., 2021) argue that public participation is essential for the success of renewable energy technologies, suggesting that understanding public perspectives can enhance the effectiveness of policy measures. This aligns with the broader discourse on governance and its impact on environmental outcomes, as explored by (Simionescu et. al., 2022), who assess the role of governance quality in reducing pollution in Romania. Governmental intervention has been instrumental in this transformation, albeit with mixed results. Although state support has been essential in promoting the adoption of renewable energy, there have been apprehensions regarding the potential for market distortions and unsustainable investments, particularly prior to 2013. This underscores the precarious equilibrium that public policy must maintain—between the prevention of speculative overdevelopment and the facilitation of innovation.

Strategic planning has further institutionalized Romania's dedication to renewable energy. The Romanian Energy Strategy and the Romanian Rural Development Plan have served as pivotal frameworks for the transition, with an emphasis on the socio-economic revitalization of rural areas and energy production. In addition, the National Strategic Rural Framework has underscored the multifunctionality of the countryside, thereby incorporating energy concerns with broader rural development objectives.

The economic aspects of Romania's energy sector are also examined through a data-driven lens. (Ciobotea et. al., 2024) analyze the evolution of Romania's energy landscape, focusing on investment uncertainties and the implications for renewable energy development. This economic perspective is vital for understanding the systemic transformation required to shift towards renewable sources. Moreover, the strategic importance of innovative technologies in renewable energy is underscored by (Lukashevych et. al., 2024), who argue that transitioning to renewable sources is a strategic step towards sustainable development. Their qualitative analysis highlights the necessity of integrating innovative solutions to facilitate this transition.

In a broader context, the global shift towards renewable energy sources is encapsulated in the work of (Adelekan et. al., 2024), which synthesizes insights from various regions to provide a holistic view of energy transition policies. This global perspective can inform Romania's approach to renewable energy, offering lessons and strategies that may be applicable within its unique socio-economic and political landscape.

The role of the natural gas sector in the evolving EU energy mix remains a subject of intense debate. Holmgren et al. (2019) delve into the contrasting narratives of energy transition in Estonia, a country historically dependent on fossil fuels. Their study illustrates how national

contexts can shape the public and political framing of low-carbon transitions, often leading to tensions between national energy strategies and EU climate mandates. In parallel, Lebelhuber et al. (2019) examine the future of the gas sector within a decarbonized European energy system. They propose that gas infrastructure—particularly when repurposed for low-carbon alternatives such as biogas or green hydrogen—could play a stabilizing role in offsetting the intermittency challenges of renewables, thus supporting the resilience and reliability of the energy system.

The historical trajectory of energy policy reform across the EU also provides valuable insights into present challenges. Jonek-Kowalska (2019) investigates the evolution of energy strategies in several European countries, including Turkey, over the 1990–2017 period, focusing on the gradual reduction of coal dependency and the shift toward more sustainable energy mixes. Her analysis underscores how energy policy has historically intersected with national development goals, industrial restructuring, and social stability. This long-view is extended by Drewnicki et al. (2024), who analyze policy developments between 2000 and 2021. They trace the EU's journey from a fossil fuel-centric model to one increasingly driven by renewable sources, linking energy transitions with broader greenhouse gas emissions reduction targets and climate governance frameworks.

A particularly emergent theme in recent literature is the integration of hydrogen technologies into the EU energy system. Hydrogen, especially in its green form (produced via renewable electricity), is increasingly seen as a cornerstone of future low-carbon economies. Kigle et al. (2024) detail the TransHyDE-Sys project, which seeks to bridge existing knowledge gaps in hydrogen infrastructure modeling. The project adopts a systemic perspective that incorporates technical, logistical, and regulatory aspects of hydrogen deployment, demonstrating the need for cross-sectoral coordination and technological innovation to support the broader decarbonization agenda.

The literature underscores the necessity of adopting a comprehensive and integrative approach to the EU's renewable energy transition. This involves not only investing in new technologies but also designing robust policy frameworks, fostering stakeholder collaboration, managing socioeconomic impacts, and learning from historical patterns. As the EU advances toward climate neutrality, these insights offer valuable guidance for navigating the intricate, interdependent challenges of reshaping the energy system at both national and supranational levels.

INCENTIVES FOR RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT

The policy framework for renewable energy in Romania has developed via a series of financial and regulatory incentives aimed at promoting the advancement of energy from renewable

sources. The green certificate system, a market-based instrument, is a primary mechanism facilitating the development and use of renewable energy.

The green certificate program operates under a compulsory quota framework. According to this concept, licensed electricity providers and producers in the national energy market must provide evidence of renewable energy output to get green certificates. These certificates are provided by the national transmission system operator and are allocated for each megawatt-hour (MWh) of energy generated from renewable sources. Producers are eligible to get these certifications for a duration of up to 15 years, a stipulation that has markedly encouraged investments in green energy infrastructure.

From 2016 to 2020, slight modifications to this incentive program facilitated the rapid expansion of Romania's renewable energy industry. Following the liberalization of the energy sector post-2020, energy price and demand are now governed solely by market forces, diminishing the direct impact of state-supported mechanisms.

In the program's earliest stages, particularly during its first years, Romania had significant interest from energy customers, mainly industrial entities, in investing in public renewable projects, especially wind farms. Notwithstanding the postponements in income generation from these investments, the expectation of consistent demand for green certificates prompted investors to dedicate significant resources to project development. Nonetheless, this excitement was subsequently diminished by regulatory modifications that modified the anticipated return on investment.

A significant turning point occurred in 2012 with a substantial revision to the national energy legislation. This reform implemented a "white quota" system, essentially limiting the quantity of green certificates that renewable energy companies could sell. Subsequent modifications categorized green certificates into two separate types, so limiting the financial advantages for energy producers and enforcing stricter regulations on the cost framework of green energy promotion. These modifications disproportionately impacted wind energy, which had previously been a major element of renewable energy growth in Romania.

The EU established new criteria to standardize support programs and reduce the total financial burden of renewable energy subsidies across member states. In response, Romania adjusted its national policy by reducing specific privileges previously granted to companies, particularly in the wind and solar industries. This policy alignment resulted in a steady deceleration of investments in renewable energy.

Domestic producers (Savastano et al., 2020) maintained interest in public-private renewable energy initiatives, particularly large-scale wind farms; nonetheless, a notable difficulty arose about transparency. Foreign enterprises engaged in these initiatives have often hesitated to provide critical information on investment expenditures and manufacturing capabilities. This

lack of transparency contradicts EU laws for public accountability and has elicited apprehensions about governance, supervision, and the possible misappropriation of public monies in renewable energy projects.

Current regulation enforces production limits on wind and solar energy generating to qualify for the green certificate system. These constraints further dissuade prospective investors and impede the advancement of renewable energy production in the nation. Recognizing these constraints, experts and politicians have emphasized the need for a centralized, government-operated entity to supervise the execution and coordination of public investments in renewable energy. An organization of this kind might guarantee openness, avert fraud, and promote long-term strategic planning. Although Romania's green certificate system originally significantly contributed to the enhancement of the nation's renewable energy capacity, later policy modifications, market liberalization, and EU harmonization mandates have diminished its efficacy. To restore investor confidence and sustain momentum in the green transition, it is essential to prioritize institutional openness, regulatory stability, and consistent public investment management.

CHALLENGES IN IMPLEMENTATION

The main challenges in achieving Romania's renewable energy (RE) target arise mainly from the economic and regulatory environment. Romania is marked by a high energy intensity, which resulted in higher energy costs for the economy compared to the EU average. Most important as per time and magnitude, is the reduction of electricity contracts concluded in the green certificate support mechanism, following recurrent discussions in the Parliament and in the government (Ionela Aceleanu et al., 2018). These negotiations produce repeated changes of decision without prior analysing their effects on the efficiency of the renewable energy production sector, on the consumer market, or on future challenges. Also, the transition through which the energy market is developing is taken into consideration only through the prospects for its next evolution, as set by priorities of other markets and energy suppliers.

Romania is expected to endure widespread knowledge losses among main economic actors and in the energy research sector. Investment and operational decisions are a long-term well-defined objective of any production sector; if completed, or even just planned and reputable upon hard investing assets, it would not be a prior objective of companies which would generally avoid financial investments in a renewable energy generation sector which fought for its future. Even wasted financial investments in RE production might keep long-term impacts over other sectors of the economy, pushing it further from the green objectives assumed by the Romanian state with regard to EU compliance and clearing the carbon trades compensation plan. The political considerations and navies of the short-period existing parliamentary majority have impaired the long-term vision over any other fields in which it might ever be viewed. Yet, the twin transition both of a greener and digital economy, might draw the political attention towards sustainable

markets and a digital switch-over approximation with regards to market processes and implicit policies. The novel green mechanisms such as the carbon border adjustment, the energy taxonomy, the digital green pass or the other environmental and progress measures from the EU Green discussion might turn more restricted these included perspectives to the Romanian economy which continue to remain in a deplorable state in terms of fixed assets fitness, productivity growing, and energy-required efficiency.

In Romania, on the basis of Law 220/2008, producers of renewable energy installed before in 2010 have obtained the right to receive 2.3 green certificates for a period of 15 years (this rate was reduced to 1.5 for the wind energy and 1 for the biomass energy). Every GRM has to obtain annual the minimum number of green certificates for the type of energy produced, failure resulting in a fine ranging between 45 and 110 Euro for every non-obtained green certificate. This green certificate scheme was put in force in 2009 and it became more and more acclaimed as it rapidly began to unlock projects and investments spanning thousands of MW in new renewable energy sources. During the first years, the green certificates traded at prices that made the investments into renewable energy sources cash flows to be exclusively green and their return of investments only dimensioned through the influence of the Euro exchange rate. Despite some moves to assure stability, since mid 2012, the market became more and more chaotic, gaining in volatility and largely losing in liquidity, to the present prices being far below the legitimacy of investments' cash flows. The green certificates have access to new layers of well priced potential buyers revealed by the tendering procedure in charge of ANRE. The new procedures to be developed for this second layer being also target of the study are those of . The markets themselves being targets of the study are the EX-GEN and the G-2-G whereby and incorporating the deregulated control stocks of the Integrated Trading Managers (ITM) that rate MY stock exchange initial opening.

FEED-IN TARIFFS

In Romania, the scheme of promoting renewable energy sources using the feed-in tariffs (FiTs) and green certificates (GCs) is regulated by law no. 220/2008 for the establishment of the system for promoting the production of energy from renewable sources, which on January 12, 2009 came into force after being published in the Official Gazette. The law foresees annually a quantity of green certificates, which shall be observed in front of the Romanian TSO ENSGRAELECTRICA. The producers of renewable electricity give an option to supply with green certificates by using fiTs into account the construction date, technology and the maximum installed power. The annual quantity of green certificates shall be traded on the market by respective suppliers of electricity having obligations in the coming years

(L. Zhang et al., 2014). The present endeavor aims at analyzing the effects of the introduction of the green certificate scheme on the renewable energy sector in Romania. In the first part of the paper general characteristics of the scheme are presented and the advantages and complaints

of the users are mentioned. The second part deals with the distribution of the capacities under the competitive and regulated mechanisms applied to renewable energy sources, in both of present times and forecast. Finally, conclusions are drawn regarding the impact of the implemented policy measures on the development of the renewable energy sector with an emphasis on wind and photovoltaic generation technologies

(Soare, 2018). Romania is a European country at risk of climate change which concerns issues like biodiversity loss, air and soil pollution. These are seen as common threats such threats that can only be properly addressed at an international level. In 2011 Romania committed itself, via the Energy Strategy, to reduce greenhouse gas emissions by 20% until 2020 and to increase the share of renewable energy sources by at least 24% until 2020.

CONCLUSION

The analysis of Romania's renewable energy policy and authorities' efforts to promote electricity production from renewable energy sources impacts on the development of renewable energies is often conflicting. Initial opinions say that renewable energies reduce security of supply, those restraining the number of hours in which automatically RESs reserve performance of imposes obligations on the beneficiaries of guarantees of origin certificates of green energy produced or room for expansion - the notes reservation, because automatically imposed obligations upper the level of contracted capacity. The electricity system according to the provisions of Directive 2009/28/EC, determining a change in the landscape and the energy distribution in rolling terrain, which will generate needs backlash for electromotive force distribution.This paper reviews some attainable targets set by the Romanian authorities for achieving the renewable energy goals.

REFERENCES

Abdmouleh, Z., Alammari, R. A., & Gastli, A. (2015). Review of policies encouraging renewable energy integration & best practices. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 45, 249-262.

Aceleanu, M. I., Șerban, A. C., Țîrcă, D. M., & Badea, L. (2018). The rural sustainable development through renewable energy. The case of Romania. Technological and Economic Development of Economy, 24(4), 1408-1434.

Adelekan, O. A., Ilugbusi, B. S., Adisa, O., Obi, O. C., Awonuga, K. F., Asuzu, O. F., & Ndubuisi, N. L. (2024). Energy transition policies: a global review of shifts towards renewable sources. Engineering Science & Technology Journal, 5(2), 272-287.

Alizadeh, R., Soltanisehat, L., Lund, P. D., & Zamanisabzi, H. (2020). Improving renewable energy policy planning and decision-making through a hybrid MCDM method. Energy Policy, 137, 111174.

Ciobotea, M., Dobrotă, E. M., Stan, M., Bălăcian, D., Stanciu, S., & Dima, A. (2024). Data–driven analysis of Romania's renewable energy landscape and investment uncertainties. Heliyon, 10(6).

Cîrstea, Ş. D., Martiş, C. S., Cîrstea, A., Constantinescu-Dobra, A., & Fülöp, M. T. (2018). Current situation and future perspectives of the Romanian renewable energy. Energies, 11(12), 3289.

Collins, S., Saygin, D., Deane, J. P., Miketa, A., Gutierrez, L., Gallachoir, B. O., & Gielen, D. (2018). Planning the European power sector transformation: the REmap modelling framework and its insights. Energy strategy reviews, 22, 147-165.

Drewnicki, P., Luft, R., & Wójtowicz, Ł. (2024). Evolution and Impact of the European Union's energy policy: from fossil fuels to renewable energy and greenhouse gas emissions reduction.

European Commission (2025). Clean energy for all Europeans package, available at: https://wayback.archive-it.org/12090/20241209144917/https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en, extract[03/04/2025].

European Commission (2025). Delivering the European Green Deal, available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en, extract[03/04/2025].

European Commission (2025). Renewable Energy Directive, available at: https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en, extract:[03/04/2025].

European Commission (2025). The European Green Deal, available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, extract[03/04/2025].

Eurostat (2025). Key figures on the EU in the world (2025), available at: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15216629/21242093/KS-01-25-002-EN-N.pdf/19700584-e296-c984-490c-2db0fe44969e?version=2.0&t=1742983673120, extract[03/04/2025].

Fragkos, P., & Paroussos, L. (2018). Employment creation in EU related to renewables expansion. Applied Energy, 230, 935-945.

Hille, E., Althammer, W., & Diederich, H. (2020). Environmental regulation and innovation in renewable energy technologies: does the policy instrument matter?. Technological Forecasting and Social Change, 153, 119921.

Hoicka, C. E., Lowitzsch, J., Brisbois, M. C., Kumar, A., & Camargo, L. R. (2021). Implementing a just renewable energy transition: Policy advice for transposing the new European rules for renewable energy communities. Energy Policy, 156, 112435.

Holmgren, S., Pever, M., & Fischer, K. (2019). Constructing low-carbon futures? Competing storylines in the Estonian energy sector's translation of EU energy goals. Energy Policy, 135, 111063.

Ilbahar, E., Cebi, S., & Kahraman, C. (2021, August). Social acceptability assessment of renewable energy policies: an integrated approach based on IVPF BOCR and IVIF AHP. In International Conference on Intelligent and Fuzzy Systems (pp. 93-100). Cham: Springer International Publishing.

Jonek-Kowalska, I. (2019). Transformation of energy balances with dominant coal consumption in European economies and Turkey in the years 1990–2017. Oeconomia Copernicana, 10(4), 627-647.

Kigle, S., Mohr, S., Kneiske, T., Clees, T., Ebner, M., Harper, R., ... & Ragwitz, M. (2024). TransHyDE-Sys: An Integrated Systemic Approach for Analyzing and Supporting the Transformation of Energy Systems and Hydrogen Infrastructure Development. Energy Technology.

Lebelhuber, C., & Steinmüller, H. (2019). How and to which extent can the gas sector contribute to a climate-neutral European energy system? A qualitative approach. Energy, sustainability and society, 9, 1-23.

Lu, Y., Khan, Z. A., Alvarez-Alvarado, M. S., Zhang, Y., Huang, Z., & Imran, M. (2020). A critical review of sustainable energy policies for the promotion of renewable energy sources. Sustainability, 12(12), 5078.

Lukashevych, Y., Evdokimov, V., Polukhin, A., Maksymova, I., & Tsvilii, D. (2024). Innovation In The Energy Sector: The Transition To Renewable Sources As A Strategic Step Towards Sustainable Development. African Journal of Applied Research, 10(1), 43-56.

Oncioiu, I., Petrescu, A. G., Grecu, E., & Petrescu, M. (2017). Optimizing the renewable energy potential: Myth or future trend in Romania. Energies, 10(6), 759.

Pakulska, T. (2021). Green Energy in Central and Eastern European (CEE) Countries: New Challenges on the Path to Sustainable Development. Energies 14, no. 4.

Savastano, M., Suciu, M. C., Gorelova, I., & Stativă, G. A. (2020). Smart grids, prosumers and energy management within a smart city integrated system. In Proceedings of the International Conference on Business Excellence (Vol. 14, No. 1, pp. 1121-1134). Sciendo.

Simionescu, M., Neagu, O., & Gavurova, B. (2022). The role of quality of governance in reducing pollution in Romania: An ARDL and Nonparametric Bayesian Approach. Frontiers in Environmental Science, 10 (April), 1–15.

Soare, C. (2018). Renewable Energy Sources. Some Considerations on the Approach of Energy Crops at National Level to the European Context. Perspectives of Law and Public Administration, 7(2), 141-150.

Vidican, G. (2016). Scaling up renewable energy deployment in North Africa. In Regulation and Investments in Energy Markets (pp. 73-87). Academic Press.

Zhang, D., & Kong, Q. (2022). Green energy transition and sustainable development of energy firms: An assessment of renewable energy policy. Energy Economics, 111, 106060.

Zhang, D., Zheng, M., Feng, G. F., & Chang, C. P. (2022). Does an environmental policy bring to green innovation in renewable energy?. Renewable Energy, 195, 1113-1124.

Zhang, H. L., Tom Van Gerven, Jan Baeyens, and Jan Degrève. "Photovoltaics: Reviewing the European feed-in-tariffs and changing PV efficiencies and costs." The Scientific World Journal 2014, no. 1 (2014): 404913.

T.C.
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İlahiyat Fakültesi

Sayı : E-56430641-900-2500006194 17.02.2025
Konu : Akademik Temsilci Hk.

İLGİLİ MAKAMA

İlgi : Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Başkanlığının 14.02.2025 tarihli ve E-21509696-299-2500006156 sayılı yazısı.

İlgide kayıtlı yazıya istinaden, Fakültemiz Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı'nda görev yapmakta olan Doç. Dr. Mehmet Emin KALGI'nın 4-6 Nisan 2025 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenecek olan **"11. ULUSLARARASI EGE KONGRELERİ'nin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, Sağlık ve Fen Bilimleri Kongresi, İnovasyon ve Mühendislik Bilimleri Kongresi)"** düzenleme komitesinde, akademisyen temsilci olarak görev almasını olurlarınıza arz ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL
Dekan Yardımcısı

OLUR
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
İlahiyat Fakültesi Dekanı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu: FM77T4A Belge Takip Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/ardahan-universitesi-ebys

Adres: Ardahan Üniversitesi Kampüsü, Çamlıçatak Mevkii, 75002, Merkez/ARDAHAN
Telefon No: (0 478) 2117563 Faks No: (0 478) 2117565
e-Posta: if@ardahan.edu.tr İnternet Adresi: www.ardahan.edu.tr
Kep Adresi: ardahanuni@hs01.kep.tr
Bilgi için : Mesut Akçay
İlahiyat Fakültesi Şef
Telefon No: (0 478) 2117563
Direkt Hat:

REF: Akademik Teşvik

Tarih: 21.04.2025

İlgili Makama;

"XI-INTERNATIONAL AEGEAN CONFERENCES on Social Sciences & Humanities 04-06 Nisan 2025 tarihleri arasında İzmir/Türkiye'de Türkiye (71) ve diğer ülkelerden (74) *–Iran (2), India (10), Hungary (1), Algeria (1), Vietnam (1), Jordan (1), Serbia (1), Croatia (1), USA (1), Canada (1), Malaysia (5), Pakistan (7), Bangladesh (6), Azerbaijan (4), Romania (3), Albania (5), Kosovo (2), Nigeria (13), Ukraine (3), Morocco (3), Poland (1), Kyrgyzstan (1), Turkish Republic of Northern Cyprus (1)*- akademisyen/araştırmacılarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongre 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun düzenlenmiştir.

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI
Head of Organizing Committee